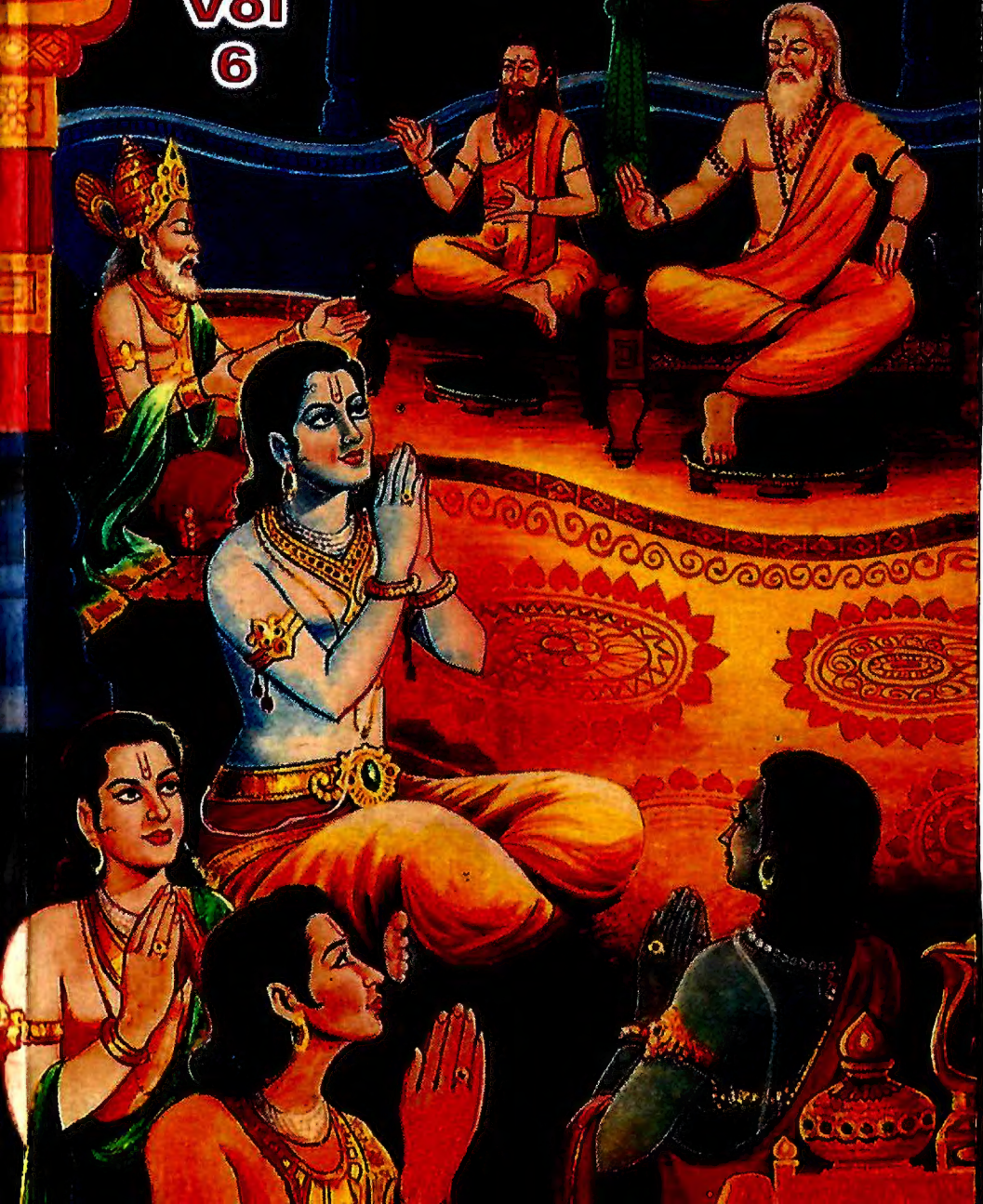

శ్రీ యోగీవాసిష్ఠము

Vol
6

శ్రీ యోగీవాసిష్ఠము
ప్రథమ స్కంధము
అధ్యాయములు
1-10

శ్రీ యోగీవాసిష్ఠము
ప్రథమ స్కంధము
అధ్యాయములు
1-10

ఓమ్

వాసిష్ట రామాయణము

అను

శ్రీయోగవాసిష్ఠము

(తాత్పర్యప్రకాశికయను అంధ్రానువాద సహితము)

మహర్షి వాల్మీకి ప్రణీతము

ఉత్తరార్థము - ద్వితీయ సంపుటము

అనువాదకులు :

శ్రీ పూర్ణానంద స్వాములవారు

శివశివశివశివ

సంపాదకులు - ప్రకాశకులు :

శ్రీ వ్యాసాశ్రమము

వ్యాసాశ్రమము పోస్టు, (మార్గము) పేర్చేడు, చిత్తూరు జిల్లా. (ఆ.ప్ర.)

పిన్ : 517 621 ఫోన్ నెం. 08574 - 68528

2009

VI

ప్రథమ ముద్రణ 1948 సం॥ము	1000	ప్రతులు
ద్వితీయ ముద్రణ 1969 సం॥ము	1000	ప్రతులు
తృతీయ ముద్రణ 1997 సం॥ము	2000	ప్రతులు
చతుర్థ ముద్రణ 2009 సం॥ము	1000	ప్రతులు

మొత్తము	5000	ప్రతులు

వెల : రూ.

సర్వాధికారములు ప్రకాశకులవి

ప్రకాశకులు :

శ్రీవ్యాసాశ్రమమువారు

ప్రతులకు :

మేనేజరు, శ్రీ వ్యాసాశ్రమము,
(వయా) ఏర్పేడు - 517 621, చిత్తూరు (జిల్లా)
ఆం.ప్ర. ఫోన్ నెం. 08578 - 287528

ముద్రణ :

శ్రీ పారాశర్య ప్రెస్ - శ్రీవ్యాసాశ్రమము

(వయా) ఏర్పేడు - 517 621, చిత్తూరు (జిల్లా)
ఆం.ప్ర. ఫోన్ నెం. 08578 - 287528

నివేదన

శ్రీవ్యాసాశ్రమం వారు ప్రకటించిన ఆధ్యాత్మిక గ్రంథాలు ఆంధ్రదేశంలో విస్తృతప్రచారం పొందాయి. వాటిలో తలమానికంగా ఎన్నదగినది యోగవాసిష్ఠం. దీన్ని 'వాసిష్ఠ రామాయణం', 'వసిష్ఠగీత' అని కూడా వ్యవహరిస్తారు.

వాల్మీకి కృతిగా ప్రసిద్ధమైన ఈ గ్రంథంలో ముప్పది రెండువేల శ్లోకాలున్నాయి. వైరాగ్య - ముముక్షు - ఉత్పత్తి - స్థితి - ఉపశమ - నిర్వాణ ప్రకరణాలన్న పేరుతో ఆరు విభాగాలున్నాయి. అద్వైతవేదాంతం ఈ పుస్తకంలో అత్యద్భుతంగా ప్రతిపాదించబడింది. వసిష్ఠ మహర్షి శ్రీరామ చంద్రుణ్ణి ఉద్దేశించి చేసిన తత్వోపదేశమే ఇందలి విషయం.

“మహాగ్రంథాలలో ఒకటైన యోగవాసిష్ఠం నాదృష్టిలో ప్రపంచంలో వ్రాయబడిన గ్రంథాలన్నింటిలోనూ అత్యాశ్చర్యకరమైనది” (One of the greatest books, the most wonderful according to me ever written under the sun, is Yogavasistha.) అని శ్రీ స్వామి రామతీర్థులవారు ఈ గ్రంథాన్ని ప్రశంసించి వున్నారు.

దీన్ని మహర్షి సద్గురు శ్రీమలయాళస్వాములవారు సమగ్రంగా ఆంధ్రతాత్పర్యంతో సహా నలుబదేండ్ల క్రితం ముద్రింపజేశారు. అంతకు ముందెవరూ దీన్ని తెలుగులో సంపూర్ణంగా ముద్రించలేదు. శ్రీ సద్గురు స్వాములవారి ప్రోత్సాహంతో శ్రీపూర్ణానందేశ్వర నామధేయ శ్రీనిర్వికల్పానంద స్వాములవారు ఈ గ్రంథానికి చెందిన పూర్వార్థాన్ని అనువదించారు. తరువాతి భాగాన్ని శ్రీ సద్గురు దేవుల ముఖ్య శిష్యులు శ్రీ విద్యాప్రకాశానంద స్వాములవారు తెనిగించారు. 1936 లో ప్రారంభమైన దీని ముద్రణ 1954 లో పూర్తి అయింది. నాల్గవేల పుటలకు పైబడిన ఈ పుస్తకం మొదట నాలుగు సంపుటలుగా రాయల్ సైజులో ప్రచురింపబడింది.

జిజ్ఞాసువులైన పాఠకుల ప్రీతికి పాత్రమై మూడుసార్లు ముద్రితమయింది.

ఇటీవల చాలాకాలం నుండి దుర్లభంగా వుండిపోయిన ఈ గ్రంథరత్నం కావాలంటూ ఆశ్రమానికి పలువురు లేఖలు వ్రాసేవారు. భగవదనుగ్రహం వల్ల, గురుకరుణవల్ల ఈ మహాగ్రంథాన్ని ఇప్పుడు మళ్ళీ ప్రచురించే సదవకాశం లభించింది. పాఠకుల సౌకర్యాన్ని దృష్టిలో ఉంచుకొని దీని నిప్పుడు డెమ్మీ 1/8 సైజులో ఎనిమిది సంపుటాలుగా ప్రచురిస్తున్నాము.

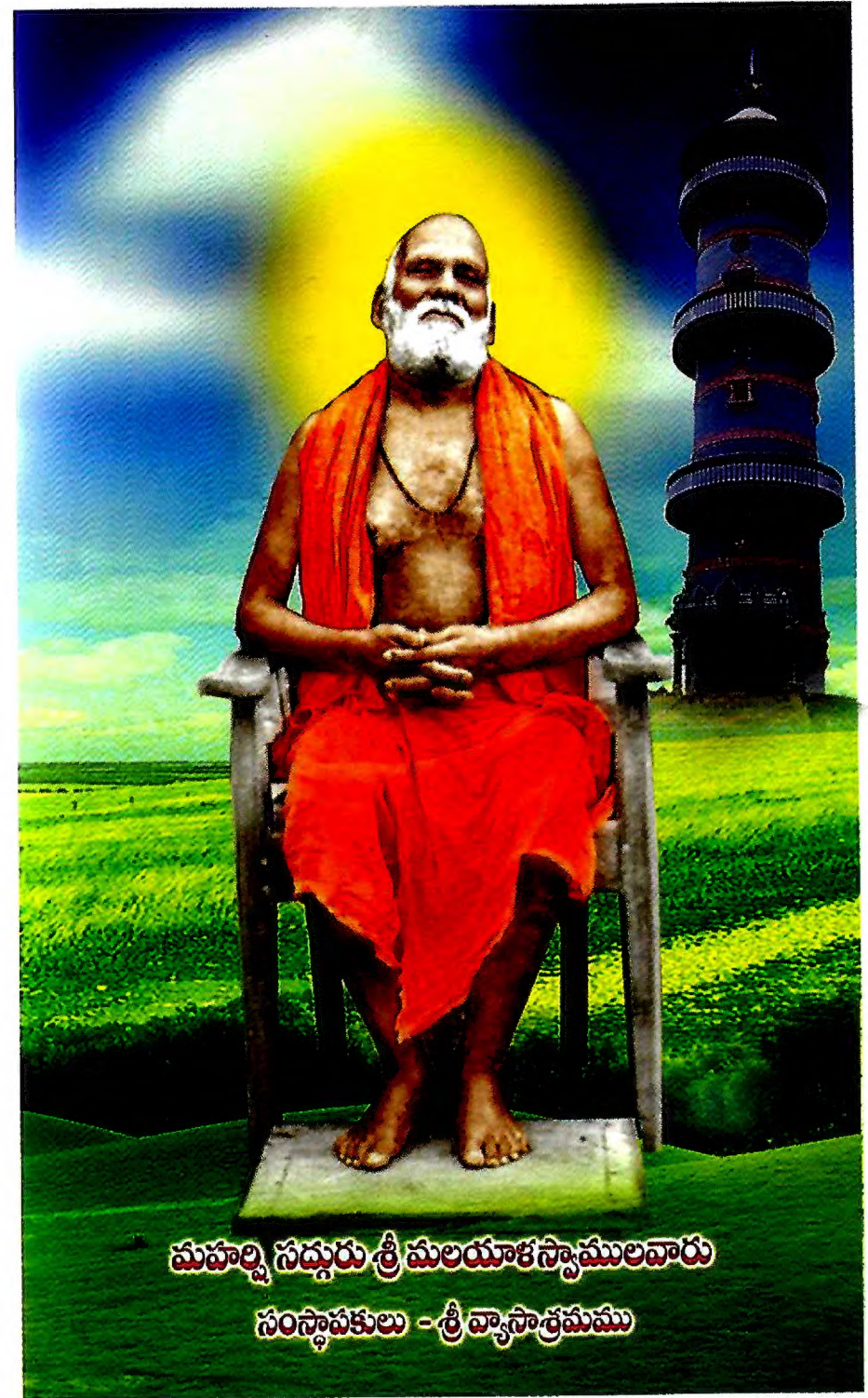
ఈ గ్రంథగౌరవాన్ని గుర్తించి తిరుమల తిరుపతి దేవస్థానం వారు దీని పునర్ముద్రణకు ఉదారంగా ఆర్థిక సహాయం అందించారు. ఇందుకు దేవస్థానం పాలకమండలికి ఎంతో కృతజ్ఞులము. ఈ విషయంలో సహకరించిన ఆశ్రమపూర్వ విద్యార్థి, తిరుమల తిరుపతి దేవస్థానం ధర్మప్రచార పరిషత్ కార్యదర్శి శ్రీ సముద్రాల లక్ష్మణయ్యగారిని అభినందిస్తున్నాము.

ఈ ఉద్గ్రంథం ఇంకా విస్తృత వ్యాప్తి చెంది పాఠకులకు ఆత్మానందాన్ని ప్రసాదించుగాక!

శ్రీ వ్యాసాశ్రమం

22-8-1997.

ప్రకాశకులు

మహర్షి సద్గురు శ్రీ మలయాళ స్వామిలవారు

సంస్థాపకులు - శ్రీ వ్యాసాశ్రమము

శ్రీ యోగవాసిష్ఠము.

(ఉత్తరార్థము)

విషయానుక్రమణిక.

నిర్వాణ ప్రకరణము, (పూర్వార్థము.)

సర్గ.	విషయము.	పుట.	సర్గ.	విషయము.	పుట.
94	" " "	2571	121	ఇత్యైవమనుసంవాదము	2720
95	" శిఖిర్వజవిక్రాన్తివర్ణనము	2582	122	ఇత్యైవ ప్రబోధనము	2723
96	" శిఖిర్వజావ బోధనము	2587	123	అజ్ఞాదులకంటె జ్ఞాని యొక్క	
97	" శిఖిర్వజ ప్రబోధనము	2595		విశేష కథనము	2730
98	" శిఖిర్వజావబోధనము	2599	124	మృగవ్యాధీయము	2732
99	" " "	2604	125	కుర్యమందలి స్థైర్యోపాయకథనము	2738
100	" శిఖిర్వజపరమానందబోధనము	2609	126	వరమార్గస్వరూప వర్ణనము	2740
101	" శిఖిర్వజ బోధనము	2614	127	కచోపాఖ్యానమున భారద్వాజాను	
102	" శిఖిర్వజ సమాధానము	2624		కాననము	2755
103	" కుంభపునరాగమనము	2627	128	రామవృత్తానము	2765
104	" జీవన్ముక్త వ్యవహార ప్రతి				
	పాదనము	2636			
105	" కుంభునియొక్క స్త్రీత్వ				
	లాభము	2643			
106	" లీలావివాహ వర్ణనము	2649			
107	" శక్రగమనము	2658			
108	" చూడాలాస్వరూపదర్శనము	2663			
109	" చూడాలా ప్రకటితవనము	2668			
110	" శిఖిర్వజ నిర్వాణము	2679			
111	కచోపాఖ్యానమున కచప్రబోధము	2683			
112	మిథ్యాపురుషోపాఖ్యానమున				
	జికాశ రక్షణము	2690			
113	మిథ్యాపురుషోపాఖ్యానము	2695			
114	వరమార్గోపదేశము	2699			
115	ప్రత్యక్షయ నిరూపణము	2704			
116	గలిత చిత్తలక్షణకథనము	2711			
117	ఇత్యైవ మను సంవాదము	2713			
118	"	2716			
119	"	2719			
120	సచక్షుమికా విభాగము	2721			

నిర్వాణప్రకరణము (ఉత్తరార్థము)

1	ఇచ్ఛాచిక్తానా యోగోపదేశము	2765
2	కర్మబీజదాహ యోగోపదేశము	2781
3	దృశ్యోపశమ యోగోపదేశము	2799
4	అహంతా నిరాసము	2803
5	విద్యాధరోపాఖ్యానమున	
	విద్యాధరప్రశ్న	2814
6	" వైరాగ్యవర్ణనము	2817
7	" జగద్వృత్త బీజవర్ణనము	2826
8	" మాయామండప వర్ణనము	2829
9	" చిత్కీచన యోగోపదేశము	2838
10	" సర్గావవర్గ ప్రతిపత్తి	
	యోగోపదేశము	2836
11	" యథాభూతార్థ వేదనము	2839
12	" సంకల్పసర్గల వికల్పప్రతిపత్తి	2842
13	" ఇంద్రోపాఖ్యానమున	
	త్రసర్యంత సంసంఘ	
	వర్ణనము	2850

సర్గ.	విషయము.	పుట.	సర్గ.	విషయము.	పుట.
14 ,,	ఇంద్రాణ్యాఖ్యానమున సర్గసంకల్పముల వికల్పప్రతి పాదనము	2854	38 నిర్వాణ వర్ణనము		3001
15 విద్యాధర నిర్వాణము		2859	39 వసిష్ఠగీతలందు స్వభావవిశ్రాంతి యోగోపదేశము		3008
16 ,,		2862	40 ,, ఆత్మవిశ్రాంతి నికరణము		3015
17 అహంత్యాసత్తా యోగోపదేశము		2865	41 స్వరూపవిశ్రాంత్యర్థముపదేశకణము		3017
18 జగజ్జాల కోశ సాధర్మ్య యోగోపదేశము		2868	42 నిర్వాణోపదేశము		3021
19 విరాడాత్మ వర్ణనము		2876	43 బ్రహ్మకాంతానందోపదేశము		3030
20 తీవ్రనిర్వాణ యోగోపదేశము		2882	44 మనోమృగ వివర్ణనము		3041
21 జ్ఞానవిచారము		2886	45 మనోహరిణకోపాఖ్యానము		3048
22 సుఖ యోగోపదేశము		2888	46 సామ్యావబోధనము		3050
23 మంత్రపాఖ్యానమున మంత్ర నిర్వాణము		2898	47 ముముక్షుప్రథమోపశ్రమము		3064
24 ,, మంత్ర వైరాగ్యము		2905	48 వివేక మాహాత్మ్యము		3072
25 ,, మంత్ర బోధనము		2909	49 సర్వోపశాంతి వర్ణనము		3078
26 ,, మంత్రనిర్వాణము పీఠవర్ణనము		2914	50 తీవ్రపక్ష ప్రకార వర్ణనము		3087
27 ,, ముఖ్య యోగోపదేశము		2921	51 విశ్రాంతి యోగోపదేశము		3091
28 ,, శంకాతత్త్వ సిద్ధాంత ప్రతి పాదనము		2924	52 బ్రహ్మస్వరూప వర్ణనము		3099
29 ,, భావనాప్రతిపాదనము		2930	53 నిర్వాణ వర్ణనము		3107
30 పరమాత్మోపన్యాస యోగము		2943	54 ఆద్యైతైక్య ప్రతిపాదనము		3111
31 నిర్వాణాయుక్త్యుపదేశవర్ణనము		2947	55 జగత్తు యొక్క పరమార్థ మయత్వ వర్ణనము		3116
32 సత్యావబోధకోపదేశము		2954	56 పాపాణోపాఖ్యానమున ఆకాశమందిరమున వసిష్ఠసమాధాన వర్ణనము		3120
33 సత్కార్యోపన్యాసయోగము		2958	57 ,, విదితవేద్యాహంకారవిచారము		3127
34 పరమార్థ యోగోపదేశము		2966	58 ,, సర్వబ్రహ్మత్వ ప్రతిపాదనము		3132
35 పరబ్రహ్మ స్వరూపవర్ణనము		2973	59 ,, జగజ్జాల వర్ణనము		3136
36 సంపారటిజ కథనము		2980	60 ,, జగజ్జాలవర్ణనము (సశేషము.)		3146
37 దృశ్యోపదేశయోగము		2987			

చతుర్నవతీతమః సర్గః

[ఇహ చిత్తం పరిత్యజ్య తస్మాదపరిత్యజే
దేహాదివైషమ్యాదేన పునః చిత్తేషు కన్యతే.

చిత్తమును బరిత్యజించుటకు యదాని మూలమును బరిశోధించుట, దేహాది వేష్యపదార్థమును
ద్యజించుటచే శేషించు పునః చిన్మాత్రమును వర్ణించుట యిట్లు గాననగును.]

శ్రీ వసిష్ఠ ఉవాచ:-

ఏవం వదతి నె కుమ్మే చిత్తత్యాగం ముహుర్ముహుః

అన్తర్విచారయన్సోమ్యో రాజా వచసమబ్రవిత్

1

శ్రీ వసిష్ఠః:- ఓ రామచంద్రా! కుంభియుష్టి యిద్విధమునఁ జెప్పవలసినపుడు సామ్య
డగు ఆరాజా చిత్తత్యాగమును గూర్చిన యుపాయమును మరలమరల నాలోచించుచు నిటు పలికెను-

శిభిధ్వజ ఉవాచ:-

హృదయాకాశవిహగో హృదయద్రుమమర్కటః

ధూయోభూయో నిరస్తం హి సమభ్యేత్యేవ మే మనః.

2

శిభిధ్వజః:- మహాత్మా! హృదయమును నాకాశము దలి పక్షియు, హృదయమును వృక్ష
మందలి కొతియు నగు ఈ మనస్సును నేను మాటిమాటికి, ద్యజించినను మరలవచ్చుచు నేయున్నది.

జానామి చైతదాదాతుం మత్స్యం జాల ఇవాకులమ్

త్యాగమస్య న జానామి చిత్తం ద్రవ్య ఇవోత్తమ.

3

ఉత్తముఁడవగు నోదేవపుత్రా! వ్యాపలమైన మత్స్యమును జాలమెట్లు పట్టుకొనునో, అట్లే
యామనస్సుయొక్కయు గ్రహణమును నే నెఱుంగుదునే గాని, మూర్తివంతముగఁ బదార్థమువలె
నిద్దానిని ద్యజించుట మాత్ర మెఱుంగను.

చిత్తస్యాచా స్వరూపం మే యథావద్భగవన్వద

తత్తత్త్వే త్వవత్త్యాగం యథావద్వద మే ప్రభో.

4

[ప్రభూ! మహాత్మా! మొమ్మెట్లు తాము చిత్తముయొక్క స్వరూపమును నాకుఁ దెలియఁజే
యును. పిమ్మట యథాప్రకార మద్దానిని బరిత్యజించు విధానమును దెలుపుడు.

కుమ్మే ఉవాచ:-

వాసనైవ మహారాజ స్వరూపం విద్ధి చేతనః

చిత్తశబ్దము సర్వాయో వాసనాయా ఉదాహృతః

5

కుంభిఁడు:- ఓ మహారాజా! వాసనయే చిత్తముయొక్క స్వరూపమని తెలిసికొనుము.
వాసనయొక్క పర్యాయమే లోకమున చిత్తశబ్దముచేఁ జెప్పబడినది.

త్యాగస్తస్యాతిసుకరః సుసాధ్యః స్పష్టనాదపి

రాజ్యాదప్యధికానన్దః కుసుమాదపి సుందరః

6

త్యాగస్తస్యాతిసుకరః సుసాధ్యః స్పష్టనాదపి
రాజ్యాదప్యధికానన్దః కుసుమాదపి సుందరః

అట్టి చిత్తముయొక్క త్యాగము మిగుల సులభమైనది, తృణమును జలింపజేయుట కంటెను మిగుల సుసాధ్యమైనది; రాజ్యముకంటె ఐదవ నుఖిదాయకమైనది, పుష్పముకంటె నతిరమణీయమైనది,

మూర్ఖస్య తు మనస్త్యాగో నూనం దుఃసాధ్యతాం గతః

సామరస్యేన సామ్రాజ్యం తృణస్యేన సు మేరుతా. 7

సామరసము సామ్రాజ్యమువలెను, తృణమునకు సుమేరుత్వమువలెను, ఈమనస్త్యాగము మూర్ఖునకు నిక్కముగ దుస్సాధ్యత్వము వొందినది.

శిఖిధ్వజ ఉవాచ:—

స్వరూపం వేద్మి చిత్తస్య వాసనామయమాకులమ్

త్యాగః స మన్యే దుఃసాధ్యో వజ్రనిర్గిలనాదపి. 8

శిఖిధ్వజుడు:—మహాత్మా! వాసనామయ వ్యాకలమైనట్టి చిత్తముయొక్క స్వరూపమును తమ వజ్రనములద్వారా నేనెరింగితిని, కాని యిద్దాని త్యాగము వజ్రమును మ్రింగుటకంటెను మిగుల దుస్సాధ్యమైనదిని తలంచెద.

సంస్మర్యామోదపుష్పస్య దుఃఖిదాహానలస్య చ

జగదబ్జమృగాలస్య మోహమారుత ఖస్య చ. 9

శరీరయస్త్రవాహస్య హృత్పద్మభ్రమరస్య చ

అయత్నాచ్చేతనస్త్యాగో యథా భవతి తద్వద. 10

ప్రభూ! ఈ చిత్తము, సంసారమును సుగంధముతోఁగూడిన పుష్పమున్ను, దుఃఖమును దాహము గలిగించు అగ్నియొ, జగత్తను కమలముయొక్క తూడున్ను. మోహమును వాయువున కాకాశమున్ను, శరీరమును యంత్రముయొక్క వాహకమున్ను, హృదయమును కమలముయొక్క భ్రమరము నైయున్నది. ఇట్టిదీనియొక్క త్యాగము యత్నములేకయే యెట్లుగనో తెలుపవేడెద.

కుమ్భ ఉవాచ:—

సర్వనాశోఽస్య యః సాధో చేతనః సంస్మృతిక్షయః

స ఏవ చిత్తసంత్యాగ ఇత్యుక్తం దీర్ఘ దర్శిభిః. 11

కుంభుడు:—ఓ సాధూ! ఈ చిత్తముయొక్క సమూలవినాశము సంసారముయొక్క క్షయమునను నైయున్నది. అదియే చిత్తముయొక్క త్యాగమని దీర్ఘదర్శులగు మహాత్ములు నడుపుదురు.

శిఖిధ్వజ ఉవాచ:—

చిత్తత్యాగాదహం మన్యే చిత్తసశః సుసిద్ధయే

అభావః శతశో వ్యాధేః కథమస్యాను భూయతే. 12

శిఖిధ్వజుడు:—మహాత్మా! చిత్తముయొక్క త్యాగముచేతనే చిత్తముయొక్క నాశముగ నను విషయము నేనిపుడు బాగుగ నెరింగితిని కాని వందలకొలది రోగములకు మూలభూతమైనట్టి యీ చిత్తముయొక్క యభావమెట్లును భూతమగునో తెలుపఁప్రార్థన.

కుమ్భ ఉవాచ:—

అహం బీజశ్చిత్తద్రుమః సశాఖాఫలపల్లవః

ఉన్మూలయ సమూలం తమాకాశహృదయో భవ. 13

కుంభుడు:—ఓ రాజా! శాఖాఫలపల్లవాది సహితముగ ఈచిత్తమును వృక్షమునకు, అజ్ఞానమే బీజమైయున్నది అట్టి వృక్షమును సమూలముగ, చెల్లగించుట కొఱకై, అకాశమునంటి (నిర్వాణరణ, విశ్వేశ్వరహితమగు) హృదయము గలవాడవు కమ్ము.

శిఖిధ్వజ ఉవాచ:—

చేత సః కిం మునే మూలం కోఽబ్జురః కోఽస్య సంభవః

కాః శాఖాః కేచ వా స్కన్ధాః కథమున్మూల్యతే చ సః. 14

శిఖిధ్వజుడు:—ఓ మునీ! ఈ చిత్తముయొక్క మూలమేమి? దీని యంతర మెద్ది? దీనియొక్క త్రిసానమెవ్వది? దీని శాఖలు, స్కంధములెవ్వి? ఇది సమూలముగ నెట్లు చెల్లగింపఁబడును? తెలియజేయుడు.

కుమ్భ ఉవాచ:—

అహమగ్రోదయో యోఽయం స చిత్రావేదనాత్మకః

ఏతచ్చిత్తద్రుమస్యాస్య విద్ధి బీజం మహామతే. 15

కుంభుడు:—ఓ మహామతీ! అజ్ఞానముచే నుదయించు అభిమానిని జ్ఞాతయే యీ చిత్తమును వృక్షమునకు మూలమని యెఱుంగుము.

పరమాత్మపదం తేత్రం తేత్రం మాయామయస్య తత్

ఏతస్మాత్ప్రథమోద్భిన్నాదబ్జురోఽనుభవాకృతిః. 16

పరమాత్మ నాశ్రయించిన మాయయే దీనియొక్క తేత్రము. ఏలమనిన, మాయామయముగ ప్రపంచమంతటియొక్క తేత్రమదియైయున్నది. ప్రథమమున నుత్పన్నమైన యీ మూలమునందీ, పరిచ్ఛిన్నమైన 'అహం' నిశ్చయభూపమైనట్టి యనుభవాత్మకుడగు చిదాభానుడను సంకరము జనించుచున్నది.

నిశ్చయాత్తా నిరాకారో బుద్ధిరిత్యేవ సోఽచ్యతే

అస్య బుద్ధ్యభిధానస్య యాజ్ఞానస్య ప్రవీనతా. 17

సంకల్పరూపిణీ తస్యాశ్చిత్తనామ మనోభిధా

జీవో మిహ్యో వలమ్భాత్మా శూన్యాత్మా హ్యుపలోపముః. 18

నిశ్చయాత్మకమై, నిరాకారమైనట్టి యద్దాని రూపమునే బుద్ధి యందును. యిట్టిబుద్ధియను బేరుగల యంతరముయొక్క స్థూలత్వమేది గలదో, అయ్యది సంకల్పరూపమగుచే చిత్తము, మఱుమున్నగు పేర్లచే చెప్పఁబడుచున్నది. యథార్థముగ నిర్వికారమై, నాశరహితమైనట్టి చైతన్యమే మిథ్యాభూతమై, జడమైనట్టి చిత్తముయొక్క ధర్మములతోటి సంబంధమును బొందినట్లున్నది. జీవుడని పిలిచఁబడుచున్నది అదియే దీని వృక్షము.

స్తభః కాయోఽయమేతస్య స్నాయస్థిరసరజ్జలః

దేశాన్తరేఽబ్జురోద్దేశే కాలస్సన్దోఽస్య వాసనా.

19

నాడీ, అస్థి, రక్తాదులతోఁగూడిన శరీర మే దీని స్తంభము. అనఁగా మూలమునుండి మొదలు కొని కాఖిలవరకుఁగల మధ్యప్రదేశము. మఱియు, ఆ యా పదార్థములఁగూర్చిన వాసన, ఈ యంకుర ప్రదేశమునుండి యింకర కాఖిలవరకుఁగలదు, యింకర వసంతాది కాలములందు జనునట్టి రసమే యున్నది.

శాఖాయాస్త్రితవృక్షస్య దీర్ఘదూరగతాస్తతః

ఇన్ద్రియాణ్యుభయోగాశ్చ భావా భావాత్మయోనయః.

20

విటపాపూ మహాన్దోఽస్య సుభాగుభావలాకులా

ఈ చిత్తమున వృక్షముయొక్క దూరదూరమునకును దీర్ఘమైన శాఖలే యుండ్రయములై చూడఁబడును. జననమరణాద్యుక్తక అనర్థములకు, గాఢాభూతములై, అనేక అశుభకర్మలచే బూని మనఃస్థి యుండ్రయభాగములేదని గొప్పపైన యవంతర కాఖిలమూహములు.

ఈదృశస్యాస్య చిత్తస్య దుర్వృత్తస్య ప్రతిక్షణమ్.

21

శాఖావిలవనం కుర్వన్మూలకాపే భరం కురు

ఓరాజా! ఇట్టిచిత్తదూషమును దుష్టవృక్షముయొక్క విషయభోగానక్తి రూపముగు శాఖలను బ్రతి ప్రతిక్షణమున దెగఁజేయుదు, అనఁగా మై, అస్థిత్రియ మైనట్టి ఆత్మయొక్క దుర్వృత్తముచే నిద్దానిని (ఈ చిత్తవృక్షమును) సమూహముగ నానమొనర్చుటకై యధికయత్నము నాచరింపుము.

శిఖిధ్వజ ఉవాచ:—

చిత్తద్రుమాస్య శాఖాః కుర్వాణోఽహం వికరతమ్.

22

కథం కరోమి మూలస్య నిః శేషకవణం మునే

శిఖిధ్వజుడు:— ఓ మునీ! ఈ చిత్తమున వృక్షముయొక్క శాఖాదులను ఛేదించుచు నిద్దాని మూలమునెట్లును శేషముగ నున్నావలంబుఁగలను.

కుమ్భ ఉవాచ:—

వాసనా వివిధాః శాఖాః ఫలస్సనాదినా నిస్తతః

23

అభావితో భవస్య నహనాః సంపద్యతే తే

అసంస కమనా హసానీ శాన వాదవిచారణః.

24

కుంభుడు:— ఓ రాజా! ఫల, క్రియానాయు కమన కవిధ వాసనా రూపమైన యీ చిత్తమున వృక్షముయొక్క శాఖలన్నియులనో, వానియందానక్తి గావించుకొనుటచేతను, అంతర్యుభృత్తిచే విచారించుటచేతను నయ్యది ఛేదనబడుచున్నది. ఇవిగలముగ నానక్తిని మనంబునుండి శృంజించి మోనినై, శాంతుఁడనై, పర్యవాదములను బరిశ్రమించి ఆత్మవిచారణమున దత్తవృక్షపు కమ్మి.

సంప్రాప్తకారీ యః సోఽనరూపశ్చ తలతో భవేత్

చిత్తద్రుమలకాజాలం పారుషేణ వికరయన్.

25

చిత్తద్రుమలకాజాలం పారుషేణ వికరయన్.

యస్తివృత్తి స మూలస్య యోగ్యో నికషణే భవేత్

గోణం శాఖావిలవనం ముఖ్యం మూలవికరతమ్.

26

అనానకబుద్ధిచే యథా ప్రాప్తములగు కాగ్యముల నాచరించువాఁడు లోన చిత్తరూప వృక్షముయొక్క శాఖల దెగఁద్రుంచువాఁడగును. ఇట్లు పురుషప్రయత్నముచే ఆశాఖాసమూహమును ఛేదించుచు నుండువాఁడు సమూలముగ ఈ చిత్తవృక్షమును ఛేదించుటయందు సమర్థుఁడగును. ఈ చిత్త వృక్షమును సమూలముగ ఛేదించుటయందే యధికప్రయత్న శీలుఁడై యుండవలెను. ఎలన, శాఖా చ్ఛేదనము గోణమై, మూలచ్ఛేదనము ప్రధానమై యున్నది.

చిత్తవృక్షస్య తేన త్వం మూలకాపవరో భవ

ముఖ్యత్వేన మహాబుద్ధే మూలదాహమలం కురు.

27

చిత్తకణ్డక ఖణ్డస్య భవత్వేనమచిత్తతా

గొప్పబుద్ధిగల ఓ రాజా! ఈ ప్రకారముగ, ఆత్మవిచారణమున బరాహణుఁడనై ముఖ్యముగ నీవు చిత్తవృక్షముయొక్క మూలచ్ఛేదనమున దశ్యురుండవగుము. ఈ రీతిగఁ జిత్తమును కంటక వృక్షముయొక్క మూలమును సంపూర్ణముగ దహించఁజేసివేయుము. అట్లానర్చిననే నీకు 'అచిత్తత్వ' దశ సంప్రాప్తించును.

శిఖిధ్వజ ఉవాచ:—

అహం భావాత్మనశ్చిత్తద్రుమబీజస్య హే మునే

కోఽనలో దహనాభ్యేఽస్మిన్కర్మణ్యర్థకరో భవేత్.

28

శిఖిధ్వజుడు:— ఓ మునీ! అహంభావరూపముగు ఈ చిత్తవృక్షముయొక్క బీజమున దహించఁజేయు శ్రమయందే యన్ని యుపకరించును!

కుమ్భ ఉవాచ:—

రాజన్వాత్మవిచారోయం కోఽహం స్యామితి రూపధృక్

చిత్తదుర్బలమబీజస్య దహనే. దహనః స్మృతః.

29

కుంభుడు:— ఓ రాజా! 'నే నెవరు' అనునీ ప్రకారముగు విచారణమొదలుకొని సాక్షాత్కార పర్యంతముల రూపమును ధరించినట్టి ఆత్మవిచారమే యీ చిత్తమును దుష్టవృక్షముయొక్క బీజమును దహించఁజేయుటయందగ్ని యని చెప్పఁబడినది.

శిఖిధ్వజ ఉవాచ:—

మునే మయా స్వయా బుద్ధ్యా బహుశః ప్రవిచారితమ్

యావన్నాహం జగన్నో ర్వివనమణ్డలమణ్డితమ్.

30

నాద్రేస్తటం న వివినం న పర్ణ స్పన్దనాది చ

జడత్వాన్న చ దేహాది.న.మాంసాఘ్రిస్థగూడి చ.

31

జడత్వాన్న చ దేహాది.న.మాంసాఘ్రిస్థగూడి చ.

కర్మేంద్రియాణ్యపి న చ న చ బుద్ధింద్రియాణి చ
న మనో నాపి చ మతిర్నాహంకారశ్చ జాడ్యతః.

32

శిఖిధ్వజాః— ఓ మునీ! నేను నా స్వబుద్ధిచేతనే యనేకపర్యాయము లిట్లు విచారించి
తిని - 'నేను జగత్తునుగాను, పృథివీకాను, వానమండలములచే శోభితముగు పర్యవృత్తమునుగాను,
అరణ్యమునుగాను, పత్రచలనాదులు కాను, అట్లే జడమై యుండుటచే దేహదులు నేను గాను; నేను
మాంసము కాను, ఎముకలు కాను, రక్తముకాను, కర్మేంద్రియములు కాను, జ్ఞానేంద్రియములు కాను,
మనస్సు కాను, బుద్ధికాను, జడమైయుండుటచే అహంకారమున్ను గాను,

కటకత్వం యథా హేమిని తథాహంత్యం చిదాత్మని
జడం త్వసద్రూపతయో తేన తన్నాస్తి హే మునే.

33

ఓ మునీ! బంగారమునఁ గడియమున వస్తువు వేరుగ లేనట్లు, చిదాత్మయందును జడమగు
అహంకారము వేరుగ లేదు. జడములగు శక్తిరజత, మృగత్వస్థాదులు అసద్రూపముచేఁ బ్రసిద్ధమైయే
యాన్నవి. గాన జడమగు అహంకారమున్ను అసత్తే (లేనిచే) యగును.

సంనివేశనివాసాత్మా సర్వాధ్యాదిః పరే పరే
విద్యతే నాన్యదన్యత్వాన్నభవతీవ మహాద్రుమః.

34

ఆకాశమున మహావృక్షములేనట్లు పరునాల్గులొకములకు (బ్రహ్మాండమునకు) నాధారమున్న
శబ్దదివిషయముల కాదికారణము నగు ప్రకృతియున్న పరమపదమగుఁ చిదాత్మయందు వేరుగలేదు.

జానన్నపీతి భగవన్నహంత్యమలమార్జనమ్
అనర్కృష్టం న జానామి తేన తప్యే చిరం మునే.

35

ఓ మునీ! ఇవిధమున అహంకారమును మలముయొక్క మార్జన మెఱిగియుండియు నయా
నందెకసాక్షి చైతన్యము నెఱుంగకయున్నాను. ఇక్కారణముననే చిరకాలమునుండియు దుఃఖితుడ
నగుచున్నాను.

కుమ్భఉవాచ:—

ఏతావంతాత్రకం వృద్ధం యది న త్వం మహీపతే
జడత్వాత్తన్మహాబుద్ధే యోఽసి తస్యద మేఽనఘ.

36

కుంభుఁడు — పాపరహితృడవును, మహాబుద్ధిమంతుఁడవునగు నో రాజా! శరీరమునుండి
మొదలుకొని అహంకారమునకుఁ గల జడమైన దృశ్యమహామము నీవుకానిచో, ఇతర నీవేది యగు
దువో, దానిని నాకుఁ జెప్పుము!

శిఖిధ్వజ ఉవాచ:—

చిన్మాత్రమహామచ్ఛాత్మవేదనం విదుషాం వర
యత్ర భావాః స్వదస్తేతే నిర్ణీయస్తేచ యేన వా.
ఏవం రూపస్య మే లగ్నం సూనం మలమకారణమ్

37

సకారణం వాహుమితి యత్పదం చ న వేద్యహమ్.
అస దేతదనాత్మీయం ప్రమాత్వం మలమాత్మనః
మునే యదా న శక్నోమి తేన తప్యే సుదారుణమ్.

38

39

శిఖిధ్వజాః— విద్వాంసులలో శ్రేష్ఠుడవగు నో దేవపుత్రా! ఏద్రానియందు, ఆనందము
లేక, జడరూపములగు శబ్దదివిషయము లనుభూతములగుచున్నచో, లేక, బుద్ధివృత్తియందు దారాధమై
యద్రానిద్వారా యా సమస్తముయొక్కవిభాగము నిర్ణయింపబడుచున్నచో, అట్టి శుద్ధచిన్మాత్రసాక్షి
చైతన్యమునే నేను, కాని యిట్టి శుద్ధుడనగు నాకీ దేహాహంకారాదుల ఆత్మాభిమానరూపముల మేదేని
యొక కారణముచే నలగ్నమైయున్నచో, లేక నిష్కారణముగ నలగ్నమైయున్నచో, నేనెఱుంగ
గఁజాలను, మఱియు నేని బహుపదమైయున్నచో దానిఁగూడ నేనెఱుంగను. ఓ మునీ! అసత్తే అనా
త్మరూపమైనట్టి ఈ అహంకారాదులను ఆత్మయొక్కమలమును నేను రహితమొనర్చజాలకున్నాను.
కాననే మహద్భూతి మనుభవించుచున్నాను.

కుమ్భ ఉవాచ:—

బ్రూహి కిం తన్మహాబాహో లగ్నం తవ మలం మహత్
స్థితోఽసి యేన సంసారి సతా వాప్యథవాఽసతా.

40

కుంభుఁడు:— సుహృదాహంకరము నో రాజా! ఏమహామలము నీయందు నలగ్నమై
యున్నచో, జేనిచే నీవు సంసారియై భడియుంటివో, అది సతా, అసత్తా నాకుఁజెప్పుము.

శిఖిధ్వజ ఉవాచ:—

చిత్తద్రుమస్య యద్భీజమహంభావశ్చ మే మలమ్
తచ్చ త్యక్తం న జానామి త్యక్తం త్యక్తముపైతి మామ్.

41

శిఖిధ్వజాః— మహాత్మా! అది సత్తయో, అసత్తయో నాకుఁజెలియదు. చిత్తవృక్షమునకు,
బీజమై, మలరూపమైనట్టి యహంభావమును గూడ విశేషముగ నేనెఱుంగను. మఱియు, నద్దానిని
దృఢించు నుపాయమున్ను నెఱుంగను. ఒకవేళ యేవిధముగనైనఁ దృణించినను, మరలనావద్దకది వచ్చు
చునే యున్నది,

కుమ్భ ఉవాచ:—

కారణాజ్ఞాయతే కార్యం య తత్సర్వత్ర సంభవేత్
అన్యత్వ సద్విచన్దాభం దృష్టమేతన్నవిద్యతే.

42

కుంభుఁడు:— ఓ రాజా! కారణమునుండియే కార్యమత్పన్నమగుట లోకమున సంకటము
ఐసిద్ధమైయున్నది. కారణములేకయే యత్పన్నమైన కారణము రెండు షండ్రులయొనకివలె లేనిదే
యగును. బాగుగఁ బరిక్షించినచో నది అసత్తే యగుచున్నది.

కారణాజ్ఞాయతే కార్యమహంభావాద్భవాజ్ఞురః
ఇతి కారణమన్విష్య కథయస్య మమాధునా.

43

ఏ యహంభావము గారణముచుండి మనస్సు, ఇత్యాది జగత్తుయొక్క యంకుర ముత్పన్న మైనదో, ఆ యహంభావ మేకారణముచుండి జనించినదో, నీవ్యబుద్ధిచే విచారించి యిపుడు చెప్పుము?

శిఖిధ్వజ ఉవాచ:—

మునేహమితి దోషస్య వేదనం వేద్మి కారణమ్

తద్యథోపశమం యాతి తస్మై వద మునీశ్వర.

44

శిఖిధ్వజుడు:— ఓ మునీశ్వరా! దేహాదిధ్వశ్య పదార్థములు స్ఫురించుటయే యీ యహంభావమును దోషమునకుఁ గారణమని నాకుఁదోచుచున్నది. అట్టిచో శేషకార మది శమింపఁగలదో దయచేసి వచింపుడు?

చితశ్చేత్సోన్ముఖ త్వేన దుఃఖాయాయమహం సితః

చేత్సోపశమనం బ్రూహి మునే తదుపశాంతయే.

45

ఓ మునీ! చిత్రము విషయములవైపున కున్ముఖముగటచే ఈ యహంభావము దుఃఖార్థము జనించుచున్నది. కాన నయ్యది రహితముగటకొలకై విషయోపశయనమును నుపాయమును దెలియఁ జేయుఁడు

కుమ్భ ఉవాచ:—

కారణం కారణజ్ఞోఽసి వేదనస్య వదాసు మే

తతస్త్వాంబోధయిష్యామి కారణాకారణక్రమమ్.

46

కుంభుడు:— ఓ రాజా! వేదనము (చిత్రము) వేద్యము (విషయముల) వైపున కున్ముఖ మగుటయందు వేద్యమే కారణమని నీ వెఱఁగియున్నావు. కనుక నీ యాస్యాభిప్రాయమును శిష్యుముగ వెల్లడింపుము అప్రదిత, కారణ, అహంకారములగుర్చిన క్రమమును నేను దెలియఁజేసెదను.

వేద్యవేదనరూపస్య చేత్యసంచేతనస్య మే

అకారణం కారణతాం యద్యాతం తవ తద్వద.

47

సామాన్యముగ వేద్య వేదనములకును, విశేషముగ చేత్యచేతనములకును, వేద్యము (విశ్వా రూపముగటచే) అకారణమైయున్నను, కారణత్వమును బొందెనని నీయభిప్రాయ మేదిగలదో, దానిని నాకుఁ జెప్పుము.

శిఖిధ్వజ ఉవాచ:—

చేత్యచేతనరూపస్య వేద్యసంచేతనాకృతేః

ఇయం పదార్థసత్తేహ దేహాదిః కారణం మునే.

48

శిఖిధ్వజుడు:— ఓ మునీ! వేద్య వేదనములకును (చిత్ర, విషయములకును) చేత్య, చేతనము లకును, దేహాది పదార్థముల సత్తయే కారణమై యున్నది.

శరీరాదితయోదేతి వేదనం వస్తు సత్తయా

అసత్త్యాభాసయా స్పష్టో యథా పవనలేఖయా.

49

అసత్త్యముగఁ దోచు వాయుపం కిచే వృత్తాదుల చలనముగనట్లు, శరీరాదివస్తువుల సత్తచే వానిఁగూర్చిన జ్ఞానము (వేదనము)ను నుదయించుచున్నది.

అసత్తాం వస్తుసత్తాయా నావగచ్ఛామ్యహం యథా

అహంత్యవేదనం చిత్తబీజం సముపశామ్యతి.

50

విద్వానిచే అహంభావము యొక్క స్ఫురణరూపమును చిత్తముయొక్క బీజము నశించునో, అట్టి దేహాదివస్తువుల సత్తయొక్క యభావమును నేనెఱుఁగను.

కుమ్భ ఉవాచ:—

విద్యతే యది దేహాది వస్తు సత్తా తద సి తే

అభావాద్దేహసత్తాదేః కిందిషం తవ వేదనమ్.

51

కుంభుడు:— ఓ రాజా! దేహాది పదార్థముల సత్త యభావముగ నున్నచో, అపుడు నీవు తలంపినట్లు వాని జ్ఞానము (వేదన)యొక్క కారణము, అకారము యుండవచ్చును. కాని దేహాదుల సత్తయే లేకయుండ నిక వాని జ్ఞానమెట్లుండును?

శిఖిధ్వజ ఉవాచ:—

యస్యోపలభ్యతే కిందిత్వరూపం కలనాత్మకమ్

అసద్రూపం కథం తస్మాత్ప్రకాశః స్యాత్కథం తమః.

52

శిఖిధ్వజుడు:— ఓ మునీశ్వరా! ఏ వస్తువుయొక్క స్వరూపము ప్రత్యక్షముగా లభ్యమగు చున్నదో, అయ్యది అసద్రూపమెట్లుగను? ప్రకాశ మెపుడైన తమస్సు (చీకటి) అగునా?

హస్తపాదాదినంయు కః క్రియాఫల విలాసవాన్

సదానుభూయమనోఽయం దేహో నాస్తి కథం మునే.

53

ఓ మునీ! హస్తపాదాది సహితమై, క్రియా ఫలయుక్తమై, సత్తుగ ననుభూత మగునట్టి యీ దేహమెట్లు లేనిదియగును?

కుమ్భ ఉవాచ:—

కారణం యస్య కార్యస్య భూమిపాల న విద్యతే

విద్యతే నేహ తత్కార్యం తత్తంవిత్రిస్తు విభ్రమః.

54

కుంభుడు:— ఓ రాజా! ఏ వస్తువుయొక్క కారణము లేనిదియగునో, అట్టి యాకార్య మగు వస్తువును లేనిదేయగును. మఱియు నద్దాని జ్ఞానమును భ్రమరూపమే యగును.

కారణేన వినా కార్యం శరీరం న కదాచన

విద్యతే యస్య నో బీజం తద్ద్యవ్యం క్వేవ జాయతే.

55

కారణము లేనిచో, ఈశరీరమును కార్యమెపుడును నుండదు. ఏ వస్తువునకు బీజమే లేకయు న్నుదో, అవస్తుచెల్లు జనించును?

అకారణం తు యత్కార్యం సదివాగ్రేఽనుభూయతే

తద్ద్యవ్యర్థిధమాద్విద్ధి మృగత్వస్థా జలోపమమ్.

56

ఓ రాజా! ఏ కార్యము, కారణములేకయే నత్తువలె నెరుట ననుభూతముగుచున్నదో, అది యెండమావుల జలమువలె ద్రవ్యయొక్క భ్రమవలననే గలిగినదని యెంచుము.

అవిద్యమానమేవ త్వం విద్ధి మిథ్యాభ్రమోదితమ్
నాతియత్నవతోఽప్యేతస్మగతృష్ణామ్బు లభ్యతే. 57

ఈ శరీరాది దృశ్యమును అనత్తుగను, మిథ్యగను, భ్రమచే నుదయించినదిగను నెఱుంగుము. ఏలయనిన, మిగుల యత్నమాచరించు వానికిఁగూడ మృగతృష్ణజలము లభించదుగా! :

శిఖిర్వజ ఉవాచ:—

అసతోద్వీస్తుభిమ్బాదేర్న యుక్తం కారణేక్షణమ్
వన్ధ్యాతనయసర్వాజ్ఞ మణ్డనం కస్య రాజతే. 58

శిఖిర్వజుఁడు:— ఓ మునీ! కారణమును లేండు చంద్రబింబములవలె అచేతని వచించుట యుక్తముకానేరదు. ఏలయనగా, వంధ్యాపుత్రుని సర్వాంగభూషణ మెవరికి నింపుగాఁదోమను?

కుమ్భ ఉవాచ:—

కారణేన వినా కార్యం శరీరాద్యస్థివజ్జరమ్
అవిద్యమానమేవేషం విద్యసంభవతో నృప. 59

కుంభుఁడు:— ఓ రాజా! శరీరా దృశ్యపంజరరూపమును, కార్యము కారణములేక యీ యనుభూతమునుచూచి గాఢఁజెప్పి, యసంభవముగటచే నద్దాని నసద్రూపముగనే యెఱుగుము.

శిఖిర్వజ ఉవాచ:—

హస్తపాదాయుక్తస్య శరీరస్య మునీశ్వర
నిత్యమాలత్యమాణస్య పితా కస్తాన్న కారణమ్. 60

శిఖిర్వజుఁడు:— ఓ మునీశ్వరా! నిత్యము ప్రత్యక్షరూపముగఁ గానుపించు హస్తపాదా సరితమును ఈ దేహమునకుఁ దుండి కారణ మెందులకుఁ గానేరదు?

కుమ్భ ఉవాచ:—

కారణభావతో రాజప్రీతా నామ న విద్యతే
అసతో యత్తు సంజాతమసదేవ తదుచ్యతే. 61

కుంభుఁడు:— ఓ రాజా! యథార్థముగఁ దుండెము, గాఢరహితుఁడై అసతై యున్నాఁడు. కావున అసత్తునండి యుత్పన్న మైనవాఁడును అసతై యని చెప్పఁబడును.

పదార్థానాం చ కార్యాణాం కారణం బీజముచ్యతే
సంభవత్యజ్ఞ జగతి న బీజేన వినాఙ్గురః. 62

పదార్థములయొక్కయు, కార్యములయొక్కయు కారణమును బీజమందురు. ఏలయనిన, ఈ ప్రపంచమందు బీజములేక అంకరమెప్పటికిని సంభవించనేరదు.

తస్మాన్న కారణం యస్య కార్యస్యేహోపపద్యతే
బీజాభావే హి తస్మాస్తి తత్సంవిత్రిస్తు విభ్రమః. 63

కావున, యేకార్యముయొక్క కారణములేదో, ఆకార్యమున్ను లేనిదేమగును. బీజము లేనపుడు అంకరమున్ను లేవండునుగా! కాన నద్దానిఁగూర్చిన జ్ఞానమున్ను భ్రమయే యగును.

అవశ్యం ఖలు యన్నాస్తి నిర్బీజం తన్మతి భ్రమః
ద్వీస్తుత్వమరు భూమ్యమ్బు వన్ధ్యాపుత్రదళా నమమ్. 64

నిర్బీజమైన వస్తు వశ్యము లేందేమగును. మతీయు నద్దాని జ్ఞానము లేండుచంద్రులవలెను, ఎంచమావులందలి జలమువలెను, వంధ్యాపుత్రునివలెను మతియొక్క భ్రమయేయైయున్నది.

శిఖిర్వజ ఉవాచ:—

పితామహోనాం పుత్రాణాం పితౄణాం చ జగత్ప్రయే
ఆద్యః పితామహః కస్తాత్పూర్వోత్పత్తౌ న కారణమ్. 65

శిఖిర్వజుఁడు:— ఓ దేవపుత్రా! ఈ మల్లోకములందలి ప్రజానప్తలగు మను, దక్ష, వసిష్ఠ, చ్యానిపూర్వపు ఋషులయొక్కయు, పుత్ర, పితౄ, పితామహాది నమస్త ప్రాణికోట్ల యొక్కయు, బ్రహ్మాండముయొక్కయు సత్త్వత్తికిఁగారణము. అదిపితామహుఁడగుహిణ్యగర్భుఁడేల కాఁగూడదు?

కుమ్భ ఉవాచ:—

ఆద్యః పితామహో యఃస్యాతోస్థి నాస్త్యేవ భూపతే
కారణభావతో నిత్యం యదా భావో న కస్యచిత్. 66

కుంభుఁడు:— ఓ రాజా! కారణభావముచే అదిపితామహుఁడున్ను లేనివాడేమగును. ఏలయనగా కారణమే లేనపు డింక నేపదార్థముయొక్కయు నునికి యుండఁజాలదు.

కారణస్య స్వబీజస్య నిత్యాభావాత్పితామహః
అన్యః స దృశ్యమానోపి భ్రమాదనోఽన విద్యతే. 67

తన కారణరూపమును బీజముయొక్క యనిత్యత్వముచే పితామహుఁడు (హిరణ్యగర్భుఁడు) (మాయాశబ్దిత బ్రహ్మమునందలి యుత్పన్నమగుటఁబట్టి) భ్రమచే నన్యమనివలె, దోచివను, యథార్థముగ బ్రహ్మముకంటే నన్యఁడుకాదు. ఏలయనిన, అవిద్యారూపమును మాయ విద్యచే తాఢింపఁబడ నట్టి భ్రమ నివారితముగును.

మృగతృష్ణామ్బువద్రాస్త్విరూప ఏవావభాసతే
పితామహోర్ధకారిత్వమపి తస్య భ్రమాత్మకమ్. 68

ఇక్కారణమున హిరణ్యగర్భుని సృష్ట్యాదిరచనారూప క్రియయున్ను భ్రమాత్మకమై, మృగ తృష్ణజలమువలె భ్రాంతిరూపమే యైయున్నది.

పితామహోదరే తస్య మిథ్యావ్రత్యయతఃస్థితిః
ఘనా తవ నివృత్తైవ మారయిష్యామ్యథేతరత్. 69

ఇవిధమునఁ బితామహుని (హిరణ్యగర్భుని) యుద్ధవందలి యాపితామహుల శరీరాది కార్యముల నత్యంతమునుగూర్చిన దృఢప్రతితి యే నీకుండియండెనో, అయ్యది నీవు త్రమింపఁది. ఇంక నిపుడు ప్రతిభాసమాత్రముచే నేని మిగిలియున్నదో దాని గూడ తత్త్వసాక్షాత్కార పర్యంతముగ నుపదేశముచే నివారించును.

తస్మాచ్ఛిదాత్మకతయాత్మని చిత్తతోఽయం
నిత్యం స్వయం కచతి భూమివ దేవదేవః
తేనైవ పద్మజ ఇతి స్వయమాత్మనాత్మా
ప్రోక్తః స్వరూప ఇతి శాస్త్రమిదం సమ సమ్.

70

ఇత్యాదీ శ్రీవాసిష్ఠమహా రామాయణే వాల్మీకీయే దేవమాతోక్తే మోక్షో
పాయేషు నిర్వాణప్రకరణేపూర్వార్ధే చూ॥ శిఖిధ్వజావభోధనం నామ
చతుర్నవతితమః సర్గః ॥ 94 ॥

ఓ రాజా! పూర్వోక్తరీతి, చైతన్యముకంటె భిన్నముగ పదార్థములు అసత్తులుటచే, హిర
ణ్యగర్భుని మొదలుకొని తృణపర్యంతముగల కార్యపరంపరామహుచే వికసితుడగు సర్వదేవదేవుల
డగు ఈశ్వరుడు తనయందుదానే హిరణ్యగర్భుని నామముటచే, బ్రసిద్ధుడగుచున్నాడు గన
ఈసమస్తదైత్యసమాహమున్న శాంతముగ బ్రహ్మరూపమే యగును.

ఇది శ్రీవాసిష్ఠతాత్పర్య ప్రకాశికయందు నిర్వాణ ప్రకరణమున
చూడాలో సాఖ్యానమున శిఖిధ్వజావభోధనమున
దొంబదినాల్గవ సర్గము ॥ 94 ॥

పఞ్చనవతితమః సర్గః

[ఘనతాతానవే నాత్రావిద్యోపశమక్రమః
శిఖిధ్వజస్య బోధన విశ్రాంతిశ్చోపవర్ణ్యతే.

శిఖిధ్వజుని గాఢమైన అజ్ఞానమును సన్నగిందుటద్వారా అవిద్యయొక్క నాశక్రమమును
పచిందుట, బోధచే విశ్రాంతి నొందింపఁజేయుట మున్నగు విషయము లిచటనర్థింపఁబడుచున్నవి.]

శిఖిధ్వజ ఉవాచ:—

అబ్రహ్మవృషవర్జ్యం యద్యయం భాసతే భ్రమః
అర్థక్రియాసమర్థస్య తత్కథం దుఃఖికారణమ్.

1

శిఖిధ్వజుడు:— మహాత్మా! బ్రహ్మదేవుని మొదలుకొని తృణమువలె అతుంగల యీ జగత్తు

తయు మృగత్వస్థాజలమువలె మిథ్యగా భాసిందునో నిక ఈజగత్తునందలి పదార్థములందర్థక్రియా
సామర్థ్యము (అన్నజలాదులచే నాకలిపింపులు శమించుట మున్నగునవి) యెట్లు సంభవించుచు? మఱియు
ఈపదార్థములు దుఃఖికారణము లెట్లుగను?

కుమ్మ ఉవాచ:—

ఏవం జగద్వృషమస్యాస్య భావనం తావదాతతిమ్
శిలీభూతస్య శీతేన సలిలస్యేవ రూక్షతా.

2

కుంభుడు:— ఓ రాజా! శిలీభూతమైన జలమెట్లు కలిశ్యమునొంది పీత
పాత్రాద్యర్థక్రియాసామర్థ్యము గలిగియుండునో, అట్లే భ్రమరూపమైన యీజగత్తునందున్న సత్యం
కల్పిండుగు ఈశ్వరుని భావనచే, ఆయా మృగక్రియాదులచే వ్యాపింపఁబడియున్నది?

అజ్ఞానం శిలీభూతమేవం నష్టం విదుర్బుధాః
న నాశేన విరోధేతి పూర్వసంస్థానవిచ్యుతిః.

3

అజ్ఞానము శిలీలముకాగా నీజగత్తున్న గ్రమముగ శిలీలమై, మూలాజ్ఞాననాశముచేదా
మన్ను నశించుచున్నది. ఇవ్వీయమును విజ్ఞాలెఱింగియున్నారు. అజ్ఞానము నశింపనిదే జగత్స్థితి
బాధింపఁబడనేరదు.

తనుత్వం సర్వబోధస్య యత్రదేవ హి కారణమ్
సర్గోపశమనంపత్రై ప్రతిపన్నే పరే వచే.

4

నిరోధాభ్యాసముచేసగు బాహ్యకారవృత్తియొక్క సూక్ష్మతయే, అజ్ఞానము శిలీలముగట
యందు గాగణమైయున్నది. మఱియు బాహ్యకారవృత్తియొక్క సూక్ష్మత యధికరింప జూనోర్పత్తి
చేగ్రమముగఁ బరమపదము (అత్మ) సాక్షాత్కరింపబడ, జగత్తుయొక్క సంపూర్ణ విలయము సంభ
వించును.

తానవం దృశ్యతే యస్య తస్మానుక్రమతః స్వయమ్
పూర్వసంస్థానవిగమాత్ప్రళమోపుష్పపద్యతే.

5

ఈ ప్రపంచమందును ఏ పస్తవుయొక్క సూక్ష్మత క్రమశః యగునో, అద్దాని పూర్వ
(స్థూల)స్థితియొక్క నాశముచే గ్రమముగ నది సంపూర్ణవినాశమున్ను జొందును.

అనేనైవ క్రమేనైవం త్వమాదిపురుషో నృపః
భ్రమాకారోదయం విద్ధి మృగత్వస్థామువత్స్థితమ్.

6

ఓ రాజా! ఇట్టి యజ్ఞాన శైలిల్యక్రమముచేతనే దేహది సమస్తదృశ్య పదార్థములు బాధిత
ములుకాగా, తుదకు కుండచిన్నాత్రుండవగు ఆదిపురుషుం డైన నీవే కేషీంతువు. మఱియు, చైతన్య
ముకంటె భిన్నముగ యాదృశ్యజగత్తు భ్రమాకారమై, మృగత్వస్థాజలమువలె మిథ్యా రూపముగ
నున్నదగును.

ఏమా పితామహాభావేఽవ్యసతీ భూతసంతతిః
న కదాచన తత్త్విద్ధం యదసిద్ధేన సాధ్యతే

7

బ్రహ్మదేవుని (హిరణ్యగర్భుని) అభావమువలన ఈప్రాణిసమాహమున్ను అసత్తయగు
చున్నది. ఏలయనిన, ఎవడు స్వయముగనే అసిద్ధుడైయుండునో, అతనిచే నెపుడును నేకార్యమున్ను
నీడింపదు.

అయం భూతోపలమ్బో హి మృగత్పష్టామ్బివోదితః

విచారాద్విలయం యాతి శుక్తారజతథీవ 8

మృగత్పష్టాజలమువలె నుదయించిన యాప్రాణిసముహముయొక్క ప్రత్యక్షరూపప్రాప్తి, తత్త్వవిచారముచే ముత్యపునిప్పు కుండలి పెంజీవలె నశించుచున్నది.

కారణభావతః కార్యమభూత్వా భవతీతి యత్

మిథ్యాజ్ఞానాదృతే తస్య న రూపముపపద్యతే. 9

కారణములేకయే యేకార్యముండునో, అద్దానిరూపము మిథ్యాజ్ఞానముతప్ప, అన్యము యుక్తము కానేరదు.

మిథ్యాదృష్టిప్రేక్షితం తు న కదాచన విద్యతే

మృగత్పష్టామ్బుసా కేన ఘటకాః పరిపూరితాః. 10

అట్టి మిథ్యాజ్ఞానముచే నుదయించు పదార్థమును మిథ్యాదృష్టిచే వీక్షించినచో నితః నది మిథ్యా యొన్నటికి నుండజాలదు. ఏలయిన మృగత్పష్టాజలముచే ఘటముల నెవ్వడు నింపెను.

శిఖిధ్వజ ఉవాచ:-

స్వప్నరాద్యస్య పరమం బ్రహ్మ కస్మాన్న కారణమ్

అనన్తమజమవ్యక్త మమ్మరం శాన్తమచ్యుతమ్. 11

శిఖిధ్వజుడు:- మహాత్మా! అజమై, అవ్యక్తమై, శాంతమై, అచ్యుతమైనట్టి పరబ్రహ్మమే అవిస్రప్తయగు బ్రహ్మదేవుని కారణమేల కాదురాదు?

కుమ్భ ఉవాచ:-

హేతుత్వాభావతో బ్రహ్మ కార్యత్వాభావతస్తథా

అద్వైతేనాతిగన్తాత్మా న చ కార్యం న కారణమ్. 12

కుంభుడు:- ఓరాజా! తదేతద్బ్రహ్మ పూర్వమనపరమ్, 'హే నానాస్తి కించన' 'అనన్తో హ్యయం పురుషః' - ఇత్యాది శ్రుతివాక్యములచే గూటనముగు బ్రహ్మము పరిణామరహితమున్ను, అద్యయమున్ను, ప్రపంచాతీతము నగుటచే కార్యకారణ భావపరితమై యున్నది. కాన నట్టి కుంభ బ్రహ్మము (ఆత్మ) కార్యముగాని, కారణముగాని కానేరదు.

అకర్తృకర్మకరణమకారణమబీజకమ్

అప్రతర్క్యమవిజ్ఞేయం బ్రహ్మ కర్తృ కథం భవేత్. 13

కర్తృకర్మ కరణాదిరహితమై, ఉపాదాన నిమిత్తకారణవర్జితమై, అప్రతర్క్యమై, అవిజ్ఞేయమైనట్టి బ్రహ్మ మెట్లు కర్త యగును.

అకారణత్వాత్కార్యత్వరహితం తజ్జగద్భవేత్

అద్వైతై క్యమనాద్యన్తం తదాద్యముపలమ్బునమ్. 14

బ్రహ్మము కారణముగానందున, కార్యత్వరహితమై యున్నది. ఒక వేళ కార్యకారణాత్మ మగు ఈ జగత్తు కలదని తలంచునో, అచ్యుత ద్వైతై క్యలక్షణ పరితమై, దేశ, కాల, వస్తు పరిచ్ఛేదాస్యమై, అనాదియై, అనంతమై, చిదేకరసమైన బ్రహ్మముగ నే యుండియున్నదని భావింపుము.

అప్రతర్క్య మవిజ్ఞేయం యచ్ఛివం శాన్తమవ్యయం

తత్కథం కస్య కేనైవ కర్తృ భోక్తృ కదా భవేత్. 15

అప్రతర్క్యమై, అవిజ్ఞేయమై, శివమై, శాంతమై, అవ్యయమైన బ్రహ్మ మెపుడెట్లు! దేనిచే దేనికి కర్తయు, భోక్తయుఁ గాగలదు?

అతో నేదం కృతం కించిజ్జగదాది న విద్యతే

న కర్తాసి న భోక్తాసి సర్వం శాన్తమజం శివమ్. 16

ఇక్కారణమున ఈజగదాదులు దేనిచేతను గావించబడినవికావు. అవి లేనివేయగును మఱియు నీవు కర్తృత్వకావు, భోక్తృత్వకావు. సమస్తము శాంతమై, అజమై, శివమై యొప్పుచున్నది.

కారణభావతః కార్యం న కస్యచిదిదం జగత్

అకారణత్వాత్కార్యత్వం భ్రమాద్విధి త్విదం జగత్ 17

కారణ భావముచే ఈజగత్తు దేనియొక్కయుఁ గార్యముకాదు. కావున కారణములేమి ఈ జగద్రూపకార్యము భ్రమచేతనే సిద్ధించుచున్నదగును.

అకార్యత్వాచ్చ నాన్యేతత్సర్గ ఇథం న విద్యతే

యదా న కస్యచిత్కార్యం కారణస్య భగత్తదా. 18

పదార్థాభావసంసిద్ధి సత్త్విద్ధా కస్య వేదనమ్

ఏవం తు వేదనాభావే నాన్యహం త్వస్య కారణమ్. 19

అతః శుద్ధో విముక్తోఽసి కైవోక్తిర్బ్రహ్మమోక్షయోః

దేనియొక్కయు కార్యము కానందుచే నీయావిరూపితముగ సృష్టియు లేనిదేయగును. ఇట్టి జగత్తు యేకారణమయొక్కయు కార్యముకానందుచే పదార్థముల యభావమే వాస్తవముగా సిద్ధించినది. పదార్థములే లేనపుడెడ దేనియొక్కవేదన (జ్ఞాన) మగును! ఇన్ద్రియమున వేదనాభావముచే నట్టి వేదన మునకు, గారణముగ అహంభావమున్న లేదు. గాన నీవు శుద్ధుడవు, విముక్తుడవు, (ఆత్మరూపుడవు) నైయుండ నితః నీకు బంధమోక్షములేవవి?

శిఖిధ్వజ ఉవాచ:-

బుద్ధోఽస్మి భగవన్యక్తి యుక్తము కం త్వయో త్తమమ్. 20

కారణ భావతః కర్తృ నేదం బ్రహ్మేతి వేద్యహం

కర్తృ భావాజ్జగ న్నాస్తి తేన నాస్తి పదార్థదృక్. 21

శిఖిధ్వజుడు:- మహాత్మా! (నేను శుబుద్ధుడనైతి నేనుశుద్ధుడనుగ ఆత్మనే యొందున్నాను) కాము యుక్తి యుక్తముగు నుత్తమ కథనముఁ గా వించితిరి. కారణ భావముచే ఈ బ్రహ్మము (ఆత్మ)

కర్తగావని తెలిసికొంటిని. కర్తయొక్క అభావముచే ఈజగత్తున్న లేనిదైయున్నదిగాన నామరూప దృష్టియు లేనిదిగను.

నాతశ్చిత్తాది తద్వీజం నాతోఽహన్తాది కించన
ఏవం సి తే విశుద్ధోఽస్మి విబుద్ధోఽస్మి శివోఽస్మి వా. 22

ఇక్కారణమున, ఆనామరూపజగత్తుయొక్క బీజమగు చిత్తాదులున్న అహంత్యాదులున్న గూడ నొకరియను లేవు. ఇట్లు, జగత్తు, చిత్తము, అహంకారము మున్నగునవి లేనివేయైయున్నందున నేను శుద్ధుడను, విబుద్ధుడను, శివరూపుడను నైయున్నాను.

నమో మహ్యం పరం చేత్యం న కించిదితి బోధితః
పదార్థ వేదనాది తమసదేవావభాసతే
అహమాద్యస్తమేతేన శాస్త్రమాసే ఖిలోశవత్. 23

చైతన్యముకంటె బరముగనే విషయసమూహమున్న లేదని తాము నాకు బోధించితిరి, ఈ తమయు త్రిననుసరించి పదార్థములగుర్చి విచారింపటచే, అపవాదములచే, ప్రపంచము మొదలుకొని అహంకారవ్యక్తము సమస్తపదార్థము అనత్యములుగనే భాసించుచున్నవి. ఈజగత్తు సమస్తము బాధింపబడుటచే నాకాశకోశమువలె నేను విక్షేపరహితుడనై యున్నాను. అట్టి నాకు నమస్కారము.

జగత్పదార్థప్రవిభాగదృష్టిః సదేశదిక్కాలకలక్రియాభా
అహో ను కాలేన చిరేణ శాన్తా బ్రహ్మైవ శాన్తం స్థితమవ్యయాత్మ. 24
ఆహ! దేశకాలక్రియాసమూహ సహితముగు ఈపదార్థము దృష్టి చిరకాలమునకు నేడు నాకు నశించినది. ఇప్పుడు, శాంతుడనై, అవివాళినై, నిర్వికారుడనై, బ్రహ్మనూత్రుడనై స్థితి నొందియున్నాను.

శామ్యామి నిర్వామి పరిస్థితోఽస్మి న యామి నోదేమి న చాస్తమేమి
తిష్ఠామి తిష్ఠ స్వయభాసితాత్మా శివం శుభం పావనమానమస్మి. 25
ఇత్యార్థే శ్రీవాసిష్ఠమహారామాయణే వాల్మీకీయే దేవదూతోక్తే మోక్షోపాయేషు
నిర్వాణప్రసంగే పూర్వార్థే చూ । శిఖిధ్వజ విశ్రాంతిర్నామ
పశ్చిన్నవతితమః సర్గః । 95 ॥

నేను శాంతుడను, తృప్తుడను, శర్యత్రవెలయుచున్న వాడను అయియున్నాను. నేనుబోవుటలేదు, ఉదయించుటలేదు, అస్తమించుటలేదు; ఎట్లున్నానో యట్లునే యున్నాను. తామున్న నట్టి యానందైకరసముగు ఆత్మయందే యుండుడు. నేను తమ అత్యరూపుడనై శుద్ధుడనై, శివరూపుడనై, పవిత్రుడనై, మానవంతుడనైయున్నాను.

ఇది శ్రీవాసిష్ఠతాత్పర్య ప్రకాశికయందు నిర్వాణ ప్రకరణమున
చూడాలోపాఖ్యానమున శిఖిధ్వజ విశ్రాంతియను
దొంబదియైదవ సర్గము ॥95॥

షణ్ణవతితమః సర్గః

[ప్రతిబుద్ధస్య రాజ్ఞోఽత్రోద్భృత్యనత్రావమాన్యనమ్
యథా భవతి నిశ్శేషం తథా కుష్మేన వ్యర్జితే.

దృశ్యసత్త సంపూర్ణముగ నెట్లు తొలంగునో యా క్రమమిచట ప్రబుద్ధుడైన రాజానకు కుంభుచే కల్గింపబడుచున్నది.]

శ్రీ వసిష్ఠ ఉవాచ:-

ఇతి బ్రహ్మణి విశ్రాంతిమవాప్య స శిఖిధ్వజః
ముకూర్తమాసీత్సంశాన్తమనా నిర్వాతదీపవల్. 1

శ్రీవసిష్ఠుడు:- ఓ రామచంద్రా! ఇట్లు అఖండబ్రహ్మకారవృత్తి యుదయించుటచే బ్రహ్మమునందు విశ్రాంతిని బొందినవాడై యా శిఖిధ్వజుడు రెండుగడియలవఱకు శాంతిచిత్తుడై, గాలిలేని స్థలమున నున్న దీపమువలె నిశ్చలముగ నుండెను.

నిర్వికల్పనమాధానపరేణాశు వివిక్షితమ్
స్వలీల మేతి కుష్మేన ఝటిత్యేన ప్రబోధితః. 2

అత్తటి రాజా శీఘ్రముగ నిర్వికల్పసమాధియందుఁ బ్రవేశించుట కభిముఖుడు కాఁగా కుంభరూపధారిణియగు చూడాల స్వలీలచే నాతనిని త్వరితముగఁ బ్రబోధితమైనట్లెను.

కుమ్భ ఉవాచ:-

రాజన్నజ్ఞాననిద్రాతః ప్రబుద్ధోసిఽశివః స్థితః
కార్యం నాస్తమయేనైవ న చానస్తమయేన తే. 3

కుంభుడు:- ఓ రాజా! నీవిపుడు అజ్ఞాననిద్రయండి మేల్కొంచి, శివరూపుడనై చెన్నొందుచున్నావు. కాననిక (నిర్వికల్పసమాధిచే) నీదృశ్యము నస్తమింపఁజేయుటవలనగాని, అస్తమింపకఁ జేయుటవలనగాని నీకు ప్రయోజన మేమియులేదు.

సకృదేవ విభాతాత్మా నష్టానిష్టపదాత్మకః
కలకలననిర్ముక్తో జీవన్ముక్తోఽగ్ల సాంప్రతమ్. 4

ఒక్క పర్యాయ మాత్రము కల్గించుటచేతనే నీయనిష్టమాలన్నియు నశించినవి కాన, నీవిపుడు సమస్తకల్పలయండి విముక్తుడనై జీవన్ముక్తుడనై వెలయుచున్నావు.

శ్రీవసిష్ఠ ఉవాచ:-

కుష్మేన బోధితస్తేవం స బభూవావబోధవాన్
వినిర్గతో రరాజోఽచైర్మహామోహసముద్గతాత్. 5

శ్రీవసిష్ఠుడు:- ఓ రామచంద్రా! కుంభుఁడీటు పల్క, బోధయి కుండగునారాజా మహామోహబంధనమునుండి వినిర్గతుడై మిగుల శోభించెను.

విశ్రాంతిః తుణేనైవ పశ్యన్త్యశ్యవస్తునః

అసత్తామేవ ముక్తాత్మా లీలయా సమువాచ హ.

6

తుణికాలములోనే విశ్రాంత చిత్తుడై, ముక్తాత్ముడైన యారాజు దృశ్యవస్తువుయొక్క యనర్థము గాంచును లీలాపూర్వకముగ కుంభునితో నిట్లనియె—

శిఖిధ్వజ ఉవాచ:—

జాతప్రాయమపీదం తు యత్ప్రచ్ఛామి తదుచ్యతామ్

భూయో నిపుణబోధాయ మమ మానద మోదద.

7

శిఖిధ్వజుడు.— మానప్రదా! ఆనందదాయకా! నాకు చెలిసనట్లున్న దైనప్పటికీ, దృఢ బోధకొఱకై మఱల తమిల నేదియనుకుందునో దానిని వచింపఁగోరెద.

శివే శాస్తే సరాభాసే పడేనులసి తాత్పరి

ద్రష్టు దర్శన దృశ్యాఖ్యో విశ్వాత్మా ప్రత్యయః కుతః.

8

శివమై, శాంతమై, నిరాభాసమై, అప్రకటితమైనట్టి ఆత్మయందు ద్రష్టు, దర్శన, దృశ్య రూపము ఈ ప్రపంచముయొక్క ప్రతీతి యెట్లనుండి యే తెంచినది?

కుమ్భ ఉవాచ:—

సాధు పృష్టం మహారాజ రాజసే వాథ భాస్వరః

ఏతదేవ హి తే శిష్టం జ్ఞాతం య త్తదిదం శృణు.

9

కుంభుడు.— ఓ మహారాజా! బాగుగఁ బ్రశ్నించితవి జ్ఞానావరణము తొలగుటచే నీవు నల్లను సూర్యునివలెఁ బ్రకాశించుచున్నావు. నీకిప్పుడిదియే తెలిసికొనుట కింకనుమిగిలియున్నది, కాన నద్దానినిగూడ వినుము.

యదిదం దృశ్యతే కించిజ్జగత్సావరజంగమమ్

సర్వం సర్వప్రకారాఢ్యం కల్పాస్తే తద్వివశ్యతి.

10

సర్వవిధములగు పదార్థములచేఁ బూర్ణమైనట్టి యేసావరజంగమాత్మకముగ ప్రపంచము కావించుచున్నదో, అదియంతయుఁ గల్పాంతమున నశించును.

తతః స్తిమితగమ్భీరం న తేజో న తమ సతమ్

మహాకల్పనిలాసాస్తే సతస్సరమవశిష్యతే.

11

ఆ మహాకల్పంతమున సత్తత నిశ్చలమై, గంభీరమై, తేజముగానిదై, అంధకారముగానిదై వ్యాపించినట్టి సారభూతముగ సన్మాత్రమే శేషించును.

చిన్మాత్రమమలం శస్తమాభాతం పరమం నభః

సమ స కలనోన్ముక్తం యుక్తం పరమయా ధియా.

12

యదేకోదితమత్యచ్ఛం శాస్తమాతతముజ్జ్వలమ్

పరమాత్మాత్మకం తేజస్తిమితం జ్ఞాపి మాత్రకమ్.

13

అయ్యది చిన్మాత్రమై, నిర్మలమై, శాంతమై, ప్రకాశమయమై, అతిసూక్ష్మముగ చిదా కాశమై, సమస్తకన్దావిముక్తమై, నిజస్వరూపమును సాక్షాత్కరించునట్టి బుద్ధితోఁగూడినదై, ఏకమై, ఆతిస్వచ్ఛమై, సర్వత్రవ్యాప్తమై, ఉజ్జ్వలమై, పరమాత్మమయమై, గంభీరమై, తేజోరూపమై, జ్ఞాపిమాత్రమై యుండును.

అప్రతర్క్యమవిజ్ఞేయం సమం శవమనినితమ్

బ్రహ్మ నిర్వాణమాపూర్ణమాపూర్ణోదిత సంవిదా.

14

మఱియు, ఆ పరమాత్మయగు బ్రహ్మము తర్కించుటకు యోగ్యముగానిదై, అవిజ్ఞేయమై, సర్వత్ర యేకంబమై, శివమై, అనిఁదితమై, నిర్వాణరూపమై, సర్వత్ర యుదయించిన నిజబోధచే బూర్ణమై యొప్పును.

అజీయసా మణీయశ్చ సవిష్టం చ సవీయసామ్

గరీయసాం గరిష్టం చ శ్రేష్టం చ శ్రేయసామపి.

15

ఆ బ్రహ్మము సూక్ష్మతరపదార్థములకంటెను సూక్ష్మతమమై, స్థూలతరపదార్థములకంటెను స్థూలతమమై, గుఱతరపదార్థములకంటెను గుఱతమమై, శ్రేష్ఠతరపదార్థముల కంటెను శ్రేష్ఠతమమై యున్నది.

ఈదృశం తత్పరం సూక్ష్మం తస్మాగ్రే యదిదం నభః

అణోః సార్వే మహామేరురీవ స్థూలాత్మ లక్ష్యతే.

16

ఆ యాత్మయగు బ్రహ్మమెంత సూక్ష్మమైనదనఁగా పరమాణువు ఎడట మిఁకో మిఁగుపర్వ తిమెంత స్థూలముగాఁ గన్పట్టునో, ఆయాత్మయెడట నీయాకాశమున్న సంతస్థూలముగాఁ గన్పట్టును.

ఈదృశం తత్పరం స్థూలం యస్మాగ్రే యదిదం జగత్

పరమాణువదాభాతి క్వచిదేవ న భాతి చ.

17

మఱియు ఆయాత్మ (బ్రహ్మము) యెంత స్థూలమైనదనఁగా—అద్దానియెడట నీసమస్త బ్రహ్మాండమున్న పరమాణువువలె గోచరించును. ఒకచో, గోచరము గోచరింపకనే యుండును.

విశ్వాత్మకచనం నామ పడేనంభవ వేధసః

తదహంవేదనం విద్ధి విరాడాత్తా జగత్స్థితమ్.

18

ఓరాజా! మాయాశక్తితమగు సద్విషానరూపమైన బ్రహ్మపదమున, పూర్వకాలపు జగత్తుయొక్క సంస్కారోద్బోధముచే నుద్బూతులగు నాయాప్రాణాల కర్మననుసరించి, ఆధ్యాసముచే నేప్రపంచము యొక్క స్ఫురణమగుచున్నదో, దానినే నీవు పరమాత్మనుండి యుత్పన్నమైన బ్రహ్మదేవుని యహం భావరూపముగ జ్ఞానాధ్యాసముని యెఱుంగుము. ఆ బ్రహ్మదేవుని యహంభావమునందే విషయరూప మున ఈజగత్తు స్థితి నొందియున్నది. అట్టిజగత్స్థితి నే విరాడ్రూపముగ విషయాధ్యాసముని తెలిసికొనుము.

వాతస్య వాతస్పష్టస్య యథా భేదో న విద్యతే

శూన్యత్వఖతోపమయోశ్చిన్తాత్రాహం త్వయోస్తథా.

19

వాయు చలనములకును, శూన్యత్వ, ఆకాశములకును భేద మెట్లులేదో, అట్లే చిహ్నాత్ర, ఆహంభావరూపస్వరూపము (హిరణ్యగర్భ)లకును భేదమేమియులేదు.

జలేనై దేశకాలాన్తే తథా జగదకారణం
పరేనై దేశకాలాన్తే తథా జగదకారణమ్.

20.

దేశకాలములచే పరిచ్ఛిన్నమగు జలమునఁ దరంగాదులు సకారణముగ నున్నవిధమున, దేశ కాలవస్తువులచే నపరిచ్ఛిన్నమగుఁ బరమాత్మయంద కారణముగ నీజగత్తున్ను నున్నది.

హేమన్యై దేశకాలాన్తే కటకాది సకారణమ్
బ్రహ్మణ్యై దేశకాలాన్తే తథా జగదకారణమ్.

21

దేశకాలములచే, పరిచ్ఛిన్నమగు సువర్ణమునఁ గటకాద్యాభరణములు సకారణముగ నున్న విధమున, దేశకాలవస్తువులచే నపరిచ్ఛిన్నమగు బ్రహ్మమున ఆకారణముగ నీజగత్తున్ను గలదు.

ఈదృశం తద్వరిష్ఠంచ జగద్రాజ్యం తదక్షతమ్
న ద్వైతమమలం శాస్త్రం జగత్ప్రణలవాయతే.

22

ఇట్టిజగద్రూపరాజ్యమునకు ఆ బ్రహ్మము మహారాజైయున్నది సర్వశ్రేష్ఠమై, నాశరహితమై, ద్వైతపరితమై, నిర్మలమై, కాంతమైనట్టి యా బ్రహ్మముయొక్క సమృద్ధిమున నీజగత్తు తృణము వలె, దుచ్ఛముగఁదోచును.

ఈదృశం తత్పరం శ్రేయస్తస్మిన్సతి యదీశ్వరే
జగత్పదార్థసార్థశ్రీః సా సత్తామేతి వేదనాత్.

23

ఇట్లు పరమశ్రేయోరూపమగు ఆ బ్రహ్మముండుటచేతనే యీ జగత్తుయొక్క పదార్థముల శోభ స్ఫురణ (వేదనా)మాత్రముచే నత్రమ బొందుచున్నది.

తత్సారమేకమేవేహ విద్యతే భూవతే తతమ్
ఏకమేకాస్తచిహ్నాన్తం నైకమవ్యవస్థితావశాత్.

24

ఓ రాజా! సారభూతమైనట్టి యా బ్రహ్మమొకటియే సర్వత్ర వ్యాపించినదై, చిహ్నాత్ర స్వరూపమై నిరసాధికప్రేమపదమై, అద్వితీయమై, ద్వైతైక్యపరివర్జితమైయున్నది.

తస్మాద్ద్వితీయా కలనా కాచిన్నామ స విద్యతే
ఆత్మతత్త్వమలం భాతం తదేవాపూర్ణమక్షయమ్.

25

ఇక్కారణమున ద్వితీయకల్పన యెద్దియునులేదు. సర్వథా పూర్ణమై, అక్షయమై నిర్మలమై నట్టి ఆత్మతత్త్వమే ప్రకాశించుచున్నది.

సంస్థితం సర్వదా సర్వ సర్వాకారమిహోదితమ్
అదృశ్యత్వాదలభ్యత్వాన్న తత్కార్యం న కారణమ్.

26

ఆయాత్మ్య సదా సర్వరూపమై, సర్వాకారముగ నుదయించు నట్లున్నదై యొప్పుచున్నది.

మఱియు నది నేత్రాదీంద్రియములచే నదృశ్యమున్ను, హస్తాదులచే నలభ్యమున్ను నగుటచే కార్యము గాకయు, కారణముగాకయు నున్నది.

ప్రత్యక్షాదేరగమ్యత్వాత్కిమప్యేవ తదుత్తమమ్
సర్వం సర్వాత్మకం సూక్ష్మమచ్ఛానుభవమాత్రకమ్.

27

ఆ బ్రహ్మము ప్రత్యక్షాదిలోక ప్రమాణములచే బొందబడనిదియు, స్వానుభవైక గమ్యమున్ను, నిరతిశయానందస్వరూపమున్ను, సర్వశ్రేష్ఠమున్ను, సర్వరూపమున్ను, సర్వాత్మకమున్ను, అతి సూక్ష్మమున్ను, స్వచ్ఛమున్ను అనుభవమాత్రమున్నునై యున్నది.

ఆఖ్యానాఖ్యాస్వరూపస్య నిరాభాసప్రభాదృశః
సతో వాప్యసతో వాథ కథం కారణతా భవేత్.

28

శబ్ద, రస, రుచి, స్పర్శ (సర్వవస్తు)స్వరూపమై—లేక, వ్యక్తావ్యక్తస్వరూపమై, నిరాభాసమైనట్టి దృశ్యాత్రమై, పరమార్థదృష్టియందు సత్తుగన, వ్యవహారదృష్టియందు అసత్తుగన — ఇట్లు సదసద్రూపముల భాసించు ఆ బ్రహ్మమునకుఁ గారణత్వమెట్లు సంభవించును?

యద్వై న కస్యచిద్విజమనాఖ్యత్వాన్న కారణమ్
న కించిజ్ఞాయతే తస్మాత్ప్రమాణాది తతాత్మనః.

29

ఆ బ్రహ్మము నామరూపరహితమగుటచే దేనియొక్కయు వీజముగాని, కారణముగాని గాకయున్నది. కాన వ్యాపకరూపమగు ఆపరమాత్మనుండి ప్రమాణప్రమేయరూపమగు ఈ జగత్తోకిం తెనను జనింపనేరదు.

అకర్తృ కర్మకరణం సత్యం చిద్దనమక్షతం
అత్యరూపమనాభాసం స్వయంవేదనమక్షతమ్.

30

కర్తృ, కర్మ, కరణాదిరహితమై, సత్యమై, నాశరహితమై, చిద్దనమాత్రమై, నిరాభాసమైనట్టి, ఆ యాత్మస్వరూపము స్వయముగ ననుభవమాత్రమై యున్నది.

తస్మాన్న జాయతే కించిత్పరస్పాద్భ్రహ్మణో మునే
కథం కిం లభ్యతే కేన యథోర్వాది సకారణమ్.
పరేనై దేశకాలాన్తే యథా జగదకారణమ్

31

ఓ మునీ! కాన, ఆపరబ్రహ్మమునుండి యేదియు నుత్పన్నమగుటలేదు. ఏలయనన, జలము నుండి సకారణముగ నుత్పన్నమైన తరం గాదులైనను జలముకంటె వేఱుగ నొకింతైనను లభ్యముగాక యుండగా ఇఁక బ్రహ్మమునుండి నిస్కారణముగ నుత్పన్నమైన జగత్తుపట్లు ఎవనికి ఎందులకు భిన్న రూపముగ లభించును? దేశకాలవస్తువులచే నపరిచ్ఛిన్నమగు పరబ్రహ్మమున ఆకారణముగ ఈజగత్తు కలదను విషయము పూర్వము వచించియే యున్నాను.

శిఖిధ్వజ ఉవాచ:—

జూదా య త్తరంగాది తత్సకారణమస్మి హి.

32

పరే జగదహన్తాది నాకారణమై మ్యహమ్

శిఖివృక్షాదుః — మహాత్మా! జబాదులందుఁ దరంగాదులు సకారణమైయు, బ్రహ్మమున జగదహంత్యాదులు అకారణమైయు నున్నవను విషయమును నేను గ్రహించజాలకుంటిని.

కుమ్భ ఉవాచ:—

ఇదానీం తత్త్వతో జ్ఞాతమేతత్త్వం మహీపతే

83

కుంభుడు. — ఓ రాజా! సంస్కృతములగు జలాదులు సముద్రమునకుఁ గారణములు, మటియు, బాహ్యవాయాదులు సహకారికారణములు. కాన, జలముయొక్క పరిణామముగు దరంగాదులు సకారణములైయున్నవి. బ్రహ్మముయొక్క కారణము అప్రసంగమైయుండుట చేతను, అటు సహకారి కారణము లేనందు చేతను, అద్దానియొక్క పరిణామము జగత్తు కాఁజాలదు. వైద్యప్రాంతము వచ్చియ టయందిదియే నాయభిప్రాయము. కాని, ఇవ్వీషయమును తత్త్వజ్ఞానములేని అజ్ఞులెఱుంగజాలరు. నీవైతే, యధార్థరూపమున సత్యము (అదైతవస్తువు) నెఱింగియున్నావు. గాన నివ్వీషయ మిపుడు నీకు సుబోధకము కాఁగలదు.

ఇదం జగదహన్తాది నేహ కించిన్న విద్యతే

జగచ్చబ్రాహ్మణీతం జగదస్మి శివాత్మకమ్.

84

ఓ రాజా! ఈజగత్తుగాని, అహంత్యాదులుగాని యేవియు పరమాత్మయందు లేవు. కాని జగత్తుయొక్క శబ్దార్థములేని, శివాత్మక (పరమాత్మరూప) మైనదేయగు జగత్తు యందుఁగలదు.

వోష్మేష్టవ నిర్మితం శాస్త్రం వోన్మానూ సూక్ష్మ తరేణ చ

యథా నభసి శూన్యత్వం తథేదం జగదీశ్వరే.

85

ఆకాశమునం దాకాశముకంటె సూక్ష్మతరమైన మా మాకాశముచే నిర్మితమగు గంధర్వ నగరము మిథ్యాత్వముచే నిత్యశాంతమై యాకాశ సత్త్వతేనే యెట్లు తోచునో, మటియు శూన్యత్వ చూకాశమందెట్లుండునో, అట్లే యీజగత్తును యీశ్వరునియందు (బ్రహ్మమున) గలదు.

సదృశం స్వస్వరూపేణ న వా రూపేణ కేనచిత్

ఏవం రూపం జగదిదం సమ్యగ్జాతం శివం భవేత్.

86

ఈ జగత్తును వైతస్వరూపముగగాని, శూన్యరూపముగగాని లెస్సగ నెఱుంగుటచే నది బ్రహ్మరూపమే కాఁగలదు.

సమ్యగ్జానప్రభావేణ విషమ వ్యమృతాయతే

అసమ్యగ్జాతమశివం జగద్భుఖిప్రదం పరమ్.

87

సమ్యక్ - జ్ఞాన ప్రభావముచే విషమము అమృతతుల్యమగుచున్నది. అసమ్యక్ - జ్ఞానముచే ఈజగత్తు అమంగళకరమై, మహాదుఃఖప్రదమై యొప్పును.

విషబుద్ధ్యామృతమపి భుక్తం వివరసాయతే

ఈదృశశ్చ యథా వేత్తి యద్యదేష చిదీశ్వరః.

88

తత్తథైవాను భవతి తాదృగ్రూపతయా శివః

విషమును దలంపుతో నమృతమును భుజించినను నది విషకార్యమునే యెట్లు చేయుచున్నదో. అట్లే మాయాజబ్బితుండగు నీశ్వరుండేయే యనుభవము నొందునో, క్షిప్రముగ నాయాపదార్థరూపమే యగుచున్నాడు.

యథా జ్వాలాభ్రమాజ్ఞాతా విచిత్రా కారవిభ్రమైః.

89

తిష్ఠత్యనన్యరూపై వ బ్రహ్మసత్తా తథైవ హి

జ్వాలా తిమిరాదిశేత్రదోష విభ్రమముచే నాకాశమున కేళములు, ములైములు మున్నగు విచిత్రాకారము లుదయించినను అవిమన్నియు నాకాశరూపముగనే యుండునట్లు, ఈ జగత్తు స్ఫురించినదైనను బ్రహ్మసత్తాగనే యుండును.

యత్స్వరం చిత్స్వరూపేణ సితమాత్మని మన్ధరమ్.

40

తతేన దేహ దేహ్యాదిర్జగదాదీన లక్ష్యతే

కేవలం పరమేవేతం పరమం భాసతే శివమ్.

41

చిత్స్వరూపమగు పరబ్రహ్మము తనయందెపుడు మందప్రబోధయుక్తమై యుండునో, అపుడది దానిచే, దేహము, దేహి(తీపుడు) ఇత్యాది జగత్స్వరూపాదులవలెఁ గన్పట్టును కాని, దృఢ జ్ఞానయుక్తముకాఁగా పరమ శాంతమగు కేవల శివరూపముగనే భాసించును.

అతో జగదహన్తాది ప్రశ్న ఏవాత్ర నోచితః

యద్యస్తు విద్యమానం సత్త్వశ్చస్త్ర విరాజతే.

42

ఇక్కారణమున, జగత్తు, అహంత్యాదులు బ్రహ్మమెట్లుగునను తల్పప్రశ్న అనుచితమేయగును. ఏలయనిన, వివస్తువు విద్యమానమైయుండునో దానినిగూర్చిన ప్రశ్నయే శోభించును.

ప్రేక్షితం యత్తు నాస్త్యేవ ప్రేక్షాప్రశ్నేన తత్రకిమ్

సంనివేశం వినా సతా యథా హేమో న విద్యతే.

43

తథా జగదహంభావం వినా నేశస్య సంస్థితిః

అకారణత్వాన్నాస్తీదం బ్రహ్మైవేతం విజృమ్భతే.

44

విచారింపగా నెయ్యది లేనిదగునో, అద్దానిఁగూర్చిన విచారణచే గారి, ప్రశ్నచేగాని యేమి ప్రయోజనము! ఆకారరచనలేనిచో సువర్ణమెట్లుండదో, అట్లే జగదహంభావములేనిచో, తత్త్వశ్చార్హతయు నీశ్వరునియందుండదు. కారణములేక యున్నందున జగత్తు యధార్థముగ లేనిదే యగును. కాన బ్రహ్మమే జగద్రూపముగ విజృంభించుచున్నదగును.

అజృమ్భమానమేవేదం జగత్త్వేనేవ సంస్థితం

యన్యయా ఏవ తేనైవ మిథః సంప్రేరితాశయమ్.

45

చమత్కర్మస్వమీ భావాః పశ్యంతే మిథునౌఘవత్.

అబ్రహ్మము తన స్వరూపముయొక్క పరిణామమును గావించకయే జగద్రూపముగనున్నది. కామక్రేరి తులగు దంపతులు పుత్రోత్పాదనముచే చమత్కారముగావించు విధమున, మాయాశబలిత ఈశ్వరమ యములగు సమస్తపదార్థములున్న తదీశ్వరుని ప్రేరణచే మేళనముకొనికై పరస్పరములెన్నగ, ప్రేరిత ములై, పంచభూతాత్మకసమూహమున తత్త్వార్థచమత్కారమును గావించుచున్నవి.

చిన్మాత్ర ఏవ చిన్మాత్రం చిన్మాత్రేణావధీయతే. 46

నానాత్మనైవ నానేవ స్వాత్మజ్ఞానాత్మనాత్మవత్

కాన, ఆ చిన్మాత్రమే మాయాశబలితముగ చిన్మాత్రముద్వారా విజ్ఞరూపముల ధరించి తత్త్వార్థరూపమున, పరిచ్ఛిన్నమగుచున్నది. ఈ ప్రకారముగ ఆ చిన్మాత్రయే మాయద్వారా సృష్టిరూప చమత్కారము గావించుచున్నది.

పూర్ణాత్పూర్ణాన్యధర ని పూర్ణాత్పూర్ణాని చక్రిరే. 47

భవన్తి పూర్ణాత్పూర్ణాని పూర్ణమేవావశిష్యతే

పూర్ణమునుండి పూర్ణరూపములే యుద్ధరింపఁబడుచున్నవి. ప్రళయకాలమున సర్వోపాధి విలయముచే మాయాశబలిత బ్రహ్మమును బొందిన జీవులు, తిరిగి కల్పాదియందువర్ధింపఁబడుచున్నారు. అనఁగా పూర్ణరూపముగ బ్రహ్మమునుండి, పూర్ణరూపులగు జీవులుమాయచే వర్ధింపఁబడుచున్నారు. పూర్ణమునుండి వెడలి ప యాజీవులు పూర్ణము నే యాచరించుచున్నారు. [బ్రహ్మరూపులేయగు ఆజీవు లాచరించు విహికామష్టికములగు భోగమోక్షసాధనములున్న బ్రహ్మరూపమేయగును] తిరిగి వారు పూర్ణరూపులే యగుచున్నారు. [తత్త్వజ్ఞానముచే ముక్తులై బ్రహ్మస్వరూపలే యగుచున్నారు] ఇతః శేషించునదియు బూర్ణమే [మాయానిర్మూలముచే నిక శేషించునదియు బ్రహ్మమే]

చిన్మాత్రమేవ కచతి యచ్చిన్మాత్రమయాత్మని. 48

అకచ్చిత్వైవ తన్నామ కచితం సర్వవేదనం

అహం చిత్తా చిదేవాదౌ భవతీవ స్వయం తతః. 49

అభవన్త్యేవ రూపం స్వమత్యజన్తీ నిరామయం

తేజోమయమనాద్యస్తం మనోరూపమనన్తకమ్. 50

చిన్మాత్రమయముగత్యయందు చిన్మాత్రమే స్ఫురించుచున్నది. యథార్థముగ నది సృష్టి రవనారూపమున స్ఫురింపక నే స్ఫురించినట్లు తోచుచున్నది. ప్రత్యగార్థరూపముగ చైతన్యమే సృష్ట్యా దియందు తన నిరామయమై, తేజోమయమై, అద్యంతాహితమైనట్టి చిత్స్వరూపమును దృశించకయే న్యాయముగ ననేకవిధములగు మనోరూపముల బొందుచున్నది.

సప్రమాత్సంసారమాభాసి భవతీవ స్వయం వస్తుః

పశ్యత్యథ సదేవేదం స్వరూపత్వాత్సదేవ వా

భావనాద్భూతతామేతి దృశ్యం భవతి చ క్షణాత్. 51

ఆ పరమాత్మయే స్థూలరూపముయొక్క కల్పనచే బ్రహ్మశిలుండై స్వయముగ విరాట్ (బ్రహ్మదేవుని) రూపమును ధరించుచున్నాడు. మఱియు వ్యష్టిజీవభావముచే జగద్రూపాంతికారణమున నీజగత్తును సత్యముగ జూచుచున్నాడు. లేక, పరమార్థదృష్టిచే నధిష్ఠానముగు సత్తుగ దీని గాంచు చున్నాడు. అతడే భావనాదార్థ్యముచే నండజాది చతుర్విధజీవరూపత్వమును, దృశ్యరూపత్వమును క్షణములో బొందుచున్నాడు.

శాస్త్రం జగత్ప్రసరరూపతయా స్వభావ

శబ్దార్థము క్షమిదమవ్యవదేశ్యమేకం

వస్తు స్థితం నిజ చమత్కరణావలోక

రూపం జగత్స్వరహితాను భవాత్మతత్త్వమ్. 52

ఇత్యాదీ శ్రీవాసిష్ఠ మహారామాయణే వాల్మీకీయే దేవదూతోక్తే మోక్షో పాయోషు నిర్వాణప్రకరణే పూర్వార్థే చూ || శిఖిధ్వజావబోధనం నామ.

షణ్ణవతితమః సర్గః || 96 ||

ఈ శాంతముగు బ్రహ్మము స్వభావముగనే నామరూపరహితమై అనిర్వచనీయమై యొప్పు చున్నది. యథార్థముగ, బ్రహ్మరూపమై, అనుభవాత్మకమై, ఏకమైనట్టి పరబ్రహ్మమే స్వమాయచే నిజ చమత్కృతద్వారా జగత్తులై దృశ్యదర్శనరూపమై వెలయుచున్నది.

ఇది శ్రీవాసిష్ఠతాత్పర్య ప్రకాశికయందు నిర్వాణప్రకరణమున చూడాలోపాఖ్యామున శిఖిధ్వజావబోధనమును దొంబదియాటవ సర్గము ||96||

సప్తనవతితమః సర్గః

[పూర్వత్రాకారణం న జాతమితి మార్జితమ్

విమర్శ్యతేఽత్ర యత్నేన దృశ్యవేదనతా చితః.

[క్రిందటి సర్గయందు దృశ్యముయొక్క అకారణత్వము, లేమి వర్ణింపఁబడెను. ఈ సర్గయందు దృశ్యజగత్తుయొక్క మార్జనము, మఱియు సద్దాని చిద్రూపత్వము వర్ణింపఁబడుచున్నవి.]

కుమ్భ ఉవాచ:-

హేమ్నస్యసి దేశకాలాన్తే ఇత్థం జన్యజనిక్రమః

న కించిజ్జాయతే శాంతాన్న కించిత్ర్యవిలీయతే. 1

కుంభుడు:- ఓ రాజా! ఇవిధమున, దేశకాలములచే బరిచ్ఛిన్నమైన సువర్ణమునఁగట కాద్యాభరణములు సకారణముగ నెట్లున్నవో, అట్లే పరమాత్మయందు దీక్షగత్తుయొక్క జన్యజనక భావ క్రమమున్న నిష్కారణముగఁగలదు. ఏలయనిన, శాంతముగు పరమాత్మనుండి యేమియు నుత్పన్నముగు టలేదు, అందేమియు లయముగుటయునులేదు.

స్వసత్తాయాం స్థితం బ్రహ్మ న బీజం న చ కారణం
శుద్ధానుభవమాత్రం తత్తస్మాదన్యన్న విద్యతే.
కించిజ్జగదహంతాది తదేవానన్తమస్తి హి

2

బ్రహ్మము తన సత్తయందే తానుండియున్నది. అది దేనికిని బీజముగాని, కారణముగాని కాదు. అది శుద్ధమగు అనుభవమాత్రమేగాని యంతకంటె వేరేమియుఁగాదు. జగత్తు అహంభావాదు లెవ్వియును లేవు. ఆ బ్రహ్మమే యనంతమై, సమస్తమునై యున్నది.

శిఖిధ్వజ ఉవాచ:—

శివే జగదహంతాది మునే నాస్తీతి వేద్యమామ్
సర్గవేదనమాభాతి కథమేత ద్వదాశు మే

3

శిఖిధ్వజుడు:— ఓ మునీశ్వరా! పరమాత్మయందు జగదహంతాదు లెవ్వియు లేవను తమ భావమును నేను గ్రహించితిని గాని యీ సృష్టియొక్క జ్ఞాన మెట్లు భాసించుచున్నదో శీఘ్రముగ నాకుఁ దెలియఁజేయుదు!

కుమ్భ ఉవాచ:—

విసారం తదనాద్యన్తం తత్సంవిదివ తిష్ఠతి.

4

తత్తద్భవనమత్యచ్ఛం తత్తస్మాత్రం జగద్వృథః

న విజ్ఞానమయోఽర్థోఽస్తి న ఖాళ్యో నాపి శూన్యతా.

5

కుంభుడు:— ఓ రాజా! ఈ సృష్టిని విస్తరింపఁజేయునట్టి అనాదియై, అనంతమైన యధి పానముగ సామ్రాజ్యమే సృష్టిజ్ఞానమునలే భాసించుచున్నది. ఇక్కారణమున, అభ్యస్తములగు జగదాదులు ఆధిపానముగ స్వచ్ఛమైన సచ్చిన్మాత్రమే అయి జగద్రూపముగ భాసించుచున్నవి. కాన జగత్తు దాగర్భూపము విజ్ఞానవాచుల మతానుసారము విజ్ఞానపరిణామమే యనియు, గౌతమకణాదుల మతానుసారము ఖాళ్యపుఖిన్వాది పంచభూతముల సత్తయే యనియు మాధ్యమికుల మతానుసారము శూన్యత్వమే యనియు వదిందుట యుక్తముకాదు.

వేదానామాత్రసారత్వాద్యథా చిత్సార ఉచ్యతే

ద్రవత్వం సలిలస్త్వే చ దిదచిత్త్యమకారణమ్.

6

సర్వనాదుల మతమునను జ్ఞానమే ముఖ్యమైనది. జ్ఞానమే లేనిచో వస్తుసాత్కారత్వమే వని కగును? కాన జలమందు ద్రవత్వమునలే, సమస్తపదార్థములందును చిన్మాత్రమే (జ్ఞానమే) సారమైనది. మఱియు, చిత్తుయొక్క జడజగద్రూపమునభాసించుట యేదిగలదో, అది ముత్తైత్రివిషయందలి వెండివలే కారణరహితమై (అనిర్వచనీయమై) యున్నది.

స్వాత్మనీశమనన్తం తద్యథా స్థితమవస్థితమ్

ప్రతియోగివ్యవచ్ఛేదాభావతః సత్యభావయోః.

7

సత్య, తద్విరుద్ధభావములగుంట్లిన ప్రతియోగీ; వ్యవచ్ఛేదముల అభావముచే, అనంత, చిన్మాత్రముగ పరమాత్మ స్వాత్మయందు జగదాకాశముగను, చిన్మాత్రరూపముగను భాసించుటయందు సమ

ర్థమైయున్నను, తా నెట్లున్నదో అట్లే తనస్వరూపమున (ద్వంద్వములకుఁబరమైన సద్వస్తువున) స్థితి గొంది యున్నది.

అసత్వాత్తేన పరమే స్వచ్ఛభావవ్యవస్థితా
యది కారణతాపత్తియోగ్యం శాన్తం పదం భవేత్.

8

అనిశితమనాభాసముప్రతర్క్యం కథం భవేత్
అతో న కారణం నైవ బీజం బ్రహ్మ కదాచన.

9

కార్యస్య కస్యచిన్నామ తేన సర్గో నవిద్యతే
న చాన్యథోపపత్తిరి సర్గస్యాస్యోపపద్యతే

10

చిద్విరుద్ధములగు, అసత్య, అస్వచ్ఛత్వము లసత్యములగుటచే చిన్మాత్రముగు పరమ పదమునకు స్వచ్ఛభావనయే వ్యవస్థితమైయున్నది స్వచ్ఛముగు చిద్రూపమే అస్వచ్ఛముగు జగదభావమునకుఁ గారణమనినచో, శ్రుతి, స్మృతి. విద్వదనుభవములందు నచింపఁబడినట్టి, చేష్టా, స్ఫురణరహిత, ఆప్రతర్క్య అవిజ్ఞేయత్వాదులు చిన్మాత్రమునకెట్లు సంభవించును? కాన, బ్రహ్మము ఏకార్యమునకుఁ గారణముగాని, బీజముగానికాదు. ఇక్కారణమున ఈసృష్టియున్న యథార్థమున లేనిదేయగును. చైతన్యమందలి అధ్యాసమునుటదన్న ఈసృష్టినిఁగూర్చి మఱియే యుక్తియున్నదగదు.

చిన్మాత్రకాద్యతే తస్మాజ్జడసర్గో న విద్యతే
యదిదం దృశ్యతే కించిత్తచ్చిద్భవమివోత్థితం.

11

అహంభావ జగచ్ఛబ్ద శబ్దారసరజ్జనమ్

కార్యం న కారణాభావాత్పదార్థ తూపపద్యతే.

12

చిన్మాత్రముతప్ప, జడమైన ఈసృష్టి కొంచెమైననులేదు. అహంభావము, జగత్తు అను ఈ శబ్దారసరజ్జన లెవ్వి గన్పట్టుచున్నవో అవి చిద్భవముగు పరమాత్మయే తత్తద్రూపముల నావిర్భవించి నట్లున్నదగును. మఱియు, యథుచ్ఛావాదిమతాను సారముగ ఈ జగత్తాకస్మికముగ నుదయించినదియఁగాదు. ఏలయన, పదార్థములందు, కారణములేక యేకార్యమున్ను నుండజాలదు

ద్వితైవ్యక్యాద్యాత్మకం వ్యోమ పుష్పవత్స్వానుభూతితః
వస్తునాశై కనిష్ఠత్వాన్న వా జ్ఞముపపద్యతే.

13

పరమాత్మ ద్వితైవ్యకత్వ, కార్యకారణ భావరహితుఁడైయున్నాడు. ఈ ప్రపంచము నందుఁ దోచు జడాంశము ఆకాశపుష్పమువలే కల్పనామాత్రమేయగును. నక్షర స్వభావము గలదగుటచే ఈ జగత్తు జ్ఞానికి భాసించుచుండును.

ఉపలమ్భకరో నాశో జన్మనస్తస్య వా కుతః

అథచైవం సదా సన్తం నిత్యం నష్టం చ వేత్సివా.

14

పదార్థాఘం తదేవేతమేకరూపేఽపి కిం వ్యథా

ఉపలమ్భస్తు యశ్చాయమేషా చిత్తచమత్కృతిః.

15

చిద్రూపమునకే నాశము గలదనుచో, అట్టి చిత్తుయొక్క జన్మ, నాశములఁ బ్రకాశింపఁ జేయునదేది ? ఏలయనిన, చిత్తుయొక్క జన్మ, నాశముల యనుభవము చిత్తుకుఁడప్పు ఘటిజేసికగును! స్వభావవాదియొక్క మతముననుసరించి యొకచో చిత్తుకు నిత్యముత్పన్నమగునదిగను, నిత్యము నశించు నదిగను దలంచుచో, శ్రుతి, విద్వదనుభవసిద్ధమగు నఖండ చిదేశ్వరూపమున వ్యర్థముగ నీకీ బాధయేల ? ఈ ప్రపంచమున నశేషదాగ్ధముల ప్రాప్తి ఎఱుగి సంభవించుచున్నచో, అది శేషలము చిత్తుయొక్క చమత్కారముమాత్రమే యగును.

చిత్త త్వమాత్రసత్తాస్తి ద్విత్వమైక్యం చ నాస్త్వలమ్
అతః పదార్థసత్తాయా అభావే సతి భూపతే. 16

ఓ రాజా! శేషలము చిత్తాత్రముయొక్కయే సత్తగలదు. ద్విత్వ, ఏకత్వములు సర్వథా లేనేలేవు. కాన, యథార్థముగఁ బదార్థముల సత్త లేనిదేయగును.

అసంభవాద్భావనస్య నాహంతాభావనాస్తి తే
అహంభావాసంభవతశ్చిత్తమన్యత్కిముచ్యతే. 17

పదార్థముల యసంభవముయొక్క భావనచే నీకహంత్యాదులెవ్వియు నుండవు. మఱియు, బదార్థముల యసంభవముచే చిత్తున కన్యముగ చిత్తమనునది యెట్లుండును?

ఇతి చిత్తమహంరూపం నాస్త్వతో న చ భిన్నతా
నిర్వాసనః శాస్త్రమనా మానీ పరసభోమయః. 18

ఓ రాజా! ఇక్కారణమున, చిత్తముగాని, అహంరూపముగాని భిన్నత్వముగాని (తేజబ్రహ్మ భేదము, చిదవిద్యేదము, దృశ్యానుభవభేదము మున్నగునవి) లేవు. కాన వాసనారహితుడవై, శాంత మనస్కుడవై, మానివై, చిదాకాశమయఁడవై, ఆత్మమాత్రుడవైనట్టి నీవే (ఆత్మయే) శేషింతువు.

సదేహో వా విదేహో వా భావస్థోఽప్యచలోపమః
సంబద్ధాచ్ఛుద్ధచిద్వృత్తేః పదార్థాభావసిద్ధితః. 19

శుద్ధ చైతన్యదృష్టి లభించుటచేతను, జడపదార్థముల అభావము సిద్ధించుటచేతను, సదేహుఁ డవైనను, విదేహుఁడవైనను, సమస్తపదార్థములందున్నను, వాటికంటె భిన్నముగ నున్నను, నీవు పర్య తముమాడ్కి సీరముగ శుద్ధాత్మరూపుడవై యుండువు.

భావనాభావశ్చిత్తే నాస్త్యేవాహమితి స్వయమ్
ఏవం బ్రహ్మేతి వేదార్థభావనాదనుభూతితః
చేతితార్థకసత్వత్వాచ్చింతా నామ క్వ విద్యతే. 20

చిత్తమున భావనయొక్క అభావముచే అహంభావమున్న లేదు. వేదార్థభావనచేతను, విద్వాంసుల యనుభవముచేతను సత్యజ్ఞానానందమైన అనంత బ్రహ్మమే శేషించుచున్నది. బ్రహ్మచింతనచే ననుభూతమగునట్టి బ్రహ్మమొకటియే సత్యమగుటచే, చింతాదిరూపవృత్తియున్న క్రమముగ స్వబోధ ముచే బాధితమై, బ్రహ్మతిక్తిమగు నెద్దియు మిగిలియుండదుగాన నితః చింతనయనునది యెట్లుండును?

తేనాసి నిర్మలమకారణమాదిముక్తం
తద్రుప్తృ శాశ్వతమశేషమనేకమేకం
శూన్యం నిరామయమసత్సదనాదిమధ్యం
సర్వం జగచ్చిదపి బ్రహ్మ యథాస్థితం తత్. 21

ఇత్యాశే శ్రీవాసిష్ఠ మహారామాయణే వాల్మీకీయే దేవమాతోక్తే మోక్షో
పాయేషు నిర్వాణప్రకరణే పూర్వార్థే చూ॥ శిఖిధ్వజప్రబోధనం నామ
సప్తనవతితమః సర్గః ॥ 97 ॥

ఓ రాజా! ఇక్కారణమున, నిర్మలమై, అకారణమై, సమస్తమునను అదియై, ముక్తమై, నిత్యమై, అశేకరూపమైనను ఏకరూపమై, శూన్యమై, నిరామయమై, ఆసత్పదార్థముల కధిష్ఠానమై, సర్వజగద్రూపమైనను అవికారమైనట్టి శ్రుతిప్రతి పాద్యమగు ఏబ్రహ్మముగలదో, అదియే నీవై యున్నావు

ఇది శ్రీవాసిష్ఠ తాత్పర్య ప్రకాశికయందు నిర్వాణప్రకరణమున
చూడలోపాఖ్యానమున శిఖిధ్వజప్రబోధమను దొంబదియేడవ సర్గము. 197॥

అష్టనవతితమః సర్గః

[చిత్తం నాస్తీతి బోధస్య దృశీకారాయ విస్తరాత్
చేత్యాసత్వాదచిత్తం తత్కద్రుప్తృవైవేత్యర్థే.

చిత్తమలేదు అను ఈ బోధను దృఢపఱచుటకొఱకై, విషయములయొక్క ఆసత్వత్వము ద్వారా బ్రహ్మమే సత్యమని విస్తారముగ నిటవర్ణింపఁబడుచున్నది.]

శిఖిధ్వజ ఉవాచః —

చిత్తం నాస్తీతి మే బోధో యథా యుక్త్యా స్ఫుటం భవేత్
తామన్యాయమథవా బ్రూహి బుద్ధం న నిపుణం మయా. 1

శిఖిధ్వజుడు. — మహాత్మా! 'చిత్తమలేదు' అను ఈ నాబోధ ఏయుక్తిచే దృఢపడునో అట్టి పూర్వోక్తమగు యుక్తినిగాని, లేక మఱియొక యుక్తినిగాని విస్తారముగ నాకుఁ దెలియఁ జేయుడు. ఏలయనిన, చిత్తమయొక్క అభావమును నేను దృఢముగ నెఱుంగలేదు.

కుమ్భ ఉవాచః —

చిత్తం నాస్త్యేవ హే రాజన్ దాచిత్కించన క్వచిత్
యచ్చేదం చిత్తవద్భూతి తద్రుప్తృభిధమవ్యయమ్. 2

కుంభుడు. — ఓ రాజా! చిత్తమెప్పుడును ఏదేశకాల వస్తురూపముననులేదు. చిత్తము నలె నేది భాసించుచున్నదో అది అవ్యయమగు బ్రహ్మమే.

అతోఽజ్ఞానాత్మకం యత్తజగదేవ న విద్యతే
తత్రాహం త్వం తదిత్యాది కల్పితాః కలనాః కుతః.

3

జ్ఞానముచే నెపుడజ్ఞానరూపము ఈ జగత్తే లేకయుండునో, ఇక నపుడు నీవు, నేను, వాడు మున్నగు ఈ కల్పితములకు భావము లేచటనుండి కలుగును?

నా స్త్యేవ జగదేవేదం యచ్ఛేదం కించనోదితం
బ్రహ్మైవాస్తీహ సకలం కేన తద్బుధ్యతే కథమ్.

4

ఈ జగత్తు యథార్థముగ లేదు, ఇటునే కొంచెముదయించినట్లు తోచుచున్నదో, అదియంతయు బ్రహ్మమే యను నీజ్ఞానము కలిగినపిమ్మట నీక నది యెవనికీ గోచరించును? ఏలయనిన, ఏసితి యందంతయు బ్రహ్మముగనే భాసించునో, అట్టి నీతియందీక దేని నెవఁడెఱుంగును?

మహాప్రళయసర్గాదావేవేదం నోదితం జగత్

నిర్దేశ స్త్విదమిత్యత్ర త్వద్బోధాయ మయా కృతః.

5

మహాప్రళయానంతరము సృష్ట్యాదియందును జగత్తు యథార్థముగ నుత్పన్నము గాకయే యున్నది. ఇది చిత్తమువలె భాసించుచున్నదని నీకుఁజెలిపిన విషయము, నీయొక్క బోధకొఱకు మూత్రమే వచించినదగును.

ఉపాదానాత్మకాదీనాం కారణానామభావతః

అకారణం చ భావానామశేషాణాం త్వసంభవాత్.

6

ఏవమజ్ఞానబుద్ధ్యాత్మ జగత్తస్మాన్న విద్యతే

తస్మాద్విదమభాతి భాసనం బ్రహ్మ నేతరత్.

7

ఉపాదానకారణముల అభావముచేతను, శేషించిన (నిమిత్తకారణరూప) పదార్థముల యసంభవముచేతను, కారణరహితముగు అజ్ఞానరూపబుద్ధియు, చిత్తాత్మకముగు ఈజగత్తున్న లేనివే యగును. కాన, జగదాకారముగ భాసించు నిదియంతయు బ్రహ్మమేగాని యన్యముగాదు.

అనాభ్యేనాకృతో దేవే కరోతీదమితి త్వసత్

భాషితం నోపపత్త్యాత్త న సత్యం నానుభూయతే.

8

నామరూపరహితుఁడగు పరమాత్మనుఁగూర్చి 'ఏకో వశీ సర్వభూతాన్తరాత్మా, ఏకం రూపం బహుధా యః కరోతి' - (ఏకమై, సమస్తమునకుఁ బ్రభువై, సర్వభూతముల యంతరాత్మయై నట్టి పరమాత్మ యొకేరూపము ననేకవిధములుగఁ జేయుచున్నాఁడు) - ఈ మున్నగు వచనములు ఈశ్వరుని విషయమున అర్థవాదమూత్రములే యైయున్నవి. యథార్థముగ యుక్తి శూన్యముగటచే ఉప పత్తి (కారణ) రహితముగు ఆయాత్మయొక్క విషయమునఁ బైవాక్యములు 'నిష్కలమ్, నిష్క్రియమ్,' మున్నగు శ్రుతి ప్రమాణములచేతను బాధింపఁబడినవై, సత్యములుగానివై, విద్యదనుభవ విరుద్ధములై యున్నవి.

అనాభ్యేనప్రతిఘ్నః స్వాత్మా నిరాకారో య ఈశ్వరః

సకరోతి జగదితి హాస్యాయైవ వచోఽధియామ్.

9

వాస్తవముగ శీతవాతాది ద్వంద్వవిజ్ఞతుఁడై, నామరూపరహితుఁడై, నిరాకారుఁడైనట్టి యీశ్వరుఁడు 'జగత్తును రచించుచున్నాఁడను' నీ మొదలగు తాత్పర్యరహితములైన యర్థవాదవచనములు శేషలము హాస్యాస్పదములే యైయున్నవి.

అనే నైవ ప్రయోగేణ రాజంశ్చిత్తం న విద్యతే
జగదేవ న సత్సాధో కుతశ్చిత్తాది తద్దత్తమ్.

10

ఓ సాధూ! ఈ ప్రకారముగ చిత్తము లేనిదైయున్నది. వాస్తవముగ జగత్తే లేనపుడీక తదంతర్గతములగు చిత్తాదులేచట నుండును.

చేతో హి వాసనామాత్రం వాస్యే తు సతి వాసనా
వాన్యం జగత్తదేవాసదతశ్చిత్తాస్తితా కుతః.

11

చిత్తము వాసనారూపమైయున్నది. వాసనయొక్క కర్మ (విషయ) మగు జగత్తే లేక యుండ నీక చిత్తముయొక్క అస్తిత్వమెటులుండును?

యదిదం కచతి బ్రహ్మ స్వయమాత్మాత్తనా త్తని
కృతం తస్యైవ తేనైవ చిత్తమిత్యాదినామకమ్.

12

జగత్, చిత్తాదులరూపమున ననుభూతముగు ఇదియంతయు మాయాశబ్దిత బ్రహ్మము లేనయందు, దానేనిర్మించిన చిత్తాదినామకముగు సమూహమేయగును.

జగద్భృశ్యమిదం వాన్యం తదేవోత్పన్నమేవ నో
కారణాభావతః పూర్వమేవాతశ్చిత్తతా కుతః.

13

వాసనా విషయముగు ఈభృశ్యజగత్తు వాస్తవముగ నుత్పన్నముగాకయే యున్నది. కాన కారణముయొక్క అభావముచే నీక చిత్తత్వమెచట?

అతశ్చిద్వోన్వయమాత్రాత్త పరమాకాశనామకమ్
స్ఫారం వేదనమేవేదం కచత్వస్తి కుతో జగత్.

14

ఇక్కారణమున, పరమాకాశ (పరబ్రహ్మ) మను జేరుగల చిదాకాశముమాత్రమే విశాల రూపముగ ననుభూతముచున్నది. కాన నీక జగత్తెచ్చట?

యత్కించిత్పరమాకాశ ఈషత్క చకచాయతే
చిదాదశ్చేన జాతత్వాన్న చిత్తం నో జగత్క్రియా.

15

చిత్స్వరూపమును నద్దమున అనిర్వచనీయరూపముచే నే కొంచెము భాసించుచున్నదో, అది చిదాకాశమే అయియున్నది. ఏలయనిన, యథార్థముగ చిత్తముగాని, జగత్తుయొక్క క్రియగాని యుత్పన్నముగాకయే యున్నవి.

అహం త్వం జగదిత్యేషా ప్రతిప్రతిర్న వాస్తవీ
మిథ్యా స్వప్న ఇవాభాతి నూనం మేఽశేషకారిణీ.

16

సర్వానర్థకారకముగు 'నేను, నీవు, ఈజగత్తు' అను నీజ్ఞానము వాస్తవముగాదు. సాక్షియగు నాకిదియంతయు స్వప్నమువలె భాసించుచున్నది.

వాన్యస్య జగతోఽభావాద్యతో నాస్త్యేవ వాసనా
అతస్తదాత్మకం చిత్తం కీదృశం క్వ తుతః కథమ్. 17

వాసనయొక్క విషయభూతమగు జగత్తుయొక్క అభావముచే వాసనయున్ను లేనిదేయగు చున్నది. కాన నిక వాసనారూపమగు చిత్తమెచట నెవ్వనిముగ నెట్లుండగలదు?

అప్రబుద్ధైరవగతం చిత్తం దృశ్యమిదం జగత్
అసచ్చిత్తం నిరాకారం పూర్వముత్పన్నమేవ నో. 18

అజ్ఞానులు చిత్తము, జగత్తు, దృశ్యము మున్నగుభూషణములచే నెద్దాని నెఱిగిరో, అట్టిఅసత్త నిరాకారమైనట్టి చిత్తము మొదటనే యుత్పన్నము గాకయున్నది.

నోత్పన్నం కారణాభావాత్పరదావేవ సర్వదా
లోకశాస్త్రానుభవతో న చ దృశ్యస్య వస్తునః. 19

అనాదిత్వమజత్వం వా స్థైర్యం వా పుష్పపద్యతే
సాకారస్యాస్య జగతః స్థూలస్య ప్రతిఘాత్యతే. 20

కారణమయొక్క అభావముచే సృష్ట్యాదియం దీజగత్తు సర్వదా యుత్పన్నముగాకయే యున్నది. మఱియు, సాకారమై, స్థూలమై, ప్రతిఘాతయోగ్యమగు ఆకృతిగల్గిన దృశ్యజగద్రూప వస్తువును, అనాదియనియు, జన్మాదివికారరహితమనియు, స్థిరమనియు లోక శాస్త్ర, స్వానుభవముల బట్టి వచింపట తగదు.

సమస్తకారణాభావాల్లోకశాస్త్రానుభవతిభిః
యుజ్యతే చ నిరాకర్తం న మహాప్రలయాదయః. 21

సమస్తకారణముల అభావము చేతను, లోక శాస్త్రానుభవములచేతను మహా ప్రళయదులను (జగత్తుయొక్క వికారములను) నిరాకరించుటకు ఏమిలేదు.

శాస్త్రానుభవవేదార్థ సిద్ధాంతైస్త్రయోఽపి వా
ప్రలయాశ్చ న స్తస్మిన్ వక్తుస్మత్తక ఏవ చ. 22

విలయనిన, శాస్త్ర, అనుభవ, వేదార్థ సిద్ధాంతములచే, ప్రళయములు లేవనిగాని, లేక, శాస్త్ర, వేదానుభవములే లేవనిగాని వచించువాఁడున్నట్లుండే యగును.

లోకః శాస్త్రాణి వేదాశ్చ ప్రమాణం యస్య నో మతేః
అసద్భోగ్య హ్యేముదాం న సజ్జనంతం న సంశ్రయేత్. 23

ఏవని యభిప్రాయమున లోక, శాస్త్ర, వేదములు ప్రమాణములు కావో, అట్టివాఁడు కేవలము లోకమును మాత్ర మాశ్రయించు చార్వాకములకుండును అతిసీచుండగను. మఱియు నట్టివానిని సజ్జను లాశ్రయింపరాదు.

నచ సప్రతిఘస్యాస్య దృశ్యస్యాప్రతిఘం క్వచిత్
కారణం భవేత్తు శక్తం సాకారస్య నిరాకృతి. 24

సాకారమై, ప్రతిఘాతయోగ్యమగు ఈ దృశ్యజగత్తునకుఁ గారణము, నిరాకారమై, అప్రతిఘమైనట్టి బ్రహ్మము కాఁజాలదు.

ఇత మూలత్వమాణం తత్తదేవం సతతం మునే
నచ నార్థక్రియాకారి భవేన్నేత్యమిదం జగత్. 25

ఓ మునీ! ఇవిధమునఁ బరమార్థమున బ్రహ్మదృష్టిచే నిత్య ములత్వమును ఈజగత్తు న్యవహరింపజేసిన సాకారత్వమును బొందుటఁబట్టి అర్థక్రియా సమర్థమగుచున్నది.

తస్మాదిదం నిరంశస్య చిదోవ్యమోక్షాప్రతిఘాత్యతేః
నిరాకృతేరనన్తస్య పూర్వత్వాత్పూర్వ నిరంశతః. 26

బ్రహ్మణః సర్వరూపస్య శాస్త్రస్యాత్మస్య యత్ప్రమమ్
స్వతః ఏవాత్మకమనం సర్వప్రలయరూపధృక్. 27

కాన, నిరంశమై, చిదాకాశమై, ప్రతిఘాత యోగ్యమగు రూపములేనిదై, నిరాకారమై, అనంతమై, పూర్వముకంటెఁ బూర్వమై, పూర్వస్వభావయుక్తమై, శాంతమై, సర్వత్ర వర్తించునదై నట్టి బ్రహ్మముయొక్క సమమగు ఆత్మప్రకాశమును నిజస్వరూపము స్వయముగనే ప్రళయోదిరూపముల ధరించుచున్నదగును.

స్వకం వపుశ్చ తేనైవ జ్ఞాతం జగదివ త్కణాత్
క్షణాన్తరానుబుద్ధం సద్భ్రష్టావాస్తే నిరాత్మని. 28

ఆత్మస్వరూపము అజ్ఞానదశయందు క్షణకాలములోనే జగద్రూపముగ భాసించుచున్నది. మఱుక్షణముననే 'తత్త్వమసి' మున్నగు వహవాక్యములద్వారా ద్వైతరహితమగు బ్రహ్మరూపముగనే భాసిల్లుచున్నది.

బ్రహ్మవేదమతః సర్వం క్వచిన్న జగదాదిధీః
శ్వాచిత్రాది క్వచిత్రాది క్వద్యైతై క్యాది కల్పనా. 29

కాన, శాస్త్రీయునును బోధచే నంతయు బ్రహ్మమే యగుచున్నది. ఇక జగదాదులగుర్చిన బుద్ధియెచట? చిత్రాదులెచట? అచిత్రాదులెచట? ద్వైత, అద్వైతాదల కల్పన యెచట?

సర్వం నిరాలంబ్యమజం ప్రశాన్తమనాదిరిత్యాత్మ యథాస్థితం సత
ఇదం తు నానేవ న చా ప్యనానా యథాస్థితం తిష్ఠ సుకాష్ఠమానమ్.

ఇత్యాదీ శ్రీవాసిష్ఠమహారామాయణే వాల్మీకీయే దేవదూతోక్తే మోక్షోపాయేషు
నిర్వాణప్రకరణే పూర్వార్ధే చూడా॥ శిఖిధ్వజావబోధనం
నామ అష్ట సవతితమః సర్గః॥ 98॥

ఇట్లు జ్ఞానము కలుగఁగా ఈజగత్తంతయు ప్రకాంతరూపమై, నిరాలంబమై జన్మరహితమై అనాదియై, యథాస్థితమైనట్టి బ్రహ్మమే యగుచున్నది. కాని, అజ్ఞానుల దృష్టియందలి ఈ జగత్తు, మిగుల అసత్యగతుచే నానారూపముగాని, ఏకరూపముగాని, గాకయున్నది. కాన నోరాజా! వ్యవహారదృష్టిచే యథాప్రాప్తముగు వ్యవహారము నాచరించుచు, తత్త్వదృష్టిచే కావ్యమాన మవలంబించి (వాగాదీంద్రియ వ్యాపారరహితుఁడవై) యుండుము.

ఇది శ్రీవాసిష్టతాత్పర్య ప్రకాశికయందు నిర్వాణ ప్రకరణమున చూడాలో పాఖ్యానమున శిఖిధ్వజావబోధనమున దొంబదియెనిమిదవ సర్గము || 98 ||

ఏకోనశతతమః సర్గః

[ప్రబుద్ధోఽపి నరేంద్రోఽత్ర భూయః కుష్ఠేన బోధ్యతే
సూతానిఖననన్యాయాద్బోధోఽస్య సుదృఢోఽస్తితి.

రాజు జ్ఞానమును బొందినను, సూతానిఖననన్యాయముచే బోధయొక్క దృఢత్వముకొరకై మరల కుంభునిచే బోధింపఁబడుట యింక గాననగును.]

శిఖిధ్వజ ఉవాచ: —

నమో మోహః స్మృతిగ్లబ్ధ త్వత్ప్రసాదాన్మహామునే
సితోఽస్మి గతనందేహో విశ్రాంతమతిరాత్మవాన్. 1

శిఖిధ్వజుడు:— ఓ మహామునీ! తమ యశగ్రహముచే నా యజ్ఞానము నశించినది. అత్యస్వరూపముయొక్క స్మరణము కలిగినది. ఇప్పుడు సంకయః హితుఁడవై అత్యయందు విశ్రాంతి నొంది యున్నాను.

జాతజ్ఞేయో మహామహాసీ తీర్ణమాయామహార్ణవః
శాన్తోఽహమనహంరూపో జః సితోఽస్మి నిరామయః. 2

మహాత్మా! నేను జ్ఞేయపదార్థము నెఱింగితిని. మాయారూప మహాసముద్రమును దాటితిని. శాంతిపురు మహామూనినై, శాంతుఁడనై, అహంకారవర్జితుఁడనై, అత్యజ్ఞానసంపన్నుఁడనై, విశాంతిరహితుఁడనై యున్నాను.

అహో ను నుదిరం కాలం ప్రభ్రాన్తోఽహం భవామ్బుధౌ
సానమక్షయమత్సుభమధునా ప్రాప్తవానహమ్. 3

అహా! అతిదీర్ఘ కాలమువఱకు నేని సంసారసాగరమునఁ దిరుగాడితిని. ఇప్పుడు దుఃఖరహితము నగు సానమును పొందియున్నాను.

ఏవం సి తే మునే నాస్తి సాహస్రాదిజగత్తయమ్
మూర్ఖబుద్ధమిదం భాతి య త్రద్భ్రష్టేతి వేద్యమ్. 4

ఓ మునీ! అజ్ఞానులచే నెఱుంగఁబడిన అహంకారసహితముగు యాత్రైలోక్యము వాస్తవముగ లేనిదేయగును. ఈ భాసించునదంతయు బ్రహ్మముగ నే నెఱుంగుచున్నాను.

కుమ్భ ఉవాచ: —

జగదేవ న యత్రాస్తే తత్రాహంత్యం విభాననమ్
ఇత్థమమ్మరసంసారః క్వ కుతః కీదృశః కథమ్. 5

కుంభుడు:— ఓ రాజా! నిజమే. జగత్తే యెపుడు లేదో యింక అహంత్యమెట్లు భాసించును? ఈవిధముగ గంధర్వనగరమువలె యాజగత్తెవట నేవిధముగ నేకారణముచే నెట్లు సత్యము కాఁగలదు?

యథాస్థితవ్యవహృతిర్మానీ శాన్తమనామునిః
సామార్థ్యవోదరావర్త పరిస్పృహదాస్వస్య భో. 6

ఓ రాజా! నీవు యథాప్రాప్తములగు వ్యవహారములఁ జేయుచు, మానినై, శాంతమనస్కుఁడవై, మనఃశీలుఁడవై, శాంతసముద్రమున శాంతముగు నావ ప్రముఁబోలి యుండుము.

బ్రహ్మరూపమిదం శాన్తమిత్యుస్తి యథాస్థితమ్
అహం జగదిదం చేతి శ బ్రాహ్మత్వే నభోమయమ్. 7

ఇదియంతయు యథాస్థితముగు శాంతమైన బ్రహ్మరూపమే యైయున్నది. 'నేను; ఇది' జగత్తు మున్నగు శబ్దార్థముల స్వరూపము శూన్యమే యగును.

ఇదమాద్యస్తనరహితం నర్వం సంసారనామకమ్
చిచ్ఛమత్యైతినామాత్మ సభః కచకచాయతే. 8

చిత్ - చుచత్కృతియను నేరుగల్గినట్టి ఆత్మరూపముగు అద్యంతరహితమైన చిదాకాశమే తన చాకచక్యముచే ఈ జగద్రూపమునఁ బ్రకాశించుచున్నది.

సంనివేశదృశః శాన్తో తదస్మి కనకం యథా
జగదాద్యర్థసంశాన్తో బ్రహ్మేదం విద్యతే తథా. 9

కలకకుండలాద్యాభరణముల యాకారము నశింప కేవలము సుసరము మాత్రమెట్లు మిగిలి యుండునో, అట్లే జగత్తుయొక్క నామరూపములు శమింప నిదియంతయు బ్రహ్మమాత్రముగ నే మిగిలియుండును.

తథా స్వయంభూః సంకల్పః స్వయం నామ తథైవ హి
ఏతే స్వవేదనాయతై బద్ధమోక్షౌ వ్యవస్థితౌ. 10

సమవ్యవహారాత్మకుండగు బ్రహ్మదేవుడు సంకల్పమాత్రుఁడెట్లుగనో, అట్లే వ్యవస్థానంకారాత్మకుండగు జీవుఁడు స్వయముగ సంకల్పమాత్రుఁడే యగును. సంకల్పముచే బంధమున్న, తత్పరిత్యాగముచే మోక్షమున్న వ్యవస్థితములై యున్నది.

అహమిత్యేవ సంకల్పో బద్ధాయాతి వివాశినే

నాహమిత్యేవ సంకల్పో మోక్షాయ నిమలాత్మనే.

11

‘దేహాది సంఘాతము నేను’ అను సంకల్పమే వాశకరమగు బంధమును గలుగఁజేయుచున్నది. ‘దేహదులు నేనుగాను’ అను సంకల్పమే నిర్మలమగు మోక్షమును గలుగఁజేయుచున్నది.

యద్భవమాక్షసంకల్ప శబ్దార్థానాం సదా సతామ్

స్వరూపవేదనం తత్సత్త్వవత్త్వం చ కథ్యతే.

12

సదా పర్యాయముగానుండునట్టి బంధమోక్ష, సంకల్పాది శబ్దార్థములకు సాక్షిభూతమగు ఏ యాత్మగలదో, అద్వానిస్వరూపముయొక్క సాక్షాత్కారజ్ఞానమే సద్భవత్వయనియు, కైవల్యమనియుఁ జెప్పఁబడుచున్నది.

అనహంవేదనం సిద్ధిరహంవేదనమాపదః

సోహమేవానహమితి శుద్ధబోధో భవాత్మవాన్.

13

అహంభావ జ్ఞానము లేకయుండుటయే మోక్షము. అహంభావజ్ఞానము గలిగియుండుటయే బంధరూపమగు ఆసత్త్వి కావనట్టి అహంభావమును దృఢించి, ‘నేను సద్రాభుడను, అహంభావగహితుఁడను’ అను జ్ఞానముచే శుద్ధాత్మబోధిని కమ్ము.

అసంకల్పసమాత్రేణ సమ్యగ్జ్ఞానోదయాత్మనా

సంకల్పః క్షీయతే సిద్ధ్యై స్వయమేవాసదాత్మకః.

14

సమ్యక్ జ్ఞానమును గలుగఁజేయునదైన ‘నిస్సంకల్పన’ మాత్రముచే మోక్షసిద్ధి చేకూరును. మఱియు అసద్రూపమగు సంకల్పమపుడు తనంతటఁదానే నశించును.

అప్రతర్క్యై స్వరూపే హి నాస్తి కారణతా శినే

కారణభావతః కార్యపదార్థోఽపి న విద్యతే.

15

పదార్థా భావసంసిద్ధౌ వేదనం నోపపద్యతే

కారణభావతో నిత్యమహంభావస్య నోదయః.

16

అహంభావానుదయతః సంసారః కస్య కీదృశః

సంసారాభావతః సర్వం పరమేవావశిష్యతే.

17

అప్రతర్క్యై స్వరూపమగుఁ బరమాత్మయందుఁ గారణత్వము సంభవింపదు. కారణభావముచే కార్యపదార్థమును నుండఁజాలదు. పదార్థముల అభావముచే వానిజ్ఞానమును సిద్ధించునేరదు. మఱియు కారణభావముచే అహంభావమెపుడును నుదయింపనేరదు. అహంభావ ముదయింపమి యీ ప్రపంచ మెవనికి నట్లుండగలదు? ప్రపంచముయొక్క అభావముచే సమస్తము కేవలము పరబ్రహ్మమాత్రమై కేసింపును.

యదిదం భాసతే తత్సత్త్వరమేవాత్మని సితం

పరం పరే పరాపూర్ణం సమమేవ విజృమ్భతే.

18

జ్ఞానమునకుఁ బూర్వము జగదాకారముగ భాసించునదియు, పరమార్థమున సద్రూపమగు పరబ్రహ్మమే తనయాత్మయందు తాను స్థితమైయున్నదగును. జ్ఞానానంతరము కేవలము తన పరమ స్వభావమున పరమాత్మచే పూర్ణమైన సమస్తరూపమగు పరమాత్మయే ప్రకటమగుచున్నది.

తేన నిస్మితం సర్వం శిలాకీర్ణమివాచలమ్

విద్ధి రశ్మిమయాకారమివ బ్రహ్మ జగత్స్థితమ్.

19

ఇక్కారణమున దట్టమైపట్టి వజ్రశిలయొక్క యుదరభాగములై సమస్తము నిశ్చలముగ యున్నది. అట్టి పరమాత్మయందున్న జగత్తును ఆ పరమాత్మయను వజ్రమణియొక్క కిరణసమూహ మయమైన ప్రతిబింబాకారముగ నీవెఱుంగుము.

పురః సంకల్పకే నృప్తే సంకల్పనగరస్య యతో

రూపం తద్విద్ధి జగతః ఖాదచ్చం సదసన్మయమ్.

20

సంకల్పము నశింప, సంకల్ప నగరముయొక్క స్వరూపమేది గలదో అదియే యాకాశము కల్గి నై స్వచ్ఛమై, సదసన్మయమైపట్టి యా జగత్తుయొక్క స్వరూపమవి యెఱుంగుము.

ఛాయాపుటపవత్స్వప్తి జ్ఞాన్తం నిర్మలనం జగతో

జగచ్చబార్థరహితం యః శక్యతీ న పశ్యతి.

21

వజ్రశిలయందు బ్రతిబింబించిన పురుషునివలె చలనముగలిగి యున్నదానివలెను (యథార్థముగఁ చలనములేనిదిగను) కాంతముగను, మననరహితముగను, జగచ్చబార్థరహితముగను, ఈ జగత్తు నెవఁడు గాంచునో ఆతడే నిజముగఁ గాంచువాడగును

రూపాలోకమనస్కారా నీరసాగ్రమభావనా

సమ్యగ్జ్ఞానావబోధస్య నిర్వాణం వై విదుర్బుధాః.

22

సమ్యక్ జ్ఞానోదయముచే భావ్యరూపాలోకములు, అంతఃకర్మఫలములు సన్నియు నిశ్చారముగఁదోచును. అట్టి స్థితినే నిర్వాణ (మోక్ష)మని నిజ్ఞులు పలుకుదురు.

యథాస్తి పాతో నిఃస్పృహో యథాస్తి ఖగతోపి వా

యథా హేమా సంనివేశమస్తి బ్రహ్మ జగత్తథా.

23

చలనముయొక్క సన్నివేశములేకయే వాయువును, దీపావ్యాకారముల సన్నివేశములేకయే యాకాశమందలి ప్రకాశమును, కలకావ్యాభరణముల సన్నివేశములేకయే సువర్ణమును యెట్లుగలవో అట్లే జగత్తుయొక్క సన్నివేశములేకయే బ్రహ్మముగలదు.

నీరసా అసదాభాసా జగత్సృత్యయకారిణః

రూపాలోకమనస్కారాః సస్తిమే బ్రహ్మరూపిణః

24

బోధచే బ్రహ్మభూతమైనట్టి జగత్తుయొక్క జగత్సృత్యయకారకములగు రూపాలోక మనః కల్పనాధులు నీరసములై, విభావభాసయులే యొప్పును.

ఊర్విశబ్దార్థహితం యాద్యగమ్ము బహూన్యసి

సర్గశబ్దార్థహితం తాద్యగ్భిమ్మా నిసర్గవత్. 25

సముద్రమునఁ దరంగములున్నను, అవియన్నియు, దరంగశబ్దార్థహితములై జల మాత్రమే యెట్లుగనో, అట్లే బ్రహ్మమున ననేక స్పృహలున్నను, అవియన్నియు స్పృశబ్దార్థహితములై బ్రహ్మామాత్రమే యగును.

సర్గ ఏవ పరం బ్రహ్మ పరం బ్రహ్మైవ సర్గదృక్

సర్గశబ్దార్థహితో వాక్యార్థస్తేష్వ శాశ్వతః. 26

వాస్తవముగ స్పృశియొక్క శబ్దార్థహితముగ ఈస్పృశియే బ్రహ్మము, మఱయు బ్రహ్మమే యాస్పృశి ఇదియే 'సర్వం శిల్పిదం బ్రహ్మ' (ఇదియంతయు బ్రహ్మమే) అను శ్రుతియొక్క శాశ్వత మగు వాక్యార్థము.

బ్రహ్మశబ్దార్థసంపత్తౌ సర్గశబ్దార్థః కృతా

సర్గశబ్దార్థసంసిద్ధా బ్రహ్మ శబ్దార్థః కృతా. 27

బ్రహ్మమును శబ్దమునకు వృద్ధిపొందించునదియని యర్థముగాన బ్రహ్మశబ్దార్థమందు 'సర్గ' (స్పృశి) శబ్దార్థబుద్ధి గావించఁబడినది. అట్లే, సర్గశబ్దమునకు త్యాగమును సర్గముగాన సర్గశబ్దార్థమందు బ్రహ్మ (త్రివిధపరిచ్ఛేదత్యాగరూప) శబ్దార్థబుద్ధి గావించఁబడినది. (అనఁగా, రెంటికి నొకే యర్థ మని భావము)

సమస్తశబ్దశబ్దార్థ భావనాభావనోదయమ్

శుద్ధం తిష్ఠతి చిదోన్మయమ బ్రహ్మశబ్దేన కథ్యతే. 28

సమస్తశబ్దములు, శబ్దార్థములు, వాని భావనలు, భావనలయొక్క యుదయము, ఇట్టి సర్వరూపముచే నర్తించు యేచిదాకాశము గలదో, అదియే 'బ్రహ్మ' శబ్దముచే జెప్పఁబడుచున్నది.

సమ్యగ్దర్శనసంసిద్ధాపుభయోరవ్యవేదసే

యచ్చిషమజరం శాంతం తతో వాగ్వినివర్తతే. 29

సమ్యగ్ దర్శనము సిద్ధింప జగచ్చబ్ధ బ్రహ్మశబ్దముల వాచ్యార్థము నివృత్తముకాఁగా, లక్షణా వృత్తిచే శేషించు, అజరమై, అమరమై, శాంతిమైనట్టి పరబ్రహ్మమేది గలదో, అద్దానినుండి (బ్రహ్మ శబ్దాది) వాక్కున్న మరలుచున్నది.

సంశాస్త్రసర్వాత్మకవేదనాఘ మస్తేదమేకాత్మక స్వస్వరూపమ్

యథాస్థితం సర్వజగత్స్వరూపమ్ సామానరూపం చ పరం జ్ఞరూపమ్. 30

ఇత్యాదౌ శ్రీవాసిష్టమహా రామాయణే వాల్మీకీయే దేవదూతొక్తే మోక్షో

సాయేషు నిర్వాణ ప్రకరణేపూర్వార్థే చూ॥ శిఖిధ్వజావబోధనం నామ

ఏకోనశతతమః సర్గః ॥ 99 ॥

యథాస్థితమగు ఈజగత్తైయ్యది గలదో, అది ఆతిదృఢమగుటచే ప్రజ, శిలారూపము వంటిదై, పరబ్రహ్మస్వరూపమై యున్నది. అజ్ఞానముచే నెపుడు సర్వాత్మకజ్ఞానము శమించునో, అపుడున్న విట వాస్తవముగ ఏకాత్మకస్వరూపమగు బ్రహ్మమేయుండి యుండును. (బ్రహ్మ, జగత్తుల కొకే సత్తయని వచించుట.)

ఇది శ్రీవాసిష్టతాత్పర్య ప్రకాశికయందు నిర్వాణ ప్రకరణమున

చూడాలో సాఖ్యానమున శిఖిధ్వజావబోధమను

దొంబదితొమ్మిదవ సర్గము ॥99॥

శతతమః సర్గః

[వార్యతే బ్రహ్మవత్సత్త్వం జగతో బ్రహ్మసత్తయా

జన్మాదివిక్రియాఽస్పృష్టం బ్రహ్మైవ సదితిర్యతే.

బ్రహ్మసత్తవలె దోచు జగత్సత్త బ్రహ్మసత్తచే నివారించఁబడుట, జన్మాది వికారములచే స్పృశించఁబడని బ్రహ్మమే సత్తయని తెలుపఁబడుట యిటు గాననగును.]

శిఖిధ్వజ ఉవాచః—

ఏవం చేత్తన్నహోబుద్ధే యాద్యశం కారణం పరమ్

కార్యం తాద్యశమే వేదం జగదిత్యేవ వేద్యమామ్. 1

శిఖిధ్వజుడు:—ఓ మహాబుద్ధి! బ్రహ్మము, జగత్తుల కొకే సత్తయగుచో, పరబ్రహ్మమును కారణము సత్యమైనట్లు, జగద్రూపకార్యమున్ను సత్యమగునని నేను నమ్ముచున్నాను.

కుమ్భ ఉవాచః—

యత్ర కారణతా తస్య కార్యం తదుపపద్యతే

యన్న కారణమేవాదౌ తస్మాత్కార్యం కుతో భవేత్. 2

కుంభుడు:—ఓ రాజా! మాయాశబ్దితమగు బ్రహ్మమున జగత్తుయొక్క కారణత్వము గలదు. కాన నద్దానికి కార్యము తగును. నిర్గుణ, శుద్ధబ్రహ్మమునఁ గారణత్వములేదు. కాన నద్దానికి కార్యమెట్లుండును ?

నేహస్తి కారణం కించిన్న చ కార్యం కదాచన

విద్యమానమిదం సర్వం సర్వం శాస్త్రమజం జగత్. 3

నిర్వికేషమగు బ్రహ్మమునఁ గారణముగాని, కార్యముగాని యేవియు లేవు. మాయాదృష్టి చేతనే యీకార్యకారణభావము స్వీకరించఁబడినది. యథార్థముగ ఈవిద్యమానమగు జగత్తంతయు శాంతమై, అజమైనట్టి బ్రహ్మమే యగును.

జాయతే కారణాత్కార్యం యత్తత్కారణవద్భవేత్
యన్న జాయతే ఏవేమా తస్మిన్నదృశతా కుతః.

4

కారణమునుండి యత్పన్నమైన కార్య మకారణమును బోలియే యుండును. కాని, ఏది యత్పన్నమేగాకయున్నదో, అద్దానియందు సాదృశ్యభావ మెచట ?

బీజమేవ స యస్యాస్తి తత్కథం వద జాయతే
అప్రతర్క్యమనాఖ్యం చ యత్తస్య క్వేవ బీజతా.

5

దేనికి బీజమేలేదో, అది యెట్లుత్పన్నము కాగలదు ? అప్రతర్క్యమై, నామరూపరహితమైన దానియందు బీజత్వమెచట ?

దేశకాలవశాత్పుర్యే హేతుమన్తః ప్రమాణగాః
అకర్తృబ్రహ్మవిషయః ప్రమాణకారణయోః కథమ్.

6

దేశకాలవస్తువుల వశముచేతనే సమస్తకారణములును, ప్రమాణములును సిద్ధించుచున్నవి. అట్టిచో అకర్తయగు బ్రహ్మము ప్రమాణమునకుఁగాని కారణమునకుఁగాని విషయమెట్లుగలదు ?

అకర్తృకర్మకరణే నాస్తి కారణతా శివే
తస్మాత్తత్కారణం నాస్తి జగచ్చ బౌద్ధవేదవత్.

7

కర్తృ, కర్మ, కరణ రహితమగు పరబ్రహ్మమునఁ గారణత్వములేదు. కావ, జగద్భూతా ర్థానుభవమునకును గారణములేదు.

బ్రహ్మైవ త్వం స్వరూపం సద్భృత్స్థితం భారయస్వ తత్
అసమ్యక్సర్వవిషయం తదేవ జగదాచితమ్.

8

ఓ రాజా ! సద్రూపమై, శుద్ధాకాశమువలె నిర్వికేషమైనట్టి బ్రహ్మమే సేవను భావము బృందయమున ధరింపుము. అజ్ఞానుల దృష్టియందాబ్రహ్మమే జగద్రూపమచే వ్యాప్తమైయున్నది.

చిన్మాత్రమజరం శాంతం యదేకం తత్ప్రమియతే
తేనైవాయం జగద్భ్రహ్మ సన్మాన్తం బుద్ధ్యతే వపుః.

9

ఏకమై, శాంతమై, అజరమై, చిన్మాత్రమైనట్టి ప్రమ (బ్రహ్మజ్ఞానము) చే ఈజగత్తు బ్రహ్మరూపముగ ప్రమాణితమనర్పబడుచున్నది. బ్రహ్మకారవృత్తి రహితమగు మనస్సుయొక్క భ్రాంతిచే ఆశాంతమైనట్టి సద్ బ్రహ్మము జగద్రూపమున నెఱుంగబడుచున్నది.

అన్యథైవ చ యో భావశ్చేతనః పృథివీవతే
స ఏవ నాళః కథితః స్వానుభూతశ్చ వడ్డతైః.

10

ఓ రాజా ! చిత్తముయొక్క అన్యథాభావమునే చుడితులనుభవముచే బ్రహ్మస్వరూపమా యొక్క చానియని వచించి.

చిత్తం నాశస్యభావం తద్విద్ధి నాశాత్మకం స్థవ
క్షణనాశో యతః కల్ప చిత్తశబ్దేన కథ్యతే.

11

ఓ రాజా ! చిత్తమును నీవు నాశస్యభావము గలదిగను, నాశాత్మకముగను నెఱుంగుము. క్షణకాల మాత్రస్వరూపముయొక్క విస్మరణమును నాశము కల్పకాలమువలనఁ చిత్తశబ్దముచే జెప్పఁ బడుచున్నది.

అసంకల్పనమాత్రేణ సమ్యక్జ్ఞానోదయాత్మనా
సంకల్పః క్షీయతే సిద్ధ్యై స్వయమేవాసదాత్మకః.

12

సమ్యక్జ్ఞానమును గలుగఁజేయునట్టి అసంకల్పన మాత్రముచే, అసత్తగు సంకల్పరూప చిత్తము క్షయింప మోక్షసిద్ధిచేకూరుచున్నది.

నామ్నేవాక్షీ కృతాభావం యది విశ్వం హి కథ్యతే
విద్యమానం కథం తత్త్వాన్నను తామరసేక్షణ.

13

కనులనేత్రుండవగు నోరాజా ! 'తన యధిపాదమును బ్రహ్మమునఁ బ్రవేశించునదాని విశ్వ శబ్దమున కర్థము, ఇట్లు తన చేరుచేతనే యీ విశ్వము తన యభావమును స్వీకరించుచుండ నితఁ నిది విద్యమానమై యెట్లుండగలదు ?

హస్తావృత్తి ప్యయో బ్రూతే శూద్రోఽస్మీతి భృశం గిరా
కథం స విప్రో భవతి విప్రత్వం త్వస్య కీదృశమ్.

14

ఎవఁడు తన కెండుచేతుల నెత్తి 'నేను శూద్రుండ న'ని మాటిమాటికి యెఱుగెత్తి పలుకునో, అతఁడు బ్రాహ్మణుండెట్లుగను ? మఱియు నాతనికిఁ బ్రాహ్మణ్య మెట్లుండును ?

వివృత్తధాతురత్వంచైర్మతోఽస్మీతి విశాతి యః
మృతిమేవాగతం విద్ధి జీవనం తస్య సంభ్రమః.

15

సన్నిపాతాదలచే గపితమగు ధాతువుగల మనుజుఁడు 'నేను జీవించిని మరలమరల బిగ్గ గగా నటించును. అట్టివానిని మరణించినట్లే నీవెఱుంగుము. వాని జీవితము శేవలము భ్రమమాత్రమే యగును.

భ్రమాకృతి యదస్తీహ దృశ్యతేఽలాతచక్రవత్
మృగత్పష్టాద్యచన్ద్రాది బాలవేతాలకాదివత్.

16

భ్రమాకారములగు జగత్, చిత్రాదులెవ్వి గలవో, అవియన్నియు అలాత (కోతి) చక్రము వలెను, మృగత్పష్టాజలమువలెను, రెండు చంద్రులవలెను, బాలానిచే గల్పించబడిన వేతాళాదులవలెను విభ్యయైయున్నవి.

తత్కథం కిల నామ స్వాత్మత్వం శ్రమభరాత్మకం
అజ్ఞాన భ్రాన్తిరేవాన్తస్మిత్తమిత్యేవ కథ్యతే.

17

ఏది శర్యథాభ్రాంతిపుంజమే యైయున్నదో, అది సత్యమెట్లుగను ? అజ్ఞానజనితమగు భ్రమయే, అంతఃకరణ, చిత్రాదిశబ్దములచే జెప్పఁబడుచున్నది.

అజ్ఞానముచ్యతే చిత్తమనత్పదివ సంస్థితం
అసంవేదనమజ్ఞానం జ్ఞానం సంవేదనం భవేత్.

18

సత్తువలె నున్నట్టి అనత్తగు అజ్ఞానమే చిత్తశబ్దముచేఁ జెప్పబడుచున్నది. మఱియు, బ్రహ్మముయొక్క యనుభవము జ్ఞానమనియు, అట్టి యనుభవములేమి అజ్ఞానమనియుఁ జెప్పఁగలబడును.

అజ్ఞానసత్వసంవిత్తే రానాత్సంవేదనాత్తయః

జలజ్ఞానం ముఖా భ్రాంతిః సాధో మరుమరీచిషా.

19

ఓ సాధూ! అజ్ఞాన సత్తయొక్క యనుభవము జ్ఞానానుభవమాత్రముచే నశించును. ఎండ మావులందు జలమునుగూర్చిన జ్ఞానము వ్యర్థభ్రాంతియేగదా!

నై తజ్జలమితి జ్ఞానాత్సంవిత్తేః ప్రవిలీయతే
ఇదం చిత్తమితి ప్రాథం యదజ్ఞానమలం హృది.

20

నాస్తి చిత్తమితి జ్ఞానాత్తత్సమూలం వినశ్యతి

‘జలములేద’ను నీజ్ఞానముచే నెండమావులందలి జలమునుగూర్చిన భ్రాంతియెట్లు నశించునో, అట్లే ‘ఇది చిత్తమ’ను హృదయమందలి గాఢమైన అజ్ఞానరూప మాలిన్యము ‘చిత్తములేద’ను నీజ్ఞానముచే సమూలముగ నశించును.

యథా రజ్జవంభుజగ్లత్వ మజ్ఞాన భ్రమసంభవమ్.

21

న సర్వోఽయమితి జ్ఞానాద్భది రూఢాత్ప్రణశ్యతి

తథాత్మని మనోభూతమజ్ఞాన భ్రమసంభవమ్.

22

చిత్తం నాస్తితి విజ్ఞానాద్భది రూఢాద్వివశ్యతి

అజ్ఞానభ్రమచే నుండయించిన రజ్జవునందలి సర్పత్వభ్రావము, ‘ఇది సర్పము కాద’ను నీ జ్ఞానము హృదయమందు రూఢిపడఁగా నెట్లు సంపూర్ణముగ నశించునో, అట్లే, ఆత్మయందు భ్రమచే నుదితమగు మనస్సు, లేక, చిత్తమను అజ్ఞానము, ‘చిత్తములేద’ను దృఢజ్ఞానము హృదయమందు రూఢి పడ, వినాశ మొందుచున్నది.

చిత్తం మనోఽహమిశ్య స్తస్మాదజ్ఞానసంభవమ్.

23

న చిత్తమస్తి నో చైవమహాకారాది సంయుతం

కించిదేవ జగత్సస్మిన్సం విదేకా న్ననిర్మలా.

24

చిత్తము, మనస్సు, అహంకారము మొదలగు సమస్తమున్న అజ్ఞానమువలననే జనించుచున్నది. యథార్థముగఁ నీ ప్రపంచమున చిత్తముగాని, అహంకారాదియుక్తముగ దేహములుగాని లేవు. కేవలము శుద్ధమైనట్టి, ఏకమగు బ్రహ్మసంకీర్తుమాత్రమే గలదు.

తయా సంకల్ప చిత్తాది కృతమాసీద్విమూఢయా

అద్యా సంకల్పతః సర్వం పరిత్యక్తం ప్రబుద్ధయా.

25

అజ్ఞానయుక్తమగునపుడు ఆ చిన్మాత్ర సంకీర్తు సంకల్ప, చిత్తాదుల నిర్మించుచున్నది. కాని జ్ఞానయుక్తమగునపుడు సంకల్పముయొక్క అభావముచే సమస్తమును బరిచ్ఛేదించుచున్నది.

సంకల్పేన యథా యాతి త్వసంకల్పేన గచ్ఛతి

పవనేన మహాబాహో బాల్వలాజాలమివానలే.

26

ఓ మహాబాహూ! వాయువుచే నగ్నియందుకొన్న మైన బాల్వలాసమానము, తిరిగి, ఆ వాయువుయొక్క అభావముచే నెట్లు నశించుచున్నదో, అట్లే సంకల్పముచే నేడి యుత్పన్నమగు చున్నదో, అది సంకల్పాభావముచేత నశించుచున్నది.

ఆత్మతత్వైక ఘనయా తతయా బ్రహ్మసత్తయా

జగత్సర్వమితి వ్యాప్తం సముద్ర ఇవ వారిణా.

27

సముద్రము జలముచే వ్యాపింపఁబడినట్లు ఆత్మతత్వముచే ఘనభూతమగు సర్వవ్యాపకమైన బ్రహ్మసత్తచే నీజగత్తంతయు వ్యాపింపఁబడియున్నది.

నాహమస్తి న చాన్యోస్తి న త్వం నై తే న చిత్తకమ్

నేన్ద్రియాణి న చాకాశమాత్మా త్వేన్ద్రియాఽస్తి నిర్మలా.

28

ఓ రాజా! ఈ ప్రపంచమున నేనుగాని, మఱియొకరుగాని, నీవుగాని, చిత్తముగాని, ఇంద్రియములుగాని, ఆకాశముగాని లేవు. కేవలమేకమై, నిర్మలమైనట్టి ఆత్మమాత్రమే గలదు.

ఘటాద్యాకారరూపేణ స ఏవాయం విలోక్యతే

ఇదం చిత్తమయం చాహమితి కై వ తుకల్పనా.

29

ఆ యాత్మయే ఘటాద్యాకారరూపమునఁ గానపించుచున్నది అట్టివో ‘ఇది చిత్తము, ఈతఁడు నేను, ఆనునీకు కల్పనయేమి?

న జాయతే న మ్రియతే కిచ్ఛిదస్మి న్నగత్తయే

కేవలోఽయం చిదుల్లాసః సదసద్భావనాత్మనా.

30

ఈ ముల్లోకములందు నేడియు మరణించుటలేదు, ఏదియు జన్మించుటలేదు, సదసద్భావనా రూపమగు నిదంతయుఁ కేవలము చైతన్యముయొక్క విలాసమాత్రమేయైయున్నది.

సర్వమాత్మా పరంబ్రహ్మ సకృత్ప్రకటమాతతమ్

ద్వితైవ్యకత్వే న విద్యేతే న భ్రాన్తిర్న చ సంభ్రమః.

31

ఏకకాలమున స్వరూపమున పరబ్రహ్మమగు ఆత్మయే ప్రకటమైనది. ద్విత్య, ఏకత్వములు గాని భ్రాంతి, మఱతాది భ్రమములు గాని యెవ్వియు లేవు!

సన్ద్వన్ద్రియగణాకారే సన్నేవాసి సఖే తతః

న దహ్యసే మహాబుద్ధే న చ క్యచన లిప్యసే

32

సఖుండవగు నో మహాబుద్ధి! నీవు సమస్త ఇంద్రియసమూహమునను, ఇంద్రియములచే

గ్రాహ్యములగు అగ్నిద్యౌకారములందును సత్తామాత్రముచే వ్యాపించియున్నావు. కాన నీవు దేని చేతను దహింపఁబడఁజాలవు, దేనియందును బ్రభుఁడవుకాఁజాలవు.

స. తే వినశ్యతి సఖే న చ కించిద్వివర్ధతే
నిర్మలాకాశరూపస్య కైవల్యానస్తరూపిణః.

83

సఖుఁడా ! నిర్మలాకాశమువంటిదియు, మోక్షరూపమును, అనంతమనగు నీయొక్క స్వరూపమొకటిలేని సఖింపడు. వృద్ధివొందదు.

ఇచ్ఛానిచ్ఛాత్మికే శక్తియేతరాపి త్వమేవ చ
స హ్యంశువ్యతిరేకేణ శశాఙ్గః శవలభ్యతే.

84

ఇచ్ఛ, అనిచ్ఛ, క్రియాది శక్తులున్న నీవే. ఏలయనిన, కిరణములకంటె భిన్నముగఁ జంద్రుఁడు పొందఁబడఁడుగదా !

అజమజరమనాద్యజన్యభావం
సకృదమలం విలసత్సదైకరూపమ్
విగలితకలనం కలాఖ్యలీలం

సదుదితమాద్యమజం తదాత్మతత్త్వమ్.

85

ఇత్యాదీ శ్రీవాసిష్ఠమహారామాయణే వాల్మీకీయే దేవదూతోక్తే మోక్షోపాయేషు
నిర్వాణప్రకరణే పూర్వార్థే చూ॥ శిఖిధ్వజపరమావబోధనం నామ
శతతమః సర్గః ॥ 100 ॥

జరాజన్మరహితమై, అనాదియై, వృద్ధి, పరిణామాది వికారములు లేనిదై, సదా నిర్మలమై, ప్రకాశరూపమై, సద్రూపమై, ఏకమై, కల్పనారహితమై, స్వస్వరూపపరిచయమును లీలగలదై, సన్మాత్రముతోడ నుదితమై, సర్వవ్యవహారములందును బూర్వసిద్ధమైనట్టి వస్తువేది గలదో, అదియే ఆత్మ.

ఇది శ్రీవాసిష్ఠతాత్పర్య ప్రకాశికయందు నిర్వాణప్రకరణమున
చూడాలోపాఖ్యానమున శిఖిధ్వజపరమావబోధనమను
నూటవ సర్గము ॥100॥

ఏకాధికశతతమః సర్గః

[జ్ఞానదార్థ్యేన రాజోఽత్ర వర్ణ్యతే కృతకృత్యతా
జీవన్ముక్తావచితత్వం సితి చ త్వస్య చేర్యతే.

జ్ఞానముయొక్క దృఢత్వముచే రాజయొక్క కృతకృత్యత, జీవన్ముక్తియందలి అచితత్వము, తత్త్వసితి—అను నీవిషయములివట పొందుపఱుపఁబడుచున్నవి.]

శ్రీ వసిష్ఠ ఉవాచ:-

ఇతి కుమ్భవచో రాజా భావయంస్తదకృత్రిమమ్
స్వయమాత్మపదే తస్మిన్ నాం పరిణతోఽభవత్.

1

శ్రీవసిష్ఠుఁడు:— ఓ రామచంద్రా ! ఇట్లు రాజగు శిఖిధ్వజుఁడు కుంభుని యా అకృత్రి మవాక్యముల విచారించుచు త్షణకాలములో స్వయముగఁ దన పూర్వభావమును దృఢించి ఆత్మపద మునఁ బరిణతుఁడాయెను.

బభూవామీలితమనోలోచనః శాస్త్రవాఙ్మనః
శిలాతలాదివోష్టిర్లో నిస్పన్దావయవాక్యతః.

2

నేత్ర, మనోవ్యాపారరహితుఁడై, వాగ్వాగ్విపారపరిష్టతుఁడై, శిలయందుఁ జెక్కబడిన విగ్ర హమువలె సమ్మనీంద్రుఁడు చేష్టారహితుఁడై యుండెను.

తతో ముహూర్తమాత్రేణ ప్రబుద్ధం స్ఫురితేక్షణమ్
తమువాచ మహాబాహో చూడాలా కుమ్భరూపిణీ.

3

ఓ మహాబాహూ ! తదుపరి చెండుగడియలకాలమునకు వికసితస్మేతుఁడై, ప్రబుద్ధుఁడైనట్టి యారాజులో కుంభరూపధారిణియగు చూడాల యిట్లు పలికెను.

కుమ్భ ఉవాచ:-

కచ్చిదస్మిన్పదే స్సారే శుద్ధే వితతనిర్మలే
సుతల్పే నిర్వికల్పానాం సుఖం విశ్రాంతవానసి.

4

కుంభుఁడు:— ఓ రాజా ! మహత్తరమై, శుద్ధమై, వ్యాపకమై, నిర్మలమై, నిర్వికల్ప సమాధియందుండు యోగులకు నుత్తమశయ్యాభూతమైనట్టి, నిరతిశయానందదాయకమగు ఆత్మపదమున నీకు విశ్రాంతి లభించినదా ?

కచ్చిదస్తఃప్రబుద్ధోసి కచ్చిద్భాన్తిస్త్యయోఽస్మితా
కచ్చిజ్ఞేయం పరిజ్ఞాతం దృష్టం ద్రవ్యవ్యమేవ వా.

5

నీ యంతఃకరణమునఁ బ్రబోధమైనదా ? నీవు భ్రాంతిని వదలితివా ? జ్ఞేయవస్తువు నెఱింగి తివా ? చూడఁదగినదానిని జూచితివా ?

శిఖిధ్వజ ఉవాచ:-

భగవంస్త్యత్రసాదేన మహావిభవ భూమికా
మహతీ పదవీ దృష్టా సర్వస్వార్థ్యం సితామయా.

6

శిఖిధ్వజుఁడు:—మహాత్మా ! తమ యనుగ్రహముచే మహావిభవరూపమగు (నిరతిశయానం ధమే లక్షణము గాగల) భూమికను నేను బొందితిని. మహత్తరమైన ఆత్మపదవిని గాంచితిని. మఱియు

సర్వోపరి (హిరణ్యగర్భుని యానందము వలనగల విషయానందమునకుఁ జైగల దశయందు) స్థితి నొందియున్నాను.

సతాం విదితవేద్యానామహో బత మహాత్మానామ్

అపూర్వైకామృతమయః సజ్జః సారఫలప్రదః.

7

అహ! వేద్యపదార్థము నెఱిగిన తమవంటి మహాత్ములయొక్క సాంగత్యమపూర్వమై, అమృతమయమై, సారయుక్తమైనట్టి ఫలము నొసంగునదై యున్నది.

జన్మనాపి మయాలబ్ధం యన్నామ స మహామృతమ్

తదద్య త్వత్సమాసజ్ఞాత్తే నైవాసాదితం స్వయమ్.

8

మహాత్మా! ఏ మహామృతమును నేను నాజీవితమందెపుడును ద్రాగకయుంటినో, అయ్యది నేఁడు తమ సాంగత్యముచే స్వయముగ నాకు లభించినది.

అన సమాద్యమమృతం చైతత్కమలలోచన

కథం నాసాదితమభూత్పూర్వమాత్మపదం మయా.

9

కమలసేత్రా! అనంతమై, ఆద్యమై, అమృతస్వరూపమైనట్టి యీ ఆత్మపదమును నేను బూర్వమే యేలఁ జొందకుంటిని?

కుమ్భుకవాచః—

మనస్సుపశమం యాతే త్వక్భోగైషణే స్థితే

కషాయపాకే నివృత్తే సర్వేన్ద్రియ గణస్య చ.

10

యాని చేతసి విశ్రాంతిం విమలా దేశికోక్తయః

యథా సితాంశుకే శుద్ధే భిన్నవః కుంభుమామ్భునః.

11

కుంభుఁడు:—ఓ రాజా! మనస్సు శమింప, భోగములఁగూర్చిన యీషణలు, త్వజింపఁబడ, సర్వేన్ద్రియసమాహమయొక్కయు, మనస్సుయొక్కయు కషాయములు నివృత్తముకాఁగా, తెల్లని శుద్ధవస్త్రముపై కుంకుమజలబిందువులవలె, చిత్తమున నిర్మల గురూపదేశవాక్యములు విశ్రమించును.

కషాయాణామనస్తానాం సంభృతానాం శరీరకైః

స్వవాసనా స్వరూపాణామద్యపాకస్తవోదితః.

12

అనేకజన్మలందు సంచితమొనర్పఁబడినవై, స్వవాసనాస్వరూపములై, అనంతములైనట్టి నీయొక్క కషాయముల పరిపాకము నేఁడుదయించినది.

దేహాన్మలాని సర్వాణి కాలేన కమలేక్షణ

సాధో వృక్షాత్ఫలానీవ పాకేన విగలన్త్యధః.

13

కమలసేత్రుఁడవగు నోసాధా! పరిపక్వతాకారణమున వృక్షమునుండి ఫలములు క్రిందకు రాలునట్లు, లింగదేహమునుండి రాగద్వేషాదికషాయములు, పాపములుమున్నగు సమస్త మలములు తపస్సుమున్నగువానిచే, గాలక్రమమునఁ బకిపోవుచున్నవి.

వాసనాత్మగు యాతేషు మలేషు విమలం సఖే

యద్వక్త గురురస్తస్తద్విశేషిషుర్యథా బినే.

14

సఖుఁడా! వాసనాదిరూపమలము లెపుడు తొలఁగునో అపుడు గురువు వచించు వాక్యములు, కమలవాళమును లక్ష్మ్యమున బాణమువలె, నిర్మలాంతః కరణమున బ్రవేశించును.

కషాయపాకే సంపన్నే త్వం మయాద్య విబోధితః

తేనాదైవ్య తవాజ్ఞానక్షయో జాతో మహామతే.

15

ఓ మహామత్రి! తపస్సుచే నీయొక్క కషాయములు పరిపక్వములైనందున యిపుడు నేను నీకు బోధించితిని. కాన నీయజ్ఞానమిపుడే నశించినది.

అద్య పక్వకషాయస్త్వమదైవ్య జ్ఞానసంకథామ్

అద్యేహ సోపదేశస్తస్త్వమద్యైవాసి ప్రబుద్ధవాన్.

16

ఇపుడే నీయొక్క కషాయములు పరిపక్వములైనవి. కాన నీపుడే జ్ఞాన ప్రసంగము నీకు రుచించినది. కనుక నే యుపదేశింపఁబడిన యర్థముల నీపుడే నీవు హృదయమునఁ ధరించితివి మజ్జియు నీపుడే ఆత్మసాక్షాత్కారరూపజ్ఞానముచే నీవు యుక్తుఁడవైతివి.

శుభాశుభానాం సర్వేషాం కర్మాణామద్య సంక్షయః

సత్సజ్జన్యవదేశేన తవ నిష్ప్రతిమాగతః.

17

సత్సంగమును, మిషచే నేఁడు నీయొక్క సమస్తశుభాశుభకర్మలయొక్క క్షయమునీధించినది.

యావదస్య దినస్త్వైష పూర్వభాగో మహిపతే

తావచ్చేతోహం మమేతి తవాజ్ఞానం బభూవ హ.

18

ఓ రాజా! నేటి మధ్యాహ్నమువఱకు నీయందు చిత్తము, అహంకారము, మమకారము మున్నగు వానితోఁగూడిన యజ్ఞానస్త్రయమిదియుండెను.

ఇదాసిం మద్వచోబోధాచ్చేతసి క్షయమాగతే

హృదయాత్సంపరిత్యక్తే సంప్రబుద్ధోఽసి భూపతే.

19

ఓ వృషాల! మధ్యాహ్నసంతరమిపుడు నావాక్యముల బోధచే ఆయజ్ఞానస్త్రయ హృదయమునుండి త్యజింపఁబడినదికాఁగా చిత్తము క్షయము నొంద నీవు ప్రబుద్ధుఁడవైతివి. (ఆత్మజ్ఞానసంయుక్తుడవైతివి.)

హృది యావన్మనః సతా తావదజ్ఞాన సంస్థితః

చిత్తే చిత్తతయా త్వక్తే జ్ఞానస్యాభ్యుదయో భవేత్.

20

హృదయమున గెంతవఱకు మనస్సుయొక్క సత్త యుండునో, అంతవఱకు కజ్ఞానముయొక్క స్థితియునుండి యేయుండును, చిత్తమెపుడు చిత్తరూపమునఁ ద్యజింపఁబడునో, అపుడు జ్ఞానోదయమగును.

ద్విత్యైకత్వదృశౌ చిత్తం తదేవాజ్ఞానముచ్యతే

ఏతయోగ్యో లయోద్భవేనజ్ఞానం సా పరా గతిః.

21

ద్విత్వ, ఏకత్వముల దృష్టియే చిత్తము. దానినే అజ్ఞానమందురు. పరమాత్మ సాక్షాత్కారముచే నీరెంటియొక్క నాశమే జ్ఞానము. అదియే పరాగతి.

ప్రబుద్ధోఽసి విముక్తోఽసి త్వత్కం చిత్తం త్వయా నృప
సదసత్తామయత్వం హి త్వయా త్వక్తమసత్ప్రదమ్.

22

ఓరాజా! నీవు ప్రబుద్ధుడవు, విముక్తుడవు. ఏలయనిన, అసత్ప్రదమై, సదసత్తామయమగు జగత్తుయొక్క బల్యమును స్థానభూతమైనట్టి చిత్తమును నీవు త్యజించితివి.

ఏతతోకో నిరాయాసో నిఃసంశ్లోఽనన్య అత్మవాన్
మహోదయో మునిర్మానీ స్వరూపే తిష్ఠ నిర్మలే.

23

ఇక నీవివుడు దుఃఖరహితుడవై, ఆయాసవర్జితుడవై, నిస్సంగివై, అద్వైతాత్మజ్ఞాన సంపన్నుడవై, మహోదయుడువై, మునివై, మూనివై, నిర్మలమగు అత్మస్వరూపమున స్థితిగల్గి యుండుము.

శిఖిర్వజ్జ ఉవాచ:—

ఏవం హి భగవన్ జనోర్భూతస్యైవాసి చిత్తభూః
ప్రబుద్ధస్య న తజ్జస్య చిత్తం నామ కిల ప్రభో.

24

జీవన్ముక్తా సదేతే హి విహరన్తి కథం వద
అవిద్యమానమనసో యుష్మదాద్యాస్తథా నరాః.

25

ఇతి మే కథయాశేషమన్త్యైః స్వవచనాంశుభిః
హర్షం తమో మే నిపుణమేవప్రాప్యైః ప్రచూర్జయ.

26

శిఖిర్వజ్జుడు:— మహాత్మా తాము వచించినట్లు చిత్తభూమి మూడని కొఱకే యగును అయితే, ఓప్రభూ! ప్రబుద్ధుడవును, ఆత్మజ్ఞానియునగువానికి చిత్తము లేనిదే, అమనస్కులై, జీవన్ముక్తులైనట్టి తమవంటి మహాత్ము లీప్రపంచమున నెట్లు విహరించుచున్నారో తెలియజేయుడు? ఇవిషయమును దాము సంపూర్ణముగ వచింపజేడెద, మఱియు నన్యులచే దుర్వచములగు దమ వచనరూపకీరణములచే నా హృదయమందలి యజ్ఞానాంధకారమును రెప్పగ దూరీకరింపుడు.

కుమ్భ ఉవాచ:—

యథా వదసి తత్త్వజ్ఞ తత్తథైవ హి నాన్యథా

చిత్తం హి జీవన్ముక్తానాం నాన్యజ్ఞుర ఇవాశ్మనామ్.

27

కుంభుడు:— తత్త్వజ్ఞుడవగు శోరాజా! నీవు వచించినది సత్యమే శిలలకు అంక్షరము లేనట్లు, జీవన్ముక్తులకు చిత్తము లేదు.

పునర్జననయోగ్యా యా వాసనా ఘనవాసనా
సా ప్రోక్తా చిత్తశబ్దేన స సా తజ్జస్య విద్యతే.

28

మరల మరల యుత్పన్నమగునట్టి ఘనీభూతమగు వాసన యేదిగలదో, అదియే చిత్తశబ్దముచే జెప్పబడినది. అయ్యది జ్ఞానికి లేదు.

యయా వాసనయా తజ్జా విహరన్తీహ కర్మను

తాం త్వసత్త్వాభిధాం విద్ధి పునర్జనన వర్జితామ్.

29

ఏవాసనతోఽగ్రాది తత్త్వజ్ఞాన లీప్రపంచమున గార్వములందు విహరించుచున్నారో, దానిని (వేయించిన చిత్తమువలె) మరల సంకురింపనిదానినిగను, సత్త్వమును జేరుగలదిగను నెఱుంగుము.

జీవన్ముక్తా మహాత్మానః సత్త్వస్థాః సంయతేబ్ధియాః

విహరన్తి గతానన్ధం న చిత్తస్థాః కదాచన.

30

జీవన్ముక్తులును, సత్త్వమందున్న వారును, జీతేంద్రియులునగు మహాత్ములు సంగరహితులై విహరింతురుగాని, చిత్తమందెప్పుడును నుండురు.

మూఢం చిత్తం చిత్తమాహుః ప్రబుద్ధం సత్త్వముచ్యతే

అప్రబుద్ధా హి చిత్తస్థాః సత్త్వస్థాస్త మహాధియః.

31

మూఢచిత్తమునే చిత్తమందురు. జ్ఞానము క్త చిత్తమును సత్త్వమందురు. అజ్ఞానులే చిత్తమందురు. జ్ఞానయుక్తులగు మహాబుద్ధిమంతులు సత్త్వమందుందురు.

భూయః ప్రజాయతే చిత్తం సత్త్వం భూయో న జాయతే

అప్రబుద్ధస్య బద్ధోఽస్తి న ప్రబుద్ధస్య భూషతే.

32

ఓ రాజా! చిత్తము మరల మరల యుత్పన్నమగును. సత్త్వ మట్లుత్పన్నముకాదు. అజ్ఞానికి బంధము కలదు. జ్ఞానికి లేదు.

సత్త్వవాసనీ సంజాతో మహాత్మాగీ స్థితో భవాః

అశేషేణ త్వయా చిత్తం త్వక్తమద్యేతి వేద్యమామ్.

33

ఓ రాజా! నీవున్న సత్త్వయుతుడవై మహాత్మాగివై యుండియున్నావు. ఏలయనిన, నీవిపుడు చిత్తమును బహుర్థముగఁ దృణించివైచితివని నేనెఱుంగుదును.

నమస్తవాసనోన్ముక్తో రాజన్న ద్వైవ రాజనే

ఆకాశసామ్యమాయాతం మన్యే తవ మూనే మనః.

34

ఓ రాజా! నీవిపుడు వాసనల నన్నింటిని దృఢించినవాడవై శోభించుచున్నావు. మఱియు ఓమునీ! నీమనస్సిత్ర డాకాశముతోటి సామ్యమును బొందినదని నేను నమ్ముచున్నాను.

శమం ప్రాప్తోఽపి పరమం సిద్ధిః సమసమసితిః

అయం హి స మహాత్మాగః సర్వం యత్తత్త్వము జితమ్.

35

నీవిపుడు సమసితిని, ఉత్తమశమమును బ్రాప్తిచేసితివి. ఏది సర్వరూపమైయున్నదో యట్టి చిత్తమును నీవు పరిత్యజించితివి, ఇదియే నీయొక్క మహాత్మాగము.

స్వర్గాపవర్గవిత్తాది తపోదానఫలాద్యపి

ప్రబుద్ధమేధయా సాధో దియా పరమబోధయా.

36

ఓ సాధూ! స్వర్గ మోక్షములను, భవాదులను, తపోదానాదుల ఫలాదులను, ప్రబుద్ధమైన మేధాశక్తితోడను. పరమజ్ఞానయుక్తమగు బుద్ధితోడను నీవు త్యజించివైచితివి.

తపో నామ కియన్మాత్రదుఃఖక్షయకరం భవేత్

క్షయోతిశయనిర్మూలం యత్పుణం సమతామయమ్.

37

తపోదానాదు లేమత్రము దుఃఖమును క్షయింపఁజేయగలవు? మనస్త్యాగరూప సమత్వముచేఁ బ్రత్యక్షముగ లభించిన జ్ఞానఫలముగు అత్యునుకుము క్షయోతిశయ పరిత్యమైయున్నది.

తత్పత్యస్య తత్కించిన తు స్వర్గాది భజురం

భావాభావైరుపారూఢం స్థితాధిగత వేదనమ్

38

జ్ఞానముచే నుత్పన్నమగు పలము సత్యవస్తువైయున్నది. స్వర్గాదిరూపఫలము క్షయాభిగురమై, ఉత్పత్తివాతములచే గ్రస్తమై, స్వప్నపదార్థమువలె కేవలము వర్తమానకాలముందే యనుభూతమునదై యున్నది.

స్వర్గో నామ కిమాసన్దః సోపి సందేహాసంస్థితః

అప్రాప్త స్వాత్మసంసిద్ధేః క్రియాకాణ్డః శుభో భవేత్

39

స్వర్గసుఖ మతితుచ్ఛమైనది. అదియు, సేవక బహుధములచే నశ్యమానమగుటచేఁబట్టి సందేహగ్రస్తమే యగును. ఎవరి కార్యజ్ఞానసిద్ధి లభింపజేగో, అట్టివానికి క్రియాకాండ శుభప్రదమగును.

యేన నాసాదితం హేమ రీతిం కిం స పరిత్యజేత్

చూడాలాది సమాసజ్ఞాదృవేజత్వం సుఖేన తే.

40

తత్కిమర్థమనర్థేఽస్మిన్నిమగ్నస్త్వం తపోమయే

అశ్రమాది వికల్పాంశసాధ్యస్యాద్య కుకర్మణః.

41

బంగారమెవనికి లభింపలేదో యట్టివాఁడైతడి కేల పరిత్యజింపవలెను? చుడాలాదుల యుత్తమసాంగత్యముచే నీవు జ్ఞానము సులభముగ లభించియుండెడిది. అట్టివో, వానప్రస్థాశ్రమాదులకు సంబంధించినవై చింతాది అనేక వికల్పవిక్షేపములతోఁగూడినట్టి తపోక్షేత్రములను యావత్సర్వమున వింతవలె నెవఁడుడై యుంటివి?

ఆద్యన్తావస్య సుమతే మధ్య ఏవ సుఖం స్మ భోః

యతస్తే సమయో బాతో య స్తస్మిన్పరిణమన్తి చ.

42

తపోరూపా వికల్పాంశస్తత్ర బద్ధవదో భవ

ఓ సుమతీ! ఈ తపోన్నయొక్క యాద్యంతఃసులదు (ఆచరణకాలమున ఫలక్షయకాలమున) సుఖములేదు. కేవలము మధ్య (భోగానుభవకాలముందు) మాత్రమే గలదు. తపోన్నచే నీయొక్క చిత్తకషాయములు పరిపక్వములై యిపుడు తత్త్వబోధనముయము జనించినదిగాన, తపోరూపవికల్పాంశములన్నియు నేత తత్త్వజ్ఞానమునఁ బరిణమించుచున్నవో, మఱియు నేత తత్త్వజ్ఞానఫలముచే ఫలవంతము లగుచున్నవో, అట్టియాత్మజ్ఞానమున స్థితుఁడవుకమ్ము.

చిద్వ్యోమో నభశోత్యచ్ఛాత్యర్థే భావాః సముత్థితాః.

43

తథైవ పరిదృశ్యస్తే తత్త్వేన విలయం గతాః

సమస్త పదార్థములు నట్టి యతిస్వచ్ఛమగు చిదాకాశముమండితమై యావిగ్భవించినవై కాను పించుచున్నవి. మఱియు నద్దానియందే తిరిగి లీనమగుచున్నవి. ఆ చిదాకాశమునే నీవెఱుంగుము.

ఇదం కార్కషదం నేతి సంకల్పా బ్రహ్మబిన్దవః.

44

వన్ధ్యం శిఖిధ్వజ త్యక్త్వా పూర్ణమేవ సమాశ్రయ

ఓ శిఖిధ్వజా! 'ఇది నేయఁడనినది, ఇది నేయఁడనినది,' అను నీమున్నగు (ఇష్టానిష్టాదిరూప) సంకల్పములు బ్రహ్మసముద్రముయొక్క విషల బిందువులై యున్నవి. కాన, వానిని ద్యజించి నీవు పూర్ణ సముద్రమునే యాశ్రయింపుము.

ఇష్టం మే ప్రార్థయన్తేతి యథైవ ప్రార్థ్యతే సఖే.

45

సి యా తథైవ స కథం దయితః ప్రార్థ్యతే స్వయమ్

ప్రియఁడు లభింపని స్త్రీ, తత్త్వియుని 'నాయిత్యవస్తువును లభింపఁజేయుము'ని ప్రార్థించుచున్నది. అట్టి యాపె స్వయముగ నా ఆప్రియునికొఱకే యేల ప్రార్థింపరాదు! అపుడు సమస్తమనోరథములును నాతని ద్వారా సిద్ధించునుగదా! [ఇతర ఇష్టపదార్థములను ప్రార్థించుటకంటె నిరతిశయానందరూపమగు ఆత్మలాభమును ప్రార్థించుట శ్రేష్ఠమని భావము]

సంకల్ప రచితానేతాన్యా వానాపత భానురాన్.

46

గృహ్లాని న మహాత్మానః ప్రాజ్ఞా జలరవీనివ

ఓ రాజా! ప్రజ్ఞావంతులు ప్రతిబింబించిన సూర్యుని గ్రహింపవట్లు, సంకల్పరచితములును విపత్తివలె అరమణీయములు నగు ఈ ప్రాపంచిక పదార్థములను మహాత్ములు గ్రహింపరు.

స్వర్గమోక్షాదిఫలదం యత్కించిత్యర్థమేవ తత్.

47

త్యక్త్వా సమసమభాసో యోఽస్యసాజేవ వై భవ

కాన, (జ్ఞానలాభాంతరము) స్వర్గ మోక్షాదిఫలదాయకములగు కర్మలన్నింటిని ద్యజించి, అంతట సమరూపముగ భాసింప అత్యయొక్క రూపముకలవాఁడవు కమ్ము.

సత్త్వం సత్త్వేన నాజేన నాశ్యం హి విగతస్పృహః.

48

పదార్థాఘమిమం గృహ్లాన్తిపాస్పద్ధిత చిత్తభూః

సర్వపదార్థములందును సదంశమును సత్వరూపముగను, అసదంశమును నాశరూపముగను గ్రహించవలెను. కాన నీ విచ్ఛారిహితుడవై యీ సమస్తపదార్థ సమాహమును అవంచల చిత్త ముతో గ్రహించుచు నుండుము.

అపరిస్పృష్ట చిత్తస్య సంస్కృతిర్నేహ భావతి. 49

పారువ ప్రభవా సాఘో విపత్తిర్ని మతో యథా

ఓ సాఘా ! వివేకజ్ఞాన ముదయింప, స్వాభావికప్రవృత్తియను పురుషాపరాధముచే నుత్పన్నమగు విపత్తి మనుజుని చెంతకుఁ బరువెడునట్లు, చిత్త చాంచల్యములేని వాని సమాపమున కీ సంసారమున్న బరువెడదు.

యాని యానీహ దుఃఖాని ప్రస్ఫుర ని జగత్త్రయే. 50

చేతశ్చాపలజాన్యేవ తాని తాని మహేవతే

స్థిరం శాంతం గతస్పృహం యస్య చిత్తమచాపలం
నదైవ స మహాన్దీ సామ్రాజ్యస్య స భాజనమ్. 51

ఓ స్థులారా ! ఏదేమిదుఃఖము లీముల్లోకములందును గానుపించుచున్నవో, అవియన్నియును చిత్తచాంచల్యముచేతనేయుత్పన్నమైనవగును. కాన, ఎవని చిత్తము స్థిరమై, శాంతమై, చేష్టారహితమై, అవంచలమై యుండునో, ఆతఁడే సదా మహానందసామ్రాజ్యమునకుఁ బాత్రుడగును.

అథ చేతసి తత్త్వజ్ఞ స్పృహస్పృహ త్వమేకతాం

నీత్యా తిష్ఠ యథాకామమైక్యమాగత్య శాశ్వతమ్. 52

తత్త్వజ్ఞాఁడవగు నో రాజా ! ఇక నీవు స్పృహస్పృహములను (చేష్టను, చేష్టయొక్క అభావమును), తత్వాక్షిపూత్రుడగునామందుట ద్వారా యైక్యపఱచి, సాక్షినిగూడ బ్రహ్మత్వైక్యమును బొందించి భూమానందభావముతో గూడి పూర్ణకాముడవై యుండుము.

శిథిర్వజ ఉవాచ:—

కథమైక్యం విభో యాతః స్పృహస్పృహవిమాపుభా

సర్వసంశయ విచ్ఛేదకారిన్నే తద్వదాశు మే. 43

శిథిర్వజుఁడు.—సర్వసంశయముల భేదించునట్టి యో ప్రభూ ! చేష్టయూ, చేష్టయొక్క అభావమున్ను నెట్లైకత్వమొందునో శిశ్రుముగ నాకుఁ దెలియఁజేయు ప్రార్థన.

కుమ్భ ఉవాచ:—

ఏకం వస్తు జగత్సర్వం చిన్మాత్రం వారివామ్భుధిః

తదేవ స్పృష్ట తే ధీభిః శుద్ధవారివ వీచిభిః. 54

కుంభుఁడు.—ఓ రాజా ! తరంగదులరూపమున భేదమున్నను, జలమాత్రముచే సముద్ర మెట్లభిన్నమైయున్నదో, అట్లే యధిపానమును చిన్మాత్రముచే సమస్త మొకేవస్తువై యున్నది. ఆ చిన్మాత్రమే, తరంగములచే సముద్రమందలి నిశ్చలజలమువలె, బుద్ధివృత్తులచే చేష్టించుచున్నది.

బ్రహ్మ చిన్మాత్రమమలం సత్వమిత్యా దినామకం

యగ్గీతం తదిదం మూఢాః పశ్యన్త్యజ్ఞ జగత్తయా. 55

ఏది సత్యం, జ్ఞాన, అసంతాది నామములచే వేదములందు వర్ణింపఁబడియున్నదో అట్టి నిర్మలమైన చిన్మాత్రమును బ్రహ్మమే అంతయునైయున్నది. అద్దానినే మూఢులు జగద్రూపముగఁ గాంచుచున్నారు.

చిత్స్పృష్ట ఏవ సర్వస్యం సర్గే తస్మాద్ది సంస్కృతిః.

పరిస్పృష్టో హి విన్ధ్యాది శబ్దస్పృష్టసమం పరమ్. 56

చైతన్యముయొక్క స్పృందమే (చేష్ట, లేక స్పృహమే) సృష్టియొక్క. సర్వస్యమైయున్నది. కనుకనే వింధ్యాచలాది రూపపరిస్పృందముతోను, రెండవదగు నామపరిస్పృందముతోను గూడినచైతన్యమే యీ ప్రపంచరూపముగ భాసించుచున్నది.

చిత్తః స ఏవ చేత్సన్తస్తథాస్పృష్టశ్చ భావితః

ఏకరూపతయా నామ తత్రేదమమలం శివమ్. 57

సాక్షియగు ఆత్మనే చైతన్యముయొక్క స్పృందాస్పృందముల యేకరూపత్వముగా భావించి ఏచో, ఆత్మరూపముగు నిర్మలమైన శివబ్రహ్మమే శేషించును.

సర్గశ్చిత్సన్తస్తమాత్రాత్మ సమ్యగ్దృష్టే విలీయతే

ఉదేత్య సమ్యగ్దృష్టినాం రజ్జాన్యం సర్వభ్రమో యథా. 58

చిత్తుయొక్క స్పృందమాత్రమే సృష్టియను సమ్యగ్దృష్టి కలవారి కాసృష్టి లయించిపోవుచున్నది, కాని యట్టి సమ్యగ్దృష్టి లేనివారి కయ్యది రజ్జువునందు సర్వభ్రమవలె నుదయించుచున్నది.

సస్పృహ చిత్తదభిధా నిఃస్పృహ త్వీయమాతతా

తుర్యాతీతపదారూడా వాచా వక్తుం న సార్వతే. 59

స్పృహదహితమగు చిత్తు (చైతన్యము) సృష్టియను లేరుచే జెప్పఁబడుచున్నది. అట్టి చిత్ స్పృందముచేతనే యీ జగత్తు వ్యాపింపఁబడియున్నది. స్పృహదహితమగు చిత్తు తురీయాతీతపదమున నారూఢమైయున్నది. అది వాక్కుచే ఎవంపఁబడుట కలవికానిది.

శాస్త్రసజ్జనసంపర్క సంతతాభ్యాస యోగతః

కాలేనామలతాం యా తే చేతసిన్ద్రావివోదితా. 60

శాస్త్రముయొక్క తమిరాదిదోషములు తొలగఁగాఁ జంద్రునియొక్క యేకత్వ ముదయించునట్లు, శాస్త్ర సజ్జనసహవాసములను నిరంతర మభ్యసించుచురాఁగా కాలక్రమమున చిత్తము నిర్మలమై సాక్షియగు ఆత్మతోటి జగత్తంతటియొక్క యైక్యముదయించును.

ఏతత్కేవల మాభాతం స్వానుభూతిభిరాతతం

కథ్యతే స్వానుభూతేషు స్వయం స్వం రూపమాత్మనా. 61

సాక్షియగు చైతన్యముతోటి సమస్తముయొక్క వికృతము కేవలము అనుభవమాత్రముగనే భాసించును. ఎవరు తమ స్వరూపము ననుభవముగావించు కొనియున్నారో, అట్టివారి చేతనే తమ స్వరూపము స్వయముగ, జెప్పుబడుచున్నది (లోకదృష్టి.)

ప్రాప్తోఽసి సారం స్వమనాదమధ్య
మత్రైవ తిష్ఠ స్వపదే నివిష్టః
నో రూపనిర్భేదమహా చిదాత్మా
జాతోఽసి సాధో ఖలు వీతశోకః.

62

ఇత్యాశ్రే శ్రీవాసిష్ఠ మహారామాయణే నాల్మీకీయే దేవమాతోక్తే మోక్షో
పాయేషు నిర్వాణప్రకరణే పూర్వార్ధే చూ || శిఖిధ్వజబోధనం
నామైకాదిక శతతమః సర్గః || 101 ||

ఓ సాధూ! నీవిభుషు సమస్తమనకు సారభూతమైనట్టి, ఆదిమధ్వరహితమగు స్వస్వరూపమును బొందితివి. అట్టి స్వాత్మచదముననే నీవు స్థిరముగ నెలకొనియుండుము. శరీరాదులభేదమును విధ్యయని యెఱుంగుటచే నీవు (తత్త్వబోధచే) మహాచిత్స్వరూపుడవై ప్రాదుర్భవించితివి. కాఁబట్టి శోకమహాచిరహితుడవై యుండుము (తత్రకోమహాః కఃశోక ఏకత్వమను పశ్యతః—శ్రుతి)

ఇది శ్రీవాసిష్ఠ తాత్పర్య ప్రకాశికయందు నిర్వాణప్రకరణమున
చూడాలోపాఖ్యానమున శిఖిధ్వజ బోధనమును నూహాకటవ సర్గము || 101 ||

ద్వ్యధిక శతతమః సర్గః.

[అమన్యాస్తర్మి తే కుమ్భే విస్మితః పహిపతేః
చిరం విభుశ్య విశ్రాంతిః సమాధావిహ వర్ణ్యతే.

తాను వెడల వలసియున్నదని చెప్పి కుంభముపై యంతర్ధామగుట, విస్మితుడగు రాజు పిదప చిరకాలము విచారించుట, సమాధియందు విశ్రాంతిని బొందుట మున్నగు సంగతులచేట వర్ణించబడుచున్నది.]

కుమ్భ ఉవాచ:-

ఇతి తే కథితం సర్వం శిఖిధ్వజ మహిపతే
యథేదముత్థితం సర్వం యథా చ స్రవిలీయతే. 1
ఏతచ్ఛ్రుత్వా చ బుద్ధ్యా చ మత్వా చ మునినాయక
యథేచ్ఛసి తథా తిష్ఠ దృష్టే స్పృషే పరే పదే, 2
స్వర్గం గచ్ఛామ్యహం పర్వకాలేఽస్మిన్నారదో మునిః
బ్రహ్మలోకాత్స మాయాతో భవత్యమరసంపది. 3

న మాం పశ్యతిచ త్తత్ర తత్కోపముపగచ్ఛతి
నోద్వేజనీయా భవ్యేన గురవో హి కదాచన. 4

కుంభుడు:- ఓ శిఖిధ్వజ రాజా! ఈ ప్రకారముగ, బ్రహ్మచమెట్లున్ననుమగుచున్నది. (అధ్యారోపము), ఎట్లు లయించుచున్నది (అపవాదము) అను విషయమునంతయు నీకు వచించితిని. ఓ మునినాయకా! దీనిని విని, ఎఱిగి, మననముగావించి, స్పృహముగఁ గాంచబడిన పరమపదమున నీయిష్టమువచ్చినట్లు స్థితిగల్గియుండుము. నేనిపుడు స్వర్గమునకుఁ బోవుచున్నాను. విలయఁగా, ఈ పర్వకాలమున బ్రహ్మలోకమునుండి నారదముని యింద్రసభకు వచ్చియుండును. నన్నచటఁ గాంచ నిచో నాతఁడు కోపమునుబొందును. ఉత్తముడగువాఁడు గురువుల నెన్నఁడును ఉద్విగ్నులఁ గావించరాదు.

త్వక్ సకల్ప లేఖేన న కించిదభివాఞ్ఞతా
త్వయా సదైవ వస్తవ్యం దృష్టిరేషైవ పావనీ. 5

నీవు సకల్పమును, యచ్ఛను, సదా పరిత్యజించి నాచేఁ జెప్పబడిన యీ పవిత్రమగు ఆత్మదృష్టియందు స్థితిగల్గియుండుము.

శ్రీ వసిష్ఠ ఉవాచ:-

ఇతి యావత్ప్రతివచః పుష్పహస్తః శిఖిధ్వజః
ప్రణామయా దదాత్త్యేష తావత్ సర్థిమాయయా 6

శ్రీవసిష్ఠుడు:- ఓ రామచంద్రా! ప్రశించనసహితముగాఁ బ్రణామ మాచరించుటకై శిఖిధ్వజుఁడు పుష్పంజలిని గ్రహించుచుండ నింతలోఁ గుంభరూపిణియగు చూడాళ యంతర్ధాన మయ్యెను.

పతిభానగతం వస్తు యథైవాస్తే న దృశ్యతే
న దృష్టవాంస్తథా కుమ్భమగ్రే రాజా శిఖిధ్వజః. 7

స్వప్నాదులందుఁ ద్రాప్తించిన ధనాదులు అంతమునఁ గాన్పించనట్లు, శిఖిధ్వజరాజు తన యెదుటఁ గుంభునిఁ గాంచకుండ.

గతే కుమ్భే మహిపాలః సర్పం విస్త్రయమ్మాయయా
తమేవ చిన్తయంశ్చిత్రం చిత్రార్పిత ఇవాభవత్. 8

కుంభుడు వెడలినమీఁదట రాజు మిగల యాశ్చర్యముకొండెను. ఆతనినే ధ్యానించుచు నాతఁడు లిఖిత చిత్రమువలె కదలక మెడలక నుండెను.

ఇదం సచిన్తయామాన చిత్రం విలసితం విధేః
యత్కుమ్భవ్యవదే శేన బోధితోఽస్తి చిరోదయమ్. 9

కృ నారదసుతః కుమ్భః క్వాహం నామ శిఖిధ్వజః
కేవలం కాలయు క్షైవ సోహం సంపరిబోధితః. 10

అహోను సమ్యక్కథితం దేవపుత్రేణ యుక్తిమత్
అహోను సంప్రబుద్ధోఽస్మి మోహనిద్రాకులశ్చిరాత్. 11

అశ్రుకు విధియొక్క విచిత్రవిలాసముగ గూర్చి యాతఁడెట్లు చింతించెను—'అహో! కుంభుని మిషచే నాకు సదా ప్రకాశరూపమైన బ్రహ్మముయొక్క యుపదేశము గావించబడినది. నారద పుత్రుఁడగు కుంభుఁడెచట, శిఖిధ్వజుఁడగు నేనెచట! కేవలము భాగ్యోదయకాలముయొక్క సంయోగముచేతనే నాకిట్టిబోధ లభించినది. అహో! దేవపుత్రుఁడెట్టి యుత్తమ యుక్తియుక్తిమగు యుపదేశము గావించెను! అహో! మోహనిద్రయందుఁ జిరకాలము వ్యాకులుడనైన నేనిపుడు ప్రబుద్ధుడనైతి.

క్వాహమానం వినిర్మగ్నం క్రియాజాల కుకర్షమే
ఇదం కార్యమిదం నేతి మిథ్యావిభ్రమచక్రకే. 12

అహో ను శీతలా శుద్ధా శానేయం పదవీ నిజా
రసాయనోద్భవాకారా సత్త్వం శీతయతీహ మే. 13

'ఇది చేయవలెను, ఇది చేయఁగూడదు'— ఇత్యాది మిథ్యాభ్రమములు చక్రయుక్తముగ క్రియాజాలమును దుష్టపంకమున (జురదయందు) నేను జిక్కుపడియుండుట యెచట; ఈ అమృతోత్పన్నముగు ఆకృతిని ధరించినదై, శీతలమై, శుద్ధమై, వాసనారహితముగ నామనస్సును శీతలమొనర్చునదై, సాక్షాత్కరింపబడినదై నట్టి ఈ స్వాత్మసామ్రాజ్యపదవి యెచట!

శామ్యామి పరినిర్వామి సుఖమాసే చ కేవలమ్
తృణాగ్రమపి నేచ్ఛామి సంస్థితోఽస్మి యథాస్థితమ్. 14

అహో! నేను శాంతుఁడను, తృప్తుఁడను; సుఖపూర్వకముగ నుండియున్నాను. తృణశేషము నైన నేనిపుడు కోరను. యథాస్థితముగ నాస్వరూపమున స్థితిగల్గియున్నాను.'

ఏవం సంచింతయన్రాజా నూనం నిర్వాసనాశయః
శైలాదివ సముత్క్లిరో మానమేవావతసివాన్. 14

వాసనారహితముగు యంతఃకరణముగల యారాజిట్లు చింతనకేయును, శిలయందుఁ జెక్కుఁ బడిన విగ్రహమువలె మానము ధరించి సమాధిఁబడయ్యెను.

తస్మిన్నేవ తతో మానేనిఃసంకల్పే నిరాశ్రయే
ప్రతిష్ఠాం నిశ్చలాం ప్రాప్య స తథా గిరిశృంగవత్. 16

సంకల్పవర్జితమై, ఆశ్రయరహితమైనట్టి యా మానససమాధియందే స్థిరప్రతిష్ఠను బొందిన వాఁడై, పర్వతశిఖరమువలె నాతఁడపుడు నిశ్చలముగ నుండెను.

స తత్ర సంశాస్తభయోఽచిరేణ
చిరేణ విశ్రాంతమతిః సమాత్మా
చిరేణ సంప్రాప్త నిజామలాత్మా
యోగేన సుహృష తతోఽదితాత్మా. 17

ఇత్యాదీ శ్రీవాసిష్టమహారామాయణే వాల్మీకియే దేవదూతోక్తే మోక్షోపాయేషు
నిర్వాణప్రకరణే పూర్వాధిచూడా॥ శిఖిధ్వజసమాధానం నామ
ద్వధికశతతమః పర్వః॥ 102 ॥

ఆ సమాధియందాతఁడు సమరసమైన తన యాత్మస్వరూపమును బొందుటచేఁ జిరకాలము నకు విశ్రాంతచిత్తుడై, శీఘ్రముగ నిర్భయుడై, చిరకాలప్రవృత్తముగు యోగముచే నఖండ (భూర్) స్వభావమొంది సుఖ ప్రియందువలె విశ్రమించెను.

ఇది శ్రీవాసిష్టతాత్పర్య ప్రకాశికయందు నిర్వాణప్రకరణమున
చూడాలోపాఖ్యామున శిఖిధ్వజసమాధానమున
నూటరెండవ పర్వము ॥102॥

త్రధికశతతమః పర్వః

[చూడాలాయాః పరం గత్వా త్ర్యపేణ పునరాగమః

యత్నాద్వృత్తాపనం రాజ్ఞస్తత్వాలాపశ్చ వర్ణ్యతే.

చూడాల స్వస్థానమునకేగి మూఁడుదినములైన పిదప మరల భర్తవద్దకు వచ్చుట, ప్రయత్న పూర్వకముగ నాతనిని సమాధినుండి లేపుట యను విషయము లిటు వర్ణింపబడుచున్నవి.]

శ్రీవసిష్ట ఉవాచః—

నిర్వికల్పసమాధానాత్కృత్యుత్పన్నోపమస్థితిః

ఏవం శిఖిధ్వజో రాజా చూడాలామధునా శృణు. 1

శ్రీ వసిష్ఠుఁడు:— ఓ రామచంద్రా! ఇట్లు నిర్వికల్పసమాధియందుండుటచే శిఖిధ్వజరాజా కాష్ఠమువలెను, శిలనలెను నుండియుండెను. ఇంక చూడాలఁ గూర్చిన వృత్తాంతము నిపుడు వినుము.

శిఖిధ్వజం తం భర్తారం కుమ్భవేషేణ తేన సా

ప్రబోధ్యా నరిమాగత్య తతార తరసా నభః. 2

దేవపుత్రాకృతిం వ్యోమ్ని జహౌ మాయావినిర్మితామ్

విదగ్ధముగ్ధమాకారం స్త్రైణం జగ్రాహ సున్దరమ్. 3

నభసా స్వపురం ప్రాప వివేశాస్తపురం క్షణాత్

దృశ్య బభూవ లోకస్య సృవకర్మ చకార చ, 4

కుంభముపై వేషము ధరించిన యా చూడాల యట్లు తన భర్తయగు శిఖిధ్వజున కుపదేశము గావించి, అంతర్ధానమై వేగముగ నాకాశమార్గమున నెగసెను. అట్లాకాశమునఁజని మాయారచితముగు దేవపుత్రుని యాకారమును దృశించి నుండరస్త్రియూపమును ధరించెను. పిదప, అకాశమార్గముగుండా

తన సగరమును బొంది తుణకాలములో సంతఃపురమును బ్రవేశించి, తదుపరి ప్రజాపాలనమును రాజకార్యము నొనర్చెను.

వాసరత్రితయేనాథ పునరమృతమేత్యసా

బభూవ కుమ్భా యోగేన శిఖిర్వజవనం యయా.

5

తథా తత్రైవ తం భూపమవశ్యద్వనభూమిగా

నిర్వికల్పసమాధిస్థం సముత్క్లిష్టమివ ద్రుమమ్.

6

మూడు దినములైనపిమ్మట మరల యాకాశమును బ్రవేశించి తన యోగశక్తిచే కుంభమున రూపమును ధరించి శిఖిర్వజాడున్నట్టి వనమునకేగెను. అచటి వనప్రదేశమును బొంది, చిత్రమండలి పృథ్విమవలె స్థిరముగ నిర్వికల్పసమాధియందుట్లే యుండియున్నట్టి తన పతిని గాంచెను.

అహోను ఖలు భో దిప్త్యా విశ్రాంతోఽయమిహాత్మని

స్థితః స్వస్థః సమః శాన్త ఇత్యువాచ పునః పునః.

7

తదేనం తావదేతస్సాద్భోధయామి పరాత్పదాత్

ఇదానీమేవ కిం దేహత్యాగమేష కరోతి నై.

8

కించిత్కాలం స్ఫురత్ప్రేష రాజ్యేన విపినేన వా

సమమేవ గమిష్యావస్త్వ కదేహావిమా సమా.

9

తస్యైవ దేశోవిషమః పరిణామం న గచ్ఛతి

అనేనాభ్యాసయోగేన తావదాబోధయామ్యహమ్.

10

'అహో! సౌభాగ్యవశమున నీతఁడు స్వస్థుడై, శాంతుడై, సమదృష్టిగల్గి ఆత్మయందు విశ్రమించుచున్నాఁడు' అని యాపె మరలమరల పలికెను. మఱియు నిట్లు చింతించెను—'ఈతని నిపుడీ షరమపదమునుండి మేలుకొలిపెదను. ఏలయునగా, ఇప్పుడే దేహత్యాగము నీతఁడేల చేయునలె? కొంతకాలమువఱకు రాజ్యమునగాని ఆరణ్యమునగాని కర్మయాచరించుగాక! ఆపిమ్మట దేహమును ద్యజించి యిరువురమును విరోధము క్రిని బొందెదము. నేను బూర్ణమీతనికే గావించిన యుపదేశ మిపుడే సప్తమభూమికాస్థితి పర్యంతము పరిణామమును బొందకుండుగాక! కావున నిపుడేతనిని సమాధియొక్క యభ్యాసమునుండి మేలుకొలిపెదను.'—

ఇతి సంచిన్ద్ర చూడాలా సింహనాదం చకార సా

భూయోభూయః ప్రభోరగ్రే వనేచర భయప్రదమ్.

11

న చచాల శిలేవాదా యదా నాదేన తేన సః

భూయోభూయః కృతేనాపి తదా సా తం వ్యచాలయత్.

12

చాలితః పాతితోఽప్రేష యదా న బుబుధే నృపః

తదా సంచిన్ద్రయామాస చూడాలా కుమ్భయాపిణీ.

13

ఇవ్విధమున నిశ్చయించి చూడాల వనచరులకుండా భయమును గొల్పునట్టి సింహనాదమును దన భర్తయెదుట మరలమరల గావించెను. అట్లు గావించినను నాతఁడు పర్యవశయాలకే జలించు

కయే యుండెను. అప్పుడామె యాతనిని దనహస్తముతోఁ గదలించెను. అట్లు కదలించినను, తుదకు బహుద్రోవివసురూడ రాజు సమాధియందీ లేవకయుండు సంత కుంభయాపిణీయగు చూడాల యిటు విచారించెను

అహో పరీణతః సాధుః స్వపదే భగవానయమ్

తదేనం హి కయా యుక్త్యా సాన్దతం బోధయామ్యహమ్.

14

అథవై నం మహాత్మానం కిమర్థం బోధయామ్యహం

విదేహం బోధమాసాద్య తిష్ఠత్యేష యథా సుఖమ్.

15

అహమవ్యజ్ఞనాదేహమిమం త్యక్త్వా పరం పదం

అపునర్జననాయైవ గచ్ఛామిహ హి కిం సమమ్.

16

అహో! ఈ సాధుమహాత్ముడు తన యాత్మజ్ఞానపదమున సప్తమభూమికాప్రవేశమువఱకుఁ బరిణతుఁడాయెను. అట్టి యాతనినే యుక్తిచే మేలుకొనిపును? అథవా ఈ మహాత్ముని సమాధి నుండి లేపుటయెందును? విదేహము క్రిందాది సుఖపూర్వకముగ నటించుడుగాక! నేనున్న ఈ శరీరమును వదిలి, మరల జన్మలేనిదాననై, నాపతితోఁగూడఁ బరమపదమును బొందుదును.

ఇతి సంచిన్ద్ర దేహం స్వం త్యక్తుమభ్యుద్యతా సతీ

పునః సంచిన్ద్రయామాస చూడాలా సా మహామతిః

17

ఆలోక్యామి చె తావదేనం దేహం మహిమతేః

యద్యస్య సత్త్వశేహోఽస్తి బోధభీషం హృదన్తరే.

18

తత్కాలేనైష భగవాన్సంప్రభోధము పైవ్యతి

మూలకోశరసాలీనం పుష్పజాలమివ ద్రుమే.

19

తదేవం విరహాజ్ఞేవన్మృక్తవ భవత్వలం

ముక్తో భవత్వథ యది మన్యే గచ్ఛామి తత్సమమ్.

20

ఇట్లు విచారించి దేహమును ద్యజించుట కపుడవ్యయించెనో, అప్పుడు మహాబుద్ధిమతియగు చూడాల యాన్యసాముగూర్చి మరల యిట్లు చింతించెను—ఈ రాజాయొక్క దేహమున సంతోకరణములోపల జాగ్రత్తునకు విజృంభితమైన మనస్సుయొక్క శేషమేమైన యుండునోమా మొదలు చూచెద. మనస్సుయొక్క శేషముండినచో, పృథ్వియొక్క మూలభాగమున రసరూపమున లీనమై యున్న పుష్పసమూహమువలె నీతఁడు మరల జాగ్రత్తుఁడగును. కాన నట్లు జాగ్రత్తుఁడై విహరించుచు బూర్ణస్థితి జీవన్ముక్తఁడై మెలంగుగాక! ఒకవేళ విదేహమువృద్ధుడగుచో, నేనున్న నీతనితోటి సమముగ నేగదను.

ఇతి సంచిన్ద్ర చూడాలా స్ఫుర్యనేన నయేన చ

పతిమాలోక్య సాశ్చక్కుమువాచ పరవర్ణి నీ

21

అన్యేవ సత్త్వశేహోఽస్య హృది సంబోధకారణం

సంబోధహేతుదయేన సత్త్వశేషం వ్యబుధ్యత.

22

ఇట్లు విచారించి, శ్రేష్ఠవర్ణముగల యాచూడాం సంకయముతో గూడుకొనినది స్వచ్ఛత
తను. నీతిచేతను బలి నవలోకించి యిట్లు కలికను — ఈతనిదేహమున జాగ్రత్తనకుఁ గారణభూత
మగు మనస్సుయొక్క శేషము గలదు అని యిట్లు యుష్మత్వాది చిన్నములచే నామె మనఃశేషము
నతీగెను.

శ్రీరామ ఉవాచ—:

భృశం సంకాంతచిత్తస్య కాష్టలోపసమస్థితేః
సత్వశేషః కథం బ్రహ్మనాంతే ధ్యానశాలినః.

23

శ్రీరామఁడు. — మహాత్మా! పూర్వముగ శమించిన చిత్తముగలవాఁడును, కాష్టమువలెను,
లోపము (మట్టిగడ్డ) వలెను అచంచలమైన స్థితి గలవాఁడును నగు ధ్యానశాలిని మనస్సుయొక్క శేష
మెట్లెఱుంగఁబడును?

శ్రీవసిష్ఠ ఉవాచ—:

ప్రబోధకారణం యస్య దుర్లభ్యైశ్చైవపుష్కరాది
విద్యతే సత్వశేషోఽన్తర్భజే పుష్పఫలం యథా.

24

శ్రీ వసిష్ఠఁడు. — ఓ రామచంద్రా! నూత్నదృష్టిచేతను, జ్ఞానదృష్టిచేతను లక్షింపఁబడు
నట్టి హృదయమున ప్రబోధకారణముగ మనఃశేషము బీజమునందు పుష్పఫలములవలె నుండుచున్నది.

చిత్తస్పన్ధవియు క్తస్య తన్యాస్పన్ధితసచ్చిత్తః
ద్వితైవైకత్వ విహీనస్య సమన్యాచలనస్థితేః

25

కాయః సమసమాభోగో న గ్ధాయతి న హ్యవ్యతి
నాస్తమేతి న చోదేతి సమమేనావతిష్ఠతే.

26

చిత్తముయొక్క చేష్టలులేనివాఁడును, ద్విత్వ ఏకత్వరహితుఁడును నచ్చిదాత్మస్వరూప
మున నిశ్చలముగ నున్నవాఁడును, నిర్వికల్పసమాధియందు సమరూపమున అచంచలముగ స్థితిశాంది
యున్నవాఁడును నగు మనుజునిదేహము గానిని బొందన, ప్రసన్నముగాదు, ఆస్తమింపదు, ఉదయిం
పదు, సమరూపముననే స్థితిగల్గియుండును.

ద్వితైవైకత్వాదియు క్తస్య యస్య ప్రస్పన్ధతే మనః
తస్య దేహోఽన్యతామీతి నాస్పన్ధస్య కదాచన.

27

దైర్ఘ్యజ్ఞానయుక్తుడై, చేష్టలనొనర్చుచున్న మనఃబు గలిగియున్నవాని దేహమే పృథ్వి
క్షయిది అన్యభావముల నొందునుగాని సమాధియందున్నవాని దేహమెన్నడును గాదు.

చిత్తస్పన్ధో హి సర్వేషాం కారణం జగతః స్థితేః
రామ భావవికారాణాం కుసుమానాం యథా మధుః.

28

ఓ రామచంద్రా! పుష్పములకు వసంతర్తువు కారణమైనట్లు, సమస్త భావవికారములలోఁ
గూడిన జగత్తుయొక్క స్థితికి చిత్తముయొక్క చేష్టయే కారణమైయున్నది.

అస్మిన్ప్రయాస్యతో దేహే చేతసో హి ముహుర్ముహుః
హర్షః కోపో న సంమోహో వశనేతి రఘూద్వహ.

29

రఘుకులో త్తముండవగు రామచంద్రా! ఇక్కారణమున పునర్జన్మమునకు బీజభూతమగు
చిత్తముయొక్క శేషముండఁగా, ఒకజేహమునుండి మఱియొక దేహమునకు చిత్తము పోవుచుండ
మరలమరల నిగ్రహింపఁబడినను హర్ష కోప సంమోహములు నిగ్రహింపఁబడఁజాలవు

చిత్తే ప్రళయమాయాతే కామో యః సత్వవర్జితః
బాధతే నామృతస్యైవ తస్య భావవికారభూః.

30

చిత్తము ప్రళంతిశాందగా, అట్టి నిర్వాసనచిత్తముచేఁ దృణింపఁబడిన భావవికారస్థాన
మగు దేహమును అకాశమునువలె మనుజుని బాధింపనేరదు.

వీచ్యాది న యథోదేతి సమాయా జలసంతతేః
తథా న దృశ్యతే దోషః సమాయాః సత్వసంతతేః.

31

జలముయొక్క సమస్థితియందుఁ దరంగాదులు లేనట్లు, చిత్తముయొక్క సమస్థితియందును
పృథ్విక్షయాది వికారములుగాని, రాగాది దోషములుగాని గానుపించవు.

సత్త్వస్యానుపలమోఽస్తి న తస్యోపశమాద్వతే
యావద్భాతి సమం తత్త్వం కాలాచ్ఛామ్యతి కేవలమ్.

32

ప్రాచర్థకర్మము సంపూర్ణముగా క్షయించునంతవఱకు సత్త్వము (జీవన్ముక్తుల మనఃశేషము)
యొక్క అభావ మెన్నఁటికిని కానేరదు. ప్రాచర్థకర్మము నిపుత్తముకాఁగా నయ్యది పూర్ణముగ
శమించుచున్నది.

దేహే యస్మిన్స్తు నో చిత్తం నాపి సత్త్వం చ విద్యతే
స తావే హిమవద్రామ పఞ్చతేన విలీయతే.

33

ఓ రామచంద్రా! ఏదేహమున చిత్తముగాని, సత్త్వముగాని యుండదో, అది యెండ
యందు మంచు విలీనమగునట్లు మృత్యువుచే విలీనమైపోవును.

శిఖిధ్వజస్య దేహోఽసౌ నిశ్చిత్త సేజసోర్జితః
సత్త్వాంశేన చ సంయుక్త సేన న గ్ధానిభాజనమ్.

34

ఈ శిఖిధ్వజుని దేహము చిత్తరహితమైయున్నను, తేజముతోను, సత్త్వాంశముతోనుగూడి
యున్నదిగాన గ్ధానిని బొందదు.

తం తథాభూతమాలోక్య భర్తృద్దేహం వరాజ్ఞనా
అనుజ్ఞితవతి దేహం చిత్తయామాన సత్త్వమ్.

35

చిత్తత్వం సర్వగం శుద్ధం ప్రవిశ్యాబోధయామ్యహమ్
భవిష్యద్బోధనం కాంతమథ తత్ర హి సంస్థితా.

36

న బోధయామి యద్యేను చిరాత్తద్భుత్యతే స్వయమ్

కిమే కైవావత్కిమేహమిత్యేవం బోధయామ్యహమ్. 27

ఉత్తమస్త్రీయగు ఆమాడాల యట్లు తన భర్తృదేహముఁగాంచి తన దేహమును ద్యజింపక, శిష్యులుగ నిట్లు విచారించెను. సర్వవ్యాపకమై, శుద్ధమైనట్టి యీతని చిత్తమునఁ బ్రవేశించి, అచట నేయుండి, దీర్ఘకాలమునకు నమాధినుండి లేచునట్టి యీ నావతిని యిపుడే మేలుకొలిపెదను. ఒక వేళ నేనీతని నిపుడు మేలుకొలపనిచో గాలక్రమమున నీతడే స్వయముగ జాగృతుఁడగును. కాని యెంటికి నేనెలయుండవలెను? కావున సమాధినుండి యీతనిని మేలుకొలిపెదను.

ఇతినంచిన్య చూడాలా దేహం కరణపజ్జరమ్

సంత్యజ్య ప్రాప చిత్త త్వే స్థితిమాద్యస్తవర్జితే. 38

ఇట్లు విచారించి చూడాల యింద్రియపంజరరూపమైనట్టి నిజదేహంబును వీడి, భర్తృదేహంబునఁ బ్రవేశించి, అతనియొక్క యాద్యంతరహితమైనట్టి శుద్ధ చిత్త-తత్త్వమున స్థితిబొందెను.

తత్ర సా చేతనాస్పృహం కృత్వా సత్వవతః ప్రభో,

స్వం వివేక పునర్దేహం స్వం నీడమివ పక్షిణీ. 39

అచట, సత్వయుక్తుఁడగు తనవతియొక్క నిర్వికల్పసమాధియందు, జలక్షీరములవలె చైతన్యముతోడ ఏకరసభూతమైయున్న యీతని బుద్ధిని వేరుపఱచునట్టి స్పృహకీయను గావించి, పక్షి తన గూటియందుఁ బ్రవేశించునట్లు, తిరిగి తన దేహమునఁ బ్రవేశించెను.

కుమ్భాకృతిరథోత్థాయ నివిష్టా కుసుమసలే

సామగాతుం శ్రవృత్తా సా భ్రమరీవృన్దనిఃస్వనా. 40

మఱియూ, నామె కుంభముపిరూపమాను ధరించినరై పుష్పమయమై యొప్పుచున్న స్థలముపైఁ గూర్చుండి, తుమ్మెదల సమాహమును శబరహితమైనట్లు సామగానమునఁ బ్రవృత్తయాయెను.

తం సామస్వనమాకర్ణ్య చిత్సత్వ గుణశాలినీ

బుబుధే భూపతేర్దేహే వసన్త ఇవ పద్మినీ. 41

ఆ సామగానశబ్దమును వినిననీ, వసంతకాలమునఁ దామరకొలవలె నారాజదేహమున సత్వగుణముచే శోభితమగు చిత్తు (చిదభావవ్యాప్తమగు అతని బుద్ధి) ప్రబుద్ధమయ్యెను.

దృతం వికాసయామాస తాం తదాగ్న ఇవాభిసీమ్

గృహీతన త్వనంచ తిః శిఖిధ్వజమహీపతిః. 42

సూర్యుఁడు కవలఁగోడరమును వికసింపఁజేయునట్లు సత్త్వంబు తిని గ్రహించునట్టి యా శిఖిధ్వజమహారాజపుడు (సమాధియందు మూసుకొనియున్నట్టి) తన బుద్ధిని వికసింపఁజేసెను.

అపశ్యత్కుమ్భమగ్రస్థం సామగాయనతత్త్వమ్

సరేణ వపుషా యుక్తం సామవేదవివాహరమ్. 43

అత్తటి, దివ్యశరీరధారియై, అన్యమును మూర్తీభవించిన సామవేదమువలె నొప్పుచు డన యెదుట నున్నట్టి కుంభముపిని జూచెను.

అహోబల వయం ధన్యాః పునః ప్రాప్తో మునిః స్వతః

ఇత్యేవోదాహరణాజా కుమ్భాయ కుసుమం దదా. 44

'అహో! మేము ధన్యులము! ఈ ముని స్వయముగనే మనల యిటుకేలేంచెను' అని వచించుచు రాజా కుంభవనకుఁ బుష్పప్రదానము గావించెను.

దిష్ట్యాదితాః స్మృ భగవంస్తవ చేతసి పావనే

కే నామ వా మహాసత్త్వాః ప్రసాదేష్యజ్ఞ నో స్థితాః. 45

మహాత్మా తమ పవిత్రచిత్తమున మేము మరల యదయించితిమిగాన నిది మా సాభాగ్యమైయున్నది. అథవా, నాభాగ్యముచే మహాత్ము లితరల ననుగ్రహించుట కొఱకై స్వయముగనే యాద్యతులై యుండవచ్చును.

అస్మత్పవిత్రీ కరణమేవాగమనకారణం

న చేత్కించాగమే బ్రూహి ద్విత్రియం కారణంభవేత్. 46

మహాశయా! మమ్ములఁ బవిత్రమొనర్చుటకొఱకే తమయొక్క యాగమనమైయున్నది. అట్లుకానిచో దమయాగమనమునకు మఱియొక కారణమేమి యున్నదో వచింపుడు?

కుమ్భ ఉవాచ:—

యతః ప్రభృతి యాతోఽస్మి త్వత్సకాశాదనిన్దితః

తతః ప్రభృతి చేతో మే త్వయైవేహ సమం స్థితమ్. 47

కుంభుఁడు. — ఓ రాజా! అనిందితుఁడవగు నీయొక్క సమీపమునకు నేనెపుడేలంచితిని, అప్పటినుండియు నాచిత్తము నీతోడ నిచటనే స్థితిబొందియున్నది.

రమ్యే స్వర్గే న తిష్ఠామి సమీపే తవ సాంప్రతం

అభీష్ట ముద్యదేవాజ్ఞ రమ్యాణాం తత్పురః స్థితమ్. 48

ప్రియుఁడా! రమణీయమగు స్వర్గమునఁగూడ నేనుండజాలకపోతిని. ఇపుడు నీచెంత సుఖముగనున్నాను. వీలయినఁగా, రమ్యములగు అనేకపస్తువులనుధ్య చిత్తమున నేది యిష్టమైయుండునో, అది ప్రయత్నముచేతనే సమృద్ధిమునఁ బ్రాప్తించును. (నిన్ను జూచుటకొఱకే నారాక అనిభావము)

త్వాదృశో బహురాప్తశ్చ సుహృన్నిత్రం తథా సఖా

విశ్వాస్యోవాపి శిష్యశ్చ మన్యే జగతి నాస్తి మే. 49

ఓ సాధూ! నీతోటి సహనమును బంధువు, అత్తుడు, సుహృదుఁడు, మిత్రుఁడు, సఖుఁడు, విశ్వాసపాత్రుఁడు, అథవా శిష్యుడు, ఈజగటున నాకు మఱియొకఁడు లేడని నేను నమ్ముచున్నాను.

శిఖిధ్వజ ఉవాచ:—

అహో ను శలితం పుణ్యపాదపైర్ముః కులాచలే

యస్మాద్భవానసజ్గోఽసి వాఙ్మత్యస్మత్సమాగమమ్. 50

శిఖిర్ధ్వజాఁడు:- మహాత్మా! ఆహా! ఈ(మందర) పర్వతముపైఁ గల పవిత్రపృథ్వులచే నాత్మ్యాము ఫలించినది. ఓయనఁగా, తామసంగులైనను నాయొక్కసమాగమమును వాంఛించుచున్నారు.

ఇదం వివిమేష్యతూ భృత్యోఽయమహమాద్యతః

రోహతే తేన చేత్స్వర్గ సదిహ స్థీయతాం ప్రభో. 51

ప్రభూ! ఇదిగో యుత్తమవనము, ఇవిగో రమణీయములగు పృథ్వులు; తమ్ముల సత్కరించు వీఁడు తమ భృత్యుఁడు, కానస్వర్గము తమకు రుద్రంపనిచో నిచటనే నివాసముచేయుఁడు.

తీర్ణయా యోగయుక్త్యా విశ్రాంతవానహం

సాధో తథా మన్యే స్వర్గే విశ్రమణం కుతః. 52

ఓ. సాధూ! మమ వచించినట్టి యోగయుక్తచే నేనెట్లు విశ్రాంతిబడసితినో, అట్టివిశ్రాంతి స్వర్గమందుగూడ లేదని నేను విశ్వసించుచున్నాను

తామేవ సంస్థితిం స్వచ్ఛామవలమబ్య ప్రకాశినిం

విహరేహ యథాకామం స్వర్గే భూమితలే తథా. 53

అట్టి స్వచ్ఛమై, ప్రకాశయుక్తమైగట్టి స్థితి శాశ్రయించి యిటు స్వర్గమునఁ గాని, భూమిపైగాని యథేచ్ఛగ సంచరింపుఁడు.

కుమ్భ ఉవాచ:-

పరే పదే మహానందే కచ్చి ద్విశ్రాంతవానసి

ఇదం భేదమయం దుఃఖం కచ్చిత్సంత్యక్తవానసి. 54

కుంభుఁడు:- ఓరాజా! మహాత్మరమైన పరమపదమున నీవు విశ్రాంతి నొందితివా? దుఃఖపూర్ణమై, భేదమయమైనట్టి యీసంసారమును నీవేమైన త్యజించితివా?

కచ్చిదాపాతరమ్యేభ్యః సంకల్పేభ్యోరతిరగ్భృశం

నిర్మూలతాం గతా రాజన్యోగసీరసమేవ తే. 55

విచారింపని కారణముచే రమణీయముగఁదోచు సంకల్పముల యందును, సీరసములగు భోగములందును నీయొక్క అత్యంతప్రీతి నిర్మూలమయినదా?

హేయోదేయదశాతీతం శాంతం శమనమస్థితి

యథా ప్రాప్తేవ్యనుద్వేగం కచ్చిత్తవ మనః స్థితమ్. 56

హేయోపాదేయ (త్యజించుట గ్రహించుటయును) దశకంటె సతీతమై, శాంతమై, సమస్థితిగల్గియున్నట్టి నీయొక్క చిత్తము యథాప్రాప్తములగు వస్తువులగుద్వేగములేక స్థిరముగనున్నదా

శిఖిర్ధ్వజ ఉవాచ:-

త్వత్ప్రసాదేన భగవద్వస్త్రా దృశ్యాతిగా గతిః

ప్రాప్తః సంసార నీమాన్తో లబ్ధో లబ్ధవ్యనిశ్చయః. 57

శిఖిర్ధ్వజాఁడు:- మహాత్మా! తమ యనుగ్రహముచే నేను దృశ్యమునకుఁ బరమైయున్న గతిని గాంచితిని; సంసారముయొక్క నీమాంతము (హద్దు) నుబొందితిని. పడఁజుదగిన నిశ్చిత ఫలార్థమును బడసితిని.

చిరాదతి చిరేనైవ విశ్రాంతోఽస్మి నిరామయః

లబ్ధం లబ్ధవ్యమఖిలం తృప్తః సంశ్చిరసంస్థితః. 58

ఓహుకాలమైన పడవనిపుడు మూఁడుదినములవఱకు నిర్విఘ్నముగ విశ్రాంతి నొందితిని. పొందఁదగినదంతయుఁ బొందితిని ఇపుడు కాశ్యతమగు తృప్తిని బడసియున్నాను.

నోప దేష్టవ్యమస్తాకం కించిదప్యవయుజ్యతే

సర్వత్రైవాతిత్వప్రోఽస్మి సంస్థితోఽస్మి గతజ్వరః. 59

నాకింక నుపదేశముయొక్క యవయోగ మొకింతైనను లేదు అంతట సర్వథా తృప్తుఁడనై దుఃఖరహితుఁడనై యున్నాను.

జ్ఞాతమ జ్ఞాతమప్రాప్తం త్యక్తం త్యక్తవ్యమాశ్రితమ్

తత్త్వం పరత్త్వం సత్త్వం మే స్వస్యైవాస్తి న క్రించన. 60

తెలిసికొననిదానిని తెలిసికొంటిని, పొందనిదానిని బొందితిని, త్యజింపదగినదానిని ద్యజించితిని; నాయొక్క వానవారహితమగు మనస్సు ఆత్మయును పరత్వమునే యాశ్రయించినది. నాకు నాయాత్మకంటె భిన్నముగ నేదియు భాసించుటలేదు.

నిఃసంస్పృతిర్విగతమోహభయో విరాగో

నిత్యోదితః సమనమాశయసర్వసౌమ్యః

సర్వాత్మకః సకలసంకలనావియు క

ఆకాశకోశవిశదః సమమాస్థితోఽస్మి. 61

ఇత్యాదీ శ్రీవాసిష్టమహారామాయణే వాల్మీకీయే దేవదూతోక్తే మాత్స్యే

పాయేషు నిర్వాణ ప్రకరణేపూర్వార్థే చూ|| కుమ్భపునరాగమనం నామ

త్ర్యధికశతతమః సర్గః || 108 ||

నేనిపుడు సంసార, మోహ, భయ, రాగాదిదోషములు లేనివాఁడనై, నిత్యోదయరూపుఁడనై, సముఁడనై, సమముగు సంకలకరణముగలవాఁడనై, సర్వథా సౌమ్యుఁడనై, సర్వరూపుఁడనై. సర్వకల్పనావినిర్మల్లఁడనై, ఆకాశకోశమువలె నిర్మలఁడనై, సర్వత్రయేకరూపుఁడనై యున్నాను.

ఇది శ్రీవాసిష్టతాత్పర్య ప్రకాశికయందు నిర్వాణ ప్రకరణమున

చూడాలో పాఖ్యానమున కుంభపునరాగమనమున

నూటమూఁడవ సర్గము ||108||

చతురధికతతమః సర్గః

[కుంభస్య రమతో రాజ్ఞా సంభోగేచ్ఛాత్ర వర్ణితే
స్వర్ణానదేశాత్పూర్వ్యానం విష్ణుపునరాగమః.

రాజాతో కుంభనియొక్క సంభోగమునుగూర్చిన యిచ్చ, స్వర్గముయొక్క నెపమున సగర
మునకేగుట, భిష్ముడై తిరిగి వచ్చుట, మున్నగు విషయము లిచట పర్ణింపబడుచున్నవి.]

శ్రీవసిష్ఠ ఉవాచ:—

ఇత్యధ్యాత్మ విచిత్రాభిః కథాభిస్తా పరస్పరమ్

ఆసాతే వేద్యవేత్తారా ముహూర్తత్రితయం వనే. 1

శ్రీవసిష్ఠుడు:— ఓ రామచంద్రా! ఇట్లు విచిత్రమైన యాధ్యాత్మికకథను బరస్పరము
వచించుకొనుచు ఆజ్ఞానులీరువురును నవ్వనమున నాటుగడియలపటక నుండిరి.

తత ఉత్థాయ కస్మింశ్చిత్సానా సరససారనే

సరోవరే వనే చైవ విహృతౌ నన్దనే వనే. 2

అటుపిమ్మట, అటునుండి లేచి, స్నిగ్ధములగు సారసపక్షిద్వయములచే శోభితమును, తటాక
యుక్తమును, నందనవనములకై వానందదాయకముగను ఒకానొక పర్యతశిఖరముపై విహరింపసాగిరి.

తేనాచారేణ తాభిశ్చ కథాభిస్తా వనే తతః

సీతవస్త్రా దినాస్యష్టే తాసు కాసనవీధిషు. 3

అట్టి జీవస్మృతల యాచారముతోఁ గూడినవారై, ఆయా విచిత్రకథలఁ జెప్పకొనుచు
వారిరువురున్న నవ్వనమార్గములం దెనిమిదినినములు గడపిరి.

అథ కుమ్భ ఉవాచాన్యద్వసం యావో గిరావతి

తదోమితి నృపో మత్వా తావుభా ప్రవచేరతుః. 4

తదుపరి కుంభుడు 'మఱియొక పర్యతవనమున కేగువమని వచింప, రాజా వల్లెయన నంత
నిరువురును నవ్వుట వీడి చనిరి.

వనాన్యనేకరూపాణి జగ్జలాని తటాని చ

సరాంసి గుల్మజాలాని శృంక్షాణి గహనాని చ. 5

నదీ దేశాంస్తథా గ్రామాన్నగరాణి వనాని చ

మజ్జుభూమాన్గిరీస్సుజ్ఞాం స్తీర్థాన్యాంతనాని చ. 6

అప్పుడు వారు పలువిధములగు వన, తట, తటాక, కుంజ, శిఖర, అరణ్యములందు విహరిం
చిరి. మఱియు నదలు, దేశములు, గ్రామములు, సగరములు, వనములు, మధురధన్వనితోఁగూడిన పర్వ
తములు, కుంజములు, తీర్థములు, ఆశ్రమములు మున్నగు చోట్ల సంచరించిరి.

సమమేవ సమస్నేహా సమవేత్తో స్థితావుభా

సమసత్త్వా సమాత్సాహశా శంసంతౌ తస్యతః సదా. 7

వారిద్దఱును సమానమైన స్నేహముగలవారై, సమానభైర్యోత్సాహములతోఁ గూడుకొనిన
వారై, పరస్పరము ప్రశంసించుకొనుచు నదా కూడియేయుండుచుండిరి.

ఆనన్యతుః పితృద్వేవాన్యుభౌజాతే చ రాఘవ

సమం తప్తే చ సిక్తే చ సమబుద్ధీ బభూవతుః. 8

ఓ రామా! వారిరువురును గడిసియే జేవతలను, పితరులను బూజించుచుండిరి. కలిసియే
భుజించుచుండిరి. మఱియు, శితోష్ణ ప్రదేశములయెడల సమబుద్ధి గలిగియుండిరి.

తమాలవనఖడ్గేషు మద్దారగహనేషు చ

దంపతీ స్నిగ్ధహృదయౌ సుహృదౌ తౌ విరేజతుః. 9

స్నేహయుక్తులగు ఆదంపతులిరువురును తమాలవనఖండములందును, మందార కుంజము
లందును మిత్రరూపమున విహరింపసాగిరి.

ఇదం గేహమిదం నేతి వికల్పకలనా మనః

న జహార తయో రామ వాత్స్యేన విబుధాచలమ్. 10

ఓ రామచంద్రా! గొప్పవాయువు సుమేరుపర్వతమును జలింపఁజేయనట్లు, 'ఇది గృహము'
ఇది గృహము కాద'ను నీమున్నగు వికల్పనలువారి మనంబును హరింపఁజాలకుండె.

విచేరతుస్తౌ సహృదౌ క్వచిద్ధూలివిధూసరా

క్వచిచ్ఛస్తనదిగ్ధాశ్చ క్వచిద్భస్మానురజ్జితౌ. 11

క్వచిద్దివ్యావృరధరా చిత్రామృరధరా క్వచిత్

క్వచిత్ఫలవనంఛన్నా క్వచిత్కుసుమమణ్డితౌ. 12

ఆ మిత్రులిరువురును నొకపుడు ధూళిచే లిప్తమైన శరీరములుగల్గియు, ఒకపుడు చందన
ముచే భూషితమైన అవయవములు గల్గియు, ఒకపుడు భస్మముచే నలంకృతులైయు, చరింపఁదొడ
గిరి. అట్లే యొకపుడు దివ్యవస్త్రముల ధరించుచు, ఒకపుడు చిత్రవిచిత్రములైన వస్త్రములు గట్టు
కొనుచు ఒకపుడావలచే శరీరమును గప్పుకొనుచు, ఒకపుడు పుష్పములచే భూషితులగుచు విహరించు
చుండిరి

ద్వినైః కతివయైరేవ సమచిత్రతయా తయా

సత్తోదా త్రతయా చైవ రాజా కుమ్భవదాబభౌ. 13

కొలది దినములతోనే, సమానమైన చిత్రము గలిగియుండుటచేతను, వానవారహితమగు
చిత్రముయొక్క యాత్మోన్మత్తమచేతను నారాజా కుంభునితోటి సమానముగ శోభించెను.

అథ తం సురగర్భాభం చూడాలా సా శిఖధ్వజమ్

దృష్ట్వా శోభామువగతం చిన్తయామాస మానసి. 14

- అయం పతిరదీనాత్మా రమ్యాశ్చ వసభూమయః
ఇయం స్థితిరనాయాసా యా న కామేన వశ్చితా. 15
- జీవన్ముక్తధియాం భోగం యథాప్రాప్తమతిష్ఠతామ్
ఏకాగ్రహాత్మికా తుచ్ఛా మూఢతైవోదితా భవేత్. 16
- నిజః పతిరుదారాత్మా నిరాధిశ్చ నవం వయః
గృహాణి పుష్పజాలాని సా హతా యా న కామినీ. 17
- వసపుష్పలతాగేహే స్వాయత్యే భర్తరి ప్రియా
రమతే యా న నిర్దుఃఖా సా హతైవ దురజ్ఞనా. 18
- రమ్యం వివాహితం కాంతం పతిమాసాద్య నిర్జనే
స్త్రీ సతీ యా న రమతే తాం ధిగస్తు దురజ్ఞనామ్. 19
- సముష్ణితా యథాప్రాప్తమపి వేద్యవిదా సదా
అనిన్ద్యం సముదారార్థం కిం తజ్ఞేన కృతం భవేత్. 20
- తత్త్వించిద్రచయామ్యాశు ప్రపజ్ఞుం ప్రేక్షయా వనే
యేనాయం భూపతిర్భర్తా రమతే మయి మానదః. 21
- ఇతి సందిన్ద్య చూడాలా కుమ్భవేషధరా పతిమ్
ప్రాహ కాననగుల్మస్థా కోకిలం కోకిలా యథా. 22

అటుపిదప దేవపుత్రునితోటి సమానముగ కోభను బొందిన శిఖిధ్వజపుపాలుని, మానినియగు చూడాల గాంచి తన మనంబున నిట్లు విచారించుకొనెను. ఈతఁడుదారచిత్తుడగు నాపతి, ఇవి రమణీయమైన వసభూములు—రాగముచే వంచితముకాని యిట్టి సీతి పరిశ్రమలేకయే ప్రాప్తించినది. యథాప్రాప్తములగు భోగములయెడల అనివృత్తదశగల జీవన్ముక్తులొక భోగనివృత్తియందే పట్టుదల వహించియుండుట మూఢత్వ ముదయించుటయేయగును. ఉదారాత్ముడగు యానాపతి వ్యాధినిహితుఁడై, నవవయస్కుఁడై యున్నాఁడు. మఱియు పుష్పజాల సమన్వితములైన లతాగృహములిట విరాజిల్లుచున్నవి. ఇట్టి స్థితియందేస్త్రీ కామవతి గావండునో ఆపె హతప్రాయయే యగును. వసపుష్పలతా గృహములందుఁ దనయధిపతుడైన ప్రియుడగు పతితోడ సుఖముగ రమింపని దుష్టవనిత నశించినదే యగును. మనోహరమైన నిర్జనప్రదేశమునఁ దన వివాహితుడగు పతిని బొందియు నెవతె రమింపవండునో యిట్టి దుష్టస్త్రీకి ధిక్కారముగ గత! సదా యనింద్యమై, ఉదారార్థయ క్షమైతి యథాప్రాప్తముగు భోగమును ద్యజించు వేద్యవిదుడగు జ్ఞాని యిట్లు చేయుటచే నేమి యధికఫలమును బొందినట్లుగను? కావున నా స్వబుద్ధిచే నివ్వనమున నేనిపుడొక తంత్రమును బన్నెదను. దానిచే మానప్రదుడగు ఈ నాపతి నాతోటి రమింపఁగలఁడు—అని యిట్లు చింతించి కుంభవేషధారిణియు, అరణ్యకుంజములందున్నటిదియుగను చూడాల ఆఁడు కోకిల మగకోకిలతో వచించుటఁగఁ దనపతితో నిట్లునియెను.

కుమ్భ ఉవాచ:—

- చైత్రమాసస్య శుక్లోఽయం ప్రతిపద్ధివసో మహాన్
అద్వాన్ధానం మహారమ్భం స్వర్గే భవతి నైహారే. 23
- నంనిధానం మయా తత్ర కర్తవ్యం పితరుగ్రతః
యథాస్థితా హి నియతిర్న సంత్యాజ్యా కదాచన. 24
- ప్రతిపాలయితవ్యం మే త్వయేహ చ వనావనా
క్రీడతా నవ పుష్పాయాం సముద్వేగముగచ్ఛతా. 25
- ఆగచ్ఛామి దినాస్తేఽద్య నిర్వికల్పం నభస్తలాత్
సర్గాదతిరతామేవ త్వత్సజ్జీమమ తుష్టయే. 26
- ఇత్యుక్త్వా మజ్జరిం కుమ్భా దచా విత్రాయ కాసుమీమ్
ప్రీతయే స్వామివ ప్రీతిం కాంతాం నన్దన వృక్షజామ్. 27
- ఆగ నవ్యం త్వయా శీఘ్రమేవం వదితి భూపతే
పుష్పవేఽథ వనాద్వ్యోమ శరన్ముఖపయోదవత్. 28
- పుష్పాశ్శలిం జహా వ్యోమ ప్రజన్ము-సుమదామజం
విసారి వనవాతేన హిమం హైమ ఇవామ్బుదః. 29
- శిఖిధ్వజో వజ్రంతం తం దదర్శాదర్శనం తదా
ఉన్మిద్రోఽబ్ధం యథా బర్హీ ధీమత్ప్రీతిర్ని దుస్త్యజా. 30
- శిఖిధ్వజ దృశామస్తే వ్యోమ్ని కుమ్భవపుర్ణహా
శాంతావరేవ వారిశ్రేర్మగ్ధా స్వం రూపమాయయా. 31

కుంభుఁడు:- ఓ రఃభా! నేఁడుచైత్రమౌత్రపు పాడ్యమి గనుక చాలగొప్పదివసమైయున్నది. నేఁడు సర్గమున నింద్రుని మహాసభ జూగును. అటుపెక్కురు. దేవతలు, బుధులు సమావేశమగుదురు. అచట మజ్జనకుని సమ్ముఖమునకు నేనగత్వి మేగవలసియున్నది. ఏలయనఁగా, యథాస్థితులగు మర్యాద నెపుడును ద్యజించఁగూడదు. నూతన పుష్పయుక్తముగు ఇవ్వన భూమియందు విహరించుచు నుద్వేగ రహితుడవై నీవు నాకోరికై ప్రతీక్షించుచుండుము. నేఁటి సాయంకాలమున నాశాశమునుండి నీవ ద్దకు నేను తప్పక తిరిగినచ్చెదను. ఎందుకనఁగా, స్వర్గముకంటెను నధికప్రసన్నత నీసాంగత్యముచే నాకుఁ గలుగుచున్నది—ఇట్లు వచించి కుంభుఁడు రాజును బ్రసన్న మొనర్చుటకుఁ గాను, తన ప్రీతివలె కల్పవృక్షముయొక్క పూగుత్తుల నాతనికొనంగెను. మరల శీఘ్రముగఁ దిరిగిరావలెనని రాజు వచించుచుండఁగా కుంభరూపిణి యగు చూడాల శరదృతువు నందలి నిర్జలమేఘమువలె నవ్వనమునుండి యాక సమున కెగిరిపోయెను అట్లాకాశముందు, జనుచు, మంచుతోఁగూడిన మేఘము మంచుబిందువుల వర్షించునట్లు. వసవాయువుచే నలుచెవుల విస్తరించు పుష్పములలతోఁగూడిన పుష్పాంజలినామె క్రిందకు విడిచెను కుంభుఁడేగుచుండ శిఖిధ్వజుఁడాతనిని, తనదృష్టి చనునంతనఱకుఁ గంతముపైకెత్తి, మయా ధమ్మ మేఘమును గాంచునట్లు గాంచెను. బుధిమంతుల ప్రీతిదుస్తాజ్యముగదా! రాజుయొక్క దృష్టిని

మీటి యెపుడు పోయెనో, అపుడు చూడాల, ఆనర్తము శమింప జలము తన పూర్వభావమును బొందు నట్లు, తన కుంభరూపమును వదిలి చూడాలరూపమును ధరించెను.

ప్రాప మజ్జరితాకామి కల్పవృక్షోపమం పురమ్
స్ఫురత్పతాకమాత్మీయం స్వగర్భమ్యం దివః పథా. 32

అస్తాపురమద్భ్యైవ వివేకే లలనాకులం
మధుమాస మహాలక్ష్మీర్ల సల్లతమివ ద్రుమమ్. 33

రాజకార్యాణి సర్వాణి తత్ర సంపాద్య సత్వరం
శిఖిధ్వజస్య పురతః పపాత ఫలపుష్పవత్. 34

అట్లు చూడాల యాకాశమున నేగుచు, లతలచే జాట్లబడిన కల్పవృక్షమువలె శోభించు చున్నదియు, ఎగురుచున్న పతాకములతోఁగూడినదియు, స్వగర్భమువలె రమణీయమై యొప్పుచున్నది యునగు తన స్వగర్భమును బొందెను. వసంతలక్ష్మీ లతావేష్టితమగు వృక్షమునఁ బ్రవేశించునట్లు, స్త్రీజనంబుచే వ్యాప్తమైయున్నట్టి యఃతఃపురమున సపుడామె యదృశ్యరూపమునఁ బ్రవేశించెను. అచట రాజకార్యములన్నింటిని శీఘ్రముగ నెరవేర్చి, వృక్షమునుండి ఫల పుష్పములు పడునట్లు, మరల శిఖిధ్వజునియెదుటవచ్చి వ్రాలెను.

తత్ర కాలద్యుతిముఖం చకారాఘ్నమానసా
ఇంద్రం సనీహరమివ శ్యామా ఖిన్నమివామ్బుజమ్. 35

తం దృష్ట్వా తాదృశాకారం సముత్తస్థా శిఖిధ్వజః
బభూవ ఖిన్నచేతాశ్చ సమువాచేదమాదృతః. 36

మంచుతోఁగూడిన చంద్రుడు ఖిన్నమగు కమలమును నలుపువర్ణముగఁ జేయునట్లు, యావ నమధ్యమును నొందినదియు, ఖిన్నచిత్తయునగు చూడాల యపుడు తనముఖ చంద్రుని కాంతిని కృష్ణ వర్ణముగా నొనర్చెను. ఆమెయొక్క యట్టి యాకృతిఁగాంచి శిఖిధ్వజుఁడు వెంటనే లేచి విషాద చిత్తముతో నాదరముగ నిట్లు పల్కెను —

దేవపుత్ర నమస్తేస్తు విమనా ఇవ లక్ష్మ్యనే
కుమ్భ స్వం త్యజ సంరమ్భమిదమాననమాస్యతామ్. 37

సస్తో విదితవేద్యా యే తే హి హర విపాదజామ్
నాశ్రయన్తి స్థితిం స్వస్థాః పద్మా ఇవ జలార్ద్రతామ్. 38

దేవపుత్రా! తాము చింతాగ్రస్తులుగఁ గన్పట్టుచున్నాము. తాము కుంభులుకాన మనస్సం తాపమును ద్యజించి ఇద్యాసనముపైఁ గూరుచుండుడు మహాత్మా! కమఃము జలముయొక్క యార్ద్రత (చెమ్మ)ను స్వీకరింపనట్లు, తమవంటి తత్త్వవేత్తలు సుఖదుఃఖములచే నుశ్చన్నమగు స్థితి నాశ్రయింపరు. శ్రీ వసిష్ఠ ఉవాచ: —

తేన త్కౌపతినేత్యుక్తే కుమ్భ ఆహాసనే విశన్
గిరా విషణ్ణయా శీర్ణ వంశ స్వన సమానయా. 39

శ్రీవసిష్ఠుఁడు:— ఓ రామచంద్రా! రాజిట్లు పలుక నంత కుంభుఁడాననముపై గూర్చు నుచు పాతచెదురుయొక్క శబ్దమునుబోలిన విచారయుక్తమగు ధ్వనితో (గద్గదస్వరముతో) నిట్లు వచించెను—

యావద్దేహమవస్థాసు సమచిత్తయైవ యే
కర్మేన్ద్రియైర్బు తిష్ఠన్తి న తే తత్త్వవిదః శతాః. 40

ఎంతవఱకుఁ బ్రారబ్ధకర్మముండునో, అంతవఱకు దేహావస్థలయందు సమచిత్తులై, కర్మం ద్రియములచే యథాప్రాప్తములగు భోగముల నెవరనుభవింపరో వారు శతలేగాని తత్త్వవేత్తలుకారు.

యే హ్యతత్త్వవిదో మూఢా రాజన్బాలతయైవ తే
అవస్థాభ్యః పలాయన్తే గృహీతాభ్యః స్వభావతః. 41

ఓ రాజా! తత్త్వవేత్తలుగాని మూఢులు శరీరమునకు స్వభావముగ సంప్రాప్తించు అవస్థల నుండి తమమూర్ఖత్వకారణముననే పరువిడుచున్నారు.

యావత్తీలం యథా తైలం యావద్దేహం తథా దశా
యో న దేహదశామేతి స చ్ఛినత్త్యసినామృతమ్. 42

నువ్వు రెంతవఱకుండునో, అంతవఱకు నూనెయు నుండునట్లు, ఎంతవఱ కీశరీరముండునో అంతవఱకు కర్మేంద్రియముల హర్షకోకాద్యవస్థలన్ని నుండును. కర్మేంద్రియముల యవస్థనెఁడు తెంచునో, ఆతఁడు ఖిన్నముచే నాకాశమును ఛేదించువాఁడే యగును.

ఏష దేహదశాదుఃఖ పరిత్యాగో హ్యనుత్తమః
యత్సామ్యం చేతసో యోగాన్న తు కర్మేన్ద్రియస్థితీః. 43

ఈ దేహాశలంచే దుఃఖము కలుగునో, అద్దానిని సమాధిమున్నగువాని బలమున గాంచుచు డుట్టయే తత్పరిత్యాగముగను. అదియే యుత్తమమైనదిగాని కర్మేంద్రియములను హతముగ నిగ్రహించి తద్దుఃఖమును సహించుటకాదు.

యావద్దేహం యథాచారం దశాస్వజ్ఞ విజానతా
కర్మేన్ద్రియై హి స్థితవ్యం నతు బుద్ధీన్ద్రియైః క్వచిత్. 44

దేహదశ రెంతవఱకుండునో, అంతవఱకు జ్ఞానియున్న కర్మేంద్రియములచే యథాప్రాప్తములగు నాచారములఁ గావించుచుండవలెను. కాని, మఃస్సుమున్నగు జ్ఞానేంద్రియములచే నదా సమముగనే యుండవలెను.

పరమేష్ఠిప్రభృతయః సర్వ ఏవోదితాశయాః
దేహావస్థాను తిష్ఠన్తి నియతేరేష నిశ్చయః. 45

బ్రహ్మదేవుఁడు మొదలుగాఁగల మహానీయులందఱున్న దేహావస్థలందు (సమముగ) స్థితి గల్గియున్నారు. ఇది ఈశ్వరుని నియతియొక్క నిశ్చయమైయున్నది.

అజతత్త్వజ భూతాని దృశ్యజాతమిదం హి యత్
తత్సర్వమేవ నియతిం ధావత్సమ్బు యథామ్బుధిమ్. 46

జలము ననుద్రమునై పునకు బరువిడునట్లు అజ్ఞానియైనను, జ్ఞానియైనను సరే జగత్తునందలి
పాణిమాత్రులందఱును, ఈశ్వరనియతినిగూర్చియే పరుగిడుచున్నారు.

తజ్ఞా బుద్ధ్యాదిసామ్యేన పాణ్యాదిచలనేన చ
నియతిం యావయన్తిమాం యావద్దేహమఖణ్డితామ్. 47

జ్ఞానలగునారు బుద్ధ్యాదుల సామ్యత్వముగలిగి, చాస్తపాదాది కర్మోద్రయములచే కార్యము
లాచరించుచు దేహస్థితివర్ంతత మిశ్వరనియతిని బూర్ణముగఁ బాలించుచున్నారు.

అజ్ఞాను సర్వస్థోభేద సుఖదుఃఖ దశాహతాః
నియతిం యావయన్తిజ దేహలత్యైఖణ్డితామ్. 48

ప్రియుఁడా! అజ్ఞానులైతే మిగుల త్తోభతో గూడుకొనినవారై, సుఖదుఃఖదశలచే
పాతులై, లక్షలకొలది దేహములను ధరించుచు, దేహస్థితి వర్ంతత మపూర్ణముగనే యీశ్వరనియతిని
బాలించుచున్నారు

ఇతం సుఖేషు నను దుఃఖదశాసు చేతం
సాతవ్యమిత్యధిగతు యదిహోజ్ఞ జీవైః
అజ జభూత నివహస్సురిత స్తదేవం
దుర్లభ్య ఏవ నియతో నియతేర్విలాసః. 49

ఇత్యాదీ శ్రీహసిష్టమహారామాయణే నాల్మికీయే దేవదూతోక్తే మోక్షోపాయేషు
నిర్వాణప్రణే పూర్వార్థే చూ॥ జీవన్ముక్త వ్యవహార ప్రతిపాదనం నామ
చతురధికశతతమః సర్గః 104 ॥

ఓ రాజా! ఈ ప్రాణి యీ జన్మయందెటు సుఖస్థితులందుండవలెను, ఈ ప్రాణి యిట్లు
దుఃఖస్థితులందుండవలెనోను నీ ప్రకారముగ జీవులందఱును దమ ప్రారబ్ధకర్మానుసారము లలాటలిఖితా
క్షరములఁ బొందియుండిరి. కాన జ్ఞానికైనను అజ్ఞానికైనను నియతియొక్క ప్రారబ్ధకర్మవిలాసము
నుల్లంఘించుట కష్టతరమే యగును.

ఇది త్రివాసిష్టతాత్పర్య ప్రకాశికయందు నిర్వాణప్రకరణమున.
చూడాలోపాఖ్యానమున జీవన్ముక్తవ్యవహార ప్రతిపాదనమున
నూటనాలుగవ సర్గము ॥ 104 ॥

పశ్చాధికశతతమః సర్గః

[కుష్మేన నిశి దుర్వాసః శాపాత్స్త్రి త్వప్తిరుచ్యతే
పరస్పరం సమాధానైః ప్రీతయోశ్చ తథా స్థితిః

దుర్వాసయుషి శాపముచే కుంభునకు స్త్రీగూపప్రాప్త, పరస్పరసమాధానములచే వట్టి
దశయందుఁ బ్రీతిపూర్వకమును వారిస్థితి యిటు వర్ణింపబడుచున్నది.]

శిఖిర్వజ ఉవాచ:-

ఏవం స్థితే మహాభాగ కథముద్వేగమిదృశమ్
లబ్ధవానసి దేవోఽపి వద వేద్యవిదాంవర. 1

శిఖిర్వజఁడు:- మహాభాగా! వేదవిద్యరా! ఈ ప్రకారముగ నియతి ననుసరించియే ననుస్త
ప్రాణులును వర్తిచుచుండ, తాము దేవులైనట్లు నిట్టి త్తోభ నెట్లు పొందితిరి?

కుమ్భ ఉవాచ:-

శృణు కార్యమిదం చిత్తం మదీయం వసుధాధిప
కథయామి తవాశేషం నర్గే యద్యత్తమద్య మే. 2

కుంభఁడు:- ఓ రాజా! సాపధానచిత్తుండవై నా స్థితినిగూర్చి వినుము. నేఁడు స్వర్గమున
నేవుత్తాంతము జరిగినదో దానిసంతయు నీకుఁజెప్పెదను.

సుహృద్వావేనితం దుఃఖం పరమాయాతి తానవమ్
ఘనం బడం కృష్ణముపి ముక్తవృష్టినివామ్బుదః. 3

ఏలయునఁగా, నల్లని మేఘమైనను వర్షించినపిదప తెల్లనిరూపముబొందునట్లు, తనదుఃఖము
నుగూర్చి మిత్రున కెఱిగించినచో నయ్యది చాలవఱకుఁ దగ్గిపోవును.

సుహృదా పృచ్ఛతా సాధు చేతో యాతి ప్రసన్నతామ్
స్వచ్ఛతోపగతేనాశు కతకేన జలం యథా. 4

ఓ సాదా! చిల్లగింజచే జలము వెంటనే స్వచ్ఛమగునట్లు, నిష్కపటియగు మిత్రుండడు
గఁగా చిత్తము ప్రసన్నత్వము నొందును.

అహం తావదితో యాతో భవతే పుష్పమృణ్మిమ్
దత్త్వా గగనములజ్జ్య సంప్రాప్తశ్చ త్రివిప్రవమ్ 5

తతః పిత్రా మహేష్ఠస్య సభాస్థానే యథా క్రమం
స్థితోష్ఠాయ తథోత్తానకాలే పిత్రా వివర్జితః. 6

ఇహగన్తమహం త్యక్త్వా స్వర్గం సంప్రాప్తవాన్మ భః
దివాకరహయైః సార్థం వహామ్యనిలవర్ణని. 7

అక్షత్ర గతో భాసురేకేనాన్యేన వర్తన్తా

- అగచ్ఛామ్యహమాకాశం సాగరాపతితాకృతిః. 8
అథాగ్రే వారిపూర్ణానాం మేఘానాం మధ్యవర్తనా
అపశ్యం మునిమాయాన్తమహం దుర్వాససం జవాత్. 9
వయోధరపటచ్ఛన్నం విద్యుద్వలయ భూషితం
అభిసారికయా తుల్యం ధారాధౌతాజ్ఞ చందనమ్. 10
స్థితాం సుతరుసుచ్ఛాయామాపగాం వసుధాతలే
వేగేనాభిసరన్తం తాం తపోలక్ష్మీమివ ప్రియామ్. 11
తస్య కృత్వా నమస్కారముక్తం ఖే వహతా మయా
మునే నీలాభవస్త్రస్యవభిసారికయా సమః. 12
ఇత్యాకర్ణ్య ముమోచాసౌ మయి మానద శాపకమ్
సనకేశవతీ కానా హవభావవిలాసిని. 13
గచ్ఛానేన దురుక్తేన రాత్రౌ యోషా భవిష్యతి
ఇతి శ్రుత్వాఽశుభం వాక్యముతితం జర్రరద్విజాత్. 14
విమృశామి మనాగ్యావతావదస్త్రోత్తా మునిః

ఓ రాజా! నేను నీకుఁ ఋచ్యుగుచ్ఛ మొరంగి యిటనుండి వెడలి, ఆకాశమునుదాటి స్వర్గమును జేరితిని. తదుపరి మహేంద్రుని సభాస్థానమున, దండ్రితోఁ గూడఁ గూరుచుంటిని సభాకార్యమైనపిదప లేచి తండ్రివద్ద నెలవు గైకొంటిని. ఇచటికి వచ్చుటకై స్వర్గమును వదలి, యాకాశమార్గమును బొంది నూర్చ్యుని గుఱ్ఱములతో బాటు వాయుమార్గమునఁ బోయితిని. తదంతరము నూర్చ్యుఁడవ్యమార్గమునఁ బోవ, నేనున్న సముద్రమున నీడుచున్నట్లుగా నాకాశమున మఱియొకమార్గమున వచ్చుచుంటిని. పిమ్మట, జలపూరితములగు మేఘముల మధ్యమార్గముగుండా దుర్వాసనుహర్షి వేగముగ నేగు దెంచుటకు గాంచితిని. అతడు మేఘసమూహముచేఁ గప్పఁబడిన మెఱుఱయను గంకణముచే భూషితుఁడును, అభిసారిక (నీలమేఘముచేఁ గప్పఁబడుటచే వ్యభిచారిణి స్త్రీ) వలె జూపట్టుచున్నవాఁడును, ఇలధారలచే సర్వాంగమృదువుచు దుడిచివేయఁబడిన చందనము గలవాఁడునై యుప్పుమందెను. తన తపోలక్ష్మీయను బ్రియురాలివద్దకా యనునట్లాలఁ దుత్తమ వృక్షముల దట్టమైన నీడతోఁగూడిన పృథ్వితలముననున్న గంగానదీనిగూర్చి వేగముగాఁ బోవుచుండెను. ఆకాశమార్గమున నేగుచున్న నేనాతనికి నమస్కరించి యిట్లంటిని - 'ఓ మునీ! నీలమేఘమును వస్త్రము ధరించుటచే మీ రభిసారిక (వ్యభిచారిణి) స్త్రీ వలెఁ గన్పట్టుచున్నారు.' - మానప్రదుఁడవగు నో రాజా! ఆ వాక్యముల విని యాతఁడు నన్నిట్లు శపించెను. - 'ఇట్టి దుర్వాక్యములఁ బలుకుటఁబట్టి నీవు ప్రతిరాత్రియు స్తనకేశాదులతోఁగూడి హవభావములచే విలాసపతియైన స్త్రీ వగుదువుగాక!' - ఈ ప్రకారముగ అశుభకావ మాపృథ్ధ దుర్వాసబ్రాహ్మణుని ముఖమునుండి వెడలఁగా నేను వింటిని. పిమ్మట నేనొకంత విచారించు లోపలనే యమ్ముని యంతర్ధానమయ్యెను.

- ఇత్యుద్వేగమనాః సాధో సంప్రాప్తోఽహం సభాస్థలాత్. 15
ఏతత్తే కథితం సర్వం సంవన్నోఽస్మి నిశాజనా

- అతివాహ్యం దినా నేషు స్త్రీత్వమేతస్మయా కథమ్. 16
యోషి త్సనవతీ రాత్రౌ వక్తవ్యం కిం మయా పితంః
సంస్మృతో భవితవ్యానామహో ను విషమా గతిః. 17
అహమప్యద్య యద్దైవాద్యూ నామామిషతాం గతః
కష్టం మదవహారేణ కలహో జాయతేఽఘనా. 18
దివి దేవకుమారాణాం కామాకుల ధియామిహ
గురుదేవద్విజాతీనాం లజ్జాపరవశాత్మనా. 19
కథమగ్నే మయా సమ్యగ్వస్తవ్యం యామినీస్త్రీయా

ఓ సాధూ! ఇక్కారణమున భిన్నమానమండైన యాకాశమునుండి యిటకు నేనేగించితిని. ఓ రాజా! ఇట్లు నా పుత్రాంతముంతయు నేను నీకుఁ చెప్పితిని. ఇక రాత్రులందు నేను స్త్రీ రూపమును బొందుదును. కాన, దినాంతములందట్టి స్త్రీరూపత్వదశను నేనెట్లు గడపఁగలను? రాత్రిజనుండు స్తనకేశాదులతోఁగూడిన స్త్రీ రూపమును ధరించి నేను నా తండ్రియెచట యేమి వచించుదును? అహ! సంసారమున నుండునట్టి ప్రాణుల గతి చాలభయంకరముగా నున్నది. ఇక నేనున్న (గృధ్ర మాంసవ్యాధిమవలె) యువకుల కలహమునకు విషయమైతిని. అయ్యో! నన్ను పహరించుటకొఱకై యిపు డీక యువకులందుఁ గలహము జనించునుగదా! స్వర్గమునందు దేవగురువుయెదుటను దేవకుల యెదుటను, ద్విజులయెదుటను లజ్జాపరవశుడైన రాత్రులందు స్త్రీరూపమున నేనెట్లు పసింపఁగలను?

శ్రీ వసిష్ఠ ఉవాచ:-

- ఇత్యుక్త్వా ఊణమేకం సౌ తూష్ణీం స్థిత్యా మునిసీతో. 20
ధైర్యమాశ్రిత్య కుమ్భాఽత్ర పునరాహ రఘూద్వహ

శ్రీవసిష్ఠుఁడు:- ఓ రామచంద్రా! ఇట్లు వచించి కుంభరూపధారిణియగు యా చూడాల త్కణకాలమువఱకు మానము వహించియుండెను. పిదప మరల ధైర్యము చెప్పుకొని యివిధమున నుడిచెను.

- కిముజ్ఞ ఇవ శోచామి కిం మమ క్షతమాత్మనః. 21
యథాగతమయం దేహో మతోఽన్యోఽను భవిష్యతి

అజ్ఞానివలె నేనీ దుఃఖించుచున్నాను! స్త్రీరూపమైనచో నా యాత్మకేమి హనిగలుగును? యథాప్రాప్తమగు నీ కుమ్భ నాకంటె వన్యమగు యీదేహమే యనుభవించుచున్నాని నేనుగాదు.

శిషిధ్వజ ఉవాచ:-

- పరిదేవనయా శోఽర్థో దేవపుత్ర తథైతయా. 22
శిషిధ్వజుఁడు:- ఓ దేవపుత్రా! ఈ తమ విలాపముచే నేమి ప్రయోజనము!

- యదాయాతి తదాయాతు దేహస్యాత్మా న లిప్యతే
కానిచిద్ద్యాని దుఃఖాని కుఖాని విహితాని స. 23

తాని సర్వాణి దేహస్య దేహీనో సతు కానిచిత్

దేహమున కేమి వచ్చిన నది రానిండు ఆత్మకు దానిచే నేనంబంధమున్ను లేదు. (అది సర్వేపమైనది.) సుఖములుగాని, దుఃఖములుగాని యేవి నియతిచే విధింపఁబడినవో, అవియన్నియు దేహముకొఱకేగాని, దేహి (ఆత్మ) కొఱకుగాదు.

యది త్వమపి కార్యాణామభేదార్హోఽపి ఖద్యసే.

24

తదన్యేపాముపాయః స్యాత్క ఇవాగమభూషణః

భేదే భేదోచితం వాచ్యమితి కించి త్వముక్తవాన్.

25

ఇదానీం సమతామేత్య తిష్ఠాఖిన్నో యథాసితమ్

ప్రపంచకార్యములందు భేదింపఁడగని తామే భేదమొందినచో నిక నితరులకు దుఃఖినికి త్వయందు తమవంటి కాస్త్రు తత్త్వానుభవమకలురగు వికిర్నములు మఱువరు శరణ్యులగుదురు! కాన నిది తమ భేదముకాదు. భేదమందు తత్త్వోచితముగ వచింపఁదగిన వాక్యమును మాత్రము చెప్పినవారైతిరి. ఇప్పుడు సమత్వమొంది, దుఃఖిరహితులై, యథార్థి సిద్ధిగల్గియుండుండు.

శ్రీ వసిష్ఠ ఉవాచ:-

తావేవమాదిభిర్వాక్యై రన్యోన్య్యాశ్వాసనం స్వయమ్.

26

కృత్వా స్థితౌ వసన్సిగ్ధౌ సుహృదౌ భేదినౌ మిథః

శ్రీవసిష్ఠఁడు:- ఓ రామచంద్రా! ఈ మున్నగు వాక్యములచే వారిరువురు పరస్పరము సమాధానపటచుకొని మిగుల స్నేహయుక్తులై, పరస్పరము భిన్నచిత్తులై యాననమందుండిరి.

అథార్హోఽవ్యస్య కుమ్భస్య స్త్రీత్వముత్పాదయన్నివ.

27

జగామాస్తం జగద్దీపో దీపః స్నేహాక్షయాదివ

వ్యవహారభరైః సార్థం పద్మాః సంకోచమాయయుః.

28

మార్గాశ్చ పథితైః సార్థం పాన్థస్త్రీ హృదయాని చ

దాశవద్విహగాన్సర్వాన్మర్వదేశత్ర సంఛితాన్.

29

తారకారత్నజాలాఢ్యం భువనం సామ్యతాం యయా

ఖం హసదివ తారాఢ్యం వికాసికుముదాకరమ్.

30

యయాపున్నాద చక్రాహ్వభమద్భిమరపేటకమ్

తైలము నశించినచో దీప మవ్యత్యమగునట్లు, అనంతరము జగద్దీపకుఁడగు సూర్యభగవానుఁ డున్న కుంభునకు స్త్రీత్వధర్మము గలుగఁజేయుటకాయనునట్లున్నది గ్రంథము. అ త్తతీ సర్వప్రవహరము లుతోఁబాటు కమలగణమును సంకుచితమయ్యె. బాటసారుల మార్గముల స్ఫుటములుకాఁజొచ్చెను. వారియొక్కయు వారిస్త్రీలయొక్కయు హృదయములున్న (వియోగదుఃఖముచే) సంకోచ మొంద సాగెను. భువనమండలము పక్షులన్నింటి నొకచోట సంఛయమొనర్చుచు, నక్షత్రములను రత్నసమా హములచే బూర్ణమై, సముద్రద్వీపములందు పక్షులను, రత్నములను సంగ్రహమొనర్చునట్టి పల్లెవారి తోటి సామ్యత్వము నందజొచ్చెను. గొప్పశబ్దముచేయు చక్రవాకపక్షులున్న పరిభ్రమించు తుమ్మె

దల సమాహమున్ను, వికసించిన కలువలజూచి నవ్వుచున్నట్లున్నట్టి నక్షత్రములతోఁగూడిన యాకా శమును సూర్య యెగురసాగెను.

సుహృదౌ తావతోత్థాయ సంధ్యాముద్యన్ని శాకరామ్.

31

వన్దయిత్వా తథా కృత్వా జప్యం గుల్మాన్తరే స్థితౌ

తతః కుమ్భః శన్తై స్తత్ర స్త్రీణామభ్యాహరన్వపుః.

32

శిఖిధ్వజం పురః సంస్థం ప్రోవాచ గలదక్షరమ్

పిమ్మట వారిరువురు మిత్రులున్ను లేచి, ఉదయించుచున్న చంద్రునితోఁగూడిన సంధ్యకు సమస్కరించి, సాయంకాల జపమాచరించినవారై, లతాగుల్మములమధ్య నుండిరి. తదుపరి గుంభుఁడచట తన స్త్రీరూపమును మెల్లమెల్లగఁ బ్రకటమొనర్చుచు, గద్గదస్వరముతోఁగూడి యెదుటనున్న శిఖిధ్వ జానితో నిట్లనియె:-

పతామీవ స్ఫురామీవ ద్రవామీవాజ్ఞయప్తిభిః.

33

తజ్జయేవ చ తేరాజస్మనే స్త్రీత్వం వ్రజామ్యహమ్

పశ్యేమే పరివర్ధంతే రాజస్మమ శిరోరుహః.

34

ప్రస్ఫురతారకామాలా దినాన్తతిమిరా ఇవ

పశ్యేమా మమ జాయేతే ప్రోన్ముఖాపురసిస్తనౌ.

35

కోరకావివ పద్మిన్యా వసంతే గగనోన్ముఖౌ

అగుల్కమేవ లమ్బాని సంపద్యంతేఽమృరాణి మే.

36

దేహోద్దేవ సఖే పశ్య స్త్రియా ఇవ శన్తైః శన్తైః

భూషణాన్యత రత్నాని మాల్యాని వివిధాని చ.

37

పశ్యేమాన్యజ్జ జాయంతే స్వాక్షేభ్యో వృక్షపుష్పనతో

పశ్యాయం స్వయమేవాద్య చన్ద్రాన్కుకరశోభనః.

38

మూర్ధ్ని పట్టాంశుకో జాతో నీహరోఽద్రావివాజ్ఞ మే

సర్వాణి కాన్తానిక్లాని జాతాని మమ మానద.

39

హా ధిక్కష్టం విపాదో మే కింకోరోమ్యక్లానాన్త్యహమ్

హా ధిక్కష్టమహో సాధో స్థిత ఏవాహమజ్ఞనా.

40

సంవిదానుభవామ్యన్తర్నితమ్మజఘనై త్విమే

ఓ రాజా! లజ్జచే నేను క్రంకుడు, చలింపఁబడుచు, అపయవములను చేతికట్టులతోఁగూడి చనునట్లుగఁదోచు చున్నాను. నీయెదుటనే నేనివుడు. స్త్రీరూపమును బొందుచున్నాను. చూడుము- దివాంశుమన స్ఫురించు నక్షత్రసమాహమును మాలతోఁగూడిన యంధకారమువలె వాశములెట్లు పృథ్వి నొందుచున్నవో! వసంతర్తువు నందకాశమునైపునకు ముఖము గల్గియున్న తామరకొలనుయొక్క రెండుమొగ్గలవలె నాపక్షిఃసలమున స్తనద్వయ మెట్లు ప్రోన్ముఖమై పృథ్వికొందుచున్నదో చూడుము! నాపశ్చములు చీలమండపముకఁ బెరుగుచున్నవి. సఖుఁడా! స్త్రీకి యోగ్యములైన నమస్త అభూషణ

ములు, రత్నములు, పలువిధములగు మాలలు నాదేహమునుండియే వెలువడుచున్నవి చూడుము! వృక్షముయొక్క కాళిలనుండి పుష్పములు బద్ధువించునట్లు, నాయంగములనుండి వస్త్రాది పదార్థము లావిర్భవించుచున్నవి. పర్వతముపై మంచు జనించునట్లు, చంద్రకిరణములవలె శోభాయమానమగు పట్టునస్త్రము నాకిరన్నపై జనించుచున్నది. గాంచము! మాచంద్రుడవగు రాజా! నేయే! స్త్రీయొక్క చిహ్నము బన్నియు నాకిపుడు గలిగినది. అయ్యో! ధిక్కారము! అయ్యో! సాధూ! చాల కష్టతరమైన విషయము! నేనిపుడు స్త్రీనే ఆయితిని: ఇవి నాపిలుచులనియు, ఇవి నాజనునము (మెల)లనియు నేను నాయం తఃకరణమున నిపుడనుభవమును బొందుచున్నాను.

వివినే కుమ్భ ఇత్కుత్వా తూష్ణీం ఖన్నో బభూవ హ. 41

రాజాపి చ తమాలోక్య తథైవాసీద్విషణ్ణధీః
ముహూర్తమూత్రేణోవాచ శిఖిర్వ్య ఇదం వచః. 42

ఇట్లు వచించి యావనమున కుంభుడు ఖన్నుచిత్తుడై యూరకుండెను; రాజున్న నాతనిని జూచి యట్లునే దుఃఖితమనస్కుడ డాయెను. రెండు గడియలకాలమైనపిదప శిఖిర్వ్యజూడతనితో నీవాక్యములఁ బల్కెను—

కష్టం సోయం మహాసత్వః సంపన్నా వరవర్ణినీ
సాధో విదితవేద్యస్త్వం జానాసి నియతేర్గతిం. 43

అహ! కష్టతరమగు విషయము! ఈ మహాసత్వసంపన్నుడగు తమ స్త్రీ యాయెను. సాధూ! తామత్మవేత్తలు కావున నియతియొక్కగతి నెఱిగియున్నాడు.

అవశ్యభావిస్యరేఽస్మిన్మా ఖన్నహృదయో భవ
ఆపతన్తి దళాస్తాస్తాః సుధియాం దేహమాత్రకే. 44
న చేతస్యధియాం త్వేతాశ్చిత్తం యాన్తి న దేహకమ్

అవశ్యము జరుగునట్టి భావికాల వస్తువునుగూర్చి తాము ఖన్నుచిత్తులు కావలదు. ఆ యానుభూతిగ్రహణలు బుద్ధిమంతుల శరీరమాత్రమునకే వచ్చి పడునుగాని; చిత్తమునకుఁ గాదు. కాని, అజ్ఞానుల చిత్తమంతుడు నవి ప్రవేశించును. దేహమాత్రముననే కాదు.

కుమ్భ ఉవాచ: —

ఏనమ స్త్వనుతిష్ఠామి యామిని స్త్రీత్వమాత్మనః. 45

న భేదమనుగచ్ఛామి నియతిః కేన లఙ్ఘ్యతే
ఇతి నిర్ణీయ తౌ భేదం తం నీత్వా తనుతామివ. 46

ఏకతత్వే నిశాం తూష్ణీం నీతవన్తా చిరేణతామ్
అథ ప్రభాకే తత్తేన్రిణం వపురుత్సృజ్య యావనమ్. 47

బభూవ కుమ్భః కుమ్భాభః కుచప్రోజితమూర్తిమాన్

కుంభుడు:- ‘ఓ రాజా! అట్లే యగుఁగాక! రాత్రులందు ఆనా స్త్రీత్వమునే భరించెను. ఇదిగో దుఃఖమును బొందెను. ఏలయనఁగా, ఈశ్వరనియతి నెవఁడులెఱుఁచఁగలఁడు? ఇట్లు నిర్ణీ

యించి వారిరువురును దమభేదమును స్మరిల్లఁజేసిరి. ఒకే శయ్యపై మెదలక వారారాత్రి చాలకాలము గడసిరి. మరల ప్రాతఃకాలముకాఁగా యావనయు క్తమై స్తనాది సహితమైనట్టి యాస్త్రీశరీరమును ద్యజించి కుంభుడు కుంభరూపుఁడాయెను.

ఇతి సా రాజమహిషీ చూడాలా వరవర్ణినీ. 48

కుమ్భత్వమాస్థితా భర్తః పశ్చాత్తీర్నత్వనుపాగతా
విజహర వనాన్తేషు కుమారిధర్మిణీ నిశి

కుమ్భరూపధరా చాహ్ని భర్తా మిత్రేణ సంయుతా,
క్తైలాసమందరమహేంద్ర సుమేరుసహ్య
సానుష్ఠవిస్థలితయోగగమాగమా సా
సాకం ప్రయోణ సుహృదా భవతా యథేచ్ఛం
స్దగ్ధామహారవలితా విజహర నారీ. 49

ఇత్యార్థే శ్రీవాసిష్ఠ మహారామాయణే వాల్మీకీయే దేవదూతోక్తే మోక్షో
పాయేషు నిర్వాణప్రకరణే పూర్వార్ధే చూ || కుమ్భస్యస్త్రీత్వలాభోనామ
పశ్చాద్ధిక శతతమః సర్గః || 105 ||

ఓ రామచంద్రా! ఇవిధమున ఆ రాజయొక్క పట్టుపుడేవియిన శ్రేష్ఠవర్ణయుక్తయగు చూడాల మొదలు కుంభరూపమాధరించి, పిమ్మట తనవతికొలెత్త స్త్రీరూపమును దాల్చెను. ఆపె సదా రాత్రియందవివాహోత్సవము కన్యయొక్క ధర్మమును బొందుచు, పగటియందు కుంభరూపమును ధరించుచు, తనవతికి మిత్రురాలై యొప్పుదు నవ్వనమున సంపరించుచుండెను. కైలాస, మందరాచల, మహేంద్ర, సుమేరు, సహ్యాది పర్వతముల శిఖరములపై అనిష్ఠుడగు గమనాగమనములు గలిగినరై, విదిగపుష్పహరములచేఁ బరివేష్టితయై యా స్త్రీ తనప్రియవతితోటి యిచ్ఛాపూర్వకముగ విహరించెను.

ఇది శ్రీవాసిష్ఠతాత్పర్య ప్రకాశికయందు నిర్వాణప్రకరణమున
చూడాలోపాఖ్యామున కుంభుని స్త్రీత్వలాభమను
నూటయైదవ సర్గము ||105||

షడుత్తరశతతమః సర్గః

[సర్గ్యతేఽత్ర మహేంద్రాజా వివాహోఽగ్ని పురస్కృతోః
తయోద్ధహాయాం సౌవర్ణ్యాం పుష్పతల్పే చ సంగమః.

మహేంద్ర పర్వతముపై నగ్నిసాక్షిగ వారి వివాహము, సువర్ణ గుహాయందు బుష్పశయ్యపై వారి సంగమముయిటు వర్ణింపఁబడుచున్నది.]

శ్రీవసిష్ఠ ఉవాచ:—

తతః కతిపయేష్యేవ దివసేషు గతేషు సా

ఇదం ప్రోవాచ భర్తారం కుమ్భరూపధరా సతీ. 1

శ్రీవసిష్ఠః— ఓ రామచంద్రా! కొన్నిదినములు గడువగానే కుంభరూపధారిణియైన సతి యగు చూడాం తన భర్తతో నిట్లనియె.

రాజనాజీవ పత్రాక్ష మమేదం వచనం శృణు

నిశాయాం ప్రత్యహం తావత్స్థిత ఏవాహమజ్ఞనా. 2

తదిచ్ఛామ్యజ్ఞనాధర్మం నిపుణేకర్తుమిదృశం

భక్త్రే కస్త్వచిదాత్మానం వివాహేన దదామ్యహమ్. 3

తద్భవానేవ మే భర్తా రోచతే భవనత్రయే

గృహాణ మాం వివాహేన భార్యత్వే నిశి సర్వదా. 4

ఆయతోపనతం సాధో ప్రియేణ సుహృదా సహ

స్త్రీ సుఖం భోక్తుమిచ్ఛామి మా మే విఘ్నకరో భవ. 5

క్రిమప్రవృత్తమాస్మప్తేః సుఖం సాధ్యం మనోరమమ్

ప్రకృతం కుర్వతః కార్యం దోషః క ఇవ జాయతే. 6

ఇచ్ఛానిచ్చే ఫలే త్యక్త్వా సమన్తాత్సర్వవస్తుము

వయం న సేచ్ఛా నానిచ్ఛాః కుర్మస్తేనేదమిప్సితమ్. 7

కవలపత్రిములంటి నేత్రములుగల యో రాజా! నా యీ వాక్యమును వినుము. నేను బ్రతిరృత్రియండను స్త్రీ రూపమును ధరించుచున్నాను. కాని నట్టిస్త్రీరూపమును సఫలమునర్పదలంచి యొకానొక గతికి వివాహమున నన్నర్పణచేయ నిచ్చగించితిరి. మఱియు ముల్లోకములందును నీవొక డనే భర్తగా వాకిష్టుడవగుచున్నావు. కావున నన్ను వివాహమాడి రాత్రికాలముందు సదా నన్ను భార్యగా స్వీకరింపుము. సాదా! పరిశ్రమలేకయే ప్రాప్తించిన ప్రియమిత్రునితోటి నేను స్త్రీ సుఖ మనుభవించుదలంచుచున్నాను. అందుచే నీ విద్విషయమున అనంగీకారముచే విఘ్నము గలిగింపకుము ఓ రాజా! స్వస్థైర్యంభమునుండి పడకుఁ గ్రమముగ ప్రాప్తించినదియు, సులభసాధ్యమును, మనోరమమనగు వివాహమును ఈ ప్రస్తుతకార్యము, జేసినచో నేమి దోషము జనించును? మఱియు మన మిద్దరమును సర్వత్ర సమ స్తవస్తువులందు ఇచ్ఛానిచ్చలను, తత్ఫలములను ద్యజించియుంటిమిగాన మన మిచ్ఛానిచ్ఛానిహులమై యున్నాము. కావున ఈ యభిప్రకారముఁ జేయుదము.

శిఖిధ్వజ ఉవాచ:—

కృతేనానేన కార్యేణ న శుభం నాశుభం సఖే

పశ్యామి తన్మహాబుద్ధే యథేచ్ఛసి తథా కురు. 8

శిఖిధ్వజః— మహాబుద్ధింతుడగు మిత్రమా! ఇక్కార్యము నాచరించుటచే నేను శుభమునుగాని, అశుభమునుగా గాంచుటలేదు. కాన తమకట్లు సమృత్తమో యట్లు చేయుఁడు.

సమతాం సంప్రయాతేన చేతకేదం జగత్త్రయం

స్వరూపమేవ పశ్యామి యథేచ్ఛసి తదాచర. 9

చిత్తమును సమత్వ మేతెంచుటచే ముల్లోకములను నేను స్వాత్మరూపముగనే గాంచుచున్నాను. కావున తమకట్టిప్రమా యట్లాచరింపుడు.

కుమ్భ ఉవాచ:—

యద్యేవం తన్మహీశాల లగ్నమద్యైవ శోభనమ్

రాకేయం శ్రావణస్యాస్య హ్యః సర్వం గణితం మయా. 10

రాత్రావద్యోదితే చంద్రో పరిపూర్ణకలామలే

జన్యత్రో నౌ మహాబాహో ద్వయోరేవ భవిష్యతి. 11

మహేంద్రాద్ది శిరఃశృంఖసానావద్య మనోరమే

రత్నదీప్రకాశాఢ్యే మణికన్దర మన్దిరే. 12

పుష్పభారానతోత్తుల్ల వృక్షరాజవిరాజితే

వనపుష్పలతాలాస్య నారీసృత్యమనోహరే. 13

నిశి వ్యోమగతాస్తారాః భర్తాపూర్ణేననా సహ

ఆవయోః పరిపశ్యన్తు కర్ణాన్తాయతలోచన. 14

ఉత్తిష్ఠాత్మ వివాహార్థం కుర్వః కాననకోటరాత్

రాజంశ్చన్దనపుష్పాదిసంభారం రత్న సంయుతం. 15

కుంభుఁడు:— ఓ రాజా! అట్టైనచో నేడే శుభలగ్నము. ఈదినము శ్రావణపూర్ణిమ యైయున్నది. నిన్ననే నేను వివాహలగ్నమును గణించి శుద్ధపటచియించితిని. నేటి రాత్రి నిర్మల పరిపూర్ణచంద్రుడగునయింప, మన యిరువురయొక్క గాంధర్వవివాహము జరుగును. విశాలనేత్రా! మనోరమమైన మహేంద్రపర్వతశిఖరముపై, రత్నములను దీపముల ప్రకాశముచే భూర్ణమైన మణిను యనుగు కందరాగృహమున, పుష్పభారముచే వంగినట్టి యెత్తైన వృక్షముల సమాహముచే శోభితమై వనపుష్పలతలను స్త్రీలయొక్క సృత్యముచే మహాహలమైనట్టి ప్రదేశమున, మనయిరువురి వివాహమున్ను ఆకాశమందలి నక్షత్రములను స్త్రీజనము పూర్ణచంద్రుండను దమ భర్తతోఁగూడ వీక్షించుగాక! కాన నోరాజా! లేము; ఆ మన వివాహములొకై యివ్వనమునుండి రత్న, చందన, పుష్పాది సామగ్రిని బ్రోగుచేసేదము.

ఇత్యుక్త్వా కుమ్భ ఉత్తాయ సహితేన మహీభృతా

కుసుమూపచయం చక్రే తథా రత్నాది సంచయం. 16

తతో ముహూర్తమాత్రేణ రత్నసానౌ సమే శుభే

సమాలమ్భన పుష్పాణాం తాభ్యాం వై రాశయః కృతాః 17

హారామ్బర మణీన్ద్రాది రాశయ స్త్వపరేజితే

సాభాగ్యస్యేవ కామేన కోశాఃకాలేన సంభృతాః. 18
తథా జన్యత్ర సంభారం కృత్వా కాఙ్క్షనకన్దరే
యయతుస్తా మహామిత్రే స్నాతుం మందాకినీం నదీం. 19
తత్రైవం స్నాపయామాస మహారాజం మహాదరాత్
గజకుమ్భాపమస్కంధం కుమ్భా మద్గలపూర్వకం. 20
భవిష్యద్దయితారూపాం భవిష్యద్దయితోఽజ్ఞనామ్
చూడాలాం స్నాపయామాస కుమ్భరూపధరాం ప్రియామ్. 21

ఓ రామచంద్రా! ఇట్లు వచించి కుంభుండా రాజుతోఁగూడ లేచి పుష్కరత్నాది పదార్థములఁ బ్రోవుచేయ నారంభించెను. పిమ్మట రెండుగడియల కాలములోనే వారు, సమమై, సుందరమైనట్టి భూప్రదేశముల రత్న శిఖరరూప ప్రాంగణమున దేవతాదుల పూజనమునకై యనేక పుష్పరాశుల సమకూర్చియుంచిరి. మఱియుఁ అనుభవించఁజేయుటకుగాను సుకృతపరిపాకకాలము సాభాగ్యకోశముల నొకచోఁ జేర్చునట్లు, రత్నహార, మణి, వస్త్రాదుల రాశులను వారు మఱియొక శిఖరముపైఁ జేర్చియుంచిరి. అట్లు సుందరకందరమున వివాహసామగ్రినంతయు సమకూర్చి యీ మహామిత్రు లిరువురును మందాకినీ (అకాశగంగా)నది యందు స్నానమొనర్చుటకై చెడలిరి. అచటికేగిన పిదప ఏనుగుయొక్క కుంభస్థలము వంటి స్కంధములుగల యీ మహారాజును కుంభుండత్యాదరముతో మంగళపూర్వకముగ స్నానమాచరింపఁజేసెను. పిమ్మట భావికాలమునఁ బ్రియురాలగు పత్నిరూపమును ధరింపఁబోవు కుంభరూపిణియగు చూడాలనున్న రాజుస్నాన మొనర్పఁజేసెను,

పూజయామాసతుః స్నాతో తత్ర దేవపితౄన్మునీన్
యథా క్రియాఫలేఽనిచ్ఛో క్రియాత్యాగే తత్రైవ తా. 22
నిత్యజ్ఞానరసాత్మప్తా వ్యవస్థాయాం జగత్స్థితేః
చక్రా తే భోజనం భవ్యం తావన్యోన్యసమీహితం. 23
కల్పవృక్షదుకూలాని పరిధాయ సితాని తౌ
ఫలాని భుక్త్వా జన్యత్రస్థానమాయయతుః క్రమాత్. 24

స్నానమాచరించిన పిదప వారిరువురు నచట దేవతలను, పితరులను, ఋషులను బూజించిరి. ఏలయనఁగా వారు క్రియా ఫలమున నెట్టిచ్చారహితులూ, అట్లు క్రియాత్యాగమునను నిచ్చారహితులైయుండిరి. నిత్యము జ్ఞానామృతముచేఁ దృప్తులైనట్టి వారు జగత్తుయొక్క మర్యాదకొఱకై పరస్పర సిద్ధిభలములచేఁ గల్పింపఁబడిన యీ త్రయభోజనమును భుజించిరి. కల్పవృక్షమునుండి లభించిన స్వచ్ఛమైన వస్త్రముల ధరించి, ఫలముల భుజించి, కాస్త్రోక్తరీతిగా వారిరువురును వివాహవేదికపద్దతుల వచ్చిరి.

ఏతావతాథ కాలేన తయోజ్యస్యత్రసోత్కయోః
ప్రియం కర్తుమివాస్తాద్రిం ద్రాగిత్యేచావిశద్రవిః. 25
అథ సంధ్యాక్రమే వృత్తే కృతే జప్యాఘమర్షణే
వివాహదర్శనా యైవ తారాజాలే భిమాగతే. 26

మిథునై కసఖయామా కుముదోత్కరహాసినీ
ప్రాలేయజాలప్రకరం వికిరన్తీ సమాయయా. 27

ఇంతలో, వివాహమునకై మిగుల యభిలాషగల్గియున్న వారిద్దఱిని బ్రియము గలుగఁజేయుట కాయనునట్లు సూర్యభగవానుఁడున్న శిష్రుముగ నస్తాద్రీఁ గ్రుంకెను. పిమ్మట సంధ్యావందన విధి, అఘమర్షణపము సమాప్తముకాఁగా వివాహకాతుకమును పిక్షించుట కాయనునట్లు నక్షత్రసమూహ మాకాశమునఁ బ్రకటమయ్యె. మఱియు, దంపతులకుఁ బ్రధానసఖియగు రాత్రి కలవపువ్వుల సమూహముతోఁగూడి సత్వమున్నట్లున్నదై మంచుబిందువుల పర్వించుచు నేతెంచెను.

రత్నదీపాస్పహూనాస్సనౌ కుమ్భః సమ్యగయోజయత్
జ్యోతింషీన్ద్వర్కయుక్తాని పద్మోద్భవ ఇవామృతే. 28

భూపయామాస రాజానం స్త్రీత్వం గచ్ఛన్ని శాగమే
చందనాగురుకర్పూరైర్మృగజ కుమ్భమైః. 29

హార కేయూరకటకై నథా కల్పలతాంశుకైః
నగద్దామావతంసైశ్చ మాలైశ్చ వివిధోచితైః. 30

తథా కల్పలతాగుచ్ఛైర్మృన్దైః పారిజాతకైః
సంతా నైర్బహురత్నైశ్చ మాలినా చేద్దురూపిణా. 31

ఏతావతాథ కాలేన వధూత్వం కుమ్భ ఆయయా
ఘనస్తనధరాక్రాంతౌ భూవాశు విలాసవాన్. 32

ఇదం సంచి నయామాస సంపన్నోఽయమహం వధూః
కామాయాత్మా మయా దేయః కార్యం కాలోచితం కిల. 33

ఇయమస్మి వధూః కానా భర్తా త్వం మే పురఃస్థితః
గృహాణ కామ మామేహి కాలోఽయం తవ హృచ్చయః. 34

ఇతి సంచి న్య భర్తారమగ్రస్థ గహనస్థితమ్
ఉదయ న్మివాదిత్యం రతిః కామమివాభ్యగాత్. 35

బ్రహ్మదేవుఁ డాకాశమున సూర్యచంద్ర నక్షత్రముల నియోగించి నట్లు, అత్రుతీ చూడాల యనేకవిధములగు ప్రకాశవంతములైన రత్నదీపములను బర్హతశిఖరముపై బాగుగ నమర్చెను. రాత్రి యందు స్త్రీరూపమును ధరించుచు కుంభుండు చందనాగురు కర్పూరదులతోను, హార, కేయూర, కటకాద్యాభరణములతోను, కల్పవృక్షమునుండి లభించిన యనేక వస్త్రములతోను, పుష్పములతోను, శోభాపణములతోను, ఉత్తమమాలలచేతను, కల్పలతాగుచ్ఛంబులతోను, మందార, పారిజాత, సంతానములను గల్పవృక్ష పుష్పములచేతను, అనేక రత్నములతోడను, చంద్ర సదృశమగు ముకుటముతోను రాజు నలంకరించెను. ఇంతలో, ఘనస్తనధారిణియై, స్త్రీలకు యోగ్యములైన వివిధవిలాసములతోఁ గూడి కుంభుండు స్త్రీరూపమును శిష్రుముగ ధరించి యిట్లు విచారించెను = నేనిపుడు సంపూర్ణముగ స్త్రీరూపిణియైతిని. కాన, కామధూపవరము నాకీయఁడగినది. పూర్వయనివాసియగు నోస్సానిమా! ఈ

యత్తవనితనగు నేను నీదానను. నాపతియగు నీవు నాయెదుట నున్నావు. కాన రమ్మ. ఇచ్చాపూర్వకముగ నన్ను బాణిగ్రహణము చేయుము, ఇది నీయొక్క సమయము— ఇట్లు చింతించి యామె, కామదేవుని వద్దకు రతి యే తెంచునట్లు, ఎదుట వసమందున వేదికాస్థానమునద్ద, ఉదయించు నూర్యుని వలె బ్రకాశమానుడై యున్నట్టి తనపతియొక్క సమీపమున కేగి యిట్లు నుడివెను.

- అహం మదనికా నామ భార్యాస్మి తవ మానద
పాదయోస్తే ప్రణామోఽయం సన్నేహం క్రియతే మయా. 36
- ఇత్యుక్త్వా సానవద్యాజీ లజ్జావసమితాననా
లోలాలకేన శిరసా ప్రణామం లనత్పతిమ్. 37
- ఉవాచేదం చ హే నాథ త్వం మాం భూషయ భూషణైః
క్రమేణాగ్నిం చ సం జ్వాల్య వత్పాణిగ్రహణం కురు. 38
- రాజసేఽతితరాం రాజన్మాం కరోషి స్మరాతురామ్
రతేర్వివాహే మదనమభిభూయాధిపిత్వసి. 39
- ఇంద్రోరివాంశుజాలాని రాజన్మాల్యాని తాని తే
మేరుగ్జ్వాప్రవాహాభాం ధత్తే హర స్తోరసి. 40
- మందారకుసుమప్రోతైః కున్దలై ర్నైవ రాజసే
కనకాబ్జమివోల్లాలై ర్భృజైః ఖచితకేనరైః. 41
- రత్నాంశుజాలైః కుసుమైః శ్రియా స్థైర్యేణ తేజసా
రత్నస్థానం విభో మేరుమ భిభూయావతిష్ఠసే. 42

మానప్రదుఃక్షవగు స్వామి! మదనికయను చేరుగల నేను నీభార్యను. నీచరణములకుఁ బ్రీతి పూర్వకముగ ననున్న రించు చున్నాను— ఈ త్రమ శరీరము గలదియు, లజ్జచే విసమయైయున్నదియు నగు ఆచూడాల యిట్లు వచించి, చంచలకేశపాశములుగల శిరంబుతో శోభాయమానుడైయున్న తనపతికిఁ బ్రణామిని మరల యిట్లు పలికెను— నాథా! ఇపుడలంకారములచే నీవునన్ను భూషితగఁగొనర్చి, క్రమముగ అగ్నిని బ్రజ్వలించి నాయొక్క పాణిగ్రహణము జేయుము. ఓ రాజా! నీవు మిగుల శోభాయమానుడవై కన్నట్లుచున్నావు. మఱియు నన్ను గామముచే బీడితగఁ జేయుచున్నావు. రతియొక్క వివాహమునఁ గామదేవుని గూడఁ బరాజయమొందెనని నీవు వెలయుచున్నావు. నీ కంఠమున నున్న యీ మాలలు చంద్రికరణములవలె నొప్పుచున్నవి. నీవత్సఃస్థలమున నున్న హరము సుమేరు షర్వతముకై గల ప్రసిద్ధిగంగా ప్రవాహముయొక్క శోభనువ హించుచున్నది. ఓ రాజా! పుష్పకేసరములతోఁగూడిన చంచలభ్రమరములచే సువర్ణకమలము శోభించునట్లు, మందారపుష్పములు గ్రుచ్చబడినట్టి కేశములతోఁ గూడి నీవు శోభించుచున్నావు. ప్రభూ! రత్నకిరణ సమూహములచేతను, పుష్పములచేతను, స్వశోభచేతను, సిరలేజముచేతను, రత్నస్థానముగ సుమేగుపర్వతమునగూడఁ బరాజయమొందెనని నీవు వెలయు చున్నావు

- సమాది వదాంతా తౌ భవిష్యన్నవదమ్మతీ
ప్రచ్ఛన్న పూర్వదామ్మత్యో మిథస్సుప్తౌ బహువతుః. 43
- మహారాజీం మదనికాం మహారాజః శిభిధ్వజః
కాఞ్చనోపలపర్యక్తే నివిష్టో భూషయత్స్వయం. 44
- అవతంసె స్తథా మాల్యైర్మణిరత్నవిభూషణైః
వస్త్రైర్విలేపనైః పుష్పై రుచిరస్థానకార్పితైః. 45
- సా బభౌ భూషితా తస్మి మదనీ మదదాయినీ
గిరిజేవ వివాహోత్సాహం కామకా నేవ కామినీ. 46
- మహారాజో మహారాజీం భూషయిత్వేదమాహ తాం
రాజసే మృగశావాక్షీ లక్ష్మీరివ ననోదితా. 47
- శక్రేణ సహ యచ్ఛచ్చా యల్ల త్యో హరిణా సహ
యద్దార్యాః శంభునా సార్థం తతే భవతు మజ్జల్మమ్. 48
- పద్మకోశాబ్జరవృద్ధా లోలనీలోత్ప లేతకా
ఆమోదశుభర్షూంకార స్వాస్థితా పద్మినీవ సా. 49
- సుర కపలవకరా స్తనస్తబకధారినీ
త్వమనేకఫలా మన్యే కామకల్పతరోరతా. 50
- హిమశీతావదాతా శ్యోతస్సప్రసర హాసినీ
పూర్ణేంద్రశ్రీవోద్యుక్తా హృష్టేవాహ్లాదయస్యలమ్. 51
- తదుత్తిష్ఠ వరారోహే వేదీం వైవాహికీం స్వయమ్

ఓ రామచంద్రా! ఇట్లు పూర్వకాల దాంపత్యభాసమును గప్పిపుచ్చి ఆ భవిష్యద్దంపతు లిరువురు నొకరిశోభ నొకరు వర్తించుకొనుచు, పరస్పరము సంతుష్టులై యుండిరి. పిదప మహారాజు యగు మదనికను మహారాజగు శిభిధ్వజుడు సువర్ణ పీఠముపై గూర్చుండి స్వయముగ నలంకరించెను. శిరోభూషణములచేతను, మాలలచేతను, రత్న విభూషణలచేతను, వస్త్రములచేతను, కేసవద్రవ్యములచేతను ఆరహాభూషణోచితస్థానములం దుండఁబడిన పుష్పములచేతను నలంకరించఁబడినదై మదమనాసంగ ఆనందాత్మిని వివాహోత్సాహంతితుయగు పార్వతివలెను, కామదేవుని పత్నియగు రతివలెను శోభించెను; ఇట్లు మహారాజగు శిభిధ్వజుఁడామె నలంకరించి నిట్లు వెను. — మృగశాబక (శకు) సేత్రీ! సుతనముగ నావిర్భవించిన లక్ష్మీవలె నీవు ప్రకాశించుచున్నావు. ఇంద్రుని తోటి శనీదేవికిని విష్ణువుతోటి లక్ష్మీ కిని, ఈశ్వరునితోటి పార్వతికిని యే మంగళమాయనో, నాతోటి నీకును నట్టి మంగళమగుగాలే! ఓ రామచంద్రా! అత్తటి పద్మకోశముయొక్క యంకురమువంటి స్తనముల వత్సస్థలమున ధరించి, చంచలనీలకమలమువంటి నేతములుగల్గి సుగంధముచే నుత్తమమైనదియగు తుమ్మెదలఁబుంకారకట్ట ముతోఁగూడి స్వర్ణముగ మన్నదియునగు పద్మినీవలె నామె శోభించుచుండెను. అపుడు శిభిధ్వజుడు మరల యిట్లుచెను— ఈ త్రమర క్షపలవనమలవంటి హస్తములుగల్గి పుష్పగుచ్ఛంబులవంటి హస్తములచే శోభిం

మను, అనేకఫలముల నొసంగుచు నున్నదానవగు నిన్ను గల్పవృక్షముయొక్క లతగానే దలంచుచున్నాను. ప్రియా! మంచువలె శీతలములై శుద్ధములైనట్టి అపయవముల ధరించి, వెన్నెలవంటి వ్యాపించిన హాస్యములతోఁ గూడుకొనినదానవై నీవు కేవలము నీడర్శనమాత్రముచేతనే నా కాఙ్గోదమును గొల్పుచున్నావు. ఓ యుత్తమాంగీ! లెమ్ము! వివాహవేదికను స్వయముగ నలంకరింపుము.

శ్రీవసిష్ఠ ఉవాచ:—

- తత్ర పుష్పలతాజాలైః కాణ్డంప్రతి శిలాజ్జితైః 52
ముక్తా కుసుమజాలానాం ప్రకరైః స్తబకోపమైః
చతుర్దిక్పం చతుర్భిశ్చ సాలీకేరమహాఫలైః 53
పూర్ణకుమ్భైస్తథా గజ్జావారిపూర్ణైః ప్రకల్పితైః
జ్వాలయామాసతుస్తస్యా మధ్యే చందనదారుభిః 54
జ్వలనం జ్వాలితజ్వాలం దక్షిణస్థం ప్రదక్షిణం
పూర్వాభిముఖమేవాగ్నేరగ్రే పల్లవవిప్లవే 55
నియోజ్య దంపతీ కాన్తా తయోర్వివిశతుః స్వయం
స హుత్వా తిలలాజాని పావకాయ శిఖిర్వజః 56
ఉత్థాయోత్థాయ కాన్తాం స పాణిభ్యాం స్వయమాదదే
అన్యోన్యం శోభమానా తౌ భవావివ వనే శివౌ 57
చక్రతుర్దంపతీ తస్య పావకస్య ప్రదక్షిణం
స్వదాయం జ్ఞానసర్వస్యం హృదయం ప్రేమచాపలమ్ 58
దదతు స్తా మిథోన్యోన్యస్మితకాన్తముఖశ్రియా
ప్రదక్షిణత్రయం కృత్వా లాజాం స్వక్తవ్యథ వహ్నయే 59
భార్యావరౌ సమం తుష్టౌ కరౌ తత్యజతుః క్రమాత్

శ్రీవసిష్ఠః— ఓ రామచంద్రా! అచట పుష్పలతాసమాహుములతోడను, ప్రతికాండయందును ఫలగుచ్ఛాకారముగల నవరత్న శిలలచే చిహ్నితములైన పదార్థములతోడను, ముల్లముల సమాహుములతోడను, నాల్గువైపుల నుంచబడిన నాల్గు నారికేళ ఫలములతోడను, గంగాజలముచేఁ బూరితములగు కల్పిత కలశములతోడను, ఆ వేదికను వారిరువురు నలంకరించిరి. పిమ్మట నా వేదికామధ్యమునఁ జందనపుకొయ్యలచే వారగ్నిని బ్రక్షలింపఁజేసిరి. ఆ యగ్నికి బ్రహ్మీణమచరించి పూర్వాభిముఖులై యగ్ని దేవుని సముఖమున పల్లనాసనముపై నాదంపతులిరువురు గూరుమండిరి. పిదప శిఖిర్వజుడగ్నియందు దిలలను, లాజలను (పేలాలను) హోమమునర్పి, లేచి తన రెండుహస్తములతో బ్రయూరాలిని గ్రహించెను. అవ్వనమందుఁ బూర్వతీవర మేశ్వరలవలె శోభాయమానులై, మంగళరూపులైనట్టి యాస్త్రీపురుషులిరువురు పిమ్మటనగ్నికిఁ బ్రహ్మీణముగావించి, సంపూర్ణజ్ఞానయుక్తులై, ప్రేమచే చంచలములగు తమహృదయములను వివాహమున బరస్పరము దాన మొనంగిరి. తదుపరి మందఁ హాసయుక్తముగు సుందరముఖముయొక్క శోభను ధరించిన యాభార్యాభర్తలిరువురు మరల అగ్నికిఁ

బ్రహ్మీణమొనర్పి మంగళలాజల సన్నియందు విడచి, సహముగ సంతృప్తులై యొకహస్తమును మఱియొకరు క్రమముగ విడిచిపెట్టిరి.

- స్థయమానముఖౌ కాన్తా చంద్రావివ నవోదితౌ 60
పూర్వోపరచితే పుష్పతల్పే వివిశ తుర్నవే
ఏతస్మిన్నంతరే చంద్రశ్చతుర్భాగం నభస్తలాత్ 61
శన్తై రాక్రమయామాస శోభాం ద్రష్టమివానయోః
తస్మింశ్చ లలనాభిద్రం ద్రవ్యం దృష్టిరీవాభితః 62
లోలః సంచరయామాస కరానిన్దులతాగృహే
తైస్తైర్నవకథాలాపైరిన్దా వభ్యుదితే త్వథ 63
తావాసాంచక్రతుః కాన్తా దంపతీ సుముహూ రకమ్
అథోత్థాయ జ్వలద్రక్షదీపాం కాఞ్చన కన్దరామ్ 64
స్వయం పూర్వోపరచితాం గుప్తాం వివిశతుః ప్రియా
నదర్శతుర్నవం తత్ర తల్పం కుసుమకల్పితమ్ 65
పరితో వ్యాప్తముత్పిర్ణైర్దేవే మపజ్జ-జరాశిభిః
మందారాదిభిరన్యేష పుష్పైర్గాని వివర్జితైః 66
ఉచ్చక్తైః సుప్రమాణేన నిర్మితైః కుసుమైఃసమైః
దీర్ఘేనుభిమ్మప్రతిమై స్తుపారసలశితలైః 67
క్షీరోద జలధారాభం జ్యోత్స్నాసంపిణ్డ సుందరమ్
ప్రతిబిమ్బమనజస్య నతం భిత్తావివ స్థితం 68
సుగన్ధమున్నతం కాన్తం చిరాదన్యతయోత్థితమ్
మిథునం పుష్పరాశౌ తస్మ్యపీదత్పరితోమలే
తస్మిన్నమసమాభోగే క్షీరోదే మందరో యథా 69

నూతనముగ నుదయించిన చంద్రునివలె మందహాసయుక్తముగు ముఖముగల్గిన యటసుందరులగు వారిద్దఱును బూర్వమే రచించబడినట్టి నూతన పుష్పకయ్యపైఁ బ్రవేశించిరి. వారివివాహకాతుకమును జూచుటకా యనుకట్టింకలో చంద్రుడొకాకాశముయొక్క నాలుగవభాగము నాక్రమించెను. మఱియు, ఆలలనాభిద్రము (స్త్రీదౌర్బల్యమును) గాంచుటకై ఆ లతాగృహమందలి శయ్యపై చంచల చంద్రుడు తన దృష్టిరూపకరణములను నలువైపుల బ్రసరించెను. పిదప నూతన నూతన కథావాస్తాలాసముల గావించుకొనుమవారు చంద్రుడు పూర్ణముగ నుదయించినమీదట సంగమముయొక్క యుత్తమముహూర్తముకొంతకై ప్రతీక్షించుమఁ గొంతకాలముండి, తదనంతరము లేచి ప్రదీప్తమై, రత్నమయమై, ధీపసంయుక్తమై, సువర్ణమయమై, పూర్వమే పూర్వ పరిచితమైనట్టి యొకానొక గుహయందు బ్రవేశించిరి. అచట నూతనపుష్పములచే నిర్మితమై, అంతటను సువర్ణకమలరాశులచే వ్యాసంపఁబడినదై, వికసిత మందారపుష్పములతోను తదితర పుష్పములతో గూడుకొనియున్నదై, శయ్యాద్రమాణమున

నెత్తుగ సమానములైన పుష్పములచే నిర్మింపబడినదై, దీగచంద్రుని ప్రతిబింబమువలె నొప్పుచున్నదై. మంచువలె శీతలములైనట్టి పుష్పములచే వ్యాప్తమై, సంకల్పకల్పితమైనట్టి శయ్యను వారు గాంచిరి క్షీరసాగరమునందలి జలధారవలెనున్నదియు, వెన్నలవలె సుందరిమైనదియు, విశాల నిర్మలపుష్పరాశి యునగు యాశయ్యపై మన్మథుని ప్రతిబింబమువలెనున్నవాఁడు, ఉత్తమ సుగంధయుతులును, మనో హరరూపులును, చిరకాలము అన్యస్త్రీపురుషులవలె నున్నవారును నగు యాదంపతు లిరువురును, క్షీర సముద్రమున మందరపర్వతమువలె వెలయుచుండిరి.

తైస్త్వైర్విధః ప్రణయ పేశలవాగ్విలాసైః
స్తత్కాలకార్యసుభగైః ప్రణయోపచారైః
స్తత్కాంతయోర్నవనవేన తయోః సుఖేన
దీర్ఘ ముహూర్త ఇవ సా రజనీ జగామ.

70

ఇత్యాన్నరే శ్రీవాసిష్ఠమహా రామాయణే వాల్మీకీయే దేవదూతోక్తే మోక్షో
పాయేషు నిర్వాణ ప్రకరణే పూర్వార్థే చూ|| లీలావివాహోనామ
షడుత్తరశతతమః సర్గః || 106 ||

ఓ రామచంద్రా! ఆయా యుత్తమ కోమల ప్రణయవాగ్విలాసములచేతను, తత్కాలా
భిరములగు యోగ్యప్రణయోపచారములచేతను, సూతన సూతన సుఖములచేతను ఆశ్రేష్ఠదంపతులిర్వ్య
రకును వాటిరాత్రి యొక్క ముహూర్తకాలమువలెనే గడచిపోయెను.

ఇది శ్రీవాసిష్ఠతాత్పర్య ప్రకాశికయందు నిర్వాణప్రకరణమున
చూడాలోపాఖ్యానమున లీలావివాహమును నూటయాఽవ. సర్గము || 106 ||

సప్తాధికశతతమః సర్గః

నానాగిరివిహారాది తథా పాయేన్ద్రస్వప్నమ్
అసంసక్తి పశీత్సార్థం స్వర్గాహ్వానాది వర్ణితే.

[పటవిధములగు గిరివిహారములు, మాయావిద్యయొందుని దర్శనము, అసంసక్తి యొక్క
పరీక్షాకొఱకై స్వర్గమున కాహ్వానము మున్నగు సంగతులిచట వర్ణింపబడుచున్నవి.]

శ్రీవసిష్ఠ ఉవాచః—

అథసూర్యాఖ్యరక్షణ రక్షితే భవనోదరే
శిఖిభ్యజ్ఞానా ప్రాతర్మదనీ కుమ్భతాం యయా.
ఏవం మహేన్ద్రదర్శ్యాం తాపుభా కుమ్భశిఖిభ్యజ్ఞైః
స్వయం వినాహితావిష్టా సంపన్నా దేవదంపతీ.

1

2

శ్రీవసిష్ఠుడు.— ఓ రామచంద్రా! ఆరాత్రిగడచినమీదట ప్రాతఃకాలమున సూర్యుడై
పుడు బ్రహ్మాండోదరమును బ్రకాశింపజేసెనో, అపుడు శిఖిభ్యజ్ఞుని భార్యయును ముదానిక కుంభరూప
మును బొందెను. ఇట్లామహేంద్ర పవిత్రగుహయందు స్వయముగ వివాహితులై, ఆతిశ్రేమయుక్తులై
యున్న యా శిఖిభ్యజ్ఞ, కుంభ లిబ్ధులును దేవసమాన భోగములను భవించుటచే దేవదంపతులై యైరి.

నిలేసతుర్విచిత్రాసు ప్రత్యహం వనరాజిషు

ప్రపక్వఫలభారాసు పుష్పవల్లవిసీషు చ.

3

దివా ప్రీతతరా మిత్రే యామిన్యామిప్తదంపతీ

ప్రభాదీపావివ శ్లిప్తా న వియుక్తా బభూవతుః.

4

రేమాతే వనకుఞ్చోషు గుహాసు చ మహీభృతామ్

తమాలజాలఖడ్గోషు మందారగహనేషు చ.

5

సహ్యాదద్దుర కైలాసమహేన్ద్ర మలయేషు చ

గన్ధమాదన విన్ధ్యాద్రి లోకాలోకతలైషు చ.

6

పరిపక్వఫలములచే బూర్ణమై, పుష్పవల్లవాదులచే శోభితమైనట్టి విచిత్ర వనప్రదేశములందు
వారు ప్రతిదినము విహరించుచుండిరి. వారిద్దఱు పగటియందు త్రియమిత్రులై, రాత్రియందుఁ బ్రియదంప
తులైయుండు చుండిరి. మత్తీయు, దీపఁ ప్రకాశములవలె సదా కూడియేయుండిరిగాని, వియోగమెన్న
డును బొందలేదు. వనసుంజములందును, పర్వతగుహలందును, తమాల పృక్షప్రదేశములందును, మంజార
వనములందును, సహ్యా, దద్దుర, కైలాస, మహేంద్ర, మలయ, గంధమాదన, వింధ్యచల, లోకాలో
కాది పర్వతములపైను వారు క్రీడాపూర్వకముగ విహరించుచుండిరి

దినై స్త్రిభిస్త్రిభిర్గత్వా నిద్రాం గతవతి ప్రియే

చూడాలా రాజకార్యాణి కృత్వా స్వభ్యాయయా పునః.

7

తౌ దివా సుహృదౌ మిత్రే దంపతీ కుమ్భభూమిపౌ

సానాకుసుమ సంవీతో తస్థతుర్ముదితౌమిథః.

8

మాసమేకం మహేన్ద్రాద్రా రమ్యే సరలసంకులే

రత్నకుండ్యే గుహాగేహే పూజితౌ సురకింసరైః.

9

ప్రియేండు నిదురించినమీదట మూడుమూడు దినముల కొకభర్యాయము చూడాలి తన
నగరమునకుఁ బోయి రాజ్యకార్యముల నిర్వహించి మరల తనవతి చెంత కేతెంచుచునుండెను. మిక్కిలి
ప్రియ మిత్రులగు యా కుంభశిఖిభ్యజ్ఞ లిరువురును పగటియందు వివిధపుష్పములచే నలంకృతులై, ఆత
ప్రసన్నచిత్తులైయుండుచుండిరి.

హస్తలభ్యోదితామేషు మందారవనమాలితే

ఏవం శుక్తిమతః పృష్ఠే పక్షం కల్పలతాగృహే.

10

మాసద్వయం పక్షవతో గిరేర్దక్షిణ దిక్తలై

పారిజాతవనే దేవ పుష్ప సృజకమణ్డవే.

11

జమ్బూఖండాలలే మేరోః పాదే జమ్బూనదీతలే
జమ్బూనదమయే మాసం జమ్బూఫలరసానవైః . 12
దశోత్తరకుటాణాం చ మణ్డలే దివసాని తౌ
శోసలేషూ తరస్థేషు స పవిత్రతీ వాసరాన్ . 13
ఏవమన్యేషు దేశేషు విచిత్రేషు మహిభృతామ్
స్థితవన్తౌ మహాభాగా సుహృదౌ నిశి దంపతీ . 14

సరళపుష్పములచే వ్యాప్తమై, రత్నమయములగు గోడలతోఁ గూడుకొనిన గుహరూపగు
హములచే బూర్ణమై, మిగులరమణీయమైనట్టి మహేంద్రవర్షతముపై వారొకమానమువఱకు నుండిరి.
నేతుల కందునట్టి యమోఘములైన ఫలపుష్పములు గల్గినట్టి మందారవనములు గలదియు, కల్పపుష్పము
లచేఁ బరివేష్టితమైనదియు, లతాగృహములచే శోభితములగు కుక్తిమాన్ పర్వతముపై వారొకవత్సము
వఱకుండిరి. పారిజాతవనములచే వ్యాప్తమై దేవతలనభివంతులగు యోగ్యమైన శ్రష్టమండపములతోఁ
గూడుకొనినట్టి మైనాకపర్వతముయొక్క దక్షిణతటమున వారిరువురును రెండుమాసముల కాలమువఱ
కుండిరి. మేరుపర్వతముయొక్క దక్షిణభాగమున జంబూపుష్పవనమున, సువర్ణమయముగు జంబూనదీత
టమున, జంబూ(నేరేడు)ఘోరవనము మదిరను బానముచేయుదు నొకమానమువఱకు వారుండిరి. అట్లే
యుత్తరకుటదేశమునఁ బరిసరినయును, ఉత్తరకోనల దేశమున నిరువదియేడు దినములును వారు పసించిరి.
ఇంకను ననేక రాజులయొక్క విచిత్ర విచిత్ర దేశములములందును వారు పగటియందు మిత్రులుగను,
రాత్రియందు దంపతులుగను నివాసముచేసిరి.

తతో యాతేషు మానేషు శనైః కలిపయేషు సా
చూడాలా చిసయామాస దేవపుత్రకరూపిణీ. 15
సురూపభోగభారేణ పరీక్షేఽహం శిఖిధ్వజమ్
మా కదాచన చేతోఽన్య భోగేషు రతిమేష్యతి. 16
ఇతి సంచిస్త్వ చూడాలా మాయయా విపినాననౌ
అగతం దర్శయామాస ససురాస్సరసం హరిమ్ . 17

తదుపరి కొన్నిమాసములు గడచినపిమ్మట దేవపుత్రరూపధారిణియగు చూడాల యిట్లు చిం
తించెను. ఈతని చిత్రము భోగములచెచ్చుడైన ఆనక్తిని బొందుమందులకై నేరీతని ననేక భోగజాల
ములచే బరీక్షించెదను. ఇట్లు విచారించి చూడాల యాననమందుఁ దనమాయచే దేవతాఽపురగణంబు
వోగూడి యేతెంచిన యింద్రుని దర్శనమాత్రనికిఁ గావించుకేసెను.

ఇన్ద్రమభ్యాగతం దృష్ట్వా పరివారసమన్వితం
యథావత్పూజయామాస వనసంస్థః శిఖిధ్వజః . 18

శిఖిధ్వజ ఉవాచః—

ఆత్మనా కిం కృతా దూరాదభ్యాగమకదర్శనా
దేవరాజ యథా తిన్నే ప్రసాదాద్వక్తుమర్హసి. 19

అట్లు పరివార సహితముగ నేతెంచిన యింద్రుని జూచి వనమందున్న యాశిఖిధ్వజుఁడు
విధిపూర్వకముగ నాతనికిఁ బూజించి యిట్లు నెను— దేవరాజేంద్రా! తాముస్వయముగ నింతదూర మేతెం
చునట్టి పరిశ్రమ యేల గావించిరి? తమ యాగమన కారణం బెదియో దయ చేసి నాకుఁ దెలియఁజేయుఁడు.

ఇన్ద్ర) ఉవాచః—

ఇమే వయమిహాయాతా స్వద్గుణాతిశయేన భాత్
హృది లగ్నేన సూత్రేణ ఖగా వనగతా ఇవ. 20
ఉత్తిష్ఠ స్వర్ణమాగచ్ఛ తత్ర సర్వే త్వదున్ముఖాః
త్వద్గుణ శ్రవణాశ్చర్యాః స్థితా దేవాజనాగణాః . 21
పాదుకాగుటికాఖడ్గరసాదీపమథాపి చ
గృహీత్వా సిద్ధమార్గేణ స్వీకురు స్వర్ణమణ్డలమ్ . 22
ఆగత్య వివిధా భోగాన్ స్వయా విబుధసదృశి
జీవన్ముక్తేన భోక్తవ్యా సేన త్వమహమాగతః . 23
విమానయన్తి సంప్రాప్తాం న తిరస్కరణైః శ్రియం
నాభివాఞ్ఞ్యన్తి న ప్రాప్తాం త్వదృశాః సాధు సాధవః . 24
అవిఘ్నమాగతేనాద్య సుఖం విహరతా త్వయా
స్వర్గః పవిత్రతాం యాతు హరిణేవ జగత్ప్రయమ్ . 25

ఇంద్రుఁడు.— ఓ రాజా! హృదయమందుఁ దగుల్కొనిన దారముచే వనమందలి పక్షు
లీడ్వలబడునట్లు, మీయొక్క గుణాధిక్యతచే మేనుదఱమును స్వర్ణమునుండియిటు రప్పించఁబడితిమి.
రెండు! స్వర్ణమునకుఁ బోవుదము. అచట నందఱు మీకొఱకై యుత్సంఠితులై యున్నారు. మఱియు
మిగులాతిశయమును విని యాశ్చర్యయతులైనట్టి దేవతులు, దేవతాస్త్రీలు మీరాకకై యెదురుచూ
చుచున్నారు. సిద్ధపామక, గుటిక, ఖడ్గరసాదుల గ్రహించి సిద్ధమార్గమున స్వర్ణమండలమున కేగి
కంగీకరింపుడు. అచటికి, దేవతల నివాసమంద నేక దివ్యభోగములను జీవన్ముక్తరూపమున ననభవిం
పుడు. అందులకై మిమ్ముల నాహ్వానించుటకొఱకు నేనిచటి కేతెంచితిని. మీవంటి సాధువులగు మహా
త్ములు స్వయముగ సంప్రాప్తించినట్టి యైశ్వర్యమును దిరస్కరించుటద్వారా నిరాదరణగావించరు.
మఱియు ప్రాప్తించని యైశ్వర్యమును వాంఛించరు. విఘ్నచే ముల్లోకములున్న బవిశ్రమగునట్లు,
నిర్విఘ్నముగ నేడు మీరిటనుండి యేగి సుఖపూర్వకముగ నటు విహరించుటచే స్వర్ణము పవిత్రము
కాఁగలదు.

శిఖిధ్వజ ఉవాచః—

సర్వం స్వర్ణసమాచారం వేద్మి దేవాధినాయక
కింతు సర్వత్రమే స్వర్గే నియతో నతు కుత్రచిత్ , 26
సర్వత్రైవ సీ తుష్యామి సర్వత్రైవ రమే ప్రభో
అవాఞ్ఞన త్వస్మనసః సర్వత్రానన్ధవానహమ్ . 27

నియతం కించిదేకత్ర స్థితం స్వర్గకమీదృశం

శక్రగన్తుం న జానామి త్వదాజ్ఞాం న కరోమ్యహమ్. 28

శిఖిధ్వజాః— దేవేంద్రా! నేనన్నిస్థానములను స్వర్గచక్రముగ నే నెఱుంగుచున్నాను. మఱియు మా స్వర్గము (చిదాత్మ) అంతటను నుండియున్న దేగాని పరిచ్ఛిన్నము (ఏకదేశస్థము) కాదు. కాన నోప్రభూ! నేనెల్లెడల సంతృప్తుడనైయున్నాను. సర్వత్ర క్రిందించుచున్నాను. మఱియు నామ నన్ను ఇచ్చారీహితమెయుండుటచే సర్వత్ర యానందవంతుడనైయున్నాను. నియతమై, ఏకదేశస్థమై తుచ్ఛమైనట్టి స్వర్గమునకు నేబోదలంచలేదుగాన ఈ తమ యాజ్ఞను నేను నెరవేర్చుజాలను.

శకృ ఉవాచ:—

సాధో విదితవేద్యానాం పరిపూర్ణధియాం సమం

సజ్జనాచరితం యుక్తం మన్యే భోగోపసేవనమ్. 29

ఇంద్రుడు:— సాహూ! విషంటి విదితవేద్యులును, పూర్ణబుద్ధియుతులును నగు మహాత్ము లకు భోగములను సేవించుట, సేవింపకపోవుట యెందును సమానమే అయినను, సజ్జనులకు బ్రారంభకర్మ త్తయముకొఱకు భోగములసేవనమే యోగ్యమైనదని నేను నమ్ముచున్నాను.

దేవేశే ప్రోక్తవత్సేవం తూష్టీమేవ స్థితేనృపే

కిమితో నాపయాస్యేష త్వమితి ప్రోక్తవాన్ హరిః. 30

నాహమద్వైవ కాలేన వదతీతి శిఖిధ్వజే

కల్యాణం తేస్తు కుమ్భేతి వదన్నన్తర్థిమాయయా. 31

దేవేంద్రుడిట్లు పలికిన పిదప రాజా మానమువిహించి మరల యాతఁడు స్వర్గముయొడల మీరు నిరపేక్షులగుచో, ఇతఁ సేవించుండి వెడలుటయే యుక్తమని వచించినంత శిఖిధ్వజాఁడు ఇప్పుడు కాదు, మరల యెఱెంచెదనని చెప్పుచుండగానే యింతలో కుంభుఁడా! తమకు చుంగళమగుఁ గాత? అని పల్కుచు నింద్రుఁ డంతర్ధానమయ్యెను.

తద్దేవవృన్దముఖం త్రిదశేశయుక్తం

తత్ర త్కణాదలమదృశ్యమభూద్వైతీయం

కల్లోలరాకిరవ వారినిధౌ ప్రశాన్తే

వాతే స్ఫురన్త్యరశేనఘోస్థివృన్దమ్ 32

ఇత్యాచే శ్రీవాసిష్టమహారామాయణే వాల్మీకియే దేవదూతోక్తే మోక్షోపాయేషు

నిర్వాణప్రకరణే పూర్వార్ధే చూ॥ శక్రగమనం నామ

సప్రోత్తరశతతమః సర్గః 107 ॥

వాయువు శమింప, సముద్రమున చంచలమకర ఘోస (నురుగు) సర్పాదినహితమగు తరంగ రాశియంతయును శమింపనట్లు, ఇంద్రుడంతర్ధానము కాగానే తక్కినదేవతా సమూహమంతయును విలు పడుయ్యెను.

ఇది శ్రీవాసిష్టతాత్పర్య ప్రకాశికయందు నిర్వాణ ప్రకరణమున చూడాలోపాఖ్యానమున శక్రగమనమును నూటయేడవ సర్గము 107॥

అప్రోత్తరశతతమః సర్గః

[ఇహ క్రోధపరీక్షార్థం పిజ్జసజ్జ మాయయా

రాజ్యా ప్రదర్శ్యతే రాజ్ఞే నిజరూపం చ పాకతః.

క్రోధమును పరీక్షించుటకొఱకై మహారాణియొక్క శృభిచారి పురుషునితోటి సంగమము పరిపాకమునలన తన నిజరూపమును రాజునకు జూపుట యనువిషయము లిచట వర్ణింపఁబడుచున్నవి.]

శ్రీ వసిష్ట ఉవాచ: —

తాం మాయాం శమమానీయ చూడాలా నమచి నయత్

దిప్త్యా భోగేచ్ఛయా నాయం హ్రీయతే వసుధాధిప. 1

శాన్తః సమసమాభోగ ఏవం శక్రసమాగమే

అసంరమ్భమహేలం చ కృతవాన్వ్యావహారికమ్. 2

భూయ ఏవ ప్రవృత్తేన విమృశామ్యేవ సాదరమ్

రాగ ద్వేషప్రధానేన కేనచిద్బుద్ధిహరిణా. 3

శ్రీ వసిష్టాఁడు:— ఓ రామచంద్రా! చూడాల యింద్రునిమాయ నుపసంహరించి యిట్లు విచారించెను— రాజయొక్క మనస్సు భోగేచ్ఛచే పశిభూషణము గాకయుండుట సౌభాగ్య కరమైన విషయము. ఇంద్రుని యాగమనమున నాతఁడాకాశమువలె ప్రళాంతుఁడై యుండెను. మఱియు ఖోభరహితుడై శిష్టులవలెనే యింద్రుని పూజించుట మున్నగు వ్యావహారిక కర్మనుగూడఁ జేసెను. ఇతనిపుడు రాగ ద్వేషప్రధానమై, ఖోభకారకమైనట్టి యొకానొక తంత్రమును మరల పన్ని యాదరపూర్వకముగ నీతనిఁ బరీక్షించెదను—

ఇతి సంచిన్త్య సా రాత్రావిద్వావభ్యుదితే వనే

గృహీతమజ్జనారూపం కాన్తా మదనికా సతీ. 4

వాతే వహతి పుల్లాఢ్యే మధురామీదమాంసలే

సంధ్యాజవ్యవరే నద్యానీర సంస్థే శిఖిధ్వజే. 5

సంతానకలతాగేహ నీరన్ధ్రైః పుష్పగుచ్ఛకైః

శుద్ధాన్తం వనదేవీనాం ప్రవివేశ మదాన్వితా. 6

తత్రసంకల్పితే పుష్పశయనే మాల్యమాలితా

కణ్ఠే సంకల్పితం కాన్తం ఖజ్జమాదాయ సంస్థితా. 7

అగత్యాన్విష్య కుజ్ఞాత్ ప్రదదర్శ శిశిధ్వజః

లతాగేహే మదనికా కణ్ఠే ఖంఠం మనోహరమ్.

8

ఇట్లు చింతనజేసి యారాత్రి చంద్రుడు డియించినమీదట, చూడాల మదనికా ప్రియసతీ రూపంబును చాల్చి, శీతలమందనుగంధవాయువు వీచుచుండ, నదీతీరమున శిశిధ్వజుడు సంధ్యాజప తత్పరుడైయుండ నపుడు పూజ్యులతోటి దట్టమై, కల్పవృక్షలతారూపగృహసంయుతమైనట్టి వనదేవ తాస్త్రిల శుద్ధాంతపురమున మహాహితయై ప్రవేశించి, అడట సంకల్పరచితమగు పుష్పశయ్యపై, సంకల్పరచితుడగు వ్యభిచారిపురుషుని కంతమున గ్రహించి పుష్పమాలలచే బిడవేసితయై పరుండెను. ఇంతలో శిశిధ్వజుడు తనప్రియను కంజములందు వెదకుచు వచ్చి లతాగృహమున ఆమదనికను, ఆపె కంతమందు సంతగ్నుడైయున్న యొక వ్యభిచారిపురుషుని గాంచెను.

కున్తలావలితస్కంధం సమాలబంధ చ చన్దనైః

శయనావృతినిశ్చేదపర్యాకులిత శేఖరమ్.

9

హేమాభే ద్విగుణాకార బాలా బాహూపధానకే

సంసక్తశ్రవణాపాద కపోలతల కున్తలమ్.

10

మిథునం తద్దదర్శాథ మిఖః ప్రహసితాననమ్

అన్యోన్యవదనానక్తం ఛన్నం కల్పలతాంశుకైః.

11

ఆలోలమాల్యశయనం మదనాతురమాకులమ్

అజ్జలగ్నచ్చతేనాత్మరాగమన్యోన్యమర్చయత్.

12

అభ్యున్మఖం సమానస్తముద్దామమదమన్తరమ్

వరస్పరాహతం పుష్పైర్వక్షోభ్యాం వీడితస్తనమ్.

13

మదనికయొక్కయు తనయొక్కయు, కేశములచే బిడవేసింపబడిన స్కంధము కలవాడును, చందనములచే లేపనముగావించబడిన దేహము గల్గియున్న వాడును, శయ్యపై నిలు నటు పారలుటచే చెదిరినట్టి శిరోభూషణములు గలవాడును, బంగారమునలె శోభాయమానమైయున్న మదనికయొక్క ద్విగుణాకారమగు బాహువు తలగడగా గల్గియున్న వాడును, తనశ్రవణ, కపోలతలములం దాన కత్తయొన్న మదనికాకేసపాశముచే శోభితుడగు నగు యావటపురుషుని శిశిధ్వజుడవలొకించెను. మఱియు, పరస్పరహాస్యయుక్తమగు ముఖములుగలవారును, వేకరు మఱియొకరి ముఖమున సంతగ్నుడైయున్నవారును, కల్పలతయొక్క నూత్నవస్త్రములచే గవ్వబడినవారును, చందల మాలాయుక్తమగు శయ్యపై నున్నవారును, మన్మథుచే వ్యాకలముగావించ బడినవారును, సంతగ్నుతచే నొకరికొకరు ప్రేమ నర్పించుకొనుచున్నవారును, ఒకరు మఱియొకరిపై పునః దిగియున్నవారును, ఆనందయుక్తులును, ప్రబలమన్మథావేశముతోఁగూడియున్నవారును, పుష్పములచే నొకరినొకరు కొట్టుకొనుచున్నవారును, భుజద్వయముచే వీడితమైన స్తనభాగములు గలవారునగు యాస్త్రిపురుషులను రాజు గాంచెను.

తదాలోక్యావికారేణ చేతసాలం తుతోష సః

అహో సుఖం సిత్తో ఖడ్గావిత్యాహ స శిశిధ్వజః.

14

తిష్ఠతాజ యథాకామం సుఖంఖడ్గా యథాస్థితమ్

విఘ్నం మాకరవం భీతావిత్త్యక్త్యా నిర్జగమ్ సః.

15

అట్టి స్త్రీపురుషులఁగాంచి రాజు వికారమునొందని చిత్తముతో గూడినవాడై, అతీవసన్నుడై యిట్లు పలికెను. ఆహా! ఈవ్యభిచారిస్త్రీపురుషులెంత సుఖవంతముగానున్నారు! ప్రియులారా! మీరిరువురు సుఖముగా నుండుడు. నన్నుజూచి భీతిల్లకుండు. నేను మీకు విఘ్నమును గలిగింపను — అని చెప్పియటనుండి వెడలిపోయెను.

తతో ముహూర్తమాత్రేణ ప్రపశ్చం తముచేత్స్యసా

నిర్యయా దర్శయన్తీ స్వం రతిపుల్లాకులం వపుః.

16

తదుపరి యామాత్యప్రపంచము నొక్కముహూర్తమాత్రకాలములో నుపేక్షించివైచి, విటపురుషుని సంగమముచే బ్రహ్మమును, వ్యాకలము నైనముఖమును దర్శింపఁజేయుచు ఆమదనిక రాజు చెంతకుఁ బోయెను.

ఉపవిష్టం వదర్శైసం నృపం హేమశిలాతలే

సమాధిసంసమేకాన్తే మనాగ్నికసి తేక్షణమ్.

17

తం ప్రదేశే ముపాగమ్య లజ్జావనమితాననా

తూష్ణీమానీతణం ఖన్నా మ్లనా మదనికాజ్ఞనా.

18

క్షణాచ్ఛిఖిధ్వజో ధ్యానాద్విరతస్తామవాచహ

అత్యంతమధురం వాక్యమిదమత్సుబ్ధయా ధియా.

19

ఏకాంతమున నొక బంగారుశిలపై గూర్చుండి సమాధియందుఁ దత్పరుడై, కొంచెము వికసించిన సేత్రములు గలవాడైయున్న రాజును గాంచి లజ్జచే వంగినకరంబుగలదై, ఖన్నయై మ్లనముఖమగల్గియున్నట్టి మదనిక యాస్థానమున కేలెంచి మెదలకనుండెను. తుణకాలమైన పిదప శిశిధ్వజుడు సమాధినుండి లేచి తోభరహితమగు బుద్ధిచే నత్యంతమధురముగ నీ వాక్యములఁ బల్కెను —

తన్వి కిం కీఘ్రమేవ త్వం విఘ్ని తానస్తమాగతా

ఆనందాయైవ భూతాని యతస్తే యాని కానిచిత్

20

భూయస్తోషయ తం గచ్ఛ కాన్తం ప్రణయవృత్తిభిః

పరస్పరేష్పితస్నేహో దుర్లభో హి జగత్ప్రయే.

21

అహమేతే న చాదేన నోద్ద్యేగం యామి మానిని

యద్యదిష్టతమం లోకే తత్తదేవం విజానతా

22

అహం కుమ్భశ్చ తన్వజ్ఞీ వీతరాగావిహేతరా

దుర్వాసః శాపజా బాలా త్వం. యదిచ్ఛసిత్తత్కురు.

23

ఓ మాత్మ్యాంగీ! ఇంత త్వరలో నే మీకార్యమున కెవరు విఘ్నమును గలిగించిరి! నీ వానందము నొందితివా! విలయనఁగా, ననుస్తప్రాణులును ఆనందముకొలకే ప్రయత్నించుచున్నవి. పోయి

ప్రణయవృత్తులచే మరల నీప్రియుని సంతుష్టిపఱచుము. ఎందుకనిన, ముల్లోకములందును బరస్పర స్వాభావికమే అతిదుర్లభమైనది. మానసి! ఈనీకృత్యముచే నేను గృహధండుగాని, తుభితుడనుగాని కాలేదు. ఏలయునగా, ప్రపంచమున ప్రసిద్ధుడనైతిగలవో, అయ్యది సర్వలయపథోగముకొఱకే యగునని విజ్ఞుఁ డెఱుంగవలెను. నూత్నుంగీ! నేనును, కుంభుఁడును వీతరాగులగు మిత్రులము. నీచైతే, దుర్వాసుని శాపమువలన నేర్పడినట్టి మత్రియొకదానవు. కావున శేష చేయుఁడలంచుదువో యదినిస్సం దేహముగ నాచరింపుము

మదనికి వాచః —

ఏవమేష మహాభాగ స్త్రీస్వభావో హి చక్షుః
కామాహ్వాప్యగుణః స్త్రీణాం న కోపం కర్షమర్హసి 24
అబలాహమనేనాస్మి రాత్రౌ గహనకాననే
త్వయి సంధ్యాజవపరే కిం కరోమి వరాకికా. 25
అబలా వా కుమారీ వా జారం న రతిరోధనం
కరోతి పరిఖణ్డన నాగ్నే స్వే వినివేశితమ్. 26
స్త్రీయః సుందరతాం యాతాః పురఃపుంసామసజ్జమే
మన్యుర్నిషేధ ఆక్రందః సతీ త్వం కిం కరిష్యసి. 27
అబలా స్త్రీ తథా బాలా మూఢాహమపరాధినీ
క్షుప్త మర్హసి నాథ త్వం క్షమవన్తో హి సాధవః. 28

మదనికః— మహాత్మా! తాము వచించినది సత్యమే. స్త్రీస్వభావమతి చంచలమైనది. మఱియు స్త్రీలకుఁ బురుషులకంటె నెనిమిది రెట్లు ధికముగ గాముండును. కాన తాము కోపగింపఁ జనదు. తాము సంధ్యాకాల జవతత్పరులైయున్న సమయంబున నీదట్లు మెనుముడవియందీకాముకుఁడు నన్నుఁ బ్రార్థింప దీవయ్యె, అబలయైనట్టి నేనేమి చేయుదును? వివాహితస్త్రీయైనను, కుమారియైననునరే ఏకాంతమున జారుని పొందినట్లైన రతినిరోధము చేయఁజాలదు. స్త్రీలకు సౌందర్యము లేకపోవుటయే పురుషుల అసంగమమునకు హేతువుగాని యన్యముకాదు. అట్టి సౌందర్యమును బొందినవో, మఱియు నేకాంతమున సమ్ముఖమున పురుషుఁడు సంప్రాప్తించినవో నపుడు క్రోధ, నిషేధ, (జనాపవాదరూప) ఆక్రందములుగాని, పాతివ్రత్యభావముగాని వారి సమాగమమును నిరోధించుట కసమర్థులైయుండును. నాథా! నే నబలను. చిన్నదానను మూఢురాలను. అపరాధిని, కావున, క్షమింపుడు. సాధుజనులు క్షమాశీలురుగదా!

శిఖిధ్వజ ఉవాచః—

మన్యుర్మమ న బాలేనై నర్విద్యతే ఖి ఇవ ద్రుమః
కేవలం సాధుని స్వత్వాన్నేచ్ఛామి త్వమహం వధూమ్. 29
సుహృత్త్వేనవనాస్తేషు పూర్వవత్పుఖమజ్గనే
వీతరాగతయా నిత్యం సమమేవ రమావహే. 30

శిఖిధ్వజుఁడు.— బాలా! ఆకాశమున వృక్షము లేని చందమున నాయంతఃకరణమునఁ గ్రోధమున్ను లేదు కేవలము సాధుజననింద్యవగుటచే నిన్నిక భార్యగా మాత్రము స్వీకరింపఁడలంచుట లేదు. పూర్వమువలె వీతరాగులగు మిత్రులమై సుఖముగ మనమిరువురము నిత్యము వనములందుఁ గలిసి యే శ్రీడించెదము.

శ్రీనివాస ఉవాచః—

ఏవం సమతయా తత్ర స్థితే తస్మిన్పుష్పధ్వజే
చూడాలా చింతయామాస తత్సత్వేనోదితాశయా. 31

శ్రీ వసిష్ఠుఁడు.— ఓ రామచంద్రా! ఇట్లు శిఖిధ్వజుఁడు సమత్వము గల్గియుండ, మఱియు పరీక్షించిపుడు రాగద్వేషాదివాసనలులేనివాఁడై యున్న, అట్టియాతని పత్నీ స్వభావమును గాంచి బ్రసన్నుచిత్తయైన చూడాల యిట్లు విచారించెను -

అహో బత పరం సామ్యం భగవానయమాగతః
వీతరాగతయాఽక్రోధో జీవన్ముక్తోఽవతిష్ఠతే. 32
నైవం హరన్తి తే భోగా న మహతోఽపి సిద్ధయః
న సుఖాని న దుఃఖాని నాపదో నచ సంపదః. 33
చిన్తితాః సకలా ఏకం ప్రయాన్త్యే నమనిన్దితా
మన్యే మహర్థయః కాన్తా నారాయణమివాపరమ్. 34
ఆత్మవృత్తానమఖిలం తమేనం స్మరయామ్యహమ్
కుమ్భరూపమిదం త్యక్త్వా చూడాలైవ భవామ్యహమ్. 35

అహో! ఈనాథ రమ్యగు మహాత్ముఁడు పూర్ణసమత్వమును బొందెను. వీతరాగుడగుటచే నీతఁడు క్రోధరహితుఁడై, జీవన్ముక్తుడై స్థితినిందియున్నాడు. ఆ గొప్పభోగములుగాని, మహర్థగ సిద్ధులుగాని, సుఖదుఃఖములుగాని, సంపద్విఫలములుగాని యీతని చిత్తమును హరింపఁజాలవు. నేను దలంచినట్టి శాంతి, ధైర్యము, క్షమా, తృప్తిమున్నగు సమస్త జీవన్ముక్తలక్షణములగు యుత్తమగుణము లున్న, నారాయణనియందవలె నీతనియొక్కనియందే వచ్చి చేరుచున్నవి. కావున నీతనికిపుడు నావృత్తాంతమంతయు స్మరింపఁజేసెదను. మఱియు నేనిపుడు కుంభరూపమును దృఢించి చూడాలరూ పమునే ధరించెదను—

ఇతి సంచిన్త్య చూడాలా చూడాలావపురక్షతా
దర్శయామాస తత్రాశు త్యక్త్వా మదనికావపుః 36
తస్మాన్మదనికాదేహాచ్ఛాడాలా నిర్గతేవ సా
బభావస్య పురో యుక్తా నిర్గతేవ సముద్గతాల్ 37
తాం దదర్శానవద్యాక్షీం పునః ప్రణయపేశలామ్
కాన్తా మదనికామేవ చూడాలాం దయితాం స్థితామ్. 38

ఇట్లు విచారించి చూడాలి శిష్యుముగఁ దన మదనికారూపమును ద్యజించి పూర్ణముగ తన చూడాలరూపమును నాతనికిఁజూపెను. అప్పుడు యోగధారణాయుక్తముగ పేటికనుండివలె మదనికా దేహమునుండి బయల్పడలినట్లున్నదై యా చూడాల రాజైనట్లొభించెను. ఉత్తమ శరీరముగలదియై, పరిపూర్ణ - చిత్తమును బ్రహ్మ మొనర్చుటయందు చతురయు నగు యా మదనికనే తన ప్రియునిగు చూడాలరూపమున నున్నట్లు రాజపుడు గాంచెను.

సముది తామివ మాధవపద్మినీ

ముచగతామివ భూమితలాచ్ఛ్రియం

ప్రకటితామివ రత్న సముద్గతా

త్పరిదదర్శ నిజాం దయితాం నృపః.

39

ఇత్యాశ్రే శ్రీవాసిష్ఠ మహారామాయణేవాల్మీకియే దేవదూతోక్తే మోక్షో
పాయేషు నిర్వాణప్రకరణే పూర్వార్థేచూ॥ చూడాలా స్వరూపదర్శనం నామ
అష్టోత్తరశతతమః సర్గః ॥ 108 ॥

వసంతకాలమున నుదయించిన పద్మసరంబునలెను, భూతలమునుండి బయల్పడలిన సీతారూపిణియును లక్ష్మీవలెను, రత్న పేటికనుండి బయల్పడలిన దానివలెను నున్నట్టి ప్రియునిగు చూడాల సపుడు రాజు వీక్షించెను.

ఇది శ్రీవాసిష్ఠతాత్పర్య ప్రకాశికయందు నిర్వాణప్రకరణమున
చూడాలోపాఖ్యానమున చూడాలస్వరూపదర్శనమున
సూటయెనిమిదన సర్గము ॥ 109 ॥

నవాధిక శతతమః సర్గః

[దృష్ట్వా పృష్ట్వా శృణో ధ్యానాద్భుద్ధ్యా నర్వం సువిస్మితః

తుష్టః ప్రశస్య చూడాలామాలిక్యై త్రానయన్నికామ్.

చూచి, అడిగి, ధ్యానముచే నంతయు నెఱిగి శిఖిర్వజుఁడు పరమాశ్చర్యము నొందెను. మఱియు, ప్రసన్నుడై చూడాల మిగుల ప్రశంసించి కాఁగలించుకొని, ఆ రాత్రి యచటనే గడపె నను విషయమిటు వర్ణింపఁబడుచున్నది.]

శ్రీవసిష్ఠ ఉవాచః—

అథ తాం దయితాం దృష్ట్వా విస్మయోత్ఫుల్లలోచనః

శిఖిర్వజ ఉవాచేదమాశ్చర్యకులయా గిరా

1

శ్రీవసిష్ఠుఁడు:— ఓ రామచంద్రా! అటుతరువాత తన ప్రియునిగాంచి వికసిత శేత్రుఁడగు శిఖిర్వజుఁడాశ్చర్యపూర్ణముగ వాక్కుతోచి నిట్లు పలికెను—

కా త్వముత్పలపత్రాక్షి కుతః ప్రాప్తాసి సుందరి
కిమిహాసి కియత్కాలం కిమర్థమిహ తిష్ఠసి.

2

అజ్ఞేన వ్యవహారేణ స్మితేనానునయేన చ
మమ జాయా విలాసేన తత్కలేనోపలక్ష్యసే.

3

ఓ సుందరీ! కమలపత్రాక్షి! నీవెవతెవు? ఎటునుండి యిటుకేతెంచివి? ఎంతకాలము నుండి యేకారణమున నిటు వసింపుచుంటివి? శరీరభారతన, వ్యవహారము చేతను, చిదనగవు చేతను, నమ్రత చేతను నీవు నాప్రియురాలివలె జూపట్టుచున్నావు.

చూడాలోవాచః—

ఏవమేవ ప్రభో విద్ధి చూడాలాస్మి న సంశయః.

అకృత్రమేణ దేహేన లభ్యోస్యద్య మయాస్వయమ్.

4

కుమ్భాదిదేహనిర్మాణైస్త్వాం బోధయితుమేవ మే

ప్రపజ్ఞః శతశాఖత్వమిహ యాతో వనానరే,

5

యదా రాజ్యం పరిత్యజ్య మోహేన తపసే వనమ్

త్వమాగాస్తత్ప్రభృత్యేవ త్వద్బోధాయాహముద్యతా.

6

అనేన కుమ్భదేహేన మయైవ త్వం నిబోధితః

కుమ్భాదిదేహనిర్మాణం త్వాం బోధయితుమేవ మే.

7

మాయయా నతు కుమ్భాది కించిత్సత్యం మహిపతే

అథో విదితవేద్యస్య ధ్యానేనైతదఖణ్డతం.

8

సర్వం వశ్యసి తత్తద్భజ్యధ్యానేనాశ్వవలోకయ

చూడాల.— ప్రభూ! అట్లే యగును, నేను నిస్సందేహముగ చూడాలనే. నేఁడు నాస్వాభావికదేహముచే నిన్ను నేనుస్వయముగఁ బొందితిని. నీకు బోధించుటకొకట కుంభాది శరీరముల ధరించుటద్వారా నాతంత్ర మివ్వనమున పండలకొలదిశాఖలు గలదాయెను. రాజ్యమును వదిలి మోహపశమున తపంబొనరించుటకై నీవేతెంచినది మొదలు నీకు బోధనల్గుటయందు నేను బ్రయత్నశిలనై యుంటిని. ఈకుంభశరీరముచే నేను నీకు బోధించితిని నాయీకుంభాదిదేహముల నిర్మాణము నీయొక్క బోధకొకటియగును. ఓ రాజా? ఈకుంభాదిదేహముల రచన మాయామాత్రమేగాని యొకింతైనను సత్యముకాదు, తత్త్వజ్ఞ! ఇప్పుడునీవు విదితవేద్యుడ (జ్ఞాని) వైతివిగాన ఈసమస్త వృత్తాంతమును బూర్ణముగ ధ్యానముచే నవలోకింపుము.

అథ చూడాలయేత్సుక్తో బద్ధ్యా పరికరం నృపః

9

ఆత్మోదంతం విశేషేణ ధ్యానేనామలమైతత్

అభిరాజ్యపరిత్యాగాచ్చూడాలాదర్శనావధి.

10

సర్వం ముహూర్తధ్యానేన చాత్మోదంతం దదర్శ సః

ఆరాజ్యసంపరిత్యాగాద్వర్తమానక్షణక్రమమ్.

11

సర్వమాలోక్య భూపాలో విరరామ సమాధిత,
సమాధివిరతా హ వికాసి నయనామ్ముఖః. 12
విసార్థ తరసా బాహూ పులకోజ్వలతాం గతౌ
గలదగ్గం ఘనస్నేహం ముచ్చద్యాప్సం స్ఫురస్పృహమ్. 18
అలిలిజ్జ చిరం కాంతాం నకులో నకులీమివ

చూడాల యిట్లు వచింప నంత రాజు తద్ధారణాయోగ్యమగు నాననమువైచికోని రాజ్య
త్యాగమునుండి మొదలుకొని చూడాలాద్యమునకు గల తన వృత్తాంతమంతయు ధ్యానముద్వారా
సంపూర్ణముగ నవలోకించెను కేవల మొకముహూర్తకాల ధ్యానముచేతనే తనరాజ్యత్యాగసమయము
మొదలుకొని వర్తమానక్షణవర్యంతముగల నమ స్తవృత్తాంతమును గాంచిరాజు సమాధినుండి మేల్కొంచి
హర్షాశయముచే వికసిత సేత్రముగలవాడై, గగనరాటు నొందుచు నజ్వలత్వము నొందిన తన
భుజద్వయమును శీఘ్రముగఁ జూచి, అతిస్నేహముతుండై, మిగుల యభిలాషతోఁగూడు కొనినవాడై
ఆనందబాష్పముల వడలుచు, ముంగిస యాఁడు ముంగిసను గొంగలిందుకొనునట్లు చిరకాలమునకుఁ దన
ప్రియను గొంగలిందుకొనెను.

తయోరాలిజ్జనే తస్మిన్స్తత్ర భావో బభూవ యః. 14
న స వాసుకి జిహ్వభిర్వక్తుం హర్షేణ శక్యతే
దివిసావివ పక్షేన కృతావివ మిలత్తనూ. 15
తైలావివ సముత్క్లిష్టా శిషావాస్తాం చిరం ప్రియా
ముహూర్తేన గలధర్మ జలౌ పులకపీవరా 16
బాహూ విశ్లేధితామీషన్నిన్యతుస్తౌ శన్తః. ప్రియా
అమృతాపూర్ణహృదయౌ సంశూన్యహృదయోపహా. 17
ఉన్మృతభుజమాస్తాం తావలక్ష్యసితలోచనమ్
ఘనానందక్షణం స్థిత్యా తూష్ణీం ప్రణయపేశలమ్. 18
కాంతాం చిబుకసంలగ్నకరః ప్రోవాచ భూపతిః
అత్యన్తమధురస్మిగ్ధః కాంతః సర్వకులయోషితామ్. 19

అచట వారిరువురి యాలింగనసమయమునఁ బరస్పరమును రాగరూప సాయాభావమేది
యుత్పన్నమాయెనో, అద్దానిని శేషభగవానుఁడు తనవేయి నాలుకలచేతనను వర్ణింపఁజాలఁడు. అమా
వాన్యనాఁ డాకాశమున సమ్మిథితశరీరులగు సూర్యచంద్రులవలె యొప్పును వారి దేహములపుడు స్వేద
కోమాంచములచేఁ దడిసినవాయెను. అట్లు పులకిత శరీరులై యాప్రియులిరువురును శిలపైఁ జెక్కిబ
డిన విగ్రహములవలె చాలకాల మట్లుకూడియేయుండిరి. పిమ్మట, అమృతముచేఁ బూర్ణమైన హృదయము
లుగలవారును, ఆనందాధిక్యతచే మనస్సు జడముకాఁగా శూన్యచిత్తులవలెఁ దోచుచున్నవారును నను
యాప్రియులిరువురును మెల్ల మెల్లగాఁ దమభుజములను వేఱుచేసిరి. అట్లు గావించినపిదప త్నాకాలము
గాఢప్రేమాన్వితులై, ప్రణయకాశలములతోఁగూడుకొని, అస్థిర సేత్రములుగలవారై యొకింతసేపు

భూనముగా నుండిరి. తదుపరి రాజు, సర్వకులస్త్రీలలో నుత్తమురాలును, అతిమధురభాషిణియునగు
తన ప్రియారాలి ముఖము (చిబుకము)పైఁ జేరినుంచి యిట్లు పలికెను—

పుణ్యశ్చరతి నిష్పన్నః స్వాదుర్నామామృతాదపి
కియత్ప్రమాణ స్తన్వజ్ఞా త్వయా బాలేన్ద్రముగ్ధయా. 20
అనుభూతిశ్చిరం క్లేశో భర్తరధేన దారుణః
ఏవం దురు తరా తస్మాత్సంసారకుహరా దహం. 21
ఉత్తారితో యయా బుధ్యా సా హి కేనోపమీయతే
అరున్ధతీ శచీ గౌరీ గాయత్రీ శ్రీః సరస్వతీ. 22
సమస్తాః పేలవాయస్తే తవ తన్వ్యా గుణశ్రియా
ధీః శ్రీః కాన్తిః క్షమా మైత్రీ కరుణాద్వాన్తు సుందరి. 23
కాంతా స్వాకారకాంతాను ప్రథమేవాభిలక్ష్యస్తే
పరేణా ధ్యవసాయేన త్వయాహమవబోధితః. 24
కేన ప్రత్యుపకారేణ పరితఃస్యతి తే మనః

ప్రియా! పవిత్రమై, అమృతముకంటె పతిస్వాదిప్తమైనట్టి యీయనురాగప్రవాహమును
ముగ్ధబాలనగు నీవెంత విస్తరింపఁజేసితివి! పతికోటకై చాలకాలము నీవెన్నియో దారుణక్షేమ అనుభ
వించితివి. దుస్తరమగు యీ సంసారమును గర్తమునుండి యేబుదిచే నీవు నన్నుద్ధరించితివో, అయ్యది
దేనిచేఁ బోల్చునగును! ఆరుంధతి, శచి, గౌరీ, గాయత్రీ, లక్ష్మీ, సరస్వతి, పేరందలున్లు నీగుణతో
భవే నల్పముగఁబోచుచున్నారు. ఓ నుండరి! మెద్ది, విశ్వరూపు, కాంతి, క్షమా, మైత్రీ, కరుణ మన్నగు
గుణములన్నియు స్త్రీలయందుఁ బ్రసిద్ధమైయున్నవి. కాని యట్టిస్త్రీలయందు నీవే సర్వప్రథమురాలుగ
భాసింపుచున్నావు. ఎట్టి మహాయత్నముచే నీవు నాకు జ్ఞానమొసంగితివి? ఏ ప్రత్యుపకారముచే నీ
మనస్సిత్తుడు సంతుష్టిని బొందఁగలడు!

మోహాదినాదిగహనాదన న గహనాదపి. 25

పతితం వ్యవసాయిన్యస్తారయన్తి కులస్త్రీయః

అనాదియై, అనంతమైనట్టి మోహసాగరమునఁ బడియున్న తమపతిని ప్రయత్న కిలగు కుల
స్త్రీలు తరింపఁజేయుదురు.

శాస్త్రార్థ గురుమన్తాది తథా నోతారణక్షమమ్. 26

యథైతాః స్నేహశాలిన్యో భర్తృగాం కులయోషితః

స్నేహాదరిపూర్ణగుల కులస్త్రీలు తమభర్తలను మోహసముద్రమునుండి తాటించుటయందెట్లు
సమర్థులగుదురో, అట్లు శాస్త్రార్థ, గురుమంత్రాదులున్న సమర్థములు కానేరవు.

సఖా భ్రాతా సుహృద్భృతో గురుర్మిత్రం ధనం సుఖమ్. 27

శాస్త్రమాయతనం దాసః సర్వం భర్తః కులాజ్ఞనాః

సర్వదా సర్వయత్నేన పూజనీయాః కులాజ్ఞనాః. 28

లోకద్వయసుఖం సమ్యక్స్వర్గం యాతు ప్రతిష్ఠితమ్

కులస్త్రీయే తన పతికి సంబంధము, సోదరుడును, సుహృదుడును, భృత్యువును, మిత్రుడును, ధనమును, సుఖమును, కాస్త్రమును, గృహమును, దాసుడును, సమస్తమును నగును. కావున సదాస్వవిధముల ప్రయత్నముచే కులస్త్రీలను బూజింపవలెను. మతీయు సత్ప్రీతిలయందు రెండులోకములయొక్క సుఖమును విశేషముగ నాధారపడియుండునుగాన వారి నన్నివిధముల సత్కరింపవలెను.

నిరీచ్ఛాయాః ప్రయాతాయాః పారం సంసారివారిధేః. 29

కథమస్యోపకారస్య కరిష్యే తవ ప్రతిక్రియాః

మన్యే కులాజ్ఞానం లోకే లోకే సర్వాస్త్వయాధునా. 30

నారీసౌజన్యచర్మాను వ్యవదేశ్యా భవిష్యసి

త్వాం నిర్మితవహో ధాత్తుర్గుణజాలాతిశాయినిమ్. 31

మన్యే ప్రకపితా నూనమనుర్దత్యాదికాః స్త్రీయాః

నతీ త్వం రూపసౌజన్యగుణరత్న సముద్గితే. 32

ఏహి మే త్విద్రుణోత్పన్న పునరాలిజనం కురు

ఇచ్ఛార్హితేపు, సంసారసముద్రమును దాటినదానవునగు నీయాయుపకారమునకుఁ బ్రత్యుపకారము చేసెట్లు చేయఁగలను? నేనీప్రపంచమున నిన్ను బలినతగ నే ఘమృచున్నాను. మతీయు ప్రపంచమున నున్న పతివ్రతలందఱిని నీవు జయించితివి. ఇకమిద, స్త్రీల సౌజన్యాదిగుణములయొక్క చర్మలందు నినామమే ప్రథమమున గైకొనవలెను. సమస్తగుణములముచే శోభాయమానమగు నిన్ను సృజించిన బ్రహ్మదేవునియొడ, అరుంధతిమున్నగు కులస్త్రీలు నిక్కముగఁ గుసితలైయేయుండురని తలంచుచున్నాను. రూపసౌజన్యాది గుణరత్నముల పేటికయగునో ప్రియా! నీవే నతివి (పతివ్రత) నీ గుణములయొడల నేనుత్కంఠితుడ నగుచున్నాను. రమ్మ! మరల నన్నాలింగనమొనర్చుకొనుము.

శ్రీవసిష్ఠ ఉవాచ:—

ఇత్యుక్త్వా మృగశాబాక్షీం చూడాలాం తాం శిఖిధ్వజః. 33

ఆలిలిగ్ల పునర్గాఢం నకులో నకులీమివ

శ్రీ వసిష్ఠుడు:—ఓ రామచంద్రా! శిఖిధ్వజుడిట్లు పలికి, ముంగిన యాడుముంగినను గొంగిలించుకొనునట్లు మృగశేత్రయగు చూడాలను మరల గట్టిగాఁ గొంగిలించుకొనెను.

చూడాలోవాచ:—

దేవ శుష్కక్రియాజాలపరే త్వయ్యాకులాత్మని. 34

భూయోభూయో భృశమహం త్వదర్థం దుఃఖతాభవం

తేన త్వదవబోధాత్మా స్వార్థ ఏవోపపాదితః. 35

మయా తదత్ర కిం దేవ కరోషి మమ గౌరవం

చూడాల:—దేవా! నీవువ్యాకులడవై, శుష్కక్రియాజాలమునఁ దత్పరుడవైయుండ, నిన్నుఁగూర్చి నేను మరలమరల దుఃఖితనైతిని. కావున నీకు బోధించుటద్వారా నేను నా స్వార్థమునే సిద్ధింపఁజేసికొంటిని. కాన నివ్వినయమున నన్నేల గొంగించెదవు?

శిఖిధ్వజ ఉవాచ:

త్వయా యథా పరారోహే స్వార్థః సంపాద్యతే శుభః 36

తమిదానీం తథా సర్వాః సాధయన్తు కులాజ్ఞనాః

శిఖిధ్వజుడు:—శ్రేష్ఠురాలవగు నో ప్రియా! అట్లైనచో నీచే శుభమగు నీస్వార్థ మెట్లు సిద్ధింపఁబడెనో, అట్లే యితర కులస్త్రీలందఱును నిట్టిస్వార్థమునే సిద్ధింపఁజేసెదరుగాక!

చూడాలోవాచ:—

బుధ్యసే కాన్త విశ్రాంతో జగజ్జాలతటే విభో. 37

అద్య తం ప్రాక్తనం కించిన్మోహం సమనుపశ్యసి

ఇదం కరోమి నేదంతు ప్రాప్నోమిదమితి స్థితిమ్. 38

అన్తర్వాససి తాం కచ్చిద్దశాపేలవతాం ధియః

తాన్తుచ్చత్వస్థాకలనాస్తాః సంకల్ప కుకల్పనాః. 39

త్వయి నాద్యావలోక్యస్తే దేవ వ్యోమిన్సేవ పర్వతాః

కిం త్వమద్యాజ్ఞ సంపన్నః కినిష్టోసి కిమిహానే. 40

కథం పశ్యసి పాశ్చాత్యం దేహచేష్టాక్రమం విభో

చూడాల:—ఉ త్తమఁడవగు ప్రభూ! ఈ జగజ్జాలముయొక్క యావలితటమున విశ్రాంతి నొందినవాడవై, తత్త్వపదార్థము నెరింగితివా? ఇపుడెక్కఁ బూర్వకాలపు అజ్ఞానము నేమైన గాంచుచుంటివా? దీనిని జేయుదును, దీనిని జేయును, దీనిని బొందుదునను నీప్రకారము నీ పూర్వ కాలస్థితి ఎయ్యదిగలవో, అట్టి యపకృబుద్ధిజనితమగు తుచ్చస్థితిని గూర్చి లోలోన నెత్తడైన నవ్వు చుంటివా? ఆకాశమునఁ బర్వతములు లేనట్లు ఆ నీ పూర్వపు కుచ్చత్వస్థితి, సంకల్పములున, కుకల్పములును నిపుడేవియు నీయందు లేవుగాదా? ఇపుడు నీవెట్లుంటివి? దేనియందు నిష్కలైరి యున్నావు? దేనిని గోరుచున్నావు? పూర్వకాలపు దేహక్రియాక్రమము నిపుడెట్లు గాంచుచున్నావు.

శిఖిధ్వజ ఉవాచ:—

సుమనఃపూర్ణనిలాబజమాలాసారవిలోచనే. 41

త్వమేవ యస్య యస్యాస్తస్య తస్యాహముపాస్థితః

నరీహోఽస్మి నిరంశోఽస్మి నభఃస్వచ్ఛోఽస్మి నిస్సృహః. 42

శిఖిధ్వజుడు:—పుష్పములచేఁ బూర్ణముగు నీలకమలమాలాసర్వశమున నేత్రములుగల ఓప్రియా! ఏ విచేకమందు, (తత్త్వదర్శనమందు) అంతః ప్రకాశకరూపముచే నీవు స్థితిగల్గియున్నావో, నేనున్ను నట్టి విచేకమందే, ప్రకాశకసాక్షిరూపమున (సత్త్వకాత్మరూపమున) స్థితిగల్గియున్నాను. మతీయు, స్వానుభవముచే నీవెట్లు గాంచుచున్నావో నేనున్ను నట్లునే గాంచుచున్నాను. ఇపుడు నేనిచ్ఛార్హితేతుడను, అంశపరితుడను, నిస్సృహుడనునై యాకాశముపలె స్వచ్ఛముగా నున్నాను.

శాన్తోఽమమర్థరూపోఽస్మి చిరాయాహమహం స్థితః

తాం దశాముపయోతోఽస్మి యతశ్చిత్తైక వర్తనీ. 43

ప్రతిషేధాన్ని సహసా న యాం హరిహరాదయః

న కించిన్నాత్ర చిన్నాత్రనిష్టోఽస్మి స్వస్థ ఆస్థితః. 44

నేను శాంతుడను, చరమార్థ సిద్ధాపుడను, చిరకాలమున కిప్పుడు అపాంభావక్రమము దృఢించి చిదాత్మనై, తద్రూపముననే స్థితిగల్గియున్నాను. ఎద్దానిని హరిహరాదులైనను తీవ్రముగ నిషేధింపజాలరో, అట్టి చిత్తముయొక్క యేకమార్గమందధిష్టితమైయున్న నిరతిశయానందదశను నేను బొందితిని. ఆన్యమెద్దానియందునుగాక కేవలము చిన్నాత్రమందే నిష్కర్మ స్వస్వరూపమున స్థానికుగ నైలకొనియున్నాను.

భ్రమేణాహం విముక్తోఽస్మి సంసారేణాలిలోఽననే

న తుష్టోఽస్మి న ఖిన్నోఽస్మి నాయమస్మి న చేతరత్. 45

కృష్ణశేత్రీ! నేనీసంసారభ్రమనుండి విముక్తుడనైతి. నేను సంతుష్టుడనుగాను. ఖిన్నుడనుగాను; నేను కార్యవర్గముగ దృశ్యమునుగాను, కారణమున్ను గాను.

న స్థూలోఽస్మి న సూక్ష్మోఽస్మి నత్యమస్మి చ సుందరి

తేజోబిమ్బాత్ప్రయాతేన భిత్తావపతితేన చ. 46

క్షయాలితయముకైన ప్రకాశేనాస్మి వై సమః

శాన్తోఽస్మి సామ్యనేతాస్మి స్వస్థాస్మి విగతాశయః. 47

ఓ సుందరీ! నేను స్థూలరూపుడనుగాను, సూక్ష్మరూపుడనుగాను. సత్య(అఖాధిత)రూపుడనేయగుదును. మూర్ఖాదిమండలములనుండి వినిర్గతమై, భిత్తిపై ఆసతితమై, క్షయాలితయ వర్జితమైనట్టి ప్రకాశమువలె నేను సమరూపుడను, శాంతుడను, ప్రపంచముయొక్క వివమత్వమును, దృఢించి సామ్యభావమును బొందినవాడను. మనోరహితుడను నైయున్నాను.

పరినిర్వాణ ఏవాస్మి సదృశోఽస్మి పతివ్రతే

యత్తదస్మి తదేవాస్మి వక్తుం శక్నోమి నేతరత్. 48

ఓ పతివ్రతా! నదా నిర్వాణరూపుడనై నేనిప్పుడు నీవలెను స్థితిజొందియున్నాను. నేనేది (బ్రహ్మను) అయియున్నానో, అదియే అయియున్నాను. ఇంతకంటే వేరేమియుఁజెప్పజాలను.

తరజ్జతరలాపాజ్ఞే గురు స్వం మే నమోగతు తే

ప్రసాదేన విశాలాత్మా స్తీర్నోఽస్మి భవసాగరాత్. 49

తరంగమువలె చంచలమైన ఆపాంగము (కడకన్ను)గల యోగ్రియా! విశాలాక్షీ! నీవు నాగుణపు నీకు నమస్కారము. నీయొక్క యనుగ్రహముచే నేను సంసారసాగరమును దాటితిని.

పునర్మలం న గృహ్లామి శత్రుత్వాత్ సువర్ణవత్

శాస్త్రైః స్వభావ్యదుర్వృత్తో ఏతరాగోనిరంశ ధీః. 50

సర్వాతీతః సర్వగత్తు భుమివాయుమహం స్థితః.

అగ్నియందు మాటుపర్యాయములు పుటమొనర్పబడిన బంగారువలె నేనిక మానిస్యమును గలిగియుండను. ఇప్పుడు నేను శాంతుడనై, స్వస్థుడనై, కోమలుడనై, జలేంద్రియుడనై, నీరరాగుడనై, వాసనాహితమును బుద్ధిగలవాడనై, సర్వాతిగుడనై, సర్వవ్యాపి నై, ఆకాశమువలె సంతట స్థితిజొందియున్నాను.

చూడాలోవాచః —

ఏవం స్థితే మహాసత్త్వ ప్రాణేశ హృదయప్రియ.

51

కిమిదానీం ప్రభో బ్రూహి రోచతే తే మహామతే

చూడాబః — ఓమహాసత్త్వా! ప్రాణేశా! హృదయప్రియా! మహామతీ! ప్రభూ! అట్లైనచో నిత్యజేమి నీకు రుచించుచున్నది?

శిశిద్వజ-ఉవాచః —

ప్రతిషేధం నజానామి న జానామ్యభివాఞ్ఞితం.

52

యదాచరసి తన్వీ త్వం కదాచిద్యేద్వి తత్తథా

యద్యన్యతం తే సకలం తథాన్యవికలం ప్రియే. 53

శిశిద్వజాడు — ఓనూత్మాంగీ! ప్రియా! నేను ప్రతిషేధమునుగాని, వాంఛితమునుగాని యెఱుఁగను. నీవేది యాచరించుచున్నావో, దానిని సమాధియొక్క వ్యుత్థానకాలమందే యట్లుగ నెఱుఁగుచున్నాను, నీ కెయ్యది యభిమతమో, అదియే పూర్ణరూపముగ నగుఁగాత!

న కించిదనుసంధాతుం జానామ్యుత్పరసుందరః

యదేవ కించిజ్ఞానాసి తదేవ కరు సుందరి. 54

ఓ సుందరీ! నేను నుండవలసిన నిర్లపత్వమునుగాని, ఉదాసీనత్వమునుగాని కొంచెమైనను అనుసంధింపజాల నెఱుఁగను. నీవేది యెఱుఁగుచున్నావో, అదియే గావించుము.

తదేవ ధారయిష్యామి ప్రతిబిమ్బం యథా మణిః

చేతసా గలితేష్టేన యథాప్రాప్తమనిద్ధితమ్. 55

న స్తామి న చ నిస్తామి యదిచ్ఛసి తదాచర

మణి ప్రతిబింబమును గ్రహించునట్లు, ఇచ్చారహితముగ చిత్తముచే, అనిందితముగ యథాప్రాప్తమవును నేనుధరించెదను. నేనెవరిని స్తుతించుటలేదు నిందించుటలేదు. కాన, నేనెట్లు తలంతువో యట్లుచరింపుము.

చూడాలోవాచః —

యద్యేవం తన్మమహాజ్ఞాహో సమాకరయ మన్మతమ్.

56

ఆకర్ణ్య జీవన్ముక్త్యాత్మంస్త దేవాహరుమర్హసి

సర్వత్రైక్యావబోధేన మార్భవయ భువాన్వితాః. 57

నిరిచ్ఛాస్తావదాకాశవిశ్వాః సంస్థితా వయమ్

- యాదృగేషణమస్మాకం తాదృశం తదనేషణమ్. 58
 యత్రాన్యజ్ఞానైషణే శోఽత్ర చిన్మాత్రోఽభ్యసతే హి కః
 తస్మాదాద్యస్తమధ్యేషు యే వయం పురుషోత్తమ. 59
 శేషమేకం పరిత్యజ్య త ఏవేమే స్థితా వయమ్
 రాజ్యేన సాంప్రతేనేమం కాలం నీత్వా క్రమేణ వై. 60
 విదేహతాం ప్రయాన్యమః ప్రభో కాలేన కేనచిత్

చూడాల:- మహాబాహూ! తేషస్మక్తాత్మా! అత్తైనదో నాయభిమతమును వినుము. వినియారీతిగనే ఆచరింపుము, సర్వత్ర యోగత్వజ్ఞానము గలిగియుండుటచే మనము అజ్ఞానరహితులమై యున్నాము. మఱియు, ఇచ్చారహితులమై యాకాశమువలె స్వచ్ఛముగ వెలయుచున్నాము. అట్టిమనకు రాజ్యాది భోగముల అపేక్షయు, అనపేక్షయు చెందును సమానములైయున్నవి. ఏలయనఁగా సేత్రా దీంద్రియములు తమకు తమకు యోగ్యములైన విషయముల నేవించుటచే చిన్మాత్రముగ ఆత్మయందేమి విశేషత్వము గలుగును? మఱియు, అసక్తిపూర్వకముగనే తత్త్వజ్ఞాని విషయముల నేవన మభ్యసించును కాన నోపురుషోత్తమా! ఆద్యంతమధ్యములందు మనమే స్వభావముతో గూడియున్నామో, అట్టి స్వభావముచే, శేషించిన ప్రారబ్ధకర్మను ననుభవముద్వారా నశింపఁజేసి వెలయుదము. మఱియు నిపుడు మనకుఁ బ్రాప్తించిన రాజ్యముచే, శేషించిన నాయువును గడపి యొకానొకసమయమున నిరువురము విదేహము క్షింపఁబడెదము.

శిఖిధ్వజ ఉవాచ:-

- వయమాద్యస్తమధ్యేషు కీదృశాస్తరలే వద. 61
 శేషమేకం పరిత్యజ్య తిష్ఠామః కథమేవ నా

శిఖిధ్వజుడు:- ప్రియా! ఆద్యంతమధ్యములందు మన మెట్టి స్వభావముతోఁ గూడియున్నాము? మఱియు, శేషించిన ప్రారబ్ధము ననుభవించి మనమెట్లుందుము? వచింపఁగోరెద.

చూడాలోవాచ:-

- వయమాద్యస్తమధ్యేషు రాజానో రాజసత్తమ. 62
 మోహమేకం పరిత్యజ్య భవామః పునరేవ తే
 స్వ ఏవ నగరే రాజా భవత్వం స్వాసనే స్థితః. 63
 లలామో నను కాన్తానాం మహిషీ తే భవామ్యహమ్
 స సృపా మత్తవాస్తవ్యా సృత్యన్నవనవాఙ్మనా. 64
 సపతాకాధ్వనత్తూర్యా పుష్పప్రకరిణీ పురీ
 లనద్వల్ల్యా సమజ్జర్యా రణత్పాప్పాలిమాలమా
 మధుమాసలతాలమ్మో చిరాద్భవతు సా సమా. 65

చూడాల:- రాజశేషా! ఆద్యంతమధ్యములందు మనము రాజులము. మోహమేకదానిని ద్వజించి మరల యారాజులమే యగుదము. స్వనగరముననే స్వరాజ్యాసనముపై వెలసి నీవు రాజాపుకమ్ము. నేనో, అంతఃపురస్త్రీలందఱిలోను భూషణరూపమై నీయొక్క రాజమహిషి నగుదును. అత్తటి ప్రభుసహితముగటచే నగరమతిప్రసన్నముగ ప్రజాగణముతోఁ గూడుకొనినదై, నృశ్యముచేయు నూతన యుత్తమస్త్రీహితమై, పతాకములచే శోభితమై, తూర్వనాదములచే ఘోషితమై, పుష్పన మూహములచేతను, లతామంజులచేతను బరిశేషితమై, పుష్పములందలి భ్రమరగణముయొక్క శబ్దము ముచే న్యాప్తమై, ఇట్లు వసంతకాలముయొక్క శోభతోఁ గూడుకొనినదై చిరకాలమునకు మరల తన పూర్వశోభను బొందఁగలదు.

శ్రీవసిష్ఠ ఉవాచ:-

- ఇతి చూడాలయా ప్రోక్తో విహస్య స శిఖిధ్వజః
 ప్రోవాచ మధురం వాక్యమత్సుభం విగతజ్వరః. 66
 ఏవం చేతద్విశాలాక్షీ స్వాయాతా నస్త్రివిప్రపే
 సిద్ధభోగశ్రియస్తాను నివసామి న కిం ప్రియే. 67

శ్రీ వసిష్ఠుడు:- ఓ రామచంద్రా! చూడాల యిట్లు వచింప సంతాపరహితుడగు యా శిఖిధ్వజుడు. నవ్వి, షోభత్యాగపూర్వకముగ నీమధురవాక్యములఁ బల్కెను- ఓ విశాలనేత్రీ! ప్రియా! అత్తైనచో మనవిరువురము స్వర్గమందు నివసించుటకుఁగూడ స్వతంత్రుముగదా! ఎవట సిద్ధులగు దేవతల భోగైశ్వర్యములు గలవో, అవట నే నానియందేల వసించఁగూడదు?

చూడాలోవాచ:-

- స రాజస్మయ భోగేషు వాఙ్మనాపి విభూతిషు
 స్వభావస్య వశాదేవ యథాప్రాప్తేన మే స్థితిః. 68

చూడాల:- ఓ రాజా! నాకు భోగములందుగాని, ప్రాపంచికవిభూతులందుగాని కోర్కె లేదు. స్వభావవశమున యథాప్రాప్తముగు వస్తువునందే నాయొక్క స్థితిగలదు.

- స సుఖాయ మమ స్వర్గే న రాజ్యం నాపి చ క్రియా
 యథాస్థితమవిత్సుభం తిష్ఠామి నన్యచేష్టయా 69
 స్వర్గముగాని, రాజ్యముగాని క్రియగాని నాకు సుఖమును గలిగింపఁజాలవు. కాన షోభ లేనిదాననై, స్వస్థచిత్తముతో యథాస్థి స్థితిగల్గియున్నాను.

- ఇదం సుఖమిదం నేతి మిధునే త్తయమాగతే
 సమమేవ పదే శా నే తిష్ఠామిహ యథాసుఖమ్. 70

ఇది సుఖము, ఇది సుఖముకాదును ఈ ద్వంద్వము నాకు నశించిపోయినది. ఇపుడు సమ రూపముతోటి శాంతపదమున సుఖముగ వసించుచున్నాను.

శిఖిధ్వజ ఉవాచ:-

- యుక్తముక్తం విశాలాక్షీ త్వయైశ్వమయాధియా

కో వార్ధః కిల రాజ్యస్య గ్రహే త్యాగేఽపి వా భవేత్, 71

కవిభవజాతుః—వికలశైలివగు ప్రియ! నీవు సమబుద్ధితోటి యోగ్యముగ వచించితివి. యుగమును గ్రహించుటచేగాని, త్యజించుటచేగాని యేమి ప్రయోజనము?

సుఖదుఃఖదశాచింతాం త్యక్త్వా విగతమత్సరమ్
యథా సంస్థానమేవేమా తిహవః స్వస్థతాం గతో. 72

సుఖదుఃఖదశలః గూర్చిన చింతనను వదిలి, మాత్స్యర్య రహితులమై, స్వస్థముబొంది, యథా రీతి నిలిగియుండెదము.

ఇతి తత్ర కథాలాపకథనేన తయోర్ద్వయోః
కాంతయో శ్చిరదంపతోర్వాపరస్తనుతాం యయా. 73

ఓ రామచంద్రా! ఇట్టి వార్తాలాపముచే నా ప్రేమదంపతు లిరువ్విడిసి నా పగలంతయు గడచిపోయెను.

అథోత్థాయ దినాచారం యథాప్రాప్తమనిన్దితో
సోత్కణ్ఠావప్యసుత్కణ్ఠా చక్రతుః కార్యకోవిదా. 74

తదుపరి, కార్యముకలుగును, భోగములందు మిగుల యుక్తంతత గలవారైనను చాననా రహితులగుటచే నుక్తంతరహితులగునగు వారివపును లేచి సాయంసంధ్య నాచరించిరి.

స్వర్గసిద్ధమనాదృత్య తస్థతుః పూర్ణచేతసా
ఏకస్మిన్నేవ శయనే తైస్సైః ప్రణయచ్రేష్టితైః
సా వ్యతిరీయాం రజనీ తయోర్జీవద్విముక్తయోః. 75

స్వర్గసిద్ధిని నిరాచరించి, పూర్ణ చిత్తులై, ఒకేయ్యటై ఆయా ప్రణయచ్రేష్టితోఁ గూడుకొని యున్నవారై న-జీవన్ముక్తులగు వారిరువ్విడిసి నాఁరేయి గడచిపోయెను.

తద్భోగమోక్షసుఖము తమయోః స్వయం న
మాశంసతోః ప్రణయ జాక్యవిలాసగర్భమ్
ఉత్కణ్ఠతాం ప్రణయినోర్ధియమానయనీ
ద్విర్హ ముహూర్తవదసా రజనీ జగామ. 76

ఇత్యాదీ శ్రీవాసిష్ఠమహారామాయణే వాల్మీకీయే దేవదూతోక్తే మోక్షోపాయేషు
నిర్వాణప్రకరణే పూర్వార్ధే మా. చూడాలాప్రకటికరణం నామ
నవాధికశతతమః సర్గః 109

ప్రణయవాక్య విలాసముచేఁ బూర్ణులై, అనుభూతమైన భోగ, మోక్షసుఖమును వరించు కొనుచున్నట్టి వారియొక్క బుద్ధిని శత్రుత్వంతాయుతముగఁ గావించుచు, దీర్ఘమైనను నాఁటి. రాత్రి యొకముహూర్తమువరకే గడచిపోయెను.

ఇది శ్రీవాసిష్ఠతాత్పర్య ప్రకాశికయందు నిర్వాణప్రకరణమున
చూడాలోపాఖ్యానమున చూడాలా ప్రకటికరణమును
నూటతొమ్మిదవ సర్గము 109

దశాధికశతతమః సర్గః

[నూ సంకల్ప పై శ్లేస గజేన స్వపురం గతో
తౌ కృత్యా సునిరం రాజ్యం విముక్తాః తి వర్ణ్యతే.

సంకల్పనేనతోను, ఏనుఁగులతోను ఇకవురును స్వనగరమునకుఁ బోవుట, చిరకాలము రాజ్యముచేసి విదేహముత్తులగుట. యిచట వర్ణింపఁబడుచున్నవి.]

శ్రీ వసిష్ఠ ఉవాచః—

తతః సముదితే సూర్యే వితమస్యమ్భురే స్థితే
పముద్గకాదివ జగన్మణౌ తస్మిన్వినిర్గతే. 1
వికనత్యరుణో పాస్తే చక్షుషీవామ్బుజాకరే
ఆచరేష్వివ లోకేషు ప్రసృతేష్వర్కరశ్శిషు. 2
దంపతి తౌ సముత్థాయ కృతసంధ్యాక్రమకా సితౌ
పత్రాసనే నృదుస్నిగ్ధే కాన్తా కాఞ్చనకన్దరే. 3

శ్రీ వసిష్ఠః—ఓ రామచంద్రా! ఆ రాత్రి గడచినమీఁదట, పాటికనుండి మణివలె జగన్మణియగు సూర్యభగవానుడు వినిర్గతుడుకాఁగా నాకన మంధకారరహితమయ్యెను. మణియు, ర క్తవర్ణ శేత్రములవలె కమలవనము వికసించెను. అత్రటి జగత్తునందలి ప్రాణికోట్లు, కర్మములందట్లు ప్రవృత్తులై రో, అట్లు సూర్యకిరణములున్న నంతటఁ బ్రసరింప నపుడాదంపతులిరువురును లేచి ప్రాతః కాల సంధ్యాక్రమమును నిర్వర్తించి, సువర్ణ గుహాయందుఁ బత్రములచే నిర్మితమైన కోమల స్నిగ్ధ యాసనముపైఁ గూర్చుండిరి.

అథోత్థాయాత్ర చూడాలా రత్నకుమ్భం పురఃస్థితమ్
కాన్తా సంకల్పయామాన పూర్ణం సప్తాభివారిభిః. 4
తేన మజ్జలకుమ్భేన తం పూర్వాభిముఖం సితమ్
భార్యా భర్తారమేకాన్తే స్వరాజ్యేఽభిషేచ సా. 5
సంకల్పేవగతే హైమే స్వభిషిక్తం స్వవిష్టరే
స్థితం ప్రోవాచ తస్మి సా చూడాలా దేవరూపిణీ. 6
కేవలం మానముత్సృజ్య తేజః శాన్తమిదం ప్రభో
అష్టానాం లోకపాలానాం తేజస్తస్యం శరతుమ్హాసి. 7

చూడాలయేటి సంప్రోక్షో వనే రాజా శిఖిధ్వజః
వదన్నేవం కరోమితి మహారాజత్వమాయయా.

8

పిదప రాజయొక్క ప్రియపత్నియగు చూడాల తనయెదుటనున్న రత్నకంఠము సప్త సముద్రముల జలముచే బూర్ణమగునట్లు సంకల్పించెను. అట్లాజలపూరిత ఘటముచే నామె పూర్వాభిముఖుడైయున్న తనభర్తను, ప్రియమగు స్వరాజ్యమున నభిషేకమొనర్చెను. అంత, సంకల్పముచే బ్రాప్తించిన సువర్ణసింహాసనముపైఁ గూర్చుండిన పూర్ణాభిషిక్తుడగు రాజుతోటి మాత్మంగియై, దేవరూపిణియగు చూడాల యిట్లు పలికెను - 'ప్రభూ! మనులకు యోగ్యమగు శాంతతేజమును వదలి, శాసించుటకు యోగ్యమైన యింద్రాద్యప్రలోకపాలకుల తేజమును నీవిపుడు ధరింపఁబరియున్నది. ఆ వాక్యములవిని వనమందున్న రాజగు శిఖిధ్వజుడు 'అట్లే గావించెదన'ని వచించి యమృతహారాజు పదవినిదాల్చెను.

అథ ప్రతిహారపదే తిష్ఠనీమాహ మానిసీమ్
అద్య దేవీపదే రాజ్ఞం త్వం కరోమ్యభిషేకినీమ్.

9

ఇత్యుక్త్వా సరసి స్నావ్య మహాదేవీపదే తథా
అభిషిక్తాం నృపః కృత్వా స తామాహ నిజాం ప్రియాం.

10

ప్రియే కమలపత్రాక్షీ క్షణాత్సంకల్పసంభవమ్
మహావిభవముద్దామ సైన్యమాహర్తమర్హసి.

11

ఇతి కాస్తవచః శ్రుత్వా చూడాలా వరవర్ణినీ
సైన్యం సంకల్పయామాస ప్రావృడ్ఘనమిహోద్భటమ్.

12

పిమ్మట ద్వారపాలుని స్థానమున కనయముగ నున్నట్టి మానినియగు తనప్రియతోటి రాజిట్లు పలికెను - 'ప్రియా! నేఁడు నిన్ను రాజ్యమందభిషిక్తమొనర్చి మహారాణిపదమున స్థాపించెదను - అనిచెప్పి తటాకమున న్నానమాచరించి మహాదేవీపదమున తన ప్రియనభిషిక్తగఁడనీ యిట్లు నుడిఁగెను - 'కమలపత్రములవంటి నేత్రములుగల యోప్రియా! క్షణకాలములో నీ సత్యసంకల్పముల ద్వారా వైభవయుతముగ గొప్పసేన నుత్పన్నముగావించవలసినది' - ఈ త్రవవర్ణముగల చూడాల పలియొక్క యావాక్యములవిని, వర్షర్తువు గొప్పమేఘమును సంకల్పించునట్లు, గొప్పసేననుగూర్చిన సంకల్పము గావించెను.

సైన్యం దదృశతుస్తతో వాజవారణ సంకులమ్
పతాకాపూరితా కాశం నీరన్ధ్రీకృతకాననం.

13

తూర్యారవధ్వనచ్చైలగుహాగహన కోటరమ్
మాలిరత్నమహాద్యోతవిమూర్ఛిత తమఃపటం.

14

తత్ర గన్ధద్విపవరే కృతపార్థివమణ్డవే
రక్షితే హృష్టసామనైరారూఢౌ నృపదంపతీ.

15

తతః శిఖిధ్వజో రాజా మహిష్యా సమమిష్టయా
ఏదాతిరథసంబాధం కర్తన్నతిబలోబలమ్.

16

చచాలాచలచాలిన్యా సేనయా స తతో వనాత్
భీష్టన్నివ రసాశైలం వాత్సయేవాశు భామయా.

17

తదనంతరము, ఏనుఁగులచేతను, గుఱ్ఱములచేతను వ్యాప్తమై, పతాకములచే నాకాశమును బూర్ణమొనర్చునదై వనమును అవకాశకహితముగాఁ గావించునదై, తూర్వాదుల ప్రతిధ్వనులచేఁ బర్వతములయొక్కయు, గుహలయొక్కయు గహనకోటరములను శబ్దితములుగఁగొనర్చునదై, ముకుటము లందలి రత్నప్రకాశముచే అంధకారమును నశింపఁజేయునదైనట్టి గొప్పసేనను వారిరువురును గాంచిరి. రాజసమూహము గల్గియున్న యాసేనయందు, ప్రసన్నసామంతులచేఁ బరిరక్షింపఁబడియున్న మద గంధయుక్తముగ శ్రేష్ఠగజము వాడుపతు లపుడభిరోహించిరి. తదుపరి మహాబలశాలియగు శిఖిధ్వజ సృపాలుఁడు తన ప్రియురాలగు రాణితోఁగూడ, కాల్యులము రథాదులతోఁగూడిన గొప్పసేన పెంట పచ్చుచుండ, పర్వతమువలె సేనుమన్న యా సేనతో పోవుచు భూమినుండి బయల్పెడలిన వాయువు వలె పర్వతముల భేదించుకొని చనుచు శీఘ్రముగ నవ్వనమునుండి చును మెసోయెను.

తస్మాన్మహేష్ఠా శైలేష్ఠా చ్చలితః స మహిపతిః
పథి పశ్యన్నిరీదేశాన్నదీర్ఘమాన్సజజ్జలాన్.

18

దర్శయన్స్వప్రియాయాస్తమాత్మవృత్తాస్తసంచయమ్
ప్రాగల్భేనైవ కాలేన స్వాం పురీం సర్గశోభనాం.

19

తత్ర తే తస్య సామన్తాస్తదాగమనమాదృతాః
వివిదుర్జయశ్చ భేన నిర్గుఘ్నశ్చోదితాశయాః.

20

ఏకతాం సంప్రయాతేన తారతూర్యనినాదినా
బలద్వయేన తేనాసా వివేక సగరం నృపః.

21

లాజపుష్పాల్పలివ్రాతైరావృప్తః పారయోషితాం
వణిజ్శార్గమసౌ పశ్యన్సరంపరమనుత్తమమ్.

22

పతాకాధ్వజ సంబాధం ముక్తాజాలమనోరమం
సృత్యగేయ పరస్త్రీకం స్వభూమావచలస్థితమ్.

23

ప్రవిశ్యాథ గృహం తైస్తైః సంయుతం నృపమజ్జలైః
సమ్యక్సమ్మానయామాస ప్రణతం ప్రకృతివజమ్.

24

అట్లారాజు మహేంద్రపర్వతమునుండి యేగుచు మార్గమున పర్వతములను, దేశములను, నదులను, వనపహితములగు గ్రామములను జూచుచుఁబోయెను. రాజ్యమునుండి బయలుదేలునాటి తన పూర్వవృత్తాంతముల నటు రాజు తనప్రియురాలికిఁ జూపుచు, స్వర్గమువలె శోభాయమానమైనట్టి తనపురమును అల్పకాలముననే చేరెను. జహజయ ధ్వనులవలన రాజయొక్క యాగమును దూరమున నుండియే యెఱిగి, ఆతని మఁత్రులున్న, సామంతులున్న బ్రహ్మలై, ఉత్కంఠతోఁగూడినవారై

యాతనిని సన్మానించుటకై పుణ్యమునుండి బయలుదేరిరి. తూర్వాధుల యున్నతశబ్దములచే నేకత్వమును బొందిన యా యిరునేలలోఁగూడ రాజపుడు నగరమును బ్రకేశించెను. పురస్త్రీలచే జల్లఁబడిన లాజు(పెండ్లు)తోటిన్ని, పుష్పంజులతోటిన్ని గప్పబడిన యారాజు ఉత్తరోత్తరమున నత్తుత్తమనుగు వ్యాపారుల మార్గము నవలోకించుచు, బోయెను. పిదప అతఁడు పతాకములచేతను, ధ్వజములచేతను వ్యాప్తమై, ముత్యముల సమూహములచే మనోహరమై, ఉత్తమస్త్రీలస్వత్యశానములచేఁబూర్ణమై, స్వభూమిపైఁగైలాసమువలె నున్నతముగనున్నదై, ఆయా రాజయోగ్యములగు మంగళములతోఁగూడియున్నదైన తన రాజభవనమును బ్రవేశించి, నమ్రులై యున్న మంత్రాధిప్రధానగణమును బాగుగ సన్మానించెను.

పురోత్సవం భృతం కృత్వా దినసప్తము తమం
అకరోద్రాజ్యకార్యాణి స్వాని స్వాస్త్యపురే నృపః, 25
దశవర్ష సహస్రాణి రాజ్యం కృత్వా మహీతలే
సహచూడాలయా రామ విరతో దేహధారణాత్. 26
దేహముత్సృజ్య నిర్వాణమస్నేహ ఇవ దీపకః
అపునరన్యనే రామ జగమేతి మహామతిః, 27
దశవర్ష సహస్రాణి సమన్వప్తి తయాతయా
రాజ్యం తయా రమయాప్తి నిర్వాణం పదమాప్తవాన్. 28

ఓ రామచంద్రా! ఏడు దినములపాటు నగరమున గొప్పయుత్సవము గావించి యా రాజరాజకార్యములను, అంతఃపురమునందు స్వాభివృద్ధులగు కార్యములను జేసెను. పిమ్మట, పదివేల సంవత్సరములు భూమండలముపై రాజ్యమేలి, చూడాలలో సహతనదేహధారణమున విరమించుకొన్నాడు. అప్పుడు దేహమును ద్వజించి యామహామతి మరల జన్మించుకుండుటకొఱకై, తైలములేని దీపమువలె, నిర్వాణప్రాప్తిచేసెను. అట్లు పదివేల సంవత్సరములపాటు సమన్వప్తిచే రాజ్యమును బాలించి, చూడాలలో సహక్రిడించితాతఁడు నిర్వాణజడమును బొందెను.

విగత భయవిషాదో మానమాత్సర్యముక్తః
ప్రకృతసహజర్యా ము కసిరాగబుద్ధిః
ఇతి సమసమదృష్టిర్మత్యు మార్యోఽథ జిత్యా
దశశిశిక సహస్రాణ్యేకరాజ్యం చకార. 29

ఓ రామచంద్రా! భయ, విషాద, అభిమాన, మాత్సర్యరహితుఁడై ప్రాప్తించిన సహజర్మల శేషము, రాగవర్జితముగ బుద్ధిగలవాఁడై, సములకంఠెను నధికసమముద్ధితోఁగూడియుండి, అర్హుడగు యాభిధ్వజరాజు మృత్యువును జయించి జంబూద్వీపమునఁ బదివేలవత్సరములు రాజ్యముచేసెను.

భుక్త్వా భోగాననేకాన్సువి సకలమహీపాల చూడామణిత్యై
స్థిత్యా వై దీర్ఘకాలం పరమమృతపదం ప్రాప్తవాన్సత్వశేషః
ఏవం రామాగతం త్వం ప్రకృతమనుసరన్కార్యజాతం విశోక
సిహోత్తిష్ఠ స్వయం వా ప్రసభమనుభవన్లోక మోక్షాదిలక్ష్మీం 30

ఇత్యాదీ శ్రీవాసిష్ఠమహారామాయణే వాల్మీకీయే దేవదూతోక్తే మోక్షో
పాయేషు నిర్వాణ ప్రకరణేపూర్వార్థే చూ॥ శిఖిధ్వజ నిర్వాణం నామ
దశోత్తరశతతమః సర్గః 110 ।

శిఖిధ్వజస్వపాలుఁడు దీర్ఘకాలముపాటు మహీపాలురయొక్క చూడామణిపదమునఁ బ్రతిష్ఠితుఁడై, అనేకభోగముల ననుభవించి, సన్యాశ్రమే శేషించియున్నవాఁడై, పరమమగు అమృతపదమును బొందెను. ఓ రామచంద్రా! నీవున్న అదేప్రకారము యథాప్రాప్తమగు కార్యసమూహము నాచరించుచు, సమాధియందు స్థిరుఁడవై యుండుము. లేక స్వయముగ భోగ మోక్షజ్ఞానాత్మైశ్వరమును బాగుగ ననుభవించుచు వ్యవహారమందైన నుండుము. (సమాధివృత్తానములందు నీకు ఫలభేదము లేదని భావము)

ఇది శ్రీవాసిష్ఠతాత్పర్య ప్రకాశికయందు నిర్వాణప్రకరణమున
చూడాలోపాఖ్యానమున శిఖిధ్వజనిర్వాణమును నూటపదియవ సర్గము 110॥
చూడాలోపాఖ్యానము సమాప్తము.

ఏకాదశాధిక శతతమః సర్గః

[రాజ్యా రాజేన పిత్రాత సర్వస్వం త్యాజితః కచః
అస్తేఽహంకారసంత్యాగాత్పూర్ణోఽభూతి వర్ణ్యతే.

చూడాల రాజుచే సమస్తము త్యాగము చేయించఁజేసినట్లు, కచుని తండ్రి కచునిచే సమస్తము త్యాగమైనవర్ణ్యతేయుటయు, తుదకు అహంకారమునుగూడఁ ద్వజించి కచుఁడు పూర్ణరూపుఁడగుటయు నిచట వర్ణించఁబడుచున్నవి.]

శ్రీవాసిష్ఠ ఉవాచః—

ఏతత్తే సర్వమాఖ్యాతం శిఖిధ్వజకథానకం
అనేన గచ్ఛన్మాగ్నేణ స కదాచన భద్యసే. 1

శ్రీవాసిష్ఠుఁడు:- ఓ రామచంద్రా! ఇన్నిధమున శిఖిధ్వజుని కథయంతయు సంపూర్ణముగ నీకు వచించితిని. ఇట్టిమార్గమునఁ బోయినచో నీవెపుడును భిన్నఁడవుకానేరవు.

ఏతాం దృష్టిమవప్తభ్య రాగద్వేష వినాశినీం
నిత్యం సీరాగయా బుద్ధ్యా తిహావప్తభ్యతత్పరః. 2

రాగద్వేషవిహానియగు యిట్టి దృష్టి నవలంబించి, రాగరహితబుద్ధిచే నీవు నిత్యము పూర్ణానందపదమున దృఢముగ నెలకొనియుండుము.

యథా శిఖిధ్వజో రాజ్యం కృతవానేవసూదృశేష్
రామ వ్యవహరన్రాజ్యే భోగమోక్షమయో భవ. 3

ఓరామచంద్రా! శిఖిధ్వజాదు రాజ్యమెట్లు చేసెనో, అట్లే నీవున్న వ్యవహారమాచరించుచు భోగ మోక్షములచే బూర్ణుడవు కమ్ము

శిఖిధ్వజక్రమేతైన యథా బోధగువాప్తవాన్
కచో బృహస్పతేః పుత్రస్తథా బుధ్యస్వ రాఘవ.

4

ఓ రాఘవా! శిఖిధ్వజానివలెనే బృహస్పతికొమరుడగు కచుడెట్లు జ్ఞానమును బొందెనో అట్లే నీవున్న జ్ఞానయుక్తుడవు కమ్ము.

శ్రీరామ ఉవాచ:-

బృహస్పతేర్భగవతః పుత్రోఽసౌ భగవాన్కచః
యథా ప్రబుద్ధో భగవన్సమానేన తథా వద.

5

శ్రీరామచంద్రుడు:- ఓ మునీంద్రా! భగవంతుడగు బృహస్పతియొక్క పుత్రుడెట్లు జ్ఞానము బొందెనో, అవిషయము నాకు సంక్షేపముగఁ దెలియఁజేయవలెద.

శ్రీవసిష్ఠ ఉవాచ:-

శృణు రాజన్కథాం శ్రీమాశ్విభిర్వజ్రవదేవ సః
ప్రబోధం పరమం యాతో దేవదేశికజః కచః.

6

శ్రీవసిష్ఠుడు:- ఓ రామచంద్రా! శిఖిధ్వజానివలెనే దేవగురుపుత్రుడగు శ్రీమంతుడైన కచుడెట్లు పరమ జ్ఞానయుక్తుడాయెనో, ఆ కథను నీవు వినుము.

బాలభావాత్సము తీర్థః సంసారోత్తరణోన్ముఖః
కచః పదపదార్థజ్ఞో బృహస్పతిమభాషత.

7

బాల్యావస్థను దాటి యావనమున, బ్రవేశించిన వెంటనే సర్వవిద్యాప్రవీణుడగు కచుడు సంసారమును దరింప న ద్వేషముతో (తన తండ్రియగు) బృహస్పతినికూర్చి యిట్లుపలికెను:-

కచ ఉవాచ:-

భగవన్సర్వధర్మజ్ఞ కథం సంస్మృతిపజ్జరాత్
అస్మాన్నిర్గమ్యతే బ్రూహి జన్తునా జీవతన్తునా.

8

సర్వధర్మజ్ఞుడగు మహాత్మా! జీవితమును తంతువుచే బంధింపబడినట్టి జీవుడే సంసార పంజరమునుండి యెట్లు వినిగ్తుడగునో జనింపుడు?

బృహస్పతి రువాచ:-

అనర్థమకరాగారాదస్మాత్సంసారసాగరాత్
ఉడ్డియతే నిరుద్వేగం సర్వత్యాగేన పుత్రక.

9

బృహస్పతి:- కుమారా! అనర్థములను మొసళ్లకు అటపట్టిన యీ సంసార సాగరము సర్వ త్యాగముచే నిర్భయముగ దాటబడును.

శ్రీ వసిష్ఠ ఉవాచ:-

ఇత్యాకర్ణ్య కచో వాక్యం పితృః పరమసావనమ్
సర్వమేవ పరిత్యజ్య జగత్తైకాన్తకాననమ్.

10

శ్రీవసిష్ఠుడు:- ఓ రామచంద్రా! తన తండ్రి నుండి యీ పరమపవిత్రగురు వాక్యమును విని కచుడు సమస్తమును బరిత్యజించి యేకాంతనమనకు, బోయెను.

బృహస్పతే స్తద్దమనం నోద్వేగాయ భభూవ హ
సంయోగే చ వియోగే చ మహాన్తో హి మహాశయాః.

11

పుత్రుడెట్లుగటచే బృహస్పతికి దఃఖము కలుగలేదు. ఏలయనఁగా. సంయోగ, వియోగ ములందు మహాత్ములు మేరువువలె స్థిరబుద్ధి గల్గియుందురు.

అథ వరేషు జాతేషు త్రిషు పశ్యాను సోఽనఘ
పునః ప్రాప మహారణ్యే కస్మింశ్చిత్పితరం కచః.

12

పాపరహితుడగు రామచంద్రా! అటుపిమ్మట నెనిమిదివత్సరములు గడచిన తరువాత యొకానొక మహారణ్యమునఁ గచుడు తన తండ్రిని గలిసికొనెను.

పరిపూజ్యాభివాద్యైనం సమాలింగిత పుత్రకమ్
అపుచ్ఛద్వాత్పతిం భూయః స కచః కాన్తయా గిరా.

13

కచుడతనికిఁ బూజాప్రణామాదులఁ గావించినపిమ్మట తండ్రి యీ తన పుత్రులకు గొగ్గరి చుకొనెను, తిరిగి మనోహరమైన వాక్కుతోఁగచుడు బృహస్పతి నిట్లడిగెను:-

కచ ఉవాచ:-

అద్యే దమప్తమం వర్షం సర్వత్యాగః కృతోమయా
తథాపి తాత విశ్రాంతిం నాధిగచ్ఛామ్యనిద్దితాం.

14

కచుడు:- పూజ్యుడగు తండ్రి! నేను సర్వత్యాగ మాచరించి నేటికి నెనిమిది వత్సరములు గడచినవి. కాని అనిదితమగు విశ్రాంతిని నేనింకను బడయవచ్చును.

శ్రీ వసిష్ఠ ఉవాచ:-

ఏవమార్తవచ స్తస్మిన్కచే వదతి కాననే
సర్వమేవ త్యజేత్సుక్వా వాక్పతిర్దివముద్యయా.

15

శ్రీవసిష్ఠుడు:- ఓ రామచంద్రా! పుత్రుడెట్టి దీనచనములఁ బల్కి సమస్తము త్యజింపు మని చెప్పి బృహస్పతి స్వర్గమునకు వెడలిపోయెను

గతే తస్మిన్కచో దేహోద్వల్కలాద్యప్యథాత్యజత్
గతేస్వభ్రాంతారేణ శరద్వోష్ణమా సమాభవత్.

16

బృహస్పతి వేదలినమీదట, కరుణు చీరవల్కలాదులగుడ ద్యజించి, మాకోదయము
యమున వంద్ర నక్షత్రగణరహితమై వెలయు శరత్కాలాకాశమువలె నాయెను.

పునర్వర్షత్రయేణైవ కస్మింశ్చిత్కాననానరే
తత్యాజామ్బుదవర్షాది శరదీవ నభస్తలమ్.

17

మరల మూడు సంవత్సరముల వలకుఁ గరుణు మఱియొకవసమున యొకానొక కొండ
గుహాశ్రయించి, శరత్కాలాకాశమువలె మేఘవర్షాదులఁ ద్యజించెను.

ఉపాసేతో దిగ నేషు శాస్త్రహస్తవపుః శ్వసన్
దూయమానమనాః ప్రాప తమేవ పితరం గురుమ్.

18

అట్లేకాంతమున దిగంతములందు దిగంబరుడై వసించు భిన్నచిత్తుడై యుండ నపు
డవట మరల ఆతఁడుతన తండ్రియగు గురువును జూచెను.

కృతపూజాక్రమా భక్త్యా సమాలింగితపుత్రకమ్
అప్యచత్పు కచో భూయః ఖేదగదదయా గిరా.

19

భక్తిపూర్వకముగఁ బూజాక్రమమును గావించిన పుత్రునిఁ దండ్రి కాంగలించుకొన నంత
కరుణు ఖేదయుక్తుడై గదదస్వరముతో మరల ఆతని నిట్టడిగెను.

కచ ఉవాచ:—

తాత సర్వం పరిత్యక్తం కన్ధాం వేఃఖలతాద్యపి
తథాపి నాస్తి విశ్రాంతిః స్వపదే కింకరోమ్యహం.

20

కరుణు: తండ్రి! నేను నాబొంత, దండము, మున్నగువానితో సహాసమస్తమును బరిత్యజించితిని. అయినను, ఆత్మపదమున నాకింకను విశ్రాంతి కలుగలేదు. ఏమి చేయుదును.

బృహస్పతిరువాచ:—

చిత్తంసర్వమితిప్రాహు సత్త్వక్వా పుత్ర రాజనే
చిత్తత్యాగం విదుః సర్వత్యాగం సర్వవిదో జనాః.

21

బృహస్పతి:— కుమారా! చిత్తమే సమస్తమని వచించుచున్నాడు. అద్దానిని ద్యజించి కోలి
తుండవగుము. ఏలయనఁగా, చిత్తత్యాగమునే సర్వవేత్తలగు జనులు సర్వత్యాగమని యెఱుంగుదురు.

శ్రీవసిష్ఠ ఉవాచ:—

ఇత్సుక్త్వా హక్వతిః పుత్రం పుష్టువే తరసా నభః
అన్వియేవ కచశ్చిత్తం పరిత్యక్తుమఃన్నధీః.

22

శ్రీవసిష్ఠుడు:— ఓ రామచంద్రా! ఇట్లు పలికి బృహస్పతి వేగముగ నాకాశమున నెగిరి
పోయెను పిమ్మట, కరుణు ఖేదరహితమగు బుద్ధిగలవాడై చిత్తత్యాగమునకై యుపాయమును వెతుక్
సాగెను.

చిన్తయన్నవ్యసా చిత్తం న యదా వేద కాననే
తదా సంచిన్తయా మాస ధియైవ పితరం యయా.

23

అవ్వసమున చిత్తమునుగూర్చి చింతనచేయుచు నెపుడదాని నెఱుంగజాలకుండెనో, అపుడా
తఁడు తనబుద్ధితే దండ్రినిగూర్చి చింతించెను.

పదార్థవృద్ధం దేహాది న చిత్తమితి కథ్యతే
తదేతత్కిం క్వవా వ్యర్థం నిరాగన్తం త్యజామ్యహమ్.

24

పదార్థసమూహమగు యాదేహదులను చిత్తమని చెప్పురు. అట్టైన వ్యర్థముగ ఈరాగరహిత
మగు దేహదుల నేల త్యజింతును?

పితుః సకాశం గచ్ఛామి జాతుం చిత్తం మహారిపుమ్
జ్ఞాత్వా తత్సంత్యజామ్యాశు తత్ సత్త్వమి విజ్వరః.

25

మహాశత్రువగు చిత్తమునుగూర్చి యెఱుంగుటకొఱకై నేను దండ్రవద్దకుఁ బోవుదును. దాని
నెఱిగి శీఘ్రముగ నద్దానిని ద్యజించివైచి సంతాపరహితుడవైయుండెను.

శ్రీవసిష్ఠ ఉవాచ:—

ఇతీసంచిన్త్య స కచ ఉజ్జగామ త్రివిప్లవమ్
వాక్పతిం ప్రాప్య సన్నేహం వవన్తే ప్రణామామ చ.

26

శ్రీవసిష్ఠుడు:— ఓ రామచంద్రా! షట్లు విచారించి కరుణు స్వస్థమనవిధాని
పూర్వకముగ తనతండ్రికి వందన మాచరించెను.

అప్యచ్ఛచ్చైసమేకాన్తే కిం చిత్తం భగవన్వద
స్వరూపం బ్రూహి చిత్తస్య యేన తత్సంత్యజామ్యహమ్.

27

మఱియు నేకాంతమునఁ దండ్రి నిట్టడిగెను—మహాత్మా! చిత్తముయొక్క స్వరూపమే
నియో వచింపుడు! దానిజెలిసికొని నేనద్దానిని ద్యజింతును.

బృహస్పతిరువాచ:—

చిత్తం నిజమహంకారం విదుశ్చిత్తవిదో జనాః.
అన్తర్యాయమహం భావో జన్తోస్తచ్చిత్తముచ్యతే.

28

బృహస్పతి:— పుత్రకా! మనుజునకు తన అహంకారమే చిత్తమని చిత్తజ్ఞులు పలుకుదురు.
జీవుని అంతరమున నే యహంభావముగలదో, అదియే చిత్తమని మేల్కొనఁబడును

కచఉవాచ:—

త్రయ సింశన్మహాకోటిప్రమాణస్య మహామతే
గురో గీర్వాణవృద్ధస్య కథమేతద్వదేతి మే.

29

కమఁడు:- మున్నదిమూఁడు కోట్ల దేవతలసమూహమునకు గురువగు నోమహామతి! ఈ యహంభావము చిత్తమెట్లుగనో వచింపనేడెద.

మన్యేఽస్య దుష్కరత్యాగో న సిద్ధిముపగచ్ఛతి
కథమేష కిల త్యక్తుం శక్యతే యోగినాం వర.

30

యోగివర్యా! నాదృష్టియం దిద్దానిత్యాగము దుష్కరముగనే కప్పట్టుచున్నది. అట్టిత్యాగము సిద్ధింపఁబడఁజాలకున్నది. కాన నీయహంకార మెట్లు త్యజింపఁబడునో తెలుపుపార్థవ.

బృహస్పతి రువాచ:-

అపి పుష్పావదలనాదపి లోచనమీలనాత్
సుఖరోఽహంకృతేస్త్యాగో న క్షేకోఽత్ర మనాగపి.

31

బృహస్పతి:- కుమారా! (నిజమే దాని. సాక్షి నెఱుంగనిచో నద్దానిఁ ద్యజింపఁట కష్టతరమే. కాని, సాక్షి నెఱిగినచో) పూవును నలుపుటకంటెను. కనుమాయుటకంటెను అహంకారమును ద్యజింపఁట చాల సులభమేయగును ఇంద్రాకింఁలైనను కష్టములేదు.

యథైతదేవం తనయ తథా శృణు వదామి శే
అజ్ఞానమాత్రసంసిద్ధం వస్తు జ్ఞానేన నశ్యతి.

32

పుత్రా! అది యెట్లుగనో చెప్పెద వినుము. సాక్షియగు అత్మజగుచ్చిన అజ్ఞానమాత్రముచే నేవస్తువు (అహంకారాదులు) సిద్ధించుచున్నదో, అది తదాత్మజ్ఞానమాత్రముచే నశించుచున్నది.

వస్తుతో నాన్త్యహంకారః పుత్ర మిథ్యా భ్రమో యథా
అసన్ననివ సంపన్నో బాలవేతాలవత్సితః.

33

కుమారా! మిథ్యయగు భ్రమవలె, అహంకారము యశార్థముగ లేనిదేయగును. బాలుని బుద్ధి యందు చేతాళమువలె నిది అసన్నైవన నత్తువలె సంపన్నమై వెలయుచున్నది.

యథా రజ్జావం భుజంగత్వం మరౌవమ్ముమతిర్మథా
మిథ్యావభాసః స్ఫురతి తథా మిథ్యావ్యవహృతిః.

34

రజ్జావునందు సర్పత్వమున్ను, మరుఘామియందు జలబుద్ధియు, మిథ్యాభాసమైనను నెట్లు స్ఫురించుచున్నవో, అట్లే అహంకారమున్ను మిథ్యయైనను స్ఫురించుచున్నది.

అనదేవ యథా ద్విత్వం మోహాద్విదౌ విలోక్యతే
తథా స్ఫురత్ప్రహంకారో న సత్యో వాప్యసన్న చ.

35

చంద్రునియందు ద్విత్వమునన్వయమైనను నజ్ఞానముచే నెట్లు గాంచబడుచున్నదో, అట్లే సత్తుగాని అసత్తుగానికాని అహంకారమున్ను గాంచబడుచున్నది.

ఏకమాద్యస్తరహితం చిన్మాత్రమమలాన్తరం
ఖాదవ్యతితరామచ్ఛం విద్యతే సర్వవేదనమ్.

36

ఏకమై, అద్యంతరహితమై, అకాళముకంటె సతి స్వచ్ఛమై, సర్వల కనభవరూపమై అత్యంతనిర్మలమైనట్టి చిన్మాత్రమగు అత్మయొకటియే సత్యమై వెలయుచున్నది.

సర్వత్ర సర్వదా సర్వప్రకాశం సర్వజన్తుషు
తదేవైకం కచత్యమ్బు విలోలాస్వధి వీచిషు.

37

సర్వత్ర, సర్వదా, సర్వజీవులందును బ్రకాశరూపమై, ఆ యాత్మయొకటియే చంచల సముద్రతరంగములందు జలమువలె - స్ఫురించుచున్నది.

అత్ర కోఽయమహంభావః కుతో నా కథముత్థితః
క్వాప్సు జాతో రజోరాశిః క్వానలాదుత్థితం జలమ్.

38

ఇట్టి యాత్మయం దహంభావ మెట్లునుండి యే రూపమున నున్నను మైనది? జలమందు భూభిసమూహమెచట నెట్లుత్పన్నమైనది? అగ్నినుండి జలమెట నేరూతమున నుద్భవించినది?

అయం సోఽహమితి వ్యర్థం ప్రత్యయం త్యజ పుత్రక
తుచ్ఛం పరిమితాకారం దిక్కాలవివశీ కృతమ్.

39

పుత్రకా! దేశకాలవస్తువులచే బలిచ్చిన్నమై, తుచ్ఛమై, పరిమితమగు యాకారము గలదైన 'ఓం', వాఁడు, నేన'ను వ్యర్థమగు విశ్వాసమును బారద్రోలుము.

దిక్కాలాద్యనవచ్ఛిన్నం స్వచ్ఛం నిత్యోదితం తతమ్
సర్వార్థమయమేకార్థ చిన్మాత్రమమలం భవాన్.

40

దేశకాలాదుల పరిచ్ఛేదములేనిది, స్వచ్ఛమై, నిత్యోదితరూపమై, సర్వవ్యాపకమై, సమస్తమునకే ధిమైనమై, సర్వపదార్థముమై, అద్యయమై, చిన్మాత్రమైనట్టి నిర్మలమగు అత్మయే నీవు.

ఫలకుసుమదలానాం సర్వదిక్సంస్థితానాం
రస ఇవ జగతాం త్వం సంస్థితః సర్వదైవ

41

విమలతరచిదాత్మా నిత్యమేవాస్యనస్తః
క ఇవ కచ తవాహం నిశ్చయో భావమూర్తేః.

ఇత్యాది శ్రీనాసిష్ఠ మహారామాయణే వాల్మీకియే దేవదూతోక్తే మోక్షోపాయేషు నిర్వాణప్రకరణే పూర్వార్ధే కచోపాఖ్యానే కచప్రబోధో నామైకాద

శ్లో త్రరకతమః సర్గః 111 ||

ఓ కమఁడా! నలువైపుల విస్తరించియున్న పుష్ప, ఫల, ప తాదులయొక్క సారము వృక్ష ముందలి రసమైయున్నట్లు, సమస్తబ్రహ్మాండముల కాధారము. (సారము) సదా నీవేయైయున్నావు. కావున, అతినిర్మలమై, నిత్యమై, అచలమై, నిత్యానందరూపమైనట్టి చిదాత్మయే నీవు. అఖండమై, అద్యయమై, సన్మాత్రరూపమైనట్టి నీకు పరిచ్చిన్నమైన 'అహం' నిశ్చయము లేనేలేదు.

ఇది శ్రీ వాసిష్ఠతాత్పర్య ప్రకాశికాయందు నిర్వాణప్రకరణమున
కచోపాఖ్యానమున కచప్రబోధమును నూటపదునొకండవ సర్గము 111

ద్వాదశాధికకతతమః సర్గః

[కచాఖ్యానప్రబుద్ధస్య రామస్యప్రశ్నతోఽత్ర హి
విధ్యాపురుషకాఖ్యానం ఖరక్షణముచీర్యతే.

కచాఖ్యానముచే ప్రబుద్ధుడైనట్టి శ్రీరామచంద్రుని ప్రశ్నను పురస్కరించుకొని, శ్రీవసిష్ఠుడు విధ్యాపురుషుని ఆఖ్యానమును వచించుట, ఆతని యాకాశ రక్షణమునుగూర్చి పర్ణించుట ఇటుఁగావనగును.]

శ్రీవసిష్ఠ ఉవాచః—

ఇతి ప్రాప్య పరం యోగముపదేశ మను తమమ్

జీవన్ముక్తో బభూవాసా తతో దేవగురోః సుతః.

1

శ్రీవసిష్ఠుడు:—ఓ రామచంద్రా! ఈ ప్రకారముగ, ప్రత్యేకాత్మ పరమాత్మం యొక్క మను బరమయోగమునుజెల్పు సర్వోత్తమమైన యుపదేశమును బొంది యటుపిమ్మట దేవగురు పుత్రుడైన కచుడు జీవన్ముక్తుడాయెను.

నిర్మమో నిరహంకారశ్చిన్నగ్రన్థిః ప్రశాన్తధీః

కచో యథా స్థితోరామ తథా తిష్ఠాఽవికారవాన్.

2

ఓ రాఘవా! అహంకారముమకార రహితుడై, స్పృహయగ్రంథుల భిన్నమొనర్చి, ప్రశాంత బుద్ధిగలవాడై, ఏ వికారములులేక కచుడెట్లుండునో అట్లే నీవున్న నుండుము.

అహంకారమసద్విద్ధిమైనమాశ్రయ మా త్యజ

అసతః శకశ్చృద్విస్య కిల త్యాగగ్రహణా కుతః.

3

అహంకారమును అసత్తుగనే నీవెఱుఁగుము. దాని నాశ్రయించుటగాని, త్యజించుటగాని, గావించకుము. విధ్యయగు కుండేటికొమ్ముయొక్క గ్రహణముగాని, త్యాగముగాని యెవట?

అసంభవత్యహంకారే క్వ తే మరణజన్మనీ

సభఃక్షేత్రే తథా వ్యుప్తం కేన సంగృహ్యతే ఫలమ్.

4

అహంకారము అసంభవము కాఁగా నిక జననమరణము లేవట? ఆకాశమున విత్తనము గాటిన యెవనికి ఫలము లభించుచున్నది?

నిరంశం శాన్తసంకల్పం సర్వభావాత్మకం తతమ్

పరమాదవ్యయోః సూక్ష్మం చిన్మాత్రం త్వమనోమయమ్.

5

అంశరహితమై, సంకల్పవర్జితమై, సమస్త పదార్థరూపమై, వ్యాపకమై, పరమాణువు కంటెను సూక్ష్మమై, మనోరహితమైనట్టి చిన్మాత్రమే నీవు.

యథాన్యున సర్వజ్ఞాది యథా హేమోఽబ్జదాది చ

తదేవాతదివాభాసం తథాహంభావభావితః.

6

జలము తరంగాల రూపమునన, సువర్ణము అంగదాద్యాభరణరూపమునను భాసించునట్లు, నీవు చిన్మాత్రుడనైనను అహంభావరూపముచే భావించబడు చున్నావు.

అబోధేన జగత్సర్వం మాయామయమివ సితమ్

బోధేన సకలం బ్రహ్మరూపం సంపద్యతేఽనఘః.

7

పాపరహితుడవగు రామచంద్రా! అజ్ఞానముచే ఈమాయామయముగ జగత్తంతయు సిద్ధిఁ బొందుచున్నది. జ్ఞానముచే నిదియంతయు బ్రహ్మరూపమే యగుచున్నది.

ద్విత్యైకత్వమతీ త్వక్వా శేషస్థః సుఖితో భవ

మాదుఃఖితో భవ వ్యర్థం త్వం విధ్యాపురుషో యథా.

8

ఓ రాఘవా! ద్వైత, ఏకత్వబుద్ధిని దృఢించి శేషించినదానియందు సిద్ధిగల్గి సుఖముగ నుండుము. విధ్యాపురుషునివలె వ్యర్థముగ దుఃఖితుడవు గాకుము.

మాయేయమతిదుష్పారా సాంసారీ గాఢతాం గ తా

శరదా మిహికే వాళు బోధేనాయాతి తానవమ్.

9

దాటుటకుఁ గట్టతరమైనట్టి యీ సాంసారికమాయ దృఢత్వమును బొందియున్నది. శరదృతు ఖరచే నుండు నశించినట్లు అయ్యది జ్ఞానముచే శీఘ్రముగ వినాశమును బొందుచున్నది.

శ్రీరామ ఉవాచః --

పరమామాగతోఽస్మ్యస్తస్త్వపిం జ్ఞానామృతేన తే

అవగ్రహ భయాక్రాంతః స్వాసారేజేవ చాతకః.

10

శ్రీరామడు!— మునీంద్రా! పరప్రతిబంధముమతో గూడిన చాతకము, దైవశమున దర్శము కురియ, ఎట్లు తృప్తిఁ బొందునో, అట్లే తమ జ్ఞానామృతముచే నే నాభ్యంతరముడఁ దృప్తి పొందితిని.

అమృతేనేవ సిక్తోఽహమస్తచ్చామి శీతతామ్

ఉపర్యపి నమస్తానాం తిష్ఠామ్యతలసంపదామ్.

11

మహాత్మా! అమృతముచేఁ దమపలబడినట్లుగ నేను నాయంతఃకరణమున శీతలత్వమును బొందుచున్నాను. నమస్త అనమానసంపదలకు పైననే నేనిపుడు సిద్ధిగల్గియున్నాను.

న తృప్తిమనుగచ్ఛామి వచాంసి వదతస్తవ

చిన్దవీనాం మరీచీనాం చకోరస్తృప్తితో యథా.

12

కాని, దప్పిందొన్న చకోరము చంద్రకిరణములచే దృష్టి బొందనట్లు, తపవచనములచే నేనికను దృష్టి బడయకున్నాను.

తృప్తోఽపి భూయః పృచ్ఛామి త్వం ప్రశ్నమిమమిశ్వర
కో నామ తృప్తోఽప్యగ్రస్తం న పిబత్యమృతానవమ్. 13

ఓ మనీశ్వరా! తృప్తుడనయినను తమ్ముల మరల యీ ప్రశ్న గావించుచున్నాను. తృప్తుడైనను అమృతపానము గావించనివాఁ డెవఁడుఁడును?

కిముచ్యతే మునిశ్రేష్ఠ మిథ్యాపురుషనామకమ్
వస్త్రవస్త్రకృతం జగద్వినుజాతం వదాశు మే. 14

మునిశ్రేష్ఠా! వస్త్రపును అవస్త్రపుగను, అవస్త్రునకు జగత్తును వస్త్రరూపముగను, గావించిన యా మిథ్యా పురుషుఁడెవఁడో శీఘ్రముగ వచింపవేడెద.

శ్రీ వసిష్ఠ ఉవాచ:-

మిథ్యాపురుషబోధాయ శృణు రాఘవ శోభనాం
ఇమామాఖ్యాయికాం హానజనసిం మదుదీరితామ్. 15

శ్రీ వసిష్ఠుఁడు:- ఓ రాఘవా! మిథ్యాపురుషునిగూర్చి బోధించుటకై నాచే వచింపఁబడు చున్న, హాస్యజనకమై, శోభాసంతమైనట్టి యీ ఆఖ్యాయికను వినుము

అస్తి కశ్చిన్మహాబాహో మాయాయస్త్రమయః పుమాన్
బాల పేలవదీమూఢో గూఢో మాఘైర్భిణ కేవలమ్. 16

మహాబాహుఁడవగు రామచంద్రా! మాయాయస్త్రమయఁడును, బాలునివలె నల్పబుద్ధిగల వాఁడును, మూఢుఁడును, మాఘైర్భిణుడై నాపురుషుఁడును యొకానొక పురుషుఁడు గలఁడు.

స ఏకాస్తే క్వచిజ్జాతం శూన్యే తత్రైవ తివ్రతి
కేకోఽస్మి వహ్యోమ్ని మృగతృష్ణేవ వా మరా. 17

ఆకాశమున, కేశసమూహమువలెను. మరణభూమియందు జలమువలెను, ఆతఁ డొకానొక యేకాంతప్రదేశమున జన్మించినవాఁడై, అట్టి యేకాంతముననే యుండును.

తన్నాదన్యన్న తత్రాస్తి యదస్తి చ స ఏవ తత్
యచ్చాన్యత్ర తదాభాసం న చ వ్యతి దుర్మతి. 18

అవొట్టి అమిథ్యాపురుషుఁడుకన్న మఱియెవరునులేరు. ఏదియుండునో అదియంతఁడొకఁడే యగును. అన్యమును దేనిని నాతఁడుమానుమందుకో, అది యాతనియొక్కయే ఆ భాసమైయుండును. కాని యా దుర్బుద్ధి యట్లెఱుంగకుండెను,

సంకల్పస్తన్య సంజాతస్త్ర వృద్ధిముచేయుమః
ఖస్యాహం ఖమహం ఖం వే ఖం రక్షామితి నిశ్చలః. 19

ఆతఁడెవఁడు వృద్ధి నొందిన పిమ్మట - 'నే నాకాశమునకుఁ జెందినవాఁడను; నేనాకాశమునే, ఆకాశము నాది; కావున నిర్మలుండనై యాకాశమునే రక్షించెదనను' సంకల్పమువానికిఁ బొడమెను.

ఖం స్థావయిత్వా రక్షామి వస్తివ్యప్తం స్వయమాధరాత్
ఇతి సంచిస్తయన్వోమరక్షార్థం సోఽకరోద్గ్రహమ్. 20

'ఆకాశము నేదైన యుపాధియందుంచి యాదరముతో నద్దానిని రక్షించెదనని తలంచి యాతఁ డాకాశరక్షణార్థ మొక గృహమును నిర్మించెను.

తస్య కోశే బబన్ధాస్థాం రక్షితం ఖం మయేత్వసా
గృహాకాశేన సంతుష్టస్తతః స రఘునద్దన. 21

ఓ రఘునందనా! ఆగృహముయొక్క యంతర్యాగమునందలి యాకాశమునం దాతఁడు నేనాకాశమును రక్షించితి నను విశ్వాసము గలిగియుండును. మఱియు నాతఁడా గృహాకాశముచే సంతుష్టుడాయెను.

అథ కాలేన త త్తన్య గృహం నాశముపాయయా
ఋత్విస్తరేణాబ్జ ఇవ వాతేనేవ తరజ్గకః. 22

తదనంతరము, శరభువుచే, బూర్వకాలిక వర్షమున్ను, వాయువుచే దరంగమున్ను, నశించునట్లు, వాని యాగృహమున్ను గాలికముమున నశించిపోయెను.

హా గృహాకాశ నష్టం త్వం హా క్వ యాతమసి త్కణాల్
హా హా భగ్న మసిస్వచ్ఛమిత్వైవై తచ్చుశోచ సః. 23

అపుడాతఁడు అయ్యో! గృహాకాశమా! నీవు నశించిపోతివే! అయ్యో! త్కణాలములూ! నీవెచటికిఁ బోతివి? అయ్యో! ఇట్టి స్వచ్ఛమైన నీవు నశించిపోయితివే! అని యివ్వధమున శోకింప సాగెను.

ఇతి శోకశతం కృత్వా పునస్తత్రైవ దుర్మతిః
కూపం చక్రే ఖరక్షార్థం కూపాకాశపరోఽభవత్. 24

ఇట్లు పలువిధముల శోకించి, యాదుర్మతి మఱల యాకాశరక్షణము కొఱకై యవొట్టి నే యొక కూపమును నిర్మించి, ఆకూపాకాశరక్షణమునఁ దత్పరుడై యుండెను.

తతో నాశం స కాలేన నీతః కూపోఽపి తస్యచై
కూపాకాశే గతే శోకనిమగ్నోఽసౌ తతోఽభవత్. 25

కాలక్రమమున దూరి, మృత్తికాదలచే నాకూపము నింపఁబడి నశించిపోయెను. అట్లా కూపాకాశము నశించినవిదట మరల యాదుర్బుద్ధి శోకసాగరమున మునిగినవాఁడాయెను.

కూపాకాశప్రలాపాస్తే కుమ్భం శీఘ్రమథాకరోత్
కుమ్భాకాశపరో భూత్వా స్వయం నిర్వృతిమాయయా. 26

కుపాకాశమును గూర్చి దుఃఖించిన పిదప, యాతండు శిశువుగ నొక ఖటమును నిర్మించి, తద్భూతాకారక్షణమునఁ దత్పరఁడై, దానియందలి యభిమానముచే స్వయముగ నే ముఖమును బొంచెను.

కుమ్భాపి తస్య కాలేన నాశం నీతో రఘూద్వహః
యామేవ దిశమాదత్తే దుర్భగః సా హి నశ్యతి. 27

రఘుకుల శ్రేష్ఠుడనగు రామచంద్రా! కొంతకాలమునకాఖటమున్ను నశింపిపోయెను. ఇట్లా భాగ్యహీనుడై యే షడతి కలంబించు చుండెనో, అదియది నశించి పోవుచుండెను.

కుమ్భాకాశప్రలాపాన్తే ఖరతౌర్థం చకార సః.
కుణ్డం తథైవ తేనాసా కుణ్డాకాశపరో భవత్. 28

కుటాకాశనాశమును గూర్చి విలపించిన తదుపరి యాతండాకాశరక్షణమునకై యొక కుండమును నిర్మించి, అదేరీతి యాకుండాకాశమును రక్షించుట యందుఁ దత్పరుడై యుండెను.

కుణ్డమప్యస్య కాలేన కేనచిన్నాశమాయయా
తేజసేన తమస్తేన కుణ్డాకాశం శుశోచ సః. 29

ప్రకాశముచే నంధకారమునలె నదియుఁ గాలక్రమమున నశించిపోవ, ఆతండు దానికొల పును విలపించెను.

కుణ్డాకాశస్య శోకాన్తే ఖరతౌర్థం చకార సః.
చతుఃశాలం మహాశాలం తదాకాశమయో భవత్. 30

కుండాకాశ నాశమునుగూర్చి దుఃఖించిన యనంతరమత. డాకాశరక్షణముకొఱకై బాలుగు కాలఖలోఁగూడిన గొప్పకాల నొకదానిని నిర్మించి ఆ కాలాకాశమున నాన క్షిలనాఁడై తన్నయిండ్డై యుండెను.

తదప్యస్య జహరాశు కాలః కవలితప్రజః
జీర్ణపర్ణం యథా వాతస్తతః శోకపరో భవత్. 31

సమస్తప్రజలను గలబించునట్టి కాల మా మహాకాలమన్ను, ఎండిన యాకునువలె శిశువుగ నశించుకేసెను. అప్పుడాతండు మరల దుఃఖాకులితుడయ్యెను.

స చతుఃశాలకోకాన్తే ఖరతౌర్థం చకార మా
కునూలమమ్బుదాకారం తదాకాశపరః స్థితః. 32

ఆ చతుఃశాలాయుక్తమగు మహాకాలను గూర్చి శోకించిన పిదప, ఆతండాకాశరక్షణము కొఱకై మేఘాకారమగు నొక కునూలము (ధాన్యముంచెడు కొట్టు)ను నిర్మించి, తక్కునూలాకాశ పరఁడై యుండెను.

తదప్యస్య జహరాశు కాలో వాత ఇవామ్బుదం
కునూలనాశకోకేన తేనాస్థా ఫర్వతవ్యత. 33

కాని, వాయువు మేఘమును పొరించునట్లు, ఆ కునూలమునున్న కాలము శిశువుగ మారిం చినై చెను. ఆ కునూలనాశముచేతను నాతండు మిగుల శోకగ్రస్తుడయ్యెను.

ఏవం గృహచతుఃశాలకుమ్భకుణ్డకునూలకైః
తస్యాపర్యవసానాత్మా కాలో య మతివర్తతే. 34

ఓ రామచంద్రా! ఇవిగఘమున గృహ, కూప, కుంట, కుండ, చతుఃశాల, కునూలాద్యా, కాశ ముల రక్షించుచు మన్నుట్టి యా మిథ్యాపురుషుడు అనంతకాలము గడవిపోవుచున్నది.

ఏవం స్థితః స వివశో గగనం గుహాయాం
గృహస్థస్థానా గహనేన కిలాత్మబుద్ధ్యా
దుఃఖాస్తరాద్ధనతరాద్ధనదుఃఖజాత
మాయాతి యాతి చ గతాగతిసజ్జమాధః. 35

ఇత్యాదీ శ్రీవాసిష్ఠమహారామాయణే వాల్మీకీయే దేవదూతోక్తే మోక్షోపాయేషు నిర్వాణప్రకరణే పూర్వార్ధే మిథ్యాపురుషో పాఖ్యానే ఆకాశరక్షణం నామ ద్వాదశో త్తరశతతమః సర్గః || 112 ||

ఓ రామచంద్రా! ఇట్లా మిథ్యాపురుషుడు గృహ, కుపాదులయందలి యాకాశమును తాను గా గ్రహించుచు, వానియందలి యభిమానముచే వాని నిర్వాణ, క్షయములగు అత్యంత మహద్దుఃఖ మును బొందుచు, ఒకపుడు దానినుండి విడిపడుచును నుండెను.

ఇది శ్రీవాసిష్ఠతాత్పర్య ప్రకాశికయందు నిర్వాణప్రకరణమున
మిథ్యాపురుషాఖ్యానమున ఆకాశరక్షణమును నూటపండ్లెండవ సర్గము || 112 ||

త్రయోదశో త్తరశతతమః సర్గః

[మిథ్యాపురుషశబ్దాదేర్థోఽత్ర స్ఫుటమిర్యతే
యథైవాఖ్యానకాయాశ్చ తత్పర్యం సామ్యవర్ణనాత్.

పైకథయొక్క తాత్పర్యమును వర్ణించుటద్వారా మిథ్యాపురుష శబ్దాదుల యర్థము స్పష్ట ముగ నిట వివరించబడుచున్నది.]

శ్రీరామ ఉవాచ:-

మిథ్యానరప్రసంగేన కిం మాయాపురుషః ప్రభో
కథితో యం త్వయా వ్యోమరక్షణం చ కిముచ్యతే. 1

శ్రీరామండు:- ప్రభూ! ఈ మిథ్యాపురుషప్రసంగముచేత దాము వచించిన మాయాపురు షుడెవడు? మిథియు నాకాశరక్షణము యొక్క తాత్పర్యమేమి?

శ్రీవసిష్ఠ ఉవాచ:-

శృణు రామ యథాభూతమేతత్ప్రకటయామి తే
మిథ్యాపురుషవృత్తాంతం కథా యా కథితాఢునా. 2

శ్రీవసిష్ఠః- ఓ రామచంద్రా! ఇపుడు నీకు వచించితిని మిథ్యాపురుషావస్థానము
యొక్క యథార్థవృత్తాంతమును బ్రకటింపబోవునున్నాను, వినుము

మాయాయ స్త్రమయః ప్రోక్తో యః పుమాన్మునన్దన
ఏనం త్వం తమహంకారం విద్ధి శూన్యామృతోత్తమమ్. 3

రఘునందనా! మాయాయః ప్రమయః డగు ఏపురుషునిగూర్చి చెప్పియుంటినో, అతడుశూన్యా
కాశమునుండి యావిర్భవించిన అహంకారమని నీవెఱుంగుము

యస్మిన్నా కాశకోశే యస్మిన్నాఢో జగదిదం స్థితమ్
తదనన్తమసచ్ఛూన్యం సర్గాదా భవతి స్వయమ్. 4

సాధూ! ఏయాకాశకోశమున ఈజగత్తు స్థితిగల్గియున్నదో, అది యనంతమై భాసించు
చున్నది. కాని సృష్టికే బూర్వముది స్వయముగనే అనంతై, శూన్యమైయున్నది.

అన్తః స్థిత సుదర్లక్ష్య బ్రహ్మవ్యోమైర్బల్యైః శబ్దవత్
తస్మాదుదేత్యహంకారః పూర్వం స్పన్ద ఇవానిలాత్. 5

ఏమాయాకాశమునుండి యాఅహంకారముత్పన్నమగుచున్నదో, అద్దానిలోన నతిదుర్లక్ష్యమై
అభిష్టానరూపముచే బ్రహ్మముండియున్నది. ఆ చిదాకాశముందు అధ్యస్తమైన మాయాకాశమునుండియే
వాయువుచే జలనమువలె ఈయహంకారముదయించుచున్నది.

వృద్ధిం యాతః స గగనే కల్పయత్యాత్మతాం గతః
అనాత్మాత్మాభిధానేన తేనాసా యతతే తతః. 6

అనాత్మయైనను ఆత్మత్వమునొందిన యీఅహంకారమా మాయాకాశముననే వృద్ధిని బొంది
ఇది యిష్టము, యిది యనిష్టము మున్నగు అనేకకల్పనలఁ గావించుచున్నది. మఱియు, కల్పితముగయూ
అహంకారమును జేయచే నది యిష్టప్రాప్తికైయు, అనిష్టపరిహారమునకైయు, బ్రహ్మించుచున్నది.

అనాత్మాత్మైకరత్నైర్గం దేహాన్నానావిధానసా
భూయోభూయో వినాశేఽపి సృజత్యాకులతాం గతః. 7

అనాత్మయగు భూతదేహమును ఆత్మయని నమ్మి, దానిని రక్షించుటకొరకుబ్రవృత్తమై
వ్యాకులత్వము నొంది, పూర్వపూర్వ దేహములు నశించుచుండి నుత్తరోత్తరముగ ననేకవిధములగు
దేహముల నది సృజించుచున్నది.

స ఏవ మాయాపురుషో మిథ్యాపురుష ఏవ సః

అసదేవోదితో వృద్ధోఽవ్యవహంకారో హి మాయయా, 8

ఆయహంకారమే మాయాపురుషుడు. అదియే మిథ్యాపురుషుడు అనత్తై నను మాయచే
నది వృద్ధముగ నుదయించుచున్నది.

కూపకృణ్ణచతుఃశాలకుమ్భాదీనైహ కానసా

కృత్వా రక్షిత ఆశ్లేఢి యాతి తద్వోష్ణి విభావనమ్. 9

కూప, కృణ్ణ, చతుఃశాలా గృహ, ఘటాదిరూప దేహములను నిర్మించి, తచ్చరీరావచ్ఛిన్న
మైన యాకాశమును మాయచే ఆత్మయని నమ్మి దానినే యది (అహంకారము) రక్షించుచున్నది.

అహంకారస్య తస్మాన్య నామాసీమాని రాఘవ

శృణు యైర్జగదాకార విభ్రమైరోహయత్యసా 10

ఓ రాఘవా! ఏయే క్రియోపాధికములను జగదాకార విభ్రమములచే ఈయహంకార
మాత్మను మోహితమొనర్చుచున్నదో వానిపేర్లను వినుము -

జీవో బుద్ధిర్మనశ్చిత్తం మాయా ప్రకృతిరిత్యపి

సంకల్పః కలనా కాలః కలా చేత్యపి విశ్రుతైః. 11

ఏవమాద్యైస్తథాన్యైశ్చ నానుభిర్భవముతాం గతైః

సహస్రరూపోఽహంకార కల్పితార్థైర్వ జృమ్భతే 12

జీవుడు, బుద్ధి, మనస్సు, చిత్తము, మాయ, ప్రకృతి, సంకల్పము, కల్పన, కాలము, కళ
మున్నగు ప్రసిద్ధనామముల చేతను, తదితరములగు (కామసంకల్పాని) నామములచేతను, అనేకత్వముఁ
బొంది, వేలకొలది రూపముల ధరించి, తనచేగల్గితమగు పదార్థములచే నది విజృంభించుచున్నది.

సూతాకాశే తతే శూన్యే జగన్నిర్భిత్తి నిశ్చితమ్

సుఖదుఃఖాన్యనుభవన్మిత్యైవ పురుషః స్థితః. 13

పూర్వబ్రహ్మమున ఈ యహంకారమును మిథ్యాపురుషుడు భూతాకాశముయొక్క కల్పన
గావించి, ఆ శూన్య, విస్తృతాకాశమున భిత్త్యాదులు లేకయే (నాయ్యగ్నాగ్నిది భూతముతోఁ
గూడిన) యీ జగత్తుయొక్క రచనను నిశ్చయించి, అనేకవిధములగు సుఖదుఃఖముల ననుభవించుచు
నున్నది.

యథైవ మిథ్యాపురుషో రక్షన్యోమూత్మశబ్ద-యా

ఘటాకాశాదిభ్య కిష్ట ఏవం మా క్షేపవాన్భవ. 14

ఓ రామచంద్రా! మిథ్యాపురుషుడు ఘటాకాశాదులం దాత్మశోకచే నాయాకాశాదులను
రక్షించుదుఁ గ్లేశముల నేట్లునుభవించెనో, అట్లు నీవనుభవించుము.

ఆకాశాదపి విస్తీర్ణః శుద్ధః సూక్ష్మః శివః శుభః

య ఆత్మా సకథం కేన గృహ్యతే రక్ష్యతేఽథవా 15

ఆకాశముకంటెను విస్తృతమై, శుద్ధమై, సూక్ష్మమై, శివమై, శుభమైనట్టి ఆత్మయొక్క-
గ్రహణముగాని, రక్షణముగాని, యెట్లైవనిచే న నర్పబడగలదు?

హృదయాకాశమాత్రస్య శరీరక్షయ సంక్షయే
వ్యర్థం భూతాని శోచన్తి నష్ట ఆత్మేతి శబ్దయా.

16

హృదయాకాశమాత్రముగ శరీరమును నివాసస్థానము నశింప, ఆత్మయే నశించినదను శంకచే
జనులు వ్యర్థముగ యుఖించుచున్నారు.

ఘటాదిషు ప్రణవేషు యథాకాశాద్యఖణ్డతం
తథా దేహేషు నష్టేషు దేహీ నిత్యమలేపకః.

17

ఘటాదులు నశించినను, ఆకాశ మఖండితముగనే యుండునట్లు దేహములు నశించినను
దేహి (ఆత్మ) నిత్యమై, నిర్లేపమై, అవిశాళియై యుండును.

శుద్ధశ్చిన్మాత్ర ఆత్మాయమాకాశాదవ్య ణోరణుః
స్వానుభూత్యంశమాత్రం హి ఖవద్రామ న నశ్యతి.

18

ఓ రామచంద్రా! శుద్ధ శ్చిన్మాత్రమై, ఆకాశముకంటెను నూత్నమై, స్వానుభవమాత్ర
మైనట్టి యే ఆత్మగలదో, అది యాకాశముభంగి నశింపకయే యుండును.

న జాయతే న మ్రియతే క్వచిత్కించిత్రదాచన
జగద్వివర్తరూపేణ కేవలం బ్రహ్మ జృమ్భతే.

19

ఆత్మ యెప్పుడును నెవటను నుత్పన్నముకాదు, నశింపదు. జగత్తుయొక్క వివర్తరూపముచే
శేవలమయ్యే (ఆత్మ, లేక, బ్రహ్మము) విజృంభించుచున్నది.

సత్యమేకం పటం శాస్తమాదిమద్యాస్త వర్జితం
భావాభావవినిర్మతమితి మత్వా సుఖ భవ.

20

ఓ రామచంద్రా! ఆ యాత్మపడును సత్యమై, ఏకమై, కాంతమై, ఆదిమధ్యాంతరహిమై,
భావాభావవినిర్మతమై యున్నదని తెలిసికొని సుఖవలకుండవు గమ్ము.

సర్వాపదాం నిలయమద్రువమస్వతస్త్ర
నూనన్న పాతమవివేక మనార్యమజ్ఞం
బోధాదహం కృతిపదం సకలం విముచ్య
శేషే సుబద్ధపదము త్రమతాం ప్రయాసి.

21

ఇత్యాదీ శ్రీవాసిష్టమహా రామాయణే వాల్మీకీయే దేవహూతోక్తే మోక్షో
పాయేషు నిర్వాణప్రకరణే పూర్వార్ధే మిథ్యాపురుషాఖ్యానం

నామ త్రయోదశోత్తర శతతమః సర్గః || 118 ||

ఓ రాఘవా! పశుస్త్ర అపటలకు స్థానమై, ద్రువము కానిదై, అస్థాంతంలేజనకమై, వివేక
మునకు వైరియై, నింద్యమై, అజ్ఞానసహితమై, అభిమానవిషయములకు దేహేంద్రియాదిరూప సమస్త
కళలతోఁ గూడుకొనినదైనట్టి అహంకారమును జ్ఞానముచేఁ ద్యజించి, శేషించిన ఆత్మపక్షమున దృఢ
ముగ నీతిగల్గియుండుము.

ఇది శ్రీవాసిష్టతాత్పర్య ప్రకాశికయందు నిర్వాణప్రకరణమున
మిథ్యాపురుషాపాఖ్యానమును నూటపదిమూడవ సర్గము || 118 ||

చతుర్దశాధిక శతతమః సర్గః

[వివిద్య సదస్వదూపే దృష్టాన్తైరిహ భూతః
అసద్రూపనిరాసేన సద్రూపే స్థైర్యమిర్యతే.

అనేక దృష్టాంతములచే సజ్జనద్రూపముల విచారించుట, అసద్రూపమును నిరాకరించుటద్వారా
సద్రూపమున స్థితిపించుట యిటుఁ గాననగును.]

శ్రీవసిష్ట ఉవాచ:-

పరస్మాద్బ్రహ్మణః పూర్వం మనః ప్రథమముత్థితం
మననాత్మకమాభోగి తత్త్వమేవ స్థితిం గతమ్.

1

శ్రీ వసిష్టఁడు:- ఓ రామచంద్రా! సృష్ట్యాదికాలమున మననాత్మకమై, వికాలమైన రచ
నకు! కారణమైనట్టి మనస్సే మొమ్మొడుట పరమాత్మనుండి యుత్పన్నమయ్యెను. అది యాపరమాత్మ
యందుండియే యితరకల్పనలకు హేతువై నేటివఱకును నుండియున్నది.

పుష్పకోశ ఇవామోదో మహోర్మిరివ సాగరే
రశ్మిజాలమివాదిత్యే మనో బ్రహ్మణి రాఘవ.

2

ఓ రాఘవా! పుష్పకోశమున సుగంధమునలెను, సముద్రమున మహాతరంగమునలెను, సూర్యు
నియందుఁ గిరణముహమునలెను ఈమనస్సు బ్రహ్మమున వర్తించుచున్నది.

తస్యాదృశ్యాత్మతత్త్వస్య విస్మృతై నివ గతం సితిమ్
నాన్యస్మాదాగతం రామ జగద్రజ్జభుజ్జవల్.

3

ఓ రామచంద్రా! అదృశ్యుని ఆత్మతత్త్వమును మఱచి యీమనస్సు జగత్తుయొక్క కల్ప
నకు మూలమై స్థితికొందియున్నది. మఱియు, రజ్జసర్పమునలెది మఱియొకచోఁటనుండి వచ్చినదికాదు.

ఆదిత్యవ్యతిరేకేణ యో భావయతి రాఘవ
రశ్మిజాలమిదం హ్యేతత్తస్యాన్యదివ భాస్వతః.

4

ఓ రాఘవా! ఎచనడు సూర్యుకిరణములను సూర్యునికంటె వేరుగ భావించునో, వానికివి
సూర్యునికంటె వన్యముగనే భాసించును.

కనకవృతిరేకేణ కేయూరం యేన భావితం
కేయూరమేవ తత్త్వస్య స తస్య కనకం హి తత్.

5

సువర్ణముకంటె వేరుగ కేయూరాని యాభరణములను భావించువానికి ఆయాకేయూ
రాదులే భావించును గాని సువర్ణముకాదు.

అదిత్యావ్యతిరేకేణ రశ్మయో యేన భావితాః

అదిత్య ఏవ తే తస్య నిర్వికల్పః స ఉచ్యతే.

6

సూర్యకిరణములను సూర్యునికంటె వేఱుకానివిగ భావించువాని కయ్యవి నిక్కముగ సూర్యరూపమేయగును. అట్టివాఁడు (కిరణభేద) వికల్పరహితుఁడని చెప్పబడును.

సలిలవ్యతిరేకేణ తరజ్ఞో యేన భావితః

తరజ్ఞ బుద్ధిరేవై కా స్థితా తస్య న వారిధీః.

7

తరంగమును జలముకంటె నస్యముగ భావించువానికి దరంగబుద్ధియే యుండునుగాని జలబుద్ధికాదు

సలిలావ్యతిరేకేణ తరజ్ఞో యేన భావ్యతే

అమ్ముసామాన్యతాబుద్ధిర్నిర్వికల్పః స ఉచ్యతే.

8

తరంగమును జలముకంటె వేఱుకానిదిగ భావించువానికి జలబుద్ధియే యుండును గాని తరంగబుద్ధికాదు. అట్టివాఁడు (తరంగభేద) వికల్పరహితుఁడని చెప్పబడును.

కనకా వ్యతిరేకేణ కేయూరం యేన భావ్యతే

కనకై క మహాబుద్ధిర్నిర్వికల్పః స ఉచ్యతే.

9

అట్లే, కేయూరాద్యాభరణములను సువర్ణముకంటె వేఱుకానివిగ భావించువాఁడు 'సువర్ణవికారములందు సువర్ణమే గలదను' వ హాబుద్ధియుతుఁడైయుండును. అతఁడే నిర్వికల్పుఁడని చెప్పబడును.

పావక వ్యతిరేకేణ జ్వాలాలీ యేన భావితాః

తస్యాగ్ని బుద్ధిర్గతి జ్వాలాధీరేవ తిష్ఠతి.

10

అగ్నిజ్వాలను అగ్నికంటె వేఱుగ (జ్వాలగ) భావించువానియందు అగ్నిబుద్ధిసంపిం జ్వాలబుద్ధియే యుండును.

జ్వాలా జాలాభలేఖేవ రజ్జితా సా తథా స్థితిః

తామేవాస్థాం సమాదత్తే తద్గతాన్యాయకూలా మతిః

11

అగ్నిజ్వాలలందు మేఘసంక్తిగూర్చిన కల్పన యెవఁడు గావించునో వానికయ్యది యా విధముగ నే గోచరించును. మఱియు నాతఁడు వ్యాకులబుద్ధిగలవాఁడై, జ్వాలలందలి యూర్ధ్వవక్రగమ నాదులను మేఘములందలివిగ నే గ్రహించును

పావకావ్యతిరేకేణ జ్వాలాలీ యేన భావ్యతే

తస్యాగ్ని బుద్ధిరేకా స్థి నిర్వికల్పః స ఉచ్యతే.

12

అగ్నిజ్వాల సన్నికంటె వేఱుకానిదిగ భావించువానికి జ్వాలాగ్నులయందగ్ని బుద్ధి యొకటి మాత్రమే యుండును. అట్టివాఁడు వికల్పరహితుఁడని చెప్పబడును.

యో నిర్వికల్పః స మహాస్సో-సంక్షీణ మహామతిః

ప్రాప్తవ్యం యేన సంప్రాప్తం నాసౌ వస్తుషు మజ్జతి.

18

వికల్పరహితుఁడగువాఁడే మహాపురుషుడు. అట్టి మహామతియే సంశయముక్షయించినవాఁడు. అట్టివానిచేరిక పొందఁబడిన పదార్థము పొందఁబడినదగును. మఱియు నట్టివాఁడు వైకల్పిక వస్తువులందు సత్యబుద్ధితే మగ్నుఁడుకాఁడు.

నానాతామఖిలాం త్యక్త్వా శుద్ధచిన్మాత్ర కోటరే

సంవేద్యేన వినిర్మూక్తే సంవి త్తత్త్వే స్థితో భవ

14

ఓ రామచంద్రా! మనస్సు మొదలగు వానియొక్క య నేకత్వమంతయుఁ ద్యజించి. సంతే ద్యరహితమై. శుద్ధచిన్మాత్రమై, సాక్షిరూపమై, ఆభ్యంతరవస్తువైనట్టి ఆత్మతత్త్వమున స్థితిగల్గి యుండును.

స్వయమే వాత్మనై వాత్మా శక్తిం సంకల్పనామికామ్

యదా కరోతి స్ఫురతా స్పృశశక్తిమివానిలః.

15

తదా పృథగ్భావా భాసం సంకల్పకలనామయమ్

మనో భవతి విశ్వాత్తా భావయాన్సాకృతిం స్వయమ్.

16

వాయువు తనయందుఁ జలనశక్తిని బ్రకటింపనట్లు, ఆత్మయు నెపుడు స్వయముగ తన ప్రకాశముచే సంకల్పాత్మకముగు శక్తియొక్క కల్పనగావించుచున్నదో, అపుడు వేఱుగనున్నట్లు భాసించునట్లై, సంకల్ప కల్పనామయమై ప్రబంధరూపమైనట్టి మనస్సు తన యాకృతిని భావన చేయుచు, స్వయముగ పుట్టిన్నమగుచున్నది.

తత్సంకల్పాత్మకం చేతో యథేదమఖిలం జగత్

సంకల్పయతి సంకల్పై సత్తైవ భవతి త్కణాత్.

17

ఈ జగదాకారమును, సంకల్పాత్మకమైన (హిరణ్యగర్భరూప) సమస్త చిత్రమీ సమస్త ప్రపంచమును గూర్చి యెట్లు సంకల్పించున్నదో, అట్లే తన సంకల్పముల ననుసరించి త్కణకాలములో నగుచున్నది.

కీటత్వమబ్జజత్వం చ మేరుత్వం మరుతాం తథా

మనో జీవమహంకారబుద్ధి చిత్రాదినామకమ్.

18

అదియే కీటత్వము, బ్రహ్మదేవత్వము, మేరుత్వము, మనస్సు, జీవుఁడు, అహంకారము, చిత్రము మున్నగు నామములను స్వసంకల్పముచే ధరించుచున్నది.

సంకల్పతో ద్విత్తై కత్వమేత్య చేతో జగత్ప్రతిమ్

తనోతి తస్యాం తదను నానాతాం గచ్ఛతి స్వయమ్.

19

సంకల్పముచే ఈచిత్ర మేకత్వ, ద్విత్వరూపమును జగత్ప్రతిమ్ బొంది, తదనంతర మద్దాని యందు స్వయముగ ననేకత్వము నొందుచున్నది.

సంకల్పమయమేవేదం జగదాభోగి దృశ్యతే
న సత్యం న చ మిథ్యైవ స్వప్నజాలమిహోత్థితమ్. 20

సంకల్పముచేతనే యీ వికాలమును జగత్తు కాన్పించుచున్నది. ఇది సత్యముకాదు, మిథ్య యున్న గాదు. స్వప్నజాలమువలె అనిర్వచనీయరూపము చే నావిర్భవించినదగును.

జన్తోర్యథా మనోరాజ్యం వివిధారమృభాసురమ్
బ్రాహ్మం తథేదం వితతం మనోరాజ్యం విరాజతే. 21

జీవుని మనోరాజ్యము వివిధకార్య కలాపముచే నెట్లు భాసించుచున్నదో, అట్లే బ్రహ్మ జీవుని వికాలమును మనోరాజ్యమున్న భాసించుచున్నది.

యథా భూతార్థభావిత్వాత్తదేతత్ప్రీ విలీయతే
పరమార్థేన దృష్టం చేత్రదిదం నై వ కించన. 22

యథార్థరూపముగో భావించుటచే దీని మాయారూపము లయింపిపోవుచున్నది. ఏల యనగా, బ్రహ్మరూపముగఁ గాంచుటచే నిది (మాయారూపము) యేమియు నుండఁజాలదు.

దృశ్యం త్వపరమార్థేన ప్రయాతి శతశాఖతామ్
జలమూర్ఖ తరజ్ఞాదికలనార్హం పరిస్ఫురన్. 23

సముద్రము జలమాత్రమేయైనను, ఊర్మితరంగాది వివిధకల్పనారూపములతోటి స్ఫురించు కల్లు, అపరమార్థదృష్టిచే నీదృశ్య మనేక కాఖ్యమును బొందుచున్నది.

యథామృగిర్వపుర్రతై స్వభావేన తథా చితః
కుర్వస్కర్మ సహస్రాణి హ్యణుచిత్సన్నాదృతే. 24

నాపూర్వం కురుతే కించిత్కించిద్భేదమత స్త్యజన్
గచ్ఛన్ శృణ్వన్ స్పృశన్ జిఘ్రన్ వచస్వ్యవహరన్వచన్. 25

నాపూర్వం విద్యతే కించిత్సత్త్వమిత్యేవ భావయన్
యద్యత్ప్రరోషి తద్విద్ధి చిన్మాత్రమమలం తతమ్. 26

ఓ రామచంద్రా! సముద్రము తరంగాదికల్పనా రూపమున స్ఫురించినను, జలమాత్రమే యగుచు, సముద్రరూపము నెట్లు ధరించుచున్నదో, అట్లే జీవుడును మేలకలఁది కర్మల నాచరించు చున్నను, చిదాభాసయొక్క మనస్సుయొక్క చలనముగావించుట తప్ప కూటస్థ చైతన్యమునందు ఆపూర్వమును వికార మొకింటేని కలుగఁజేయుటలేదు. అందుచే నీవున్న రుద్రుడును భేదమును దృఢించి, నడుచుచున్నను, వినుచున్నను, తాకుచున్నను, మూర్ఛినుడ న్నను, మాట్లాడుచున్నను, వ్యవహరించుచున్నను, నిద్రించుచున్నను, అపుడు నీయాత్మస్వరూపమున ఆపూర్వత్వ మేమియు నుండదు. మఱియు, సత్యమునుగూర్చి భావనలేరదు నీ వేదేది చేయుచునో, లేక గాంచుచునో, అది భావంతయు నిర్మలమై, వ్యాపక మైనట్టి చిన్మాత్రమనియే యెఱుఁగుము.

బ్రహ్మ ప్రబృంహితాకారం తస్మాదన్యన్నవిద్యతే
పదార్థజాతే సర్వస్మిన్సం విత్సారమయే స్థితే. 27

సమస్తమునకు సారభూతమును సచ్చిత్స్వరూపమే సర్వపదార్థరూపమునను స్థితిగల్గియున్నది. దానికంటె నన్య మెట్టియు లేదు. వికాలరూపమున భాసించు నిదియంతయు బ్రహ్మముమాత్రమే యగును.

సంవిదే వేదమఖిలం జగన్నాన్యస్థి కల్పనా
సంవిత్స్ఫురణమాత్రే సౌజ్ఞగజ్జాలకనామని. 28

ఇదమన్యదిదం చాన్యదితి మిథ్యాగ్రహః కుతః
సంభవాదఖిలాకారేష్యేకస్యా ఏవ సంవిదః
సంవేద్యమపి నాస్త్యేవ బద్ధమోక్షావతః కథమ్. 29

ఈ జగత్తంతయు సంవిన్మాత్రమే యైయున్నది. ఇందు మఱియొక కల్పన లేనేలేదు. జగజ్జాలమును జేరుగల యీ సంవిత్ - స్ఫురణమాత్రమున 'ఇది వేఱు, ఇది వేఱేను' మిథ్యాగ్రహ మెట్లుండగలదు? మఱియు సంతటను నొకే సంవిత్తు (చైతన్యము) యుండియున్నందున యింక సంవేద్యమున్ను (తెలిసికొనఁబడఁనదియు) లేకయే యున్నది. కావున, బంధమోక్షములున్ను, నిక మెట్లుండగలవు?

మోక్షోఽయమేష ఖలు బద్ధ ఇతి ప్రసహ్య
చిన్తాం నిరస్య సకలాం విఫలాభిమానాం
మానీ వశీ విగతమానససదో మహాత్మా
కర్వస్వకార్యమనహం కృతీశేవ తిష్ఠ. 30

ఇత్యాదీ శ్రీవాసిష్ఠ మహారామాయణే వాల్మీకీయే దేవదూతోక్తే మోక్షో
సాయేషు నిర్వాణప్రకరణే పూర్వార్థే పరమార్థోపదేశో నామ
చతుర్థశాధిక శతతమః సర్గః || 114 ||

ఓ రామచంద్రా! 'ఇది బంధము, ఇది మోక్షమును వ్యర్థాభిమానమునుగూర్చిన చింతను స్వయత్తుముచే విడనాడి, నాగాది సమస్తేంద్రియములను జయించి, యథాప్రాప్తములగు రాజ్యాది స్వకార్యములఁజేయుచు, మానివియు, సరియమియు, అభిమాన, మదాదిరహితుఁడవును, అహంకార వర్జితుఁడవును, మహాత్ముఁడవునై వెలయుము.

ఇది శ్రీవాసిష్ఠతాత్పర్య ప్రకాశికయందు నిర్వాణప్రకరణమున
పరమార్థోపదేశమును నూటపదు నాలుగు సర్గము || 114 ||

పట్నదశాధిక శతతమః సర్గః

[మహాకర్తాదిశబ్దానాం వ్యాఖ్యానీతిహ శంభునా
లక్ష్మణే జీవన్ముక్తానాం వర్ణనే భృగోజ్ఞే

మహాకర్త మున్నగుశబ్దముల వ్యాఖ్యలద్వారా యాశ్వరుడు జిజ్ఞాసువగు భృంగికి జీవన్ముక్తుల లక్షణములను తెలుపుట యిటు వర్ణించబడుచున్నది.]

శ్రీవసిష్ఠ ఉవాచ:-

మహాకర్తా మహాభోక్తా మహాత్మాగీ భవానఘ

సర్వాః శక్త్యాః పరిత్యజ్య ధైర్యమాలమ్భ్య శాశ్వతమ్. 1

శ్రీవసిష్ఠుడు:- ప్రాచరహితుడవగు రామచంద్రా! సంశయములన్నిటిని బారద్రోలి, నిర్భయమై, శాశ్వతమైనట్టి కూటస్థాత్మభావము నవలంబించి, నీవు మహాకర్తవు, మహాభోక్తవు, మహాత్మాగివి కమ్ము

శ్రీరామ ఉవాచ:-

కిముచ్యతే మహాకర్తా మహాత్మాగీ కిముచ్యతే

కిముచ్యతే మహాభోక్తా సమ్యక్కథయమే ప్రభో. 2

శ్రీరాముడు:- ప్రభూ! మహాకర్తయన నేమియో, మహాభోక్తయన నేమియో, మహాత్మాగియన నేమియో నాకు బాగుగఁ దెలియజేయుడు?

శ్రీవసిష్ఠ ఉవాచ:-

ఏతద్వ్రతత్రయం రామ పురా చంద్రార్థమాలినా

భృగీశాయ తు సంప్రోక్తం యేనాసౌ విజ్వరః స్థితః. 3

శ్రీవసిష్ఠుడు:- ఓ రామచంద్రా! ఈ (మహాకర్తాది) మూడువ్రతములను బూర్వము శివుడు భృంగీశునకుఁ జెప్పెను. వానిచే నాతఁడు దుఃఖరహితుడై యుండెను.

సుమేరావృత్తరే శృణ్వే పూర్వం శశికలాధరః

అతిష్ఠదగ్నిసంకాశే సమగ్రపరివారవాన్. 4

అగ్నిపత్ర దేదీప్యమానముగు సుమేరువర్వతముయొక్క యంత్రరశిఖరమున సమస్తపరివార సమేతముగ చంద్రకాధరుడగు పరమేశ్వరుడు పూర్వముండియుండెను.

తమవృచ్ఛన్మహాతేజాస్తను విజ్ఞానవాన్నితః

భృగీశఃప్రణతో రామ బద్ధాజ్ఞలిరుమాసతిమ్. 5

ఓ రామచంద్రా! మందాత్మజ్ఞానము గలవాఁడును, మహాతేజస్వియునగు భృంగీశుడు షేకుల భోదించుకొని వందనమాచరించుచు, పార్శ్వతీనాథుడగు యమ్యహాదేవుని నిట్లడిగెను.

భృగీశ ఉవాచ:-

భగవద్దేవదేవేశ సర్వజ్ఞ పరమేశ్వర

యదహం పరిపృచ్ఛామి కృపయా తద్వదాశు మే. 6

భృంగీశుడు:- భగవంతుడా! దేవదేవేశా! సర్వజ్ఞా! పరమేశ్వరా! దయచేసి నేనడుగు దాని తాము శీఘ్రముగ నెలవిండు.

సంసారరచనాం నాథ తరజ్జతరలామిమామ్

అవలోక్య విముహ్యామి తత్త్వవిశ్రాంతి వర్జితః. 7

మహాత్మా! తరంగమువలె జంచలమైనట్టి యీ సంసారరచనను గాంచి, అత్యుత్తమమైన విశ్రాంతిలేని నేను విమోహితుడ నగుచుంటిని.

కమన్తర్నిశ్చయం కాన్తమురరీ కృత్య సుస్థితమ్

అస్మిన్జగజ్జిగృహే తిష్ఠామి విగతస్వరమ్. 8

దేవా! ఎద్దానిని నేను నాయంతఃకరణమున నిశ్చయించి యీ జగద్రూపముగు జీర్ణగృహమున దుఃఖరహితుడనై యుండగలనో, అట్టి యుత్తమ, ప్రియవస్తువెది?

ఈశ్వర ఉవాచ:-

సర్వాః శక్త్యాః పరిత్యజ్య ధైర్యమాలమ్భ్య శాశ్వతమ్

మహా భోక్తా మహాకర్తా మహాత్మాగీ భవానఘ. 9

ఈశ్వరుడు:- పాచరహితుడవగు భృంగీశా! సంశయములన్నిటిని విడనాడి నిర్భయమై శాశ్వతమైనట్టి కూటస్థాత్మభావమునవలంబించి, మహాభోక్తయు, మహాకర్తయు, మహాత్మాగియుకమ్ము.

భృగీశ ఉవాచ:-

కిముచ్యతే మహాకర్తా మహాభోక్తా కిముచ్యతే

కిముచ్యతే మహాత్మాగీ సమ్యక్కథయమే ప్రభో. 10

భృంగీశుడు:- దేవా! మహాకర్తయన నేమియో మహాభోక్తన నేమియో, మహాత్మాగియన నేమియో నాకుఁ బూర్ణముగ వచింపుడు?

ఈశ్వర ఉవాచ:-

ధర్మాధర్మా మహాభాగ శక్త్యావిరహితాత్మయః

యః కరోతి యథాప్రాప్తా మహాకర్తా స ఉచ్యతే. 11

ఈశ్వరుడు:- మహాభాగా! 'అత్యుత్తమ కర్మత్వాది ధర్మములు లేవను నిశ్చయము గలవాఁడై, యథాప్రాప్తములగు ధర్మాధర్మములను సంశయరహితుడై యెవఁడాచరించునో ఆతఁడు మహాకర్త యనఁబడును.

రాగద్వేషానుఖం దుఃఖం ధర్మాధర్మా ఫలాఫలే
యః కరోత్సనపక్షేణ మహాకర్తా స ఉచ్యతే.

12

రాగద్వేష, సుఖదుఃఖ, ధర్మాధర్మ, ఇష్టానిష్టకర్మములను నిష్కామమనంబుచే, గేవలము
లోకోపకారముకొరకు యెవఁడొచరించునో, అతఁడు మహాకర్తయనబడును.

మహానవస్మిరహంభావో నిర్మలో ముక్తమత్సరః
యః కరోతి గతోద్వేగం మహాకర్తా స ఉచ్యతే.

13

మునుల కర్మయగు మనమోగాదులఁ గావించువాఁడును, అహంకారరహితుఁడును, నిర్మలుఁ
డును, మాత్సర్యములు లేనివాఁడును, ఉద్వేగరహితుఁడై కర్మల నాచరించువాఁడును, మహాకర్తయనఁ
బడును.

శుభాశుభేషు కార్యేషు ధర్మాధర్మైః కుశజ్ఞయా
మతిర్నలిప్యతే యస్య మహాకర్తా స ఉచ్యతే.

14

శుభాశుభకార్యములందు ధర్మాధర్మములనుగూర్చిన కుశంకచే నెవని బుద్ధి లిప్తముగావం
డునో, యాతఁడు మహాకర్తయని చెప్పబడును.

సర్వత్ర విగతస్నేహో యః సాక్షివదవస్థితః
నిరీచ్ఛం వర్తతే కార్యే మహాకర్తా స ఉచ్యతే.

15

సర్వత్ర రాగరహితుఁడును, సాక్షివలె నుండువాఁడును, ఇచ్ఛారహితుఁడై కార్యములందు
బ్రవర్తించువాఁడును మహాకర్తయనబడును.

ఉద్వేగాననరహితః సమయా స్వచ్ఛయా ధియా
స శోచతే యో నోదేతి మహాకర్తా స ఉచ్యతే.

16

ఎవఁడు సమయ, స్వచ్ఛమైనట్టి బుద్ధితోఁగూడి, ఉద్వేగ, ఆనందరహితుఁడై ఇష్టానిష్టము
లందు సుఖదుఃఖముల నొందకుండునో, అతఁడు మహాకర్తయనబడును.

యథార్థకాలే మతిమానసంసక్త మనా మునిః
కార్యానురూపవృత్తస్తో మహాకర్తా స ఉచ్యతే.

17

ఆ యా కాలములందుఁ సంప్రాప్తించిన కర్మములందు యథోచితముగఁ బ్రవర్తించు
వాఁడును, సంసక్తముగాని మనంబుగలవాఁడును. మనశిలుఁడును, బుద్ధిమంతుఁడును నగువాఁడు మహా
కర్తయనబడును.

ఉదాసీనః కర్మతాం చ కర్తాకర్మాచరంశ్చ యః
సమం యాత్మసరత్వం మహాకర్తా స ఉచ్యతే.

18

ఉదాసీనుఁడును, దైవికముగ సంప్రాప్తించు విహిత అవిహితకర్మల జేయుచు కర్మత్వము
లేనివాఁడును, తత్కర్మత్వమును అన్యత్రేతిమని యెరింగి అంతరంగమున అత్యంత సమభావమునొందు
వాఁడును మహాకర్తయనబడును.

స్వభావేనైవ యః శాన్తః సమతాం న జహాత్త్వివే
శుభాశుభం హ్యచరన్యో మహాకర్తా స ఉచ్యతే.

19

స్వభావముగనే శాంతుఁడును, ప్రాప్తించిన శుభాశుభకర్మల జేయుచు లేన సమత్వమును
ద్యజింపనివాఁడును మహాకర్తయని చెప్పబడును.

జన్మస్థితివినాశేషు సోదయాస్తమయేషు చ
సమమేవ మనో యస్య మహాకర్తా స ఉచ్యతే.

20

జన్మ, స్థితి, పృథి, క్షయ, వినాశములను పంచవికార ముములగు శరీరాది పదార్థములందు
(నిర్వికార సన్యాత్రాత్మదర్శనముచే) యెవనిమనస్సు సమముగ నుండునో, అతఁడు మహాకర్త
యనబడును.

న కించన ద్వేషి తథా న కించిదభికాజ్ఞతి
భక్త్యై చ ప్రకృతంసర్వం మహాభోక్తా స ఉచ్యతే.

21

ఎవనిని ద్వేషించనివాఁడును, దేనిని గోరనివాఁడును, యథాప్రాప్తమును సమస్తము ననుభ
వించువాఁడును మహాభోక్తయని చెప్పబడును.

నాదత్తేఽప్యాదదానశ్చ నాచరత్యాచరన్నపి
భుజ్ఞానోఽపి నయో భుక్త్యై మహాభోక్తా స ఉచ్యతే.

22

ఇంద్రియములే గ్రహించుచున్నను, అనంగమును ఆత్మనుగూర్చిన బుద్ధిచే నేమియు గ్రహిం
పనివాఁడును, పాస్తపాదాదులతో నాచరించుచున్నను, నిష్క్రియమును ఆత్మనుగూర్చిన బుద్ధిగల్గియుం
డుటచే నేమియు నాచరింపనివాఁడును, అట్లే సమస్తము ననుభవించు చున్నను, నిత్యతృప్తమును
అత్మనుగూర్చిన బుద్ధిచే నేమియు ననుభవించనివాఁడును మహాభోక్తయనబడును.

సాక్షివత్సకలం లోకన్యవహారమఖన్నధీః

పశ్యత్సకలతేచ్చం యో మహాభోక్తా స ఉచ్యతే.

23

సాక్షివలె ఇచ్ఛారహితుఁడై అభిన్న బుద్ధితోటి సకలలోకవ్యవహారముల నెవఁడు గాంచునో,
అతఁడు మహాభోక్తయనబడును.

సుఖైర్దుఃఖైః క్రియాయోగైర్భావాభావైర్భిన్నప్రదైః

యస్య నోత్సాహుతి మతిర్మహాభోక్తా స ఉచ్యతే.

24

సుఖదుఃఖదాహకములను జయించజఁగూది క్రియాయోగములచేతను, భ్రమదాహకములను
లాభవ్యయాది కార్యములచేతను నెవనిబుద్ధి విశేషము నొందుకుండునో యాతఁడు మహాభోక్తయని
చెప్పబడును.

జరా మరణ మాపచ్ఛ రాజ్యం దారిద్ర్యమేవ చ

రమ్యమిత్యేవ యో వేత్తి మహాభోక్తా స ఉచ్యతే.

25

వార్ధక్యము, మరణము, అపద, రాజ్యము, దారిద్ర్యము - నీవిన్నింటినిగూడ బ్రహ్మపక్షిచే
నెవఁడు రవణీయముగనే యెఱుఁగనో, అతఁడు మహాభోక్తయనబడును.

మహాన్తి సుఖదుఃఖాని యః పర్యాంసీవ సాగరః

సమం సముపగృహ్లాతి మహాభోక్తా స ఉచ్యతే.

26

సముద్రము సర్వవిధములగు జలములను దనయందు గ్రహించునట్లు, మహాత్ముని, మహద్దుఃఖముల నెవడు సముబద్ధించే గ్రహించినో, ఆతడు మహాభోక్తయని చెప్పబడును.

అహింసా సమతా తుష్టిశ్చ స్తద్భిమ్బాదివాంశవః

నోప యస్మాచ్ఛాపయాత మహాభోక్తా స ఉచ్యతే.

27

చంద్రబింబమునుండి స్వభావముగనే కిరణములు బయటబడెనట్లు, ఎవనినుండి అహింస, సమత్వము, సంతుష్టి మున్నగు యత్తమగుణములు సహజముగనే బయటపడెదలినో, కాని, బయలుపెడలనట్లే యెవడును భవమునొందునో, అట్టివాడు మహాభోక్త యనబడును.

కల్పమలవణం తిక్తమమృష్టం మృష్టిము తమమ్

అథమం యోఽత్తి సామ్యేన మహాభోక్తా స ఉచ్యతే.

28

కారముగ గాని, ఫలముగ గాని, ఉప్పుగ గాని, చేదుగ గాని, తీపిగ గాని, శుద్ధముగ గాని, అశుద్ధముగ గాని, ఉత్తమముగ గాని, నికృష్టముగ గాని, యున్న యన్నము నెవడు సమబుద్ధిలో భుజించునో యాతడు మహాభోక్త యనబడును.

సరసం నీరసం చైవ సురతం విరతం తథా

యః పశ్యతి సమం సామ్యా మహాభోక్తా స ఉచ్యతే.

29

రసవంతమైనదానినిగాని, లేక నీరసమైనదానినిగాని, సురతమునుగాని, రతివిఘాతమునుగాని యే సామ్యుడగు మహాత్ముడు సమదృష్టితోటి వీక్షించునో యాతడు మహాభోక్త యనబడును.

తూరే ఖణ్డప్రకారే చ శుభే వాప్యశుభే తథా

సమతా సుస్థిరా యస్య మహాభోక్తా స ఉచ్యతే.

30

కారఫలప్రభవముగాని, లేక చెక్కెరమున్నగువానితోగూడిన స్వాతిప్త పదార్థమునందుగాని, శుభమందుగాని, అశుభమందుగాని యెవనియొక్క సమత్వము సమృద్ధమైయుండునో, ఆతడు మహాభోక్తయని చెప్పబడును.

ఇదం భోజ్యమభోజ్యం చేత్యేవం త్యక్త్వా వికల్పితమ్

గతాభిలాషం యో భుక్తే మహాభోక్తా స ఉచ్యతే.

31

ఇది తినదగినది, ఇది తినదగినదను, ఈవికల్పమును దృఢించి, అభిలాషారహితుడై యెవడు భుజించునో యాతడు మహాభోక్త యనబడును.

ఆపదం సంపదం మోహమానందమపరం పరమ్

యో భుక్తే సమయా బుద్ధ్యా మహాభోక్తా స ఉచ్యతే.

32

ఆపదను, సంపదను, మోహమును, ఆనందమును, నికృష్టమైనవియు, ఉత్కృష్టమైనవియు గగు అస్మాధులను నెవడు సమబుద్ధిలోటి యనుభవించునో, ఆతడు మహాభోక్త యనబడును.

ధూమ్రధర్మా సుఖం దుఃఖం తథా మరణాన్మనీ

ధియా యేనేతి సంత్యక్తం మహాత్మాగీ స ఉచ్యతే.

33

ధూమ్రధర్మములను, సుఖదుఃఖములను, జన్మమరణములను, నిరంతరాయపడ చరిత్రాధ్యక్ష యాత్మబుద్ధిచే నెవడు విధ్యయని యెఱిగి త్యజించునో, ఆతడు మహాత్మాగియని చెప్పబడును.

సర్వేచ్ఛాః సకలాః శక్త్యాః సర్వేహః సర్వనిశ్చయాః

ధియా యేన పరిత్యక్తా మహాత్మాగీ స ఉచ్యతే.

34

విషయములు బాధించబడునని యెఱుగుటచే నెవనిచే సమస్తమైన కోర్కెలున్ను, సర్వ సంశయములున్ను, సమస్త కారీక, వాచిక, హాసనిక చేష్టలున్ను, సమస్త నిశ్చయములున్ను బూర్ణముగ దృఢింపబడునో యాతడు మహాత్మాగి యనబడును.

దేహస్య మనసో ద్యుభై రింద్రియాణాం మనఃసితే

నూనం యేనోజ్ఞితా సత్తా మహాత్మాగీ స ఉచ్యతే.

35

దేహింద్రియమునంబుల సత్తను వానివానిదుఃఖములతో సహాయుడగు నికృష్టముగఁ బరిత్యజించునో, ఆతడు మహాత్మాగియని చెప్పబడును.

స మే దేహో న జన్మాపి యుక్తాయుక్తే న కర్మణి

ఇతి నిశ్చయవానస్తర్మహాత్మాగీ స ఉచ్యతే.

36

వాకు దేహములేదు, విహితనిష్ఠకర్మలుగాని, ఇష్టానిష్ఠకర్మలు గాని లేవని యిట్లెవడు తఃకరణమున నిశ్చయించునో, ఆతడు మహాత్మాగి యనబడును.

యేన ధర్మమధర్మం చ మనోమననమిహితమ్

సర్వమన్తః పరిత్యక్తం మహాత్మాగీ స ఉచ్యతే.

37

ఎవడు కారీక ధర్మాధర్మములను, మనఃబాధి మానసిక చేష్టలను, వాగాదల క్రియలను, సమస్తము నంతఃకరణముచే, బరిత్యజించునో యాతడు మహాత్మాగి యనబడును.

యావత్తి దృశ్యకలనా సకలేయం విలోక్యతే

సా యేన సుష్టు సంత్యక్తా మహాత్మాగీ స ఉచ్యతే.

38

ఈ కాన్పించుదృశ్యకల్పన నంతటిని యెవడు సమ్యక్ గ్రహ్యముచే విధ్యయని యెఱిగి త్యజించివైచునో, ఆతడు మహాత్మాగి యనబడును.

ఇత్యుక్తం దేవ దేవేన భృక్షీశాయ పురానఘ

ఏతాం దృష్టిమవన్తభ్య తిష్ఠ రామ గతజ్వరాః.

39

పాపరహితుడగు రామచంద్రా! ఇట్లు పూర్వకాలమున శ్రీపరమశివుడు భృంగీశుడు జన్మెను. ఇట్టి దృష్టి నవలంబించి నీవు సంతాపరహితుడవై యుండుము.

నిత్యోదితం విమలయాపమన్ సమాద్యం

బ్రహ్మాసి నేతరకలాకలనం హి కించిత్

ఇత్యేవ భావయ నిరజ్ఞనతాముచేతో
నిర్వాణమహి సకలామలశానవృత్తిః.

40

ఓ రామచంద్రా! పంచకోశవర్జితమున, అపస్థానయోగితమునగు నిరంజనరూపమున
నీవు బొంది, నిత్యోదితమై, నిమలరూపమై అనంతమై, ఆద్యమైనట్టి బ్రహ్మమే సమస్తమునైయున్నది.
అన్యముగ కల్పన యొందియును లేనివిభావించును సమస్తకల్పనారూపములను శమించినవాడవై నిర్వాణ
పదమును బొందుము.

అసామయం బ్రహ్మ సమస్తకల్ప
కార్యైకబీజం పరమాత్మరూపమ్
బృహచ్చ తద్బృహితసర్వభావం
ఖమస్తి భాతిహ యదజ్ఞ కించిత్.

41

ప్రియఃపదగు రామచంద్రా! ఈ కాన్పించున దంతము, సమస్తకల్పములందును బ్రసిద్ధము
లైన కార్యములయొక్క బీజభూతమైనట్టి నిరామయమైన పరమాత్మరూపముగ బ్రహ్మమేయును.
మఱియు, విశాల సృష్టిభేదములతోటి వృద్ధివొంది భాసించునట్టి యీ పదార్థసమూహమంతయు చిదా
కాశమేయైయున్నది.

అన్యత్కృచిత్కించిదదం కదాచి
న్న సంభవత్యేవ సదసనచ్చ
ఇత్యేవ సాధో దృఢనిశ్చయోఽన్యః
స్థిత్యా గతాశక్జ్జువిలాసమాస్వ.

42

ఓ సాధూ! బ్రహ్మముకంటె భిన్నముగ నత్తుగాని, అనత్తుగాని యెచటను గొంచెమైనను
సంభవించదని యంతఃకరణమున దృఢముగ నెఱ్ఱించి, సంశయముల విడనాడి ముఖము నుండుము.

అన్తర్ముఖః సన్సతతం సమస్తం కుర్వన్బ్రహ్మం ఖలు కార్యజాతమ్
న భేదమాయాసి కదాచిదేవనిరాకృతాహంకృతితాముపై మి.

43

ఇత్యాదీ శ్రీవాసిష్ఠిమహారామాయణే వాల్మీకీయే దేవదూతోక్తే మోక్షోపా
యేషు నిర్వాణప్రకరణే పూర్వార్ధే వ్రతత్రయనిరూపణా నామ
పంచదశాధికశతతమః సర్గః || 115 ||

ఓ రామచంద్రా! నీవంతర్ముఖుడవై నిరహంకృతిని బొందినచో. బహిర్యములగు సమస్త
కార్యము లాచరించుచున్నను భేదము నెన్నటికిఁ బొందకుండువు.

ఇది శ్రీవాసిష్ఠతాత్పర్య ప్రకాశికాయందు నిర్వాణప్రకరణమున
వ్రతత్రయనిరూపణమును నూటపదునై దవ సర్గము || 115 ||

షోడశాధికశతతమః సర్గః

[చిత్తస్య గలతో నిత్యం చతుర్థాదిభు భూమిభు
గలతస్య చ లక్ష్మణో వర్ణ్యస్తేత్ర పుమశ్రయాత్

చతుర్థాది భూమికలయందు శమించునట్టియు, మఱియు శమించినట్టియు చిత్తముయొక్క
లక్షణము లిటు వర్ణింపబడుచున్నవి.]

శ్రీరామ ఉవాచ:-

భగవన్సర్వధర్మజ్ఞ చిత్తేహంకారనామని
గలితే వా గలస్తూపే లిజం నత్వస్య కిల భవేత్.

1

శ్రీరామః—సర్వధర్మజ్ఞుడవగు వహత్యా! అహంకారమును భేదగల చిత్తమెపుడు
శమించునో, లేక, శమింపఁదొడగునో, అపుడా వాసనాగహితముగ చిత్తమునకేయే లక్షణములుండునో
వచింపవేడెద.

శ్రీవసిష్ఠ ఉవాచ:-

బలాదపి హి సంజాత స లిమ్యత్యాశయం సితమ్
లోభమోహాదయో దోషాః పయాంసీవ సరోరుహమ్.

2

ముదితాద్యాః శ్రీయోవక్త్రం స ముఖ్యైర్ని కదాచన
గలత్యహంకారమయే చిత్తే గలతి టుష్కతే.

3

శ్రీవసిష్ఠః—ఓ రామచంద్రా! అహంకార మయముగ చిత్తమెపుడు శమింపఁదొడ
గునో, మఱియు, జ్ఞానాగ్నిచే బాపమెపుడు నశింపఁదొడగునో, అపుడు పరీక్షార్థము బలాత్కార
ముగ సంప్రాప్తించినను లోభమోహాది దోషములు, కమలమును జలముంటున్నట్లు, శుద్ధచిత్తమును స్పృశిం
పజేరవు. మఱియు, ప్రసన్నత్వము, మైత్రి, కరుణ మున్నగు సంపదలు యట్టి శుద్ధచిత్తుని ముఖము
నెన్నటికిని వీడకుండును.

వాసనాగ్రన్థయచ్చిన్నా ఇవత్రుట్యన్త్యలం శనై :

కోపస్తానవమాయాతి మోహో మాన్ద్యం హి గచ్ఛతి.

4

చిత్తము శమించునపుడు వాసనాగ్రంథులు చిన్నాభిన్నములై నవితర మెల్ల మెల్లగ లో
పోవుచుండును. మఱియు, కోపము నన్నగిలును. మోహము మందగించును.

కామః క్రమం గచ్ఛతి చ లోభః క్వాపి పలాయతే

నో ల్లనన్ద్రియాణ్యుచ్చైః భేదః స్ఫురతి నోచ్చక్షేః.

5

కామము శిథిలత నొందును, లోభమెచటికో పారిపోవును. ఇంద్రియములు ప్రబలములు
గాకయు, దుఃఖమును గల్గింపకయు నుండును. భేదమున్ను నధికముగాకయుండును.

స దుఃఖాన్యవబృంహ ని న నల్ల ని సుఖాని చ
సర్వత్ర సమతోదేతి హృది తైత్వప్రదాయినీ.

6

దుఃఖములు వృద్ధినిొందవు, సుఖములు అభిమానమును గల్గింపకుండును. తాపత్రయనివారక
ముగు సమత్వమే హృదయమున సర్వత్ర యుదయించును.

సుఖదుఃఖాదయ స్వేతే దృశ్యస్తే యది వాముఖే
దృశ్యస్త ఏన తుచ్ఛత్వాన్నానులిమ్మన్తి తే మనః.

7

ఒకవేళ సుఖదుఃఖాదుల చిహ్నము లెప్పుడైన ముఖముపైఁ గనుపించినను నవి యల్పకాలము
పఱచి యుండును, అనంతరము వానియందు మిథ్యాత్వబుద్ధి గలుగుటచే నవి మనంబును స్పృశించు
కుండును.

చిత్తే గలతి గీర్వాణగణస్య స్పృహణీయతా
సాధుర్దృశ్యత్వదేత్యస్య సమతా శీతచన్ద్రికా.

8

చిత్తము శమించునపుడు సాధుశిలుఁడగు నహ్మసుజాఁడు దేవతాగణంబుచేతను వాంఛని
యుండగును. మఱియు నత్తటి సమత్వమును శీతల చంద్రిక వానియందు దుదయించును.

ఉపశాంతం చ కాంతం చ సేవ్యమప్రతిరోధి చ
నిభృతం చోద్భృతం స్వచ్ఛం మహాతీతం మహద్వపుః.

9

కాంతమై, ప్రియమై, సేవనీయమై, అవిరోధియై, నమ్రమై, తేజోయుక్తమై, స్వచ్ఛమై
నట్టి, మహత్తరదేహమును, చిత్తము శమించిన యాతఁడు స్వభావముగనే ధరించును.

భావాభావా విరుద్ధోఽపి విచిత్రేఽపి మహాసపి
నానందాయ న భేదాయ సతాం సంస్మృతివిభ్రమః.

10

విభవ, దారిద్ర్యములచే భయంకరమై, విచిత్రమై, గొప్పదైయున్నప్పటికిని ఈ సంసార
భ్రమ అహంకారరహితులగు మహాత్ముల కానందముగాని, దుఃఖముగాని గల్గింపకుండును.

బుద్ధ్యాలోకేన సాధ్యేఽస్మిన్స్వస్యస్త మితాపది
ప్రవర్తతే న యో మోహాత్తం ధిగస్తు సరాధమమ్.

11

సమస్త అపదలను నశింపజేయునదియు, బుద్ధియొక్క ప్రకాశమాత్రముచే సాధ్యమైనదియు
నగు ఈయాత్మజ్ఞానమున నెవఁడు మోహవశమునఁ బ్రవర్తించుకుండునో, అట్టి యధముమహానకు ధిక్కా
గనుగుఁగాత !

విశ్రాన్తిమాప్తముచితాం చిరమజదుఃఖ
రత్నాకరం జననసాగరముత్తి తీర్థః
కోఽహం కథం జగదిదం చ పరం చ కిం స్యా
త్కిం భోగకై రితి మతిః పరమోఽభ్యుపాయః

12

ఇత్యాదీ శ్రీవాసిష్ఠమహారామాయణే వాల్మీకీయే దేవదూతోక్తే మోక్షోపాయేషు
నిర్వాణప్రకరణే పూర్వార్ధే గలితచిత్త లక్షణకథనం నామ
షోడశాధిక శతతమః సర్గః || 116 ||

ప్రియుఁడవగు రామచంద్రా! దుఃఖములను రత్నములకు నెలవై, జననమరణ రూపమైనట్టి
సంసారసముద్రమును బాట నిష్క్రమించు పుష్పవనకు, నిరతిశయాఁడదూపమును ఆత్మయందుఁ జిరకా
లొదికముగు విశ్రాంతినిొందుకొఱకై, 'నే నెవరు? ఈ ప్రపంచమేమి? ఆత్మతత్వ మెట్టిది? తుచ్ఛ
భోగములచే నేమి ప్రయోజనము? అని యిచ్ఛోముగ నిరంతర మభ్యసించఁబడిన విచారచైరాగ్యాత్మి
కముగు బుద్ధియే యన్నిటికంటె నుత్తమమైన ప్రథమోపాయము.

ఇది శ్రీవాసిష్ఠతాత్పర్య ప్రకాశికయందు నిర్వాణ ప్రకరణమున
గలితచిత్త లక్షణ కథనమును నూటపదునాఱవ సర్గము ||116||

సప్తదశాధిక శతతమః సర్గః

[కోఽహం కథం జగదితి విచారేఽత్ర నిదర్శనమ్
ఇత్యుక్తోర్మునా ప్రోక్తో వివేకః సంప్రతీర్త్యతే.

'నే నెవరు? ఈ ప్రపంచమేమి? అను నీ విచారమున నిదర్శనపూర్వకముగా, మనువుచే
నవించఁబడిన యిత్వావయొక్క వివేక మిచటఁ జెలుపఁబడుచున్నది.]

శ్రీవాసిష్ఠ ఉవాచ:-

భవతామాది పురుష ఇత్వోక్తర్నామ భూవతిః
ఇత్వాక్తువంశ ప్రభవ యథా ముక్తస్తథా శృణు.

1

శ్రీవాసిష్ఠుడు:- ఇత్వాక్తువంశమున జన్మించిన యో రామచంద్రా! మీయొక్క ఆదిపురుషుఁ
డైన ఇత్వాక్తువను భూపాలుఁడెట్లు ముక్తఁడయ్యెనో యావృత్తాంతమును వినుము.

ఇత్వాక్తుర్నామ భూపాలః స్వరాజ్యం పరిపాలయన్
కదాచిదేకాన్తగతో మనసా సమచిన్తయత్.

2

ఇత్వాక్తువను రాజు తనరాజ్యమును బరిపాలించుచు నొకపుడేకాంతమునకుఁజని తన మనం
బుచే నిట్లు చింతనగావించెను —

జరామరణ సంక్షోభసుఖదుఃఖ భ్రమస్థితేః
అస్య దృశ్య ప్రపంచస్య కో హేతుః స్యాదితి స్మయమ్.

3

వార్ధక్యము, మరణము, సంక్షోభము, సుఖము, దుఃఖము మున్నగు భ్రమలకు స్థానభూత
మైనట్టి యీ దృశ్యప్రపంచమునకుఁ గారణమెయ్యది? యని యాతడు స్వయముగ విచారించెను.

జగతో న వివేదాసా కారణం చిన్తయన్నపి
అత్తైకదా పృచ్ఛదసా బ్రహ్మలోకాగతం హనుమ్.
పూజితం స్వనభానంధం భగవన్తం ప్రజాపతిమ్

4

అట్లు విచారించినను జగత్కారణమును నెఱుంగమి, అంత నొకప్పుడు బ్రహ్మలోకమునుండి యేతెంచినవాఁడును, పూజితుఁడును, తన సభముంచుచున్నవాఁడును, భగవంతుఁడునగు తన తండ్రుడైన మనుప్రభావతనిగూర్చి యాతఁడెట్లుడిగెను.

ఇట్లుకురువాచః—

మాం యోజయతి భాస్వేన భగవన్కరుణానిధే. 5

భవత్ప్రసాద ఏవాయం భవంతం ప్రప్తమజ్ఞానా
కుతః సర్వోఽయమాయాతః స్వరూపం చాస్య కీదృశమ్. 6

కియదేతజ్జగత్కస్య కదా కేనేతి కథ్యతే
అహం కథం చ విషమాదస్మాత్సంస్మృతి విభ్రమాత్. 7

విముచ్యేయ ఘనాస్తీరా జ్జాలాదివ విహంగమః

ఇత్యుక్తువుః—కరుణానిధియగు నో దేవా! తన కృపయే తమ్ముల నివ్యధముగ దృష్టత్వముచే శిష్యుముగ ప్రసించుటకు నన్ను నియోజించుచున్నది—మహాత్మా! ఈ స్పృష్టి యెచటనుండి యేతెంచి నది? దీని స్వరూపమేమి? దీని సంఖ్యయెంత? పరిమాణమెంత? ఎపు డెవఁడు దీనినినిర్మించెను? మజ్జియు, వికాలమైన పలనుండి పక్షివలె నే నీ భయంకరమైన సంసారవిభ్రమమునుండి యెట్లు విముక్తి నొందగలను!

మనురువాచః—

అహో ను చిరాకాలేన వివేకే నువికాసిని. 8

వితథానర్థ విచ్ఛేత్తా సారః ప్రశ్న స్వయా కృతః

మనువుః—అహా! గొప్ప అనర్థములను ఛేదించునటువంటి సారభూతమైన ప్రశ్నను ఈ కాలమునకు - మహా ప్రకాశవంశమున వివేకమున నీవు గావించితివి.

యదిగం దృశ్యతే కించిత్తన్నాస్తి నృప కించన. 9

యథా గర్భవ్యసంగం యథా వారి మరుస్థలే

యత్త నో దృశ్యతే కించిత్తన్న కించిదవ స్థితమ్. 10

ఓ రాజా! ఈ కనుపించునదంతయు యథార్థముగ లేనిదేయగును. గంధర్వవగరమువలెను. మృగత్వహజలమువలెను, నిది విభ్యచ్ఛేయై యున్నది. విచారించిచూచిన ఏది కానుపించదో, అది వాస్తవముగ నొకింలేనను లేనిదేయగును.

మనః పశ్యేన్ద్రియాతీతం యత్యాదపి న కించన
అవినాశం తదస్తేహ తత్సదాత్మేతి కథ్యతే. 11

ఏది మనస్సుకంటెను, తక్కిన పంచేంద్రియములకంటెను నతీతమైయున్నదో, దేనిగూర్చి సంభావనయున్న లేకయున్నదో ఏది నాశరహితమైనదో, అది హత్రమే యిది కలదు. అదియే సద్రూప మగు ఆత్మయని చెప్పబడుచున్నది.

ఇదం తు సర్వ దృశ్యాభ్యా రాజన్సర్గవరంపరా
తస్మిన్నేవ మహాదర్శే ప్రతిబిమ్బముపాగతా. 12

ఓ రాజా! దృశ్యములన్నింటిచే బూర్ణముగ యీ స్పృష్టిపరంపర, ఆ చిదాత్మయను గొప్ప యద్వమనఁ బ్రతిబింబితమాయెను.

భాః స్వభావసముత్పన్నా బ్రహ్మస్ఫురణశక్తయః
కాశ్చిద్భృహ్మణ్ణతాం యాస్తి కాశ్చిద్గచ్ఛన్తి భూతతామ్. 13

అన్యై స్వస్వత్వమాయాన్తి భవత్వేనం జగత్స్థితిః

ఆనరమాత్మనుండి స్వభావముగ నే యుత్పన్నమైన కొన్ని స్ఫురణశక్తులు (చిదాభాసములు) బ్రహ్మాండరూపమును బొందినవి; మజ్జికొన్ని పృథివ్యాది భూతరూపత్వము నొందినవి. తక్కినవి తక్కిన చతుర్విధ ప్రాణిసమూహరూపముల బొందినవి, ఇదియే జగత్తుయొక్క స్థితి.

న బన్దోఽస్తి న మోక్షోఽస్తి బ్రహ్మైవాస్తి నిరామయమ్
నైక్యమస్తి న చ ద్విత్వం సంవితాస్సరం విజృమ్భతే. 14

ఇది బంధముగాని, మోక్షముగాని లేదు. నిర్వికారముగ బ్రహ్మమే గలదు. ఇందేకత్వము గాని, ద్విత్వముగాని లేదు. సారభూతముగ చిదాత్మయే యీ జగద్రూపముగ విజృంభించుచున్నది.

ఏకం యథా స్ఫురతి వారితరజ్జ భజ్జ

రేవం పరిస్ఫురతి చిన్న చ కించిదేవ

త్వం బద్ధమోక్షకలనే ప్రవిముచ్య దూరే
స్వస్థో భవాభవభయోఽభవసార ఏవ. 15

ఇత్యాదే శ్రీవాసిష్ఠమహా రామాయణే వాల్మీకీయే దేవమాతోక్తే మోక్షో
పాయేషు నిర్వాణప్రకరణే పూర్వార్థే ఇత్యుక్తుమను సంవాదో నామ
సప్తదశాధిక శతతమః సర్గ 117

ఓ యిత్యుక్తు రాజా! ఒకే జల మనేకతరంగ భేదములచే నెట్లు స్ఫురించుచున్నదో, అట్లే యొకే బ్రహ్మ మనేక జగద్రూపభేదములచే స్ఫురించుచున్నది. మాయామాత్రముగటచే నీ భేదములు లేనివేయగును. కావున నీవు బంధమోక్షములఁగూర్చిన భ్రమను దూరముగఁ బరిత్యజించి, సంసారభయ రహితుఁడవై, అభయ సారభూత బ్రహ్మరూపుఁడవై కమ్ము.

ఇది శ్రీవాసిష్ఠతాత్పర్య ప్రకాశికయందు నిర్వాణప్రకరణమున
ఇత్యుక్తుమను సంవాదమును నూటపదునేడవ సర్గము 117

అష్టాదశాధిక శతతమః సర్గః

[కులః సర్గః కదా కస్య కేనేత్యేషామిహా త్రమ్,
తథాత్మదర్శనోపాయా మనునాత్ర ప్రకీర్తితాః

స్వప్తి యెటనుండి యెప్పుడు ఎవనిచే రచించబడినది మున్నగు ప్రశ్నలకు తరమున్ను, అట్లు దర్శనోపాయమున్ను మనువుచే నిట వర్ణింపబడుచున్నవి.]

మనురువాచః—

సంకల్పోన్ముఖతాం యాతాః సత్యశ్చిన్మాత్రసంవిదః
ఆపస్తరజ్జత్యవీవ యాన్తి భూమివ జీవతామ్.

1

మనువుః— ఓ రాజా! ఆయా సంస్కారములచే విచిత్రమైయున్నట్టి అవిద్యయుందు ప్రతిబింబించిన చిన్మాత్రసంవిత్తు సంకల్పమువైపున కున్ముఖమై, జలము తరంగరూపతమ బొందునట్లు, జీవ భావమును బొందుచున్నది.

తే జీవాః సంపరస్తహ సంసారే పూర్వముత్థితే
సుఖదుఃఖదళామోహో మనస్వేవాన్తి నాత్మని.

2

ఆ జీవులు, పూర్వమే యావిర్భూతమైయున్న యీ సంసారమునఁ దిరుగాడుచున్నారు. వాస్తవముగ జీవుల సుఖదుఃఖదళలగుర్నిన మోహము మనస్సునందే కలదుగాని ఆత్మయందు లేదు.

అదృశ్యో దృశ్యతే రాహుర్గృహీతేన యథేష్టునా
తథానుభవమాత్రాత్మా దృశ్యేనాత్మా వలోక్యతే.

3

రాహువు అదృశ్యరూపుఁడైనను నాతనిచే గ్రహింపఁబడిన చంద్రుని మూలమున నాతఁడు గామపించునట్లు, ఆత్మ యదృశ్యరూపమై అనుభవమాత్రమైయున్నను, తత్సాక్షాత్కార మొనర్చుట యందభిముఖమైన యంతఃకరణముచే నది కానుపించును.

న శాస్త్రైర్నాపి గురుణా దృశ్యతే పరమేశ్వరః

దృశ్యతే స్వాత్మనైవాత్మా స్వయా సత్త్వస్థయా ధియా.

4

ఈ పరమేశ్వరుఁడు (ఆత్మ) శాస్త్రములచే గాని, గురువుచే గాని కానుపించఁడు. అహంకారముకారరహితముగు బుద్ధిచే దనచేతనే తాను కానుపించుచున్నాఁడు.

పథికాః పథి దృశ్యన్తే రాగద్వేషవిముక్తయా

యథా ధియా తథైవై తే ద్రవ్యవ్యాః స్వేంద్రియాదయః.

5

మార్గమందు బొటసాయలు రాగద్వేషరహితముగు బుద్ధితోటి చూడఁబడునట్లు, అహంకారహితముగు బుద్ధితోటి తన యింద్రియములున్న నట్లే చూడఁబడవలయును.

ఏతేషు నాదరః కార్యః సతా నై వావధీరణమ్

పదార్థమాత్రతావిస్తాసిషన్వేతే యథానుభవమ్.

6

ఈతేషు నాదరః కార్యః సతా నై వావధీరణమ్

బుద్ధిమంతుఁడగువాడే దేహేంద్రియాదుల నాదరింపఁగూడదు, (ఈవవాసాదులచే) అనాదరింపఁగూడదు. ప్రాప్తించిన పదార్థమాత్రముతోఁగూడినవై యవి సుఖపూర్వకముగ నుండుగాక!

పదార్థమాత్రం దేహాది ధియా సంత్యజ్య దూరతః

ఆశీతలాన్తఃకరణో నిత్యమాత్మమయో భవ.

7

ఓ రాజా! పదార్థమాత్రమును దేహదులను బుద్ధిచే దూరముగఁ ద్యజించి, పూర్ణశీతలాంతఃకరణుఁడవై, నిత్యము ఆత్మమయుఁడవు కమ్ము.

దేహోహమితి యా బుద్ధిః సా సంసారనిబన్ధనీ

న కదాచిదియం బుద్ధిరాదేయా హి ముముక్షుభిః.

8

నేను దేహమునను ఈబుద్ధి సంసారమున. బంధించునదై యున్నది. కావున ముముక్షువు లెన్నటికి నట్టిబుద్ధిని గ్రహింపఁగూడదు.

న కించిన్మాత్ర చిన్మాత్రరూపోన్మీ గగనాదః

ఇతి యా శాశ్వతీ బుద్ధిః సా న సంపారబన్ధనీ.

9

నేను అన్యమెదియుఁగాను, ఆకాశముకంటెను నూత్నుమైన చిన్మాత్రుఁడను, అను నిరంతర బుద్ధి సంసారమున బంధించనివై ముక్తిదాయకమైయున్నది.

యథా విమలతోయానాం బహిరస్తశ్చ భావనం

తేజస్వితీ సర్వత్ర తతాత్మా సర్వవస్తుషు.

10

నిగ్మలోదకముయొక్క బాహ్యభ్యంతరములం దంతట నూర్వణిలేజ ముండునట్లు, ఆత్మ సర్వవస్తువులయొక్క బాహ్యభ్యంతరములందును నుండియున్నది.

సంనివేశాంశవై చిత్ర్యం యథా హేమ్నోజ్జదాదితా

ఆత్మనస్తదతద్రూపా తథైవ జగదాదితా.

11

అంగద, కేయూరాద్యాభరణములం దంతట సువర్ణముమాత్రమే యెట్లు కలదో, కేవలము వాని యాకారములందు మాత్రమెట్లు వైచిత్ర్యమున్నదో, అట్లే జగదాదులం దంతటను ఆత్మయే గలదు, కేవలము మాయరచితముగు వాని యాకారమాత్రముననే భేదముకలదు.

వినాశవాడవాక్రాన్తం భీమం కామమహార్ణవం

జగజ్జాలతరణ్ణిగో యాన్తి భూతతఃజికాః.

12

వినాశమును బడబాగ్నిచే నాక్రమింపఁబడిఁజ్జి భయంకరమైన కామమును మహానముద్ర మునుగుర్చి ప్రాణికోటను దరంగములతోఁగూడియున్న జగత్సముహమును నదులు బ్రహ్మించుచున్నవి.

తథా వ్యద్యాప్యపూర్ణస్య యః పాతా కాలవారిధేః

తమాత్మానం మహాగన్త్యం రాజన్యావయ సర్వదా.

13

ఓ రాజా! అట్టైనను, నేటివఱకు నట్టి జగత్సముహసభ్రతణముచే దృష్టిఁబొందని యా కాలసముద్రమునకు, ఆత్మ మహాఅగన్త్యరూపమని నిరంతరము భావించుము.

అనాత్మన్యాత్మతామస్మి దేహాదౌ దృశ్యజాలకే
త్యక్త్వా సత్త్వముపాదూఢో గూఢసిష్ట యథా సుఖమ్. 14

అనాత్మరూపమును దేహాది దృశ్యసమూహమున ఆత్మబుద్ధిని వదలి, నిర్వాణసాధానమున
నారూఢుండై గూఢరూపమున సుఖపూర్వకముగ నుండుము.

కుచకోటరసంసుప్తం విస్మృత్య జననీ సుతం
యథా రోదితి పుత్రార్థం తథాత్మార్థమయం జనః. 15

కైటభుండ నదురించుచున్న బాలకుని పఱచి పుత్రునికొఱకుఁ దల్లి యెప్పునట్లు, అంతఃకర
ణమున నే నిత్యముబుద్ధిమై యున్నట్టి ఆత్మను త్రాంతిచేమఱచి యద్దానికై జీవుఁడు విలపించుచున్నాడు.

అజరామరమాత్యాసముబుద్ధ్యా పరిరోదితి
హా హతోఽహమనాథోఽహం సప్తఃఽస్మితి వపుర్యయే. 16

జరామరణరహితమైనట్టి ఆత్మ నెఱుంగక, దేహము కలిపి, అయ్యో నేజన్మితి, నేననా
థుండను, నేను నశించితినిని జీవుఁడేదప్పుచున్నాడు.

యథా వారిపరిస్పందాన్నానాకారం విలోక్యతే
తథా సంకల్పవశతశ్చిచ్ఛవ్మా పరిబృంహతి. 17

జలముయొక్క చలనమువలన తరం గాది అనేకరూపములుగనది కానుపించునట్లు, సంకల్ప
వశమవలన చిచ్ఛవ్మయే వివిధకార్యవరంపరగ వృద్ధి నొందుచున్నది.

సంస్థాప్య సంకల్పకలబ్జముక్తం
చిత్తం త్వమాత్మన్యపశాన్తకల్ప
స్పదేఽవ్యసంస్పన్దమివేహ తిష్ఠ
స్వస్థః సుఖ రాజ్యమిదం ప్రశాధి. 18

ఇత్యాదీ శ్రీవాసిష్ఠ మహారామాయణే వాల్మీకీయే దేవదూతోక్తే మోక్షో
పాయేషు నిర్వాణప్రకరణే పూర్వార్ధే ఇత్యాదుకుమనుసంవాదే
అష్టాదశాధికశతతమః సర్గః || 118 ||

పుత్రకా! నీవు శమించిన సంకల్పముగలవాడవై సంకల్పమును కళంకములేని చిత్తమును
ఆత్మయందు సంస్థాపనమునన్ని, వ్యవహారార్థము శరీరాదులచే గ్రియలూపరించినను, అవి యాభాసమా
త్రములే యగుటచే అసంగమగు ఆత్మచే నేమియు నాచరింపనివాడవై, స్వస్థుడవై, సుఖివై, ప్రాప్తిం
చిన రాజ్యము నిటఁ బొలవయొనర్చుము.

ఇది శ్రీవాసిష్ఠతాత్పర్య ప్రకాశికయందు నిర్వాణప్రకరణమున
ఇత్యాదుకుమను సంవాదమును నూటపదు నెనిమిదవ సర్గము || 118 ||

ఏకోనవింశాధికశతతమః సర్గః.

[పర్వతే పురుషస్యాత్ర సాత్తత్వం మోక్షబంధయోః
విద్యావిద్యాత్మక క్తిభ్యం సత్యాసత్యాత్మనిశ్చయాత్.

విద్య, అవిద్యయను ఆత్మయొక్క రెండుశక్తులఁబట్టి సత్యాసత్యములు నిశ్చితముకాఁగా,
బంధమోక్షముల విషయమున నిక మనుజుని స్వతంత్రత యిటు నర్థింపఁబడుచున్నది.]

మనురువాచః -

సర్గాత్మభిర్విభుః స్పన్దః క్షీడతే బాలవత్స్వయం

సంహారాత్మకశక్త్యాథ సంహృత్యాత్మని తిష్ఠతి. 1

మనువు:- పుత్రకా! పరమాత్మ, సృష్టిరూపముగ తన అవిద్యా శక్తిచే తత్త్వస్పృహ
క్రియలఁగావించుచు, అజ్ఞదృష్టితోఁగూడి బాలకునివలె స్వయముగఁ గ్రిడించుచున్నాడు. మఱియు
జ్ఞానదృష్టితోడ విద్యయను సంహారశక్తిచే నద్దానిసంతయు సంహరించి సదాస్వాత్మయందే స్థితిగల్గి
యుండుచున్నాడు.

స్వయమస్య తథా శక్తిరుదేత్యాం బధ్యతే యయా

స్వయమస్య తథా శక్తిరుదేత్యున్మృచ్యతే యయా. 2

దేనిచే నాతఁడు బంధింపఁబడునో, అట్టిశక్తి వానియందు స్వయముగ నుదయించుచున్నది.
మఱియు, దేనిచే నాతఁడు ముక్తుడగునో, అట్టిశక్తియు వానియందు స్వయముగ నుదయించుచున్నది.

చంద్రార్కవహ్నితప్తాపారత్నాదీనాం యథార్చిషః
యథా పత్రాదివృక్షాణాం నిర్ఘరాణాం యథా కణాః. 3

తథేదం బ్రహ్మణి స్సాకే జగద్బుద్ధ్యాదికల్పితం
దుఃఖప్రదమతజ్ఞానాం తదేవా తదివ సీతమ్. 4

చంద్ర, నూర్య, అగ్ని రత్న తప్తాపాయు (కాల్పిన యిరువు)లనుండి వానిప్రకాశమున్ను,
వృక్షములనుండి పత్రాదులును, నెలయేళ్లనుండి జలకణములును నెట్లు వేఱుగ, గల్పింపఁబడినవో,
అట్లే విశాలమగు బ్రహ్మమున జగత్తు, బుద్ధి మున్నగునవి వేఱుగఁ గల్పింపఁబడినవి. ఇదంతయు
బ్రహ్మమేయైయున్నను, బ్రహ్మముకంటె వేఱుగనున్నట్లు తోచుచు అజ్ఞానలబ్ధ దుఃఖప్రదమై
యొప్పుచున్నది.

అహో ను చిత్ర మాయేయం తాత విశ్వవిమోహినీ
సర్వాజ్ఞప్రేతమన్యాత్మా యదాత్మానం న పశ్యతి. 5

పుత్రా! అహో! జగత్తును మోహింపఁజేయునట్టి యీ మాయ యెంతవిచిత్రమైనది. సర్వాంగ
ములందును వ్యాపించియున్నను యీ యాత్మను జీవుఁడు గాంచుటలేదే!

చిదాదర్శమయం సర్వం జగదిత్యేవ భావయన్
యస్మిన్మత్త్యపశాన్తేచ్ఛం స బ్రహ్మ కవచః సుఖః. 6

ఈ జగత్తంతయుఁ చిదాదర్శ * మహిమని భావించును నెడఁడు కోర్కెలు నశించిన
నాఁడై యుండునో, అట్టివాఁడు అజ్ఞానభాగములచే భేదించవలవిగాని బ్రహ్మమే కవచముగఁ గలిగి
యుండును గాన నాతఁడే సుఖవంతుడగును.

అహమర్థపిముక్తేన భావేనాభావరూపిణా

సర్వం శూన్యం నిరాలంబ్యం చిద్రూపమితి భావయేత్. 7

అహంకారహితుఁడై, సమస్తవస్తుల అభావరూప భావనచే, అంతయు శూన్యమై
నిరాలంబమై నట్టి చిద్రూపబ్రహ్మమే యని భావించవలెను.

ఇదం రమ్యమిదం నేతి బీజం తే దుఃఖసంతతేః

తస్మిన్నామ్యాగ్నినా దగ్ధే దుఃఖస్యావసరః కుతః. 8

'ఇది రమ్యమైనది, ఇది రమ్యమైనదికాదు'ను నీ ప్రకారమును చెప్పవలసినయే నీ యొక్క
దుఃఖసమాశామనము బీజమైయున్నది. సమత్వమును నగ్నిచే అ బీజము దహించబడ నొక దుఃఖ
మునకు చోటెవటి?

రాజస్మభావనాస్తేణ రమ్యారమ్యవిభాగితా

పౌరుషాతిశయేనాశు స్వేనైవాన్తర్విలాయతామ్. 9

ఓ రాజా! సభూధియొక్క యభ్యాసమువలన సర్వదృశ్య విస్మృతియను అస్త్రముచే
మహాపురుషప్రయత్నముద్వారా రమ్యారమ్యవిభాగకల్పనను శీఘ్రముగ నీయంతఃకరణమున భేదించి
వేయుము.

అభావనేన భావనం విలాయ కర్మకాననం

ఐరం సమేత్య తానవం విశోక ఏవ తిష్ఠ భోః. 10

పుత్రకా! అభావన (సర్వదృశ్యవిస్మృతి)చే భావన (సృశ్యశ్రవణ)ను, కర్మయను సరణ్య
మును భేదించి, ఆకాశముకంటెను నతిసూక్ష్మమును బ్రహ్మమును బొంది దుఃఖరహితుఁడవై యుండుము.

భరితభవనాభోగో భూత్వా విభాగబహిష్కృతో

గలితకలనాభాసోల్లాసో వివేకవిలాసవాన్

అధిగతవరమానస్తస్యస్థిరాయ నిరామయః

శమసమసిత స్వచ్ఛాభోగో భవాభయచిద్వపుః. 11

ఇత్యాదే శ్రీవాసిష్ఠ మహారామాయణే వాల్మీకీయే దేవదూతాక్షే మోక్షో

పాయేషు నిర్వాణప్రకరణే పూర్వార్థే ఇత్యాకుమనుసంవాదే

ఏకోనవీంశాధిక శతతమః సర్గః 119.

* చిదాదర్శము:—చైతన్యమును అద్వము అందు జగత్తు మిథ్యారూపమున ప్రతిబింబించినది.

పుత్రా! నీవు మొమ్మెదట వివేకమును విలాసముతోఁ గూడియుండి, పిమ్మట సమాధిచే
నశించిన భావ్యాకల్పనాభావము గలవాడవై, పూర్వాత్మచే జగంబంతట వ్యాపించిన శరీరముగల్గి
విభాగరహితుఁడవై పరమానందమును బొంది కాశ్యతముగ సంసారరోగవర్జితుఁడవై, శాంతమై,
నమమై, ఏకరసమై, స్వచ్ఛమైనట్టి చిన్మాత్రజేహంబు గలవాడవై, సంసార భయరహితుడవై
యుండుము

ఇది శ్రీవాసిష్ఠతాత్పర్య ప్రకాశికయందు నిర్వాణప్రకరణమున
ఇత్యాకుమను సంవాదమును నూటపందొమ్మిదవ సర్గము 119.

వింశాధిక శతతమః సర్గః

[ముముక్షుభూమికాస్త్రోక్త ముచ్యమానస్య తూత్తరాః.

మూక్తస్య పరత స్త్రోక్త భూమికాః సప్త దశ్వితాః.

ముముక్షువునకు మొదటి మూడుభూమికలు, ముక్తుఁడగుచున్నవానికి నాల్గవభూమిక
ముక్తనకుఁ దక్కిన మూడుభూమికలు — ఇట్లు సప్తభూమికల వర్ణనమిటఁ గావించబడుచున్నది.]
మనురువాచ:-

శాస్త్రసజ్జనసంపరైః ప్రజామాదౌ వివర్ధయేత్

ప్రథమా భూమికై పోక్తా యోగస్థైవ చ యోగినః. 1

మనువు. — పుత్రా! శాస్త్రాభ్యాస, సజ్జనసహనములచే మొదటప్రజ్ఞను వృద్ధిపఱచవలెను.
ఇది యోగముయొక్క మొదటిభూమికయని చెప్పఁబడినది.

విచారణా ద్వితీయా స్వాత్మతీయా సజ్జభావనా

విలాపనీ చతుర్థీ స్వాద్వాసనా విలయాత్మికా. 2

ఇంక రెండవభూమిక 'విచారణ' మూడవది 'అనంగభావన' (అనంగత్వము గూర్చిన
భావన) నాల్గవది. వాసనల కాశ్రయభూతమును ఆవిద్యలయించునట్టి 'విలాపనీ' అవస్థ.

శుద్ధసంవిన్మయానందరూపా భవతి పంచమీ

అర్థసు ప్రప్రబుద్ధాభో జీవన్ముక్తోఽత్ర తిష్ఠతి 8

శుద్ధి చిన్మాత్ర సంవిత్తుచే బూర్ణమై, అనందరూపమైన యైనదవ భూమిక, జీవన్ముక్తుఁడగు
యోగి యీభూమికయంద దర్శనిత్రితునివలెను, అర్థజ్ఞాగతునివలెను నుండును.

స్వసంవేదనరూపా చ షష్ఠీ భవతి భూమికా

అనన్తైకఘనాకారా సుషుప్తసన్న్యసితిః. 4

స్వభావముగనే నిరతిశయానందము లుమై, బ్రహ్మకారానుభవస్ఫుర్తి రూపమై, సుషుప్తివలె
నున్నట్టి షితి యావన భూమిక.

తుర్యావస్థాపకాంతాథ ముక్తిరేవేహ కేవలమ్
సమతా స్వచ్ఛతా స్యామ్యా సప్తమీ భూమికా భవేత్. 5

అట్టి పుత్రియున్న తొయించి, శమించిన తురీయావస్థ గలదై, కేవలము ముక్తిరూపమై సమమై, స్వచ్ఛమై, సామ్యమైనట్టి స్థితి యేడవభూమిక (తురీయావస్థ) యగును.

తుర్యావస్థా తు యావస్థా పరా నిర్వాణరూపిణీ
సప్తమీ సా పరిప్రాథా విషయః స్యాన్న జీవతామ్. 6

ఇట్టి తురీయావస్థ పరానిర్వాణరూపమైయున్నది. ఈ సప్తమభూమికయే మిగుల పాథమైనచో విజేహము క్రి సంభవించును. అది జీవించియుండు యోగులకు విషయముకాదు.

పూర్వావస్థాత్రయం త్వత జాగ్రదిత్యేవ సంస్థితమ్
చతుర్థీ స్వప్న ఇత్యుక్తా స్వప్నాభం యత్ర వై జగత్. 7

ఇందు మొదటి మూడవస్థలన్ను జాగ్రద్రూపములై యుండును. నాల్గవది స్వప్నరూపమని జేర్చినట్లనబడినది. అందీ జగత్తు స్వప్న తుల్యముగ భాసించును.

ఆనందోఽనుభవాత్పుష్కలమైత్యు తు పశ్యమీ
అసంవేదనరూపాథ వస్థీ తుర్యపదాభిధా. 8

ఆనందభూనమగు ఆత్మతో ఏకీభావమునొందుటచే నైడవభూమిక సుఖ ప్రియరూపమని చెప్పబడినది. ఇతరపదార్థముల జ్ఞానములేక కేవలము స్వరూపమాత్రమందలి స్థితియే గల్గియున్నవగుటచే అజపది తురీయపదమని వచింపబడినది.

తుర్యావస్థాపదావస్థా సప్తమీ భూమికోత్తమా
మనోవచోభిరగ్రాహ్యో స్వప్రకాశపదాత్మికా. 9

తురీయావస్థ పదావస్థ యుత్తమమైన యేడవ భూమికయగును. ఇది స్వప్రకాశరూపముగటచే మనోవాక్కుల కగ్రాహ్యమై పఱగుచున్నది.

అన్తః ప్రత్యాహృతివశాచ్చేత్యం చేన్న విభావితమ్
ముక్త ఏవాన్య సంజేహో మహాసమతయాతయా. 10

అంతరంగమున సమస్తము లయించుటచే విషయమేమియు భాసించునట్లుండని యీ సప్తమ భూమికారూపమహాసమత్వముచే యోగి ముక్తడేయగును. ఇందు సంజేహమేమియులేదు.

యద్యోగ సుఖదుఃఖాం శైరపరామృష్టపూర్ణాః
సశరీరోఽశరీరో వా భవత్యేవంమతిః పుమాన్. 11

అట్లెడి భోగజనితములగు సుఖములచేగాని, దుఃఖములచేగాని యోగియొక్క పరిపూర్ణబుద్ధి కొంపమైనను స్పృశింపబడదు. మతియు నపుడాతడు 'ఈ శరీరముండుగాక! లేకపోవుగాక!' అను భావము గల్గియుండును.

స మ్రియేన చ జీవామి నాహం సన్నాప్యసన్నయమ్
ఆత్మారామో నర సిష్ఠేత్తన్ముక్తత్వముదాహృతమ్. 12

'నేను మరణించుటలేదు, జీవించుటలేదు, నేను సత్తుగాను, అసత్తుగానను నీ ప్రకారముగ ఆత్మారామడై యే మనుజుఁడగుదునో, ఆతడే జీవన్ముక్తుడని చెప్పబడును.

వ్యవహార్యపశాన్తో వా గృహస్థోవాథవైకకః
అహం న కించిచ్చిదితి మత్వా జీవో న శోచతి. 13

'వ్యవహారము గలవాడనైనను, లేక వ్యవహారము లేనివాడనైనను, గృహస్థుడనైనను, సన్న్యాసినినైనను, నేనన్యమెద్దియుఁగాను, చిన్మాత్రుడనే' అని విశ్వసించి యోగియగు మనుజుఁడు దుఃఖమునొందకుండును.

అలేపకోఽహమజగో నీరాగః శాస్తవాసనః
నిర్మలోఽస్మి చిదాకాశ ఇతి మత్వా న శోచతి. 14

'నేను సంసారముచే లిప్తుడనుగాను, అజరుడ (వార్ధక్యవర్జితుడను), రాగద్వేషరహితుడను, వాసనాశూన్యుడను, నిర్మల చిదాకాశమాత్రుడనని యెఱింగి యోగి దుఃఖింపకుండును.

అహమన్తాదిరహితః శుద్ధో బుద్ధోఽజరామరః
శాన్తః సమనమాభాస ఇతి మత్వా న శోచతి. 15

'నే నాద్యంతరహితుడను, శుద్ధుడను, బుద్ధుడను, అజరుడను, అమరుడను, శాంతుడను, సర్వత్ర సమముగ భాసిల్లుచున్నాడనని యెఱింగి యోగి శోకమును జొందకుండును.

తృణాగ్రేష్వప్యరే భానో నరనాగామరేషుచ
యత్తదస్తి తదేవేతి మత్వా భూయో న శోచతి. 16

'తృణాగ్రములందును, ఆకాశమందును, సూర్యునియందును, మనుజులందును, నాగములందును, దేవతలందును ఏ సన్మాత్రముగలదో, ఆ ప్రశ్నకో - చిన్మాత్రమే నేనని యివిధమున అఖండ వాక్యార్థము నెఱింగి యోగి దుఃఖింపకుండును.

తిర్యగూర్ధ్వమధస్తాన్మే వ్యాపకో మహిమాచితః
తస్యానస్తవిలాసస్య జ్ఞాత్వేతి క ఇవత్తయీ. 17

'చిద్రూపుడను నాయొక్క మహిమ తిర్యగూర్ధ్వాధోదిశల సంతట వ్యాపించియున్నదని యిట్లునంతవిలాసయుక్తుడగు పరమాత్ముని మహిమ నెఱింగి యెవఁడెఱిగి మరణాది దుఃఖముల నొంద గలుగును.

బద్ధవాసనమర్థో యః సేవ్యతే సుఖయత్నసా
యత్సుఖాయ తదేవాసు వస్తు దుఃఖాయ నాశతః. 18

ఏ వస్తువు వాసనాహితముగ నేరింపబడునో, అదియే (ఆ నేరింపబడునీకి) సుఖమును గలుగజేయుచున్నది. వాసనాయుతుడగు అజ్ఞానికియే పదార్థము సుఖమును గలుగజేయుచున్నదో, అది నశించుటచే తిరిగి యది వానికి శీఘ్రముగ దుఃఖమునే కలుగజేయుచున్నది.

అవినాభావ నిష్కర్తృత్వం ప్రసిద్ధం సుఖదుఃఖయోః
తనువాసన మర్థో యః సేవ్యతే వా వివాసనమ్. 19
నాసౌ సుఖాయతే నాసౌ నాశకాలే న దుఃఖదః

సుఖదుఃఖములకు అవినాభావనిత్యి గలదు. (దేనిచే సుఖము గల్గుచున్నదో, దాని, అవభాము నందు దుఃఖమున్ను గల్గుచున్నది.) సూక్ష్మవాచనచేగాని, వాసనారహితముగగాని యే పదార్థమును భవించబడుచున్నదో, అది సుఖమును గలిగించదు. నశించుటచే దుఃఖమున్ను గలుగజేయుదు.

క్షీణవాసనయా బుద్ధ్యా యత్కర్మ క్రియతేనఘ
తద్గర్భబీజవహ్నయో నాజ్ఞురం ప్రతిముఖ్యతి
దేహేంద్రియాదినా కర్మ కరణౌఘేన కల్ప్యతే. 21

పాపరహితవగు పుత్రా! ఏలయనఁగా క్షీణవాసనాయుక్తమగు బుద్ధిచే నొనర్చబడు కర్మ దగ్ధబీజమువలె మరల అంశరింపకుండును. మఱియు, దేహేంద్రియాది కరణసమూహముచేతనే కర్మ కల్పింపబడుచున్నది.

ఏకః కర్తా చ భోక్తా చ క ఇవాజ్ఞోపపద్యతే
భావనాం సర్వభావేభ్యః సముత్పజ్య సముత్థితః. 22

ప్రియపుత్రా! ఆ యింద్రియాది సమూహమున నేకమైన శుద్ధచైతన్యము కర్త, భోక్త యెట్లుగును? ఆ చైతన్యము సర్వపదార్థములనుండియు అహంత్యాధ్యాసమును దృఢించి వేటుగనున్నది.

శశాంశీతలః పూర్ణో భాతి భానేవ భాస్కరః
ఆ చైతన్యము పూర్ణ, శీతల చంద్రునివలెనున్నచై, సూర్యునివలె దన చిన్మయ దీప్తిచే న్వహముగఁ బ్రకాశించుచున్నది.

క్రియమాణా కృతా కర్మమాలశ్రీరేహశాల్మలేః
జ్ఞానానిలసముద్భూతా ప్రోడ్డియ క్వాసి గచ్ఛతి 23

దేహమును బూరగచెట్టుయొక్క, చేయబడుచున్నట్టియు, మఱియు, చేయబడినట్టియు కర్మమును దూదిరాశియంతయు జ్ఞానమును వాయువుచే నెగురగొట్టబడి యెఱటికో కొట్టుకొని పోవు చున్నది.

సర్వైవ హి కలా జన్తోరనభ్యాసేన నశ్యతి.
ఏషా జ్ఞానకలాత్వేన సకృజ్ఞాతా దినేదినే
నృధిమేతి బలాదేవ సుక్షేత్రవ్యవహరీవత్. 24

సర్వమును హి కలా జన్తోరనభ్యాసేన నశ్యతి. ఏషా జ్ఞానకలాత్వేన సకృజ్ఞాతా దినేదినే నృధిమేతి బలాదేవ సుక్షేత్రవ్యవహరీవత్.

మూల మరల అభ్యసించుమి జీవుల సర్వవిధములగు కళామత్యక్తమంతయు కాలక్రమమున నశించుచున్నది. కాని, ఈ జ్ఞానకళ యంతఃకరణమున నొక్కసర్వాయము ముదయించిననో నిత్య నది యుత్తమక్షేత్రమున నాటబడిన ధాన్యమువలె దినదినము వృద్ధిశొందుచు నేయుండును.

ఏకః స్ఫురత్కృణులవస్తుషు విశ్వరూప
ఆత్మా సరస్సు జలధిష్ఠివ తోయవచ్ఛమ్
సంశా ననంకలన భూరికలాపమేకం
సత్తాంశమాత్రమఖిలం జగదజ్ఞ విధి. 26

ఇత్యాదే శ్రీవాసిష్ఠమహారామాయణే వాల్మీకీయే దేవదూతో కే మోక్షోపాయేషు
నిర్వాణప్రకరణే పూర్వాధ్యాయే సప్తభూమికా విభాగో నామ
వింశత్యధిక శతతమః పర్వః 120 ||

ప్రియపుత్రా! సమస్త తటాక, సముద్రములందును నొకే స్వచ్ఛమైన జలము స్ఫురించు నట్లు, సమస్త పదార్థములందును నొకే విశ్వరూపమును సన్మాత్రమైన ఆత్మయే స్ఫురించుచున్నది. కావున, ఈ జగత్తంతటినీ సమస్త విచిత్రకల్పనాకలాపరహితమై, ఏకమైన సత్తాంశమాత్రము (సన్మాత్రము) గనే యెఱుంగుము.

ఇది శ్రీ వాసిష్ఠతాత్పర్య ప్రకాశికయందు నిర్వాణప్రకరణమున
సప్త భూమికావిభాగమును నూట యిరువదవ పర్వము || 120 ||

ఏకవింశత్యధిక శతతమః పర్వః

[యయా ప్రకృత్యతే కివో యయా చోత్కృత్య మచ్యతే
ఆత్రతే భావనే సమ్యగ్విభజ్య మనునేరితే.

దేనిచే నీదృవిడి జీవుడు సంసారమునఁ దగుల్కొనుచున్నాఁడో, దేనిచే నందుడి చెడలి ముక్తుఁ డగుచున్నాఁడో, ఆ రెండుభావనలు మనువుచే నిట వచింపబడుచున్నవి.]

మనురువాచః—

యావద్విషయభోగాశా జీవాభ్యా తావదాత్మనః
అవివేకిన సంపన్నా సాప్యాశా హి న వస్తుతః. 1

మనువుః-పుత్రా! ఎంతవఱకు విషయభోగములఁ గూర్చిన యాశయుండునో, అంతవఱకు ఆత్మకు జీవదశయుండును. మఱియు, ఆ విషయ భోగాశయున్న అవివేకముచే సంప్రాప్తించినదేగాని వాస్తవముగఁగాదు.

వివేకవశతో యాతా క్షయమాశా యదా తదా
ఆత్మా జీవత్వముత్పజ్య బ్రహ్మతామేత్యనామయః. 2

వివేకవశతో యాతా క్షయమాశా యదా తదా ఆత్మా జీవత్వముత్పజ్య బ్రహ్మతామేత్యనామయః.

వివేకముచే నెప్పుడు భోగాశ త్యయించునో, అపుడాన్మ తన జీవితము దృఢించి, అనామ యముగు బ్రహ్మరూపత్వమును గొందుచున్నాను.

ఊర్ధ్వాదధస్తాధస్తా త్త్వనరూర్ధ్వం ప్రజంశ్చిరం
మా సంసారాః ఘటస్య చిన్తా రజ్జావం ఘటో భవ.

3

పుత్రా! పైనుండి క్రిందకు, మరల క్రిందనుండి పైకి, ఇట్లు మరలమరల చిరకాలము తిరుగు చున్నట్టి సంసార (భోగ) మను అరఘట్టము (నీలము) యొక్క చింతయును రజ్జువునందు ఘటమువలె నీవు బంధించబడకుము.

ఇదం మమాహమస్యేతి వ్యవహార ఘనభ్రమమ్
యే మోహాత్పరినేపనే అధస్తావ్యాన్త్యధః శతాః.

4

'ఇది నాది, నేను వీరికి జెందితిని' అనునట్టి ఘనీభూతమగు వ్యవహారభ్రమ నెవరు మోహ వశమున నేవించునో, అట్టి మూఝులు క్రిందనుండి యింకను క్రిందికి పడిపోవుదును.

అస్యాహమేష మే సోఽయమహమేవం తు యైః కిల

మోహాః బుద్ధ్యా పరిత్యక్త ఊర్ధ్వాదూర్ధ్వం ప్రయాన్తి తే.

5

'నేను వీరికి జెందితిని, వీడు నావాఁడు, ఈ దేహము నేనను ఈ ప్రకారమును మోహము నెవరు జ్ఞానముచే బరిత్యజించునో, అట్టి మహాత్ములు పైనుండి యింకను పైకి పోవుదురు.

స్వప్రకాశం స్వమాత్మానమవలమ్బ్యా విలమ్బితమ్

ఆస్వస్య సంపూరితాకాశం జగన్తి నృప పశ్య హే.

6

ఓ రాజా! స్వప్రకాశరూపమును నీయొక్క ఆత్మ నవలంబించి జగంబులన్నింటిని బూర్జ మొనర్చి వ్యాపించియున్నట్టి చిదాకాశమునే గాంచుము.

యదై వైవం చిత్తో రూపం తతం బుద్ధమఖణ్డితమ్

తదైవ తీర్థః సంసారః పరమేశ్వరతాం గతః.

7

ఎపుడవిధమున వ్యాప్తమై, అఖండితమైనట్టి చిద్రూపము కాంచబడెనో, అపుడే జీవుఁడు సంసారసాగరమును దాటి పరమేశ్వరత్వమును బొందుచున్నాఁడు.

బ్రహ్మేష్టా విష్ణువరుణా యద్యత్కర్తుం సముద్యతాః

తదహం చిద్యుతః సర్వం కరోమిత్యేవ భావయేత్.

8

'బ్రహ్మ, యింద్రుఁడు, విష్ణువు, వరుణుఁడు, ఈశ్వరుఁడు మున్నగు వారేదేది చేయుటకు దృఢించుచున్నారో, అది యాది యంతయు చిత్ — శరీరమును నేనేచేయుచున్నానని భావించవలెను.

యేషు యేషు యదా యద్యద్దర్శనేషు నిగద్యతే

సర్వమేవాజ్ఞ తత్సత్యం చిద్విలాసోహ్యనమ్మ శః

9

ప్రియపుత్రా! ఏయే శాస్త్రములం దెపుడెపుడేదేదీ వచించబడెనో, అదియది యంతయు సత్యమేయును. ఏలయనగా! చిద్విలాసము అంతశరహితమైనది.

చిన్మాత్రత్వం ప్రయాలస్య తీర్ణమృత్యోరచేతనః

యో భవేత్పరమానన్దః కేనాసాపుపమియతే.

10

చిన్మాత్రత్వమును బొంది, మృత్యువును దాటి, శమించిన చిత్తముగలవానికి ఏపరమానం దము లభించుచున్నదో, అది దేవతాటి పోల్చబడగలదు?

నావ్యశూన్యం న శూన్యం చ నాచిద్రూపం న చిన్మయం

నాత్మరూపం నాన్యరూపం భువనం భావయన్మవ.

11

ఓ రాజా! ఈజగత్తు శూన్యముకాదు, ఆశూన్యముకాదు, చిద్రూపముకాదు, అచిద్రూప ముకాదు, ఆత్మరూపముకాదు, అనాత్మరూపముకాదని (అనిర్వచనీయరూపమని) భావించుచు బ్రహ్మ స్వరూపుఁడవు. శమ్ము.

ఏతత్త్వరూపమాసాద్య ప్రకృతిః పరిశామ్యతి

న దేశో మోక్షనామాస్తి న కాలో నేతరా స్థితిః.

12

ఇట్లు మనుజునకు తన ఆత్మయొక్క సాక్షాత్ పాఠమర్థికస్వరూపము ప్రాప్తించుటచే ప్రకృతి శమించుచున్నది. ఇదియే మోక్షము. మోక్ష మేదేశముయొక్కగాని, ఏ కాలముయొక్కగాని పేరుకాదు. లేక, దానికి (ఆత్మరూపప్రాప్తికప్పు) మఱియే యితరస్థితియున్న లేదు.

అహంకృతేర్విమోహస్య తయేనేయం విలీయతే

ప్రకృతిర్భావనానామ్నా మోక్షః స్యాదేష ఏవ సః

13

అహంకారమును మోహము నశించుటచే ప్రకృతియున్న నశించుచున్నది. ఆత్మస్వరూపము యొక్క సాక్షాత్కార భావనయే మోక్షమని చెప్పబడుచున్నది.

ప్రశాన్తశాస్త్రార్థవిచారచాపలో నివృత్తనానారసకావ్య కాతుకః

నిరస్తనిః శేషవికల్పవిప్లవః సమః సుఖం తిష్ఠతి శాశ్వతాత్మకః.

14

ఇత్యాదీ శ్రీవాసిష్ఠమహారామాయణే వాల్మీకీయే దేవదూతోకే మోక్షో

పాయేషు నిర్వాణప్రకరణే పూర్వార్థే ఇత్వాక్రమనుసంవాదో నామ

ఏకవింశాధిక శతతమః సర్గః 121 ||

వివిధశాస్త్రార్థములఁ గూర్చిన జిజ్ఞాసయును చపలత్వము శమించినవాఁడును, నానాప్రకార ములైన శాస్త్రపాటకముల కాతుకములేనివాఁడును, సమస్త వికల్పప్రపంచము లోలగినవాఁడును, సమరూపుడునగు శేషమృత్త్యుడైన మనుజుఁడు శాశ్వతమైన సచ్చిదానందరూపముతోటి సుఖపూర్వక ముగ ఈప్రపంచమున నెలయుచుండును.

ఇది శ్రీవాసిష్ఠతాత్పర్య ప్రకాశియుండు నిర్వాణప్రకరణమున

ఇత్వాక్రమనుసంవాదమును నూటయిరువదియొకటవ సర్గము 121 ||

ద్వావింశత్యధికశతతమః సర్గః.

[నిరూఢస్వాత్మ బోధస్య తుర్యాతీత పదస్థితేః
ముక్తస్యోహ యతేర్చ్యతా లక్షణైర్మత సేవ్యతే.

నుద్యుక్తమై ఆత్మబోధగలవాఁడును, తురీయాతీత పదమందున్నవాఁడునగు యతియొక్క
దినఃపర్య లక్షణములతో సహా మనుచుచే నిట వర్ణింపఁబడుచున్నది.]

మనురువాచః —

యేన కేనచిదాచ్యుతో యేన కేనచిదాశితః

యత్రత్వచనశాన్త్యా చ న సప్రమాడివ రాజతే. 1

మనఃపుః పుత్రా! ఎవరిచేతనో, వస్త్రములచే గప్పఁబడినవాఁడై, ఎవరిచేతనో భుజింపఁ
జేయఁబడినవాఁడై, తన యిచ్ఛానుసార మెచటనో పరుండుచు (తురీయాతీతపదస్థిత) జీవన్ముక్తుఁడు
వక్రపరివర శోభించును,

నర్థధర్మాశ్రమాచార శాస్త్రయన్త్యయోజ్యతః

నిర్గచ్ఛతి జగజ్జాలాత్పజ్జరాదివ కేసరీ. 2

వర్ణాశ్రమాచార, శాస్త్రయోగములచే విడువఁబడినవాఁడై, అట్టి జీవన్ముక్తుఁడైన
యతి, బోనునుండి సింహమువలె ఈ జగజ్జాలమునుంచి బయటకు వెడలుచున్నాఁడు.

వాచామతీతవిషయో విషయాశాదశో జ్యోతిః

కామపుష్పగతశోభాం శరదీవ నభస్తలమ్. 3

వాక్కునకుఁ బరమైవట్టి నిరతిశయానందమును బొందినవాఁడును, కనుకనే విషయవిశల
నుండి విడువఁబడినవాఁడునగు యా యతివర్యుఁడు శరత్కాలాకాశమువలె నొకానొక యనిర్వచనీ
యమైవట్టి నిర్మల శోభను బడయుచున్నాఁడు.

గమ్భీరశ్చ ప్రసన్నశ్చ గిరావివ మహాహ్రదః

పరానన్దరసాత్పుష్పో రమతే స్వాత్మనాత్మని. 4

పర్వతముపైని గొప్పహ్రదము (మడుగు) వలె గంభీరమై, నిర్మలమై యొప్పువాఁడును,
అత్యనంద రసాస్వాదమునుండి యెన్నఁడును మృతుఁడుకానివాఁడునునై యాతఁడు తనయాత్మ
యందే సదా క్రిందించుచుండును.

సర్వకర్మఫలత్యాగీ నిత్యతృప్తో నిరాశ్రయః

న పుణ్యేన న పాపేన లిప్యతే నేతరేణ చ. 5

సమస్త కర్మలయొక్క ఫలములను దృఢించినవాఁడై, నిత్యతృప్తుఁడై, నిరాశ్రయుఁడై,
యమ్మహాత్ముఁడు పుణ్యపాపములచేగాని, తదితరములగు హర్షకోపాదులచేగాని యంటుఁబడక యుండును.

స్ఫటికః ప్రతిబిమ్బేన యథా యాతి న రజ్జునమ్

తజ్జః కర్మఫలేనాననత్తా నాయాతి రజ్జునమ్. 6

[ప్రతిబింబముచే స్ఫటిక యెట్లు యాపాంతరమును బొందకుండునో, అట్లే ప్రాకృతకన్మ ఫల
యాపముగఁ బ్రాప్తించిన సుఖదుఃఖాదులచే జ్ఞాని తన యాత్మస్వభావమునుండి యెన్నటికిని మృతుఁడు
గాకయుండును.

విహరజ్ఞానతావృద్ధే దేహకర్తృసమూహనైః

భేదాహ్లాదా న జానాతి ప్రతిబిమ్బగతైరివ. 7

జననమూహమున విహరించుచు నాతఁడు తనదేహము ఖండింపఁబడినను, పూజింపఁబడినను
తద్దేహ ప్రతిబింబములై భేదమునుగాని, అహంబుద్ధియుగాని పొందకుండును.

నిఃస్రావ్రో నిర్వికారశ్చ పూజ్యపూజావివర్జితః

సంయుక్తశ్చ వియుక్తశ్చ సర్వాచారవయక్రమైః. 8

పూజితుఁడైనను సుతిశూన్యుఁడును, పూజితుఁడుగాకున్నను వికారరహితుఁడునునై, జ్ఞాని
సమస్త ఆచారసీతిక్రమములతోఁ గూడియు, ఒకపుడు కూడకయుండును.

తస్మాన్నోద్విజతే లోకో లోకాన్నోద్విజతే చ నః

రాగద్వేషభయానందైస్త్వజ్యేతేఽపి చ యుజ్యతే. 9

అతనిచే లోకము భయము నొందదు, లోకముచే నాతఁడును భయభీతుఁడుకాదు. మఱియు
రాగద్వేషభయానందములచే నొకపుడు త్యజింపఁబడును, ఒకపుడు వానితో (లీలామత్రముగ) గూడి
యుండును.

ప్రమేయే కస్యచిదపి న రోహతి మహాశయః

ప్రమేయీక్రియతే చాపి బాలేనాప్యదురాశయః. 10

గొప్పధికాఁగూడ, తత్త్వజ్ఞానమున వాని యంతయు కనుగొనఁజాలడు. వ్యవహారమున, శుద్ధ
చిత్తుఁడైన బాలునిచేఁగూడ నాతఁడు వశీకృతుఁడగును.

తనుం త్యజతు వా తీర్థే శ్వపచన్య గృహేఽపి వా

మా కదాచన వా రాజన్యరమానేఽపి వా తుడే. 11

ఒకాఁక! అతిదేదీప తీర్థమందు దన శరీరత్యాగముచేసినను, లేక చండాలునిగృహముందుఁ
దగదేహము వీడినను, లేక తన శరీరము నెన్నడును వీడకనే యున్నను, లేక వర్తమానక్షణముననే వీడి
నను, అంజీ విశేషమున్ను లేదు. (దేహత్యాగమును గూర్చిన చింతయు యాతనికి లేదని భావము)

జ్ఞానసంప్రాప్తిసమయే ముఖోఽపా విగతాశయః

అహంభ్రాన్తిర్బుధాయ మోక్షో జ్ఞానేన తత్తయః. 12

ఏకోర్మిలాలేన యాతఁడు జ్ఞానప్రాప్తిసమయముననే ముక్తుఁడైయుండెను. ఏలయునఁగా,
అహంకారభ్రాంతియే ఒంథమును గలిగించుచున్నది. జ్ఞానముచే నది నశించి, మోక్షము సంప్రాప్తించు
చున్నది.

స పూజనీయః స స్తుత్యో నమస్కార్యః స యత్నతః
స నిరీక్ష్యోఽభివాద్యశ్చ విభూతివిభవైషిణా.

13

విశ్వరూపుడు గోరు మనుజుడు ప్రయత్నముచే నట్టి జీవన్ముక్తుని బూజంపవలెను, స్తుతించవలెను, నమస్కరించవలెను, దర్శించవలెను, పంపనమాచరించవలెను.

స యజ్ఞతీర్థైర్న తపఃప్రదానై
రాసాద్యతే తత్పరమం పవిత్రమ్
అసాద్యతే క్షీణభవామయానామ్

భక్త్యా సతామార్మవిదాం యదజ్ఞ.

14

ప్రియపుత్రా! సంసారోగము శమించినవాడును, అత్యంతలసగు మహాత్ములయొడల భక్తి గల్గియుండుటచే, నే పరమ పవిత్రఫలము లభించుచున్నదో, అత్యుచితము, తీర్థ, తపోదానములు చేతను లభింపజాలదు.

శ్రీవసిష్ఠ ఉవాచ:—

ఏవముక్త్యా స భగవాన్మనుర్భూహృహం యయా
ఇత్వాకురపి తాం దృష్టిమవప్తభ్య స్థిరోఽభవత్.

15

ఇత్యాదీ శ్రీవాసిష్ఠమహారామాయణే వాల్మీకీయే దేవమాతోక్తే మోక్షోపాయేషు నిర్వాణప్రకరణే పూర్వార్థే ఇత్వాకుమనుసంవాదే ఇత్వాకుప్రబోధనం నామ ద్వావింశత్యధిక శతతమః సర్గః || 122 ||

శ్రీవసిష్ఠుడు:—ఓ రామచంద్రా! భగవంతుడగు మను జుట్లు పచించి బ్రహ్మచేతుని సదన మునకుఁ జనెను. ఇత్వాకువును దత్తోపక్తముగు ఆత్మదృష్టిని దృఢముగ నలంబించి, స్థిర చితుడై యుండెను.

ఇది శ్రీవాసిష్ఠ తాత్పర్య ప్రకాశికయందు నిర్వాణ ప్రకరణమున ఇత్వాకుప్రబోధనమును నూటయిరువది రెండవ సర్గము || 122 ||

త్రయో వింశత్యధిక శతతమః సర్గః.

[జ్ఞస్వాభేభ్యోఽన్యసిద్ధిభ్యః శేచరత్యాజీమాదిషు
అనిచ్చైవ హి పూర్ణ త్యాద్యిశేషోఽత్రాభిధీయతే.

అజ్ఞులగు సిద్ధులకుఁ బె జ్ఞుని యన్ని విధముల పూర్ణుడగుటచే, ఆకాశగమనము, అణిమిది నిద్రలు, మున్నగువానియొక్క కోర్కె వానికి యుండదు. ఇదియే వానియందలి విశేషత్యమని యట శ్రీకృష్ణుఁడబడుచున్నది.]

శ్రీరామ ఉవాచ:—

ఏవం స్థితే హి భగవజ్జీవన్ముక్తస్య సన్మతేః
అపూర్వోఽతిశయః కోఽసా భవత్యాత్మవిదాంవర.

1

శ్రీరాముడు:—అత్యంతలసలో శ్రేష్ఠుడవగు నో మహాత్మా! ఇట్లుండుటచే సన్మతయగు జీవన్ముక్తవను (ఆకాశగమనాది సిద్ధిరూపవగు) అపూర్వమైన అతిశయమేదని యుండునా?

శ్రీవసిష్ఠ ఉవాచ:

జ్ఞస్య కస్మింశ్చిదేవాంశే భవత్యతిశయేన ధీః
నిత్యతృప్తా ప్రకానాత్తా స ఆత్మన్యేవ తిష్ఠతి.

2

శ్రీవసిష్ఠుడు:—ఓ రామచంద్రా! జ్ఞునికి సాంసారికసిద్ధుల విషయమున నోకింలెనను అతిశయమైన ఇట్లువలయుండదు. ఆతఁడు నిత్యతృప్తుడై, కాంతచితుడై ఆత్మయందే నెలకొని యుండును.

మన్తసిద్ధిసమః సిద్ధసన్తసిద్ధశ్చ భూరిశః

కృతమాకాశయానాది కా తత్ర స్వాదపూర్వతా.

3

అణిమాద్యపి సంప్రాప్తం తాన్మతేన భూరిశః

యత్నేన సాధిత్యాత్మైర్మేతరణాత్మ దర్శినా.

4

అనేకములైన మంత్రములచేతను, కపట్యులచేతను క్రొత్తములచేతను జనులకాశగమనాది సిద్ధులనుబడయుదును. కాని, వాని యన్నింటియందును పనరూపమును నే గాంచుటచే ఆత్మజ్ఞునికి వాని ప్రాప్తియందత్యంతతృప్తిమేమి యుండును? ఆ విధముగ నే యనేయలైన మంత్రతాదృలచే అణి మాదిసిద్ధులున్ను జేవులచే న్యయత్నముచే: నే సాధింపఁబడుచున్నవి. కావున నవియున్నయు సత్పూర్వము లేగాని అపూర్వములుగా శేరవు. మఱియు, ఆత్మజ్ఞుని సర్వాత్మ భూతుడగుటచేటి, ఇతరులచేఁ బ్రయత్నమువలన సాధింపఁబడు ఆయా సాంసారికసిద్ధులున్ను పడచేత నే సాధింపఁబడిన వగుటగాన మంత్రతాదృవానిని సాధించుటవలసిన బ్రయోజనమేమియును లేదు.

ఏవ ఏవ విశేషోఽన్య స సమా మూఢబుద్ధిభిః...

సర్వత్రా స్థావరిత్యాగాన్ని రాగమములం మనః.

భవేత్తస్య మహాబుద్ధేర్నాసా వస్తుషు మజ్జతి.

5

అగ్నుజ్ఞుని మూఢబుద్ధులతోటి సమానముగ నుండడు. ఇదియే వానియందలి విశేషము. అంత టను నమరాగమును దృఢంచినందువలన నట్టి రాగరిహితుడైన మూఢబుద్ధులకుఁ బిల్లము సదా నిర్మలముగా నుండును. అట్టివాఁడు పదార్థములందు నిమగ్నుఁడు కా నేరడు.

ఏతావదేవ ఖలు లిబ్ధమలిబ్ధమూరైః

సంశాన్త సంస్మృతి చిరభ్రమనిర్వృతస్య

తజ్జన్య యన్మదనోపవిషాదమోహ

లోభాపదామనుదినం నిపుణం తనత్వమ్.

6

ఇత్యాశ్రే శ్రీవాసిష్ఠ మహారామాయణే శాస్త్రీకీయే దేవదూతాశ్చ మోక్షో
పాయేషు నిర్వాణప్రకరణే పూర్వార్థే అజ్ఞాదేర్జన్య విశేషకథనం

నామ త్రయోపింశత్కుత్సితర శతతమః సర్గః॥ 123॥

ఓ రామచంద్రా! చిహ్నరహితుఁడును, శాంత చిత్తుఁడును, చిరకాల సంసారభ్రమణిలఁగి
ననాఁడునునగు జ్ఞానియొక్క చిహ్న మేమనఁగా - కామ, క్రోధ, లోభ, మోహ, శోకాదులవలనఁ
గలుగు యాపదలు ప్రతిదిన మాత్రనికి లెప్పగు క్షయించుచుండును.

ఇది శ్రీవాసిష్ఠతాత్పర్య ప్రకాశికయందు నిర్వాణప్రకరణమున
అజ్ఞాదేర్జన్య విశేషకథనమును నూటయిరువది మూడవ సర్గము ॥123॥

చతుర్వింశత్యధిక శతతమః సర్గః.

నిష్కారణత్వం జీవానాం గ్రాహ్యరాగేణ బద్ధతా

యాపాణ్యవస్థాన్త్యం చ వ్యగ్రవ్యాధీయమిద్యతే.

[జీవుల నిష్కారణత్వము, గ్రాహ్యవిషయములసూర్చిన రాగముచే బంధనము, జీవుల స్వరూ
పావృత్తి, తుర్యావృత్తి, వ్యగ్రవ్యాధిని కథ మున్నగు విషయములకు వర్ణించుబహుమన్నవి.]

శ్రీవసిష్ఠ ఉవాచ:-

యథా సత్త్వముపేక్ష్య స్వం శనై ద్విప్రా దురీహయా

అజ్ఞేకరోతి సూద్రత్వం తథా జీవత్వమిహ్వరః

1

శ్రీ వసిష్ఠఁడు:- ఓ రామచంద్రా! ఒకానొక బ్రాహ్మణుఁడు దుష్టకోరికచే శూద్రశ్రీ
యందావత్తుడై, తన సాత్విక బ్రాహ్మణధర్మమును మెల్లగఁద్యజించి, తుదకు శూద్రత్వమంగీకరించునట్లు,
ఈశ్వరుఁడున్న బుద్ధ్యాదులతోఁగూడి తన నిత్యకుట్టపూర్ణానందస్వభావమును ద్యజించి జీవత్వ మంగీక
రించుచున్నాఁడు.

భూతాని ద్వివిధాన్యేవ ప్రతినగ్రం స్ఫురన్తి వై

ఆద్యవిస్పవ్దజాతాని తాని నిష్కారణాని వై.

2

హింసాగ్రాహ్యత్వమును ప్రథమస్థుఁడమున జనించిన భోక్తృ, భోగ్యములను రెండు విధము
లగు భూతములు ప్రతిస్పృష్టియందును గలంభ్యానగ్రమువలె, గాఢములేకయే స్ఫురించుచున్నవి.

ఈశ్వరాత్మముపాగత్య పునర్జన్మాన్తరాణి చ

భూతాన్యనుభవత్యజ్ఞ స్వకృతే లేవ కర్మభిః.

3

ప్రియుఁడవగు రామచంద్రా! ప్రథమమున, ఈశ్వరవిమండి యేలెంచినవారై సమస్తజీవులును
మరల వారివారిచేఁగావించఁబడిన కర్మలచేతనే యజేక శుభాశుభములప జన్మాంతరముల ననుభవించు
చున్నారు.

కార్యకారణ భావోఽయమీదృశో జన్మకర్మణోః

లకారణముపాయూని సత్వే జవాః పరాత్పదాత్.

4

ప్రథమమున సమస్తజీవులును, ద్వితమవదమునుండి నిష్కారణముగనే యేలెంచుచున్నారు,
జీవుల జన్మకర్మలఁగూర్చి కార్యకారణభావ మిన్నియునుగ నే యుండును.

పశ్యాత్తే హం స్వకర్మాణి కారణం సుఖదుఃఖయోః

ఆత్మజ్ఞానాత్మముత్పన్నః సంకల్పః కర్మకారణమ్.

5

తదుపరి జీవుల కర్మములు వారివారి సుఖదుఃఖములకుఁ గారణములగుచున్నవి. దేహత్వజ్ఞా
నముచే ముగ్ధుఁడగు సంకల్పమే కర్మకరణ గాఢమైయున్నది.

సంకల్పిత్వం హి బద్ధస్య కారణం తత్పరిత్యజ

మోక్షస్తు నిఃసంకల్పిత్వం తదభ్యాసవరో భవ.

6

ఓ రామచంద్రా! సంకల్పముతోఁ గూడియుండుటయే బంధమునకుఁ గారణము. కావున
సత్తి సంకల్పమును నీవువృజించుము. సంకల్పములేకయుండుటయే మోక్షముగాన నీవట్టి యభ్యాసము
ననే తత్పరుఁడవై యుండుము.

సావధానో భవత్వం చ గ్రాహ్యగ్రాహకసంభ్రమే

అజప్రమేవ సంకల్పదళాః పరిహరభ్యాన్తే.

7

సంకల్పదళము నిరంతరము మెల్లమెల్లగఁ ద్యజించుచు, గ్రాహ్యగ్రాహకములఁగూర్చిన
ధ్రువయందు బడక నీవు సావధానుఁడవై యుండుము.

మా భవ గ్రాహ్యభావాత్మా గ్రాహకాత్మా చ మా భవ

భావనామఖిలాం త్యక్త్వా యచ్ఛివం తస్యయో భవ.

8

నీవు గ్రాహ్య(విషయ)భావుఁడవుగాను, గ్రాహక(భావుఁడవు)గాను, సమస్తభావనలను
ద్యజించి కేషించిన (సాక్షియగు) ఆత్మరూపమున తస్యయైఁడవగు.

అజప్రం యం యమేవార్థం పరేత్యక్షిగఃశోఽనఘ

బధ్యతే తత్ర రాగేణ తత్రారాగేణ ముచ్యతే.

9

పాపరహితుఁడవగు రామచంద్రా! ఏ యే ఉచార్థములం దింద్రియసమాసము నిరంతరము
చడుచుండునో, వానివారినుండు రాగము గల్గియుండుటచే జీవులు బంధించఁబడుచున్నారు. రాగర
హితుఁడగుటచే ముక్తుఁడగుచున్నాఁడు.

కించిద్యద్రోచతే తుభ్యం తద్భద్రోఽసి భవన్ధితో

న కించిద్రోచతే చిత్తే తన్మత్తోఽసి భవన్ధితో.

10

ఓ రాజవా! ఏ వస్తువైనను కరుచించుచో (దానియందలి) రాగముచే ఈ సంసారస్థితియందు నీవు బంధింపఁబడినవాడవే యగుదువు. ఏవస్తువును చిత్తమందు రుచింపనిచో నిజ ఈ సంసారస్థితి యందు నీవు ముక్తుడవేమగుదువు.

తస్మాత్పదార్థనిచయాత్సహ స్థావరజంగమాత్
తృణాదేదేవకాయాన్తాన్మాకించిత్రవ రోచతామ్ . 11

కావున, శృణుము మొదలుకొని బ్రహ్మజేవుని శరీరమునఱుకుగల స్థావరజంగమాత్మకమైన సమస్తపదార్థ సమాహమందును నీ కోకింతైనను రుచింపకుండుగాక!

యత్క్రూరోషి యదగ్నిసి యజ్ఞహోషి దదాసి యత్
న కర్తాసి న భోక్తాసి తత్ర ముక్తమతిః శమీ . 12

నీ వేది చేయుచున్నను, తినుచున్నను, హోమహుండుచున్నను, దానమొనర్చుచున్నను, ఆ యా క్రియలన్నింటియందును నీవు కర్తృత్వ గావు, భోక్తృత్వ గావు. అభిమానరహితుడైన ఆత్మనిష్ఠుడవే యగుదువు.

ననోఽతీతం న శోచన్తి భవిష్యచ్చిన్తయన్తి నో
వర్తమానం చ గృహ్లాన్తి కర్మ ప్రాప్తమభ్యుత్థమ్ . 13

జ్ఞానులగు మహాత్ములు గడచినదానినిరూర్చి శోకింపరు, భవిష్యత్తునురూర్చి చింతింపరు, పారభృత్యచే సంప్రాప్తించిన వర్తమానమును మాత్రము పూర్ణముగ గ్రహింతురు.

మనసి గ్రథితా భావాన్తస్మామ్మోహమదాదయః
మనసైవ మనోరామ ఛేదనీయం విభానతా . 14

ఓ రామచంద్రా! తృప్తి, మోహము, మదము మున్నగు వికారములు మనస్సునందే కార్యంబడియున్నవి. కాన, విజ్ఞుడైనవాడు మనస్సుచేతనే మనస్సును (తదంతవికారములను) ఛేదింపవలయును.

వివేకేనాతిభీష్టేన బలాదయ ఇవాయసా
మనసైవ మనిశ్చిన్ధి సర్వభ్రమన్య శాన్తయే . 15

ఓ రామచంద్రా! ఇనుముచే నినుమును ఛేదించునట్లు, సమస్తభ్రమయు సరించుటకొఱకై తీవ్రవివేకయుక్తమగు మనస్సుచేతనే మనస్సును బలవంతముగ ఛేదించవేయుము.

తౌలయన్తి మలేనైవ మలం తౌలనకోవిదాః
వారయన్త్యస్త్రమస్త్రేణ విషా ప్రతివిషేణచ . 16

కడుగుటయందు నేర్పురులై కజములు తొడ, ములాదులచేతనే మలమును గడుగుదురు. అట్లే అస్త్రముచేతనే అస్త్రమును, విషముచేతనే విషమును నివారించుదురు.

జీవన్య త్రిణి రూపాణి సూలసూక్ష్మవరాణి చ
తత్రాన్య యత్పరం రూపం తద్భజ జ్యే పరిత్యజ 17

సూల, సూక్ష్మ, పరములను మూడు రూపములుజేవునకుగలవు. అందు సూల, సూక్ష్మముల రెంటిని బరిత్యజించి పర (చైతన్య) రూపమునే వేచింపుము.

పాణిపాదమయో యోఽయం దేహలో భోగాయ వల్గలి
భోగార్థమేతజ్జీవన్య రూపం సూలమిహాస్థితమ్ . 18

హస్తపాదాదిమయమై, భోగముకొఱకుఁ బరుచింపుచు భోగార్థమైజటి యీ దేహమిటు జీవునియొక్క సూలరూపమై పఱుగుచున్నది.

స్వసంకల్పమయాకారం యానత్సంసారభావి యత్
చిత్తం తద్విద్ధి జీవన్య రూపం రామాత్మివాపి-కమ్ . 19

ఓ రామచంద్రా! దేనియొక్క స్వసంకల్పము సారము ప్రపంచములన్నియు గలుగుచున్నవో, అదియే చిత్తము. అట్టిచిత్తమునే జీవుని సూక్ష్మరూపముగ నీచెఱుంగుము.

అద్యన్తరహితం సత్యం చిన్తాత్రం నిర్వికల్పకం
యత్తద్విద్ధి పరం రూపంతృతీయం విశ్వరూపకమ్ . 20

అద్యంతరహితమై, సత్యమై, చిన్తాత్రమై, నిర్వికల్పమై, ప్రపంచమునకు సత్యమగు గలుగఁ జేయునదైనదానిని మూడవదగు - జీవుని పరరూపముగ నెఱుంగుము.

ఏతత్తుర్యవదం శుద్ధమత్రైద్యవదో భవ
సంపరిత్యజ్య పూర్వే ద్వే మా తత్రాత్మమతిర్భవ . 21

ఓ రామచంద్రా! మొదటి రెంటిని వదలి మూడవదగు యీ తునీయ (చిత్) చదముననే దృఢముగ ఆత్మబుద్ధిగల్గియుండుము. మొదటి రెంటియందును ఆత్మబుద్ధిగావించువకుము.

శ్రీరామ ఉవాచ:-
జాగ్రత్స్వప్నసుషుప్తేషు స్థితం త్రివ్యవ్యలక్షితం
తుర్యం బ్రూహి విశేషేణ వివిచ్య మునినాయక . 22

శ్రీరాముడు:- ఓ మనీశ్వరా! జాగ్రత్స్వప్న సుషుప్తల మూటియందునుగూడ అలక్షిత రూపముచేమన్న తునీయరూపమును వివేచించి విశేషముగా వర్ణింప ప్రార్థన.

శ్రీ వసిష్ఠ ఉవాచ:-
అహంభావానహంభావో త్యక్త్వా సదసతీ తథా
యదనన్తం సమం స్వచ్ఛం స్థితం తత్తుర్యముచ్యతే . 23

శ్రీవసిష్ఠుడు:- ఓ రామచంద్రా! అహంభావ, అనహంభావములను, సత్, అనత్తులనువదలి, దేనియందును సక్తముగాక, స్వచ్ఛమై, సమరూపమున నుండునదియే (శుద్ధచైతన్యమే) తుర్య (తునీయ) మనఁబడును.

యాన్యచ్ఛా సమతా శాన్తా జీవన్ముక్త వ్యవస్థిః
సాక్ష్యవస్థా వ్యవస్థాతో సా తుర్యకలనోచ్యతే . 24

యాన్యచ్ఛా సమతా శాన్తా జీవన్ముక్త వ్యవస్థిః సాక్ష్యవస్థా వ్యవస్థాతో సా తుర్యకలనోచ్యతే.

స్వచ్ఛమై, సమమై, శాంతమైనట్టి, తపస్సు కలుపుకొని వ్యవహారమందలి సాత్త్వికస్థితి యొంది గలదో అదియే తుద్యవధునని చెప్పబడును.

నైతజ్ఞాగ్రస్థి చ స్వప్నం సంకల్పనామసంభవాత్
సుషుప్త భావో నాస్యేతదభావాజ్జడతా స్థితే. 25

సంకల్పములు సంభవించును, ఈతురీయావస్థ జాగ్రత్తుకాదు, స్వప్నముకాదు మఱియు జడత్వములేనందుచే నిది సుషుప్తియనునదిగాదు.

శాంతం సమ్యక్ప్రబుద్ధానాం యథాస్థితమిదం జగత్
విలీనం తుర్యమేవాపారబుద్ధానాం స్థిరం స్థితమ్. 26

జ్ఞానములకు లెస్సగ శబ్దము, విలీనమైనట్టి యీ జగత్స్థితియే తురీయమనబడును. అజ్ఞానుల కీజగత్తు స్థిరముగ నుండును.

అహంకారకలాత్యాగే సమతాయాః సముద్భవే
వికారాశా కృతే చిత్తే తుర్యావస్థాపతిష్యతే. 27

అహంకారకల్పన త్యజించబడ, సమత్వ మున్నప్పుడుకాగా, చిత్తము ప్రశమనమైంది, తురీయావస్థ చేరూచున్నది.

అథేమం శృణు దృష్టాంతం కథ్యమానం మయాధునా
ప్రబుద్ధోఽపి యథా బోధముపైషి విబుధోపమ. 28

దేవతల్యుండవగు రామచంద్రా! ఇప్పుడు నేనుతెప్పబోవుదున్న యీ దృష్టాంతమును వినుము. దానిచే, ప్రబుద్ధుడవైనను నీవధిక బోధను బొందగలవు.

కస్మింశ్చిత్కాలాననాభోగే మహామానం వ్యవస్థితం
దృష్ట్యాద్భుతమిదం కించిన్మునిం పప్రచ్ఛ లుబ్ధకః. 29

పశ్చాదుపపత్ బాణభిన్నం మృగమభిద్రుతం
మునే మదీయ భాణేన విద్ధో మృగ ఇహగతః. 30

క్వప్రయాతో మృగ ఇతి ప్రత్యువాచ స తం మునిః

ఒకానొక యర్థమును మహామానమును ధరించి యద్భుతముగ నున్నట్టి యొక మునిని, బాణముచే గొట్టబడిన మృగమును వెన్నంటుచును బరుచుచున్న యొక బోయవాణ్ణిట్లుగను —

సమకీలా వయం సాధో మునయో ననవాసినః.
నాస్మాకమస్త్యహంకారో వ్యవహారేషు యః క్షమః 31

ఓ సాధూ! వనవాసులైన మునులమగు మేము సహకీలురమై యుండుము. వ్యవహారములందు సమర్థమగు అహంకారము మాయంబులేదు,

సర్వాణ్స్త్రియకార్యాణి కరోతి హి సఖే మనః. 32

అహంకారమయం తస్మై నూనం ప్రగలితమ్ చిరం

జాగ్రత్స్వప్న సుషుప్తాఖ్యా దశా వేద్మి న కాశ్చన. 33

తుర్య ఏవ హి తిష్ఠేఽహం తత్ర దృశ్యం న విద్యతే

సఖుడా! ఇంద్రియములయొక్క కార్యములన్నింటినీ మనస్సు చేయుచున్నది. అట్టి అహంకారమయమును నానునప్పు నిక్కముగ నెల్లప్పుడు ప్రశమనమైందియే యున్నది. జాగ్రత్స్వప్న సుషుప్తలవంబడుచుదశలను నే నెఱుంగను, ఎద్దానియందు దృశ్యమే లేక యుండునో, అట్టి తురీయావస్థ యందు, నేను స్థితిగల్గియున్నాను.

ఇతి తస్య వచః శ్రుత్వా మునినాథస్య రామన. 34

లుబ్ధిర్థ మవిజాయ జగమాభిమతాం చిరమ్

ఓ రామచంద్రా! మునీశ్వరుని యీ వాక్యముల విని యీ బోయవాణుడు వానియర్థము నెఱుంగజాలక తనదారినేగెను.

అతో వచ్చి మహాబాహో నాస్తి తుర్యేతరా దశా. 35

మహాబాహుండవగు రామచంద్రా! కావుననే తురీయదశయందు మఱియొకదశ యెద్దియు లేదని నేను వచించుచున్నాను.

నిర్వికల్పా హి చిత్తుర్యం తదేవా నీహ నేతరత్

జాగ్రత్స్వప్న సుషుప్తాఖ్యం తత్రయాపం హిచేతనః. 36

విల్పంకొలిపివగు ముక్తచైతన్యమే తురీయము. వాస్తవముగ నిది ఆచైతన్యమేగలదుకాని అవ్యక్తమైయున్నది. జాగ్రత్స్వప్న సుషుప్తలవంబడు మూడునోచిత్తముయొక్క రూపములేయై యున్నవి. (అవివిభక్తయేయగును)

ఘోరం శాంతం చ మూఢం చ ఆత్మచి త్తమిహాస్థితమ్

ఘోరం జాగ్రన్మయం చిత్తం శాంతం స్వప్నమయం స్థితం. 37

మూఢం సుషుప్తభావ సగ త్రిభిర్జీవం మృతం భజేత్

యచ్చ చిత్తం మృతం తత్ర స త్వమేకం స్థితం సమమ్

తదేవ యోగినః సర్వే యత్నాత్సంపాదయన్తి హి. 38

ఘోరము, శాంతము, మూఢము మూడరుదామలతోటి చిత్తము స్థితిగల్గియున్నది. అందు ఘోరము జాగ్రన్మయము, శాంతము స్వప్నమయము, మూఢము సుషుప్తమయము నైయున్నది. ఈ మూడురూపములును లేనిది మృతచిత్తమనబడును. అట్టి మృతచిత్తముననే యోగమై, సమమైనట్టి చైతన్యము నెలకొని యుండును. దానినే యోగులందులుకుట బ్రయత్నముచే సంపాదించుచున్నారు.

సమ స్సంకల్పవిలాసము కం

తుర్యే పడే తిష్ఠ నిరామయాత్మా

యత్రస్థితాః సాధు సదైవ ముక్తాః
ప్రశాంతభేదా మునయో మహానః.

89

ఇత్యుక్తే శ్రీవాసిష్టమహారామాయణే వాల్మీకీయే దేవబూతోక్తేమోక్షో
పాయేషు నిర్వాణప్రకరణే పూర్వార్థే మృగవ్యాధీయం నామ
చతుర్వింశత్యధిక శతతమః సర్గః 124.

ఓ రామచంద్రా! సమస్త సంకల్పవిలాసములచే రహితమగు తురీయపదమున నిరామయమగు
ఆత్మైశ్వర్య శిఖితుండవగుము. అచ్యుత నిలకొనియే, సాధువులును, భేదముపశమించినపాపమును
మహాత్ములునగు మునకులు నదా ముక్తులై చేరిరి.

ఇది శ్రీవాసిష్ట తాత్పర్య ప్రకాశికయందు నిర్వాణప్రకరణమున
మృగవ్యాధీయమును నూటయిరువదినాల్గవ సర్గము 124.

పఞ్చవింశత్యధికశతతమః సర్గః.

[సర్వాపహ్నావసిద్ధాస్తే వాచనాం యత్ర విద్రవః
తుల్యే తథావిధే శ్చైర్యం సోపాశ మపస్యతే.

ఎద్ధానిలూర్ప వాదులను భ్రమ గలుగునో, అట్టి సర్వవృత్త్య రహితమగు తురీయపదమున
స్థిరత్వమొందుట కుపాయమిచ్చట నిర్ణయపడచున్నది.]

శ్రీవాసిష్ట ఉవాచః—

సిద్ధాంతోఽభ్యాత్మశాస్త్రాగ్రాం సర్వాపహ్నావ ఏవ హి
నావిద్యాస్తేహ నో మాయా శాంతం బ్రహ్మేదమక్రమం.

1

శ్రీవాసిష్ఠుడు:—ఓ రామచంద్రా! సమస్త (వృత్త్య)ముయొక్క అపలాపమే (లేదనుటయే)
అభ్యాత్మిక శాస్త్రములయొక్క సిద్ధాంతమైయున్నది ఇట్లు, అవిద్యలేదు, మాయయున్నది లేదు. వాక్కు
మున్నగువానిచే నగోచరమైనట్టి శాంతమగు బ్రహ్మమేగలదు.

శాంత ఏవ చిదాభాసే స్వచ్ఛే సమసమాత్మని
సమగ్రశక్తిఖచితే బ్రహ్మేతి కలితాభిధే.

2

నిర్ణయకేచిచ్ఛూన్యత్వం కేచిద్విజ్ఞానమాత్రతామ్
కేచిద్విశ్వరూపత్వం వివదస్తే పరస్పరం.

3

శాంతమై, చిదాభాసయై, స్వచ్ఛమై, సర్వాత్మరూపమై, సమమై సర్వశక్తులచే బలి
పూర్ణమైనట్టి బ్రహ్మమును చేరుగల వస్తువునందే ఇతలు పారీవారిబుద్ధి ననుసరించి సిద్ధాంతముల గల్గిం
చుకొని, కొందఱు శూన్యమని, కొందఱు విజ్ఞానమాత్రమని, కొందఱిశ్వరరూపమని వచించుదు.
విరస్పరము వివాదమొనర్చుకొను చున్నారు.

సర్వమేవ పరిత్యజ్య మహామహానీభవానఘ
నిర్వాణవాన్నిర్మననః క్షీణచిత్తఃప్రశాంతః.

4

పాపహినుండవగు రామచంద్రా! నీవు సమస్త వాదములను విరక్తజిహ్వా (లేక, దృశ్యమం
తఱిని భారద్రోల్చి మనోవర్జితుండవై, శాంతచితుండవై, నిర్వాణము క్తుండవై, ప్రశాంతబుద్ధిగల్గి, మహా
మానినై, ఆత్మయందే స్థితిగల్గియుండుము.

ఆత్మన్యేవాస్మ్య శాంతాత్మా మూకాన్ధాధిరోవమః
నిత్యమన్తర్ముఖో భూత్వా స్వాత్మనాన్తః ప్రపూర్ణధీః.

5

మూగవానిబోలియు, (గుడ్డివానిబోలియు, చెవిటివానిబోలియు నున్నవాడవై (దృశ్య
సంపర్కములేకయుండి) నిత్య మంతర్ముఖుండవై, శాంతస్వభావుండవై, పూర్ణబుద్ధిగల్గి, ఆత్మయందే
స్థితినియుండుము.

జాగ్రత్త్వేవ సుషుప్తస్థః కురు కర్మాణి రాఘవ
అన్తః సర్వపరిత్యాగీ బహిః కురు యథాగతం.

6

ఓ రాఘవా! జాగ్రదవస్థయందు సుషుప్తియందునలె నుండి నీవు కర్మలంజేయుము. అనఁగా
సంతరంగమున సమస్తమును దృఢించుచు, బాహ్యమున యథాప్రాప్తములగు కర్మల నాచరించుచు
నుండుము.

చిత్తనత్తా పరం దుఃఖం చిత్తానత్తా పరం సుఖమ్
అతశ్చిత్తం చిదేకాత్మా నయ క్షయమచేదనాత్.

7

చిత్తముయొక్క యునికియే పరమదుఃఖము. చిత్తముయొక్క లేమియే పరమసుఖము.
కావున, చిదేకాత్మస్వరూపుండవై, ప్రియ, అప్రియములం జరింపక, చిత్తమును క్షయమొనర్చుచు.

దృష్ట్యావస్థామరమ్యం వా నేయం పాపాణవత్సమమ్
ఏతావతాత్మయత్నేన జితా భవతి సంస్మృతిః.

8

రమ్యమైనదియు రమ్యముగా నిదియునగు వస్తువుల జూచియు, శిలవలె సమముగానుండవలెను.
ఇంతమాత్రమగు స్వప్రయత్నముచేతనే యీ సంసారము జయింపఁబడినదగు చున్నది.

సవేదనీయం న సుఖం నాసుఖం న చమధ్యమం
ఏతావతాత్మయత్నేన దుఃఖాన్తోఽనన్త ఆప్యతే.

9

సుఖదుఃఖములను, తత్సాధనములను జింగింపఁగూడదు. ఇంతమాత్రమగు స్వప్రయత్నము
చేతనే అనంతానందము సంప్రాప్తించుచున్నది.

అపీన మణ్డలకేశాఙ్గవదస్తరేన
శ్రీమద్రసాయనమయః సుఖమేతి తజ్జః

విజ్ఞాత సర్వభువనత్రయ వస్తుసారః
కుర్వన్న నామ కురు తే పరమభ్యుపేతః.

10

ఇత్యుక్తే శ్రీవాసిష్ఠ రామాయణే వాల్మీకీయే దేవమాతౌక్తి మోక్షోపాయేషు
నిర్వాణప్రకరణే పూర్వాధ్యే తుర్యే సైర్యోపాయ కథనం నామ

పంచువింశత్యుత్తర శతతమః సర్గః || 125 ||

ముల్లాకములందలి నను స్రవస్తువులయొక్క సారము నెఱిగినవాఁడును, సర్వత్రప్రకాశముచే
కోభాయమానముగు నిరతిశయ బ్రహ్మానందామృతముచే బహుర్భూతమును, పరితృప్తమైన మండలముగల్గిన
పూర్వవంద్రునిఁ బోలినట్టి పరమాత్మను బొందినవాఁడునగు జ్ఞాని జీవన్ముక్తిసుఖము నొందుచున్నాఁడు.
అతఁడు బాహ్యమున నను స్రవస్తువులు చేయుచున్నను, ఆభ్యంతరమున నేమియుఁ చేయువాఁడేయగును.

ఇది శ్రీవాసిష్ఠ తాత్పర్య ప్రకాశికయందు నిర్వాణప్రకరణమున
'తుర్యే సైర్యోపాయ కథన'మను నూటయిరువదియైదవ సర్గము || 125 ||

షడ్వింశత్యధిక శతతమః సర్గః.

[ఉచ్యతే యోగభూమినామ భ్యాసక్రమ లక్షణే,
ఆస్తరాతే పృథో భోగాస్తతో జన్మాస్తరే జయః.

యోగభూమికల యభ్యాస క్రమముల లక్షణములు, మధ్య, మృతిసోదినచో నైభవములు
పరిపూర్ణములు. పిదప జన్మాంతరమున జయముచేకూరుట, మున్నగు విషయములగుఱియిట వర్ణిం
పఁబడుచున్నది.]

శ్రీరామ ఉవాచః—

సప్తానాం యోగభూమినా మభ్యాసః క్రియతే కథమ్
కీదృశాని చ చిహ్నాని భూమికాం ప్రతి యోగినః.

1

శ్రీరామఁడు:- మునీంద్రా! సప్తభూమికల యభ్యాస మేటుల గావించఁబడును? మఱియు
నాయభూమికలందు యోగుల కేయ చిహ్నములుండును?

శ్రీవసిష్ఠ ఉవాచః—

ప్రవృత్తశ్చ నివృత్తశ్చ భవతి ద్వివిధః పుమాన్
సగ్గఃపన్గోన్ముఖయోః శృణు లక్షణమేతయోః.

2

శ్రీ వసిష్ఠఁడు:- ఓ రామచంద్రా! ప్రవృత్తుఁడు, నివృత్తుఁడని వేదమార్గానుమానియగు
మనుజుఁడు రెండువిధములగు నుండును. క్రమముగ స్వర్గ, మోక్షముల సఖిలసింధువారై నట్టి వారిరు
వురయొక్క లక్షణములనుగూర్చి వినుము.

కియత్తన్నామ నిర్వాణం వరం సంస్మృతిరేవ మే
ఇతి కర్తవ్యకర్తా యః స ప్రవృత్త ఇతి స్మృతః.

3

'ఇష్యమానతమగు నిర్వాణమేమి? అనేకవిధములగు భోగములతోఁగూడిన సంసారము
నా కర్తవ్యమైందె' అని యిట్లు తలంచి వేదవిహితములగు యజ్ఞాదికర్మలః కేయువాఁడు ప్రవృత్తుఁ
డనఁబడును.

చలార్ణవయుగ చ్ఛిద్రకూర్త గ్రీవాప్రవేశవత్
అనేకజన్మనామస్తే వివేకీ జాయతే పుమాన్.

4

యుగాంతముందు సంక్షోభమొందు నముద్రమందలి, కూర్మము తరంగజలనాదుల భయముచేఁ
దన కంఠమును ద్వరికముగ లోనికిఁ బ్రవేశింపఁజేయుచు, మరల బయటకు రానిచ్చుచు నిట్లునేక పర్యాయములు
గావించినట్లు, మనుజుఁడున్న మృత్యుముఖమునఁ బ్రవేశించుట, మరల వినిర్గతముగుట లక్షణముగాఁగల యనేకజన్మములయొక్క యంతమునఁ దుదకు వివేకవంతుఁడై, జనించును.

అసారా బల సంసారవ్యవస్థాలం మమైతయా
కిం కర్మభిః పర్యుష్టితైర్నినం తై రేవ నీయతే.

5

అపుడాతనికి 'ఈ సంసారముయొక్క వ్యవస్థ అసారమైనది. దీనిచే నా కినుమందైనను
బ్రహ్మాజనములేదు. అనుచిత పరిణామముగల కర్మలచే మనమేల దినములను గడుపుచున్నామోను వివే
కము కలుగును.

క్రియాతిశయవిరుద్ధ కం కిం స్యాద్విశ్రమణం పరం
ఇతి నిశ్చయవాన్యోస్తతః స నివృత్త ఇతి స్మృతః.

6

(ఉత్పత్తి, ప్రాప్త్యాది) క్రియాధిక్యశీతముగు పరమ విశ్రాంతిస్థానమేదై యుండును?
అని యిట్లైనఁడు లోన నిశ్చయము గలిగియుండునో, అతఁడు నివృత్తుఁడని చెప్పఁబడును.

కథం విరాగవాన్ముత్వా సంసారరాద్ధిం తరామ్యహం
ఏవం విచారణపరో యథా భవతి సన్తతిః.

7

విరాగము పయాత్మ సర్భావ నాస్వస్యవాసరం
క్రియాసూదారరూపాను క్రమతే మోదతేఽన్యహమ్.

8

వైరాగ్యవంతుఁడైన సంసారముద్రము నెట్లు తరింపగలనను ఈ విచారమున సమృద్ధియగు
జీవుఁడెపుడు తత్పరుఁడగునో, అపుడు భోగములందును, రత్నాభరణములగుఱియిన చింతలందును ప్రతిదిన
మాతనికి వైరాగ్యముఁదయించును. మఱియు చిత్తశుద్ధికి 'శాశ్వతానుభవమైన జన, ఈశ్వరాభిరామ
దిక్రియలందును నాతఁడు తత్పరుఁడగును. వానిచే తృప్తతయింప, అనుదినము ప్రసన్నుఁడగుచుండును.

గ్రామ్యాను జడచేష్టాను సతతం విచికిత్సతి
నోదావారతి మర్తాణి పుణ్యాకర్తాణి సేవతే.

9

గ్రామ్యములైన జడక్రియలం దెపుడును నాతఁడు రోగిగలిగియుండును. ఇతఁడు ముస్సముల
బ్రకటింపకుండును. పుణ్యాకర్మముల సేవించును.

మనోనుద్యేగకారీణి మృదుకర్తాణి సేవతే
సాపాద్విభేతి సతతం న చ భోగయచేత్తతే.

10

ఇతరుల మనస్సునకుగాని, తన మనస్సునకుగాని తోభవ గలుగజేయు కార్యములను జేయ వలెను. పాపముయొడల నెల్లప్పుడు భయము గలిగియుండును. భోగముల చాంఛింపకుండును.

స్నేహప్రణయగర్భాణి వేదలూన్యచిత్రాని చ

దేశకాలోపపన్నాని వచనాన్యభిభాషతే.

11

స్నేహ, శ్రీనియుక్తములై, కోమలములై, ఉచితములై, దేశకాలయోగ్యములైనట్టి వచనముల నాతడు చలుకుచుండును.

తదాసా ప్రథామామేకాం ప్రాప్తో భవతి భూమికామ్

మనసా కర్మణా వాచా నజ్జనానువసేవతే.

12

అపుడాతడు (శుభేచ్ఛయును) ప్రథమభూమికను బొందినవాఁడగును. మఱియు మనోవాక్కర్మలచే నజ్జనులను సేవించును.

యతః కుతశ్చిదానీయ జ్ఞానశాస్త్రాన్యవేక్షతే

ఏవం విచారవాన్యః స్యాత్సంసారోత్తారణం ప్రతి.

13

స భూమికావానిత్యుక్తః శేషః సార్థ్య ఇతి స్మృతః

జ్ఞానపర్యవర్తనములైన శాస్త్రముల నెఱవడింపియో తీసికొనివచ్చి చూచుచుండును. — ఇవి భవమున సంసారమును బాటుటయందు విచారశీలుఁడైయుండువాఁడే భూమికయందున్నవాఁడని చెప్పఁబడును. తక్కినవారు సార్థ్యసాధకులనియే యెన్నఁబడుదురు.

విచారనామ్నిమితరామాగతో యోగభూమికాం.

14

శ్రుతిస్మృతినదాచారధారణాధ్యాన కర్మణామ్

ముఖ్యయా వ్యాఖ్యయా భ్యాతాత్మజ్ఞాయతే శ్రేష్ఠపక్షితాన్.

15

తదుపరి 'విచారణ' యను రెండవ యోగభూమికను మనుజుఁడు పొందును. అతఁడీ శ్రుతి, స్మృతి, సదాచార, ధారణా, ధ్యానకర్మముల అనుష్ఠాన, అనుష్ఠానములందు మిగుల ప్రసిద్ధులైనట్టి (అత్యుత్తముయొక్క అనుభవ, ఉపదేశములందు గుఱులైనట్టి) శ్రేష్ఠులగు పండితుల (గురువుల) వాక్రయించును.

పదార్థప్రవిభాగజ్ఞః కార్యకార్య వినియమ్

జానాత్మ్యధిగతశ్రవో గృహం గృహపతిర్యథా.

16

స్వయముగ వ్యాకరణాది శాస్త్రముల పఠనముచే పద, పదార్థముల విభాగము నెఱవడిన వాఁడై యాతడు గురుముఖ్యత, శ్రవణముగావించి, గృహపతి తనగృహమును జక్కగ నెఱుంగునట్లు. కార్యకార్యముల నిర్ణయమును స్పష్టముగ నెఱుంగును.

మదాభిమానమాత్సర్యమోహలో భాతిశాయితామ్

బహిరస్యాశ్రితామీష త్యజత్యహివ త్యచమ్.

17

లోకముర్యాద ననుసరించి బాహ్యమున అభిమానాదులను స్వల్పముగ వాక్రయించినను, సర్వమునుబురమును విడచునట్లు, ఆ మద, అభిమాన, మాత్సర్య, లోభ, మోహాదుల నాతఁడంతరంగమున త్యజించియేనైనచును.

ఇత్థంభూతమతిః శాస్త్రగురునజ్ఞనసేవనాత్

సరహస్యమశేషేణ యథా వదధిగచ్ఛతి.

18

ఇట్టి బుద్ధిగలవాఁడును శాస్త్రగురు, నజ్జనుల సేవనముచే తచ్చాస్త్రముల రహస్యమును యథార్థముగ సంపూర్ణముగ నెఱుంగును.

అనంపక్షాభిధామన్యాం తృతీయాం యోగభూమికాం

తతః పతత్యసా కాంతః పుష్పకయ్యామివామలాం.

19

కాంతుఁడు తన ప్రీతియొక్క నిర్మల పుష్పకయ్యను బ్రవేశించునట్లు, అపిచ్యుట సాధ్యమై, అనంపంగమను మూఁడవయోగభూమికయందు, బ్రవేశించును.

యథావచ్ఛాస్త్రవాక్యార్థం మతిమాధాయ నిశ్చలమ్

తాపసాశ్రమవిక్రామైరధ్యాత్మ కథనక్రమైః.

20

సంసారనిష్ఠై నైవద్వైరాగ్య కరణక్రమైః

శిలాశయ్యాసమాసీనో జరయత్యాయురాతతమ్.

21

అపుడాతడు (తత్త్వమసి, అహంబ్రహ్మస్మియున్నను) వేదాంతవాక్యార్థములందు నిశ్చలముగఁ దనబుద్ధిని స్థాపించి, ధూ (శిలా) శయ్యపై నాసీనుఁడై, తాపసుల యాశ్రమములందు విక్రాంతి నొందుటద్వారా, మఱియు, అధ్యాత్మశాస్త్రముల కథనాది క్రమములద్వారా, సంసారమును నిందించుటద్వారా, దైరాగ్యసాధనక్రమముల నవలంబించుటద్వారా తన జీవితవిస్తారమును గడుపును.

వనవాన విహారేణ చిత్తోపశమశోభినా

అనన్త సుఖసామ్యేన కాలం నయతి సీతమాన్.

22

చిత్తముయొక్క యాపశమముచే శోభితమై, అనంగత్యసుఖముచే సౌమ్యమైనట్టి వనవాన విహారముచే ఆ సీతమంతుఁడు తన కాలమును గడుపును.

అభ్యాసాత్సాధుశాస్త్రాణాం కరణత్పణ్యకర్మణామ్

జన్తోర్యథావదేవేయం వస్తుదృష్టిః ప్రసేదతి.

23

ఇవిభవమున సచ్చాస్త్రముల యభ్యాసముచేతను, పూర్వాకార్యముల యాచరణముచేతను జీవునకు ఆత్మదృష్టి ప్రసన్నమగుచున్నది.

తృతీయాం భూమికాం ప్రాప్య బుధోఽనుభవతి స్వయమ్

ద్విఃప్రకారమనంపజ్ఞం తస్య భేదమిమం శృణు.

24

ఓ రామచంద్రా! మూఁడవభూమికను బొంది బుద్ధిమంతుఁడగువాఁడు, రెండువిధములగు ఆనంగమును స్వయముగ పఠించును. నానిభేదమును నీవిపుడు వినుము.

ద్వివిధోఽయమసంసర్జః సామాన్యః శ్రేష్ఠ ఏవ చ
సామాన్యమని, శ్రేష్ఠమని యా యశంగము రెండువిధములైనది.

నాహం కర్తా సభోక్తా చ న బాధ్యో న చ బాధకః. 25

ఇత్యసంజనమర్థేషు సామాన్యసర్జనామకమ్

నేను కర్తమగాను, భోక్తమగాను, బాధ్యుడనుగాను, బాధకుడనుగానను నిశ్చయముచేబాధార్థములందు సంసక్తమగాకుండుటయే సామాన్యసంగమని చెప్పబడును.

ప్రాకర్మనిర్మితం సర్వమీశ్వరాధీనమేవ చ. 26

సుఖం వా యది వా దుఃఖం కై వాత్ర మమ కర్తృతా

భోగాభోగా మహరోగాః సంపదః పరమాపదః. 27

వియోగాయైవ సంయోగా ఆధయో వ్యాధయో ధియః

కాలః కవలనోద్భుక్తః సర్వభావాననారతమ్. 28

అనాస్తయేతి భావానాం యదభావనమాస్తరం

వాక్యార్థలగ్నమనసః సామాన్యోఽసావసంగమః. 29

అంతయు పూర్వకర్మనిర్మితమున్ను, ఈశ్వరాధీనము నై యున్నది. సుఖమందుగాని, దుఃఖమందుగాని నాకు కర్తృకత్వములేదు, భోగములు మహరోగములు. సంపదలు పరమాపదలు. సంయోగములన్నియు వియోగముతోఁజేరి, మానసికచింతలన్నియు బుద్ధియొక్క వ్యాధిరూపములేయై యున్నవి. కాలమెల్లపుడు సమస్తపదార్థములను గ్రసించుటకు ఉద్భుక్తమైయున్నది - ఇట్లు, వాక్యార్థముల సంసర్జనమైన మనస్సుల మనుజునియొక్క (విషయ) అనాసక్తిచే నాతనియందు జనించు పదార్థముల అభావనయే సామాన్యసంగమనబడును.

అనేకక్రమయోగేన సంయోగేన మహాత్మనాం
వియోగేనాసతామస్తః ప్రయోగేణ త్యసంవిదామ్. 30

పౌరుషేణ ప్రయత్నేన సంతతాభ్యాస యోగతః
కరామలకవద్వస్తున్యగతే స్ఫుటతాం దృఢమ్. 31

సంసారామృనిధేః పారే సారే పరమకారణే
నాహం కర్తేష్వరః కర్తా కర్మ వా ప్రాకృతం మమ. 32

కృత్యా దూరతిరే నూనమితి శబ్దార్థభావనం
యన్మోసమాససం శాస్త్రం తచ్ఛ్రేష్ఠసర్జ ఉచ్యతే. 33

ఈ రీతిగా మహాత్ముల సాంగత్యముచేతను, దుష్టుల త్యాగముచేతను, శ్రవణమననాదుల ప్రయోగముచేతను, నిరంతరాభ్యాసముతోఁగూడిన పురుషప్రయత్నముచేతను, సంసారసముద్రము యొక్క యాచలితీతమును, సమస్తమనకు సారమును, పరమకారణమునకు అత్యవస్థువు అరచేతియందలి యునికపండువలె (బ్రహ్మతమకాఁగా, నేను కర్తమగాను, ఈశ్వరుడే కర్త; నాకు చూర్వ

కర్మగాని, వర్తమానకర్మగాని లేనను నీ శబ్దార్థభావన నుగూడ దూరీకరించి శాంతముగను, మానముగను నుండుట యేదిగలదో, అది శ్రేష్ఠసంగమని చెప్పబడును.

యన్నా నర్న బహిర్నాథో నోర్ధ్వం నాశాసు నామ్భరే
స పదార్థే నాపదార్థే న జడే న చ చేతనే. 34

అసితం భాసనం శాస్త్రమభాసం నభసా సమం

అనాద్యస్తమజం శాస్త్రం తచ్ఛ్రేష్ఠసర్జ ఉచ్యతే. 35

ఏది లోనగాని, వెలుపలగాని, పైనగాని, క్రిందగాని, దిక్కులందుగాని, ఆకాశమునగాని, పదార్థమందుగాని, అపదార్థమందుగాని, జడమందుగాని, చిదాభాసునియందుగాని స్థితిగల్గియుండదో, ఏది స్వప్రకాశచిద్రూపమై, శాంతమై, వేటొకప్రకాశములేనిదై, ఆశతుల్యమై, ఆద్యంతరహితమై, అజమై, నుండరమై యొప్పునో తద్బ్రహ్మమయమైయుండుటయే శ్రేష్ఠసంగమని చెప్పబడును.

సంతోషామోదమధురః సత్కార్యామలపల్లవః

చిత్తనాల్పగ్రసంలీనో విఘ్నకణ్ణక సంకటః. 36

వివేకపద్మో రూఢోఽస్తస్త్వి చారార్కవికాసితః

ఫలం ఫలత్యసంసర్జాం తృతీయాం భూమికామిమామ్. 37

సంతోషమును సుగంధము చే రమణీయమై, నిష్కామకర్మములను నిర్మలపల్లవములతోఁగూడి నదై, చిత్తమును మృణాళము (తామరతూడు) యొక్క చివర సంలీనమై యున్నదై, విఘ్నరూప కంటకములచే నిలిడమై అంతర్విచారమును సూర్యునిచే వికసితమైనట్టి వివేకమును కమల మెపుడంతః కరణమున రూఢికొందునో, అప్పుడు 'అసంసంగమ'ను జేరుగల యీ తృతీయ భూమికారూప ఫలము ఫలించుచున్నది.

సమవాయాద్విశుద్ధానాం సంచయాత్పుణ్య కర్మణాం

కాకతాలీయయోగేన ప్రథమోదేతి భూమికా. 38

శుద్ధాంతఃకరణయుక్తుల మహాత్ముల సాంగత్యముచేతను, అనేకజన్మార్థకముల పుణ్యముల సంచయముచేతను, కాకతాలీయయోగముచే శుభేచ్ఛమును బ్రథమభూమిక యుదయించుచున్నది.

భూమిః ప్రోదితమాత్రా తైరమృతాఙ్కురి కేవ సా

వివేకేనామ్బుసేకేన రక్ష్యా పాల్యా ప్రయత్నతః. 39

భూమియందంతర ముద్భవించగనే, అయ్యది వాడిపోకుండుటకొఱకై యాభూమిపై జలనించనాదు లెట్లు గానించబడునో, అట్లే యీ ప్రథమభూమిక యుదయించగనే వివేకముచే బ్రతున్న పూర్వకముగ నద్దానిని రక్షింపవలెను, పాలింపవలెను.

యేనాం శేనోల్లస శ్యేషా ఏచారేణోదయం నయేత్

తమేవానుదినం యత్నాత్కృషీవల ఇవాఙ్కురమ్. 40

సాధనచతుష్టయమునది వైరాగ్యాది యే అంశముచే ఈశుభేచ్ఛ ప్రథమమున సంకురించి యుల్లాసమునొందునో, ఆ యంశమునే విచారణచే నభివృద్ధిపఱచవలెను. దాని నే, కర్మమందు భాగ్యముయొక్క యంతరమును రక్షించునట్లు, ప్రతిదినును రక్షించు చుండవలయును.

ఏమా హి పరిమృష్టా నరన్యాసాం ప్రసజ్జభూః

ద్వితీయాం భూమికాం యత్నాత్తృతీయాం ప్రాప్నుయాత్తతః 41

ఇది (కుభేచ్ఛ) అంతఃకరణమున రూఢిపడినచో నితరభూమికలయొక్కయు నుత్పత్తిస్థానము కాగలదు, దీనినుండియే ద్వితీయ తృతీయభూమికలను సాధకుడు ప్రయత్నముచే నొందగలడు.

శ్రేష్ఠానంసజ్జతా హ్యేషా తృతీయా భూమికాత్ర హి

భవతి ప్రోక్షితా శేష సంకల్పకలనః పుమాన్. 42

ఓ రామచంద్రా! ఇట్టి అనంసంగమును శ్రేష్ఠమైన మూడవభూమికను నీకువర్ణించి చెప్పితిని. దీనియందు స్థితిగల్గియుండు మనుజుండు సమస్త సంకల్ప కల్పనలను బారద్రోలినవాడగును.

శ్రీరామ ఉవాచ: -

మూఢస్యానత్కులోత్థస్య ప్రవృత్తస్యాధమస్య చ

అప్రాప్తయోగినజ్జస్య కథము తరణం భవేత్. 43

శ్రీరామండు: - ముసింద్రా! మూఢుడును నీచవలమందు జన్మించినవాడగును, భోగరాగాదులందుఁ బ్రవృత్తుండును, అధముండును, యోగుల సాంగత్యము లభింపనివాండు నగువాని యుద్ధారణము సంభవించును?

ఏకామథ ద్వితీయాం వా తృతీయాం చేతరాం చ వా

ఆరూఢస్య మృతస్యాథ కీదృశీ భగవన్గతిః. 44

కుమీయు, మహాత్మా! మొదటి భూమికనుగాని, లేక రెండవభూమికనుగాని, లేక మూడవభూమికనుగాని, లేక మఱియే యితర భూమికనుగాని పొంది మృతినొందువాని కెట్టిగతి లభించును?

శ్రీవసిష్ఠ ఉవాచ: -

మూఢస్యారూఢదోషస్య తావత్సంస్మృతిరాతతా

యావజ్జన్మా నరశతైః కాకతాలీయయోగతః. 45

అథవా సాధుసంగత్యా వైరాగ్యం నాభ్యుదేతి హి

శ్రీ వసిష్ఠండు: - ఓ రామచంద్రా! మూఢుండును, దోషమూఢుండు నగువానికి అనేక జన్మములందు కాకతాలీయయోగముచే (స్వనిచారముచే)గాని, లేక సాధుసాంగత్యముచేగాని వైరాగ్య మెంతవఱకు వడయింపకుండునో, అంతవఱకు వికాలమైన సంసారముండియే యుండును.

వైరాగ్యేభ్యుదేతే జన్మోరవశ్యం భూమికోదయః

తతో నశ్యతి సంసార ఇతి శాస్త్రార్థసంగ్రహః. 46

వైరాగ్యముదయింపగనే మనుజునకు భూమికోదయము తప్పక మగును. తద్వారా సంసారము నశించును. ఇదియే శాస్త్రసిద్ధాంతము.

యోగభూమికయోక్త్యా నజీవితస్య శరీరణః.

47

భూమికాంశానుసారేణ క్షీయతే పూర్వదుష్కృతమ్

తతః సురనిమానేషు లోకపాలపురేషు చ.

48

మేరూపవనకుఞ్డేషు రమతే రమణీసఖః

ప్రథమభూమిక యందుగాని, లేక ద్వితీయ భూమిక యందుగాని లేక తృతీయభూమిక యందుగాని, లేక తదితర భూమికలందుగాని ఆరూఢుడైనవాని దేహము పతనమగుచో అయా భూమిక ననుసరించి వాని పూర్వకారక పాపము నశించును. తదుపరి యాదుష్కృతత్రయానుసార మాత్రండు దేవతల విమానములందును, లోకపాలర నగరములందును, మేరుపర్వత వనమంజములందును, అస్సరసలతోఁ గూడ క్రీడించును.

తతః సుకృతసంభారే దుష్కృతే చ పురా కృతే

49

భోగజాలే పరిక్షితే జాయంతే యోగినో భవి

శుచీనాం శ్రీమతాం గేహీ గుప్తే గుణవతాం సతామ్.

50

జనిత్వా యోగమేవై తే సేవంతే యోగవాసితాః

తత్ర ప్రాగ్భావనాభ్యస్తయోగభూమిక్రమం బుధాః

స్మృత్వా పరిపతన్యచ్చైరు తరం భూమికాక్రమమ్.

51

అపిమృట ఆ పూర్వకాల కృతపుణ్యసమూహమును దుష్కృతమును జ్ఞయింప భోగ జాలమును వివరింపబడవారు తిరిగి భూలోకమందు యోగులై జన్మింతురు. శుద్ధులును, శ్రీమంతులును, గుణవంతులును, సజ్జనులునగువారి గృహమున జనించి, పూర్వకాలిక యోగనామచే మరల వారు యోగమునే నేనింతురు. మఱియు, పూర్వాభ్యాసముచే నాబుద్ధివంతులు యోగభూమికా క్రమమును స్మరించి, ఉత్తరోత్తర భూమికల నదిగోహించుమఁ జనుమందురు

భూమికాత్రితయం త్వేతద్రామ జాగ్రదితి స్మృతం

యథావద్భేదబుద్ధ్యేదం తజ్జాగ్రదితి దృశ్యతే.

52

ఓ రామచంద్రా! ఈ మూడు భూమికలను జాగ్రత్తని చెప్పబడినవి. ఏలయనగా, యథా ప్రకారము భేదబుద్ధిచే జాగ్రత్తులై నే నను స్వప్నవహలమందుఁ గానుసించును.

ఉదేతి యోగయుక్తానామత్ర కేవలమార్గతా

యాం దృష్త్వా మూఢబుద్ధినామభ్యుదేతి ముముక్షుతా.

53

యోగయుక్తుల కిట్టి యవస్థయందుఁ గేవలము ఆగ్ర్యత్వము (పూర్వమున నున్నదిగా) దిశ్యత) ఉదయించును. దానిఁగాంచి మూఢబుద్ధులకును మోక్షమును నార్జియ యెఱుంగును.

కర్తవ్యమా చరన్మామమకర్తవ్యమనాచరన్

తిష్ఠతి ప్రాకృతాచారో యః స ఆర్య ఇతి స్మృతః.

54

కర్తవ్యములను నిత్యమైతి కర్మలన్నింటిని యాచరించుచు, కర్తవ్యములు కానివాని నాచరింపక, ప్రస్తుతాచారమును స్థితిగల్గియుండువాడు 'ఆర్య' యనబడును.

యథాచారం యథాశాస్త్రం యథాచిత్తం యథాస్థితం

వ్యవహారముపాదతే యః స ఆర్య ఇతి స్మృతః.

55

తన పూర్వుల యాచారముల కనుకూలములును, శాస్త్రోక్తములును, చిత్తమునకు సదా తృప్తిగలుగజేయునవియునగు వ్యవహారములను గ్రహించువాడు ఆర్యుడని చెప్పబడును.

ప్రథమాయామజ్జురితం ద్వితీయాయాం వికాశితం

ఫలీభూతం తృతీయాయామార్చ్యత్వం యోగినో భవేత్.

56

యోగికి 'ఆర్యశ్రమ' ప్రథమ భూమిక యందంతురించి, ద్వితీయ భూమిక యందు వికాశించి, తృతీయ భూమిక యందు ఫలీభూతమగును.

ఆర్యతాయాం మృతో యోగీ శుభనంకల్ప సంభృతాన్

భోగాన్సుక్ష్మ చిరం కాలం యోగవాఙ్మయతే పునః.

57

ఈ యార్యత్వదశ యందు మృతినొందిన యోగి శుభనంకల్పములచే భరింపబడిన భోగములను చిరకాలమునుభవించి తిరిగి యోగియై జన్మించును.

భూమికాత్రితయాభ్యాసాదజ్ఞానే క్షయమాగతే

సమ్యగ్జ్ఞానోదయే చిత్తే పూర్ణ చంద్రోదయోపమే.

58

నిర్విభాగమనాద్యస్తం యోగినో యుక్తచేతనః

సమం సర్వం ప్రపశ్యన్తి చతుర్థిం భూమికామితాః.

59

ఈ మూడుభూమికల యభ్యాసముచే అజ్ఞానము నశింప, సమ్యగ్ జ్ఞానముదయింప, పూర్ణ చంద్రునివలె చిత్తము పరిపూర్ణముగ కాంతినొంద, నాలుగవ భూమికను బొందిన యుక్తచిత్తులగు యోగులు జగత్తునంతటని విభాగరహితమై, అనాదియై, ఆనంతమైపట్టి ఆనందరసైక స్వరూపముగ కీర్తింతురు.

అద్యైతే సైర్యమాయాతే ద్యైతే ప్రళయమాగతే

వశ్యన్తి స్వప్నవల్లోకాంశ్చతుర్థిం భూమికామితాః.

60

అద్యైతము స్థిరత్వమొంద, ద్యైతము సర్వభావమింప, చతుర్థ భూమికను బొందినయోగులు జగత్తును స్వప్నమువలె గాంచుదురు.

భూమికాత్రితయం జాగ్రచ్చతుర్థీ స్వప్న ఉచ్యతే

విచ్ఛిన్న శరద్రాంశవిలయం ప్రవిలీయతే.

61

సతావశేష ఏవాస్తే పశ్చాత్తమిం భూమికాం గతః

పశ్చాత్తమిం భూమికామేత్య నుషుప్త పదనామికాం.

62

మొదటిభూమి భూమికలు జాగ్రత్తని చెప్పబడును. నాల్గవది స్వప్నమనబడును. శరద్రాంశ విచ్ఛిన్నమేషుమువలె సమస్తవ్యాపారములు లయించునట్టి సుషుప్తపదమను దేరుగల యైన భూమికను బొంది యోగి కేవలము సతామాత్రము శేషించినవాడై యుండును.

శాస్త్రాశేషవిశేషాంశ సిద్ధత్యద్వైతమాత్రతే

గలితద్వైతనిర్వాసముదితోఽన్తః ప్రబుద్ధవాన్.

63

ద్వైతభావము నశించుటచే నతీతసమస్తమును, జ్ఞానయుక్త యుగము యోగి సమస్త విశేషములు శమించుటచేటి అద్వైతబ్రహ్మముననే సదా స్థితిగల్గియుండును.

సుముప్తమన ఏవాస్తే పశ్చాత్తమిం భూమికామితః

అన్తర్ముఖతయా తిష్ఠన్మహిర్వృత్తిహోఽపి సన్.

64

ఈ యైనపశ్చాత్తమికను బొందిన యోగి బాహ్యవ్యాపారతత్పరుడై యున్నను, సుషుప్త భువండు (అనందమయుడు)ను, అంతర్ముఖుడనై యుండును.

పరిశా నతయా నిత్యం నిద్రాదురిప లక్ష్మ్యతే

కుర్వన్న భ్యాసమేతస్యాం భూమికాయాం వివాసనః.

65

ఈ పరిచయభూమికయందభ్యాసమొనర్చుచు, వాసనారహితుడైన యోగి భూత కాంతత్వ కారణమున నితరులకు నిద్రాశువువలె గన్పట్టును.

వషీం తుర్యాభిధామన్యాం క్రమాత్క్రమతి భూమికామ్

యత్ర నానన్త సద్రూపో నాహం నావ్యవహంకృతిః.

66

ఈ క్రమకారముగ, గ్రమముగ తురీయమును నానందభూమికను యోగిపొందును. అదోపపత్తుగాని, అసత్తుగాని, అహంకారముగాని, అనాహంకారముగాని భావించదు.

కేవలం క్షీణమననమాస్తే ద్యైతై కళనిగ్ధతః

నిర్గిన్ధిశా ననం దేహో జీవన్ముక్తో విభావనః.

67

అటయోగి మననవర్జితుడై ద్యైతాద్యైత వితర్కరహితుడై, గ్రంథిశూన్యుడై, సర్వసంశయవిర్జితుడై, భావనారహితుడై, కేవలము జీవన్ముక్తుడై నెలయును.

అనిర్వాణోఽపి నిర్వాణశ్చిత్రిదీప ఇవ స్థితః

అన్తఃశూన్యో బహిఃశూన్యః శూన్యః కుమ్భ ఇవాన్పురే.

68

శరీరమును భరించుచున్నను ముక్తరూపుడగుచు, చిత్రమచరితీపమువలె నిశ్చలముగనుండు వాడును, జగదగ్రత్యభావరహితుడగుటచే నాకాశమందలి శూన్యభువమువలె బాహ్యభ్యంతరములు (పదార్థ) శూన్యత్వము గలవాడునై యోగి యదోపపత్తుభాసిలును.

అన్తః పూర్ణాబహిఃపూర్ణః పూర్ణకుమ్భ ఇవార్ణవే
కించిదేవైష సంపన్న స్స్వధ వైష న కించన.

69

నిత్య, నిరతిశయానందరూపుడగుటచే యోగి యచట సముద్రమండలి పూర్ణగుటమనలే
బాహ్యభృతరహిఃపూర్ణుడగు చరమాశ్చర్యరూపమును బొందినవాఁడును, కాని, వాస్తవముగ నిత్య
సిద్ధుడగుటచే నొకింతైనను దేనిని బొందినవాఁడునై యున్నాను.

మస్యాం భూమిమహిమో స్థిత్యా సప్తమీం భూమిమాపున్నయాత్
విదేహము క్తతా తూక్తా సప్తమీ యోగ భూమికా.

70

ఇట్లాట భూమికయందున్నవాడై ప్రముఖ యోగి యేవభూమికను బొందును. ఈ
యేవభూమిక విదేహము క్తతమని శ్లోకమునబడినది.

అగమ్యా వచసాం శాస్త్ర సా సీమా భవభూమిషు
తైశ్చి త్సా శివమిత్తుక్తా తైశ్చిద్భ్రష్మాత్పుత్రాదాహృతా.

71

తైశ్చిత్త్రకృతిపుంభావ వివేక ఇతి భావితా

అన్యైరవ్యసృథా నానాభేదై రాత్మవికల్పితైః.

72

[ప్రాసంగిక భూమికలకెల్ల యెల్లయెల్లప్పు ప్రశాంతమగు యీయేవభూమిక వాక్కులకు
విషయముకానిదై యున్నది. కొందఱు దానిని శివమనియు, మఱి కొందఱు బ్రహ్మమనియుఁ జెప్పుదురు.
ఇతఁ కొందఱు ప్రకృతిపురుషుల యైక్యస్థితిని గూర్చిన వివేకమని దానిని భావింతురు. అట్లే తక్కిన
వారును నిజకల్పితములగు వివిధభేదములచే (స్వర్గము, వాసుదేవుఁడని, మహేశ్వరుఁడని) చలువిధ
ముల దానిని భేదించుచున్నారు.

నిత్యమవ్యవదేశ్యాపి కథం చిదుషదిశ్యతే
సవైతా భూమికాః ప్రోక్తా మయా తేనాభూద్వహ.

73

అది సదా వచించుట కలసిగానిదై యున్నను, ఏదోవిధమున (భాగత్యాగలక్షణాద్యుపాయ
ములచే) సుపదేశంబుచేయుచున్నది. రథకుల త్రముడవగు రామచంద్రా! ఇవ్వధమున సప్తభూమికలఁ
గూర్చియు నేను నీకుఁజెప్పితిని.

ఆసామభ్యాసయోగేన న దుఃఖమనుభూయతే

ఏని యభ్యాసముచే జీవునకేక దుఃఖానుభవము కలుగనేరదు.

అస్యత్వ సమదోస్తతా మృదుమనరచారిణీ.

74

కరిణీవిగ్రహవ్యగ్రా మహాదశనశంసినీ

సా చేన్నిహస్యతే నూనమనన్తానర్థకారిణీ

75

తదేతాసు సమగ్రాసు భూమికాసు సరో జయీ

కరిణీ మదమతా సా యావన్న విజితౌజసా.

76

కో నామ సుభటస్తావత్సంపత్సమరభూమిషు

కాని, మండగమనము గలదియు, మదోస్తతయు, యుద్ధతత్పరయు, గొప్పదంతులచే
ఘోరకారము నెల్లునదియు, అనంతములైన యనర్థములఁ గావించునదియునగు యొక కరిణి (ఆడేనుగు)
గలదు. అది చుంపఁబడినచో మనుజుఁడు నిక్కముగ నీ యేడుభూమికలందును విజయమునొందఁగలడు.
పాత్రముచే ఆమదోస్తతయును గజమెలివరకు జయింపఁబడవలెనునో, అంతవఱకువీరుఁడు
సాంసారిక సంపద్రాపములైన యుద్ధభూములందైనను బ్రవేశించ సమర్థుడగును? (ఎవఁడును సమ
ర్థుడకాదని భావము)

శ్రీరామ ఉవాచ:-

కాసా ప్రమత్తా కరిణీ కాశ్చ తా రణభూమయః.

77

కథం నిహస్యతే చైషా క్వచైషా రమతే చిరమ్

శ్రీరాముఁడు:- మనీశ్వరా! ఆ మదింబిం యేమఁగెయ్యది? ఆ యుద్ధభూమిలెవ్వరి? అది యెట్లు
చంపఁబడును? చిరకాలమది యెచట క్రిడింపును? దూచుచేసి తెలుపవేడెద.

శ్రీవసిష్ఠ ఉవాచ:-

రామేచ్ఛా నామ కరిణీ ఇదం మేఽస్త్వితిరూషిణీ.

78

శరీరకాననే మత్తా వివిధోల్లాసకారిణీ

79

మత్తేన్ద్రియోగ్రకలభా రసనాకలభాషిణీ,

మనోగహనసంప్రీనా కర్మదన్తద్వయోన్వితా

మదోఽస్యా వాసనాప్యూహః సర్వతః ప్రసరదస్వపుః.

80

సంసారదృష్టయో రామ తస్యా సమరభూమయః

భూయో యత్రాను భవతి సరో జయిసరాజయకా.

81

శ్రీ వసిష్ఠుఁడు:- ఓ రామచంద్రా! 'ఇది నాకులభింబుగాక' అను నిట్టిదూషముగల కొరి
కయే యా గజము. దేహమును నరణ్యమున నది యనేకవిధముల యుల్లాసము గావించుచున్నది. మదిం
బిన యింద్రియములే దాని భయంకర శిశువులు. జిహ్వచేనది మధురముగ భాషించుచును. మనస్సును
కాననమున నది లీనమైయుండును. శుభాశుభకర్మములను రెండు దంతులమది గలిగియున్నది. నలుచై
పుల వి సరించినట్టి వాసనాసమూహమే దాని మదము. ఎదోట్ల ముఱుఁడు జయఃపజయంబుల
మరలమరల అనుభవించునో, అట్టి సాంసారికదృష్టులే దాని యుద్ధభూములు.

ఇచ్ఛానాగీ నిహస్తేషా కృపణాజ్ఞే వసంచయాన్

వాసనేహా మనస్పితం సంకల్పభావనం స్పృహ.

82

ఇత్యాదినివహా నామ్నా మన్యాస్తా శయకోశగః

ఇచ్ఛయను ఈ యేనుఁగు కృపణుగు జీవసమూహములను వధించుచున్నది. వాసన, చేష్ట,
మనస్సు, చిత్తము, సంకల్పము. భావన, స్పృహ మున్నగునట్లన్నియు, చిత్తకోశమున నున్నట్టి దీని
యొక్క వివిధనాములు.

ధైర్యనామ్నా వరాస్త్రేణ ప్రస్ఫుతామవహేలయా. 83

నాగీం సర్వాత్మికామేతామిచ్ఛాం సర్వాత్మనా జయేత్

వ్యాపించియున్నదియు, సర్వ (భోగ్య) పదార్థరూపమై యొప్పునదియునగు ఇచ్ఛయను ఈ యేనుగును శ్రేష్ఠమైన అస్త్రముచే నిరాచరపూర్వకముగ సర్వవిధముల జయించవలెను.

యావద్వస్త్విదమిత్యేవమియమస్తర్విజృమ్భతే. 84

తావదుగ్రా కుసంసారమహా విషవిఘ్నాచికా

[పపంచముదలి సమస్తమరూపమున సంతోకరణమున నిది యెంతవఱకు విజృంభించుచుండునో, అంతవఱకు మహాభయంకరమైన, దుష్టసంసారమును విషవిఘ్నాచిక యుండియే యుండును.

ఏతావానేవ సంసార ఇదమస్త్రీతి యన్తనః. 85

అస్య తూపశమో మోక్ష ఇత్యేవం జ్ఞానసంగ్రహః

'ఇది నాకు లభించుగాక' అనునట్టి రూపముగల మనస్సేది గలచో, అదియే సంసారము. అది శమించుటయే మోక్షము—ననుస్త జ్ఞానసారమిదియే.

ప్రసాదకారిణీ స్వచ్ఛా నిరిచ్ఛే విమలాశృతా. 86

తైలబిందురివాదశ్చే విశ్రామ్యత్యు పదేశవాన్

ఇచ్ఛారహితుఁడును, నిర్మలాకారము క్లుడు నగు మమజ్ఞానియందు అద్వయమై తైలబిందువువలె ప్రసన్నత్వమును గలుగజేయునదియు, స్వచ్ఛమైనదియునగు ఉపదేశవాణి విశ్రమించును. (సకలమగును).

అసంవేదనమాత్రేణ నోదేహిచ్ఛాభవాఙ్మరః. 87

విషయములను స్మరింపకున్నంతమాత్రముచే సంసారియొక్క యంతరమైనట్టి యీ యచ్ఛ యుండును.

మనాగభ్యుదితై వేచ్ఛా చ్ఛేతవ్యానర్థకారిణీ

అసంవేదనశ్రేణి విషస్యేవాఙ్మరావలీ. 88

కొంచెమైన నుడయించినవెంటనే, అనర్థకారిణియగు యీ యిచ్ఛను, విషయ విస్మరణ రూపముగ శస్త్రముచే, విషయుక్తమైన అంతరసమూహమును వలె ఛేదించివేయవలయును.

ఇచ్ఛావిచ్ఛురితో జీహో విజహాతి స దీనతాం

స్వసంవేదనయత్నస్తు తూక్ష్ణీమేవాస్తరా ససమ్. 89

ఇచ్ఛచే వ్యాపించబడిన జీవుఁడు జీవత్వమును వదిలకుండును. విషయేచ్ఛావిస్మరణ (ప్రత్యాహర) రూపముగ యత్నమున దత్పరుడగు వాఁడు తూక్ష్ణీభూతుఁడై ఆత్మయుండే స్థితిగల్గి యుండును.

అవధానవినిర్మకం సుప్తం శవశతం యథా

తాం ప్రత్యాహరబడి శేనేచ్ఛామత్సేం నియచ్ఛత. 90

ఈ ప్రత్యాహర మభ్యాసదశయందు సావధానత్వముచే గలుగుచున్నది. కాని, పరిపక్వ దశయందు అవధానలేమకయే సుషుప్తిమరణావస్థలందువలె స్వతః సాధవించుచున్నది. ఓ రామచంద్ర! ఇట్టి ప్రత్యాహరమును గాలముచే ఇచ్ఛయను చేపను నిగ్రహించుము.

ఇదం మే ౭ స్త్రితి సంవేగమాహుః కల్పనము తమాః

అర్థస్యాభావనం య తత్కల్పనాత్మ్యాగ ఉచ్యతే. 91

'ఇది నాకు గలుగుగాక' అను తీవ్రేచ్ఛనే విజ్ఞాన కల్పనయని పేర్కొనిరి. మరియు, పదార్థముల విస్మరణమేదిగలచో, అదియే కల్పనాత్మ్యాగమని చెప్పుబడుచున్నది.

స్మరణం విద్ధి సంకల్పం శివమస్మరణం విదుః

తత్ర ప్రాగనుభూతం చ నానుభూతం చ భావ్యతే. 92

ఓ రామచంద్ర! (విషయముల) స్మరణమునే సంకల్పమని యెఱుంగుము. అట్టి స్మరణము లేకుండుటయే శివరూపమని యెంచబడినది. సంకల్పమున, పూర్వమునుభవించినదియు, అనుభవించినదియుగూడ భావించబడును.

అనుభూతాం నానుభూతాం స్మృతిం విస్మృత్య కావవత్

సర్వమేవాశు విస్మృత్య గూఢ సిద్ధ మహామతిః. 93

ఓ రామచంద్ర! అనుభవించినదియు, అనుభవించనిదియునగు రెండింటియొక్క స్మృతిని కావమువలె శీఘ్రముగ విస్మరించి గూఢమాపుడవై సిద్ధిగాంచి యుండుము.

ఊర్ధ్వబాహుర్విరామ్యేష న చ కశ్చిచ్ఛృణోతి తత్

అసంకిల్బః పరం శ్రేయం స కిమస్తర్న భావ్యతే. 94

ఓ రామచంద్ర! నేను రెండుచేతులు పైకెత్తి అసంకల్పమే సంకల్పము లేకుండుటయే) పరమశ్రేయమని ఎఱుగెత్తి మరల మరల పలుకుచున్నాను. కాని యానావాక్యముల నెవరును వినుట లేదు. అట్టి అసంకల్పసిద్ధిని జనులేల తమయంతోకరణమున భావించుటలేదు.

కిల తూష్ణీ సితేనై వ తత్పదం ప్రావ్యతే పరమ్

పరమం యత్ర సామ్రాజ్యమపి రామ తృణాయతే. 95

ఓ రామచంద్ర! సముస్తేంద్రియ, మనోవ్యాపారరహితుఁడై కేవలము తూష్ణీస్థితియందుండుట మాత్రముచేతనే, బ్రహ్మదేవుని మహాసామ్రాజ్య సుఖమున్ను నెచట తృణమువలె దుచ్చముగ భాసించునో; అట్టి పరమానందపదము (భూమానందస్థితి) సంప్రాప్తించుచున్నది.

గమ్యదేశై కనిష్ఠస్య యథా పాఢస్య పాదయోః

స్పష్టో విగతసంకల్పస్తథా స్పష్టః స్వకర్మను. 96

గమ్యప్రదేశమునఁగూర్చి యే కైకనిష్ఠగఁ జనుచుండు పథికుని పాదములు సంకల్పములేకయు చలించుచుండు విధమున, యోగియొక్క స్వభావమున్న సంకల్పములేకయు స్వకర్మములందుఁ బ్రసరించుచుండును.

బహునాత్ర కిముక్తేన సంక్షేపాదిదముచ్యతే

సంకల్పనం పరోఽన్తస్తదభావో విముక్తతా.

97

ఇవిషయమున సధికముగఁ జెప్పినేల! సంక్షేపముగ నీకిది చెప్పదున్నాను. విముక్త - సంకల్పమే పరమబంధము; సంకల్పములేకుండుటయే మోక్షము.

సర్వమేనమజం శాస్త్రమనంతం ధ్రువమవ్యయం

పశ్యన్ముతార్త చిద్రూపం శాస్త్రమాస్వయథానుభవమ్.

98

ఓ రామచంద్రా! ఈ సప్తప్రపంచమును, అజమై, కాంతమై, అనంతమై, ధ్రువమై, అవ్యయమై, నిత్యసిద్ధమైనట్టి పరమార్థచిద్రూపముగ నవలోకించుచు, కాంతముగను, యథానుభవముగను నుండుము.

అవేదనం విదుర్యోగం శాస్త్రమాసీనమక్షయం

యోగస్థః కురు కర్మాణి నిర్వాసనోఽభమా కురు.

99

ఓ రామచంద్రా! నమస్తద్యత్సమును మఱిది, అక్షయమైన, కాంతరూపమున నుండుటయే యోగమని చెప్పఁబడినది. కావున నీవు వాసనారహితుడవై, యోగమున స్థితిగల్గి యథాప్రాప్తములగు కర్మలఁ జేయుము. లేక సమాధిపరుడవై నచో, జేయకను నుండుము.

అవేదనం విదుర్యోగం చిత్తక్షయమకృత్రిమం

అత్యంతం తస్యయో భూత్వా తథా తిష్ఠ యథాసి భో.

100

ఓ రామచంద్రా! 'అహం, మమ' (నేను, నాది) అను అధ్యాసముయొక్క, లేక, సమస్తద్యత్సముయొక్క విస్మృతియే స్వాభావికముగు చిత్తక్షయమనియూ, జీవబ్రహ్మల యోగమనియూ జెప్పదురు. కాన నీ వాత్మ్యముందు అత్యంతతస్యయుండవై యెట్లుంటివో, అట్లే యుండుము (అత్యరూపమున జెలయుము.)

శివం సర్వగతం శాస్త్రం బోధాత్మకమజం శుభమ్

త దేకభావనం రామ సర్వత్యాగ ఇతి స్మృతః

భావయన్ముత్తమస్త్వం స్వం కార్యం కర్మ సమాచర.

101

ఓ రామచంద్రా! శివమై, సర్వవ్యాపకమై, కాంతమై, బోధరూపమై, అజమై, శుభమైనట్టి పరమాత్మతోటి యోగ్యభావనయే సర్వత్యాగమని చెప్పఁబడినది. అట్టి భావనను నిరంతరము నీ యంతఃకరణమునఁ గావించుచు, కర్తవ్యములైన కార్యములను బాగుగ నాచరించుము.

అహంమమేతి సంవిదన్న దుఃఖతో విముచ్యతే

అసంవిదన్విముచ్యతే యదీప్సితం సమాచర.

102

ఇత్యాశ్రే శ్రీవాసిష్ఠమహారామాయణే వాల్మీకీయే దేవదూతోక్తే మోక్షో

పాయేషు నిర్వాణప్రకరణే పూర్వార్థే పరమార్థస్వరూపవర్ణనం నామ

షష్ఠ్యంశత్పుత్ర శతతమః సర్గః || 126 ||

ఓ రామచంద్రా! 'అహం, మమ' (నేను, నాది) మున్నగు భావనలచే జీవుడెన్నఁటికి యీ మునుండి విముక్తుడగు కానేరడు. అట్టి భావనలను ద్యజించుటచేతనే విముక్తుడగును. ఇట్లే శివో ఇతః నిపుడు నీ కయ్యది యిష్టమో దాని నాచరింపుము.

ఇది శ్రీవాసిష్ఠతాత్పర్య ప్రకాశికయందు నిర్వాణప్రకరణమున
పరమార్థస్వరూప వర్ణనమను నూటయిరువదియావవ సర్గము || 126 ||

సప్తవింశత్యధిక శతతమః సర్గః.

[ఇహ రామస్య విశ్రాంతిర్భరద్వాతోత్సుకోక్తయః
లక్షణం జాగ్రదాదీనాం తురీయం చోపవర్ణ్యతే.

శ్రీరామచంద్రుని విశ్రాంతి, ఉత్క్లంఠతోఁగూడిన భరద్వాజుని వచనములు, జాగ్రదాదుల లక్షణములు, తురీయావస్థయొక్క వర్ణనము, ఇచట వివరింపఁబడుచున్నవి.]

భరద్వాజ ఉవాచః—

ఇతి వరమునినోక్తం జ్ఞానసారం పురాణం

సకల మనునిశమ్య శ్రీరఘూణాం కులార్ద్రః

విమలమతి రప్యచ్ఛక్తిం చిదన్యత్స్వయం వా

సనునుభవరిపూర్ణః పూర్ణ బోధసితోఽసా.

1

శ్రీ భరద్వాజుడు (వాల్మీకి మహర్షి తో నిట్లనెను):— మహాత్మా! రఘుకులలిలకుండను, విమలవతియునగు శ్రీరామచంద్రుడు మునిశ్రేష్ఠుడైన వసిష్ఠునిచే జెప్పఁబడిన యీ పురాతన (మహర్షి సంప్రదాయగతమగు) జ్ఞానసారమును విని యింకేమైన యడిగెనా? లేక, ఆ యుపదేశమారముచే సంజేహరహితుడై, పరమనుభవముతోఁగూడుకొని, పూర్ణబోధమయుండె యుండెనా? నాకుఁ జెలియఁ జేయుడు.

న ఖలు పరమయోగీ విశ్వవన్ద్యః సురేశో

జననమరణహీనః శుద్ధబోధస్వభావః

సకలగుణనిధానం సంనిధానం రమాయా

ప్రీజగదుదయ రక్షానుగ్రహకామధీశః.

2

మనీశ్వరా! శ్రీరామచంద్రుడు మహాయోగియు, జగద్వంద్యుడగును, దేవేశుడగును, జనన మరణరహితుడగును, శుద్ధబోధస్వరూపుడగును, సకలగుణనిధియు, లక్ష్మీపతియు, మల్లోకములయొక్క యుత్పత్తి, రక్షణ, అనుగ్రహముల కధీశుడగునై యున్నాడు.

వాల్మీకిరువాచః—

ఇతి శ్రుత్వా వసిష్ఠస్య వాక్యం వేదా న్సంగ్రహమ్

విదితాఖిలవిజ్ఞానో రామః కమలలోచనః.

3

శక్తిపాతవశోన్మేష ప్రకటామల చిద్దనః

ముహూర్తమానీదుద్బుద్ధశైతన్యనన్దసాగరః.

4

శ్రీ వాల్మీకిః—ఓ భరద్వాజా! వేదాంతసంగ్రహరూపముగు వసిష్ఠమునీంద్రుని యా వాక్యముల విని నను ప్రజానము నెఱిగినవాడైన కమలసేతుండగు శ్రీరామచంద్రుడగు, చిత్తవృత్తియందు అఖండాకారవాక్యముచే జనించిన నిరతిశయానందమునకు పశిభూతుడై, వికసితసేత్రములచే బ్రకటితమైన నిర్మలచిద్దనముయొక్కయు, ఆనందముయొక్కయు చిహ్నములు గలవాడై; ఒక ముహూర్తకాలమువఱకు చైతన్యనందసాగరముగు స్వస్వరూపమున జాగృతుడైయుండెను.

ప్రశోన్నతరవిభాగాద్వి పరిపాటివివృతః

ఆనందామృతపూర్ణానూ రోమకణ్ఠకితాజ్ఞకః.

5

అపుడాతడు ప్రశోన్నతరవర్జితుడై, ఉక్తాను కవివేదనాది రహితుడై, మనోబుద్ధింద్రియ వ్యాపారకూన్యమై, ఆత్మానందమును నమృతముచే బూర్ణుడగుటచే బులకితశరీరుడైయుండెను.

మహాసామాన్యరూపత్వాచ్చిద్వాప్యవకతయా సితః

నిత్యమప్యగుణై శ్వర్యతృణ ప్రాయమనోరథః.

6

మఱియు .నాతడు మహాసామాన్య (సర్వాధిష్ఠాన సస్మాత్ర) రూపమున నుండుటచే, చిద్వాప్యవకత్యముచే నంతట సిద్ధినిందియున్నవాడై యుండెను. మఱియు, అప్యగుణైశ్వర్యములతో గూడియుండుటచే నపుడు సమస్త మనోరథము లాతనికిఁదృఢమువలె దుచ్చుముగ గోచరించుచుండెను.

న కించిదూచే సంపన్నః శివే పరిణతః పజే

నిరతిశయానందముగు బ్రహ్మముతోటి యేకత్వము నొందుటచే శ్రీరామచంద్రుడపుడేమియుఁ జెప్పఁజాలకుండెను.

భరద్వాజ ఉవాచః—

అహో ఖిలు మమాశ్చర్యం రామ! ప్రాప్తో మహత్పదమ్.

7

శ్రీభరద్వాజుడు:—అహ! మహాత్మా! నాకాశ్చర్యము గలుగుచున్నది! శ్రీరామచంద్రుడు మహత్పదమును బొందెనుగాదా!

కథమేతాదృశీ ప్రాప్తిరస్మాకం మునినాయక

మూర్తాః సభాశ్చ కించిజ్ఞా మాదృశాః క్వ చ పాపినః

క్వ చ బ్రహ్మదిభిః ప్రార్థ్యా దుర్లభా రామసంస్థితిః.

8

అహో మునీశ్వరగురో కథం విశ్రామ్య తే మయా

దుష్పారస్య భవామ్భాధే స్తీర్యతే తద్వదాశు మే.

9

మునిశ్రేష్ఠా! అట్టి ఆత్మపదము మాకెట్లు సంప్రాప్తింపఁగలదు? మానంటి మూర్ఖులు, స్తబ్ధులు, కింఠిజ్ఞులు, పాపులెచట! బ్రహ్మదివేదతనము బ్రార్థనీయమును, దుర్లభమునగు శ్రీరామచంద్రుని ముత్తముస్థితి యెఁచట; అహ! గురువర్యా! మునీశ్వరా! నాకు విశ్రాంతి యెఱుల లభించును? ఈ దుస్తరమును సంసారసముద్రమును నేనెట్లు దాటఁగలనో శీఘ్రముగఁ జెలియఁజేయుదు?

శ్రీవాల్మీకిరువాచః—

శ్రీరామ వృత్తాత్రమశేషమాదితో వసిష్ఠవాక్యానుగతం నిరూపితమ్
ధియా విచార్యాను పరామృత ప్రభో మయాపి తాదృక్-నీయమత్రతే. 10

శ్రీ వాల్మీకిః— ఓ భరద్వాజా! వసిష్ఠమునీంద్రుని వాక్యముల ననుసరించి శ్రీ రామచంద్రుని వృత్తాంతములయు మొదటినుండి నేను నీకుఁజెలియఁజేసితిని. దీనిని నీ స్వబుద్ధిచే విచారించి, పరామర్శచేసి, అనుభవమున నారూఢ మొనర్చుకొనుము. నేనుగూడ నీయనుభవమునకు పచ్చువిధమున, అనస్థాత్రయాదులఁగూర్చి చెప్పెదను, వినుము.

అవిద్యాయాః ప్రపఞ్చోఽయం నాస్తి సత్యమిహాణ్వసి

వివేచయన్తి విబుధా వివదన్త్యవివేకినః.

11

ఈ జగత్తంతయు అవిద్యచే గల్గిత మెయున్నది. ఇందుఁ గొంచెమైనను సత్యములేదు. ఇట్లు దీనిఁగూర్చి విజ్ఞులు వివేచనమొనర్చుచున్నారు, కాని అవివేకులు వివాదమొనర్చుకొనుచున్నారు.

నాస్తి భిన్నం చిత్తః కించిత్కిం ప్రపఞ్చేన రుధ్యసి

అభ్యాసేన రహస్యానాం వయస్య విశదో భవ.

12

ప్రియుఁడా! చైతన్యముకంటె భిన్నముగ నొకింతైనను లేదు. అట్టిచో ఈ ప్రపంచముచే నీచేల నిరోధింపఁబడుచున్నావు! నీవు ప్రణవ మహావాక్యాది రహస్యముల యభ్యాసముచే శుద్ధచిత్తుఁడవు గమ్ము.

ప్రపఞ్చ విషయా వృత్తిర్జాగ్రన్మితీతి కీర్తితా

సంప్రబుద్ధస్తు యన్యానశ్చిత్తప్రదీపో నిరజ్ఞానః.

13

ప్రపంచవిషయముల తావృత్తి జాగ్రత్తనందును నిద్రారూపముగఁజెప్పుఁబడినది. దాని యంతరమున నిరంజనమైనట్టి చైతన్యప్రదీపము జాగృతమెయున్నది. (సాక్షియై మేలుకొనియున్నది.)

శూన్యమూలః ప్రపఞ్చోఽయం శూన్యతాశిఖరః సఖే

సారశూన్యతయా మధ్యేఽవ్యనాస్థా సన్మనీషిణామ్.

14

సఖుఁడా! ఈ ప్రపంచ మాదిమధ్యాంతములందును శూన్యమైన అజ్ఞానమే కారణముగా, గలిగియున్నది. కావుననే సజ్జనులగు బుద్ధిమంతులకు దీనియం దపేక్షలేదు.

అనాదివాసనాదోపారసన్నే వాయుమీత్యతే

గన్ధర్వనగరాకారః సంసారో బహువిభ్రమః.

15

అనేక భ్రమలు గలుగఁజేయునట్టి యీ ప్రపంచ మనస్తై నను, అనాదియగు వాసనా వోషముచే గంధర్వనగరాకారమువలె, సత్తుగనున్నట్లు గోచరించుచున్నది.

త్వమనభ్యస్య కల్యాణీం చైతన్యామృతకన్తలీమ్

సంముహ్యసి కిమభ్యాస్య వాసనావిషవీరుధః.

16

ఓ భరద్వాజా! శుభప్రదమైన చైతన్యమును అమృతకవిశృంగము నాశ్రయింపక, వాసన యనువిషయం నాశ్రయించి యేల విమోహితుడవగుచుంటివి?

జాగ్రదేతన్న పరితం జ్ఞానాలమ్బ గ్రహాదధః

న సన్దుపరి సర్వేషాం యే నిరాలమ్బునంవిదః.

17

తత్త్వదర్శనముచే నిరాలంబమైన జ్ఞానాలంబమును పరిగ్రహించుటచే, పూర్వకాలిక అజ్ఞానావస్థయందలి జాగ్రత్తృపంచమిక సంభవించదు. అట్టి జాగ్రత్తృనకు ఉపనితినొందియున్న తురియావస్థను బొందినట్టి నిరాలంబజ్ఞానాలగు యోగులందరికిని ఈజాగ్రదాది మూడవస్థలు నుండవు.

తావద్రూఢా సుధాకారరసా సంవిన్మహానదీ

న యావదాత్మరూపేణ నిపుణైరవగాహ్యతే.

18

అమృతమువంటి రసప్రవాహముతోఁగూడిన యీ చైతన్యమహానదిని నెంతవఱకు బుద్ధిమంతులు ఆత్మరూపముగఁ దెలిసికొనరో, అంతవఱకు దీనియందు జగద్రూపతరంగములు గానుపించుచునే యుండును. (అజ్ఞానకాలముననే జగత్తుభాసించునని యర్థము)

ప్రాజ్ఞాస్తి చరమే నాస్తి వస్తు సర్వమిదం సఖే

విద్ధి మధ్యేఽపి తన్నాస్తి స్వప్నవృత్తమిదం జగత్

19

సఖుఁడా! ఈ జగత్తునందలి పదార్థము లన్నియును ఆద్యంతములందు లేవు. కనుక వాస్తవముగా నేనివేయును. అందుచే ఈ ప్రపంచమును స్వప్న శుల్కముగ నే యెఱుఁగుము.

అవిద్యాయోనయో భేదాః సర్వేఽమీ బుద్భుదా ఇవ

క్షణముద్భూయ గచ్ఛన్తి జ్ఞానైకజలధౌ లయమ్.

20

అవిద్యచే నుత్పన్నమగుటంబట్టి యీ సమస్త పదార్థభేదములును బుద్భుదములవలె క్షణకాలముపైకిలేచి తిరిగి యేకమైనట్టి జ్ఞానసముద్రమన విలీనమగుచున్నవి.

సుశీతలోదకనదీం విదిత్వాథ విగాహ్య తాం

బహిర్భాస్తినిదాఘా నే నిర్వాన్తు కలితాసుఖమ్.

21

మిగుల శీతలమైనట్టి జలముఁగిలిన ఆత్మయను నది నెఱిగి అద్దానియందు స్నానముచేయుచు, బహిర్భాస్తినిదాఘాననే నిర్వాన్తుకలితాసుఖమ్.

ఏకశ్చ జ్ఞాన జలధిర్జగదాప్తావ్య తిష్ఠతి

జ్యేష్ఠోఽయమహమిత్యుర్నిరవిద్యావారసంభవః

22

అజ్ఞానమును నొక గొప్ప (క్షార) సముద్రము జగత్తునంతయు వ్యాపించియున్నది. అందు, విద్య (అనాదివాసన) యను వాయువుచే నుత్పన్నమైన అహంకారము ప్రభుతరంగమై యున్నది.

చిత్తస్థలన భేదాలీ రాగాద్యాశ్చ ప్రకల్పితాః

మమతోత్పత్తితావర్తః స్వతః స్వైరం ప్రవర్తతే.

23

చిత్తముయొక్క యనేకవిషయములందలి ప్రవృత్తికి హేతువులైన రాగాదులనమ్ముద్రమున నల్పశరంగములై యున్నవి. మమత్వమును ఆవర్తము (నుడి) ఇటు నంటెటను స్వయముగ యాధేచ్ఛగఁ బ్రవర్తించుచున్నది.

రాగద్వేషావతిగ్రాహకా గృహీతసమనసరః

తతశ్చానర్థపాతాలప్రవేశః కేన వార్యతే.

24

రాగద్వేషములను మహాబలముగల మొనర్లి యుగలవు. అవి నిన్ను బట్టుకొనినచో నీరక అనర్థదాహకముగు పాతాళరూపమైన మృత్యుముఖమునందలి నీయొక్క ప్రవేశము నెవఁడు వారింపఁగలఁడు?

ప్రశాంతా మృతకల్లోలే కేవలామృతవారిధౌ

మజ్జ మజ్జసి కిం దైవ్యతగ్రహత్యారాభివీచిషు.

25

ఒకచో, సముద్రమున మునుంగుటకే నీకిచ్చయున్నచోఁ బ్రశాంతమై, అమృతమయ తరంగములచే శోభితమైనట్టి, అద్వైతరూప, ఆత్మానందామృత సముద్రముననే మునుంగుము. దైవ్యతరూప క్షారసముద్రతరంగములందేల మునుక లిడుచున్నావు?

కస్తిష్ఠతి గతః కోవాకస్య కేన కిమాగతం

కిం ను మజ్జసి మాయాయాం పత మా త్వమతన్త్రితః.

26

ఓ భరద్వాజా! శ్రీరామచంద్రుని ప్రపంచము జ్ఞానముచేఁ దొలఁగిపోయినది, నాప్రపంచ మింకను దొలఁగలేదని నీకుచుంటివి. ఉన్నదే? పోయినదే? ఎవని కేది దేనిచే వచ్చినది? ఇట్లు మాయయందేల నిమగ్నుడవగుచుంటివి? నీవు జాగరూకుడవై, వివేకినై మాయయందుఁ బడక యుండుము.

తత్త్వమేకం యదాత్మేతి జగదేతత్త్వ చక్షతే

తతోఽన్యః కస్తవాతీతో యస్తాత విషయః శుచామ్.

27

వేదాంతకాస్త్రములన్నియును ఏకమతముగ 'ఈ జగత్తంతయు ఆత్మయే' యని వాక్రుచ్చుచుండ, నీరక దాని కన్యముగ నేదిగలను? ఇంకపోయినదే? మఱియు నీరక శోకింపఁదగిన విషయమెట్టి?

బాలాన్రతి వివరోఽయం బ్రహ్మణః సకలం జగత్

అవివర్తితమానన్దమాస్థితాః కృతినః సదా.

28

బ్రహ్మముయొక్క జగదాకార వివర్తము అవివేకలగు బాలరకొకేయగును. వివేకలగు జ్ఞానులైనచో, సదా అపవిత్రముగు ఆనందము (బ్రహ్మము)ననే నీగింపింపి యుండురు.

అవివిక్తో జనః శోచత్యకస్మాచ్చ ప్రహృష్యతి

తత్త్వవిత్తు మాసన్నాస్తే తస్య మోహో విడమ్బనమ్.

29

అవివేకియగు మనుజుఁడొకపుడు శోకించును, మోహముగ నాత్మకుఁ బ్రసన్నుడగును. కాని తత్త్వజేత సదా ప్రసన్నుడగుననే యుండును. ఆతని శోకాదిమోహము కించిత్కాలము, అజ్ఞానియొక్క యనుకరణమాత్రమే యగును.

తచ్చ సూక్ష్మమిదం తత్త్వం తిరోహితమవిద్యయా
యథా స్థలేషు లోకానాం జలేష్వాత్మను సంశయః.

30

అజ్ఞానమైన జనులకు జలమందు స్థలభ్రాంతి, మరుస్థలమందు జలభ్రాంతికలుగునట్లు, ఈ సూక్ష్మమగు ఆత్మతత్త్వము అవిద్యచే గప్పబడియున్నందున నట్టి అవిద్యాచ్ఛాదితులకు ఆనాత్మయం దాత్మత్వభ్రాంతి కలుగుచున్నది.

పృథివ్యాదిమహా భూతపరమాణుమయం జగత్
సితం యదా తదాపీహ శోగతో యోఽనుశోచ్యతే.

31

పృథివ్యాది మహాభూతములతోఁగూడి పరమాణుమయమై యీ జగత్తు వెలయుచున్నదను పరమాణువాదుల మతమందును దేహాదులకంటె ఆత్మభిన్నమగుటచే నితర ఆనాత్మరూపములగు తద్దేహాదుల నాశముచే శోకింపఁడినట్టి యే పదార్థము పోవును.

అనతః సంభవో నాస్తి నాస్త్వ భావః సతః సఖే
అవిర్భావతిరోభావాః సంస్థానానామూఽపరమ్.

32

సఖుఁడా! అన్తద్దార్థమునకు ఉత్పత్తియులేదు, సత్త్వదార్థమునకు నాశమున్నులేదు. కేవలము మాయారూపములగు యీదేహాది సమస్తపదార్థముల యొక్కయే అవిర్భావ, తిరోభావములు సంభవించుచునున్నవి.

కింత్వనేకపురోత్సాహో ద్విషతాముపగచ్ఛతి
భజ సంభరితాభోగం పరమేశం జగద్గురుమ్.

33

పూర్వసంచితములగు అనేక పుణ్యపాపములను హేతువుచే మాయారూపములగు యీ దేహాదులు విషతుల్యములగు మరణాద్యనేక అనర్థములను బోందుచున్నవి. వాని నాశముకొఱకై, భక్తానుగ్రహార్థము అర్థసార్వభౌమాదిరూపముల ధరించిన జగద్గురువగు శ్రీశంకరుని (సగుణబ్రహ్మమును) ఉపాసించుము.

దురితాని సమస్తాని పచ్యంతేద్యాపి న ద్రువం
కృతమేవాన్య దేవస్య పాశా విశ్రవతాం గతాః.

34

ఓ భరద్వాజా! ఇంతవఱకు నీపుణ్యపాపములన్నియు నిక్కముగ తీయింపకనేయున్నవి. ప్రాణులచే నొనర్చబడు శుభాశుభకర్మలచే యీ పశుపతిదేవునకు, ప్రాణుల బంధనార్థము శ్రుతిద్రుసిద్ధమైన పాశరూపత్వము నొందుచున్నది.

సాకారం భజ తావత్త్వం యావత్సత్త్వం ప్రసీదతి
నిరాకారే వరే తత్త్వే తతః స్థితిరకృత్రిమా.

35

నీ చిత్తము శుద్ధమగునంతవఱకు నీవు సాకారమును శ్రీశంకరుని రూపమును ధ్యానింపుము, ఏలయనఁగా ఆతని సాకారరూపమును భజించుటచేతను, ధ్యానించుటచేతను, నిరాకారముగ బ్రహ్మమున స్వాభావికమగు స్థితిని నీవు లభించును.

ఇమాముద్దామతమసో జిత్యై సత్త్వబలాద్భ్రావం
యమన్యానుసరాధ్యానం విశ్వస్తేనా న్తరాత్మనా.

36

సగుణేశ్వరోపాసనచే గల్గు శుద్ధసత్త్వముయొక్క బలముచే బ్రచండముగు యీ యజ్ఞానవ్యామోహశక్తిని జయించి గురు, కాస్త్రోపచేతములందు విశ్వాసముగల్గినట్టి మనస్సుచే నిర్విద్యసహితముగు మనస్సును నిగ్రహించుటయును యమముయొక్క మార్గమును నీ మనసరింపుము.

సమాధాయ త్మణః పశ్య ప్రత్యగాత్మానమాత్మనా
ఇయం విభాతు సా వ్యక్త ప్రాగ్బుద్ధిరజసి తవ.

37

తదుపరి త్మణకాలమైనను మనస్సును సమాధానపఱచి (సమాధి నాశ్రయించి) ప్రత్యగాత్మను (సాక్షిచైతన్యమును) అవలోకింపుము. దానిచే, తమోగుణాచ్ఛాదితవగు నీయొక్కరాత్రి (తమో)రూపముగబుద్ధి ప్రాతఃకాల (ప్రకాశ)రూపత్వము నొందుగాక!

కృతం పురుషకారేణ కేవలేన చ కర్మణా
మహేశానుగ్రహోదేవ ప్రాప్తవ్యం ప్రాప్యతే నరైః.

38

భక్తిరహితముగ కేవల పురుషప్రయత్నముచేగాని, కర్మానుష్ఠానముచేగాని, ప్రయోజనము లేదు. మహేశ్వరుని ఆనుగ్రహముచేతనే మనుజులకు పాండరిగిన వాంఛిత ఫలములు లభించుచున్నవి.

నాభిజాత్యం న చారిత్ర్యం న నయో న చ విక్రమః
బలవన్తి పురాణాని సఖే కర్మాణి కేవలన్.

39

ప్రియుఁడా! ఈశ్వరానుగ్రహములేనిచో, కులసత్త్వము, సదాచారము, తపము, పరాక్రమము మున్నగునవేమియుఁ జేయఁజాలవు. ఏలయనఁగా, పూర్వోపార్జిత కర్మము లనంతములు. వానిని జయించుటకొఱకై, తపస్సుదాచారాదుల ప్రాబల్య మీశ్వరభక్తి యొక్క సహాయములేమి సంభవించదు.

అప్రతర్కాగ్నిత్రప్తీకారాత్ప్రీ మేవమవసీదసి
న లుమ్పతి లలాటస్థామీశ్వరోఽప్యతరావలిమ్.

40

సమూలాజ్ఞాననాశకముగు జ్ఞానము లేకుండిన, కేవల ముపాసనారూపముగు పురుషప్రయత్న మాత్రముచే నీశ్వరుఁడును నొనట ప్రాయఁబడిన యత్తురములఁ దొలగించనేరఁడు. కావున, ఉపాసన తోఁబాటు యమనియమదులద్వారా జ్ఞానమునున్న సంపాదించవలయును.

క్వచిద్వక్తా క్వవై దగ్ధ్యం క్వచేయం మోహవల్లరీ
అచి ననీయా నియతిర్యదియం ద్వన్ద్యమాహితా.

41

మనోవాక్కులకు అగమ్యముగు చిద్బ్రహ్మకు బోధించుగురువెవఁడు! దాని నెఱుఁగునట్టి శిష్యుని నిపుణత్వ మెవఁడు! శవదమాదుల క్రమముచే స్వహింసాశముకొఱకుఁ బరిణామముగు యీ మోహాలత యెవఁడు! ఎద్దానిచే ఈసామగ్రియంతయుఁ బరస్పరము కలియునో, అట్టి యీశ్వరేచ్ఛారూపముగు నియతి అచింత నీయంబైనది.

హే భరద్వాజ మోహం త్వం వివేకేన జహి స్ఫుటం
అసామాన్యమిదానీం త్వం జ్ఞానం ప్రాప్స్యస్యసంశయమ్. 42

ఓ భరద్వాజా! నీవు వివేకముచే నీమోహమును స్పష్టరూపమున వధింపుము. అట్టిచో
అసాధారణజ్ఞానమును నిస్సంశయముగ నీవిపుడే పొందగలవు.

దురముత్సహతే రాజా మహానత్వో మహాపది
అల్పనత్వో జనః శోచత్యల్పేఽపి హి పరిక్షితే. 43

మహాశయుఁడును, ధన, సేనాది సామగ్రియుండునగు రాజు యుద్ధము మొదలగు గొప్ప
యాచదలు తట్టనించినపుడు, ఇతరుల మహారథములను దూరుడైనను, ప్రజాపాలన, దుష్టనిగ్రహాది
కార్యములందు సమర్థుఁడగును. అల్పసామగ్రియుండునగు రాజు ధనాదివాశరూపముగ నున్నప్పుడు
లందును శోక మొందును. (మహాత్కార్యమంతైనను సర్వసామగ్రిసంపన్నుఁడవగు నీవు శోకింపఁదగ
దని భావము)

బోధః పుణ్యపరాధీనః ప్రథతే బహుజన్మభిః
అనుమితేత ధీరేషు జీవన్ముక్తేషు కార్యతః. 44

బోధ (అత్మజ్ఞానము) ఈశ్వరోపాసనాది పుణ్యకార్యముల కధీనమైయున్నదై యనేక
జన్మలకుఁ బ్రకటమగును. పుణ్యవంతులగు ధీరులందు భవిష్యత్కాలమున నుదయించునట్టి యా బోధ
యొక్క యనుమానము గావించఁబడుచున్నది. జీవన్ముక్తులందు వారి కార్యములచే నద్దాని యను
మానము గావించఁబడుచున్నది.

ద్విషద్యాశేన యేనైవ కర్మణా బద్ధ ఉద్యతః
సుహృద్భూతేన తేనైవ మోక్షమాప్స్యసి పుత్రక. 45

పుత్రకా! రాగమున్నచో పుణ్యకర్మము శత్రురూపమై బంధనము గలిగించును. రాగము
లేనిచో నదియే మిత్రరూపము కాఁగా, దానిచే మోక్షమును బొందగలవు.

సతాం సత్కర్మసంవేగః పురాణం ప్రణుదన్నయం
వర్షాఘ్న ఇవ భూతానాం దవానలమనీచయత్. 46

సజ్జనుల రాగరహితముగ సత్కర్మము పూర్వసంచితములైన పాపాదులను వశింపఁజేయుచు,
వర్షాసమాహుచు దావానలమును జల్లార్చునట్లు, జీవుల త్రివిధతాపములను జల్లార్చుచున్నది.

సఖే సంస్యస్య కర్మాణి బ్రహ్మణః ప్రణయీ భవ
నేవ్యసే యది సంసార చక్రావర్తభ్రమః శమమ్. 47

ప్రియుడా! సంసార చక్రమును ఆపర్మముయొక్క భ్రమయందలి స్థితిని నీవు శోరనిచో
నిక సమస్తకర్మములను వదిలి బ్రహ్మమున నాసక్తుఁడవగుము.

తావజేతద్వికల్పోత్పదిదం యావద్భూహిర్మాహః
ప్రతికూలోఽభిరుల్లోలే కేవలం నిశ్చలే జితే. 48

సముద్రము సంక్షోభముతోఁ గూడియున్నంతవఱకు దానియందుఁ జంచలత్వ మెట్లుండునో,
నిశ్చల జలమందుఁ గేవలము కాంతమగు జలముమాత్రమే యెవ్విధమున నుండునో, అట్లే బాహ్యవిషయ
ములందు చిత్తము చంచలముగానున్నంతవఱకు ఈ వికల్పజాలము లేదుమనీయుండును.

అయం కిమనకరణ స్వయా శోశోఽవలన్వ్యతే
నిర్వాహయతు సైవ త్వాం ప్రజ్ఞా యష్టిరభజ్గురా. 49

వివేకదృష్టి నాచ్యార్థిందునట్టి యాశోకమును నీవేల యవలంబించుదుంటివి? ఇట్టిశోకాంధ
దళయందు అనుకరిత ప్రజ్ఞ యను యష్టి (చేతికట్టు)యే నీయొక్క నిర్వాహము గావించుగాక!

న జాతు తే విగణ్యానే గణనాసు గరియసాం
యే తరజై స్పృణాసీవ హ్రీయన్తే హర్షశోకయోః. 50

హర్షశోకములయొక్క శుభాశుభతరంగములచే తృణమువలె ఈ సంసారమునఁ గొట్టుకొని
పోవువాడు మహాత్ముల గణన (తెక్క)యందెన్నఁటికిని రాఁజాలరు.

సమారూఢం దశాదోలామచోరాత్రమిదం జగత్
క్రీడ్యతే వడ్విదైః ప్రేక్షైః సఖే కిమితి భద్యతే. 51

స్థూడా! సమస్తజీవులును హర్ష శోకాదిదశరూపముగు యాయులవైవెక్కి పదార్థములను,
(లేక వద్యతువులను, లేక కామక్రోధాద్యరివద్దర్థములను) ఆఱువిధములగు శోలామంత్రములతోఁగూడి
కాలముతోఁ గ్రీడించుచున్నారు.

నూతే సంహరతి క్షిప్రం పునః స్పృశతి హ ని చ
జగన్ ని బహుపర్యాయైః కాల ఏవ కుతూహలే. 52

క్రీడాకుతూహలయగు ఈ కాలమనేకరూపములచే ననేకపర్యాయము లనేక జగంబులను
సృజించుచు, పాలించుచు, సంహరించుచుఁ గ్రీడించుచున్నది.

న విశేషగ్రహః కశ్చిన్న చ కశ్చిన్న కశ్చన
జన్మవ్యభ్యవహార్యేషు ప్రాక్రమ్య కాలభోగినః, 53

జీవుల నాక్రమించియున్న యీ కాలస్వయమునకుఁదన భక్త్యములగు యా జీవులందైన
విశేషదృష్టిగాని, విశేషగర్భముగాని విశేషధర్మిగాని లేరు. సర్వులను సమానరూపముగనే యదిభక్షిం
చుచున్నది.

కా కథా మర్త్యపిష్టానాం నిమేషా నరవాసినాం
అపి దేవనికాయా యే తేఽపి దుష్కాలగోచరాః. 54

అల్పకాలసములగు మనుజు శరీరములందున్న క్షణములను, దీర్ఘకాలములగు దేవతల శరీరము
లున్న ఈదుష్టకాలమునకు అన్నరూపములగు చున్నవి.

స్వయం స్పృత్యసి కింప్రీతో విపత్నౌ వికల్పేన్ద్రియః
క్షణం నిశ్చలమాసీనః పశ్య సంసారనాటకమ్. 55

విసత్రియందు వ్యాధులములైన యింద్రియములుగలవాడనై, ఈకాలముందు నీవేల ప్రీతిగల్గి యుముగ (సంసారనాటకమున) పృత్య మొనర్చుచున్నావు! తుణకాలము సాక్షిరూపమున (ఆత్మ యందు) నిశ్చలముగ నున్నవాడనై యీ సంసారనాటకమును జూచుము.

అస్యానేక తరజన్య జగతః తుణభజినః
స విషీదతి మనస్వీ భరద్వాజ మనాగపి.

56

ఓ భరద్వాజా! తుణభంగురమైన యనేక తరంగములతోఁగూడిన యీ జగత్తునుగూర్చి వివేకియగు జీవుఁడు కొంచెమైనను దుఃఖించుచుండు.

త్యజ శోకమమజ్వల్యం మజ్జలాని విచిన్తయ
చిదానందఘనం స్వచ్ఛమాత్మానం చ విభావయ.

57

అమంగళమోగ్యమైనట్టి శోకమును నీవు త్యజింపుము. ఆత్మదత్త సాధనములగు మంగళములనే బాగుగఁ జింతింపుము. చిదానందఘనమై, స్వచ్ఛమైనట్టి ఆత్మస్వరూపమునుగూర్చి తన్మగ విచారింపుము.

దేవ ద్విజ గురుశ్రద్ధాభవబంధురచేతసాం
సదాగమప్రమాణానాం మహేశానుగ్రహో భవేత్.

58

దేవ, బ్రాహ్మణ, గురువులందలి శ్రద్ధచేఁ బరిపూర్ణమైన చిత్తముగలవారును, సదా దేవములే ప్రమాణముగఁ గలవారునగు మనుజులకు మహేశ్వరుని యనుగ్రహము కలుగును.

భరద్వాజ ఉవాచ:

జ్ఞాతం తవ ప్రసాదేన సర్వమేతదశేషతః
న వై రాగ్యాత్పరో బద్ధుర్న సంసారాత్పరో రిపుః.

59

భరద్వాజా! మహాత్మా! తమయనుగ్రహముచే నేనీజ్ఞానమంతయు నిశ్చయముగ నెఱిగిని— వైరాగ్యమునకు మించిన బంధువులేకు, సంసారమునకు మించిన శత్రువులేకు.

ఇదానీం శ్రోతుమిచ్ఛామి వసిష్ఠేనోపపాదితం
జ్ఞానసారమశేషేణ గ్రథేనోక్తం పదాత్మనా.

60

గురువర్యా! ఇక నిత్యమవసిష్ఠమునిండ్రుండు తన సంపూర్ణ గ్రంథముచే వదించిన జ్ఞానసారమును సంక్షేపముగ వివరగోచరుచున్నాను.

శ్రీ వాల్మీకిరువాచ:-

భరద్వాజ శృణుష్వేదం మహాజ్ఞానం విముక్తిదం
యస్య క్రవణమాత్రేణ భవాన్భా న నిమజ్జసి.

61

శ్రీ వాల్మీకి:- ఓ భరద్వాజా! ముక్తిదాయకముగు యీ మహాజ్ఞానమునుగూర్చి నీవు వినుము, దానిని వినినంతమాత్రమున నే నీవింక సంసారధమద్రమున మునుగ నేరవు.

సంహృతిస్థితి సంభూతిభేదోన్యేనేకధా స్థితః
ఏకోఽపి సన్నమస్తస్య సచ్చిదానందమూర్తియే.

62

ఏ పరమాత్మ యొకఁడేయైనను, సృష్టి స్థితి సంహరభేదములచే ననేకరూపములుగ నుండి యున్నాడో, అట్టి సచ్చిదానందమూర్తికి నమస్కారము.

కృతే ప్రసజ్ఞువిలయే యథా తత్త్వం ప్రకాశతే
తవోపాయం ప్రవక్ష్యామి సంక్షేపాచ్ఛ్రుతిశాసనాత్.

63

ప్రపంచమును దన కారణముందు లయమొనర్చుటచే నెన్నిభమున ఆత్మతత్త్వము ప్రకాశించునో, ఆయుపాయమును శ్రుతిప్రమాణముచే సంక్షేపముగ నీకువచించుచున్నాను, వినుము.

పూర్వాపరవిచారార్హా కథం నష్టా తవస్మృతిః
తయైవ జ్ఞాయతే సర్వం కరామలకవత్స్వయమ్.

64

ఓ భరద్వాజా! పూర్వాపరవిచారయోగ్యముగు నీస్మృతి యెట్లు నశించినది! ఆస్మృతిచేతనే నమస్తమమును స్వయముగ కరతలామలకమువలె స్పష్టముగఁ గోచరించును.

స్వయం విచార్యం స్వయమేవ చేతసా
తత్త్వాప్యతే యేన న శోచతే పునః
సత్సజ్జ సచ్చాత్మ్రవివేకతః పున
రైవరాగ్యయుక్తేన విభావ్యమేతత్

65

ఇత్యాశ్రే శ్రీ వాసిష్ఠమహారామాయణే వాల్మీకీయే దేవదూతోక్తే మోక్షో
పాయేషు నిర్వాణప్రకరణే పూర్వాధే భరద్వాజాను శాసనం నామ
సప్తవింశత్యధిక శతతమః సర్గః || 127 ||

దేవిని బొంగుటచే జీవుఁడు మరల శోకించుడో, అట్టి వస్తువు స్వచిత్తముచే స్వయముగ విచారించుటచే సంప్రాప్తించుచున్నది. వైరాగ్యయుతుఁడగు మనుజుఁడు సత్సంగ, సచ్చాత్మ, వివేకముల ద్వారా ఆయాత్మతత్త్వమును విచారింపవలసియున్నది.

ఇది శ్రీ వాసిష్ఠతాత్పర్య ప్రకాశికయందు నిర్వాణప్రకరణమున
భరద్వాజాను శాసనమను నూటయిరువదియేడవ సర్గము || 127 ||

అష్టావింశత్యధికశతతమః సర్గః.

[ప్రవీణావనయక్తాశ్రే భరద్వాజకృతార్థతా
వర్ణనై జ్ఞానిక రవ్యరామవృత్తావనక్రమాః.

ప్రవీణావనమును యుక్తచే భరద్వాజాని కృతార్థతత్త్వము, జ్ఞానుల కర్తవ్యము, శ్రీరామ పండుని వృత్తావనక్రమము, ఇటు వర్ణించఁబడుచున్నవి.]

శ్రీవాల్మీకి రువాచ:-

శాన్తోదా నశ్చోపరతో నిషిద్ధాకామ్యకర్మణః
విషయేద్వియసంశ్లేష సుఖాచ్చ శ్రద్ధయాన్వితః.

1

మృద్వాసనే సమాసీనో జితచి త్రేప్తియక్రియః
ఓమిత్యుచ్చారయేత్తావన్ననో యావత్ప్రసీదతి.

2

శ్రీ వాల్మీకి:- ఓ భరద్వాజా! శాంతుఁడై, దాంతుఁడై, ఉపరతిగలవాఁడై (శమదమాదులతోఁ గూడుకొని), నిషిద్ధ, కామ్యకర్మలనుండియు, విషయేంద్రియ సంయోగముచేఁగలుగు సఖము నుండియు విరతుఁడై, శ్రద్ధాయుతుడై మృదునైన యాసనముపైఁ గూర్చుండి, ఇంద్రియక్రియలను జయించి, మనస్సు ప్రసన్నమగువంతవఱకు 'ఓంకారము' నుచ్చరింపవలయును.

ప్రాణాయామం తతః కుర్యాదన్తః కరణశుద్ధయే
ఇన్ద్రియాణ్యహరేత్పశ్చాద్విషయేభ్యః శన్తైః శన్తైః

3

అటపిమ్మట, అంతఃకరణశుద్ధికొఱకై ప్రాణాయామ ముచరింపవలెను. తదుపరి యింద్రియములను విషయములనుండి మెల్లమెల్లగా, దొలగింపవలెను.

దేహేన్ద్రియమనోబుద్ధిక్షేత్రజ్ఞానాం చ సంభవః
యస్మాద్భవతి తజ్జాత్యా తేషు పశ్చాద్విలాపయేత్.

4

దేహము, ఇంద్రియముల, మనస్సు, బుద్ధి, జీవుఁడు-పీని యన్నింటియొక్క యుత్పత్తి దేనినుండి గలుగుచున్నదో యదాని (ఆత్మ) నెఱిగి, పిదప దానియందే యా సమస్తమును లయమొనర్చవలయును.

విరాజి ప్రథమం స్థిత్యా తత్రాత్మని తతః పరం
అవ్యాకృతే స్థితః పశ్చాత్స్థితః పరమకారణే.

5

మొమ్మొదట అకారవాచ్యమగు సూలభూతసమష్టిరూపమైన విరాట్టునందు అహంభావన యొనర్చియుండవలెను. పిమ్మట ఉకారవాచ్యమగు సూక్ష్మభూత సమష్టిరూపమైన హిరణ్యగర్భనియందా విరాట్టును లయమొనర్చి జ్ఞానియందహంభావన గావించి యుండవలయును. తదుపరి తత్కారణమగు 'మ'కారవాచ్యమైన అవ్యాకృతమున నా హిరణ్యగర్భుని లయింపజేసి దాని యందహంభావన యొనర్చి యుండవలెను. అనంతర మాయవ్యాకృతమునుగూడ అర్థమాత్ర వాచ్యమగు పరమకారణమైన శుద్ధబ్రహ్మమున లయమొనర్చి అదానియందు స్థితిగల్గి యుండవలెను.

మాంసాదిపార్థివం భాగం పృథివ్యాం ప్రవిలాపయేత్
ఆప్యం రక్తాదికం చాపుతైజసం తేజసి క్షిపేత్

6

వాయవ్యం చ మహావాయూ నాభనం నభసి క్షిపేత్
పృథివ్యాదిము విన్యస్య చేద్రియాణ్యాత్మయోనిము.

7

దేహముయొక్క మాంసాది పృథివీ సంబంధ భాగమును పృథివియందును, జల సంబంధమైన రక్తాదులను జలమందును, శేజస్సంబంధ భాగమును దేజమందును, వాయు సంబంధ భాగమును వాయువునందును, ఆకాశ సంబంధభాగము నాకాశమందును లయము చేయవలెను. అట్లే పూర్వాదీంద్రియములను తమతమ కారణములగు దేవతోపాధి భూత సూక్ష్మ పృథివ్యాది భూతములందు లయ మొనర్చవలెను.

శ్రోతాద్రి లక్షణోపేతాం కర్తవ్యోగప్రసిద్ధయే
దిక్షు న్యస్యాత్మనః శ్రోత్రం త్వచం విద్యుతి నిక్షిపేత్.

8

చక్షురాదిత్యభిష్టే చ జహ్వమపు వినిక్షిపేత్
ప్రాణం వాయూ వాచమగ్నా పాణిమిన్ద్రే వినిక్షిపేత్.

9

విష్ణౌ తథాత్మనః పాదౌ పాయుం మిత్రే తథైవ చ
ఉపస్థం కశ్యపే న్యస్య మనశ్చన్ద్రే నివేశయేత్.

10

బుద్ధిం బ్రహ్మణి సంయచ్ఛేదేతాః కరణదేవతాః
ఇన్ద్రియవ్యవదేశేన వ్యాదిశ్యేత్ చ దేవతాః.

11

శ్రుతివాక్యమనుస్మృత్య న స్వతః ప్రకటికృతాః

పిమ్మట, కర్తయును జీవునియొక్క శబ్దాదిభోగప్రసిద్ధికొఱకై శ్రోతాదిగోళములందుఁ బ్రవేశించి, ఆ యా యింద్రియభావములతోఁ గూడుకొనియున్నట్టి దిగాదిదేవతలను గ్రమముగ నాయా దేవతలందే లయింపజేయవలయును. ఎట్లనఁగా, శ్రోత్రేంద్రియమును దిక్కులందును, త్యగింద్రియమును విద్యుత్తునందును, నేత్రేంద్రియమును సూర్యభింబమునందును, జహ్వేంద్రియమును వరుణుని యందును, ప్రాణమును వాయువందును, వాక్కు నగ్నియందును, పాస్తేంద్రియము నింద్రునియందును, పాదేంద్రియమును విష్ణువందును, గుడేంద్రియమును మిత్రునియందును, ఉపస్థేంద్రియమును కశ్యపుని యందును, మనస్సును చంద్రునియందును, బుద్ధిని బ్రహ్మదేవునియందును? లయింపజేయవలెను. ఓ భరద్వాజా! ఇంద్రియములను వేరువస్తువులాడేవు. ఈ దేవతలే యింద్రియముల మిషచే స్థినిందియున్నార. ఇత్యాది ఈ విషయములన్నిటిని నేను శ్రుతివాక్యముల ననుసరించియే వచించుచున్నాను, గాని స్వకపోలకల్పించేఁగాదు.

ఏవం న్యస్యాత్మనో దేహం విరాజన్తీ చిన్తయేత్.

12

ఈ ప్రకారముగ మనుజుడు తన దేహమును సద్దానికారణమున లయింపజేసి 'నేను విరాట్టు' నని చింతింపవలెను.

బ్రహ్మజ్ఞానః స్థితో యోఽసావర్ధనారీశ్వరః ప్రభుః
ఆధారః సర్వభూతానాం కారణం తదుదాహృతమ్.

13

స యజ్ఞస్మష్టిరూపోఽసౌ జగద్వృత్తౌ వ్యవస్థితః

బ్రహ్మాండమునందు ప్రభువై యున్నవాఁడును, అర్థనారీరూపమును ధరించియున్న వాఁడునగు, ఈశ్వరుడే సమస్తభూతములకు వాధారమని, కారణమని చెప్పబడెను. ఆతఁడు యజ్ఞ, స్మష్టి రూపములతోటి జగద్వ్యవహారమును స్థితిగల్గియున్నాఁడు.

ద్విగుణాద్భూతిః పృథ్వీ పృథివ్యా ద్విగుణం జలమ్. 14

సలిలాద్ద్విగుణం తేజస్తేజో ద్విగుణోఽనిలః.

వాయోద్ద్విగుణమాకాశ మూర్ధ్వమేకైకశః క్రమాత్. 15

ఈ బ్రహ్మాండమునకు బాహ్యమునదీనికి రెండింతలు పృథివియు, పృథివికి రెండింతలు జలమును, జలమునకు రెండింతలు తేజమున్ను, తేజమునకు రెండింతలు వాయువున్ను, వాయువునకు రెండింత లాకాశమున్ను గలదు. ఈ ప్రకారముగ నుత్తరోత్తరక్రమముచే నొకటి మఱియొకదానికంటె ద్విగుణమైయున్నది.

వ్యస్తేన చ సమస్తేన వ్యాపినా గ్రథితం జగత్.

క్షీతిం చాపు సమావేశ్య సలిలం చానలే క్షిపేత్. 16

అగ్నిం వాయూ సమావేశ్య వాయుం చ సభసి క్షిపేత్.

సభశ్చ మహదాకాశే సమస్తోత్పత్తికారణే. 17

అపంచీకృతములును, పంచీకృతములునగు ఈ భూతములచే ఈ ప్రపంచమంతయు వ్యాపించి యున్నది. కావున, పృథివిని దానికారణమున జలమందును, జలము ఎగ్నియందును, అగ్నిని వాయుమందును, వాయువు నాకాశమునందును, ఆకాశమును సమస్తోత్పత్తికారణమున హిరణ్య గర్భాకాశమునను లయమొనర్పవలయును.

స్థిత్యాం తస్మిన్మణం యోగీ లిజ్జమాత్రశరీరధృక్

ఆ హిరణ్యగర్భాకాశమున లింగశరీరసూత్రదారియై యోగి త్సకాలముండవలెను.

వాసనా భూతసూక్ష్మాశ్చ కర్మావిద్యే తత్తవ చ. 18

దశేన్ద్రియమనోబుద్ధిరేతలిజ్జం విదుర్బుధాః

వాసనలు, సూక్ష్మభూతములు, కర్మ, అవిద్య, దశేంద్రియములు, మనస్సు, బుద్ధి - ఇవి యన్నియుఁ జేరినదానిని పండితులు లింగశరీరమందురు.

తతోఽర్థోణ్ణా ద్భూహిర్యాతస్తత్రాత్మాస్తీతి చిన్తయేత్. 19

చతుర్ముఖోగ్ర కే చాయం భూతసూక్ష్మవ్యవస్థితః

ఇట్లు స్థూలార్థయొక్క విలయముచే అర్థరూపమును బొందినవానినలెనుండి, తదుపరి బ్రహ్మాండాభిమానత్యాగముచే నదానికి ఒహిర్భూతుఁడై, సూక్ష్మభూతాత్మక సమస్త లింగదేహమున 'నే' నధిపాతయగు హిరణ్యగర్భుఁడనై అని చింతింపవలయును. ఈ సమస్త సూక్ష్మభూతాభిమానియై ప్రభుమమున చతుర్ముఖరూపముగ వ్యవస్థితఁడైయుండెను.

లిజ్జమవ్యాకృతే సూక్ష్మే న్యస్యావ్యక్తే చ బుద్ధిమాన్. 20

అట్లే లింగశరీరమునున్న దానికంటె సూక్ష్మమై దానికిఁ గారణభూతమైనట్టి అవ్యాకృతమున బుద్ధిమంతుఁడు లీనము చేయవలెను.

నామరూపవిర్ముక్తం యస్మిన్సంతిష్ఠ తే జగత్

తమాహుః ప్రకృతిం కేచిన్ద్రాయామేకే పరే త్వణాన్. 21

అవిద్యామవతే ప్రాహు స్సర్క విభ్రాస్తచేతనః

దేనియం దీనమద్రుజగత్తున్న గలదో, అట్టి అవ్యాకృతము, లేక, అవ్యక్తము నామరూప రహితమైనది, దానినే కొందఱు ప్రకృతియనియు, కొందఱు మాయయనియు మఱికొందఱు సరమాణువనియుఁ జెప్పుచున్నారు. అట్లే యింక కొందఱు (బౌద్ధులు) తర్కముచే భ్రమించిన చిత్తముగల వారై దానిని సంపృతిరూపముగ అవిద్యయనుచున్నారు.

త్రత సర్వే లయం గత్వా తిష్ఠన్త్యవ్యక్తరూపిణః. 22

నిః సంబద్ధా నిరాస్వాదాః సంభవన్తి తతః పునః

తత్స్వరూపా హి తిష్ఠన్తి యావత్సత్త్విః ప్రవర్తతే. 23

ప్రళయకాలమున సమస్త పదార్థములును దానియందు లయించి అవ్యక్తరూపమున నుండును. మరల సృష్టియగువర కవి ఆ ఆ వ్యక్తముండే పరస్పర సంబంధ రహితములై, చిత్ భోగ్యత్వరూప ఆస్వాదపర్జితములై, తద్రూపముగనే యుండి తమపరి మరల యందుండి యుత్పన్నమగును.

ఆనుశోమ్యాత్స్మృతా సృష్టిః ప్రాతిలోమేన సంహృతిః

అనులోమ (అధ్యరోప) క్రమముచే సృష్టియగుచున్నది. ప్రతిలోమ (అపవాద) క్రమముచే సమస్తము దానియందు లయించుచున్నది.

అతః స్థానత్రయం త్యక్త్వా తురీయం పదమవ్యయమ్. 24

ధ్యాయేత్తత్త్వాప్తయే లిజ్జం ప్రవిలాప్య పరం విశేత్

కావున స్థానత్రయమును (విరాట్, హిరణ్యగర్భ, అవ్యాకృతములను లేక, స్థూల సూక్ష్మ, కారణములను, లేక, బాగత్యున్న సుషుప్తులను) దృఢించి నాశరహితముగు తురీయపదమును ధ్యానింపవలెను. మఱియు తత్త్వాప్తికృతాఽకై చరమ సాక్షాత్కార పృత్తిచే ధ్యాన కర్తృకరణ రూప మగు లింగదేహమునుగూడ మూలాజ్ఞాన బాధచే శుద్ధబ్రహ్మమున విలయమొనర్చి, ఘట భంగముచే ఘటాకాశము మహాకాశమున బ్రవేశించునట్లు, నిరతిశయానందరూపముగ ఆ పరబ్రహ్మమున, బ్రవేశింపవలెను.

భూ తేన్ద్రియమనోబుద్ధిర్వాసనా కర్మవాయవః. 25

అజ్ఞానం చ ప్రతిష్ఠాః స్మృతిర్జ్ఞమవ్యాకృతే సతి

పంచభూతములు, ఇంద్రియములు, మనస్సు, బుద్ధి, వాసన, కర్మ, ప్రాణవాయువు వీని యన్నింటియొక్క ప్రతిష్ఠ అజ్ఞానమే యైయున్నది. ఏలయనఁగా, శుద్ధ బ్రహ్మమున అజ్ఞానరూపా పరణ యుండటచేతనే అవ్యాకృతమేర్పడ, సూక్ష్మభూతములద్వారా లింగశరీరము జనించుచున్నది. కావున నజ్ఞానమే లింగశరీరమునకు మూలప్రతిష్ఠయైయున్నది. తన్నివృత్తిచే, లింగశరీరమున శృంఖల విచ్ఛిన్నమగుచున్నది.

భరద్వాజ ఉవాచః—

ఇదానీం లిజ్జనిగడాన్ముక్తోఽహం సర్వథా యతః. 26

చిదంశ త్యాత్రవిప్రహం చె తన్యానన్దసాగరే

అభేదాత్పరమాత్మాస్తి సర్వోపాధివివర్జితః 27

భరద్వాజాడు:— మహాత్మా! నేనిప్పుడు లింగశరీరమును శృంఖలనుండి సర్వథా విముక్తుడనైతి. ఏలయనగా, నేను చిదంశముగుటచే, చిద్రూపసాగరమున, బ్రవేశించితిని. మఱియు, దానితోటి అభేదమునొందుటచే సర్వోపాధి పరితుడనగు పరమాత్మనే యెఱుఁగెను.

కుటాస్థః కేవలో వ్యాపీ చిదచిచ్ఛక్తిమానహమ్
ఘటాభావే ఘటాకాశ కలశాకాశయోర్యథా. 28

ఒకటేయగు ఘటము నశింపఁ గుటాకాశమున్ను, కలశాకాశమున్ను రెండున్ను (ఒకే ఘటమునకు ఘటమని, కలశమని నామభేదము కల్పింపఁబడినందున) మహాకాశరూపమగునట్లు, ఒకే అజ్ఞానము నశింప, (జీవ, ఈశ్వర, దేవ, నరాది) సర్వసామాది భేదకల్పన నివృత్తముకాఁగా నేనిప్పుడు సర్వవ్యాపకుడనై, చిత్, అచిత్ శక్తిపంతుడనై, కేవలము కుటాభ్యుదయమైనయెన్నను.

తమాహుః శ్రుతయో బహ్వ్యో ఏవమేవై క్యమాదరాత్

ఇవ్యధముననే వికృతమునుదేశించి యాకుటాస్థాత్మను గూర్చి యనేక శ్రుతు లాదరమున, బల్కినవి.

యథాగ్నిరగ్నా సంక్షిప్తః సమానత్వ మనువ్రజేత్. 29

తదాఖ్యైస్తన్తయో భూత్వా గృహ్యతే న విశేషతః

అగ్నియందు, ద్రోయఁబడిన యగ్ని యాయగ్నితోటి యైక్యమునొంది, తన్మయముగుటచే ఆ యగ్నియను పేరుచేతనే చెప్పఁబడుచున్నది. గాని మఱియేవిశేష రూపముచేతను గ్రహింపఁ బడుటలేదు,

యథా తృణాదికం క్షీపం రుమాయాఽలవణం భవేత్. 30

అచేతనం జగన్స్వస్థం చైతన్యే చేతనీభవేత్

లవణసముద్రమున, బడవేయఁబడిన తృణ, కాష్ఠాదులు లవణరూపమే యగునట్లు, అచేతన మగు జగత్తును చైతన్యమున లయమొనర్పఁబడినచో, చైతన్యమే యగుచున్నది.

యథా వై లవణగ్రణిః సముద్రే సైన్ధవో యథా. 31

నామరూపాద్వినిర్భక్తః ప్రవిశ్యేతి సముద్రతాం

యథా జలే జలం న్యస్తం క్షీరే క్షీరం ఘృతే ఘృతమ్. 32

అవినష్టా భవన్త్యేతే గృహ్యన్తే న విశేషతః

తథాహం సర్వభావేన ప్రవిప్త్వేతనే సతి, 33

సైంధవము (ఉప్పుగడ్డ) సముద్రమునఁ బ్రవేశించి తన నామరూపములఁ గోల్పోయి సముద్రరూపమే యగునట్లును, జలమందుఁ గలుపఁబడిన జలము జలరూపమే యగునట్లును, క్షీరమందుఁ గలుపఁబడిన క్షీరము క్షీరరూపమే యగును, నేతియందు గలుపఁబడిన నేయు నేతిరూపమే యగునట్లును. మఱియు ఈ జలాదులయుపాధులు నశించి తద్రూపములేయై, మఱియే విశేషరూపముచేతను గ్రహింపఁ బడనట్లును, నేనున్ను సర్వవిధములనన్వేషరూపమును చైతన్యమునఁ బ్రవేశించి, తద్రూపుడనై వెలయుచున్నాను.

నిత్యానందే సమస్తజ్ఞే పరే పరమకారణే
నిత్యం సర్వగతం శాంతం నిరవద్యం నిరజ్జనమ్. 34

నిత్యానందరూపమై, సర్వజ్ఞమై (సర్వసాక్షియై) పరమకారణమైనట్టి పరబ్రహ్మమున నేనున్ను నిత్యమై, సర్వవ్యాపకమై, శాంతమై, దోషరహితమై, నిరంజనమైనట్టి బ్రహ్మరూపుడనై యెఱుఁగెను.

నిష్కలం నిష్క్రియం శుద్ధం తద్బ్రహ్మస్మి పరం పరమ్
హేయోపాదేయనిర్మృతం సత్యరూపం నిర్విద్వియం. 35

నిష్కలమై, నిష్క్రియమై, హేయోపాదేయరహితమై, సత్యరూపమై, ఇంద్రియరహితమైనట్టి శుద్ధబ్రహ్మమే నేను.

కేవలం సత్యసంకల్పం శుద్ధం బ్రహ్మస్మ్యహం పరమ్
పుణ్యపాపవినిర్మృతం కారణం జగతః పరం. 36

కేవలము సత్యసంకల్పయంతమై, పుణ్యపాపవర్జితమై, జగత్తుయొక్క పరమకారణమై, శుద్ధమైనట్టి పరబ్రహ్మమే నేను.

అద్వితీయం పరం జ్యోతిర్బ్రహ్మస్మాత్స్వస్థ మవ్యయం
ఏవమాదిగుణైర్భక్తం సత్వాదిగుణవర్జితం. 37

ప్రవిప్త్వం సకలం బ్రహ్మ సదా ధ్యాయేత్స్వకర్మకృత్

అద్వితీయమై, నాశఃహితమై, పరమప్రకాశమై, ఆనందరూపమైనట్టి బ్రహ్మమునే నేను! పూర్వోక్తములగు సత్యసంకల్పాని గుణములతోఁ గూడుకొనినదై మాయకములగు సత్వాదిగుణములు లేనిదై, సర్వరూపమై, సర్వవ్యాపకమైనట్టి బ్రహ్మమును శ్రవణముననాని స్వకర్మముల నాచరించు సాధకుడు ధ్యానింపవలెను.

ఏవమభ్యసతః పుంసో మనోఽస్తం యాతి తత్ర వై. 38

మనస్త్వస్థంగతే తస్య స్వయమాత్మా ప్రకాశతే
ప్రకాశే సర్వదుఃఖానాం హానిఃస్యాత్సుఖమాత్మని. 39

స్వయమేవాత్మనాత్మాసమానస్తం ప్రతిపద్యతే

ఇవ్యధమున బ్రహ్మమును ధ్యానించుట సర్వసేవ మనుజుని పనమ్ము అబ్రహ్మముననేలము మొందుచున్నది. అట్లు మనస్సు లయించు నాతనికి అత్మ స్వయముగఁ బ్రకాశించుచున్నది. ఆనందరూపమగు అత్మ ప్రకాశింప నమస్తదుఃఖములయొక్క నాశము సంభవించుచున్నది. అపుడాత్మ స్వయముగఁగతన యానందరూపమును బొందుచున్నది.

నమతోస్త్వపరః కల్పిచ్చిదానస్తమయః ప్రభుః. 40

అహమేకః పరం బ్రహ్మ ఇత్యత్కౌప్యః ప్రకాశతే

గురువర్యా! నాకంటె వేతన సచ్చిదానంధముడగు ప్రభువింకొకడెందును లేడు
నేనొకడనే పరబ్రహ్మవని అట్టి ఆత్మ లోలోన ననుభవించుచున్నది.

శ్రీవాల్మీకిరువాచః—

సఖే సంస్యస్య కర్మాణి బ్రహ్మణః ప్రణయీ భవ. 41

నేష్యసే యది సంసార చక్రావర్తభ్రమః శమమ్

శ్రీ వాల్మీకిః— సఖుడా! ఈ సంసారచక్రమును ఆవర్తముయొక్క భ్రమయందలి సుఖ
మును గోరకయున్నచోనిక సర్వకర్మములద్యుజించి బ్రహ్మప్రాప్తికై ప్రయత్నము సల్పుము.

భరద్వాజ ఉవాచః—

త్వయోక్తం సర్వమేవేదం జ్ఞానం బుద్ధం మయా గురో. 42

బుద్ధిశ్చ నిర్మలా జాతా సంసారో న విలమ్బతే

ఇదానీం జ్ఞాతుమిచ్ఛామి జ్ఞానినఃకర్మ కీదృశం. 43

ప్రవృత్తం వా నివృత్తం వా కర్తవ్యం చ న వా ప్రభో

భరద్వాజుః— గురుదేవా! తాము వచించినట్టి యాజ్ఞానము సంతయునే నెఱిగితిని.
తమ యనుగ్రహముచే నాబుద్ధి నిర్మలమైనది. మఱియు, సంసారభ్రమ నెఱుంగుటయం దిశ్రుడేమియు
విలంబము (ఆలస్యము) లేదు. అయినను, జ్ఞానియొక్క కర్మమెట్టిదో యిప్పుడు తెలిసికొనఁగోరు
చున్నాను. ప్రభూ! ఆతనికర్మ ప్రవృత్తిరూపముగానుండునా! లేక నివృత్తిరూపముగానుండునా! లేక
ఆతనికి కర్తవ్యమే యేనియునులేదా! తెలుపవేడెద.

శ్రీవాల్మీకిరువాచః—

తస్మాద్యన్న కృతే దోష స్తత్కర్తవ్యం మముక్షుభిః. 44

కామ్యం కర్మ నిషిద్ధం చ న కర్తవ్యం విశేషతః

శ్రీ వాల్మీకిః— ఓ భరద్వాజుడా! (సమస్తమును ద్యుజించి బ్రహ్మమునుగూర్చిన
యభ్యాసమొనర్చుటయే సంసారభ్రమనివర్తకమై యున్నది) కావున నేకర్మమొనరించుటచే దోష
మేదియు నుండదో, అదియు ముముక్షువు లాచరింపఁదగినది. కాని కామ్య, నిషిద్ధ కర్మములు మును
క్షువులు విశేషముగ నాచరింపఁదగదు.

యదా బ్రహ్మగుణైర్జీవో య కస్యక్వా మనోగుణాన్. 45

సంశాస్తకరణగ్రామస్తదాస్యాత్సర్వగః ప్రభుః

జీవుడెప్పుడు, మనస్సుయొక్క గుణములను వదలి బ్రహ్మగుణంబులతో, గూడియుండునో,
అప్పుడు సమస్తేంద్రియములు లెప్పగ శమించుటచే నాతడు సర్వవ్యాపి యగు ప్రభువగును.

దేహేంద్రియమనోబుద్ధేః పరస్తస్మాచ్చ యః పరః. 46

సోఽహమస్మి యదా ధ్యాయేత్తదా జీవో విముచ్యతే

దేశాంద్రియ మనోబుద్ధులకంటె (అన్నమయాది నాల్గొకములకంటె) పరమగు యే
యానందమయ శోకముగలదో, దానికంటెను పరమగు బ్రహ్మమే నేనని యెప్పుడు ధ్యానించునో, అప్పుడు
తీర్పుడు విముక్తి నొందును.

కర్మభోక్త్యాదినిర్దుక్తః సర్వోపాధివివర్జితః. 47

సుఖదుఃఖవినిర్దుక్తస్తదానీం విప్రముచ్యతే

మఱియు నెపుడాతడు కర్మత్వ భోక్తృత్వరహితుడగును, సర్వోపాధి వర్జితుడగును,
సుఖదుఃఖ వినిర్దుక్తుడగు నగునో, అప్పుడు పూర్ణరూపముగ ముక్తుడగును.

సర్వభూతేషు చాత్మానం సర్వభూతాని చాత్మని. 48

యదా వశ్యత్యభేదేన తథా జీవో విముచ్యతే

ఎప్పుడు సమస్త భూతములందును దన్నును, తనయందు సమస్త భూతములను ఆధేదరూప
ముగ, గాంచునో, అప్పుడు జీవుడు విముక్తుడగును.

జాగ్రత్స్వప్నసుషుప్తాఖ్యం హిత్యాస్థానత్రయం యదా. 49

విశేతురీయమానస్తం తదా జీవో విముచ్యతే

జాగ్రత్స్వప్నసుషుప్తులను మూడవస్థలను వదలి యెప్పుడానందరూపముగ తురీయమునఁ
బ్రవేశించునో, అప్పుడు జీవుడు విముక్తి నొందును.

జీవస్య చ తురీయాఖ్యా స్థితిర్యా పరమాత్మని. 50

అవస్థాబీజనిద్రాది నిర్ముక్తా చిత్సుఖాత్మికా

యోగస్య సేయం వా నిష్ఠా సుఖం సంవేదనం మహత్. 51

తురీయమును దేరుగల, జీవుని పరమాత్మయందలి స్థితియేదిగలదో, అది జాగ్రత్స్వప్న
ములకు బీజభూతముగు వాసనలు లేనిదై, నిద్రాదివిలీనమై (కర్మ, అజ్ఞానాది వర్జితమై) సుషుప్తి
కంటెను పరమైనట్టి చైతన్యము సుఖరూపమైయున్నది. ఈ మహత్తరమైన సుఖానుభవమే యోగము
యొక్కయు, లేక, విచారమాత్రజన్యముగు సాక్షాత్కార జ్ఞానముయొక్కయు, పరాకాష్ఠయే
వఱుగను.

మనస్యస్తంగతే పుంసాం తదన్యన్నోపలభ్యతే

ప్రశాంతామృత కల్లోలే కేవలామృతవారిధౌ, 52

శమించిన తరంగములుగల ఆత్మామృత సముద్రమున మనస్సు లయింప, మనుజులు కింక
అత్యుత్తమ మణియొద్దియు లభింపనేరదు.

మజ్జ మజ్జసి కిం దై వైతగ్రహతౌరాభివీచిషు

భజ సంభరితాభోగం పరమేశం జగద్గురుమ్. 53

ఓ భరద్వాజుడా! అట్టి ఆత్మరూపముగ అమృత సముద్రముననే నీవు గ్రుంకుము. ఏ
దైవతరూపముగ ఔరసముద్ర తరంగములందు మునుకలిడుచున్నావు? అట్టి జ్ఞానసిద్ధి కొఱుకై నీవు
భక్తానుగ్రహార్థ వర్ధనారీశ్వరాది రూపముల ధరించిన జగద్గురువగు పరమేశ్వరుని భజింపుము.

ఇతి తే వర్జితం సర్వం వసిష్ఠస్యోపదేశనం

అనేన జ్ఞానమార్గేణ యోగమార్గేణ పుత్రక. 54

భరద్వాజ మహాప్రాజ్ఞ సర్వం జ్ఞానస్య నిశ్చితమ్

పుత్రకా! భరద్వాజా! ఇట్లు వసిష్ఠమునిండుని యుపదేశమంతయు నేను నీకు వర్ణించి చెప్పితిని. మహాప్రాజ్ఞా! ఈ జ్ఞానమార్గముచేతను, యోగమార్గముచేతను నీవంతయు నిశ్చయరూపముగ నెఱుంగఁగలవు.

పరామర్శేన శాస్త్రస్య గురువాక్యార్థ బోధనాత్. 55

అభ్యాసాత్సర్వసిద్ధిః స్వాదితి వేదానుశాసనం

ఏలయనఁగా శాస్త్రవిచారముచేతను, గురువాక్యముల యర్థము నెఱుఁగుటచేతను, అభ్యాసముచేతను సమస్త కార్యములయొక్క సిద్ధి యగుఁచు వేదముయొక్క అనుశాసనమై (అజయ) యున్నది.

తస్మాత్త్వం సర్వముత్సృజ్య కుర్వభ్యాసే స్థిరం మనః. 56

కావున నీవు సర్వము త్యజించి యభ్యాసముననే మనస్సును స్థిర మొనర్చుము.

భరద్వాజ ఉవాచ:—

రామః ప్రాప్తః పరం యోగం స్వాత్మనాత్మని హే మునే

కథం వసిష్ఠదేవేన వ్యవహరః పరః కృతః. 57

ఇతి జ్ఞాత్వాహమప్యేవమభ్యాసార్థం యతే యథా

తథైవ వ్యవహరోఽపి త్వత్థానే మే భవిష్యతి: 58

భరద్వాజాఁడు:— ఓ మునీశ్వరా! శ్రీరామచంద్రుఁడు బ్రహ్మమందు స్వయముగ పరమ యోగమును (సమాధిద్వారా ఉపాధిత్వాగముచే బ్రహ్మముతో ఏకత్వమును) బొందెను. అట్టియోగఁడు మరల వసిష్ఠమునిండునిచే వ్యవహారపరఁడుగ నెట్లు గావించఁబడెను? దీని నెఱింగి నేనున్న వానియ భ్యాసముకొఱకై ప్రయత్నించెదను. మఱియు సమాధియొక్క త్వత్థానకాలమున నేనును నట్లే వ్యవహార మాచరించెదను.

శ్రీ వాల్మీకిరువాచ:—

యదా పరిణతః సాధుః స్వస్వరూపే మహామనాః

విశ్వామిత్రస్త దోవాచ వసిష్ఠమృషీస త్రమమ్. 59

శ్రీవాల్మీకి:— ఓ భరద్వాజా! మహామనస్వియు (అపరిచ్ఛిన్న బ్రహ్మకారచిత్తుఁడును) కుభాచరణశిలుఁడునగు శ్రీరామచంద్రుఁడు స్వస్వరూపమున నెపుడు పరిణతుఁడాయెనో, అపుడు ఋషి సత్తుండగు వసిష్ఠమునిండుని గూర్చి విశ్వామిత్రుఁ డిట్లనెను—

విశ్వామిత్ర ఉవాచ:—

హే వసిష్ఠ మహాభాగ బ్రహ్మపుత్ర మహానసి

గురుత్వం శక్తిపాతేన తత్తణాదేవ దర్శితమ్. 60

ఓ వసిష్ఠమునిండా! బ్రహ్మపుత్రా! మహాభాగా! అనుగ్రహదృష్టి మాత్రముచే మీరు శిష్యు నియందు బ్రహ్మజ్ఞానశక్తిని గలుగఁజేసి మీగురుత్వమును తత్తణాముననే మాకు దర్శింపఁ చేసితిరి.

దన్వనాత్పుర్వనాచ్చబ్ధైత్యవయా శిష్యదేహాకే

జనయేద్యః సమావేశం శాంభవం సహి దేశికః. 61

ఎవఁడు తన దర్శనముచేతను, స్మరణముచేతను, శబ్దరూపముచేతను కృపచే శిష్యుని దేహమందు శిష్యరూపముగ పరమాత్మయొక్క సమావేశమును గలుగఁజేయనో, అతఁడే గురువు.

రామోవ్యయం విశుద్ధాతా విరక్తః స్వాత్మనైవహి

విశాన్తిమాత్రాకాక్షీ చ సంవాదాత్ప్రవాసప్రదమ్. 62

మీ శిష్యుఁడుగ శ్రీరామచంద్రుఁడున్న స్వయముగ విశుద్ధాత్ముఁడున్న, విరక్తుఁడునై యున్నాడు. కేవల మాత్రమందు విశ్రాంతినిమాత్రము కోరినవాఁడై, మీసంవాదముచే నట్టి యుత్తమపద మును (అత్మస్థితిని) బొందినవాఁడాయెను.

శిష్యవృజ్ఞైవ బోధస్య కారణం గురువాక్యతః

మలత్రయమవక్యం చేత్కథంబుద్ధ్యతి సక్యవత్ 63

గురువాక్యముచే (శిష్యునియందు) బోధకలుగుటకు శిష్యునిప్రజ్ఞయే ముఖ్యకారణమైయు న్నది. త్రివిధమలములు (కావ్యక, వాచిక, మానసిక దోషములు), లేక, దేహ, మనో, బుద్ధుల మాలిన్యములు, లేక, కామ, కర్మ, (వాసనలు) నశింపనిచో, నశించినవానిచందమున శిష్యుఁడు గురుబోధ నెట్లు గ్రహింపఁగలఁడు?

జ్ఞాన ప్రత్యక్షమేవేదం గురుశిష్యప్రయోజనమ్

ఉభావపి యతో యోగ్యా సర్వేపామిదృశామపి. 64

మీచే బోధింపఁబడిన యీ ప్రత్యక్షజ్ఞానమే గురుశిష్యుల ప్రయోజనమైయున్నది గురు శిష్యులిఖవురున్న యోగ్యులగుచో నిటువంటి కైవల్యలక్షణముగల పురుషార్థము లన్నింటిని వారు పాత్రులగుదురు.

ఇదానీం కృపయా రామవృద్ధానం కర్తుమర్హసి

పదే పరిణత స్త్వం హి కార్యావిష్టా వయం యతః. 65

ఇపుడు మాపై దయయుంచి శ్రీరామచంద్రుని, సమాధినుండి మీరు మేలుకొలుచుటని యున్నది. మీరైతే పరమపదమునఁ బరిణతులై, కృతకృత్యుడైయున్నారు. మేమింకను లోక కార్యములందు ప్రవేశించియున్నాము.

స్మరన్కార్యం మమ విభో యదుద్దిశ్యాహమాగతః

ప్రాశ్నితశ్చాత్మికః ప్రేన రాజా దశరథః స్వయమ్. 66

ప్రభూ! ఏ కార్యము నుద్దేశించి నేనెఱిగినో, కేలెంచితినో, కేలొకకై రాజగు దశరథుని నేనెఱిగిప్రముతో స్వయముగఁ బ్రార్థించియుంటి నో, దానిని స్మరించి శ్రీరామచంద్రుని సమాధినుండి మీరు లేవకలసియున్నది.

తద్వృథా మా కృథాః సర్వం శుద్ధేన మనసా మునే
దేవకార్యం చ రామాన్యదవతారప్రయోజనమ్.

67

కావున నోమనీంద్రా! అకార్యము నంతయు మీరు మీశుద్ధమనముచే విచారించుడు.
సృష్టాచేయవలయు. మఱియు శ్రీరామచంద్రుడు సమాధినుండి లేచిన పిమ్మట, అర్జునుని అవతార
ప్రయోజనమైనట్టి దేవకార్యమును మనము సంపాదనమొనర్చుదము.

సిద్ధాశ్రమం మయా నీతో రామో రాక్షసమర్దనమ్
కరిష్యతి తతోఽహల్యాముక్తిం చ జనకాత్మజాం.

68

పరిణేష్యతి కోదణ్ణభక్షేన కృతనిశ్చయః
రామస్య జామదగ్న్యస్య కర్తా నష్టాం గతిం ధ్రువం.

69

పితృపితౄణామహం రాజ్యం విగతోభయనిష్ప్రహః
వనవాసచ్ఛలేనేహ దణ్డకారణ్యవాసినః.

70

ఉద్ధరిష్యతి తీర్థాని ప్రాణినో వివిధాని హి
సీతాహరణదౌర్గత్యచ్ఛలేన భువి శోచ్యతాం.

71

దర్శయిష్యతి సర్వేషాం రావణాదివధా దపి
శ్రీ సక్తినామథాస్యాస్థ్యం వానరాదేః పరావృతిం.

72

సీతా విశుద్ధిమన్విచ్ఛల్లోకానుమతిమాత్మనః

శ్రీరామచంద్రుని సేనపుడు సిద్ధాశ్రమమునకు గొంపోవుదునో, అపుడారణ్యచట దుష్టరాక్ష
సుల వధించును. తదుపరి అహల్యకు మోక్షమిచ్చును. పిదప కృతనిశ్చయుడై శివధనస్సును విజివి
సీతాదేవిని పరిణయమొనర్చుకొనును. అనంతరము నిక్కముగ జమదగ్ని పుత్రుడగు పరశురాముని గతిని
భంగమొనర్చును. పిదప భయపరీతుడై, నిస్ప్రహుడై పితృపితౄణామహి రాజ్యమున కధికారి
యగును. ఆ పిమ్మట వనవాసమును మిషచే దండకారణ్యవాసులను, అనేక తీర్థములను, వివిధప్రాణు
లను నుద్ధరించును. తదుపరి సీతాదేవియొక్క హరణముచే జనించిన శోక మోహాదీవిదంబమును మిష
చేతను, రావణాదుల వధచేతను, ప్రపంచమున శ్రీరంగులగు జనులయొక్క శోచ్యత్యము (దీనత్వము)ను,
అస్వస్థతను సర్వులకు దర్శింపజేయును. అనంతరమింద్రుని వరదానముచే, యుద్ధమందు మృతి
కొందిన వానరలల బునరుజ్జీవింపజేయును. పిదప అగ్నిప్రవేశముద్వారా సీతాదేవియొక్క విశుద్ధిని
గోరినవాడై శిష్టజనులందు దన యుత్తమచరిత్రయొక్క మానసికత్యమును బ్రకటించును.

జీవన్ముక్తో నిస్ప్రహోపి క్రియకాణ్డపరాయణః.

73

భవిష్యతి గతిం ద్రష్టుం జ్ఞాన కర్మసముచ్చయా

తదనంతరము రాజ్యముం దభిషిక్తుడై, జీవన్ముక్తుడగును, నిస్ప్రహుడగునైయున్నను, క్రియా
కాండ పరాయణుడై, జ్ఞాన కర్మ రంజియొక్క సముచ్చయరూపమును గతిని దర్శింపజేయును.

యైర్ద్రోష్టో యైః స్పృతో వాపి యైః శ్రుతో బోధితస్తయైః.

74

సర్వావస్థాగతానాం తు జీవన్ముక్తిం ప్రదాన్యతి

ఎవరి శ్రీరామచంద్రుని గాంతులో, ఎవరికిని చరిత్రను స్మరింతులో, విందులో, లేక నితరు
లకు బోధింతులో, అట్టి భక్తులందరికిని సర్వావస్థలందు సీతడు జీవన్ముక్తి నొసంగును.

ఇతి కార్యమశేషేణ త్రైలోక్యస్య మమాపి హి.

75

అనేన రామచంద్రేణ పురుషేణమహాత్మనా

ఇవిధమున ముల్లోకములయొక్కయు, నాయొక్కయుఁ గార్యమి మహాత్ముడగు
శ్రీరామచంద్రునిద్వారా సంపూర్ణముగ నెరవేరఁగలదు.

నమోఽస్మై జితమేవై తే కోఽప్యేవం చిరమేధతాం.

76

ఓ సభ్యులారా! ఈ మిరందమున్న శ్రీరామచంద్రునకు నమస్కరింపుడు. ఈతనికి నమ
స్కరించినంతమాత్రముననే మీరు నమ స్రమును జయించినవారగుదురు. (పురుషార్థములన్నియు సిద్ధిం
చును.) మఱియు మీయందెవరైనను శ్రేష్ఠుడగు మనుజుడే శ్రీరామచంద్రునివలెనే జీవన్ముక్తుడై
చిరకాలము నిర్వికల్పసమాధి విశ్రాంతినిబొంది యధికసుఖమును బడయఁగలఁడు! కావున మీరట్లు
మాత్మునుమును బడయుదురుగాక!

శ్రీవాల్మీకి రువాచః—

ఇతి శ్రుత్వా చ తే సర్వే విశ్వామిత్రేణ భాషితమ్
సిద్ధాశ్చ పరయోగీద్వా) వసిష్ఠప్రముఖాః పునః.

77

రామాక్షిప్తపద్మరజసా మాదర స్తరణస్థితాః
దూరశ్రుతోత్తరకథాః కథయా మైధిలీపతేః.

78

న సంతుతోష భగవాన్వసిష్ఠోఽన్యే మహర్షయాః
గుణాన్లబిధే స్తస్య బ్రువన్నాకర్ణయన్ప్రభుతం.

79

విశ్వామిత్రమునిం ప్రాహ వసిష్ఠో భగవాన్మమిః

శ్రీవాల్మీకిః—ఓ భరద్వాజుడా! విశ్వామిత్రుని యా వాక్యములను విని యా సిద్ధులున్ను,
వసిష్ఠుని శ్రేష్ఠయోగింద్రులందఱున్ను మరల శ్రీరామచంద్రుని చరణకమలముల ధూళిని యాదరమున
స్మరించుచునుండిరి. మఱియు, వసిష్ఠముగింద్రులున్ను, అన్య ఋషిగణంబును జానకీనాథుడగును, గుణ
నిధియగును శ్రీరామచంద్రుని యా దుర్లభమైనకథను, అతని గుణములను విని తృప్తిబొందకుండిరి. అతడు
భగవంతుడగు వసిష్ఠముని విశ్వామిత్రునితో నిట్లు పలికెను —

శ్రీవసిష్ఠ ఉవాచః—

బ్రూహి విశ్వామిత్ర మునే రామో రాజీవలోచనః
కోఽయమభూద్భుధః కిం వా మనుష్యోఽవాధ రాఘవః.

80

శ్రీవసిష్ఠుడు:—ఓ విశ్వామిత్రమునీశ్వరా! కమలసేతుండగు శ్రీరామచంద్రుఁ డీజన్మ
మునకాఁబూర్వము కేవుడా, మనుషుడా యజునియము శ్రోతలందఱెఱుంగునిమిత్తము వధింపుడు?

విశ్వామిత్ర ఉవాచ:-

అత్రైవ కురు విశ్వాసమయం స పురుషః పరః

విశ్వాత్థమథితామ్యాధిర్గమ్యాఘరాగమగోచరః.

81

విశ్వామిత్రుడు:- శ్రీరామచంద్రునియందు సాక్షాత్పరమంతుడేయను విశ్వాసముగలిగియుండుడు. ఎవడు విశ్వముకొంత సమద్రమును మణిచెనో, ఎవనిని శ్రుతులన్నియుఁ బ్రతిపాదించుచున్నవో. అట్టి పరమపురుషుడగు సాక్షాద్వాసుదేవుఁడే!

పరిపూర్ణపరానందః సమః శ్రీవత్సలాఞ్ఘనః

సర్వేషాం ప్రాణినాం రామః ప్రదాతా సుప్రసాదితః.

82

పరిపూర్ణ పరానందస్వరూపుఁడును, సర్వసముండును, శ్రీవత్సమణి మొదలగు చిహ్నములచే శోభితుఁడునునగు ఈ శ్రీరామచంద్రుడు భక్తిచే బూర్ణముగఁ బ్రసన్న మొనర్చుటచే సమస్తప్రాణులకును పుష్కరములన్నింటి నొసంగుచున్నాఁడు.

అయం నిహన్తి కుపితః సృజత్యయమనత్సకాన్

విశ్వాదిర్విశ్వజనో ధాతా భర్తా మహాసఖః.

83

కృద్ధుడై యీ శ్రీరామచంద్రుడే సమస్తమును సంహరించుచున్నాఁడు. మిథ్యాపదార్థముల నీరఁడే సృజించుచున్నాఁడు. విశ్వముయొక్క ఆదియ, జనకుఁడును, ధాతయు (ధరించువాఁడును), పాంతుఁడును, మహాసఖుఁడును నీరఁడే.

అయం పుష్కరాన్తనిఃసారమృదుసంసారగూర్తైః

అనన్ద సిన్ధుర్విత్తో వీతరాగైర్విగావ్యతే.

84

నిస్సారములును, అల్పములగు సంసారముయొక్క కార్యకారణబంధము లేవరియొక్క ఆత్మానాత్మవిచారణచే బాధితములగునో, అట్టి సంసారమును జయించు వీతరాగులగు మహాత్ములు వికలానందసముద్రుడగు యీశనియందే ప్రవేశించుచున్నారు.

క్వచిన్ముక్త ఇవాత్మనః క్వచిత్తుర్యపదాభిదః

క్వచిత్ప్రణేతప్రకృతిః క్వచిత్తస్య పుమానయమ్.

85

ఈతఁడే యొకచోట జ్ఞానముచే (ఆత్మసిద్ధిచే) ముక్తుడయి, ఒకచోట తురీయపద సిద్ధుడై నిత్యము క్షుడయి, వేటొకచోట మాయయొక్క నియంతయైయు, ఇంకొకచోట మాయయందు బద్ధుడైయున్న వానిచందమునను గోచరించుచున్నాఁడు.

అయం త్రయీమయో దేవస్త్రిగుణ్యగహనాతిగః

జయత్యజైరయం పశ్యిత్వేధాత్మా పురుషోఽదృశః.

86

తేదమునుగు శరీరముగల దేవుఁడీతఁడే త్రిగుణములను పరణ్యమున కావలపొందఁబడు పదియు నీరఁడే. శబ్ద, రూపి పదంగములచే శోభితుడై, తేదములకాత్మయై బలగును, పారమార్థిక స్వరూపగూతుడై వెలుగు యదృశపురుషుండీతఁడే.

అయం చతుర్భుజురయం విశ్వప్రప్తా చతుర్ముఖః

అయమేవ మహాదేవః సంహర్తా చ త్రిలోచనః.

87

ప్రపంచమును బాలించునట్టి చతుర్ముఖుడగు విష్ణువీరఁడే ప్రపంచమును సృజించునట్టి చతుర్ముఖుడగు బ్రహ్మ యీతఁడే. మఱియు, ప్రపంచమును సంహర మొనర్చునట్టి త్రినేత్రుడగు మహేశ్వరుఁడునునీరఁడే.

అజోఽయం జాయతే యోగాజ్ఞాగరూఢః సదా మహాన్

భిర్భర్తా భగవానేతద్విరూపో విశ్వరూపవాన్.

88

ఈతఁడు జన్మలేనివాఁడైనను మాయాశక్తిసంబంధముచే జన్మించు (అవతరించు) చున్నాఁడు. మోహనిద్రావరణ లేనందుచే మహాత్ముఁడు సదా జాగరూతుడై యుండును. రూపరహితుడైనను ఈ భగవంతుఁడు విశ్వరూపుడై సమస్తమును భరించుచున్నాఁడు.

విజయో విక్రమేదేవ ప్రకాశ ఇవ లేజనా

ప్రజ్ఞోత్కర్షః శ్రుతేనేవ సుపర్ణేనాయమువ్యతే.

89

వికాశముచే విజయింపుచు, లేజనుచే ప్రకాశముచు, శాస్త్రముల పతనములచే ప్రజ్ఞాతిశయమును మూసించఁబడునట్లు, గరుత్మంతునివలె సజాతవిషములందలి యుత్తమత్వముచే నీరఁడు శ్రేష్ఠపురుషుడగునని యూహించఁబడుచున్నది.

అయం దశరథో ధన్యః సుతో యస్య పరః పుమాన్

ధన్యః స దశకణ్ఠోఽపి చిన్త్యశ్చితేన యోమునా.

90

ఎవని పుత్రుఁడు సాక్షాత్ పరమపురుషుడాయెనో, అట్టి యీ దశరథుఁడు ధన్యుఁడు. ఎవని నీశ్రీరామచంద్రుఁడు తనచిత్తమున శత్రురూపమునఁ జింతించునో, అట్టి దశకంఠుడగు రావణుఁడును ధన్యుఁడు.

హా స్వర్గమమునా శూన్యం హా పాతాలాదిహోగతః

రిస్యాగమాదయం లోకో మధ్యమః శ్రేష్ఠతాం గతః.

91

ఆహా! స్వర్గ, పాతాలము లిమూర్తిధానియగు విష్ణువు గల్గియుండును శోచనీయములై యున్నవి. హోరఁడవతిరించుటబట్టి మధ్యదగు యాథూలోకము శ్రేష్ఠత్వమును బొందినది.

రామ ఇత్థవత్స్త్రిన్ఽయమర్హవా నిశ్చయః పుమాన్

చిదానన్దమనో రామః పరమాత్మాయమవ్యయః.

92

శ్రీరామచంద్రునియొక్క విష్ణుభగవంతుడే రాముడను ఈ బురుషుడుగ నవతరించె. ఈ శ్రీరామచంద్రుడే చిదానందపురుషుఁడును, నాశరహితుఁడునగు పరమాత్మయైయున్నాఁడు.

నిగృహీతేన్ద్రియగామా రామం జానన్తి యోగినః

వయం త్వవరమేవాన్య రూపం రూపయితం క్షమాః.

93

ఓ మునీంద్రా! ఇంద్రియసమూహమును జయించిన యోగులే శ్రీరామచంద్రుని యథార్థముగ నెఱుంగుదురు. మన మీతని పూర్వపురూపమును గాంచుటకును, నిరూపించుటకును సమర్థులమై యున్నాము.

రఘోరఘోచ్ఛేదకారో భగవానితి శుశ్రుమ
వసిష్ఠ కృపయా త్వం హి వ్యవహరపరం కురు.

94

రఘువు (రఘువంశము)యొక్క పాపనాశకుడే భగవంతుడే యని పెద్దలవలనను మనము వినియున్నాము. కావున నోపసిష్ఠమునీంద్రా! దయచేసి యీతనిని వ్యవహరపరనిగఁడేయుఁడు.

శ్రీవాల్మీకి రువాచః—

ఇత్యుక్తావస్థితస్తూష్ఠీం విశ్వామిత్రో మహామునిః
వసిష్ఠస్తు మహాతేజా రామచంద్రోమభావత.

95

శ్రీవాల్మీకిః— ఓ భరద్వాజా! మహామునియగు విశ్వామిత్రుఁడెట్లు పల్కియుండవలెను. అప్పుడు మహాతేజస్వియగు వసిష్ఠమునీంద్రుఁడు శ్రీరామచంద్రునితో నిట్లనెను—

శ్రీవసిష్ఠ ఉవాచః—

రామరామ మహాబాహో మహాపురుష చిన్మయ
నాయం విశ్రాంతికాలో హి లోకానందకరో భవ.

96

శ్రీ వసిష్ఠుఁడు.— ఓ రామచంద్రా! ఓ రామచంద్రా! మహాబాహూ! చిన్మయుఁడవగు మహాపురుషా! ఇది ఆత్మయందు విశ్రాంతినిొందునట్టి సమయముకాదు. స్వర్గమునకు (దేవతలకు) లేక, ఈ ప్రపంచమునకు ఆనందకారకుడవు కమ్ము.

యావల్లోకపరామర్శో నిరూఢో నాసి యోగినః
తావద్రూఢ సమాధిత్వం న భవత్యేవ నిర్మలమ్.

97

అధికార సాధనరూపముగు లోకముల పరామర్శ యోగికి నెంతవఱకు బాగుగ రూఢిపడకుండునో, అంతవఱకు కాలానికి నిర్మలముగు సీర సమాధిత్వము యుక్తముకానేరదు.

తస్మాద్రాజ్యాది విషయాన్పర్యాలోక్య వినశ్యరాన్
దేవకార్యాదిభారాంశ్చ భజ పుత్ర సుఖ భవ.

98

పుత్రకా! ఇక్కారణమున సర్వములగు రాజ్యాదివిషయములను గొంతకాల మనుభవించి, దేవకార్యాది అధికారభారములను బాగుగ నిర్వహించినవాడవై, పిమ్మట సమాధిద్వారా నుభవి కమ్ము.

శ్రీవాల్మీకి రువాచః—

ఇత్యుక్తోఽపి యదా రామః కించిన్నోచే లయం గతః
తదా సుషుప్తాయా సోఽపి వివేక హృదయం శనైః.

99

శ్రీ వాల్మీకిః— ఓ భరద్వాజా! వసిష్ఠమునీంద్రుఁడెట్లునుడవ, నిర్వికల్పసమాధియందు బ్రహ్మములోటి యేకత్వమును బొందిన శ్రీరామచంద్రుఁడేమియుఁ బ్రకటనుడ, అప్పుడు యోగాభ్యాసముచే సుషుప్తరాజాదీద్వారా వసిష్ఠమునీంద్రుఁడు శ్రీరామచంద్రుని హృదయమున మెల్లఁగ బ్రవేశించెను.

శక్తిః ప్రాణమనః ప్రసక్తికరణో జీవః ప్రకాశాత్మకో
నాడీరస్థిగుఢష్టసర్వకరణః ప్రోస్థిల్యనేత్రే శనైః
దృష్ట్వా తృప్తవసేషముఖ్యవిదుషో నిర్మృతసర్వైషణః
కృత్యాకృత్య విచారణాదిరహితః సర్వాప్రతీక్ష్య స్థితః.

100

అత్తజ్ఞి, మొమ్మెదలఁ బ్రాణాదుల బీజమానముగు యాధారశక్తియందు, గ్రహముగఁ బ్రాణ, మనఃబుల యావిర్భావమయ్యెను. పిమ్మట, ప్రకాశరూపుఁడగు జీవుఁడు ప్రాణముద్వారా సమస్తనాడీరంధ్రములందును బ్రవేశించి, జ్ఞాన, కర్మేంద్రియములన్నింటిని బరిపోషించెను. తదుపరి యా శ్రీ రామచంద్రుఁడు మెల్లగ శేత్రములఁ దెలిచి శ్రేష్ఠులగు శ్రీ వసిష్ఠుని ముఖ్యవిద్వాంసులందఱిని గాంచి సర్వాభిలాషావర్జుఁడై, కృత్యాకృత్యములఁగూర్చిన విచారణాదులు లేనివాడై, వారందఱి వాక్యముల వినుటకై ప్రతీక్షించుచునుండెను.

శ్రుత్వా వసిష్ఠవచనం గురువాక్యమితి స్వయం
శ్రుత్వా ప్రోవాచ భగవాన్రామచంద్రః సమాహితః.

101

పిదప పూర్వోక్తములగు 'రామచంద్రా! రామచంద్రా! మహాబాహూ! మున్నగు వచనములను వసిష్ఠ మునీంద్రునిద్వారా మరల విని, గురువాక్యము అనుల్లంఘ్యమని స్వయముగ నెంచి, పిశ్య, భ్రాతృబాంధవాదుల ప్రార్థననుగూడ నాలకించి భగవంతుఁడగు శ్రీ రామచంద్రుఁడవు డేకాగ్రచిత్తముతో నిట్లుపలికెను.

శ్రీరామఉవాచః—

న విభేర్ష నిషేధస్య త్వత్ప్రసాదాదయం ప్రభుః
తథాపి తవ వాక్యం తు కరణీయం హి సర్వదా

102

శ్రీరాముడు.— మహాత్మా! తమ యగుగ్రహముచే ఈజీవుఁడు విధినిషేధములకుఁ బాత్రుఁడు కానివాడై స్వయముగ సాక్షాత్ ప్రభు (బ్రహ్మ) రూపుఁడాయెను. అయినను తమవాక్యము సదా కరణీయమై యున్నది.

వేదాగమపురాణేషు స్మృతివ్యపి మహామునే
గురువాక్యం విధిః ప్రోక్తో నిషేధస్తద్విపర్యయః.

103

ఓ మహాముని! వేదరాస్త్రస్మృతి, పురాణములందును, గురువాక్యము విధియనియు, తదతిక్రమణము నిషేధమనియుఁ జెప్పబడినది.

ఇత్యుక్తా చరణౌ తస్య వసిష్ఠస్య మహాత్మనః
శిరసా ధార్య సర్వాత్మా సర్వాన్ప్రాహ ఘృణానిధిః.

104

ఇట్లు వదిలి సర్వాత్ముఁడును, కృపానిధియగు శ్రీ రామచంద్రుఁడు మహాత్ముఁడగు వసిష్ఠమునీంద్రునిరుని చరణములను దన శిరస్సుచే ధరించి, పిదప సభ్యులందఱిని గూర్చి యిట్లు పలికెను.

శ్రీరామ ఉవాచ: —

సర్వే శృణుత భద్రం వో నిశ్చయం సః సునిశ్చితం
ఆత్మజ్ఞానాత్పరం నాస్తి గురోరపి చ తద్విదాః.

105

శ్రీరాముడు: — ఓ సభ్యులారా! మీకు శుభముగాల! నిశ్చయముకంటె సునిశ్చితముగు
ఈవాక్యమును మీరుదఱును వినుఁడు ఆత్మజ్ఞానముకంటెను, దాని నెఱిగిన గురువుకంటెను, నుత్తమ
మైన దీప్రపంచమున జుటియెద్దియును లేదు.

సిద్ధాదయ ఉవాచ: —

రామైవమేవ సర్వేషాం మనసి స్థితిమాగతం
త్వత్ప్రసాదాచ్చ సకలం సంవాదేన దృఢీకృతమ్.

106

సిద్ధాదులు: — శ్రీరామచంద్రా! తమ యనుగ్రహముచే తామువచ్చిచి నట్లుగనే యందఱి
మనస్సులందును ఆత్మభావము స్థితిగల్గినదాయెను. మఱియు, నమ సంవాదముచే నదియంతయు బాగుగ
దృఢపడినది.

సుఖ భవ మహారాజ రామచంద్రా నమోస్తు తే
వసిష్ఠేనావ్యనుజ్ఞాతా గచ్ఛామోఽద్య యథాగతమ్.

107

ఓ మహారాజా! శ్రీరామచంద్రా! నీవు సుఖిని కమ్ము, నీకు నమస్కారము. వసిష్ఠమునీం
ద్రుని నుండియు ననుజ్ఞ గొని మే మెటునుండి యే లెంచితిమో యటకేపు డేగుచున్నాము.

శ్రీవాల్మీకిరువాచ: —

ఏవముక్త్వా గతాః సర్వే రామనంస్తవనే రతాః
రామచంద్రస్య శిరసి పాష్పి వృష్టిః పపాత హ.

108

శ్రీ వాల్మీకి: ఓ భరద్వాజా! ఇట్లు పడికి యాసిద్ధాదులు శ్రీరామచంద్రుని స్తుతియొనర్చుచు
దమతమ స్థానముల కరిగిరి. అత్తఱి శ్రీరామచంద్రుని శిరంబుపైఁ బుష్పవృష్టి కురిసెను.

ఏతత్తే సర్వమాఖ్యాతం రామచంద్రకథానకం
అనేన క్రమయోగేన భరద్వాజ సుఖ భవ.

109

ఓ భరద్వాజా! ఇవిధమున శ్రీరామచంద్రుని యాఖ్యానమంతయు నీకుఁజెలియఁ జేసితిని
ఇట్టి క్రమము చేత నే నీవున్న సుఖవంతుఁడవుగమ్ము.

ఇతి రఘువతిసిద్ధః బ్రోదితా యా మయా తే
వర మునివచనాలీ రత్నమాలా విచిత్రా
విఖిల కవికులానాం యోగినాం సేవ్యరూపా
పరమగురుకటాక్షా న్ముక్తిమార్గం దదాతి.

110

ఈ నీకు వచించినట్టి శ్రీరామచంద్రుని సిద్ధిమనిశ్రేష్ఠుఁడగు వసిష్ఠమునీంద్రుని వచనసమూహ
రూపముగు రత్నముల విచిత్రమాలయొప్పునది. ఇయ్యది సమస్త కవికులములకును, యోగులకును
సేవ్యమై యలరుచున్నది. మఱియు పరమగురువుయొక్క కటాక్షముచే నిది మోక్షమార్గము నొసంగు
నదియనగుచున్నది.

య ఇమం శృణుయాన్నిత్యం విధిం రామవసిష్ఠయోః
సర్వావస్థోఽపి శ్రవణాన్ముచ్యతే బ్రహ్మ గచ్ఛతి

111

ఇత్యాదే శ్రీవాసిష్ఠమహారామాయణే వాల్మీకీయే దేవమాతోక్తే ద్వ్యతిం
శతాహస్ర్యాం సంహితాయాం బాలకాణ్డే మాతృహయేషు

నిర్వాణప్రకరణే పూర్వార్థే రామవృత్తానం నామ

అష్టావింశత్యుత్తర శతతమః సర్గః । 128 ।

నిర్వాణ ప్రకరణే పూర్వార్థం సంపూర్ణమ్.

ఓమ్ తత్ సత్.

ఎఁడఱి వసిష్ఠ శ్రీరామచంద్రుల సంవాదమును ప్రతిదినము శ్రవణముచేయునో, అతఁడు రాగాది
చ్యవోపచయములకుఁడైనను తచ్చువణమాత్రముచేతనే సర్వదోషములనుండి విడిపడి, కాన్త్యాదిగుణ
ప్రాప్తిక్రమముచే బ్రహ్మమును పొందును. (ఇక అధికారిని గూర్చి వేఱుచెప్ప నేల యనిభావము)

ఇది శ్రీవాసిష్ఠతాత్పర్యప్రకాశికయందు నిర్వాణప్రకరణ పూర్వార్థమున
రామవృత్తానమును నూటయిరువదియెనిమిదవ సర్గము, 128 ।

నిర్వాణప్రకరణ పూర్వార్థము
స మాప్త ము.

ఓమ్

శ్రీ వాగ్దేవతానమః.

‘ఓం నమోస్తు మిత్రావరుణయో దుర్వశ్యాత్మజాయ శతయాతవే వసిషాయ’

శ్రీవాసిష్ఠ మహారామాయణము.

నిర్వాణ ప్రకరణము

(ఉత్తరార్థము)

ప్రథమః సర్గః.

[నిర్మలా నిరహంకారా నిస్సంకల్పవికల్పనాః

యథా జీవన్తి చేష్టన్తే ముక్తా యుక్తిస్తథోచ్యతే.

అహంకార, మమకారరహితులును, సంకల్పవికల్పములును జీవన్ముక్తులెట్లు జీవింతురు?

అచరింతురను విషయమిటు వర్ణింపబడుచున్నది.]

శ్రీరామ ఉవాచ:—

నైష్కర్మ్యార్థకల్పనాత్మాగాత్రనుః పఠతి దేహినః

కథమేతదతో బ్రహ్మస్సం భవత్కాశు జీవతః.

1

శ్రీరాముడు:—మహాత్మా! నైష్కర్మ్యముచేతను, దేహదులంధరి అహంకారాదుల కల్పనను ద్యజించుటచేతను జీవుని శరీరము శీఘ్రముగఁ బడిపోవుచున్నది. అట్టిచోదాము వచించినట్టి యాతని జీవిత వ్యవహారమెట్లు సంభవించును?

శ్రీవాసిష్ఠ ఉవాచ:—

జీవతః కల్పనాత్మాగో యుజ్యతే న త్వజీవతః

రూపమస్య యథాతత్త్వం శృణు శ్రవణభూషణం.

2

శ్రీవాసిష్ఠుడు:—ఓ రామచంద్రా! జీవించువానికే కల్పనాత్మాగము తగునుగాని, జీవింపని వానికి గాదు. ఈ కల్పనాత్మాగముయొక్క స్వరూపమెట్లు జీవన విరుద్ధముకాదో యాక్రమమును యథార్థముగ వచింపబోవుమన్నాను. గాన అట్టిశ్రవణభూషణమైన ఈ విషయమును నీవాలకింపుము.

అహంభావన మేవావయః కల్పనం కల్పనావిదః

నభోర్థభావనం తస్య సంకల్పత్వాగ ఉచ్యతే.

3

పరిచ్ఛిన్నమైన దేహదులంధు అహంభావనయొనర్చుటయే కల్పనయని కల్పనానేర్తులు పలుకుచున్నారు. అపరిచ్ఛిన్నమైన బ్రహ్మకాశ (చిదాకాశ) భావన వానియందుఁ గానించుటయే కల్పనాత్మాగమనఁబడును.

పదార్థరస మేవాహుః కల్పనం కల్పనావిదః
సభోర్థభావనం తస్య సంకల్పత్యాగ ఉచ్యతే.

4

మఱియు, పరిచ్ఛిన్నమైన పదార్థముల వృథా భావనయే కల్పనయనియు కల్పనావేత్తలు నుడువుచున్నారు. అంతట సేకమైనట్టి బ్రహ్మకాశముయొక్క సత్తను భావించుటయే కల్పనా త్యాగమనబడును.

ఇదం వస్త్వీతి సంవేగమాహుః కల్పనము తమాః
సభోర్థభావనం తస్య సంకల్పత్యాగ ఉచ్యతే.

5

దేహాది పరిచ్ఛిన్నమైన దృశ్యవస్తువులు పరస్పరముగ సత్త్వములను ఈ యభిమానమును విద్వాంసులు సంకల్పించుదురు. అవస్తువులు పంచభూతముల వికారమైయున్నందున అసత్త్వములని యెఱుంగుటయు, సమస్తమును బ్రహ్మకాశమాత్రముగ భావించుటయు సంకల్పత్యాగమని చెప్పబడును.

స్మరణం విద్ధి సంకల్పం శివమస్మరణం విదుః

తచ్చ ప్రాగనుభూతం చ నానుభూతం చ భావ్యతే.

6

పదార్థముల (అనురాగపూర్వకముగ) స్మరణమే సంకల్పమనియు, అట్టిస్మరణము తేజం యుటయే మోక్షమనియుఁ జెప్పబడెను. అస్మరణము (విషయచింతన) పూర్వమనుభవించిన విషయములగుర్పియు, అనుభవించని విషయములగుర్పియుఁగూడ (భూత, భవిష్యద్విషయముల రెండిఁ గుర్పియు) నుండును.

అనుభూతం నానుభూతం స్మృతిం విస్మృత్య కాష్టవత్

సర్వమేవాశు విస్మృత్య గూఢ సిద్ధ మహామతే.

7

మహానుగివగు రామచంద్రా! అనుభవించినవియు, అనుభవించనివియునగు రెండువిధములగు పదార్థములయొక్కయు స్మరణమును మఱచి, బ్రహ్మముకంటె అన్యముగ ననుసంపృక్తులను శ్రీఘ్రముగ విస్మరించి, బ్రహ్మకారవృత్తియందుఁ బరమార్థము, కాష్టముభంగి నిశ్చలముగ నుండుము.

సర్వాస్మరణమాత్రాత్మా తిష్ఠాయాతేమం కర్మసు

అర్థసు ప్ర శిశుస్సన్ద ఇవాభ్యసోపపత్తిషు.

8

సమస్తపదార్థముల విస్మరణమాత్రముచే యథాప్రాప్తములగు అభ్యసప్రవృత్తవహారములందు, సగ మునిద్రించిన బాలకునివలె, చేష్టయొనర్చుచునుండుము.

నిఃసంకల్పప్రవాహేణ చక్రం ప్రస్పృష్టతే యథా

స్పృష్టవ్యకర్మస్వన ఘ్రాకస్సో స్కారవశా తథా.

9

పాపరహితుడవగు రామచంద్రా! నిస్సంకల్పప్రవాహముచే, కుమ్మరివాని చక్రమువలె, పూర్వకాఠిక సంస్కారవశముచే స్వకర్మలందుఁ జేష్టయొనర్చుము.

అవిద్యమాన చిత్తస్యం స తత్త్వసంస్కారమగత

ప్రవాహపతితే క్షేప్తవ స్పృష్టవ్య స్వేషు కర్మసు

10

ఓ రాఘవా. చిత్తరహితుడవై. నిర్వాణనారూపముగు సంస్కారమును బొంది ప్రవాహ పతితములగు స్వకర్మలందు చేష్టనల్పుము.

ఉద్ధృబాహు విరామ్యేష న చ కశ్చిచ్ఛృణోతి మే

అసంకల్పః పరం శ్రేయః స కిమన్తర్ను భావ్యతే.

11

భుజముల రెంటిని పైకత్తి అసంకల్పమే (సంకల్పములేకుండుటయే) పరమశ్రేయమని విగ్ధుఁడగు వచించుచున్నను, నాయావాక్యము నెవరు వినుటలేదు. దాని సంతోకరణమున నేల భావించుట లేదు!

అహో మోహస్య మాహాత్మ్యం యదయం సర్వదుఃఖహ

ఽన్తామణిర్హిచారాభ్యో హృత్ఫోషేపి త్యజ్యతే జన్తః.

12

అహో! మోహముయొక్క మహిమ యెట్టిది! సర్వదుఃఖముల నశింపజేయునదగు విచార మను (ఆత్మచింతనయను) చింతామణి హృదయమందున్నను దానిని జనులు విడిచిపెట్టుచున్నారే!

అవేదనమసంకల్ప స్తస్మయేనై వ భూయతామ్

ఏతావత్పరమం శ్రేయః స్వయమేవానుభూయతామ్.

13

దృశ్య, దర్శనరహితముగు ఆత్మతత్త్వమే అసంకల్పము. అద్దానితోటి తత్త్వయొడై యుండ వలెను. ఇంతమాత్రమే పరమశ్రేయము. దానిని స్వయముగ నే మనుభవించవలయును.

కిల తూష్ణీం సిలేనై వ తత్త్వదం ప్రాప్యతే పరం

పరమం యత్ర సామ్రాజ్యమపి రామ తృణాయ శే.

14

ఓ రామచంద్రా! ఎవల సమస్తబ్రహ్మాండ సామ్రాజ్యమున్ను తృణమువలె గోచరించునో అట్టి పరమ పరిమల సంకల్పచేష్టలేని తూష్ణీంశితి మాత్రముచేత నే లభించును.

గమ్యతే శై కనిష్ఠస్య యథా పాస్తస్య పాదయోః

స్పృష్టో విగతసంకల్పస్తథా స్పృష్టస్య పాదయోః.

15

గమ్యప్రదేశమును గూర్చి యేకైకనిష్ఠగఁ జనుచుండు పశువుని పాదములు సంకల్పములేకయే లించుచుండునట్లు నీవున్న సంకల్పరహితుడవై యథాప్రాప్తములగు స్వకర్మలందు చేష్టనల్పుము

సర్వకర్మఫలాభోగమలం విస్మృత్య సప్తవత్

ప్రవాహపతితే కాశ్యే స్పృష్టస్య గతవేదనమ్.

16

ఓరామచంద్రా! సర్వకర్మఫలానుభవమును నిద్రించువానివలెఁ బూర్ణముగ మఱచి ప్రవాహపతితములగు కార్యములందు సంకల్పరహితుడవై చేష్టనల్పుము.

స్పృష్టస్యాకృత సంకల్పం సుఖదుఃఖాన్యభావయన్

ప్రవాహపతితే కాశ్యే చేష్టితోన్ముక శిష్యవత్.

17

స్వతః యేచేష్టయులేనట్టి తృణము వాయువు మున్నగువాని ప్రవాహమువలన నితర తృణాదులతో సంయోగ క్షయోగాగమాప చేష్ట నల్పులట్లు, నీవును సంకల్పరహితుడవై, సుఖదుఃఖాదులను భావింపక, ప్రవాహపతితములగు కార్యములందుఁ జేష్టయొనర్చుము.

రసభావనమస్తే నేమాలం భవతు కర్మసు

దారుయస్తమయస్యేవ వదారమివ కుర్వతః

18

ఇతరుల కౌతుకముకొంతై నృత్యదుల నల్పు కొయ్యబొమ్మవలె గర్భములందు కృంగారాది రసభావన నీకు లేకయందుగాక!

నీరసా ఏవ తే సస్తు సమస్తేన్ద్రియ సంవిదః

ఆకారమాత్రసంలభ్యా హేమస్తరౌ లతా ఇవ.

19

ఓ రామచంద్రా! నమస్తేన్ద్రియములయొక్క విషయానుభవములన్న నీకు సీతచమ్మగనె తోచుగాక! మఱియు, హేమంతిముకువందలి లతవలె నవియున్నయు ఆకారమాత్రముగనే నీకు గన్పట్టుగాక!

బోధార్కపీతరసయో స్పష్టషడ్వర్గ సత్తయా

యస్తస్పష్టోపమస్త్వివ వత్సేవ శిశిరే ద్రుమః

20

జ్ఞానమాన్యని రసమును బాణముచేయుచు, షడ్వర్గముల (పంచకోశసంపత్తితుడగు చిదా భావండు, మనస్సహిత ప్రాణవర్గము, జ్ఞానేంద్రియవర్గము, కర్మేంద్రియవర్గము, జ్ఞానకర్మేంద్రియ సహితమును అంతఃకరణవర్గమును, శరీరవర్గము - శరీరవర్గచేయ్యలయొక్క చలనముభంగిచేష్ట నల్పును శిశిరముతుకందు లతచే జుట్టుబడిని పృథ్వీమువలె నీకనముగ (విషయాన్వాదనరహితముగ) సిద్ధిగల్గి యుండుము.

చిదాసరరసాన్యేవ ప్రవృత్తాన్యపి ధారయ

స్వయత్నే నేన్ద్రియాణ్యాశు హేమస్తరు సరూనివ

21

బాహ్యజలములేవన్న సహాయతరువు, ఆన్యోన్యరసము చేతనే వృక్షములను జీవించలే యునట్లు, స్వభావముగ బాహ్యరసాన్వాదనమునకై బ్రవృత్తియులైనను ఇంద్రియములను స్వయత్నముచే ననుండు శిశ్రుముగ నివారించి గానిని ఆన్యోన్యరసముచగల జీవనపుష్పాది హేమవైశిష్టి భూమానంద రూపమైన వైరస్యరసములుగనే యొప్పి గలిగియును.

సరస్త్వేన్ద్రియవృత్తే నే కుర్వతోఽకుర్వతస్తథా

సంసారానరసార్థోఽయం న కదాచన శామ్యతి.

22

ఇంద్రియవృత్తమును కేవలయరసమందు నీవృత్తి అనురాగముగల్గియుండునో నిరశనీవు విషయ భోగము చేసినను, చేయకున్నను సంసారముయొక్క అనర్థసమాహ మెన్నటికిని శమింపకయే యుండును.

నిఃసంకల్పమరుజ్జ్వాలా యన్త్రామ్బుస్పష్టవద్యది

స్పష్టనే తదనన్తాయ త్రేయసే పరికల్పసే

23

సంకల్పరహితుడవై, వాయువు, అగ్నిజ్వాల, యంత్రము, జలము - వీవలె నీవు చేష్ట నల్పునో నతడు అనంతత్రేయమును బొందుగలగుదువు.

ఏతదేవ పరం ధైర్యం జన్మన్వీర నివారణమ్

యదనాసనమభ్యస్తా నిజకర్మసు కర్తృతా.

24

నిజకర్మలందు అభ్యస్తమైనట్టి కర్తృత్వవాసన లేకయుండుటయే జన్మయను జన్మరముయొక్క నివారణమునకుఁ బరమోపాయ మైయున్నది.

అవాసన మసంకల్పం యథాప్రాప్తానువృత్తిమాన్

శనై శ్చైత్రభ్రమాభోగ ఇవ స్పష్టస్వ కర్మసు.

25

వాసనారహితుడవై. సంకల్పవర్జితుడవై, చక్రభ్రమణమువలె యథాప్రాప్తములగు నిజ కర్మలందు చేష్టనల్పును మెల్లమెల్లగ నుపశమింతుడవై కమ్ము.

మా కర్తృఫలబుద్ధిర్భూర్తా తే సజ్జన్మకర్తృణి

ఉభయం వా త్యజై తత్త్వముభయం వా సమాశ్రయ.

26

కర్మఫలమందు నీ కాసక్తి వలదు, కర్మత్యాగ ఫలమందును నీకాసక్తి యుండరాదు, ఈ రెంటిని ద్యజింపుము, లేక, రెంటిని నాశ్రయింపుము. (ఫలాసక్తి లేనపుడు కర్మనాచరించుటయందు గాని, త్యజించుటయందుగాని విశేషమేమియు లేదని భావము)

బహునాత్ర కిముక్తేన సంక్షేపాదిదమువ్యతే

సంకల్పసం మనోబంధస్తదభావో విముక్తతా.

27

ఇన్ద్రియమున నధికముగ జెప్పినేల! సంక్షేపముగ నిన్ద్రియ వచించుచున్నాను - సంకల్పమే మనస్సుయొక్క బంధనము. అట్టి సంకల్పము లేకుండుటయేముక్తి.

నేహ కార్యం న వా కార్యమస్తి కించిన్న కుత్రచిత్

సర్వం శివమజం శాంతమనస్తం ప్రాగ్వాదాన్యతామ్.

28

ఈ ప్రపంచమున నెచటను జేయదగినదిగాని, చేయదగనిదిగాని యొకింతైనను లేదు, సమస్తము శివమై, అజమై, కాంతమై, అనంతమైనట్టి బ్రహ్మరూపమైయున్నది. కావున, పూర్వమే యాత్మస్వరూపముతో నుండినో అట్టిరూపముతోనే యిపుడును సర్వతః స్థితిగల్గియుండుము.

పశ్యన్కర్మణ్యకర్మత్వమ కర్మణి చ కర్మతాం

యథా భూతార్థచిద్రూప శాంతమాస్త్వి యథానుభవమ్.

29

సమస్తకర్మలందును నిష్క్రియముగ బ్రహ్మరూపత్వమును, నిష్క్రియ బ్రహ్మరూపత్వస్థితి యందు అపశ్యక ర్మత్వమును గాంచుచు, యథార్థ చిద్రూపుడవై శాంతముగను, సుఖపూర్వకము గను నుండుము.

అవేదనం విదుర్యోగం చిత్తక్షయమకృత్రిమం

అత్యంతం తన్మయో భూత్వా తథా త్విత్త యథాసి భోః

30

దృశ్యదర్శనరహితముగ అత్యంతత్వమును అనుసంధానమొనర్చుటయే యోగమనబడును.

అదియే స్వాభావికమును చిత్తక్షయమైయున్నది. కావున నో రామచంద్రా! అట్టి ఆత్మయందు మిగుల తస్మయఃకవై, ఎట్లుంటికో యట్లుండును. (ఆత్మరూపుడవై నెలయును)

సమే శాన్తే శివే సూక్ష్మే చైవైత్వైక్యపరివర్జితే
తతేనైవైవరే శుద్ధే కిం కేన కిల ఖద్యతే.

31

సమమై, శాంతమై, శివమై, సూక్ష్మమై, చైవైత్వైక్యవర్జితమై, సర్వవ్యాపకమై, అనంతమై సమస్తమునకుఁ బరమై, శుద్ధమై, అత్మరూపమున నెఁగఁదెందులకు ఖదమొందును?

నోదేతు త్వయి సకలో మరుఘామావివాఙ్మూరః
ఇచ్ఛా నోదేతు భవతి లలికేనోఽహోదరే.

32

ఓ రామచంద్రా! మరుఘామియందు అంకుములలే నీయందు సకల్యముదయింపకుండుగాక! మఱియు శిలయందు లతవలె నీయందిచ్చయు నత్పన్నముకాకుండుగాక!

అవేదనస్య శాన్తస్య జీవతో వాప్యజీవతః
నేహ కించి త్పుత్రేనాథో నాకృతేనాపి కశ్చన.

33

సకల్యహితుడగు శాంతపురషునకు! జీవించియున్నను, లేక జీవింపకయున్నను ఈ ప్రపంచమున నేదేని కార్య మొనర్పుటచేగాని, బసర్పకుండుటచేగాని ప్రయోజనమేమియును లేదు.

యత్కర్మాకర్మ శాన్తేనైవైశాన్త్యతాభేదరూపిణి
న కర్మణి చ కర్మాణి న కర్తర్యపి కర్తృతా.

34

కర్మయు, అకర్మయు యెందును అంతఃకరణమున శమించినవాడవై, ఆయోధయసితులందును నిరంతరము అభేదరూపముననుండు నీయందిక, (ప్రాతిభాసిక కర్మరూపముచే వర్తించినను) కర్మకాని (ప్రాతిభాసిక కర్మరూపముచే వర్తించినను) కర్మత్వముగాని యుండనేరవు.

అహంమమేతి సంవిదన్న దుఃఖతో విముచ్యసే
అసంవిదన్విముచ్యసే యదీప్సితం తదాచర.

35

ఓ రామచంద్రా! దేహదులందు 'అహం, మమ' (నేన, నాది) యను అభిమానమున్నచో దుఃఖములనుండి యెన్నడును విడిపడ నేరవు, అట్లు దేహదులం దాత్మాభిమానము లేకున్నచో విముక్తుడగుదువు. ఇతః నీరెంటిలో నీకేవి యెప్పుడూ దాని నాచరింపుము.

అహంమమేతి నాస్యలం యదస్మి తచ్చివం పరమ్
పరాత్పరం త్విదం శివాదశ్చైవర్థరూపకమ్.

36

ఈ 'అహం, మమ' యనునవి యెన్నడును లేనివైయున్నవి. ఏది కలదో, అదికేవలము పరమశివరూపమేయైయున్నది. ఏలయనగా, ఆసంపన్నమైనట్టి శివరూపము పరమాత్మకంటె భిన్నమును, కృత్యజగత్తు, అనిర్వచనీయమై, అవస్థునై యొప్పుచున్నది.

యద్వత్వతే జగదిదం ఖలు కించిదేత
దేమానై జ్ఞదత్వమివ భాతి న విద్యమానమ్

అస్య క్షయం విదుర వేదనమేవ పశ్యా
త్సత్యం తదేవ పరమార్థమథావశిష్టం.

87

ఇత్యాశ్రే శ్రీవాసిష్టమహారామాయణే వాల్మీకీయే దేవమాతోకే మోక్షో
పాయేషు నిర్వాణప్రకరణే ఉత్తరాధ్యాయాద్ధి చిత్సాయోగోపదేశో
నామ ప్రథమ సర్గః || 1 ||

సువరముకంటె కేలుగ కటక అంగదాద్యాభరణములు లేనిచందమున, ఈకాన్వించు జగత్తును ఆత్మకంటె భిన్నముగ లేనిదేయైయున్నది. ఆత్మకంటె భిన్నముగ దీని యనుభవమును బొందకుండుటయే దీనియొక్క నాశమని వచింపఁబడుచున్నది. అట్టి దీనిబాధచేడిదపయధిష్ఠానము శేషించుచున్నదో, అదియే పరమార్థమగు సత్యరూపమైయున్నది.

ఇది శ్రీ వాసిష్టతాత్పర్య ప్రకాశికయందు నిర్వాణప్రకరణమున
సుత్తరాధ్యాయమున, ఇచ్ఛాదిచిత్సాయోగోపదేశమును నొకటవ సర్గము || 1 ||

ద్వితీయః సర్గః.

[నిరూప్యతేఒత్ర ప్రథమం సర్వం శివమయం జగత్
కర్మబీజం తథాన్విష్య సమూలం వినివార్యతే.

ఈ జగత్తంతయు శివమయమని మొదట నిరూపించి, పిమ్మట కర్మబీజము నన్వేషించి, దానిని (కర్మబీజమును) సమూలముగ నివారించుట యిట, గాననగును.]

శ్రీవసిష్ఠ ఉవాచః—

అదైవైక్యే విమననం శాన్తమాత్మన్యవస్థితమ్
యథా వజ్రముయం సైన్యం తథా శివమయం జగత్.

1

శ్రీ వసిష్ఠుడు: ఓరామచంద్రా! దైవైక, ఏకత్వరహితమై, మనన వర్జితమై శాంతమైనట్టి ఆత్మయే ఆత్మయందిట్లు జగద్రూపముగ నెఱకొనియున్నదగును మృత్తికచే నిర్మింపఁబడిన నేన మృత్తికామయమైయుండునట్లు ఈ జగత్తంతయు శివమయమైయున్నది.

మనోహంకారబుద్ధ్యాదిచిత్తమేవ చ తస్మయమ్
కాలాకారక్రియాశబ్ద శక్తి సందర్భసంయుతమ్.

2

కాల, ఆకార, క్రియా, శబ్దశక్తి సందర్భసహితమగు మనోబుద్ధిచిత్తాహంకారములన్నియు (చిద్విసర్జత్యమచే) చిన్మయములైయున్నవి.

శివవజ్రముయూ ఏవ రూపాలోకమనః క్రమాః
తస్మయత్వాదనన్తత్వాదతః కిం కేన చేత్యతే.

3

బాహ్యరూప, రస, గంధాదులున్న, బాహ్యసవికల్పక గ్రహణ, త్యాగాది బుద్ధులున్న, తద్విషయములున్న శివపంకమయమై యున్నవి. సమస్తము శివమయమై, అనంతచిద్రూపమై యుండుటచే నీక నేని జేనిచే, బ్రహ్మశివబ్రహ్మమన్నది.

మాతృమేయ ప్రమాణాదిదేశకాలాదిగాది చ

భావాభావవివరాదిశివపజ్జమయాత్మకమ్. 4

(ప్రమాతృ, ప్రమేయ, ప్రమాణాదులున్న, దేశకాలములున్న, దిక్కులు మొదలైనవియు, భావాభావ వివరాదులున్న సమస్తము శివపంకమయాత్మకమై యున్నవి.

అహంమమేత్యతః సారాన్నేతరత్వమేశ్వరాత్

అనంసక్తమతిస్తిష్ఠ హ శిలోదరమానవత్. 5

ఓ రామచంద్రా! ఇక్కారణమున సారభూతుడగు పరమేశ్వరునికన్న భిన్నముగ అహం, మమ మొదలు గాఁగల వివర్తము లెవ్వయును లేవు, కావున అనంసక్తమగు బుద్ధిగల్గి శిలయొక్క యుదరమునలె మానముగ నుండుము.

శ్రీరామ ఉవాచ:—

అహంమమేత్యసదూపం జ్ఞస్యాభావయతః ప్రభో

అశుభం కర్మణాం త్యాగాదనుష్ఠానాచ్చ కిం శుభమ్. 6

శ్రీ రామఁడు:— ప్రభూ! 'అహం, మమ' మొదలు గాఁగల దృశ్యసమాహమును అసద్రూపముగ భావించు జ్ఞానికి గర్వత్యాగముచే నే యశుభము, కర్మానుష్ఠానముచే నే శుభము గలుగున?

శ్రీవసిష్ఠ ఉవాచ:—

వృచ్ఛామి యదహం తత్త్వం కథయాశు మమానఘ

యది జానాసి తత్త్వేన కర్మ తావత్కిముచ్యతే. 7

విస్తారః కర్మణః కీదృజ్జ్వాలం తస్య చ కిం భవేత్

నాశనీయం చ నిపుణం కథం కథయ నాశ్యతే. 8

శ్రీ వసిష్ఠఁడు:— పాపరహితుడవగు నో రామచంద్రా! నేను నిన్నుఁడగబోవు దానిని యథార్థముగ నీ వేటికిఁగవో దానిని శీఘ్రముగ వచింపుము - కర్మయననేమి? కర్మయొక్క విస్తార మెట్టిది? దానిమూలమెట్టిది? అందు నిపుణముగ నశింపజేయఁదగిన యంశమేది? అట్లు నశింపజేయుట ఏపాముమేది?

శ్రీరామ ఉవాచ:—

యన్నాశనీయం నిపుణం తన్నూనం చ వినాశ్యతే

మూలకాపేణ భగవన్న శాఖాది వికర్తనైః. 9

శ్రీరామఁడు:— మహాత్మా! ఏది నిపుణముగ నశింపజేయఁదగినదో యన్నదో, దానిని విక్రముగ మూలచ్ఛేదముచేత నే నశింపజేయవలెనుగాని, శాఖాదుల ఛేదనములచేఁగూడు.

శుభాశుభం నాశనీయం వ్యకర్మ ఖలు ధీమతా

మూలకాపవినాశేన తచ్చ నష్టం భవత్యలమ్. 10

బుద్ధిమంతుడగువాఁడు తన శుభాశుభకర్మల చెరిచిని నశింపజేయవలెను. వానిమూలమును ఛేదించుటచే నవి సంపూర్ణముగ నశించును.

కర్మ వృక్షస్య పక్ష్యామి బ్రహ్మస్మూలాని మే శృణు

యన్నికాపేణ నిర్మూలోన స భూయః ప్రరోహతి. 11

మహాత్మా! వేని ఛేదనముచే కర్మవృక్షము నిర్మూలమై మరల యంకురింపవో, అట్టి యా వృక్షములయొక్క మూలములను వచించుచున్నాను. వినుఁడు.

దేహస్తావనయం బ్రహ్మస్మర్మవృక్షః సముత్థితః

రూఢసంసారవిహినే విచిత్రాజ్జలతాశ్చితః. 12

మహాత్మా! ఈ దేహమే కర్మవృక్షముగాఁ బ్రకటమైయున్నది. హస్తాద్యంగములను విచిత్ర లాలచే శోభించుచు నియ్యది సంసారారణ్యమున రూఢిఁబొందియున్నది.

కర్మబీజం తరోరస్య సుఖదుఃఖఫలావలేః

క్షణతారుణ్యకాంతస్య జరాకుసుమహాసినః. 13

సుఖదుఃఖఫలసమాహము నొసంగు యీ వృక్షమునకు కర్మయే బీజము. క్షణికమగు యావ నముచే నిదిరమణీయముగ భావించుచున్నది. మణియు వార్ధక్యమును బువ్వములచే హాస్య మొనర్చు చున్నదై యున్నది.

ముహూర్తం ప్రతికాలోగ్రమర్కట ధ్వంసితాకృతేః

నిద్రా హేమ న జతరలీన స్వప్నదలోద్ధతే. 14

మిగుల భయంకరమగు 'కాల'రూప మర్కటము ప్రతిముహూర్తము దీని యాకృతిని ధ్వంసముచేయుచున్నది. నిద్రయును హేమంతఋతువుయొక్క గర్భమందు స్వప్నరూపములైన దీని పత్రములు లీనమై (పండువితములై) యున్నవి.

స్వవార్ధకశరచ్చాస్త శీరేహావర సంతతేః

జగజ్జలజాతస్య కలత్రోపత్యోగావలేః. 15

జగత్తమ అరణ్యమున జన్మించినదై స్త్రీపుత్రాదులను తృణసమాహముతోఁ నూడుకొని యున్నట్టి యీ శరీరమును వృక్షమునకు వార్ధక్యమును శిశిరఋతువునందు చేపలను పత్రసమాహము శమించిపోవుచున్నది.

పల్లవావయవా హస్తపాదపుష్పాదయోరుణా

పత్రాణి తనువృత్తాని సురేఖాణి చలాని చ. 16

హస్తపాదపుష్పపద్మదయము లీ వృక్షముయొక్క యెఱ్ఱని మృదుపల్లవములు, కొంఠెము కలిస మైనట్టి హస్తపాదాదుల యుత్తమరేఖానహితములగు తలప్రదేశములు దీని పత్రములు.

అరుణాః పవనాలోలా మృద్వ్యో మస్థణమూర్తయః

స్నాయ్యస్థిద్ధిగ్ధసరసా అజ్ఞుల్యో బాలఫలవాః.

17

లోన నాదులతోను, ఎముకలతోను కూడి రమ్మములై, కోమలములై, రక్తవర్ణయుతములై నట్టి వ్రేళ్లు వాయుకంపితములగు దీని లేతదినగర్భు.

మృద్వ్యో మస్థణతీక్ష్ణా గ్రా వృత్తా రూఢాః పునఃపునః

ద్వితీయేన్ద్వ కలాకారాః కలికానఖపజ్జయః.

18

కోమలములై మనపుగానున్ను కై తీక్ష్ణమైనట్టి యగ్రభాగముగలవై, కోసినను మరలమరల పెరుగునవై, రెండవచంద్రకలవంటి యాకృతిగలవై నట్టి నఖపంక్తులు (గోళ్లు) దీని మొగ్గులు.

కర్మణః పరిపులస్య దేహరూపతయేతి హి

కర్మేన్ద్రియాణి మూలాని దుష్టాని గ్రస్థిమన్తి చ.

19

దేహరూపమున వికసితమై, ప్రమాథమైనట్టి యీ కర్మ - వృక్షమునకు దుష్టములై, (గంధి సహితములైనట్టి కర్మేంద్రియములే మూలములు.

స్థిరాస్థిగ్రస్థిన్ద్ధాని పజ్జ-మగ్నాత్మకాని చ

వాసనారసవీతాని నిజరక్తరసాని చ.

20

గుల్ఫవన్తి దృఢాక్షాని సుత్వజ్ఞి మస్థణాని చ

లేహామతి చ మూలాని విద్ధి బుద్ధీన్ద్రియాణి హి.

21

దృఢమైన అస్థులయొక్క గ్రంథులచే బద్ధములై, నాకులందుఁ బరిపూర్ణమైయున్న అన్న రసమున మగ్నములై, వాసనయును రసమును బాస మొనర్చు తమరక్తమును రసముచే సరసములై, గుల్ఫ (పాచుగంధి) సహితములై, దృఢాంగములై, ఉత్తమ చర్మముతోఁగూడినవై, మనపుగానున్న చైనట్టి యీ కర్మేంద్రియములకు మూలములు జ్ఞానేంద్రియములైయున్నవి.

సుదురమపి జాతాని పఞ్చస్తమ్బాని తాని తు

వాసనాపజ్జ-మగ్నాని రసవన్తి మహాన్తి చ.

22

ఆ జ్ఞానేంద్రియములు నిజవిషయరూపముగు దూరప్రదేశమునకుఁ జనునవైయున్నను, నేత్ర, వాసికా, కర్ణాది పంచస్థానముల నాక్రమించియున్నవి. మఱియు నవి తమతమ విషయరూప పంక్తుల మగ్నములై, రాగసహితములై, నిగ్రహించుటకుఁ గఠినములై యొప్పుచున్నవి.

లేహం మూల బృహత్సమ్భం మనో వ్యాప్తజగత్త్రయం

పఞ్చస్రోతః శిరాశ్చక్ష్మముక్తానన్తరస ద్రవమ్.

23

పంచేంద్రియపువాహరూపములకు నాకులచే నాకర్షింపఁబడునదియు, భోగానంతరము విడిచి పెట్టఁబడు అనంతములైన రూపాది రసద్రవములు గలదియు, ముల్లోకములందును వ్యాపించి యున్నదియు, గొప్ప స్తంభమువంటిదియునగు మనస్సు ఆ జ్ఞానేంద్రియములకు మూలమై యున్నది

తస్య మూలం విదుర్జీవం చేత్యోన్ముఖ చిదాత్మకం

చేత్యస్య చేతనం మూలం సర్వమూలై కకారణమ్.

24

చితేన్దు బ్రహ్మ మూలం యత్తస్య మూలం న విద్యతే

అనాఖ్యత్వాదనన్తత్వా చుద్ధత్వాత్సత్త్వరూపిణః.

25

చేత్యము (విషయముల) వై పునకు ఉన్ముఖుడగు చిదాభాసరూపుడగు జీవుడే యా మనస్సునకు మూలమగును. అట్లు, చేత్యాః శ్రమనకు మూలము మాయాశబితమగు చేతస్య మైయున్నది. చిదాభాసాంశమునకు మూలము సర్వమూలముల కేకైక కారణంబగు చింబభూతమైన బ్రహ్మమే (చైతన్యమే) యగును. మనోవాక్కులకు అవిషయమై, అనంతమై, శుద్ధమై, సత్యమైనట్టి యీ బ్రహ్మమునకు మూలము మఘైదియనులేదు.

నర్వేహం కరణామేవం వేదనం బీజము త్రయం

స్వరూపం చేతయిత్యాన్తస్థతః స్పష్టః ప్రవర్తతే.

26

విషయోన్ముఖమగు చేతస్యమే సమస్తకర్మములకును మూలమైయున్నది. ఆ చేతస్యము అహంకారముతోటి తాదాత్మ్యమును బొందినవై క్రియారూపముగు స్పందమై, తత్ఫలముకొఱకుఁ బ్రవర్తించుచున్నది.

మునే చేతనమే నాద్యం కర్మణాం బీజముచ్యతే

తస్మిన్నతి మహా శాఘో జాయతే దేహశాల్మలిః.

27

ఓ మునీంద్రా! జీవచైతన్యమే సమస్తకర్మములకును అదియగు బీజమని వచింపఁబడుచున్నది. ఏలయనగాజది యందుటవలననే గొప్పకాళులతోఁగూడిన యీ దేహమను శాల్మలీ (బూరుగు) పుట్టుము జనించుచున్నది.

ఏతచ్చేతన శబ్దాభావనానలితం యది

తత్కర్మ బీజతామేతి నో చేత్సత్సరమం పదమ్.

28

ఈ జీవచైతన్యము అహంకారాదులతోఁగూడి నేను కర్తయగు చైతన్యమను ఈ భావముతోఁగూడియున్నచో కర్మములకు బీజమగును. అట్లుకానిచో పరమపదరూపముగు సత్తేయగును.

చిత్తీచ్ఛేతనశబ్దార్థ భావనావలితా యది

తత్కర్మ బీజతామేతి నోచేదాద్యం పరం పదమ్.

29

అనఁగా ఈ జీవచైతన్యమే అహంకారాది భావనలతోఁగూడియున్నచో కర్మములకు బీజత్వమొందును. అట్లుగాక, ఆ అహంకారాదులకు భిన్నమగు శుద్ధచిద్రూపభావన గల్గియున్నచో అదియగు పరమపదరూపమే (బ్రహ్మమే) యగును.

తస్మాద్వేదనమేవేహ కర్మ కారణమాకృతే

యదేతత్కర్మణాం ప్రోక్తం త్వయ్యేనోక్తం మునీశ్వర.

30

కావున, దేహదులనుగూర్చి అహంభావముయొక్క భావనయే కర్మములకు గారణమై యున్నది. ఓ మనీష్యరా! నేను కలించినట్టి యీ కర్మలయొక్క మూలమును దామె యిదివలకు సెలవిచ్చియున్నాను. (దాని ననుసరించియే యిప్పుడు నేను జెప్పితినిని భావము).

క్రీవస్థ ఉవాచ:-

అస్య రామన సూక్ష్మస్య కర్మణో వేదనాత్మనః

కస్త్యాగః కిమన్యూనం యావద్దేహమితి స్థితమ్. 31

శ్రీ వసిష్ఠుడు:- ఓ రామ! ఎంతవఱకీ ఉపాధియుండునో, అంతవఱకు జీవచైతన్యము యొక్క అహంకారముతోటి అభేదభావనారూపమును సూక్ష్మమైన కర్మముయొక్క త్యాగమేమి? అనుషానమేమి?

యచ్చేత్యతే న తేనాశు బహిరంత్రస్య భూయతే

సత్యాకారమనన్త్యం వా భవత్వాహితవిభ్రమమ్. 32

సత్యమైనను, భ్రమయు క్షయమై, అసత్యమైనను, బాహ్యమైనను, అంత్యంతరమైనను నగు ఏ దృశ్యముచైత్రునకు ఈ జీవచైతన్యము ఉన్ముఖముగుచున్నదో, దానినే యది కీర్ణముగ జొంగుచున్నది. ననుభవించుచున్నది.

న చేత్యతే చేతదలం భ్రమాదస్తాద్విముచ్యతే

భ్రమః సత్త్వోన్వసత్త్వో వా కిం విచారణాయానయా. 33

దృశ్యముచైత్రునకు ఉన్ముఖముకానిదో నది ఈ సంసారభ్రమనుండి విడిపియే పోవుచున్నది. ఇంక ఆ భ్రమ సత్యమా, అసత్యమాయన నీ విచారణచే నేమి ప్రయోజనము?

ఏత చ్చేతనమేవాంతర్వికన త్యుద్భవభ్రమైః

వాసనేచ్ఛాయానః కర్మసంకల్పాద్యభిభాత్యభిః. 34

ఈ జీవచైతన్యమే, వాసన, ఇచ్ఛ, మఃస్మ, కర్మము, సంకల్పము మున్నగు కేర్ణగర్భి యుత్పన్నముగు భ్రమలతోఁ గూడినదై, సంసారరూపముచే దనయందు వికసించుచున్నది.

ప్రబుద్ధస్యాప్రబుద్ధస్య దేహినో దేహగేహకే

ఆదేహం విద్యతే చిత్తం త్యాగస్తస్య న విద్యతే. 35

జ్ఞానియైనను, ఎంతవఱకీ దేహముండునో, అంతవఱకు జీవునకీ దేహగృహమున చిత్తత్యాగము సంభవించనేరదు.

జీవతాం తస్య సంత్యాగః కథం నామోపపద్యతే

కేవలం కర్మశబ్దార్థ భావనా భావనే సతి. 36

కర్తా కర్మత్వముత్పన్నజ్య స్వయమేవ భవత్వజః

ఏలయనగా, జీవించియుండువానికి చిత్తముయొక్క త్యాగ మెట్లు సంభవించును? కాని, యథాప్రాప్తమగు వ్యవహారకాలమందు (నేనఁ ఁగ మై, అద్వితీయమై, కూటస్థమైనట్టి చిన్మాత్రుడను;

శుద్ధ చిద్రూపుండనగు నేనేమియుఁ జేయుటలేదు'ను నిద్రకాంక్షను నిష్క్రియమైన ఆత్మస్వభావనీతిచే కర్మకర్తార్థముల భావన జనియింపకయుండ, కర్మ, ఆకర్మల వికల్పమును దృఢించి జీవచైతన్యము స్వయముగనే అజమైనట్టి బ్రహ్మరూపముగుచున్నది.

అసంభవతి సంత్యాగే కర్మణో యః కరోతి హి. 37

ఇదం కర్తవ్యతా త్యాగం న కించిత్తేన తత్కర్తృతః

కర్మాకర్మల వికల్పమును దృఢింపక, కఠిరమాత్రముచే విహితకర్మలఁ దృఢించువాడు కర్మ త్యాగ మొకిం లేని గావించినవాడు కాఁడు.

బోధాదిదన్తాసంవిత్తేః స్వయం విలయనాత్తు యత్. 38

జగత్తస్య విదుస్త్యాగమనన్తం మోక్షమేవ చ

జ్ఞానముచే దృశ్య ప్రతిభాసము స్వయముగనే లయింప, జగత్తుయొక్క అత్యంతభావము సంభవించుటయేదిగలదో, అదియే త్యాగమనియు, అసంగమనియు, మోక్షమనియుఁ జెప్పబడును.

వేదనా సతి సంవేద్యే సర్వాదావేవ వేద్యదృక్. 39

నోత్పన్నా విద్యతే నైవ తస్మాత్కిం క్షేప వేదనం

వేదన (చిదాభాస రూపచైతన్య) మున్నులచే వేద్య (విషయ) ముండును. కాని వేద్యదృష్టి ముగ్ధార్థముగ (తత్త్వదృష్టిచే) నుత్పన్నముగాకయేయున్నది. గాన లేనిదేయగును. అట్టివోనిక నెచట నేమి వేదనము?

వేద్యోన్ముఖత్వం సంత్యజ్య రూపం యద్వేదనస్య వై. 40

న వేదనం తన్నో కర్మ తచ్చాస్తం బ్రహ్మకథ్యతే

వేద్య (విషయ) ఉన్ముఖత్వమును దృఢించిన శుద్ధమగు వేదనము (చిదాభాసరూప చైతన్యము) యొక్క స్వరూపమేదిగలదో, అది వేదనముగాదు, కర్మ (క్రియరూపము) గాదు; కాంతమగు బ్రహ్మమే యగును.

చేతనం ప్రోచ్యతే కర్మ సంస్మత్యాభ్రవికాసితం. 41

అచేతనం విదుర్మోక్షం జ్ఞం ప్రత్యేవోపదేశగీః

జలాదులందుఁ బ్రతిబింబించు మేఘమువలె బుద్ధ్యావృత్తపాదుల వ్యాపారముచే వికసించున వగుటబట్టి చిదాభాసరూపముగు చైతన్యము క్రియారూపమనియే చెప్పబడుచున్నది. కావున, అనుభవజ్ఞులు చిదాభాసరూపమునే మోక్షమని పలుకుదురు. అట్టివారియొక్క యుపదేశవాణి విశేషమందుఁ దగు శిష్యునిగూర్చియే యగును.

త్యాగో హి కర్మణాం తస్మాదాదేహం నోపపద్యతే. 42

కావున నో రామచంద్రా! దేహ మెంతవఱకును కర్మలయొక్క త్యాగము సంభవించదు.

యెను సంపూజ్యతే కర్మ తన్మూలం తైర్న ముచ్యతే
మూలం స్వకర్మణం సంవి న్నసో వాసనాత్మకః.

48

కర్మ నెవరు పూజించునో, వారు దాని మూలమును ద్యజించు యందురు. మఱియు, మనుజునకుఁ దన కర్మయొక్క మూలము వాసనామయమై, మనస్సంబంధమైనట్టి చిదాభాసరూపముగ సంవిత్తమున్నది.

సా చాదేహం సముచ్ఛేత్తు మృతే బోధాన్న శక్యతే
రామ కేవలమేమాన్తః కర్మమూలకరా పరా.

44

అట్టి చిదాభాసరూపముగ సంవిత్తుయొక్క యుచ్ఛేదనము, దేహముండునంతవఱకు జ్ఞానముచేఁ దప్ప మఱిదేవితరుల సాధ్యముకాదు. ఓ రామచంద్రా! కేవలమీ చిదాభాసరూపముగ సంవిత్తే అంతఃకరణమునందలి యితర కర్మమూలములగు కామజ్ఞానాదులను గలుగఁజేయునదై, కర్మత్వకారులందు శ్రేష్ఠమై మొదలుచున్నది.

మాత్మ సంవిదసంవిత్త్వా స్వయత్నేన నికృన్యతే
యేన సంవిదసంవిత్త్వా స్వయత్నేన విచార్యతే.

45

కావున నెవఁడు చిదాభాసరూపముగ సంవిత్తును మూలాజ్ఞానముతోఁపహ స్వయత్నముచే (అత్మవిచారముచే) యథార్థముగ నెఱిగి, దానిస్వరూపమును దొలగఁగ్రహింపి శుద్ధ చిద్రూపమున నెఱుంగుచున్నాఁడో, అతఁడట్టి మాత్మ చిదాభాస సంవిత్తుయొక్క అను సంధానము గావించు కుఱుమటయను స్వయత్నముచేతనే దానిని వేడించి వైచుచున్నాఁడు.

తేన సంస్మృతివృత్తస్య మూలకాహో వితస్యతే.

46

అతఁడే సంసారవృత్తముయొక్క మూలచ్ఛేదనమును గావించినవాఁడగును.

అచేతనాకాశమ సస్యదేశం

తదేవమ సి త్విదమర్థహీనమ్

తద్వ్యోమరూపం యత ఏతదేవం

నిరామయం చేతనసారమాహుః.

47

ఇత్యార్థే శ్రీవాసిష్ఠమహారామాయణే వాల్మీకీయే దేవదూతో కే మోక్షో
పాయేషు నిర్వాణప్రకణే ఉత్తరార్థే కర్మబీజదాహయోగోపదేశో
నామ ద్వితీయః సర్గః 21.

చిదాభాస పరిత ఆకాశరూపమై, సజాతీయ, విజాతీయ, స్వగత భేదశూన్యమై, ఏకమై, వృక్షపదార్థరహితమైనట్టి బ్రహ్మముమాత్రమే గలదు. చిదాకాశరూపమై, నిరామయమైనట్టి యా బ్రహ్మమే సమస్త చేతనములయొక్క సారమని బ్రహ్మనే త్తలు పలుకుదురు.

ఇది శ్రీవాసిష్ఠతాత్పర్యప్రకాశికయందు నిర్వాణప్రకరణమున ఉత్తరార్థమున
కర్మ బీజదాహయోగోపదేశమనురెండవ సర్గము 21.

తృతీయః సర్గః.

[అత్మస్తం మార్జితే వేద్యే యథా త త్వమవేదనమ్
నిష్క్రియం చాపి విదుషం తథోపాయ ఇహోద్యతే.

వేద్యము (విషయము) సంపూర్ణముగఁ దొలగింపఁబడ, చిదాభాసరహితమై, నిష్క్రియమైనట్టి బ్రహ్మ మెట్లు విజ్ఞుల కనుభూతమగునో, ఆ యుపాయమిటు వర్ణింపఁబడుచున్నది.]
శ్రీరామ ఉవాచ:—

అవేదం వేదనస్య మునీన్ద్రా క్రియతే కథమ్
నాసతో విద్యతే భావో నాభావో విద్యతే సతః.

1

శ్రీరాముఁడు:—ఓ మునీంద్రా! అవేదనమని (జ్ఞానరహితమైనదని) * వేదనము (జ్ఞానము) నెట్లు చెప్పుచున్నారో అసత్తునకు ఉనికిగాని, సత్తునకు లేమిగాని లేదుగాదా!

శ్రీవసిష్ఠ ఉవాచ:—

నాసతో విద్యతే భావో నాభావో విద్యతే సతః
యదా తదైవ సుకరం వేదనావేదనం స్వయమ్.

2

శ్రీ వసిష్ఠుఁడు:—ఓ రామచంద్రా! ఎపుడు అసత్తున కునికిగాని, సత్తునకు లేమిగాని లేద నుట సిద్ధాంతమైయున్నదో, అపుడే స్వయముగ వేదనము అవేదనముగలుగులభమైయున్నది.

ఏతే వేదన శబ్దార్థా ర్థస్సర్వభూతమా
అసత్త్వాప్రదితో విద్ధి మృగత్వప్రాప్యసా సమా.

3

ఈ 'వేదనము' యొక్క శబ్దార్థముల రెంటిని రజ్జువునందలి సర్పమువలెను, ఎండమావు నందలి నీటిసలెను భ్రమయుక్తములుగను, అసత్యముగనే యుదయించినవిగను నెఱుంగుము.

అబోధ స్తస్యయోః శ్రేయాన్బోధో దుఃఖాయచేతయోః
తస్మాత్సదేవ బుద్ధ్యస్వ మానసద్బుద్ధ్యస్వ రాఘవ.

4

ఓ రాఘవా! ఈరెంటియొక్క విస్మరణమే పరమశ్రేయమైయున్నది. వాని జ్ఞానము దుఃఖమును గలుగఁజేయునదగును. (వాస్తవముగ విషయములు బాధింపఁబడుటఁజేటి వేత్త్యము, లేక, వేద్యమే లేకయుండ నిక చేతనము, లేక, వేదనము—అనగావానిజ్ఞాన మెట్లుండఁగలదు?) కావున, నీవు సద్రూపమును ఆత్మనే యెఱుంగుము. అసద్రూపమును చిదాభాసని నెఱుంగుము.

జన్తోద్వేదన శబ్దార్థబోధో దుఃఖకరః పరః

నిష్క్రొత్త్య జ్ఞ పితృబోధం తిష్ఠ యథాస్థితమ్.

5

* గత సర్గ (1) 42 వ శ్లోకమున 'అవేదనం విద్యరోత్తం' అని వసిష్ఠులు చెప్పిరి. 'అవేదనం' అనుపదమునకు జ్ఞానరహితమగునది యనుసర్గము గైకొని శ్రీరాములెట్లు బ్రహ్మించుచున్నాఁడు, అ పదమునకు చిదాభాసరహితమగు వైతన్యమని వసిష్ఠుల తాత్పర్యము.

‘వేదనమయోక్త్యై శబ్దార్థములయొక్కజ్ఞానము జీవునకు గొప్పదుఃఖము నేకలుగఁచెయ్యను. కాబట్టి, యజ్ఞప్రియోక్త్యై శబ్దార్థముల బోధను సమూలముగ ఛేదించినై చినుఖపూర్వకముగనుండుము.

సర్వావబోధావసరే జ్ఞప్తిశబ్దార్థయోరిహ
నిర్వాణోదయ ఇత్యేవ పరమోమితి శామ్యతామ్. 6

ఓ రామచంద్రా! స్వర్ణవిధ త్రిపుటీబోధలక్షణమును వ్యవహారకాలమందును, వ్యావహారిక జ్ఞప్తి శబ్దార్థములందు సర్వార్థ పరమగు మాటన చిన్మాత్రమును సర్వశబ్దపరమగు ఓంకారముచే లక్షించి ఈ శుద్ధాత్మయే నిర్వాణోదయ మని నిశ్చయించి, ఏ విశ్లేషమున్ను లేక వ్యవహరింపుము.

శుభాశుభాత్మకర్మ స్వం నాశనీయం వివేకినా
తన్నా నీత్యవబోధేన తత్త్వజ్ఞానేన సిద్ధ్యతి. 7

వివేకియగువాడు తన శుభాశుభకర్మల రెంటినిరూప సళింపఃజేయవలెను, అవి వాస్తవముగ లేవను ఈబోధచేతను, తత్త్వజ్ఞానముచేతను, అనాశము సిద్ధించును.

కర్మమూలనికామేణ సంసారః పరిశామ్యతి
సువిచారితమన్విష్టం యావత్కర్మ న విద్యతే. 8

కర్మయొక్క మూలమును (చిదాభాసరూపసంవిత్తును) ఛేదించుటచేతనే సంసారము శమించుచున్నది. మూల, కల, పుష్ప, కాళోపకాళాసహితముగు కర్మవృక్షమంతయు లేదనియే పూర్ణవిచారముచే గాంచఁబడినది, మఱియు కాస్త్రాప్యేషణముచే నెఱుంగబడినది.

చిద్రూపో బిల్వమజ్ఞానశ్చిత్తసంజ్ఞాం యదాత్మని
కరోతి తద్యథా బిల్వాన్న స్వల్పమపి భిద్యతే. 9

బిల్వమజ్ఞ తనయందే బీజములను గలుగఁజేయునో, అయ్యవి యాబిల్వముకంటె గొంచెము నను వేటుగానట్లు, చిద్రూపమును బిల్వమున్ను దనయందే చిత్తమును చేయగల క్రియాకారకాది త్రిపుటి రచించుచున్నదో, అదియూ చిద్రూపముకంటె లేకమైనను భిన్నముకాదు.

న యథా సంనివేశానః సంనివేశస్తతః పృథక్
తథా సభోధాది పృథగ్ని పరస్పాన్మనాగపి. 10

భూలోకాంతర్గతములగు జంబూద్వీపాదులూ భూలోకమునకంటె వేటుగానట్లు, ఆకాశము, తదంతర్గతములగు భూత, భువనాదులున్ను, సన్మాత్రముగు పరమాత్మకంటె వేటుగావు

యదేవామృతదేవాన్తర్ధ్రా వత్త్వమపృథగ్యథా
చిత్తమేవం తథా చిత్తం తద్రూపత్వాత్తదరయోః. 11

జలమందలి ద్రవత్వము జలముకంటె వేటుగానట్లు, చిత్తమున్ను చిద్రూపముగఁబడెదను, చిన్మాత్రార్థకముగు చిత్తాభావార్థము గలిగియుండుటచేతను, చిత్తు(చైతన్యము)కంటె వేటుగాదు.

యథా ద్రవత్వం పయసి యథా ౭౭లోకశ్చ తేజసి
తథా బ్రహ్మాణ్యతద్భావం చిత్తస్య చిత్తం చ విద్యతే. 12

జలమందు ద్రవత్వమున్ను, అగ్నియందుఁ బ్రకాశమున్ను యెట్లు కలనో, అట్లే బ్రహ్మము నందును గ్రాహకత్వ, స్మర్తృత్వాది భర్మకూస్యముగు చిత్తమున్ను గలదు.

చేతనం కర్మతత్త్వాన్తర్నిర్మూలం భ్రమయత్కవల్
ఉదత్త్యహేతుకం తచ్చేన్నోద్ధితం తన్న విద్యతే. 13

పదార్థములను బ్రకాశమొనర్చునది అను ‘చేతన’ శబ్దముయొక్క యర్థము క్రియాత్మిక మగుటబట్టి నిష్క్రియ, మాటన చైతన్యమందు, భ్రమసిద్ధుడగు యతువినరె మిథ్యయేయొప్పుది. కారణములేకయే యేమిథ్యార్థము మదియించునో, అది యుండుచునదియై, లేనదగుచున్నది.

చేతనం కర్మతచ్చైతద్భావి స్పష్ట ఇవానిలః
అహేతుకం యదా తైతద్భావితృత్తృ సార్థిః. 14

ఎపుడు చేతనము, దాని ప్రకాశనరూపక్రియ, వాయువు, అద్దానిచలనములవలె అభిన్నమై యున్నదో, అపుడు బాహ్యభ్యంతరము లందలి — అనగా జాత్ర్యైష్వన్ను సుమృత్తులందలి పదార్థ బుద్ధియూ అత్మరూపమేకాని వేటుకానిదేయగును.

విసారః కర్మణాం దేహః సోహంతాతా ససంస్పృతిః
అచేతనానమాన్తేన శామ్యత్యస్పష్టవాతవల్. 15

కర్మలయొక్క విస్తారమే యీ దేహము. అదియే అహంకారము అదియే సంసారము. చిదాభాసత్వాగ పూర్వకముగు అనాంభావనయను మూలోచ్చేదనముచే నశ్శుద్ధి నిశ్చలవాయువువలె శమించుచున్నది.

అచేతనాదనన్తాత్మా భూత్వా జ్ఞోఽప్యవలోపమః
సంసారమూలకమేణం కురు క్రోడముఖాగ్రవల్. 16

ఓ రామచంద్రా! ఇద్విధమున చిదాభాసుని ద్వీజించి, అనంతాత్మకడనై, చిద్రూపుడనై, శిలవలె నిశ్చలముగనుండి, పరాహముఖాగ్రమువలె (పరాహము తుంగిగడ్డలు మొవలగువానిని ఛేదించు నట్లు) సంసారమూలము నుచ్ఛేదనమొనర్చుము.

కర్మబీజకలాకోశత్యాగ ఏవం కృతో భవేత్
నాన్యథా రాఘవాన్తసే శాన్తమస్తు సదాస్థితమ్. 17

ఓ రాఘవా! ఈరీతిగనే కర్మబీజకళయొక్క కోశము త్యజంపఁబడునుగాని మఱియొక విధముగఁగూడు. కావున నీయంతఃకరణము చిదాభాసుని ఉచ్ఛేదనమొనర్చి సదాశాంతముగనుండుగాక!

కర్మబీజకలాత్యాగే త్వేతన్నాదిత రాత్మని
అవిద్యమానే జీవస్య తజ్జైర్విదితవస్తుభిః. 18

శాన్తైర్న గృహ్యతే కించిన్న చ సంత్యజ్యతేఽపి చ
త్యాగాదానేన జానన్తి తతః శాన్తమాన సమ్. 19

అకాశతూన్యహృదయైర్జ్వలభాస్థితమాన్యతే

క్రియతే చ యథాప్రాప్తం నాప్యేతైః క్రియకేపి చ. 20

ఈ ప్రకారముగ కర్మబీజకర్త త్వజింపబడ. బ్రహ్మముకంటె భిన్నములైన చిదాభాసుడు దృశ్యప్రపంచము జీవునకు మిథ్యకాగా, వేద్యముగు పరబ్రహ్మము నెఱిగినట్టి తత్త్వజ్ఞులగు శాంతులైన మహాత్ములు జేసిని గ్రహించకయు, త్వజింపకయు నుండురు. ఏలయనగా, వారు గ్రహణశ్యాగముల యనుభవమును బొందనివారై శాంతచితులై. అకాశమువలె వికటమై, దృశ్యరహితమైనట్టి తమ యాత్మస్వరూపమునే స్థితిగల్గియుండురు. మఱియు, ప్రవాహపతితములగు కార్యముల జేయుచున్నను వారేమియుఁ జేయనివారే యగుదురు.

ప్రవాహపతితం సర్వం స్పృశతే శాంతమానసమ్
తేషాం కర్మన్ద్రియాశ్చైవమర్థ సంస్థైవ బాలవత్. 21

నదీప్రవాహమందుఁబడిన త్వణ, కాషాది సమస్తమున్న చలించునట్లు, అట్టి తత్త్వజ్ఞుల కర్మేంద్రియములు మనోవికారములేకనే, సగము నిద్రించిన బాలునివలె, చేష్టల నల్పుచుండును.

రనే నిర్వాసనే లభ్యే రసా అప్యతిసీరసాః
నా న స్తిష్ఠన్తి న బహిరజ్ఞాననిపుణా ఇవ 22

నిర్విషయముగు నిరతిశయానందము (బ్రహ్మము) లభించ, భోగానకములగు కరణవృత్తులు రాగరహితములై, తమతమ విషయప్రకాశమున నమనముగ్ధములైనవలెనయి, అంతరమునగాని, బాహ్యమునగాని స్థితినిండకయుండును.

కర్తణో వేదనం త్యాగః స చ సిద్ధః ప్రబోధతః
అవస్తు నేతరేణార్థ కిం కృతేనాకృతేన వా. 23

పూర్వోక్తముగు జ్ఞానమే కర్మత్యాగమైయున్నది. అట్టిజ్ఞానము ఆత్మప్రబోధముచే సిద్ధించును. మిథ్యారూపమైన తదితములగు జీవితముయొక్క అదృష్టముచేఁ బ్రాప్తముగు జేహేంద్రియాదుల చేష్టలు ఒనర్చుటచేగాని, ఒనర్చుకుండుటచేగాని ప్రయోజనమేమియునులేదు.

అవేదనమనంవేద్యం యదవానన మాసితం
శాంతం సమమనుల్లేఖం స కర్తత్యాగ ఉచ్యతే 24

చిదాభాసవర్జితమై, విషయజ్ఞానరహితమై, శాంతమై, సమమై, కృత, అకృత ప్రతినంధానకూన్యమై, వాసనారహితమైనట్టి శుద్ధమైన ఆత్మస్థితియే కర్మత్యాగమనఁబడును.

అపునఃస్మరణం సమ్యక్ చిరవిస్మృతకర్మ తత్
స్థితం స్తమ్భాదరసమం స కర్మత్యాగ ఉచ్యతే. 25

చిరకాలముక్రిందట నాచరించిన కర్మమ మఱచునట్లు, సాంసారిక దృశ్యపదార్థములను పూర్వముగ విస్మరించునట్టి, స్తంభమువ్యభాగమువలె నిశ్చలమైన ఆత్మస్థితి యేదిగలదో, అదియే కర్మత్యాగమనఁబడును.

అత్యాగం త్యాగమితి యే కుర్వతే వ్యర్థబోధినః
సా భుక్తే తాన్వతూనజ్ఞాన్కర్మ త్యాగపిశాచికా. 26

మూలమును (చిదాభాసుని) దృశించినక, తేలము కర్మేంద్రియ సంయమమాత్ర రూపకమైనట్టి త్యాగము నెవరాచరింతురో, అట్టివ్యర్థబోధతోఁగూడిన పశుతుల్యులగు అజ్ఞులను కర్మత్యాగ రూపిణియగు పిశాచి తినివేయుచున్నది.

సమూలకర్మసంత్యాగేనై వ యే శాన్తిమాసితాః
నైవ తేషాం కృతేనార్థో నాకృతేనవా కశ్చన. 27

సమూల కర్మత్యాగమొనర్చి యెవరు ప్రకాంతముగ నుండురో, అట్టివారికి ప్రపంచమున కర్మ నాచరింతుటచేగాని, ఆచరింపకపోవుటచేగాని ప్రయోజనమేమియును లేదు.

సమూలమలముద్ధృత్య కర్మబీజకలామితి
నిత్యమేవసమాధానా న జ్ఞాన్తిష్ఠన్తి తః శుఖమ్. 28

వివేకులగు జనులు కర్మబీజకళను సమూలముగఁ దృణించి, యేకమైనట్టి అత్మయందే నిత్యము సమాహితులై శుఖముగ వెలయుచుండురు.

ప్రవాహపతితే కార్మ్యే ఈషత్స్పృహ అతన్మయాః
ఘూర్ణమానా ఇవ క్షీణా యన్త్రసంచారితా ఇవ. 29

మోక్షలక్ష్యో విలాసిన్యా వ్యసనోపహతా ఇవ
అర్థసుప్తప్రబుద్ధాభాః కామవ్యవనిమాగతాః. 30

వివేకులగువారు అనాసక్తులై, అక్లిమానాదివికారకూన్యమై ప్రవాహపతితములగు కార్మ్యముల నొకింత యాచరించుచు, మదిరోష్టుతునివలెను, యంత్రసంచారితములగు కాషాదిప్రతిమలవలెను నిస్సృహముగఁ దిరుగుచు, మోక్షలక్ష్యియను విలాసిని యందలి అత్యాపత్తిచే స్వదేహదుల అను సంధానము లేనివారివలె నొప్పుచు, సగము నిద్రించిన బాలునివలె చేష్టనల్పుచు పంచమాది భూమి కలను బొందినవారై యుండురు.

యత్సమూలా పరిత్యక్తం తత్త్వకమితి కథ్యతే
అమూలకావస్థ్యాగో యః స శాఖాలవనోపమః. 31

సమూల త్యాగమే త్యాగమనఁబడును. అట్లుకానిది (మూలమును దృశించినక చేయు త్యాగము) శాఖాచ్ఛేదనమువంటిదే యగును.

అశృష్టమూలశాఖాగ్రలవనః కర్మపాదవః
పునః శాఖాసహస్రేణ దుంఖాయ పరివర్ధతే 32

మూలము శ్చేదించుటచే శాఖలయొక్క ముగ్ధభాగము మాత్రము శ్చేదింపఁబడినచో ఈ కర్మవృక్షము మరల వేలకొలది శాఖలతోఁగూర్చి దుంఖమునే కలంగఁజేయును.

అవేదనాత్మనా తేన కర్మత్యాగోఽజ్ఞ సిద్ధ్యతి
క్రమేణ నేతరేణాత ఏతదేవాహరస్యవ.

33

ప్రియుండవగు నో రామచంద్రా! చిదాభానుని యుచ్చేదనముచే కర్మత్యాగము సిద్ధించుచున్నది. కావున, పూర్వోక్తక్రమము ననుసరించియే నీవభ్యాసమొనర్చుచునుండుము. ఇకర క్రమము ననుసరింపవలదు.

యే త్వేవ కర్మసంత్యాగ మకృత్యాస్యత్ప్రకుర్వతే
అత్యాగం త్యాగరూపాత్మ గగనం మారయన్తి తే.

34

ఎవరిటి కర్మత్యాగమాచరింపక, అన్యవిధములగు పాపాదులచే కర్మేంద్రియాదుల సంఘమును మాత్రము గావించుకొని, వారు అత్యాగమునే త్యాగమని యెంచి, ఆకాశమును బాదుచున్నవారగుదురు. (వ్యర్థక్రియ నాచరించుచున్నారని భావము)

బోధాత్మకతయా కర్మత్యాగః సంపద్యతే స్వయం
దగ్ధబీజా నిరివృచ్ఛైర్వక్రియైవ భవేత్క్రియా.

35

అశ్మజ్ఞానము గలుగుటచే కర్మత్యాగము స్వయముగ సిద్ధించుచున్నది. ఏలయనగా, దగ్ధ బీజమువంటిదియు (వాసనావర్జితమును), ఇచ్చారహితమునగు జీవన్ముక్తుల గొప్పయారంభముగల క్రియయు అక్రియయుగలుగును.

బుద్ధిన్ద్రియేహితం కర్మ సఫలం రసభావనాన్
వేస్థితవ్యం కుదామేష స్పందనో నిష్ఫలోఽజ్ఞజః.

36

రజ్జువుచేఁ జుట్టబడిన కూపకాష్ఠముయొక్క క్రియచే జలముకూపమునుండి యీడ్వబడఁ ధాన్యాదిసంపద ఫలించునట్లును, తేలము కూపకాష్ఠముయొక్క వ్యర్థక్రియచే ఫలించనట్లును, బుద్ధి సహితముగు యింద్రియములచే భోగానందరసభావనతోఁగూడి యొనర్పఁబడుకర్మయే ఫలించునుగాని, అన్యముగు శరీరాదుల చేష్టమాత్రముచే నొనర్పఁబడు (వాసనాఽహితముగు) కర్మ ఫలించదు.

కర్మత్యాగే స్థితే బోధాజ్ఞేవన్ముక్తో వివాసనః
గృహే తిష్ఠత్వరణ్యే వా శాన్యత్వభ్యేతు వోదయమ్.

37

జ్ఞానముచే కర్మత్యాగము గావించఁబడ నిక వాసనారహితుండగు జీవన్ముక్తుడు గృహమందుండినను, లేక, వనమందుండినను, ధనాదిసంపదలతోఁగూడియుండినను, లేక, కూడకయుండినను సమానము.

గేహమేవోపశాన్తస్య విజనం దూరకాననం
అశాన్తస్యాప్యరగ్యాని విజనా సజనా పురీ.

38

జ్ఞానముచే బ్రహ్మాంతిహించిన మనుజునకు గృహమే నిర్జనముగు దూరరణ్యమైయున్నది. అశాన్తమగు జనభూస్థులగు మహారణ్యమున్న అనేకజనసంయుక్తముగు పట్టణమైయున్నది.

పరిశాన్తమతే రస్య స్వషేఽప్యప్రాప్తమానవా
నిర్మలా వితథా హృద్యా హృద్యేవ మనభూమికా.

39

ప్రశాంతబుద్ధియగు జ్ఞానికి, స్వచ్ఛమందైనను మనుజునందగ్ధము లేనిదై, నిర్మలమై, విశాలమై, మిగుల రమణీయమైనట్టి మనభూమి హృదయముననే విరాజిల్లుచున్నది.

జ్ఞస్య నిర్వాణదృశ్యస్య నిస్పందార్థా నభోమయీ
శాన్తాశేష విశేషార్థా జగదేవ మహాటవీ.

40

జ్ఞానాగ్నిచే శమించిన దృశ్యముగల జ్ఞానికి యీ జగత్తే, పదార్థముల శబలములేనియు, ఆకాశ (చిదాకాశ) మయమున, సమస్తవిశేషపదార్థములు శమించినదియునగు మహారణ్యమైయున్నది.

అనన్త సంకల్పవతో హృదయసజగత్స్థితేః
హృద్యేవానర్తతే భూమిరజ్జస్యాఖిలసాగరా.

41

ఆ నేకసంకల్పములతోఁ గూడియుండువాఁడును, హృదయమున జగత్తుయొక్కస్థితిని ధరించు వాఁడునగు యజ్ఞానికి హృదయముననే సర్వ సముద్రములతోఁ గూడిన పృథివి విద్యమానమైయున్నది.

జయత్యాజ్ఞస్య దీనస్య వివిధద్వంద్వసంకటా
సారమ్భా వివిధాకారా హృద్యేవ గామమణ్డలి.

42

అజ్ఞానియగు దీనమనుజునకు, నానావిధ సుఖదుఃఖాది ద్వంద్వములను సంకటములచే వ్యాప్తమై, అనేక కార్యారంభసహితమై, పలువిధ ఆకారముతోఁగూడినదైనట్టి గ్రామసముహము హృదయమందే గలదు.

వివిధకార్యవికారదశామయీ
సపురపత్తన మణ్డలపర్వతా
ముకురకోశ ఇవ ప్రతివిమ్బితా
హృది భవత్యమలా మలినే మహి.

43

ఇత్యార్థే శ్రీవాసిష్ఠమహారామాయణే వాల్మీకీయే దేవదూతోక్తే మోక్షో
పాయేషు నిర్వాణప్రకరణే ఉత్తరార్ధే సృశ్యోపశమయోగోపదేశో
నామ తృతీయఃపర్వః । 3 ।

అద్దమండువలె మలినహృదయమున, ధనార్జన, వ్యయాది వివిధకార్యములచే సదాలోభమోహాకోకభయాది వికారదశలచేఁ బూర్ణమై యొప్పునదియు, నగర, మహానగర, దేశ దేశాంతర, భక్త్యత, సహితమునగు యీ నిర్మల పృథివి ప్రతిబింబించుచున్నది.

ఇది శ్రీవాసిష్ఠతాత్పర్యప్రకాశికాయందు. నిర్వాణప్రకరణమున ఉత్తరార్ధమున
సృశ్యోపశమయోగోపదేశమును మూఁడవపర్గము । 3 ।

చతుర్థః సర్గః.

[ఈహాహుతైవ సంసారమాలమిత్యుప పర్వతే
తత్త్వగచ్ఛానహంభావ భావనాదాత్మబోధతః.

అహంత్యమే సంసారమునకు మూలమనియు, అత్యజ్ఞానముచే అనహంభావన యొనర్చుటచే నది త్యజింపబడుచున్నదనియు, నిట పరిరంజింపబడుచున్నది.]

శ్రీవసిష్ఠ ఉవాచ:—

సాహనాదిజగచ్ఛాన్తా బోధే సంవిత్కలాత్మసి
సంశాన్త దీపసంకాశస్త్వాగః సిద్ధ్యతి నాన్యథా. 1

శ్రీ వసిష్ఠః:—ఓ రామచంద్రా! తైలము తయింప దీపమున్ను తయించునట్లు, ఆత్మ జ్ఞానరూపముగు చైతన్యకళ యుదయించుటచే 'అహంత్యా'ది పహితముగు జగత్తు సిద్ధించును. మతయొక విధముగఁ గాదు. (దృఢస్థనకు సర్వదృశ్యత్యాగమే మోక్షము.)

న త్యాగః కర్మసంత్యాగో బోధస్త్వాగ ఇతి స్మృతః
అజగత్ప్రతిభై కాత్మా యేనహనాదిరవ్యయః. 2

కర్మత్యాగము త్యాగముకాదు. బోధయే (సర్వదృశ్యత్యాగరూపముగు ఆత్మసిద్ధియే) త్యాగ మని చెప్పబడినది. జగత్ప్రతిభలేనిచై, శేషించునట్టి - ఏకమై, నాశరహితమై, అహంత్యపరిత మైనట్టి ఆత్మయే సర్వ త్యాగరూపముగు మోక్షమును.

అయం సోహమిదం తస్మ ఇతి నిఃస్నేహదీపవత్
శాన్తే పరమనిర్వాణే ప్రబోధాత్మేతి శిష్యతే. 3

'ఈ దేహమే నేను, ఈ శరీరసంబంధములగు గృహధనాదులు నావి'—ఇట్టి రూపముగు జగత్తు తైలములేని దీపమువలె శమింప, బోధ(చైతన్య)రూపముగు ఆత్మయే శేషించును. అదియే పరమ నిర్వాణముగు మోక్షము.

అయం సోహమిదం తస్మే శాన్తమిత్యేవ యన్య నో
న జ్ఞానం తస్య నో శాన్తిర్న త్యాగో న చ నిర్వృతిః. 4

'ఈ దేహమే నేను, ఈగృహాదులు నావి — ఇవివిధముగు దృశ్యతాదాత్మ్యభావనయొనరికి శమించకుండునో, ఆతనికి జ్ఞానముగాని, శాంతిగాని, త్యాగముగాని, మోక్షరూప సుఖముగాని యుండనేరవు.

మమేదమయ మేవాహమిత్యేతావతి యః క్షయః
బోధాత్మా శివమాశాన్తం తస్మాదన్యన్న విద్యతే. 5

'ఈ ధనాదులు నావి, ఈ శరీరేంద్రియాదులు నేను—ఇట్టి రూపముగు జగత్తు యంగయు శమింప, బోధరూపమై, శివమై, సర్వథా శాంతమైనట్టి ఆత్మయే శేషించును. దాని కన్యముగ నెదియును లేదు.

అహమంశే విదా క్షీణే సర్వమేవ క్షయం గతమ్
న కించిచ్ఛ క్వచిత్క్షీణం నిర్వాణై కఘనం స్థితమ్. 6

తత్త్వబోధచే 'అహం' (దేహభిమాన) అంశము క్షయింప, మమత్వాంశముగు జగత్తంత యునుగూడ క్షయించిపోవును కాని, యథార్థముగ నేదియు క్షయించుటలేదు. ఏలయుఁగా సర్వత్ర నిర్వాణఘనమై, ఏకమైనట్టి ఆత్మయే స్థితిగల్గియున్నది.

అహం విదనహంవిత్వాదేవ శామ్యత్యవిఘ్నతః
ఏతావన్నాత్రసాధ్యేయం కిమివేయం కదర్థనా. 7

అహంభావన యొనర్చు చిత్తుడు 'అనహం'భావనామాత్రముచే నిర్విఘ్నముగ శాంతి నొందును. ఇంతమాత్రముగు సాధనచేతనే ముక్తి సిద్ధించుచుండ నిక అన్యసాధనములఁగూర్చిన క్షేకమేల?

అహంనావామితి భ్రాన్తిర్న చ చిత్వాద్యతేన సి సా
చిత్త్వం చాకాశవిశదమతః కై వసా భ్రమసేతి. 8

నను దేహదులుకాన, శుద్ధచిన్మాత్రుడను అను ఈ అనహంబుద్ధియు ద్వైతకారణమున అహంబుద్ధివలెనే అధ్యాసముని (భ్రమయుని) వచించుచో పంకములోగూడ కలకలంబువు (చిల్లగింజు)వలె అది అహంబుద్ధితోనహం చైతన్యమును విలీనముగుచున్నది. కావున నది చైతన్యముకంటె భిన్నముకాదు. వాస్తవముగ చిత్స్వరూపము అకాశమువలె స్వచ్ఛమై, నిర్లభమైయున్నది. అందీజగద్భాగితి యెట్లుం డగలదు!

న భ్రామో భ్రమణం నైవ న భ్రాన్తిర్భ్రమకోస్తి వా
అనాలోకనమే వేదమాలోకాన్నేదమస్తి తే. 9

యథార్థముగ భ్రమగాని, భ్రమణముగాని, భ్రాంతిగాని, భ్రామకముగానిలేవు, ఇవన్నియు అజ్ఞానముచేతనే సిద్ధించినవి. జ్ఞానముచే నవి నివర్తించ, లేనివేయును.

విద్ధి చిన్మాత్రమే వేదమసద్రూపావమం తతం

తేనాలం మానమాస్త్వైవం సర్వం నిర్వాణమాత్రకమ్. 10

ఓ రామచంద్రా! అనద్రూపమునుబోలి వ్యాపించిట్టి చిన్మాత్రముగనే నీవీసమస్తమునునెఱుఁగుము. అట్లు సర్వము నిర్వాణరూపముగు ఆత్మమాత్రముగనే యెఱిగిన వాడనై మానముగ నుండుము.

యేనైవాశు నిమేషేణ త్వహమిత్యేవ చేతతి
తేనైవ నాహమిత్యేవ చేతిత్యాశు న శోచ్యతే. 11

ఏ యేక్షణముందు చిత్తునకు శరీరాదులందు 'అహం'బుద్ధి, యుదయించునో, శిఘ్రముగ నాయా క్షణముననే ఈ శరీరాదులు నేనుగానను 'అనహం'భావన యొనర్చినచో మరల యాతఁడు దుఃఖము నొందకుండును.

అహం భావనభోధేన నిర్వాణ్యారూఢబాణవత్
అజనమాశు వా క్షీణం తిష్ఠానప్రబలత్వదః. 12

ఓ రామచంద్రా! నిరంతరము 'అహం'భావనయొక్క అభ్యాసముచే 'అహం'భావనను ఆకాశపుష్పమువలె సర్వభామిశ్యగానొనర్చి, ధనుస్సున నారూఢమొనర్చబడిన బాణమువలె సదా ఆపరాజ్యఖండవై, దృఢముగ బ్రహ్మపదమును శీఘ్రంపవలంబించి కాశ్యపముగ జలయుము.

సనభోరామహంతాం త్వం చేతన్నేవమనారతం

సర్వభావైరనార్యాథో భవ తీర్థభవార్ణవః.

18

అహంభావనను నిరంతరము ఆకాశపుష్పమువలె మిశ్యగ నెఱుంగుచు, సర్వభావములచేతను అప్రాప్యమైనట్టి ఆత్మపదమునుబొంది సంసారసముద్రమును దాటినవాడవుకమ్ము.

స్వభావమాత్రవిజయే స్వయం యస్య న వీరతా

తస్యోత్తమపదప్రాప్తో పశోర్బ్రూహి కథైవ కా.

14

స్వాభావికముగ (అజ్ఞానజనితమైన) అహంకారమాత్రమును జయించుటయందెవనికి వీరత్వము లేదో, అట్టి పశువునకు ఉత్తమ బ్రహ్మపదప్రాప్తియందేమి ప్రసంగముండునో చెప్పుము!

షడ్వర్గో నిర్జితః పూర్వం యేనోత్తమవిదా స్వతః

భాజనం స మహాధానాం నేతరో నరగర్దభః.

15

ఏ యుత్తమజ్ఞాని స్వయముగ కామక్రోధాదులకు దన యరిషడ్వర్గమును (ఆర్థుల క్రువులను) ముందుగనే జయించునో, ఆతడే ముక్త్యాది మహాత్మదార్థములకు బాఠ్రుడగును. గాని యితర మనుజులకు గర్దభములు కాదు.

యస్య స్వాసర్వనో వృత్తిరీయమానా జతాథవా

విషయః స నివేకానాం స పుమానితి కథ్యతే.

16

ఎవరి యంతఃకరణమున మనోవృత్తి జయించబడుచున్నదో, లేక, జయించబడినదో, ఆతడే వివేకాదులకు బాఠ్రుడగును మఱియు నాతడే మనుజుడనడగును

అథో దృషదీవామ్నాథో యో య ఆపతతి త్వయి

తస్మాదేవ పలాయన్వ నాహమిత్యేవ భావయన్.

17

ఓ రామచంద్రా! నముద్రమున బడవేయబడిన శిలాది పదార్థములు సముద్రములో అసంగముగ నుండునట్లు నీవును నీకు సంప్రాప్తించిన క్రియాదులందు 'అహం'భావన ('ఈదేహాదులు నేనుగాను. అసంగముగ ఆత్మనే నేనను భావన) యొనర్చుచు నిర్లభముగ నుండుము.

నాహమస్తీతి బుద్ధ్యాపి సోపపత్తి కమవ్యులం

జానానో జ్ఞప్తీమత్రం చ కిమజ్ఞ ఇవ మువ్యాసీ.

18

ఓ రామచంద్రా! 'ఈ శరీరాదులు నేనుగాను'అను 'అహం'భావన నెఱిగియు, ఉత్తమ చిద్రూపమును లెస్సగ ననుభవించుచును అజ్ఞానివలె నేల మోహమొందుచుంటివి?

స జ్ఞేయమర్థతోఽస్తీహ హేమీనావ కటకాదితా

భ్రాన్తిమాత్రాభ్యతే నా చ శామ్యత్యస్మరణే తే.

19

స జ్ఞేయమర్థతోఽస్తీహ హేమీనావ కటకాదితా భ్రాన్తిమాత్రాభ్యతే నా చ శామ్యత్యస్మరణే తే.

సమర్థము నెఱిగినచో కటకాదులన్ని నెఱుంగబడినవేయగును. గాన సర్వకారణకారణమును ఆత్మనెఱిగిన నీకు తదవ్యముగు వి పదార్థమున్ను నిక కారణతః నెఱుంగనదిలేదు. నామయా పాత్యకమును ఈసమస్తమున్ను గేవలము భ్రాంతిమాత్రమైయున్నది. అద్దాని విస్మరణముచే, లేక, ఆత్మజ్ఞానముచే నది శమించును.

యోయో భావ ఉదేత్యన్తస్త్వయి స్పష్ట ఇవానిలే

నాహమస్తీతి చిదవ్యుత్థా తమనాధారతాం నయ.

20

ఓ రామచంద్రా! వాయువందు చలనమువలె నేయే వృత్తి నీయంతఃకరణమున నుదయించునో, చిదాకారవృత్తితోఁ గూడినవాడవై, ఆయావృత్తి నేను గానను ఈభావనచే నద్దానిని నిరాధారముగ నొనర్చివేయుము.

లోభో లజ్జా మదో మోహో యేనాదావితీ నో జితాః

నిరర్థకమనరోఽస్మిన్స కిమర్థం ప్రవర్తతే.

21

ఇట్లు, అహంభావనచేలోభము, లజ్జ, మదము, మోహము మున్నగువానిని మొదటనే జయించనివాని కీయధ్యాత్మజ్ఞానమున మనోరథము నిష్ఫలమగును, యథేష్టాచరణాదుల నిందించు ఈయధ్యాత్మకాస్త్రమున అనధికారియగు యాతఃకేలప్రసరించుచున్నాడో!

అహం త్వం పవనే స్పష్ట ఇవ యత్త్వయి సంస్థితమ్

పరమాత్మని తన్నాన్యదేతత్స్పష్ట ఇవానిలే.

22

వాయువునందు చలనమువలె నీయందే 'అహం' త్వము గలనో, అది, బోధచే నీవు పరమాత్మరూపుడవు కాఁగా, వాయువుకంటె చలనము భిన్నముకానట్లు, నీకంటె వేఱుగాకుండును.

అసర్గసంవిదా సర్గః పరేఽసోఽతివిరాజతే

సంనివేశవిశేషేణ దురథోఽపి హి శోభతే.

23

కంఠమునందు ధరింపబడిన పుష్పమలయందుఁ గల్పించబడిన సర్పాదులబోధచే తన్మాలయందు విలీనమై తిరిగి పుష్పమలగ నే శోభించునట్లు, కూటస్థాద్యయ చిన్మాత్రజ్ఞానముచే పరమాత్మయందు విలీనమై, కద్రూపము నేపొంది శోభించును.

పరమాత్మా తు నోదేతి నాస్తం యాతి కదాచని

న చాస్తాదన్యదస్తీతి కో భావోఽభావ ఏవ వా.

24

యథార్థముగ పరమాత్మ యందయించుటలేదు, అస్తమించుటలేదు. నిత్యోద్ధమమైయున్నది. (కల్పింపవలయున్నట్లు బాధచే అధిష్టానము బాధించబడదుగాన,) మఱియు ఈ పరమాత్మకంటె నన్యముగ నెద్దియులేకయుండ నిక భావాభావములఁగూర్చి వేఱు చెప్పనేల?

పరం పరే పూర్ణం పూర్ణే శాస్తం శాస్తే శివం శివే

ఇత్యేవమాత్రం వితతం నాహం న చ జగన్న ధీ.

25

పరమై, పూర్ణమై, శాంతమై, శివమైనట్టి పరమాత్మ, పరమై, పూర్ణమై, శాంతమై, శివమై

నట్టి పరమాత్మయందు స్థితిగల్గియున్నది. ఇంతమాత్రమగు స్థితియే తత్త్వబోధచే విస్తారముగఁ జెప్పఁబడినది. కావున నిక అహంకారముగాని, బుద్ధిగాని, జగత్తుగాని యెఱుఁగు!

అనిర్వాణే వినిర్వాణం శాస్త్రం శాస్త్రే శివే శివమ్

నిర్వాణమప్య నిర్వాణం సనభోర్థం న వాపి తత్. 26

నాశరహితమై, శాంతమై, శివమైనట్టి బ్రహ్మమందు, నాశరహితమై, శాంతమై శివమైనట్టి బ్రహ్మముస్థితి నొందియున్నది. రజ్జువునందు కల్పితమగు సర్పముయొక్క శమనమువలె, నామరూపాత్మకమైన కల్పితజగత్తుయొక్క శమనము (నిర్వాణము) అశమనమేయగును. వాస్తవముగ బ్రహ్మము ఆకాశాది పదార్థసహితమై యెన్నడును లేదు.

శాస్త్రాఘోరాః ప్రసవ్యాస్తే సవ్యాస్తే వ్యాధివేదనాః

నాహమిత్యేవమాత్రస్య సహనే కా కదర్థనా. 27

మనుజుఁడు శస్త్రప్రహారములను సహించుచున్నాడు. వ్యాధిబాధలనుడగూడ నొర్పుకొనుచున్నాడు. అట్టివా నాతనికి ఈ శరీరేంద్రియాదులు నేనుగానను ఈ 'అహం' భావనామాత్రమును సహించుటయందేమి కష్టముగలదు?

జగత్పదార్థ సార్థానామహమిత్యత్తయోఽబ్జురః

తస్మిన్నిర్మూలతాం యాతే జగన్నిర్మూలతాం గతం. 28

జగత్తునందలి సమస్తపదార్థసమూహములకును దేహదులందలి అహంభావనయే అక్షయముగ అంకురింపఁబడుచున్నది. బోధచే నయ్యది నిర్మూలించఁబడ ఈ జగత్తును నిర్మూలముగ చున్నది.

బాష్పేణేవాహమథేన నిఃసారేణాపి సారవత్

వ్యామలః పరమాదర్శస్తచ్చాన్తా సంప్రసీదతి. 29

పరమాత్మయను స్వచ్ఛమైన యద్దము అహంకారమును ముఖబాష్పముచే నూలివ్యసహితముగఁ గోచరించుచున్నది. ఆ యహంకారమును నిస్సారబాష్పము శమించు అత్మ నిర్మలత్వము నొందుచున్నది.

అహమర్థః పరే వాయూ స్పష్టస్తత్ప్రశమే తు తత్

అనిర్దేశ్యమనాభాసమన స్తమజమవ్యయం. 30

పరమాత్మయను వాయువందు అహంకారమును స్పృందము (చలనము) గలదు. అయ్యది శమించ, అనిర్దేశ్యమై, విదాభాసరహితమై, అనంతమై, అజమై, అవ్యయమైనట్టి విదాకాశమాత్రము శేషించును.

అహమర్థః పురో ద్రవ్యప్రతిబిమ్బప్రవర్జితీ

తచ్చాన్తా సా నిరాభాసమన స్తమజమవ్యయం. 31

అహంకారము యెఱుఁగునగు పదార్థములయొక్క ప్రతిబింబమును చైతన్యమునఁ గలుగఁజేయుచున్నది. ఆ యహంకారము శమించు చైతన్య మాభాసరహితమై, అనంతమై, అజమై, అవ్యయమైనట్టి పరమాత్మరూపమే యగును.

అహమధ్యామ్బుదేక్షితే పరమార్థశరన్నభః

పరయానస్తయా లక్ష్మ్యా స్వచ్ఛయాచ్ఛం విరాజతే. 32

అహంకారమును పేఱుము శమించ, ఆత్మయను శరత్కాలాకాశము, పరమై, అనంతమై, స్వచ్ఛమైనట్టి (మోక్ష) లక్ష్మితోడ నిమిలమై విరాజిల్లును.

అహమర్థమలోస్తు కమవ్యక్తం తామ్ర మజ్గ చేత్

తత్పరం పరమాభాసం సంపన్నం హేమ కాన్తిమత్. 33

ప్రియుఁడవగు రావఁచంద్రా! అహంకారమును తామ్రములముతోటి చిరకాల సంపర్కముచే దీపత్వము (తామ్రత్వము) నొందిన, అవ్యక్తమైన బ్రహ్మమును సువర్ణము శ్రవణాద్యుపాయములచే తదహంకారములముఁజుండి ఓడివడినవా, తిరిగి పరమప్రకాశమానమై కాంతివంతమైనట్టి సువర్ణము (బ్రహ్మము)గ నే చెన్నొందును.

యథా నిరభిధార్థశ్రీర్భజత్వవ్యవదేశ్యతామ్

తథా సహంతా హస్తేయం బ్రహ్మత్వ మధిగచ్ఛతి. 34

సమాద్రమందు లీనమైన సైంధవాది పదార్థముల శోభ, సైంధవాది నామములనుపిడి అనిర్వచనీయమై, సమాద్రరూపత్వము నొందునట్లు, బ్రహ్మమందు లీనమైన అహంత్వమున్న అహంత్వమున్ను, బ్రహ్మరూపత్వమునే పొందుచున్నది.

అస్త్యహస్తే స్థితం బ్రహ్మ సనామేవ పదార్థవత్

శాస్తవత్పదివాభాసం తద్వత్సవ్యవదేశ్యతామ్. 35

సద్రూపమై, శాంతమై, ప్రకాశమయమైనట్టి బ్రహ్మము, అవ్యవదేశ్యము (నిర్దేశ్యంబుఁడగఁగి) అయినను అహంత్వము మున్నగు అల్పపదార్థములకంటె అతిక్రమణమును జూపుటకొరకై, ప్రవృత్తినిమిత్తము బృహత్కలక్షణాదులఁజెల్పు (బ్రహ్మ)మున్నగు నామములచే గల్పించఁబడి నామయుక్తపదార్థములవలెనే వ్యవహరింపబడుచు అహంత్వమందు స్థితిగల్గియున్నది.

అహమర్థో జగద్భీషం యది దగ్ధమభావనాత్

తదహస్తస్యం జగద్భృన్ద ఇత్యాదేః కలనై వ కా. 36

అభావనచే (భావనామూలమును అజ్ఞాననాశముచే) జగత్తుయొక్క లీజమును అహంపదార్థము నశింప, ఇక అహంత్వము, జగత్తు, బంధము, మున్నగువాని కల్పనయే యెఱుఁగు?

సద్రవ్యహృ శివమాత్మేతి పరే నామ కలజ్జితా

ఉదేత్యహంతా కుమ్భుత్వాదివ మృద్ధాతువిస్మృతిః. 37

పరిచ్ఛిన్నమును ఘటాకారముచే వృత్తికయొక్క విస్మృతియొద్దయించునట్లు, సర్దు (రికాలాబాధ్యము) బ్రహ్మము (అపరిచ్ఛిన్నము) శివము (నిరతిశయానందమయము) అత్మ (అపరిచ్ఛిన్నమిదే కరణము) ఈ మొదలగు స్వభావములతోఁగూడిన అస్త్యయందు, అజ్ఞానమువలన, అవ్యభావముల సంకచ

రూపముగ నామముచే కళంకితమైనదియు, తస్యభావచతుష్టయ రహితమైనదియునగు, 'అహంత్వము' ఉదయించుచున్నది.

అహమర్థాదియం బీజాత్సత్తా బిమ్బలతోఽథితా

యస్యాం జగన్మనస్తాని ఫలాన్యాయాన్నియాన్నిచ. 38

ఈ 'అహం'పదార్థమును బీజమునుండి యీచ్ఛత్వసత్తయను ప్రతిబింబితలతో యావిర్భవించినది. వానియందనంతములైన జగద్రూపఫలము లుత్పన్నములై నశించుచున్నవి.

సాద్ర్యబుద్ధ్యర్థీ నదీ నేయం రూపాలోకేషణాదికా

అహమర్థస్య ముచిబీజస్యాన్తశ్చమత్కృతిః. 39

ఈ అహంకారమును మఠిబీజ (మిరియ) మందు పర్వత సముద్ర పృథివీ నదీసహితమున్ను, రూపాదిభాష్యాంధ్రియః విషయయుక్తమున్ను, మనస్సహితమున్ను తస్యనోగోచరమునగు కామసంకల్పాది పృత్తియుతమున్ను నగు చమత్కృతి యుదయించుచున్నది.

ద్యౌః త్తమా వాయురాకాశం పర్వతాః సరితో దిశః

ఇత్యామోదోఽహమర్థోగ్రకుసుమస్య వికాసినః. 40

అంతరిక్షము, పృథివీ, వాయువు, ఆకాశము, పర్వతములు, నదులు, దిక్కులు, ఇవి యన్నియు అహంకారమను వికసిత పుష్పముయొక్క సుగంధములు.

అహమర్థః ప్రవిసృతః ప్రకటి కరుతే జగత్

సద్రూపాలోకమననం ప్రవృత్త ఇవ వాసరః. 41

దివసము (పగలు) ప్రారంభమగుటతోడనే రూపాదల ప్రకాశమును, మనఃమును గావించునట్లు, అత్మయందు అహంకార ముదయించుటతోడనే జగత్తును ప్రకటమొనర్చుచున్నది.

ప్రవృత్తేన దినేనార్థః ప్రకటిక్రియతే యథా

అనజ్జగదహన్తేన త్తేనాన్నిర్మీయతే తథా. 42

దివసము ప్రారంభమగుటతోడనే పదార్థముల బ్రకటింపఁటలు, అహంకారము భావనా మాత్రముచే త్తేనాన్నిర్మీయతే తథా.

అహమిత్యర్థదుస్సైలలనో బ్రహ్మణి వారిణి

ప్రసృతో యత్తదాశ్చేతత్ప్రజగచ్ఛ కళం సితం. 43

బ్రహ్మమును బలహందు, అహంకారమను దుష్టతైల బిందువు పడుటతోడనే అది వెంటనే విస్తరించి ముల్లోకములను శ్వేతచక్రాకారముగ సీత నిండుచున్నది.

ఉన్నేషచూత్రేణాహన్తా జగన్మనఃసత్త్వహా

స నిమేషేణ ద్భగివ సత్యానీత్యవ్యసన్తలప్. 44

అహ! తెఱచియుండు దోషయుక్తమును సేత్రము, అసత్యములైనను జగత్తులను సత్యములుగ ననుభవించునట్లు, రెప్పపాటుకాలములో ఈ అహంత్వము అనేకజగముల ననుభవించుచున్నది.

అహమర్థే ప్రవిసృతే సంసారో హ్యనుభూయతే

నాన్తర్యాయ పరిక్షితే లోచనస్యేన తారకే. 45

మాయాబడకయు, క్షయింపకయునుండు (తెఱచియుండు) కనుగ్రుడ్లు - పదార్థములఁ గాంచునట్లు అహంకారము విస్తరింప జగత్తు ననుభవించుచున్నది.

అహమంశే నిరంశత్వం నీతే శాశ్వతసంవిదా

శామ్యతీయమశేషేణ సంసారమృగతృప్తికా. 46

నిరంతరపరమాత్మజ్ఞానముచే అహంకారము నిశ్శేషముగ నశింప, ఈసంసారమును మృతృష్ణ (నిండువావులు) పూర్ణముగ శమించిపోవుచున్నది.

స్వసంవిద్యావనా మాత్రసాధ్యేఽస్మి స్వరవన్తని

సిద్ధమాత్రాత్తని సైవరం మా భేదం గచ్ఛమాభ్రమిమ్. 47

ఓ రామచంద్రా! స్వప్రకాశమును చిన్మాత్రముయొక్క భావనామాత్రముచే సాధ్యమై, స్వతస్సిద్ధమైనట్టి ఆత్మయను శ్రేష్ఠవస్తువుయొక్క ప్రాప్తియందు భేదమునుకాని, (అహంభావనాది) భ్రమనుగాని పొందకుము.

స్వయత్నమాత్ర సంసారాధ్యాదసహాయాది సాధనాత్

అనహంవేదనాన్నాన్యచ్ఛేయః పశ్యామి తేనఘ 48

పాపరహితుండవగు నో రామచంద్రా! ఇతర సహాయములగు సాధనలలేకనే, స్వయత్న మాత్రముచే సులభసాధ్యమగు ఈ 'అహం' (బ్రహ్మ)భావనకంటె అన్యముగ నీకు శ్రేయోద్రుదమైనదగు మఱిదేనినిగూడ నేను గాంచుటలేదు.

విస్తృత్యాహంత్వమాస్వ ప్రవిసృతవిభవః పూరితాశేషవిశ్వో

విష్వక్తైలాన్తరిక్ష క్షీతిజలధిమరున్దారూపోఽమలాత్తా

స్వనః శాన్తో విశోకః కరణముల కలా వర్జితో నిష్ప్రపఞ్చో

నిః సంచారశ్చరాత్తా సకలమసకలం చేతి సిద్ధాన్తసారః. 49

ఇత్యార్థే శ్రీవాసిష్టమహారామాయణే వాల్మీకియే దేవమాతోకే మోక్షోపాయేషు నిర్వాణప్రకరణే ఉత్తరాధ్యాయో అహన్తానిరాసో నామ

చతుర్థః సర్గః 141

ఓ రామచంద్రా! నీవు ప్రథమమున స్వప్రకాశభావమును మఱచి, నలువైపుల విస్తరించి యున్న పర్వత, అంతరిక్ష, పృథివీ, నముద్ర, వాయువులచ్యూరూపమును, వానిమార్గముగ ఆకాశము యొక్క స్వరూపమునుబొంది ఇవిధమున విశ్వమంతటినీ పరిపూరిత మొనర్చి, బ్యాపించిన విభవముగల వాడవై, సమష్టిభావముతోటియుండుము. పిదప, 'చరాచరజగఁబంతయు నిష్ప్రపంచరూపముగ బ్రహ్మమే' అని యిట్లు ప్రపంచమును నిశేధముగావించి, స్వప్రకాశుడవై, కాంతుడవై, దుఃఖరహితుడవై, కరణముల (ఇంద్రియ, మానసాదుల) మలుములుగాని, కళ్ళలుగాని లేనివాడవై, నిర్మలాత్ముడవై ను.

యును. ఏలయనగా, అధ్యారోప, అపవాదములచేతేషిందు నిష్ప్రపంచమైనట్టి శుద్ధాత్మయే సర్వ వేదాంత సిద్ధాంతసారమై యున్నది.

ఇది శ్రీవాసిష్ఠతాత్పర్యప్రకాశికయందు నిర్వాణప్రకరణమున ఉత్తరార్థమున అహంతానిరాసమును నాల్గవ సర్గము || 4 ||

పక్ష్యమః సర్గః

[కాత్రం జితేంద్రియేష్యేన సఖలం సేతకేష్వీతి వసిష్ఠేన భుశుణ్డోక్తా విద్యాధరకథోచ్యతే.

జితేంద్రియలయందే వేదాంతాదికాస్త్రముల యధ్యయనము సఫలమగునుగాని అజితేంద్రియ అందుగాదను నివ్విషయముమగుర్ని భుశుండునిచే వచింపబడిన విద్యాధరకథను వసిష్ఠమునిండుడు శ్రీరామచంద్రునకు పర్ణించి చెప్పట యిట్లుగాననగును.]

శ్రీవసిష్ఠ ఉవాచః—

స్వభావం స్వం విజిత్యాదావిద్వీయాణాం సచేతసాం
ప్రవర్తతే విచేకే యః సర్వం తస్మాశు సిద్ధతి. 1

శ్రీవసిష్ఠః—ఓ రామచంద్రా! విషయములవైపునకు బరువడునట్టి తనయొక్క మన స్పహితమగు సమస్తేంద్రియముల స్వభావమును మొమ్మొట్ట జయించి, ఆతిమ్మట వేకాదిసాధనము లందుఁ బ్రర్థించువానికి సర్వమున్న శీఘ్రముగ సిద్ధింపదున్నది.

స్వభావమాత్రం యేనా నర్నజితం దగ్ధబుద్ధినా
తస్మాత్తమ పదప్రాప్తిః సకతాతైలదుర్లభా. 2

సప్తబుద్ధియగు యెవడు మొట్టతనస్వభావమాత్రమును అంతఃకరణమున జయింపకుండునో, అతనికి నిశుకయందుఁ దైలమునలె నుత్తమమగు ఆత్మపదప్రాప్తి దుర్లభమేయగును.

శుద్ధేఽల్పైఽపుష్పదేశో హి నిర్మలే తైల బిన్దువత్
లగత్కృతానచిత్తేషు నాదర్శ ఇవ మూక్తికమ్. 3

శుద్ధ చిత్తునియందు అల్పపదేశమైనను, నిర్మలపస్తానిలందు తైలబిందువునలె శీఘ్రముగఁ బ్రవేశించును. తిష్ఠిపెట్టిన యద్దమందు మూక్తిములు ప్రతిబింబించనట్లు, సాధనచతుష్టయమాలేని చిత్తముగలవారియం దాయుపదేశము ప్రవేశింపదు.

అత్రైవోదాహర నీమమితిహాసం పురాతనం
మమ పూర్వం భుశుణ్డేన కథితం మేరుమూర్ధని. 4

ఇవిషయమున, పూర్వము మేరుపర్వతశిఖరముపై భుశుండునిచే నాకుఁజెప్పబడిన యొక పురాతనమైన కథ నుదాహరించుచున్నాను, వినుము.

పురా భుశుణ్డ! కస్మింశ్చిత్పుష్ప అసీత్—థానరే
మయా కదాచిదేకా నైమిరోః శిఖరకోటరే. 5

పూర్వము మేరుపర్వత శిఖరముయొక్క యొకానొక గూహయందేకాంతస్థానమున విరాజ మానుఁడై యున్న భుశుండుని, అధ్యాత్మికభావనంగమన సే నిట్లడిగితిని—

ముగ్ధబుద్ధిమనాత్మజ్ఞం కం త్వం సుచిరజీవితం
స్మరసీతి మయా పృష్టేనోక్తం తేనేదమజ్ఞ మే. 6

'ప్రియుడా! ముగ్ధబుద్ధియు (ఇంద్రియజయములేనివాఁడును), ఆత్మజ్ఞానరహితుఁడును, దీర్ఘ కాలము జీవించినవాఁడునగు యే ప్రాణిని నీవు స్మరించుచున్నావు?' సే నిట్లడుగు నంతనాతడిట్లు వచించె.

భుశుణ్డ ఉవాచః—

అసీద్విద్యాధరః పూర్వమనాత్మజ్ఞః సుభేదితః
లోకాలోకాన్తరశృణ్ణే శుష్క ఆరోగ్య విచారవాన్. 7

భుశుండుడు—మహాత్మా! పూర్వము లోకాలోకాంతర పర్వత శిఖరముపై, ఆత్మ జ్ఞానములేనివాఁడును, జయింపబడని యింద్రియములచే మిగుల భేదమొందువాఁడును, తపస్సు మున్నగు వానిచే శుష్కించినవాఁడును, సదాచారసంపన్నుఁడును. విచారవంతుఁడునగు విద్యాధరుఁడొకఁడు గలఁడు.

తపసా బహురూపేణ యమేన నియమేన చ
అక్షీణాయురతిష్ఠత్స పురా కల్పచతుష్టయమ్. 8

అనేకవిధములగు తపస్సుచేతను, యమ, నియమములచేతను త్షయింపని యాయాపుగల వాఁడై పూర్వము నాలుగుకల్పములవల కాలఁడుండియుండెను.

తతశ్చతురే కల్పాన్తే వివేక సస్య చోదభూత్
విదూరస్యేవ వై దూర్య మాచిత్యాజ్ఞలదోదయాత్. 9

తదుపరి నాల్గవకల్పముయొక్క చివర, మేఘావయముచే విదూరమగు భూమియందు వైదూర్యమణి యుద్భవించునట్లు, 4. రకాలతపస్సుచే నాతనికి వివేకము జనించెను.

పునర్నృతిః పునర్జన్మ జరా మేతి విభావయన్
లజ్జేహం తత్కిమేకం న్యాత్థిరమిత్యవమృత్య సః. 10

'మలముల జన్మము, మరలమరల మృత్యువు, మరలమరల వాఙ్మక్యము జీవునకుఁ గలుగు చున్నవి. దీనిని విచారించుచు సేను లజ్జితుఁడనగుచున్నాను. కావున నెఱుంగియుండవో, ఆటువంటి స్థిరపస్తవోకటి యేదయైయుండును?— అని యిట్లార్చఁడు విచారణయొక్కెన,

మామాజగమ సంప్రప్తమప్తాదతమయీం పురీం
స్వాముపొహ్య విరక్తాతా సంసారాసతాం గతః. 11

కుంచప్రాణ, దశేంద్రియ, మనో, బుద్ధి, నూలదేహంబులను బదునెనిమిది అవయవములతో గూడిన తనపురమును (ఉపాధి) చిరకాలమువరకు ధరించుటచే మిగుల త్రాంతుండై, సంసారము యెడల విరక్తిగల్గి, (తారణోపాయమునుగూర్చి) నన్నడుగుటకై యాతండు నాచెంతను వచ్చెను.

న మత్సమీపమాగత్య కృతోదారనమస్కృతిః

మత్స్యాజితోఽవసరత ఉవాచేదమనిన్దితమ్.

12

అట్లు నావద్దకువచ్చి, ఆదరముతోటి నమస్కరించెను. నేనున్న నాతని మచితరీతి సత్కరింప నంత ప్రశ్నావసరమును బొంది యాతండ్రియు తహవాక్యములఁ బలికెను —

విద్యాధర ఉవాచ:—

మృదూని పరితాపీని దృవద్వ్యథబలాని చ

చేదే భేదే చ దక్షాణి స్వశస్ట్రాణీన్ద్రియాణి చ.

13

విద్యాధరుండు:—మహాత్మా! విషయములందు శీఘ్రముగఁ బ్రవేశించుటచే గోమలములును తదుపరి సంతానమును గలుగఁజేయునవియు, తమవిషయములనుండి తొలగఁగంచుచే నతిదృఢములును, భేదన, భేదనములందు నిపుణులునునగు నిజేంద్రియములకును, శస్త్రములకును భేదమేమియునులేదు.

పర్యాకులాని మలినాని విపత్రుదాని

దుఃఖోర్మిమన్ది గుణకానన పావకత్వాత్

హార్దాన్ధకారగహనాని తమోమయాని

జిత్యేన్ద్రియాణి సుఖమేతి చ కిం మమార్హైః.

14

ఇత్యాదే శ్రీవాసిష్టమహారామాయణే వాల్మీకీయే దేవదూతోక్తే మోక్షో

పాయేషు నిర్వాణప్రకరణే ఉత్తరాధ్యాయోపాఖ్యానే విద్యా

ధరప్రశ్నో నామ పంచమః సర్గః || 5 ||

మహాశయా! ఈ యింద్రియములు హృదయమందు రూఢినొందిన అంధకారయంత్రములైన యరణ్యములవంటివై, తమోమయములై, కామాదిమర్కటములచే వ్యాకులములై, విపత్తిగలుగఁజేయునవై, పదార్థములను దుఃఖరూపతరంగములచే బూర్ణములై, మలినములై, గుణములను వనమును దగ్ధమొనర్చున పగుటచే దాహాద్రవములైయున్నవి. వీనిని జయించుటచేతనే మనుజుండు సుఖవంతుఁడు కాఁగలడు. కావున, ఈవిద్యాధరభోగములచే నాకేమి ప్రయోజనము! (అనగా, వానియెడల విరక్తుఁడనై యుపదేశముకొఱకుఁ దమ్ముల శరణుబొందుటకై యేఁతెంచితిని భావము)

ఇది శ్రీవాసిష్టతాత్పర్యప్రకాశికయందు నిర్వాణప్రకరణమున ఉత్తరాధ్యాయమున

విద్యాధరోపాఖ్యానమున విద్యాధరప్రశ్నయను నై దవ సర్గము || 5 ||

షష్ఠః సర్గః.

[విద్యాధోగప్రసక్తేన చిరం స్వేన పరీక్షితాః

ఇహ విద్యాధరభోక్తా విషయేన్ద్రియాదుర్నయాః

విద్యాధోగములం దానక్తములును, చిరకాలమువఱకుఁ బరీక్షింపఁబడినవియునగు ఇంద్రియములయొక్కయు, విషయములయొక్కయు దుష్పత్వమును విద్యాధరుండు పరీక్షించుట యటుఁ గాననగును]

విద్యాధర ఉవాచ:—

యదుదారమనాయాసం త్తయూతిశయ వర్జితమ్.

షడం పావనమాద్యస్తరహితం తద్వదాశు మే.

1

విద్యాధరుండు:—మహాత్మా! సత్యదుఃఖసౌమ్యే, సహజానందరూపమై, త్తయూతిశయ వర్జితమై, ఆద్యంతరహితమైనట్టి పరమపావనమైన పదమేదిగలదో, అద్దానిని నాకు శీఘ్రముగవచ్చిపుడు.

ఏతావస్తమహం కాలం సుప్త ఆసం జడాత్మకః

ఇదానీం సంప్రబుద్ధోఽస్మి ప్రసాదాదాత్మనో మునే.

2

ఓ మునీంద్రా! ఇంకకాలమువఱకు నేను జడాత్మకుఁడనై నిద్రించుచుంటిని. ఇపుడు మనస్సు యొక్క తీవ్రవైరాగ్యమును ప్రసన్నత్వముచే జాగృతుఁడనైతి.

మనో మహామయోత్తమం యుభయజ్ఞానవృత్తిషు

మాముద్ధర దురస్తేహం మోహదహమితి సితాత్.

3

మహాత్మా! మనస్సుయొక్క ఖహరోగరూపమైన కామముచే సంకల్పఁడనై, అజ్ఞానవృత్తిలందు షోభనొందుచు, దుశ్చేద్యమైన కర్మతోఁ గూడుకొనియున్నట్టికన్ను, అనాత్మయం దాత్మాభిగానము కలుగఁజేయునదైన మోహము (అజ్ఞానము) నుండి యుద్ధరింపజేడెద.

శ్రీమత్సపి పదన్త్యాశు శాలనాః కాలరాదయః

గుణవత్స్యుగ్రపత్రేఽపి తుహినానీవ పఙ్కజే.

4

లక్ష్మికి ఆధారమున్ను, గుణవతి (కమలనూత్రముతోఁ గూడియున్నది)యు, గోమృశక్రములు గలదియునైనను కమలముపై పంచువించ వులు పడునట్లు, అనేక వికార్యములతోఁ గూడియున్నవాడను, గుణవంతులునైయున్నను, అజీతేంద్రి యత్వకారణమునను, ఆత్మజ్ఞాన రాహిత్యమువలనను, విద్యాధరులపై కామ, క్రోధాది దుఃఖబాఘలున్ను, భయ, కాగ్నిత్యాది దోషములున్ను వచ్చిపడుచున్నవి.

జాయంతే చ మ్రియంతే చ కేవలం జీర్ణజనవః

న ధర్మాయ న మోక్షాయ మశకా ఇవ పఙ్కజే.

5

జ్ఞానాభావముచే, కేవలము శిథిలీభూతులైన విద్యాధరాది దేవయోనులున్ను కమలమునందలి దోమలవలెఁ బుట్టుచు చచ్చుచునున్నారు. మఱియో, విషయలంఘలుగటచే వారు ధర్మముకొఱకుగాని మోక్షముకొఱకుగాని ప్రయత్నించుటలేదు.

భావైశ్చర్యేన తైశ్చర్యేన తుచ్ఛాలమ్భ విడవ్యునైః
చిరేణపరిభిన్నాః స్తో విప్రలమ్భాః పునః పునః.

6

తుచ్ఛమైన యల్పముఖము నొసంగునవియు, పూర్వమునేక పర్యాయములను భవించబడిన వియనగు అయాశబ్దాది విషయములచే, విషయేంద్రియ స్పర్శములను పంచనోపాయములద్వారా మరల మరల పంచిపడచినవారమై చిరకాలము మేము మిగుల భిన్నులమైయున్నాము.

నానోస్త్వస్య న చ స్థైర్యావస్థాః విశ్రాంతమాననమ్

భ్రమన్తో భోగభక్తేషు మరు భూమిష్వివాధ్వనః.

7

మనస్సునకు విశ్రాంతి లేక, మరుభూములందువలె త్నాభంగమైన భోగములందుఁ జరించుచున్న నాకి సంతాపవర్ణముయొక్క అంతముగాని, సిద్ధిత్వముగాని లేకయున్నది.

అపాతమధురారమ్భా భజ్గురా భవహేతవః

అచిరేణ వికారిణ్యో భీషణా భోగభూమయః.

8

గుసార దుఃఖమునకు హేతువులైన యీ భోగసిద్ధి లారంభమున త్నాకాలము మాత్రమే రమణీయముగఁ దోచునవియు, త్నాభంగగురములును, శీఘ్రముగనే వికారయుక్తములగునవియు, భయంకరములు నైయున్నవి.

మానావమానవరయా దురహంకారకాంతయా

నరేమే వామయా తాత హతవిద్యాధరశ్రియా.

9

ఓ మునీంద్రా! మానావమానతత్పరయు, దుష్టమగు అహంకారముగలవారికి ప్రియమైనదియు విశేషములఁ బ్రతికూలమైనదియునగు విద్యాధరసంపదయును కాంతతోటి నేను రమింపఁను.

దృష్టాశ్చైత్రత్రాఫోద్యాన భవః కుసుమకోమలాః

కల్పవృక్షలతా దత్తనమస్త విభవశ్రియః

10

శ్రుష్టుములచేఁ గోమలమైనట్టి సంపదవభూములను నేను గాంచితిని. కల్పవృక్షలతలచే నొసంగబడిన యైశ్వర్యము లన్నింటిని బొందితిని.

విహృతం మేరుకుక్షేషు విద్యాధరపురేషు చ

విమానవరమాలాసు వాతస్కన్ధస్థలీషు చ.

11

మహాత్మా! మేరుపర్వత కుంజములందును, విద్యాధరల నగరములందును, శ్రేష్ఠములైన విమానములయొక్క మాలలందును, ఉత్తమవాయువుతోఁగూడిన స్థలములందును, నేను బాగుగ విహరించుచుంటిని.

విశ్రాంతం సురసేనాసు కాన్తాభుజలతాసు చ

హరిహరవిలాసాసు లోకపాలపురీషు చ

12

జీవతల సైశ్వర్యములందును, విలాసముచే మనస్సును హరించునట్టి స్త్రీల భుజారూపలలలందును, లోకపాలర పురములందును నేను జీరకాలము విశ్రమించితిని.

న కించిదుచితం సాధు సర్వమాది విజృంభణా
దగ్ధం భస్మాయతే తాత విజ్ఞాతమధునా మయా.

13

మహాశయా! కాని, ఇంకదియు యోగ్యమైనదియు, సుఖదాయకమైనదియు లేదని యిప్పుడు నేనెఱిగితిని. హతీయు నవియన్నియు మానసిక కృష్ణులు విషముయొక్క యుష్ణత్వముచే దగ్ధమై భస్మమునలె నిప్పుడు నాకుఁ గానుపించుచున్నవి.

యోపాలోకనలోలేన వనితానన గృధ్నునా

నావభాసేన దోషాయ దుఃఖం నీతోస్మి చక్షుషా.

14

దూషగ్రహమునఁ జంచలములైనవియు, స్త్రీల ముఖముల గాంచుటయందు మిగుల యతి లాషగలవియు, ప్రకాశముక్తములు నగు యీ నేత్రములచే (స్వవిషయసంగ కారణమున) దుఃఖమునే పొందితిని.

ఇదం గుణావహం నేదమితి ముక్త్యా వికల్పనమ్

రూపమాత్రాను సారిత్యాదవస్తుస్యపి ధావతి.

15

వనితాదులందు వస్త్రాభరణములే శోభాదాయకములుగాని రక్తమాంసాదులు కావు—అను నిర్విధముగ వస్తువులందుఁగని గుణావహమైనది, ఇది కాదను' ఈవివేకము లేకయే నేలము రూపమాత్రముచెంటు తుచ్ఛవస్తువునుగూర్చి యీ నేత్రము బయవిచుచున్నది.

తావదాయాతి విరతిం న వశం యావదాపదామ్

నానా బన్ధవరం చేతః పరానరేహితోన్ముఖమ్.

16

నానాభిధములగు బంధవాదుఁ గలుఁగేయు కర్మలందుఁ దత్పరమై, మరణాది మహా అన్ధము గలిగించు దుర్వ్యుంజములం దాసక్తమై చిత్తమొత్తవలె నరకాద్యాపవల వశమును బొందుచుండునో, అంతవఱకుది విరతి (ఉపరతి)ని గొందనేరదు.

ఘ్రాణసీలేదనర్థాయ ధావచ్చైవాభిరః స్ఫుటమ్

న నివారయితుం తాత శక్నోమిహ హయం యథా.

17

ఓ మునీంద్రా! నలువైపుల ప్రత్యక్షమగు అనర్థముల కొఱకుఁ బయవిచుచున్న యీ ఘ్రాణేంద్రియమును, దుష్టాశ్రియమునలె నేనీట నివారించజాలకున్నాను.

గన్ధోదక ప్రణాలేన ముఖశ్వాసానుపాతినా

వైరిణేవాతిదోషేణ ఘ్రాణేనాస్మి నియోజితః.

18

ఒకానొకరు గొప్పనోప కారణమున శత్రువుచే బలవంతముగ పోకరింపఁ బడినవారై దుర్బంధయుక్తమైన స్థానమున నియోగించఁబడువిధమున, నేనున్న శ్లేష్మాది దుర్బంధోదకముతోఁ గూడినదై, ముఖశ్వాసాది యుక్తమైనట్టి ప్రణాళికారూపమైన ఘ్రాణేంద్రియముచే నద్దానిబలమున నియోగింపఁబడుచున్నాను.

చిరం రసనయా చాహమనయా నయహీనయా

గజగోమాయుగుప్తేషు దుఃఖాద్విష్వలమాహతః. 19

భక్త్యా భక్త్యుల గూర్చిన విచారణలేనట్టి యా జీవ్యోద్దియముచేతను, గజ, శృగాలము (నక్క-) లచే రక్షింపబడునట్లే, క్రిమిక్షిబకపక్ష్యాదియోనిరూపములైనట్టి దుఃఖరూప భర్తృత్వములపై నేను విసరిజేయుచుండుచున్నాను.

నిరోద్ధం న చ శక్నోమి స్వర్గులమ్పటతాం త్వచః

గ్రీష్మకాలసమిద్ధస్య తాపమంశుమతో యథా. 20

గ్రీష్మకాలమండలి ప్రదీప్తుడగు సూర్యునితాపమును నిరోధింపజాలనట్లు, త్వగింద్రియము యొక్క స్వర్గులాలత్యమును నేను నిరోధింపజాలనున్నాను.

శుభశబ్దరసార్థినో మనేః శ్రవణశక్తయః

మాం యోజయన్తి విషమే తృణేచ్ఛా హరిణం యథా. 21

సుఖదాయకమైన శబ్దరసము యొక్క యాస్వాదనమున ననురాగము గలిగియున్న శ్రవణ శక్తులు, కోమలత్వము నభిలషించు హరిణమునవలె నన్న భయంకర స్థానమున నియోగించుచున్నవి.

ప్రణతాః ప్రియకారిణ్యః ప్రహ్వభృత్యనమిరితాః

వాద్యగేయరవోన్మిత్రాః శుభశబ్దశ్రవయః శ్రుతాః. 22

ప్రియమొనర్చువారును పండనమాచరించు వారును, విసమ్రులునగు భృత్యాదులచే నుచ్చరింపఁ బడిన వాద్య, గానశబ్దములచే మిథిమలైన యనేకశుభశబ్దముల వైభవమును నేను వినియున్నాను.

శ్రీయః స్త్రీయో దిశశ్చైవ తటాశ్చామ్నోధి భూభృతామ్

దృష్టా విభవహారిణ్యః ప్రకర్షణస్మణి భూషణాః. 23

శబ్దవంతములైన మణులయొక్క, యాభరణములను ధరించువారును, తమ దైత్యవ్యములచే మనస్సును పొరించువారునగు అనేక స్త్రీలను, విభవములను, దిమ్మలను, సముద్ర, పర్వతాదుల తీరములను నేను గాంచితిని.

చిరమాస్వాదితాః స్వాదు చక్షుత్కారమనోరమాః

ప్రహ్వకాంతా జనానీతాః పడ్రసాగుణ శాలినః 24

తమరుచియొక్క చమత్కారముచే మనోరమమైకవియ, కిషక్రులను స్త్రీలచే గొనిరాఁ బడినవియ పడ్రసములమేళన, పాకచాతుర్యరూప గుణములచే కోభాయమానములు నగు పదార్థము లను జరికాలము నేనాస్వాదించితిని.

కౌశేయకామినీ హరకుసుమా సరణానిలాః

నిర్విఘ్నమభితః స్పృష్టా భృశమాభోగభూమిషు 25

పట్టువస్త్రములను, స్త్రీలను, హరములను, పుష్ప శయ్యలను, సుగంధ కీరలనుండ వాయు వులను, భోగశీతులందు నేను బూర్ణముగ నిర్విఘ్నతా శ్వాకముగ స్పృశించితిని.

వధూముఖాపగ్ధిపుష్పసమాలవృన్ భూమయః

అనుభూతా మునే గన్ధా మద్దానిలనమిరితాః. 26

ఓ మనీంద్రా! ఉత్తపస్త్రీల ముఖములను, చందవావ్యవధులను, పుష్పములను, కన్నారీ కర్పూరాదుల లేపనశీతులను, మందవాయువుచే గొనిరాఁబడిన యనేక సుగంధములను నే ననుభవించితిని.

శ్రుతం స్పృష్టం తథా దృష్టం భుక్తం ఘాతం పునః పునః

సంశుష్కవిరసం భూయః కిం భజామి వదాశు మే. 27

మహాత్మా! శబ్ద, స్పర్శ, రూప, రస, గంధములను విషయములను నేను మరల మరల వింటిని, స్పృశించితిని, కాంచితిని, భుజించితిని, మూర్ఛింపితిని. కాని యవియన్నియు నిపుడుమిగుల శుష్కప్రాముఖ్యముగను, రసహీనముగను గన్పట్టుచున్నవి. కావున తిరిగి నేనిపుడు దేనినినేవింపవలెనో శీఘ్రముగ వచింపజేడెద.

భుక్త్వా వర్షసహస్రాణి దుర్భోగపటలీమిమామ్

అబ్రహ్మస్తవ్యవర్జ్యం న తృప్తిరపజాయతే. 28

బ్రహ్మద్విధులు (తృణ) పర్వతముగల యీ దుష్టమైన భోగనమాహమంతటిని వేలకొలది పశువులను లనుభవించినను తృప్తిగలుగదు.

సామ్రాజ్యం సుచిరం కృత్వా తథా భుక్త్వా వధూగణమ్

భంక్త్వా పరబలాన్యుచ్చైః కిమపూర్వమవాప్యతే. 29

మహాత్మా! ఉత్తమ చక్రవర్తియొక్క రాజ్యమును చిరకాలమే, అనేక లలవాగణంబుల సమభవించి, శత్రుబలంబుల బూర్ణముగఁ దనుమాడినను ఈ జీవుఁ డపూర్వముగ పదార్థమును దేనిని బొందుచున్నాఁడు?

యేషాం వినాశనం నాసీద్వైర్భుక్తం భువనత్రయమ్

తేఽపి తేఽవ్యచిత్రేణైవ సమం భస్మపదం గతాః. 30

ఎవరికి (హిరణ్యకశిపుఁడు మున్నగువారికి) వినాశములేవో, ముల్లోకముల నెవ రనుభవించిరో అట్టివారుకూడ శీఘ్రముగనే భస్మపదమును బొందిరి.

ప్రాప్తేన యేన నో భూయః ప్రాప్తవ్యమవశిష్యతే

తత్రాప్తా యత్నమాత్మితేత్కష్టయాపి హి చేష్టయా. 31

దేని బొందిననో మరలంపొందదగినదేనియు మిగిలియుండదో, అద్దానిప్రాప్తికొఱకే కష్టాచరణముచేసెను బ్రయత్నింపవలెను.

యేన కాన్తాశ్చిరం భుక్తా భోగాస్తస్యేహ జన్తుభిః

దృష్టా న కస్యచిన్మార్గిన్ తరురోన్యమప్లవత్స వా. 32

ఎవడు చిరకాలము వరితాగణంబును, తదితరములగు అనేక విషయభోగములను ననుభవించినో, అట్టివాని శిరస్సుపై కల్పవృక్షమునుగాని విమానమునుగాని యెవరునుగాంచలేదు.

చిరమాశు దురన్తాసు విషయాభ్యాసజను

ఇన్ద్రియైర్విచలభోఽస్మి ధూర్జితావైరివార్భకః.

88

దురంతములైన విషయములను మహారణ్యములందు, ధూర్జితబాలకులచే సాధుబాలకునివలె నేనుజడకాలము వంచింపఁబడితిని.

అద్య త్వేతే సరిజ్ఞాతా మయా స్వవిషయారయః

కష్టా ఇన్ద్రియనామానో వశ్చయిత్వా తు మాం పునః.

89

సంసారజజ్ఞలే శూన్యే దగ్ధం సరమ్మగం శతాః

అశ్వాన్యాన్వాస్య నిఘ్నన్తి విషయేన్ద్రియలుభకాః.

90

శబ్దాదివిషయరూపములగు పంచభూతములనే మనస్సునంది బహుశు లాగి తమతమ భోగార్థము శ్రోత్రాదీన్ద్రియరూపములచే స్థితినిందియున్నవియు, కష్టప్రసములనగు నా విషయములను శత్రువులను నేడునే నెఱిగితిని. ఈ విషయములను శత్రులగు బోయవారు శూన్యమైన యీ సంసార రణ్యమున హినుఁడనైన మనుజురూపముగను నన్ను మోసగించి మోసగించి చంపుచున్నారు.

విషమాశీవిపై రేభిర్విషయేన్ద్రియపన్నగైః

యేనదగ్ధా న దృష్టాస్తే ద్విత్వా ఏవ జగత్కృషి.

91

ఈ భయంకరమైన విషయేన్ద్రియ సర్పముల దృష్టివిషయములచే గాంచఁబడినవారను, దగ్ధముకానివారునును జనులు ఈ ప్రపంచమందఃతట నే యిద్దఱో, ముగ్ధులో యుందురు.

భోగభూమేభివలితాం తృప్తాతరలనాగురామ్

లోభోగ్రకరవాలాధ్యాం కోపకు న్నకులాశ్చితామ్.

92

ద్వన్ద్వజాలరథవ్యాప్తామహం కాగానుపాలితామ్

చేష్టాతురంగమూర్ఖాం కామోకోలాహలాకులామ్.

93

శరీరసీమాన్తగతాం దుర్నియమతాకినీమ్

యే శత్రుముత్థితాస్తాత త ఏవేహ హి సదృటాః.

94

ఓ మునింద్రా! భోగములను భయంకరములైన యేనుగులచే జుట్టఁబడినదియు, తృప్తయను జంచలమైన పాశముగలదియు, లోభమును తీక్ష్ణఖడ్గములచే బూర్ణమును, క్రోధమును నీచైల సమూహముచే జహ్నుతమైనదియు, శిలోష్లాది ద్వంద్వంజాలమును రథములచే వ్యాప్తమును, అహంకారమును సేనాపతిచే బాలితమును, చేష్టలను జంచలములైన యశ్వములచే బూర్ణమును, కామమును కోలాహలముతోఁ గూడినదియు, శరీరమును సగరముయొక్కయెల్ల నాక్రమించినదియు, దుష్టములైన యింద్రియములను పతాకములచే నొవ్వనదియునగు నేవను జయించుటకెవడు సన్నద్ధుఁడగునో, అతఁడే ప్రపంచమున నుత్తమపరుఁడగును.

సుసాధ్యః కరటోద్భేదో మత్తైరావణద సినః

నోత్పథప్రతిపన్నానాం స్వేన్ద్రియాణాం వినిగ్రహః.

40

మడిచిన 'ఐరావత'మును నేకఁగుయొక్క గండస్థలమును జేల్చుటయు సులభమేకాని, సుమార్గమునఁబ్రవృత్తములగు తనయింద్రియములను నిగ్రహించుటమాత్రము సులభముకాదు.

పౌరుషస్య మహత్త్వస్య సత్త్వస్య మహతః శ్రియః

ఇన్ద్రియాక్రమణం సాధో సీమాన్తో మహతామపి.

41

ఓ సాధూ! తత్త్వవైత్తలవఁగూడ, పౌరుషముయొక్కయు, మహత్త్వముయొక్కయు, మహాధైర్యముయొక్కయు, విక్రాంతిఁపడయొక్కయు సీమాంతము (మేర) యింద్రియానిగ్రహమే యై యున్నది.

తాపదుత్తమతామేతి పుమానపి దివౌకసామ్

కృపణై రిన్ద్రియైర్యావత్ప్రణవన్నాపకృష్య శే.

42

కుత్సితములైన యింద్రియములచే దృఢమువలె నీడ్వబడనంతపటికు మనుజుఁడు జీవతఃకును మాన్యుఁడగును.

జితేన్ద్రియా మహాసత్వా యే త ఏవ సరా భువి

కేవానహమిమాన్మన్యే మాంసయన్త గణాంశ్వలాన్.

43

జితేన్ద్రియాలగు మహాత్ములే యీ ప్రపంచమున మనుష్యులనఁ దగుదురు. తక్కిన వారిని (అజితేన్ద్రియులను) చలించుచున్న మాంసయంత్రములుగ నే నేనువలించుచున్నాను.

మనః సేనాపతేః సేనామిమామిన్ద్రియ పశ్చాకమ్

శత్రుం చేదసి మే యతోన్ జయామి తదలం ఘనే,

44

ఓ మనీశ్వరా! పంచేన్ద్రియములను చైతన్యమునకు సేనాపతియైనట్టి మనస్సును జయించుట కేదేని యుపాయమున్నచో నీక ఆ సైన్యమును బూర్ణముగ జయింపగలను.

ఇన్ద్రియై ర్తమరోగాణాం భోగాశావరజ్జనాదృతే

నావధాని న తీర్థాని న చ మన్త్రాశ్చ శాన్తయే.

45

ఇంద్రియములను భయంకరభోగములయొక్క శమనమునకై భోగములఁగూర్చినయాశను దృఢించుటకప్పు శత్రు ఔషధములుగాని, తీర్థములుగాని, మంత్రములుగాని లేవని నేను నిశ్చయించితిని.

నీతోఽస్మి పరమం భేద మభిధావద్విరిన్ద్రియైః

ఏక ఏవ మహారణ్యే తస్మైః పథికో యథా.

46

మహారణ్యమున నొంటిగినున్న బాటసారి చోరులవలన భేదమొందునట్లు సభులై పుల్లఁ బరుభిడు యీ యింద్రియములచే నేను మిగులభేదమొందుచున్నాను.

పజ్జ-వస్త్రప్రసన్నాని మహాదార్భాగ్యవన్తి చ
గన్ధిశైవలతుచ్ఛాని పల్వలానీన్ద్రియాణి చ. 47

బురదతోగూడి మలినములై, మహాదార్భాగ్యయుతములై, దుర్గంధముతోను నాచుతోను
గూడి తుచ్ఛములైనట్టి ఆల్పజలాశయము (పుడుగు)లున్న, ఇంద్రియములున్న సమానములు.

దురతిక్రమణీయాని నీహారగహవాని చ
జనితాతజ్జ-జాలాని జజ్జలానీన్ద్రియాణి చ. 48

చాటుటకు కష్టసాధ్యములును, మంచుచే దట్టమైనవియు, భయమును గొల్పునవియునగు
యరణ్యములున్న, ఇంద్రియములున్న సమానములు.

పజ్జ-జాని సరస్థాణి సుదుర్లక్ష్యగుణానీ చ
గ్రన్థిమన్తి జడాన్గాని మృణాలానీన్ద్రియాణి చ. 49

బురదయందుఁ బుట్టినవియు, రంధ్రముతోఁగూడినవియు, మిగుల దుర్లక్ష్యముగు లంతువులు
(వాసనలు) గలదియు, గ్రంథియుక్తములును, జడమైన అనయవములతోఁ గూడి నవియునగు తామర
తూండ్లును, ఇంద్రియములును సమానములు.

రూక్షాణి రత్నలుబ్ధాని కల్లోలవలితాని చ
దుర్గోహగ్రాహఘోరాణి తౌరామ్బానీన్ద్రియాణి చ. 50

నిఘరములును, రత్నలభులును, తరంగ (వహర్మి)యుక్తములును, గ్రహించుటకుఁ గష్ట
సాధ్యమైనట్టి మొసళ్లతోఁగూడి భయంకరమైనవియునగు సముద్రపు తొరొండకములున్న, ఇంద్రియము
లున్న సమానములు.

బాసవోద్వేగదాయాని దేహస్తరకరాణి చ
కరుణాక్రందకారీణి మరణానీన్ద్రియాణి చ. 51

బండువులకు భయమును గొల్పునదియు, మఱియొక దేహమును బొందించునదియు, కరుణచే
కోదనము గల్గించజేయునదియునగు మరణమున్న, ఇంద్రియములున్న సమానములు.

అవివేకిష్వమిత్రాణి మిత్రాణి చ వివేకిమ
గహవాస్తరశూన్యాని కాననానీన్ద్రియాణి చ. 52

అవివేకలకు శత్రువులున్న, వివేకలకు మిత్రులున్న నైనవియు, దట్టములును, అనంతము
లును, జనశూన్యములునగు యరణ్యములున్న ఇంద్రియములున్న సమానములు.

ఘనాస్ఫోటాన్యసారాణి మలినాని జడాని చ
విద్యుత్ప్రకాశాన్యతాని భీమాభ్రాణీన్ద్రియాణి చ. 53

గొప్పశబ్దముతోఁగూడినవియు, అపారములును, మలినములును, జడములును మెఱపు
యొక్క ప్రకాశమువలె త్విణకాలము సుఖముగను గలిగించునవియు, భయంకరములునగు మేఘము
లున్న, ఇంద్రియములున్న సమానములు.

క్షుద్రప్రాణి గృహీతాని వర్జితాని కృత్యాభిః
రజస్తమోభిభూతాని స్వేన్ద్రియాణ్యవటాని చ. 54

తుచ్ఛసుఖముం దానశ్శిల ప్రాణులచే గ్రహింపఁబడునవియు, మహాత్ములచే వర్జింపఁబడు
నవియు, రజస్తమోభిభూతచే వ్యాప్తములునగు ఇంద్రియములున్న, మురికిగుంటలున్న సమానములు.

పాతన్తే కానదక్షాణి దోహశీవిషవన్తి చ
రూక్షకణ్ఠకలతాణి శ్వభ్రాగ్రాణీన్ద్రియాణి చ. 55

క్రిందఁబడఁద్రోయుటకుం దశినిపుణములును, దోహయుక్తములును, సన్నములతోఁగూడి
విషయుతములై యుండునవియు, అనేకములగు కఠినములైన ముండ్లతోఁగూడియున్నవియు, శిథిల
మైన ముఖములు గలవియునగు గోతులున్న ఇంద్రియములున్న సమానములు.

అత్యం భరణ్యనార్యాణి సాహసైకరతాని చ
అన్ధకారవిహారిణి రక్షాంసి స్వేన్ద్రియాణి చ. 56

తమ యదరపోషణమున చు త్రము ప్రవీణులును, అపార్యులును, సీచసాహసమందు నిరతు
లును, అంధకారమున విహరించువారునగు రాక్షసులున్న, ఇంద్రియములున్న సమానములు.

అన్తః శూన్యాన్యసారాణి వక్రాణి గ్రన్థిమన్తి చ
దహన్తే కార్థయోగ్యాని దుర్దారాణీన్ద్రియాణి చ. 57

లోన శూన్యముగనుండునవియు, సారరహితములైనవియు, వక్రములును, గ్రంథియుక్తము
లును కాల్పుటకు మాత్రము లగినవియు నగు శిథిలములైన నెదురు బొంకలున్న, ఇంద్రియములున్న
సమానములు.

ఘనమోహప్రబన్ధిని దుష్కూపగహవాని చ
మహానకరతుచ్ఛాని కుపురాణీన్ద్రియాణి చ. 58

చోరత్వము, జూదము, కలహము మున్నగు దుర్వ్యసనములతోఁ గూడియుండుటచే ఘన
మోహసంయుక్తములును, శిథిలమైన కూపములచేఁ బరిపూర్ణములును, గొప్పఘోరిచేఁ గప్పబడి నింది
తములై యొప్పనవియునగు దుర్జననివాసములైన కుపురులున్న, ఇంద్రియములున్న సమానములు.

అనన్తేషు పదార్థేషుకారణాని ఘటాదిషు
సంభ్రమాణి సపజ్జాని చక్రకాణీన్ద్రియాణి చ. 59

అనంతములైన ఘటాదిపదార్థములకుఁ గారణములును, భ్రమయుక్తములును పంకసహితము
నగు కులాలుని (కుమ్మరివాని) చక్రములున్న, ఇంద్రియములున్న సమానములు.

అపన్నిమగ్నమిమ మేవమకించన త్వం
మాముద్గరోద్ధరణశీల దయోదయేన
యే నామ కేచన జగత్సు జయన్తి సన్త
స్తత్సంగమం పరమ శోకహరం వదన్తి. 60

ఇత్యాన్ శ్రీవాసిష్టమహారామాయణే వాల్మీకియే దేవదూతోక్తే మోక్షో
పాయేషు నిర్వాణప్రకరణే ఉత్తరార్ధే విద్యాధరోపాఖ్యానే వైరాగ్యవర్ణనం
నామ షష్ఠః సర్గః || 6 ||

అపదబుగలవారి నుద్ధరించునో మహాత్మా! ఈ ప్రకారమగు దుష్టములైన యింద్రియము
లచే జనించుకేయిబడిన ఆపదమును సముద్రమున మునిగి, సమస్తమును దృఢించి తమశరణా గతిని
జూచిన యీ దీనుని దయచేసి (తత్త్వోప దేశముచే) యుద్ధరింపుడు. ఏలయునగా, జగత్తున సర్వో
త్తములై వెలయుతమవంటి తత్త్వజ్ఞులగు మహాత్ముల సాంగత్యమును సమస్తకామ్రములున్న సజ్జను
లన్ని సకలకోకాపహరికములుగ వచించుచున్నారు.

ఇది శ్రీవాసిష్టతాత్పర్య ప్రకాశికయందు నిర్వాణప్రకరణమున ఉత్తరార్ధమున
విద్యాధరోపాఖ్యానమున వైరాగ్యవర్ణనమున నాటవసర్గము || 6 ||

సప్తమః సర్గః

[బ్రహ్మైవ స జగద్దుఃఖమజ్ఞానం జగదాతమే
అహంజాత్వోర్మాధో హి జగద్వృత్తోఽత్ర వర్ణితే.

సమస్తము బ్రహ్మమే; జగత్ప్రొకింతయును లేదు. అజ్ఞానముచే ఈ జగత్తు దుఃఖములచే
వ్యాప్తమైయున్నది. అహంకారమును బీజమునుండి యీ జగద్రూపపుట్టుము వృద్ధివొందినది — ఈము
న్నగు విషయములింకను వర్ణించబడుచున్నవి.]

భుకుణ్ణ ఉవాచ:—

తతస్తస్య మయా బ్రహ్మంస్తచ్చృత్వా పావనం వచః
ఇదముక్తం యథా పృష్టం సుస్పృష్టవదయా గిరా.

భుకుండః— మహాత్మా! అపుడాతని యాపవిత్రవాక్యములను వినియాతడడిగిన విధ
ముననే స్పృష్టపదములతోఁగూడిన వాక్కుతోనే నిట్లు పలికిరి—

సాధు విద్యాధరాధీశ దిప్త్యా బుద్ధోఽసి భూతయే
భవానకూప కుహరాచ్చిరేణోతానమిచ్చసి.

ఓ విద్యాధరాధిపా! నీవాత్మజ్ఞానమును విశ్వరూపుని కొఱకై సౌభాగ్యవశమున జాగృతుడ
వైతివిగాన చాలముంది. చిరకాలమున కిప్పుడు నీవు సంసారమును అంధకూపమునుండి వినిర్గతుడవు
కాఁడలందితివి.

పావనీయం తవ మతి రాజతే ఘనరూపిణీ
వివేకే నానలేనేవ కనకద్రవసంతతిః.

అగ్నిచే వ్యాప్తమగు సువర్ణద్రవసమాహమువలె నీబుద్ధి యిప్పుడు వివేకముచేఁబూర్ణమై
కోరించుచున్నది.

ఉపదేశగిరామర్థమాదత్తే హరిహేలయా

ముకురే నిర్మలే ద్రవ్యమయత్నేనైవ విమృశి.

కావుననే యీ నీబుద్ధి నాయుపదేశవాక్కుల యర్థమున అప్రమత్తుముగనే గ్రహించ
గలదు. నిర్మలమైన యద్వైతమున బద్ధార్థముల ప్రతిబింబము అయిత్తుముగనే పడునుగదా!

యదిదం వచ్చి తత్సర్వమోమిత్యాదాతుమర్హసి

అస్మాభిశ్చిరమన్విష్టం నాత్ర కార్యా విచారణా.

నేను దేనిని వచించుచున్నో, దానిసంకయము నీవంగీకారముచే గ్రహించఁదగినది. ఏలయునగా
మేము చిరకాలము విచారించి దీనిని నిశ్చయించితిమి. అందుచే నీవిబుఁగించెమైనను విచారించ
బనిలేదు.

యత్కింకిత్స్వదతేఽస్తనే బుధ్యస్వాబోధముత్పృజన్

నాసి త్వం చిరమవ్యస్తః ప్రేక్షితోఽపి న లభ్యసే.

నీవు నీయజ్ఞానమును దృఢించి, అహంకారాది యేద్యుక్తప్రపంచము నీయంతః కరణమున
ననుభూతమగుచున్నదో, అది నీవు కావని తలంచుము. ఏలయునగా, దృశ్యవర్ణమునఁ జిరకాలము వెదకి
నప్పటికిని ఆత్మ నీజ్ఞ లభ్యముకాదు. (కావున, దృశ్యమాత్రరూపమైఁబట్టి అజ్ఞానమును వీడి, దానికి
సాక్షియైనట్టి ఆత్మయే నీవని యెఱుఁగుము)

నాహం త్వమస్మి న జగదితి నిశ్చయినస్తవ

సర్వమస్మి శివం తచ్చ న దుఃఖాయ సుఖాయ తే.

నేనుగాని, నీవుగాని, ఈ జగత్తుగాని లేవు, అంతయు బ్రహ్మమయమైయు యున్నది.
అను ఈనిశ్చయము సుఖమునే గల్గించునుగాని దుఃఖమును గల్గించదు.

కిమజ్ఞత్వాజ్జగజాతం జగతోఽథ కిమజ్ఞ తా

విచార్యాపీతి నో విద్య ఏకత్వాదలమేతయోః.

నుషుప్తియందుఁ బ్రసేదమైఁబట్టి అజ్ఞానమునుండి జాగృత్స్వప్నరూపమును జగత్తు పుట్టినదా?
లేక, జాగృదాహుతమును జగత్తునుండి నుషుప్తినంబునమైన అజ్ఞానము పుట్టినదా? అనియిట్లు విచా
రించినప్పటికిని కార్యకాణభావవ్యవస్థను మన మెఱుఁగజాలము. కావున, (కాశ్యప, ద్రవాపస్తంబులెంటి
యందును ఘృతముయొక్క యేకత్వముకల) యారెండు దశలున్న అజ్ఞానరూపములగుటచే వాని
గూర్చిన విచారము వ్యర్థమేయగును.

మృగత్వస్థాముబ్ధవద్విశ్వమ వస్తుత్వాత్పదవ్యసత్

యచ్చేదం భాతి తద్రహ్మ న కించత్కించదేవ వా.

ఈజగత్తంతయు నెండమావులందలి జలమువలె అపస్తవగుటచే, గ్రతువలె భ్రాసించుచున్న
పుటికిని అపత్రేయగును. మతియు ఈభ్రాసించునది యంతయు ఆధిపానరూపముచే బ్రహ్మమైయు
న్నది. కాని జగద్రూపముచే (అపస్తవై, బాధించఁబడుటచేటి) బ్రహ్మముకానిదై యెప్పుడున్నది.

మృగత్వస్థామృజవద్విశ్వం నాస్తి త్వమథవాస్తి చ
ప్రతిభాసోఽపి నాస్త్వత్ర తదభావాదతః శివమ్.

10

మృగత్వస్థామృజవత్తదే ఈ పదంబునకు నాస్తిత్వముగాని, అస్తిత్వముగానిలేవు. మఱియు అభావమువలన ప్రతిభాసమున్నుట లేకయున్నది, కావున నమస్తము శివరూపమైన బ్రహ్మ చేయగును.

విశ్వబీజమహంత్యం త్వం విద్ధి తస్మాద్ధి జాయతే
సాద్ర్యబుద్ధ్యర్థివదీశాది జగజ్జరతసాదవః.

11

ఓ విద్యాధరా! ఈ జగత్తునకు మూలము అహంకారమనియే నీ నేఱుండుము. దానినుండియే చంద్రుల, నక్షత్రుల, పృథివీ, నదీ, దిగాదిసహితముగ ఈజగత్తు పురాతనవృక్షము జనించినది.

అహంత్యబీజాదణుతో జాయతేఽసౌ జగద్భ్రమః
తస్యేంద్రియరసాధ్యాని మూలాని భవనాని హి.

12

తారకాజాలకలికా ఋత్యేఘః కోరకోత్కరః
వాసనాగుచ్ఛవిసరాః పూర్ణ చంద్రో ఫలాలయః.

13

స్వరాదయో బృహద్వర్గా మహావిటప కోటరాః
మేరుమందరసహ్యాదిగిరయః పత్రరాజయః.

14

నస్తాభయోఽగ్రసుతయః పాతాలం మూలకోటరమ్
యుగాని ఘుణవృన్దాని పర్వాణి గుణపజ్జయః.

15

అజ్ఞానముత్పత్తిమహీ నరా పిహగకోటయః
ఉపలబ్ధౌ బృహత్సమౌహ దనో నిర్వాణనిర్వృతిః.

16

రూపాలోకమనస్కారా వివిధా మోదవృత్తయః
వనం విపులమాకాశం శుక్తిజాలం ముఖత్వచః.

17

విచిత్రశాఖా ఋతేవ ఉపశాఖా దిశో దశ
సంవిద్రసమహాపూరో వాతస్పన్దో నివర్తనః.

18

చంద్రార్కరుచయో లోలా మజ్జవోన్మజ్జనోన్మృఖాః
రమ్యాః కుసుమమజ్జర్యసిమిరం భ్రమరభ్రమః.

19

నూత్నమైనట్టి అహంకారమున బీజమునుండి యీజగత్తున వృక్షము జనించుచున్నది. ఇంద్రియములయొక్క విషయములందలి అస్తియను రసముచే బూర్ణములైనట్టి యథోలోకము లీవృక్షము యొక్క మూలములైయున్నవి. అశ్వినిమొదలగు యిరువదియేడు నక్షత్రముల సమూహము దీనిప్రధానమైన మొగ్గలు, లేక్కిన నక్షత్రముల సమూహము దీని చిన్న మొగ్గలు. వాసనలు దీని పూగుత్తులు. పూర్ణచంద్రుండు ఫలగుచ్ఛము. స్వరాది మూలైర్మైన లోకములు దీనికొమ్మలు. మేరు, మండర, సహ్యాది పర్వతములు పత్రసమూహములు. నస్తమంద్రములు దీని పాదయొక్క నలుకై పులనున్న అగ

ద్దులు. పాతాళము దీని మూలభాగము యుగములు దీనిని దోలచునట్టి పురుగులు. ఋతు మాసాదులు దీని గనుపులు. అజ్ఞానమే దీని యత్పత్తిచరణము. జీవులేదీనిపైనుండు అసంఖ్యములైన చక్షులు, భ్రాంతిజ్ఞానమే దీని మహాస్తంభము (సర్వవృక్షాధారముగ మధ్యభాగము). తత్త్వజ్ఞానముచే నొందు నిర్వాణరూపముగ నిర్వృతి (శాంతియే) దీనిని భస్మీభూత మునర్చునట్టి దావాగ్ని. ఇంద్రియముల యొక్క విషయ సాక్షాత్కారమున్ను, మనస్సుయొక్క సంకల్పవికల్పాదులున్ను దీని గంధములు. అవ్యాకృతాకాశము దీని వికాలమైన వనము, (హాస్యాదులందలి) ముఖచర్మములు. నేత్రపుటములు పైకింది చైనపులు. ఉద్భిన్నమైన శుక్తిజాలమువంటి దీని పుష్పాద్భేదనము. ఋతువులు దీని విచిత్రములైన కాఖలు. దశదిక్కులు దీని యుపశాఖలు. ఆత్మసంవిత్తు దీని జీవన హేతువైన రసప్రవాహము. మాత్రాత్మ దీని వాయుపటలము. ప్రతిదిన ముదయాస్తమయములందుఁ దత్పరులగు చంద్రసూర్యుల యొక్క ప్రకాశములు దీని రమ్యమైన పూగుత్తులు. అంధకారమే నీ తుమ్మెదలయొక్క భ్రమణము;

పాతాలమాళాగణమ సరిక్ష

మాపూర్వ తిష్ఠత్వనదేవ సద్వత్

తస్మానహన్తాగ్నిహ తేహమర్థ

బీజే పునర్నాస్తి సతోపి రోహః.

20

ఇత్యాదే శ్రీవాసిష్ఠ మహారామాయణే వాల్మీకీయే దేవదూతోక్తే మోక్షోపాయేషు
నిర్వాణప్రకరణే ఉత్తరార్ధే విద్యాధరోపాఖ్యానే జగద్వృక్ష బీజవర్ణనం
నామ సప్తమః సర్గః 17.

ఈ ప్రకారముగ ఈ సంసారవృక్షము, తన మూలముచేఁ బాతాళమును, మధ్యభాగముచే దిక్కుమూసమును, అగ్రభాగముచే సంతరిక్షమును వ్యాపించియున్నది వాస్తవముగ అనర్థ నను భ్రాంతిచే నత్వమలఁ గోచరించుచున్నది. ఆత్మజ్ఞానరూపమైన అహంభావనావయముగ అగ్నిచే అహంకారమును దీని బీజము దగ్ధమొనర్చబడ నీరక దేహపాతమువలకుఁ ప్రతిభాసమాత్రముగా నున్నప్పు టికిని దీనికి మరల జన్మాదులచే ప్రరోహములేదు.

ఇది శ్రీవాసిష్ఠతాత్పర్యప్రకాశికయందు నిర్వాణప్రకరణమున ఉత్తరార్ధమున
విద్యాధరోపాఖ్యానమున జగద్వృక్షబీజవర్ణనమును నేడవ సర్గము 17.

అష్టమః సర్గః

[ఇహ సంసారవృక్షస్య జ్ఞానాదుచ్ఛేద తత్కర్తే

సంకల్పమణ్డపప్రాప్త్యః సంసార ఉపవర్ణ్యతే.

జ్ఞానముచే సంసారవృక్షముయొక్క యుచ్ఛేదనము, సంకల్పమండపముగా సంసారము పరింపఁబడుట, యుపటఁ గాననగును.]

భుకుణ్ణ ఉవాచ:—

విద్యాధర ధరాధారో గిరికన్దరమన్దిరః

దిగన్తరామృతాచార చారసంచార చక్కురః.

1

ఈదృశోఽయం జగద్వృత్తో జాయతేఽహంత్యబీజతః

బీజే జ్ఞానాగ్నినిర్దగ్ధే నైవ కించన జాయతే.

2

భుకుండుడు:— ఓ విద్యాధరా! అథోలోకము లేడింటితోఁగూడిన యీ భూమండల మెద్దాని మూలభాగమైయున్నదో, లోకాలోకాంతపర్వతముల గుహ లెద్దాని (అలవాలవహితగు) వేదియై యొప్పుచున్నదో, ఏది దశదిశలందును, ఆకాశమందును కాభావిస్తారములచేతను, ప్రాణినంచారము చేతను జంచలమైయున్నదో, అట్టి యీ సంసారవృత్తము అహంకారమును బీజమునుండి యుత్పన్నమగు చున్నది. కాని, ఎపుడు జ్ఞానాగ్నిచే ఆబీజము దిగ్ధముగునో, అపుడేవృత్త మొకింటేని జనింపకుండును.

ప్రేతుమాణం చ తన్నాస్తి కీలాహంత్యం కదాచన

ఏతావదేవ తజ్ఞానమనేనైవ ప్రదహ్యతే.

3

వాస్తవముగ ఈ ప్రపంచమేమి అని తత్వదృష్టిచే విచారించి, సమస్తము బ్రహ్మమాత్రముగ నిశ్చయించుటచే ఆ అహంకార మెన్నఁడును నుండఁజాలదు—ఇంతమాత్రమే (పైనఁజెప్పిన) యీ జ్ఞానము దీనిచేతనే అహంకారము నహింపఁబడుచున్నది.

అహంత్యభావాచ్ఛాహంత్యమస్తి సంసారబీజకమ్

నాహంత్యభావాన్నాహంత్యమస్తి జ్ఞానము త్రమమ్.

4

దేహులందు 'అహం' భావన యున్నట్లగుచు అహంకారము అస్తిత్వముగలదై సంసార మునకు బీజమైయులచున్నది. సర్వత్ర బ్రహ్మభావన గావించుటచే నిక అహంకారముండఁజాలదు. ఇదియే యుత్తమమైన జ్ఞానము.

సర్గాదావేవ సర్వస్య కిలాస్యాభావయోగతః

కుతోహంత్యం కుతస్త్వం త్వం కుతో ద్విత్వైక్యవిభ్రమః.

5

సృష్ట్యాదియందే యీ స్థితియొక్క అభావము ప్రసిద్ధమైయుండ నిక 'అహంత్యమెచట' స్వంత్యమెచట (నేను, నీవు భేదము లేకఁడివి) ద్వైత, ఏకత్వ విభ్రమమెచట?

సమాకర్ణ్య గురోర్వాక్యం యతస్తే యే స్వయత్కృతః

సంకల్పత్యాగమామూలం పదప్రాప్తో జయన్తి తే.

6

గురువాక్యము నెవరు శ్రద్ధతో విని, తదుక్తరీతి సంకల్పమును సమూలముగఁ ద్యజించుటకై స్వయముగ యత్నమాచరించుదురో, వారే నిష్సంకల్పముగు ఆత్మపదప్రాప్తియందు జయించుదురు,

రథనాజయమాప్నోతి స్వశాస్త్రే సూపకృత్యైతే

వివేకి స్వవివేకిత్వం యతనాదేవ నాన్యథా.

7

పాపకుండు పాకాస్త్రమును బాగుగ నభ్యసించి, తదుక్తరీతి స్వయముగ పాపాదుల గావించుటవలన త్పత్తుమున్నగువాని జడమును, రాజాదుల సన్మానమును బొందునట్లు, వివేకియు గురువువద్ద శ్రవణముచేసి, ఆశ్రవణము చేసినదానిని స్వప్రసత్తుముచే బాగుగ సాధించుటచేతనే కైవల్య పదమును బొందగల్గునుగాని మఱియొక విధముగఁగాదు.

చిచ్ఛమత్కారమాత్రంత్య జగద్విద్ధిహ సేతరత్

నాశాను నబహిర్నాన్తరేతత్త్వచన విద్యతే.

8

ఓ విద్యాధరా! ఈ జగత్తును నీవు చిత్తు (చైతన్యము)యొక్క చమత్కారముగనే యెఱు గుము. కావుననే యాచైతన్యముకంటె భిన్నముగ దిక్కులందుగాని, బాహ్యమునగాని, ఆభ్యంతరమున గాని, యేమియునులేదు.

సంకల్పోన్మేషమాత్రేణ జగచ్ఛిరం విభోక్యతే

తదున్మేషవిలయి చిత్రకృచ్ఛితచిత్రవత్.

9

చిత్రకారని చిత్రమందలి చిత్రమునలె ఈజగద్రూపచిత్రము సంకల్పముయొక్క యావిర్భావ మాత్రముచే గానుపించుచు, తదభావముచే లయించుచు నున్నది.

మణ్డపోఽస్తి మహాస్థమౌఘ ముక్తామణివినిర్మితః

బహుయోజనలఘోణి కాన్త కాశ్చనచిత్రితః.

10

మణిస్తమ్భసహస్రేణ వృతోఽగ్రే ప్రోతమేరుణా

ఇన్ద్రాయుధసహస్రాభ్యున్నసన్ధ్యాభ్రమంతరః.

11

స్త్రీబాలపురుషాదీనాం వాస్తవ్యానామితనతః

క్రీడార్థం స్థాపితా యత్ర నానారచనయాన్తరే.

12

భూతబీజపరా పూర్ణాస్తమోరిపునఘుంఘుమాః

తమఃప్రకాశచిత్రాఖ్యా లోకాన్తరసముద్గతాః.

13

ఆమోదసుఖగాలోల జలదావలి పల్లవాః

లీలాపద్మాకరే స్త్రీణాం విలూనాః కల్పపాదపాః.

14

ఽలనిఃశ్వాసచలితాః కన్దకాని కులాచలాః

సంధ్యామ్బుదాః కర్ణపూరాశ్చామరాః శరదమ్బుదాః.

15

కల్పన కాలజలదాస్తాలవృత్తపదంగతాః

భూతలం ద్యూతఫలకం వితానం తారకామ్బరమ్.

16

భూతశారపరావర్తే ద్యూతేఽక్షౌః శశిభాసవః

వ్యోమాజరే జగద్భాసపణే గృహనివాసిసామ్

17

జగత్తమ ఈశంకల్పరచితముగ మహామండపము గొప్ప స్తంభములతోఁగూడినదియు, ముత్య ములచేతను, మణులచేతను నిర్మించఁబడినదియు, ఆనేకలక్షలయోజనముల పరిధి విస్తరించినదియు,

ఈ తత్వమును చూచి జిత్రింపఁబడినదియైన యున్నది. అగ్రభాగమున నది మేరుపర్వతసహింసుగ వేలకొలది మణుల స్తంభములచే నావరింపఁబడియున్నది. ఒకచోట నిండ్రుని యనేక యాయుధములచే బూర్ణమైయు, వేటొకచోటఁ గల్పాంతమందలి సంధ్యాకాలమేఘములై సుందరమైయు నొప్పుచున్నది. దానియందు నివసించు స్త్రీ, బాలు, పురుషులు శ్రీధర్మము మధ్యభాగమున నిటసట వివిధ రచనలతోఁగూడినట్టి, పాతాళ, స్వర్గాదిభాగముల యాకృతిగల శేటిక లమర్చబడియున్నవి. ఆ శేటిక లొకచోటఁ బ్రాణులచేతను, వాని భోగ్యపదార్థరూప బీజములచేతను బూర్ణములై యున్నవి. వేటొకచోట, అంధకారనాశకులగు సూర్యచంద్రులచే వ్యవహారము ప్రవృత్తముకాఁగా శబ్దయంతములై యున్నవి. ఇంకొకచోట అంధకార ప్రకాశములచే విచిత్రమైన పేళ్ళు గలిగియున్నవి. శ్రీధాల్మికి సానభూతమైనట్టి యా మండపమున సుగంధముచే రమణీ కుములై, చంచలమేఘములయ బల్లవములచే శోభితములై, స్త్రీలయలంకారముకొఱకై యనేక యాభూషణముల నొసంగునచేసినట్టి కల్పవృక్షములు విరాజిల్లుచున్నవి. మఱియు, ఆమండపమున కులపర్వతములు బాలరత్నానచేఁగూడఁ జలించు కటువంటి బుతులైయు, సంధ్యాకాల మేఘములు దిక్కులను వనితల గర్భభూషణములైయు, శరత్కాలమేఘముల చామరములైయు నొప్పుచున్నవి. కల్పాంతమందలి మేఘములేయట విసంకట్టలై భూతలమే జూడమాడు ఫలకమై, నక్షత్రసహితమగు యాకాశమే విలీనమై (వైశమ్నై) యలరుచున్నవి. మఱియు నట ఆకాశమును ముంగిలియందు జగత్తుయొక్క యావిర్భావ, తిరోభావాదులే, పణము (పంచమ)లుగాఁగల్గిన జూడమును ఆ మండపప్రభువులగు బ్రహ్మచులాసుమండ చతుర్విధ భూతసమూహములయొక్క జననమరణాదిరూప భ్రమణమే ద్యూతఫలకములయొక్క పరాపరమైయు సూర్యచంద్రగ్రహదులే పాచికలైయు నొప్పుచున్నవి.

ఇతి సంకల్ప ఏవాన్తర్భూతభావనయా యథా

అగ్రనదృశ్యోపమయా సత్యతామివ గచ్ఛతి. 18

తథైవాతం జగద్రూపః సంకల్పః సుసమత్తితః

చిచ్ఛమత్కారమాత్రాత్మా చిత్రకృచ్ఛితచిత్రవత్. 19

ఈ ప్రకారమగు సంకల్పమండపమును గూర్చిన సంకల్పము ఎట్లంతఃకరణమునఁ జిరకాల భావనచే నెడుటనున్న దృశ్యమునలె సత్యత్యము నొందుచున్నదో, అట్లే యీ జగత్తున్న, చిత్తుయొక్క చమత్కారమాత్రమే ఆయి, చిత్రకారుని చిత్రమందలి చిత్రమునలె సంకల్పములచేతనే ప్రకటమగు చున్నది.

అసత్యమేవ స్ఫురతి సర్వమస్మి చ నాస్తి చ

అసదుత్తిత ఏవాయం కుతోపిహ సముత్తితః. 20

అసత్యై యావిర్భవించు మాయాగజాదలవలె ప్రతిభాసమాసముచే సత్యమై, యథార్థముగ అసత్యమై, యీ జగత్తు స్ఫురించుచున్నది.

హేమీషవ కటకాదిత్వం సంసారోదరకోటరః

చిచ్ఛమత్కార ఏవాయమవికల్పన సంక్షయః. 21

సువర్ణమందు కటకాద్యాభరణములవలెఁ దన యందరభాగమున ఈ ప్రపంచమును భరించి యున్న చిత్తుయొక్క చమత్కారమే యిది, సంకల్ప, వికల్పములు గావించుకుంటున్న దీనియొక్క నాశము సంభవించుచున్నది.

అత్యంతమేవ స్వాయత్తో యథేచ్ఛసి తథా కరు

యశ్చాన్మ పానదానాదావనాదరముపేయివాన్

తస్యేదం వశ్చిమం జన్మ న స కర్మ సముజ్జతి. 22

ఓ విద్యాధరా! ఇట్లేజగత్తుయొక్క యుత్పత్తి నాశములు మనుజునకు సర్వదా తన యాధీనము ననేయున్నవి. కావున, ఇవుడు నీ కెట్టివృత్తా యట్లాచరింపుము. ఎవఁడన్న పానాది విపాకభోగముల యొక్కయు, దానయాజ్ఞాది ఆముష్మికభోగములయొక్కయు ఫలములను గోరకయందునో, ఆతనికిది యంతిమజన్మమగును. అట్టివాఁడు కర్మలఁ ద్యజింపక నిష్కామముగా నాచరించును.

ప్రాప్తో వివేకపదవీమసి పావనాత్మ

స్వస్థ్యాం పనిత్రితజగత్త్రితయాం ద్వితీయామ్

నాధఃపతివ్యసి పునర్మనసామునేతి

జానామి మానమమలం పదముత్పజత్వమ్. 23

ఇత్యాదౌ శ్రీవాసిష్ఠ మహారామాయణే వాల్మీకీయే దేవమాత్యోక్తే మోక్షోపాయేషు

నిర్వాణప్రకరణే ఉత్తరార్ధే విద్యాధరోపాఖ్యానే మాయామణ్యపవర్ణనంనామ

అష్టమః సర్గః || 8 ||

శుద్ధబుద్ధివగు నో విద్యాధరా! పరమమునకు హేతుభూతమగు అవివేకపదము నుల్లిఘించి, ముల్లోకములను భావన మొనర్చునట్టి యతిపనిత్రితమైన వివేకపదమును నీవు బొందితివి. ఇట్టి వివేక యుక్త మగు మనస్సుచే నీకింక నరఃపతనము గలుగదని యెంచుచున్నాను. కావున నీవు మనోవాక్కులకు పరమై, చిన్మాత్రమైనట్టి నిర్మల ఆత్మపదము నవలంబించి, మనస్సు ఇత్యాది దృశ్యసమాహూమనంతయు ద్యజించినేయుము.

ఇది శ్రీవాసిష్ఠతాత్పర్యప్రకాశకయందు నిర్వాణప్రకరణమున ఉత్తరార్ధమున

విద్యాధరోపాఖ్యానమున మాయామండపవర్ణనమును నెనిమిదవ సర్గము || 8 ||

నవమః సర్గః

[చిద్రూపోదయధ్వంస సత్తాస్ఫూర్తివివర్తనమ్,

గివా చిక్కించునో శక్యం చిన్మాత్రమితి వర్ణనమ్.

జగత్తుయొక్క యుత్పత్తి, నాశ, సత్తా, స్ఫూర్తి, పరివర్తనములు చిత్తుయొక్క యాధీనములనియు, జగత్తు చిత్తుయొక్క స్ఫురణమయమై చిన్మాత్రమేయనియు నిట వర్ణించబడుచున్నది.

భుక్తు ఉవాచ:—

అబుద్ధ్యమానశ్చేత్యాది చిద్రూపమపి చానఘ

శాస్త్ర చిద్ధన ఏవాన్వ నిర్మలాప్యన్తరంకువత్. 1

భుక్తుండుడు:—పాపరహితమగు నో విద్యాధరా! విషయములను, వానికేరహగుణ దోషులను, వానిఁ బ్రకాశింపఁజేయు చిదాభాసుని స్మరింపక, నిర్మలజలమందుఁ బ్రవేశించిన తాపరహితమై, ప్రకాశమాత్రమై నున్నానని మనఁజేసి, చిద్ధనమాత్రమై యుండుము.

అచేతనం చేతనా న్తశ్చేతనాదేవ విద్యతే

స్వేనా దృశ్యేపి సదృశం పయోరాశౌ యథానలః. 2

అచేతనమై, జడమై, దుఃఖాదిరూపమైనట్టి జగత్తునకు చైతన్యముతోటి అసాదృశ్యము (విరోధము) భాసించుచున్నను, వాస్తవముగ నది చేతనరూపమేయగుటచే, నముద్రమం దగ్నివలె చైతన్యమృతమై, చైతన్యమందే వెలయుచున్నది. గాని అన్యత్రకాదు.

న చేతనాచేతనయోర్హేతుశ్చిత్వాత్తథ వ చిత్

వినాశోత్పాదయోర్వహ్నిజ్వాలాయాః పవనో యథా. 3

అగ్నిజ్వాలయొక్క యుత్పత్తి, వినాశములకు, వాయువు కారణమైనట్లు, చిత్తున్న దన చైతన్యశక్తివలన చేతనాచేతనపదార్థములకుఁ గారణమైయున్నది.

నాహమ స్థితి చిద్రూపం చితి విశ్రాన్తిస్తు తే

తతో యథా యదృశేన భూయతే తాదృశో భవ. 4

నేను చిద్రూపుఁడనుగానను ఈ యహంకారమును తొలగించి నేవల చిద్రూపముననే విశ్రాంతిగల్గియుండుము. అట్లు అహంభావము సంపూర్ణముగ నశింప, ఏ స్వరూపము (చిత్తాత్రము) నీ కనుభూతమగునో, తద్రూపుఁడనై యె యుండుము.

చిద్రూపః సర్వభావానామ సర్వహీరసి స్థితః

ప్రసన్నామ్ముఖభరస్యా సర్వహి శ్చైవ యథా పయః. 5

నిర్మలమైన జలసమూహమయొక్క బాహ్యభృంతరముల రెంటియందును జలమాత్రమే యుండునట్లు, సమస్తపదార్థములయొక్క బాహ్యభృంతరములందును చిద్రూపమే స్థితిగల్గియున్నది.

నాహమ స్థితి చిద్రూపం చితో చేలగ్నమజ్గ తే

న చాన్యచ్ఛేతితం బ్రహ్మరూపం కేనోపమీయతే. 6

ఓ ప్రియఁడా! నేను చిద్రూపుఁడనుగానను ఈ యహంకారమును దృఢించి అఖండ చిద్రూపమున సంలగ్నమైనచో, అన్యప్రకాశరహితమగు యా బ్రహ్మరూపమిది దేనితోఁ బోల్పనగును.

ససురాసురపాతాల భూవిష్టపమివోపేతమ్

నానాభావాజవీభావ క్రియాకాలమి వాకులమ్. 7

యథా రజ్జమయం కుడ్యే జగన్మోనమివ స్థితమ్

తథా చిచ్ఛిత్రకచితం ఖే కుడ్యే చాత్మసంస్థితమ్. 8

ప్రీతి, భర్షము, క్రోధము, యుద్ధము, జయము, అపజయము మున్నగువానిచేతను, పలాయన, ధావనాది వివిధ క్రియాకాలదుల భావముల చేతను వ్యాపించినట్టి సురాసురహితమగు పాతాళ, భూలోక, స్వర్గాదులలోఁ గూడిన జగత్తుయొక్క చిత్రము గోడపై రంగులతోటి చిత్రంపఁబడినది. యెట్లు మాముగ (నిర్వాణపరముగ) నుండునో, అట్లే మాయాశబిత చైతన్యమును చిత్రకారనిచే చిదాకాశమును గోడపైఁ చిత్రంపఁబడిన యీ జగత్తు చిత్రమున్న నిర్వికార అద్వయమగు అత్మ రూపముగ నే యున్నదిగాని జగద్రూపముగఁ గాదు.

తేనై వ భూయతే భూరి యచ్ఛిత్రం కచితం స్వతః

అచేతనం చేతనం వా యథేచ్ఛసి తథా కురు 9

ఓ విద్యాధరా! అచేతనమైన జగద్రూపముగాని, చేతనమైన బ్రహ్మరూపముగాని యేని చైతన్యమున స్వతఃవికేషముగఁ బ్రకటమగుచున్నచో అట్టిరూపమే యుభవింపఁబడుచున్నది. కావున నీయధీనమందున్నట్టి సమాధి, వృత్తానములరెంటిలో దేనిని నీవిచ్ఛింతువో దానినాచరింపుము.

చిచ్ఛమత్కృతయో వ్యోమ్ని స్ఫురన్త్యేతా జగత్తయా

అర్కాంశువదరో ధిన్యః స్వచ్ఛా విదితవేదినామ్. 10

ముఖామియందు సూర్యకిరణరూపములగు యృగశృష్టానదులు, పరుభూమి నెఱిగిన వాధిని నిరోధింపజేసె స్వచ్ఛమైన కిరణరూపములుగ నే యెట్లు భాసించునో, అట్లే తత్త్వశీల దృష్టి యందజగద్రూపమున చిత్ - ఉపత్కృతులే చిదాకాశమున భాసించుచున్నవను. (కావున ఈ జగద్రూపము వారిని నిరోధింపదని భావము.)

తిమిరాక్రాన్తదృష్టినాం యథా కేశోజ్జ్వికాది ఖే

స్ఫురన్త్యేవం జగద్రూపమనాత్మన్యేవ తిష్ఠతామ్. 11

తిమిరముతోఁ గూడిన దృష్టిగల జనుల కాకాశమున కేశాదులు కల్పించునట్లు, అనాత్మ యండేయుండునట్టి అజ్ఞానుల కీజగత్తు (ఆత్మకంటె భిన్నముగ) గోచరించును.

ఏనం జగత్త్వమహమిత్యవ బోధరావ

మాభాసమాత్రముదితం న చ నోదితం చ

అర్కాంశు జాలరచనానగరాభమత్ర

కుడ్యాదిసత్యమిదుమస్తి న ఖే లతేవ 12

ఇత్యాదౌ శ్రీవాసిష్ఠమహారామాయణే వాల్మీకియే దేవదూతోక్తే మోక్షో

పాయేషు నిర్వాణప్రకరణే ఉత్తరాధి విద్యాధరోపాఖ్యానే

చిత్త-చనయోగోపదేశో నామ నవమః పర్వః 9॥

ఈ ప్రకారముగ ఈజగత్తు బోధరూపమైనట్టి ఆత్మస్వరూపమై, ఆభాసమాత్రమై (చిత్తు యొక్క చమత్కారమాత్రమై) అజ్ఞాన దృష్టియందు ఉదయించినదై, తత్త్వజ్ఞుల దృష్టియందు ఉదయించనిదై యున్నది. మఱియు, సూక్ష్మకరణమూహముచేతనే నిర్మితముగ గంధర్వజగమును బోలి నట్టి యీవ్యవహరదశయందలి కుద్యాదిజగత్తున్ను, ఆకాశమందు లతలేనట్లు, జగద్రూపముగ లేనిదియై యున్నది.

ఇది శ్రీవాసిష్ఠతాత్పర్యప్రకాశికయందు నిర్వాణప్రకరణమున విద్యాధరో పాఖ్యానమున చిత్తుచనయోగోపదేశమును దొమ్మిదవ సగము 191

దశమః సర్గః

[యథాభూతం స్థితం బ్రహ్మ నిర్వికారమకారణమ్
నానీదేవ జగత్కావ్యపి కదాపీత్యుపపన్నయేతే.

సత్యమై, కారణరహితమై, నిరాకారమైన బ్రహ్మమే యీ సమస్తమునై యున్నది. జగత్తననది యేదియు నెపుడును లేదు—అను విషయము లిచటఁ బ్రతిపాదించబడుచున్నది.]

భుక్తుణ్ణ ఉవాచః -

విద్ధి త్వం చేతనాదేవ చేతనేతరచేతనమ్
జలేఽగ్నిరివ చిజ్జాడ్యే నాతో భిన్నే మనాగపి. 1

భుక్తుండుడు:— ఓ విద్యాధరా! చైతన్యముకంటె భిన్నముగ ఏజగత్తు భాసించుచున్నదో అద్భానిస్ఫురణమును చైతన్యముగలవలన చిద్రూపముగనే యెఱుంగుము. ఏలయనగా, చైతన్యమునందలి స్ఫురణము చైతన్యముకంటె వేఱుకాదు. కావునఁ జలమందుఁ బ్రతిబింబించిన అగ్ని జలముకంటె వేఱుకానట్లు, చైతన్యమునఁ బ్రతిబింబించిన జగత్తున్ను చైతన్యముకంటె వేఱుకాదు. అందుచే, చిత్తు, జడత్వము కొంచెమైనను భిన్నముకానేరవు.

తద్వేదనా వేదనయోరభేదాత్స్వస్థమాస్యతామ్
నియన్త్రమేవ చిత్రసజ్జ పివదోవ్యమమధ్యతత్. 2

ఓ విద్యాధరా! ఇట్లు జ్ఞానాజ్ఞానముల అభేదము సిద్ధింపటచే, పరిచ్ఛేదరహితుడవై, చిత్రకారుని చిత్రమందున్న చిత్రమందిలి తచ్చిత్రమునుగూర్చిన జ్ఞానమువలెను, గంధర్వనగరముయొక్క యధిపానముగ యాకాశముయొక్క సుధ్యభాగమువలెను, స్వస్థుడవైయుండుము.

బ్రహ్మణ్యశేష శక్తిత్వాదచిత్రం విద్యతే తథా
అశుభే విమలే తోయే భావిఫేనలవో యథా 3

కాంతముగను, నిర్మలముగ నున్నట్టి జలమందు భావికాలమున నుద్భవించుబోవు ఫేనలవము (కొంచెమునగు) యెటుండునో, అట్లే మాయా శబలిత బ్రహ్మమునను, అనంతశక్తి త్వకారణమున, ఆచిద్రూపముగ యీజగత్తు ప్రళయకాలముల మూర్త్యురూపముగ నుండును.

న కారణం వినోదేతి జలాత్ఫేనలవో యథా
న కారణం వినోదేతి సర్గాది బ్రహ్మణస్తథా. 4

కారణములేక జలమునుండి నరుగు ఎటుద్భవించునో, అట్లే కారణములేక బ్రహ్మమునుండి సృష్ట్యదులున్ను నుద్భవించవు.

నచ కారణమస్త్యత్ర సర్వవృత్తావకారణే
నాతః సంజాయతే కించిజ్జగదాదిర్న సత్యతి. 5

అకారణముగ బ్రహ్మమున సృష్టిరచనయందేకాగణమున్న లేదు. కావున, ఈజగదాదు లెవ్వియు నుత్పన్నమగుటలేదు, నశించుటలేదు.

అత్యంతం కారణాభావాన్న కించిజ్జాయతే జగత్
మరావమ్మిష్టవ నాస్త్యేవ దృష్టమప్యగ్రతో జగత్. 6

కారణముయొక్క అత్యంతాభావముచే జగత్తు లేకమైనను నుద్భవించుటలేదు. మఱియు, ఎదుటఁ గానుపించుచున్నప్పటికి మరుభూమియందలి జలమువలె నిది లేనిదేయగును.

బ్రహ్మాన నమజం శాస్తమతోఽనీదం న సర్గధీః
కారణాభావతస్సేన బ్రహ్మే వేదమఖణ్డతమై. 7

కారణముయొక్క అభావముచే సృష్టి లేకయున్నది. కావున నిదియంతయుఁ అజమై, కాంతమై, అనంతమై, అఖండమైనట్టి బ్రహ్మమే యగును.

అతః శిలోదరాభోఽసి వ్యోమకోశోపమోపి చ
బ్రహ్మై కఘనరూపత్వాదజోఽనవయవోఽసి చ 8

ఇక్కారణమున బ్రహ్మైక ఘనరూపుడవగుటచే నీవు శిలా మధ్యభాగమువలెను, ఆకాశ కోశమువలెను, బ్రకాంతుడవై, అజుడవై, అనయవరహితుడవై చెన్నొందు చున్నావు.

జ్ఞోసి కించిన్న కించిద్వా నిఃశబ్దమలమాస్యతామ్
అచేతనా చిదాభాసే శామ్యతామాత్మనాత్మని. 9

ఓ విద్యాధరా! నీవు జ్ఞానస్వరూపుడవు. (అధిష్ఠానదృష్టిచే) ఈసమస్తమున్నునీవే. (దృశ్య మంతయు బాధింపబడుటచే) ఈ సమస్తమున్ను నీవు కావు. కావున నిశబ్దంగా వెలయుము. మఱియు బుద్ధియు, చిదాభాసుండును లేనట్టి శుద్ధమైన ఆత్మయందు స్వయముగఁ బ్రకాంతమైయుండు.

నిత్యానందతయాఽజస్య కారణం నాస్తి కార్యకృత్
సర్గాద్యనంభవే తస్మాద్యదస్తి తదజం శివమ్. 10

అజుడగు పరమాత్మ స్వాభావిక నిత్యానందస్వరూపుడగుటచే నాతనికి కార్యనిమిత్తముగ యే ప్రయోజనాపేక్షయు లేదు. అందుచే, సృష్ట్యాది కార్యములు అసంభవము లగుటచే, ఏది కలదో, అది అజమైనట్టి శివరూపమేయగును.

అజో యేషాం తు చిద్రూపో నా సి మార్గవిలాసి నామ్
సర్గనాశే సముత్పన్నే కిం తేషాం ప్రవిచార్యతే. 11

ఎవరి దృష్టియందు ఆజమై, చిద్రూపమైనట్టి బ్రహ్మము లేకయున్నదో, అట్టి మార్గత్వ విలాసులు సృష్టియొక్క నాశోత్పత్తుల విషయమున నేమి విచారించు చున్నారో? (వారి యావిచారము నివృత్తమని భావము)

యత్ర యత్ర పరం బ్రహ్మ తత్ర సన్తి జగన్తి హి
జగచ్ఛబ్దార్థరూపేణ ముక్తాన్యేవంవిధాని చ. 12

ఎచటెచటః పరబ్రహ్మము గలదో, అచటచట జగచ్ఛబ్దార్థరహితము (విభాగరహితము) లైన జగత్తులు గలవను విచారము గలవార, అర్థప్రబంధులు.

తృణే కాషే జలే కుడ్యే సర్వత్రైవ పరం సి తమ్
సర్వత్రైవ చ సర్గాః పరిప్రోథః స్థితో మిథః. 13

తృణ, కాష్ఠ, జల, భిక్షాదులందు ధూళి పరబ్రహ్మమే స్థితినిందియున్నది సృష్టిసమాహమ సర్వత్రయోపరబ్రహ్మమందే పరస్పరము గ్రుచ్చుబడియున్నది.

బ్రహ్మణః కః స్వభావోఽసావితీ వక్తుం న యుజ్యతే
అనన్తే పరమే తత్త్వే స్వత్వాస్వత్వాత్వసంభవాత్ 14

బ్రహ్మముయొక్క యిది యేస్వభావమునది చెప్పటకు వలనుపడదు. ఏలయనగా, అనంతమై, అద్యయమైనట్టి పరబ్రహ్మమందు నిజస్వభావ తరస్వభావములు అత్యంత, అసంభవములై యున్నవి.

అభావసవ్యపేక్షస్య భావస్యాసంభవాద్యపి
పదం బధ్నన్తి నానన్తే స్వభావాద్యా దురుక్తయః. 15

అభావముతో, పరస్పరసంబంధము గలవగుటచే భావమున్న పరమాత్మయందు అసంభవ మగుటచే, అనంతమైన పరబ్రహ్మమందు స్వభావాది దుష్టవచనములు సంభవించనేరవు.

అస్వత్వా భావయోర్ని త్యేనన్తే త్యన్తమసంభవాత్
స్వత్వభావేషు సిద్ధేషు స్వభావోక్తిర్న తిష్ఠతి. 16

నిత్యమై, అనంతమై, సర్వరూపమైనట్టి పరబ్రహ్మమున, 'అస్వత్వ' (పరక్షయ) అభావములు అసంభవములగుటచే, వాని వ్యావర్తక (నిష్కేధార్థక) పదార్థములగు 'స్వత్వ', 'భావ'ములున్నది లేకయుండుటచే పరబ్రహ్మమున స్వభావవచనము సంభవించనేరదు.

నాహ స్త్వం లభ్యతే సాధో బుద్ధ్యాలోకే నిరీక్షితమ్
అనదేవ కుతోఽప్యేతద్బాలయక్ష ఇహోదితమ్. 17

ఓ సాధూ! విచారించి చూచినచో బ్రహ్మమంతెచటను 'అహత్వము' లభింపదు. కావున పది అస్త్రేయగుచు బాలుని బేతాళమువలె నెచట నుండియో యుదయించినదై యున్నది.

ముక్తం త్వహన్త్య శబ్దార్థైశ్చ తే యచ్చ తత్పరమ్
యుక్తం త్వహన్త్య శబ్దార్థైః ప్రవృత్త్యమాణం నిలీయతే. 18

'అహత్వ' శబ్దార్థరహితమగు యే పరబ్రహ్మము లభింపదున్నదో, అద్దానియందు 'అహత్వ' శబ్దార్థముల సంయోగము సంభవించినచో, శాస్త్రాచార్యానుభవములచే బ్రీక్షించి, తత్త్వ దృష్టిచే గాంచినచో నన్యది నకించిపోవును.

భేదో జగద్భ్రష్మదృశోరభేదః
పర్యాయశబ్దార్థ విలాసతుల్యః
సంకల్పమాత్రం కథితో న సత్యో
యథానయోర్వై కటకత్వహేమోఽః. 19

ఇత్యాదీ శ్రీవాసిష్ఠమహారామాయణే వాల్మీకీయే దేవదూతోక్తే మోక్షోపాయేషు నిర్వాణప్రకరణే ఉత్తరార్ధవిద్యార్థోపాఖ్యానే సర్గావవర్గప్రతిపత్తియోగోపదేశో నామ దశమః సర్గః 10

'జగత్తు' 'బ్రహ్మ' శబ్దముల భేదమేదిగలదో, అది వాస్తవముగ అభేదమేయైయున్నది. ఆ రెండుశబ్దములును పర్యాయపదముయొక్క విలాసతుల్యములేమగును. సువర్ణ, కటక (అభరణ) ముల భేదమెట్లు 'రాహువుయొక్క శిరస్సు' అనువానివలె వికల్పమాత్రమే అయియున్నదో, అట్లే జగద్భ్రష్మదృశోరభేదమున్న వికల్పమాత్రమేయనియు, సత్యముకాదనియు విజ్ఞాన బల్కిరి.

ఇది శ్రీవాసిష్ఠతాత్పర్యప్రకాశికయందు నిర్వాణప్రకరణమున ఉత్తరార్ధమున విద్యార్థోపాఖ్యానమున స్వగ్రావవర్గప్రతిపత్తియోగోపదేశమును బదవసర్గము 10

—o—

ఏకాదశః సర్గః.

[ఇహేంద్రియజయాత్పూర్ణే నిర్వికారమనఃస్థితిః
దేహాదిదృశ్యాదృష్టిశ్చ దృశీకార్యేతి వర్ణ్యతే.

ఇంద్రియములను జయించి నిర్వికారమగు ఆత్మయందు స్థితిహింపవలెను దేహాదిదృశ్యము యొక్క అభావనను స్థిర మొనర్చవలెనను విషయములిట బోందుపఱుపఁ బడినవి.]

భుక్తు ఇవాచః—

శస్త్రాణి దయితాఙ్గాని లగ్నాన్యజ్ఞే నిరమ్మరే
యో బుద్ధ్యమానః సుసమః స పరస్మిన్నదే స్థితః. 1

భువండుఁడు!—ఓ విద్యాధరా! శస్త్రముల యాఘాతములున్ను, స్త్రీలయొక్క కోమల మైన ఆవయవములున్ను వస్త్రోగహితముగ దేహమునకుఁ దగిలినపుడు, ఆ రెంటిననుభవించుచును నెఱుఁగు వికారరహితుఁడై సముముగనుండునో, అట్టిజీతేంద్రియఁడే ఋషుపదము (బ్రహ్మము) ననున్నవాఁడగును.

తావత్పురుషయత్నేన ధైర్యేణాభ్యాసమాహరేత్
యావత్సమస్త తోదేతి పదార్థోదయనం వ్రతి. 2

శస్త్రముల యాఘాతములు, స్త్రీలయొక్క ఆవయవములు మున్నగునవి దేహమునకు సోఁగినను, లేక యట్టిపదార్థములతోటి సంబంధముగలిగినను వానిని విధ్యయని, విరసములని యెఱిఁగి జాగ్రత్తనందే (స్వాత్మసుఖమాశ్రయిత్వాంతిరూపముగ) సుషుప్తిదశఁ బొందనంతవఱకు, పురుషప్రయత్నముచేతను, ధైర్యముచేతను, ఇంద్రియజయము నభ్యసించవలెను.

యథా భూతార్థతత్త్వజమాధయోగగతా లపి
న మనాగపి లిప్స్విన్తి పయాంసీవ సరోరుహమ్. 3

కమలమును జల మంటనట్లు, తీవ్రమానసికవ్యథలైనను, యథార్థముగ పరమాత్మ నెఱిఁగిన తత్త్వజ్ఞునిని లేక మైనను స్ఫురింపనేరవు.

శస్త్రాజ్ఞానానభాన్వజ్ఞ లగ్నాన్యలమనందితమ్
అలగ్నానీవ శాన్తాత్మా యః పశ్యతి స పశ్యతి. 4

శస్త్రముల ఆఘాతములున్ను, స్త్రీల కోమలమైన ఆవయవములున్ను శరీరమునకు దగిలినపు టికిని, వికారరహితుఁడై, ఆకాశమువలెఁ దగులనట్లెవఁడుగాంచునో, అట్టి శాంతుఁడగు మహాత్ముఁడే నిజముగఁ గాంచువాఁడగును. (సాక్షాత్కార జ్ఞానవంతుఁడని తెలియనగును.)

విషం యథా స్వాంతరేవ దుర్బుణీభవతి స్వయమ్
నచ దుర్బుణాతా నామ విషాదన్యాస్తి కాచన. 5

స్వరూపమజహత్త్వేపం జీవతామధివృత్తి
తథాత్మా తత్పరిజ్ఞాన మాత్రైకప్రవిలాపిసీమ్. 6

విషమెట్లు తనవిషస్వభావమునుండి చ్యుతికొండకయే ఘటాది కీటరూపత్వమును బొందుచున్నదో, ఆ కీటరూపత్వము విషముకంటె అన్యమెట్లుకాదో, అట్లే ఆత్మయుఁ దనస్వరూపమును ద్యుతంపకయే జీవరూపత్వము నొందుచున్నది. మరియు, ఆత్మనుగూర్చిన జ్ఞానమాత్రమాచే ఆ జీవరూపత్వము నశించుచున్నది.

జీవో భవతి దుర్బుణోఽమృత్యాత్మైశ్చైవ యథా తథా
అత్యజన్తి నిజంరూపం చిజ్జడం రూపమృచ్ఛతి. 7

అమరణస్వభావముగల జడమైన విషము తనస్వభావమును ద్యుతంపకయే మరణస్వభావము గల ఘటాది (కీట)రూపత్వమును బొందునట్లు, చిద్రూపముగ బ్రహ్మమున్ను దన స్వభావమును వీడకయే జడరూపతన బొందుచున్నది.

బ్రహ్మణ్యనన్యోఽవ్యన్యాభో దుర్బుణః క్వచిదుత్థితః
తత్త్వః స ఏవాన ఇవాప్యతత్త్వ ఇవ సర్గః. 8

బ్రహ్మముకంటె వేఱుగాకున్నను, వేఱుగాకున్నదానివలె భాసించు యీ సృష్టియను దుష్ట ఘటము (కీటము) విషమందు కీటమువలె బ్రహ్మమంటెనుండియో యావిర్భవించినది. ఇది యా బ్రహ్మమందున్నదై, బ్రహ్మరూపమేయైనను, దానికంటె వేఱుగను, దానియందు లేనిదానివలెను భాసించుచున్నది.

విషం విషత్వమజహద్వథా స్వాంతః కృమిః క్రమాత్
న జాయతే న మ్రియతే మ్రియతేఽపి చ జాయతే. 9

విషము తనస్వభావమును ద్యుతంపకయే శ్రమముగ తనయందు కీటరూపమును బొందునట్లు బ్రహ్మమున్ను తనస్వభావమును వీడకయే జీవరూపమును బొందుచున్నది. మరియు విషము విషదృష్టిచే జన్మింపకయు, మరణింపకయు నున్నట్లును, కీటదృష్టిచే జన్మించుచును, మరణించుచున్నట్లును, బ్రహ్మమున్ను బ్రహ్మదృష్టిచే జననమరణరహితమైయు, జీవదృష్టిచే జననమరణసహితమైయు నున్నది.

స్వేనైవ సంవిదధేన పదార్థామగ్నరూపిణా
తీర్థతే గోష్పదమివ న తు దైవాద్యవార్జవః. 10

దేహేంద్రియాదులందును, తదిద్రవయాదులందును అహంకార, మమత్వరూపముగ ఆసక్తి లేకుండుటచేతనే, మరియు, శ్రవణ, మననాదిరూప స్వప్రయత్నముచేతనే (ఆత్మ సాక్షాత్కరింపఁబడ) యీ సంసారసాగరము గోష్పదజలమువలె దాటఁబడుచున్నది. గాని దైవము (అదృష్టము)చేగాదు. (దైవములేన్ను తరింపఁజేయునని స్వప్రయత్నము నుపేక్షింపరాదని భావము)

సర్వభావాన్తరావస్థా సర్వభావాతిశాయిసీ
అన్తః శీతలతా యస్మిన్ స్తస్మిన్కమివ హేలనమ్ 11

సమస్తప్రియతమపదార్థముయొక్క సారభూతమై, సర్వసాంసారిక సుఖములకంటెను ఆత్మ్యత్వమైవట్టి, ఆత్మసుఖరూపమైన శీతలత్వము (శాంతి) అంతఃకరణమున నెఱుఁగుదయించునో, అపుడు పరమపరిధ్రునియందుగూడ విశ్రాంతియొక్క ఆనాదరమెట్లుండగలదు? (ఆకఁడును బూర్ణముగ విశ్రాంతి ననుభవించునని భావము)

జగత్పదార్థసత్తాన్తః సామాన్యేనాశు భావితే
మనోహంకార బుద్ధ్యాది కః కలజ్కోఽమలాత్మని. 12

మనస్సు, బుద్ధి, అహంకారము మున్నగు సమస్తజగత్పదార్థములయొక్క సత్తాస్మాత్రముగ బ్రహ్మమున శిష్యముగ లయించు ఇఁక నట్టి నిర్మలమైన బ్రహ్మమందు కళంకమెవటి?

యథా ఘటపటాద్యధాన్యశ్యస్యేవం శరీరకమ్
తథాఽహన్త్యమనోబుద్ధివేదనాద్యపి పశ్య హా. 13

ఓ విద్యాధరా! ఘటపటాది పదార్థముల నెట్లు తటస్థభావముచే గాంచుచున్నావో, అట్లే

అహంత్వాభిమానమును వదలి, శరీరము, మనస్సు, బుద్ధి, వేదన, అహంత్వము మున్నగువానినిగూడ తటస్థభావముతోటి గ్రహించుము.

జగత్పదార్థసార్థా ఘమనోబుద్ధ్యాది సంసితమ్

జ్ఞ ఏవాసంవిదం స్తిష్ఠ పరినిష్ఠితనిష్ఠయా.

14

అటుపిమ్మట సర్వసాక్షిరూపుడనై, బాహ్యజగత్పదార్థసమూహములయొక్కయు ఆధీనం తర మనోబుద్ధ్యాదులయొక్కయు ననుభవమునొందక, స్వాభావిక చిత్ - సితీయందుండుము.

న కేనచిత్కస్యచిదేవ కశ్చి

ద్దోషో న చైవేహ గుణః కదాచిత్

సుఖేన దుఃఖేన భవాభవేన

న చాస్తి భోక్తా న చ కర్తృతా చ.

15

ఇత్యాది శ్రీవాసిష్ఠ మహారామాయణే వాల్మీకీయే దేవమూర్తోక్తే మోక్షో పాయేషు నిర్వాణప్రకరణే ఉత్తరార్ధే విద్యాధరోపాఖ్యానే యథాభూతార్థవేదనం నామైకాదశః సర్గః || 11 ||

అట్టి జ్ఞానసితీయందు సంపత్తివిపత్తులచేగాని, తజ్జనితములగు సుఖదుఃఖములచేగాని, ఏ కారణముచేతను నెవనికెని నెపుడును ఏదేనిగూఢముగాని, దోషముగానిలేదు. ఏలయనగా నట్టి శుద్ధాత్మ సితీయందు కర్తృత్వ భోక్తృత్వములులేవు.

ఇది శ్రీవాసిష్ఠతాత్పర్య ప్రకాశికయందు నిర్వాణవ్యకరణమున ఉత్తరార్ధమున విద్యాధరోపాఖ్యానమున యథాభూతార్థ వేదనమును పదునొకండవ సర్గము || 11 ||

—0—

ద్వాదశః సర్గః

[బ్రాహ్మిమాత్రమహంభావశ్చ ద్వివర్తో జగద్భ్రమః

తస్య మూలమపిద్యోతి తత్త్ర యక్రమ ఈర్యతే.

అహంభావము బ్రాహ్మిమాత్రమహంభావము, జగద్భ్రమః చైతన్యముయొక్క విపర్యయాత్రమే యనియు, పరింపఁబడుచు ఆభ్రమమ మూలభూతమైనట్టి అవిద్యయొక్క నాశక్రమమిచట వివరింప బడుచున్నది.]

భుక్తుణ్ణ ఉవాచః—

ఖ ఏవ వ్యోమ సంపన్నమితి సంకల్పనం యథా

బ్రాహ్మిమాత్రమసద్రూపం తథాహంభావ భావనమ్.

1

భుక్తుండుడు:—ఓ విద్యాధరా! ఆకాశముననే మఱియొక యాకాశముత్పన్నమైనదని మనస్సుచే సంకల్పించుట యెటువంటిదో ఆరెండవ యాకాశ మెట్లుకల్పనయై బ్రాహ్మిమాత్రమైయుండునో

అట్లే ఆత్మయందును బ్రాహ్మిమాత్రమై, అసద్రూపమైనట్టి అహంభావముయొక్క భావనయున్న కల్పనయే యగును:

భే ఖం జాతమితి బ్రాహ్మేరహం కల్పయితా యథా

తథా నిర్వ్యవదేశ్యాత్మ సద స్త్యసదివాతతమ్.

2

ఆకాశమందాకాశ ముత్పన్నమైనదను భ్రమయొక్క కల్పమనివలె, ఆత్మయందహంభావమును గల్పించు కల్పమఁడు, అవిద్యచే, గప్పఁబడినదై, అనిర్వచనీయమై, అసత్తువలె గోచరించునట్టి సద్రూప మగు ఆత్మయే.

స్వ స్వాతేవాసి చిద్రూపం తత్స్వకం బుధ్యతే వపుః

భానతే యేదిదస్త్యేన నామామస్మి న చానమామ్.

3

(పైదృష్టాంతము) మొదటియాకాశమం బట్లు, అద్వయమగు ఆకాశాత్మయే గలదో, మఱియు, రెండవ ఆకాశము, తత్కల్పమని చిద్రూపమే తనయొక్క సంకల్పాత్మకమైన దేహమును నట్లుగా గల్పించి యెఱిగిన దెట్లుగనో, అట్లే అవిద్యచే గప్పఁబడిన చిదాత్మయు తనదేహమగు చిత్స్వరూపమునే అవిద్యయని నమ్మి, యవిద్యనే 'అహం' ఇదం, (నేను,ఇది) మున్నగు రూపములచే గల్పించి భాసించుచున్నది. కావున నేననునదిగాని, ఈజగత్తుగాని, అవిద్యతప్ప వేతమియుండును.

తతశ్చిద్రూపమస్తీద్యగ్యత్ర స్థూలం ఖమవ్యలమ్

అజ్ఞావివ మహామేను స్తత్సంవిత్త్రి ఖాదితా.

4

ఇక్కారణమున నెచట ఆకాశమున్న అతిస్థూలమై యొప్పునో, అట్టి పరమ సూక్ష్మమైన దియు, సమస్తమూలకల్పన కధిపానమైనదియునగు బ్రహ్మము (చిత్తు) మాత్రమే గలదని నిశ్చితమగు చున్నది. అటువునందు మహామేనువునలె ఆయతినూత్నమైన చిత్తుయొక్క కల్పనయే యీ యాకాశాది జగద్రూపమైయున్నది.

ఘనస్తతోఽచిదాభాసః ఖాదవ్యతితరామః

జానాతి యత్స్వభావం తదేత్సర్గతయా సితమ్.

5

ఆకాశముకంటె అతినూత్నమైనట్టి చైతన్యము అజ్ఞానరూపమైన అనాది విపర్యయచే మూలమువలెనయి, అనాదియైన యా'అహం, ఇదం, (నేను,ఇది)రూపవాచనవలన స్తత్తోత్తర స్థూల మైనట్టి తన స్వభావకల్పనచే సమస్తము నెఱుఁగుచున్నది చిత్తుయొక్క యీకల్పనయే సృష్టిరూప మగు రూఢివొందినది.

అహంతాఖాదితాద్యాత్మవిదః ప్రసరణం జగత్

అమ్మోద్రవప్రసరణం యథావరాది వేప్తనమ్

6

జలమునకు ఆవర్త, తరంగాదులవలె, ఆత్మచైతన్యమునకు, 'అహంత్వ,' ఆకాశాదిరూపమైన జగత్తు విపర్యయ విస్తారమై యున్నది.

అచిత్ప్రసరణం శాస్తమస్పన్దీవ జలద్రవః

నిఃస్పన్దపవనాకారమాకాశహృదయోఽమమ్.

7

చిత్తుయొక్క వివర్తరూప విస్తారముయొక్క అభావమే కాంతజలముయొక్కయు, నిశ్చల వాయువుయొక్కయు, ఆకాశ పృథ్వీయొక్కయు స్థితిని బోధింపటి, జగత్తుయొక్క యుపరము (ప్రళయము) అగును.

— న దేశకాలాదిజగత్ప్రసరేషు చ యుజ్యతే
ఘనాచ్ఛాన్యాన్నిరా భాసాచ్ఛిన్నాత్ర విసరాదృతే.

8

ఈ ప్రకారముగ దేశకాలాది జగత్తునందును, అవాంతరములైన యితర అనేకకార్యములందును, ఘనముగ అవిద్యయొక్క యాభాసములేనట్టి చిద్రూపముయొక్క ప్రసరము (వ్యాప్తి) తప్ప వేటొకరూపము తగదు.

చిన్నాత్రే ప్రసృతే కాలే హ్యేవిన్ నావి జలే స్థలే
నిద్రాయాం జాగ్రతి స్వప్నే భవేజగదివోదితమ్.

9

ఇట్లు చిన్నాత్రము (వివర్తరూపముగ) ప్రసరించుటచేతనే దేశకాలములందును, ఆకాశమునందును, నావయందును, జలమందును, స్థలమందును, స్వప్నమందును, జాగ్రత్తనందును, జాగ్రత్ప్రసిద్ధముగ మనోరాజ్యమందును, ఈ జగత్తు ఉదయించినదానివలె నగుచున్నది.

ప్రసరణాప్రసరణే న చ సంభవతో విదః

ఖాద ప్యర్థ్య నస్వచ్ఛత్వాదక్షోభాదేః సదై వ హి.

10

కాని, ఆకాశముకంటెను అతినూత్నమగుటచేతను, సంఘటనాది వికారములేవియు లేని నగుటచేతను, చిత్తుయొక్క వాస్తవికముగ విస్తరణయు, సంకోచము అసంభవములై యున్నవి. (కావున జగత్తుయొక్క యుత్పత్తి, నాశములు అజ్ఞానసిద్ధములేయగును.)

జ్ఞశ్చేతతి న భోగాది న చైవాత్మన్యసావహమ్
ద్రవత్వ మమృశీవా న్త రద్వితీయః పరే సితః

11

జ్ఞానమాత్రముగ ఆత్మ విషయజనితములగు సుఖదుఃఖాదుల ననుభవింపదు. మఱియు, దాని యందు 'నేను, ఇది' మున్నగు వ్యవహారమున్న నందు. జలమందు ద్రవత్వమువలె అద్వితీయముగ ఆ యాత్మ తన కూటస్థస్వభావముననే యుండియున్నది.

ధీర్ఘిః క్రీర్ఘిః స్మృతిః కీర్తిః కాన్తిరిత్యాదికం గణమ్
న పశ్యతి వినంకల్పస్తమనీన పదాన్యహేః

12

చింతింపఁగలదు నిర్గుణముయొక్క యనుగులగు గాంధునట్లు, సంకల్పరహితముగ ఆత్మ, చింత, లజ్జ, హర్షము, భయము, స్మృతి, కీర్తి, ఇచ్చ మున్నగు మనోవుత్తులఁ గాంచుకొనును.

బ్రహ్మాద్వ విమృశ్యురీత చిజ్జ్యోత్సాన్తాన్తామృతద్రవః
దిక్కాలాసంభవాత్స్యో నేశ్వరావతి రిచ్ఛతే.

13

బ్రహ్మమును చంద్రబిందువునుండి స్ఫురింగిన చిదాభాసు (జీవుడను) చంద్రికయొక్క యంత్రముగ కేత్రాది జ్ఞానరూపమైన అమృతమున కధీనమగుటచే తద్దృశస్రావ మైనట్టి యీ సృష్టి, దేశకాలములచే సృష్టికరింపఁబడనట్టి బ్రహ్మమునందు వేరుకాదు.

ఆధిమాన్యః స్ఫురత్యేవం పరే స్ఫురతి భాసురమ్
జరదాధ్యాత్మకం చిత్తం చక్రాఘత్వమివామృసి.

14

ఇట్లు పరమాత్మ తనయందు నిజస్వరూపముకంటె వేఱుగాని ప్రకాశమయమైన జీవాకారముగ సర్వసామాన్యసచ్చిదానందరూపముచే స్ఫురించుచున్నను, దేహదులను నొకానొకచోట విశేషాభిమానముచే మానసికచింతాయుక్తుడైన ఆహంకారాత్మకా వేఱుగా నున్నవానివలె స్ఫురించుచున్నాఁడు. ఈ సమస్త జీవ, బంధ, మోక్షాదిజగద్రూపమున్ను, జలమందు ఆవర్తనమూహమువలె ఆత్మయందుఁగల్గితమై, భ్రాంతచిత్తముకంటె అన్యముకానిదై యున్నది.

మజ్జనోన్మజ్జసూరావై రివ్వరావర్త వేషణైః
అచ్ఛిన్నానుపదం ధీణా భాతి సర్గసరిచ్ఛిరమ్.

15

మజ్జన ఉన్మజ్జనముల(మునుగుట, లేటయొక్క) శబ్దములచేతను, వికాలముగ ఆవర్తములచేతను బూర్ణమైనట్టి యీ సృష్టియనునది, మరుభూమియొక్క సాక్షాత్కారముచే వ్యగత్యస్థానదివలె, ఆత్మయొక్క సాక్షాత్కారమాత్రముచే కాశ్యతముగ క్షయించుచున్నది.

యథావరైః పయో భాతి ధూమో భాతి యథా ఘనః

తథా జడాత్మకతయా తృతీయః సర్గ ఏతయోః.

16

జలము ఆవర్తములగు పొగ మేఘరూపముగను భాసించునట్లు, బ్రహ్మ, మనఃబులను మూడవవయగు యీ సృష్టి జడ, అజడరూపములుగ భాసించుచున్నది.

దారుణి క్రకచచ్ఛేదే యథావర్తాదినం తథా
అదిగాదా పరే సర్గస్తదతద్రూపవానయమ్.

17

అంశముచే కొయ్య ఛేదించఁబడ నద్దాని యావర్తాదు లాకొయ్యకంటె వేఱుగను, వేఱుగా కుండను నెట్లు గన్నట్లునో, అట్లే దేశకాలాదివర్జితముగ పరమాత్మయందు దీపృష్టియు జడ, అజడరూపములుగ భాసించుచున్నది.

సంసారకదలీ స్తంభాద్వినా సంకల్పపల్లవమ్
మృదునోతి దృఢత్వా రాన్నకించిల్లభతేఽచరమ్.

18

స్వతః విభజ్యులుగలచే అతికొఠులమై, అధిష్ఠాన సత్తాదృష్టిచే నత్యునుగుటచే శిలకంటెను అతిదృఢమైనట్టి యీ జగత్తునకును, స్ఫటిక శిలయందు ప్రతిబింబించిన కదళి స్తంభమునకును, సంకల్ప కల్పిత పలవములందు దృఢ మజ్జియెచటను ఏభేదమున్ను బాంబడిదలలేదు.

సహస్రఖురమూర్ధాక్షి కరవక్త్రే హితోహితమ్
నానాద్రితనుదిగ్దేశ సరిత్వా దేశమాత్రకమ్.

19

వేలకొలది శిరములు, పాదములు, నేత్రములు, హస్తములు, ముఖములు, వాని చేష్టా వితర్కములు, వివిధ పర్వతములు, ప్రాణులు శరీరములు, విష్కలలు, నదులు... వీనితోఁగూడిన యీ జగత్తంతయు, పరమాత్మయొక్క స్వరూపమున అగుంపమాత్రమువలె పరిచ్ఛిన్నమైయున్నది.

అస్తః శూన్యమసారాత్మ బహురాగోపరజ్జితమ్.

స్ఫురద్విరాగవిహిత మార్జనామాత్ర తర్జనమ్. 20

లోకశూన్యమై (మిథ్యయై), అనేకప్రకారములైన కామాదులను రంగులచే రంజితమై, అసారమైనట్టి యీ జగత్తు కేవలము తీవ్రవైరాగ్యమాత్రముచేతనే తుడిచివేయబడుచున్నది (నిరసింపబడుచున్నది).

ససురాసు రగనర్థ విద్యాధర మహారగమ్

జడాత్మవవనస్పృహ పరచేతన చేతితమ్. 21

సర, అసర, గంధర్వ, విద్యాధర, మహారగాది సహితముగ ఈజగత్తంతయు జడమైన వాయువుచేతను, మాత్రాత్మచేతను, సంపలనశీలమై పరబ్రహ్మచైతన్యముచే లేక (దృష్టిచైతన్యముచే) ప్రకాశితముగు చున్నది.

పశు చిత్రమహారాజ్యమివ భాసురసుందరమ్

పరామర్శానహం చారు వికల్పస్ఫూర్జితం జగత్. 22

వస్త్రముపైని మహారాజ్యముయొక్క చిత్రమువలె బ్రహ్మచూనమై సుందరమైనట్టిదియు వికల్పముచేత స్ఫూర్ణించునదియు రమణీయమైదియునగు ఈజగత్తు అత్యుచితముచే (లేక పరబ్రహ్మముచే మర్ణించుటచే) నశించుచున్నది.

స్వస్థాత్మని వికల్పాంశే పతితానత్యరూపిణి

సంవిత్ప్ర సరతి భ్రాన్తా తై లబిన్దరివామ్భుసి. 23

చలనశీలమై అనత్యమైన భ్రాంతియుతమైనట్టి వికల్పాంశముగు మనస్సునందు ప్రతిబింబించిన సంవిత్తు జలమందు తైలబింపువలె విస్తరించుచున్నది.

హృల్లేఖాజాలవినరైః సర్వావర్తవివర్తనైః

విసరత్స్నేహసంమిత్రజడానుదయ చర్మణైః. 24

హృదయమును ఊర్ధ్వపెట్టు కామవారనాది జాలసమాసములచే బంధింపబడినదియు శ్రీపుత్రాదులందు వ్యాపించిన రాగముతోగూడి జడములై మిథ్యయుగుటచే వాస్తవముగ నుత్పన్నము కానివే యెట్టి శబ్దస్వరూపులయొక్క యాస్వాదనములచే బ్రసరించినదియు సమస్తవిషయాదులను అవర్తములతోఁ గూడియున్నదియునగు పస్తువే చిత్రముందలి మహారాజ్యరూపముగ వర్ణింపబడిన యీ సంసారమైయున్నది.

అహమిత్యాది చిద్రూపే వికల్పేనోన్మృళి సతీ

న పరాద్యవృత్తిరైషా జలత్వాదివ తోయతా. 25

ఇట్లు ఆదిచైతన్యము అహంభావాది వికల్పముచే బహిర్ముఖమై జీవరూపమును బొందినట్లున్నను జలత్వముకంటె తోయత్వము వేఱుకాకట్లు వాస్తవముగ పరమాత్మకంటె వేఱుకానిదై యున్నది.

చిదాదిత్యః స్వ ఆత్మైవ సర్గ ఇత్యభిధీయతే

భూత్వాహమితి తేనాన్యో న సర్గోఽస్తి న సర్జకః. 26

చైతన్యమును మూర్ఖుడే ఉపాధియందుఁ బ్రవేశించుటద్వారా 'అహం'మున్నగు నామముల బొంది సృష్టియనఁబడుచున్నాఁడు. యథార్థముగ చైతన్యమున కన్యముగ నేదైన సృష్టిగాని స్రష్టగాని లేడు.

స్వస్థాత్మికాయాం సత్తాయాం యథా స్వస్థో జలద్రవః

తథా చిదాత్మా వ్యోమత్వే న వ్యోమత్వాది వేత్తి హి. 27

జలము తనచలనరూపముగ సత్తయందెట్లు వాస్తవముగ చలనరహితమైయున్నదో, అట్లే ఆకాశాది ప్రపంచరచనయందును చిదాత్మ తదాకాశాదుల రూపముననులేదు. అది వానికర్తయును గాదు. పతీయు వానినెఱుంగుటయులేదు. (జగత్తు భ్రాంతిమాత్రమేయని భావము)

దేశకాలాది నిర్మాణపూర్వకం వేదనం విదః

సర్గాత్మకత్వాత్తేనామ్బుద్రవసామ్యం న దూరగమ్. 28

సృష్టి (వ్యవహార) దశయందు దేశకాలముల భేదములను కల్పించే నిర్మించి, అచట ఆత్మకు ఆకాశాదివికల్పముల వేదన వర్ణింపబడినదిగాని పైన చెప్పిన జలసామ్యరూపస్వప్నాంతము ఆయుక్తముగా నేరదు.

మనోహంభావబుద్ధ్యాది యత్కించిన్నామ వేదనమ్

అవిద్యాం విద్ధి యత్క్షే పౌరుషేణాశు సశ్యతి, 29

ఓవిద్యాధరా! మనస్సు, అహంభావము, బుద్ధి, దేశకాలాదులు మున్నగువాని యనుభవమును వికల్పమెయ్యదిగలదో దానినే 'అవిద్య'యని యెఱుంగుము. ఆత్మజ్ఞానరూపముగు పురుషప్రవృత్తిముచే నయ్యది కీక్రముగ నశించును.

అర్థం మిథఃసంకథయా భాగః శాస్త్రవిచారణైః

అత్యప్రత్యయతః శిష్టమవిద్యాయా నివర్తతే. 30

అవిద్యయొక్క అర్థభాగము, దాన, సన్మాన, ప్రహణాదులచే తత్త్వవేత్తలను సంతోషపఱచి వారితో సంభాషించుటచేత నశించుచున్నది. తక్కిన యర్థభాగము శాస్త్రవిచారములచేతను, ఆత్మసాక్షాత్కారముచేతను నశించుచున్నది.

చతుర్భాగాత్మని కృతే ఇత్యవిద్యాక్షయే క్రమాలే

సమకాలాచ్ఛ యచ్ఛిష్టం తదనామార్థసన్మయమ్. 31

పుత్రదారధనాదులందలి మమత్వము (అవిద్యయొక్క యర్థభాగము), దేశాదులందలి అహంభావరూపముగు విక్షేపశక్తి (పాతికభాగము), అవరణశక్తి (పాతికభాగము) - ఇట్లు నాలుగు భాగములు విభజింపబడిన 'అవిద్య' యొక్క త్తరోత్తరభూమికల నారోపించుటచే నశింపఁగా, తత్కాలముననేగాని, లేక, క్రమముగ గాని నామరూపరహితమైన సమాత్మముగ ఆత్మయే శేషించును.

శ్రీరామ ఉవాచ:—

అర్థం మిథఃసంకథయా భాగః శాస్త్రవిచారణః

ఆత్మప్రత్యయతో భాగః కథం తస్యా నివర్తతే.

32

సమకాలే క్రమాచ్చేతి మునినాథ కిముచ్యతే

తదనామార్గసచ్చేతి సచ్చాసచ్చేతి కిం వద.

33

శ్రీరామః:—మహాత్మా! అవిద్యయొక్క అర్థభాగము తత్వవేత్తలను బ్రహ్మను యొక్క వారితో సంభాషించుటచేతను, తక్కిన అర్థభాగము శాస్త్రవిచారణచేతను, ఆత్మసాక్షాత్కారముచేతను ఎట్లునశించినో వచింపజేడెద. ఓమునిశ్రేష్ఠా! “సమకాలమునగాని, లేక, క్రమముగ గాని” అనుమాటక క్కమేమి? మఱియు “నామరూపరహితముగు సన్మయము శేషించును” అనుచోట సన్మయ శబ్దమున ‘మయ’ప్రత్యయముచే ‘అనత్’ అంశముయొక్క స్ఫురణముగుచున్నది. అట్టిచో నదానియందు అనదంశ మెంతయో వచింపుడు!

శ్రీవసిష్ఠ ఉవాచ:—

సుజనేన విర్తతేన సంసారో త్రరణార్థినా

సహచార్యాత్మవిదుమాం ప్రసృతిం ప్రవిచారయేత్.

34

శ్రీవసిష్ఠః:—ఓ రామచంద్రా! సంసారమును దాటవెంచు విరక్తులైన సజ్జనులు, ఆత్మ వేత్తలతోడను, తదితరులగు ముముక్షువులతోడనుగలసి ఈ సంసారమేమి? దీనిపరిణామమెట్టిది? దీని మూలమెట్టిది? దీని సారమెయ్యది? దీనికెట్లు మనుజుఁడు తరింపఁగలఁడను ఈప్రకారముగ సంసారమును గూర్చి విచారించి పలయును.

యతః కుతశ్చిదన్విష్య సవిరోగమమశ్నరమ్

జనం సజ్జనమాత్మజ్ఞం యత్సేనారాధయేద్బుధః.

35

బుద్ధిమంతుఁ డగువాఁడు, విరక్తుఁడును, మాత్సర్యరహితుఁడును, ఆత్మజ్ఞుఁడునగు సజ్జనుని ఎచటనో యొకచోట వెళ్లి ఆశీని బ్రయత్నముచే నారాధింపవలెను. (సంతుష్టి పఱచవలెను.)

సంపన్నే సంగమే సాధోరవిద్యార్థం త్మయం గతమ్

విద్ధి వేద్యవిదాం శ్రేష్ఠ జ్యేష్ఠశ్రేష్ఠదశోదయాత్.

36

వేద్యము నెఱుఁగువాఁలలో శ్రేష్ఠుఁడగు నో రామచంద్రా! సాధుపురుషుఁడగు మహాత్ముని సాంగత్యమునీధింప, భూమికలన్నిటిలో జ్యేష్ఠమైనదియు, సాధనచతుష్టయ సంపత్తితోఁగూడి యున్నందున శ్రేష్ఠమునగు శుభేచ్ఛయు మొదటిభూమిక యుచుండుటచే నపుడు అవిద్యయొక్క అర్థభాగము నశించినదయెఱుఁగును.

అర్థం సజ్జన సంపర్కాదవిద్యాయా వినశ్యతి

చతుర్భాగస్తు శాస్త్రార్థే తుర్భాగః స్వయత్నతః.

37

అవిద్యయొక్క యర్థభాగము సజ్జనుల సంపర్కముచేతను, ఒక నాల్గవభాగము శాస్త్ర విచారముచేతను, తక్కిన నాల్గవభాగము ఆత్మసాక్షాత్కారరూపముగు స్వప్రయత్నముచేతను నశించు చున్నది.

ఏకోఽభిలాష ఉత్పన్నో భోగ్యభ్యశ్య నివార్యతే

తత్తయే యాత్మవిద్యాయాశ్చతుర్థాంశః స్వయత్నతః.

38

కేవల మొక తీవ్రమోక్షమును గూర్చిన యభిలాష యుత్పన్నమైనచో నదియే వైరాగ్యాది సంపత్తిచే జీవుని భోగములనుండియు తత్సాధనముల నుండియు విరక్తునిగఁ జేయును. పిమ్మట భోగములు తుయింప స్వప్రయత్నముచే అవిద్యయొక్క నాల్గవభాగము నశించుచున్నది.

సాధుసజ్జమశాస్త్రార్థస్వయత్నైః క్షీయతే మలమ్

ఏకైకేనాథ సర్వైశ్చ తుల్యకాలం క్రమాదపి.

39

సాధుసాంగత్యము శాస్త్రవిచారము స్వప్రయత్నము - ఈమూఁడును ఏకకాలమున బ్రాప్తించినచో సేకకాలమునను, క్రమముగఁ బ్రాప్తించినచో క్రమముగను, అవిద్యయను మలము తుయించుచున్నది.

యదవిద్యాత్మయైకాత్మ న కించిత్కించిదేవ చ

శిష్యతే తత్పరం ప్రాహురనామార్గమనచ్చ సత్.

40

అట్లు, అవిద్యతుయింప పిమ్మట నేదిశేషించు చున్నదో, అది పరమాత్మ రూపమనియే వచింపఁబడినది. (దృశ్యమంతయు బాధింపఁబడుటచే) అదిఏదియు గాకయున్నది, (అదిహెన్నద్వైచే) అంతయు నదియే అయియున్నది. మఱియు ఆపరమాత్మ నామరూపరహితమై సదస్సదూపమై వెలయుచున్నది. అఁగా అర్థక్రియావ్యవహరమునకు ఆయోగ్యమగుటచేటి అనత్తుల్యమున్ను, అబాధ్యమైన పరమ పురుషార్థమగుటచే సద్రూపమున్నునైయున్నది.

బ్రహ్మేదం ఘనమజరాద్యన సమేకం

సంకల్పస్ఫురణమవిద్యమానమేవ

బుద్ధైవం వ్యవగతమానమేయమోహా

నిర్వాణం పరివిహరన్విశోకమాస్య.

41

ఇత్యాదే శ్రీ వాసిష్ఠ మహారామాయణే వాల్మీకీయే దేవదూతోక్తే

మోక్షోపాయేషు నిర్వాణ ప్రకరణే ఉత్తరాధే విద్యాధరోపఖ్యానే

సంకల్పస్ఫురణైక్య ప్రతిపత్తిర్నామ ద్వాదశః పర్గః || 12 ||

ఓ రామచంద్రా! ఈప్రకారముగ శేషించిన ఆత్మవస్తువు ఆనందఘనమై అనంతమై జరాది వికారరహితమై ఏకమైయున్నది. జీవజగద్రూపములు సంకల్పముయొక్క స్ఫురణ మాత్రములేయు అసత్తై (లేనితై) పఱుఁచుచున్నవి. ఇట్లుఆత్మత్వము నెఱిగి, ప్రమాత్మ, ప్రమాణ, ప్రమేయాదిత్రిపుటీ మోహమును బారద్రోలి నిర్వాణమును బ్రహ్మమే అయి నిరతిశయ బృహద్రూపముచే సంకట న్యాసించి విహరించుచు దుఃఖరహితుఁడవై చెన్నించుము!

ఇది శ్రీవాసిష్టతాత్పర్యప్రకాశికయందు నిర్వాణప్రకరణమున ఉత్తరార్థమున
విద్యాధరోపాఖ్యానమున సంకల్పసర్గముల యొక్కప్రతిపత్తియను
20వైండవ సర్గము || 12 ||

త్రయోదశః సర్గః

[మాయాకార్యేన దేశదేశపేక్షేత్యత్ర వ్యక్తతే

ఇంద్రస్యాణాదరే రాజ్యకల్పనాఖ్యానవిస్తరః.

మాయా కార్యమున దేశకాలాదుల అపేక్ష లేదని పవించుచు త్రసరేణువునందు
ఇంద్రుడు రాజ్యకల్పనగావించునట్టి కథనిచట వివరించుచున్నాడు.]

భుశుణ్ణ ఉవాచ:—

జగత్ప్రసరయావస్య న దేశ ఉపయుజ్యతే

న కాలో ధారణే స్తన్ను ఆలోకస్యామృతే యథా. 1

భుశుండుడు:— ఓ విద్యాధరా! ఆకాశమున నేకకాలమున బ్రసరింపఁబడిన ప్రకాశమును ధరించుటయందు స్తంభమెట్లు ఉపయుక్తము కాదో అట్లే మాయాజగత్ప్రయొక్క విస్తారమును ధరించుటయందు పూర్వసిద్ధములగు దేశకాలములున్న ఉపయుక్తములు కానేరవు.

మనోమనస నిర్మాణమాత్రమేతజ్జగత్ప్రయమ్

శాంతం తను లఘు స్వచ్ఛం వాతాంతః సారభాదపి. 2

ఈ ముల్లోకములున్న ఆత్మయందు మనస్సుయొక్క మననముయొక్క రచనామాత్రములై శాంతములై వాయువునందలి ప్రకాశ సుగంధములకంటెనతి నూత్నములై లఘురూపములై స్వచ్ఛములైయున్నవి

చిచ్ఛమత్కృతిమాత్రస్య సాధో జగదణోః కిల

వాతాంతః సారభం మేరురన్యానుభవయోగతః. 3

ఓ సాధూ! చైతన్యముయొక్క చమత్కారమాత్రమగు ఈజగత్తను ఆణువుతోఁబోల్చిన వాయువునందలి ప్రకాశముగాని, సుగంధముగాని మేరుపర్వతమవలె స్థూలమైనవగును. ఏలయనగా, ఆప్రకాశ సుగంధములు ఆస్థుని నేత్రములచేగాని, నాసికాద్వంద్రియములచేగాని యనుభవింపఁబడుచున్నవి.

యం ప్రత్యుదేతి స్థోయం స నీవైసం హి చేతతి

పదార్థః సంనివేశం స్వమివ స్వప్నం పుమానివ. 4

మనోరాజ్యమునుగాని, స్వప్నపదార్థములనుగాని యామనోరాజ్యము యొక్కయు, స్వప్నముయొక్కయు సాక్షియగు ద్రవ్యయే స్వయముగఁ బ్రకాశింపఁజేయు నట్లు, ఈస్వప్నియు నెవని మనంబున నడచుచున్నో, ఆతఁడే యద్దానిని స్వయముగఁ బ్రకాశింపజేయును.

అత్రైవోదాహర నీమమితిహాసం పురాతనమ్

యద్వృత్తం దేవరాజస్య త్రసరేణాదరే పురా. 5

ఇవిషయమునఁ బూర్వమింద్రునకు త్రసరేణువం దెయ్యది యనుభూతమయ్యెనో యా పురాతన చరిత్ర నిచట నుదాహరించుచున్నాను.

క్వచిత్కదాచిత్కస్మింశ్చిత్కించిత్కల్పద్రుమేఽ భవత్

కస్యాంచిద్యుగశాఖాయాం ఫలం జగదుదుమ్భరమ్. 6

ఒకానొకపు డొకకల్పవృక్షమున (సహస్రకల్పనాఫలముల కాధారముగు మాయాశబలిత బ్రహ్మయన) యొకానొక యుగ-రంధ్రరూపముగు శాఖయందు జగత్తను మేడిపండు కాచెను.

ససురా సురభూతౌఘమశ కాహిత ఘుంఘుమమ్

శైలమాం సలపతాలద్యుభామ్యుగ్రకపాటకమ్. 7

చిచ్ఛమత్కృతి చారూచ్చైర్వాస నారసపీఠరమ్

వివిధాను భవామోదం చిత్తాస్వాదమనోహరమ్. 8

బృహద్రష్టవృత్తు ప్రాధనత్వావ్రతతి కోటిగమ్

అహంకారమహావృన్తం సమాలోకసముజ్జ్వలమ్. 9

మోక్షద్వార వికాస్యాస్యం సరిదభి శిరావృతమ్

మాత్రాపఞ్చకకోశస్థం తరతారక నీకరమ్. 10

కల్పావసానజరతం కాకకోకిలగామ్యథ

పతితం శాన్తిమాయాతం క్వాప్యనావాసనం గతమ్. 11

ఆ ఫలము చేపకలు, అసురులుమున్నగు ప్రాణిసమూహమును దోమలచే శబ్దయుతముగా నొసర్పఁబడినదై, పర్వతాదులతోఁగూడి దృఢముగ నున్నట్టి పాతాళ, స్వర్గ, భూలోకాది గొప్పకవాటములు గలదై, చైతన్యముయొక్క చమత్కృతిరూపముగు విచిత్రచనచే రమణీయమై, నుమాత్తరరూపముగలదై, వాసనయను రసముచే స్థూలమై, వివిధ శబ్దాది విషయముల యనుభవమును సుగంధముతోఁగూడినదై, చిత్తముయొక్క ఆస్వాదముచే మనోహరమై (పైనఁబడిన) గొప్పదగు (మాయాశబలిత) బ్రహ్మమను గల్పవృక్షమున జనించిన యనేక నూత్నజగత్స్వత్తానమూహమం దంతర్గత మైవదియు, అహంకారమను గొప్పతోడిమగలదియు, సాక్షిచైతన్యముచే సముజ్జ్వలమైవదియు, మోక్షద్వారమగు జ్ఞానమే ఒకసంధిసముఖముగాఁగలదియు నదులు సముద్రములను నాడులచే నావరింపఁబడినదియు, పంచతన్మాత్రలను కోశమున మున్నదియు, ఊర్ధ్వ గాములగు నక్షత్రములే రసకణములుగాఁగలదియు, మహాశిల్పం తమునఁ బరిపక్వమై పడుట కున్నుఖమైయుండఁనదియు, పిమ్మట అవివేషలకు కావలచేతను, వివేషలకు కోకిలలచేతను దినఁబడఁనదియు, తుదకు క్రిందఁబడినదై, వాసనారహితమై శాంతిని (బ్రహ్మభావమును) జొందునదియు నైయుండెను.

తత్రాభూదమరాధీశః శక్రస్త్రిభువనేశ్వరః

క్షాద్రకుమ్భునిష్ణానాం క్షుద్రాణామివ నాయకః.

12

మధుమక్షికల సమాహమందు వాని నాయకునివలె ముల్లోకములకు బ్రభువును, దేవతాధిపు డునగు ఇంద్రుఁ డా యదుంబర (మేడి) కలమున నుండెను.

గురూపదేశస్వాభ్యాసాత్పక్షిణావరణోఽభవత్

మహాత్మా భావితాంతాత్మా పూర్వాపరవిదాం వరః

13

సంకల్పములన్నింటిని ద్యుజించుటచే శుద్ధాంతఃకరణుఁడై యున్నవాఁడును, మహాత్ముఁడును పూర్వాపరముల నెఱిగినవానిలో శ్రేష్ఠుఁడునగు యా యింద్రుఁడు గురూపదేశ స్వాభ్యాసములచే నశించిన అవిద్యావరణ గలవాఁడాయెను.

నారాయణాదిమ తతః కదాచిద్వీర్యశాలిమ

క్వచిదేవ నిలీనేమః సత్స్వేకః ససురాధిపః.

14

శత్రుజ్వాలాసలోద్భూరైరయుధ్యత మహానురైః

విజితస్తైర్మహావీరైర్యతో వ్యద్రవదాద్రుతమ్.

15

దిశో దశ సువేగేన దుద్రావాభిదుతోఽరిభిః

స విశ్రామాస్పదం ప్రాప పరలోక ఇవాధమః.

16

తడువరి, యొకఁడు మహాపరాక్రమశాలురగు నారాయణాదు రెఱువనో క్షీరసాగరాదు లందు శయనించుచుండ. అపు డొంటరిగ నే యా దేవనాయకుఁడు శత్రుములజ్వాలయను అగ్నిని ధరించు నట్టి గొప్పయునురులతోఁగూడ యుద్ధమాచరించెను. కాని మహావిక్రమశాలురగు యా యనురులచే నాతఁడు పరాజితుఁడై శిఖముగఁ బరుచెనైను. మిగుల వేగముగ దశదిక్కులందుఁ బరుచుచు నాతఁ డు అధముఁడు డై తమపరలోకమును బొందెనట్లు, విశ్రాంతిస్థానము నెఱువ నొందెనట్లు.

తద్భాస్తదృష్టిష్టరిషు మనాక్ ఛిద్రమవాప్య సః

ప్రశమం కాయసంకల్పం నీత్వా స్వం స్వాస్తరే బహిః.

17

కమవ్యర్కాంశు కోశస్థం త్రసరేణుః పేతే సః

సంవిద్రూపతయా పద్మకోశం మధుకరో యథా.

18

పిమ్మట నాతని శత్రువులొకత భ్రాంత దృష్టిగలవాడు కాఁగా నాతఁడు విశ్రాంతి స్థానా వరము నొంది, తన శరీరముయొక్క స్థూలకార సంకల్పమును తన యంతఃకరణముననే నూత్నభూత ములందు లయమొనర్చి అతి సూక్ష్మరూపుఁడై, కమలకోశమును భ్రమరము ప్రవేశించునట్లు, బాహ్య ప్రదేశమున సూర్యకోణమును కోశముననున్న యొకానొక త్రసరేణువందు తన సూక్ష్మసంకల్పముచే బ్రవేశించెను.

స తత్రాశు విశ్రామ చిరాదాశ్వాసమాయయా

అథ విస్మృతసంగ్రామో నివృత్తిం సముపాగమత్.

19

ఆతఁడచట శీఘ్రముగ విశ్రమించెను. ఏలయునఁగా చిరకాలమున కాలనికి కాంతి లభించి నది. తదుపరి యాతఁడు యుద్ధమును మఱచినవాఁడై, యన్నోటనుండి బయటకు వెడలక నచటనే పరమశాంతిని బొందెను.

కల్పితం సద్గతత్రాథ సక్షణాదనుభూతవాన్

తస్మిన్నదృశి పద్మాస్తే రేమే స్వ ఇవ విప్రరే.

20

ఆతఁడచట గృహమును గూర్చిన కల్పనయొనర్చి, క్షణకాలములోనే వాని ననుభవించెను. ఆ కల్పిత గృహమునఁ బద్మాసనముపై గూడచుండి, నిజస్వర్గలోక మందలి సింహాసనమువలె సుఖించెను.

గృహస్థః స దదర్శాథ కల్పితం సగరం హరిః

మణిముక్తావలాలాదికృత ప్రాకారమస్థిరమ్.

21

సగరాస్తర్గతోఽవశ్యత్తతో జనపదం హరిః

నానాద్రిగ్రామగోవాటప తనారణ్యరాజితమ్.

22

తాదృగతిశ్చేతితవాన్ శక్రో భువనం తతః

సాద్ర్యబుద్ధ్యర్హిన్దీశాన్తం సక్రియాకాలకల్పనమ్

23

తాదృగతిశ్చేతితవాన్ శక్రస్త్రిజగత్తతః

ససాతాలమహివ్యోమవిప్లవార్కాదిపర్వతమ్

24

అట్లా గృహమున నున్న యింద్రుఁడంత మణులతోడను, మత్స్యములతోడను, ఛగడముల తోడను నిర్మించఁబడిన ప్రాకారములు గల మందిరములచే శోభించు సగర మొకదానిని గాంచెను. ఆ సగరముయొక్క చివరవఁబోస మరల యాతఁడచట పలువిధములైన పర్వత, గ్రామ, గోవాస, పట్టణాణ్యములచే శోభాయమానమైన జనపద మొండు వీక్షించెను. పిదప అట్టి సంకల్పముతోనే గూడు కొనియున్న యా యింద్రుఁడు, పర్వత, నదీ, సముద్ర, పృథివీసహితమైనదియు, రాజులతోడను, వారి వారి రాజ్యముల సరిహద్దులతోడను గూడినదియు, క్రియాకాలముల కల్పనతోటి సంయుక్తమైనదియు నగు భూలోకమును గాంచెను. తదనంతర మాతఁ డట్టిసంకల్పముతోనే గూడుకొనియున్నవాఁడై పాతాళ, పృథివీ, ఆకాశ, స్వర్గ, సూర్య, చంద్ర, సహితములైన ముల్లోకముల గూర్చిన యనుభవము నొందెను.

తత్రాతిష్ఠత్సరేశ త్వే స భోగభరభూషితః

పుత్రో బభూవ తస్యాథ కున్దోనామాథ వీర్యవాన్.

25

తతో జీవితపర్వస్తే త్వక్వా దేహమనిన్దితః

నిర్వాణమాయయా శక్రో సః స్నేహ ఇవ దీపకః.

26

ఆ తరువాత యనేకములైన భోగములచేఁ బరిపూర్ణుఁడై యింద్రుఁడు దేవతలకుఁ బ్రభువై వసించఁబడఁగెను. పిదప, మహాపరాక్రమశాలియైన కుందుఁడును ఋతుఁడౌవానికి జనించెను. తదనంతరము జీవితాంతమున, నిందారహితుఁడగు ఆయింద్రుఁడు తన శరీరమును ద్యుజించి, తైలరహితుగు దీపమువలె నిర్వాణము (మోక్షము) నొందెను.

కున్దస్త్రిలోక్యరాజోఽభూజ్జనయిత్వా సుతం నిజమ్
కాతేన జీవిత స్వాస్తే జగము పరమం పదమ్. 27

తత్పుత్రోఽపి తథా వాథ కృత్వా గాఙ్ధే సుతం నిజమ్
జగము జీవితస్వాస్తే పావనం పరమం పదమ్. 28

తదుపరి యాతని సుతుడగు మందుడు ముఖ్యము కథిపతి యాయెను. ఆతడును నట్లే
కొమరుని విడిచి జీవితాంతమున పరమపదమును బొందెను. ఆ పుత్రుడును జీవితము రాజ్యమేలి,
తన సుతునియటనియోగించి, జీవితాంతమున పరమపదమున మైసట్టి మోక్షపదము నలంకరించెను.

ఏవం పౌత్రసహస్రాణి సమతీతాని సున్దర
తత్రాద్యాపి సురేశస్య యేషాం రాజ్యే స్థితోఽశకః. 29

ఓ సుందరుడా! ఈ ప్రకారముగ నాతనికి వేలకొలది పౌత్రులు గడచిరి. ఇపుడున్న
ఆ యింద్రునిరాజ్యమున 'అంశకుడను' రాజు విద్యమానుడై యున్నాడు.

ఇత్యద్యయావదమరేశ్వరవంశ ఏవ
సంకల్పితే జగతి శక్రపదం విధతే
తస్మిన్ తేఽపి గలితేఽపి హతేఽపి నష్టే
క్వాప్యమ్భరే దినకరాతపపావనాణాః. 30

ఇత్యాదౌ శ్రీవాసిష్ఠ మహారామాయణే వాల్మీకీయే దేవమాతోక్తే మోక్షోపాయేషు
నిర్వాణప్రకరణే ఉత్తరాధో విద్యాధరోపాఖ్యానాన్తరే న్దోపాఖ్యానే
త్రసరేణ్వన్తరసగ్గసంఘవర్ణనం నామ త్రయోదశః సర్గః 11 ||

ఓ విద్యాధరా! ఈ ప్రకారముగ, ఆ యాకాశప్రదేశమున సూర్యకిరణముచే బ విశ్రమించు
బడినయాత్రసరేణువెచటనో ఓలినమై, తుయించి, నాశమొందినను, యింద్రునిచే సంకల్పించబడిన
యారాజ్యమందాతని వంశజులే నేటికిని రాజ్యమేలుచున్నాడు.

ఇది శ్రీ వాసిష్ఠ తాత్పర్య ప్రకాశికయందు నిర్వాణ ప్రకరణమున ఉత్తరాధమున
విద్యాధరోపాఖ్యానాంతరత్వమైన యింద్రోపాఖ్యానమున
త్రసరేణ్వన్తర సగ్గసంఘవర్ణనమను బదుముండవ సర్గము || 11 ||

చతుర్దశః సర్గః

తత్కులోత్పన్నశక్రస్య కిన్తన్తా జగత్ప్రభా
తత్రోచ్యతే బ్రహ్మదృష్టే సర్వదృష్టే భ శక్రతా.

ఆ యింద్రవంశమున జన్మించిన యొకానొక యింద్రుడు కమలనాళసూత్రమందు జగత్తును
గాంతులయు బ్రహ్మదృష్టియందు సర్వదృష్టిచే ఇంద్రియము పొందబడుటయు నిచట వర్ణించబడు
చున్నది.]

భుకుణ్ణ ఉవాచః

తస్య శక్రస్య కులః కశ్చిదాసీత్సురాధిపః
తత్రోత్తమగుణః శ్రీమాన్పాశ్చాత్వా యస్య సా తనుః. 1

భుకుండుడు:—ఓ విద్యాధరా! ఆ యింద్రకులముననే జన్మించినవాడును, ఉత్తమగుణ
ములచే బలిపూర్ణుడును, శ్రీమంతుడును, వైరాగ్యాది సంపదలతోఁ గూడియున్నవాడును, అంతిమ
శరీరధారియునగు ఒకానొక యింద్రుడుండెను.

అథేంద్రకులపుత్రస్య తస్య తత్ర భూవ హ
ప్రతిభా జ్ఞానసంప్రాప్తిర్మహస్పతి గిరోదితా. 2

ఇంద్రకులమున జన్మించిన యా సుతునకు, పిదప బృహస్పతియొక్క యుపదేశముచే ఆత్మ
జ్ఞానము సంప్రాప్తించెను.

తతో విదితవేద్యోఽసౌ యథాప్రాప్తానువృత్తిమాన్
చకార జగతాం రాజ్యమాజ్యపానామధీశ్వరః. 3

తదుపరి, వేద్యుఁడు (ఆత్మ) నెఱింగినవాడును, యథాప్రాప్తములగు కర్మల నాచరించు
వాడునగు ఆ దేవరాజు జగత్తును బరిపాలించెను.

యుయుధే దానవైః సార్థమసయత్సర్వశాత్రీవాన్
శతం చకార యజ్ఞానామజ్ఞానోత్తరమానసః. 4

అతఁడనురులతోడ యుద్ధమొనర్చెను. మఱియు, సర్వశత్రువులను జయించెను. అజ్ఞాన
మునువాటిసట్టి విశుద్ధమనస్సుగల యా రాజు సూర్యమేధయాగంబులఁగూడఁ జేసెను.

ఉవాన కార్యవశతో బిసబాలాన్తరే చిరమ్
అన్యాన్యపి చ వృత్తాన శతాన్యనుభూవ హ. 5

ఏదో యొకకార్యవశమున నాతఁడు కమలనాళతంత్రుడండఁ జీరకాలము పసించెను. అచట
నాతఁడు రాజ్య, యుద్ధ, జయ, పరాజయాది ఇతరములగు అనేకకార్యములనుగూడ ననుభవించెను.

కదాచిదాసీత్తస్యచ్ఛాప్రబోధ బలశాలినః
బ్రహ్మతత్త్వమవేక్షేహం యథావద్ధ్యానవాసితి. 6

ఉత్తమ జ్ఞానసంపన్నుడగు ఆ దేవనాయకున కొకపుడు 'ధ్యానమందున్నవాడనై' మాయా
శబిత బ్రహ్మమయొక్క స్వభావమును గాంతునను ఇచ్చి పొడమెను.

పోఽవశ్యత్ప్రణిధానేన తత ఏకాన్త సంస్థితః
స బ్రహ్మభ్యస్తరేఽశేషకారణత్యాగశాన్తః. 7

సర్వశక్తిసర బ్రహ్మ సర్వవస్తుమయం తతన్
సర్వభా సర్వదా సర్వం సర్వైః సర్వత్ర సర్వగమ్. 8

పిమ్మట బాహ్యభృంగంతరములందలి సమస్త విశేషకారణములను దృఢించుటచే కాంతబుద్ధి గలవాడై, ఏకాంతమున స్థితినిొన, యాతడు ధ్యానముద్వారా, సర్వశక్తియుత్తమై, సర్వవస్తు మయమై, సర్వవ్యాపకమై, సర్వదా సర్వవిధముల సర్వహాపమై, సర్వత్రనున్నదై, సర్వగామియైనట్టి పరబ్రహ్మమును గాంచెను.

- సర్వతః పాణిపాదా నం సర్వతోక్షిశిరోముఖమ్ 9
సర్వతః శ్రుతిమల్లోకే సర్వమావృత్య సంస్థితమ్.
సర్వేంద్రియగుణైర్ముక్తం సర్వేంద్రియగుణాన్వితమ్
అసక్తం సర్వభృచ్చైవ నిర్గుణం గుణభోక్తృచ. 10
బహిరంతశ్చ భూతానామచరం చరమేవ చ
సూక్ష్మత్వాత్తదవిజ్ఞేయం దూరసం చాన్తికే చ తత్. 11
సర్వత్ర చంద్రార్కమయం సర్వత్రైవ ధరామయమ్
సర్వత్ర పద్మతమయం సర్వత్రాబ్ధిమయం తథా. 12
సర్వత్ర సారగురుః సర్వత్రైవ నభోమయమ్
సర్వత్ర సంస్థితమయం సర్వత్రైవ జగన్మయమ్. 13
సర్వత్రైవ చ మోక్షాత్మ స్వత్రైవాద్యచిన్మయమ్
సర్వత్ర సర్వార్థమయం సర్వతః సర్వవర్జితమ్. 14
ఘటే వటే వటే కుడ్యే శకటే వాసరే తథా
ధామ్ని వ్యోమ్ని తరావద్రావనిలే సలిలేనలే. 15

ఆ పరబ్రహ్మ మంతటను హస్తపాదములుగలదై, ఎల్లెడల సేత్రములు, ముఖములు, కర్ణం ద్రియములతోగూడి యున్నదై, సమస్తలోకములను వ్యాపించి యున్నదై, సర్వేంద్రియగుణవర్జితమై సర్వేంద్రియములయొక్క రూపములను గ్రహించునట్టి శక్తులతోగూడియున్నదై, పరమార్థమున అసక్తమైయున్నను, వ్యవహారమున సమస్తమును భరించునదై, నిర్గుణమై, కాని (వ్యవహారమున)గుణముల ననుభవించునదై, సమస్తభూతములయొక్క బాహ్యభృంగంతరములందున్నదై, చరమై, అచరమై, అతి సూక్ష్మమగుటచేసి (అజ్ఞానులకు) తెలియఁబడనిదై, అజ్ఞానులకు దూరమై, జ్ఞానులకు సమీపమై, సర్వ త్రచంద్ర, సూర్య, క్రాంతి, పర్వత, సముద్ర, ఆకాశమయమై, సర్వత్ర చిత్సార గురుహాపమై. సర్వత్ర సృష్టిశూర్ణమై, జగన్మయమై సర్వత్ర మోక్షరూపమై, ఆద్య చిన్మయమై, సర్వత్ర సర్వపదార్థ మయమై, సర్వత్ర సర్వవర్జితమై, ఘట, వత్తు, పుత్తి, శకట, గృహ, వాసర, మండర, ఆకాశ, పర్వత, వాయు, జల, అగ్నియై సమస్తపదార్థములందున్నదై చెలయుచుండుట నాతఁడు గాంచెను.

- నానాచార విచారాణి వివిధావృత్తిమన్తి చ
పరమాణ్యంశమాత్రేపి త్రిజగన్తి దదర్శ సః. 16

అనేక అచారవిచారములతోగూడియున్నదై, వివిధకార్యములయొక్క మల్లోకము లను ఆయింద్రుఁ డొకపరమాణువుయొక్క అంశమాత్రముననే వీక్షించెను

- మరీచస్యాన్తరే లైక్ష్యం శూన్యత్వమివ చామృతే
త్రిజగత్సత్యసతి చ విద్యతే చిన్మయాత్మని. 17

మిరియందు కారమువలెను, ఆకాశమందు శూన్యత్వమువలెను, ముల్లోకములున్న, అని రాభవతిరోభావములున్న, కాలాత్మకగు చిన్మయ పరమాత్మవియందుఁగలవు.

- ఇత్యేవం భావయన్ముక్త భావయా శుద్ధసంవిదా
శక్రః క్రమేణ తేనైవ తథైవ ధ్యానవాసభూత్ 18

ఈ ప్రకారముగ జీవభావవర్జితుడై, శుద్ధజ్ఞానముచే గాంచుచున్న యాయింద్రుఁ డాశరీర మున నట్లే క్రమముగ ధ్యానపంతుఁడాయెను,

- ధ్యానేన సర్వమేకత్ర పశ్యంశ్చిరముదారధీః
దదర్శేమమసౌ సర్గమస్మదీయం మహామతిః. 19

ఉదారబుద్ధియు, మహామతియు నగు ఆయింద్రుఁడట్లు సమస్తమును నొకమాత్రాశబ్దిత బ్రహ్మముననే చిరకాలము చూచుచు, ఈ మనయందలిచే ననుభూతమగుచున్న బ్రహ్మాండము నటు వీక్షించెను.

- తతోఽస్మిన్విచరన్సర్గే విక్రాన్తే శక్రతాం గతః
చకార జగతాంరాజ్యం వృత్తానశతశోభితమ్. 20

పిమ్మట ఈ బ్రహ్మాండమందు (మనస్సుచే) పంచరించుచు ఇంద్రలోకమున ఇంద్రదర్శనముచే (నేనింద్రుఁడనను సంస్కారము ఉద్బుద్ధమగుటచేతను, పూర్వము తానాచరించిన నూత్నశ్రమేధయా గముల ఫల మవశ్యము పొందవలసియున్నందునను) ఇంద్రత్వమును బొందెను. మఱియు ననేకవృత్తాంత ములచే శోభితమగు పెక్కులోకముల రాజ్యమున్ను నేలెను.

- విద్యాధరకులాధీశ ఇత్యద్యైవ స దేవరాట్
తస్యేన్ద్రస్య కుతోత్పన్న ఇతి విద్ధి యథాస్థితమ్. 21

ఓ విద్యాధరకృపాలా! ఈప్రకారముగ ఆ త్రసరేణువందలి యింద్రునియొక్క కులమందు జన్మించిన యాతఁడే యిభుమను ఈబ్రహ్మాండమందు దేవరాజయియున్నాడని యెఱుఁగుము.

- తతో హృదయబీజస్థపాఙ్మఖ్యాభ్యాసయోగతః
బినబాలనివాసాదివృత్తానమనుభూతవాన్. 22

ఈ లోకమందలి యింద్రపదవిని బొందిన పిమ్మట, హృదయమందు బీజమువలె సంస్కార రూపముగానున్న పూర్వపు జ్ఞానయోగాభ్యాసవశమున నాతఁడు కమునాశనాత్రమందలి తన నివా సాదావృత్తాంతములయను స్మరించెను.

- యథైవ శక్రః కథితస్త్రుపరేణాదరాస్పదః
బినబాలాస్పదశ్చైతత్కులజః కా నిమూనథ. 23

తథా శతసహస్రాణి తత్రేతశ్చాన్యతశ్చభే
తాదృశవ్యవహారాణి సమతీతాని సస్తి చ.

24

ఓ విద్యాధరా! కమలనాశతంతువులోపలి త్రసరేణువందరి యింద్రకులమున జన్మించిన శోభావంతుడైన యీతఃడెట్లు మనయింద్రుడని చెప్పబడెనో, అట్లే యింకను ఇటు నటు లక్షల కొలది యింద్రులును, అట్టివేయరు అనేక కృపహారములున్న చిదాకాశమున గడచిపోయినవి. వర్తించుచున్నవికూడను.

మహతీయమవిచ్ఛిన్నా చిరాయేవం తరజ్జీణీ
తావద్దృశ్యసరితౌప్రభారూఢారూఢే చ తత్పదే.

25

ఇతి మాయేయమాదీర్ఘా ప్రసృతా ప్రత్యయోన్ముఖ
సత్యావలోకమాతాతివిలయైకవిలాసిని.

26

ఆత్మసాక్షాత్కారము కానంతవఱకు ఈ ప్రబలమైన దృశ్యమునది నిరంతరము చిర కాలము త్రెంపులేక ప్రవహించుచు నేయుండును. మతీయు మనుజుఁడు ఆ బ్రహ్మపదమున సగము ఆరూఢుడై, సగము అవారూఢుడైయున్నతఱి 'ఇదియే ఆ అతిదీర్ఘమైన మాయ' అను అనుభవము గలవాఁడగును. కాని, సత్యమైనట్టి పరమాత్మయొక్క సాక్షాత్కార మాత్రముచే ఈ విలసితమగు మాయ పూర్ణముగ విలయమొందును.

యతః కుతశ్చిన్నాయేయం యత్ర క్వచన వాసఘ
యథాకథంచిత్రంపన్నమాత్రైవ పరిదృశ్యతే.

27

పాపరహితుడైన యో విద్యాధరా! ఎట్లునో, ఎచటనో, ఏయోవిధమున సుత్పన్నమైనంతమాత్రముననే యీ మాయ యనుభవమునకు వచ్చుచున్నది. మాయయగుటచే దీని వైచిత్ర్యము లందు హేతువిశేషములఁగూర్చి చింతింపఁడగదు.

అహంభావచమత్కారమాత్రాద్యస్థిరీవామ్బుదాత్
జాయతే మిహి కేవాశు సేక్షామాత్రవివాశిని.

28

మేఘమునుండి వర్షమువలె అహంభావము చమత్కారమాత్రముచే ముచుచుండును ఈ మాయ జనించుచున్నది. కాని, ఆత్మదర్శనమాత్రముచే వియ్యది నశించుచున్నది.

యేనాయతాభిమతదర్శనద్రష్టృదృశ్య
ము క్తస్వభావమవభాసనమాత్మతత్త్వమ్
సర్వార్థసూన్యమత ఏవ చ శూన్యరూప
మేకం ఖమాత్రమివ మాత్రవికల్పమేవ.

29

ఇత్యాదీ శ్రీవాసిష్ఠ మహారామాయణే వాల్మీకీయే దేవమాతోక్తే మోక్షోపాయేషు నిర్వాణప్రకరణే విద్యాధరోపాఖ్యా నానర్గతేంద్రాణ్యఖ్యానే సర్గసంకల్పయోరైక్య ప్రతిపాదనం నామ చతుర్దశః సర్గః || 14 ||

ఏ కారణమున ఈ జగత్తు పరమార్థమున బ్రహ్మస్వరూపమై, సర్వవికల్ప రహితమై యున్నదో, ఆ కారణముచే నిది అహంకారవశమున విస్తృతములగు మానసవికల్పములు లేనిదై, ద్రష్టృ దర్శన దృశ్యమును త్రిపురీరూపమైన యింద్రియజనిత వికల్పములున్న లేకయున్నదై (బాగ్రదవస్థా సూన్యమై), కావున నే వాసనాయములగు సర్వవృత్తుపదార్థ రహితమై, సుషుప్త్యజ్ఞాన పరితమై, ఆకాశమువలె బహిష్కారముగ భాసిండునదై, చిద్రూపమైనట్టి ఆత్మయొందుచున్నది.

ఇది శ్రీ వాసిష్ఠ తాత్పర్య ప్రకాశికయందు నిర్వాణ ప్రకరణమున ఉత్తరార్థమున విద్యాధరోపాఖ్యానాంతర్గతమగు యింద్రాణ్యఖ్యానమున సర్గసంకల్పముల వికల్పప్రతిపాదనమును బదునాలవ సర్గము || 14 ||

పట్టుదశః సర్గః

[అహంభావో జగద్భ్రావేర్భీజం రూపం చ క్వచిత్
తస్మాద్రజనాజ్జగన్మృత్యుస్థా శుద్ధశేషాత్కైతాత్కతా.

జగద్భ్రాంతికి అహంభావమే బీజమని చెప్పి, దానిరూపమును వర్ణించుచు, అద్దానిరాహిత్యముచే జగత్తుయొక్క అభావమద్వారా శేషించునట్టి శుద్ధాత్మయొక్క ప్రాప్తిచే కృతార్థత్వము గలుగునని యిటు వచించుచున్నారు.]

భుశుణ్ణ ఉవాచః—

యత్రాహన్త్యం జగత్తత్ర పూర్వమాగత్య తిష్ఠతి
సర్వాణ్యస్తర పీన్ద్రీస్య త్రసరేణాదరే యథా.

1

భుశుండుఁడు:— ఓ విద్యాధరా! ఎచట అహంభావముండునో, అచట త్రసరేణువందరి ఇంద్రునిరాజ్యాది ప్రపంచమువలె, జగత్తు ముందుగనే నచ్చి కూర్చుండును.

భ్రమస్యజాగతస్సస్య జాతస్యాకాశవర్ణవల
అహంభావోభిమత్తాత్మా మూలమాద్యముదాహృతమ్.

2

ఆకాశమందు నీలవర్ణమువలె నావిర్భవించి:ట్టి యీ జగద్భ్రమము అభిమత్తై (అభిమానించు వాని) రూపమగు అహంభావమే ఆది మూలమని వచింపఁబడినది.

వాసనారససం సిక్తాదహంబీజకణాదయమ్
బ్రహ్మైద్రో వ్యోమవిహితే జాయతే త్రిజగద్భ్రమః.

3

వాసనయును జలముచే దడువఁబడినదై, అహంభావమును బీజకణమునుండి, బ్రహ్మమును బర్య తమునై, ఆకాశమును సరణ్యమున, తైలోక్యమును వృక్షము జనించుచున్నది.

తారకాపుష్పనికరో విలీనాచలపల్లవః
సరితస్సరశిరాపూరో వాసనాసారతత్ఫలః.

4

అహంత్యసలిలస్వేదం జగత్సుప్త ఉదాహృతః

చిచ్ఛమత్కరణస్వాదుర్వాసనావిసరద్రవః.

5

ఆత్మైశ్వర్యవృత్తము నక్షత్రములను బుష్పసమాహమతోఁ గూడినదై, మేఘములయొక్క మంచుచేఁ గప్పఁబడిన పర్వతములను జిగుళ్లుగల్గదై, కడులను నాడీప్రవాహములచేఁ బూర్ణమై, వాసనలను జీజములతోఁగూడిన ఫలములచే శోభితమై, విషయసుఖమును మాధుర్యముచే నొప్పవదై, దుష్టవాసనలను విస్తృతమైనద్రవము గలదైయున్నది. ఈ జగత్తు 'అహంత్య'మను జలముయొక్క చలన (విలాస) మాత్రమే యని శేర్కొనఁబడినది.

తారకాసీకరాసారో నభోన న్నిఖిలవాన్

భావాభావమహావరో నానాగిరితరజః.

6

త్రిలోకీవిలిఖలేభో విలోలాలోకధేనిలః

బ్రహ్మాణ్డబుద్ధుదోద్భేదః కవాటావీడవీరః.

7

భువీత దృఢపీఠీరపిణ్డశ్చిద్ధనమద్గుమాన్

చిత్రాజవం జవీభావమజ్జనోన్మజ్జనాత్మకః.

8

జరామరణమోహాదివీచీచయచమత్కృతః

ఉత్పన్నధ్వంసి దేహాదిబిద్ధవృద్ధకల్పదురః.

9

ఈ జగత్పముద్రము నక్షత్రములను జలబిందులహితమై, ఆకాశమును అపారమైన సరోవరముతోఁగూడినదై, పదార్థముల యావీరావన, తిరోభావములను గొప్పసుడులు గలదై, వివిధపర్వతములను పరంగసంయుతమై, చిత్రమందలి రేఖలవలె మల్లోకములందలి జలముల రేఖలుగఁగి యున్నదై, సూర్యచంద్రాదులు ప్రకాశమును నుడుగుగలదై, బ్రహ్మాండములను బుద్బుదినహితమై, మోక్షద్వారమును అవరోధించు మోహమును కవాటము (అనకట్టతలుపు)లచే స్థూలమై, భూవీతమును దట్టమైన నుడుగుతోఁగూడినదై, జీవులను జలకాములచే నొప్పవదై, ఆ కాటలయొక్క వేగమునముచేతను, అవి క్రిందకు, పైకి, ప్రక్కలకు పరిభ్రమించుటచేతను మజ్జనోన్మజ్జనము (మునుగులు కేలులు) లచే శోభించునదై, జరామరణమోహాదిరూపమును తరంగసమాహమను చమత్కారముతోఁగూడియున్నదై, ఉత్పత్తివాశకీలములైన దేహాదిపదార్థములను బిందుసంతతిచే మనోహరమై, వెలయుచున్నది.

అహంత్యపవనస్పన్దో జగదిత్యవగమ్యతామ్

అహంత్యపద్మసాగస్థ్యం జగదిదిత్యవబుద్ధ్యతామ్.

10

ఓ విద్యాధరా! 'ఈ జగత్తును, అహంత్య'మను, వాయువుయొక్క చలనముగను, 'అహంత్య'మను కమలముయొక్క సుగంధముగను నెఱుంగుము.

నానాస్త్వజగతీ భిన్నే పవనస్పన్దవత్పదా

పయో ద్రవత్వమివ చ వహ్నిరౌష్ణ్యమివాపి చ.

11

వాయు, చలనములవలెను, జల, ద్రవత్వములవలెను, అగ్ని, ఉష్ణత్వములవలెను అహంత్య, జగత్తులు సదా అభిన్నరూపములే అయియున్నవి.

జగదస్యహమరేఽసరహమసి జగద్భుది

అన్యోన్యభావినీ త్వేతే అధారాధేయవత్త్వితే.

12

జగత్తుఅహంకారమందున్న జగత్తునందు అహంకారమున్న గలదు. ఈరెండున్ను బరస్పర మొకదాని నొకటి యుత్పన్న మొనర్చుననియు, పరస్పర మొకదాని యధీనమున మఱియొకటి స్థితిగలిగి యున్నవియు నగును.

జగద్భీజమహస్త్వం యో మార్జితే బోధాదవేదనాత్

అలం చిత్రం జలేనేవ తేన ధౌతం జగన్మలమ్.

13

ఎవఁడు జగత్తుయొక్క జీజమును యీ అహంకారమును 'అనహంభావ'రూపమును జ్ఞానముచే నశింపఁజేయునో. ఆతఁడు జ్ఞానమును జూచుచేజగత్తును మాలిన్యమును బూర్ణముగఁ గడిగి వేసినవాడగును.

అహస్త్వం నామ తత్త్వించిద్విద్యాధర న విద్యతే

అకారణమవన్యత్వా చ్ఛశశృజమిహోదితమ్.

14

ఓ విద్యాధరా! యథార్థముగ ఈయహంభావమేమియునులేదు. అవస్తపు (అనత్తు) అగుటచే నిది కశశృంగము (పంచేటికొమ్మ)వలె నావిచ్ఛింబించినదే యగును.

బ్రహ్మాణ్డతితతేఽనస్తే నకల్పోద్భేదవర్జితే

అహస్త్వకారణభావాన్న కదాచన సన్మయమ్.

15

మనస్సుకంటెను ఇంద్రియాదులకంటెను బలమై, అంతఃకర్మ, సంకల్పవికారములు లేనిదై నట్టి పరబ్రహ్మమందు 'అహంత్వము' యొక్క కారణములేనందుచే నది (ఆ అహంకారము) యెన్నటికిని నత్తుకానేరదు.

అవస్తుస్యేతి సర్గాదౌ నసంభతి కారణమ్

అతోహన్వాది నాస్త్వేవ వధ్యానుత ఇవ క్వచిత్.

16

అవస్తువిషయమున కారణము సంభవించుమి, సృష్ట్యాదులవిషయమున కారణము సంభవించు కదేయున్నది. అందుచే నధ్యాపుత్రునివలె అహంభావాదులకంటెను లేనివేయగును.

తదభావాజ్జగన్నాస్తి ఓత్వం జగదభావతః

శిష్టం నిర్వాణమేవాతః శాస్త్రమాస్త్వ యథానుభవమ్.

17

ఓ విద్యాధరా! అహంకారమును జీజమేలేనపుడిక నద్దాని కాన్యమును జగత్తున్ను లేకదే యున్నదిగును. కావున, జగజ్జీవాదులు అభావముచే తేషించునట్టి చిద్రూపమైన నిర్వాణస్వరూపమున శాంతియుగను, సుఖపూర్వకముగను నుండుము.

అభావాదువపత్తిసాదేవం జగదహస్త్వయాః

రూపాలోకమనస్కారా శాస్త్రా సవ న చేతరత్.

18

ఈ ప్రకారముగ ఉపపత్తిచే ప్రతీక్షింపఁబడిన, జగదహంభావముల అభావముచే బాహ్యమును రూపప్రకాశాది ప్రపంచము, అగ్నింతలమును మానసికప్రపంచము - అంతయు నీయుక్కాంత (బ్రహ్మ)రూపమే అయియున్నదిగాని అన్యముకాదు.

యన్నాస్తి తత్తు నాస్త్యేవ కేవలం శాస్త్రమసి ధ్రువమ్
సంప్ర బుద్ధోఽసి మా భూయో నిర్మూలాం భ్రాన్తిమాహర. 19

ఓ విద్యాధరా! ఏది లేదో, అది యెప్పుడును లేకయేర్పడుచున్నది. కాన, నీవు నిక్కముగ శీఘ్రమిది దుఃఖవిత్తేన రహితమైన శాంతమును బ్రహ్మమేయైనావు. నీవిపుడు ప్రబుద్ధుడవైతివి. కావున నిర్మూలమైనదైన భ్రమను మరల ధరింపకుము.

వ్యవగతకలనాకలబ్జశుద్ధః
శివమసి శాస్త్రమసి శ్రోతాస్తి నిత్యః
ఖమసి భవతి పర్యతోపమం న
జగదసి వా పరమాణురూపమేవ.

20

ఇత్యాశ్రే శ్రీ వాసిష్ట మహారామాయణే వాల్మీకీయే దేవదూతోక్తే
మోక్షోపాయేషు నిర్వాణ ప్రకరణే ఉత్తరార్ధే విద్యాధరోపఖ్యానే
విద్యాధరనిర్వాణం నామ పంచదశః సర్గః 15

ఓ విద్యాధరా! నీవు బాహ్యభృంశర కళంకరహితుడవై, శుద్ధుడవై, శివరూపుడవై, శాంతుడవై, నిత్యుడవై, బ్రహ్మరూపుడవై యున్నావు. అధ్యారోపమున ఆకాశము (శూన్యము)న్ను బర్వోపమవలెను, అపవాదమున బ్రహ్మాండమున్ను అణురూపమువలెను కాగలదు.

ఇది శ్రీవాసిష్టతాత్పర్య ప్రకాశితుండు నిర్వాణవ్యకరణమున ఉత్తరార్ధమున
విద్యాధరోపఖ్యానమున విద్యాధర నిర్వాణమును
బదులై దశ సర్గము 15

పోడశః సర్గః

[శ్రుత్వా విద్యాధరస్యాత్ర సమాధిరుపవర్ణితే
కథాశేషోపసంహారోఽనంతాంభో ప్రశంసయా.

ఇట్టి యుపదేశమును విని విద్యాధరుడు సమాధినిర్వృత్తుడై, ఆహంభావమును బ్రహ్మాంశంబును విద్యాధరోపఖ్యానమును సమాప్తిగావించుట యిచటఁ గాననగును.]

భుక్తు ఉవాచః—

కథయత్యేవమప్యేవం స విద్యాధరనాయకః
ఆనీత్యంశాన్త సంవిత్తిః సమాధి పరిణామవాన్.

1

భుక్తుడుడు:— ఓ పవిత్రమునీంద్రా! ఇట్లుచెప్పచుండ నంత ఆ విద్యాధరనాయకుని భుక్త్యుత్పత్తియన్నియు శమించుటచే నాతోడు సమాధినిష్ఠుడాయెను.

ప్రబోధ్యమానోఽపి మయా భూయోభూయస్తతః సతః
న వసాత పురో దృశ్యో పరం నిర్వాణమాగతమ్. 2

అప్పుడు నేనాతనిని మరల మరల యిటువంటునుండి మేల్కొల్పినను, పరమనిర్వాణదశను బొందిన యాతడు మరల శబ్దాని విషయముల వైపునకుఁ బడకయుండెను.

స ప్రాప పరమం స్థానం తావన్నాత్రప్రబోధవాన్
కేనచిన్నాధికే నాజ్ఞే యజ్ఞేనాతిశయేషణా.

3

(పియఁడా! (ఉత్తమాధికారియగుటచే) ఆతడు నాయొక్క ఆ ఆంతమాత్రపు ఉపదేశముచేతనే - శ్రవణమున నవిధ్యానవాచి అధిక ప్రయత్నముచేతనుగూడ శీఘ్రముగఁ బొందఁబడని యా పరమపదము (బ్రహ్మము)ను బొందెను.

అత ఉక్తం మయా రామ యది శుద్ధే హి చేతసి
ఉపదేశః ప్రసరతి తైలబిందు రివాన్ముసి.

4

ఓ రామచంద్రా! కావుననే జలమందు తైలబిందువువలె, శుద్ధచిత్తమున సుపదేశము వ్యాపించునని నేను మొమ్మెదటచే చెప్పితిని.

నాహమిత్యస్తి తేనాన్తరేనం భావయ శాస్త్రయే
ఏతావదపదేశోక్తిః పరమా నేతరాస్తి హి.

5

చిదేకరసమగు నీయొక్క ప్రత్యగాత్మ్యంబు అహంకారములేదు. కావున శాంతిశాంతికి ఈ యనత్యమైన అహంకారమును భావించకయుండుము. సర్వోత్తిమమైన యాపదేశ కథన మింతయు అన్యమేమియులేదు.

ఏషేవాభవ్యమనసి పతితా ప్రవిలీయతే
ఉత్తానే మసృణాదర్శే ముక్తాఫలమి వామలమ్.

6

(తిప్పిపెట్టిన మలినమైన యద్దమున ముత్యము ప్రతిబింబించనట్లు, ఇట్టి యుపదేశము అచిచారలగు (సంసారాసక్తులగు) మనుజుల మనంబునఁ బడినచోఁ ప్రతిబింబించక విలీనమై పోవును.

భవ్యే తు శాస్త్రమనసి లగత్య భ్యేత్య విచ్యుతిమ్
ప్రవిశ్యాన్త ర్విచారాఖ్యా మర్చిరర్కమశౌ యథా.

7

విచారశీలమై, భవ్యమై, శాంతమైనట్టి మనస్సునం దుపదేశము బాగుగఁ బ్రవేశించి, చ్యుతి నొందక, వృద్ధి నొందును. మతీయు నట్లు ప్రవేశించి, సూర్యకాంతమణియందు సూర్యకిరణ మన్ని ని జనింపఁజేయు నట్లు, మోహరణ్యమునంతయు భస్మీభూత మొనర్చునట్టి విచేత మనునన్ని నట నుత్పన్నము చేయును.

అహంభావనమేవోచ్చైర్భీజం దుఃఖాఖ్యశాల్మలేః
నుమేదం తద్వదాదీతి శాఖాప్రసర కారణమ్.

8

దుఃఖరూపమైన యీ సంసారమును బూరుగుచెట్టుయొక్క గొప్పబీజము అహంభావనయే. అట్లు అహంభావనలే నే మమశ్చభావనయున్ను, రాగాది కాళాప్రసరణమునకు హేతువైయున్నది గావున, అది సంసారవృక్షముయొక్క మూలాదిశరీరమైయున్నది.

అహమాదా మమేత్త్వస్సత ఇచ్చాప్రవర్తతే
ఇదమరథతానరకారిణీ భవభారిణీ.

9

మొమ్మెదట 'అహంభావన'యను బీజము, పిమ్మట మమత్వమును వృక్షము, ఆపిడప 'ఇదం' (ఇది) రూపమైన యనేక అవర్తములను గలుగజేయునదియు, సంసారమును భరించునట్టిదియు నగు ఇచ్చయను కాళున్ను గలుపుచున్నది.

ఏవంవిధా మునిశ్రేష్ఠ మూఢా అపి చిరాయుషః

భవస్య నియమో హ్యజ్ఞ దీర్ఘాయుష్యస్య కారణమ్.

10

ఓ ప్రియుఁడవగు మునిశ్రేష్ఠా! ఈ స్రుకారముగ విషయలంఘనములగు మూఢులున్న నొక్కొక్కపుడు చిరంజీవులగుదురు. అందు నియమమేమియును లేదు. కాని యీ చిరజీవనమునకు ముఖ్యకారణము తత్త్వజ్ఞానమే అయియున్నది.

అన్తః శుద్ధమనస్కాయే నుచిగాయా భయప్రదమ్

మనాగచ్ఛ్యవదిష్టాస్తే ప్రాప్నువన్తి పరం పదమ్.

11

చిరకాలాభ్యాసముచే నెవరి యంతఃకరణము శుద్ధమైయుండునో, అట్టివారు స్వల్పమైన యుపశోమచేతనే పర పదమును (ఆత్మసాక్షాత్కారమును) బొందుదురు.

శ్రీవసిష్ఠ ఉవాచ: -

మేరు మూర్ధని మామేవముక్త్వా స విహగాధిపః

తూష్ణీం బభూవ ముక్తాత్మా ఋష్యమూక ఇవాన్బుధః.

12

శ్రీవసిష్ఠఁడు:- ఓ రామచంద్రా! మేరుచర్మకశిఖరముపై పక్షిరాజుగు ఆముక్తాత్ముఁడైన భుకుండుఁ డిద్విధమున నామఁజెప్పి పిదప, ఋష్యమూక పర్వతముపై మేఘమువలె, మానముదాల్చి యుండును.

అహమాప్నచ్ఛ్య తం సిద్ధం విద్యాధరమథో పునః

ప్రాప్త ఆత్మాస్పదం రామ మునిమణ్డల మణ్డితమ్.

13

ఓ రామచంద్రా! ఇట్లు నేనాసిద్ధుఁడగు భుకుండుని బ్రశ్నించి, మరల యటనుండి యీ విద్యాధరుని చెంతకు తత్సంవాదమునుగూర్చి యడుగుటకై బోయి, పిదప మునిమండలముచే శోభితముగు స్వాశ్రమమునకు దిగివచ్చితిని.

ఏతత్తవాద్య కథితం బలిభక్త్యగోకం
విద్యాధగోపశ మనం లఘుబోధ నోత్తమ్
అస్మిన్సుశుణ్డవిహగేన్ద్ర సమాగమే మే
చైకాదశేహ హి గతాని మహాయుగాని.

14

ఇత్యాశ్రే శ్రీవాసిష్ఠమహారామాయణే వాల్మీకియే దేవదూతోక్తే మోక్షో
పాయేషు నిర్వాణాప్రకరణే ఉత్తరాశ్రే విద్యాధరో పాఖ్యానే విద్యా
ధరనిర్వాణం నామ షోడశః సర్గః || 16 ||

ఓ రామచంద్రా! ఇద్విధమున, కాకభుకుండునిచే జెప్పఁబడినదియు, స్వల్పమైన యుపదేశముచేతనే విద్యాధరునకు కాంతిని గలుగజేసిన విషయమును గూర్చినదియునగు కథను నేను నీకిపుడు వర్ణించి చెప్పితిని. అట్లా పక్షిరాజుగు భుకుండునితో నేను సంభాషించి యిప్పటి కీకల్పమునఁ బదునొకండు మహాయుగములు గడచినవి.

ఇది శ్రీవాసిష్ఠతాత్పర్య ప్రకాశికయందు నిర్వాణాప్రకరణమున
విద్యాధరోపాఖ్యానమున విద్యాధరనిర్వాణమును బదునొకవ సర్గము || 16 ||

సప్తదశః సర్గః

[అత్రాహంబీజ నిర్దాహో దహంభావనహీనా
దేహాదినన్యతే సమ్యగ్భాగేలీకత్వమిర్యతే.

అనహంభావమున నగ్నిచే అహంకారమును బీజము దహింపఁబడ దేహాదిరూపసంసారము పూర్ణముగ బాధింపఁబడుటవలన నది మిథ్యయేయగునని యిటు వర్ణింపఁబడుచున్నది.]

అనహంవేదనాదేవం శుభాశుభ ఫలప్రదా

సంసారఫలీని నూనమిచ్ఛాన్తరుపశామ్యతి.

1

శ్రీవసిష్ఠఁడు:- ఓ రామచంద్రా! ఇద్విధమున, అనహంభావనచేతనే - శుభాశుభఫలముల నొసంగునదియు, సంసారరూపఫలములచే బలపూర్ణమైనదియునగు ఇచ్చ అంతఃకరణమున, శమించుచున్నది.

అనహంవేదనా భ్యాసాత్సమ లోష్టాశ్చ కాఞ్చనః

ఘాత్వా శాన్తభవాపీఠో న నరః పరితామ్యతి.

2

అనహంభావముయొక్క యభ్యాసముచే వనుజుఁడు సువర్ణ, లోష్ఠము (మట్టిగడ్డ)లను సమముగ నెంచువాఁడై, సంసారబాధ శమించువాఁడగుదు మరల యెన్నటికి దుఃఖము వొందకుండును

అహన్తా పుటకోర్జీన పరబోధులేరితః

అహమిత్యర్థపాషాణో న హనే క్వాశు గచ్ఛతి.

3

శ్రవణాదుల యభ్యాసముచే, అహంత్వలక్షణముగల ప్రమాతయను యంత్రకేటికనుండి అగ్ని జ్వాలవలె నావిర్భూతమగు బ్రహ్మజ్ఞానముయొక్క బలముచే, వినరఁబడు అహంకారమును శిల యెగిరి యెడటికో శీఘ్రముగఁ బోవుచున్నది.

అహన్తా పుటకోడ్డిన బ్రహ్మ వీరబలేరితః

అహమిత్యర్థపామాణో న జానే క్వాశు గచ్ఛతి. 4

అహంత్యలక్షణముగల ప్రమాతయను యంత్రపేటికనుండి, శ్రవణాదుల యభ్యాసముచే అగ్నిజ్వాలవలె వినిగతమగు బ్రహ్మసాక్షాద్రూపమును వీరుని బలముచే విసరబడు అహంభావమును తొలగి యెచటికో శీఘ్రముగ బోవుచున్నది.

అహన్తాపుటకోడ్డినో బ్రహ్మవీరబలేరితః

శరీరయస్త్రపామాణో న జానే క్వాశు గచ్ఛతి. 5

అహంత్యలక్షణముగల ప్రమాతయను యంత్రపేటికనుండి శ్రవణాదుల యభ్యాసముచే నగ్ని జ్వాలవలె నావిర్భూతమగు బ్రహ్మరూపమును వీరుని బలముచే విసరబడు శరీరయంత్రమును శిల యెగిరి యెచటికో శీఘ్రముగ బోవుచున్నది.

అహమరహిమం త్వస్తరసహనా చిదర్చిషా

ఉడ్డియేవ విలీనం నన్న జానే క్వాశు గచ్ఛతి. 6

అహంభావనారూపమును చిద్రూపాన్నిచే అహంకారమును మందు గరగి యెచటికో శీఘ్రముగ వెగిరిపోవు చున్నది.

అహంరసో విలీనే స్తరసహనా చిదర్చిషా

శరీరపర్ణాదుద్యర్ణాన్న జానే క్వాశు గచ్ఛతి. 7

అహంభావనారూపమును చిద్రూపాన్నియొక్క జ్వాలచే, పాండురపర్ణ ముండైన శరీర మను పత్రమునుండి అహంభావమును రసమెచటికో చెడలిపోవుచున్నది.

శరీరపర్ణాన్ని స్పీతస్వహంభావ రసాసవః

అనహంతార్కమార్గేణ పరతామధి గచ్ఛతి. 8

అనహంభావరూపమును మార్మకరణముచే శరీరమును పత్రమునుండి త్రాగబడినట్టి అహంభావ మును రసము తనపూర్వకారమును బ్రహ్మరూపత్వమును మాత్రుజలాత్మస్థితిని బొందుచున్నది.

శయనే కర్దమే శైలే గృహే వ్యోమ్ని స్థలే జలే

నూలా నూత్నా నిరాకారా రూపాస్తరగతాపి చ. 9

యత్ర యత్ర స్థితా సుప్తా ప్రబుద్ధా భస్మతాం గతా

భృతా నీతానిమగ్నా చ దూరస్థా నికటా సతీ. 10

శరీరవటధానా నః స్థితాహస్తస్వనవాఙ్మూరా

శాఖాజాలం తనోత్పాశు సంసారాఖ్యమిదం త్షణాత్. 11

అహస్త్య వటధానా నః స్థితదేహబృహద్భ్రమః

కత్తజ్ఞానములేనివో శరీరమును వటపుష్పవీజము శయ్యపైగాని, బురదయందుగాని, పర్వ తముపైగాని, గృహమందుగాని, ఆకాశమునగాని, కలమందుగాని, స్థలమందుగాని, యున్నప్పటికి, లేక

సూలముగాఁగాని, సూక్ష్మముగాఁగాని, నిరాకారముగాఁగాని యున్నప్పటికి, లేక, రూపాంతర మును బొందినను, లేక, ఎచటెటనున్నను, నిద్రించుచున్నను, లేక మేలుకొనియున్నను, లేక, భస్మ భూతమైనను, ధరించబడినను, కొనిరాబడినను, నిమగ్నమైయున్నను, దూరముగనున్నను, లేక, సమీపముననున్నను, - ఎట్టిస్థితియందున్నప్పటికిని యెందు అహంకారమును నూతనాంతర ముండియే యుండును అవస్థమును బొంది అయ్యది త్షణకాలములోనే సంసారమును శాఖాసమూహమును విస్తరింపజేయును. ఇవిధమున జ్ఞానాభావముచే అహంకారమును వటవీజమే స్థితియందున్నప్పటికిని శరీరమును గోప్పపుష్పమును దనయందు గల్గియేయుండును.

సంసారశాఖానివహం యత్ర తత్ర తనోత్పలమ్.

12

అవసరమునుబొంది యది సంసారమును శాఖాసమూహమును బూర్ణముగ విస్తరింపజేయును.

శాఖాశ తేదధలపుష్పఫలద్రుమోఽస్తి

బీజోదరే నను దృశా పరిదృశ్యతేఽసా

దేహో స్తస్య నస్తి కణికాస్తర శేషదృశ్య

సంవిత్పరీశ ఇతి బుద్ధిద్వైవ దృష్టమ్.

13

వటవీజమంటెట్లు అనేకశాఖలతోడను, పుష్పఫలాది సమూహములతోడను గూడిన పృక్షము గలదో, కనుకనే అంకురాది రూపముననది బహిర్గతమగుటను జనులెట్లు ప్రత్యక్షముగఁ గాంచు చున్నారో, అట్లే అహంకారమును మాత్రుబీజములోన ననుస్త ద్రశ్యవృత్తులతోఁగూడిన దేహముగలదను నిర్విషయమును వివేకవంతులు మాత్రుదృష్టిచే గాంచిరి.

దేహోదహస్తస్యనునవాప్తవతో విచారై

శ్చిద్వోష్వమమాత్ర వపుషో వపుషోఽథ వోఽచ్చైః

నాహస్త్యబీజ జతరాదసతోఽభ్యుదేతి

సంసారవృక్ష ఇహ బోధమహాగ్నిదగ్ధాత్.

14

ఇత్యార్థే శ్రీవాసిష్ఠ మహారామాయణే వాల్మీకియే దేవదూతోక్తే మోక్షో పాయేషు నిర్వాణప్రకరణే ఉత్తరార్థే అహన్త్యాసత్తాయోగోపదేశో నామ సప్తదశః సర్గః || 17 ||

శ్రవణాది విచారములద్వారా తత్త్వబోధచే చిన్మాత్రశరీరధారియగు జీవన్ముక్తనయొక్క, విద్యమానమైయున్నట్టి, అహంభావరహితమగు శరీరము నుండిగాని, లేక, నిత్యనిరతిశయానందమునఁ బ్రతిష్ఠితుఁడైయున్న విదేహము క్తునియొక్క, జ్ఞానాన్నిదగ్ధమగు అహంత్యవీజకోశము నుండిగాని మరల యీ సంసార పృక్షము జనింపజేరదు.

ఇది శ్రీవాసిష్ఠ తాత్పర్య ప్రకాశికయందు నిర్వాణ ప్రకరణమున సుత్తరార్థమున అహంత్యాసత్తాయోగోపదేశమును బదునేడవ సర్గము || 17 ||

అష్టాదశః సర్గః

[ఉహ్యమానాన్యనప్రాని పవన్తే సర్వతోమ్భరే
మృతజీవమునస్థాని వర్ణ్యస్తేత్ర జగన్తిహి.

అకాశమున వాయువుచే నంతటఁ గొట్టుకొనిపోఁబడునవియు, మృతజీవుని మనంబున నున్నవియునగు అనేకజగత్తుల వర్ణనమిచ్చట, గావించఁబడుచున్నది.]

శ్రీవసిష్ఠ ఉవాచః—

మరణం సర్వనాశాత్మ న కదాచన విద్యతే
స్వసంకల్పానరస్థైర్యం మృతిరిత్యభిధీయతే.

1

శ్రీవసిష్ఠః— ఓ రామచంద్రా! జ్ఞానములేనిచో, మనస్సు, బుద్ధి, అహంకారము మున్నగు సమస్తపదార్థముల యొక్క నాశరూపముగు మరణ మెన్నటికిని గలుగదు. మతీయు జ్ఞానముచే సంభవించు తనయొక్క సమస్తకర్మలయొక్కయు, సంకల్పములయొక్కయు అభావమే మరణమని చెప్పఁబడును.

పశ్యేమే పుర ఉహ్యస్త ఇవ మన్దర మేరవః
అరూఢా అసి దిగ్వాతైః సరిద్భిమ్భితశ్చైలవత్.

2

అయాజీవుల సంకల్పములచే కచ్చితములైనట్టి మేరుమందరాచలాదులు అరూఢములైయున్నవైనను, నదియందు బ్రతిబింబించిన వర్షతమలవలె వానిని నాయెదుట దిక్కులందలి వాయువులచే అన్యస్థానములకుఁ గొట్టుకొనిపోఁబడుచున్న వానిలె నేమి గాంచుచున్నాను. నీవున్న గాంచుము.

ఉపర్యుపర్య సరస్తః కదలీదల పీఠవత్

శిషా శిష స్వరూపాః ఖే మిథః సంస్పృతయః స్థితాః.

3

అరటిస్తంభముయొక్క పట్టలవలె నొకదానిపై నొకటి, ఒకదానిలో నింకొకటియుండియున్నవై, పరస్పరము కూడియున్నట్టియు, శిష్యముగానున్నట్టియు స్వరూపములుగలవైన యనేక జగంబు లాకాశమున గానుండుచున్నవి.

శ్రీరామ ఉవాచః—

పశ్యేమే పుర ఉహ్యస్త ఇతి వాక్యార్థమక్షతమ్
న కించిదవగచ్ఛామి యథా వన్మునినాయక.

4

శ్రీరామః— ఓ మునీంద్రా! నా యెదుట మేరుమందరాచలాదులు కొట్టుకొనిపోవుచున్నవన, ఈమొదలగు వాక్యముల పూర్ణమైన యర్థమును నేనొకొక్కతెనను దెలిసికొనఁజాలకున్నాను. కావున యథారీతి దానిని పఠించువేడెద.

శ్రీవసిష్ఠ ఉవాచః—

ప్రాణస్యాభ్యస్తరే చిత్తం చిత్తస్యాభ్యస్తరే జగత్
విద్యతే నివిధాకారం బీజస్యాస్తరివ ద్రుమః.

5

శ్రీ వసిష్ఠః— ఓ రామచంద్రా! మరణించినవారి ప్రాణము లాకాశమున నెగసిపోవును, ఆ ప్రాణమందు, చిత్తము గలదు. ఆ చిత్తమందు, బీజమందు వృక్షమువలె, వివిధాకారముగు జగత్తు గలదు,

మృతే పుంసి నభోవాతైర్మిలన్తి ప్రాణవాయవః
సరిజలై రివామౌఘాధి జలాన్యాత్మద్రుతాని హి.

6

ద్రవస్వభావము గలనగుటచే సమద్రజలములు నదీజలములతో కలియునట్లు, మృతినొందిన పీడప జీవుని ప్రాణవాయువు లాకాశమందలి వాయువులతోటి కలియును.

ఇతశ్చేతశ్చ యాస్తీవ తేషామ సర్వగ స్త్యలమ్
వ్యోమవాతవినున్నానాం సంకల్పైకాత్మకాన్యసి.

7

ఇక్కారణమున అకాశవాయువుచే విశేషముగఁ జేరితములగు ఆప్రాణములందు సంకల్ప రూపమున నున్న యనేక జగంబులుకూడ నిటునటు పరిభ్రమించునట్లుండును.

సాప్రాణవాతైః పవన్తైః సురత్సంకల్పగర్భితైః
సర్వా ఏవ దిశః పూర్ణాః పశ్యామిమామాః సమంతతః.

8

[పకాశమానములగు సంకల్పములచే బూర్ణమైనట్టి ప్రాణవాయువుతోఁబాడిన వాయువులచే ఈ దిక్కులన్నియుఁ నలువైపుల, బరిపూర్ణములైయున్నట్లు నేను గాంచుచున్నాను. నీవున్న గాంచుము.

అత్రైతే పశ్య పశ్యామి సంకల్పజగతాజ్ఞతే
బుద్ధిదృప్త్యా సముహ్యస్తే పురో మన్దరమేరవః.

9

సంకల్పజితములైన జగత్తులను ముంగిటియందట నాయెదుటనే ననేక మందర, మేరుపర్వతాదులు కొట్టుకొని పోవుచుండుటను జూచుచున్నాను. నీవున్న బుద్ధిదృష్టిచే జూడుము.

ఖవాతే సర్మృతప్రాణాః ప్రాణానామ స్తరే మనః
మనసో స్తరగద్విద్ధి తిలతై లమివ సిలమ్.

10

ఓ రామచంద్రా! అకాశమందలి వాయువందు మృతించినవారి ప్రాణములు గలవు. ఆ ప్రాణములందు వారి మనస్సుగలదు, ఆ మనస్సునందు, నువ్వులించు నూనెవలె జగత్తు కలదని నీవెఱుంగుము.

ఖవాతైః ఖనమాః ప్రాణా యథోహ్యస్తే మనోమయాః
ఉహ్యస్తే వై తథైతాని తదజ్ఞాని జగన్త్యసి.

11

అకాశవాయువులద్వారా యెట్లు తత్సమానములైన మనోమయ ప్రాణములు కొట్టుకొని పోఁబడుచున్నవో, అట్లే యా ప్రాణముల (మనస్సున) కంగభూతములైన జగత్తులున్న కొట్టుకొని పోఁబడుచున్నవి.

సభూతాన్యమ్మరోర్వాదివృద్ధాని త్రిగ స్త్యసి
ఉహ్యస్తే చాప్యరూఢాని పునః సర్వత్ర గన్ధవత్.

12

చతుర్విధప్రాణి సమాహములతోగూడియున్నవై, ఆకాశపుష్పాద్వి భూత సమేతములై, అప్రతిష్ఠితములైనట్టి ముల్లోకములున్న న యెదుట గంధమువలె సర్వత్ర కొట్టుకొని పోబడుచున్నవి.

తాని బుద్ధైవ దృశ్యస్తే న దృష్ట్యా రఘునందన
పురః సంకల్పరూపాణి స్వస్వస్మి పురపూరవత్. 13

ఓ రఘునందనా! ఈ యెదుటనున్న సంకల్పరూపములైన జగత్తులు స్వీయ స్వస్మివగదగ్గ నదీప్రవాహమువలె బుద్ధిచేతనే కానిసింధునుగాని చర్మ నేత్రముచేఁగాదు.

సర్వత్ర సర్వదా సన్ని సుసూక్ష్మాద్యైవ ఖాదపి
కల్పనామాత్రసారత్వాన్న చోహ్యస్తే మనాగపి. 14

ఆకాశముకంటెను మిగుల సూక్ష్మమైనట్టి సంకల్పజనితములైన యీ మనోమయాజగత్తులు సదా సర్వత్ర కలయుచున్నవి. మఱియు, కల్పనామాత్రమైన రూపముగలవగుటచే యథార్థముగ నెవ టను నొకింతైనను గొట్టుకొని పోబడనివేయగును.

తాన్యేవ దృఢభావత్వాత్స్వేషు లోకేషు తేష్వలమ్
సత్త్వాన్యేవ చిదంశస్య సర్వగత్వాద్భవానివ. 15

కాని, చిదంశము సర్వత్ర వ్యాపించియుండుటచేతను, ఆ యా శీవులు తమతమ భోగ్యము లైనట్టి స్వర్గ, సరక, భూమ్యాదులందు దృఢభావనయొనర్చుట చేతను ఆసంకల్పమయాజగత్తులు సుఖదుః ఖాదిభోగక్రియ నొసంగుటయందు సమర్థములగుటచేసి, నీవు నాయెదుట సత్యముగానున్న విధముననే సత్యములుగా దోచు చున్నవి.

ప్రతిబిమ్బం పురాణీవ పురఃప్రాణ సరిద్రయే
ఆరూఢాన్యపి చోహ్యస్తే రూఢాన్యపి చ నైవ చ. 16

ఎదుటనున్న ప్రాణరూపనదీ వేగమందు ప్రతిబింబిత నగరములవలె ఆవిర్భవించినవియు, (వాసనామాత్రములై ప్రచ్ఛన్నముగనుండుటచే) ఆవిర్భవించనివియు నగు అనేక జగంబులు కొట్టుకొని పోబడుచున్నవి. (పరమార్థమున) కొట్టుకొని పోబడకయునున్నవి.

సౌరభాణి సముహ్యస్తే వాతాజ్ఞసాని రాఘవ
జగన్న్ర ప్రాణసంస్థాని వ్యోమాత్మకమయాని తు. 17

ఓ రాఘవా! వాయువందున్న సుగంధములు కొట్టుకొని పోబడునట్లు, ప్రాణవాయువం దున్న ఆరాశమయ (సూక్ష్మ)ములగు జగత్తులున్న గొట్టుకొని పోబడుచున్నవి.

కుమ్భే దేశా న్తరం నీతే యథాన్తర్వ్యోన్ని నాన్యతా
స్వప్తనాదిమయే చిత్తే తథైవ త్రిజగద్రుషే. 18

కుటుము మఱియొక ప్రదేశమునకుఁ గొంపోబడినను, అందున్న యాకాశమందు నేమియు భేదముగలుగనట్లు, చలనాది మయముగు చిత్తముయొక్కయు, తదంతర్గతములగు ముల్లోకముల యొక్కయు భ్రమణము సంభవించినను, ఆత్మయంతే భేదమున్న గలుగదు.

ఇత్థం న సజగద్రాన్ని నిరసత్వైవోదితేవ తే
న వినశ్యతి నోఽతి కేవలం బ్రహ్మరూపిణీ. 19

మృతివోదినవారి ప్రాణమందున్న సంకల్పమయముగు జగత్తెల్లు కల్పనామాత్రమైయున్నదో, అట్లే నీయొక్క జగద్రాన్నితియు అసత్యముగనే యదయించిఁదగును. యథార్థముగ, ఈ భ్రాంతియు నుదయించుటలేదు. నశించుటలేదు. (తత్త్వదృష్టిచే) శేషము బ్రహ్మరూపమైయున్నది.

యది వాప్యదితే వాతై సత్తదస్యా న లక్ష్మ్యతే
తదస్తః సంస్థితైః స్పన్దో నావి కోశగతైరివ. 20

ఒకవేళ, వ్యవహారదశయందీపృథివి యుండియుండునచో, నొకచుండున్న జనులకానొక యొక్క చలనము కానుపించనట్లు, ఆ పృథివియందున్నట్టి మనకు వాయుక్రేరితమగుదాని చలనమున్న గోచరంపక యుండును.

యథా స్పన్దోఽజ్జలగ్నాయా నావ్యస్తః సంస్థితై రపి
న లక్ష్మ్యతే తథా పృథ్వాన్యం తత్సంస్థైరసన్మయైరపి. 21

అవయవములకుఁ దగిలియున్నదైనప్పటికిని నావయదున్న జనులకానావయొక్క చలనము గోచరించనట్లు, పృథివియందున్నవారై, పార్థివదేహాదిమయులై యున్నప్పటికిని, ఈ పృథివియొక్క చలనము జనులకు గోచరించుటలేదు.

యథా యోజనవిస్తీర్ణం లభహ సద్మాను భూయతే
యత్రస్య పాదపస్తవేభి పరమాణౌ యథా జగత్. 22

అనేక యోజనముల విస్తీర్ణముగల స్థానమైనను చిన్నవృక్ష సంభములై చిత్రకారనిబుద్ధిచే నల్పత్వకల్పనచే నెల్లనుభూతమగుచున్నదో, అట్లే, పరమాణువందుచు మనస్సుయొక్క కల్పనచే జగత్తనుభూతమగుచున్నది.

వస్త్యల్పమప్యతి బృహల్లఘునతోఽపి మన్యతే
మూషికాః స్వాష్ట్యలిద్రవ్యం నవపజ్క మివార్భకాః. 23

రత్నభండారమందుఁ బ్రవేశించిన యెలుకలు రత్నములను దుచ్చముగను, తమ దోసిలి మాత్రపు అన్నమును నధికముగను దలంచునట్లును, పసిబాలురు తమ బహుమాల్యములైన సువర్ణాదుల యాభరణములను దుచ్చముగను, మృత్తికచే తేయఁబడిన యాభూషణములను నధికముగను భావించు నట్లును, తుచ్చచిరమగుల జనులు అల్పనస్తువు (పరమాణువు)నగుట నధికముగఁ దలంతురు.

అసత్యేవ స్వరూపేఽస్మిజ్జగదాభ్యో విదో భ్రమే
లోకాన్తరాధర్మమయీ సా బృహంగస్య భావనా. 24

అజ్ఞానముచే నావరించఁడిన చైతన్యముయొక్క జగద్రూప భ్రమయందు, అసత్యమైన పదార్థమున, జీవితున కిహలోకముయొక్కయు, మృతునకుఁ బరలోకములయొక్కయు, వానివాని ధర్మా ధర్మములయొక్కయు కల్పన యేదిగలదో, అది వృద్ధివోదిన చిత్తముయొక్క సంకల్పరూప భావనయే యగును.

ఇదం హేయమువాదేయ మిదమిత్యన్త రజతా

యస్య తస్య భవాయాస్తి సర్వజ్ఞస్యాపి మూఢతా.

25

'ఇది త్యజంపదగినది, ఇది గ్రహింపదగినది' అను మమత్వభావన యెవని అంతఃకరణమున గలదో, వానికి అజ్ఞానము గలదనియే యర్థము. సర్వజ్ఞుడైన జ్ఞానికిగూడ ప్రారబ్ధక్షయ పర్యంతము వ్యవహార సంభము కొఱకీటి మూఢత్వము లేకము అనునర్థించియే యుండును.

స చేతనో హ్యవయవీ చేతత్యవయవాన్యథా

స్వాన్తరేవ తతం జవప్రిజగద్భుధ్యతే తథా.

26

చైతన్యసహితుడగు వ్యక్తిజీవుడగు తన హస్తపాదాద్యవయవములను దన మనస్సునందే యనుభవించు నట్లు, సమష్టిజీవుడగు హిరణ్యగర్భుడున్న దనమనస్సునందే యనుభవించునట్లు, సమష్టిజీవుడగు హిరణ్యగర్భుడున్న దనయంతఃకరణముననే, వ్యాప్తములగు ముల్లోకముల ననుభవించును.

సంవిదాత్మపగాకాశ మనస్తమజమవ్యయమ్

వ్యోమోఽవయవరూపాణి తస్యేమాని జగన్తి భాః.

27

ఓ రామచంద్రా! ఈ శ్వరుడు (మాయాశబ్దిత చిదాకాశము) వాస్తవముగ చైతన్య స్వరూపుడను, చిదాకాశరూపుడను, ఆవ్యయుడను, అజుడను, అనంతరూపుడనై యున్నాడు. ఈ జగత్తులన్నియు ఆ మాయాశబ్దిత ఆ చిదాకాశముయొక్క అవయవములేయై యున్నవి.

సచేతనోఽయఃపిణ్డోఽన్తః క్షురసూచ్యాదికం యథా

బుద్ధ్యతే బుద్ధ్యతే తద్వజ్జీవోఽజ్ఞప్రిజగద్భుమమ్.

28

ఇనుపగుండు చైతన్యవంతముగనో దనయందు కత్తి, సూది మొదలగు భౌవికాలవికారముల నెఱుంగునట్లు, మాయోప హితుడగు ఈశ్వరుడున్న బ్రహ్మకాలమునఁ దనయందు ముల్లోకముల గూర్చిన భ్రమ నెఱుంగును.

అచిచ్ఛిద్వాసి మృత్పిణ్డః శరావోదఞ్చనాదికమ్

యథాజ్ఞ మనుతే జీవస్తథాజ్ఞ మనుతే జగత్.

29

అధిష్ఠానరూపముచే చిత్తున్న, నిజరూపముచే జడమునగు మృత్పిండును ఘటము, శరావము (మాకుడు) మొదలగు వానిని తన యంగములుగఁ దలంచునట్లు ఈశ్వరుడున్న జగత్తును దన యంగముగఁ దలంచుచున్నాడు.

చిదచిద్వాక్కురో దేహే వృక్షత్వం మన్యతే యథా

వృక్షశబ్దార్థరహితం బ్రహ్మదం త్రిజగత్తథా.

30

అధిష్ఠానరూపముచే చిత్తున్న, నిజరూపముచే జడమునగు అంశరము తనకోశమందు వృక్ష త్వమును భావించునట్లు, వృక్ష శబ్దార్థరహితముగ బ్రహ్మమున్న ఈశ్వరలోకములను దనయందు భావించును.

చిద్వా చిద్వా యథాదర్శో బిబ్బితం వాప్యబిబ్బితమ్

నగరం వేత్తి నో వాపి తథా బ్రహ్మ జగత్త్రయమ్.

31

అధిష్ఠానరూపముచే చిత్తున్న, నిజరూపముచే జడమునగు అద్దము ప్రతిబింబించిన నగరమును దనయందు నెఱుంగునట్లును, ప్రతిబింబించినదాని నెఱుంగునట్లును, బ్రహ్మమున్న జీవేశ్వరోపాధ్య బహిత దృష్టిచే త్రైలోక్యమును దనయందు నెఱుంగుచున్నాడు, శుద్ధదృష్టిచే నెఱుంగుటలేదు.

దేశకాల క్రియాద్రవ్యమాత్రమేవ జగత్త్రయమ్

అహంత్యజగత్తో స్తేన భేదో నాస్యేతదాత్మనోః.

32

ముల్లోకములున్న దేశ, కాల, క్రియా, ద్రవ్యమాత్రములే యైయున్నవి. అహంకారమున్న దేశకాలాదులం దభిమానము గల్గియుండుటబట్టి, వానితోటి తాదాత్మ్యము నొందియుండుటచే తత్తుమాన స్వభావము గల్గియున్నది. కావున, అహంకారమునకును, జగత్తునకును భేదములేదు.

కల్పితేనోపమానేన య దేదదుపదిశ్యతే

తత్తోపమైకదేశేన ఉపమేయనధర్మతా.

33

జడమైనట్టి లోహ, మృత్పిండాదులు శ్రుతుల చేతను, నాచేతను నుపమానరూపముగఁగల్గింపబడి దృష్టాంతమివ్వబడినచోట, కేవల మొక్కయంశముననే యుపమేయముతోటి సామ్య మెఱుంగవలెను.

యదిదం దృశ్యతే కించిజ్జగత్సావరజజ్జమమ్

అముఞ్చతః పరాణత్వం జీవస్యైతత్స్మృతం వపుః.

34

ఈ కాన్పించు చరాచరజ్జగత్తంతయు, తనయొక్క సూక్ష్మబ్రహ్మభావమును దృశించి యున్నట్టి చైతన్యముయొక్క వివర్తమాత్రమగు శరీరమే యైయున్నది.

సర్వసంవేదనత్యాగే శుద్ధసంస్పృహదే పదే

న మనాగపి భేదోఽస్తి సిఃసర్జోపలకోశవత్.

35

జ్ఞానముచే వివర్తవంతయు భాధింపబడ, శుద్ధమై, పూర్ణమై, సర్వత్ర శాశ్వత్యవ్యాపనము గలుగఁజేయునట్లైనట్టి ఆత్మపదమున, నిస్సంగమైనట్టి శిలాకోశమునందువలె జీవ జగద్భేద ముండును.

యో యో నామ వికల్పాంశో యత్ర యత్ర యథా యథా

యదా యదా యేన యేన దీయతే స తథైవ చిత్

36

అట్లు వివర్తము భాధింపబడని నిత్యం దెచ్చఁబడు నెల్ల డెల్ల దేయవిధమున నేయే వికల్పాంశము మూఢులచే నొంగఁబడుచుండునో, ఆయావికల్పమునను నడిచియే చైతన్యము వికల్పంశ నొందుచుండును.

అచిత్వాన్నాస్తి మనసి సంకల్పః ఖ ఇవాక్కురః

చిత్వాత్తు చేతసో విద్ధి చితిరేవేహ కల్పనమ్.

37

అకాశమందు అంకురము లేనట్లు చైతన్యములేనిచో మనస్సునందు సంకల్పమున్న నుండఁ బాలదు, చైతన్య మధిష్ఠానముగా నున్నందుననే చిత్తమునకు సంకల్పాదుల సామర్థ్యము గలుగుచున్నది. కావున సమస్త సంకల్పనలు చైతన్యముయొక్కవేయగును.

యా యోదేలి వికల్పశ్రీః ప్రబుద్ధేనోదితైవ సా

సర్వగత్వాదనన్తత్వాచ్చిదోవ్యమ్నః సా న సన్మయా. 38

చిదాకాశము సర్వవ్యాపకమై, అనంతమై యుండటంబట్టి అజ్ఞానియొక్క యంతఃకరణమున నేయే వికల్పసమూదాయ ముదయించునో, అదియంతయు ఆచిదాకాశముయొక్క వివర్తమే యగును. కాని యది సన్మయము కానేరదు.

యథోదేలి వికల్పశ్రీః ప్రబుద్ధేనోదితైవ సా

సర్వగత్వాదనన్తత్వాచ్చిదోవ్యమ్నః సా న సన్మయా. 39

చిదాకాశము సర్వవ్యాపకమై, అనంతమై (దేశ కాలవస్తువులచే అపరిచ్ఛిన్నమై) యుండుటచే, జ్ఞానియొక్క అంతఃకరణమున నేవికల్పసమూదాయముదయించునో, అది యుదయించనిదేయగును. విలయనగా, (దాని నాతడు మిథ్యగానే యెఱుగునుగాని) సన్మయముగఁ గాదు.

సర్వసంకల్పకలనా సత్యేత్యాబలమక్షతమ్

స్వప్నాదావనుభూతోన్తర్థః కేనాపి లభ్యతే. 40

జాగ్రత్తుయొక్క కల్పనయంతయు బాలునిమొదలు వృద్ధునివఱకు సర్వులకు సత్యముగనే భాసించుచున్నదనిచో, (అట్లే స్వప్నాదులకుఁడ సత్యముగనే భాసించుచున్నదిగాకాని యా) స్వప్నాదులం దనుభూతములగు గజ, రజతాదిపదార్థముల నెఱుఁడు పొందుచున్నాఁడు? (ఎవఁడును బొందుటలేదు. కావున, నవి అసత్యములు అట్లే జాగ్రత్పదార్థములున్న అసత్యములే).

సంకల్పో వాసనా జీవన్ముయోఽర్థా లిఖతాశ్చితా

సోఽనుభూతోఽప్యనత్యః స్యాదనత్యస్యైవ నో సతః. 41

జాగ్రత్స్వప్నములను సంకల్పము, నుభూతియను వాసన, ఈ రెంటియందు ప్రతిబింబించిన భోక్తయగు జీవుఁడు ఈ మాఁడు పదార్థములను కూటస్థ చైతన్యము లేన స్వరూపమున చిత్తము వలె లిఖించినది. ఇట్టి సంసారచిత్తము అధిష్ఠాన సత్తాకారణమున సత్యముగ ననుభూతమైనను వాస్తవముగ అసత్యమేయగును. అసత్యరూపుఁడగు జీవునకే యట్లది సత్యముగఁ దోచునుగాని, అధిష్ఠానమును సత్తునకుఁగాదు. (చిత్ర, ప్రతిబింబ, స్వప్నాదుల పదార్థము లాచిత్ర, ప్రతిబింబ, స్వప్నపురుషులకే సత్యములుగఁ దోచునుగాని, వాస్తవముజాలకుఁ గాదుకదా!)

అనత్యతాభిదం సత్యం ముక్త ఏవ భవేచ్ఛినః

సాతివాహికదేహైక పరిక్షయవికాసవాన్. 42

నిత్యము ముక్తుఁడు, సత్యస్వరూపుఁడునగు పరమాత్మయే అనత్యరూపమైన జగత్తును ధరించుచున్నాఁడు. విలయనగా జ్ఞానమువ్వారా నూత్నశరీరసహితమైన అజ్ఞానముకదాని సంక్షయముచే ప్రకాశరూపుఁడైన యా శివస్వరూపుఁడే శేషించుచున్నాడు.

జగన్ని వాతైరుహ్యనే వ్యోమ్ని శాల్యవిఘ్నాలవత్

నోహ్యస్తే చోపలాసీవ నచ సన్త్యేవ కల్పనాత్. 43

కావున, బూరుగుచెట్టుయొక్క దూదివలె ఆకాశమున జగత్తులు ప్రాణవాయువులచే గొట్టుకొనిపోయిచున్నవను ఈ వాక్యము అజ్ఞానులకొఱకేయగును. వాస్తవముగ నవి కల్పనామయములగుటచే శిలలవలెఁ గొట్టుకొని పోయిచుటయులేదు. విద్యమానములై యున్న శేవు.

ఇత్యస్మిన్నుఖలపదార్థ సార్థకోశే

అన్యోన్యం పరిమిలితానికానిచిచ్ఛ

నాన్యోన్యం పరిమిలితాని కానిచిచ్ఛ.

44

ఇవిధమున, సమస్తపదార్థసమూహముల కోశరూపమై, సర్వత్ర వ్యాప్తమైనట్టి చిదాకాశమందు అజ్ఞానకారణముననే యనేక బ్రహ్మాండములు, కొన్ని పరస్పరముకలసియు, కొన్ని వేరుగా నుండియు వర్తించుచున్నవి.

సర్వత్వాత్పరమ చితేనన్తరూపా

న్యారమ్భ ప్రచురదిగ న్న సంభృతాని

లోలామ్బూదరపుర విమ్బ భజ్జురాణి

స్వాంతః సావిరలమహాపురోపమాని.

45

పరబ్రహ్మము సర్వత్రోక్తి వంతమగుటచే ఈ బ్రహ్మాండములన్నియు అనంతరూపములై అనేక కార్యారంభసహితులైన దిగంతములందలి జనులచే బూర్ణములై, చంచలమైన మేఘముందలి నగరప్రతిబింబమువలె త్తణభంగరములై, కావుననే, తమయందు సర్వసామగ్రిచే బహిర్భాగమైయున్నట్టి నేవగంధర్వాది మహాపురములఁ బోలినవై యున్నవి.

సన్ధ్యారాత్ర్యాపి సతతం త్తణ త్తయాణి

వ్యక్తాక్ష్యాణ్యాపి సతతం నిమిలితాని

సాలోకాన్యపి పరితస్థ మోన్మతాని

చిద్రూపార్ణవలహారివీరనాని.

46

పీఠముగా నున్నప్పటికిని సదా త్తణభంగరములై, జాగ్రదాదులందుఁ బ్రకటమైనను పరమార్థమున సదా అప్రకటములై, ప్రకాశయుక్తములైనను నెల్లెడల అజ్ఞానాంధకారముచే గప్పఁబడినవై యీ జగంబులు చిద్రూపశముద్రముయొక్క తరంగముల వివర్తనములై యొప్పుచున్నవి.

పృథక్కితాని వ్యతిమిక్రితాని

జలాని చై వామ్బునిధౌ నదీనామ్

తారార్క చంద్రగ్రహమణ్డలానాం

సమోదితాని వభసీవ భాసః.

47

ఇత్యాదీ శ్రీవాసిష్టమహారామాయణే వాల్మీకియే దేవదూతాకే మోక్షో
 పాయేషు నిర్వాణప్రకరణే ఉత్తరార్థే జగజ్జలకోశసాధర్య్యయోగో
 పదేశో నామాష్టాదశః సర్గః || 18 ||

నేను నేనుగ నున్న పుట్టికిని ఈ బ్రహ్మాండములన్నియు ఆత్మయందు సముద్రమందు నదీ
 జలములవలెను, ఆకాశమందు సమకాలమున నుదయించిన నక్షత్రముల ప్రకాశమువలెను ఏకరూపముగ
 యై యున్నవి.

ఇది శ్రీ వాసిష్ట తాత్పర్య ప్రకాశికయందు నిర్వాణ ప్రకరణమున నుత్తరార్థమున
 జగజ్జలకోశ సాధర్య్యయోగోపదేశమును బదు నెనిమిదవ సర్గము || 18 ||

ఏకోనవింశతిః సర్గః

[జీవస్వరూపత తత్త్వం సమష్టివృష్టి దేహయోః.]

కల్పనం స్థానకరణభేదాద్భిగళ్య వర్ణ్యతే.

[జీవుని స్వరూపము, ఆతని తత్త్వము, స్థాన, కరణ భేదములచే సమష్టివృష్టి దేహముల కల్పన,
 వాని భోగము, — ఇట్లు పరిణామములనున్నవి.]

శ్రీరామ ఉవాచ:—

మునే జీవస్య యద్రూపమాకృతి గ్రహణం తథా

యథా చ పరమాత్మత్వం స్థానం యచ్ఛాస్య తద్వద. 1

శ్రీరామః— ఓ రామచంద్రా! జీవుని కాశ్రీయ, వ్యవహారోపయుక్తముగ రూప
 మున్ను; పారమార్థికరూపమున్ను ఏమి? వ్యవహారమునకు ద్వారభూతమైన స్థూలశరీరముయొక్క
 గ్రహణమాలని కెట్లు సంభవించును! విజయ పరమాత్మరూపము నాతడెట్లు పొందగల్గును? దయచేసి
 పరిచయపఱచెద.

శ్రీవాసిష్ట ఉవాచ:—

స్వసంకల్పేన చేత్యోక్తం చిదిత్యవరనామకమ్

అనన్తం చేతనాకాశం జీవశబ్దేన కథ్యతే. 2

శ్రీ వాసిష్ఠః— ఓ రామచంద్రా! ఆనంతమైన చిదాకాశమున బ్రహ్మమే స్వసంకల్ప
 చేత్యోక్తమగుటకు నూత్నోపాయముగ బ్రవేశించి, శేత్రాదీంధ్రియములద్వారా విషయముల
 ప్రాధాన్యముచేతన నును వానిని కలుపుముగలవై, ప్రాధాన్యమునకును జీవుడని
 బోధించును.

న పరామర్శ్యం చిద్రూపం స్వం త చ కించన

చిన్మాత్రం న్యామ్యతాత్పర్యేన చివ త్యతే. 3

సరమార్థమున ఆ జీవరూపము నూత్నముగాదు, స్థూలముకాదు, శూన్యముకాదు, మఱియే
 వస్తువుయొక్కయు రూపమున్నుగాదు. సర్వత్ర వ్యాప్తమై, స్వానుభవరూపమైనట్టి చిన్మాత్రమే
 'జీవ' శబ్దముచే జెప్పబడుచున్నది.

అణీయసామణీయాంసం స్థవిష్టం చ స్థవీయసామ్

న కించిన్మాత్రకం చైవ సర్వం జీవం విదుర్బుధాః. 4

నూత్నపదార్థములకంటె నతినూత్నమై, స్థూలపదార్థములకంటె నతిస్థూలమై, ఏదియు
 గానిదై, ఆంతయు తానై నట్టియే బ్రహ్మముగలవో, దానినే విజ్ఞులు జీవుడని చెప్పుదురు.

యస్య యస్య పదార్థస్య యో భావ సేన తత్ర తమ్

స్థితం విది తదాభాసం తదాత్మైకాన్త వేదనాత్. 5

ఓ రామచంద్రా! ఎచట నేయే పదార్థముల కేయే జాతిగుణాది అసాధారణరూపముగలవో
 అచట నాయారూపముచే ఆశీవ చైతన్యమే స్థితిగల్గియున్నదని యెఱుంగుము. ఏలయునగా, అచైత
 న్యమే చిత్తపుత్తిద్వారా తత్త్వపదార్థరూపముగ భాసించుచున్నది.

స చేతతి యథా యత్ర యద్యదాశు తదేవ హి

తథా తత్ర తదా రామ భవత్యను భవాత్మకమ్. 6

ఓ రామచంద్రా! కావున, సమష్టిజీవుడెచట నెపుడెట్లునుభవమునొందునో, అచటనపు డట్లే
 శీఘ్రముగ నగుచున్నాడు. వృష్టిజీవుడెచట నెపుడెట్లుగుచున్నాడో, అచట నపుడు శీఘ్రముగ నట్లే
 యనుభవము నొందుచున్నాడు.

పవనస్య యథా స్పృష్టశ్చేత్యం జీవస్య వై తథా

స్వసంవిన్మాత్రనిర్ణయం నోపదేశామ యతవత్. 7

వాయువునకు చలనము స్పృశావమైనట్లు, సమష్టిజీవునికి విచిత్రమైన వృష్టి స్వభావమేయై
 యున్నది. గాని బాలుని జేతాశక్త్యాంతరే నుపదేశముచే గలిగినదికాదు. ఇవిషయమును స్వవిజ్ఞాన
 మాత్రము చేతనే నిర్ణయింపవలసియున్నదిగాని, ఉపదేశముచేగాదు.

యథైవాస్పృష్టనాద్వాతః సన్నేవై త్యనదాత్మతామ్

తథైవాచేతనాజ్ఞానో జీవన్నేతి పరాం గతిమ్. 8

సంచలనము లేనివో, వాయువు విద్యమానమైయున్నను అస్పృశూపమేయగునట్లు, ఈశ్వ
 రుంచముయొక్కయు, తపంతరీతముగ పదార్థములయొక్కయు అనుభవము నొందకయుండినవో, విద్య
 మానుడైయున్నను జీవుడని బ్రహ్మభావమును బొందును.

జీవశ్చిద్ధనరూపత్వాదహమిత్యేవ చేతనాత్

దేశకాలక్రియాద్రవ్యశక్తిర్నిర్మాయ తిష్ఠతి. 9

ఈ సమష్టి జీవుడు చిద్ధనరూపుడగుటచే 'అహం' అను అహంకారమాత్రముయొక్క
 స్ఫురణముచే దేశ, కాల, క్రియా, ద్రవ్యాది శక్తులవావిర్భవించినది నెలయుచున్నాడు.

దేశకాలక్రియాద్రవ్యచర్చితాచర్చితాం స్వయమ్
అసత్యం సత్యసత్సారం తావన్మాత్రశరీరకామ్. 10

చేతనా హ్యసదాకారాం ప్రాలేయ పరమాణుతామ్
పశ్యత్యాత్మస్వభాత్మత్వే స్వప్నే స్వమరణోపమామ్. 11

దేశకాలక్రియాద్రవ్యదులచే నూత్న (సంస్కార) రూపమున నొకతర యావిర్భవించి పదియు, స్థూలరూపమున బాగుగ నావిర్భవించనిదియు, అసత్యమైనను సత్యమువలె భాసించునదియు, అసత్యమైన యాకారముగలదియు, అతిసూక్ష్మమగుటచే మంచుబిందువువంటిదియు, స్వప్నమందలి స్వకీయమరణమును బోలినదియునగు తన యభిలషిత శరీరమును, సమష్టిచేవుడు తన సమష్టిచిత్త కల్పనచే దనస్వరూపముననే గాంచుచున్నాడు.

స్వప్నస్వావయవాన్యత్వసదృశీం తాం విభావయన్
విస్మృత్య చేతనాం సత్తాం తత్తామేవాశు గచ్ఛతి. 12

స్వప్నమందుఁ దనఅవయవములను అన్యములుగఁ దలంచునట్లు, ఆ సమష్టిచేవుడు సమష్టిచిత్త రూపము (విష్ణుత్వము)ను భావించుచు, దన యానందస్వరూపమును బ్రహ్మరూపమును మఱచి, పరి చ్ఛిన్నమైన జడజగద్రూపము నొందుచున్నాడు.

ఏవంరూపో బుధ్యమానః ప్రోచ్యూనత్వమథాత్మని
పశ్యత్యాశు స్వమాత్మనం చన్ద్రబిమ్బమివ ద్రుతమ్. 13

ఈ ప్రకారము చింతించుచు, మంచీకరణముద్వారా సమష్టిస్థూలరూపమును విరాడ్రూపమును బొందుచున్నాడు. మఱియు దనయాత్మయందే సమష్టిమనస్సును, ద్రవస్వభావముగల చంద్రబింబమువలె శీఘ్రముగఁ గాంచుచున్నాడు. ఇదియే యాతని హిరణ్యగర్భరూపము.

ఆత్మస్వభేదబిమ్బాత్మస్వసా సంవిత్తిపశ్చకమ్
కాకతాలీయవద్భిన్నముదితం చేతతి స్వయమ్. 14

ఆత్మస్వభేదబిమ్బాత్మస్వసా సంవిత్తిపశ్చకమ్ కాకతాలీయవద్భిన్నముదితం చేతతి స్వయమ్. 14
పశ్చానాం సంవిదాం పశ్చ భిన్నాన్యజ్ఞాన్యసావథ
బుధ్యతే తాని తద్రూపరన్ధ్రాణ్యను భవత్వపి. 15
తదుపరి చంద్రబింబరూపమైనట్టి తన యా స్వరూపమున కాకతాలీయముగ భిన్నముగ నుదయించిన పంచభూశేంద్రియముల నాతఁడు స్వయముగ ననుభవించుచున్నాడు. మఱియు అపంచేంద్రియములయొక్క పంచ భిన్న ఛిద్రసహిత స్థానములను, రూపాది భోగద్వారములను చింతించి వానిని గూడ శీఘ్రముగ ననుభవించుచున్నాడు.

స పశ్చావయవః పశ్చాద్రాజతే పురుషో విరాట్
అనంతాకారసంః త్రివక్త్రకాత్మా నిరామయః. 16

ఇవిధమున ఆత్మకరూపుఁడును, నిరామయఁడును అనంతాకార జ్ఞానసంయుతుఁడు నగు పరమేశ్వరుఁడు (సమష్టిచేవుడు) తనచరి ఏంచేంద్రియమును అవయవములుగలవాఁడై విరాజిల్లి, తత్త్వమును రూపమును విరాఛితుఁడై శోభించుచున్నాడు.

మనోమయోఽసామిదితః పరస్మాత్ప్రథమోత్థితః
అకాశవిశదః శాస్తో నిత్యానందవిభామయః. 17

మనోమయఁడగు ఈహిరణ్యగఁ పరబ్రహ్మమునుండి ప్రథమమున నావిర్భవించిన వాఁడై, అకాశమువలె నిర్మలుఁడై, శాంతుఁడై, ఆనందరూపుఁడై, ప్రకాశమయుఁడై చెన్నించుచున్నాడు.

స చాప్యపశ్చ భూతాత్మా పశ్చ భూతాత్మకోపమః
విరాడాత్తైకపురుషః పరమః పరమేశ్వరః. 18

ఆతఁడు పంచభూతాత్మకుఁడు గావన్నను పంచభూతాత్మకునివలెఁ దోచుచు' సమస్తప్రాణులయొక్క సమష్టిరూపమై, ఏకమైనట్టి విరాడ్రూపుఁడగు పురుషుఁడై, ఉత్తమఁడై నట్టి పరమేశ్వరుఁడే యగును.

స్వయమేవాశు భవతి స్వయమేవ విలీయతే
స్వయమేవ ప్రసరతి స్వయం సంకోచమేతి చ. 19

సర్వశక్తి మంతుఁడగుటచే నాతఁడు స్వయముగనే శీఘ్రముగ నావిర్భవించుచు, స్వయము గనే లయించుచు, స్వయముగనే విస్తరించుచు స్వయముగనే సంకోచమొందుచు నున్నాఁడు.

స్వసంలృక్పతేనాసౌ కల్పాఘేన త్జడేన చ
యదృచ్ఛయోదేతి పునః పునర్భూతోవపశామ్యతి. 20

స్వసంకల్పముచేఁ గల్పింపఁబడిన కల్పముల సమాహుతులందును, త్జడకాలమందును గూడ నాతఁడు తనయిచ్ఛచే నావిర్భవించుచు మరల శమించుచు నుండును.

మనోమాత్రైకరూపాత్మా ప్రకృతేర్దేహ ఏష సః
ఏష పుర్యష్టకం ప్రోక్తః సర్వస్వైవాతివాహికః. 21

కేవల మనోమాత్రదేహధారియగు ఈతఁడే ప్రకృతి (సర్వోపాదానమగు ఈశ్వరుని) యొక్క దేహమై యుప్పుచున్నాఁడు. ఈతఁడే వ్యక్తిరూపముచే సర్వజీవులయొక్క పుర్యష్టకమనఁబడు నూత్నదేహమున్న నైయున్నాఁడు.

సూక్ష్మః స్థూలోఽమృతాత్మైష వ్యక్తోఽవ్యక్తోనవరితః
సర్వస్య బహిరంత్రస్త్వ సంకించిత్కించిదేవ చ. 22

అత్యుక్త అనంతాకారరూపుఁడగు ఈ పరమాత్మయే నూత్నశరీరములందు నూత్నముగను స్థూలశరీరములందు స్థూలముగను నున్నాఁడు. మఱియు నీతఁడు సమస్తపదార్థములయొక్క బాహ్యస్యం తరములందునుగూడ వెలయుచున్నాఁడు. పరమార్థమున నీతఁడు ఆపరిచ్ఛిన్నుఁడైయు, వ్యవహారమునఁ బరిచ్ఛిన్నుఁడై యుప్పుచున్నాఁడు.

అజ్ఞాని రామ తస్మాస్తా మనఃషష్ఠాని పశ్చ చ
సాహంభావానీద్వియాణి భావాభావమయాని చ. 23

ఓ రామచంద్రా! మూర్త్యామూర్త రూపములగు, పంచజ్ఞానేంద్రియములు, కర్మేంద్రియ సహితమైన ప్రాణము, మనస్సు, అహంకారము—ఈ యెనిమిదిన్ని ఆతని యంగములు.

తేనగీతా ఇమే వేదాః సహశబ్దార్థకల్పనాః

నియతిః స్థాపితాతేన తథాద్యాపి యథాస్థితా.

24

స్వయంభువగు అపరమేశ్వరుడే తన చతుర్ముఖంబులచే శబ్దార్థకల్పనాసహితములైన నాల్గవేదములను గానమొనర్చెను. మఱియు నేటివఱకు కృపసితమైయున్నట్టి నియతి (కాస్త్రీయసదా చారాది మర్యాదను) నాతడే స్థాపించెను.

అనస్తమూర్ధ్వం మూర్ధాస్య తథాధః పాదయోస్తలమ్

అపరాకాశముదరమిదం బ్రహ్మాణ్డమణ్డపమ్.

25

లోకాస్తరాణ్యనన్దాని పార్శ్వకాః క్షతజం పయః

మాంసపేశ్యః క్షీతిధరాః సరితః సంతతాః శిరాః.

26

రక్తాధారా జలధయో ద్వీపాన్యేవాస్త్ర వేష్టనమ్

బాహవః కకుభః స్ఫారాస్తారకా రోమసంతతిః.

27

పశ్చాశ్చదనిలస్కన్ధా ఏకోనాః ప్రాణవాయవః

మూర్తణ్డమణ్డలం చణ్డం పిత్తం జఠరపావకః.

28

శశాంకమణ్డలం జీవః శ్లేష్మా శుక్రం సితం బలమ్

మనః సంకల్పకోశాత్మా సారాత్మా పరమామృతమ్.

29

స్వర్గలోక వివిధాత్ముడును శిరస్సు, పృథివి పాదతలము; పశ్యమన్న యాకాశముదరము! ఈ బ్రహ్మాండ మండపము శరీరము; అనంతములైన యితరలోకములు ప్రక్క-అవయవములు, జలము రక్తము, పర్వతములు మాంసపిండములు; నిరంతర ప్రవాహశీతలములగు నదులు నాకులు; సముద్రములు రక్తసంఘసాగములు; పర్వతములు ప్రేక్ష్య వేష్టనములు; వికాలమగు దిక్కులు బాహువులు; నక్షత్రములు రోమసమాహము; నలుబది తొమ్మిది వాయుసమాహములు ప్రాణవాయువులు; సూర్యమండలము శేత్రములు, బడబాగ్ని పిత్తము; చంద్రమండలము జీవుడు; శ్లేష్మము వీర్యము; మజ్జ బలము సంకల్పకోశాత్మకమగు మనస్సు; పరబ్రహ్మమే సారమగు ఆత్మ.

మూలం శరీరవృక్షస్య బీజం కర్మద్రుమస్య చ

ప్రసవాత్సర్వభావానా మిన్దురానన్దకారణమ్.

30

చంద్రమాసమున మనస్సే శరీరమను వృక్షమునకు మూలమున్ను, కర్మయను వృక్షమునకు బీజమున్ను, సమస్తపదార్థముల యుత్పత్తికి హేతువున్ను, అన్నాదులచే పృష్టిపఱచుటచే ఆనందకారణమున్ను నైయున్నది.

యదిన్దుమణ్డలం నామ స సమ్రాడ్ జీవ ఉచ్యతే

శరీరకర్మమనసాం బీజం మూలం చ కారణమ్.

31

ఈ చంద్రమండలమే అన్నాదులకు హేతువగుటచే విరాట్పురుషునియందు జీవుడైయున్నది. ఇదియే వృష్టిశరీరములందు కర్మ, ప్రాణ, మనంబుల బీజమున్ను; మూలకారణమున్ను నైయున్నది.

అస్మాదిన్దు విరాడ్ జీవాత్ప్రసరన్తి జగత్ప్రాయే

జీవా మనాంసి కర్మాణి సుఖాన్యతామృతాని చ.

32

ఈ చంద్రరూపుడగు విరాట్ - జీవునివలననే ఈముల్లోకములందును సమస్త జీవులును మనంబులును, కర్మలును, సుఖములు (భోగములు)ను, మోక్షములును బ్రసరించు చున్నవి.

విరాజ ఏతే సంకల్పా బ్రహ్మవిష్ణుమారాదయః

తస్య చిత్తచమత్కారాః సురాసురసభశ్చరాః.

33

బ్రహ్మవిష్ణుమహేశ్వరాదు లీచంద్రరూపుడగు విరాట్ - పురుషుని సంకల్పరూపులేయై యున్నారు. మఱియు, సురాసురులు, ఆకాశచారులగు షడ్భ్యములు ఈతని చిత్తముయొక్క చమత్కారమలేయై యున్నవి.

చిత్స్వభావో బుధ్యమానః ప్రాలేయపరమాణుతామ్

యదాదౌ భావయత్కౌశు తదా తత్తైవ తిష్ఠతి.

34

చిత్స్వభావము నూత్నమైనట్టి అమృతకళను సాక్షిరూపముగ చంద్రునియందు దివ్యభవించుచు స్పృహ్యదియందు చెప్పుడు దేవతాదిశరీరకారమును సంకల్పించుచున్నదో, అపుడు శిఖ్రముగ ప్రజాపతి మున్నగు రూపములతోటి వెలయుచున్నది.

తేనైతదేవ జీవస్య స్థానం విద్ధి రఘూద్వహా

పశ్చావయవమేతత్త చ్చరీరమను భూయతే.

35

రఘుమలోద్ధారకుడగు రామచంద్రా! జాగ్రద్దశగ సర్వములచే ననుభూతమగు ఈ చంద్రమండలమే, అపంచీకృత వచభూతములే అవయవములుగా గల్గిన నమస్టిజీవుడగు విరాట్ - పురుషునియొక్క శరీరముగ నెఱుంగుము.

విరాడ్ జీవాచ్ఛన్ద్రిమసో జీవభూతాని దేహీనామ్

ప్రసరన్త్యన్నిజాతాని ప్రాలేయ వినరాత్మనా.

36

చంద్రరూపుడగు ఈ (నమస్టి) విరాట్ - జీవునినుండి హిమప్రసారమువ్యాపారా ఓషధుల రూపమున సమస్తవృష్టిజీవులయొక్క అన్నాది జీవసాధనములు లోకములందు విస్తరించుచున్నవి.

తాన్యేవ దేహీదేహీషు జీవా జీవస్తి జీవిషు.

మనో భూత్వా ఏచేష్టన్తే కర్మ జన్మసు కారణమ్

37

చంద్రమండలలోత్పన్నములగు ఆయన్నాదులే ప్రాణధారణయొక్క జీవుల దేహములందు జీవోపాధిరూపమున జీవించుచున్నవి. మఱియు నవియే మనస్సై జన్మ, కర్మల ముఖ్యకారణమై పఱుగుచు చేష్టలొనర్చుచున్నవి.

ఏవం విరాట్ సహస్రాక్షి మహాకల్ప శతాని చ

గతాన్యథ భవిష్యన్తి నానాచారాణి సన్తి చ.

88

ఈ ప్రకారముగ ననేక ఆచారసహితములగు అసంఖ్యాకములైన విరాట్ - శరీరములున్నవి, అసంఖ్యములగు మహాకల్పములున్నవి గతించినవి, వర్తించుచున్నవి, కలుగనున్నవి.

సర్వతోఽనుభవరూపయానయా

స తయోత్తమవదాద భిన్నయా

అస్తవర్జితమహాజ్ఞసర్గయా

తిష్ఠతీతి పురుషః పరో విరాట్.

89

ఇత్యాక్షే శ్రీ వాసిష్ఠ మహారామాయణే వాల్మీకీయే దేవభూతోక్తే

మోక్షోపాయేషు నిర్వాణ ప్రకరణే ఉత్తరాధ్యాయే విరాడాత్మవర్ణనం

నామైకోనవంశః సర్గః 19

బ్రహ్మముకంటె జేతుకానివాడై, కనుకనే యనంతములైన అనుభవరూపుడై, వ్యష్టి, సమష్టి దేహములతోటి సంబంధముగల అధిష్ఠానవత్తోఁ గూడినవాడై, సర్వదేశకాలములందును విరాట్ - పురుషుఁడు మాయోపహిత బ్రహ్మమందు స్థితిగల్గియున్నాఁడు.

ఇది శ్రీ వాసిష్ఠ తాత్పర్య ప్రకాశికయందు నిర్వాణవ్యకరణమున నుత్తరాధ్యాయ

విరాడాత్మవర్ణనమును బందొమ్మిదవ సర్గము 19

వింశతీః సర్గః

[వాసనా కర్మకామానురూపసంకల్పసర్జనై

సమష్టిసామ్యం వ్యష్టిసాం జీవానామిహ

వాసనా, కర్మ, కామసలయొక్క అనురూపమైన

సమష్టి, వ్యష్టిచేతుల సామ్య

మించట కర్ణింపఁబడుచున్నది.]

శ్రీ వసిష్ఠ ఉవాచ:-

సంకల్పపురుషస్తేష్వయద్యత్కల్పయతి స్వయమ్

తత్తథా తాదృశం పశ్య భూతాత్మా భవతీవ ఖమ్.

1

శ్రీ వసిష్ఠుఁడు - ఓ రామచంద్రా! పంచభూతాత్మకుఁడును, సత్యసంకల్పుఁడునగు ఈ విరాట్పురుషుఁడేయే వస్తువును స్వయముగ నెట్లెట్లు సంకల్పించునో, ఆయావిధముగనే స్వయముగ నగుచున్నాఁడు. (చిదాకాశముగ బ్రహ్మము ఆయావిధమున వివర్తభావము నొందుచున్నది.)

సర్వం రామ జగజ్జాతం తత్సంకల్పం విదుర్బుధాః

తాదృగ్రూపం పశ్యకాత్మ విషయోన్ముఖమాతతమ్.

2

ఓ రామచంద్రా! విజ్ఞులు జగత్సమూహము నంతయు విరాట్పురుషుని సంకల్పరూపమనియే జెప్పుచున్నారని. ఏలయనగా, ప్రథమమున ఉపాసనాసంయతముగు వాసనచే బ్రహ్మము సృష్ట్యైక యథిమ పంచభూతాత్మకముగు విరాట్రూపమై, తద్వపాసనాఫలమైన పంచమహాభూతాత్మక విషయములయొక్క సమష్టిభోగముయొడల నున్ముఖమయ్యెను

జగత్పదార్థసార్థస్య విరాట్ సర్వస్య కారణమ్

కారణేన సమాన్యేవ కార్యాణి చ భవన్త్యతః

3

సమస్త జగత్పదార్థసమూహముయొక్క కారణము విరాట్పురుషుఁడే అయియున్నాఁడు. కావున, జగజ్జీవరూపముగు కార్యములున్నవి తత్కారణముతోటి సమానముగనే సంభవించుచున్నవి.

యథేష స విరాడేవ విరాట్ ప్రత్యేకమాత్మని

స్వసంవిది ప్రసరతి బోధవాన్ త్వబోధవాన్

4

కావున ప్రత్యేకముగు వ్యష్టిజీవుఁడును శన జుందు సర్వవ్యష్టి సమగ్రుఁడగుచున్నాఁడు. ఏలయనగా, నిజమనోవృత్తియ సారము స్వానుభవజ్ఞానము బాహ్యభ్యంతర విషయాకారముగఁ బ్రసరింప విరాట్పురుషుఁడెట్లు ఆయాపదార్థముల జ్ఞానము గలవాఁడగుచున్నాఁడో, అట్లే వ్యష్టిజీవుఁడున్న గలవాఁడగు నే గాని తద్విరుద్ధముగఁ గాదు.

ఆసరీస్యపమారుద్రమేవమభ్యుదితో భ్రమః

అజావప్యది విస్తారో బీజకోశ ఇవ ద్రుమః.

5

కీట, పతంగాదుల మొదలు దుద్రునివఱకును ఈ ప్రకారముగ జగదాకార భ్రమ యువయుం చినది. (ఇదియే సృష్టి) ఈ సృష్టియందు, బీజమున వృక్షమువలె, అణువునందు గూడ పద్మతలముల యొక్క విస్తారము సంభవించుచున్నది.

ఆసరీస్యపమారుద్రం విరాట్ ప్రత్యేకమాత్మని

పరాణానప్యనంతాత్మబోధతో న త్వబోధతః.

6

పరమాణుపందుఁగూడ అనంతాత్మ గలదను నిర్విషయము జ్ఞానముచేతనే యెఱుంగఁబడును గాని అజ్ఞానముచేఁగాదు. కీట, పతంగాదుల మొదలు దుద్రునివఱకును ప్రత్యేకముగు ఆత్మయందును విరాట్టు (సృష్టికర్త) కలఁడు. కావున వ్యష్టి, సమష్టుందు సామ్యము సిద్ధించుచున్నది.

యాదృశేవ విరాడాత్మన్యేష విస్తార అగతః

తాదృశేవేహ సర్వస్మిన్నణుమాత్రేఽపి భూతకే.

7

ఈ సమస్త జగత్తుయొక్క విస్తారము విరాడాత్మయందెట్లు సంప్రాప్తించిననో, అట్లే అణు మాత్రములైన ముళకాది సమస్త ప్రాణులందుఁగూడ సంప్రాప్తించుచున్నది.

పరమాధేన న స్థూలం న సూక్ష్మం కించన క్వచిత్

యద్యథా వితతం యత్ర తి త్తభాశ్వచుభూయతే.

8

పరమార్థమున ఈయాత్మస్థలముగాదు, సూక్ష్మముగాదు, నిచటను పరిచ్ఛిన్నరూపమును గాదు; బ్రాంతిచే నెచట నెట్లు విస్తరింపబడుచున్నదో, అచట నట్లే శీఘ్రముగ ననుభవింపఁ బడుచున్నది.

మనశ్చన్ద్రీయసో జాతం మనసశ్చన్ద్రీ ఊర్ధ్వః
జీవాజ్జీవోఽథవై కైమా సత్తా ద్రవజలాజ్జవత్.

9

లేక, చంద్రునినుండి మనస్సున్ను, మనస్సునుండి చంద్రుడును నుత్పన్నమైనట్లు, జీవుని నుండి జీవుడుత్పన్నమయ్యెనుగాన, జలద్రవములనువలె నమట్టి వ్యర్థుల కొకేన తగలగియున్నదగును.

శుక్రసారం విదుర్జీవం ప్రాలేయకణసంనిభమ్
ఆనన్దోఽచలసందోహస్తత ఏవ ప్రవర్తతే.

10

హిమకణమును బోలినదగు వీర్యమునే జీవునియొక్క సారమని చెప్పుదురు. ఏలయునగా మాతాపితరుల సమాగమకాలమున చిత్తైకాగ్రతచే భోగాకారవృత్తియందు నిశ్చలముగ బ్రహ్మము యొక్క ప్రతిబింబము పడుటచే, తద్వీర్యోపహితుడగు జీవునినుండియే ఆభాసరూపముగ ఆనందాతి శయము ప్రవర్తించుచున్నది.

తం చేతతి తదాభాసౌ పూర్ణమాత్మస్థమాత్మనా
తత్ర తన్మయతాం ధత్తే తేన తన్మయరూపిణీ

11

అపుడా బ్రహ్మముయొక్క యా ఆభాసరూపమైన ఆనందమునే వీర్యోపహితముగ జీవచై తన్మయ తనయందున్న వీర్యస్వభావముచే ననుభవించుచున్నది. పత్తియు నట్లునుభవించుచు వీర్యరూపమే ఆనందము, నేను ప్రీతితముడను అను నివ్వెడిమున అయ్యానందముతోట తాదాత్మ్య మొందుచు తన్మయమై వర్తించుచున్నది.

జీవ సంవిదతై మా నర్వదుపాయాతి పశ్యతామ్
న తత్ర కారణం కించిద్విద్యతే న చ కార్యతా.

12

తదుపరి యీ జీవసంవిత్తే (గర్భస్థవీర్యోపహిత చైతన్యమే) తపంతర్గతముగ జేహయాప మును తాదాత్మ్యముచే (అభేదాధ్యాసము) ఒడయుచున్నది. కావున నట్ల(జీహోత్పత్తియందు) (విరాట్టు, లేక, అన్యఃకరణము) కారణముగాని, కార్యముగాని యేమియును లేదు.

ప్రతియోగివ్యవ చ్ఛిత్రేర భావాత్స్వస్వభావయోః
స్వభావోక్తిర్నచైవాత్ర భవత్కరానుసారిణీ.

13

ఇహ్వయమున పరబ్రహ్మముయొక్క స్వభావము కారణమును వాక్యము సార్థకము కాదు. 'స్వోభిము' శుద్ధిమగు అద్వైత బ్రహ్మముయొక్క వాచకము కానేరదు. ఏలయునగా నా మందు 'ప్రతియోగి' వ్యవచ్చేదములు (ఔరోగీ, విభాగములు) లేనందున, స్వభావమున్ను.

జీవో జీవత్వమేవ స్వజీవత్వాదేవ చ స్వతః
అనస్తేన హిప్తేన దృశ్యతే న చ వాయువత్.

14

ఒకచేత, ఆ 'స్వ' శబ్దము, శుభగోళుడగు జీవుని పరముగ నెంచినచో నపుడున్న నా రినికి స్వభావము తగదు. ఏలయునగా, వాయువునలె నదృశ్యుడగు జీవుడు బాహ్యభృతరములందు ఏకయాతుడైయున్నాడు. కావున, జీవత్వము, జీవుడు-రండును స్వతః యొకేనస్తునై యున్నవి.

నీహారేణేవ సంవీతశ్చేత్త్వవస్తుకరాయణః

జాత్యస్థ ఇవ పన్నానం మారుతాత్మా న పశ్యతి.

15

కాని, ప్రాణేంద్రియాది జడరూపములతోటి తాదాత్మ్యమునొంది నవాడై, హిమమువలె సంకుచితుడై, దృశ్య(విషయ)వస్తు పరాయణుడై, జన్మాంధునివలె జీవుడు అవిద్యాదశయందుఁ దన నిజమార్గమును (స్వస్వరూపమును బ్రహ్మమును) గాంచుటలేదు.

జగజ్జుష్టికయా జీవః స్వమైక్యం ద్విత్వమాస్థితః

స్పంద్యశ్చేత్త్వ వవన ఆవృతాత్మా న పశ్యతి.

16

చలనశక్తిచే వాయువు కప్పబడునట్లు జగదాకారముగ విజృంభించిన మాయాశక్తిచేఁ గప్పబడిన జీవుడు తన యోగ్యస్వరూపమునే ద్రష్టృవృత్త్యాది ద్వైతరూపముగఁ గల్పించు కొని యందు సిగ్ధిగల్గియున్నవాడై, తన శుద్ధరూపమును గాంచకయున్నాఁడు.

అజ్ఞానస్య మహాగ్రనేర్మిథ్యా వేద్యాత్మనోఽసతః

అహమిత్యర్థరూపస్య భేదో మోక్ష ఇతి స్మృత.

17

కావుననే అసత్య, విధ్యారూపమై, దృశ్యాత్మకమై, అహం, పదార్థరూపమైనట్టి అజ్ఞాన మను మహాగ్రంథియొక్క భేదమే (జ్ఞానముచే దానిని నశింపఁజేయుటయే) మోక్షమని చెప్పబడినది.

వ్యవగతఘన చేతనః సమనా

దహమితి నూనమునుబధ్యమాన ఆస్పృ

అనభిధఘన చేతనై కరూపః

క్షీతనదనత్స దనత్సదోదితశ్చ.

18

ఇత్యాదౌ శ్రీవాసిష్ఠ మహారామాయణే వాల్మీకీయే దేవమాతోక్తే మోక్షోపాయేషు నిర్వాణ ప్రకరణే ఉత్తరార్ధే జీవనిర్వాణ యోగోపదేశో

నామ వింశః సర్గః || 20 ||

ఓ రామచంద్రా! అందుచే నిపు అజ్ఞానమేఘము లొలగినట్టి చిత్రకాశ మాత్రుడనై, అహంకారమును విస్మరించి, సదా నామరూపరహితమై, మూర్తామూర్త వివర్జితమై, అజ్ఞానశూన్యమై నిత్యోదితమైనట్టి చైతన్యపు కైకరూపమును బొందినవాడనై, పరిపూర్ణుడనై, ఆనందపూర్వకముగ నుండును.

ఇది శ్రీవాసిష్ఠతాత్పర్య ప్రకాశికయందు నిర్వాణప్రకరణమున నుత్తరార్ధమున జీవనిర్వాణయోగోపదేశమను నిరుపదవ సర్గము || 20 ||

ఏకమిత్యం సర్వం.

[అనుభావశుభా చాత్ర ద్వైధా జ్ఞానబద్ధతా
హేమా గ్రాహ్య చ యత్నేన లక్షణైరుపవర్ణితే.

శుభమై. గ్రహింపదగినదై నట్టియు, అనుభమై, గ్రహింపదగినదై నట్టియు నిఱవిధములగు
జ్ఞానబంధుత్వ మిటు లక్షణములతో గూడ వర్ణించబడుచున్నది.]

ప్రేమనీష ఉవాచ:-

జ్ఞానినై వ సదా భావ్యం రామ న జ్ఞానబద్ధనా
ఆజ్ఞాతారం వరం మన్యే న పునరాన బన్ధతామ్.

1

శ్రీ వసిష్ఠుడు:- ఓ రామచంద్రా! మనుజుడు సదా జ్ఞానియే కావలసినది గాని జ్ఞాన
బంధువుకాదు. ఏలయనగా, జ్ఞానబంధువుకంటె ఆజ్ఞానియే యు త్తముడని నేను దలంచుచున్నాను.

శ్రీరామ ఉవాచ:-

కిముచ్యతే జ్ఞానబద్ధుర్జ్ఞానీ చైవ కిముచ్యతే

కిం ఫలం జ్ఞానబద్ధత్వే జ్ఞానిత్వేపి చ కిం ఫలమ్.

2

శ్రీరాముడు:- ఓ మునంద్రా! జ్ఞానబంధు వెవర? జ్ఞాని యెవరు? జ్ఞానబంధు వగుటయం
దేమి ఫలము? జ్ఞానియగుటయం దేమి ఫలము?

శ్రీవసి ఉవాచ:-

వ్యాచప్తే యః పతతి చ శాస్త్రం భోగాయ శిల్పివత్
యత తే న త్వసిష్ఠానే జ్ఞానబద్ధః స ఉచ్యతే.

3

శ్రీ వసిష్ఠుడు:- ఓ రామచంద్రా! ఎవడు శిల్పివలె శాస్త్రమును శేవలము భోగము
కొఱతే పఠించునో, మఱియు వ్యాఖ్యాన మొనర్చునో, దాని నమర్శించుటయందు బ్రయత్నమాచరింపక
యుండునో, అతడు జ్ఞానబంధు పనబడును.

కర్మస్పదైషు నోబోధః సలితో యస్య దృశ్యతే
బోధశిల్పిపజీ విత్వాజ్ఞాన బద్ధః స ఉచ్యతే

4

ఎవనికి శాస్త్రాభ్యాసముచే లభించినట్టి శాబ్దబోధ నిత్యత్రిమిందు (వ్యవహారము) వై రా
గ్యాది ఫలితములతో గూడినదై కానుపించునునో, ఎవడు తత్త్వకథలచే శిల్పివలెదన జీవిక
మాత్రము నుపార్జించుకొనునో యాతడు జ్ఞానబంధువని చెప్పబడును.

వసనాశనమాత్రేణ తుమా శాస్త్ర ఫలాని యే
జ్ఞాన ని జ్ఞానబద్ధాస్తాన్విద్యాచాస్త్వార్థ శిల్పినః.

5

ఎవరు భోజన, వస్త్రాదులమాత్రముచే సంతుష్టులై, తద్బోధనాదిలొక ముఖ్యముగా నొందుకొనో, అట్టివానిని జ్ఞానబంధువులని యెఱుంగవలెను. — (ఇంతవఱకుండెట్లైన జ్ఞానబంధు
త్వము త్యజింపదగినది.)

ప్రవృత్తిలక్షణే ధర్మే పర్వతే యః శ్రుతోచితే
అమారవ ర్తి జ్ఞానత్వాజ్ఞానబద్ధః స ఉచ్యతే.

6

ఎవడు శాస్త్రోక్తములగు అగ్నిహోత్రాది ప్రవృత్తిరూపధర్మమందు నిష్కాముడై ప్రప
ర్తించునో, అతడు (చిత్రశిల్పివలె) ఆత్మజ్ఞానమునకు సమీపమై నుటచే జ్ఞానబంధువనబడును.
(ఈ జ్ఞానబంధుత్వము గ్రహింపదగినది.)

ఆత్మజ్ఞానం విమర్శానం జ్ఞానాన్యన్యాని యాని తు
తాని జ్ఞానావభాసాని సారస్యానవబోధనాత్.

7

ఆత్మజ్ఞానమే నిజమైన జ్ఞానమని చెప్పబడును. తక్కిన పదార్థముల జ్ఞానములు జగజ్జీవుల
కథిషానమైనట్టి సారముగు బ్రహ్మమును బోధింపజాలనివగుటచే జ్ఞానాభాసములే యగును.

ఆత్మజ్ఞానమనాసాద్య జ్ఞానా నరలవేన యే
సంతుష్టాః కప్తచేష్టం తే తే స్మృతా జ్ఞానబద్ధవః.

8

ఆత్మజ్ఞానమును బొందక, ఇతర జ్ఞానముయొక్క లేశనాత్రముచే సంతుష్టులై, స్మృతాదుల
ప్రాప్తికొఱకై కప్తముతోడ ప్రయత్నించువారు, అనుభవజ్ఞానబంధువులనెఱుఁగుదురు.

జ్ఞానాది తజ్జేయ వికాసశాస్త్రా
వినా న సంతుష్టధియేహ భావ్యమ్
త్వం జ్ఞానబద్ధత్వముపేత్య రామ
రమస్వ మా భోగభవామయేషు.

9

ఓ రామచంద్రా! బాహ్యభ్యంతర దృశ్యవృత్తి రూపజ్ఞానము, తద్వృత్తులకుఁ గారణముగు
ప్రమాత, ప్రమాతకు జ్ఞేయములైన శబ్దాదివిషయములు, తద్విషయముల యనుభవము — వీనియన్నింటి
యొక్క, నిరతిశయానందస్వరూపముగు బ్రహ్మముతోటి యొకత్వమును శాంతి (సప్తమభామిక)చేఁ
దప్పు, తక్కిన యే భూమిక చేతను ముముక్షువు సంతుష్టికొందరారు. కావున, ఓ రామచంద్రా! నీ
వెన్నెఁడును జ్ఞానబంధువై రోగరూపములగు సంసారభోగములందు రమింపకనుండుము.

అత్రాహారార్థం కర్మ కుర్యాదనిద్వయం
కుర్యాదాహారం ప్రాణసంధారణార్థమ్
ప్రాణః సంధార్యా న త్యజ్జ్ఞాననార్థం
తత్త్వం జ్ఞానస్య యేన భూయో న దుఃఖమ్.

10

ఇత్యాన్ శ్రీవాసిష్ఠ మహారామాయణే వాల్మీకీయే దేవమాతౌక్తే మోక్షోపానేషు
నిర్వాణప్రకరణే ఉత్తరార్థే జ్ఞానవిచారో నామ
ఏకవింశతీతమః సర్గః ॥21॥

ఈ ప్రపంచమున ముముక్షువగువాడు ఆహారముకొఱకై కాస్తానికూలమును అనింద్యమైన
కర్మ నాచరింపవలయును; ప్రాణధారణకొఱకు మూత్రమే యాహారమును భుజింపవలయును; తత్త్వజి
జ్ఞాన (బ్రహ్మము నెఱుంగుట) కొఱకే ప్రాణములను భరింపవలయును; దేనిచే మరల జననమరణాది
దుఃఖము కలుగదో అట్టి యా బ్రహ్మతత్త్వమును అవశ్యమెఱుంగవలయును.

ఇది శ్రీవాసిష్ఠతాత్పర్య ప్రకాశికయందు నిర్వాణప్రకరణమున ఉత్త
రార్థమున జ్ఞానవిచారమును నిరువదియొకటవ సర్గము ॥21॥

—o—

ద్వావింశతిః సర్గః

[జ్ఞానినో లక్షణాన్యాదౌ కీర్త్యంతేఽత్రోపపత్తిభిః
తథా జీవజగద్బ్రహ్మతత్త్వాదీని ప్రసజతః

ఇటు ప్రథమమున యుక్తిసహితముగ జ్ఞానియొక్క లక్షణములు వర్ణింపబడి, పిదప, ప్రసం
గానుపారము జీవజగద్బ్రహ్మతత్త్వములుమాడ వర్ణింపబడుచున్నవి.]

శ్రీవసిష్ఠఉవాచ:—

జ్ఞానేన జ్ఞేయసిష్ఠత్వాద్యోఽచిత్తం చిత్తమేవ చ
న బుధ్యతే కర్మఫలం స జ్ఞానీత్యభిధీయతే.

1

శ్రీవసిష్ఠుడు:—ఓ రామచంద్రా! ఎవడు జ్ఞానముచే క్రమముగ జ్ఞేయమైన చిన్మాత్ర
బ్రహ్మమున నిష్కర్మగర్హితుండుటచే, చిత్తిభిన్నములగు శబ్దాదివిషయసమూహమును, కర్మఫలమును, చిత్త
రూపముగ నేఱుఱుగుచు వానిని సత్యములుగ భావించుకొనునో, ఆతడు జ్ఞానియని చెప్పబడును.

జ్ఞాత్వా సమ్యగనుజ్ఞానంవృత్త్యతే యేన కర్మసు
నిర్వాసనాత్మకం జ్ఞస్య స జ్ఞానీత్యభిధీయతే.

2

ఎవడు సమస్తకేతాదీంద్రియములయొక్క పృత్తిజ్ఞానములందును, అంతఃకరణముయొక్క
శబ్దాది విషయములందును సాక్షిరూపమున నున్నట్టి చిన్మాత్రమును పరమాత్మను బాగుగ నెఱిగి
బాధితుడుగ దృశ్యమును హాసనామాత్రముగఁగూడ జేసింపకయున్నటుల గాంచునో, ఆతడు
జ్ఞానియనబడును.

అన్యశీతలతేహాసు ప్రాజ్ఞైర్యస్యావలోక్యతే
అకృత్రిమైకశాస్త్రస్య స జ్ఞానీత్యభిధీయతే.

3

ఎవడు స్వాభావికముగ ఆత్మైకలాభముచే సంతుష్టుడై, కాంతుడై యుండునో, వ్యస
హారములం దెవనియందు అంతఃకరణ శీతలత్వము విజ్ఞులచే గాంచబడునో, అట్టివాడు జ్ఞానియని
పేర్కొనబడును.

అపునరన్మనే యః స్యాద్బోధః స జ్ఞానశబ్దభాక్
వాసనాశనదాశేషా వ్యవస్థా శిల్పజీవికా

4

ఏది మూలాజ్ఞానమును నశింపజేయుటద్వారా పునరన్మను గలిగింపకుండునో, అట్టిబోధయే
(తత్త్వజ్ఞానమే) 'జ్ఞాన' శబ్దముచే జెప్పబడును. తక్కిన శాబ్దజ్ఞానచాతుర్యము వస్త్రభోజనాదుల
నొనంగునట్టి శిల్పజీవికయే యగును.

ప్రవాపాపతిశే కార్యే కామసంకల్పవర్జితః
తిష్ఠత్యాకాశహృదయో యః స పణ్డిత ఉచ్యతే.

5

యథాప్రాప్తములగు కార్యములందు, కామసంకల్ప వర్జితుడై, శరదాకాశము భంగి నిర్మల
మైన హృదయముగల్గి యుండు ప్రపత్తిండునో, ఆతడు పండితుడని చెప్పబడును.

అకారణం ప్రవర్తన ఇవ భావా అకారణాత్
అవిద్యమానా అప్యేతే విద్యమానా ఇవ స్థితాః.

6

ఓ రామచంద్రా! జగదాదులు వాస్తవముగ లేకున్నను, ఉన్నవానివలె గోచరించుచున్నవి.
మఱియు కారణములేకయే యుత్పన్నమైనవిగావున నవి యథార్థముగ నుత్పన్నముకానివే యగును.

ఆవిర్భావతిరోభావైర్భావాభావభవాభవైః
పశ్చాత్కారణతాం యాన్తి మిథః కారణ కర్మభిః.

7

ఈ జగదాదులు సృష్ట్యాదియందు అవిద్యచే నుత్పన్నములై, తదుపరి ఆవిర్భావ, తిరోభావ
ములద్వారా భావాభావములద్వారా, ఉత్పత్తినాశములద్వారా కారణవ్యాపారములచే పరస్పరము
కారణత్వము నొందినవి.

అసతః శశ శృణ్వాదేర్మృగత్వస్థామృసో యథా
అలోకనాదలభ్యస్య కీడ్మక్ స్యాత్కిల కారణమ్

8

శశశృంగులును, మృగత్వస్థామృసమును బోలినదియు, జ్ఞానప్రకాశముచే అలభ్యమున్ననగు
ఈ యసత్తైవ జగత్తునకు కారణత్వమెట్లుండగలదు?

అసతః శశశృణ్వాదేః కారణం మార్గయన్తియే
వన్ధ్యాపుత్రస్య పౌత్రస్య స్కన్ధమాసాదయన్తితే.

9

అసత్తైవ జగత్తునకు, శశశృంగులును నెవరు కారణమును వెతటమన్నారో, అట్టివారు
వంధ్యయొక్క పుత్రపౌత్రులకు భుజములపై నెక్కుచున్నవారే యగుదురు.

అసత్యప్రతిభాసానామేతదేవాశు కారణమ్
యదనాలోకనం నామ సమాలోకక్షణక్షయమ్.

10

అసత్యములును, ఆభాసరూపములుగను పదార్థములకు అజ్ఞానమే కారణమైయున్నది. జ్ఞానమును బ్రకాశముచే శీఘ్రముగ నవి నశించుచున్నవి.

పరమాత్మాయతే జీవో బుధ్యమాన స్వచేతనమ్
చేతనం బుధ్యమానస్తు జీవ ఏవావతిష్ఠతే.

11

అహంకార, దేహదులను అచేతనములు (జగడములు)గను, (దృశ్యములగుటచే) ఆత్మకంటె భిన్నములుగను నెఱుంగుటచే ఆ త్మజనుననే జీవుడు పరమాత్మయగుచున్నాడు. కాని, వానిని చేతనములుగను, ఆత్మరూపముగను నెఱుంగుటచే జీవుడు జీవుడుగనే యుండుచున్నాడు.

పరమాత్మైవ జీవోఽయం బుధ్యమాన స్వచేతనమ్
ఆత్మ ఏవ రసాసత్తేః ప్రయాతి సహకారతామ్.

12

హేమంతర్తువందు సుప్తప్రాయముగనున్న ఆత్మ, (మామిడి) పృథుమే వసంతర్తువందు రసప్రాప్తిచే వృద్ధి నొంది సహకారత్వము (సహకార, శబ్దయోగ్యత)ను బడయునట్లు, పైరీతి అహంకార దేహదులను అచేతనములుగను, (దృశ్యములగుటచే) ఆత్మకంటె భిన్నములుగను నెఱుంగుచు, జీవుడు పరమాత్మయేయగుచున్నాడు.

చేతనం బుధ్యమానస్తు జీవ ఏవావతిష్ఠతే
జీవో జీవిత జీర్ణేషు బాతిజన్మసు జర్జరకః.

13

అహంకార, దేహదులను ఆత్మగను, చేతనములుగను, నెఱుంగుటచే జీవుడు జీవరూపముగనే యుండుచున్నాడు. మితియు, పలువిధయోగులందు జన్మించుచు జన్మించుచు శిథిలీభూతుడగుచున్నాడు.

యే పరాం దృష్టిమాయాతా విద్ధి తేహమపామివ
అరూపాలోకమననం స్పృష్టమస్పృష్టనం సదా.

14

ఎవరు బ్రహ్మదృష్టిని బొందుదురో, వారి క్రియలు సదా (రూప, సంకల్పదుల) అభిమాన రహితములై జలము పల్లమునకుఁ బోవువిధమున, ప్రారబ్ధమాత్రము ననుసరించునవై యుండును. అభిమాన పరితములగుటచే నట్టి జ్ఞానులయొక్క క్రియలు అక్రియలే యగును.

యే పరాం దృష్టిమాయాతా దృశ్యశ్రీపారదర్శినః
న విద్యమానమవ్యస్తి తేహం వేదనమూతతమ్.

15

దృశ్యమునకు పరమైనట్టి బ్రహ్మమును గాంచినవారునా, అట్టి యుత్తమముగ బ్రహ్మదృష్టి సంప్రాప్తి నొందినవారు నగు జ్ఞానులకు (దగ్ధపటవ్యాయముగ) దృశ్యము విద్యమానమైయున్నను, బాధితముగుటచే నద్దాని దర్శనము ద్వైత దర్శనము కానేరదు. బ్రహ్మదర్శనమే యగును.

యే పరాం దృష్టిమాయాతా విద్ధి తేహమపామివ
స్పృష్టమస్పృష్టనం సర్వమవేదనవశాదిహ.

16

ఎవరు బ్రహ్మదృష్టిని బొందుదురో, వారి సమస్తక్రియలును అభిమానరహితములై, జలము పల్లమునకుఁబోవువిధమున, ప్రారబ్ధమాత్రము ననుసరించునవై యుండును. అభిమాన పరితములగుటచేతను, దృశ్యవేదన రహితములగుటవలనను అట్టి జ్ఞానుల సమస్త క్రియలు అక్రియలే యగును.

అరూపాలోకమననవేష్టితా ము కదామవతే
బుధాః కర్మసు చేష్టనే వృక్షవత్రేష్వివానిలః.

17

రూపరసాదివిషయములచేతను, సంకల్పదులచేతను జాట్టుబడనివారగుటచే (దేహేంద్రియాదుల అభిమానము తొలగినవారై నందున) బంధనములనుండి విడువబడిన వృక్షభాదులవలె బంధన రహితులగు జ్ఞానులు, వృక్షపత్రిములందు నాయువువలె, యథాప్రాప్తములగు కర్మలందు చేష్ట సల్పుచుందురు.

యే పరాం దృష్టిమాయాతాః సంస్పృతేః పారదర్శినః
న తే కర్మ ప్రశంసన్తి కూపం నద్యాం వసన్తివ.

18

నదీతటమున వసించువాడు కూపమును ప్రశంసించనట్లు, బ్రహ్మదృష్టిని బొందినవారును, సంసారపారదర్శులు నగువారు కర్మను ప్రశంసించరు.

యే బద్ధవాననా మూఢాః కర్మ శంసన్తి తేనఘ
శ్రుతిస్మృత్యుచితం తేన వినా బోధం ప్రయాన్తి తే.

16

పాపరహితుడవగు రామచంద్రా! నానలచే బద్ధులైనట్టి మూఢులకే కర్మను బ్రశంసించుదురు, తత్త్వజ్ఞానాభావముచే నట్టివారు ఆకర్మచేతనే శ్రుతిస్మృత్యును సారముగ తత్కర్మఫలభోగమును బొందుచున్నారు.

ఇన్ద్రియాణి పతన్త్యర్థం భ్రష్టం గృధ్ర ఇవామిషమ్
తాని సంయమ్య మనసా యుక్త ఆసీత తత్పరః.

20

క్రిందపడిన మాంసముపై గద్ద దుమునునట్లు, ఇంద్రియములు సామాన్యముగఁ గ్రిందివైపునకే జనుచుండును. కావున బుద్ధిమంతుడగువాడు మనస్సుచే వానిని నిగ్రహించి ఆత్మతత్పరుడై యుండవలెను.

నానన్తి వేశం హేమాస్తి నాసర్గం బ్రహ్మ విద్యతే
కింతు సర్గాదిశబ్దార్థముక్తం యుక్తమతేః శివమ్.

21

ఆకారములేక సువర్ణముండనట్లు, స్వప్తిలేక (మయాశబ్దిత బ్రహ్మమును) నుండదు. కాని (దగ్ధపస్త్రముయొక్కయు, అదగ్ధపస్త్రము యొక్కయు ఆకారము ననుసరింపజేయుచున్నట్లు, సృష్ట్యేకారము జ్ఞానికిని అజ్ఞానికిని సముగమున్నను) జ్ఞానికాస్వప్తి స్వప్తినిశబ్దార్థరహితముగ శివరూపమైన బ్రహ్మముగనే అనుభూతమగును.

ఏకాన్ధకారే సంపన్నే వ్యవహారో యుగత్తయే
నిర్విభాగో నిరాభాసో యథా బ్రహ్మఘనే తథా.

22

కల్పాంతమందు ప్రళయాంధకారమున మాయాశబలితబ్రహ్మమందు జగత్తు నిర్విభాగమై, నిరాభాసమై, జగచ్ఛబ్దార్థరహితమై యుండునట్లు, వివేకవంతుని దృష్టికి ఇపుడున్న (సృష్టికాలము నను) నట్లే గోచరించును.

అభ్రోదరే భ్రమాజ్ఞానాం స్వస్థా స్వస్థమయీ యథా
స్వసంవిదాత్మికా సత్తా భూతానామిశ్వరీ తథా. 23

వలెందు చేసుకొనునందు దానిని అవయవముల విభాగమైనచో వానిసత్త్వ స్వంధమయమైయు, అవిసమభాగమైనచో అస్వంధమయమైయు ఇట్లు స్వానుభవ జ్ఞానరూపమే విరుద్ధభృతముచే నేకకాల మున సంభావితమగునట్లు, ప్రళయకాలమునను ఈశ్వరుని సత్త్వ ప్రాణులకు సంభావించదగియున్నది.

జలస్యా నర్జలాంశానాం ద్వైతాద్వైతమయో యథా
స్వసంవిదాత్మా సుస్వస్థతథా బ్రహ్మణి భూతదృక్. 24

(తటాకాదులయొక్క) ద్వైతాద్వైతమయమగు శాంతజలమున, ఆజలమయొక్కయు, దాని అంశములయొక్కయు భేదము అనిర్వచనీయమైనట్లు, బ్రహ్మమందున్న బ్రహ్మసంవిద్రూపులగు చిదాభాసులయొక్కయు యాబ్రహ్మము యొక్కయు భేదము అనిర్వచనీయమైయున్నది.

యథావృరేఽవృర్రాశానాం ద్వైతాద్వైతకృతాత్మని
అనన్యా సృష్టిరాభాతి తథా నవయవే శివే. 25

ద్వైతాద్వైతరూపమగు ఆకాశమందు చిక్కులభేదముచే నొసర్వబడిన ఆకాశవయములు అభిన్నముగ భాసించునట్లు, అవయవరహితమగు బ్రహ్మమున సావయవమగు ఈశ్వరజగదాదిరూప సృష్టయు అభిన్నముగ భాసించుచున్నది.

జగతోఽనరహంయావమహంయానానరే జగత్
స్థితమన్యోన్యవలితం కదలీదలవీరవత్. 26

ఈ ప్రకారముగ నే జగత్తునందు అహంకారము, అహంకారమునందు జగత్తు, అరటి పట్టుల వలె బరస్పర మొకదానినొకటి చుట్టుకొనియున్నవి.

రూపాలోకమనస్కారైర్ధైర్యహీరివ స్థితమ్
సృష్టిం పశ్యతి జీవోఽన్తః సరసీమివ పర్వతః. 27

హిమాలయాది పర్వతములు తమ ఛిద్రములనుండి నీరులుదేరిన జలమును బాహ్యమున మానస సరోవరాదులరూపమున గాంచునట్లు, జీవుడున్న దనయందలి సృష్టి నే, ఇంద్రియ మానసాదుల వృత్తులచే బాహ్యమున నున్నట్లు గాంచుచున్నాడు.

జీవో జగత్తయాత్మానం పశ్యత్యయమకారణమ్
హేమేవ కటకాదిత్వం తదపశ్యన్న పశ్యతి. 28

పర్యాలోచనముచే సువర్ణమందు కటక, కుండలాది, భూత భావకాల ఆకృతులు కన్పట్టు నట్లును, సువర్ణమాత్ర దృష్టిమందుఁ బట్టకన్పట్టును, జీవుడున్న దిన స్వరూపమునే ఆకారణముగ జూచువాడుగా గాంచుచున్నాడు.

జీవనోఽపి న జీవన్తి మ్రియనే న మృతా అపి
సన్తోషి చ న సన్తివ పారావారవిదః శుభాః. 29

సంసారముయొక్క పారావారము (ఆవర్తరమును) దర్శించిన పవిత్రాత్ములగు జీవన్ము క్తులు జీవించుచున్నట్లున్నను, వాస్తవముగ జీవించకయే (ప్రాణమును ధరించకయే) యున్నారు. మర ణించుచున్నట్లున్నను, మరణరహితులేయైయున్నారు, శరీరమును ధరించుచున్నట్లుండినను శరీరవర్జితులే యైయున్నారు.

స్రబుద్ధః సర్వకర్మాణి కుర్వన్నపి న పశ్యతి
గృహకర్మాణి గేహస్థో గోవృథాణ్ణమనా ఇవ. 30

గోశాలయందాసక్తమైన చిత్తముగలవాడు గృహమందుండి గృహకర్మ లాచరించుచున్నను వానిని గాంచనట్లు, బ్రహ్మచారి దాసక్తిగలవాని శరీరయాత్రాది సమస్తకర్మ లాచరించుచున్నను వానిఁ గాంచకయుండును.

విరాడ్ హృది యథా చన్ద్రః ప్రతిదేహం యథా సింధోః
జీవో హిమకణాకారః స్థూలే స్థూలో లఘూ లఘుః. 31

(సమస్త శరీరమగు) విరాట్టుని హృదయమందు చంద్రుడున్నట్లు, ప్రతిసృష్టి శరీరమందును మంచుబిందువువంటి యాకృతిగల వీర్యరూపుడగు జీవుడు స్థూలమందు స్థూలముగను, సూక్ష్మమందు సూక్ష్మముగను, సున్నాడు.

అహమాత్మా త్రికోణత్వముపగచ్ఛతి కల్పనమ్
అనదేవ సదాభాసం మన్యతే చేతనాద్వపుః. 32

తండ్రి దేహమున వీర్యరూపముననున్న ఆహంకారాత్మకుడగు జీవుడు తల్లియొక్క త్రికోణాకారమగు యోనియందుఁ బడుటచే త్రికోణ పరిచ్ఛిన్న రూపముయొక్క కల్పనను బొందు చున్నాడు. మఱియు నందలి రక్తముతోఁ గలిసి కలల, బుడ్బుద, పిండాదిక్రమమున నావిర్భూత మగు అస్తత్తైవ శరీరమును సత్తుగను, చేతనముగను భావించి, అందు 'అహం' (నేను) అను నభిమాన మును గావించుచున్నాడు.

కర్మణోశ్చే త్రికోణే చ శుక్రసారేఽవతిష్ఠతే
దేహే జీవోహమిత్యాత్మా స్వామోదః కుసుమే యథా. 33

త్రికోణాకారమగు మాతృగర్భమున, స్వకర్మనిర్మలమై, వీర్యమే సారముగఁగల్గినట్టి దేహ మున ఈ జీవుడు ఆత్మాభిమానము గావించుచు, పుష్పమందు సుగంధమువలె నుండుచున్నాడు.

అహమిత్యేవ శుక్రస్థా సంవిదాపాదమస్తకమ్
విసరత్యులే జ్యోత్స్నా యథా బ్రహ్మణ్ణమణ్ణవే. 34

చంద్రిక బ్రహ్మాండహండపమంతటను వ్యాపించునట్లు, వీర్యమందున్న చంద్రికభారూప మగు సంవిత్తు (జ్ఞానము) ఆపాదమస్తకము సంపూర్ణ దేహమున వ్యాపించుచున్నది.

అక్షరస్థానానాం విస్మయం వేదనోదకమ్

వ్యాపన్నీతి త్రిజగద్ధూమో వియన్మేఘతయా యథా.

35

పాగ ఆకాశమున మేఘరూపముగ వ్యాపించుటలు, ఇంద్రియభృద్ముల మార్గముగండా బాహ్యమునకు నిఘటముగ జ్ఞానమున జలము ముల్లోకములందును వ్యాపించుచున్నది.

దేహే యద్యవ్యశేషేఽస్మిన్మహిరస్తశ్చ వేదనమ్

విద్యతే తత్తథావ్యత్ర శుక్తేఽస్తి ఘనవాసనా.

36

సమస్తకరీరమున బాహ్యభృంతరములందు అహంకారరూపజ్ఞానమున్నను, హృదయముందున్న విద్యమున విశేషమైన 'అహం' రూపాభిమానము గలదు.

జీవః సంకల్పమాత్రాత్మా యత్సంకల్పోఽనతివృత్తే

హృది భూత్వా న ఏవాశు బహిః ప్రసరతి స్ఫుటమ్.

37

ఇక్కారణమున సంకల్పరూపుడగు జీవుడగు హృదయమున నేది సంకల్పించుచున్నాడో తీక్ష్ణముగ ఆరూపముననే బాహ్యమునగూడ స్థితిగల్గియుండుచున్నాఁడు. (తత్సంకల్పపూర్వకముగ నే బాహ్యమున వ్యవహరించుచున్నాఁడు).

యథాస్థితాం చ నిశ్చింతాం వర్జయిత్వా స్థిరోపమామ్

న కదాచిదపి స్థిత్యా శామ్యత్యహమితి భ్రమః.

38

కావున, స్వభావసిద్ధమై, చిత్తవర్జితమైనట్టి బ్రహ్మముతోటి ఆభేదజ్ఞానరూపమును స్థితిచే దప్ప మఱి యే యితోపాయముచేతను అహంకారమును భ్రమ శమింపదు.

తీనాసుచి న్త్యమానాపి భావనీయామ్యురోపమా

అహంభావోపశమనే శమనేన క్రమేణ తే

39

ఓ రామచంద్రా! నీవు శ్రవణ, మనన, నిదిధ్యానములద్వారా బ్రహ్మచింతన గావించుచున్నను, అహంభావముయొక్క పూర్ణోపశమనముకొఱకై, సమాధ్యభ్యాసక్రమమున, ఆకాశమును బోలిన నిశ్చలమైనట్టి చరమ (సత్తమ) భూమికయందలి ఆత్మస్థితిని సంపాదించవలయును. (అంతవఱకును ఆగవలదని భావము.)

తజ్ఞా వ్యవహరస్తిహ భావ్యభావనవర్జితమ్

అరూపాలోకమననం మానం దారునరా ఇవ.

40

జ్ఞాను లీలవంశమున బాహ్య, మానసిక దృశ్యవర్తనాభిమాన రహితులై, భావ్య, భావన వర్జితులై, కావ్యనిర్మిత మనుజునివలె మానముగ వ్యవహరింతురు.

అకించిద్భావనో యః స్వాత్మ ముక్త ఇతి కథ్యతే

జీవన్నాకాశవిశదో బద్ధశూన్య ఇవ స్ఫుటమ్.

41

ఎవనికి సదా బ్రహ్మభావన గల్గియుండునో, ఆతఁడు జీవించియుండగనే ఆకాశమువలె నిర్వహించుచు, నిక్కముగ బంధనరహితుడై నట్టి ముక్తుడని చెప్పవచ్చును.

అహమిత్యేవ శుక్రస్థా సంవిదాపాదమస్తకమ్

విసరత్యఖలే దేహే బ్రహ్మజ్ఞేఽర్కప్రభా యథా.

42

సూర్యప్రకాశము బ్రహ్మాండమంతటను వ్యాపించునట్లు వీర్యమందున్న జీవసంచిత్తు, అపాద మస్తకము సమస్త దేహేంద్రియాదులందు, అహంభావరూపముతో వ్యాపించుచున్నది.

దృశ్యేత్రం స్పదనం జిహ్వ శ్రుతిః శ్రోతం భవత్యసా

ఇత్యాద్యా వాసనాః పశ్య బద్ధా తాను నిమజ్జతి.

43

నేత్ర, జిహ్వ, శ్రవణా దీంద్రియముల భిద్రములందు వీర్యసంచిత్తు ప్రవేశించి, వానియందు అహంభావరూపముగ వాసనచే బద్ధమై, విషయముల దర్శన, స్పర్శన, శ్రవణాదులందు నిమగ్న మగుచున్నది.

చిద్భావోఽక్షతయోదేతి మనో భూతైవ్యకదేశతః

సర్వగోఽపి రసో భూమా యథామూర్తయో మధా.

44

భూమిక్రింద రసమంతటను వ్యాపించియున్నను అంతరరూపముననే అచ్యుతి యుదయించు నట్లు, (అజ్ఞానావృతము) చైతన్యము (సర్వత్ర వెలయుచున్నది) ప్రథమమున. మనస్సై, పిదప వీర్య ముందు అహంభావనారూపముగ ఏక దేశముద్వారా, ఆయాంద్రియరూపముగ నుదయించుచున్నది.

యో భావయతి భావేషు నేహ రూఢేష్వభావతామ్

తస్యాయత్నవతో దుఃఖమనన్తం నోఽశామ్యతి.

45

ఎవఁడీలవంశమున రూఢములైన మనోహంకార దేశాది జగద్రూపములందు బ్రహ్మభావన ద్వారా (నేతి, నేతి; నేహ నానా స్థితిజ్ఞాన మున్నగు శ్రుతివాక్యములచే దర్శితము) అభావనను భావించుపండునో, అట్టి ప్రయత్నరహితుడగు మనుజునకు అనంతమైన సంసారిదుఃఖ మెన్నటికిని శమింప వుండును.

యేన కేనచిదాచ్యున్నో యేన కేనచిదాశితః

యత్ర క్వచనశాంఖాహ న సమాజీవ రాజతే.

46

జ్ఞానామృతముచే దృఢుడగు మనుజుఁడేది (బొంతగాని, చట్టువస్త్రముగాని) ధరించినను, ఏది భుజించినను, ఎవఁడు బరుండినను సర్వోత్తమమైన (ఆత్మ) సుఖమునే యనుభవించుచు చక్రవర్తి వలె శోభించును.

వాసనాభిరుపేతోఽపి సమగ్రాభిరవాసనః

అన్తః శూన్యోఽవ్యశూన్యాత్మా ఖమివ శ్వసనాన్వితః.

47

అనేక వాసనలతో (బ్రహ్మవాసనలతో, లేక దగ్ధవస్త్రతంత్రుల యాకృతి బోలిన ప్రాతల్ల సంస్కారమాత్రరూపములగు జగద్వాసనలతో) గూడియున్నను, అట్టి జ్ఞాని వాసనారహితుడై యగును. మఱియు, అంతఃకరణమున సాంసారికవృత్తి శూన్యమైనను, అశూన్యముగ చిన్మాత్ర రూపుడై యగుచు ఆకాశమువలె ప్రాణావాయువు ధరించియుండును.

అసనే శయనే యానే స్థితో యత్నైర్న బోధ్యతే
నిద్రాదురివ నిర్వాణమనోమనస నిర్వృతః.

48

మనస్సంకల్పరహితౌడై, ప్రప్రది భూమికలం దారుఢౌడై, అట్టిజ్ఞాని అసన, శయన, శయన వాసనములపైఁ గూర్చుని నిర్వాణదశను బొందియున్నవాడై నిద్రాదురివలె యత్నములచేతనుగూడ మేల్కొలువఁబడకుండును.

సంవిన్మాత్రం హి పురుషః సర్వగోఽపి స తివృతి
స్ఫుటసాతే శరీరస్య యథా గన్తోఽబ్జకేసరే.

49

సంవిన్మాత్రుడగు పురుషుఁడు సర్వవ్యాపియైనను, కమలకోశమున గంధమువలె శరీరమందు సారభూతమైనట్టి వీర్యమున స్థితి గల్గియుండును.

సంవిన్మాత్రం విదుర్జన్మం తస్య ప్రసరణం జగత్
ఆత్మ నివృత్త్యవజగత్పురమేత్యుపదేశభూః.

50

జీవుఁడు సంవిన్మాత్రుఁ (జ్ఞానమాత్రుఁ) డనియే చెప్పఁబడెను. అతని యొక్క విస్తారమే యీ జగత్తు. ఆత్మనివృత్తడైనచో ఆతఁడు జగద్రహితుడై పరమాత్మపదము నొందును. ఇంతియే మేలుపదేశముయొక్క సారమంతయు.

నీరసో భవ భావేషు సర్వేషు విభవాదిషు
పాపాణం హృదయం కృత్వా యథా భవసి భూతయే.

51

ఓ రామచంద్రా! నమస్త సాంసారిక పదార్థములందును, విభవాదులందును, వైరాగ్యము గల్గి, హృదయమును శిలవలె ఇచ్చాదిరహితమొనర్చి, జ్ఞానమును నిశ్చలమును బొందుటకొక సన్నద్ధుడవుకమ్ము.

సాధో హృదయసౌషిర్యమసౌషిర్యమివాస్తు తే
అచిత్తవపుషోఽచిత్త్వా దుపలస్యేవ రాఘవ.

52

సాధువగు నో రాఘవా! జడమైనట్టి శిలయొక్క హృదయము ఛిద్రరహితమై యొప్పు నట్లే, దహరాకాశరూపముగు నీయొక్క హృదయమిచ్చిద్రమున్ను, చైతన్య ప్రవేశనముచే, తిచ్చైతన్య నివిడితమై, ఛిద్రరహితమై యొప్పుగాక! [లేక, సాంసారికవాసనలకు అవకాశ మొసంగకుండుట కొకతే, నీయొక్క హృదయము చైతన్యపూరితమై, జడమైన శిలవలె ఛిద్రరహితమైయుండుగాక!]

తజ్జ్ఞా జ్ఞయోరశేషేషు భావాభావేషు కర్మసు

ముతే నిర్వాసనత్యాత్మ స విశేషోఽస్తి కశ్చన.

53

జ్ఞానియొక్కయు, అజ్ఞానియొక్కయు సమస్త భావాభావములందును, కర్మలందును, (త్యన హరిమందు) ఏవిశేషమున్ను లేదు. కాని, జ్ఞాని యాపదార్థములందును, కర్మలందును వాసనాహితుడై (వానియందు సత్యత్వములేక) యుండును. అజ్ఞాని వాసనాసహితుడై యుండును. ఇంతియే శేషము.

సత్తైవేషా విదో యత్సా భవత్సన్మిషితా జగత్
పరం తత్త్వం సమిషతా దృగివానామకం తతమే.

54

(స్ఫుటికశిలయందుఁ బ్రతిబింబించిన నగరముయొక్క ద్రవ్యయొక్క దృష్టివలె) చైతన్య సత్తయే, వాసనలచే స్ఫురించుటచే జగద్రూపముగుచున్నది. వాసనల అభావముచే ఆ జగద్రూపము శమించి, అపరిచ్ఛిన్నమై, నామరూపరహితమైనట్టి మోక్షస్వరూపమే యగుచున్నది.

దృశ్యం వినశ్యత్యఖలం వినష్టం జాయతే పునః
యన్న నష్టం స చోత్పన్నం యత్సద్భవతి తద్భవాన్

55

ఓ రామచంద్రా! ఈ దృశ్యజగత్తంతయు నశించుచున్నది. నశించి మరల యత్సద్భవముగు చున్నది. కావున నేడ నశింపకయు, ఉత్పన్నముగాకయు నుండునో, అదియే సత్తు. అసత్తేనీవు.

భావజ్ఞ పిర్రి నిర్మూలా భావితాపి న విద్యతే
సలిలం మృగత్వేవ న దదాతి భవాఙ్మురమ్.

56

ఇట్టి బోధచే మూలాజ్ఞానము నశింప నిర్మూలమైనట్టి జగద్రూపి అన్వేషించినను మరల యెచటను లభింపకుండును. మత్రియు, మృగత్వస్థాజలము అంకురము నుత్పన్నమొనర్చినట్లు, మరల యది సంసారమును అంకురము నుత్పన్నమొనర్చకయుండును.

యథా భూతార్థసందర్శచ్చిన్నాఽహమితి భావనా
దృష్టాపి స కరోత్యన్తర్ధం బీజమివాఙ్మురమ్.

57

ఆత్మపదార్థమును సందర్శించుటచే చిన్నమూలముగు అహంభావన మరల కానుపించినప్పటికిని దగ్ధబీజమంకురమును గలుగజేయనట్లు అంతఃకరణమున సంసారమును గలుగజేయకుండును.

కర్మ కుర్వన్న కుర్వన్వా వీతరాగో నిరామయః
నిర్మనో నిత్యనిర్వాణః పుమానాత్మని తివృతి.

58

వీతరాగుడును, మనోవికార రహితుఁడునగు జ్ఞాని కర్మలజేయుచున్నను, లేక, చేయుక యున్నను, సదా అమనస్కుడై, నిత్యనిర్వాణరూపుడై, ఆత్మయందే స్థితి గల్గియుండును.

చిత్తోపశాన్తా సంశాన్తాః శాన్తా యే భోగబంధవః
స న్యభావపరిక్షీణాచ్చిత్తమేమాం కిలాకరః.

59

ఎవరు తమ చిత్తమును శమింపఁజేయుదురో. వారే శాంతులైయుండురు. భోగములందు బంధించునవైన భోగవాసనలవారికి సమూలముగ నశింపఁబడకయుండునో, అట్టివారియందా వాసనాదు లకు ఆకరమైనట్టి చిత్తము విద్యమానమైయే యుండునుగాన వారు శాంతి నొందఁజాలరు.

అఘనః కేవలాలోకో బుధో జీవః పరాయతే
స ఏవాన్యోఽప్యసన్యోఽన్తరపరాష్టా ఇవాతపః.

60

చిత్తచేపది రూపమున ఘనీభావము నొందని (వానియందే ధిమాంభావము) విజ్ఞాఁడగు జీవుఁడు కేవల చిన్మాత్రరూపుడగు పరమాత్మయే యగుచున్నాఁడు. అట్లుగాక, చిత్తాదులందు అహం

భావముతోఁ గూడియుండువాఁడు మధ్యాహ్నసూర్యుని తాపము వలెఁ దాపసంయుక్తుఁ డగు చున్నాఁడు.

ఏకదేశస్థితాత్మ్యంసో మూరాయాతస్య చేతనః

యద్రూపం సకలం మధ్యే తద్రూపం పరమాత్మనః. 61

ఏకదేశమందున్న మనుజుని చిత్తము దూరమందున్నట్టి సూర్యచంద్రమండలాదులకు జను నపుడా రెంటికిని (మనుజునకు, సూర్యాదులకు) మధ్యనున్న ప్రదేశమందు ఏచైతన్యస్ఫురణము గలదో, అదియే పరమాత్మయొక్క స్వరూపముగను.

చారుచిద్ర్యోమకర్పూరం యచ్చమత్కురుతే స్వయమ్

అనస్తమస్తవ్యక్తం జగదిత్యేవ వేత్తి తత్. 62

మనోహరమైనట్టి అనంత చిదాకాశమును కర్పూరము తాను స్వయముగ ఏచమత్కరము గావించుచున్నదో, అద్దానినే వ్యక్తమైనట్టి జగత్తుగ దనయందు నెఱుంగుచున్నది.

గతభవభ్రమభాసు రక్షయం

శమముచేతము చేక్షితదీపవత్

స్థితమపీహ జనం జగదీశ్వరా

దనుగతం నను భాతి ముదా చఖే. 63

ఇత్యారే శ్రీవాసిష్ఠ మహారాజాయణే వాల్మీకీయే దేవదూతోక్తే మోక్షో

పాయేషు నిర్వాణప్రకరణే ఉత్తరార్ధే సుఖయోగోపదేశో నామ

ద్వావింశః సర్గః || 22 ||

ఓ రామచంద్రా! జ్ఞానుల కీజగత్తు భ్రమరహితమై, ప్రకాశకలమై, శమించిన దీపమువలె నిర్వాణసహితమైనట్టి అత్యుచ పరబ్రహ్మముగనే భాసించును. అజ్ఞానులతో, నియంతయైన యీశ్వరుని యొక్క సమస్తనియతివ్యవస్థలతోఁగూడియున్నదిగను భోగాదియుక్తమైనదిగను గోచరించునేగాని, పరమార్థమున ఆకాశకోశమందు సద్రూపముగ వెలయుచున్నను నట్లువానికి గానుపించకుండును.

ఇది శ్రీ వాసిష్ఠ తాత్పర్య ప్రకాశికయందు నిర్వాణ ప్రకరణమున నుత్తరార్థమున సుఖయోగోపదేశమును నిరువది రెండవ సర్గము || 22 ||

త్రయోవింశతిః సర్గః

[మజ్జిమో మహాకాస్తావో పసిష్ఠేనాత్ర సంగమః

నిర్వేదాత్తత్వజ్ఞానోరుపదేశశ్చ వర్ణితే.

ఒకానొక మహాభూమి యందలి మహారణ్యమున తత్త్వజ్ఞానులైన మంకియను బ్రాహ్మణుని పసిష్ఠమునీంద్రుఁడు కలిసికొనుట, వైరాగ్యయుతుఁడగుటచే నాతని కుపదేశించుటయును విషయము లిచట వర్ణింపఁబడుచున్నవి.]

శ్రీవసిష్ఠ ఉవాచః—

విరాగవాసనాపాస్త సమస్త భవవాసనః

ఉత్థాయ గచ్ఛ ప్రకృతేరన్య మజ్జిరివాజ్జితః. 1

త్రీవసిష్ఠుఁడు— ఓరామచంద్రా! మంకివలె నీవున్న సమస్త సంసారవాసనా రహితుఁ డవై, తత్త్వబోధచే ఈసంసారమునుండి లేచి ఆత్మపదమును బొందుము.

మజ్జిర్నామాభవత్పూర్వం బ్రాహ్మణః సంశితవ్రతః

స కథం శృణు నిర్వాణమాప్తవాన్మద్విబోధితః. 2

పూర్వము ఉత్తమువ్రతయుక్తుఁడగు మంకియను నొక బ్రాహ్మణుఁడుండెను. ఆతఁడు నా యుపదేశముచే మోక్షమెట్లు పొందెనో వినుము—

అహం కదాచిదాకాశకోశాదవనిమాగతః

భవత్ప్రతామహార్థేన కేనాప్యపనిమన్త్రితః. 3

నీ పితామహుఁడగు అజ్ఞానిచే నొకానొక యజ్ఞ కార్యమునకై పిరిపింపఁబడి నే నొక సమ యనున ఆకాశమునుండి భూమిపైకి వచ్చితిని.

విహరన్భూతలం గచ్ఛంస్తస్త్వప్రతామహపత్తనమ్

ప్రాప్తోఽస్మికామన్యాదీర్ఘమరణ్యానీం మహాతపామ్. 4

భూతలముపై సంవిరించుచు నీపితామహుని పట్టుటకు అయోధ్యకు వచ్చుచుండఁ ద్రోవలో గొప్ప ఆతపము (నిండ) తోఁగూడిన విశాలమైన యరణ్య మొకదానిని బొందితిని.

పాంసుప్రతర్దనమాతాం ప్రకచత పసైకతామ్

అదృష్టపారపర్యన్తాం క్వచిద్రామ కిలాజ్జితామ్. 5

అశ్శుబ్ధఖానిలాలోకజలభూశాన్నిశాలిసీమ్

తతాం శూన్యాం మహాఽమాభ్యం బ్రహ్మసత్తామివామలామ్. 6

అవిద్యామివ సంమోహమృగత్వస్థాం గతాం భ్రమాత్

జడతామాతతాం శూన్యాం దిజ్ఞోహమిహికాకులామ్. 7

ఆ యరణ్యము ధూళియొక్క విస్తారముచే ధూసరమై, తత్త్వమైన యినుకచేఁ బరి పూర్ణమై అపారమై, అచటచట దుష్టగ్రామములచే చిహ్నితమై, క్షోభరహితములైన ఆకాశ, వాయు, ఆతప, (వృగతస్థా)జల, తత్త్వభూములయొక్క శాంతిచే శోభాయమానమై, విశాలమై, శూన్యమై, దుర్గముగుటచే పథికులయొక్క గొప్పయత్నములతోఁగూడినదై, నిర్మలమైన బ్రహ్మసత్తవలె గోచ రించుచున్నదై, భ్రమచే మోహదాయకమైనట్టి మృగత్వస్థాజలము గలదగుటచే అవిద్యను బోలియు న్నదై, జడత్వమును బొందినదై, అతివిశాలమై, జనశూన్యమై, దిగ్భ్రమయను మంచుగల్గియున్నదై యొప్పుమండెను.

అథ తస్యామరణ్యాన్యాం యావత్ప్రవిహరామ్యహమ్

తావత్ప్రత్యామి పురతో వదస్తం పశికం శ్రమాత్. 8

ఆ మహారణ్యమున నేను సంచరించుచుండ నింతలో శ్రమచే నిట్లు వచించుచున్నట్టి యొక పథికుని నడట గాంచితిని.

పాప ఉదాహరణ:—

అహోను పరిభేదాయ ప్రాథప్రాయాతపో రవిః

పరితాపాయ పాపోఽయం దుర్జనేనేవ సంగమః.

9

పథికుడు:— అహో! పాపియొక్కయు, దుర్జనునియొక్కయు సాంగత్యము పరితాపమునే కలిగించునట్లు, మహాప్రచండమైన యాతపము (ఎండ)తోఁగూడిన యానూర్వ్యుడు దుఃఖమునే గలిగించుచున్నాఁడు.

సుగలస్తవ మర్మాణి స్ఫురతివాగ్నిరాతపే

సంకుచత్పల్లవాపీడాస్తాప్య నే వనరాజయః.

10

నా అవయవములన్నియుఁ గలిగిపోవుచున్నవి. ఆతపమున అగ్ని ప్రజ్వలించుచున్నట్లున్నది. వృక్షముల యాకులు వాడిపోయి సంకుచితములగుచున్నవి. అరణ్యసమూహము లన్నియు సంతాపము నొందుచున్నవి.

తత్రావ జేవమగ్రస్థం గ్రామకం ప్రవిశామ్యహమ్

శ్రమమత్రాపనీయాశు వహామ్యధ్యానమాశుగః.

11

కావున నెదుటనున్న యీ చిన్నగ్రామమునఁ బ్రవేశించి, అటు శ్రమనీర్భరమగు మరల శ్రమముగ నాదారి నేగుదును.

ఇతి సంచిన్ద్ర్య సోఽగ్రస్థం కిరాతగ్రామకం యదా

ప్రవేష్టుమిచ్ఛతి తదా మయా ప్రోక్తమిదం వచః.

12

ఇట్లు విచారించి యెపుడోత దా కిరాతులగ్రామమునఁ బ్రవేశించడలంఁచెనో, అపుడాత నితో నేనీవాక్యములఁ బ్రకీర్తిని—

అపరిజ్ఞాతసీరాగమార్గమిత్ర శుభాకృతే

మరుమార్గమహారణ్యపాథ స్వాగతమస్తు తే

13

రాగరహితులైన సజ్జనులగు తావునకు మార్గమెఱుంగని, శుభాకృతిగల యోమిత్రమా! మరుస్థలమందలి మహారణ్యముయొక్క పథికుడా! నీకు స్వాగతము!

చిరం మనుష్యదేవేఽస్మిన్నిగ్జనగ్రామ మధ్వని

అధరాధ్వగవిశ్రాంతిం విశ్రాంతోఽపి న లప్స్యసే.

14

నిమ్మ మార్గమునఁజను ఓ పథికుడా! మార్గమున పూర్వగ్రామములం దొకింత విశ్రాంతిని బొందినప్పటికిని, ఇంక ఆతిథిసత్కారములగు జనులచేని యీ మనుష్యదేశమున (దేహమున) చిరకాలము నీవు విశ్రాంతిని బొందనేరవు.

గ్రామే విశ్రమణం నైవ వర్తతే పామరాస్పదే

తృణై లవణపానై భూయ ఏవాభివర్ధతే.

15

పామరలకు నివాసస్థానమైనట్టి గ్రామమున (దేహముమ్యది దేహములందు) విశ్రాంతి లభించదు. ఉప్పునీటిని త్రాగుటచే (విషము నేవనముచే) దప్పిక (విషయేచ్ఛ) యింకను వృద్ధి నొందునుగదా!

ఏతే గ్రామైకశరణాః పల్లవాః స్వప్నభీరవః

అయథాపథసంచారా హరిణా ఇవ జన్తవః.

16

అరణ్యగ్రామములందు వసించువారును, మహాతుల (విశేషముయొక్క) సమాగమము యెడ భీరువులును, కుమార్గములందు (అశాస్త్రీయమార్గమున) జనువారునగు ఈశోయజాతివారు (కామాదులు) పశుతుల్యులై యున్నారు.

న స్ఫురన్తి విచారేషు ప్రస్వలస్త్వనుభూతిషు

న త్రస్యన్తి దురాచారాదశ్చయన్త్ర)మయా ఇవ.

17

వీరు శిలావిగ్రహములవలె తత్త్వవిచారమున మూఢులై యున్నారు. మఱియు విశ్వర్యము లందు (లేక, అనుభవములందు) మండిపడుచుందురు. దురాచారముయెడల నెన్నడును భయపడకయు నుందురు.

కామార్థరాగసద్వేష పరినివృత్త పౌరుషాః

కర్మణ్యాపాతమధురే రమన్తే దగ్ధబుద్ధయః.

18

అర్థ, కామములకోరికగూను రాగద్వేషాదులందే వీరి పురుషార్థమంతయు సమాప్తి నొందును. మఱియు, విచారణలేమి రమణీయముగఁదోచు కర్మయందే యీ బుద్ధిహీనులు ప్రీతిఁగొనుచున్నారు.

అభిజాత్యాతలోదారా శీతలా రసశాలినీ

నేహ విశ్వసితీ ప్రజ్ఞా మేఘమాలా మరావివ.

19

మరుస్థలమున మేఘమాల విశ్వశింపనట్లు, విశుద్ధకులత్వముచేఁ బూర్ణమై, శీతల, కాంతి రసముగ బ్రకృతమందముచే శోభితమైనట్టి ప్రజ్ఞ యిట్టిజనులందు విశ్వాసమొనర్చక యుండును.

వరమన్థ గుహాహిత్యం శిలాన్తః కీటతా వరమ్

వరం మరౌ పల్లవమృగో న గ్రామ్య జన సంగమః.

20

అంధకారావృతమగు గుహాయందు అజగరమైయుండుట మేలు; శిలయందు కీటమై యుండుట మేలు; మరు భూమియందు కుంటియైన హరిణమైయుండుట మేలు; కాని పామరజనుల (అజ్ఞనుల)తోటి సాంగత్యముమాత్రము మంచివికాదు.

నిమేషస్వాదమధురాః శ్చక్షుస్తరవిరాగిణః

మారణై కాన్వరితా గ్రామ్యా విషకణా ఇవ.

21

నిమిషకాలమునూత్రము మంచుగఁ దోచువాఁడును, మరుక్షణముననే స్నేహరహితులై పఱుగఁ
వారును నదా వధయందుఁ దత్పరులగు గాఢ్యజనులు మధురపదార్థమిత వివకణములఁ బోలి
యున్నారు.

వాని భస్మకణాకీర్ణ జీర్ణః సంశ్లేర్ణసద్గును
తృణపర్ణవనవ్యగ్రా గ్రామ్యా ధార్మిక వాయవః. 22

ధూళికణములచే వ్యాప్తములై, శిథిలములై, తృణ, పత్ర, వనాదులందు పృథగములై నట్టి
యా అధార్మిక జనమాచమైన ప్రచండవాయువులు అతి శీఘ్రములైన స్థలములందు సంచరించుచున్నవి.

ఏవము కేన తేనాహ మిదము క్ష సత్తోఽనఘ
మద్వాక్సేన సమాశ్వాస్య స్యా తేనవామృతామృతా. 23

సాపరహితుఁడవగు రామచంద్రా! నే నిట్లు వచించ నంత ఆ నా వాక్యములచే నాతఁ
డూఱిడిలి, అమృతమయమగు జలమున స్నానమొనర్పబడిన వానిచందమున నయి యిట్లుబర్కెను —

పాన్థ ఉవాచ:—

భగవన్తోఽసి పూర్ణాత్మా మహాత్మా కథమాత్మవాన్
వశ్యస్యనాకులో లోకం గ్రామయాత్రామివాధ్వగః. 24

పాంథుఁడు:—మహాత్మా! తామెవరు? తాము పూర్ణాత్ములగు జ్ఞానులుగను, ఆత్మవంతులు
గను గోచరించుచున్నార. ఏలయనగా బాటసారి గ్రామయాత్రను పరికించునట్లు తాము వ్యాకుల
రహితులై సాక్షిమాత్రముగ ఈ ప్రపంచమును వీక్షించుచున్నాడు.

కిం త్వయా వీతమమృతం కిం త్వం సప్రమాడ్విరాడధ
సర్వార్థరిక్తోఽసి చిరం సంపూర్ణ ఇవ రాజనే. 25

తాము అమృతముకేమైన బాసముచేసితిరా? లేక, తాము సర్వలోకేశ్వరులారా? లేక
విరాట్పురుషులారా! ఏలయనన సర్వపదార్థరహితులై యున్నను తాము పరిపూర్ణులగు భాసించుచున్నాడు.

శూన్యోఽసి పరిపూర్ణోఽసి ఘూర్ణోఽసీవ స్థిరోఽసి చ
న సర్వమపి సర్వం చ న కించిత్కించదేవ చ. 26

తాము సంసారదోషశూన్యులై నిరతిశయ బ్రహ్మనందముచేతను, తీవ్రమృత్తుని గుణముల
చేతను బరిపూర్ణులై దేహదుల సంధానముకూడ లేనందున మనోన్మత్తునిభంగి యున్నవారై, స్థిరచిత్తులై
(అపవాదదృష్టిచే) ఏమియుఁగానివారై, (అధ్యారోపదృష్టిచే) అంతయుఁ దామై, పరిచ్ఛిన్నులుగఁ
దోచుచున్నను వాస్తవముగ అపరిచ్ఛిన్నులై వెలయుచున్నారు.

ఉపశాంతం చ కాంతం చ దీప్తమప్రతిఘాతీ చ
నివృత్తం చోర్జితం తాదృగ్రూపం కిమితి తే మునే. 27

ఓ మునింద్రా! కాంతమై, రమణీయమై, ప్రదీప్తమై, ప్రతిఘాతరహితమై, సర్వనివృత్తమై,
సర్వసామర్థ్యసహితమైనదిగ భవభూషణము నాకు గోచరించుచున్నది.

భూసంస్థోఽపి సమసానాం లోకానాముపరీవ ఘే
సంస్థితోఽసి నిరాస్థోఽసి ఘనాస్థోఽసీవ లత్యోనే. 28

మహాత్మా! భూలోకమున నున్నను తాము సర్వలోకములపైన ఆకాశమున స్థితినిొంది
యున్నట్లు భాసించుచున్నార. మఱియు, తామెచటను స్థితినిొందక నిరాకారులై యున్నను, మావంటి
జనుల నుద్ధరించు నిమిత్తము స్థితిఁగైకొని భూసముత్పలవలెఁ గాన్పించుచున్నాడు.

ప్రస్ఫుటం న పదాధేషు న పదార్థాత్మనాస్తి వై
తవేంద్రియ శుద్ధస్య మనోఽమృతమయం స్థితమ్. 29

చంద్రునివలె శుద్ధమైనట్టి తమ మనస్సు (తచ్ఛందకరిణములవలె) పదార్థములందు వ్యాపిం
చక, తత్పదార్థదూషముఁ బొందక, పరిపూర్ణమై, అమృతమయమై చెన్నించుచున్నది.

కలావానకలజ్జోఽస్తః శీతలో భాస్వరః సమః
రసాయనభరాపూర్ణః పూరేంద్రియ రాజనే. 30

తాము సర్వకళాపరిపూర్ణులై, కళంకరహితులై అంతఃకరణమున శీతలస్వభావముగలవారై,
ప్రకాశ మయులై, సర్వత్ర నదా సమరూపమున నున్నవారై, అమృత పృథానాపూరితులై పూర్ణ
చంద్రునివలె శోభించుచున్నాడు.

త్వదిచ్ఛాయాం తు సదనద్భావం ప్రత్యక్షమి తే చితి
సంసారమణ్డలమిదం స్థితం ఫలమివాఙ్మూలే. 31

మహాత్మా! అంకురమందు ఫలమువలె తమ ఆత్మయందే యాజగన్మండలమును నేను వీక్షించు
చున్నాను. మఱియు, తత్స్పృష్టికొఱకైనట్టి సదనద్భావమును తమ యిచ్ఛయందే యెఱుంగుచున్నాను.

అహం తావదయం విప్ర శాణ్డిల్యకులసంభవః
మజ్జిర్నామ మహాభాగ తీర్థయాత్రాప్రసజ్జతః. 32

గత్వా సుదూరమభ్యాసం దృష్ట్వాతీర్థాని సంవ్రతి
చిరకాలేన సదనమాత్మీయం గన్తుముద్యతః. 33

మహాభాగా! నేను కాండిల్యగోత్రోద్భవుఁడవగు మంకియును శేరుగల బ్రాహ్మణుఁడను,
తీర్థయాత్రానిమిత్తము చాలదూరమేగి అనేక తీర్థములఁ గాంచి, చిరకాలకాలమున కిప్పుడు గృహమునకుఁ
జన నుద్యుక్తుఁడనై యున్నాను.

న చ మే గన్తుముద్యోగో విరక్తమనసో గృహమ్
దృష్ట్వా తక్షిత్సకాళాని భూతాని భవనోదరే. 34

మహాత్మా! మొఱపువలె క్షణికమైనట్టి యీ భూతజాలమును బ్రహ్మాండకోశమున వీక్షించు
టచే నామనస్సు నైరాగ్యయుక్తముకాఁగా నిప్పుడు గృహమునకేరెందుట కథిలాష పాదము వున్నది.

భగవన్సత్యమాత్మానం కథయేహానుకమ్పయా
గమ్భీరాణి ప్రసన్నాని సాధుచేతఃసరాంసి హి. 35

కావున మహాత్మా! దయచేసి సత్యమును ఆత్మనుగూర్చి వచింపుడు. సాధు మహాత్ముల చిత్తము గంభీరములై, నిర్మలములై నట్టి సహోపదములను బోలియుండును గదా!

దర్శనాదేవ మిత్రత్వం కుర్వతాం మహాత్మాం పురః

కమలాసీవ భూతాని వికసన్త్యాశ్వసన్తి చ.

86

తమవంటి మహాత్ములు దర్శనము చేతనే సర్వమును మిత్రులుగఁ జేసివైతురు. నుజియు మూర్ఖుఁడు కమలములను వికసించఁజేయునట్లు సమస్తప్రాణులను వికసించఁజేయుచు, వారికి ఆశ్వాసము గొల్పుచు నుండురు.

మమేదం చ మనో మోహాత్సంసారభ్రమసంభవమ్

మన్యే హేతుం న సమర్థం స త్వం బోధానుకమ్పితైః.

87

స్వల్ప వివేకయుక్తులగు ఈ నామనస్సు కృపాభువగు గురువుయొక్క యుపదేశములేకున్న సంసారభ్రమజనితమగు దుఃఖమును సమూలముగ నశింపఁజేయుటకు సమర్థముకాదని నా నిశ్చయము.

శ్రీ వసిష్ఠ ఉవాచ: -

వసిష్ఠోఽస్మి మహాబుద్ధే మునిరస్మి నభోగృహః

కేనాప్యర్థేన రాజన్వేరిమం మార్గముపసితః.

88

శ్రీవసిష్ఠుఁడు:— ఓ మహాబుద్ధీ! నేను బ్రహ్మలోకనివాసి నైన వసిష్ఠుఁడను మునిని. రాజర్షి యైన అజాని యొకానొకకార్యము నిమిత్తము ఈ మార్గమునుగూడా పోవుచుంటిని.

మాగా విషాదం పథానమాగతోసి మనీషిణామ్

ప్రాయః ప్రాప్తోసి సంసారసాగరస్య పరం తటమ్.

89

విప్రుఁడా! నీవిక దుఃఖించకుము. బుద్ధిమంతుల మార్గమును బొందితివి. ఏలయునిన, నీవిప్రుడు వాదాపు సంసారసాగరముయొక్క యావలి తీరమునకు వచ్చిచేరితివి.

వైరాగ్య విభవోదారా మతిరుక్తిరపీదృశీ

ఆకృతిః శాన్తరూపా చ న భవత్యమహాత్మనః.

40

జ్ఞానాధికారప్రాప్తియను భాగ్యములేని మనుజుఁడు, వైరాగ్యవిభవముచే నుదారమగు ఇట్టి బుద్ధిగాని, వచనములుగాని, శాంతరూపమును ఆకృతిగాని యుండనేరవు.

మణిర్మధురకాషేణ యథైతి విమలాత్మతామ్

తథా కషాయపాకేన చిత్తమేతి వివేకతామ్.

41

సానపై నొరయుటచే మణి నిర్మలత్వము నొందునట్లు, (రాగద్వేషాది) కషాయముల పరిపాకముచే చిత్తము వివేకత్వమును బడయుచున్నది.

ఓం జ్ఞాతుమిచ్ఛసి కథం సంసారం హేతుమిచ్ఛసి

ఉపదిష్టమహం మన్యే సంపాదయతి కర్మభిః.

42

విప్రుఁడా! నీవేది యెఱుంగఁగోరు చున్నావు? సంసారము నెట్లు పరిత్యజించఁ దలంచితివి? వచింపుము. ఏలయునిన, శిష్యుఁడు గురూపదిష్టమైన యర్థమును మరల మరల ప్రశ్నితరాది కర్మలచే సఫల మొనర్చుకొనును. (కావున నీయొక్క జ్ఞానాంశము నడుగుమని భావము)

విమలవాసన ఉత్తమమానసః

హేవివి కమత్తినతేజసా

పదమశోకమలం ఖలు యుజ్యతే

జనితీర్థ్నుమతేరిదముచ్యతే.

43

ఇత్యాశ్రే శ్రీ వాసిష్ఠ మహారామాయణే వాల్మీకీయే దేవదూతోక్తే

మోక్షోపాయేషు నిర్వాణ ప్రకరణే ఉత్తరాధ్యాయమున మజ్జిమనిర్వాణం నామ త్రయోవింశః సర్గః 23 ||

ఓ ద్విజుఁడా! రాగాదిరహిత నిర్మలవాసనాయుక్తులను, వైరాగ్యాది సాధనములతోఁ గూడినట్టి యుత్తమ మనస్సు గలవాఁడును, నిత్యా నిత్యవివేచనా సమర్థమగు బుద్ధితోఁ గూడియుండు వాడునగు మనుజుఁడే గురూపదేశమును లేజముచే శోకరహితుఁడై, ఆత్మప్రాప్తికి యోగ్యుఁడగును. గాని యన్యుఁడుకాదు. ఇక్కారణమున, జననమరణాదుఃఖములను దరింపనెంచునట్టి బుద్ధిగల యధి. కారిగ నిష్పాతించిన పిదపయే నేను నీకుపదేశించెదను.

ఇది శ్రీవాసిష్ఠతాత్పర్య ప్రకాశికయందు నిర్వాణప్రకరమున నుత్తరాధ్యాయమున మజ్జిమనిర్వాణమున ముంకినిర్వాణమును నిరుపదిమూడవ సర్గము 23 ||

చతుర్వింశతిః సర్గః

[దేహేంద్రియమనో బుద్ధిదోషాద్యైః సహ విస్తరాత్

సాంసారికం స్వదుఃఖాఘం మజ్జిమేహోపన్న్యతే.

దేహేంద్రియమనోబుద్ధ్యాదుల దోషములతో సహ సాంసారిక దుఃఖసమూహమును ముంకి యిటు విస్తారముగ వర్ణించుచున్నాఁడు.]

శ్రీవసిష్ఠ ఉవాచ:—

మమేత్సుకవతో మజ్జిర్వినిపత్య స పాదయోః

ఉవాచానన్ద పూర్ణాత్మమిదం మార్గే నహన్వచః.

1

శ్రీవసిష్ఠుఁడు:— ఓ రామచంద్రా! నేనెట్లు వలించు వంత నాతఁడు (ముంకి) నాపాదముల పైబడి యనందబాష్పపూరితలోచనుడై యమృతమున నాతో నిట్లనియె—

మజ్జిమరువాచ:—

భగవన్పూరితో బ్రాంతా దిశో దశ దృశో యథా

మయా న తు పునః సాధు లబ్ధః సంశయనాశకృత్.

2

మంకి. — మహాత్మా! ఉచితమునగు గురువును వెతలుటకొఱక నేను దృష్టివలె దశ
దిక్కులు సంచరించితిని. కాని, సంశయము బోగొట్టునటువంటి మహాత్ముఁ డెవఁడును లభించలేదు.

సమస్తదేహసారాణాం సారస్యాద్య ఫలం మయా

ఖన్నోస్మి భగవన్పశ్యద్దశాః సంసారదోషదాః.

8

నేఁడు తన దర్శనముచే, సమస్త శరీరములలో నుత్తమమైనట్టి బ్రాహ్మణశరీరముయొక్క
ఫలమును నేను బొందితిని. మహాశయా! దోషప్రదములగు సంసారదశలను జూచిజూచి నేను
ఖన్నుఁడనైతి.

పునర్జాతం పునర్నవ్యం సుఖదుఃఖభ్రమః సదా

అవశ్యం భావివర్త్య న దుఃఖత్వాత్సకలానవి.

4

సుఖాన్యేవాతిదుఃఖాని వరం దుఃఖాన్యతో మునే

మరల మరల జన్మము, మరల మరల మరణము — ఇట్టిరూపముతోగూడినదైయా సంసారము
సదా సుఖదుఃఖభ్రమ మును మై యున్నది. మఱియు, చివరకు తప్పక దుఃఖమునే కలుగఁజేయు
వని యగుటచే ఈ సమస్త సంసార సుఖములున్న దుఃఖరూపములే అయ్యున్నవి. ఇక్కారణమున
నో మునీంద్రా! నేను సంసారసుఖములకంటె దుఃఖములనే యుత్తమముగఁదలఁచుచున్నాను.

దృఢదుఃఖ వదన్తత్వాద్దుఃఖయన్తి సుఖాని మామ్.

5

తథా రామ యథా దుఃఖమేవ మే సుఖతాం గతమ్

సామ్యుఁడనగు నో వసిష్ఠమునీంద్రా! చివరకు మహాదుఃఖమును గలుగఁజేయునవి యగుటచే
ఈ సంసారసుఖములు నన్ను దుఃఖపెట్టుచున్నవి. కావున (ఈ సంసారసుఖములకంటె) దుఃఖమే
నాకు సుఖముగఁ దోచుచున్నది.

వయోదశనలోమాన్త్రైః సహ జర్జరతాం గతమ్.

6

ఉచ్చైఃపదే సాతపరా బుద్ధిర్నాధ్యవసాయినీ

మఱియు, ఆంధ్ర(ప్రేతులు) దంత, కేకాది సహితముగ నావయస్సిపుడు శిథిలమైపోయినది.
కాని, ఉత్తరోత్తర వృద్ధి నొందునట్టి భోగములందుఁ దత్సరమును నా బుద్ధి పరమపురుషార్థ సాధనము
దుచ్చహించుటలేదు.

సుప్రవాలం కుసంకల్పాద్గమానం న ప్రకాశతే.

7

నా మనసున్ను ఉత్తరోత్తర పథమానములగు రాగములను కలవములచే పల్లవికమై, దుష్ట
సంకల్పముతోగూడి వివేకహీనమై యుండుటచే, సాక్షిచైతన్య వివేకముతోడ ప్రకాశించుటలేదు.

మనః విప్లవల్యాలై రివ కుగ్రామకోటరమ్

వాసనాజ్ఞవహ్నోర్మైర్నిత్యం పాపీయసీ స్థితిః.

8

మహాత్మా! నామనస్సు, ఆశ్వత్థవృక్షముయొక్క శుష్క-పత్రములఁ బోలిన సారహీనమైన
పదార్థములను సంచయమొనర్చునట్లై దుష్టగ్రామముయొక్క మధ్యభాగమువలె నింద్యమాయెను.
మఱియు, గద్దలవలె దుష్టవాసనలను దుర్బంధములను ధరించునట్టి యింద్రియములచే నా స్థితి దుష్ట
గ్రామమువలె నిత్యము పాపమయ మయ్యెను.

కణ్డకద్రుమవల్లీవ కరాల మటిలా మతిః

ఆయురాయాసశాలిన్యా యామిన్యేవ తమోన్ధయా.

9

అక్షివానాగతాలోకం క్షీణం సంతతచి నయా

న కించిద్రసమాదత్తే నప్తైవాపి న నశ్యతి.

10

కంటకలతవలె నా బుద్ధియు మహాభయంకరమై, మటిలమై యొప్పుచున్నది. అజ్ఞానాంధకార
ముచే ఆన్ధ్రమై, నిరంతర విషయచింతనచే, బ్రహ్మప్రకాశములేకయే నా ఆయువు, దీపాదిప్రకాశ
రహితమగు అంధకారముయొక్క మైన రాత్రిని నేతమువలె, వ్యర్థముగ గడపి తైచెను. మఱియు, శుష్కలత
వలె నా తృప్తయొకింతైనను వివేకరసమును బరిగ్రహించుటలేదు. కావున నది వ్యర్థత్యముచే నశించిన
దైనను నశించకయే యున్నది.

న పుష్పితా న ఫలితా తృప్తా శుష్కలతేవ నః

కర్మ కర్మణి నిర్మగ్నం వాసనాఖ్యమకర్మణేః.

11

ఈ నా తృప్త శుష్కలతను బోలినదై, పుష్పించకయు, ఫలించకయు (వివేకాదులగులుగఁ
జేయక) యున్నది. నేనాచరించిన కొలఁది నిత్యనైమిత్తికకర్మయు పూర్వపు దుష్కర్మరాశియందు
నిమగ్నమైపోయెను. మఱియు భోగవాసనయును బీజము ఉత్తరోత్తర అనర్థముకొఱక కామ్య,
నిషిద్ధకర్మలంకఁ బ్రవర్తించుచున్నది.

జీవితం చ జనే జీర్ణం నైవోత్థిరో భవార్ణవః

దినానుదినముచ్ఛానా భోగాశా భయదాయినీ.

12

నా జీవితమున్ను, పుత్ర మిత్ర కళత్రాదిజనులందరి యాసక్తిచే శిథిలమైపోయినది. కాని,
నేనింకను సంసారసాగరమును దాటలేదు. భయపడమగు భోగాశ నాకు దినదినము వృద్ధియగుచునే
యున్నది.

పూర్ణాపూర్ణాత్మని క్షీణాః శ్వభ్రకణ్డకవృక్షవల్

చిన్తాజ్వర వికారిణ్యో లక్ష్యాః ఖలు మహాపదః.

13

గర్భమందు జనించిన కంటకవృక్షమువలె, పుత్ర మిత్ర పశుధనాదులచే నొకపుడు పూర్ణమై,
ఒకపుడు అపూర్ణమై గృహమందు, చింతయను జ్వరముచే వికారములఁ గల్గఁచేయునట్లైన ధనా
దులయార్జనచే నుత్పన్నములగు గొప్పయాపదల ననుభవించితిని.

సంపన్న మతీతం సాపి విప్రలమ్భేన జృమ్భతే

అన్తః స్ఫురితరత్నేహం భాస్వరం వాన్ధకోటరమ్.

14

లోన అంధకారముయొక్కట్టి తన విలమున, నర్పము తనముజొయొక్క ప్రకాశముచే మఱి
లోభియగు మనుజుని ఆ కర్షించి, కఱచి, దుఃఖమును గలుగఁ జేయునట్లు, ఈ లక్ష్మి (సిరి) యు
అధిక ధనాదులచే సంపన్నమై, శస్త్రాదులచే ఆఘాతమునొందని మనుజునిగూడ మరల మరల ప్రలోభ
నముచే నాకర్షించి, శత్రు, చోరాదుల ఆఘాతములద్వారా దుఃఖమునుగలుగఁ జేయుటకై విజృంభించు
చున్నది.

కల్లోల కలిలం శూన్యం చేతః శుష్కాబ్ధిదుర్గమ్
మామిద్వియా ర్థకపరం న స్పృశ స్త వివేకినః.

15

నా చిత్త మనేకములైన ఆకాశరంగములచే మలినమై, అంతటఁబరువడినను బ్రయోజన
శూన్యమై, రక్షక నే శుష్కసముద్రమువలె దుష్కూరమై యున్నది. అట్టి చిత్తముగలవాడనై, హత
భాగ్యుడనై, ఇంద్రియములను వశిభూతుడనై నట్టి నన్ను వివేకులు తమ చెంతకు రానిచ్చుటలేదు
(ఉపేక్షించుచున్నారని భావము.)

సకణ్ణకమమేధ్యస్థం శ్లేష్మాతకమివ ద్రుమమ్
అసదేవ మహారమ్భం చలదర్జునవారతవత్.

16

నా మనస్సు శ్లేష్మాతక వృక్షము (విరివిచెట్టు)వలె కంటకయుక్తమై, అపవిత్రస్థాన మందు
న్నదై యొప్పుచున్నది. మఱియు, అపస్తై నను ననేకమహాకార్యారంభములతోఁగూడినదై, వారోగము
వలె అతిచంచలమైయు నున్నది.

మనో మరణమప్రాప్తం శూన్యం దుఃఖాయ వల్లభి

ఈ మనస్సు నాయం ద నేకమారులు మరణించినప్పటికిని, మరణమును బొందిక, అభిలషిత .
పదార్థశూన్యమై దుఃఖముకొఱకే విజృంభించుచున్నది.

శాస్త్రసజ్జననంపర్కచస్త్యతారక ధారణీ.

17

అహంభావోల్లసద్వృత్తా త్కీణా నాజ్ఞానయామినీ

అజ్ఞానధ్వానము తేభసింహః కర్మతృణానలః.

18

ఉదితో న వికారార్కో వాసనారజసిక్షయః

అవస్తువస్తువద్బుద్ధం మత్తశ్చిత్తమతంగజః.

19

శాస్త్ర, సజ్జనన సంపర్కమును చంద్ర, సత్కైశముల, ధరించినదియు, అహంకారమును
ఉల్లసితుడగు కల్పిత యక్షునితోఁ గూడినదియునగు నా అజ్ఞానమును రాత్రి త్తయింపకయున్నది.
ఏలయనఁగా, అజ్ఞానాంకారమును వదించిన యోగునకు సింహమువంటిదియు, కర్మయును తృణమున
కన్న కంటిదియు, వాసనయును రాత్రిని త్తయింపఁజేయునదియునగు ఒవేకమును సూర్యుడింకను నాకు
ఉదయింపలేదు. కావుననే నాచిత్తము మదపుటేనుఁగు, అవస్తువునే వస్తువుగ నమ్మియున్నది.

ఇద్వియాణి నికృంతన్త ని జానే కిం భవిష్యతి

శాస్త్రదృష్టిరపి ప్రాజ్ఞైర్నాశ్రితా తరణాయ యా.

20

సావ్యదృష్టిరివాన్ధ్యాయ వాసనావేశకారిణీ

తదేనమతిసంమోహే యత్కార్యమిహదారుణే

ఉదర్కశ్రేయసే తాత తన్నే కథయ పృచ్ఛతే.

21

ఓ మునింద్రా! ఇంద్రియములు నన్ను ఖండించుచున్నవి. విషమనో తెలియకున్నది! నేనా
గ్యసాయములచే నశిక్వతులైన ప్రాజ్ఞులనుండి, సంసారసాగరమును దరింపఁజేయునట్టి శాస్త్రదృష్టిని

నేనాశ్రయించుటంటిని. కావున, ఆనాశాస్త్రదృష్టియు వాసనలం దాసక్తమొనర్చునదై నాయొక్క
అంధత్వము కొఱకే యాయెను. మహాత్మాః ఈ ప్రకారము అజ్ఞానమందు నిమగ్నుడనైయున్న నేను
శ్రమమునకై మోక్షమునకై యేమి యాచరింపవలె నియున్నది? సెలవియుఁడు.

శామ్యన్తి మోహమిహికాః శరదీవ సాధా

ప్రాప్తే భవన్తి విమలాశ్చ తథాఖిలాశాః

సత్యేతివాగ్భవతు సాధుజనోపగీతా

మద్బోధనేన భవతా భవతాన్తిదేవ.

22

ఇత్యాశే శ్రీవాసిష్ఠ మహారామాయణే వాల్మీకియే దేవదూతోక్తే మోక్షో

పాయేషు నిర్వాణప్రకరణే ఉత్తరార్ధే మజ్జిపాఖ్యానే

మజ్జివై రాగ్యం నామ చతుర్వింశః సర్గః 24

సాధూ! కనువంటి మహాత్ముడగు గురువు లభించటచే శిష్యుని చిత్తమందలి అజ్ఞానమును
మంచు; శరత్కాలాకాశమునందువలె త్తయించిపోవును. మఱియు సమస్త దిక్కులవలె మనోరథము
లున్న రాగాదులను ధూళిలేనివై నిర్మలముగఁ జెన్నించునను ఈ సాధుజనుల వాక్కు నాయొక్క
సంసారప్రమమ శమింపఁజేయునట్టి తమ యుపదేశముద్వారా నాయందు సత్యమును గాతయని ప్రార్థించు
చున్నాను.

ఇది శ్రీవాసిష్ఠతాత్పర్య ప్రకాశికయందు నిర్వాణప్రకరణమున నుత్తరార్ధమున

మంకురపాఖ్యానమున మంకివై రాగ్యమును నిరువది నాల్గవ సర్గము 24

పఞ్చవింశతిః సర్గః

[సంవేదనాద్యవిద్యోక్తం బద్ధబీజవత్పయమ్

పరమాత్మని విద్యా చ తన్నిపాస్త్యైత్ర వర్ణ్యతే,

దేహదులందలి అహంకారరూపమును అవిద్యచే నుత్పన్నములైన నాల్గు విధములగు బంధన
బీజములు - అత్మజ్ఞానమును విద్యచే వాని వినాశము - ఇచట వర్ణింపఁబడుచున్నది.]

శ్రీవసిష్ఠ ఉవాచ:-

సంవేదనం భావనం చ వాసనా కలనేతి చ

అనర్థాయేహ శబ్దార్థే విగతార్థోవిజృహ్యతే.

1

శ్రీ వసిష్ఠఁడు.- ఓ ద్విజుఁడా! ఇంద్రియములచే విషయభోగరూపమును అనుభవము,
విషయములు లేనపుడు మరల వానిఁగూర్చిన భావన, చిత్తమందలి విషయవాసన, పునర్జన్మను గలుగఁ
జేయునదైన మరణకాలమందలి విషయస్మృతి - ఈ మిథ్యాభూతములైన నాల్గు పదార్థములున్నవి
అనర్థముకొఱకే యీ ప్రపంచమున 'అవిద్య'చే విజృంభించుచున్నవి.

వేదనం భావనం విద్ధిసర్వదోషసమాశ్రయమ్
తస్మిన్నేవాపదః సస్తిలతా మధుర సేయథా.

2

విషయముల యనుభవము, వాని భావన - వీనినే నీవు సమస్త దోషములయొక్క యాశ్రయముగ నెఱుంగుము. వసంతమును జ్వరమును రసమునఁ బుష్పఫలాదిసహితముగు లత యందునట్లు తద్విషయానుభవ, భావనలందే సమస్త ఆపదలున్న వనించుచున్నవి.

సంసారమార్గేగహనే వాసనావేశవాహినః

ఉపయాతి విచిత్రమైర్వృత్త వృత్తాననంతరిః.

3

ఈ సంసారమును భయంకరమార్గమున వాసనలను పాముగిని మోయుచుఁ జనుచుండు మనుజుని చింత కనేక విచిత్రములైన అనర్థసమాహములు వచ్చి చెరుచుండును.

వివేకినో వాసనయా సహసంసారసంభ్రమః

క్షీయతే మాధవస్యానే శనైరివ ధరారసః.

4

వసంతముతువుయొక్క చివర, భూమియందలి రసము మెల్లగ క్షయించిపోవునట్లు, బ్రహ్మ చింతామగ్నుఁడగు, విషయదోషదర్శియు నగు వివేకిని సంసారభ్రమ వాసనాసహితముగ క్షయించి పోవును.

అస్యాః సంసారసల్లక్త్యా వాసనోత్సేధకారిణీ

కదల్యా వసజాలిన్యా రసలేఖేవ మాధవి.

5

వసమందలి యరణిచల్లు సమాహమును వసంతకాలపురసము వృద్ధిపొందించునట్లు, ఈ సంసారమును కంటకయుక్తమైన గుల్మమును వాసన పరిపోషించి వృద్ధిపొందించు నట్లే యున్నది.

సంసారాస్యతయోదేతి వాసనాత్మా రసశ్చితౌ

యథా వసతయా తస్మా మధుమాసరసఃక్షితౌ.

6

వసంతపువ్వుయొక్క రసము భూమియందు వసరూపమున నుదయించునట్లు, అజ్ఞానావృత మగు జీవచైతన్యమున వాసనారూపముగు రసము సంసారమును అంధత్వరూపమున నుదయించుచున్నది.

చిన్మాత్రాదమలాచ్ఛన్యాదృతే కించిన్న విద్యతే

నాన్యత్కించదపర్యనే ఖే శూన్యత్వేతరద్యథా.

7

శూన్యత్వముకంటె వేఱుగ నాకాశమున నేమియు లేనట్లు, యథార్థముగ ఈ ప్రపంచమున అదైత, నిర్మల, చిన్మాత్ర బ్రహ్మముకంటె వేఱుగ నేమియును లేదు.

వేదనాత్మా న సో స్తస్యస్య ఇతి యా ప్రతిభాస్థిరా

ఏమానిద్యా భ్రమస్వేష స చ సంసార ఆతతః.

8

ఇట్లు చిన్మాత్రరూపముగ వేదనాత్మ సదా సర్వత్రస్ఫురించుచున్నను, దేహేంద్రియాదుల కంటె అన్యముగ భాసిండుటలేదు. మఱియు, దృశ్యరూపముగు ఏ అనాది భౌతికలతో, అదియే అవరణకత్తి ప్రాధాన్యముచే అవిద్యగను, విక్షేపకత్తి ప్రాధాన్యముచే భ్రమగను, ఉభయరూపముచే సంసారముగను వ్యాపించియున్నది.

అనాలోకనసంసిద్ధి ఆలోకేనైవ సత్యతి

అసదాత్మా సదాభాసో బాలవేతాలవత్తుణాత్.

9

అసత్యతనము, సత్యమై భాసించు ఈజగత్తు, అజ్ఞానము (అత్యజ్ఞానములేమి) చేతనే సిద్ధించినది, జ్ఞానప్రకాశముచే నివృద్ధి బాలుని వేతాళమువలె త్విణకాలములో నశించుచున్నది.

సర్వదృశ్య దృశో బాధే బోధసారతయైకతామ్

యా స్త్యశేషమహీపీఠ సరిత్పూరా ఇవార్ణవే

10

భూమియందలి నదులన్నియు సముద్రమునఁబోయి కలిసి యేకమగు నముద్రరూపమేయగు నట్లు, అత్యజ్ఞానముచే సమస్తదృశ్య, దృష్టులు భౌతికములుకాఁగా, బోధమయమైన యేకమగు, అత్యరూపత్వమునే చిందుచున్నది.

మృన్మయం తు యథా భాణ్డం మృచ్ఛాన్యం నోపలభ్యతే

చిన్మయాదితయా చేత్యం చిచ్ఛాన్యం నోపలభ్యతే.

11

మృగ్యయస్పాత్రయందు మృత్తికలప్పు అన్యమైయు లభించనట్లు, చిన్మయముగఁబట్టి జగద్రూప దృశ్యవిషయమున సచ్చిన్మాత్రమగు పరమాత్మలప్పు యన్యమైయు లభించదు.

బోధావబుద్ధం యద్యస్తు బోధ ఏవ తదుచ్యతే

నాబోధం బుద్ధ్యతే బోధో వైయాన్యతేన నాన్యతా.

12

జ్ఞానముచే నేవస్తు వెఱుంగబడుచున్నదో, అది జ్ఞానరూపమనియే చెప్పబడుచున్నది. ఏల యనిన, విరుద్ధరూపముయొక్క బోధకానేరదు. కావున జ్ఞాన జ్ఞేయములయొక్క యేకత్వము సిద్ధించుచున్నది.

ద్రష్టుదర్శన దృశ్యేషు ప్రత్యేకం బోధమాత్రతా

సారస్తేన తదన్యత్వం నాస్తి కించిత్తత్వవత్.

13

ద్రష్టు దర్శన దృశ్యములందు కేవలము జ్ఞానమే సారమైయున్నది. కాన, తద్విన్నముననది ఆకాశపుష్పమువలె నేమియు శనిదేయగును.

సజాతీయః సజాతీయే నైకతా మనుగచ్ఛతి

అన్యోన్యానుభవస్తేన భవత్వేకత్వనిశ్చయః.

14

సజాతీయ పదార్థము (జలాదులు) సజాతీయపదార్థమందే (జలాదులందే) కలియును. కనుక ఈ జగత్తు, చైతన్యములకు అనుభవరూపముగు ఏకత్వ ముండుటచే పరస్పర ఏకత్వము నిశ్చితమగుచున్నది.

యది కాష్టోపలాదీనాం న భవేద్బోధరూపతా

తత్పదానుపలమ్బః స్వాదేతేపామ సతామివ.

15

కాష్ట, శిలాదులకు సద్రూపమైన బోధరూపత్వముండనిచో, శశశృంగాదులవలె వాని యనుభవము లేకనే యుండవలసియుండును.

యదా త్వేషా ను దృశ్యశ్రీ ర్భోధమాత్రైకరూపిణీ
తదాన్యే వాప్యనన్యైవ సతీ బోధేన బోధ్యతే.

16

బోధ (జ్ఞానము)చే నెపుడు దృశ్యమంతయు కేవలము బోధరూపమే యగుచున్నదో, అపుడు అన్యముగ భాసించినప్పటికి అది బోధరూపమే యగును. ఎలయనగా నది బోధచే బోధిత మగుచున్నదిగాదా!

సర్వం జగద్గుణం దృశ్యం బోధమాత్రమిదం తతమ్
స్వస్థమాత్రం యథా వాయుర్జలమాత్రం యథార్థమః.

17

వాయువు! స్వంద (చలన) మాత్రమున్ను, సముద్రము జలమాత్రమున్ను నైయున్నట్లు, ఈ వ్యాప్తమగు జగద్రూప దృశ్యమంతయు బోధమాత్రమైయున్నది.

మిశ్రీభూతా అపి హ్యేతే జతుకామౌదయో యథా
మిథోఽననుభవే మిత్రా విక్యం హ్యనుభవే మిథః.

18

కోయ్య! లక్క మున్నగునవి సమవాయు, సంయోగాది సంబంధములచే గలిసికొనినట్లు భాసించినను, వివేకానుభవముచే గలిసికొనకయే యున్నవగును. కావున బోధయం దట్టి సమవాయాది సంబంధములు సిద్ధింపనేరవు. సమస్తముయొక్క విక్యమే యట సిద్ధించును.

అన్యోన్యాయభవో హ్యైక్యమైక్యం త్వన్యోన్యవేదనమ్
యథామ్భుసాః క్షీరయోర్వా న కాష్ఠజతునోరिव.

19

కోయ్య! లక్క మున్నగువానికి సంయోగమాత్రముచే ఏకత్వము కలదు. ద్రవ్య దృశ్యముల యేకత్వ ముట్టిదికాదు. రెండుగోవుల క్షీరములవలెను, రెండునదుల జలములవలెను బోధ(ద్రవ్య)యందు, పదార్థముల ఏకత్వముగలదు. అట్లు, అన్యోన్యాయత్వ త్వనుభవమే నిజమైన యేకత్వమగును.

అహమి శ్యేవ బద్ధాయ నాహమి శ్యేవ ముక్తయే
ఏతావన్నాత్రకే బద్ధే స్వాయత్రే కిమశక్తతా.

20

దేహదులందలి 'అహం భావనయే' బంధనమును కలిగించును. అందలి 'అనహం, భావనయే' (అహంభావము లేక యుండుటయే) ముక్తిని కలుగఁ జేయును. ఇట్లు; తనయధీనమున నున్నట్టి యింత మాత్రమగు బంధవిముక్తి ప్రయత్నమున (అనహం భావనయందు) నేమి యశక్తత గలదు.

చంద్రస్వయావ్రత్యయవన్మృగత్వస్థామ్బు బుద్ధివత్
కిమ నుతిత ఏవాయమసదేవాహముతితః.

21

రెండుచంద్రులఁ గూర్చిన బుద్ధివలెను, వృగత్వస్థయందలి జలబుద్ధివలెను, అసత్తుగ ఏ అహం భావ మావిభవించినదో, అది యావిభవించినదే (లేనిదే) యగును.

మమేదమితి బద్ధాయ నాహమి శ్యేవ ముక్తయే
ఏతావన్నాత్రకే వస్తున్యాత్రాయత్రే కిమజ్ఞతా.

22

శరీర, గృహ, ధన, స్త్రీ, పుత్రాదులు నావి యను మమత్వబుద్ధియే బంధనమును గలిగించును. వానియందు మమత్వము లేక యుండుటయే ముక్తి దాయకమగును. ఇట్లు, తనయధీనముననున్నట్టి యింతమాత్రమగు బంధవిముక్తి ప్రయత్నమున నేమి అజ్ఞత్వము గలదు!

యః కుణ్డబదరన్యాయో యా ఘటాకాశయోః సిద్ధిః
స సంబద్ధోఽపి నై వాన్యమైక్యం హ్యన్యోన్యవేదనమ్.

23

అసత్త్వమగు అహంకారముచే 'కుండబదర న్యాయమున' అంతఃప్రవేశముద్వారా సత్త్వమగు అత్మ కప్పుబడుటగాని లేక ఘటాకాశ న్యాయమున పరిచ్ఛేదము నొందుట గాని సంభవించదు. ఎల యనగా, కుండ బదరము (రేగుపండు) ల సంయోగమున్ను, ఘటాకాశముల సమవాయు సంబంధ మున్ను అవిద్యచే గట్టింపబడిననై యున్నవి. వాస్తవముగ విక్యమే అవిద్యచే అన్యోన్యాయభవముగ నగుచున్నది. కావున బోధ (అనుభవ) మాత్రమున సమస్తముయొక్క యేకత్వమే సిద్ధించుచున్నది.

అన్యోన్యవేదనం త్వైక్యం భాగశో గతమప్యలమ్
అజడం వా జడం వాపి నైకం రూపం విముఖ్యతి.

24

జై వినియొక్క మతానుయాయులు వాస్తవముగ జడ బోధల విక్యమునే ఆత్మరూపముగ నమ్ముచున్నారు. అనగా, అత్మజడాంశమున జడమై, బోధాంశమున బోధయై, ఇట్లే రూపమును దృఢంపకయుండును. అట్టివో, అత్మ జడాంశమున స్ఫురింపక నేయుండరాదు. బోధాంశమున స్ఫురించి నను నిర్విషయముగ నే యుండును. కావున నెపుడు అన్యోన్యాయభవము లేమిదే వారిమతమున నేకత్వ మగును. అది సరికాదు. విక్యము పరస్పరబోధ (అనుభవ) రూపమేయగునుగాని జడరూపముకాదు.

నాజడం జడతామేతి స్వభావా హ్యనపాయినః

యచ్ఛాజడం జడం దృష్టం దైవతి తత్రాస్తి నైకతా.

25

ఓ ద్విజ్ఞానా! స్వభావము నిత్యమగుటచే, అజడమెన్నటికిని జడము కానేరదు. మఱియు నీవు ఏ అజడమైన ఆత్మరూపమును జడాంశముయొక్క అంతర్గతముగ నెఱిగితివో, అది వాస్తవముగ జడము (దైవతము) కంటే భిన్నమైయేయున్నది. కావున నట బోధ (అజడము) యొక్క యేకత్వము సిద్ధింపనేరదు. 'అజడ' (బోధ) మాత్రముననే సమస్తముయొక్క యేకత్వము సిద్ధించుచున్నది.

వాసనావేశవలితాః కువికార శతాత్మభిః

వ్రజస్త్వభోధోధావస్తం శిలాః శైలమ్యుతా ఇవ

26

అనేక కువికారరూపములగు స్వస్థవాసనలచేతను, అభిమానముచేతను గప్పుబడినవారైన అనేకాత్మవాదలు, షర్యతముపైనుండి జారిన శిలలవలె నదా క్రిందకే జనుచుందురు.

వ్యూధానాం వాసనా వాతైర్నృతృణానామిత సతః

తాన్యాపతన్తి దుఃఖాని తత్ర వక్తుం న పార్యతే,

27

ఇక్కారణమున, వాసనలను వాయువుచే నిటునటు లింపఁ బడునట్టి మనుష్యులను దృఢములపై, వివిధయోనాలందిరి జనన మరణ, నరకాది దుఃఖములెన్ని వచ్చుచుండుచున్నవో, అవి లెక్కించుటకుఁగూడ సాధ్యముకాదు.

భాన్వా భృశం కరతలాహతకన్దుకాభం
లోకాః పతన్తి నిరయేషు రసేన రకాః
క్షేణేన తత్ర పరిజర్జరతాం ప్రయాతాః
కాలాన్తరేణ పునరన్యనిభా భవన్తి.

28

ఇత్యాచే శ్రీవాసిష్ఠ మహారామాయణే వాల్మీకీయే దేవదూతాక్షే మోక్షో
పాయేషు నిర్వాణప్రకరణే ఉత్తరార్ధే మజ్జిమాన్యాయే మజ్జిమాన్యాయే
నామ పంచవింశతః సర్గః ॥ 25 ॥

తమతమ వాసనాభిమానముల ననుసరించి రాగాదిరసములం దనురక్తులగు జనులు, చేతితోఁ
గొట్టుబడిన బంతివలె అనేకజన్మలందు పరిభ్రమించి నరకములందుఁ బడుచున్నారు. అటు, చిరకాల
మనేక క్షేణముల ననుభవించి మిగుల కైశిల్యమునొంది, కాలాంతరమున స్థావర, క్రిమి, కీటాదిజన్మలచే
అన్యరూపములఁ బొందుచున్నారు. (మరల మనుష్యజన్మము వారికిదుర్లభమని భావము)

ఇది శ్రీ వాసిష్ఠ తాత్పర్య ప్రకాశికయందు నిర్వాణ ప్రకరణమున నుత్తరార్ధమున
మంవ్యసాఖ్యానమున మంకిబోధనమును నిరుపదియైదవ సర్గము ॥ 25 ॥

షడ్వింశతిః సర్గః

[ఇహ ప్రపన్యతేనర్థో భావనాద్రస రక్షానాత్
ఇచ్ఛాన్యానరసంకా నిర్వివేకాత్ తద్విదర్శనాత్.

రాగద్వేషదులచేఁ బూర్ణములగు భావనలచే అనర్థముల యత్పత్తి, ఆత్మజ్ఞానమును వివే
కముచే నట్టిభావనలు శమింప, అనర్థములును శమింపబడునట్లు విషయములిట్లు వివరింపఁబడుచున్నవి.

శ్రీవాసిష్ఠ ఉవాచ:—

సంసారమార్గగహనే పతితస్యాపతన్తి హి

వృత్తవృత్తానలక్షణా కీటా ఇవ ఘనాగమే.

1

శ్రీవాసిష్ఠుఁడు:—ఓ బ్రాహ్మణుడా! ఈ ప్రకారముగ స్థావర, క్రిమి, కీటాది జన్మరూప
మగు భయంకరమైన సంసారమార్గమున బడినట్టి జీవులపై, వర్షరువందు కీట, పతంగాదులు పడునట్లు
భేదనఁ భేదనములు, ఆకలిదప్పలు, జననమరణములు మున్నగు అనేకదుఃఖములు పచ్చిపడుచున్నవి.

సర్వవత్త్విమే భావాః పరస్పరమనన్తేనః

అటన్యాముపలానీవ భావనై తేషు శృంఖలా.

2

అన్యముందలి శిలలవలె, ఈ సమస్తపదార్థములు పరస్పరము వేరేయింపఁగలవునని. కాని
'భావన'యను గొలును నీనియన్నింటిని పరస్పరమేకముగ బంధించుచున్నది. (అదియే యన్నిటికి మూల
మని భావము)

చిత్తమాన్ద్యాయ వృత్తాన్తదు మెగ్ధహనవత్త్వితమ్
రసరజ్జనయా లోకే వసన్త ఇవ కాననమ్.

8

వనము ప్రఫుల్లితమగుటకు వసంతఋతువు మూలమైయున్నట్లు, అవివేకమును అంధత్వముతోఁ
గూడినదియు, పూర్వవృత్తాంత వాసనలను వృక్షములతోఁ బట్టుముగానున్నదివలె, నొప్పునదియు,
రాగద్వేషదులను రసముచే రంజితమైనదియునగు చిత్తమే యా భావమునకున్న మూలమైయున్నది.

అహో బత విచిత్రాణి వాసనావశతోఽవన్తేః

భూతక్తరనుభూయన్తే నుఖదుఃఖాని జన్మను.

4

అహా! ఎట్టి యాశ్చర్యకరమైన విషయము! వాసనలను నశులైన జీవులు వివిధజన్మలందెట్టి
విచిత్రములైన నుఖదుఃఖముల ననుభవించుచున్నారు.

అహో బతాత్తివిషమా వాసనా యద్వృజ్జానైః

అవిద్యమాన్తే రేవాయం భ్రమోఽన్తరనుభూయతే.

5

అహా! దేనియొక్క ప్రతాపముచే సమస్తప్రాణులును మిథ్యాభూతములైన త్రిపుటీయాప
పదార్థముచేఁ దిమరుండిజగద్వస్తువు ననుభవించుచున్నాఁగో, అట్టివాసన యెంత భయంకరమైనది.

అహాదినోఽమృతవతః శుద్ధస్యాలోకకారిణః

శీతల స్వాఖిలార్థేషు జ్ఞాన్సేవోశ్చ కిమన్తరమ్.

6

ఆత్మానందముచేఁ బ్రసన్నుడును, నిరంతరము ఆత్మానందామృతముచేఁ దృప్తుఁడును, శుద్ధుఁ
డును, జ్ఞానప్రకాశమును గలుగఁజేయువాఁడును, సమస్తపదార్థములందును శీతలాంతఃకరణయుతుఁడై
మెలఁగువాఁడును నగు జ్ఞానికి, చంద్రునకును నేమి భేదముగలదు?

పూర్వాపరమానాలోచ్య యత్కించదభివాన్యతః

నిర్మర్యాదస్య మూఢస్య బాలస్య చ కిమన్తరమ్.

7

పూర్వాపరములను విచారింపక అనుచితపరార్థములను గోరువాఁడును, కాశ్రీయ మర్యాదా
రహితుఁడును నగు మూఢునకును, బాలునకును నేమి భేదముగలదు?

లబ్ధమాప్రాణపర్వన్తం శుభాశుభమన్యజ్ఞతోః

ఆమిమం కో విశేషోఽస్తి వదమాకరమూఢయోః.

8

శుభాశుభవిషయ రూపమును (గాలమునందలి) మాంసమును ప్రాణముపోవునట్లుఁ ద్యజించని
మూఢులకును, మత్స్యములకును నేమి విశేషము గలదు?

సర్వవత్త్విమే భావా దేహదారధనాదయః

క్షీప్రమాశుష్కసికతా ఇరావనిశరారవః

9

దేహేంద్రియ, శ్రీ, పుత్రదనాది సమస్త పదార్థములున్న ఎండిన యిసుకతో జేయఁ
బడిన మూకుఁడువలె శీఘ్రముగ నశించునట్లయ్యున్నవి.

అబ్రహ్మస్తవ్యపర్వనమపి యోనిశతేషు తే
అకల్పం భ్రమతశ్చిత్తశాస్త్రాస్తి శమాద్యతే.

10

పీఠికాది బ్రహ్మపర్వంకముగల వేలకొలది యోనులందుఁ జరిగిమిండు జీవునకు శమము (ఇంద్రియగ్రహము) చేడపు మఱిదేనిచేతను చిత్తశాంతి కలుగనేరదు.

పర్యాలోచన మాత్రేణ బద్ధగన్ధోన బాధతే
గచ్ఛతో మూర్ఛావైషమ్యమివాలోకనకారిణః.

11

కాలి క్రిందజూచిన నడచువానికి మార్గముయొక్క మిట్టపల్లములు బాధించనట్లు, విశేష మాత్రముతోఁ గూడియుండుటచే బంధముయొక్క లేళమైనను మనుజుని బాధింపనేరదు.

తవ నావహితం చిత్తం కామః కవలయివ్యతి
సావధానస్య బుద్ధస్య పిశాచః కిం కరిష్యతి.

12

ఓ బ్రాహ్మణుడా! నీయొక్క అసావధానమైన (విశేషముతోఁగూడియుండని) చిత్తమును కామము గ్రసించివేయఁగలదు. జాగరూకుడైన జ్ఞానియొక్క సావధాన చిత్తమును కామ పిశాచ మేమి చేయఁగలదు?

యథేతేనాప్రసరణం రూపాలోకనమాత్రకమ్
సంవిత్ప్రసృతిమాత్రాత్మ తథా సాహం జగత్ప్రతమ్.

13

మనస్సునందలి రూపముల గాఢమనట్టి యిచ్ఛామాత్రమే నేత్రాదీంద్రియములయొక్క తత్త్వవిషయములపై ఘనకను ప్రసరణమైనట్లు, విశేషరహితమును అసావధాన సంవిత్తుయొక్క స్ఫురణ మాత్రమే అహంకారసహితమును ఈజగత్తుగ నీతి నొందియున్నది.

యథాక్షి సంవృతిః సర్వరూపాలోకశమోఽరిహణా
సంవిత్సంవరణం నామ సర్వదృశ్యశమస్తథా.

14

కామాది శత్రువులను సంహరిండు ఓ బ్రాహ్మణుడా! నేత్రముయొక్క మాయుటమాత్రమే సమస్తరూపజ్ఞానముయొక్క శమనమై నట్లు, బహిష్కృతమైన సంవిత్తు (జ్ఞానము) ఆంతర్యుభుమై ఆస్మయందు లగ్నమగుటయే సమస్తదృశ్యముయొక్క శమన మగును.

అసదేవ జగత్సాహం శుద్ధా సంవిత్సోతి థ
ఈషత్ప్రసరణేనాశు స్పృశనం షవనో యథా.

15

వాయువు చలనమును విస్తరింపజేయునట్లు, శుద్ధపైశ్యమే యొకింత స్ఫురణ మాత్రముచే అహంకారసహితమును అసత్యైకజ్ఞి యీ సమస్త జగత్తును, అవిద్యావృత్తును తన విదాకాళమున విస్తరింపజేయుచున్నది.

నదివాసత్యమేవేదమకుర్వత్యన్యమేధతే

మృదా హేమేవ కుమ్భశ్చివమపృథగ్భగ్భ్యమాత్మగమ్.

16

యథార్థముగ బ్రహ్మసంవిత్తు తనకంటె వేఱు దేనిని కదించుచున్నను, అసత్యమేఅయి యుండియు సత్యమునల భాసిండు ఈజగద్రూపమున విజృంభించుచున్నది. కాని, వృత్తికచేగాని, సువ ర్మముచేగాని, తనయందుఁ గల్గింపఁబడిన ఘటత్యమును నందుండి వేఱుచేసి పొందుట కెట్లు సాధ్య ముకాదో, అట్లే జగత్తునున్న బ్రహ్మచైతన్యమునండి వేఱుచేసి పొందుటకు సాధ్యమడదు. [జగత్తు నిర్మమైనవో నట్లు వేఱుగఁ బొందఁబడియుండెడిచే యని భావము.]

శూన్యమాత్రం యథా వ్యోమ స్పృష్టమాత్రం యథానిలః
జలమాత్రం యథోర్మ్యాది సంవిన్మాత్రం తథా జగత్.

17

అకాశము శూన్యమాత్రమై వాయువు చలనమాత్రమై, తరంగములు జలమాత్రమై యున్నట్లు, ఈ జగత్తున్న చిన్నాత్రమైయున్నది.

అవ్యవచ్ఛిన్ననిర్భాగ సంవిన్మాత్రం జగత్ప్రయం
విద్ధి శాస్త్రం తథా వ్యోమ యథా వారిణి పర్యతమ్.

18

ఓ ద్విజుడా! జలసంఘం బ్రతిబింబించిన పర్యతము జలరూపమే అయినట్లు, ఈ మల్లోక ములను సజాతీయ, విజాతీయ, స్వగతభేదరహితమైన బ్రహ్మ సంవిన్మాత్రముగ నే యెఱుంగుము.

నిర్వాణస్యోపశాంతస్య జ్ఞస్య సోదేతి శీతతా
అనర్వత్రేస్తవోఽస్యేతే దీప్త జ్వలనబిన్దవః.

19

ఈ ప్రకారముగ జగత్తత్త్వమెఱిగినట్టి యుపశాంతుడైన ముక్తుడగు జ్ఞానియొక్క యంతఃకరణమున, చంద్రులున్న, అగ్ని బిందువువలెఁ దోచునట్టి అపూర్వమైన శీతలత్వ ముదయించును.

కింకేన కథమేకాన్తశాన్తాతతశివాత్మని
నిరాలోకో పరాలోకః శూన్యేజగతి జన్యేతే.

20

సర్వథా శాంతమై, వ్యాపకమై, దృశ్య శూన్యమైనట్టి బ్రహ్మమాత్రమును ఈ జగత్తునందుఁ బ్రకాశరాహిత్యమునుగాని అన్యప్రకాశమునుగాని యెవఁడేసాధనచే నే క్రియద్వాదా యెట్లు కలుగఁ జేయఁగలఁడు?

యా సతా బ్రహ్మశబ్దాఖ్యా రూపం సర్వస్య తస్మిజమ్
న యత్ర కాచిద్బాధాస్తి సర్వం తన్మయమవ్యయమ్.

21

'బ్రహ్మ'శబ్దముచే ఏ చైతన్యసత్త చెప్పఁబడుచున్నదో, అదియే సమస్తపదార్థములయొక్క నిజరూపమైయున్నది. మితియు నెవఁడు ఏ బాధయున్న లేదో, అట్టియ బ్రాహ్మమై, అవ్యయమైనట్టి బ్రహ్మ మునుముగ ఈ సమస్తమున్న వెలయు చున్నది.

యదిదం తు పదార్థత్వం యత్ర బాధానుభవయతే
యద్యచ్ఛబ్దాధనంఽత్యే తన్న విద్య ఖ ఘష్పవత్.

22

వేనియొక్క బాధ అనుభవమునున్నదో, అట్టిపదార్థముల నామరూపములను, వాని బాధాసాధనములను వాని యుత్పత్త్యాది వికారములను అర్పించిని బాగుగ విచారించినప్పటికిని వాని నెఱుంగఁజాలము. ఫలయన్తగాఁ నవియాకాశపుష్పమువలె మిథ్యాభూతములై యున్నవి.

జ వవాపగతస్వానం శాస్త్రమాస్య మహాశ్మవత్
అసౌ న మననం మానమనస్తమజమవ్యయమ్.

23

విప్రుఁడా! మనస్సును రహితమొనర్చి కేషిండు జ్ఞానరూపముచే మహా శిలలై నిశ్చలముగ స్థితినిొందియుండుము. ఈ జ్ఞానరూపము మనోఽకత్వరహితమై, నేత్రాదిందియవర్జితమై, అనంతమై అజమై, అవ్యయమైనట్టి బ్రహ్మరూపమే అయి యున్నది.

ఆకాశకల్పే స్వే భావే తిష్ఠతోఽజ్ఞానివేదనమ్

భవత్యభ్యాసదార్థ్యేన వినా న్యన్న వికారవత్.

24

ఓ ప్రియుఁడా! ఆకాశమును బోలిన శుద్ధమైనట్టి తన యాత్మరూపమున స్థితినిొందియుండు జ్ఞానికి నామరూపములయొక్క ప్రతీతి కానేరదు. అట్టి ఆత్మస్థితియొక్క యభ్యాస దార్థ్యములేని వానికి శరీరయాత్రాది కార్యములకొరతై న్యన్న వికారములవలె నామరూపాదులు మనస్సునందు యుద్దయించును.

నిరూపాదానసంభారమభిత్తావేవ చేతతి

బ్రాహ్మం కర్తృ జగచ్చిత్రం న కశ్చిద్వా న కించన.

25

హిరణ్యరభ్యుని మనస్సే ఉపాదాన నిమిత్తకారణములు లేకనే సంకల్పకారతముచే నిరాశ్రయముగ యీ జగద్రూప చిత్రమును గాంచుచున్నది. కావున ఈ జగన్నిర్మాణమున మనస్సులేక, అన్యముగ కర్తగాని, కార్యముగాని యేమియునులేదు.

తనోతి యత్రదాత్తైవ తస్య తత్ర తథా స్థితమ్

దృశ్యాభావాదసద్భృశ్యం తేన కః క్వ కరోతి కిమ్.

26

మనస్సు దేనిదేని విస్తరింపజేయుచున్నదో, అటు నాయా రూపమున ఆత్మయే (తత్త్వస్యాభాసముచే) స్థితినిొందియున్నది. ఇట్లు, ఆత్మకంటెవేఱుగ దృశ్యము లేనందునదృశ్యము అసత్తనటచే నిక దేనిచే నెవఁడెద్దాని నెవట నిర్మించుచున్నాఁడు?

అహం సుఖతి సుఖతా అహం దుఃఖతి దుఃఖతా

సర్వ ఏవ సరూపస్థా వ్యోమాత్మానోఽపి పార్థివాః.

27

కావున 'నేను సుఖవంతుఁడను, నేను దుఃఖవంతుఁడను' అను ఈ సుఖదుఃఖరూపత్వమున్న తత్వాదసభూతములగు శబ్దాది విషయములున్ను, సమస్తము చిదాకాశరూపముగ ఆత్మస్వరూపమే అయి యున్నది.

సర్వేషామేవ భావానాం చిదాకాశాత్మనామసి

మిథైవ న్యన్నశీలానామివ పార్థివతా స్థితా.

28

సమస్తపదార్థములు చిదాకాశరూపములై యున్నను, వానియొక్క పార్థివ(దృశ్య) రూపత్వ మెఱుగి గోచరించుచున్నదో, అది న్యన్నమందలి పర్యతాదృశ్యాలై మిథ్యయే అయియున్నది.

అహంత్యోల్లేఖితః సతా భ్రమ భావ వికారీణి

తదభావాత్స్యభావైకనిష్ఠతా శమశాలిని.

29

అహంత్యోల్లేఖితః సతా భ్రమ భావ వికారీణి తదభావాత్స్యభావైకనిష్ఠతా శమశాలిని.

అహంభావముయొక్క స్ఫురణమత్రముచేతనే ఆత్మసత్త్వ భ్రమమయమగు చదార్థముల వికారములతో గూడియున్నదిగును. అట్టి అహంభావము శమించుటచే కాంతిచే శోభితమగు శేష ఆత్మస్వభావరూపముగ సత్తగనే యది కేషించును.

హేముః కటకశబ్దారో వ్యతిరిక్తో యథాసి తే

వ్యరిక్తా తథా సత్యా నాహంతాసి శమాత్మనః.

30

ఓ బ్రాహ్మణుఁడా! నునర్థముకంటె వేఱుగ 'కటక' శబ్దార్థములు మిథ్యయైనట్లు, శమాత్మ రూపుడవగు నీకంటె వేఱుగ అహంభావముయొక్క సత్తయు మిథ్యయై యున్నది.

నిర్వాణో నిర్మనా మనీ కర్తాఽకర్తా చ శీతలః

జ్ఞవన శాస్త్ర ఏవాస్తే శూన్య ఏవాభిపూరితః.

31

మోక్షస్వరూపుడై, మనోరహితుడై, క్రియాశూన్యుడై, కర్తయై, అకర్తయై, ఆనంద స్వరూపుడై, శాంతరూపుడై, దృశ్యసర్జితుడై ఇట్లు శేషలము పరబ్రహ్మరూపుడై యగుచు జ్ఞాని యంతటను చరితృత్వంబు వెలయుచుండును.

నిర్వాసనాస్పృష్టపరో యస్తృపుత్రకగాత్రవత్

స యథాస్థితమేవాస్తే జ్ఞః సంవ్యవహరన్నపి.

32

వాసనారహితుడగు జ్ఞాని లెస్సగువ్యవహరించినను, యంత్రనిర్మితములగు శిలాదివిగ్రహముల శరీరమువలె నిశ్చలుడై (క్రియలచరించినను, తదభిమానవర్జితుడై) తన యాత్మస్వరూపమునే స్థితిగల్గియుండును.

యథా మఘ్నక సంస్థస్య స్పృష్టతే నైవ వా శిశోః

అజ్ఞాని స్వానుసంధానం వినైవం విదితాత్మనః.

33

"ఊగుచున్న యూయెలయందు నిద్రించుచున్నట్టి శిశువుయొక్క అవయవములు చరింపక యే యుండునట్లు శరీరాదుల అను సంధానములేని ఆత్మజ్ఞుడగు జ్ఞానికి తన అవయవముల చేట్టలున్న గోచరింపకయే యుండును.

నిఃసంబోధై కబోధస్య నిరాశే హైషణాశిషః

శాస్తాననాత్మరూపత్వాదనుసంధానతా కుతః.

34

బహిర్ముఖ చిత్తవృత్తిరహితుఁడును, అఖండబోధస్వరూపుఁడును, ప్రాప్తింపనివిషయములం దాశగాని, పాప్తించిన విషయములందు రాగముగాని లేనివాఁడును, శాంతుఁడును, అసంతాత్మ రూపుఁడు నగుటచే జ్ఞానికి శరీరాదుల అను సంధాన మెట్లుండగలదు.

అద్రష్టరపదృశ్యస్యాదృగ్రూపస్యాపరూపిణః

కుతః కిలానుసంధానమనపేక్ష్యస్య పశ్యతః.

35

ద్రష్టద్రవ్య దృశ్యరహితుఁడును, స్వయముగ నిరాకారుఁడును, అపేక్షావర్జితుఁడును, ఆత్మదృశ్యునగు గాంచునట్టి జ్ఞానికేక శరీరాదుల అను సంధాన మెవచ్చు?

అవేత్సైవ ఘనో బద్ధ ఉపేత్సైవ విముక్తతా
సర్వకర్మబాన్ధితా తస్యాం విశ్రాంతేన కిమీత్యుతే.

36

పదార్థములయొక్క అపేక్ష (కోరిక)యే పృథమైన బంధనము; వాని యుపేక్ష (కోరిక) లేకయుండుటయే విముక్తి. పూర్ణ కామంధై, ఆత్మయందు విశ్రమించునట్టి జ్ఞాని యింక నేపదార్థమును గోరును!

పార్థివత్వే శరీరేన్ద్రియై స్వప్నాజ్ఞ ఇవాసతి
భ్రమమాత్రాత్మని కఠః క్వ కస్య కిమపేక్షణమ్.

37

ఈ పార్థివ దేహము భ్రమమాత్రమని తెలియుటచే నయ్యది స్వప్నశరీరమునలె బాధితము కాఁగా నింక నెవఁ డెఱుట నే పదార్థమును గోరును?

ఉపశానసమసేహం విగతాఖిలకాతుకమ్
నిరస్తవేదనం జ్ఞేన విదా కేవలమాస్యతే.

38

సమస్తకోరికలు నశించినవాఁడును, సర్వ కాతుక వర్జితుఁడును, దేహదుల యభిమానము లేనివాడు (లేక, దృశ్యవేదనయంతయు తొలగినవాఁడు)నగు మహాత్ముఁడైన జ్ఞాని కేవలము తన ఆత్మయందే నెలకొనియుండును.

మజ్జినేతి శ్రుతవతా తతో మోహో మహానపి
అశేషేణ పరిత్యక్త సత్రైవ త్వగివాహినా.

39

ఓ రామచంద్రా! మంకి బ్రాహ్మణుఁడిట్లు నా యుపదేశమును వినఁగనే సర్వము కుటుసమును విడుచునట్లు, గొప్పదైన సంపాద మోహమును నశింపజేయుటనే సంపూర్ణ ముగఁ ద్యజించివై చెను.

ప్రవాహోపతితం కార్యం కుర్వతాపాస్తవాసనమ్
జేన వర్షశతస్యానే స్థితమద్రా సమాధినా.

40

వాసనారహితుఁడై, యథాప్రాప్తములగు కర్మల నాచరించుచు నూఱువత్సరములైన పిదప యాతఁడొకానొక పర్యతముపై సమాధి నవలంబించి యుండెను.

తత్రాద్య యావత్పాపాణసమధర్మా స తిష్ఠతి
స శాన్తకరణో యోగీ బోధ్యమానః ప్రబుధ్యతే.

41

మనస్సు, ఇంద్రియములు మున్నగునవన్నియు శమించినట్టి యా యోగి శిలవలె నిశ్చలముగ సమాధియందు మగ్నుఁడై యున్నవాఁడై నేటికిని నచటనే యుండియున్నాఁడు. ఎవరైన మేల్కొలిపినచో సమాధిమండి లేచును.

ఏతేన రాఘవ వివేకవదేన శాన్తి
మాసాదయోదయవతా మనసా విహరుమ్
మా దీనతాం వ్రజతు రాగమయీ మతిస్తే
క్షీణా త్క్షణాదసలితేవ శరద్ధనాలీ.

42

ఏతేన రాఘవ వివేకవదేన శాన్తి మాసాదయోదయవతా మనసా విహరుమ్ మా దీనతాం వ్రజతు రాగమయీ మతిస్తే క్షీణా త్క్షణాదసలితేవ శరద్ధనాలీ.

ఇత్యాన్తే శ్రీవాసిష్ఠ మహారామాయణే వాల్మీకీయే దేవమాతోక్తే మోక్షోపాయేషు
నిర్వాణప్రకరణే ఉత్తరార్ధే మజ్జిమపాఖ్యానే నిర్వాణసమాప్తిర్నామ
వడ్ద్వింశః సర్గః || 26 ||

ఓ రాఘవా! మంకి పరిగ్రహించిన యీ యుపాయముచే, జ్ఞానమందుత్సాహముగల మనస్సుచే వివేకముద్వారా, స్వాత్మానందమున విహరించుటకై, నీవు శాంతిని సమపాఞ్చింపుము. మతియు, నీబుద్ధి రాగమయమై జలరహితమగు శరత్కాలమేషు సమాహమునలె త్క్షణాలములొ వివేకము త్తయించినదై దీనత్వమును బొందకుండుగాక!

ఇది శ్రీవాసిష్ఠతాత్పర్య ప్రకాశికయందు నిర్వాణప్రకరణమున నుత్తరార్ధమున మంక్యపాఖ్యానమున మంకినిర్వాణమును నిరుపదియొకవ సర్గము ||26||

సప్తవింశతిః సర్గః

[చిత్తస్పృశ్యే చిత్తః స్పృశ్యభూద్విశ్వవిభూతయః
చిత్తకాన్తైశ్చ తచ్చాన్తైశ్చ స్వరూపసిద్ధిరీత్యతే.

చిత్తముయొక్క చలనమున, చిత్తుయొక్క చలనమును కూర్చిన భ్రమచే ఈ జగద్విభూతులు కలుగుటయు, చిత్తముయొక్క శమనముచే జగత్తున్న శమింప, స్వాత్మరూపమున స్థితి సంభవించుటయు నిట వర్ణింపఁబడుచున్నవి.]

శ్రీవాసిష్ఠ ఉవాచః—

నిర్వాణో భవ శాన్తాత్మా యథాప్రాప్తానువృత్తిమాన్
సన్నేవాసత్సమః సౌమ్య స్ఫటికాదివ నిర్మిలః.

1

శ్రీ వసిష్ఠుఁడు.— సౌమ్యుఁడవగు నో రామచంద్రా! స్ఫటికాదులచే నిర్మింపఁబడిన మనుజు విగ్రహమువలె, శరీరము విద్యమానమైయున్నను, లేనిదానలెనే యున్నవాడవై, యథాప్రాప్తములగు కార్యముల నాచరించుచు, శాంతాత్ముఁడవై, నిర్వాణ (మోక్ష)రూపుఁడవుకన్ము.

ఏకస్మిన్నేవ సర్వస్మిన్నంస్థితే వితతాత్మని
నైకస్మిన్న చ సర్వస్మిన్నానాతాకలనా కుతః.

2

(ప్రబోధమొందుటకుఁ బూర్వము) ఏకమగు వ్యాపకమైనట్టి ఆత్మయే యేకమందును, సమస్తమందును కూడ నుండియుండుటచేతను, (ప్రబోధానంతరము) సమస్త వృష్టి శరీరములు బాధితము లగుటచే ఆ యాత్మయే యేకమందుగాని, సమస్తమందుగాని లేక యుండుటచేతను నింక ఆ యాత్మయందు దనేకత్వమును గూర్చిన కల్పన యెట్లుండగలదు?

అద్య సరహితం సర్వం వ్యోమ చిత్త త్వనిర్భరమ్
శరీరోత్పత్తినాశేషు కా చిత్తత్వస్య ఖణ్డానా.

8

చిద్వస్తువు ఆద్యంతరహితమై, సర్వవ్యాపకమై, చిదాకాశరూపమై, నాశవర్జితమైయున్నది అట్టివో, శరీరాదుల యత్పత్తి, నాశములచే ఆచిత్తత్వ మెట్లు ఖండింబడును. (పరచ్ఛేదయుక్త మగును.)

స్ఫురన్తి హి జడక్రీడాశ్చిచ్ఛమత్కారచాపలాత్
అచాపలాత్ప్రీతీయన్తే తరజ్ఞా ఇవ వారిణి.

4

చిత్తుయొక్క చమత్కారరూపమైన మనస్సుయొక్క చంచలత్వముచేజడమైన యీ స్పృహ్యులను క్రీడలు స్ఫురించుచున్నవి. మనస్సుయొక్క చంచలత్వ ముడుగుటచే ఈ సమస్త స్పృహ్యులును జలమందుఁ దరంగములవలె ఆత్మయందు ప్రతీతములగును.

యథా శుభ్రామ్భుదే వస్త్రశృంఖలం ఘటాగ్ని
దేహోఽయమిత్యేషా తథా శృంఖలం వాస్తవీ.

5

తెల్లని మేఘమున వస్త్రమునుగూర్చిన భ్రాంతి నిష్ఫలమైనట్లు, దేహులందీ అహం (నేను) అను భ్రాంతియు వాస్తవముగానిదై, నిష్ఫలమైయున్నది.

మా వస్తుని నిమగ్నస్త్వం భవ భూరిభవప్రదే
వ స్త్వన ననుభూయాద్యం భవ్యం భావయ భూతయే.

6

ఓ రామచంద్రా! ఆశేక సంసారరూప విశ్వరూపముల నొసంగునట్టి మిథ్యాభూతములైన దేహులందు (అహంభావముతో) నీవు నిమగ్నుడవు గాకము. అనంతముఖమగు మోక్షము కొఱకై, అద్యమై, భవ్యమై సత్యమై నాశరహితమైనట్టి ఆత్మవస్తువునే భావింపుము.

చిద్యోమాన నమేవాస్మిన్నేయతాసి సమాత్మనః
ఇత్యేవ పరమం వస్తు వస్తు తత్పరమస్తు తే.

7

చిదాకాశము అనంతమై, పరిమితలేనిదై, సమరూపమై యున్నది. ఇదియే పరమమగు ఆత్మ వస్తువు. ఇట్టి పరమవస్తువునందే నీ మనస్సు తత్పరమై యుండుగాక!

ఏవం నిశ్చయవాన్నామ త్వమేవాసి నిరజ్ఞః
ధ్యాతా ధ్యేయం తథా ధ్యానం సత్యం చాపి న కించన.

8

ఈ ప్రకారముగ నిశ్చయముగలిగియుండుటచే నిరంజనమైన (దోషరహితమైన) ఆత్మ నీవే యగుదువు. ఏలయనగా, ధ్యాత, ధ్యానము, ధ్యేయము—ఇదియొకటై నను సత్యములుకావు.

ద్రష్టా దృశ్యం దర్శనం చ చిత్త ఏవ విభూతయః
అతత్తత్సంవిదో నాన్యదధ్యానం ధ్యేయమస్తి చ.

9

ద్రష్టు దర్శన దృశ్యములన్నియుఁ చైతన్యము(చిత్తు)యొక్క విభూతులేయొయున్నవి. ఏల యనగా, జడవస్తువు చైతన్యము (సచ్చిదాత్మ) లేనివో నెచటను అనుభూతముకానేరదు. కాని ధ్యేయమగు చిద్రూపము ధ్యానము లేకున్నను స్ఫురించును.

ఉద్యతి ప్రతిపచ్చస్త్రీ వహతి ప్రలాయానితే
ఆత్మతత్త్వం సమం సామ్యం న త్కుభ్యతి న శామ్యతి.

10

ఉద్యతి ప్రతిపచ్చస్త్రీ వహతి ప్రలాయానితే ఆత్మతత్త్వం సమం సామ్యం న త్కుభ్యతి న శామ్యతి.

సముద్రమెట్లు పరిపద (సాద్యమి) చంద్రోదయముచే ఖోభనొందునో, ప్రళయవాయువు నీనుటచే కుప్పించిపోవునో, అట్లు—సదా యోగరూపమై, సమమై, సామ్యమైనట్టి ఆత్మతత్త్వ మెపుడును సంఖోభమొందదు, శమించదు.

యథా నౌయాయినః స్థాణుతరుశ్చైలాదివేపనమ్
యథా శుక్తా రజతధీస్తథా దేహాది చేతనః.

11

నౌక యందుఁ జనువానికి స్థాణు, వృక్ష, పర్వతాదుల చలనములెను, శుక్తి(ములైపుచిప్ప) యందలి రజతబుద్ధిలెను, చిత్స్వరూపమున దేహాదులుగోచరించుటయు, చిత్తముయొక్క ప్రమమాత్రమే యై యున్నది.

యథా దేహాది చిత్తస్య తథా దేహస్య చిత్తకమ్
తథైవ జీవా పరమేపదే ద్వైతమతః కుతః.

12

చిత్తదృష్టిచే దేహాదులు కల్పితములైయున్నట్లు దేహదృష్టిచే చిత్తమున్న కల్పితమై యున్నది. మఱియు దేహ చిత్తదృష్టులచే జీవుడున్న కల్పితమై యున్నాడు. అట్లే జీవదృష్టిచే ఆ దేహచిత్తములు రెండును కల్పితములై యున్నవి. కావున నొక ఆపరమపదమున ద్వైత మెచట! (ఆ దేహాదులన్నియు కుద్ధచైతన్యమున, గల్పితములే యని భావము)

సర్వమేకమిదం శాస్త్రం బ్రహ్మ బృంహితవేదనాత్
న కించిజ్జగదాద్యస్తి భ్రాన్తిరన్యో న విద్యతే.

13

బ్రహ్మదృష్టిచే సమస్తమున్న ఏకమై, శాంతమైనట్టి బ్రహ్మరూపమే యొయున్నది. అటు ఈజగదాదులుగాని, లేక ఇతరమైన మఱి యే భ్రమగాని యొకింతైనను లేవు.

న విద్యతే యథా వ్యోమ్ని వనం స్నేహశ్చ సైకతే
విద్యుచ్ఛృణోజ్జుబిమ్బే చ తథా దేహాది చేతసి.

14

ఆకాశమున వనములేనట్లును, ఇసుకయందు తైలములేనట్లును, చంద్రబింబమున మెఱుపు లేనట్లును, తత్త్వదృష్టియందు దేహాదిపదార్థములున్న లేవు.

అవిద్యమాన ఏవాస్మిన్నాభిభీషి జగద్భ్రమే
ఏతదేవ పరం సత్యం విద్ధి సత్యవిదాంవర.

15

సత్యము నెఱుంగువారిలో శ్రేష్ఠుడవగు రామచంద్రా! లేనివియు ఈ జత్తుయొక్క ప్రభుయందు నీవు భయమును బొందకుము. ఈ జగత్తు వాస్తవముగ లేదు - ఇదియే పరమత్వమని యెఱుంగుము.

జగదస్తి న సతేతి యానీద్యాన్నిసనవాద్యనా
శాస్త్రా మదుపదే శేన కిమన్యదన్తకారణమ్.

16

ఓ రామచంద్రా! 'జగత్తేగలదు అద్వితీయమైట్టి, బ్రహ్మసత్యే లేదను' భ్రాంతి యొక్కది నీకుండియుండెనో అది యిపుడు నా యుపదేశముచే నశించినది. ఇతర అంధమునకుఁ గారణము వేరేమి గలదు!

సౌఖ్యదానకమునాది యథా మృన్మాత్రకం తథా
చిత్తమాత్రం జగదిదం క్షీణం తచ్చ విచారణాత్

17

మండ, మామండ, చట్టి మున్నగునవి మృత్తికామాత్రములే యగునట్లు, ఈజగత్త చిత్తము
మాత్రమే అయియున్నది. ఆ చిత్తమున్న విచారణచే క్షయించిపోవుచున్నది.

ఆపత్సు సంపత్సు భవాభవేషు
శాన్తైషణ హర్షవిపాదసంవిత్
సౌమ్యాదహంభావవిదా విముక్తో
యథాస్థితం తిష్ఠ విలియమాస్య.

18

ఓ రామచంద్రా! నీవు శాంతముగా నా యుపదేశముచే అహంభావరహితుడవై, సంపద
లందు హర్ష వాంఛలు గాని, విపత్తులందు భేషముగాని లేనివాడవై, షడాగ్రముఁ యొక్క యుత్పత్తి
వినాశములందు సుఖదుఃఖములఁ బొంపక సమరూపమున ఆత్మయందు స్థితిగల్గియుండుము. మఱియు
ఎన్నటికిని యుపదేశమును మఱచి స్వరూపస్థితి దాగ్రమును గోల్పోయి యుండవలదు.

యథాస్థితం వస్త్యధిగమ్య రామ
స్థితోఽసి చేద్వా స్వకులామృతేష్టో
తద్ధర్మ శోకేషణదూషణాది
విముచ్య వా తిష్ఠ యథేచ్ఛమాస్య.

19

ఇత్యాదే శ్రీవాసిష్ఠ మహారామాయణే వాల్మీకీయే దేవదూత్యోక్తే మోక్షోపాయేషు
నిర్వాణ ప్రకరణే ఉత్తరాధ్యాయముఖ్యయోగోపదేశో
నామ సప్తవింశతిః సర్గః || 27 ||

రఘుకులకాశమునకుఁ జంద్రుడవగు నో రామచంద్రా! నీవు యథాస్థితువు. ఆత్మవస్తువును
అపరోక్షముగ లెప్పుగ సాక్షాత్కరించుకొననచో నిక హర్ష శోకేచ్ఛారూపములగు చిత్త
సంతాపక కార్యములను దృశించియైన యుండుము. లేక యథేచ్ఛముగ వాని ననువర్తించుచునైన
యుండుము. ఎట్లున్నను ఆపుడు నీ ముక్తి మందు సందేహమేమియు నుండదు.

ఇది శ్రీవాసిష్ఠ తాత్పర్య ప్రకాశికయందు నిర్వాణప్రకరణమున ఉత్తరాధ్యాయమున
ముఖ్యయోగోపదేశమును నిరుపదియేడవ సర్గము || 27 ||

అష్టావింశతిః సర్గః

[బీజాంకురాణాం పురుషకర్మణాం జన్మకారిణామ్

దైవకర్మబాధాయుక్తానాం తత్త్వం భూయోఽత్ర వర్ణ్యతే.

దైవ (అదృష్ట) కర్మబాధాయుక్తములును, జననమరణపాతువులును, బీజాంకురతుల్యములును.
పురుష (కర్మ) కర్మలయొక్క తత్త్వ మిట మరల వర్ణించబడుచున్నది.]

శ్రీరామ ఉవాచః—

బీజాంకురాణాం పురుషకర్మణాం జన్మకారిణామ్
దైవకర్మబాధాయుక్తానాం తత్త్వం వద విభో పునః.

1

శ్రీరామఁడు:— ప్రభూ! మరల మరల జననమరణములను గలుగఁజేయునవియు, దైవ
(అదృష్ట) కర్మబాధాయుక్తములును, బీజాంకురతుల్యములునును పురుష (కర్మ) కర్మలయొక్క తత్త్వ
మును మరల తెలియఁజేయఁపార్థ.

శ్రీవాసిష్ఠ ఉవాచః —

దైవకర్మాది పర్యాయం ఘటాది ఘటతావధి
సంవిత్స్వప్నసమేవేదం లోకే పురుషతాం గతమ్.

2

శ్రీ వసిష్ఠఁడు:— ఓ రామచంద్రా! దైవ, కర్మాది కారణరూపము, ఘట, పటత్యాది
కార్యరూపము, పురుషరూపము—ఈ మొదలగునవన్నియు వాస్తవముగ, చిత్—స్వందముయొక్క
కర్మాయమలేయాభావము. ఆ చైతన్యస్వందమే లోకమున ఆ యారూపములను బొందినదగును. [ఎట్లనఁగా,
కొదాళ్ళయొక్క ప్రాభుక సంకల్పరూపమును చిత్—స్వందముచే సమష్టి, వ్యష్టి మనస్సగుచున్నది.
పిదప దేహకారాధ్యాసముచే, బుడఁకుడై, అపిచ్ఛుటఁ గర్మలఁజేయుచు, పుణ్యపాపపురూప దైవత్వ
మును బొంది యద్దాని సమభవించుటకొరకై ఘటాదిపదార్థరూపముగను, తదతః ఘటత్యాదిగుణక్రియా
రూపముగనునై, ఇట్లు జగద్రూపమున వివర్తమొందుచున్నది.]

సంవిత్స్వప్నాదృతే పుంస్తస్య కర్మవాకీదృశం భవేత్
ఘటావటపటాద్యాత్మా హ్యేతేనైవ జగత్కృతమ్.

3

చైతన్యవత్తయొక్క స్వందము (స్వరూప) లేనిచోఁ బురుషుఁడుగాని, కర్మగాని యెట్టివై
యుండును? (అనిద్రూపములే యగునని భావము) ఈ చైతన్యవత్తయే ఘటపటాదిరూపమును సమస్త
జగత్తును రచించినది.

ప్రవర్తతే జగల్లక్ష్మీః సంవిత్స్వప్నాత్సవాసనాత్
నివర్తతే హి సంసారః సంవిత్స్వప్నాదవాసనాత్.

4

వాసనాసహితముగ చైతన్యముయొక్క స్వందముచేతనే జగత్తు ప్రవర్తించుచున్నది. వాసనా
రహితముగ చైతన్యముయొక్క స్వందముచే (కుద్ధాత్మాకార జ్ఞానముచే) జగత్తునివర్తించుచున్నది.

అవాసనం హి సంవిత్తేః స్వప్నమస్వప్ననం విదుః
సస్వప్నోఽవ్యస్థురత్స్వప్నో యేనావరాదినోహ్యతే.

5

వాసనారహితముగ చైతన్యముయొక్క స్వందము అస్వందమునియే చెప్పబడుచున్నది. ఏల
యనఁగా, చంచలములేనను సముద్రమందలి ఆవరాదులు సముద్రదృష్టిచే నిర్లబ్ధముగ సముద్రరూపము
గానే యెంచబడుచున్నవి.

మనాగపి న భేదోఽస్తి సంవిత్స్వప్నమయాత్మనోః
కల్పనాంశాదృతే రామ సృష్టే పురుషకర్మణోః.

6

ఓ రామచంద్రా! ఈ స్వప్నమందు, బ్రహ్మాంశముచేదపు, చైతన్య స్పందనములగు పురుషకర్మల కొకింతైనను భేదములేదు.

జలపిచ్యోర్యథా ద్విత్వం సంకల్పాత్తం న వాస్తవమ్

తథేహ చిత్సరిస్పందనా యోర్జన్తు కర్మణోః.

జల, తరంగములయొక్క భేదము సంకల్పమాత్రజనితమేగాని వాస్తవముగానట్లు, చైతన్యము యొక్క స్పందనాపములగు పురుష కర్మలయొక్క భేదమును వాస్తవము కాదు.

కర్మైవ పురుషో రామ పురుషస్యైవ కర్మతా

ఏతే హ్యభిన్నే విద్ధి త్వం యథా తుహినశీతతే.

ఓ రామచంద్రా! కర్మయే పురుషుడు, పురుషునిజే కర్మత్వము. హిమ, శీతలత్వములు వేరుగానట్లు, ఈ పురుష, కర్మల రెండును వేరుగానివైయున్నవని నీ వెఱుంగుము.

హిమం య తద్యథా తైత్వం యచ్చైత్వం తద్యథా హిమమ్

యత్కర్మాసౌ తథా జన్తురో జన్తుః కర్మ తత్తథా.

మంచు యెట్టిదో, శీతలత్వమున్ను నట్టిదేయైనట్లున్ను, శీతలత్వమెట్టిదో మంచున్ను నట్టిదే యైనట్లున్ను, కర్మయెట్టిదో పురుషుడున్ను నట్టివాడే, పురుషుడెట్టివాడో, కర్మయునట్టిదే.

సంవిత్స్పందనస్యైవ దైవకర్మ నరాదయః

పర్యాయశబ్దా న పునః పృథక్కర్మాదయఃస్థితాః.

చైతన్యస్పందనము రసమే దైవము. కర్మ, మనుష్యులున్ను, ఇవి రెన్నియు ఆ చైతన్య స్పందనముయొక్క పర్యాయశబ్దములే యగును. కావున వేదానికంటె వేరుగాకయున్నవి.

స్పందనంవిజగద్భిజమస్పందాద్యాత్మబీజతామ్

అజ్కురస్య తదేవాస్తః సీతత్వాదజ్కురశ్రియః.

చైతన్యము స్పందనము క్రమగుటచే జగత్తుయొక్క బీజమగుచున్నది. స్పందనహితమగుటచే బీజముకాకయున్నది. బీజమే లోన నూత్నవయోవయాపమున నున్నదై, క్రమముగ అంకుర రూపమున స్ఫురించుచున్నది.

చిత్త్వం చ క్వచిదస్పందం క్వచిత్స్పందం స్వభావతః

అనస్త మేకార్థవదద్విక్లాంక్రమసంస్థితమ్.

అనంత మహాసముద్రమువలె ఈ చైతన్యము స్వభావతః, జేకకాలక్రమయుక్తమగు ఈ స్పందము నొకచోట ధరించుచున్నది. ఒకచోట ధరింపకయే యున్నది.

సంవిత్స్పందో వాసనావానిహ బీజమకారణమ్

భూత్వా కారణతామేతి దేహదేరజ్కురావలేః.

అకారణమైనను, చిత్ - స్పందము వాసనాసహితమై దేహేంద్రియాదులను అంకురసమాహృతునకు గారణమగుచున్నది.

తృణవల్లీతాగుల్మబీజానరగతేరపి

బీజం సంవిత్స్పంద ఏవ తస్య బీజం న విద్యతే.

14

తృణ, లతా, గుల్మ, వృక్షాదుల బీజములందు వ్యవస్థితమైయున్న అంకురాది కార్యప్రవృత్తి బీజము చైతన్యముయొక్క స్పందమే అయియున్నది. ఆ చైతన్యమునకు బీజమునరేదియునులేదు.

న బీజాజ్కురయోర్భేదో విద్యతేఽగ్న్యోవ్యయోరివ

బీజమేవాజ్కురం విద్ధి విద్ధి కర్మైవ మానవమ్.

15

ఓ రామచంద్రా! అగ్ని, ఉష్ణత్వములకు భేదములేనట్లు, బీజాంకురములందు భేదమేమి యునులేదు. బీజమునే అంకురముగను, కర్మనే మనుజునిగను నీవెఱుంగుము.

చిత్స్ఫురన్తి భూమికోశే కరోతి స్థావరాజ్కురమ్

మూలాన్ముత్తౌ నృదుక్రూరాన్పయోబుద్ధుదకానివ.

16

పృథివియొక్క కోశమున స్ఫురించుచు, చైతన్యము - జలము బుద్ధుడములను రచించు నట్లు - (వటాది) స్థావరముల అంకురముల నొకచోట మూలముగను, ఒకచోట నూత్నముగను, ఒకచోట వృదువుగను, ఒకచోట కఠినముగను రచించుచున్నది.

చిత్తా వినా ధరాకోశాదత్వ నపరిపేలవాత్

అజ్కురాన్వజ్రసారాంశ్చ క ఊల్లాసయితేషాం త మః.

17

చైతన్యముతప్ప యన్యమెద్ది భూకోశమునుండి అతికోమలమైన అంకురముద్వారా వజ్రమువలె గఠినమైనట్టి పగడము మున్నగువానిని రప్పించ సమర్థమగును?

ప్రాణివీర్యరసా నస్తా సంవిజంగమమాతతమ్.

తనోతి లతికానస్తో రసః పుష్ప ఫలం యథా.

18

లత యందున్న రసము పుష్పఫలాదులను విస్తరింపజేయునట్లు, ప్రాణియొక్క వీర్యరస మందున్న చైతన్యము జంగమరూపజీవులను విస్తరింపజేయుచున్నది.

యది సర్వగతాసంవిద్యవేన్నా తిబలీయసీ

తత్క ఊల్లాసనే శక్తః స్వాదేవాసుర భూభృతామ్.

19

సర్వవ్యాపకమగు చైతన్యము అతి బలవత్తరమైనది గానిచో అసురులను, పర్వతములను దోలగించుటయందెవరు సమర్థులగుదురు?

ఒంగమానాం స్థావరాణమేతదాద్యం చ బీజకమ్

సంవిద్విస్ఫురణ మాత్ర మస్య బీజం న విద్యతే.

20

సమస్త స్థావర, జంగమ పదార్థములయొక్క ఆది బీజము చైతన్యముయొక్క స్ఫురణ మాత్రమే అయియున్నది, ఆ చైతన్యమునకు బీజము మఱియిదియును లేదు.

బీజాజ్కురవికల్పానాం క్రియాపురుషకర్మణామ్

ఊర్మివీచితరక్షాణాం నాస్తిభేదో న వస్తుని.

21

వికల్పమయములగు బీజాంకురములకును, క్రియా, పురుష, దైవ(అభ్యుప్స)ములకును, ఊర్మి, వీచి (అల), తరంగములకును, బరస్పరమే భేదమున్ను లేదు! మఱియు (వీచి) యధిపానమును చైతన్యమందును నేభేదమున్ను లేదు.

ద్విత్వం సృకర్మణోర్యస్య బీజాంకురతయా తయోః

విచక్షిత్తుకవేతస్మై మహాతేజస్సు సదా నమః. 22

ఎవనియొక్క ధృష్టియందు, బురుష కర్మలకును, బీజాంకురములకును భేదము గలదో, అట్టి గోఘ్నబుద్ధిమంతుడగు మనుజురూప పశువునకు సదా నమస్కారము,

సంవిత్తేనృబీజస్య యోజనసో వాసనారసః.

సఃకరోత్యంకురోల్లాసం తమసక్తాగ్నిసాదవః. 23

ఓ రామచంద్రా! జన్మకు బీజభూతముగు చైతన్యమును వివాసనారూపముగు రసముగలదో, అదియే (జన్మరూపముగు) అంకురమును బ్రకటమొనర్చుచున్నది. అట్టి వాసనారూపముగు రసమును అసంగత్వమును అగ్నిచే దహింపజేయుము.

కుర్వతోఽకుర్వతశ్చైవ మనసా యదమజ్జగమ్

శుభాశుభేషు కార్యేషు తదనన్తం విదుర్భుధాః. 24

చేయుచున్నను, లేక చేయకయున్నను, శుభాశుభకర్మములందు మనస్సుచే దగల్గినక యాంశములేది గలదో, అదియే అసంగమనీ విజ్ఞులు బల్కుదురు.

అథవా వాసనోత్పాద ఏవానన్త ఇతి స్మృతః

యయా కయాచిద్యుక్త్యా నః సంపాదయ తిమేవ హి. 25

లేక, వాసనయొక్కనాశమే అసంగమనియుజేప్పబడెను. కావున నో రామచంద్రా! ఏవో యొక యుపాయముచే నీవు అసంగమును సముపార్జింపుము.

యయైవ వేత్తి తతయా యుక్త్యా పురుషయత్నతః

వాసనాంకురనిర్మూలమేతదేవవరం శివమ్. 26

శ్రూర్వోక్తములగు రాజయోగ, హాత యోగాదిరూపములగు యుక్తలతో దేవని నీవు సులభ మని తలంచెదవో, దాని నవలంబించి, పురుషప్రయత్నముద్వారా వాసనయను అంకురమును నిర్మూలనమొనర్చుము. ఏలయునగా నట్టి వాసననాత్మ్యగమే పరమమంగళమైయున్నది; (లేక, అట్టి వాసనా రహితస్థితియే ప్రత్యగాత్మస్వరూపమైయున్నది.)

పౌరుషేణ ప్రయత్నేన యథా జనాసి వా తథా

నివారయాహంభావాంశమేషోఽసౌ వాసనాక్షయః. 27

(అహంభావమే సమస్తవాసనలకును మూలముగాన) ఏకేతగ నీవెఱుంగుదువో, అరీతిగ త్తిరుష ప్రయత్నముద్వారా అహంభావమున నాశమొనర్చుము. ఇదియే వాసనాక్షయము.

నాస్త్యేవ పౌరుషాదన్య సంతారోతరణే గతిః

నిరహంభావరూపేఽస్మిన్వాసనాక్షయనామసి. 28

నిరహంభావ (అహంభావహిత) రూపమైనదియు, వాసనాక్షయమును చేరుగలదియునగు సంతారోతరణమున పురుషప్రయత్నముతప్ప అన్యమగు ఏయుపాయమున్నులేదు.

అద్యైవ సంవిద స్తీహ సోఽంకురో బీజమస్తి తత్

తత్కర్మ తచ్చ పురుష సద్వేదం తచ్చుభాశుభమ్. 29

అనాదియై, అసంతమైనట్టి చైతన్యమేది గలదో, అదియే అంకురము. అదియే బీజము, అదియే కర్మ, అదియే పురుషుడగు అదియే శుభాశుభ కైవము (అభ్యుప్సము).

న బీజమాదావ స్తస్యన్నాంకురో న చ వా నరః

న కర్మ న చ దైవాది కేవలం చిదుదేతి హి. 30

సృష్ట్యాదియందు, చైతన్యమున కన్యముగ అంకురముగాని, బీజముగాని, పురుషుడుగాని, కర్మగాని, దైవాదులుగాని లేవు. కేవలము చైతన్యమే సర్వరూపముచే బ్రకటమగుచున్నది.

నో బీజమస్తి న కిలాంకురకోపి వా సి

నాప్యస్తి కర్మ పురుషశ్చ న వా సి సాధో

ఏకం తు చిత్త్వముదితం హ్యవయాభిధాన

లత్యైవ నటః సురనరాసుర శోభయేవ. 31

ఓ సాధు! వాస్తవముగ బీజముగాని, అంకురముగాని, పురుషుడుగాని, కర్మగాని లేవు. చైతన్య మొకటియే సురారుగ మనుష్యుని వేషములను ధరించి, ఈజగత్తుయొక్క నామరూపశోభతో గూడి యుదితమై నటనివలె నృత్యమొనర్చుచున్నది.

ఇత్యేవ నిశ్చయమనామయ భావయిత్వా

త్యక్త్వా భృతం పురుషకర్మ విచారశఙ్కామ్

సిర్వాసనః సకలసంకలనావిముకః

సంవిద్యపురుషు యథాభిమతేచ్ఛమాన్య. 32

కుద్ధుడవగు రామచంద్రా! ఈ ప్రకారముగు సంహారహితమైన సర్వరూపముగు బ్రహ్మము (చైతన్యము)ను భావించుచు, అసత్యములగు పురుష కర్మాదుల విచారమును గూర్చిన శంకమ్, భార ద్రోలి, నమస్త కల్పనావర్జితమై, వాసనావినిర్మూలమైనట్టి చిన్మాత్రకరీరమును ధరించి, సమాధియుండుదుము, లేక వ్యవహరింపుము.

ప్రశాంత సర్వేచ్ఛమ శబ్దమచ్చ

చిన్మాత్రసంస్థోఽఖలకార్యకారీ

అత్యైకరామః పరిపూర్ణకామో

భవాభయో రామ శమాభిరామః. 33

ఇత్యాపై శ్రీవాసిష్ట మహారామాయణే వాల్మీకీయే దేవదూతోక్తే మోక్షో
పాయేషు నిర్వాణప్రకరణే ఉత్తరాధ్యాయే శబ్దాంతత్వ సిద్ధాంతప్రతిపాదనం
నామాప్టావింశతిః సర్గః 28 ।

ఓ రామచంద్రా! సమస్త కోటిలను, సంశయములను విడనాడి, నిర్మలమైనట్టి చిన్మాత్ర
మున స్థితిగల్గియున్నవాడనై సర్వకార్యముల నాచరింపుము. మఱియు శేలము ఆత్మారాముడనై
పూర్ణకాముడనై, శాంతిచే మనోహరుడనై, నిర్భయుడనై చెన్నుండుము.

ఇది శ్రీవాసిష్టతాత్పర్య ప్రకాశికయందు నిర్వాణప్రకరణమున సుత్తరాధ్యాయ
శంకాతత్వ సిద్ధాంతప్రతిపాదనమును నిరుపదియెనిమిదవ సర్గము 28।

ఏకోనత్రింశః సర్గః

[వ్యవహారే యథాప్రాప్త లోకచర్యానువర్తనమ్
స్వరూపే తు సదా ధైర్యం రామాయాత్మోపదిశ్యతే.

వ్యవహారమున యథాప్రాప్తములగు లోకకార్యములఁ జేయుచునే సదా ఆత్మస్వరూప
మున స్థిరముగ నుండుటను, శ్రీరామచంద్రుని కొఱకు పసివ్యమనీంద్రుఁడని మఱదేశించుచున్నాఁడు.]

శ్రీవసిష్టఉవాచః—

నిత్యమన్తర్ముఖస్తిష్ఠ వీతరాగో వివాససః

చిన్మాత్రమమలం శాంతం కర్మ సర్వత్ర భావయన్.

1

శ్రీవసిష్ఠఁడు:— ఓ రామచంద్రా! యథాప్రాప్తముగు కర్మను శత్రు, మిత్ర, ఉదాసీనులం
దంతట యథా యోగ్యముగ నాచరించుచున్నప్పటికిని సదా అంతర్ముఖుడవును, వాసనారహితుడ
వును, రాగవర్జితుడవునై, నిర్మలమై, శాంతమై, చిన్మాత్రమైనట్టి ఆత్మస్వరూపముతో నుండుము.

ఆకాశవిశదః ప్రాజ్ఞశ్చిన్మాత్రైకఘనస్థితిః

సమః సౌమ్యః సమానందః స బ్రహ్మ బృంహితాశయః.

2

ఆకాశమువలె నిర్మలమైన స్వరూపముగలవాడనై, ప్రాజ్ఞుడనై, శేలము చిన్మాత్రమైన
ఆత్మయందే సదా స్థితిగల్గియున్నవాడనై, సమరూపుడనై సౌమ్యుడనై, సమముగు ఆనందముతో
గూడియున్నవాడనై, బ్రహ్మముతోటి అభేదముచే విస్తరింపఁబడిన ఆశయముగలవాడనై యుండుము.

శోకేష్వాపత్సు ఘోరేషు సంకటేష్వపశుషు చ

యథాప్రాప్తేషు సర్వేషు ఖర్వేషాన్నతిమత్సు చ.

3

యథాక్రమం యథా దేశం కురుదుఃఖమదుఃఖతః

బాష్పకన్దాది పర్యంతం ద్వన్వయు కనుఖాని చ.

4

యథాప్రాప్తములగు సమస్త అల్పకార్యములందును, మహత్తరకార్యములందును, శోకము
లందును, ఆపదలందును, భయంకరములైన సంకటములందును, నిష్పృశితులందును అభ్యంతరమున
దుఃఖములేనివాడనై, ఆ యా దేశభర్తృముల ననుసరించి యథాక్రమముగ బాష్పకోదనాదుల వఱకు
దుఃఖమును నటించుచు, శీతోష్ణాది ద్వంద్వసహితములగు వస్త్ర, చందనాది సుఖభోగముల ననుభ
వించుచు.

సమాగమేషు కానానాముత్సవేషూదయేషు చ

ఆనందం భజ సౌమ్యాత్మా వాసనాక్రాంతమూఢవత్.

5

అంతరంగమున సౌమ్యుడనై, పనితల సమాగమములందును, ఉత్సవములందును, అభ్యుదయ
కార్యములందును, వాసనాగ్రస్తుండగు మూఢునివలెనే నీవున్న ఆనందము ననుభవించుము.

భూతాని మృత్యుకార్యేషు సంగ్రామాదిషు నిర్దహ

దావాసలతృణానీవ వాసనాక్రాంతమూఢవత్.

6

వాసనాగ్రస్తుండగు మూఢునివలెనే నీవున్న - దావాగ్ని తృణములను భస్మమొనర్చునట్లు -
ఆభ్యాకులగు దండనీయ జనులను యుద్ధాదులందు దహించివేయుము.

క్రమాగమేష్వఖిన్నోఽర్థం బకవచ్చిన్తయావృతయ

అథోపార్జిత కార్వేషు వాసనాక్రాంత మూఢవత్.

7

దుఃఖరహితుడనై, భర్తృవిరుద్ధము కానిరీతి భవోపార్జనాది కార్యములందు బకమువంటి
చింతతోఁబూడి, వాసనాయుక్తుండగు మూఢునివలెనే నీవున్న భవము నార్జింపుము.

బలాద్విదలయాశేషానరీనరి నిషూదన

వాతోరీక్తానివమ్భాదాన్వాసనాక్రాంతమూఢవత్.

8

శత్రునాశకుండవగు రామచంద్రా! జలరహితములగు మేఘములను వాయువు ఖండించి
వేయునట్లు, నీవున్న వాసనాగ్రస్తుండగు మూఢునివలెనే నీయొక్క శత్రువులను బలత్కారముగ
ఖండించివేయుము.

జనేషు కరుణాహ్నేషు ధైర్యం కురు మహాత్మసు

ఆత్మారామమనా మహానీ వాసనాక్రాంతమూఢవత్.

9

ఆత్మారాముడనై, గర్వాభిమాన పర్జితుడనై, వాసనాసహితుండగు మూఢునివలెనే
నీవున్న కరుణాయోగ్యులగు దీనజనులందును, మహాత్ములందును ఉదారత్వ, ధీరత్వాదులఁ బ్రక
టించుము.

ముదితో భవ హర్షేషు దుఃఖేషు భవదుఃఖతః

కరుణాంకురు దీనేషు భవ వీర్యేషు వీర్యవాన్.

10

హర్ష స్థానములందుఁ బ్రసన్నుడనై, దుఃఖకార్యములందు దుఃఖియై, దీనులందు కరుణా
యుతుడనై, వీరులందు, బరాక్రమశీలుడనై యుండుము.

అస్తర్మఖః సదానందః స్వాత్మారామతయాన్వితః

యః కరోతి శమోదారస్తత్రకరాసి నానఘః.

11

పాపరహితుడవగు రామచంద్రా! అంతర్మఖుండవై, సదా ఆత్మానందయుతుడవై, స్వాత్మారామత్వముతోఁగూడి శమముచే బరిపూర్ణుడవై, ఉదారచితుడవగుదు ఏకార్యమునుఁ జేయుదువో, అటసీపు కర్తవుగా నేరవు.

ఆత్మభావనయా సాధో నిత్యమస్తర్మఖస్థితేః

వజ్రధారాపితే రామ పతితా యాతి కుణ్ఠతామ్.

12

సాధువగు రామచంద్రా! ఆత్మభావనచే నెవనియొక్క వృత్తి నిత్య మంతర్మఖమైయుండునో, అట్టివానిపై ఇంద్రుని వజ్రధారయు నిష్ఫలమైపోవును.

సంకల్పకలనోన్ముక్తే న్వనంవిన్యాత్రకోటచే

యస్తిష్ఠత్యాత్మనిష్ఠైర్వరమాత్మారామో మహేశ్వరః.

13

సంకల్ప కల్పనావినిర్మూలమైనట్టి స్వహృదయాకాశమున నెవఁడు యధేచ్ఛగ ఆత్మయందు స్థితిగల్గియుండునో, అట్టిఆత్మారాముడే మహేశ్వరుండగును.

న తం భిన్నస్థితస్థాని న దహన్తి హుతాశనాః

న క్లేదయన్తి వారీణి శోషయన్తి న మారుతాః.

14

అట్టి చిన్మాత్రనిష్ఠుడగు ఆత్మారాముని శత్రువులు ఛేదించజాలవు, అగ్ని దహనమునర్పఁజాలదు, జలము తడుపఁజాలదు, వాయువెండించజాలదు.

సుస్తమ్భమజమాలిజ్య స్వాత్మాన మజరామరమ్

తిప్తావప్తభ్య ధీరాత్మా సుస్తమ్భమివ మద్ధిరమ్.

15

ఓ రామచంద్రా! జన్మ, జం, మరణములులేని నిత్యనిరంతరాయానందరూపమైన స్వాత్మయను సుస్తమ్భ స్తంభమును దృఢముగ నవలంబించి, ధీరుడవై దృఢస్తంభయుక్తముగు మద్ధిరమువలె నిశ్చలముగ నుండుము.

జగద్వృక్షవదాఢౌఘపుష్పామోదశ్రియం పరామ్

సంవిదం సంవిదః స్వస్థామాస్వస్త్వస్మఖమచ్యుతమ్.

16

జగత్తను వృక్షముయొక్క పదార్థసమూహము పుష్పములయొక్క, సంభమువలె సారభూతమైనట్టి యుత్తమమైన శాంతిమగు బ్రహ్మచైతన్యము నాశ్రయించి, బాహ్యవృత్తులన్నింటిని చ్యుతిలేకుండుటయల అంతర్మఖముగానొనర్చి ఆనందముతో నుండుము.

అస్తర్మఖతయా నిత్యం కార్యమాహారతాం బహిః

జీవతామపి నోదేతి వాసనా దృఢదామివ.

17

నిత్యము అంతర్మఖత్వము (ఆత్మపరాయణత) గల్గి, బాహ్యమున యథాప్రాప్తములగు కార్యముల నాచరించుచుండు ప్రాణధారులైన జీవులకును, శిలలకువలె, వాసన యుపయించుకొనుదును.

నిర్వాణప్రకరణము.

2933

పునః ప్రసరణోన్ముక్తమస్తః సుప్తం మనః కురు

కుర్వన్సర్వాణి కర్మాణి గూర్మాజ్ఞవదవృత్తిమాన్.

18

సాంసారిక పదార్థములందు మరలమరల నిమగ్నముగు ఈ మనస్సును, తాఁచేటి అవయవముల వలె అంతఃకర్మమునర్చి, ఆత్మయందు లయింపజేసి, వృత్తిరహితుడవై, బాహ్యమున సమస్తకర్మల నాచరింపుము

అస్తర్వృత్తి విహీనేన హిర్వృత్తిమతేవ చ

సుప్తప్రబుద్ధప్రాయేణ కార్యమాచర చేతనా.

19

అభ్యంతరమున వృత్తిరహితుడవై, బాహ్యమున వృత్తిరహితునివలె నున్నవాడవై, అర్థజాగ్రతుని భంగి చిత్తముతోటి ప్రపంచమునఁ గార్యముల నొనర్చుము.

బాలమూకాదివిజ్ఞానవదస్తస్త్వక్వాసనమ్

భవతః కుర్వతః కార్యం ఖనచ్చిత్తం న లిప్యతే.

20

బాల, మూకాదుల విజ్ఞానమువలె అభ్యంతరమున వాసనలన్నింటిని దృఢించి, బాహ్యమునఁ గార్యముల నాచరించుచు నపుడాకాశమువలె చిత్తము నీకంట నేరదు.

వృత్తిత్యాగవిలీనేన కించిత్ప్రసరతా బహిః

అనరత్య ననుపేన చేతనా తిష్ఠ విజ్వరః.

21

సదా నిర్వికల్పసమాధియొక్క యభ్యాసముచే బాధితమైన నదియు, దగ్ధసన్యాకారమువలె, ప్రతిభాసమాత్రముచే బాహ్యమున నొకింత ప్రసరించినదియు, అభ్యంతరమున అత్యంత సుప్తముగ నున్నదియునగు చిత్తముతోఁగూడినవాడవై, సంతాపరహితుడవై యుండుము.

అసంకల్పకలజ్జాయాం జ్ఞానాచ్చిత్తక్షయోదయే

శుద్ధాయాం సవిది స్థిత్యా కురు మా కురు వానఘః.

22

పాపరహితుడవగు రామచంద్రా! జ్ఞానముచే చిత్తము క్షయింప, సంకల్పకళంకవర్జితుండవై, శుద్ధబ్రహ్మచైతన్యమున స్థితిగల్గియున్నవాడవై, వ్యవహరింపుము. లేక వ్యవహరింపక యుండుము.

సుషుప్తసమయా వృత్త్యా జాగ్రద్వ్యవహన్యజినీ

గృహాణి మా కించిదపి మా వా కించిత్ప్రతిత్వజ.

23

ఓ రామచంద్రా! సీపు కేటకొనియున్ననను, వ్యవహరించుచున్నను, నడచుచున్నను, నుషుప్తిసమయమందలి వృత్తితోఁ గూడుకొనినవాడవై, ఇష్టవస్తు వొకింతేని గ్రహింపకయు, అనిష్టవస్తు వొకింతేని త్యజింపకయు నుండుము.

జాగ్రత్స్థి సుషుప్తశ్చైజ్జాగరి చ సుషుప్తతే

జాగ్రత్సుషుప్తయోరై క్యా తదస్యనిరామయః.

24

ఓ రామచంద్రా! జాగ్రద్వస్థయందు స్థూలసూక్ష్మోపాధులు భాధితములగుటచే సీపు సుషుప్తఁడవై యగునో, సుషుప్తియందును అజ్ఞానరూపావరణముయొక్క అభావముచే సీపు జాగ్రతుడవై యగు

దువు. పుటియు, ఇట్లు జాగ్రత్తువుల భేదకముగ అజ్ఞానమున్ను, దాని కార్యములన్ను బాధింపఁ బడఁటచే ఆ రెంటియొక్క యేకత్వము సిద్ధింప జేపించిన దేదియో, అట్టి నిర్వికారమైన సచ్చిన్యా త్రమే నీవు.

ఏనమాద్వైతసరహితమభ్యాసేన శనైః శనైః

వదమాసాదయాద్వైతమతీతం సర్వవస్తుత్తః. 25

ఈ ప్రకారము అభ్యాసముచే మెల్ల మెల్లగ ఆవ్యంతరహితమై, ద్వంద్వవర్జితమై, సమస్త వస్తువులకును పరమై నట్టి ఆత్మపదమును బొందుము.

న చ ద్వైతం న చైవైక్యం జగదిత్యేవ నిశ్చయీ

పరమామేహి విశ్రాంతిమాకాశ విశదాశయః. 26

ఓ రామచంద్రా! 'ద్వైతముగాని, ఏకత్వముగాని, జగత్తుగాని లేవను' నిట్టి నిశ్చయముతోఁ గూడఁకొనియున్నవాడవై, ఆకాశమువలె నిర్మలమైనట్టి యంతఃకరణముగల్గి పరమవిశ్రాంతిని బొందుము.

శ్రీరామ ఉవాచ:—

యద్యేవం మునిశార్దూల తదహం ప్రత్యయాత్మకః

భవానేవేహ కిం తావద్వసిష్ఠాఖ్యః స్థితో వద. 27

శ్రీరామఁడు:— ఓ మునీంద్రా! సమస్త వస్తువులు మిథ్యయగుచోనిక 'ఆహం' ప్రత్య యరూపుఁడనైన రామఁడను నేనెచట? వసిష్ఠుఁడను చేరుగల్గియున్న తామెచట వచింపగోరద! [సమస్తముమిథ్యయగుచో నిక ప్రశ్నితరూపి సభవింపజాలదుగదా? యనిభావము]

శ్రీవాల్మీకి రువాచ:—

రాఘవేగదతిత్వేవం వసిష్ఠో వదతాం వరః

తూష్ణీమేవ ముహూర్తార్ధమతివత్స్వప్నచేషితః. 28

శ్రీవాల్మీకి:— ఓ భరద్వాజా! శ్రీరామచంద్రుఁ డిట్లు ప్రశ్నింప, వక్తలలో శ్రేష్ఠుఁడగు శ్రీవసిష్ఠమునీంద్రుఁ డభిప్రాయకగడియ కాలమువఱకు స్వప్నముగ మానమును ధరించెను.

తస్మిన్సూప్తిం సితే కిం స్యాదితి సభ్యే మహాజనే

పతితే సంశయామ్నాథౌ రామః పునరువాచ హ. 29

అట్లు వసిష్ఠమునీంద్రుఁడు మానము ధరింప 'ఇపుడేమగునో' యనుసందేహముచే సభ్యులగు మహాజనులు సంశయసాగరమున నిమగ్నులు కాఁగా నపుడు శ్రీరామచంద్రుఁడు మరల యమ్మునీం దుని యిట్లుడిగెను—

కిమరం భగవంస్సూప్తిం భవానహమివ సితః

న సోఽస్తి జగణాం న్యాయః సతాం యోనో త్రరక్షమః. 30

మహాత్మా! తాము నావలెనే యేల మానముగ నున్నాడు? విద్వాంసులగు గురుజనుల ప్రత్యుత్తరమివ్వలేని తర్క మెదియు లోకమున లేదు కదా!

శ్రీవసిష్ఠ ఉవాచ:—

న మే వక్తుమశక్తత్వాద్వ్యక్తిత్యు డపసితః

కింతు ప్రశ్నస్య కోట్యస్య తూష్ణీమేవానభో త్రరమ్. 31

శ్రీవసిష్ఠఁడు:— పాపరహితుఁడవగు రామచంద్రా! చెప్పుట కనమర్థుఁడనగుటచే నిట యుక్తియొక్క అభావ మేర్పడ లేదు. ఈ ప్రశ్నయొక్క పరమాపధియగుటచే మానమే దీనికి ప్రత్యుత్తరమైయున్నది.

ద్వివిధో భవతి ప్రప్తౌ తత్త్వజ్ఞోఽజ్ఞోఽభవాపి చ

అజ్ఞాస్యాజ్ఞతయా దేయో జ్ఞస్య తు జ్ఞతయో త్రరః. 32

అజ్ఞానియని, జ్ఞానియని ప్రశ్నకర్తలగు తెలుఁగులుగా నుందురు. అం దజ్ఞానికి అజ్ఞానత్వము చేతను, జ్ఞానికి జ్ఞానత్వము చేతను ప్రత్యుత్తర మియవలసి యుండును.

ఏతావ సమభూత్కాలం భవానజ్ఞాతతత్త్వః

భాజనం సవికల్పానా ముత్తరాణాం మహామతే. 33

ఓ మహామతీ! ఇంతకాలమువఱకు నీవాత్మపదము నెఱిగి యుండలేదు. కావుననే వికల్ప సహితములగు ప్రత్యుత్తరములకుఁ బాత్రుఁడనైతివి.

తత్త్వజ్ఞ స్వధునా జాతో విశ్రాంత్య పరమే వదే

యోగ్యో న సవికల్పానాముత్తరాణామసి స్ఫుటమ్. 34

కాని యిపుడు నీవు 'తత్త్వజ్ఞుడవై' పరమపదమున (ఆత్మయందు) విశ్రాంతి నొందితివి. అందుచే వికల్పసహితములగు ప్రత్యుత్తరముల కెన్నటికిని నీవిక పాత్రుఁడవుగానేరవు

యావాన్కశ్చిత్కీలోల్లేభో వాజ్ఞయో వదితాంవర

సూక్ష్మగర్భః పరమార్థో వా బహురల్పతరోఽపి వా 35

ప్రతియోగివ్యవచ్ఛేదసంఖ్యాతీతాదిభిర్భ్రమైః

న చ సర్వోఽన్యితః సాధో భా ఇవ త్రిసరేణుభిః. 36

సాధువును, వక్తలలో శ్రేష్ఠుఁడవునగునో రామచంద్రా! వాక్కునను విషయ మెది గలదో, అది సూక్ష్మగర్భమైనను, పరమార్థమైనను, అధికమైనను, అల్పమైనను—సమస్తము (కిటికీగుండా ప్రస రిండు) సూర్యకిరణప్రకాశము త్రసరేణువులచే వ్యాప్తమైయుండునట్లు, నిరూపక, వ్యాప్యత్తి, సంఖ్యా 'పరమార్థములు' తత్సాధనములగు ప్రమాణాదులు, అనునిట్టి కల్పనాకళంకములచే వ్యాప్తమైయున్నది.

ఉత్తరం సకలజ్ఞం చ తజ్ఞో నార్హ తి సుందర

నాకలజ్ఞా చ వాగస్థిత్యం చ తజ్జతరః స్థితః. 37

ఓ సుందరుడా! జ్ఞాని కళంకసహితమును ఉత్తరమునకు బాంతుడు కానేరడు మఱియు వాక్కు (వికల్పరూప) కళంకముచే ముక్తమున్న గాదు. నీవైతే జ్ఞానులలో శ్రేష్ఠుడవై యివుడు వెలయుచున్నావు.

యథాభూతం చ వక్తవ్యం జ్ఞస్యాన్వేషానినో మయా

యథాభూతం విదుః కాష్ఠచూనమస్తవివర్జితమ్.

38

జ్ఞానియగు శిష్యుని యెదుట యథార్థమును సత్యవస్తువునే సేను జెప్పవలయున్నది. అట్టి యథార్థమును సత్యవస్తువు (ఆత్మ) పరిచ్ఛేదమును కళంకముచే రహితమైనట్టి, కాష్టమువంటి మానమే యగును.

అవిచారాత్మసంకల్పం మానమాహుః పరం పదమ్

తదేవ తవ తజస్య దత్తః సుందర ఉత్తరః.

39

జ్ఞానోదయమునకు బూర్వము అజ్ఞానకారణమున వాగ్ద్యవహారరూపమును సంకల్పమయ విషయముగలదు. తత్త్వ విచారముచే సత్యమెఱుంగబడ నిక ఆ పరమపదము వాక్కునకు అవిషయ మగు మానమే అయియున్నది. కావున ఆ సుందరమైనట్టి మానరూప ప్రత్యుత్తరమును జ్ఞానివగు నీకు సే నొసంగితిని.

యన్మయో హి భవత్యజ్ఞ పురుషో వక్తి తాదృశమ్

జ్ఞేయమాత్రమయశ్చాహం వాగతీతే పదే స్థితః.

40

(ప్రియుడా! నువ్వజ్ఞుడవిధమున నుండుచో, అవిధముగా నే యాతఁడు వచించును. నేనైతే జ్ఞేయమాత్రమయఁడనై, వాక్కున కతీతమైన ఆత్మపదమున స్థితి నొంది యున్నాను. (కావున మాన మునే ప్రత్యుత్తరమున నొసంగితిని.)

వాగతీతపదసో హి కథం గృహ్యతి వాఙ్మలమ్

అవాచ్యం వచ్చి నో తేన వాగ్ని సంకల్పనాఙ్గీతా.

41

వాక్కున కతీతమైన ఆత్మపదమున నున్నవాఁడు వాగ్రూప-వలము నెట్లుపరిగ్రహించును? కాబట్టి సేను అవాచ్యమును పవించకయున్నాను. వాక్కు (నిరూపక, వ్యావృత్త్యాది) అనేక వికల్ప రూప కళంకములచే యుక్తమైయున్నది గదా.

శ్రీరామ ఉవాచ:-

వాచి యే యే ప్రవర్తంతే తాననాదృశ్య దోషకాన్

ప్రతియోగివవ్యచ్ఛేదిపూర్వకాన్వద కో భవాన్.

42

శ్రీరాముడు:- మహాత్మా! నిరూపక, వ్యావృత్త్యాది యేయే దోషములు వాక్కునందుఁ బ్రవర్తించుచున్నవో, వానినన్నింటిని వదిలి, భాగత్యాగలక్షణోపాయముచే దామెవరో వచింపుడు!

శ్రీవసిష్ఠ ఉవాచ:-

ఏవం స్థితే రాఘవ హే యథాభూతమిదం శృణు

కస్తస్య కోఽహం జగద్వా కిమితి తత్త్వ విదాంవర.

43

శ్రీవసిష్ఠుడు:- తత్త్వజ్ఞులలో శ్రేష్ఠుడవగు నో రామచంద్రా! అట్లడిగవో, నీ నెవరో నే నెవరో, ఈ జగత్తేమియో - దీని యథార్థమును వినుము.

అహం తావదయం తాత చిదాకాశో నిరామయః

చేత్య సంవేద్యరహితః సర్వసంకల్పసాత్వికః.

44

(ప్రియుడా! విషయవర్జిత మైనదియ, సమస్తకల్పనలకుఁ బరమైనదియ, నిర్వికారమైనదియు నగు చిదాకాశమే నేను.

స్వచ్ఛం చిదాకాశమహం భవానాకాశమేవ చ

జగచ్ఛాకాశమఖిలం సర్వమాకాశమాత్రకమ్.

4

నేనున్ను, నీవున్ను - చిదాకాశరూపులమే, యీ సమస్తజగత్తున్ను, చిదాకాశరూపమే; ఇట్లు సర్వము చిదాకాశమాత్రమే అయియున్నది.

శుద్ధజ్ఞాతైకరూపాత్మా శుద్ధజ్ఞానమయాత్మని

అన్యసంవిద్యుశోన్ముక్తః స్వాన్యద్యక్తుం న వేద్యహమ్.

46

శుద్ధజ్ఞానమయముగు ఆత్మయందు, శుద్ధజ్ఞానైకరూపుడను, అన్యవిషయజ్ఞానవిముక్తుడను నగు నేను వాకంటే (ప్రత్యగాత్మకంటే) వేఱుగ అణుమాత్రమైనను పవించఁజాలను.

స్వపక్షోద్భావనపరా అహన్తాత్మైకవర్ధనమ్

మోక్షార్థమప్యద్యమినో నయన్తి శతశాఖతామ్.

47

శిష్యుల మోక్షముకొఱకును, వారి సంక్షేప నివారణముకొఱకును, ప్రతివాది విజయముకొఱకును, తమయొక్క అద్వైతపక్షస్థాపనమందుఁ దత్పరులగు ప్రవృత్తు శిబిరగుజ్జానులు, బాధితమైనను 'అహంభావము'ను వృద్ధిపఱచుచు, దానిని అనేక శాఖాయుక్తముగఁ జేయుచున్నారు. (అంతేగాని, అజ్ఞానులవలె విమోహ మొందుటకుఁ గాదు.)

జీవితోఽపుష్పశాస్త్రస్య వ్యవహారవతోఽపి చ

శవపద్యదవనానం తదాహుః పరమం పదమ్.

48

జీవించియున్నను, లేక వ్యవహారమందుఁ దత్పరమైయున్నను, ప్రకాంతుడగు జ్ఞానియొక్క శవమువంటి అభిమానరహితముగు స్థితి యేదిగలదో, అదియే పరమగుదమని పవించఁబడెను.

అబహిఃసాధనం శాస్త్రమనన్తసాధనం సమమ్

న సుఖం నాసుఖం నాహం నాన్యదిత్యాది తం శివమ్.

49

అట్టిపరమపదము (ఆత్మ స్థితి) బాహ్యభ్యంతర సాధన రహితమై, శాంతమై, అనంతమై, సుఖదుఃఖ వర్జితమై, అహంత్య, తదితర పదార్థభూతమై, కేవల శివరూపమే అయియున్నది.

ముక్తతాయా అహనేయ మభావో భావనం క్వ చ

తయైవాన్విష్యతే సేతి జాత్యధిక్తిప్రమాశ్చతే.

50

'అహంత్వము' ముక్తియొక్క అభావమైయున్నది. అట్టివో ఆ 'అహంత్వము'చే ముక్తియొక్క యనుభవమెచట? కావున, అహంభావనచే ముక్తిని వెతకువాఁడు, జన్మాంధుఁడై చిత్రమును గాంచువాఁడే యగును.

స్వస్దనేఽస్వస్దనే చైవ యత్పాపాణవదాసిరమ్
అజడస్యైవ తద్విధి నిర్వాణమజరం పదమ్. 51

చేష్టయందును, తదభావమందును శిలవలె నిశ్చలమైనట్టి చైతన్యమయొక్క ప్రకాంతస్థితి యేదగులవో, అద్దానినేసీపు అజరమైన నిర్వాణపదమని యెఱుంగుము.

తచ్చ నానో విజానాతి స్వయమేవానుభూయతే
లోకైషణావిరక్తేన జ్ఞేనజ త్వమివాత్మని. 52

అజాని తనయందు ఘటాదుల స్ఫురణరూపఫలము ననుభవించునట్లు, లోకైషణారహితుఁడగు జ్ఞాని యట్టి చిద్రూప, స్వప్రకాశమయమగు ఆత్మను స్వయముగనే తనయందనుభవించుచున్నాఁడు. మఱియుదానిని తనకంటె నన్యముగ నెఱుంగుటలేదు.

త్వత్తాహన్తా న చ త్వత్తా నానహన్తా నచాన్యతా
కేవలం కేవలీ భావో నిర్వాణమమలం శివమ్. 53

ఆ ఆత్మపదమున 'అహం'త్వము (నేననుభావము) గాని, 'త్వం'త్వము (నీవనిభావము) గాని, అః హంత్వముగాని అన్యత్వముగాని లేవు. కేవలము కేవలీభావమైన నిర్వాణరూపమైట్టి నిర్మలమగు శివః పదమైన ఆత్మయేగలదు.

చేతోన్మృఖత్వమే వాహు శ్చేతనస్యాస్య చేతనమ్
ఏవ ఏవ చ సంసారో బంధః క్షేణాయ భూయసే. 54

వివయోన్మృఖమగుటయే చైతన్యమయొక్క వివయములందలి వ్యాప్తిరూపమగు క్రియ యని చెప్పబడినది. అదియే సంసారము. అదియే మహత్తరక్షేణము గల్గించునట్టి బంధనమున్ను.

చేతనస్యా చేతనత్వమచేతోన్మృఖతాత్మకమ్
మోక్షం విధి పరం శాస్త్రం పదమవ్యయమేవ చ. 55

అట్లు చైతన్యము వివయోన్మృఖము గానుండుటయే పరమకాంతమైన అవ్యయపదమగు మోక్షమని యెఱుంగుము.

దిక్కాలాద్యనవచ్ఛిన్నే శాస్త్రే శాస్తాత్మని సిత్తే
చేత్యం న సంభవత్యేన కః కిం చేతయతే కథమ్. 56

దేశకాలాదులచే పరిచ్ఛిన్నముకానిదై, కాంతమై, విజకాంతస్వరూపమున స్థితిగల్గియున్న దైనట్టి చైతన్యమున వివయమే సంభవింపక యుండనిక ఆ పరమార్థస్థితియందే దీని నెట్లు ప్రకాశింపక జేయగలదు?

సంకల్పః స్వప్నదృశ్యేఽన్యః సంవిన్మాత్రాత్మతాం విన్
యథాన్యవద్భవేహృపాస్తథైవాస్మిన్వహిర్గతే. 57

ఓ శ్రోతలగు, భూపతులారా! స్వప్న జగత్తునంగు చైతన్యాంతర్గతమగు వాసనారూపమైన సంకల్పము, చైతన్యమును మైయున్నను ఎట్లు ఆచైతన్యాత్మత్వమును వదిలి అన్యమువలె నగుచున్నదో, అట్లే జాగ్రదవస్థయందును, ఆత్మ బహిర్ముఖముకాగ నాస్వాత్మయందే అన్యమును జడజగద్రూపమువలె నగుచున్నది. కావున వాస్తవముగ ఈజగత్తు, ఆత్మకంటె భిన్నముకానిదై యున్నది.

మనోబుద్ధ్యాదయశ్చైతే సంవిన్మాత్రానురూపిణః
మనోబుద్ధ్యాదిశబ్దార్థభావితాస్తు జడాత్మకాః. 58

ఈ ప్రకారముగ మనోబుద్ధ్యాదులున్న బహిర్ముఖత్వముచే, జడాత్మకములును, అంతర్ముఖత్వముచే చిద్రూపములును నగుచున్నవి.

సంవిన్మాతే సమే స్వచ్ఛే సబాహ్యభ్యంతరే తతే
అభిన్నే భేదబుద్ధిర్వా కిమనర్థాయ జృమ్భణే. 59

బాహ్యభ్యంతరము లందంతటను ఏకమై, స్వచ్ఛమై, అభిన్నమైట్టి చైతన్యమాత్రమే వ్యాపించియుండ నిక, చైతన్యమున బహిర్ముఖత్వరూపమును భేదబుద్ధి యే గానింపఁబడుచున్నదో, అది యనర్థమునైగలిగించుచున్నది.

సంవిన్మాత్రస్య శుద్ధస్య శూన్యస్య చ కిమప్రరమ్
యచ్చాస్తత్ తద్విబుధా విదన్త్యేతి న వాగ్ధరిమ్. 60

శుద్ధమైన చైతన్యమాత్రమయొక్కయు, శూన్యత్వముయొక్కయు భేదమును విజ్ఞులు తమ యందుగను గొనుచున్నారు. * స్వానుభవైక వేద్యమగు అట్టి చిన్మాత్రరూపమైన నిత్యనిరతి శయానందము వాక్కునకు గోచరముకానిదైయున్నది. (యతో వానో నివర్తతే -- ఇత్యాదిశ్రుతులే యిందులకుఁ బ్రమాణము)

సదస్వరూప ఆభాసో యథా కిమపి లక్ష్యతే
తమసీక్ష్మితయత్నేన బ్రహ్మాణీదం తథా జగత్ 61

అంధకారమందు నేత్ర ప్రణిధానరూపమగు యత్నముచే నొకింత సదస్వరూపమగు ఆభాస మేరీతి లక్షితమగుచున్నదో, అరీతిగనే బ్రహ్మమందును ఈ జగత్తు లక్షితమగుచున్నది.

లయమాకాశమేవాహం యది శామ్యామ్యవాసనమ్
వాసనాం తు న బధ్నాసి స్థిత ఏవాసి చిన్నభః. 62

వాసనారహితుఁడను, శాంతుఁడను నగుటచే నేను 'విదాకాశ' రూపుఁడనే అయి యున్నాను. నీవున్న వాసనలను ధరింపకున్నచో, విదాకాశ రూపుఁడనే యగుదువు.

ఇతి నిశ్చయ వానన సజ్జో జ్ఞ ఇవ సంజ్ఞయా
చిద్వపుర్విద్యమానోఽపి శామ్యత్వసదివ స్వయమ్. 63

* దృశ్యమంతము బాధితిముకాగా, కేవలము ఆత్మనే శూన్యత్వముకాదని యిది నచింపఁబడినది.

అట్లే, అన్యమనుజుడున్న 'నే నీకుద్ధ చిదాకాశమాత్రుడనే' అను నిశ్చయము లోన గల్గి యున్నచో, అతడున్న చిద్రూపుడేయగును. మఱియు వ్యవహారదృష్టియందు 'అజ్ఞా'నివలె నున్నను నాతడు చిన్మాత్ర శరీరధారియై యుండును. అట్టివాని దేహీదులన్నియు విద్యమానములై యున్నవృత్తికి, అనర్తులములై, స్వయముగ నే శమనముండును.

జీవానాం జ జ్ఞానైస్త్వేన జ్వలన్మజ్జానవాయునా
అవిద్యాన్విః ప్రబుద్ధానాం పునస్తే నైవ శామ్యతి. 64

'నేను' అజ్ఞుడను, అను ప్రకారముగ నీ జీవులయొక్క సంసారరూపముగ అవిద్యాన్ని సాక్షి చేతస్వరక్షితమగు అజ్ఞానవాయువుచే, బ్రహ్మలిక మైయున్నను, మరల, ప్రబుద్ధులగుకపుడు వారియొక్క 'అహం బ్రహ్మస్మి' (నేను బ్రహ్మమైయున్నాను) యను నిట్టి అత్మసాక్షాత్కార చరమపుత్తిరూపముగ పరిణతమైన, ఆ అజ్ఞానవాయువు చేతనే ఆ సంసారరూపాన్ని శమించిపోవుచున్నది.

అజ్ఞానాం యదజ్ఞానం స్థాణానా మివ శామ్యతామ్.
తమాహుర్మృతమత్సుభమానితం పదమత్యయమ్. 65

నిత్యనితరీ శయానందరూపులును, స్థాణువులవలె బ్రకాంతులును నగు ముక్తపురుషులయొక్క సాంసారికజ్ఞానరహితమై, దుఃఖిత్తోభవజ్ఞత మైనట్టి అత్మయందలి స్థితి యేది గలదో, అదియే, అత్యయమైన మోక్షపదమని పేర్కొనబడినది.

జ త్వేన జ్ఞత్వమాసాద్య మునిర్భవతి మానభః
అజ్ఞ త్వదజ్ఞతామేత్య ప్రయాతి పశువృక్షతామ్. 66

అత్మజ్ఞానముచే అత్మరూపత్వము నొంది మానవుడు సాక్షాత్ మునియే యగుచున్నాడు. అత్మ నెఱుంగుచి, అజ్ఞానదోషాది పశు, వృక్షాది జన్మలను బడయుచున్నాడు.

అహం బ్రహ్మ జగచ్చేదమిత్వవిద్యామయో భ్రమః
అనత్యః ప్రేక్షయూ ధ్వాంతం దీపేనేవ న లభ్యతే. 67

'నేను, బ్రహ్మము, ఈజగత్తు' ఇత్యాదిరూపముగ మిథ్యయైన అవిద్యామయముగ భ్రమ, అత్మ జర్మమాత్రముచే, దీపముచే సంధకారమువలె నిశించుచున్నది.

నమగ్రకరణగ్రామోఽవ్యసంకలో వివేదనః
న కించిదవ్యనుభవత్య నైర్భాష్యే చ శాస్త్రసః. 68

సంకల్పరహితుడును, దృశ్యవేదన లేనివాడును, అహంకార, వాసనావర్జితుడును, ప్రకాంతచితుడు నగు జీవన్ముక్తుడు, నమస్త ఇంద్రియసమూహమున, బాహ్యపదార్థములను దనయం దొకింతైనను పనుభవించుకొనుడును. అనగా వానిని మిథ్యగా నెఱుంగును.

గుమృతత్వ ఇవ స్వప్నః సమాధౌ ప్రవిలీయతే
దృశ్యం సర్వం జ్ఞబోధేనః పునః స్వాత్మైవ లక్ష్మ్యతే. 69

జ్ఞానికి సమాధియం దొక్కపర్యాయము అత్మ సాక్షాత్కారముకాగానే, సుషుప్తియందు స్వప్నము లయించునట్లు, సమస్తదృశ్య సమూహమున్న అత్మయందు లయించిపోవును. మరల వ్యక్తాన దశయం దేజగత్తు గోచరించునో, అది స్వాత్మరూపముగనే భాసించును.

నీలత్వం చ యథా వ్యోమ్ని తథా పృథ్వీదితా శివే
భ్రాన్తిమాత్రాదృతే నాన్యద్యథా వ్యోమ తథా శివః. 70

ఆకాశముందు నీలత్వమువలె, బ్రహ్మమందు పృథివ్యాది పదార్థములు భ్రాంతిమాత్రముతప్ప అన్యముగానేరవు. ఆకాశము వాస్తవముగ నీలత్వరహితమై, స్వచ్ఛమై యున్నట్లు, బ్రహ్మమున్న దృశ్యపదార్థరహితమై, వినిర్మలమైయున్నది.

వాననాభిరుపేతోఽసి సమస్తాభిరవాసనః
భవత్యసావనత్సర్వమిదమిత్యేవ యన్య ధీః. 71

ఈ సమస్తజగత్తున్న 'అనత్తను' బుద్ధి యెవనికి గలదో, అతడు సమస్తవాసనలతోఁగూడి యున్నను, వాసనారహితుడే యగును, (బాధితపదార్థవాసన వాసనగా శరీరదమట.)

సంకల్పేష్వద్భుతం భవ్య స్వప్నమాయేన్ద్రజాలకమ్
యద్వత్సంస్మృతయ స్తద్వద్భుప్తేస్యాస్థా కిమత్ర వై. 72

భవ్యరూపుడవను నో రామచంద్రా! స్వప్న, సంకల్ప, ఇంద్రజాలాదులందలి సమస్త అద్భుత స్వప్నియు మాయామయమై, అనత్తనట్లే, ఈ స్వప్నులన్నియుఁగూడ ననత్యములై యున్నవి. కావున చత్యక్షముగా, గానుపించినన, స్వప్నాదిపదార్థములందువలె, వీనియందు విచేతన శేమి విశ్వాసము జనించును!

న దుఃఖమస్మి న సుఖం న పుణ్యం న చ పాతకమ్
న కించిత్కన్య చిన్మిత్వం కర్తృభృతసరిభవాత్. 73

పదార్థములందు కర్తయొక్కయు, భోక్తయొక్కయు అసంభవముగలచే నీక సుఖముగాని దుఃఖముగాని, పుణ్యముగాని, పాపముగాని లేనివైయున్నవి. మఱియు నెవనికిని నేదియు నశించుట లేదు. ఉత్పన్నమగుటలేదు,

సర్వం శూన్యం నిరాలమ్భం మమతాప్రత్యయోఽవ్యయమ్
ద్విచన్ద్రోన్యస్స పురవద్యస్యాసా సోఽసి నాస్తి నః. 74

సమస్త జగత్తున్న, దృశ్యశూన్యమై, నిరాధారమైనట్టి అత్మరూపమే అయియున్నది. ఏల యనగా, ఏ యహంకారముక కీ మమత్వము ప్రతీకమగుచున్నదో, అదియును రెండు చంద్రులవలెను, స్వప్న సగరమువలెను, లేనిదైయున్నది.

కేవలో వ్యవహారస్థః కాష్ఠమానగతోఽథ వా
కాష్ఠపాషాణవత్ప్రప్రహృతామధిగచ్ఛతి. 75

చైత్యవాసనారహితుడగు తత్త్వజ్ఞాని వ్యవహారమందున్నను, లేక, కాష్ఠాలాదులవలె నిశ్చలముగ సమాధియందుండి కాష్ఠమాన మవలంబించియున్నను, బ్రహ్మత్వమునే పొందును

శాస్త్రే చిత్తే నానానాత్మసహ శివే
అవయవినోఽవయవిత్వేత్విహ యుక్తిర్విద్యతే నాన్యా. 76

ఇట్లు, శాంతమై, నిర్వికారమైనట్టి హృత్తబ్రహ్మము జగత్కారణముగ నిశ్చయింపఁబడెను. స్వప్నమునకులంకలపైతృకముగ చిత్తవ్యయముకలయు, తత్కార్యముగ ఏకరూపముగను, అనేకరూపముగను నున్నట్టి నమస్త బ్రహ్మాండరూప ప్రపంచముయొక్కయు, తదంతర్గతములగు పృథివ్యాది అవయవ, అవయవములయొక్కయు స్థితియందు వివర్తనాదము తప్ప మఱియొక యుక్తి (ఉపపత్తి) యేదియును లేదు. అనఁగా అజ్ఞానముచే రజ్జువు సర్పాదిరూపమున భ్రాసించునట్లు, తత్త్వజ్ఞానము లేమి బ్రహ్మమున్న జగద్రూపముగ భ్రాసించుచున్నది.

అరాగతస్వభావస్య చ నైవ చ సంభవాదమతే
ఏతస్మిన్పర్యంతే బ్రహ్మణి నాస్తి స్వభావోక్తిః. 77

సర్వవ్యాపకమై, నిర్మలమైనట్టి యీ బ్రహ్మమున అన్యములగు పదార్థములచేఁ బొందఁబడు స్వభావము అసంభవ మగుటచే, స్వభావమును గూర్చిల వచన మిటు (బ్రహ్మమున) యుక్తముకానేరదు.

నచ నాసికోపలమ్భాత్సంవిత్తేరస్థితా చ నైవాజే
గ్రాహ్యగ్రాహకద్వయేరసంభవాదస్తి కించిదపి. 78

ప్రకాశ్యముగ జగత్తు మిశ్నయైనట్లు ప్రకాశకముగ చైతన్యమున్న మిశ్నయని నాసికుఁడు (గ్రాహ్యవాచి) అనినచో నిది సరికాదు. ఏలయనఁగా, సమస్తముయొక్క అభావమును వచించు ఆ నాసికుని అత్యు విద్యమానమైయు యున్నది. కావున, గ్రాహ్యగ్రాహకద్వయే అసంభవమని నాసికుఁడని నచో, తదను సారమున్న సర్వ నిష్కేయముల కవధిభూతముగ (వాని) యాత్మయొకేత కలదనియే గూఠఁడున్న నొప్పుకొన వలసియుండును. అదియే బ్రహ్మము.

శమమమలమహార్యమార్యజుష్టం
శివమజమక్షయమాసితం సమం యతే
తదవితథపదం తదాస్య శాస్త్రం
ఏవ లల భుజ్వి భవానయం హి నాస్తి. 79

ఇత్యాచే శ్రీవాసిష్ఠ మహారామాయణే వాల్మీకీయే దేవదూతోక్తే మోక్షో
పాయేషు నిర్వాణప్రకరణే ఉత్తరార్ధే భావనాప్రతిపాదనం
నామైకోనత్రింశః సర్గః 29 ||

ఓ రామచంద్రా! బ్రహ్మజ్ఞానులచే నేవింపఁబడునదియు, ఆన్యులచే నపహరింప నశక్యమై నదియు, శాంతమను, నిర్మలమను, అజమను, సమమును, అక్షయము నైనదియు, నిత్యసిద్ధమై యొప్పునదియు, నగు పరమాత్మస్వరూప శివ (ఆత్మ) పదరూపుఁడనై యుండును. వ్యవహారదశయందు తరులవలె నీవున్న భోజన, పాన, క్రిడాదులను నల్పుము. అట్లయినను నీవు ముక్తుఁడవే యగుదువు. ఏలయనఁగా ఈ దృశ్యబంధము నీకు లేదుకదా!

ఇది శ్రీవాసిష్ఠతాత్పర్య ప్రకాశికయందు నిర్వాణప్రకరణమున నుత్తరార్థమున
భావనాప్రతిపాదనమును నిరువదితొమ్మిదవ సర్గము || 29 ||

త్రింశః సర్గః

[యయాహవాద్యదిద్యోతనానాత్వబ్రాహ్మినితః
స్వాద్భవమణి స్థిరో ధీరః సా దృష్టిరీహ సాధ్యతే.

ఏ దృష్టిచే అహంభావనారూపముగ అదృశ్యచే నున్నవిగు వివిధప్రకారముగ భ్రాంతి కమించుటచే ధీరుఁడగు మనుజుఁడు బ్రహ్మమందు, స్థిరముగ వెలయుగలఁడో, ఆ దృష్టి యిచట పల్లించు బడుచున్నది]

శ్రీవసిష్ఠ ఉవాచః—

అహ నైవ పరా విద్యా నిర్వాణపదరోధినీ
తయేవాన్విష్యతే మూఢై నదిత్యున్మత్త చేష్టితమ్. 1

శ్రీవసిష్ఠుఁడు. ఓ రామచంద్రా! అహంభావమే సమస్త కార్యములకును, ఆ విద్యకును మూలభూతమై, మోక్షరహమును నిరోధించునదై యున్నది. కావున, అద్దానిచే నెనద ముక్తిని వెతకు యర! అట్టి మూఢుల యత్నము, ఉన్నతుని క్రియయే యగును.

అహ నైవాలమజ్ఞానానజ్ఞ త్వస్య నిదర్శనమ్
న హి తజ్జన్య శాస్త్రస్య మమాహమితి విద్యతే. 2

అజ్ఞానముచే నుత్పన్నముగు ఈ 'అహంభావమే, అజ్ఞానత్వమునకు నిదర్శనమై యున్నది. ఏలయనగా, శాంతుఁడగు జ్ఞానికి 'అహం, మమ, (నేన, నాది) యను ఈయభిమానముండదు.

అహనామలముత్పజ్య నిర్వాణః ఖమివామలః
న దేహమపదేహం వా జ్ఞస్థితి గతజ్వరః. 3

ఈ అహంభావమును మాలిన్యమును బూర్ణముగఁ ద్యజించి, ఆకాశమువలె నిర్మలుఁడై మోక్షరూపుఁడై వెలయు జ్ఞాని దేహముతోఁగూడియున్నను, లేక, దేహరహితుఁడై యున్నను సదా సంతాపవరితుఁడైయు వెలయును.

న తథా శరదాకాశం న తథా సిమితోఽర్ణవః
పూర్ణేనమధ్యం న తథా యథా జ్ఞః పరిరాజతే. 4

అహంభావరహితుఁడగు జ్ఞాని శోభించువిధమున శరత్కాలాకాశముగాని, శాంతసముద్రముగాని, పూర్ణచంద్రుని మధ్యభాగముగాని, శోభించుచున్నాడు.

చిత్రసంగరయుద్ధస్య సైన్యస్యాక్షుబద్ధతా యథా
తథైవ సమతా జ్ఞస్య వ్యవహారవతోపి చ. 5

చిత్రమందుఁ జిత్రించఁబడిన యుద్ధమునందలి సైన్యమెట్లు సంక్షోభవర్జితమై యుండునో, అట్లే వ్యవహార నిమగ్నుఁడైనను జ్ఞాని సదా సమత్వముతోఁగూడియుండును.

నిర్వాణైకతయా జ్ఞస్య వాసనైవ న వాసనా
రేఖాదామోపమా త్వజ్ఞేరూర్వాది న జలేతరత్. 6

నిర్వాణరూపమును ఆత్మతో ఏకత్వము నొందియుండుటచేతను, దిగ్ధరజువునలె బాధిత పగుటచేతను, తరంగాదులు సముద్రజలముకంటె అన్యముకానట్లు, జ్ఞానియొక్క వాసనయున్న ఆత్మకంటె వేఱుగాకయున్నది. గాన నది వాసనగా నేరదు.

తర తరజ్ఞో జలధిర్జలమేవ యథాఖిలమ్

దృశ్యోచూచ్ఛసమపి బ్రహ్మ తథా బ్రహ్మేవ నేతరత్.

7

చంచలములైన తరంగములతోఁ గూడియున్నను సముద్రమంతయు జలమే అయియున్నట్లు, దృశ్యముచే దట్టమైయున్నను, బ్రహ్మము బ్రహ్మమేగాని యన్యముగా నేరదు.

అత సరజ్ఞతోఽక్షుభో బహిర స్తగతః శమీ

విద్యతే చోదితో యస్య స ముక్త ఇతి కథ్యతే.

8

తరంగములచే బాహ్యమున ఊభాయతముగ నున్నను, సముద్రములోనఁ బ్రకాంతముగ నుండునట్లు, బాహ్యమున తుబ్బునివలెఁ దోచినను ఆభ్యంతరమున కాంతముగను, సదా ప్రసన్నముగను నుండువాఁడు ముక్తుడని చెప్పబడును.

అహ స్వనర్గరూపేణ సంవిత్సంవిస్మయే పరే

స్ఫురత్సమోఽమృతసేవాతో నానాతేయం కిమాత్మికా.

9

జలమందు, తరంగరూప జలము స్ఫురించునట్లు, చైతన్యమును ఆత్మయందు ఆహంకారాది సృష్టిరూపముచేఁ చైతన్యమే స్ఫురించుచుండు నిఁక, పదార్థముల యనేకత్వమేమి! (మిథ్యయని భావము.)

ధూమస్య స్ఫురతో వ్యోమ్ని యథా గజరథాదయః

వ్యూహో ధూమాన్న తే భిన్నాస్తథా సర్గాః పరే పదే.

10

ఆకాశమున ధూమము (పొగపంటిమంచు) మేఘరూపమున స్ఫురించుచు, గజ, రథాది ఆకారములను రచించినను ఆ యాకృతులారూపముకంటె వేఱుకానట్లు, ఈ సృష్ట్యులున్న పరమ పదము (ఆత్మ)కంటె వేఱుకావు.

సంవిద్యాన్ని విచారేణ భ్రాన్యలాభవిలాసినిః

విజయధ్వం విషాదంమాగతా జ్ఞానజ్ఞతా హి వః.

11

విజ్ఞులగు ఓసభ్యులారా! మీరు విషాదమునొందకుఁడు. నేను వచించినరీతి, సమస్త విషాద హేతువును ఈ ప్రపంచము చైతన్యముయొక్క వివర్తమాత్రమే యని విచారణచే నెఱిగి, ఈ ప్రపంచభ్రాంతియొక్క అలాభముచే విలాసములై సర్వోత్తమత్వముచే విరాజిల్లుఁడు. విలయనిన, నా యుపదేశముచే మిరింపఱును జ్ఞానలేయైతిరి గాన మీకు అజ్ఞత్వమికలేదు.

అమృరోఽనుభవత్య నర్వృత్తపత్రఫలం యథా

తథా జగదహ న్యేజ్ఞః స్యాత్మా స్వాత్మభుమఖ్యలమ్.

12

అమరము తనయందు వృక్ష పత్ర ఫలాదుల ననుభవించునట్లు, అజ్ఞానియు, తనఆత్మ ఆకాశమునలె నిర్మలమును, విశాలమునైనను, అద్దానిని జగదహంకారాది రూపములుగ ననుభవించుచున్నాఁడు.

యాపాలోక మనః సతా జ్వాలార్చిష్టివ దణ్డతా

సత్యోఽపి చ స సన్యేతా భ్రానేశ్చిత్రాబలా ఇవ.

13

చలించు ఆలాలము (కొఱవి) యొక్క జ్వాలయందలి దండ, చక్రాదులవలెను, కాముకుని నిర్తముచేఁ గల్గితమగు కామినివలెను, బాహ్యమందలి రూప, ప్రకాశాదుల సత్తయు, ఆభ్యంతరమందలి దూనసాదుల సత్తయు, అధిష్ఠాన (ఆత్మ) రూపముచే సత్యములైనను, నిజరూపముచే అసత్యములై యున్నవి.

యథాసుఖం యథారమ్యం యథానాశం యథోదయమ్

యథాదేశం యథాకాలమశరాః శాస్త్రమాన్యతామ్.

14

కావున ఓ శ్రోతలారా! ఈ జగత్తంతయు నెట్లుత్పన్నమగుచున్నదో, ఎట్లునీతిగల్గియున్నదో, ఎట్లు తన కార్యముల నారంభించుచున్నదో, సుఖదుఃఖముల నెట్లునుభవించఁజేయుచున్నదో, ఎట్లు నశించుచున్నదో, దీని దేశకాలము లెట్టివో ఈ మొదలగు విషయముల నన్నింటిని 'ఉత్పత్తి, నిత్యాది' ప్రకరణములందుఁ జెప్పఁబడిన యుక్తులచే వివరించి, మిథ్యగా నెశ్వరించి, జరామరణ రహితులై, కాంతముగా నుండురుగాక!

ఇప్రానిప్రాపలమ్యేషు శాన్తో వ్యవహరస్సుపి

శవవన్నాన్యతామస్తర్ని ర్వాణోఽనుభవత్యలమ్.

15

ఎవఁడు ఇప్రానిప్రముల సంప్రాప్తియందు శవమువలె కాంతమైతఁడై, సమముగ నుండునో అట్టివాడు (జీవన్ముక్తుఁడు) వ్యవహరించుచున్నను భిన్నత్వము నొకింతైనను దనయంద ననుభవించుటకును.

అమనోవాసనాహస్తా ధత్తే యచ్చ జగచ్చిరమ్

జీవతోఽజీవత్తేషవ చిజీవః స పరం పదమ్.

16

జేహుతన పర్యంతము జగత్తును ధరించునట్టి, మనో వాసనారహితవగు జీవన్ముక్తులయొక్క 'అహంత్యమున్న' అంతకాలమువఱకు ప్రాణధారణయొనర్పియుండు తదౌక్తయగు జీవుఁడున్న, 'రెండును పరమపద (చైతన్య) రూపములే యగును. మఱియు అజీవుఁడు ప్రాణధారణ యొనర్పియున్నను అట్టొనర్పకయున్న వాఁడేయగును, (చిద్రూపుఁడు గాన).

స తైవ జడవాహేన దుఃఖభారాయ కేవలమ్

న్యృణాం పాశావబద్ధానాం పోతకానామివార్ణవే.

17

సముద్రమున జలము నాధారముగఁ గొని పోవు ఓడలు భారము వహించుటకొఱకేయగునట్లు అహంకార, వాసనాది పాశములచే బంధింపఁబడిన మనోజాలకు, జీవజగత్తుల జడప్రవాహరూప సత్త, కేవలము దుఃఖభారము కొఱకే యగుచున్నది.

మోక్షసత్తాశ్రయతి తం నాజ్ఞానానుభవాదివ

మృతేన యత్కిల ప్రాప్యం జీవన్వాప్నోతి తత్కథమ్. 18

(యుద్ధాదులందు) మృతినొందినవానిచే బొండ్లబడు స్వర్గాదులు జీవించియుండువాని నాశ్రయించనట్లు, అజ్ఞానము (జడత్వము)యొక్క అనుభవము నపరాధముచే మోక్షసత్త అజ్ఞానల నాశ్రయించును.

యద్యత్సంకల్ప్యతే తత్తత్సంకల్పాదేవ నాశభాక్

న సంభవతి యత్రైతత్తత్సత్త్వం పదమక్షయమ్. 19

ఏయే పదార్థము సంకల్పముచే సిద్ధించుచున్నదో, ఆయాపదార్థము సంకల్పముచేతనే నాశమున్న బొందుచున్నది. కావున నెడట సంకల్పము సంభవించునో, అదియే సత్యమై, నాశరహితమైనట్టి మోక్షపదమగును.

నాన్యో న చాహమస్మీతి భావనాన్నిర్భయో భవ

సత్త్వం యుక్తం భవత్సేతద్విషమవ్యమృతం యథా. 20

ఓ రామచంద్రా! నేనుగాని, అన్యముగాని లేదు ఈ భావనచే నిర్భయమడవు కమ్ము. మూఁడు అమృతమును విషముని తలంచి యుపేక్షించినను, విజ్ఞాన దృష్టిని గ్రహించుట యుక్తమైనట్లు, ఈ 'అహంభావన' అజ్ఞాని దృష్టియందు భయావహత్వకారణమున గ్రహించుట కయుక్తమైనను, జ్ఞానిదృష్టియందు పరమార్థ సత్త్వముగటచే గ్రహించుటకు యుక్తమైయున్నది.

జడం దేహాది చిత్తానం విచార్య సకలం వపుః

లభ్యతే నాహమస్మీతి తస్మాన్నాస్మీతి సత్యతా. 21

దేహము మొదలుకొని చిత్తమవతకగల యీజడమైన యుపాధివంతయు విచారించి చూచిన 'నేను' అనువానికి స్థానమెడలు లభించుటలేదు. కాబట్టి, ఈ జడమైన దేహదులు నేను గానను నదియే సత్యమైనది.

శానాశేషవిశేషాణామహానానావిచారణాత్

కేవలం ముక్తతోదేతి న తు కించిద్విసశ్యతి. 22

అత్యవిచారణచే నెవరియొక్క చిత్తాదులన్నియు సంపూర్ణముగ శమించిపోవునో, అట్టి వారికి 'అహంత్వము'ను గూడ నశించజేయునట్టి కేవల ముక్తత్వ ముదయించును. (అహంకారము అపధి-గాగల చిత్తాది సమస్తవిశేషములయొక్క శమనమే ముక్తియని భావము.) కాని, యథార్థముగ నేమియు నశించుటలేదు.

భోగత్యాగవిచారాత్మ పారుషాన్నాస్యదత్ర హి

ఉపయుజ్యతే ఇత్యజ్ఞాః స్వాత్మైవాశు ప్రణమ్యతామ్. 23

ఈ ముక్తియొక్క ప్రాప్తియందు, భోగత్యాగము, ఆత్మవిచారము, ఇంద్రియ, మానసాదుల నిగ్రహరూపముగు పురుషప్రయత్నము—అను నీ మూడును దప్ప మఱియింక సాధ్యము కాదు. కావున, ఓ అజ్ఞులగు ముముక్షువులారా! ఇవిధమున నిశ్చయించినవారై అనాత్మ వస్తువు నంతయుఁ బరిత్యజించి స్వాత్మనే శరణుబొందుడు!

నిర్వాసనం మనసమేవముదాహరన్తి

మోక్షం వినా భవతి తన్న చ జాతు బోధాత్

సన్నో జగద్రుమ ఇతీహ పరః ప్రబోధో

న ప్రత్యయోఽత్రయదతః సుచిరాయ బన్ధః. 24

సర్వవాసనలు క్షయింప, మనస్సుయొక్క బ్రహ్మరూపముతోటి గల సిద్ధియే మోక్షమని శ్రుతులున్ను, విద్వాంసులున్ను బల్కుచున్నారు. అట్టి మోక్షము తత్త్వజ్ఞానము లేక యెప్పుడును సంభవించదు. 'ఆత్మ సత్యము, ఈ జగద్రుమ యసత్యమునదియే' మోక్షశాస్త్రమున నుత్తముజ్ఞానమై యున్నది. కాని, రాగాదుల ప్రాబల్యముచేతను, జగత్సత్యత్వమునుగూర్చిన ద్రవమయొక్క దృఢత్వము చేతను నిట్టిజ్ఞానమందు జనులకు విశ్వాసము గలుగుటలేదు. కావుననే చిరకాలమువఱకు జీవులకు సంసార బంధము అను వర్తింపుచునేయున్నది.

జగదహమసదిత్యవేత్య సమ్య

గనధనదార శరీర నిర్వ్యవేక్షః

భవతి హి న చ చేతన స్వరూపః

పరిమితఖం ఖలు నాన్యథాస్తి ముక్తిః 25

ఇత్యాదౌ శ్రీవాసిష్ఠ మహారామాయణే వాల్మీకీయే దేవమాతోకే మోక్షో

పాయోః నిర్వాణప్రకరణే ఉత్తరాధౌ పరమార్థోపన్యాసయోగో నామ

త్రైశః సర్గః || 30 ||

అందుచేత, జగత్తు, అహంభావము - ఇవి అసత్యని లేవనియే బాగుగ నెఱిగి, గృహ, ధన, బంధు, దారాదులందును, స్వ శరీరాదులందును మమత్వమును వీడి, పరిచ్ఛిన్నమగు జీవుడు చిదాకాశ రూపముగ బ్రహ్మమేయగుచున్నాడు. ఇదియే జీవునిముక్తి. ఇట్టిజ్ఞానముకంటె వేఱుగ ముక్తికొరకు మఱియే యుపాయమున్ను లేదు.

ఇది శ్రీవాసిష్ఠతాత్పర్య ప్రకాశికయందు నిర్వాణప్రకరణమున నుత్తరార్థమున

పరమార్థోపన్యాసయోగమున ముప్పదవ సర్గము. || 30 ||

ఏకత్రింశః సర్గః

[చిత్రాగ్రస్తమచిద్రూపమునదేవ సదేవ వా

న కిం నృప్తమిశ్యత నిర్వాణస్థితిశ్చైతే.

అసత్యమను, సత్యమను, అచిద్రూప ముచిత్తుయొక్క అంతర్గతమే అయియున్నది. కావున వాస్తవముగ నేమియు నశించుటలేదు ఈ నిర్వాణస్థితి యిచటఁ జెప్పబడుచున్నది.]

శ్రీవసిష్ఠ ఉవాచ: -

సర్వాత్మని చిదాభాసే తదేవాశ్వనుభూయతే
సంవేద్యతే యదేవా నరసత్యం వస్త్యవస్తువా. 1

శ్రీ వసిష్ఠః! ఓ రామచంద్రా! స్వరూపముగ చైతన్యము సత్తుగాని, అసత్తుగాని యగు యే వస్తువును తనయందు సంకల్పించుచున్నచో, అద్దానినే శీఘ్రముగ ననుభవించుచున్నది.

తదేవాభ్యాసతః పూర్వం బాహ్యరానుభవాత్మనా
స్ఫురతీవ బహిష్టేన స్వస్వప్నోఽత్ర నిదర్శనమ్. 2

ఆ చైతన్యమే బాహ్యపదార్థముల యను భవరూపముగ దృఢమైన యాభ్యాసముచే బాహ్యమున జగదాకారముగ స్ఫురించుచున్నది. ఇట్లు, నిజస్వప్నమే దృష్టాంతము.

చిద్రూపం సర్వమేతచ్ఛచిదచ్ఛాగగనాదపి
చిచ్ఛిన్నోతి చిదేవాతో నై తత్కించన కుత్రచిత్. 3

ఈ సమస్త జగత్తు చిత్తు (చైతన్యము) యొక్క కల్పితరూపమైయున్నది. చిత్తు, ఆకాశము కంటెను నిర్మలమై పరిశుభ్రమున్నది. కావున ఘృతము తనయందుఁ గాఠిన్యమును విస్తరింపఁచేయు నట్లు చిత్తున్న దనయందీ సమస్తమున్న విస్తరింపఁజేయుచున్నది. అందుచే సర్వము చిత్తేయగును. చిత్తున కన్యముగ నెచటను నేమియును లేదు.

న నాశో నాస్తి నానర్థో న జన్మమరణే న ఖమ్.
న శూన్యతా న నానాస్తి సర్వం బ్రహ్మైవ నైవ చ. 4

యథార్థముగ, నాశముగాని, అనేక పదార్థములుగాని, జన్మమరణములుగాని, ఆకాశముగాని, శూన్యత్వముగాని, అనేకత్వముగాని లేవు. అభిప్రాయరూపముచే సమస్తము బ్రహ్మమేయగును పదార్థరూపముచే నేమియుఁ గానిదై (మిథ్యయై)యున్నది.

నాశే జగదహన్త్యాదేర్న కించిదపి నశ్యతి
అసతః కిల నాశోఽపి స్వప్నాదేః కిం ను నశ్యతి. 5

అసత్యమైన జగత్తు, 'అహంత్యము' మున్నగువాని నాశముచే వాస్తవికముగ నేమియు నశించుటలేదు. ఏలయునఁగా, స్వప్నాదులందలి బహర్థముల నాశముచే నేమిసశించు చున్నది.

మిథ్యావభాసే సంకల్పనగరేకే వ నష్టతా
తథా జగదహన్త్యాదా నాశో నానతి విద్యతే. 6

మిథ్యయై భాసించు సంకల్పనగరముల నాశముచే నేమి నశించుచున్నది! అట్లే, అసత్యమైన జగదహంత్యుల నాశముచేతను నేమియు నశించుటలేదు.

కుతో జగదుపాలమ్న ఇతి శేత్రదవస్తుని
న నిర్ణయః సంభవతి ఖళుష్పాణాం కిముచ్చతే. 7

జగత్తు అసత్యే యగుచో, దానిఁ దృణించుటకొఱకు నిందయు, దానిఁగూర్చిన నిర్ణయమును శాస్త్రములందల గావించఁబడిన దనినచో నిజమే. అసత్యైకత్వ వస్తువునుగూర్చిన నిందగాని నిర్ణయముగాని సంభవించనేరదు. ఆకాశపుష్పములయొక్క నిందగాని, నిర్ణయముగాని యెవనిచేఁ జేయఁబడుచున్నది?

నిర్ణయ ఏష ఏవాత్ర యద శేషముభావయన్
యథాస్థితం యథాచారం సామాణ ఇవ తిష్ఠసి. 8

కాని, ఆత్మస్వరూపసిద్ధికొఱకై, అసత్తును, సత్తువలెఁ గల్పించి, శాస్త్రములు జగన్నిందాదులద్వారా వైరాగ్యవివేకాదులయొందుల తత్త్వసాక్షాత్కారమునకు నుపాయమును గల్పించినవి. ఇదియే యీ సృష్టియొక్క నిర్ణయము. (సిద్ధాంతము) కావున నో రామచంద్రా! శాస్త్ర, ఆచార, సాంప్రదాయాదుల కనుకూలముగ భూమికాక్రమము నభ్యసించి, సమస్తమును మిథ్యగా నెఱుంగును, శివరే ఊర్ధ్వ, వాసనాది వర్జితుడవై యుండుము.

జగత్సంకల్పమాత్రాత్మ తత్ర తేఽర్థయంతం త్కణాత్
శామ్యత్వ శేషేణేత్యేవ నిర్ణయః సర్గ విధ్రమే. 9

ఆపును సాంసారికపురుషార్థముయొక్క ఆభాసముతోఁగూడిన సంకల్పమాత్రమైన యీ జగత్తు త్కణకాలములో నిశ్శేషముగ నీకు శమించిపోవును. ఇదియే యీగ్రహరూపముగ సృష్టినిగూర్చిన నిర్ణయముయొక్క ఫలమైయున్నది.

సర్గేఽనర్గల ఏవాయం బ్రహ్మత్వకతయాక్షయః
అన్యథా తు న సర్గోఽయమస్తి నాస్తి చ న నివా. 10

ఈ సృష్టియొక్క మూలచ్ఛేదనము బ్రహ్మజ్ఞానముచేతనే యగుచున్నది. అప్పుడది మరల యుత్పన్నముగాక యుండును. అట్లుగానిచో, సుషుప్తి, ప్రళయాదులందలి త్కయమం దీజగత్తు బీజరూపముగ నుండియే యుండును. కార్యరూపముచే మాత్రము యుండదు. లేక, ప్రళయమందును, విందవోపాఖ్యానరీతి కార్యరూపముచే ననేక బ్రహ్మాండము లుండియే యుండును.

యేషాం చ విద్యతే స్వర్గః స్వప్న పుంసామివాసతామ్
స సర్గః పురుషాస్తే చ మృగత్పక్షామ్బుచీచితౌ. 11

స్వప్న పురుషులవలె అనందాపులగు ఏ మనుజుల దృష్టియందు సృష్టి విద్యమానమైయున్నచో, ఆ సృష్టియు, ఆ మనుజులమ్ను మృగత్పక్షాంబులయొక్క తరంగముల వంటివారే యగుదురు.

అసతామేవ సద్భావమివ యేషాముపేయుషామ్
న వయం నిర్ణయం విద్యో వన్ధ్యాపుత్రగిరామివ. 12

అసత్యపదార్థములను సద్భావము నెవరంగీకరింతురో, వంధ్యాపుత్రుని వాక్కులయొక్క నిర్ణయమువలె అట్టివారి వాక్కుల నిర్ణయము మే మెఱుంగజాలము. అనఁగా, తేవ జగదాది పదార్థములు ఆ నిర్ణయ నీయములని భావము.

పరిపూర్ణావప్రఖ్యా కావ్యపూర్వైవ పూర్ణతా
తజ్జానాం ద్రష్టృశ్చాంత్యస్తే న హి పతన్తి తే. 13

కావుననే పరిపూర్ణసముద్రమువలె, జ్ఞానులక ద్వితీయ చిదానందముయొక్క ఆపూర్వమైన పూర్ణత్వము సదా యుండుచుండును. ఏలయునగా వారు ద్రష్టృ, దృశ్యముల దృష్టియందెన్నటికిని బడరు.

అచలా ఇవ నిర్వాత దీపా ఇవ సమత్వియః
సాచారా వా నిరాచారా స్తిష్ఠన్తి స్వస్థమేవ తే. 14

చర్యతమువలె అచంచలులై, గాలిలేని స్థలమందలి దీపమువలె సముముగఁ బ్రకాశించువారై, ఆచారవిహితులైనను ఆచారసహితులవలెఁ దోచువారై, జ్ఞానులు సదా స్వస్థులై యుండుదురు.

ఆపూర్ణకారణవప్రఖ్యా కావ్యస్తః పూర్ణతోదితా
అస్తఃశీతలతా జ్ఞాపిరస్యాపూర్వైవ లక్ష్మ్యతే. 15

జ్ఞానియొక్క హృదయమున, పూర్ణసముద్రమువంటి ఆపూర్వమైన పూర్ణత్వముదయించుచున్నది. మఱియు, జ్ఞానరూపముగ ఆపూర్వమైన శీతలత్వమున్న వానియందు గానుపించుచున్నది.

వాసన్త వేహ పురుషః ప్రేక్షితా సా న విద్యతే
తాం చ న ప్రేక్షతే కశ్చిత్తతః సంసార ఆగతః. 16

అజ్ఞాని వాసనారూపుఁడవును. విచారణముచే గాంచినచో ఆ వాసన యుండనేరదు. కాని యెవఁడును నట్లు గాంచుటలేదు కావుననే యీ సంసారము ప్రత్యక్షముగుచున్నది.

అనాలోకనసిద్ధం యత్రదాలోకాన్న విద్యతే
కృష్ణాద్యనుపలమౌఖైత్ర దృష్టానః స్పష్టచేష్టితః. 17

ఏ వస్తువు ప్రకాశము (అత్యుప్రకాశము) లేమి సిద్ధించునో, అయ్యది ప్రకాశముచే సిద్ధించదు. ఇటు ప్రత్యక్షదృష్టాంతము, పగటియందు అంధకార, యక్ష, చోరాదుల అభావమై యున్నది.

భూతాని దేహమాంసాది తచ్చాసద్విభ్రమో జడః
బుద్ధ్యహంకారచేతాంసి తస్మయాన్యేవ నేతరత్. 18

దేహమాంసాదిరూప స్థూలశరీరము పంచీకృతభూత సముదాయమే యగుచు, అసత్తై, భ్రమ రూపమై, జడమై యొప్పుచున్నది. అట్లే బుద్ధ్యహంకారచిత్తాదిరూప సూక్ష్మశరీరమున్ను, అపంచీకృతభూతమయమై, వికారవంతమై, అసత్తై, జడమై యే యున్నదిగాని యన్యుముగలేదు.

భూతాదిమయతాం త్యక్త్వా బుద్ధ్యహంకారచేతసామ్
అత్యంతం సిత్తిరభ్యేతి యది తస్మక్తతోదితా. 19

బుద్ధ్యహంకార చిత్తాదుల పంచభూతరూపత్వమును వదలి, అనఁగా వాని నామరూపములను మిథ్యయని నిశ్చయించి, అత్యంత స్వప్రకాశముగ చిన్మాత్రమందు స్థితిఁ బొందినచో నిఁక ముక్తి యుదయించినట్లే యగును.

చిచ్ఛిష్టా చేత్యనిష్ఠత్వాత్తాదృశ్యేవాత్ర కాస్తితా
తస్మాత్తే-వ కుతః కుత్ర వాసనా కిం స్వరూపిణీ. 20

లింగ శరీరముందు, తాదాత్మ్యాధ్యాసముచే అత్యంతత్యక్తము సమ్మిళితమైనచో, అపుడు విషయోన్ముఖత్వముచే దానియొక్క వాసనయున్ను, తచ్ఛరీర సదృశమై యుండును. కాని ముక్తి దశయందు ఆ లింగశరీరము బాధితముగటచే నిఁక వాసన యేది, ఎచట, ఏ ప్రకార మెట్లుండగలదు,

యస్య చైవ భ్రమః సోఽనన్వేతయాసన్న లక్ష్మ్యతే
మృగత్వమృచ్చన తేన సంసారః కస్య కః కుతః. 21

ఈ సంసారభ్రమ అభీకమై (మిథ్యయై) యున్నది. ఏలయునగా, ఎవనికీ భ్రమ గలదో, అతనికి తత్త్వదృష్టిచే నయ్యది మృగత్వమృచ్చలములవలె అసత్తుగ గోచరమగుచున్నది. కావున నిఁక సంసారబంధ మేదియెవని కెఱుంగలగు.

తదేవం తస్మి తస్య స్వాదితి చిత్తోదయో హి యః
పునః స ఏవ సంసారవిభ్రమః సంప్రవర్తతే. 22

అట్టిఅత్యుత్తమమనఁ బ్రవృత్తుఁడైనను, మరల విషయస్మరణము గావించినచో, చిత్తమెయ్యది యుదయించునో, అదియే తిరిగి సంసారభ్రమను గలుగఁజేయును.

తస్మాత్సర్వమనాశిత్య వ్యోమవత్సమునాస్యతామ్
అపునఃస్మరణం శ్రేయ ఇహ విస్మరణం పరమ్. 23

కావున సమస్తము త్యజించి, ఆకాశమువలె నిశ్చలమైనట్టి ఆత్మ నుపాసించవలయును. ఏలయునగా, మరల స్మరణము గావించుటకొరకై, ఈ సంసారముయొక్క పూర్ణ విస్మరణమే మోక్ష విషయమున నాశ్రయింపఁ దగియున్నది.

నేహ ద్రష్టా న భోక్తా సి నాఽస్తితా నచ నాస్తితా
యథాస్థితమిదం శాన్తమేకం స్పద్ధి నదాభివత్. 24

వాస్తవముగ నిట ద్రష్టగాని, భోక్తగాని, అస్తిత్వముగాని, నాస్తిత్వముగాని లేవు. సముద్రమువలె నదాపరిపూర్ణమై, శాంతమై, ఏకమై, ప్రారబ్ధప్రాప్త వ్యపార నిమిత్తమైనట్టి ఆత్మమాత్రమే గలదు.

సర్వం దృశ్యం జగద్రబ్ధహృ సదిత్యవగతో స్ఫుటమ్
జలశోషాదివోదేతీ బిమ్బ బిమ్బితుయే శివమ్. 25

జలమెండిపోయి, అంబలి ప్రతిబింబాదులు నశించి బింబరూప ముదయించునట్లు సమస్త దృశ్యజగత్తున్ను, సద్రూపముగ బ్రహ్మమే యను విషయము స్పష్టముగ నెఱుంగుటచే, జీవుఁడు చిదాభాస, ఉపాధులు నశింప శివరూప ముదయించును.

శాన్తతావ్యవహారో వా రాగద్వేష వివర్జితః
విశ్రాన్తస్య పరే తత్త్వే దృశ్యతే సమకర్షిణః. 26

పరతత్త్వముగ ఆత్మయందు విశ్రాంతి నొందినవాఁడును, సమదర్శియైనగు జ్ఞానికి సమాధి, వ్యవహారములు రెండును రాగద్వేషపరితములై భాసిల్లును

అథవా శాన్తతైవాస్య నిర్వాణస్యావశిష్యతే
నిర్వాణసః కిల మునిః కథం వ్యవహరత్యసా. 27

లేక సప్త భూమికను బొందినట్టి జ్ఞానికిఁ గేవలము శాంతత్వమే కేషించును. ఏలయనఁగా, వాసవారహితుఁడగు ఆ ముని యెట్లు వ్యవహరింపఁగలడు ?

యావత్తస్య న నిర్వాణం పరిపోషముపాగతమ్
తావద్వ్యవహరత్యస్తరాగద్వేషభయోదయః. 28

సప్తమ భూమికా పర్యంతము విశ్రాంతియొక్క దృఢత్వ మెంతవరకు సంప్రాప్తింపలేదో, అంతవఱకు జ్ఞాని రాగ, ద్వేష, రహితుఁడై, సంసారోదయపరితుఁడై వ్యవహారము నల్పుచుండును.

ఏతరాగభయక్రోధో నిర్వాణః శాన్తమానసః
శిలేవాప్యశిలీభూతో మునిస్తిష్ఠతి నిత్యశః. 29

(సప్తమ భూమికను బొందినట్టి) మునీశ్వరుఁడు రాగ, ద్వేష, భయ, క్రోధపరితుఁడై, హింసరూపుఁడై, శాంతమనస్కుఁడై, నిత్యము శిలవలె నిశ్చలముగనున్నను కేవలము చిద్రూపుఁడైయే వెలయుచుండును.

కోశేఽస్తి పద్మబీజస్య యథా సర్వాభిసీ తథా
అనన్యా స్వస్మిన్విభాన్తి నిరాత్మస్యస్తి న బాహ్యతా. 30

కమల బీజముయొక్క కోశమున, కమలముంతయు అభిన్నరూపముగ నుండునట్లు స్వస్మి శ్రాంతివంటి యీ జగత్తుయొక్క బాహ్యత్వమున్ను ఆత్మయందు వేఱుగ లేదు.

బాహ్యతాభావనాద్బాహ్యమాత్మైవాత్మత్వభావనాత్
భవతీదం పరే తత్త్వే భావనం తత్తదేవ హి. 31

ఆత్మయే బాహ్యత్వభావనచే బాహ్యరూపముచున్నది. మఱియు, ఆత్మత్వభావనచే ఆత్మ రూపమేయగుచున్నది. కావున, పరతత్త్వముగ ఆత్మయందు బాహ్యత్వ, ఆభ్యంతరత్వములు తత్తద్దా పనాహూపములేయొప్పువి.

యాస్తః స్వప్నాదివిభ్రాన్తిః సైవేయం బాహ్యతోదితా
మనాగవ్యస్యతా నాత్ర ద్విభాణ్ణపయసోరివ. 32

అంతఃకరణమున స్వప్నాదిరూపశ్రాంతి యేది గలదో, అదియే బాహ్యజగద్రూపమున నుద యించినది. పాశ్చిద్యయమున నున్న క్షీరమువలె, జాగ్రత్స్వప్నములం దొకింతైనను భేదిములేదు.

స్థైర్యాస్థైర్యే తథైవాత్ర భ్రాన్తిమాత్రమయే తతే
అధారాధేయతే. తే ద్వేయథా జలతరణతే. 33

జాగ్రత్తునందలి పదార్థములయొక్క స్థిరత్వము, స్వప్నమందలి పదార్థములయొక్క అస్థి రత్వమేది భాసింపుచున్నదో, అదియున్న భ్రాంతిమాత్రమేయొప్పువి. స్వప్న మందలి శరీరాదులకు జాగ్రత్తు అధారము, స్వప్న మాధేయము. ఈ ఆధారాధేయత్వములు జల తరంగములవలె అభిన్నములై యున్నవి.

స్వప్నాదావాత్మనోఽన్యత్వజ్ఞానాదన్యత్వవేదనమ్
అనన్యతావబోధే తు తదనన్యత్వచోదయి. 34

మనుజునకు స్వప్న పదార్థములు తనయొక్క అజ్ఞానముచేతనే యెట్లు భాసింపుచున్నవో, తన్నెఱుంగుటచే ఎంటునే జాగ్రద్దశస్థ సంభవించుటచే వానియొక్క నిజరూపమెట్లు కేషించుచున్నదో అట్లే శుద్ధాత్మజ్ఞానముచే జాగ్రత్పదార్థమున్ను ఆత్మరూపముగుచున్నది.

కలనారహితం శాన్తం యద్రూపం పరమాత్మనః
భవత్యసా తత్తద్భావాదతద్భావాన్నతద్భవేత్. 35

కల్పనారహితమై, శాంతమైనట్టి పరమాత్మయొక్క రూపమే, ఆయా పదార్థముల భావనచే నాయారూపముగుచున్నది. అట్లు యీ పదార్థముల భావించుకుండినచో నాయారూపమిది పొందికయే యుండును.

స్వప్నాది జ్ఞానసంశాన్తా యద్రూపం శుద్ధమైశ్వరమ్
న తదస్తి న తన్నాస్తి న వాగ్గోచరమేవ తత్. 36

స్వప్నాదుల జ్ఞానము శమింప, శుద్ధమైన యీశ్వరరూప మెయ్యది కేషించునో, అది, (దేశకాలాదుల ఆభావమువలన) కలదనిగాని, (స్వరూపముయొక్క అబాధవలన) లేదనిగాని, చెప్పఁ బాలము. కావున నది వాక్కునకు విషయము కానిదేయగును.

ఆత్మ నికభ్రాన్తిలయే యుక్త ఏవావగచ్ఛతి
స్వరూపం నోపదేశస్య విషయో విదుషో హి తత్. 37

ప్రథమయొక్క సంపూర్ణవిశాళమును సమాధియందుండు యోగియే యెఱుంగును. ఏల యనఁగా సర్వభ్రమనాశరూపమగు ఆత్మ సాక్షాత్కారము ఉపదేశముయొక్క విషయముకాదు. అది నిజాలయొక్క అనుభవమునకు మాత్రమే విషయమగును. అద్దానియందు శిష్యుని బుద్ధిని ప్రవృత్తమొన ర్చుటయే ఉపదేశముయొక్క ఫలమైయున్నది.

శాన్తం నిరస్త భయమాన విషాదలోభ
మోహాత్మదేహమనసేస్త్రీయచి త్రజాడ్యమ్
త్యక్వాహమక్షయమపాస్త సమస్త భేదం
నిర్వాణమేకమనమాసి తు మేవ యుక్తమ్. 38

భక్త్యాశ్చ శ్రవాసిష్ట మహారామాయణే వాల్మీకీయే దేవదూతోక్తే మోక్షోపాయేషు నిర్వాణప్రకరణే ఉత్తరాధి నిర్వాణయు క్త్యుపదేశ వర్ణనం నామ ఏకత్రింశః సర్గః || 31 ||

ఓ రామచంద్రా! కావున, అహంకారమును ద్యుజించి భయ, అభిమాన, విషాద, లోభ, మోహములను బారద్రోలి, దేహేంద్రియమునన్నిటాదుల జడత్యము లేక, కాంతుడై, సమస్తభేద కూస్యమై, అక్షయమై, ఏకమై, అజమై, నిర్వాణరూపమైతి బ్రహ్మమై సమాధియందుండుటయే యుక్తమైనది

ఇది శ్రీవాసిష్ఠ తాత్పర్య ప్రకాశికయందు నిర్వాణప్రకరణమున సుత్రార్థమున నిర్వాణయుక్త్యపదేశ వర్ణనమును ముప్పదియొకటవ సర్గము 1811

ద్వాత్రింశః సర్గః

[సాధుసంఘముపచ్ఛాత్త్ర విచారాభ్యాసకాలినః,

మోక్షోఽత్రావశ్య భావిత్యాత్వాయత్త ఉపపాద్యతే.

సాధుసంగము, సచ్ఛాత్త్రముల విచారణ, తదను సారము ఆభ్యాసము గల మనుజునకు మోక్షము తప్పక తనయధీనమే యైయుండునని యిచట వర్ణింపబడుచున్నది.]

శ్రీవాసిష్ఠ ఉవాచః—

యదా చితిః ప్రసరతి తదాహన్తా జగద్భ్రమః

అసదేవాభ్యుదేతీవ స్పన్దాదపి చ వాయుతా.

1

శ్రీవాసిష్ఠః— ఓ రామచంద్రా! అవిద్యావృత్తమును చైతన్యమెరుడు విషయములందు గాఢించుచున్నదో, అప్పుడు, చలనముచే వాయువువలె, అసద్రూపమేయగు అహంకారాది జగద్భ్రమ సుదయించుచున్నది.

ఉదితోఽపి న భేదాయ బ్రహ్మరూపత్వవేదనాత్

పరమాయ త్వస్థాయ జగచ్ఛబ్దార్థభావనాత్.

2

అట్లుదయించినప్పటికిని, బ్రహ్మరూపభావనచే అజగద్భ్రమ దుఃఖమును గలిగింపకయుండును. కాని జగత్తుయొక్క శబ్దార్థభావనచే నది మహావరమును గలుగజేయును.

రూపానుభవమూదతే చక్షుఃప్రసరణాద్యథా

చితిః ప్రసరణా తద్వజగద్విభ్రమమాస్థితా.

3

నేత్రము ప్రసరించినమాత్రముచే రూపానుభవమును గ్రహించునట్లు, చైతన్యము ప్రసరణ మాత్రముచే జగద్భ్రమరూపమున స్థితికొందియున్నది.

యాసౌ ప్రసరతి వ్యర్థం చేత్యాభావాన్న సా సతీ

అనత్కథం ప్రసరతి వన్ధ్యాపుత్రః క్వ సృత్యతి.

4

యథార్థముగ, కూటస్థచైతన్యమునకు గభునాగమములు లేకపోవుటచేతను, పరమార్థమున విషయములయొక్క అభావముచేతను, చైతన్యముయొక్క అభావముచేతను, చైతన్యముయొక్క యా విషయములందలి వ్యర్థమును ప్రసరణ యేదిగలదో, అది, అనత్యైయైయున్నది. పిల్లమనిన, వంధ్యా పుత్రుఁ డెచట నాట్లయ్యుడుచున్నాడు!

అయం త్వనుభవాదేవ ముద్ధే వానుభవస్థితః

అసదేవాసనుభవస్వయమర్భకయతు వత్.

5

ఈ చిత్తుయొక్క ప్రసరణము అనుభవముచేతనే సిద్ధించుచున్నది. కాని, ఆ అనుభవము విద్యచే బాధితమగుటచేతను, అసత్పదార్థమును గూర్చిన అనుభవముయొక్క అభావముచేతను, బాటుని యొక్క పిశాచమునుగూర్చిన అనుభవమువలె ఆ చైతన్యప్రసరణము మిథ్యయే యైయున్నది.

అహంభావోఽపి దుఃఖార్థమహమిత్యేవ వేదనాత్

అవేదనాన్నాసామతః స్వాయతే బసముక్తయే.

6

ఈ ప్రకారముగనే లోన 'అహంభావ'ముయొక్క ప్రసరణమునుగూర్చియు నెఱుంగవలెను. ఎట్లనిన అహంభావముయొక్క అనుభవము దుఃఖమునే గలిగించు సన్నది. అనహంభావనచే ఆ అహం భావము నశింప మోక్షమగును జనించుచున్నది. ఇవిధమున ఒంఁగి మోక్షములు జీవునకుఁ దన యధీన ముననే యున్నవగును.

తద్ధ్యానం స సమాధిర్వా యదవేదనమాసితమ్

అజడానాం జడమివ సమం శాంతమనామయమ్.

7

అజడములగు మనోబుద్ధ్యాది సమస్తపదార్థములయొక్క, జడమైన శిలాదులవలె వేద్య, వేదన భావరహితమై, నిశ్చలముగను, సమముగను, శాంతముగను; నిర్వికారముగను, యేకముగను చిద్రూపు మననలకొనియుండు స్థితియే ధ్యానమని లేక సమాధియని చెప్పబడును.

ద్వైతాద్వైతసముద్భేదైర్వాక్యసందర్భవిభ్రమైః

మా విషేదత దుఃఖాయ విబుధా అబుధా ఇవ.

8

ఓ పండితులని తలంచు వాడులారా! మీరు అజ్ఞానులవలె ద్వైతాద్వైతవికల్ప జాలము చేతను, వివిధ కలహరూపములల వాగ్విభ్రమములచేతను వ్యర్థముగ కంఠకోషణము గావించుకొన కుండు. శుద్ధ చిద్రూపముననే స్థితికొందియుండుండు.

అసదాశ్రయతే దుఃఖా స్వప్నవద్దసవాసనః

రూపాలోకమనస్కారాస్సంకల్పరచితానివ.

9

ఘనీభూతములగు వాసనలతో గూడియుండు జీవుఁడు సంకల్పరచితములును, స్వప్న కుల్పములును, అనద్రూపములు సగు బాహ్యభృంశర విషయముల నాశ్రయించి దుఃఖమునుభవించు చున్నాఁడు.

దుఃఖం సదేవ నాశ్నాతి సుప్తవత్తనువాసనః

రూపాలోకమనస్కారాస్సంకల్పరహితానివ.

10

మాక్షు వాసనాయుక్తఁడగువాఁడు, సంకల్పరహితుడై, బాహ్యభృంశర విషయములను మిథ్యగా నెఱిగి, ప్రారబ్ధకర్మచే దుఃఖము విద్యమానమైయున్నది, సత్రంఁడు మనుజుఁడు దోహమొదలగువాని కాటును గుర్తించనట్లు, అదృశి ననుభవించకయే యుండును.

అత్యంతసతతామేత్య వాసనైవైతి ముక్తతామ్

దేశకాలక్రియాయోగాత్పిదాన్తే భావనామివ

11

పదార్థమును భావన, పొందునట్లు దేశ, కాల, క్రియా యోగముచే అనినూత్మును వాసన ము కర్తవ్యమును బొందును.

అత్యంతమతాం యాతా వాసనై వైతి ముక్తతామ్
పరాణు పరిణామేన ఖతాం భేదభ్రాదికా యథా. 12

ఆకాశమున మేఘ, భూమాదుల అతిసూక్ష్మములగు పరమాణువులు ఆకాశదూపత్వమును బొందునట్లు, అత్యంత సూక్ష్మమైనచో వాసనయే ముక్తిరూపత్వమును బొందును.

అహం భావనయా బోధే వాసనా భునతానవా
వివశ్చిత్సంగమాభ్యాసాత్పాణ్డిత్యమివ మూఢతా. 13

సంజ్ఞాభూతములకు సాంగత్య మభ్యసించు మర్యాదగా, క్రితముగ మూఢత్వము పొంది త్యరూపముగనట్లు, బ్రహ్మమందలి అహంభావనయొక్క యభ్యాసముచే వాసన సూక్ష్మముగను నన్ని క్రమముగ ముక్తిరూపముగను.

నాహమ స్తీహ మద్యుక్త్యా నిశ్చయోఽస్తః శమాత్మకః
జీవతో జీవతశ్చాస్తి సి రూఢబోధ ఇతి స్మృతః. 14

నేను వదించిన యుక్తినిబట్టి. ఏవడు ఇహలోకమునగాని, పరలోకమునగాని, నేను, శుద్ధ బ్రహ్మరూపుడనను నీయభ్యాసయోగముచే దాను 'అహం' శబ్దార్థరూపుడగు జీవుడు కాడను. నిశ్చయ మెపుడు గలిగియుండునో, అపు డట్టి కాంతస్వరూపుడగు మనుజుడు దృఢబోధరూపాడని చెప్పుటకును.

వాయకా ద్వస్త్వమివాత్రేదం జగదాది చ భాసతే
కోఽహం కథమిదం చేతి విచారేణైవ శామ్యతి. 15

వాయునందు, చలనములై ఈజగజ్జీవాదులేవి భాసించుచున్నచో అవి 'నే నెవడను, ఈ జగత్తెట్టిది, అను నీ ప్రకారమును విచారణచేతనే శమించుచున్నది.

నాహమిత్యేవ నిర్వాణం కిమేతావతి మూఢతా
సత్సజ్జమవిచారాభ్యామేతదాత్మవగమ్యతే. 16

'నేను దేహాంధ్రము మహాబుద్ధ్యాదిరూపుడను గాను, నిర్వాణరూపమును ఆత్మనే అని యింతమాత్ర మెఱుంగుటకుండు మూఢత్వమేమి? ఏలయునన, సత్సాంగత్య, శాస్త్రవిచారములచే నిట్టి జ్ఞానము శీఘ్రముగ నే గలుగుచున్నది.

క్షీయతే తత్త్వవిత్సజ్జాదహమిత్యేవ 2 స్థనమ్
అహోకేనేవ తిమిరం దివసేనేవ యామిసి. 17

ప్రకాశముచే అంధకారమున్ను, రేక, సగటిచే రాత్రియున్ను నశించునట్లు, తత్త్వజ్ఞాని యగు మహాత్ముని సాంగత్యముచే అహంభావమును బంధము తుయించిపోవు చున్నది.

కోఽహం కథమిదం దృశ్యం కో జీవః సిం న జీవనమ్
ఇతి తత్త్వజ్ఞ సంయోగాద్యావజ్జీవం విచారయేత్ 18

'నే నెవరు? ఈభృత్య మెట్టిది? జీవుడెవడు? ఆతని ప్రాణాదుల భారణయేమి? అను నీశీర్షిక! తత్త్వజ్ఞునియొక్క సాంగత్యముచే జీవిత(మాత్మ)పర్యంతము విచారణచేయు చుండవలయును.

జీవితం భువనం భాతి తతోఽహమితి నశ్యతి
తత్త్వమేకేన తజ్జార్క సేవనాత్సనిషేవ్యతామ్. 19

తత్త్వజ్ఞుడగు మహాత్ముని సేవనముచే, బ్రథమమున ఈజగత్తుజ్ఞానముచే నుజ్జీవింపమొనలు భాసిల్లును. పిమ్మట, అహంభావమును అంధకారము నశించును. అనంతర మొక్కణములో ఆత్మవస్తువు ప్రకాశించును. కావున ముముక్షువునకువాడు తత్త్వజ్ఞునియను సూర్యుని దర్శక సేవించవలయును.

యో యో బోధాతిశయవాంస్తం తం పృథగుపాస్వ భోః
సంగమే కథయోదేతి తేషాం వాదపిశాచికా. 20

ఓ రామచంద్రా! తత్త్వజ్ఞును లెనలెదు గలవో వారిని వేరుపఱచి నేర్పించుము. ఏలయునగా, నై యాయకాదుల సాంగత్యమున పరస్పర విరద్ధవచనములచే వాదమును విశాస ముదయించును.

వాదయత్సేవ్యభ్యుదితే బాలస్యేవ వివశ్చితః
యుక్తియుక్తములం ముఖ్యముదేత్యహమితి భ్రమః. 21

అట్టివాదమును పిశాచ ముదయించగనే శ్రుతివిబిద్ధమైనను తర్కయుక్తిచే యుక్తముగ ప్రతి పాదించఁబడు 'అహం'రూప చత్యక్ - తత్త్వమే (జీవత్త్వమే) ముఖ్యమనదనియు, అదియే తనకుఁ బోలుననియు, లోపింపఁజేసి (అంధగోలాలగులస్థాయముగ) అనర్థమును గఠిగఁజేయు ద్రుమ, బాలు నకువలె! సుడితునకును నుదయించును.

అతః ప్రత్యేకమేకాస్తే ప్రాజ్ఞః సేవేత పణ్డితమ్
ఏకీకృత్య తదుక్తాంసానన్యద్భ్యా విచారయేత్. 22

కాబట్టి, బుద్ధిమంతుడగువాడు ఒక్కొక్క తత్త్వజ్ఞునియొకరి సుడితుని సేవచే బ్రహ్మ నిగఁజేసి ఏకాంతమున వారిని బ్రష్టించి, వారుపదేశించు అర్థముల నన్నింటిని క్రోడీకరించి స్వబుద్ధిచే విచారించవలయును.

విచారయేత్తదు కర్మరం బుద్ధ్యా బుద్ధివివృద్ధయే
సర్వసంకల్పముక్తం య తత్సత్తన్మయతాం వ్రజేత్. 23

బుద్ధియొక్క సుద్ధికోటకును పృద్ధికోటకును వారు వదించు అర్థములను శ్రుతి, యుక్తి, స్వానుభవములద్వారా, మఱియు నితరవిద్వజ్జనులతోటి సంవాదముద్వారా, స్వబుద్ధిచే బాగుగ విచారించి సర్వసంకేప నివృత్తి గావించుకొని యాపిమ్మట నిదిధ్యాసనముద్వారా సర్వసంకల్పరహితముగ సద్రూపమైన బ్రహ్మమందు తన్మయత్వమును బొందవలయును.

వివశ్చిత్సంగమైర్బుద్ధిం సీత్వా పరమతీక్ష్ణతామ్
అజ్ఞానలలితా సై కా కణశశక్రియతామలమ్. 24

బుద్ధిమంతుడగువాడు తత్త్వజ్ఞుల సాంగత్యముచే బుద్ధిని మిగులతీక్ష్ణముగఁజేసి, అజ్ఞానము లరెను ముక్కలుముక్కలుగా ఖండించి వేయవలెను.

ఏహోఽర్థః సంభవత్యేవ తేనేదం కథయామ్యహమ్

స్వానుభూతం వయం బాలా నాసమజ్ఞనవాదిని.

25

తత్త్వజ్ఞుల సాంగత్యముచే జ్ఞానప్రాప్తియను ఈ ప్రయోజనము సంభవించును. కావుననే స్వానుభూతమును ఈ విషయమును నేను వదించుచున్నాను. మేము అసమంజసమైన వాక్యములఁ బలుకు బాలురముకాదు.

వోమోఽన్యువాహాదివిజృమ్భయేవ

తరజ్జభజ్యేవ మహాజలస్య

న యుజ్యతే నాపి చ నశ్యతీహ

నాశోదయా నిర్మననస్య కించిత్

26

మేఘము, మంచు, ఎండ మొదలగునవి విజృంభించుచుచే నాకాశమునకును, తరంగాదులు విజృంభించుటచే సముద్రమునకును, నొకింత యల్పప్రాప్తిగాని, ఇష్టనాశముగాని, కలుగనట్లు, సంకల్పరహితుఁడగు యోగిని, జాడ్యవహారములచే అనిష్టప్రాప్తిగాని, ఇష్టనాశముగాని, యొకింతైనను గలుగకుండును.

ఇదం హి సర్వం మృగత్వస్థికామ్యువ

న్నిరామయే బ్రహ్మణి శాస్త్ర ఆతతే

విచారితే నాహమితీహ విద్యతే

కుతః క్వ కస్మాన్మననాదివిభ్రమః.

27

ఇత్యాపి శ్రీవాసిష్ఠ మహారామాయణే నాల్మికీయే దేవహూతోక్తే మోక్షోపాయేషు

నిర్వాణప్రకరణే ఉత్తరార్ధే సత్త్వావబోధనోపదేశో నామ

ద్వాత్రింశః సర్గః || 32 ||

ఓ రామచంద్రా! నిర్వికారమై, పరిపూర్ణమై, శాంతమై, సర్వవ్యాపకమైనట్టి బ్రహ్మము యొక్క జ్ఞానముచే తీవ్రఁడు బుద్ధుఁడుకాఁగా, మృగత్వస్థాజలమువలె ఈ సమస్త జగజ్జీవాదులు, ఆత్మ (బ్రహ్మ) రూపుఁడగు తనకంటె వేఱుగ భాసించకయుండ నిడి నట్టి తత్త్వజ్ఞానికి మనవాదుల విభ్రమ మెట్లు, ఎచట నెందుల కుండఁగలదు?

ఇది శ్రీ వాసిష్ఠ తాత్పర్య ప్రకాశికయందు నిర్వాణ ప్రకరణమున నుత్తరార్ధమున సత్త్వావబోధనోపదేశమును ముప్పదిరెండవ సర్గము || 32 ||

త్రయత్రింశః సర్గః

[ఇహోపవర్ణ్యతే భ్రాన్తికల్పనా ప్రతికల్పనా

పరలోకచిత్తా చ సంవిత్ప్రసరవారణాత్.

భ్రాంతియొక్క కల్పన, దానికి ప్రతికల్పన; చైతన్య ప్రసరణముయొక్క నిరోధముచే పరలోకమును వ్యాధియొక్క చికిత్స యిచట పరింపఁబడుచున్నది.]

శ్రీవాసిష్ఠ ఉవాచః—

స్వపారుషేణ స్వధియా సత్సంగమవికాసయా

యది నానీయతే జ్ఞత్వం తదుపాయోఽస్తి నేతరః.

1

శ్రీవాసిష్ఠఁడు:— ఓ రామచంద్రా! అధికారయోగ్యముగు శరీరమును బొందియు, మను జాఁడు పురుషుఁడయియుచేతను, సత్సంగత్యముద్వారా వికసించినట్టి స్వబుద్ధిచేతను, ఆత్మజ్ఞానమును బొందనిచో నిక (దానిబొందుటకు) మఱియొకయూపాయ మెద్దియు నాతనికి లేదు.

స్వం కల్పితం కల్పితం చ ప్రతికల్పనయా స్వయా

తదేవాన్యత్వమాదత్తే విషత్వమమృతం యథా.

2

చైద్యశాస్త్రోక్తముగు ప్రతికల్పనచే కష్టము మరణహేతుత్వమును వదిలి, అమృతరూపత్వముఁ జెందునట్లు, తనయొక్క అధ్యాత్మికాస్త్రీయ ప్రతికల్పనచే, అశాస్త్రీయములును, కల్పితములునుగ నమస్త వాసనా, అవిద్యాజగదాదులు బంధన హేతుత్వమును ద్యజించి మోక్ష హేతుత్వమును ధరించు చున్నవి.

కల్పనా చాకల్పనాన్తా ముక్తతా యదకల్పనమ్

ఏతచ్చ భోగసంత్యాగపూర్వం సిద్ధతి నాన్యథా.

3

కల్పన లన్నియుఁ బూర్ణముగ నశించువఱకును ప్రతికల్పన యొనర్చుచునే యుండవలెను. ఏలయనిన, సర్వ కల్పనారహితస్థితియే ముక్తియగును. అట్టి స్థితి భోగత్యాగమునకుఁ బూర్వ మెన్న టికిని గలుగ నేరదు.

వచసా మనసా చాన్తః శబ్దార్థావవిభావయన్

య ఆస్తే వర్ధతే తస్య కల్పనోపకమః శన్తః.

4

శ్రవణ మననములచే ఆత్మతత్త్వమును నిశ్చయించి వాక్కుచేతను, మనస్సుచేతను లోన పదార్థములను భావించుకుంటుండును ప్రతికల్పన నభ్యసించు వానికి, అట్టి వాఙ్మనంబుల నిరోధముచే కల్పనయొక్క శమనము మెల్ల మెల్లగ వృద్ధిఁబడును.

వర్జయిత్వాహమిత్యేవ నావిద్యా నీతరాత్మికా

శాస్తే త్వభావనాదస్మి న్నాన్యో మోక్షోఽస్తి కశ్చన.

5

తదుపరి (అహంభావనయను ప్రతికల్పనద్వారా) అహంభావమును వర్జింపవలయును. ఏల యనిన, అహంభావముకంటె వేఱుగు అవిద్యలేదు. ఇట్లు, అహంకారము బాధితముకాఁగా, సర్వభావనా రాహిత్యముచే తత్త్వసాక్షాత్కారమువయించుటఁబట్టి, అదియే మోక్షస్థితియగును. అంతకంటె వేఱుగ మోక్ష మెద్దియునులేదు.

అహంభావమథాదేహం కించిచ్ఛ్చియసి నశ్యసి

జగదాదిరుచి నస్మిం స్త్యక్తే శాశ్వతసి సిద్ధసి.

6

తత్త్వసాక్షాత్కారానంతరమున్న పూర్వకాలిక జగజ్జీవాది భావమునందుఁ బ్రతియోగముఁ
డనై, స్థూలదేహపర్యంత మొకింగ అహంభావము నాశ్రయించినవో నశించుదువు. (నంసారదుఃఖమున
తపించువు) అట్టి అహంభావమును త్యజించుటయును ప్రతికల్పన యొనర్చినవో శాంతిని, నిరతికాయా
నందస్వరూప సిద్ధిని బడయగలవు.

అచేతనాదిదం సర్వం సదేవానదివస్థితమ్

శాంతం యస్యోపలస్యేవ సమస్తస్మై మహాత్మనే.

7

బహిర్యుఖమృత్తిచే గాంచకుండుట యను ప్రతికల్పననే నెవని కీసమస్తజగత్తున్న, ఉన్నదై
నను అసత్తుగను, శిలవలెఁ బ్రకాంతముగ నున్నట్లును దోచునో, అట్టి మహాత్మునకు సమస్కారము.

అచేతనాదిదం సర్వముపలస్యేవ శామ్యతి

గూన్యాఖ్యాతః పరా లీనచిత్తస్య చిత్త్యభావనాత్.

8

పరబ్రహ్మమున లీనమైనట్టి చిత్తముగలవాఁడును, దృశ్యశూన్యఁడునునగు వానికి చిత్తము
యొక్క బహిర్యుఖమృత్తును లేనందువలనను, ఆభ్యంతరమునఁ బైతస్యభావనతోఁ గూడియుండుటచేతను
ఈ జీవజగదాది సమస్త ప్రపంచమున్న శిలవలెఁ బ్రకాంతముగ చున్నది.

ఇదమస్త్యథవా మాను చేతితం దుఃఖవృద్ధయే

అచేతితం సుఖాయ స్తరచేతనమచేతనాత్.

9

'ఇది నాకుండుగాక, ఇది నాకు లేకుండుగాక' అను ఈ కల్పన దుఃఖమును వృద్ధిజేయును.
బ్రహ్మకారభావనచే చిత్తముయొక్క నిరోధ (దృశ్యాదర్శన) రూపముగ ఆభ్యంతరగ ప్రతికల్పన
సుఖమునే కలుగఁజేయును.

ద్వా వ్యాధి దేహీనా ఘోరవయం లోక స్తథా పరః

యాభ్యాం ఘోరాణి దుఃఖాని భుక్తౌ సర్వైర్హి పీడితః.

10

జీవున కిహలోక, పరలోకములను రెండు మహాఘోరావ్యాధులు గలవు. వానివలన ఆభ్యా
త్మకాది సమస్తపాపములచేఁ బీడితుడై యాతఁడు మహాదుఃఖముల ననుభవించుచున్నాఁడు.

ఇహలోకే యతస్తే జ్ఞా వ్యాధౌ భోగైర్దురాషడ్ధైః

అజీవితం యథాశక్తి చికిత్సా నాపరామయే.

11

అజ్ఞులగువారు, ఇహలోకమునకుఁ జెందిన, ఆకలి, దప్పిక మున్నగువ్యాధుల శమనమునకై
అన్నపానాది దుష్టేషధములచేఁ ఆ జీవితము యథాశక్తి ప్రయత్నించుచున్నాడు. గాని, జనన మరణ
సరకాదిరూపముగ పరలోకవ్యాధి నివారణకై యత్నించుటలేదు. ఏలయునన, భోగాదులు వాని యా
షధములు కానేరవు.

పరలోకమహావ్యాధౌ ప్రయతస్తే చికిత్సనమ్

శమనత్సజ్జబోధాభ్యైరమృతైః పురుషోత్తమైః.

12

ఉత్తమ పురుషులు శమము, సత్సంగశ్రద్ధము, జ్ఞానము అమృతతత్త్వములగు బౌషధము
లచే పరలోకరూపముగ మహావ్యాధియొక్క చికిత్సకై ప్రయత్నించుచున్నారు.

పరలోక చికిత్సాయాం సావధానా భవన్తి యే

మోక్షమార్గమపేచ్ఛాయాం శమశక్త్యా జయన్తితే.

13

అపద్యములగు భోగములను ద్యజించుటద్వారా, మఱియు సత్సంగాది బౌషధ సేవనము
ద్వారా పరలోకమును వ్యాధియొక్క చికిత్సయందెవరు సావధానరై యుండునో, అట్టివారు శమమును
బౌషధముయొక్క శక్తిచే మోక్షమార్గమును గూర్చిన మహాభిలాషయుండు నిజయును గాంచుదురు.

ఇహైవ సరకావ్యాధేశ్చికిత్సాం న కరోతి యః

గత్వా నిరాషధం స్థానం సరుజః కిం కరిష్యతి.

14

ఈ మనుష్యజన్మయందున్నపుడే సరకమును పరలోకవ్యాధికి చికిత్స యెవఁడు గావించు
కొనఁడో, అట్టివాఁడు సత్సంగ కాస్త్రాద్యౌషధములులేని సరక స్థావరాదిస్థానములకు రోగసహించి
జని, యేమి చేయఁగలఁడు?

ఇహలోక చికిత్సాభిరీవితం యాతు మా త్మయమ్

ఆత్మజ్ఞానాషడ్ధైర్భాః పరలోకశ్చికిత్సృతామ్.

15

ఓ అజ్ఞాను లారా! ఇహలోకమునకుఁ జెందిన ఆకలి, దప్పిక మున్నగు వ్యాధులయొక్క
భోగాదిరూప చికిత్సలందు మీ జీవితమును నశింపఁజేయును. ఆత్మజ్ఞానమును బౌషధములచే
పరలోకవ్యాధికి, చికిత్సయొనర్చుకొనుఁడు!

ఆయుర్వాయుచలత్ప్రతలవామ్ముకణభజ్జురమ్

పరలోకమహావ్యాధిర్యత్నేనాశు చికిత్సృతామ్.

16

నాయువుచేఁ జలించఁబడు పత్రముపైనున్న యల్పజలబిందువునరై ఆయువు మిగుల తడ
భంగురమైనది. కావున సత్సంగాది యత్నములచే పరలోకమును మహావ్యాధికి వెంటనే చికిత్స గావించు
కొనవలయును.

పరలోకమహావ్యాధౌ యత్నేనాశు చికిత్సితే

ఇహలోకమయో వ్యాధిః స్వయమాశూపశామ్యతి.

17

యత్నముచే పరలోకమును మహావ్యాధికి శీఘ్రముగ చికిత్స గావించఁబడినవో, ఇహలోక
మునకుఁజెందిన వ్యాధి తనంతట నదియే శీఘ్రముగ శమించిపోవును.

సంవిన్యాత్రం విదుర్జన్మం తస్య ప్రసరణా జగత్

పరమానాదరేవ్యస్తి తచ్చైలశతవిస్తరమ్.

18

జీవుఁడు పైతస్యమాత్రుఁడనియే చెప్పుటలేదు. ఆతని ప్రసారమే జగత్తు ఆ పైతస్యము
చరణాబువునందును వ్యాపించియుండుటచే అనేక జర్వతాదుల విస్తారముతోఁగూడిన జగత్తు పరమాబువు
నందును గలదు.

యత్సంవిదః ప్రసరణం రూపలోకమనాంసి తత్

వ్యోమస్యేవానుభూయన్తే నాతః సత్వో జగద్భుమః.

19

చైతన్యముయొక్క ప్రసరణము (బహిర్ముఖత్వముచే విస్తరణము) యేదిగలదో, అదియే బాహ్యపదార్థ రూపమునను, కామసంకల్పాది అభ్యంతర మానసిక పదార్థరూపమునను, చిదాకాశమున యనుభూతమగుచున్నది. కావున, జగద్రూప సత్యమైనదికాదు.

ప్రలయేష్వపి దృష్టేషు జగద్రూపాశ్చాశ్చిభ్రమః

న నశ్యతి న జాయేత బ్రాహ్మమాత్రైకరూపిణః.

20

కేవలము బ్రాంతిమాత్రస్వరూపము గలదగుటచే (మిథ్యయగుటచే) ఈ దృశ్యజగత్తమ విభ్రమము అనేకప్రభయములచేతన నశించుటలేదు. అనేక సృష్టులచేతన జనించుటలేదు.

భోగవజ్కార్తవే మగ్న ఆత్మా నోత్తర్యతే యది

స్వపారుషచమత్కృత్యా తదుపాయోస్తి నేతరః.

21

భోగమును పంక సముద్రమున మునింగియున్న తన ఆత్మ నెనడు స్వకీయ పురుషప్రయత్నముయొక్క చమత్కారముచే నుద్ధరింపఁజేసి, అట్టివానికిదన యాత్మోద్ధరణమున మఱియొక యపాయ మెద్దియును లేదు.

అజితాత్మా జనో మూఢో రూఢో భోగై కకర్దమే

అపదాం పాత్రతామేతి పయసామివ సాగరః.

22

సముద్ర మనేకనదీ జలంబులను బాత్రమగునట్లు, ఇంద్రియ జయములేనివాఁడును, కేవలము భోగమును పంకమున నిమగ్నుడైనవాఁడు నగు మూఢుడనేక అపదలను బాత్రుడగును.

జీవితస్య యథా బాల్యం దృష్టం ప్రాథమకల్పికమ్

నిర్వాణస్య తథా భోగసంత్యాగో రాగశాన్తిదః.

23

అయువుయొక్క మొదటి నియమము బాల్యావస్థయైనట్లు, రాగాదుల శమనమును గలుగఁ జేయునట్టి భోగత్యాగము నిర్వాణముయొక్క ప్రథమ నియమమై యున్నది.

తజ్జన్య జీవితనదీ సకల్లోలాన్యసంధ్రమా

సమం వహతి సామ్యైవ చిత్రసానేవ నీరసా.

24

జ్ఞానియొక్క జీవితము నది సముద్రమునను తరంగములతోఁ గూడుకొనియున్నను, చిత్రమందు లిఖింపఁబడిన రసహీనమగునదివలె సంభ్రమములేకయు, సామ్యముగను బ్రవహించును.

అజ్ఞ జీవిత సద్యాను రసనాత్మ్యనభీషణః

అవరా వృత్తివిఘ్నో భక్తగ్లోలాః సహవాహినః.

25

అజ్ఞానులయొక్క జీవితమును నదులు ధ్వనిచే మిగుల భయంకరములై, కానాది వృత్తులను అవరములచే విఘ్నభయముయొనరినట్టి తరంగములతోఁ గూడి ప్రవహించును.

సర్గవర్గాః ప్రవల్లన్తి సంవిత్ప్రసరలేశకాః

ద్వీచన్ద్రబాల వేతాలమ్ముగామ్ముస్వప్న మోహవత్.

26

అనిచారముచే అజ్ఞానికి చైతన్యముయొక్క లేశమాత్ర ప్రసరణరూపములగు స్వప్నసమాహములు, రెండు చంద్రులఁగూర్చిన భ్రమవలెను, బాహ్య లేశమువలెను, ఎండమావుల జలమువలెను, స్వప్నవిమోహమువలెను భ్రమచే ప్రసరించుచున్నవి.

సంవిద్యారితరక్తాఘాభాన్తి సర్గాః సహస్రశః

విచారితా స్వసత్త్వానే సత్త్వాస్వసభవభ్రమాత్.

27

చైతన్య సముద్రముయొక్క తరంగ సమాహములగు అనేక సృష్టులెవ్వి భాసించుచున్నవో, అవి (తత్త్వ) విచారముచే అసత్యములును, భ్రమానుభవముచే సత్యములును నగును.

జగన్న్యాకాశకోశేఽపి సంవిత్ప్రసరణభ్రమాత్

సనీవాప్యనుభూయన్తే న తు సత్త్వాని తాని తు.

28

ఈ ప్రసీదముగు భూతాకాశమందును, చైతన్య ప్రసరణముయొక్క భ్రమచే గంధర్వనగరాది జగత్తులు సత్యమైనవివలె ననుభూతమగుచున్నను, యథార్థముగ సత్యమైనవి కావుగదా!

సంవిద్వికాసపయసో బుద్ధుదః సర్గవిభ్రమః

అహ మిత్యాదిసద్భావవికారాకారరూపవాన్.

29

అహంభావాది పదార్థముల వికారములచే రూపవంతమైనట్టి యాస్పృష్టియొక్క భ్రమ, చైతన్యప్రసరణమును జలముయొక్క బుద్బుదమైయున్నది.

సంవిన్నిర్వాణమజగత్సంవిదున్మీలనం జగత్

నాన్తర్న బాహ్యం నాసత్యం న సత్యం సర్వమేవ తత్.

30

చైతన్యముయొక్క యంతర్ముఖమగుటయే సమస్త జగత్తుయొక్క నిష్పత్తిరూపమగు నిర్వాణము. చైతన్యముయొక్క బహిర్ముఖ మగుటయే (ప్రసారమే) యీ జగత్తు, యథార్థముగ, చైతన్యము అభ్యంతరముకాదు. బాహ్యముకాదు, అసత్యముకాదు, సత్యముకాదు, (అధిష్టానదృష్టిచే సమస్త మదియే యైయున్నది.

చిద్రూపమజమవ్యక్తమేకమవ్యయమీశ్వరః

స్వత్వభావత్వరహితం బ్రహ్మ శాంతాత్మభాదపి.

31

బ్రహ్మము చిద్రూపమై, అజమై, అవ్యక్తమై, అద్వితీయమై, నాశరహితమై, ఈశ్వర స్వరూపమై (సర్వశక్తివంతమై), మనోబుద్ధ్యాదిరహితమై, శాంతమై, ఆకాశమకంఠెను నిర్మలమై యున్నది.

బ్రహ్మణో నిఃస్వభావస్య సర్గసంవేదనే స్వతః

స్పృహనే పవనస్సేవ కారణం నోపయుజ్యతే.

32

స్వభావరహితమగు బ్రహ్మముయొక్క స్వయముగ సృష్టిరూపమున స్పృహించుటయందు, వాయువుయొక్క చలనమునందువలె కారణ మెద్దియును లేదు.

స్వప్నానుభవవద్రాన్తిన్ద్రహృజౌ బ్రహ్మవీచయః

సర్గతా వస్తుతత్త్వత్ర స స్వప్నో న చ సర్గతా

33

స్వస్థమయొక్క యనుభవమునలె బ్రహ్మమును సముద్రం దశక స్పృష్టిరూప తరంగములు
భ్రాంతిరూపములై యెయున్నవి. వాస్తవముగ స్వస్థమగుగాని, స్పృష్టిగాని లేనవే యగును.

ఏకమేవ నిరాభాసమచిత్తమజడం సమమ్

స సన్నానమ్ సదసదిదమవ్యయమద్వయమ్.

84

పరమాత్మయగు బ్రహ్మము, ఏకమై, ఆభాసరహితమై, చిత్తధర్మ వర్జితమై, జడత్వరూపుమై
సర్వత్రసమరూపమై, సత్తుగాని, అసత్తుగాని, సదసత్తుగాని కానిదై, అవ్యయమై, అద్వయమై యొప్పు
చున్నది.

యథాస్థితస్త్వేవ సతో యస్యాసంవేదనాత్మకమ్

సంవిత్ప్రళయనం జాతం తమాహుర్మునిస త్రమమ్

85

ఎవడిట్టి బ్రహ్మరూపముతో నీతిగల్గియుండునో, ఆతని చిత్తము అంతర్ముఖమై, దశ్య
స్ఫురణలేనిదై, ప్రశాంతతత్త్వము నొందినదేయగును. మఱియు, సట్టివాడే మునిస త్రముఁడని శ్రేష్ఠానఁ
బడును.

సతోఽపి మృన్మయస్త్వేవ యస్యాసంవేదనాత్మకమ్

సాహం జగద్విగలితం తమాహుర్మునిస త్రమమ్.

86

ఎవఁడు దిద్దనూనుఁడైయున్నను మృత్తికాప్రతిమవలె, దృశ్యవేదనారహితుఁడై పలుగునో,
ఏవని దృష్టియందు (అనకాంభాసనచే) అకాంభాస సహితముగ ఈ జగత్తంతయు విలీనమైపోవునో,
ఆతఁడే మునిశ్రేష్ఠుఁడని వచించబడును.

యథా శామ్యత్యసంకల్పాత్సంకల్పనగరం తథా

వేదనోత్థం జగదహం చితి శామ్యవేదనాత్.

87

సంకల్పముచే నుత్పన్నముగు నగరము సంకల్పాభావముచే నెట్లు శమించునో, అట్లే, దృశ్య
వేదనముచే నుత్పన్నముగు, అకాంభాససహితముగు ఈజగత్తు, దృశ్యవేదనములేమి శమించిపోవుచున్నది.

స్వభావవర్జం శబ్దార్థాః సర్వ ఏవ సహేతుకాః

స్వభావస్య తు యో హేతుర్ముక్తిస్తదనుభావనమ్.

88

గమస్తవస్తువులందును ఆనుగతమైయున్న స్వభావరూపముగు జడత్వవేదిగలనో, అదియే
మూలావిద్య. దానిని వదిలి, తక్కిన సమస్తవదాంధములును సహేతుకములైయున్నవి. ఆ స్వభావము
యొక్కయు హేతువు, (సాక్షిరూపముచే సాధకముగు ఆత్మ) ఎయ్యదిగలనో, అట్టి ఆత్మయొక్క ఆ
భవము గణిగియుండుటయే ముక్తి.

స కస్యచిత్తద్వారస్య స్వభావోఽస్తీహ కశ్చన

మహాచిదమ్బుద్రవతాః సర్వా ఏవానుభూతయాః.

89

వాస్తవముగ ఏ పదార్థమునకును ఏస్వభావమున్ను లేదు: సమస్త అనుభవములున్ను, మహా
చైతన్యమును సముద్రముయొక్క ఏదత్వరూపములే యగును.

మహాచిదనిలస్పందా ఏతా ఏవానుభూతయాః.

ఏతాస్తా బ్రహ్మగగనశూన్యతా ఇతి బుద్ధ్యతామ్.

40

ఈ యనుభవములన్నియు మహాచైతన్యమును వాయువుయొక్క చలనములే అయియున్నవి.
మఱియు, వీనినన్నింటిని బ్రహ్మమును ఆకాశముయొక్క శూన్యత్వముగ నెఱుంగనగును.

వాతస్పందా వివాభిన్నా బ్రహ్మసర్గా విభిన్నతా

తయో న్నైవసత్యా స్వభావై స్వే స్వమరణోపమా.

41

వాయువు, అద్దాని చలనమునలె, బ్రహ్మము, స్పృష్టి అభిన్నరూపములైయున్నవి. వాని
భేదము స్వస్థమందలి నిజమరణమువలె భ్రాంతిరూపమై, మిథ్యయై యున్నది.

భ్రాన్తిస్తు తావత్తత్త్వవిచారో యావదస్ఫుటః

విచారే తు స్ఫుటే భ్రాన్తిర్బ్రహ్మతామేవ గచ్ఛతి.

42

ఆత్మతత్త్వమునుగూర్చిన విచారము స్పష్టము కానంతవఱకు ఈ భ్రాంతి యుండియే
యుండును. ఎట్లదట్టి (ఆత్మ సాక్షాత్కారరూప) విచారము స్పష్టమగునో, అట్లుభ్రాంతియు బ్రహ్మ
రూపమునే చెందును.

భ్రాన్తిస్త్వసత్యా వస్తేవ ప్రేక్షయాతో న లభ్యతే

శశశ్శజ్జవదత్యచ్ఛమతో బ్రహ్మేవ శిష్యతే.

43

భ్రాంతియందు సత్యాస్పృశిరూపముగు అంశమేదిగలనో, అదియే బ్రహ్మరూపత్వమును
జెందును. తద్విన్నమైనది శశశ్శంకమువలె అవస్తవై తత్త్వవిచారముచే లభించకయుండును. కావున
నపుడు ఆరినిర్మలముగు బ్రహ్మమే శేషించును.

అనాదిమథ్యాన మనస్తమచ్చం

సమం శివం శాశ్వతమేకమేవ

సర్వాం జరామోహావికార భార

భ్రాన్తిం విముచ్యామృత భావమేహి.

44

ఇత్యాశ్చ శ్రీవాసిష్ఠ మహారామాయణే వార్మికియే దేవదూతో కే మూర్ఖో
సాయేషు నిర్వాణప్రకరణే ఉత్తరార్ధే సత్యాగ్రోవన్యాసయోగో నామ

ప్రథమ స్కంధః సర్గః 138

ఓరామదండ్రా! నీవు దేహసంబంధముచే సంప్రాప్తించు సమస్త జరామోహాది వికారభార
రూపముగు భ్రాంతిని విడనాడి, అది మధ్యాంతరహితమై, అనంతమై, నిర్మలమై, సమమై, శివరూపమై
కాశ్వతమై, ఏకమైనట్టి బ్రహ్మకాశభావమును బొందుము.

ఇది శ్రీవాసిష్ఠతాత్పర్య ప్రకాశికయందు నిర్వాణప్రకరణమున నుత్తరార్ధమున
సత్యాగ్రోవదేశయోగమును ముప్పదిమూడవ సర్గము 138

చతుష్త్రింశః సర్గః

[దృష్టస్థి జగత్తస్య దర్శనాదేవ సంతయః
ఇది యత్రస్తుతం తస్య వర్ణ్యస్తేఽత్రోపపత్తయః.

జగత్తు దృష్టి స్థితి మాత్రమేయైస్తుది. దానిని (జగత్తును) గాంభకపోవుటచే నయ్యది నశించునను నివృష్యమున యుక్తులు వర్ణింపఁబడుచున్నవి.]

శ్రీవసిష్ఠ ఉవాచః—

ప్రాప్తేషు సుఖదుఃఖేషు యో నశ్యతి స నశ్యతి
యో న నశ్యత్యనాశోఽసావలం శాస్త్రోపదేశనః.

1

శ్రీవసిష్ఠుడు. — ఓరామచంద్రా! ప్రాప్తించు సుఖదుఃఖములందు (జాత్యజ్ఞానజ్ఞేయరూప మగు త్రిపుటియందు) యేది నశించునదైయున్నదో, అది యెపుడును నశించునదేయగును. ఏది నశించక యున్నదో, అట్టి సాక్షిరూపముగ విద్యమానమైయుండు ఏకమగు ఆత్మ యెన్నఁడును నశించకయే యుండును. అదియే త్రిపుటికంటె వేఱగు నాశరహితమైన ఆత్మ- ఇదియే శాస్త్రసారము. ఇంతకంటె సధికముగ శాస్త్రోపదేశములతోఁ బనిలేదు.

యస్య చేచ్ఛద్దయస్తత్ర సన్యవశ్యం సుఖాదయః
తే చేత్సమ్యక్కిత్వస్తే పూర్వమిచ్ఛేష ముచ్యతామ్.

2

ఎవనికి ఇచ్ఛ యుదయించునో, వానికి అవశ్యము సుఖదుఃఖాలుండును. (ఇచ్ఛార్హితుఁ డగు ఆత్మజ్ఞాని కవియుండవు) అట్టి సుఖదుఃఖాదుల వికల్పభాగుగ, కేయఁడలంచునో మొమ్మెదలు ఇచ్ఛను దృఢింపవలయును.

అహం జగదిదం భ్రాన్తిర్నాస్త్యేవ పరమే పదే
ఇదం శాస్త్రమనాలమ్బం సర్వం నిర్వాణమవ్యయమ్.

3

శుద్ధమగు పరమపదమున, అహంభావముయొక్కగాని, జగత్తుయొక్కగాని, ఇచ్ఛాదుల యొక్కగాని భ్రాంతి లేనేలేదు. ఇది యంతయు సదా శాంతమై, నిరాధారమై, అవ్యయమై, నిర్వాణ రూపమైనట్టి చిదాకాశమే అయియున్నది.

అహం బ్రహ్మ జగచ్ఛ్రీతి శబ్దసంభ్రమవిభ్రమః
సర్వస్మిన్భ్రాంత ఆకాశే కేన నామోపకల్పితః.

4

అహం (నేను) బ్రహ్మము, జగత్తు—ఈమున్నగు శబ్దముల భ్రమ నెవరో, సర్వాత్మకమై శాంతమైనట్టి చిదాకాశమునఁ గల్పించిరి.

నేహోన్యహం న చ జగన్న చ బ్రహ్మదిశ్చభా
శాస్త్రస్యైకస్య సర్వత్వాత్కర్తా భోక్తేహ కః కుతః.

5

ఈ చిదాకాశరూపముగు ఆత్మయందు, అహంభావముగాని, జగత్తుగాని, బ్రహ్మముమొదలగు శబ్దముల ప్రవృత్తిగాని లేదు. శాంతమై, ఏకమై, సర్వాత్మకమైనట్టి ఆ యాత్మకు, కర్తృత్వ భోక్తృత్వము లేట్లు. ఎచట సంభవించగలవు.

ఉపదేశ్యాతిశాయిత్యాత్సర్వాపహ్నవ ఏవ చ

కృతోఽయం స చ సత్యాత్మా తపవాహం విశిష్యతే.

6

సమస్తముయొక్క అపలాపము (నిషేధము) గావించఁబడ ఆ మిథ్యాపదార్థములన్నింటి కంటెను బు మైయుండుటఁబట్టి, ఉపదేశ్యవస్తువైన సత్యముగు ఆత్మయే కేవలమయియున్నది.

అగ్రససిద్ధసంచారో జ్ఞాయతే నాపి దారుణః

యథైకపార్శ్వసంనుప్తసరః స్వప్నాభ్రగర్జితమ్.

7

ఎదుట నున్నప్పటికిని సిద్ధులయొక్కయు, విశాచాదులయొక్కయు సంచారము భయంకర మైనను గానుపించనట్లును శయ్యయొక్క యొకభాగమున నిద్రించుచున్న మనుజుని స్వప్నముందలి మేఘగర్జనము దారుణమైనను అన్యవశు వినిపించనిదై లేనిదేయగునట్లును, ఈ జగత్తున్న ఎదుట నున్నను, దర్శించనంతమాత్రముచే శమించుచున్నది.

జ్ఞప్తానాసి యతనేన సిద్ధచారో న లక్ష్మ్యతే

స్వభావ ఇతి సర్వేణ జ్ఞప్తో హ్యనుభూయతే.

8

తన జ్ఞప్తియందు లేదు గనుకనే మనుజునకు సిద్ధాదుల సంచారము గానుపించుటలేదు. తను జ్ఞప్తియందున్నట్టి పదార్థములే సర్వమును అనుభవించుచుండుట స్వభావ ప్రసిద్ధమైయున్నది.

జ్ఞపిరపౌత్మభూతైవ సర్వం భాతి హి తన్మయమ్

తస్మాత్సాహం జగత్సర్వమభిన్నం పరమాత్మనః.

9

వాస్తవముగ జ్ఞప్తి (జ్ఞానము) ఆత్మరూపమైయున్నది. మఱియు, సమస్తము జ్ఞప్తి మయమై భాసించుచున్నది. కాఁబట్టి, అంకారసహితముగ ఈ జగత్తుంతయు పరమాత్మకంటె వేఱు కానిదైయున్నది.

జ్ఞపిరగత్యూ భాతి సంకల్పస్వప్నయోరివ

అనానావయవోదేతి జలమూర్ఖితయా యథా.

10

సంకల్ప, స్వప్నములందువలె జ్ఞప్తి జగద్రూపమున భాసించుచున్నది. అ.ద్యది అనేకవ్య రహితమైనను, జలము తరంగరూపమున భాసించునట్లు, వివిధావయవములతోఁగూడి ప్రకాశించుచున్నది.

ఏకాత్మైవోదయే జ్ఞపేర్నానాతామివ చాగతః

అజ్ఞానాత్సత్వవస్తుత్వాత్ప్రేక్షితో నోపలభ్యతే.

11

ఏకమగు ఆత్మయే, జ్ఞప్తియొక్క అజ్ఞానముచే అనేకరూపత్వమును బొందినట్లు భాసించు చున్నది. కాని, విచారదృష్టిచే గాంచినచో అయినేకత్వము లభింపనేరదు.

యథా స్వావయవానేవ సర్వానవయవి భవేత్

నిత్యానవయవం శాస్త్రం బ్రహ్మవేదం తథా జగత్.

12

అవయవరహితుఁడైనను, కేవుఁడు స్వప్న, మనోరథాదులందు హస్తపాదాది నిజావయవము లన్నింటినిఁ గల్పించుకొనుచు, అవయవయుక్తఁడగునట్లు, నిత్యమై, శాంతమై, అవయవ రహితమైనట్టి బ్రహ్మమున్న జగద్రూపమగుచున్నది.

భాణ్డలతాని భ్రతే నశ్చిద్రూపకసకేష్టికా
యదేవ సా చేతయతే జగదాదీవ వేత్తి తత్.

13

ఈ చిద్రూపమును కుమ్మరిది అనేకజగంబులను పాత్రలను దనయందు ధరించుచున్నది. అందు దేనినది స్మరించునో, దాని ననుభవించుచున్నది.

బ్రహ్మైవ కచతీవేదం న త్రయాచ్ఛజగ త్రయా
చిద్రూపత్వాద్దోవాత్మత్వా త్రరక్షాదితయాభివత్.

14

ద్రవరూపముగలచే నముద్రము తరంగరూపముగ భాసించునట్లు, చిద్రూపముగలచే బ్రహ్మమే తన నిర్మల సత్తచే జగద్రూపముగ భాసించుచున్నది.

యద్యచ్ఛేతయతే నస్తు జగదాదీవ పశ్యతి
అయాపమపి రూపం స్వం యన్న చేతయతే న తత్.

15

రూపరహితమైనను, చైతన్యము తనయందే యే జగదాదీవస్తువులను స్మరించుచున్నదో, వాని వాని నా యా రూపమునఁ దనయందు గాంచుచున్నది. దేనినిస్మరింపకయున్నదో, దానిని గాంచకయున్నది.

చేతనాచేతనతో న్నీ తస్యేతత్త్వాత్స్వదేహగే
ఉపదేశార్థమేవోక్తే న నద్విషయమర్థతః.

16

మాయాశబ్దిత బ్రహ్మము (ఈశ్వరుని)యొక్క సర్వ శక్తియుతముగు మాయారూప దేహమున, చేతనత్వ, అచేతనత్వములఁ గూర్చిన కథనము ఉపదేశము కొఱకు మాత్రమేయుగును. యథార్థముగ నట్టికథనము కుదార్చువిషయమును గూర్చికాదు.

న జగత్సన్న చైవాసద్భాసతే చేతనాద్భితి
అచేతనాన్న కచతి క ఇవార్థగ్రహోఽత్ర నః.

17

ఈ జగత్తు సత్తుకాదు, అసత్తుకాదు. ఇది చైతన్యమున చైతన్య విస్తరణముచే భాసించుచున్నది. అట్టి చైతన్య విస్తరణము దేనినో భాసించదు. ఇట్టి మిథ్యాజగత్తునందు మనము విశ్వాస మొనర్చుచేల?

అచేతనం చేతనం చ సృష్టాసృష్టవదాత్మనః.
స్వాయత్సేవ కదరసే స్వసహమాణవత్ప్రీతే.

18

నిశ్చిత స్థితిక కిలకు దనయందలి యనేక ప్రతిబింబముల చలనాచలనములు స్వాధీనములే గాని, పరిశ్రమ సాధ్యములుగానట్లు, చైతన్యాత్మక, దనయందలి విస్తరణ, అవి స్తరణములు స్వాధీనములే గాని యిర్మ సాధ్యములుగావు.

యస్యేషీతస్య నో సత్రా నాథారో న చ కారణమ్
సోఽహమిత్యేవ యో యత్నో న జానే కుత ఉత్తితః.

19

విచారదృష్టిచేఁ జూచినదో దేనికి సత్తగాన, ఆధారముగాని, కారణముగానిలేదో, అట్టి అహంకారమును నీకాచ పెట్టునుండి యావిర్భవించినదో తెలియకున్నది.

యస్యాహమితి యక్షస్య సత్రైవాస్మి న సత్యతః
అహో ను చిత్రం తేనేమే భవంతో విపశీకృతాః.

20

ఏఅహంకారమును పితాచమునకు వాస్తవముగ సత్త(ఉనికి)యే లేదో, అట్టిదానిచే మీరు విపశులు కాఁబడుట చాల చిత్రముగా నున్నది!

కాకతాలీయవద్రాభానమహం బ్రహ్మణి భాసతే
స్వమేవ రూపం దృగ్భాంతా కేశోఽన్యకమివామ్భురే.

21

దృష్టియొక్క భ్రమచే అకాశమున కేకాదులు భాసించునట్లు, కాకతాలీయముగ (అగస్త్యుడు) భ్రాంతిచే, తనయొక్కరూపమే బ్రహ్మమున 'అహంభావముగ, భాసించుచున్నది.

బ్రహ్మైవాహం జగచ్ఛాత్ర కుతో నాశసముద్భవ
అతో హర్షవిషాదానం కింత్యేవ కథమాస్పదమ్.

22

అంతయు బ్రహ్మమే యైయండనిక నందు 'అహంభావము' జగత్తు దాని నాశము, ఉత్పత్తి యెచట నుండగలవు? కావుననిక హర్ష విషాదములకు విషమమేమి! ఆశ్రయమేమి?

సర్వేశ్వరత్వాదీశస్య విభాతీదం ప్రచేతితమ్
అచేతితం చ నోభాతి తేనాచేతితమస్తు తే.

23

ఓ రాముచంద్రా! పరమాత్మ సర్వేశ్వరుఁడున్ను, సర్వశక్తివంతుఁడున్ను నగుటచే స్వరూప మాత్రముచే ఈ సమస్త విచిత్రి జగత్తున్ను భాసించు చున్నది. స్మరింపకున్నచో భాసించకుండును. కావున నిద్దాని విస్మరణమే నీ కగుగాక?

కాకతాలీయవచ్చిత్వాజగహో భాతి బ్రహ్మ ఖమ్
స్వప్నసంకల్పపురవ త్తత్ స్యాద్భిద్యతే కథమ్.

24

వాస్తవముగ జగత్తున్ను చిద్రూపముగలచే చిదాకాశముగ బ్రహ్మమే స్వప్న, సంకల్ప రచిత పురమువలె కాకతాలీయముగ జగద్రూపముచే భాసించుచున్నదగును. కావున పరమార్థమున అబ్రహ్మమునుండి యీ జగత్తులు భేదింపఁబడును.

యథోర్మాది జలే వృక్షే యథా వా శాలభజ్జికా
యథా ఘటోదయో భూమకా తథా బ్రహ్మణి సర్గతా.

25

జలముందు, తరంగాదులున్ను, కాషమందు విగ్రహమున్ను, మృత్తికాయందు ఘటాదులున్ను నున్నట్లు, బ్రహ్మముం దీ సృష్టియున్ను గలదు.

అనాకృతావ సంస్థానే స్వచ్ఛే యదనుభూయతే
తత్తదేవాత ఉదితం కింనామాహం జగన్తి కిమ్.

26

అనయపరిహితమైన నిర్మలముగు బ్రహ్మమున ఏజగత్తుభూతముగనున్నదో, అది యా బ్రహ్మమే యారూపమున నుదయించినదగును. అట్టిచో నిక అహంకార, జగంబు లేమి! (మిథ్యయని భావము)

మరుతః స్పష్టవైచిత్ర్యం సత్యమైవ యథా తథా

బ్రహ్మణో నిస్వభావస్య జగదాద్యభావాది చ 27

వాయువుయొక్క సత్యమే చలనవైచిత్ర్యరూపమున భాసించునట్లు, అవిద్యాస్వభావరహిత మగు బ్రహ్మముయొక్క సత్యమే, అహంభావ, జగనాది ప్రపంచరూపమున భాసించుచున్నది.

యథాభే లక్ష్మ్యతే వృక్షగజవాజి మృగాదితా

అసన్నివేశాకృతిని సర్గామానే తథావరే. 28

వృక్షాద్యాకారరహితముగ మేళమున వృక్ష, గజ, అశ్వ, మృగాదుల యాకారములు భాసిల్లునట్లు, నిరాకారమగు బ్రహ్మమున అహంకార, జగదాదులు భాసిల్లుచున్నవి.

సర్వోఽవయవవద్భాతి సర్వవవ వరే శివే

ఏవం తదుపమాం విద్ధి కార్యకారణవద్యథా. 29

సూక్ష్మవగు చటవీణాది కారణములందు, వృక్షకాఖాదికార్యములు వెలయునట్లు, శివరూప మగు పరమాత్మయందీ సృష్టియంతయును నద్దాని అవయవముల చందమున వెలయుచున్నది.

అస్తః శాస్త్రమనాయాసమనుపాది గతభ్రమమ్

జగత్సంభవాదేవ వ్యోమవత్సమమాన్యతామ్. 30

ఓరామచంద్రా! ఇద్విధమున, ఆత్మరూపముకంటె భిన్నముగ జగత్తు సంభవించు అంతః కరణమునఁ బ్రకాశింపఁడనై, ఆ యాసవరి కుండనై, ఉపాధిరహితుండనై, భ్రమ తొలగినవాడనై, ఆకాశమావరే సముముగానుండుము.

న భవన్తో నచ వయం న జగన్తి న ఖాదయః

నన్తి శాస్త్రమశేషేణ బ్రహ్మేదం నిర్భరం స్థితమ్. 31

ఓ సభ్యులారా! యగార్థముగ మిరుగాని, మేముగాని, జగత్తులుగాని, ఆకాశాదులుగాని లేవు. సర్వథా శాంతమై, పరిపూర్ణమైనట్టి బ్రహ్మమేగలదు. ఈ సమస్తము ఆ బ్రహ్మమే యైయున్నది.

అశేషేష్వవిశేషేషు శాస్త్రావవిశేషతా

సత్యా వైవాహమిత్యాశు త్యక్త్వా మోక్షాయ భావ్యతామ్. 32

ఓ రామచంద్రా! చైతన్యముకంటె భిన్నమగురూపము పదార్థములకు నిరూపించబడ గలదు. కావున సమస్తపదార్థములున్న, అవిశేషములై యున్నందున, విశేషత్వమునుగూర్చిన భ్రమను వైచిత్ర్యముతోఁజూడ, 'సర్వవిశేష రహితమై, పరమాత్మసత్యమైనట్టి యా చైతన్యమే 'నేనని' భావించుము.

నేదనం బననం విద్ధి విద్ధి మోక్షమవేదనమ్

యథాచారం భవ శాస్త్రమవేదనమ్. 33

మోక్షమును బంధమునియు, అద్దాని విస్మరణమే మోక్షమనియు నెఱుంగుము. యథాచారము ననుసరించి భూమికల నభ్యసించుచు జగత్తును విస్మరించి శాంతమై

ప్రార్థించుము.

ద్రష్టా సదృశ్యతాం యాతి చిత్తిర్నాయాతి చేత్యతామ్.

చేత్యాభావాదజగతి కః కిం చేతయతేకథమ్ 34

ద్రష్ట దృశ్యరూపమెన్నటికిఁ గానేరదు. మఱియు, చైతన్యము జడమగు విషయరూపత్వ మెన్నటికిని బొందదు. కాఁబట్టి, విషయాభావముచే జగద్రహితమగు శుద్ధచైతన్యమున నెవఁడుదేని నెట్లు ప్రకాశింపఁజేయుగలఁడు?

దృష్టృదృశ్యదశా భావాజ్ఞాగ్రత్యేవ సుము పివల్

శరదాకాశ కోశాభవసత్తోపమమాన్యతామ్. 35

ఓ రామచంద్రా! ద్రష్టృ దృశ్య స్థితియొక్క అభావముచే జాగ్రత్తునందే సుము పివలెను. శరత్కాలాకాశమువలె నిర్మలముగను, శూన్య సభ్యముగను నున్నవాడనై ఆత్మరూపముతోటి స్థితినిఁదియుండుము.

తథైకబ్రహ్మ చిద్రూపే పవనస్పష్టనే యథా

అత్రాచిచ్ఛేదతా సర్వో మోక్షో బ్రహ్మైకభోధతా. 36

వాయువుయొక్క చలనమందువలె, యేకమైనట్టి చిద్రూపముగు బ్రహ్మమున అజ్ఞానముచేతనే భేదము దర్శింపఁబడుచున్నది. మఱియునిట్లు, చిత్తు (బ్రహ్మము) అచిత్తుల (జగజ్జీవాది పదార్థముల) భేద జ్ఞానమేసృష్టియగును. వానియొక్కజ్ఞాన మేమోక్షము.

చిత్స్సన్తో బ్రహ్మమరుతో యత్ర సర్గ ఇతి స్మృతః

నాత్రచిత్స్సన్దనం యస్యాన్నిర్వాణం తదుదాహృతమ్. 37

బ్రహ్మమును వాయువునం దెచట చిత్ - స్పందము (చలనము) గలదో, అచటనే సృష్టి గలదని వచింపఁబడెను. అట్టి చిత్ - స్పందము లేకుండుటయే నిర్వాణమని పేర్కొనఁబడెను.

బీజమస్తర్యథా వేత్తి స్వరూపం పల్లవాదికమ్

తథా మహాచిదస్తనం స్వరూపం వేత్తి సర్గతామ్. 38

బీజము తనయందలి నిజరూపమును పల్లవాదుల రూపమున నెఱ్ఱెఱుంగుచున్నదో, అట్లే మహా చైతన్యమున్న తన యాభ్యంతరముననున్న స్వరూపమును సృష్టిరూపముగ నెఱుంగుచున్నది.

పత్రాదివేదనాద్భిజం యథా పత్రాది తివ్రతి

పరా చిత్సర్గసంవిత్తిస్తథా భవతి సర్గతా. 39

పత్రాదుల యనుభవముచే బీజము పత్రాదులరూపముగ స్థితినిఁదియున్నట్లు, మహాచైతన్య మున్న సృష్టియొక్క యనుభవముచే సృష్టిరూప మగుచున్నది

యథా భావవికారాభాశ్చిత్పరాః సర్గతాస్తథా

సర్వే బీజాని దృష్టానాస్తద్రూపా ఏవ తస్మయాః. 40

బీజముయొక్క వృక్షరూపమున ఉత్పత్తి స్థితి, వృద్ధి, అపక్షయాది వద్యికారములెట్లు భాసించుచున్నదో, అట్లే చైతన్యముయొక్క వివర్తరూపముగు సృష్టియందును తత్సృష్టివికారములును

భాసిండుచున్నది. మఱియు, దృష్టాంతమందలి బీజాకారమున చైతన్యమే స్థితి నొందియున్నది. కావున ననుస్తబిజాదిరూప సృష్టియు చిద్రూపమై, చిన్మయమే యైయున్నది.

నిర్వికారపరబ్రహ్మమయం నర్వమిదం జగత్
నిర్వికారమనాద్యస్తమేవం విద్ధి నిరామయమ్ 41

ఓ రామచంద్రా! ఈ జగత్తంతయు నిర్వికారమైనట్టి పరబ్రహ్మమయమై యున్నది. కాబట్టి దీనినిగూడ నీవు నిర్వికారముగను, ఆద్యంతరహితముగను, నిరామయముగను నెఱుంగుము.

నిజసంకల్పమాత్రాత్మా నిజసంకల్పనాత్మయీ
దైవతాదైవతివికారోఽయం సంకల్పనగరం యథా. 42

దైవతాదైవత వికారమయమును ఈ జగత్తు, సంకల్పనగరమునె నిజసంకల్పమాత్రమనే స్థితిమనవలె, నిజసంకల్పభావముచే నశించునట్లే యున్నది.

శూన్యత్వాకాశయోర్భేదో యాదృశోఽవగతస్త్వయా
భేదం నిరాత్మకం విద్ధి తాదృశం బ్రహ్మసర్గయోః. 43

ఆకాశముయొక్కయు, శూన్యత్వముయొక్కయు భేద మెట్లు రూపరహితముగ (మిథ్యగా) నీవెఱిగితివో, అట్లే బ్రహ్మయొక్కయు, సృష్టియొక్కయు భేదమున్ను మిథ్యగా నెఱుంగుము.

మహాచిద్రూపిణీ శాన్తా యా సత్తా బ్రహ్మణః పురా
స్వతః సేయమహంత్యం చ మానవోఽస్మీత్యబోధతః. 44

పూర్వసిద్ధుగు యా మహా చిద్రూపమైన శాంతమగు బ్రహ్మసత్తయే, అజ్ఞానముచే నేమను మనుష్యుడొనను ఈ భావనపలన స్వయముగ అహంకార, జడ్రూపములుగ స్థితి నొందియున్నది.

బ్రహ్మణ్యస్మిక్చోగద్రూపే న కించిదపి జాయతే
జాతమప్యథ స్తప్తం చ న నశ్యత్యమ్భుచీవితత్. 45

జలమందు తరంగమువలె, బ్రహ్మమందీజగద్రూపము జనించినను జనింపకయే యున్నది; నశించినను నశింపకయే యున్నది.

పదార్థబ్రహ్మరూపేణ బ్రహ్మైవాత్మని తిష్ఠతి
అవయవీవావయవే భే ఖం వారివ వారిణి. 46

పృథ్వు తన కాభాద్యవయవములందును, ఆకాశ మాకాశమందును, జలము జలమందును, స్థితిగల్గియున్న విధమున, పదార్థరూపముగను, బ్రహ్మరూపముగను నున్నట్టి బ్రహ్మము తన స్వరూప మందు అవికారరూపముగ స్థితిగల్గియున్నది.

నిమేషాదర్థభాగేన దేశాద్దేశా నరసిత్
యద్రూపం సంవిదో మధ్యే స స్వభావ ఉపాస్యతామ్. 47

ఓ రామచంద్రా! నిమిషముయొక్క యర్థభాగమున భూతలమునుండి మూర్యమండలాది గ్రహదేశములకు జ్ఞానసత్త జనినపుడు ఆ దెంటి (భూతలముయొక్కయు, మూర్యదులయొక్కయు) మధ్య యే నిర్విషయజ్ఞానముయొక్క స్వరూపముగలదో యదాని నుపాసించుము.

సంక్షుబ్ధమక్షుబ్ధమితి ద్విరూపం
సంవిత్స్వరూపం ప్రవదన్తి సన్తః
శ్రేయః పరం యేన సమీహాసే త్వం
తదేకనిష్ఠో భవమానుతిర్యుః 48

ఇత్యాపి శ్రీవాసిష్ఠ మహారామాయణే వాల్మీకీయే దేవసూతోక్తే మోక్షోపాయేషు నిర్వాణప్రకరణే ఉత్తరార్థే పరమార్థయోగోపదేశో నామ చతుస్త్రింశః సర్గః || 34 ||

ఓ రామచంద్రా! వివేకలు అజ్ఞానుల యనుభవసిద్ధిమున్ను, వివర్త సహితమున్ను, జగద్రూ పముచే సంక్షుబ్ధమున్ను నగు యొక రూపమును, వివర్తరహితమై, అక్షుబ్ధమై, పూర్ణానందైక రసమైనట్టి మఱియొక రూపమును వైతన్యము (బ్రహ్మము)నకు వచించుచున్నాడు. ఆ రెంటియందును దేనిచే నీకు పరమేశ్వరుము గలుగునని యెంచెదవో, దానియందే తత్పరుడవై యుండుము. కాని, చరీక్షింపకుండ గ్రహించునట్టి అవివేకిని గాజము.

ఇది శ్రీవాసిష్ఠ తాత్పర్య ప్రకాశికయందు నిర్వాణప్రకరణమున నుత్తరార్థమున పరమార్థయోగోపదేశమును ముప్పది నాల్గవ సర్గము || 34 ||

పంచమోఽశః సర్గః

[సప్రభక్ష్వాప్రభక్ష్వాత్మవస్త్యఖిణై కృద్భవయే
సత్త్వావృతోభయాభాసం బ్రహ్మరూపం ప్రపశ్యతి.

ప్రపంచ సహితమైయు, ప్రపంచరహితమైయు నున్నట్టి బ్రహ్మతత్త్వముయొక్క అఖండై కృద్భవైకాంతై, సత్త్వముగను, అసత్త్వముగను, ఉభయరూపములతోటి ఆభాసమానముగు బ్రహ్మము యొక్క స్వరూపమివట వర్ణింపబడుచున్నది.]

శ్రీవసిష్ఠ ఉవాచ:—

దేశాద్దేశా న్వరం దూరం ప్రాస్తాయాఃసంవిదః క్షణాత్
యద్రూపమమలం మధ్యే పరం తద్రూపమాత్మనః. 1

శ్రీవక్ష్మి ఘోషుడు. ఓ రామచంద్రా! క్షణకాలములో క్రమముగ నొకప్రదేశమునుండి మఱియొక అతిదూరమగు (నూర్యమండలాది) ప్రదేశమునకుఁ నేలేంద్రియముద్వారా జనునట్టి జ్ఞానముయొక్క, ఆరెండు ప్రదేశముల మధ్యకుండు నిర్మలమై, నిర్విషయమైనట్టి స్వరూపమేదిగలదో, అదియే మామాత్మ యొక్క రూపము.

గచ్ఛచ్ఛాప్రవృత్తినైవైతజ్ఞానున్ను నిత్యమిష్టస్వనన్
నూనం నిరామయత్వాయ నిత్యమేతన్మయో భవ. 2

ఓ రామచంద్రా! నిర్వాణ ప్రాప్తికొఱకై, నీవు-వడుచుచున్నను, వినుచున్నను, స్పృశించుచున్నను, మూర్ఖుడనుచున్నను, కన్నులఁ దెరిచుచున్నను, మాయుడనుచున్నను, నవ్వుచున్నను' నిక్కముగ, నిర్విషయముగ చిద్రూపముననే నిత్యము తన్మయఁడవై యుండుము.

తత ఏవ నిరాభాసాత్మత్యాన్నిర్వాసనైషణాత్

యథాస్థితః యథాచార మచలామర శైలవత్.

8

ఓ రామచంద్రా! జీన్ముక్తస్థితి ననుసరించి స్వభూతాచారమునుబట్టి వ్యవహరించుచున్నను, ఈ నిరాభాసమై, సత్యమై, వాసనేచ్ఛాదివర్జితమైనట్టి చిత్స్వరూపమునుండి సుమేరు పర్వతమవలె నెన్నటికిని చలించుము.

ఏతద్రూప మవిద్యాయః ప్రేక్షితా యన్నలభ్యతే

ప్రేక్షితా లభ్యతే చేత్సా తద్విద్యైవ పరాభవత్.

4

(ప్రమాణములచే) విచారించినప్పటికిని లభింపకయుండుట యేది గలనో, అదియే, అవిద్య యొక్క స్వరూపము. విచారించుటచే లభించిననో నది పరావిద్యయే యగును.

అవిద్యాసంభవాచ్ఛేత్య చిత్త్యై సంభవతః క్వ కిమ్

చేత్యతే కథమేవాస్తః శాన్తిరేవ బలోదితా.

5

అట్లు, అవిద్య సంభవించు ఇక చిత్తు, చేత్య(కషయ)మును భేదమెఱచి ఎట్లు సంభవించును? భేదాభావముచే కేవలము తన స్వరూపముననే చైతన్యముక దేనిని బ్రకాశింపఁజేయును? కావున కాంతమై, నిర్విషయమైనట్టి చిన్మాత్రస్థితియే బలాత్కారముగ నుదయించినదగుచున్నది.

సత్యం బ్రహ్మ జగచ్చైకం స్థితమేకమనేకవత్

సర్వం వా సర్వవద్భూతి శుద్ధం చాశుద్ధవత్తత్.

6

పరమార్థమున బ్రహ్మమున్ను, జగత్తున్ను నొకటియే యైయున్నవి. కాని, అజ్ఞానమువలన-ఆ బ్రహ్మమేకమైనను అనేకముగను, పూర్ణమైనను అపూర్ణముగను, శుద్ధమైనను అశుద్ధముగను నున్నట్లు, భాసించుచున్నది.

అశూన్యం శూన్యమివ చ శూన్యం వా శూన్యవత్స్ఫుటమ్

స్ఫారమస్ఫారమివ తనస్ఫారం స్ఫారసన్నిభమ్.

7

బ్రహ్మము శూన్యముగానున్నను, (ప్రళయకాలమున) శూన్యముగను, పదార్థరహితమై యున్నను (సృష్టికాలమున) పదార్థసహితముగను, దేశకాలములచే అపరిచ్ఛిన్నమైనను పరిచ్ఛిన్నమైనదిగను, దేశకాలాది రూపరహితమైనను, వికాల దేశకాలాది రూపసహితముగను నున్నట్లు వర్తించుచున్నది.

అవికారం వికారీవ సమం శాస్త్రమశాస్త్రవత్

సదేవాసదివాదృశ్యం తదేవాతద్విదోదితమ్.

8

అవికారం వికారీవ సమం శాస్త్రమశాస్త్రవత్

సదేవాసదివాదృశ్యం తదేవాతద్విదోదితమ్.

మఱియు ఆ బ్రహ్మము, వికారరహితమైనను, వికారవంతముగను, సమమై, కాంతమై న్నును, అనమముగను, ఆ కాంతముగను, సత్యమైనను, అన్యత్యమగుటచే అనత్యమగు నున్నట్లు, భాసించుచున్నది.

అవిభాగం విభాగీవ నిర్వాణ్యం జడవద్గతమ్

అచేత్యం చేత్యభావీవ నిరంతం సాంశశోభనమ్.

9

అట్లు నిర్విభాగమైనను భాగసహితముగను, చిద్రూపమైనను జడముగను, విషయశూన్యమైనను విషయరూపముగను, నిరంతమైనను అంతయు క్రమముగను నున్నట్లు బ్రహ్మము భాసించుచున్నది.

అనహం సోహమివ తదనాశమివ నాశవత్

అకలజ్కం కలజ్జీవ నిర్వేద్యం వేద్యవాహివత్.

10

మఱియు ఆ బ్రహ్మము అహంకారరహితమైనను అహంకారసదృశముగను, నాశరహితమైనను నాశవంతముగను, కళంకవర్జితమైనను గళంకయు క్రమముగను, విషయరహితమైనను విషయసహితముగను నున్నట్లు చెలయుచున్నది.

అలోకిధ్వా నఘనవన్నవచ్చ పురాతనమ్

పరమాణోరపి తను గర్భీకృతజగద్గణమ్.

11

సర్వాత్మకమపి త్యక్తం దృష్టం క్షప్తేన భూయసా

అజాలమపి జాలాధ్యం చాశేషవదనేకథా.

12

అట్లే, బ్రహ్మము స్వప్రకాశమైనను మహాకాశభూతముగను అహంకారాదుజనలేదు, మృత్యు తనమైనను సూతనమైనదానివలెను, పరమాణువుకంటెను సూక్ష్మమైనను అనేక బ్రహ్మాండములను దన యందరమున ధరించునదిగను, సర్వరూపమైనను చైరాగ్నియై పురుషప్రముత్తములచే దృశ్యవర్ణమును దృశించునదిగను, ప్రపంచరహితమైనను ప్రపంచపూర్ణమైనదానివలెను, అద్వితీయమైనను అనేక రూపములతో నున్నట్లును భాసించుచున్నది.

నిర్మాయమపి మాయాంశుమణ్డలామలభాస్కరమ్

బ్రహ్మ విద్ధి వీదాంనాథమపామివ మహోదధిమ్.

13

అట్లే ఆ బ్రహ్మము మాయారహితమైనను మాయాకిరణముండలముయొక్క నిర్మలనూర్యునివలెను, శుద్ధజ్ఞానమూత్ర స్వరూపమైనను సర్వజ్ఞునివలెను నొప్పుచున్నది.

జగద్రత్నమహోకోశం తులాయాం తూలకాల్పఘ్న

మాయామరీచిశశిసమపి నేత్రణగోచరమ్.

14

మఱియు, బ్రహ్మము జగత్తులను రత్నములయొక్క మహోకాశమైనను, అంతగా గురుతమమైనను, వివేకమును తిక్కఁడనుండుతొలివ దూదియొక్క లవలముకంటెను లఘువైనదిగను, దృష్టికి గోచరముకానిదైనను మాయారూప కిరణసమూహముయొక్క చంద్రునివలెను వెలయుచున్నది.

అనస్తమపి నిస్పారం న చ క్వచిదపి స్థితమ్

అకాశే వనవిన్యాసనగనిర్వాణతత్పరమ్.

15

దేశకాలములచే అనంతమైనను బ్రహ్మము ఏయొక దేశకాలములందునునుండనిదియు, శూన్య స్థానమందున్ను, వన, పర్వతాదులను నిర్మించుబుయందుఁ దత్పరమైనదియు నై యున్నది.

అణియసామణీయాంసం స్థవిష్టం చ స్థవీయసామ్
గరియసాం గరిష్టం చ శ్రేష్టం చ శ్రేయసామపి. 16

బ్రహ్మము నూత్నతరపస్తువుకంటెను నూత్నతమమై, స్థూలతరపస్తువుకంటెను స్థూలతమమై, గురుతరపస్తువుకంటెను గురుతమమై, శ్రేష్ఠపస్తువులకంటె సత్త్రేష్ఠమై చెలయుచున్నది.

అకర్తృకర్మకరణ మకారణమకారకమ్
అన్యః శూన్యతయైవై తద్బిరాయ పరిపూరితమ్. 17

కర్తృకర్మ కరణహితమై, కారణవర్జితమై అకారకమై, అంతశూన్యమై, యుష్మచ్ఛటికి బ్రహ్మము చిరకాలము కర్తృకర్మాదులచేఁ బూర్ణమైయున్నట్లు తోచుచున్నది.

జగత్సముద్గతమపి నిత్యం శూన్యమరణ్యవత్
అనన్తశైల కఠినమవ్యాకాశలవాన్మృదు. 18

జగంబులను రత్నములయొక్క శేటికియైయున్నన, బ్రహ్మము అరణ్యమువలె నిత్యము శూన్యమైయు, అనంతకోటి పర్వతములవలె కఠినమైయున్నను ఆకాశలేశమువలెఁ గోమలమైయుచున్నది.

ప్రత్యేకం ప్రత్యహం ప్రాయః పురాణం వేదం నవమ్
అలోకమన్ధకారాధం తమస్త్వాలోకమాతతమ్. 19

మఱియు, బ్రహ్మము సర్వపదార్థహితమైనను, ప్రత్యేకపస్తుకాలరూపముగను, పురాతనమైనను నూతనముగను, స్వప్రకాశరూపమైనను అంధకరమువలెను, ప్రకాశమయమై వ్యాపించి యున్నను జగత్తుయొక్క తిరోభావమును తమముతోఁగూడియున్నదానివలెను నొప్పుచున్నది.

ప్రత్యక్షమపి సుర్లత్వం పరోక్షమపి చాగ్రగమ్
చిద్రూపమేవ చ జడం జడమేవ చిదాత్మకమ్. 20

(సాక్షిరూపముచే) ప్రత్యక్షమైయున్నను బ్రహ్మము సేత్రములచే దుర్లభ్యమైనదియు, (ఇంద్రియములచే) పరోక్షమైనను (సాక్షిరూపముచే) సమ్ముఖమున నేయున్నదియు, చిద్రూపమైనను జడజగద్రూపమున భాసించుచుదియు, జడజగదాదిరూపముల భాసించినను శుద్ధ చిన్మాత్రమై యున్నదియు నగుచున్నది.

అహమేవానహం భావమనహం వాహమేవ చ
అన్యదేవ తదేవాహమహమేవాన్యదేవ తత్. 21

అహంభావ రహితమైనను బ్రహ్మము అహంభావమువలె భాసించుచున్నది. అట్లు అహం భావరూపమున భాసించినను నన్యది అహంభావహితమైయ్యే యున్నది. మఱియు నది అన్యముగ (విషయరూపమువలె) నొప్పుచున్నను, ఆత్మరూపమైయ్యే యున్నది. ఆత్మరూపమైయున్నను అన్యముగ (విషయ సదృశముగ) భాసించుచున్నది.

అన్య పూర్ణారవస్యా నరిమే త్రిభువనోర్మయః
స్ఫురన్త ఇవ తిష్ఠన్తి స్వభావద్రవతాల్మకాః. 22

ఈ పూర్ణ చిద్రూప సముద్రమందు మల్లోకములను తరంగములు ద్రవత్వరూప స్వభావముతోఁగూడి స్ఫురించుచున్నవానివలె నున్నవి.

విభర్తి సర్వమజ్ఞస్థం తుషారమివ శుక్తితామ్
భాతి సర్వస్వస్వనేనైవ తుషాణేరేవ శుక్తతా. 23

మంచు తనయందు తెలుపునమును ధరించునట్లు, ఈ చైతన్యము తనయందు స్పృష్టిని ధరించుచున్నది. మఱియు, మంచువలననే తెలుపునమును భాసించునట్లు, ఈ చైతన్యమువలననే స్పృష్టి భాసించుచున్నది.

అదేశకాలావయవోఽప్యేష దేవో దివానిశమ్
అసజ్జగత్సోతీవ యథా వాఠితరజ్జకమ్. 24

జలము తరంగములను విస్తరింపఁజేయునట్లు, దేశకాలాద్యవయవ రహితుడైనను ఈ చిద్రూప దేవుడు దినరాత్రియుక్తమును ఈ అసత్తైన జగత్తును విస్తరింపఁ జేయువానివలె చెలయుచున్నాఁడు.

ఏతస్మిన్వికసన్తీమా విపులాకాశకాననే
జగజ్జరతమజ్జర్యః ప్రసరత్రప్త్రపఞ్చకాః. 25

ఈ చిదాకాశమును మహారణ్యమున పంచభూతములను పత్రములతోఁగూడిన జగత్తులను పురాతన లతలు వికసించుచున్నవి.

ఏష స్వప్రతిబిమ్బస్య స్వయమాలోకనేచ్ఛయా
అత్యన్త నిర్మలాకారః స్వయం ముకురుతాం గతః. 26

ఈ చిద్రూపుండగు పరమాత్మ స్వప్రతిబింబమును జీవ జగద్రూపమైన అన్యాకారమును వీక్షించునిచ్చుచే స్వయముగ నిర్మల దర్పణ రూపత్వమును బొందుచున్నాఁడు.

వ్యోమవృక్షఫలస్యాస్య స్వేచ్ఛావయవ ఉజ్జ్వలాః
స్థగ్గోవలమ్భ ఉద్యచ్చ చమత్కర్షన్తి నంవిది. 27

అపరిచ్ఛిన్నముగు బ్రహ్మచైతన్యమున, ఆకాశ వృక్షఫలమును బోలిన (మిథ్యయును) బ్రహ్మాండముయొక్క స్వేచ్ఛాకల్పితముగు తైలొక్యమును ఆవయవమున, దేదీప్యమానులగు మార్క చంద్రాదులున్ను, వారినండి యుత్పన్నమైన శేత్రాది కరణసమూహమున్ను, జీవభూతుండగు ఆత్మ యొక్క రూపాదుల దగ్ధమున ఉపకరణరూపముచే చమత్కారము చేయుచున్నవి.

అంతస్థేన బహిష్ఠేన నానా నానాతయాత్మని
ఏష సోఽన్తర్బహిర్భాతి భావాభావవిభావయా. 28

ఆ పరమాత్మయే ఆధ్యంతరముందలి వాసనామయప్రపంచముగను, బాహ్యమందలి భువనరూప ప్రపంచముగను, స్వప్నమందలి వివిధరూపములుగను, సుషుప్తియందలి యేకమైన అవిద్యారూపముగను అవిర్భావ తతోభావరూపభావనతోడ స్వయముగనే అంతర్బాహ్యములందును బ్రకాశించుచున్నాడు. (ఆతని కన్యముగ నణునూత్రమైనను లేదని భావము.)

ఏతద్రూపా పదార్థశ్రీరేతస్మిన్నేతదిచ్ఛయా
చమత్కారోత్థేతదర్థం జిహ్వేవ స్వాస్యకోటరే.

29

జిహ్వ లేన ముఖరూపలిలమున చమత్కారము చేయునట్లు, చిదాత్మయందు చైతన్యము యొక్క యిచ్ఛ చే చిద్రూపములగు పదార్థములు చమత్కారముచేయుచున్నవి.

అస్యామృసో ద్రవత్వం య త్తదిదం జగదుచ్యతే
సంవిత్స్వాదూపలమ్బాజం భువనావ ర్తవృత్తిమత్.

30

ఈ చైతన్యమును బలముయొక్క, సంవిత్తే (జ్ఞానమే) స్వాదము గాఁగలిగి యనుభవించుబడునట్టి రూపరూపములు అంగములుగాఁగలరై, లోకములను ఆవర్తములతోగూడినట్టి ద్రవత్వమే జగత్తనఁ బడుచున్నది.

శామ్యత్యత్ర పదార్థశ్రీః సర్వాసామేవ భాస్వతి
ఏతస్మాదేవ చోదేతి స్వాలోక ఇవ తేజసః.

31

సూర్య, చంద్రాది సమస్త ప్రకాశముల యొక్క రూపాని పదార్థములీ చిద్రూపమండే ప్రకాశించుచున్నవి. మఱియు సుషుప్తిప్రళయములందు దీనియందే లయించుచున్నవి. సూర్యాదుల తేజ మునుండి ప్రభాసుండలముదయించునట్లు, మరల జాగ్రత్స్వప్నములందు దీనినుండియే యుదయించుచున్నవి.

ఇదమేవ జగత్సర్వం శుక్లత్వం తుహినే యథా
అత ఏతాః ప్రవర్తంతే విద ఇన్ద్రోరివాంశవః.

32

మంచునందుఁ బెరుపుదనమువలె, ఈ చిద్రూప బ్రహ్మయందే జగత్సర్వమును గలదు. (కావున జగత్సర్వము ఈ బ్రహ్మమేయైయున్నది) మఱియు, చంద్రునినుండి కిరణములవలె ఈ బ్రహ్మ మునుండియే సమస్త పదార్థములును వెలువడుచున్నవి.

ఏతస్మాద్రజతోఽనజ్జాజగచ్చిత్రమిదం సితమ్
విద్యభావ వికారాది శాన్తమేతన్మయం తతమ్.

33

ఓ రామనంద్రా! అవయవరహితముగు ఈచైతన్యమును రంగుచే జగత్తను చిత్రము లిఖించఁ బడియున్నది. కావున ఈజగత్తను నీవు జన్మాది వికారరహితముగను, శాంతముగను, చిన్మయముగను నెఱుంగుము.

అస్మాద్యనతరోరేతాః స్వరూథా గగనాజ్ఞతే
దృశ్యశాఖాః ప్రవర్తంతే జగజ్జాలగులుచ్ఛకాః.

34

అస్మాద్యనతరోరేతాః స్వరూథా గగనాజ్ఞతే దృశ్యశాఖాః ప్రవర్తంతే జగజ్జాలగులుచ్ఛకాః.

ఈ చిద్రూపమును గొప్ప వనవృక్షము నుండియే, ఆకాశమును ముగిలించుచు దృఢపడినట్టి వియు జగత్సమాహములను పుష్పగుచ్ఛములచే శోభించునవియునగు ఈదృశ్యరూప కాఖలు విస్తరించుచున్నవి.

వ్యయోదయవతీ నూనమత్ర దృశ్యతరణిణీ
నానాతాన న్తుకుసుమా వహత్యవిచలాచలే.

35

ఈ బ్రహ్మమును నిశ్చల పర్యతముపై, నిక్కముగ వృద్ధిక్షయయు కమైనదియు, అనేకత్వ మును అనంతములైన పుష్పములచే శోభాయమాన మైనదియునగు దృశ్యమును నది ప్రవహించుచున్నది.

అస్మిన్వోమూత్మకే రజ్జే భువనాభినయభ్రమేః
స్వత్యత్వవిరతారమ్భం వారైర్నియతిన రక్తి.

36

ఈ చిదాకాశమును నాత్మ్యరంగమున జగద్రచనయను అభినయ భ్రమలతోఁగూడినదియు, అనేక కార్యారంభసహితమైనదియునగు, నియతి యను నర్తకి కల్పములను దివసములందు స్వత్యమొ నర్చుచుచున్నది.

జగత్కోటిమహాకల్ప కల్పోన్మేష నిమేషణః
వితానే నాట్యతే భూయో జన్యతే కాలబాలకః.

37

అనేక బ్రహ్మాండములయొక్క యుత్పత్తిప్రళయములే కను తెఱయుట, కనుమాయుటలు, గాఁగలియున్న కాలమును బాలకుడు బ్రహ్మమును మండపమున మరలమరల నాట్యమొనర్చుచు, ఉప సంహరించు మరల యేలెంచుచు నున్నాఁడు.

ఉద్యత్స్వపి జగత్స్వేష శాన్తమేవావతిష్ఠతే
అనిచ్ఛ ఏవ ముకురః ప్రతిబిమ్బశతేష్వివ.

38

అనేక ప్రతిబింబము లుదయించినను అద్దము వికారరహితముగ నుండునట్లు, అనేక బ్రహ్మాం డము లుత్పన్నమైననుగూడ బ్రహ్మము వికారరహితముగను, శాంతముగను నుండును.

భూతానాం వర్తమానానాం సర్గాణాం సంభవిష్యతామ్
ఏషోఽకారణకం బీజం సర్గాణామివ కారణమ్.

39

మూలపంచభూతములకు కారణము నూత్మపంచభూతము లైనట్లు, ఈ చిన్మాత్రముగు బ్రహ్మమే (స్వయముగ కారణరహితమైనను) భూత, భవిష్య ద్వర్తమాన సృష్టులన్నింటికిని కారణముగు బీజమై యొప్పుచున్నది.

అస్యోన్మేషో జగల్లక్ష్మీర్నిమేషః ప్రలయాగమః
అనున్మేషనిమేషోఽసావాత్మన్యేవావతిష్ఠతే.

40

ఈ బ్రహ్మము యొక్క (విస్తరణమే) జగత్తు. అట్టి విస్తరణముయొక్క ఆభావమే ప్రళయము. కాని, యథార్థముగ ఈరెండు స్థితులందును నయ్యది సముముగఁ దన స్వరూపమందే నిలి న్నొందియున్నది.

ఉద్యస్త్యమాని సుహమాని మహామహాని
 సర్గాగమప్రలయజన్మదశా జగన్తి
 సర్వాణి తాస్యయమపారస్వరూప ఏవ
 ప్రస్పన్దనాని మరుదేవ యథాస్వ శాన్తమ్.

41

ఇత్యాషే శ్రీవాసిష్ఠ మహారామాయణే వాల్మీకీయే దేవదూతోక్తే మోక్షోపాయేషు
 నిర్వాణప్రకరణే ఉత్తరార్ధే పరబ్రహ్మస్వరూపవర్ణనం నామ
 పంచమోఽశ్మికః సర్గః ॥ 35 ॥

ఓ రామచంద్రా! వాయువుయొక్క చలనములు వాయురూపములేయైనట్లు, సృష్టిప్రళయ, జనన మరణ, హానిలాభాది దశావస్థలేములై చిదాకాశమున నుత్పన్నములగు ఈ యనేక మహామహా బ్రహ్మాండములన్నియు అపరిచ్ఛిన్నమైన యా చిదాకాశమయొక్క రూపములే యగునని యెరింగి కాంతుండవలె యుండుము.

ఇది శ్రీవాసిష్ఠతాత్పర్య ప్రకాశికయందు నిర్వాణప్రకరణమున నుత్తరార్ధమున పరబ్రహ్మస్వరూప వర్ణనమును ముప్పదియైదవ సర్గము ॥ 35 ॥

షట్త్రింశః సర్గః

[కుచ్చస్యానిచ్చతో భోగో న బద్ధాయేతి వర్ణ్యతే.

ఇచ్చైవ పరమో బద్ధస్తత్త్వాగాన్మృత్తిరిత్యపి.

ఇచ్చార్హహితుండగు మనుజునకు మిథ్యయగు భోగములు బంధమును గలిగింపఁ జాలవు. ఇచ్చయే మహా బంధనము. అద్దాని త్యాగమే ముక్తి - అని యిచట వర్ణింపఁబడుచున్నది.]

శ్రీవసిష్ఠ ఉవాచ:—

చమత్కర్యస్యథానర్థా ఆవర్తా ఇవ వారిణి

ఏకస్వభావాః సకలా యథా వారితరంగకాః.

1

శ్రీవసిష్ఠః— ఓ రామచంద్రా! జలమందు ఆవర్తములవలె సమస్త పదార్థములును ప్రథమమున చమత్కారము చేయుచున్నవి. (కోరికను గలుగఁజేయుటద్వారా చిత్తమున భ్రమింపఁజేయుచున్నవి.) ఆ పిదప రాగద్వేషసరకాదిరూపములగు అనర్థములుగఁ బరిణమించుచున్నవి. కాని, జలమందు దరంగములవలె నవియన్నియు యథార్థముగ ఏకమైనట్టి బ్రహ్మస్వభావమే గలిగి యున్నది.

సర్వస్యైవాస్య విశ్వస్య నిరేయజేయరూపిణి

పరమాకాశతారూపం పరోపశమసంశ్రయా.

2

సర్వపదార్థములందును వ్యాపించినదై, కాని, వాని నామరూపములకంటె వేరై, కేవలము జ్ఞేయ (సవ్యాక్రూపమై చిదాకాశ స్వరూపమై, సమాధిరూపముగు యుపశమముచే నాశ్రయింపఁ దగినదైనట్టి యేకమగు సత్యమే యీ సమస్తవిశ్వమునను గలదు.

శాలచినా పురోవ్యోమ్ని న కించిదపి మే యథా
 తథేదం తత్త్వతో విశ్వం సత్యం తు శిశుచేతసి.

3

బాలుని చింతనముచే నెదుటఁ గల్పింపఁబడిన సిశువాదిరూపములు ప్రాథుని దృష్టియందొ కింతైనను లేనట్లు, చిదాకాశమునఁగల్పింపఁబడిన యీ జగత్తున్న నాయొక్క (విజ్ఞుల) దృష్టియందే మియు లేనిదే యైయున్నది. అజ్ఞుల చిత్తమునకే యిది సత్యముగఁ దోచును.

అరూపాలోకమననం శిలాపుత్రకపైస్యవల్

రూపాలోకమనస్కార భాన్తి కేవాత్ర విశ్వతా.

4

జ్ఞాని దృష్టియందీ జగత్తు శిలయందుఁ జెక్కఁబడిన వైశ్యమువలె, బాహ్యరూపప్రకాశాది రహితమై, అన్యంతర సంకల్పాది మానసిక చేష్టారహితమై యొప్పుచున్నది. అట్టివోనిక నాతని దృష్టియందు విశ్వత్వ మెచట? అజ్ఞానిదృష్టియందో, ఈజగత్తురూప సంకల్పాది యుక్తమై యే భాసించుచున్నది.

రూపాలోకమనస్కార సారశ్చిన్మాత్రతాం వినా

న లభ్యతేనావపరం వ్యోమేవాత్ర క్వ విశ్వతా.

5

యథార్థముగ విచారించి చూచిన, రూపప్రకాశ సంకల్పాది బాహ్యన్యంతర విషయముల యొక్కసారము చిన్మాత్రమేయైయున్నది. ఏలయునఁగా, చిదాకాశముకంటె భిన్నముగ నవిలభించుట లేదు. కావున నిక, ప్రపంచత్వ మెచట?

విదో విత్త్వం జగద్రాస్తి రవిత్త్వం తు నవిభ్రమః

విత్త్వా విత్త్వేత్త్వదాయతే చిత్తాచిత్తే యథా తవ.

6

ఓ రామచంద్రా! జ్ఞాతకు జగత్తు నెఱుంగుటయే జగద్రాంతియైయున్నది. అట్లెఱుంగకుం డుటయే సర్వభ్రమకాంతియగును. ఇతనిభ్రమ స్మరణ, విస్మరణములవలె జగత్తు నెఱుంగుట, ఎఱుంగ కుండుట నీయొక్క యధీనముననే యున్నవి.

పరమాకాశరూపత్వాద్వివోష్వమో వితతాకృతేః

న స్వభావవిపర్యాసః కశ్చిత్సంభవతి క్వచిత్.

7

వ్యాపకమగు చిదాకాశము పరమాకాశ (శుద్ధచిన్మాత్రబ్రహ్మ) రూపముగటచే అద్దాని స్వభావమయొక్క పరివర్తనమేవిధముగను నెచటను సంభవించఁజాలదు. (ఏలయునఁగా చైతన్యముజడ మెన్నిటికిని గాఢము! ఆకాశ మెన్నటికిని మూర్ఛివంతమున్ను గానేరదు.)

తస్మయస్యాస్య విశ్వస్య న స్వభావవికారితా

విద్యతే ప్రేక్ష్యమాణాపి కిము సాస్య భవిష్యతి.

8

చిన్మయమగు ఈ విశ్వమునకు స్వభావవికారత్వ మేమియునులేదు. ఏలయినన, విచార దృష్టితోగాంచిన, నామరూపాత్మకమగు వికారరూప జగత్తు బాధితముగటచే నయ్యది యా చైతన్యముం దెఱుంగఁగలదు?

సర్వం చిద్రోమైవ వేదం స సత్త్వమహమిత్యపి
వికారాద్యస్తి న జ్ఞప్తావజ్ఞప్తిం న లభేత్త్వచిత్.

9

ఈ సమస్తప్రపంచము చిదాకాశమాత్రమేయై యున్నది. అట్టి జ్ఞానస్వరూపమున అహంకారాది వికారములేవీయును లేవు. మఱియు, జ్ఞానము (చిత్తు) నకస్యముగ నెచటను ఏ భద్రార్థమున్న లభించునో.

సర్వం శాస్త్రం శివం శుద్ధం త్వమహానాదివిభ్రమమ్
న కించిదపి పశ్యామి వ్యోమజం కాననం యథా.

10

'త్యత్త, అహంత్యము' (నీవు, నేను) ఈ మున్నగువానిరూపముగు సమస్తభ్రమమున్న శాంతమై, శివమై, శుద్ధమై నట్టి బ్రహ్మరూపమేయగును. ఆకాశమున మత్స్యముగు అరణ్యమున గాంచనట్లు, చైతన్యము (బ్రహ్మము)కంటె వేఱుగ నేనెమియును గాంచుటలేదు.

సంవిదాకాశశూన్యత్వం య తద్విద్ధి వచో మమ
ఇదం త్వత్సంవిదాకాశే స్వయమాత్మని తిష్ఠతి.

11

ఓ రామచంద్రా! ఈ నా యుపదేశ వాక్యములనుగూడ శుద్ధమై, (దృశ్య) శూన్యమైనట్టి చిదాకాశ రూపముగ నే యెఱుంగుము. ఏలయనిన ఇయ్యవి నీయొక్క చిదాకాశ రూపముగు ఆత్మ యందే స్వయముగ నీతిఁబొందునుగాని జడస్వరూపమునఁ గాదు.

పదమాహుః పరం సద్యదనిశ్చోదయమాసితమ్
పాపాణ పురుషస్యేవ చిత్రస్థస్యేవ చాసనమ్.

12

శిలయందుఁ జెక్కఁబడిన మనుజునివలెను, చిత్రమందలి మనుజునిచందమునను, ఇచ్చారహితముగు చైతన్యముయొక్క స్థితి యేదిగలదో, అదియే పరమపదమని (సద్యస్తునగు ఆత్మయొక్క స్థితి యని) వచించఁబడెను.

స విశ్రాంతమనా మానీ యస్య ప్రకృతకర్మసు
స్పందో దారునరస్యేవ విగతేచ్ఛమనాకులమ్.

13

ఎవనియొక్క ఆచరణ యథాప్రాప్తములగు కర్మలందు ఇచ్చా, వ్యాకులత్వరహితమై, కావ్యప్రతిమను బోలియుండునో, ఆతఁడే విశ్రాంతచిత్తుడైన జీవన్ముక్తుడగు మునియగును.

అస్తాశూన్యం బహిఃశూన్యం విరసం గతవాసనమ్
జగద్వేదీరివ జ్ఞస్య జీవతో భాతి జీవనమ్.

14

జ్ఞానియగువాని కీ ప్రపంచజీవనము వెడలునాశమువలె బాహ్యభ్యంతరములందు కూన్యముగను, రసహీనముగను, వాసనారహితముగను దోచును.

యస్య స స్వదతే దృశ్యమదృశ్యం స్వదతే హృది
స బాహ్యభ్యంతరం శాస్త్రః స విత్తిరో భవార్థవాత్.

15

ఎవనికి హృదయమున ఈ దృశ్యప్రపంచము రుచింపదో, అదృశ్యమగు చిన్మాత్రబ్రహ్మము (ఆత్మ) రుచింపినో, అట్టివాఁడే బాహ్యభ్యంతరములందును కాంతుడై యుండును. మఱియు నాతఁడే సంసారసాగరమును దాటినవాఁడగును.

ఉచ్యంతాం శబ్దజాలాని వంశవద్గతవాసనమ్
రసేనానజలగ్నేన ప్రకృతానన్యచోదనైః.

16

ఓ సభ్యులారా! ప్రాకృతకర్మనాశమున కనుపయోగములగు అన్యశబ్దముల నుచ్చారణము లేనట్టి వ్యవహారములందు, దేహీదులందలి అహంకార మమత్వాదులయొక్క సంబంధరాహిత్యమును మాధుర్యముతోఁగూడి, మురికివలె వాసనారహితమై (వాగ్వియముచే) శబ్దముల నుచ్ఛరింపుఁడు.

స్పృశ్యంతాం స్పర్శనీయాని యథా ప్రాప్తాన్యవాసనమ్
కూటాగార వదత్కుబ్ధమనిచ్ఛమనోదయమ్.

17

అట్లే జ్వాలావర్జితమై, ఇచ్చారహితమై, వాసనలేవీయులేక, అమనస్కులై, స్పృశింప దగినట్టి యథాప్రాప్తములగు చందన, మాలాది వస్తువులను (త్వగింద్రియముచే) స్పృశింపుఁడు.

స్వాద్యంతాం రసజాలాని విగతేచ్ఛాభయైషణమ్
అపరాగాభిలషణం యథా ప్రాప్తాని దర్శితత్.

18

ఆవిధముగ నే రాగేచ్ఛాభయాదిరహితమై, వాసనావర్జితమై, యథాప్రాప్తములను రస సమూహములను దర్శి (గరిఁపె)వలె (జిహ్వేంద్రియముచే) ఆస్వాదింపుఁడు.

దృశ్యంతాం రూపజాలాని పునః ప్రాప్తాద్యవాసనమ్
అరసం నిర్మనోమానమగర్వం చిత్రనేత్రవత్.

19

ఆప్రకారముగ నే, వాసనారహితమై, నిరభిమానులై, అమనస్కులై, రాగత్యాగ పూర్వకముగ యథాప్రాప్తములను రూపసమూహములను, చిత్రమందలి మనుజుని నేత్రమువలె (నేత్రేంద్రియముచే) గాంచుఁడు.

జిఘ్ర్యంతాం గంధపుష్పాణి విగతేచ్ఛమవవాసనమ్
స్పృష్టబద్ధోపలగ్నాని త్యాగాయః వనవాతవత్.

20

అట్లే వాసనేచ్ఛారహితమై, ప్రాణేంద్రియసంలగ్నములైన యథాప్రాప్తములను పుష్పదులయొక్క సంబంధములను ద్యాగముకొఱివ వనవాయువువలె (ప్రాణేంద్రియముచే) గ్రహింపుఁడు, (రాగము కొఱుకు గాదని భావము.)

ఇతి చేద్విరస తేన బోధయిత్వా చికిత్సితాః
స భోగరోగాస్తద్వచ్ఛ శాస్త్రై నాస్తి కథైవ చ.

21

ఈప్రకారముగ, కర్మేంద్రియ, జ్ఞానేంద్రియ విషయములందు నిసారత్వముచే మనస్సునకు బోధించుటద్వారా భోగములను రోగములకుఁ బరిత్యజించింపఁబడనిచో నితః జీవునకు కాంతిని గూర్చిన వార్తయే యెచట!

యః స్వాదయన్యోగవిషం రతిమేతి దినేదినే

సోఽగ్నో న్యమూర్తిం జ్వలితే కక్షమక్షయముజ్జతి. 22

ఎవడు భోగములను విషము నాస్వాదించును దినదినము ప్రసన్నుడగుచుండునో, అట్టి వాడు ప్రజ్వలించుచున్న అగ్నియందుఁ తనశరీరముపై నిరంతరము తృణసమాహమును విసరుకొను వాఁడేయగును.

నిరిచ్ఛత్వం సమాధానమాహురాగమ భూషణాః

యథా శామ్యేన్యోఽనిచ్ఛం నోపదేశశతైస్తథా. 23

ఇచ్ఛారాహిత్యమే సమాధిమని వేదవేత్తలలో శ్రేష్ఠులగువారు పలికిరి. ఎలయనిన, మనస్సు ఇచ్ఛారాహిత్యముచే శమించువిధమున, వేలకొలది యుపదేశములచేఁగూడ శమింపఁజాలదు.

ఇచ్ఛోదయే యథా దుఃఖమిచ్ఛాశాన్తిర్యథా గుఖమ్

తథా న సరశే నాః బ్రహ్మలోకేఽనుభూయతే. 24

ఇచ్ఛ యుద్ధయించుటచే గలుగు దుఃఖము సరశమందును ననుభవింపఁబడనిదై యున్నది. మఱియు, ఇచ్ఛ శమించుటచే గలుగు సుఖము బ్రహ్మలోకమందును ననుభవింపఁబడనిదై యున్నది.

ఇచ్ఛామాత్రం విదుశ్చిత్తం తచ్ఛాన్తిర్యోక్ష ఇచ్ఛతే

ఏతావన్త్యైవ శాస్త్రాణి తపాంసి నియమా యమాః. 25

ఇచ్ఛామాత్రమే చిత్తమనియు, ఇచ్ఛారాహిత్యమే మోక్షమనియు, వచింపఁబడెను. ఈ యిచ్ఛారాహిత్యమే సమస్త శాస్త్రములయొక్కయు, తపస్సులయొక్కయు, యమనియమాదుల యొక్కయు తాత్పర్యమైయున్నది.

యావతీయావతీ జన్తోరిచ్ఛోదేతి యథాయథా

తావతీతావతీ దుఃఖబీజముషైః ప్రరోహతి. 26

ఏ యేప్రకారముగ నెంతెంత యిచ్ఛ జీవున కుదయించుచుండునో, ఆయాప్రకారముగ నంతంత దుఃఖబీజసమాహు మాతనికి వృద్ధిజొందుచుండును.

యథాయథేచ్ఛా తనుతాం యాత జన్తోర్వివేకతః

తథాతగోపశామ్యేన్తి దుఃఖచిన్తావిషోర్మయః. 27

మఱియు, ఏయే ప్రకారముగ వివేకముచే జీవున కిచ్ఛ సన్నగిలుచుండునో, ఆయా ప్రకారముగ నాతనికి దుఃఖచింతయను మహాహరియు శమించు ముందును.

యథాయథేచ్ఛా ఘనతాం యాతి లోకస్య రాగతః

తథాతథా వివర్ధనే దుఃఖచిన్తావిషోర్మయః. 28

ఏయే రిధముగ మనుజునకు రాగముచే ఇచ్ఛ ఘనమగుచుండునో, ఆయావిధముగ నాతనికి దుఃఖచింతయను వివర్ధనములు వృద్ధియగుచుండును.

ఇచ్ఛా చికిత్సయే వ్యాధిర్న స్యయత్నైషధేన చేత్

తదత్ర బలవన్మన్యే విద్యతే నాపథాన్తరమ్. 29

ధైర్యముచే మనోనిగ్రహమును స్వకీయ పురుషప్రయత్నరూపముగు జౌషధముద్వారా వ్యాధికేఁ జికిత్సగాఁకంపఁబడనిచో, నితః నట్టి పురుషప్రయత్నముకంటెఁ బలవత్తరమైన జౌషధము వేటొకటి యద్దాని కాంతికై లేదనియే తలంచెదను.

ఇచ్ఛోపశామనం కర్తుం యది కృత్స్నం న శక్యతే

స్వల్పమప్యనుగస్తవ్యం మార్గస్థో నావసీదతి 80

ఒకేకాలమున ఇచ్ఛలన్నిటిని దృఢంపజాలనిచో, కొంచెము కొంచెముగా నానిఁ దృఢంచుదు రావలెను. యేలయనిన, సన్మార్గమునఁజను మనుజునకెన్నటికిని దుఃఖము కలుగఁజాలదు.

యస్త్విచ్ఛాతానవే యత్నం న కరోతి నరాధమః

సోఽన్ధకూపే న్యమాత్మానం దివానుదినము జ్జతి. 81

ఎవడు తన ఇచ్ఛను సన్నగింపుటకై ప్రయత్నము సల్పకయుండునో, అట్టినరాధముఁడు ప్రతిదినము తన్ను అంధకూపమునఁ బడదోసికొనువాఁడే యగును.

దుఃఖప్రసవశాలిన్యా బీజమిచ్ఛైవ సంస్మతేః

సమృద్ధ్యానాగ్నిదగ్ధా సా న భూయః పరిరోహతి. 82

దుఃఖములను పుష్ప ఫలాదులచే శోభితముగు సంసారమనులతకు ఇచ్ఛయే బీజమైయున్నది. అయ్యది యుత్తమమైన ఆత్మజ్ఞానమును సన్నిచేడిహింపఁబడినచో నితః మరలయెన్నటికిని మొలకెత్తదు.

ఇచ్ఛామాత్రం హి సంసారో నిర్వాణం తదవేదనమ్

ఇచ్ఛానుత్పాదనే యత్నః క్రియతాం కిం వృథాభ్రమైః. 83

ఓ రామచంద్రా! ఇచ్ఛామాత్రమే సంసారము. యిచ్ఛయొక్క అభావమే నిర్వాణము. కాఁబట్టి యిచ్ఛ నుత్పన్నముగాకుండఁ జేయుటయందే ప్రయత్నమాచరింపుము. తక్కిన వ్యర్థప్రయత్నములచే నేమిప్రయోజనము ?

శాస్త్రోపదేశగురవః ప్రేక్ష్యేనే కిమనరకమ్

కిమిచ్ఛాననుసంధానసమాధిర్నాధిగమ్యతే. 84

ఓ రామచంద్రా! శాస్త్రములకొఱకును, గురువుల యుపదేశముకొఱకును వ్యర్థముగ నేల ప్రతీక్షించుచున్నావు! ఇచ్ఛారాహిత్యమును చిత్తశాంత్యుపాయము నేల యాశ్రయించుటలేదు ?

యస్యేచ్ఛాననుసంధానమాత్రే దుఃసాధ్యతా మతేః

గురూపదేశశాస్త్రాది తస్య నూనం నిరర్థకమ్. 85

ఎవనికి తనవివేకముచే ఇచ్ఛకు రహితమొనర్చుట మాత్రమందు దుస్సాధ్యత్వము గాను పించుచున్నదో, అట్టివానికి నిక్కముగ గురూపదేశ, శాస్త్రములు నిరర్థకములేయగును.

ఇచ్ఛావిషవికారిణ్యామస్త ఏవ నృణామలమ్

దుఃఖప్రసరకారిణ్యాం హరిణ్యా జన్మ జన్మలే. 86

ఇచ్ఛావిషవికారిణ్యామస్త ఏవ నృణామలమ్ దుఃఖప్రసరకారిణ్యాం హరిణ్యా జన్మ జన్మలే.

వ్యాపారములచే వ్యాపకమున అరణ్యమున ఆడు జంతువుల మరణము నిశ్చితమైనట్లు, దుఃఖములను విస్తరింపజేయునదియు, ఇచ్చమును విషయముయొక్క వికారములతోఁ గూడినదియు నగు సంసారమున మనుజులకు మరణము నిశ్చితమైయున్నది.

న బాలీక్రియతే త్వీషదాత్మజ్ఞానాయ చేదపా

ఇచ్ఛోపశాంతిః క్రియతాం తయాం తదవాప్యతే.

37

ఇచ్చచే మనుజుఁడు బాలినవలె చపలుఁడు గాకయున్నట్లైన, ఆత్మజ్ఞానము కొఱకాలనికీ అల్పప్రయత్నమే గావించవలసియుండును. కావున, ఇచ్చయొక్క శమనముకొఱకే యత్నమాచరింపవలయును. దానిచే మనుజుఁడు బాగుగ ఆత్మజ్ఞానమును బొందగల్గును.

నిరచ్ఛతైవ నిర్వాణం నేచ్ఛతైవ హి బద్ధనమ్

యథాశక్తి జయేదిచ్ఛాం కిమేతావతి దుష్కరమ్.

38

ఇచ్చయొక్క అభావమే నిర్వాణము. ఇచ్చయే బంధనము. కాబట్టి యిచ్చను యథాశక్తి జయింపవలెను. ఇంతమాత్రమున దుష్కరమైనది యేమిగలదు!

జరామరణజన్మాది కరజ్జఖదిరావలేః

బీజమిచ్ఛా నదై వాస్తదహ్యతాం శమనహ్నినా.

39

ఓ రామచంద్రా! జన్మ, జరా, మరణాదులను కంటకవృక్ష సమాహుతమున ఇచ్చయే బీజమైయున్నది. అద్దానిని నిరంతర మభ్యస్తముగు శమనము అగ్నిచే నంతఃకరణమున దహింపఁ జేసివేయుము.

యతోయతో నిరచ్ఛత్వం ముక్తతైవ తతస్తతః

యావద్గతి యథాప్రాణం హన్యాదిచ్ఛాం సముత్థితామ్.

40

ఎచటెచట ఇచ్చయొక్క అభావముండునో, అచటచట ముక్తియు విద్యమానమైయుండును. కావున, వివేకవైరాగ్యములు పూర్ణముగ గలుగునంతవఱకు, వైకిలేమనట్టి యిచ్చను యథాశక్తి నశింపజేయవలెను.

యతో యతశ్చ నేచ్ఛత్వం బద్ధపాశాస్తతస్తతః

పుణ్యపాపమయా దుఃఖరాశయో వితతార్తయః.

41

ఎచటెచట ఇచ్చగలదో, అచటచట బంధన పాశములున్ను, పుణ్యపాపమయములగు దుఃఖ రాకులున్ను, మహాబాధలున్ను నుండియేయుండును.

ఇచ్ఛానిరాసరహితే గతే సాధోః క్షణేఽపి చ

దస్యభిర్ముషితస్యేవ యుక్తమాక్రందితుం చిరమ్.

42

ఇచ్చను రహితమైనప్పుడు సాధునగునాఁ డొక్కక్షణమైనను గడపినచో, చోరులచే నపహరింపబడిన సర్వస్వముగలవానివలె చిరకాలము రోదనమొనర్పవలసియుండును.

యథాయథాస్య పుంసోఽన్తరిచ్ఛా సముపశామ్యతి

తథాతథాస్య కల్యాణం మోక్షాయ పరివర్ధతే.

43

మనుజున కేయేవిధముగ ఇచ్చ యంతఃకరణమున శమించుచుండునో, ఆ యావిధముగ నాతనికి మోక్షముకొఱకై శుభదామకముగు సాధన చతుష్టయ సంపత్తియు వృద్ధియునుచుండును.

ఆత్మనో నిర్వివేకస్య యదిచ్ఛాపరిపూరణమ్

సంసారవిషవృక్షస్య తదేవ పరిషేచనమ్.

44

వివేకరహితముగు ఆత్మ(జీవుని)యొక్క, విషయోపభోగముద్వారా యిచ్చను బరిపూర్ణ మొనర్చుట యేదిగలదో, అదియే సంసారమును విషవృక్షముయొక్క సేవనము(తడుపుట)అయియున్నది.

హృద్వృక్షజాః స్వసుఖదుఃఖకు బీజకోశౌ

వై రాదివాశ్రయకృతాదశుభాఞ్శుభాచ్ఛ

ఆసాద్య దుష్కృతకృతానుశిఖాః శితాంతా

ఇచ్ఛాచ్ఛమచ్ఛమితి పుంస్పశుమాదహన్తి.

45

ఇత్యాదీ శ్రీవాసిష్ట మహారామాయణే వాల్మీకీయే దేవదూతో కే మోక్షోపాయేషు నిర్వాణప్రకరణే ఉత్తరార్ధే సంసారబీజకథనం నామ

పట్యత్రింశః సర్గః ॥ 36 ॥

ఓ రామచంద్రా! హృదయమును వృక్షమున జనించినవియు, తిత్తిమైన అగ్రభాగము గలివియు, ఇచ్ఛారూపములగు దుష్కృతములు అగ్నియొక్క శిఖలు, అటనున్నట్టి జీవుడను పశువును, తమయాశ్రయముగు హృదయమున నొనిర్పబడిన పుణ్యపాపహునముగు స్వాశ్రయవోహపరాధముచే నుత్పన్నమైన వైరముచేవలె, మోహమును భూమముచే సంధునిగఁజేసి, రాగాది పాశములచే దృఢముగ బంధించి, కిందఁబడద్రోసి, సుఖదుఃఖ బీజములకు కోశరూపముగు దాని యండకోశములను ధమచ్ఛమము ధ్వనిచే బూర్ణముగ దహించివేయుచున్నవి.

ఇది శ్రీవాసిష్టతాత్పర్య ప్రకాశికయందు నిర్వాణప్రకరణమున నుత్తరార్ధమున

సంసారబీజకథనమును ముప్పదియాఱవ సర్గము ॥ 36 ॥

సప్తత్రింశః సర్గః

[యథేచ్ఛైవ న జాయేత్. జాతాపి బ్రహ్మ కేరలమ్

తథోపపత్తిభిర్భూయో జ్ఞానయోగోఽత్ర వర్ణ్యతే.

దేనిచే ఇచ్చయే జనింపదో, జనించినచో కేరలము బ్రహ్మరూపముగనే యెండఁబడునో, అట్టి జ్ఞానయోగము యుక్తమైచే నిచట వర్ణింపఁబడుచున్నది.]

శ్రీవాసిష్ట ఉవాచః -

ఇచ్ఛానిషవికారస్య వియోగం యోగనామకమ్

శాస్త్రయే శృణు భూయోఽపి పూర్వముక్తమపి స్ఫుటమ్.

1

శ్రీ వసిష్ఠుడు:- ఓరామచంద్రా! ఆత్మసంయోగమును చేరుకొనిన ఇచ్ఛయను విషవికారము యొక్క వియోగమును గూర్చి పూర్వప్రసంగమున స్పష్టముగ వచించియున్నప్పటికిని, అట్టి యిచ్ఛ యొక్క సంపూర్ణకాంతి శోఙ్గకు మరల యద్దానిగూర్చి ననుము.

ఆత్మనో వ్యతిరి కం చేద్విద్యతే తదిహేచ్ఛయా
ఇవ్యతామసతి త్వేతస్వాత్మాన్యత్వం కిమిష్యతే. 2

ఓరామచంద్రా! ఆత్మకంటె వేఱుగ నేదేని పదార్థముండేనేని, దానిగూర్చి యిచ్ఛగింపుము. ఏదియు లేనిచో నీక ఆత్మకంటె వేఱుగ దేని నిచ్చగించెదవు? (ఆత్మజ్ఞానము కలుగునంత వఱకు, రెండవవస్తువు సత్యమును భ్రాంతిచే ఇచ్ఛయిదయించును. ఆత్మజ్ఞాన యోగముచే నీక రెండవ వస్తువు లేదని తెలియగా మరల దేనిగూర్చి యిచ్ఛ జనుచును! కావున, ఆత్మజ్ఞానమే విషయపరి హారముద్వారా ఇచ్ఛానివృత్తుపాదముని భావము.)

నిర్భాగావయవా సూక్ష్మా వ్యోమ్నః శూన్యతరై వ చిత్
సైవాహం జగదాకారా సతీ కిం తత్తయేష్యతే. 3

అనయవ రహితమై (త్రిపుటీ విభాగవర్జితమై) ఆకాశముకంటెను సూక్ష్మమై, అతిశూన్యమై (దృశ్యరహితమై) నట్టి చైతన్యమేది గలదో, అదియే, అహంభావ జగదాకారములచే నుండియుండ నీక నద్దానికంటె వేఱుగ దేని నిచ్చగించెదవు?

సా వ్యోమరూపా వ్యోమైవ వ్యోమాత్మ వేద్యవేదికా
వ్యోమాత్మ జగదాభానమత్రేచ్ఛావిషయోఽస్తి కః. 4

యీ యాకాశమున్ను, విషయములున్ను, వాని జ్ఞాతయు ఆకాశరూపముగ ఆ చైతన్యమే యైయున్నవి. ఈజగత్తుయొక్క ఆ భావమున్ను ఆ చిదాకాశరూపమే యైయున్నది. అట్టిచో నీట ఇచ్ఛకు విషయమెట్టి గలదు.

గ్రాహ్యగ్రాహకసంబంధః కుతశ్చిదితి తన్న సః
విద్యతేఽసౌ ప్రశాంతానాం యోషామస్తీ న వేద్మి తాన్. 5

ప్రశాంతచిత్తులగు మనశీ అజ్ఞానదృష్టి ప్రసిద్ధముగ గ్రాహ్యగ్రాహక సంబంధమే ప్రమాణము చేతమలేదు. ఈ హేతువులనగూడ మనమిక దేనినిచ్చగించుదుము? ఎవరిదృష్టియొద్దిట్టి గ్రాహ్యగ్రాహక సంబంధము గలదో, వారిని నే నాత్మకంటె వేఱుగ నెఱుంగుటలేదు.

గ్రాహ్యగ్రాహకసంబంధః స్వనిష్ఠోఽపి న లభ్యతే
అసతస్తు కథం లాభః కేన లభ్యోఽసితః శశీ. 6

ఆత్మనిష్ఠమైనవైశానర గ్రాహ్యగ్రాహక సంబంధము లభించుటలేదు. ఏలయునగా, ఆసత్య గుణది యెట్లు లభించును? చంద్రునకు నలుపువర్ణ ముండుట నెవరుగాంచిరి?

ఏనైవ గ్రాహకాదీనాం సత్తా యన్నాత్మనిష్ఠతా
స్వభావావేక్షయా సత్యా న జానే క్వప్రయాన్తితే. 7

అజ్ఞానముచే ఆశ్చర్యయందు నిష్కలేకపోవుటయే గ్రాహ్యగ్రాహకాదులయొక్క సత్యయన్నది. ఆశాస్త్రీయ దృష్టిచేతనే యటుయన్నయు సత్యములుగఁ దోచుచున్నవి. శాస్త్రీయముగ తత్త్వవిచారముచే నవి యెచటికో పలాయనముగచున్నవి.

ఏవ ఏవ స్వభావో యద్దృష్టృదృశ్యక్షయోఽఖిలః
జ్ఞాత్వాఽనత్యా వినిర్వాణమహాంతాత్మని గచ్ఛతి. 8

ఆసత్యముగ 'అహంత్యము' శాస్త్రములద్వారా! స్వతత్త్వమెఱిగి, అట్టి ఆత్మతత్త్వజ్ఞానముచే ఆత్మయందే విలీనమగుచున్నది. అదియే ద్రష్టృదృశ్యాదుల సంపూర్ణక్షయరూపముగ నిర్వాణము, ఆత్మజ్ఞానముయొక్క స్వభామిదియే.

నిర్వాణే నాస్తి దృశ్యాది దృశ్యాదా నాస్తి నిర్వృత్తిః
మిథోఽనయోరనుభవో న చ్ఛాయాతపయోరివ. 9

నిర్వాణమున దృశ్యాదులు లేవు; దృశ్యాదులందు కాంతిరూపముగ నిర్వాణమున్నులేదు. ఛాయ, ఆ తపము (నీడ, ఎండ)ల వలె ఈ రెంటియొక్క పరస్పరానుభవము (మాడిక) గుఱగనేరదు.

ఉభే ఏతే మిథోఽనత్యే అసత్యే చ న నిర్వృత్తిః
యతో నిర్వాణమజరమదుఃఖమనుభూయతే. 10

ఈ రెంటి (నిర్వాణ, దృశ్యముల) యొక్క సహభావము గలిగినచో, పరస్పరము బాధితము లగుట బట్టి రెండును అసత్యములగును. అట్లుగను విద్యజ్ఞానము యనుభవమునకు విరుద్ధముగను. ఏలయన, అసత్యమునందు కాంతిలేదు. కాని, నిర్వాణమో, అజరముగన, దుఃఖశూన్యముగన తత్త్వజ్ఞుల కనుభూతమగుచున్నది.

భ్రమభూతం చ దృశ్యాది నిత్యం నాత్ర సుఖప్రదమ్
అసచ్ఛ తద్భావ్యతాం మా నిర్వాణే స్థీయతామజే. 11

ఓరామచంద్రా! దృశ్యాదులు సదా దుఃఖదాయకములును, భ్రమరూపములు నైయున్నవి. కావున, అసత్యగ ఆ, దృశ్యాదులను భావించకము. అజమైనట్టి నిర్వాణమున (ఆత్మజ్ఞమున) స్థితిగల్గి యుండుము.

శుక్తికారూపసదృశం ప్రేక్షితం యన్న లభ్యతే
అర్థకార్యసి తన్నాస్తి కిమత్రాపన్నావేన చ. 12

శుక్తి (ముత్యపు చివు)యందలి రజతము (వెండి) వలె విచారించిచూచిన నేది లభించుట లేదో, అయ్యది మనుజునకే ప్రయోజనకారియు గానేరదు. కావున నీట ఈదృశ్యములు మిథ్యగా నెఱుంగుటచే నేమి హానిగలదు?

తత్త్వద్భావాన్మహాదుఃఖమనద్భావాన్మహాత్పుఖమ్
అభావః సోపపత్తిస్తు దృఢతాం యాతి భావనాత్. 13

దృశ్యమును సత్యమని తలంచుచే మహాదుఃఖమున్ను, దృశ్యము అసత్యమని తలంచుటచే మహాసుఖమున్ను గలుగును. ఆత్మయొక్క మననసహితముగ నిదిధ్యానముచే నట్టి దృశ్యముయొక్క అభావము దృఢపడును.

తత్త్విమాత్మని బ్రహ్మాయ విదగ్ధం న ముధాధమాః

స్వప్న ఏవోపచయాదేర్వస్తుస్వప్నమితాః పదే.

14

ఓ మనుజాధములగు అజ్ఞానులారా! ఉత్పత్త్యాది వికారములకు విషయము గానట్టి స్వప్రకాశరూపముగ ఆత్మ (కరతలానులకమువలె) స్వప్నముగ స్ఫురించుచుండ నీదానిని మీరేల దర్శింపకయున్నారో! మఱియు ఆత్మయందు బంధపాతువైనట్టి దృశ్యసమాహమను జ్ఞానాన్నిచే దహింపఁజేయక యేల వ్యర్థముగ నున్నారో?

కార్యకారణభావాది బ్రహ్మైవ సకలం యదా

తదా తు బ్రహ్మతా హ్యస్మిన్సంవిన్మాత్రాత్మకే తతే.

15

ఎపుడు కార్యకారణభావములన్నియు బ్రహ్మమే యగుచున్నవో, అపుడే దేహాది పరిచ్ఛిన్న పదార్థముల బాధచే విస్తారమును బొందిన చిన్మాత్ర స్వరూపమున బ్రహ్మత్వము సిద్ధించును గాని, అణుమాత్రమైనను దృశ్యము కేషించినపుడు గాదు.

మార్గయన్తి ప్రబోధాయ తైర్మృగై రలమన్తు నః

వ్యోమరూపే కైల కస్మిన్సర్వాత్మని తతే సతి.

16

చిదాకాశరూపమై, ఏకమై, సర్వవ్యాపకమై, పరిపూర్ణమైనట్టి సర్వాత్మయగు బ్రహ్మ మందు కార్యకారణాది దృశ్యము నంగీకరించి బ్రహ్మప్రబోధము కోరితే సాధనముల నెవరు వెతకు చున్నారో, అట్టి పశుతుల్యులగు మనుజులతో మాకు బ్రయోజనములేదు. (వారి పరిశ్రమ వ్యర్థమని భావము.)

కార్యకారణతాభ్యానాం ముక్తి నామేవ కః క్రమః

యో హేతుః స్వప్ననే వాయోర్ద్రావత్వే సలిలస్య చ.

17

శూన్యత్వే నభనః సౌమ్య సర్గాదిత్వే చిదాత్మనః

కార్యకారణభావాది బ్రహ్మైవ సకలం యదా.

18

తదా బ్రహ్మణి సర్గాణాం కారణార్థా విలజ్జతా

కార్యకారణ పూర్ణములగు వాక్యములందు అవిద్యతప్ప మఱియే క్రమముగలదు? సౌమ్యుడ పగు రామచంద్రా! వాయువుయొక్క చలనమందును, జలముయొక్క ద్రవత్వమందును, ఆకాశము యొక్క శూన్యత్వమందును నే హేతువు గలవో, అదియే చిదాత్మయొక్క స్వప్తిత్వమందును గలదు. కార్యకారణభావాదులన్నియు నెపుడుబ్రహ్మమే యైయున్నవో, అపుడు బ్రహ్మమందు స్పష్టమయొక్క కారణత్వమును వదించుట నిర్ణజత్వమే యగును.

న దుఃఖమస్తి న సుఖం శాంతం శివమయం జగత్.

19

కావున సుఖముగాని దుఃఖముగాని లేదు. ఈజగత్తు శేవలము శాంతమై, శివమయమై యున్నది.

నాస్తి చిన్మాత్రతాన్యత్వమత ఇచ్ఛోదయః కుతః

మృద్దేహయోధసేనాయాం న మృన్మాత్రేతరద్యథా.

20

మృత్తిక చే నిర్మింపబడిన యోగుల వైద్యమున మృత్తికతప్ప అన్యమేమియు లేనట్లు, ఈ జగత్తునందు, చిన్మాత్రము తప్ప వేరెదియు లేకయుండ నిక ఇచ్చయొక్క యుద్ధము మెడల నెట్లు సంభవించును?

న సజగదహంతాదౌ దృశ్యే బ్రహ్మేతరత్తథా

జగత్తు, అహంత్యము - ఇత్యాదిరూపముగ దృశ్యమున బ్రహ్మముకంటె వేరైనది యెవరినైనను సత్యముగాదు

శ్రీరామ ఉవాచ:-

ఏవం చేతదుదేత్విచ్ఛా మావోదేతు మునీశ్వర.

21

సా తు బ్రహ్మైవ కోఽర్థః స్యాదస్యా విధినిషేధనే

శ్రీరాముడు:- ఓ మునీశ్వరా! ఆత్మైవో నిక ఇచ్ఛయందయించినను, ఉదయించు మండినను నొకటియే గదా! అంతయు బ్రహ్మరూపమైయుండ, ఇచ్ఛయు బ్రహ్మరూపమేయగును గాన నదానిని యుత్పత్తిచే నిక నేమిహానిగలదు? అపుడిక విధినిషేధములవలన నేమి ప్రయోజనము?

శ్రీవసిష్ఠ ఉవాచ:-

జ్ఞాతాయాం సంప్రబుద్ధాయామిచ్ఛా బ్రహ్మైవ సేతరత్.

22

యథా సంబుద్ధవాన్రామ తత్సత్యం కిం త్విదం శృణు

శ్రీ వసిష్ఠుడు:- ఓ రామచంద్రా! ఆత్మజ్ఞాన ముదయించిన మీదట ఇచ్ఛయు బ్రహ్మమే యగును గాని, యన్యముగాదని నీ వెరింగిన యీ విషయము సత్యమేయైయున్నది కాని యిదియును వినుము:-

యదాయదా జ్ఞతోదేతి శామ్యతీచ్ఛా తదాతదా.

23

వస్తుస్వభావాదుదయత్యాదిత్వే యామిసీ యథా

శామ్యత్వేన న తూదేతి జ్ఞప్తావిచ్ఛాది తత్తథా.

24

ఎపుడాత్మ జ్ఞానముదయించునో, అపుడిచ్ఛయు శమించును. ఏలయనిన, ఇది యా ఆత్మ జ్ఞానముయొక్క స్వభావమైయున్నది. సూర్యుడుదయించుటతోడనే, రాత్రి శమించునట్లు, జ్ఞాన ముదయించగ నే యిచ్ఛాదులున్ను శమించిపోవును.

యథాయథోదయే జ్ఞప్తే రైతశాన్తి స్తథాతథా

వాసనావిలయశ్చైవ కథమిచ్ఛోదయో భవేత్.

25

జ్ఞాన మెట్లెట్లుదయించుచుండునో, అట్లుట్లు రైతశాంతియు, వాసనావిలయమున్ను సంభవించుచుండును. అపుడిక ఇచ్ఛ యెట్లుదయించును?

తస్యాఽవిద్యోపశాస్త్రేయం నిర్మలా ముక్తతోదితా
అశేషదృశ్యైరస్యాదృశ్యైశ్చోదేతి న క్వచిత్. 26

ఎవనికి సమస్తదృశ్యపదార్థములందును జైరాగ్యము గలుగుటచే, ఏకాలకుందును, ఇచ్చ యందుండును, అతనికి సంసారమును గూర్చిన అవిద్య నశించి నిర్మలముగు ముక్తియంద యుంచినదగును.

విరక్తతాస్య నో దృశ్యే నోదేత్యత్రాస్య రక్తతా
కేవలం ద్రష్టృదృశ్యత్రేః స్వదతే న స్వభావతః. 27

అట్టి యిచ్ఛారహితునకు దృశ్యపదార్థములందు రాగముగాని, ద్వేషముగాని యందుండు కుండును. కేవలము స్వభావముగనే యాతనికి దృష్టదృశ్యములయొక్క శోభ రుచింపకుండును.

కాకతాలీయ యోగేన పరప్రేరణయానయా

యది కించిత్కదాచిచ్ఛ సమ్యగిచ్ఛతి వా నవా. 28

అట్టి జ్ఞాని, ఆకస్మిక ఘటనచేగాని, లేక ఇతరుల ప్రేరణచేగాని, కాస్త్రములచే నిషేధించబడని అన్నదానాది పదార్థముల నెఱుఁగిన యుకింతయిచ్ఛగించును. లేక ఇచ్ఛగించకయు నుండును.

తదస్య సేచ్ఛా సేచ్ఛా వా బ్రహ్మైవాత్ర న సంశయః

ఇచ్ఛా న జాయతే జ్ఞస్యావశ్యమేవాను వా నవా. 29

అప్పుడా ఆత్మజ్ఞానికి ఆ ఇచ్ఛయు, అనిచ్ఛయు రెండును బ్రహ్మరూపములే యగును. ఇందు సంశయమేమియును లేదు. లేక, జ్ఞానికి పూర్వాభ్యాసము ననుసరించి యైనను నూతనముగు ఇచ్ఛ అవశ్య ముదయింపకుండును.

జ్ఞతా చేదుదితా జన్తోనదిచ్ఛాస్యోపశామ్యతి

నైతయోః స్థితిరేకత్ర ప్రకాశతమసోరివ. 30

జీవున కేపుడాత్మాజ్ఞాన ముదయించునో, అపుడిచ్చ శమించుచున్నది. ఏలయనిన, ప్రకాశ, అంధకారములవలె నీరెంటికిని శాశ్వత స్థితి యెన్నటికిని సంభవింపబడు.

ప్రతిషేధవిధీనాం తు తజ్ఞో న విషయః క్వచిత్

శాస్త్రసర్వైషణేచ్ఛస్య తోఽస్య కిం వక్తి కిం కృతే. 31

కాస్త్రములయొక్క విధినిషేధములకు జ్ఞానియెన్నడును విషయము కానేరడు. ఏలయనిన, సమస్త ఏవణలు, వాంఛలు నశించిన యాతనికి నెవఁడో ప్రయోజనము కొఱకేమి వచింపఁగలఁడు?

ఏతదేవ జ్ఞతాచిహ్నం యదిచ్ఛాస్వతితానవమ్

హృదనం సర్వలోకానామధానుభవ ఏవ వా. 32

ఇచ్చ పూర్ణముగ నన్నగిలుట, సమస్తజనులను అభయదానముచే బ్రహ్మమొనర్చుట, ఆత్మా సందానుభవముచే దృష్ట యైయుండుట—ఇదియే ఆత్మజ్ఞాని యొక్క చిహ్న మైయున్నది.

దృశ్యం విరసతాం యాతం యదా న స్వదతే క్వచిత్

తదా నేచ్ఛా ప్రసరతి తదైవ చ విముక్తతా. 33

దృశ్యపదార్థము లెఱుఁగు నిరసములై, రుచింపకయుండునో, అపుడే వానియెడ నిచ్చ ప్రస రింపకుండును. అపుడే ముక్తి యుదయించును.

బోధాద నైక్యమద్వైతం యః శాస్త్రమవతిష్ఠతే

ఇచ్ఛానిచ్ఛాదయః సర్వే భావాస్తస్య శివాత్మకాః. 34

ఆత్మజ్ఞానముచే ద్వైతాఽద్వైతరహితముగు శాంతరూపమున నెవఁడు స్థితిగల్గియుండునో, వానికి ఇచ్ఛానిచ్ఛాది సమస్తపదార్థములున్న బ్రహ్మరూపములేయగును.

బోధాద స్మిత ద్వైత మద్వైతై క్యవివర్జితమ్

యః స్వచ్ఛో విగతవ్యగ్రః శాస్త్ర ఆత్మస్యవక్తృః. 35

నైవ తస్య కృతేనార్థో నాకృతే నేహ కశ్చన

న చాస్య సర్వభూతేషు కశ్చిదర్థవ్యపాశ్రయః. 36

ఆత్మజ్ఞానముచే నశించిన ద్వైతమగలవాఁడును. ద్వైతాఽద్వైత (ద్విత్వ, ఏకత్వసంఖ్యా) వివర్జితఁడును, నిర్మలఁడును, వ్యాకులత్వరహితుఁడును, ప్రశాంతుఁడును, ఆత్మయందుస్థితిగల్గియున్న వాఁడునగు జ్ఞాని కీప్రపంచమునఁ గార్యమొనర్చుటచేగాని, ఒనర్చకపోవుటచేగాని యే ప్రయోజన మున్ను లేదు. మఱియు సమస్తభూతములందు నాతనికిఁ బ్రయోజన నిమిత్త మాశ్రయింపవలసిన పదార్థ మొకటియును లేదు.

నానిచ్ఛయా నేచ్ఛయాథ న సతా నాసతా సదా

నైవాత్మనా న చాన్యేన నై తైర్మరణజీవితైః. 37

అట్టి జ్ఞానికి ఇచ్ఛచేగాని, అనిచ్ఛచేగాని, సత్తుచేగాని, అసత్తుచేగాని, ఆత్మచేగాని, లేక మఱిచేగాని, జీవితముచేగాని, మరణముచేగాని యెప్పుడును ఏ ప్రయోజనమున్ను లేదు.

ఇచ్ఛా చ తస్యనోదేతి నిర్వాణస్య ప్రబోధినః

యది చోదేతి తస్యేచ్ఛా బ్రహ్మ శాశ్వతమేవ సా. 38

నిర్వాణరూపుఁడును, ప్రబుద్ధుఁడునగు అట్టిజ్ఞానికి ఇచ్ఛయే యుదయింపదు. ఒకవేళ యెఱుఁగైన యుదయించినను, అది నిత్యముగు బ్రహ్మముయొక్క రూపమే యగును.

న దుఃఖమస్తి న సుఖం శాస్త్రం శివమజం జగత్

ఇతి యోఽస్తః శిలేవాస్తే తం ప్రబుద్ధం విదుర్బుధాః. 39

సుఖముగాని, దుఃఖముగాని లేదు; ఈ జగత్తు శాంతమై, శివ(బ్రహ్మ) మయమైయున్నది' అని యివ్వీధమున నిశ్చయించి యెవఁడంతఃకరణమున శిలవలె నిశ్చలముగ నుండునో, అతనినే పండి తులు ప్రబుద్ధులగు (ఆత్మజ్ఞాని) అని వచింతురు.

దుఃఖం సుఖం భావనయా కుర్వన్విషమివామృతమ్

ఇతి నిశ్చిత్త్య ధీరాత్మా ప్రబుద్ధ ఇతి కథ్యతే.

40

ఇట్లు ఆత్మతత్త్వమును నిశ్చయించి యెవడు విషమము నమృతముగ నొనర్చునట్లు, దుఃఖమునును నిరతిశయానందాత్మభావనచే సుఖమునునుగ నొనర్చుచు ధీరచిత్తుడై యుండునో, ఆతడే ప్రబుద్ధుడని చెప్పబడును.

తత్త్వితం వ్యోమని వ్యోమ శాస్తే శాస్తం శివే శివమ్

శూన్యే శూన్యం సతి చ సద్యద్భ్రహ్మణి జగత్ప్రతమ్.

41

అట్టి జ్ఞానసితీయందు, చిదాకాశరూపమై, శాంతమై, శివమై, (దృశ్య) శూన్యమై, సద్యస్తునైనట్టి బ్రహ్మమున, చిదాకాశరూపమై, శాంతమై, శివమై, (దృశ్య) శూన్యమై, సద్యస్తునైనట్టి జగత్తు సితిగల్గియున్నట్లును భూతమగును. ఇదియే జ్ఞానముయొక్క పరాకాష్ఠ.

అసంవేదనసంవిభ్రేతతే విశ్వమితి స్థితే

సౌమ్యే సమసమే శాస్తే శివేహంతా భ్రమః క్షయీ.

42

ఇవిదమున జగత్తు బ్రహ్మముమై స్థితిగల్గియుండ, విషయవర్జితమై, చిదాకాశరూపమై, వ్యాపకమై, సౌమ్యమై, సమమై, శాంతమై, శివమైనట్టి యాబ్రహ్మమున, అహంకారాది భ్రమముంతయు క్షయించినదేయగును.

యదిదం దృశ్యతే కించిజగత్సావరజంగమమ్

తత్సర్వం శాస్తమాకాశం పరచిన్తా పురోపమమ్.

43

మనోరాజ్యనగరము బోలిన స్థావరజంగమాత్మకముగు ఈజగత్తెయ్యది గానపించుచున్నదో, అది యంతయు శాంతమైనట్టి చిదాకాశమే యేయున్నది.

పరచిన్తా పురోమధ్యై గతవిఘ్నం గమాగమా

యథాస్తవ శూన్యత్వా తథైవాస్మిజగద్భ్రమమ్.

44

అన్యపురుషుని మనోరాజ్యముచే గల్గితమగు నగరవర్ధమున నీయొక్క గమనాగమనములు ముగ నెట్లు సిద్ధించునో, అట్లే యీ జగద్రూపముగు భ్రమముందును తత్త్వజ్ఞుని గమనాగమనములు సిద్ధించుచున్నవి.

అబ్ధిద్యూర్వీ నదీశైలశోభాశూన్యతరాత్మని

జృమ్భతేద్రప్తుకరణం గతతృష్ణాముఖీచివత్.

45

దప్పికగొనియున్నవాని నేత్రము జలరహితమగు సముఖప్రదేశమున మృగతృష్ణాజలతరంగరూపమున విజృంభించునట్లు, సముద్ర పృథివీ, నదీ, పర్వతాదుల శోభ యొకింతైనను లేనట్టి ఆత్మ యందు ద్రప్తయొక్క, అంతఃకరణము తత్త్వముద్రాదుల రూపమున విజృంభించుచున్నది.

స్వప్ననిర్మాణ పురవద్బాల వేతాల తాలపత్

యదిదం దృశ్యతే తత్ర కిం కిలాసత్యతేతరత్.

46

స్వప్ననగరమువలెను, బాలని వేతాలమువలెను గాన్పించునట్టి యాజగత్తునందు అసత్యత్వము (విశ్వాత్వము) దప్పు నేతేమిగలదు.

అసత్యమేవాహమితి భాసతే సత్యమేవ చ

భ్రాన్తిభాజం వి నైవేయం భ్రాన్తిఃస్ఫురతి సా సతీ.

47

సత్యమును బ్రహ్మమే అసత్యములగు (అహంత్య) జగదాదుల రూపమున భాసించుచున్నది. కావున ఏయీ భ్రాంతి భ్రాంతిపాత్రము గాకనే స్ఫురించుచున్నదో, అయ్యది వాస్తవముగ సత్యమే యేయున్నది.

స సన్నాసన్న సదనత్కిమపీదమతీస్త్రియమ్.

అవాచ్యం జగదిత్యేవ భాత్యవత్సభితం ఖవత్.

48

ఈజగత్తు సత్తుకాదు, అసత్తుకాదు, ఉభయరూపము (సదసత్తున్న) గాదు. ఇయ్యది యింద్రియములచే నిశ్చయింపబడని తత్త్వమై, అనిర్వచనీయమై, గగధర్మనగరాదిరూపముగు అతృప్తమైన యాకాశము భంగి భాసించుచున్నదగును.

ఇహేచ్ఛానిచ్చతే జ్ఞస్య శామ్యతాం యదలం సమే

తథాపి శ్రేయసే మన్యే నన్వనిచ్చోదయం స్ఫుటమ్.

49

ఓ రామచంద్రా! జ్ఞానికి తత్త్వబోధబలముచే విషయములు పూర్ణముగ శమించుటచే, ఇచ్చయు, అనిచ్చయు సమముగ నున్నప్పటికిని, విత్తేవరహితముగు జీవన్ముక్తినుఖిమను శోయము కొఱుపగాను, అనిచ్చ (ఇచ్చయునవింపమి) యే యాతనికి సుత్రమైనదని శేషు దలంచుచున్నాను.

అహం జగదితి జ్ఞ పిః ఖే ఖస్యేవేయమాస్థితా

చిదాత్మనో యథా వాయోః స్పష్టో నాత్రాస్తి కారణమ్.

50

వికారరహితమగు ఆకాశమందు ఆకాశమునుండి వాయువు, వాయువునుండి యగ్ని ఇత్యాది క్రమముచే అహంకార జగద్రూపములుగ జ్ఞ పి (చైతన్యము యుండినట్లు, అజ్ఞానావృతమగు చిదాత్మయందీజగత్తున్న వాయువునందు చలనమువలె యుండియున్నది. ఇట్లవేటుకాగణ మెదియునులేదు.

చితశ్చేతోన్మృఖత్వం య తచ్చిత్తం సైవ సంస్మృతిః

సేచ్ఛా తన్మృక్తతాముక్తిర్మృక్తిం జ్ఞాత్యేతి శామ్యతామ్.

51

ఓ రామచంద్రా! చైతన్యము వివియాభిముఖమగుటయే చిత్తము; అదియే సంసారము. మఱియు నదియే యిచ్చ. అట్టి యిచ్చనుండి విముక్తమగుటయే ముక్తి. ఇట్టి ముక్తి నెఱిగి యిచ్ఛా రహితుడనై శాంతముగ నుండుము.

ఇచ్ఛా భవత్వనిచ్ఛా వా సర్గో వా ప్రలయోఽథవా

క్షుతిర్న కస్యచిత్తాచిన్న చ కించిదహస్తిహి.

52

ఇచ్చ యుండినను, అనిచ్చ యుండినను, సృష్టియుండినను, ప్రళయ యుండినను, ఆత్మజ్ఞానికి సందేహానియున్న లేదు. ఏలయనిన, ఈ జగత్తు సత్యముకాదు.

ఇచ్ఛానిచ్చే సదసతీ భావాభావా సుఖాసుఖే
ఇత్యత్ర కలనా వ్యోమిన్ సంభవన్తి న కాశ్చన.

53

అత్మజ్ఞానరూపము చిదాకాశమున, ఇచ్చ, అనిచ్చ, సత్తు, అసత్తు, భావము, అభావము, సుఖము, దుఃఖము - ఇత్యాది కల్పన లెవ్వియు సంభవింపజాలవు.

ఇచ్ఛానాం తానవం యస్య దినాసుదినమాగతమ్
వివేకమత్యుప్తస్య తమాహుర్గోక్షభాగిన్.

54

వివేకములేతన, శమములేతన దృష్టండగు యే మనుజునియొక్క యిచ్చలు దినదినము సన్నగిల్లుచుండునో, ఆతడు మోక్షభాజనుడని వచింపబడును.

ఇచ్ఛాత్తురికయా విజ్ఞో హృది శూలం ప్రవర్తతే
జయన్తి యత్ర నైతాని మణి మన్త్రావధాని చ.

55

ఇచ్చయను కత్తిచే బొడవబడ, హృదయమున శోకమోహదుల వేదనము శూల (నొప్పి) జనించుచున్నది. తచ్చూల నివారణమున మణిమంత్రోపధాదులెవ్వియును జయింపజాలవు. (కుంతి ములేయగునని భావము.)

యాన్కార్యకరణప్రూహోన్మృత వాన్మర్షమేవ తాన్
సంప్రేక్షయా న పశ్యామి మిథ్యాభ్రమభరాదృతే.

56

బ్రహ్మజేవుడు ఏ మణి మంత్రోపధాది కార్యకరణ సమాహమును జేవుని దుఃఖవికల్పార్థము వృజించెనో, అవి యెవ్వియును మిథ్యాభ్రమ పరిపూర్ణుడగు మనుజుని చికిత్సయందు సమర్థములగుటకు శేను గాంపలేదు. ఏలయనిన, పూర్వమే శేను వానిని బరిక్షించి చూచితిని.

భ్రమభూతేన కుర్మశ్చేద్యవహరమవస్తునా
తత్కస్మాత్పరచిత్తాద్రిః కమ్బలత్వం న నీయతే.

57

భ్రాంతిసిద్ధమై, మిథ్యయైనట్టి మనయొక్క యుపాయముచే నితరుని భ్రాంతిసిద్ధమైన దుఃఖమును నివారించుటయును వ్యవహార మాదరింప గల్గితిమేని, మనయొక్క మనోరథముచే కల్పితమైనట్టి బహుయోజన విస్తృతమైన ముఖముచే అన్యని చిత్తముచే గల్పింపబడిన పర్వతాదు లేల కబళింపబడకున్నవి.

అసతా వ్యవహారశ్చేత్సేతామాత్రవినిశానా
క్రియతే శతశ్శక్తే తత్కథం ఛాద్యతే న ఖమ్.

58

విచారమాత్రముచే నశించునట్టి అసత్పదార్థముచే సంసారదుఃఖ నివారణయను వ్యవహారము సంభవించునో, కుండెటికొమ్ముచే నాకనమేల కప్పబడకున్నది.

అహంభావాద్విదాకాశో బాధ్యాత్రిశయతః క్షణాత్
సామాణాం జలమివ మనస్సాద్యాతి దేహతామ్.

59

అహంభావంబున విదాకాశంబాధ్యాత్రిశయతః క్షణాత్ సామాణాం జలమివ మనస్సాద్యాతి దేహతామ్.

శీతాధిక్యతచే జలము తుణకాలములో ఘనీభవించి శిలారూపమును బొందునట్లు, చిదాకాశమున్ను దేహదులందలి అహం భావరూపమును అభిమానముచే మనస్సుద్వారా దేహద్వారములఁ బొందుచున్నది.

చిత్త్వాదనుభవత్యేతామసత్త్వామేవ దేహితామ్
అవిన్మేవ చిచ్ఛక్తిః స్వప్నే స్వమరణం యథా.

60

జడముగు దేహరూపమును బొందినప్పుటికిని చిదాకాశముయొక్క వాస్తవమును చిత్-శక్తి అత్యయమై యుండును. అద్దానిచే నది స్వప్నమందలి స్వమరణమును వఱ, అసత్యములగు దేహదుల ననుభవించుచున్నది.

వ్యోమస్య సత్యమవస్తుత్వాత్సత్యం చానుభవాద్యథా
నీలత్వం తద్వదీకేఽస్మిన్సర్గో నాసన్ని సన్మయః.

61

ఆకాశమందలి నీలత్వము అవస్తువగుటచే అసత్యమై, అనుభవముచే సత్యమై యెట్లున్నదో, అట్లే పరమాత్మయందీస్వప్తియు సత్యముగాకయు, అసత్యము గాకయున్నదై, అనిర్వచనీయమై యొప్పుచున్నది.

యథా శూన్యత్వసభసోర్యథా స్పందనభాస్వతోః
భేదో నాస్తి తథా సర్గ బ్రహ్మణోరేకరూపయోః.

62

ఆకాశ, శూన్యత్వములకును, వాయు, స్పందనములకును భేదము లేనట్లు, ఏకరూపములే యైనట్టి బ్రహ్మ, సృష్టలకును భేదములేదు.

నేహ సంజాయతే కించిజ్జగదాది న నశ్యతి
స్వప్నో నిద్రాగతస్త్వేవ కేవలం ప్రతిభానతే.

63

యథార్థముగ నిట (బ్రహ్మమున) జగదాది పదార్థములుత్పన్నములగుటలేదు. నశించుటలేదు. నిదించినవానియొక్క స్వప్నయవలె నవి శేవలము ప్రతిభాసమాత్రములే యైయున్నవి.

అవిద్యమానే పృథ్వాద్వాదా ప్రతిభామాత్రరూపిణి
సర్గే క ఇవ సంరమ్భత్వాగాదానై శ్చిదవృతే.

64

ఇట్లు పృథివ్యాదులు లేనివేయనియు, సృష్టి ప్రతిభాసమాత్రమే యనియు, సిద్ధింపనిక చిదాకాశమున గ్రహణ త్యాగాదులఁ గూర్చిన అభినివేశమేలే.

న దేహః ప్రతిభాతోఽస్తి పృథ్వాద్విదికారణాన్వితః
కేవలం బ్రహ్మచిన్మాత్రమేవాత్మన్యేవ సంస్థితమ్.

65

పృథివ్యాది కారణములతోఁ గూడిన యీదేహమున్ను లేనివేయగుచు, ప్రతిభాసమాత్రమే యైయున్నది. కేవలము చిన్మాత్రమగు బ్రహ్మమే తనయందుఁ దాను స్థితిగల్గియున్నది.

బుద్ధ్యాదేః కరణత్వం చ ద్వైతే క్యాసంభవాన్న సత్
అనేనేదం క్రియత ఇత్యస్యార్థం యాతి సంభవాత్.

66

బుద్ధ్యాదేః కరణత్వం చ ద్వైతే క్యాసంభవాన్న సత్ అనేనేదం క్రియత ఇత్యస్యార్థం యాతి సంభవాత్.

చైతన్యమును, ఏకత్వమును అసంభవములగుటచే బుద్ధ్యాదుల కణిత్యమును, అసత్యమైయున్నది. ఏలయనగా అంతయు బ్రహ్మరూపముగటచే దీనిచే నిదిచేయఁబడుచున్నదను నీవ్యవహారమును అసత్యమగును. కావున పరమార్థవస్తువొకటియే సంభవముగటచే నమస్తము తద్రూపమునే పొందుచున్నది.

అహేతురక్రమం భాతి చితి కల్పక్రియాగణః

క్షణేనైవ యథా స్వప్నే మృతి జన్మాదినత్యరాః. 67

ఈ చైతన్యమున కల్పములు పహకల్పములు, వాని క్రియాసమాహము సహేతుకముగను, స్వకముగను నున్నట్లు ప్రతిభాసించినను, స్వప్నమందు క్షణకాలములో శీఘ్రముగ సంభవించు జనన మరణాదులచే అహేతుకములును, క్రమరహితములునై యున్నవి.

ఖమేవ పృథ్వీ ఖం శైలాః ఖమేవ దృఢభిత్తయః

ఖమేవ లోకాఃస్వప్నః ఖం సర్గసంవేదనం చిత్తేః. 68

చైతన్యమునకుఁ దనస్వరూపముననే సృష్టినిగూర్చిన యనుభవము కలుగుటఁబట్టి పృథివియు, ధర్మములును, దృఢమైన భిత్తిసముదాయమును, సమస్తలోకములును, చలనమును, చిదాకాశమై యున్నవి.

వ్యోమభిత్తౌ జగచ్చిత్రం చిద్రజ మయమాతతమ్

నోదేతి నాస్తమాయాతి న శామ్యతి న తామ్యతి. 69

చిదాకాశమున భిత్తి (గోడ) పై జగత్తను చిత్రము చైతన్యమున రంగుచేఁ బరిపూర్ణమై వ్యాపించియున్నది. అది (జగత్తు) యుదయించుటలేదు. అస్తమించుటలేదు శామించుటలేదు, గ్లానించుటలేదు.

చిద్వారిణి జగత్తుజ్జతరజ్జద్రవరూపిణి

కింను వా కథముత్పన్నం కిం శాస్తం చ కదా కథమ్. 70

చైతన్యమున ద్రవరూపమైన జలమున జగత్తను నెత్తెనఁ తరంగము భాసించుచున్నది. అట్టిదో నిక నేదియెట్లు, ఎపుడుత్పన్నమైనది? ఏది శామించినది?

శాస్తే మహాచిదాకాశే జగచ్ఛాన్యత్వశాలిని

చేత్యాసంభవతః సన్ని నోదయాస్తమయా కుతః. 71

జగచ్ఛాన్యత్వముచే శోభించునదియు, శాంతమైనదియునగు చిదాకాశమున విషయమే (జగదాదులే) యసంభవముగటచే నిక జగద్రూపముచే చైతన్యముయొక్క యుదయాస్తమయము లెట్లు సంభవించును.

పర్వతా గగనాయస్తే గగనం పర్వతాయతే

సంవేదనప్రయోగేణ బ్రహ్మణః సర్గతాస్థితౌ. 72

(బ్రహ్మణః మాయచే) సృష్టిరూపమున విస్తృతము కాగా చైతన్యముయొక్క వాసనానుసారముగ సంకల్పముచే పర్వతములును, అకాశరూపములు కాఁగలవు. అకాశమును పర్వతరూపము కాఁగలదు.

సంవిచ్ఛార్జ్యప్రయోగేణ నిమేషార్ధేన యోగినః

కుర్వన్తి జగదాకాశమాకాశం త్రింగన్తి చ 73

చైతన్యమును సిద్ధచూర్ణముయొక్క ప్రయోగముచే యోగులు జగత్తును అకాశముగను అకాశమును ముల్లోకములుగను అర్థనిమిషములో గావించుచున్నారు.

సిద్ధసంకల్పనగరాణ్యసంఖ్యాని యథామృతే

తథా సర్గసహస్రాణి సన్తితాని తు చిన్నభః. 74

సిద్ధులచేఁ గల్పితములగు అసంఖ్యాతములైన నగరము లాకాశమున గుప్తముగను, పరస్పరము మిళితము గాకయు నుండునట్లు, చిదాకాశమున వేలకొలది సృష్టులున్న గలవు.

మహార్ణవే యథావర్తా అన్యోన్యమపి మిశ్రితాః

పృథగేవావత్తిష్టన్తే పయసోఽన్యే చ నైవ తే. 75

మహాచితి మహాసర్గా అన్యోన్యమపి మిశ్రితాః

పృథగేవావత్తిష్టన్తే వ్యతిరిక్తా న తే తతః. 76

మహాసముద్రమున అనేక ఆవర్తములు కరస్పరము మిళితములైయున్నను వేర్వేరులుగ యెట్లు కానుపించునో, కాని యవియున్నయు జలముకంటె నెట్లు వేరుకావో, అట్లే మహాచైతన్యమున గొప్ప బ్రహ్మాండము అనేకములు పరస్పరము కూడియున్నను, వేర్వేరులుగ నే కాను పించుచున్నవి. కాని, యవియున్నయు ఆ చైతన్యముకంటె వేరుగానివైయున్నవి.

సర్గాత్సర్గాస్తరాలోకే యా ప్రబుద్ధస్య యోగినః

సిద్ధలోకాస్తరే ప్రాప్తిః సై వేతి విబుధోక్తయః. 77

తత్త్వజ్ఞానియగు యోగి తన యుపాధిని మూల చైతన్యమున లయింపఁజేసి, పరస్పరము గుప్తములుగా నున్నను సిద్ధుల లోకాంతరములందు బ్రవేశించుట యేదిగలదో అదియే యొక సృష్టి నుండి మఱియొక సృష్టిని బొందుటగాని విజ్ఞాన పల్కుదురు.

అవినాశిని భూతాని స్థితాని పరమే శివే

వ్యోమ్నివ శూన్యతోల్లాసాః సర్గవర్గా నిరర్థకమ్. 78

అకాశమందు శూన్యత్వమువలె, వాతరహితమగు పరబ్రహ్మమున సమస్త భూతములున్ను, వాని భోగ్యములగు సృష్టిసమాహ విలాసములున్ను నిర్విఘ్నముగ స్థితిగల్గియున్నవి.

పరమార్థనిజామోదాః సహజాః సర్గవిభ్రమాః

నోద్యన్తి నోవశామ్యన్తి లేఖా ఇవ శిలోదరే. 79

ఈ సృష్టి విభ్రమములు పరమార్థ చిదాకాశముయొక్క నిజక్రీడారూపములును, స్వాభావికములునై యున్నవి. కావున, స్ఫటిక శిలయందలి లేఖలవలె నవి యుదయించుటలేదు. అస్తమించుటలేదు,

అన్యోన్యం కుసుమామోదా మిలితా అప్యమిలితాః

వ్యోమరూపాస్తథా సర్గా అన్యోన్యం సిద్ధభూమయః. 80

పుష్పముల సుగంధములున్న, సిద్ధుల లోకములున్న, జరస్థరము కలిసియున్నను వేర్వేరులుగనే కానుపించుట, చిదాకాశరూపములగు యీ సృష్టులను వేర్వేరుగ కానుపించుచున్నవి.

సంకల్పకాశరూపత్వాత్సర్వానుభవవత్త్వితే:

తనుసంకల్పమోహనాం సత్యాశ్చ మననోక్తయః.

81

సంకల్పకాశ రూపముగలదగుటచే ఈ ప్రపంచము స్థూల సంకల్పము, సూలమోహము గల పామరుల దృష్టియందు స్థూలముగను, సూక్ష్మ, సూక్ష్మతర, సూక్ష్మతమ సంకల్ప, మోహములు గల యోగుల దృష్టియందు గ్రూమముగ సూక్ష్మముగను, సూక్ష్మతరముగను, సూక్ష్మతమముగను, స్థితి గల్గియున్న దగును. ఇవిధమున వారివారి యనుభవము ననుసరించి సర్వులయొక్క కథనమున్న సత్యమే యెయున్నది.

న జ్ఞానవాదితా సత్యా న బాహ్యోనర్థ వాదితా

యథా వేదనమేతాని వేదనాని ఫలన్తి వః.

82

ఓ వాడుకారా! ఆభ్యంతర విజ్ఞాన మాత్రమే సత్యమని వచించు విజ్ఞానవాదుల మతము కాని, బాహ్య దృశ్య వస్తువులును, అనర్థ హేతువులునైనట్టి ద్రవ్య, గుణ, కర్మాది సప్తపదార్థములే సత్యమని వచించు చైతేసికుల మతముగాని యథార్థముగ సత్యముకావు. కాని మీరీ సంకల్పముపార మవియన్నియును సత్యములై ఫలించుచున్నవి. (అంతేకాని పాగమార్థికసత్యము కానేరవని భావము).

చితి చిత్త్వం యదస్య సర్వగదత్వేన భావితే

భేదో ద్రవత్వపయోనరీవ నాత్రోపపద్యతే.

83

జ్ఞాతృ జ్ఞాన జ్ఞేయరూపముగు త్రిపుటిని ప్రకాశించజేయునట్టి శక్తి ఎయ్యది చైతన్యమున గలదో, అదియే వాస్తవముగ జగద్రూపమున భాసించుచున్నది. కావున జల, ద్రవత్వములందునలె చైతన్యజగత్తులందు భేదము తగదు.

కాలో జగన్ భువనాన్యహమక్షవర్గ

స్త్వం తాని తత్ర చ తథేతి చ సర్వమేకమ్

చిద్వ్యోమ శాస్త్రమజమవ్యయమిశ్వరాత్మ

రాగాదయః ఖలు న కేచన సంభవన్తి.

84

ఇత్యాస్తే శ్రీవాసిష్ట మహారామాయణే. వాల్మీకీయే దేవదూతౌ కే మోక్షోపాయేషు నిర్వాణప్రకరణే ఉత్తరాధ్యాయే దృశ్యోపదేశయోగో నామ సప్తత్రింశః సర్గః ॥ 37 ॥

ఓ రామచంద్రా! సర్వాధారముగు కాలము, తదంతర్గతముగు బ్రహ్మాండములు, వానియందలి పదునాల్గులోకములు ఆ లోకములందలి 'అహం, త్వం' (నేను, నీవు) ఇత్యాది భోక్తలు, ఆభోక్తల యుపకరణములగు ఇంద్రియసమూహము, శబ్దస్పర్శాది భోగ్యవిషయములు, వాని విచిత్రభోగములు ఈ సమస్తమున్నమాయక సర్వజ్ఞత్వ, సర్వశక్త్యాది సంపన్నముగు ఈశ్వరాత్మయై, పరమార్థమున ఏకమై,

కాంతమై, అజమై, అస్యమైనట్టి చిదాకాశమేయైయున్నది. ఇట్టి నిశ్చయము గల్గియుండుటచే నిక రాగాదులెవ్వియును సంభవించు కేరవు. (ఇచ్చాది సర్వదోషముల జయించుట యందిదియే ముఖ్య పాపమనిభావము)

ఇది శ్రీవాసిష్టతత్వర్య ప్రకాశికయందు నిర్వాణప్రకరణమున నుత్తరార్థమున దృశ్యోపదేశయోగమును ముప్పదియేడవ సర్గము ॥ 37 ॥

అష్టత్రింశః సర్గః

[ఇహ చిచ్ఛేత్యసంసర్గ భేద భ్రమనిరాసతః

చిదేవ జగదిత్యేతత్సత్తత్త్వరూప పాద్యతే ॥

చిత్తు, చేత్యము (సృష్టి) వీనియొక్క భేదమును నిరసించుటద్వారా చిన్మాత్రమే జగత్తన విషయమిచటను త్తమ తర్కములచే నిరూపించ బడుచున్నది.]

శ్రీవసిష్ట ఉవాచ:—

చిత్వశ్యతి జగన్నిధ్యా స్వవేదనవిబోధితా

వ్యోమ్ని మాయాజ్ఞానాసిక్తా దృగివాచలతా నరమ్.

1

త్రీవసిష్టాడు. — ఓ రామచంద్రా! మాయాస్వభావముగు అంజనముచే లిప్తమైన సేత్రము ఆకాశమునఁ బర్వత, శిఖర, వన, కుంజాదులను, దర్శించునట్లు, చైతన్యము మిథ్యయగు తనయొక్క అబ్రహ్మత్వభ్రమచే (త్రానుజీవుడను భావముచే) విక్షేపము నొంది జగత్తును గాంచుచున్నది.

బ్రహ్మసర్గశ్చిత్తసర్గో ద్వావేతౌ సదృశౌ మతౌ

పరమార్థస్వరూపత్వాదక్షుబ్ధత్వాత్సదైవ చ.

2

పరమార్థమున రెండును ఏకస్వరూపములై, చిద్రూపములై సుఖ భవర్షితములై యుండుటబట్టి, బ్రహ్మముయొక్క సృష్టియు, చిత్తముచే సంకల్పితముగు సృష్టియు, రెండును సమానములేయై యున్నవి.

జ్ఞానరూపతయా బాహ్యం బాహ్యం చానుభవతత్థా

సత్యరూపమతః సత్యాం విద్ధి బాహ్యోర్భూపతామ్.

3

ఓ రామచంద్రా! భిత్తియందు, జీత్రించబడిన సృష్టి భిత్తిరూపమేయైయున్నను, భ్రమచే బాహ్యరూపముగ భాసించునట్లు, జ్ఞానము (చిత్తు)నందుఁగల్గించబడిన జగద్రూపసృష్టియుజ్ఞానరూపమే యైయున్నను, భ్రాంతానుభవముచే బాహ్యరూపముగ భాసించుచున్నది. కావున, జ్ఞానము సత్యరూప మైనందున బాహ్యుపపదార్థ రూపత్వమున్న (జ్ఞానరూపముచే) సత్యమనియే యెఱుంగుము.

బాహ్యోర్భూపదవిజ్ఞానవాదయోలై క్యమేవ సః

వేదనాతైకరూపత్వాత్సర్వదా సదసంసృతే.

4

పదార్థ, విజ్ఞానాదులన్నియు సదా చిదాత్మైక రూపములగుటచేతను, సద్రూపముకంటె భిన్నముగ బాహ్యప్రపంచ స్థితిలేకయుండుటచేతను, బాహ్యపదార్థవాదమున్ను, ఆభ్యంతర విజ్ఞానవాదమున్ను, సామగ్గమున నొకటియే యైయున్నవి.

అక్షుబ్ధానిలాలోకజలభూతాన్తిశాలినీ

తతా శూన్యా మహారమ్భా బ్రహ్మసత్త్వేన సర్వతః. 5

సమస్త పదార్థములు చిద్రూపములేయగుటచే, తుల్యములగు ఆకాశ, వాయుగ్నిజల భూములను పంచభూతముల సత్త్వంతటను తోభవర్జితమై, కాంతియుమై, వ్యాపకమై, మహారంభయు క్తమైట్టి బ్రహ్మసత్త్వయే యైయున్నది.

తస్మై సర్వం తతః సర్వం తత్సర్వం సర్వతశ్చ తత్

తచ్చ సర్వమయం నిత్యం తస్మై సర్వా కే నమః. 6

ఆ బ్రహ్మరూపుడగు పరమాత్మ కొఱకే యీ సమస్తమున్ను అయియున్నది. ఆతని నుండియే యీ సమస్తమున్ను సృష్టించినది. ఆతడే సమస్తమునైయున్నాడు. అంతట నాతడే వ్యాపించియున్నాడు, ఆతడే సర్వమయుడై నిత్యము వెలుగుచున్నాఁడు, అట్టి సర్వరూపుడగు పరమాత్మకు నమస్కారము.

చిన్మయత్వాద్యదా చేత్యమేతి ద్రష్టు చితైకతామ్

తదా దృశ్యాజయైవై తచ్చేత్యతే నాన్యథా చిత్తా. 7

సర్వము చిన్మయమగుటచే ఖటాది విషయ మెపుడు ద్రష్టయొక్క నేతృత్వత్వవచ్చిన్నట్లుగ చైతన్యముతోటి పుట్టివ్యాప్తిద్వారా యేకత్వమొందునో, అపుడు దృశ్యము శరీరముగాఁగల్గిన యా చైతన్యముచేతనే తద్భటాదులు ప్రకాశించబడునుగాని యన్యవిధముగఁగాదు. (వ్యవహరకాల మందును. చైతన్యమువలననే విషయములకు సత్తాన్నుర్తి గలుగుచున్నదనుట)

యదా చిన్మాత్రమేవేయం ద్రష్టుదర్శన దృశ్యదృక్

తదానుభవనం తత్ర సర్వస్య ఫలితం సితమ్. 8

ఇట్లు, ద్రష్టుదర్శనదృశ్యములు చిన్మాత్రైక్యములేక సిద్ధింపనందుచే, చిన్మాత్రరూపములే యగుటచే, ఈ సమస్త జగత్తుయొక్క స్వరూపము పరమార్థముగ అనుభవ మాత్రమేయై యున్నదను ఫలితము తేలుచున్నది.

ద్రష్టుదృశ్యే న యద్యేకమభివ్యచ్ఛిదాత్మకే

తద్దృశ్యాన్వాదమజ్ఞః స్యాన్నాదృష్ట్యేక్షుమివోపలః. 9

ద్రష్టుదృశ్యములు సాక్షియగు చైతన్యమున ఏకరూపములుగానినో, చెఱుకును భక్షిండుటకై ద్రష్టుతుండగు మనుజుఁడు ఆచెఱుకును జూచి దానిని భక్షించుచున్నను శిలవలె నద్దాని మాదుర్యానుభవము లేక యుండవలసియుండును. ఏలయనిన, జడమగువాఁడు రసానుభవమును గానింపలేడు, జడమగు గోవున్ను వానియెడల స్పృహంపలేదు.

చిన్మయత్వాచ్చిత్తో చేత్యం జలహ్ వ మజ్జతి

తేనానుభూతిర్భవతి నాన్యథా కావ్యయోరివ. 10

జలమందు బడిన జలబిందువు ఆజలముతోడ ఏకరూపమును బొందునట్లు, చిన్మయమగుటచే విషయమున్ను చైతన్యమున లీనమై యేకరూపమగుచున్నది. కావుననే, 'నేనీ, రసము నాస్వాదిండుచున్నాను. నేనీరూపమును జూచుచున్నాను. అను అనుభవము గలుగుచున్నది. అట్లు 'కానినో' ఒక కావ్యము మఱియొక కావ్యము ననుభవించఁజాలనట్లు, అనుభవము లేకయేయుండెడిది.

సజాతీయైకతాభావాద్యద్యత్కావ్యం న చేతతే

దారు తద్దపి ద్రష్టా దృశ్యం నాజ్ఞాన్యదాజడమ్. 11

కావ్యమునకును, దారువు (కొయ్య)కును సజాతీయమగు యేకత్వమున్ను పుటికిని, కావ్యము దారువు నెఱుంగజాలనట్లు, దృశ్యము చైతన్యముతోటి యేకత్వములేనదై సర్వథా జడరూపమైననో, ద్రష్ట దాని నెపుడును నెఱుంగజాలకయే యుండెడినాఁడు.

యాదృక్సత్తాని కాషాని తాదృగ్రూపం త్వచేతనమ్

జానన్తి నేతర తస్మాద్దృశ్యం చిద్దృశ్యచేతనమ్. 12

కాషాది దృశ్యపదార్థముల స్థితి యేది గలదో, అట్టి అచేతనరూపమునే సర్వము నెఱుంగుచున్నారు. కాని తద్విలక్షణమై, సర్వత్ర వ్యాపించియున్నట్టి చైతన్యరూపస్థితి యేది వానికిఁ గలదో దాని నెవరును నెఱుంగుటలేదు. కావున, పైనఁజెల్పిన యుక్తిచే ద్రష్టయు, దృశ్యమున్ను రెండును చైతన్యరూపములే యగును.

మహాచిదాత్మనై వాసి జలానిలధరాశ్మతమ్

నై తేషు స్పృహబుద్ధ్యాది ప్రాణజీవాద్యభావతః. 13

జల, వాయు, పృథివీ, శిలాది పదార్థములన్నియు మహాచిద్రూపములేయైయున్నవి. ఏలయనిన, వీనియందు స్పృహ, బుద్ధి, ప్రాణ, జీవాదులు లేవు.

ప్రాణబుద్ధ్యాదయః సత్తాం భావనావశతో గతాః

భావనా చిచ్ఛమత్కారః స యథేచ్ఛముడేతి చ. 14

ప్రాణ, బుద్ధి, జీవాదులు భావనా (కల్పనా) వశముచేతనే సత్తను బొందుచున్నవి. భావనయో, చైతన్యముయొక్క చనుత్కారమే యైయున్నది. ఆ చనుత్కారము యథేచ్ఛగ ముదయించును.

జగత్తయా శాంతయా బ్రహ్మసత్తావతిష్ఠతే

పుంస్తయాగత ఏవాత్మా రేతోవటక బీజయోః. 15

బ్రహ్మసత్తయగు ఆత్మ పీఠ్యమందు పురుషశక్తితోడను, మలబీజమున వృక్షశక్తితోడను, నుండునట్లు, జాగ్రత్స్వప్నములందు జగద్రూపముతోను, సుషుప్తి, శ్రేయములందు శాంతరూపముతోను నుండియున్నది.

సర్వాగ్రాణుమయే బీజే యోఽస్మాదగ్రగతోఽణుకః

సస తత్తద్భవత్యగ్రం బీజం స్వాత్మని సంస్థితః. 16

బీజమండలంబు సార్వమై పదార్థమేదిగలనో అదియే పరమాత్మ. ఆ పరమాత్మయే, అంశర, కాళాది రూపమై మరల బీజరూపమగుచున్నాడు.

బహ్య సర్వపరాణ్వాత్మా యో యస్మాద్ధర్మతోఽణుకః

సన తత్తద్భవేద్వస్తు వస్తు బ్రహ్మైవ తిష్ఠతి.

17

బ్రహ్మము గర్భ వస్తువులకంటె సతిమాత్మమైనట్టి పరమాణురూపమై యున్నది. కావున, బీజాదులందే యేమాత్మవస్తువులు కారణరూపముచే, బ్రహ్మమైయున్నవో, అవియవి బ్రహ్మమే యగును. మఱియు స్థూలరూపములగు కార్యములెన్నిగలవో, అవి మాయమయమై, విభక్తయే యగును. దీనిచే, సర్వత్రసార్వమైన వస్తువు బ్రహ్మమే యైయున్నదని సిద్ధించుచున్నది.

ద్రవ్యమేవ యథా ద్రవ్యం తిర్యగూర్ధ్వమధస్తథా

సర్వమేవ తథా బ్రహ్మ యేన తేన యథా శథా.

18

ఘటాది పదార్థములందుఁ బ్రేనగాని, క్రిందగాని, ప్రక్కలగాని, యెచటఁ జూచినను ఘటాదిపదార్థమే కానుపించునట్లు జగత్తునందామూలాగ్రముగ నెవరవరెట్లెట్లు పరీక్షించి చూచినను వారివారికి నమనము బ్రహ్మరూపముగనే కానుపించుచున్నది.

హేమత్వమేవ నాన్యత్వం నామరూపశతే యథా

శాన్తత్వమేవ శాన్తస్య సర్గాహస్యగణే తథా.

19

అనేకములగు సువర్ణార్థణ్యములందు సువర్ణముకల్ప యన్యమెదియు లేనట్లు. జగజ్జీవాది సమూహమండలంబు బ్రహ్మముకల్ప వేతేనియును లేదు.

సార్వస్థస్థస్థమేధశాఘః యథా తవ న కాశ్చన

సర్గప్రలయసంరమ్భాస్తథా ఖాత్మాన ఏవ మే.

20

ఓ రామచంద్రా! నీ ప్రక్కన నిదురించుచున్న వానియొక్క స్వప్నమండలి మేఘ సమా హములు నీకేమియు లేనట్లు, చిదాత్మరూపుఁడగు నాకు స్పష్టి, ప్రళయ సంరంభము లేవియును లేవు.

పబ్జితా కల్పితా వ్యోమోయా యా పుత్రక పతాకినీ

సా యథా శాన్తతామాత్రం ఖమేవేదం తథా జగత్.

21

ఆకాశమందుఁ గల్పించబడిన మలితస్వముగాని, గంధర్వనగర పై న్యముగాని శాంతముగు ఆకాశమాత్రమే యైయున్నది. ఈ సమస్త జగత్తున్న చిదాకాశమాత్రమే యైయున్నది.

సంకల్పభ్రమ ఏవాన్తః పుష్పీభూయ జగత్స్థితమ్

జలావనితల్లస్థిబీజం కల్ప ఇవ ద్రుమః.

22

భూతములపై జలముచేఁ దడుగుబడిన వటాదిబీజములు ప్రాణులకు ఛాయాదులు నొసంగ సమర్థముగు పృథ్వీరూపమగునట్లు, సంకల్పభ్రమయే యంతఃకరణమునఁ బుష్పరూపమై బాహ్యమున జగద్రూప ఫలాకారమున నావిర్భవించుచున్నది.

అనహస్తాత్మనో జన్య సత ఏకత్వమాసతః

జరత్త్వణివాయస్తే సను నామాఽణిమాదయః.

23

అహంభావరహితుఁడును, నిరతిశయానంద స్వరూపముగు బ్రహ్మముతోటి యేకత్వమును బొందినవాఁడగు జ్ఞానియొక్క దృష్టియందు, అణిమాది సిద్ధులు శిథిలమైన త్విణలేశమువలెఁ దుచ్చు ముగఁ గన్పట్టును.

త్రైలోక్యే తన్న షశ్యామి సదేవాసురమానుషమ్

ఏకేరోమాంశేవిశ్వస్య యల్లోభాయ మహాత్మనః.

24

ఏవనికి బ్రహ్మాండమంతయు నొక్కరోముము యొక్క లేశమువంటిదేయగునో, అట్టి మహాత్ముఁడగు జ్ఞానిని ప్రలోభమొనర్చుగట్లయే దేవతనుగాని, అసురనిగాని, మనుజునిగాని, ముల్లోకములందును నేనెవలను గాంచలేదు.

యథా తథా స్థితస్యాపి యత్ర యత్ర గతస్య చ

దైత్రపంకల్పసందోహో న సన్యధిగతాత్మనః.

25

ఏయేరీతిగమన్న, ఎచటెచటికి, జనినను, ఆత్మసాక్షాత్కారమొందిన జ్ఞానికి దైత్రపంకల్ప సమాహ మెన్నటికిని నుండనేరదు.

విశ్వమేవ నభో యస్య శూన్యం సర్వం మహాత్మనః

కుతః కస్య కథం తస్య భవత్విచ్ఛా నిరాత్మనః.

26

ఏ మహాత్ముని దృష్టియందీ ప్రపంచమంతయు నాకాశమువలె శూన్యమైయున్నదో, అట్టి వానికిఁగ ఆరూపరహితములగు భోగములవలన ఇచ్చ యెటునుండి యెట్లుద్భవించగలదు?

శాన్తాశేషవిశేషస్య నిరేషణవిశేషతః

సత్తామనతాం సదృశౌ క ఆకలయితుం తుమః.

27

సమస్తవిశేషములున్న, ధనాదిఏవణ (కోరిక) లున్న శమించినవాఁడును, విభవ, దారి ద్ర్యముల రెంటిని సమముఁ జూచువాఁడును నగు మహాత్ముని మహిమ నెఱఁజుఁగఁగలరే!

మారైర్న కించిన్నియతే జీవైః కించిన్న జీవతి

శుద్ధసంవిన్మయస్యాన్య సమాలోకస్య శిన్య చ.

28

మరణహేతువులచే నొకింతైనను మరణింపనివాఁడును, జీవనహేతువులచే నొకింతైనను జీవింపనివాఁడును (లేక, బంధువుత్రాదుల మరణజీవనాదులచే హర్ష విషాదముల నొందనివాఁడును) శుద్ధ జ్ఞానమయఁడును, స్వప్రకాశరూపుఁడును, ఆకాశమువలె నిర్మలమై సర్వ వ్యపకమై యున్నవాఁడును నగు మహానీయుని మహిమాతిశయంబుల నూహింప నెవరికియరము?

మిథ్యాలోకస్య కచతో భ్రాన్త్యా మరణజన్యనీ

అనత్యపి భ్రాన్తిభాజి మృగృతృష్ణానదీతః.

29

అజ్ఞానికి భ్రాంతిచే, మృగత్వప్లానదీతములవలె, జననమరణములు భ్రాంతిపాత్రమైన తగ చిత్తమందు వాస్తవముగ లేనివైనను మిథ్యగ నే వికసించుచున్నవి.

సమ్యక్స్వరీక్షితం యావన్న భ్రాంతిర్న పరీక్షకాః

న నామ జన్మమరణే కేవలం శాన్తమవ్యయమ్.

80

బాగుగ పరిక్షించిన పిదప భ్రాంతిగాని, పరీక్షలుగాని, జననమరణములుగాని లేనినే యగును. శేషలము ఏకమై, శాంతమై, అన్యమైనట్టి పరమాత్మయే యొప్పుచుండును.

దృశ్యాద్యో విరతిం యాత ఆత్మారామః శమంగతః
స సన్నేవాసదాభాసః పరితీర్ణభవార్ణవః.

31

శాంతుండును, ఆత్మారామండును దృశ్యాదుల యెడల విరక్తిని బొందినవాండును సంసార సముద్రమును దాటినవాండునగు తత్త్వాండు బ్రహ్మరూపముచే విద్యమానుడైయున్నను, దేశాంధ్రి యాది సహితమగు పరీక్షకుని రూపముచే లేనివాండును ఆభాసమాత్రుడును నగును.

దీపనిర్వాణనిర్వాణమస్తంగతమనోగతిమ్

ఆత్మన్యైవ శమం యాతం స నమేవామలం విదుః.

32

మనస్సుయొక్క గతి అస్తమించినవాండును, ఆత్మయందే శాంతిని బొందినవాండును బ్రహ్మరూపముతోటి విద్యమానుడై యుండువాడు నగు మహాత్ముడే శమించిన దీపమువలె నిర్మల నిర్వాణస్థితి నొందియున్న వాడని వచించబడును.

ఆబుద్ధ్యాది జగద్వృత్తం యస్మై న స్వదతే స్వతః

ఆకాశస్యైవ శాస్త్రస్య తమాహుర్ముక్తము తమాః.

33

బుద్ధినుండి మొదలుకొని జగత్తువఱకు గల సమస్తదృశ్యమెవనికి స్వయముగ రుచింపకుండునో అట్టి యాకాశమువలె బ్రహ్మాంతుడగు మహాత్ముడే యుత్తములు ముక్తుడని వచింతురు.

అహమస్తవిచారేణ విచారేణాహమస్మి నో

అభావాదహమర్థస్య క్వ జగత్స్వచ సంస్మృతిః.

34

అవిచారణచేతనే అహం భావము గలదు. విచారణచే నది లేకయే యున్నది. అహం భావమే లేనపుడే జగత్తైచట, జననమరణాది రూపముగు సంసారమెచట?

సంవిత్సంవేదనాదేవ బుద్ధ్యాద్యాకారవత్స్థితమ్

రూపాలోకమనోరూపం జగద్వైత్తి చిదవ్భరమ్.

35

వాస్తవముగ, చిదాకాశమే తన స్వరూపముయొక్క, అన్యభాజ్ఞానముచే బుద్ధ్యాద్యాకారము వలె నున్నది. రూపప్రకాశ సంకల్పాదిరూపముగు బాహ్యభృంతరజగత్తు నెఱుంగుచున్నది.

సర్వార్థి కమనసః సతః సర్వాత్మనస్తవ

సర్వథా సర్వదా సర్వం సర్వమాచరణం శివమ్.

36

ఓ రామచంద్రా! ఎపుడు నీయొక్క మనస్సు సర్వాత్మరూపమై, సర్వపదార్థ రహితమై యొప్పునో, అపుడే నదా సర్వథా, సమస్తజగత్తున్న, సమస్తాచరణయు బ్రహ్మరూపముగ నే భాసించును.

యత్కరోషి యదశ్నాసి యజ్ఞహోషి చదాసి యత్

యత్తవస్యసి హంసేషి తత్సర్వం శివమవ్యయమ్.

37

ఓ రామచంద్రా! నీవేమి చేయుచున్నను, తినుచున్నను, హోమముచేయుచున్నను, ఇచ్చుచున్నను, తపమునర్చుచున్నను, పధించుచున్నను, అంశయు వాస్తవముగ నాశరహితమగు బ్రహ్మమే యగును.

యదహం యత్త్వమాశా యద్యత్ప్రియాకాలఖాదయః

యల్లోకాలోకగిరయస్తచ్చిద్యోమ శివం తతమ్.

38

యద్రాప్రాలోకమననం యత్కాలిత్రయం జగత్

యజ్జరామరణార్వాది తస్మహోచిన్నభః శివమ్.

39

ఓ రాఘవా! నేను, నీవు, దిక్కులు, ఇచ్చు, క్షీయ, కాలము, ఆకాశాది పంచభూతములు లోకాలోకపర్యంతములు, రూప ప్రకాశ సంకల్పాదిరూపముగు బాహ్యభృంతర జగత్తుయొక్క యనుభవము, త్రికాలములు, సమస్తబ్రహ్మాండము, జరామరణముఖాదులు, - అన్నియు వ్యాపకమైనట్టి మహాచిదాకాశ స్వరూపమైన బ్రహ్మమేయగును.

నిశ్చికిత్తో నిరాభానో నిరీచ్ఛో నిర్మనా మునిః

భూత్వా నిరాత్మా నిర్వాణస్థి స్త్య సంతిష్ఠనే యథా.

40

ఓ రామచంద్రా! దుఃఖ చికిత్సారహితమైనను, అభాసవృత్తుడైనను, ఇచ్ఛావిరహితుడైనను, అమనస్కుడైనను, దృశ్యవర్జితుడైనను, మునివియు, నిర్వాణరూపుడవునై యెట్లు పో, అట్లు, వెలయుము.

గతేచ్ఛమననం శా నమన ససమభావనమ్

వ్యవహారోఽస్తు తే మా వా స్వనాస్పదైర్యథానిలః.

41

ఓ రామచంద్రా! నీవు ఇచ్ఛా, వశనరహితుడవై, శాంతుడవై, అనంతమగు బ్రహ్మమున స్థితిగలవాడై, భావనా పరితుడవై యుండుము. అట్టి నీకు, వాయువుయొక్క స్పంద, అగ్నిమండముల వలె వ్యవహారముండు గాక! లేక, లేకుండుగాక!

నిర్వాసనా నిష్కలనా శాంతా పురుషతాస్తు తే

శాస్త్రేణ యన్త్రివాపేన వాహ్యో దారుమయీ యథా.

42

ఓ రాఘవా! శాస్త్రమును యంత్రవాహనవిద్వారా నిర్వహింపబడినవగుచు నీయొక్క పురుషాచిత క్రియలు, వాసనారహితములై, కల్పనాపర్జితములై శాంతములై, కాళ్ళ విగ్రహమును బోలి యుండుగాక!

భూతాలోకస్తు మాన్షేహో మా వా స్నేహశ్చ బాహ్యగః

అనిదేశధరాలోకశ్చిత్రోదీపవదాన్యతామ్.

43

ఓ రామచంద్రా! బాహ్యమందలి మాతాపితృ బంధుజనాదుల తోటి నీయొక్క వ్యవహారము అతిస్నేహాయుక్తమై యుండవలదు. కేవలము స్నేహరహితమైయు నుండవలదు. ఇతరులచే నిర్దేశించు శక్తియుగానట్టి ప్రకాశముగలవాడవై చిత్రమందలి దీపమువలె నిశ్చలముగను, ప్రకాంతముగను నుండుము.

నిర్వాసనస్య విరసస్య నిరేషణస్య
శాస్త్రా దృతేక ఇవ తత్త్వ విసోదహేతుః
శాస్త్రార్థసజ్జనమతోఽప్యమలస్య తస్య
సంవేదనేష్యసభిసంధి మతః స్వరూపమ్.

44

ఇత్యార్థే శ్రీవాసిష్ఠ మహారామణే వాల్మీకీయే దేవదూతోక్తే మోక్షోపాయేషు
నిర్వాణప్రకరణే ఉత్తరార్థే నిర్వాణవర్ణనం
నామాష్టత్రింశః సర్గః || 88 ||

ఓ రామచంద్రా! వాసనా రహితుఁడును, వర్తమాన భోగములందు విరసత్వముగల వాఁడును, భావికాలభోగములందుఁ గోర్కలేని వాఁడునగు జ్ఞానికి సచ్చాస్త్రములు దప్ప అత్యనుభవమందలి విక్రాంతికి అన్యముగ హేతువెద్దిగలదు? కావున నిర్మల చిత్తుఁడగు అట్టి తత్త్వజ్ఞానికిన్ని జీవిత వ్యవహారములందు కాస్త్ర, సజ్జన మతానుసారము ఫలాభిసంధిరహితముగ వర్తించుటయే అసాధారణ చిహ్నమైయున్నది. (యథేషాచరణము కాదని భావము.)

ఇది శ్రీవాసిష్ఠ తాత్పర్య ప్రకాశికయందు నిర్వాణ ప్రకరణమున సుత్తరార్థమున నిర్వాణవర్ణనమును ముప్పదియెనిమిదవ సర్గము || 88 ||

ఏకోనచత్వారింశః సర్గః

[ప్రబుద్ధాత్మని విశాంతో యద్రూపః పరిశిష్యతే |
జగచ్చ తస్య యద్రూపం తత్సమ్యగిహ వర్ణ్యతే ||

ప్రబుద్ధుఁడును, అత్యయందు విక్రాంతి నొందినవాఁడునగు జ్ఞానియొక్కయు, అతని దృష్టి యందలి జగత్తుయొక్కయు స్వరూపమిచ్చట స్పష్టముగ వర్ణించబడు చున్నది.]

శ్రీవాసిష్ఠ ఉవాచ:—

సంజాతాకృత్రిమక్షీణసంస్మృతిప్రత్యయః పుమాన్
అసంకల్పో న సంకల్పం వేత్తి తేనానదేవ సః.

1

శ్రీవాసిష్ఠుఁడు:— ఓ రామచంద్రా! సంసారబంధము తీయించినవాఁడును స్వాభావికముగ అత్యసాక్షాత్కారము గలవాఁడును నగు మనుజుఁడు శాస్త్రానుసారము వ్యవహరించినను సంకల్ప రహితుఁడై యుండును. తద్వ్యవహారహేతువగు సంకల్పాభాసమును స్వాత్మగనే గాంచుచు నాతఁడు సంకల్పము నెఱుఁగకయుండును. కావున, అసంకల్పాభాసము అసత్యే (అశీకమే) యగును.

శ్వాసాన్మానిరివాదర్యే కుతోఽప్యహమితి సి తా
విది సాఽకారణం దృష్టా నశ్యన్త్యాశు న లభ్యతే.

2

శ్వాసచే అద్వముయొక్క మలినత్వమువలె నేదైన అనిర్వచనీయ కారణముచే సంకల్పముయొక్క బీజముగ అహంభావము తత్త్వజ్ఞానియందావిర్భవించినచో అయ్యది కారణము లేకనే వెంటనే నశించును. మరల వెదకి నప్పటికిని నది లభించకుండును.

యస్య క్షీణావరణతా శాస్త్రసర్వేహతోదితా
పరమామృతపూర్ణాత్మా స త్తయేవ స రాజతే.

8

అజ్ఞానావరణము తీయించినవాఁడును, కోర్కెలన్నియును పశమించిన వాఁడును పరమామృతమయముగ అనందముచే బరిపూర్ణమైనట్టి ఆత్మయొడయించిన వాఁడును నగు జ్ఞాని నిరతి శయానందరూపముగ అత్య సత్తగనే శోభించును.

సర్వసందేహదుర్ద్వా నమిహికామాత రిశ్వనా
భాతి భాస్వదియా దేశేనేన పూర్ణేంద్రనేవ ఖమ్.

4

సర్వలయొక్క సందేహములను అంధకారమునకు హేతువైనట్టి హిమసమాహమును నశింపజేయుటకు వాయువునంటివాఁడును, నిరావరణమైనట్టి ఆత్మప్రకాశముతో గూడిన బుద్ధిగల వాఁడును నగు జ్ఞానిచే ఆతడుండు ప్రదేశము, పూర్ణచంద్రునిచే నాకసమువలె, బ్రకాశించును.

విసంస్మృతిర్విసందేహో లబ్ధజ్యోతిర్నిరావృతిః
శరదాకాశవిశదో జ్ఞేయో విజ్ఞాయతే బుధః.

5

సంసారమోహహితుఁడును సర్వసందేహావర్జితుఁడును, ఆత్మప్రకాశమును బొందినవాఁడును అజ్ఞానావరణశూన్యుఁడును, శరత్కాలాకాశమువలె నిర్మలుఁడును నగు తత్త్వజ్ఞాని జ్ఞేయస్వరూపముగ అత్యగనే తెలియఁబడును.

నిఃసంకల్పో నిరాధారః శాస్త్రః స్పృశ్యాత్ప్రవిత్రతామ్
అస్తః శీతల ఆధత్తే బ్రహ్మలోకాదివానిలః.

6

సంకల్పరహితుఁడును, నిరాధారుఁడును, శాంతుఁడునునగు జ్ఞాని తన స్పృశ్యచే (ప్రణామ, కృత్రాపాదుల చేదన్న స్పృశించు) జనులకు పాపరాహిత్యమును గలుగజేసి, బ్రహ్మలోకమునుండి యేతెంచిన వాయువువలె, వారియంతఃకరణమున శీతలత్వమును (శాంతిని) స్థాపించజేయును.

అసద్రూపోపలమ్భానామియం వస్తుస్వభావతా
యత్స్వర్గవేదనం స్వప్నవన్ధ్యా పుత్రోపలమ్భవత్.

7

అసత్త్వదార్ధరూపముల ప్రాప్తియొక్క వస్తుస్వభావము, స్వప్నమందలి స్వర్గానుభవ, వంధ్యా పుత్ర దర్శనముల వంటిదేయగును.

అవిద్యమానమేవేదం జగద్యదనుభూయతే
అసద్రూపోపలమ్భస్య సైపా వస్తుస్వభావతా.

8

స్వప్నమందలి వంధ్యాపుత్ర దర్శనమువలె, అవిద్యమానమైయున్నను ఈ జగత్తనుభవించుట యేది గలదో అదియే, అసత్త్వదార్ధముల ప్రాప్తియొక్క వస్తుస్వభావమైయున్నది.

అసత్యేష్వేవ సంసారేష్వాస్తామర్థః కుతో ఛావేత్
సర్గావర్గయోః శబ్దావేవ వన్ధ్యాసుతోపమా. 9

అసత్యమును ఈసంసారమున సృష్టి(బంధ), మోక్షములఁగూర్చిన శబ్దములే వంధ్యాపుత్ర
సదృశములైయుండ నిక వాని అర్థసిద్ధి యెటునుండి సంభవించును?

జగద్రహ్మహృతయా సత్యమనిర్మితమభావితమ్

అనిష్ఠితం చాన్యథా తు నాహం నావగతం చ తత్. 10

నిర్మింపఁబడనిదియు, భావనకు విషయము కానిదియు, అధారరహితమైనదియునగు ఈజగత్తు
బ్రహ్మరూపముచే సత్యమైయున్నది. బ్రహ్మరూపము నంగీకరింపని పక్షమున నిది యెట్లుండునో నాకుఁ
తెలియదు.

ఆత్మస్వభావవిశ్రాంతేయం వస్తుస్వభావతా

యదహన్తాదిసర్గాది దుఃఖాద్యనుపలమ్భతా. 11

అహంభావాదులు, సృష్ట్యాదులు, దుఃఖాదులు సంప్రాప్తింపకుండ నుండుటయే ఆత్మయందలి
విశ్రాంతి అనువస్తువుయొక్క స్వభావమైయున్నది.

క్షణాద్యోజనలక్షాంతం ప్రాప్తే దేశాంతరే చిత్తః

చేతనే యస్య తద్రూపం మార్గమధ్యే నిరజ్ఞానమ్. 12

క్షణకాలములో నొకప్రదేశమునుండి లక్షలకొలది యోజనముల దూరముననున్న మఱి
యొక ప్రదేశమునకు సేత్రస్థితిద్వారా సంవిత్తుజనినపుడు యారెండు ప్రదేశముల మధ్యనుండు
నిర్విషయమైన చేతస్య స్వరూపమేది గలదో, అదియే నిరంజనమైన ఆత్మయొక్క రూపమైయున్నది.

అస్పృశవాతసదృశం ఖణోశాభాసచిన్మయమ్

అచేత్యం శాస్త్రముదితం లతావికసనోపమమ్. 13

సర్వస్య జన్మజాతస్య తత్స్వభావం విదుర్భుధాః

సర్గోపలమ్భా గలతి తత్రస్య వివేకినః. 14

జలమునలేని వాయువును బోలినదియు, ఆకాశకోశమునలె నిర్మలమైనదియు, చిస్మయ
రూపమును, విషయరహితమైనదియు, శాంతమైనట్టిదియు, వికసించిన లతవలె నావిర్భవించినదియునగు
భూతల సూర్యాది ప్రదేశముల మధ్యగల చేతస్యస్వరూపమేది గలదో, దానినే నమస్తజీవనమానము
యొక్క ప్రసిద్ధమైనట్టి స్వభావముగ విజ్ఞులు చెప్పుదురు. అట్టి శుద్ధ చిత్స్వభావమున నుండు వివేకి
సృష్టి భాసింపకయుండును.

సుఖప్తే స్వప్నధీర్నాస్తి స్వప్నే నాస్తి సుఖప్తధీః

సర్గనిర్వాణయోర్భాస్తి సుఖప్తస్వప్నయోరివ. 15

సుఖప్తియందు స్వప్నబుద్ధిలేదు. స్వప్నమందు సుఖప్తిబుద్ధిలేదు. కాని చేతస్యము సాక్షి
రూపముచే సర్వత్రయుండియున్నది. వాస్తవముగ స్వప్నసుఖపులనలె సృష్టిప్రళయములున్ను భ్రమ
రూపములేయై యున్నవి.

భ్రాన్తివస్తు స్వభావోసా న స్వప్నా న సుఖప్తతా

న సర్గో న చ నిర్వాణం సత్యం శాస్త్రమశేషతః. 16

భ్రాంతివస్తు స్వభావముగలదే యథార్థముగ స్వప్నముగాని, సుఖప్తిగాని, సృష్టిగాని
ప్రళయముగాని లేనివేయైయున్నవి. సత్యమై, శాంతమైనట్టి చిద్రూపమే యంతట బరిపూర్ణమైయున్నది.

భ్రాన్తిస్త్వసన్మాత్రమయీ ప్రేక్షితాచేన్న లభ్యతే

శుక్తిరూప్యమివాసత్యం కిల సంప్రాప్యతే కథమ్. 17

భ్రాంతి అసత్యరూపమేయై యున్నది. ఏలయనిన, విచారించి చూచినచో నయ్యది
లభింపదు. ములైపుదిప్పయందలి వెండివలె నసత్యమైనది యెట్లుపొందఁబడును?

యన్న లబ్ధం చ తన్నాస్తి తేన భ్రాన్తేరసంభవః

స్వభావాదుపలభ్యోన్యో నాస్తి కస్య న కస్యచిత్. 18

ఏ వస్తువు పొందఁబడకయుండునో, అది లేనివేయగును. విచారించిచూచిన భ్రాంతి
పొందఁబడదు. గావున నది (పరమార్థమున) అసంభవమే యగుచున్నది. భ్రాంతికంటె అన్యముగ
సంప్రాప్తమగునట్టిది క్రమా (జ్ఞాన) రూపమేయగును. అది సాక్షిస్వభావముకంటె వేఱుకాదు.
కావున సాక్షియగు చిద్రూపముకంటె అన్యమైనట్టి సత్యవస్తువు లేనేలేదు.

స్వభావ ఏవ సర్వస్మై స్వదతే కిల సర్వదా

అనానై వ హి నానేవ కిం వాదైః సంవిభావ్యతామ్. 19

ఓ రామచంద్రా! ఆ చిత్స్వభావమే యొక మైనప్పటికి వివిధరూపములవలె భాసించును,
సర్వజీవులకును నదా విరమప్రేమా రూపముతోటి స్ఫురించుచున్నది. ఆ సాక్షియగు చిద్రూపమునే
సీపు భావింపుము. వ్యర్థముగు వాదములచే నేమి ప్రయోజనము!

అన్యభావే మహద్దుఃఖం స్వభావే కేవలం శమః

ఇతి బుద్ధ్యా విచార్యా నర్యదిష్టం తద్విధీయతామ్. 20

ఓ రామచంద్రా! చిత్స్వభావముకంటె వేఱైనట్టి కల్పనయే మహా (సంసార) దుఃఖము.
అకల్మితముగు సాక్షి చిత్స్వభావమందిలి కితియే కేవలము పరమశాంతమైనట్టి కైవల్యము - ఇట్లు
అంతఃకర్మమున బుద్ధిచే విచారించి సిస్మట ఏది నీకీప్తమో దానిని గ్రహింపుము.

సూక్ష్మే బీజే స్వగః సూలో దృష్టమిత్తుపవద్యతే

శివే మూర్తే జగన్మూర్తమస్తీత్యుత్తమసంకథా. 21

సూక్ష్మముగు బీజమున సూలమైనట్టి గొప్పపుష్ప మెట్లుగలదో, అట్లే అమూర్తమైన శివ
రూపముగు బ్రహ్మమున మూర్తివంతమైనట్టి యీ జగత్తుగలదనుట తత్వజ్ఞుల యొక్కయు, వేదముల
యొక్కయు మత్తమ కథనమై యున్నది.

రూపాలోకమనస్కారబుద్ధ్యహన్తాదయః పరే

స్వరూపధాతాః సలిలే ద్రవత్వమివ ఖాత్మకాః. 22

జలమందు ప్రవర్త్యమువలె, రూప, సంకల్పాది బాహ్యభృంశర విషయములున్ను, బుద్ధి, అహంకారము మున్నగునవి యన్నియును పరబ్రహ్మమున చిదాకాశరూపములై యొలుచును.

మూర్తే యథా స్వసదృశైః కరోత్యవయవైః క్రియాః
ఆత్మభూతైస్తథా భూతైశ్చిదాకాశముకర్తృ సత్. 28

మూర్తివంతముగ ప్రాణి తన యాత్మభూతములగు హస్త పాదాద్యవయవములచే, క్రియ అను సల్పునట్లు, ఆకర్తయు, సద్రూపమునగు చిదాకాశము తనయాత్మరూపములగు పంచభూతములచే జగదుత్పత్త్యాది క్రియలను సల్పుచున్నది.

ఆత్మస్థాదహమిత్యాది రస్మదా దేరసంస్యతేః
శబ్దోఽర్థభావముక్తో యః పటహాదిషు జాయతే. 24

వాదకునిచే నధిష్ఠితములగు తప్పెట మున్నగు వాద్యములందు, ఆ వాదకుని యభిప్రాయము ననుసరించి విచిత్ర శబ్దము లుత్పన్నములగునట్లు, జడత్వకారణమున స్వతః వ్యవహారమున అసమర్థము లగుటచే మనయొక్క ఈ వసిష్ఠరూపాది దేహాదులు నేను, అను నీమున్నగు యభిప్రాయములఁ బెల్పు నట్టి శబ్దములు, చిదాత్మ అధిష్ఠానముగా గల్గియున్నందువలననే జిహ్వది కరణములద్వారా జనించు చున్నవి.

యద్భూతం ప్రేక్షయా నాస్తి తన్నా స్త్యేవ నిరస్తరమ్
జగద్రూపమరూపాత్మ బ్రహ్మ బ్రహ్మణి సంస్థితమ్. 25

ఏది అవిచారముచే భాసించునో, విచారించుటచే భాసింపకయుండునో, అది సర్వదా లేనిదేయును. కావున, అవిచార సిద్ధముగు ఈ జగత్తుయొక్క జడత్వాంశరూపము స్వరూప కూన్యమే యగును. కాబట్టి బ్రహ్మము బ్రహ్మస్వభావముననే స్థితిగల్గియున్నదగుచున్నది. ఇదియే యీ జగత్తు యొక్క వాస్తవముగ స్థితి.

యేషామస్తి జగత్సృష్టస్తే స్వప్నపురుషా మిథః
న నస్తి హ్యేతత్తని మిథో నాస్మాస్వమృతపుష్పవత్. 26

ఏ అజ్ఞానుల కీ జగత్తు స్వప్నము గలదో, అట్టి స్వప్నపురుషులు తమతమ ఆత్మయును పరస్పరము లేకయున్నారు. సర్వదా బ్రహ్మభూతులగు మాయొక్క దృష్టియందో, వారుపరస్పరము ఆకాశపుష్పమువలె (జదాంశమున) సర్వథా లేకయే యున్నారు.

మయి బ్రహ్మైకరూపం తే శాస్తమాకాశకోశవత్
వాయోః స్పందరివాభిన్నైర్వ్యవహారైశ్చ తన్మయి. 27

(వైతన్యాంశమునో) - వాయు, వాయువుయొక్క చలనమువాయువుకంటె వేఱుగా నట్లు, తమకంటె వేఱుగానట్టి తమయొక్క వ్యవహారములతోనహా వాయుంబుండియేయున్నారు. ఏలయనఁగా సుభయలము ఆకాశకోశమువలె శాంతమై నట్టి బ్రహ్మైక్యైక స్వరూపులమేయైయు న్నాము. వాదియందలి బ్రహ్మము వాయొక్క ప్రత్యేకాత్మ స్వభావమందును గలుగుచున్నది.

అహం తు సన్మయస్తేహం స్వప్నః స్వప్నవతామివ
తే తు నూనమస్తనో మే సుషుప్తస్వప్నకా ఇవ. 28

స్వప్నముగనువారికి స్వప్నము సత్యముగఁ దోచునట్లు, అట్టి యజ్ఞానుల దృష్టియందు నేను పసివరూపముచే సత్యముగఁదోచుచున్నాను. కాని వారో (వారి యఃపాఘలు), సుషుప్తియందున్న వారికి స్వప్నపురుషులవలె నాదృష్టియందు నిక్కముగ లేకయేయున్నారు.

తెస్తు యోవ్యవహారో మే తద్రబ్ధమ్ బ్రహ్మణి స్థితమ్
తే య త్వశ్యస్థి పశ్యన్తు తత్తైరలమలం మమ. 29

వారితోటి యుగదేశాది వ్యవహార మెయ్యది నాకుఁ గలదో, అది నాయొక్క దృష్టియందు బ్రహ్మము బ్రహ్మమున స్థితిగల్గియున్నదే యగును. ఇతర వారెట్లు గాంచుదురో గాంచుగాక! నాకు వారితో నే ప్రయోజనమున్ను లేదు.

అహమాత్మని నైవాస్మి బ్రహ్మస త్రేయమాతతా
త్వదర్థం నముదేహేవ తథారూపైవ వాయమ్. 30

నేను వాస్తవముగ పసివదేశభావముచే లేను. బ్రహ్మస త్రయే యీ పసిపాద్యాకారముల వ్యాపించినదై మిఁకొఱకు (వివర్తరూపమున) యుపయించినదగును. ఈ నాకున్నట్లు నట్టి బ్రహ్మసత్తా వివర్తరూపమే గలదై మిఁకొఱకు యుపదేశాదులకొఱ కావిర్భవించినదైయున్నది.

అవిరుద్ధవిరుద్ధస్య శుద్ధసంవిన్మయాత్మనః
న భోగేచ్ఛా న మోక్షేచ్ఛా హృది స్ఫురతి తద్విదః. 31

ఏ ఆత్మజ్ఞానికి విరుద్ధములగు దుఃఖాదులన్నియు అవిరుద్ధముగు శుద్ధసచ్చిదానందరూపము లుగ భాసింపనో, అట్టివాని హృదయమున భోగేచ్ఛగాని, మోక్షేచ్ఛగాని స్ఫురింపకయే యుండును.

స్వభావమాత్రాయ త్తేఽస్మి స్వస్థమోక్షక్రమే నృణామ్
కదర్థనేత్యహో మోహద్దోష్పదేఽప్యదధిభ్రమః. 32

ఆహ! తమయధీనముననే యున్నట్టి తమయొక్క బ్రహ్మస్వభావమాత్రమందలి స్థితిచే బంధ నమునుండి మోక్షమొందుటలో జనులకు అజ్ఞానముచే నట్టి బాధగలుగుచున్నది! గోష్ఠాద బలమున సమద్రమునుగూర్చిన భ్రమ గలుగుచున్నదే!

స్వభావసాధనే మోక్షేఽభావోపశమరూపిణి
న ధనాన్యపశుర్వన్తి న మిత్రాణి న చ క్రియాః. 33

అసత్తేయై నట్టి దుఃఖముయొక్క యుపశమన రూపముగు తనయొక్క బ్రహ్మస్వభావమాత్ర మందలి స్థితియు ఈమోక్షసాధనమున ధనముగాని, మిత్రులుగాని, వివిధమైన క్రియలుగాని, యుపక రింపనేరవు.

తై లభిస్తుర్భవత్పుచ్చైశ్చక్రమప్పతితో యథా
తథాశు చేత్యసంకల్పే స్థితా భవతి చిజ్జగత్. 34

తైలబిందువు నీటియందు బడినవో చలువిన చక్రాకారముగ నగునట్లు విషయముయొక్క-
సంకల్ప మాత్రముచే చైతన్యము శీఘ్రముగ జగద్రూపముగ నీతి గలవగుచున్నది

జాగ్రతి స్వప్నవృత్తాన స్థితిర్యాదృగ్గ్రాసా స్మృతౌ
తాదృగ్గ్రాసాహంత్యజగజ్జాలసంస్థా వివేకినః.

35

జాగ్రదవస్థయందు మనుజునిస్మృతియందు స్వప్నవృత్తాంత మేవిధముగ మిథ్యగఁ దోచునో,
అవిధముగనే తత్త్వజ్ఞానికి, అహంభావనహితముగు ఈజగత్స్వరూపామంతయు మిథ్యగఁగనట్లును.

తేనై వాభ్యాసయోగేన యాతి తత్తనుతాం తథా
యథా నాహం న సంపాదః శాస్త్రమేవావశిష్యతే.

36

భూగోక్తముగు తమయొక్క బ్రహ్మస్వభావమాత్రమిందలి స్థితియను అభ్యాసయోగముచే
వివేకవంతునకీజగజ్జాలమంతయు అత్యంత నూత్నమైపోవును. అత్రేతి యాతనికి, అహంభావముగాని,
జగత్తుగాని భాసింపదు. కాంతముగు బ్రహ్మమే శేషించియుండును

యదా యదా స్వభావార్కః స్థితిమేతి తదా తదా
భోగాన్ధకారో గలతి న సన్నప్యనుభూయతే.

37

ఎపుడెపుడు బ్రహ్మస్వభావమును నూర్చుండుచున్ననో, అపుడెపుడు భోగరూపముగు అంధ
కారము నశించును. మఱియు, త్రికాలములందును భోగములు అనత్యములను అనుభవమున్న గలుగును.

మోహమహత్తారహితః స్ఫురతి మృతౌ భవతి భాసతే చ తథా
బుద్ధ్యాది కరణ నికరో యస్మాద్దీపాదివాలోకః.

38

ఇత్యార్థే శ్రీవాసిష్టమహారామాయణే వాల్మీకియే దేవదూతోక్తే మోక్షోపాయేషు
నిర్వాణప్రకరణే ఉత్తరార్ధే వసిష్ఠగీతాసుఖభావ విశ్రాంతియోగోపదేశో

నామ ఏకోనచత్వారింశః సర్గః || 39 ||

ఓ రామచంద్రా! భోగరూపముగు అంధకారము నశింప, మనుజుడు బుద్ధ్యాది కరణసమా
హరహితుఁడును. అజ్ఞానావరణ వర్జితుఁడును, స్థూలదేహాదుల ఆధ్యాసములేనివాఁడును నై ప్రకాశించును
మఱియు, బ్రహ్మకారవృత్తిచే దేదీప్యమానముగు బోధరూప ప్రకాశముతోటి స్ఫురించును. అత్రేతి
యాతఁడు దీపమునుండి బయల్పడలిన ప్రకాశమునలె అబ్రహ్మమయ ప్రకాశముచే సర్వత్ర వ్యాపించి
బ్రహ్మీభూతుఁడై వెలుగును.

ఇది శ్రీవాసిష్ఠతత్పర్య ప్రకాశికయందు నిర్వాణప్రకరణమున నుత్తరార్ధమున
వసిష్ఠగీతాసుఖభావ విశ్రాంతియోగోపదేశమును

ముప్పదితోమ్మిదవ సర్గము || 39 ||

చత్వారింశః సర్గః

న సంస్మృతో బ్రహ్మ భాతి న బ్రహ్మణి చ సంస్మృతిః

జీవన్ముక్తే ద్వయం భాతి పర్యాయేణేతి వర్ణ్యతే,

[సంసారమున బ్రహ్మముగాని, బ్రహ్మమున సంసారముగాని భాసింపదు. కాని జీవన్ముక్తురి
యందు క్రమముగ నారెండును భాసించునని యిటువ ర్ణింపఁబడుచున్నది.]

శ్రీవసిష్ఠ ఉవాచః—

రూపాలోకమనస్కారబుద్ధ్యాదీన్ద్రియ వేదనమ్

స్వరూపం విదురమౌనమస్వభావస్య వస్తునః.

1

శ్రీవసిష్ఠఁడు. ఓ రామచంద్రా! రూప, సంకల్పాని భావభ్యంతర విషయములు, బుద్ధిం
ద్రియముల యనుభవము, ఈ నమస్తస్వరూపము, నిర్వికారముగు చైతన్యమే
దాని విజ్ఞాన పలుకుదురు.

అస్వభావతనత్వేన స్వభావస్థితిరాతతా

యదోదేతి తదా సర్వో భ్రమాభః ప్రతిభాసతే.

2

ఎపుడు అవిద్య సన్నగిలగా బ్రహ్మస్వభావముయొక్క వ్యాప్తిని యుండుచున్ననో, అపుడే
సృష్టి, భ్రమవలె గోచరించును.

యదా స్వభావవిశ్రాంతిః స్థితిమేతి శమాత్మికా

జగద్వశ్యం తదా స్వప్నః సుషుప్త ఇవ శామ్యతి.

3

అత్యస్వరూపజ్ఞానముచే నెపుడు బ్రహ్మస్వభావమున శాంతిరూపముగు విశ్రాంతి లభించు
చున్నదో, అపుడు, సుషుప్తియందు స్వప్నమువలె ఈ జగత్తు దృశ్యము శమించిపోవుచున్నది.

భోగా భవమహరోగా బద్ధవో దృఢబద్ధనమ్

అనరాయార్థసంపత్తిరాత్మనాత్మని శామ్యతామ్.

4

ఓ రామచంద్రా! భోగములే యీ సంసారమున మహరోగములు. బంధపులే దృఢబంధన
ములు. ధనసంపత్తి యనర్థముకొఱకేయైయున్నది. కావున, అత్యుండు శాంతముగ నీతి నొంది
యుండుము.

అస్వభావాత్మతా సర్గః స్వభావై కాత్మతా శివః

భూయతాం పరమవ్యోమాన్న శామ్యతాం మేహ తామ్యతామ్.

5

బ్రహ్మస్వరూపమునకు విరుద్ధమైనట్టి భావనచేయుటయే సృష్టి. బ్రహ్మస్వరూపమందలి స్థితియే
శివరూపముగు బ్రహ్మము, ఇక్కారణమున నీవు చిదాకాశరూపుఁడవై యుండుము. మఱియు ఈ
సంసారమున గ్లానిఁ బొందకుము.

నాత్మానమవగచ్ఛామి న దృశ్యం చ జగద్ద్రుమమ్

బ్రహ్మ శాస్త్రం ప్రవిష్టోఽస్మి బ్రహ్మైవాస్మి నిరామయః.

6

ఓ రామచంద్రా! నే నీవసిష్ట శరీరమందలి జీవునిగాని, దృశ్యమునుగాని జగచ్ఛ్రమనుగాని యెఱుంగటలేదు. కాంతమగు బ్రహ్మమునే ప్రవేశించి యున్నాడను. నిర్వికారమగు బ్రహ్మమేయై యున్నాను.

త్వమేవ పశ్యసి త్వస్త్వం సత్త్వం శబ్దార్థజృంభితమ్
పశ్యామి శాస్తమేవాహం కేవలం పరమం సభః. 7

ఓ రామచంద్రా! నీవు వసిష్టుడవు అని యిష్టధమునత్వం (నీవుఅను) శబ్దముయొక్క అర్థముచే వృద్ధిబొందిన 'త్వం' పదార్థమునే నీవు (ఆటిరూపుడవే యగుటబట్టి) గాంచుచున్నావు. నేనైతే, కేవలము కాంతమైనట్టి చిదాకాశమునే వీక్షించుచున్నాను.

బ్రహ్మణ్యేవ పరాకాశే రూపాలోకమనోమయాః
విధ్రమాస్తవ సంజాతకల్పాః స్వస్తా ఇవానిలే. 8

ఓ రాఘవా! నీకున్న చిదాకాశమగు బ్రహ్మమున ఈశబ్దార్థాది భావోత్పత్తంతర విషయములఁ గూర్చిన భ్రమలు పరమార్థమున జనించినవి కావు. వాయువునందు చలనములవలె నవి జనించి నట్లున్నవే యగును.

బ్రహ్మత్వా వేత్తి నో సర్గం సర్గాత్మా బ్రహ్మవేత్తి నో
సుషుప్తో వేత్తి నో స్వప్నం స్వప్న స్థో న సుషుప్తకమ్. 9

సుషుప్తియందున్న వాఁడు స్వప్నము నెఱుంగనట్లును, స్వప్నమందున్న వాఁడు సుషుప్తి నెఱుంగనట్లును, బ్రహ్మస్వరూపమందున్న వాఁడు స్వప్తి నెఱుంగడు. స్వప్తియందు లీనమైయున్న వాఁడు బ్రహ్మస్వరూపము నెఱుంగడు.

ప్రబుద్ధో బ్రహ్మజగతోర్జ్వాగత్స్వప్నదృశోరీవ
రూపం జానాతి భారూపం జీవన్ముక్తః ప్రశాంతధీః. 10

జీవన్ముక్తుఁడను, ప్రశాంత చిత్తుఁడను, ప్రబుద్ధుఁడనగు జ్ఞాని బ్రహ్మస్వరూపమును జాగ్రత్తువలెను, జగత్తును స్వప్నమువలెను నెఱుంగును. (కావున) నాలసికి స్వప్నతుల్యముగ నుప దేశాదులందు, బ్రవృత్తి సంభవించుచున్నది.

యథాభూతమిదం సర్వం పరిజానాతి బోధవాన్
సంశామ్యతి చ శుద్ధాత్మా శరదీవ పయోధరః. 11

ప్రబుద్ధుఁడను, శుద్ధాత్ముఁడనగు జ్ఞాని యీ సమస్తజగత్తును యథార్థముగ (సత్యముగ పరమాత్మరూపముగ) నెఱింగి; శరత్కాలమున మేఘమువలె బ్రశాంతి నొందును.

స్మృతిస్థః కల్పనస్థో వా యథా ఖ్యాతశ్చ సంగరః
సదసద్రాస్తతామాత్ర స్థాహ స్త్వజగద్భ్రమః. 12

యుద్ధమునుగూర్చిన వృత్తాంతము స్మృతియందుగాని, కల్పనయందుగాని యెట్లుభాసించునో అట్లే, జ్ఞానికి సదసత్తుల భ్రాంతి మాత్రమైనట్టి యీ అహంకారాది జగద్భ్రమయున్న భాసించును.

ఆత్మస్వపి నాస్తి హి యా ద్రష్టా యన్యా స విద్యతే కశ్చిత్
న చ శూన్యం నాశూన్యం భ్రాంతియం భానతే నేతి. 13

ఇత్యాదే శ్రీవాసిష్ట మహారామాయణే వాల్మీకియే దేవదూతోక్తే మోక్షోపాయేషు
నిర్వాణప్రకరణే ఉత్తరాధ్యై వసిష్టగీతాసు ఆత్మవిశ్రాంతి కథనం
నామ చత్వారింశః సర్గః || 40 ||

ఈ కాన్పించు జగన్మాయ పరమార్థసత్యమగు ఆత్మయందులేదు. ఈజగత్తుయొక్క ద్రష్టయైన జీవుఁడున్న వాస్తవముగ నెవఁడును లేడు. ఇట్లు శూన్యాశూన్యవిత్తణమై, అనిర్వచనీయమై ఈజగద్భ్రాంతి భాసించుచున్నది.

ఇది శ్రీవాసిష్టతాత్పర్య ప్రకాశికయందు నిర్వాణప్రకరణమున నుత్తరాధ్యాయ
వసిష్టగీతాసు ఆత్మవిశ్రాంతి కథనమును నలుబదవ సర్గము. || 40 ||

ఏకచత్వారింశః సర్గః

[త్రిజగత్పుత్రికాపుత్రమస్వభావ స్వభావతః
స్వభావైక స్వభావేన నిర్వాణం చాత్రవర్ణ్యతే.

అవిద్యా స్వభావముచే నుద్దయించు త్రిజగంబులను సర్వకులయొక్క స్వత్వము, బ్రహ్మ స్వభావముచే నుద్దయించు నిర్వాణప్రాప్తి యిచట వర్ణించఁ బడుచున్నది.]

శ్రీవసిష్ట ఉవాచ:—

అస్వభావస్వభావోఽయం సర్వోపాన్దావేదినః
స్వభావైక స్వభావేన నిర్వాణోక్తియతాం స్వయం. 1

శ్రీ వసిష్ఠుఁడు:- ఓ రామచంద్రా! అవిద్యయొక్క స్వభావముచే ఆత్మయే అహంకారాది జగద్రూపమై త్రిలోకములను, సర్వకులయొక్క స్వత్వ మెఱుంగుచున్నది. అట్టి అవిద్యాస్వభావ యుక్తమగు కాస్త్రీయోపాయములచే నుత్పన్నమగు విద్యచే నావిరూపితమగునట్టి పూర్ణానందాత్మ స్వభావముచే, స్వయముగ నిర్వాణరూపమైనన్ని వేయబడుగాక!

యత్రాదిత్యో భవేత్తత్ర యథాలోక స్థా భవేత్
పరం విషయవై రస్యం తత్ర యత్ర ప్రబుద్ధధీః. 2

మార్కభగవానుఁ డెచట నుండునో, అచట ప్రకాశము స్వయముగఁ గలుగునట్లు, విషయ ములయెడల పూర్ణవైరాగ్య మెచటగలదో, అచట ఆత్మజ్ఞాన రూపమగు 'విద్య' స్వయముగనే యుదయించును.

అకర్మకర్మకరణమదృశ్య ద్రష్టు దర్శనమ్
జగదగ్రాహ్యసంభారభితై చిత్తముత్థితమ్.

కర్తృకర్మకరణాది సామగ్రి రహితమై, ద్రష్టృ, దర్శనదృశ్యవర్జితమై, గ్రహింప నలవి కానిదైవత్వ యీ జగత్తును చిత్రము భిత్తిమున్నగు యాధారములు లేకనే (బ్రహ్మమందు) యావిర్భవించినది.

నచోత్థితం కించ నవా శాస్తే శాస్తం యథాస్థితమ్
అనామయం పరం బ్రహ్మ సత్యమవ్యయమేవ తత్ . 4

'కాని యథాస్థముగ నది యెపుడును నుదయించలేదు, అస్తమించలేదు. అది తన శాంత స్వభావమున యథాస్థి నెలకొనియున్నట్టి, నిర్వికారమై, సత్యమై, అవ్యయమైనట్టి పరబ్రహ్మమే యైయున్నది.

చిచ్ఛమత్కారమాత్రాత్మకల్పనారజ్జరజ్జనాః
సంఖ్యాతుం కేన శక్యస్తే ఖే జగచ్చిత్రపుత్రికాః . 5

చైతన్యముయొక్క చమత్కారమాత్రరూపులగు జీవులయొక్క కల్పనామయమగు సృత్య మండపమున శృంగారాది వివిధరసములచే, బరిపూర్ణమై యే జగచ్చిత్రములను సర్వము చిదాకాశమున నాట్లమాడుచున్నారో, వారిని లెక్కింప నెవరికింకదరము?

రసభావవికారాఢ్యం సృత్యస్తభినయైర్భువైః
పరమాణుప్రతిప్రాయః ఖే స్ఫురన్త్యమ్బరాత్మికాః . 6

శృంగారాది భావములచేతను, స్థాయిభావాది వికారములచేతను, కంప స్వేదాది సంఛారీ భావములచేతను బూర్ణమై, అయా పస్యాకారములచెల్లు నూతనమైనట్టి చేష్టలతో గూడుకొనిన, ఆకాశరూపులగు జగత్తులను సర్వము, ప్రతి పరమాణువునందును విద్యమానమైయున్నట్టి చిదాకాశ మున సృత్యమొనర్చుచున్నారు.

సర్వర్పశేఖరధరా దిగ్బాహులతికాకులాః
పాతాలపాదలతికా బ్రహ్మలోకశిరోధరాః . 7

చంద్రార్కలోలనయనాస్తారోత్కరతనూరుహాః
సప్తలోకాఙ్గలతికాః పరితోచ్ఛామ్బురామ్బురాః . 8

ద్వీపామ్బురాశివలయా లోకాలోకాద్రిమేఖాలాః
భూతభారచలజ్జీవప్రపహత్రాణమారుతాః . 9

వనోపవనవిన్యాసహారకేయూరభూషితాః
పురాణవేదవచనాః క్రియాఫలవినోదనాః . 10

సమస్తముతువులను శిరోభూషణములు గలవారును, దిక్కులను బాహులతలచే బరిపూర్ణములు, పాతాళమును పాదలతాయుక్తులును, బ్రహ్మలోకమున కంతముగల్గియున్నవారును, చంద్రనూరులు ను కంచలశేత్రములు గలవారును, సప్తలోకములను రోమసమూహములతో గూడియున్నవారును, ద్వీపాశిములను ఆంధ్రులతాయుక్తులును, నలునైపుల ఆకాశమున స్వచ్ఛవస్త్రమును ధరించినవారును, వీర్వద, కమ్మడిములను కంకణములు గలవారును, లోకాలోక పర్వతమున కటిసూత్రములచే

నొప్పుచున్నవారును, భౌతిక శరీరముయొక్క ధారణ, పోషణాది హేతువులచే, జంచలమైనట్టి జీవులే ప్రవహించు ప్రాణవాాయువుగా గలవారును, అనేక వన, ఉపవనములను పారశేయారాది భూషణములను ధరించినవారును, పురాణములు, వేదములేవచనములుగా గల్గియున్నవారును, ఆయా క్రియలయొక్క ఫలములగు సుఖదుఃఖములే వినోదములుగా గలవారునునగు ముల్లోకములను సర్వము చిదాకాశమున నాట్లమాడుచున్నారు.

త్రిజగత్పుత్రికాన్యత్యం యదిదం దృశ్యతే పురః
బ్రహ్మవారిద్రవత్యం తత్తద్రహ్మహ్మనిలవేవనమ్ . 11

లోకత్రయములను సర్వముయొక్క సృత్యమెయ్యది యెదుటగానించుచున్నదో, అది బ్రహ్మమను జలముయొక్క ద్రవత్యమున్ను, బ్రహ్మమను వాయువుయొక్క చలనమున్నునై యున్నది.

అస్వభావస్థితైవాస్య కారణం కారణాత్మకమ్
అనుషు పస్థితా స్వాపే స్వప్న స్వేవ సతీవ సా . 12

నిద్రయందు సుషుప్తిరహితస్థితియందు చైతన్యము స్వప్నమునకు కారణమెట్లగునో, అట్లే, అవిద్యాస్వభావమందున్న (మాయాశబలితమగు) చైతన్యమే యాముల్లోకములను సర్వము సృత్యమునకు కారణమైయున్నది. అట్టికారణరూపమే శత్రులందును ప్రసిద్ధమైయున్నది.

అనుషు పసుషు పస్థితాః స్వభావం భావయన్మున
జాగ్రత్సపి గతవ్యగ్రో మా స్వప్నమిదమాశ్రయ . 13

ఓ రామచంద్రా! నీవు జగత్తుయొక్క వ్యాకులత్వమును దృఢించి, బ్రహ్మస్వభావమును భావించుచు జాగ్రద్దశయందే సుషుప్తునివలె నుండి (బ్రహ్మభావమున జాగ్రతుడవై, దృశ్యభావమున మున సుషుప్తుడవై) ఆప్రకాగముగ తురియబడమున స్థితిగల్గియున్నవాడవై ఈజగద్రూపముగు స్వప్నము నెన్నటికి నాశ్రయంబక నుండుము.

యజ్జాగ్రతి సుషు పత్యం బోధాదరసవాసనమ్
తం స్వభావం విదు స్తజ్జా ముక్తి సత్పరిణామితా . 14

రాగ, వాసనారాహిత్యపూర్వకముగ జాగ్రత్తునందే సుషుప్త్యవస్థయొక్కది సంప్రాప్తించుచున్నదో, ఎనినే బ్రహ్మస్వభావమని చెప్పుదురు. అద్దానియందు నిష్ఠితుడైనచో ముక్తిరూప పరిణామము సంభవించును.

అకర్తృకర్మ కరణమదృశ్యద్రష్ట దర్శనమ్
అరూపాలోకమననం స్థితం బ్రహ్మ జగత్తయా . 15

కర్తృకర్మకరణ, ద్రష్టృదర్శన దృశ్యవర్జితమై, రూపసంకల్పాది బాహ్యభ్యంతర విషయ రహితమైనట్టి బ్రహ్మమే జగద్రూపమున స్థితికొందియున్నది.

కాస్తే కాస్తం ప్రకచతి పూర్ణే పూర్ణం వ్యవస్థితమ్
ద్విత్యైక్యరహితే భాతి ద్విత్యైక్యపరివర్జితమ్ . 16

దైవత, ఏకత్వరహితమై, మనోహరమై, పూర్ణమైనట్టి జగదాత్మయందు దైవత, ఏకత్వ రహితమై, మనోహరమై, పూర్ణమైనట్టి పరబ్రహ్మము. ప్రకాశించుచున్నది.

సత్యం సత్యే స్థితం శాంతం సర్వాత్మన్యాత్మని స్వయమ్
అకాశకోశసదృశం శిలాజతరసనిభమ్.

17

సత్యమై, అకాశకోశమువలె విశాలమై, శిలామధ్యభాగమువలె బ్రకాంతమై, చిద్భవరూప మైనట్టి ఆత్మయే సత్యమైనట్టి సృష్ట్యాత్మయందు స్వయముగ శాంతరూపమున నెలకొనియున్నది.

సురత్నజతరాకారం ఘనమప్యమృరోపమమ్
ప్రతిబిమ్బమివ త్సుబధమవ్యత్యుబధమనచ్చ సత్.

18

ఉత్తమ రత్నముయొక్క మధ్యభాగమువలె బ్రకాశమై, ఘనమైనను అకాశమువలె సతి నూత్నమై, జగత్సృతిచిబ్బముచే సంతుబ్ధమైనట్లున్నను వాస్తవముగ సంతుబ్ధము కానిదై, అగ్రత్వ వలె గోచరించినను సత్స్వరూపమై, ఆత్మ వెలయుచున్నది.

భవిష్యన్నవనిర్మాణం చేతసీవ స్థితం పురమ్
బ్రహ్మ బృంహితభారూపమభేదికృతమాననమ్.

19

చిత్తమందలి భావికాల నూతన నిర్మాణమును బోలి యెదుట నున్నదియు, మహా ప్రకాశ రూపమైనదియు, వినస్సను తనయందు అభిన్నముగ ధరించియున్నదియునై బ్రహ్మము విరాజిల్లు చున్నది.

యథా సంకల్పనగరం సంకల్పాన్నైవ భిద్యతే
తథాయం జగదాభాసః పరమార్థాన్న భిద్యతే.

20

సంకల్పనగరము సంకల్పముకంటె వేఱుగానట్లు, ఈ జగత్తుయొక్క ఆభాసమున్న పర బ్రహ్మముకంటె వేఱుగానిదైయున్నది.

హేమశీతమినానేకభవిష్యత్సంనివేశవత్
లక్ష్మ్యమాణమపి స్ఫారం శాంతమవ్యయమాసితమ్.

21

నువర్ణపిండమువలె భావికాలపు అనేక రచనలతో, గూడియున్నట్లు గోచరించినను, విశా లమై, శాంతమై, నాశరహితమై, బ్రహ్మము తన నిజస్వరూపముననే స్థితిగల్గియున్నది.

అజస్రనాశోత్పాదాధ్య మేకరూపమనామయమ్
అనాశోత్పాదమజరమనేకమివ కానిమత్.

22

నిరంతరము నాశోత్పత్తులచే బూర్ణమైయున్నను విచ్ఛికారమై, అనేకరూపములతో నున్నను ఏకరూపమై, నాశోత్పత్తిరహితమై, జరామరణవిరహితమై, ప్రకాశవంతమై బ్రహ్మము చెన్నించుచున్నది.

బ్రహ్మైవ శాంతిఘనభావగతం విభాతి సద్గోడయేన విగతాస్తమయోదయేన
హ్యోమేవ తూన్యవిభవేన గలత్స్యభావ లాభం ప్రతి ప్రసభమేవ నను ప్రబుద్ధే.

23

ఇత్యాదీ శ్రీ వాసిష్ఠ మహారామాయణే వాల్మీకీయే దేవదూతోక్తేమాగ్నో
సాయేషు నిర్వాణప్రకరణే ఉత్తరాద్ధే స్వయావవిశ్రాంత్యర్థముపదేశకరణం
నామ ఏకచత్వారింశః సర్గః । 41 ।

ఓ రామచంద్రా! రూపరహితముగ అకాశము తన తూన్యత్వ వైభవముతో భాసించునట్లు జ్ఞానముదయించు, శాంతిఘనభావమును బొందిన బ్రహ్మమే గొప్ప అదైవత స్వభావ. బలముచే ఉడ యాస్త రహితమైన సృష్టియను స్వారాజ్య విభవముతో భాసించును.

ఇది శ్రీ వాసిష్ఠతాత్పర్య ప్రకాశికయందు నిర్వాణప్రకరణమున నుత్తరార్థమున
స్వయావ విశ్రాంత్యర్థముపదేశకరణమును నలుబదియొకటవ సర్గము । 41 ।

ద్విచత్వారింశః సర్గః

[భూయః ప్రపశ్యంతే చాత్ర విశ్వవిశ్వేష్యతైకా
విశేషః పూజనీయశ్చ స్వాత్మైవ పరమేశ్వరః.

మరల జగత్తు, పరమేశ్వరులయొక్క యేకత్వము తెలుపబడుచు, విశేషముచే స్వాత్మ భూతుడగు పరమేశ్వరునే పూజింపవలయునని యిటు వచింపబడుచున్నది.]

శ్రీవసిష్ఠ ఉవాచః—

చిత్తవత్కచనం శాంతే య తత్తస్మాన్న భిద్యతే
అవ్యాకృతామలతయా క్వాంతతః సర్గాదనంభవః.

1

శ్రీవసిష్ఠుడు — ఓ రామచంద్రా! శాంతిమగు హుస్థాత్మయందు, ప్రథమమునఁ చిత్త రూపముతోటి ఏకగత్స్పరణము గలవో, అది యాచిదాత్మకంటె భిన్నముకాదు. చిదాత్మనిర్మలమును, అవ్యాకృతము నగుటచే నందు సృష్ట్యాదుల సంభవమెచట?

చిత్తదీపే గతే యాన్తి భ్రాన్తివద్రాన్తిభే స్థితే
రూపాలోకమనస్కార సంవిదోఽముద్బ్రవోర్మయః.

2

రూప, సంకల్పది బాహ్యభ్యంతర విషయములయొక్క యనుభవములను జలతరంగములు చిదాకాశమున మృగతృష్ణాభ్రాంతివలె భాసించుచున్నవి. అయ్యది చిత్తమును నూర్చుండ నైమింపగ నే అస్తమించి పోవుచున్నది.

నిరస్తకరణాపేక్షం మరుతః స్వప్తనం యథా
యథా విసరణం భాతస్తథా జగదిదం పరే.

3

ఏవిధముగ కరణముల సాక్షింపక నే వాయువుయొక్క చలనము, నూర్చునియొక్క ప్రకాశము ఎట్లు విస్తారమును బొందుచున్నవో, అట్లే పరమాత్మయందనేజగత్తున్న విస్తారమును బొందుచున్నది.

ద్రవత్వమివ కీలాలే శూన్యత్వమివ చామృతే
స్పృశ్యత్వం మరుతీవేదం కిమప్యత్వమయం పరే.

4

జలమందు ద్రవత్వము, ఆకాశమందు శూన్యత్వము, వాయువందు చలనము ఎట్లుగలవో, అట్లే పరమాత్మయందు ఆత్మవివర్తమై నట్టి అనిర్వచనీయమగు ఈజగత్తున్న గలదు.

మహాచితి మహాకాశే యదిదం భాసతే జగత్
తచ్చిత్వమేవ కచతి నిర్మలత్వం మణావిన.

5

మహా చిద్రూపమగు మహాకాశమున ఈజగత్తెయ్యది భాసించుచున్నదో, అది చైతన్యమే మణియందు నిర్మలత్వమువలె స్ఫురించుచున్నదగును.

యథా ద్రవత్వం పయసి యథా శూన్యత్వమమృతే
యథా ప్రస్పృశ్యం వాయూ మహాచితి తథా జగత్.

6

జలమందు ద్రవత్వము, ఆకాశమందు శూన్యత్వము, వాయువునందు సంఘటనము, యున్నవిధమున మహాచైతన్యమున ఈజగత్తున్న గలదు.

వేత్తి వాయుర్యథా స్పృశ్యం తథా వేత్తి జగచ్చితి
స ద్వైతే క్యాదిభేదానాం మనాగవ్యత్ర సంభవః.

7

వాయువు చలనము నెఱుంగు విధమున చైతన్యము జగత్తు నెఱుంగుచున్నది. కావున నిట్లైతే, ఏకత్వాది భేదములేమాత్రమున్న సంభవించునేరవు.

అవివేకవివేకాభ్యాం భాసురం భజురం జగత్
భోధే స దైవ సద్రూపమభాసురమభజురమ్.

8

అవివేకముచే ఈజగత్తు ప్రకాశమై, వివేకముచే వివాళమై యుప్పుచున్నది. కాని పరమాత్మబోధచే తదుభయశూన్యమై, సదా శేవలము సద్రూపమగు బ్రహ్మ మాత్రమే యుండును.

జ్ఞ పి మాత్రాదృతే శుద్ధాదాదిమధ్యానవర్జితాత్
నాన్యదస్తీహ నిర్జితం మహాచిన్మాత్రరూపిణః.

9

ఆదిమధ్యాంతరహితమై, జ్ఞానమాత్రమై, శుద్ధమైనట్టి మహాచిన్మాత్రరూపమున కన్యముగ నెదియు లేదను నిర్విషయమును వివేకము నిర్ణయించిరి.

తత్కన్య చిచ్ఛివం శాంతం కన్యచిద్భూత్వా శాశ్వతమ్
కన్యచిచ్ఛివతామాత్రం కన్యచిజ్ఞ పి మాత్రకమ్.

10

ఆ మహాచైతన్యమగు పరమాత్మను గొందఱు శాంతమైనట్టి శివరూపముగను గొందఱు నిత్యమైనట్టి బ్రహ్మరూపముగను, మఱిగొందఱు శూన్యమాత్రముగను, ఇంక కొందఱు జ్ఞానమాత్రము గను దలంచుచున్నారు.

తదనంతాత్మ చిద్రూపం చేత్యతానివ భావయత్
స్వసంస్థమేవ జ్ఞేయత్వమజ్ఞత్వమివ గచ్ఛతి.

11

జ్ఞేయత్వము (ఆత్మరూపత్వము) తనయందుఁ గల్గినప్పటికి ఆ అనంతాత్మయగు చిద్రూపము విషయరూపమును భావించుచున్నదానివలె నున్నదై అజ్ఞానిచందమున నగుచున్నది.

చిత్తయా నాస్తి సతతా చ చిత్తతా నాస్తి తాం వినా
వినావినా యథా వాయోర్యథా స్పృశ్యేషు కారణమ్.

12

శూన్యమై, కూటస్థమైనట్టి ఆకాశమలేనిదో, వాయువునకు కారణమలేనట్లును, వాయువు లేనిదో నద్దాని స్పృశ్యమునకు కారణమలేనట్లును, చైతన్యన తలేనిదో దృశ్యన తలేనిదగును. దృశ్యన తలేనిదో, చిత్తముయొక్క చిత్తత్వము లేనిదగును.

తథా మహాచిత్తీచ్ఛాయాః సర్గసంవిత్త్రివృత్తిషు
నిత్యం సత్యమసత్యం వా హేతోరన్యాసవేక్షణాత్.

13

ఇవిధమున, బ్రహ్మసత్యయొక్క యధీనమున నున్నట్టి సృష్టిరూప భ్రాంతులందు అన్య కారణముయొక్క అవేక్ష లేనందుచే, జగత్తునకధిష్ఠాన రూపముచే నిత్యసత్యత్వము నిజదృశ్యరూపముచే నిత్యఅసత్యత్వము సిద్ధించుచున్నవి.

ఇత్యత్రాథో భవిష్యత్సద్విత్వైకత్వాస్థితావశాత్
కోఽత్ర కల్పయితా ద్విత్వమేకత్వం వా మహామృతే.

14

ఇట్లు, ఈసృష్టి భ్రాంతులందు, విజ్ఞప్తములయొక్కయు, ద్విత్వ, ఏకత్వములయొక్కయు అస్తిత్వము స్వతః సద్యస్తువు (ఆత్మసత్య) యొక్క యధీనమైయున్నదను ప్రసిద్ధాంధము నిశ్చితమగుచున్నది. ఇంక కూటస్థమై, అద్వయమైనట్టి మహాచిదాకాశమునదో ద్విత్వ, ఏకత్వమున వారెవరు! (ఎవరులేరని యర్థము)

విష్వగ్విశ్వమపా రైకపరమాకాశకోశతా
యథా స్పృశ్యనిలద్విత్వం శబ్దమేవ న వాస్తవమ్.

15

వాయువు, అద్దాని స్పృశ్యములయొక్క భేదము శబ్దమాత్రమేగాని వాస్తవముగానట్లు, ఈసుప్త ప్రపంచముయొక్కయు, అనంతమై, ఏకమైనట్టి మహాచిదాకాశముయొక్కయు భేదము కల్పనామాత్రమైయున్నది.

విశ్వవిశ్వేశ్వరద్విత్వం తథైవాసన్మయాత్మకమ్
సదేవాసంభవద్విత్వం మహాచిన్మాత్రకం చ యత్.

16

అట్లే, విశ్వముయొక్కయు విశ్వేశ్వరునియొక్కయు, దైత్యము యొక్కయు యున్నది. దైత్యము అసంభవమగుటచే మహాచిన్మాత్రమే అయియున్నది.

విశ్వాభాసం తదేవేదం న విశ్వం సన్న విశ్వతా
దేశకాలాదిమత్వేన కదాచిద్దేష్మి సత్యతా.

17

కటకత్వస్య భిన్నస్య విశ్వస్య చ తథాపరే

ద్విత్యైక్యానంభవే చాత్ర కార్యకారణతా కుతః.

18

పరమాత్మయే జగత్తువలె భాసించుచున్నాడు. మఱియు దేశకాలాదియుక్తముగటచే ప్రపంచముగాని, ప్రపంచత్వముగాని సత్యముగానినెయున్నది. సువర్ణముకంటె భిన్నముగ కటకాద్యా భరణములందు సత్యత్వము లేనట్లు, పరమాత్మకంటె భిన్నముగ విశ్వమందును సత్యత్వములేదు. ఇవిభిన్నమన, వైతత ఏకత్వముల అభావముచే పరమాత్మయందు కార్య, కారణత్వము లేట్లుండగలవు?

స్వాచ్ఛేత్రత్వల్యనామాత్ర మే వైతన్నాస్యవస్తుతా

శూన్యతా నభసీవాత్ర ద్రవత్వమివ చామ్భుసి.

19

కల్పనా మాత్రముచే జగత్తునందు సత్యత్వము గలదని, ఆకాశముకంటె భిన్నముగ శూన్యత్వముగాని, జలముకంటె భిన్నముగ ద్రవత్వముగాని లేనట్లు, పరమాత్మకంటె భిన్నముగ అస్యవస్తుత్వ మెదియునులేదు.

భేదఖలేఖాప్యభిన్నేవ కిలాస్తి జగదాదితా

యద్రూపం బ్రహ్మ తద్రూపం జగత్కావ్యత్ర ద్విత్వైకతే.

20

అత్యంత అభేదమందును, ఆకాశమందు ఆకాశలేఖవలె, బ్రహ్మ, జగత్తులకు భేదము గలదని అట్టి భేదము కల్పితమాత్రమేయైయున్నది. వాస్తవముగ ఆకాశముయొక్క రూపమెయ్యదియో ఆకాశ లేఖయొక్కయు రూపమదియో, అట్లే బ్రహ్మముయొక్క రూపమెయ్యదియో, అదియే జగత్తు యొక్కయు రూపమైయున్నది. అట్టివో నిక నిట ద్వైత, ఏకత్వము లెవటి?

యద్రూపం వ్యోమ తద్రూపమేవం శూన్య కిలాఖిలమ్

ఏకాత్మని తతే స్వచ్ఛే చిన్మాత్రే సర్వరూపిణి.

21

శిలాపుత్రక సేనాయాం పాపాణత్వ ఇవాస్థితే

కార్యకారణవై చిత్ర్యం కథం సంభతి క్వ వా.

22

ఆకాశ, శూన్యత్వము లేకరూపములై యున్నట్లు, బ్రహ్మ, జగదులును నొకరూపము గలవైయున్నవి. అత్రటి, ఏకమై ఆత్మస్వరూపమై సర్వవ్యాపకమై, నిర్మలమై, చిన్మాత్రమై, సర్వ రూపమైనట్టి బ్రహ్మము, శిలానిర్మిత వైస్యమునందు శిలాత్వమువలె జగత్తునందుండియుండ (జగత్తు కేవల బ్రహ్మమయమైయుండ) ఇక కార్యకారణవై చిత్ర్యమైట్లవట సంభవించగలదు.

కథమవ్యోమతా వోమ్ని ద్వితీయాసంభవాద్భవేత్

ప్రతిభాత్మైవ భారూపో భాతి సర్గో మహాచితి.

23

పుత్రికేవోపలోత్కిర్ణా తస్మయత్వాత్తదాత్మికా

సాధో యథాస్థితస్యైవం బుద్ధ్యా విశ్వం ప్రలీయతే.

24

చిదాకాశమున రెండవ వస్తువు సంభవించనందుచే అందు తద్విరుద్ధముగ వస్తువందెట్లుండ గలదు! శిలయందుఁ జెక్కఁబడిన ప్రతిమ శిలామయముగటచే తచ్చిలారూపమే యగునట్లు, మహా

చైతన్యమున ఈశ్వరీయు చిత్రకాశమయమై యుండుటచే బ్రహ్మరూపమేయగుచున్నది. ఓ సాధూ! వాస్తవముగ బ్రహ్మతత్వము నెఱుంగుటచే ఈ ప్రపంచము లయించిపోవుచున్నది.

కాష్ఠమానదశాభాసం సంసారమవశిష్యతే

యథా నిమిలితాక్షస్య రూపాలోకమనోభ్రమః.

25

భావనారూపముగ మనస్సుయొక్క చలనమాత్రముచే జనించు ఈరూప, సంకల్పాది బాహ్యభ్యంతర జగత్తంతయు, తద్భావనాత్మకముచే (తత్త్వంచమనుండి దృష్టిని మరలించుటచే) తొలగఁగా కాష్ఠమాన (బాహ్యమానసిక సర్వచేష్టరహితముగ) స్థితితోటి స్ఫురించుచు బ్రహ్మమే శేషించి యుండును.

స్వషే జాగ్రత్సగ్రస్థోఽప్యసన్నేవాస్తిభావనాత్

తథైవోస్మిలితాక్షస్య రూపాలోకమనోభ్రమః.

26

స్వప్నమందును, జాగ్రత్తనందును సమ్యుఖమునలేని పదార్థములు తత్తద్భావనచే నున్నట్లు తోచువిధమున, ప్రపంచమువై పునకు దృష్టిని మరలించుటచే, అనఁగా తత్త్వపంచ భావనచే రూప సంకల్పాది బాహ్యభ్యంతర విషయరూపముగ జగద్భ్రమ భాసించుచున్నది.

స్వషే జాగ్రత్సగ్రస్థోఽప్యసన్నేవాస్తిభావనాత్

భావనోపశమం కృత్వా శిలీభూయ యథాస్థితమ్.

27

స్వప్నమందును, జాగ్రత్తనందును, సమ్యుఖమునలేని పదార్థములు తత్తద్భావనచే నున్నట్లు తోచుచున్నవి. గావున, భావన నుపశమింపఁజేసి ఆత్మయందు స్వాభావికముగ శిలవలె నిశ్చలముగ నుండవలెను.

అశిలీభూతమేవాన్తః స్వభావం సమమాస్యతామ్

అవివేకోపహారేణ యథాప్రాప్తార్థపూజనైః.

28

పూర్ణవివేకమును ఉపహారము (కానుక) చేతను, యథాప్రాప్తములగు పదార్థములను అసంగ బుద్ధితో స్వీకరించుటయను పూజనములచేతను, చైతన్యస్వరూపముగ సచ్చిదానందఘనమైనట్టి ఆత్మ స్వభావమును అంతఃకరణమున నవలంబించి సమముగ నుండవలయును.

బోధాయ పూజ్యతాం బుద్ధ్యా స్వభావః పరమేశ్వరః

వివేకపూజితః స్వాత్మా సద్యః స్ఫారవరప్రదః.

29

ఆత్మబోధకోటమగును, స్వబుద్ధిచే వివేక వైరాగాది సాధనములద్వారా పరమేశ్వరుని బూజించవలయును. అట్లు వివేకముచే బూజితుండగు పరమాత్మ తక్షణమే నిరతిశయానందమును పర మొసంగును.

రుద్రోపేంద్రాదిపూజాత్ర జరత్ప్రణలవాయతే

విచారశమనత్సజ్జ బలిపుష్పైకపూజితః.

30

సద్యో మోక్షఫలః సాధో స్వాత్మేవ పరమేశ్వరః
సత్యాలోకసమాత్రైకపూజితోఽను త్తమార్థదః.

81

సాధువగురామచంద్రా! ఈపరమాత్మయొక్క పూజయందు గుర్త, ఉపేంద్రాదుల పూజయు శుష్కత్వణలేశమువలె గాన్పించును. ఏలయనగా, విచార, శమ, సత్సంగములను కానుకలచేతను, పుష్పములచేతను, బూజితుండగు స్వాత్మయగు పరమేశ్వరుండు తక్షణమే మోక్షమును ఫలము నొసంగును. సత్యావలోకన (ఆత్మదర్శన) మాత్రముచే బూజితుండగు నాతండు సర్వోత్తమముగు ఫలమును ప్రసాదించువాడగును.

యత్రాస్వాత్మేశ్వరస్తత్ర మూఢః కోఽన్యం సమాశ్రయేత్
సత్సజ్జనమసంతోషవివేకాపూజితాత్మనః.

82

సత్సంగ, శమ, సంతోషములచే ఆత్మను పూర్ణముగఁ బూజింపు వానికి, ఆయాత్మ యగుపరమేశ్వరుండే నున్న సఫలములనొసంగుచుండ నిక అన్యునినాశ్రయించునట్టి మూఢుఁడెవడును?

శిరీషకుసుమాయస్తే శస్త్రాహివిషవహ్నయః
దేవార్చనతపస్తీర్థదానాన్యతికృతాన్యపి.

83

భస్మాయస్తే నిరర్థత్వాదవివేకామహాత్మనామ్
ఏతాన్యపి వివేకేన క్రియస్తే సఫలాని చేత్.

84

వివేక ఏవ తత్కన్యాత్ముట్సుటమస్తర్న సాధ్యతే
యథాభూతార్థవిజ్ఞానాద్వాసనోపరమే పరే.

85

ఆత్మను బూజించువానికి శస్త్రములు, విషము, అగ్నిమున్నగు నవన్నియు శిరీషపుష్పము (దిరిసెనపువ్వు)వలె నతికోమలములుగ దోచును. మఱియు అవివేకముగ అల్పులచే (మహాత్ములుగాని వారిచే) గావింపఁబడు దేవపూజ, తపము, దానము మొదలగునవన్నియు నిరర్థకములగుటఁబట్టి ఆ యాత్మపూజకుకవిభక్త్యమువలె గోచరించును. వివేకముచే గావింపఁబడినచో ఈదేవపూజాదులున్న సఫలములగును. అట్టిచో వాసనాత్యాగపూర్వకముగ సత్యపదార్థపుగు ఆత్మయొక్క విజ్ఞానముచే వివేకమే స్పష్టముగ నంతఃకరణమున నేల సాధింపఁబడరాదు?

యతోఽపి వివేకశబ్దాభ్యా భవత్యాత్మప్రసాదతః

నిష్కామముగ నాచరింపఁబడు తపోదానాదులచే సాగ్యముగు చిత్తశుద్ధిచేతనే వివేకమును చేరుగల యత్నము సంభవించుచున్నది.

తథాతథా వివేకోఽన్తర్వృద్ధిం నేయః శమామృతైః.

86

యథాయథా పునః శోషముపయాతి న విభ్రమైః

కావున, మరల విషయభ్రమలచే నశింపకుండువిధమున నట్టి వివేకమును శమ, సంతోషుని రూపముగ అమృతముచే నంతఃకరణమున వృద్ధిచేయవలెను.

దేహసత్తామనాదృత్య యథా భూతార్థదర్శనాత్.

87

లజ్జాం భయం విషాదేర్ష్యే సుఖం దుఃఖం జయేత్సమమ్
జగదాదిశరీరాది నాస్త్వేవాదా కుఁతతోద్య తత్.

88

ఆత్మజ్ఞానముచే దేహసత్తను మిథ్యగా నెఱింగి లజ్జ, భయము, విషాదము, కర్ష్య, సుఖము దుఃఖము మున్నగువానిని సమానముగ జయింపవలయును. ఏలయనగా, దేహాదులు, తత్కారణముగు జగదాదుల, తత్కారణముగు అవిద్య మొమ్మొదటనే లేకయున్నవి. మొదటనే లేనపుడు ఇపుడెవటి నుండి వచ్చినవి? (కావున మిథ్యయని భావము.)

కార్యం చేత్కారణస్యైతత్తథాపి బ్రహ్మమాత్రకమ్
ప్రతిభామాత్రమేవాచ్ఛం నతు జప్తేర్హది సత్.

89

ఈ జగత్తు బ్రహ్మమును కారణముయొక్క కార్యమనిచో, అపుడున్న నిదియంతయు, బ్రకాశమాత్రమై, నిర్మలమైనట్టి బ్రహ్మమాత్రమే యగును. ఏలయనన, ఘటాది పదార్థములు జ్ఞానరూప మగు యా బ్రహ్మముకంటె భిన్నముగ సత్యములు కానేరవు.

జ్ఞానాత్మికైవ ప్రతిభా జప్తిరేవాఖిలం జగత్
జప్తిరస్యాత్మ తత్త్వక్షః పరిజాతోపశ్యామతి.

40

దృశ్య వికల్పప్రతిభయు, చిదాభాసజ్ఞానరూపమేయైయున్నది. అట్టిచిదాభాసజ్ఞానమే యీ జగత్తంతయునగును. ఆ చిదాభాసరూపజ్ఞానమున్ను, అద్దమందలి ముఖముయొక్క శోభవలె, ఆత్మ తత్వముయొక్క విభూతియే యైయున్నది. సాక్షిచైతన్యముయొక్క యథార్థజ్ఞానముచే నదియు నుపశమించి పోవుచున్నది.

జ్ఞేయా భావే త్వనిర్వాచ్యా శిష్యతే శాశ్వతం శివమ్
అశరీరాద్య విశ్వాత్మ సర్వం శాన్తమిదం తతమ్.

41

జ్ఞాన జ్ఞేయజ్ఞప్తిముకం దృష్వన్మానమివ సితమ్

అట్లు, ఉపాధిభూతముగు జ్ఞేయము (దృశ్యము)యొక్క అభావముచే నద్దాని (దృశ్యము యొక్క) జ్ఞానము అనిర్వచనీయమై యొప్పుచున్నది. ఈప్రకారముగ నపుడు శరీర, జగదాదిరహితమై, పూర్ణమై, శాంతమై, శివమై, శాశ్వతమై, శిలవలె నిశ్చలముగ మానముగ నున్నట్టి బ్రహ్మమే శేషించుచున్నది.

శాంతాన్తఃకరణః స్వస్థః శిలాపుత్రక శోశవత్.

42

చలన్తశ్చాలయన్తశ్చ జ్ఞ రూపః ఏవ తిష్ఠత

అజ్ఞేయజ్ఞత్వ సద్రూపః సదసత్సారరూపిణః.

43

ఆకాశశోశవిశదా భవతా భవ భూమయః

కావున, ఓ సభ్యులారా! మీరందరున్న శిలాప్రతిమయొక్క శోశమువలె నంతఃకరణ మునఁ బ్రకాంతులై, స్వస్థులై, ప్రపంచమున వ్యవహరించుచున్నను, వ్యవహరింపఁజేయుచున్నను, అట్టిచిద్రూపముగు ఆత్మగనేయుండుడు. మఱియు, జ్ఞాతృజ్ఞానజ్ఞేయ రూపముగు త్రిపుటికంటె వేర్వే

నట్టి సద్రూపులై, సదనతులకు సారభూతమైనట్టి ఆత్మస్వరూపముగలవారై, ఆకాశమువలె నిర్మలమైన రూపముగలవారై, సాంసారిక భూములకు పరమైనట్టి బ్రహ్మమున నే స్థితిగల్గియుండుండు.

యథాస్థితం చ తిష్ఠన్తి గచ్ఛన్త్య యథాగతమ్. 44

యథాప్రాప్తైకకర్మాణః సంపద్యన్తే బుధాః పరమ్

జ్ఞానులు తమ యిచ్ఛాపూర్వకముగ నొకచోట నున్న పుటికిని లేక, సంఘటించుచున్న పుటికిని యథాప్రాప్తములగు వ్యవహారముల నాచరించుచునే పరమాత్మయందు స్థితిగల్గి యుండుదురు.

అథవా సర్వసంత్యాగశానానకరణోజ్జ్వలాః. 45

ఏకానేష్వేవ తిష్ఠన్తు చిత్రకర్మార్పితా ఇవ

లేక, సమస్తమును దృఢించి, కాంతమైన యంతఃకరణముగల్గి ప్రకాశపంతులై, ఏకాంత స్థలములందు, లిఖిత చిత్రమువలె నిశ్చలముగ సమాధియందుండుదురు.

సంకల్పశాన్తా సంకల్ప పురవత్సర్వదాఖలమ్. 46

స్వప్నవచ్చ ప్రబుద్ధస్య సదైవాస్తంగతం జగత్

సమస్త సంకల్పములు శమింప, ప్రబుద్ధున కీజగత్తంతయు సంకల్ప పురమువలెను, స్వప్నమువలెను సదా అస్తమించియున్నట్లే కానుచుండును.

సనేత్రయాపానుభవం జాతితోఽన్త ఇవ భ్రమైః. 47

నిర్వాణం వర్ణయన్తు జ్ఞానాప్యతేనర్న శామ్యతి

నేత్రముగలవానియొక్క రూపానుభవమువలె, ఆత్మప్రబోధము (నిర్వాణము)న్న పూర్ణానందానుభవ పర్యంతము దృఢపడి, అపరోక్ష సాక్షాత్కారరూపమై చెన్నొందవలయును. అట్లుగాక, అజ్ఞానులు భ్రమనందుకులై నిర్వాణమునుగూర్చి యర్థించుచు జన్మాంధునియొక్క రూపకల్పనవలె పరోక్షకల్పనతో నూడుకొనియున్నవారై, అంతఃకరణమున సంతృప్తులగు చున్నారేగాని కాంతిని బొందుటలేదు.

కల్పనాంశోపదేశేన లోకోఽవిద్యామయాత్మనా. 48

యేన కేనచిదజ్ఞత్వాత్కర్మతాతోస్మీతి మన్యతే

అకృతార్థః కృతార్థత్వం జానన్మౌర్ఖ్య విమోహితః. 49

అజ్ఞానులు, అవిద్యామయమై, కల్పనారూపమైనట్టి యేదోయొక యుపదేశమునువని, అజ్ఞత్వముచే, తాము కృతార్థులైతిమని తలంచుచున్నారు. ఇట్లు మూర్ఖత్వముచే విమోహితులై, కృతార్థులుగాకున్నను, కృతార్థులైతిమని వారు భావించుచున్నారు.

విజ్ఞాన్యత్కృతార్థత్వం తేనా నరకదర్శనః

ఉపాయం కల్పనాత్మానమనుపాయం విదుర్బుధాః. 50

దుఃఖదత్వాన్మిమిషేణ భావాభావే వణభ్రమైః

జ్ఞానియెడము ప్రశ్నితృతాదుండవారా త్తేణకాలములోనే వారి అకృతార్థత్వము చెల్లడి యుండును. కావున, కల్పనాత్మకమగు జ్ఞానము భావాభావ, ఇచ్ఛాది భ్రమములచే నిమిషమాత్రముననే

మహాదుఃఖ ప్రదమైయుండుటచేటి, జ్ఞానులట్టి కల్పనారూపమును యుపాయమును అనుపాయముగానే వచింతురు.

జగద్రభమం పరిజ్ఞాయ యదవాసనమాసితమ్

విరసా శేష విషయం తద్ధి నిర్వాణముచ్యతే. 51

ఇక్కారణమున జగత్తును మిథ్యగ నెఱిగి (హిరణ్యగర్భుని పదము వలకు గల) సమస్త విషయముల యెడల వాసనారూపిత్యపూర్వకముగ విరక్తిగల్గి, ఆత్మయందు నెలకొనియుండుట యేదిగలదో, అదియే నిర్వాణమని చెప్పబడును.

ఆఖ్యాయికార్థ ప్రతిభానమేత్వ

సంవేత్స్యచిద్వాదిభరాద్ధ్రీవాత్మా

అవేద్యచిద్రూపమశేషమచ్ఛం

పశ్యన్వినిర్వాసి జగత్స్వరూపమ్. 52

కావున, ఓ రామచంద్రా! నా యీపూర్వోక్తమును యుపదేశమును లోక కథవలె పరోక్షరూపముగ నెఱిగినచో కృతార్థుడవు కానేరవు. అపుడు వాసనామాత్ర ప్రవాహముతోఁ గూడి ప్రవహించు అవిశ్రేణునట్టి జగత్తును జలమునేగాంచుదువు. అపరోక్షముగ నెఱిగినచో, పూర్ణమై, నిర్మలమై, అవేద్యమైనట్టి, చిద్రూపముగ జగత్తును సాక్షాత్తుగ ననుభవించుచు నిర్వాణపదమున విక్రాంతిఁ బొందుదువు.

జాత్వస్థరూపానుభవాను రూపం యదాగమైర్బుద్ధమబోధరూపమ్

అధస్పదీకృత్య తదన్తరేఽస్మిన్భేదే నివత్స్యానుభవో భవాభూః. 53

ఇత్యాదీ శ్రీవాసిష్ఠ మహారామణే వాల్మీకీయే దేవమాతోక్తే మోక్షోపాయేషు

నిర్వాణప్రకరణే ఉత్తరాధే నిర్వాణోపదేశో నామ

ద్విపద్యారంభః సర్గః 42.

ఓ రామచంద్రా! ఇక్కారణమున, వేదకాస్తోత్రపదేశములచే నెఱిగిన బహిర్ముఖరూపమైన పరోక్షజ్ఞానము, అజ్ఞాన కుల్యమున్న జన్మాంధుని రూపానుభవసమృథమునై యుండుటచే నద్వాని నణగఁద్రొక్కి ఈ నిత్యాపరోక్షమైనట్టి ఆత్మస్వరూపమున నిమగ్నుడవై జన్మాది రహితమగు నిర్వాణరూపుడవు కమ్ము.

ఇది శ్రీవాసిష్ఠ తాత్పర్య ప్రకాశికయందు నిర్వాణప్రకరణమున నుత్తరార్థమున నిర్వాణోపదేశమును నలుబది రెండవ సర్గము 42.

త్రీచత్వారింశః సర్గః

[మనోయత్తుపురప్రాప్తే జగత్సజ్జానకల్పితే
బోధమాత్రేణ నిర్మలైవ బ్రహ్మైకస్థితిరీర్యతే.]

మనస్సును గంధర్వవగరమున అజ్ఞానముచే గల్పితముగు జగత్తు బోధమాత్రముచే రహితము
కాగా కేవలము బ్రహ్మైకస్థితియే కేపించునను విషయమిచట వివరింపబడుచున్నది.]

శ్రీవసిష్ఠ ఉవాచః—

అహనాది జగచ్ఛేదం పరిజ్ఞానాదసత్యతామ్

యాతి సానుభవో మోహోత్పత్త్యమేవాన్యథాధియామ్.

1

శ్రీవసిష్ఠుడు:— ఓరామచంద్రా! ఆభ్యంతఃమండలి అహంకారాదులు, బాహ్యమండలి
జగత్తు, అను భోక్తృభోగ్యరూపమంతయు తదనభవరూపముగు భోగముయొక్క తత్త్వపరిజ్ఞానముచే
అసత్యముగ భాసించుచున్నది. ఏలయనగా భోక్తయొక్క భోగ్యవస్తువుతోటి సంబంధముయొక్క
యనుభవమే భోగమునుగాన, మూఢులకు అజ్ఞానముచే ఆత్మయే భోగానుభవ సహితముగ నాచరించు
చున్నది. కావున యథార్థముగ ఆయాత్మ తద్భోగాను భవరహితమై సత్యముగు బ్రహ్మమేయైయున్నది.

అజ్ఞానవరము కస్య బోధశీలలితాత్మనః

ఏతద్దేవభవేచ్ఛిహ్నం యదోభిగామ్బు న రోచతే.

2

అజ్ఞానమును జ్వరము తొలగినవాడును, జ్ఞానవగు శీతలత్వముతో గూడియున్నవాడు
నగువాని చిహ్నము భోగములను జలము రుచింపకుండుటయే యగును.

అలమన్యైః పరిజ్ఞానైర్వాచ్య వాచకవిభ్రమైః

అనహంవేదనామాత్రం నిర్వాణం తద్విభావ్యతామ్.

3

ఓ రామచంద్రా! వాచ్యవాచక (శబ్దజాల) భ్రమరూపములగు ఇతర పరిజ్ఞానములతో
సేమియుంబనిలేదు. కేవలము భోగములయెడ విరక్తిగల్గి భోక్తయందు 'అహంభావమును' రహిత
మొనర్చినంత మాత్రముచే, నిర్వాణము సిద్ధించుచున్నది. కాబట్టి యద్దానినిగూర్చియే చింతింపవలయును.

పరిజ్ఞాతా యథా స్వప్నే పదార్థా రసయన్తి నో

నచ సన్తి తథైవాస్మిన్నహం జగదిదంభ్రమే.

4

మేల్కొనిన పిదప స్వప్నమండలి పదార్థములెట్లు రుచింపవో, మఱియు నెట్లు విద్య
మానమై నుండవో, అట్లే తత్త్వజ్ఞునికి ఈ అహంకార జగద్రూప భ్రమమండలి పదార్థములున్న
రుచింపకయుండును. నాతని నృప్తియందలి లేనితేయగును.

యథా స్వభావనాద్యత్త స్తరా సస్వజనం పురమ్

పశ్యత్సత్యమేవై వం జీవః పశ్యతి సంస్కృతిమ్.

5

ఆరణ్యమున యత్తుడు తన భావనచే వృక్షమున మాయాకల్పితమైనట్టి స్వజన సహితముగు
పురమునుగాంచుచుంట్లును, అయ్యది వాస్తవముగ అసత్యమేయైనట్లును, జీవుడున్న అవిద్యచే మిథ్యయగు
ఈసంసారమును గాంచుచున్నాడు.

విభ్రమాత్మా యథా యత్తో యత్తోకశ్చ తే మిథః

సద్రూపా సుస్థితౌ మిథ్యా తథాహ స్త్వజగద్రభమా.

6

(పైదృష్టాంతమున) యత్తుమను! వానిలోకమున్ను రెండును భ్రమసిద్ధములై, కల్పితములై
యున్నప్పటికిని, పరస్పరము అర్థకియామగములై, సద్రూపములవలె వర్తించునట్లు, మిథ్యయగు ఈ
అహంకార, జగద్రభమయున్ను అజ్ఞానముచే సత్యముగనే వర్తించుచున్నది.

ఆనావరణతోఽరణ్యే యత్తో విభ్రమరూపిణః

యథా స్ఫురన్తి భూతాని తథేమాని చతుర్దశ.

7

అరణ్యమున యత్తుక్రేతాదులు భ్రమరూపలై స్ఫురించునట్లు ఆవరణరహితముగు సాక్షిచైత
న్యమునఁ బదునాల్గులోకములున్ను భ్రమరూపములై స్ఫురించుచున్నవి.

భ్రమమాత్రమహం మిత్యైవేతి బుద్ధ్యా విభావయన్

యత్తోఽయత్తత్వమాయాతి చిత్తం చిత్తత్వతామిదమ్.

8

విచారించుటచే యత్తుడున్ను, అతని నగరాదులున్ను, లేకపోవునట్లు ఆత్మ నెఱిగి,
అహంకార, జగదాదులు మిథ్యయని, భ్రమమాత్రములని నిశ్చయించుటచే నశ్వవి రహితములుకాగా
చిత్తమున్ను చైతన్యరూపత్వము నొందుచున్నది.

నిరస్తకలనాశబ్దం త్యాగగ్రహణవర్జితమ్

అవిసారిసమస్తేచ్ఛా శాస్తమాస్వ యథాస్థితమ్.

9

కావున, ఓ రామచంద్రా! సమస్త కల్పలన, సంశయములను విడనాడి, గ్రహణ త్యాగ
వర్జితుడవై, కోర్కెలన్నింటిని బారద్రోలి, శాంతుడవై యుండుము.

అనత్రాసంభవం దృశ్యం ద్రష్టాత్మకమిదం తతమ్

అథవా నైవ ద్రష్టాత్మ సదవాచ్యం కిమాస్యతే.

10

స్వకః సత్రతేనట్టి యా దృశ్యము ద్రష్టరూపమై వ్యాపించియున్నది. లేక, ద్రష్టరూప
మున్ను గాదు; అనిర్వచనీయమైన చిత్స్వరూపమే యగును. ఏలయనగా, పరమార్థచిద్రూపమైన
సత్తన ద్రష్ట, అసత్తనదృశ్యరూప మెట్లు గావించబడును?

వసన్తరసపూరస్య యథా విటపగుల్మతా

స్వరూపమాత్ర భరితసంవిదః సర్గతా తథా.

11

వృక్షలతాగుల్మదులు వసంతకాలపు రసప్రవాహముయొక్క రూపమలేయగునట్లు, ఈ
స్వస్థియు ఆత్మస్వరూపమాత్రపరిపూర్ణముగు చైతన్యముయొక్క రూపమేయైయున్నది.

యదిదం జగదాభానం శుద్ధం చిన్మాత్రవేదనమ్

కాత్రైకతా ద్వితా కా వా నిర్వాణమలమాన్యతామ్.

12

ఓ రామచంద్రా! ఈ జగత్తుయొక్క ఆభాస మెయ్యదిగలవో, అది శుద్ధచిన్మాత్రమేయై
యున్నది. ఇటు ద్వైత, ఏకత్వ మెట్లుండగలవు? కాబట్టి పూర్ణముగ నిర్వాణరూపుడవై యుండుము.

భూయతాం చిన్మయవ్యోమ్నా పీయతాం పరమోరసః

స్తీయతాం విగతాశఙ్కం నిర్వాణానందనందనే. 13

ఓ సజ్జనులారా! మీరందఱున్న చివాకాశరూపులు కండు! నిరతిశయముగ ఆత్మానంద రసమును పానముచేయుడు! సర్వసంశయవర్జితమై నిర్వాణమును నందనవనమును నుస్థితులై యుండుడు!

కిమేతాస్వతిశూన్యాను సంసారారణ్యభూమిషు

మానవా వాతహరిణా భ్రమథో భ్రాన్తబుద్ధయః. 14

ఓ మనుజులారా! ఈ సంసారము అతిశూన్యమైనట్టి యరణ్యభూమిలందు భ్రాంతబుద్ధులగు హరిణములవలె మీరెల తిరుగుచున్నారా?

జగత్త్రయమరీచ్యమ్బు విప్రలభాన బుద్ధయః

మాధావత గతవ్యగ్రమాశయోపహతాశయాః. 15

ముల్లోకములను మృగత్వస్థాజులముచే సంపదించబడినట్టి అంధబుద్ధి గలవాడై, ఆశచే నశించిన తిత్తముగల్గి, ధైర్యరహితుడై చదువిడచుడు.

రూపాలోకమన స్కారమృగత్వస్థామ్బుపాయినః

వ్యర్థమాయా సమాయాంషి మామా త్పయతైణకాః. 16

రూప, సంకల్పాది బాహ్యభ్యంతరభోగములను మృగత్వస్థాజులమును ద్రావునట్టి హరిణ రూపులగునో మనుజులారా! మీరి సాంసారిక పరిశ్రమలందు మీయాయువును వ్యర్థముగ గడిపకుడు.

జగద్గర్భస్వ సగరగురుగర్వేణ నశ్యథ

సుఖరూపాణి దుఃఖాని నాశనాయైవ పశ్యథ. 17

జగత్తమ గంధర్వనగరమును గూర్చిన మహాగర్వముచే మీరు నశించును. సంసారసుఖము లను నాశకారకములగు దుఃఖములుగ నే గాంచుడు.

జగత్కేశోజ్జిక భ్రాన్తై మా మహామ్బరమధ్యగమ్

అవలోకయతాభ్రాన్తే స్వరూపే పరిణమ్యతామ్. 18

దృష్టి భ్రాంతిచే నాశనమున కేకములఁ గాంచునట్లు, బ్రహ్మకాశమున జగత్తమ, అజ్ఞాన రూప నీలత్వమును వీక్షించుడు. భ్రాంతిరహితమైనట్టి సత్యమును ఆత్మయందే విశ్రమింతుడు.

మానవా వాతలోలోచ్చ పత్రప్రాప్తామ్బుభజ్గురా

మానవాసు న చాన్వన్ధగర్భశయ్యాసు సువృతామ్. 19

ఓ మనుజులారా! వాయువుచే పంచలమైనట్టి, నృత్యముయొక్క యార్ద్రభాగమునగల పత్రముపైనున్న జలబిందువువలె తుణుకుగలమైనట్టి మానవదేహములయొక్క సంసారరూపములైన అంగగర్భశయ్యలందు శయనింపకుడు.

అవిరామమనాద్యస్తే స్వభావే శాన్తమాస్యతామ్

ద్రష్టృదృశ్యదళాదోపాదస్వభావాద్విసత్వతామ్. 20

అద్యంతరహితమై, అఖండితమైనట్టి ఆత్మస్వభావమున శాంతముగ నెలకొనియుండుడు. ద్రష్టృదృశ్యాది దళారూపమును దోషమునఁబడి అస్వభావము (అనాత్మ స్వభావము) చే నశించుకుడు.

అజ్ఞావబుద్ధః సంసారః స హి నాస్తి మనాగపి

అవశిష్టం చ యత్సత్యం తస్య నామ న విద్యతే. 21

ఈ ప్రపంచము అజ్ఞానికే సత్యముగ భాసించుచున్నది. ఆత్మజ్ఞానకది యొకింతైనను లేదు. ప్రపంచము బాధితముకాఁగా శేషించునట్లమైనట్టి శుద్ధాత్మవస్తువు నామరూపరహితమై యున్నది. అందు జగత్తుయొక్క లేకమైనను లేదు.

త్రోటయిత్యా తు తృప్తాయః శృంభలావలితం బలాత్

సంసారపఙ్గరం తిష్ఠ సర్వస్యోర్ధ్వం మృగేన్ద్రీవత్. 22

ఓ రామచంద్రా! తృప్తమును ఇనుపగొలుసులచేఁజుట్ట బడిన సంసారమును పంజరము (బోను)ను ఆత్మజ్ఞానమును బలముచే భేదించివైచి సింహమువలె సర్వోత్కృష్టుఁడవై నెలయుము.

ఆత్మాత్మీయగ్రహభ్రాన్తి శాన్తిమాత్రా విముక్తతా

యథా తథా స్థితస్యాపి సా స్వసతైవ యోగినః. 23

'నేను' 'నాది' ఈ ప్రకారముగ అభిమానరూపమైన భ్రమశమించుట నాత్రమే ముక్తి. వారేవిధముగ నున్నప్పటికిని (వ్యవహారమందున్నను సమాధియందున్నను) యోగులయొక్క యట్టి ముక్త స్వరూపము స్వాత్మసత్తయే యగును.

నిర్వాణతాపానసతా పరాపతాపతాజ్జతా

సంసారాధ్వని ఖన్నస్య శాన్తా విశ్రామభూమయః. 24

సంసారమును మార్గమున భిన్నుడైనట్టి జీవునకు నిర్వాణత్వము వాసనారాహిత్యము, ఉత్కృష్టమైనదగు త్రివిధతాపశూన్యత్వము ఆత్మజ్ఞానము ఆనునీ నాలుగు ప్రకారములైన విశ్రాంతి ప్రదేశములు.

తజ్జ్ఞాతో న మూఢాణాం మూఢజ్ఞాతో న తద్విదామ్

విద్యతే జగద్గోపానవాచ్యార్థమయో మిథః. 25

తత్త్వజ్ఞానజగత్తు నెట్లు (మిథ్యగ) యెఱుఁగుచున్నారో అట్లు, అజ్ఞాను లెఱుఁగుటలేదు. అజ్ఞానులెట్లు (సత్యముగ) యెఱుఁగుచున్నారో అట్లు తత్త్వజ్ఞులెఱుఁగుట లేదు. వారిరువురి యనుభవ ములున్న భరస్పరము పచించుకొనుట కయోగ్యములైయున్నవి. జ్ఞానికీజగత్తు అనందమయముగను, అజ్ఞానికీ దుఃఖముయముగను భాసించుచున్నది.

విశ్వతాభ్రాన్తిసంశాన్తా సంస్థితై వ న లభ్యతే

మహార్ణవామ్బువలితా పుత్రికేవ పయోమయీ. 26

జలమును ములగు గంగా, గోదావరి మున్నగు నదులయొక్క ఆకృతులు మహాసద్రముచే పరివేష్టించబడినపుడు, అందులయించి తత్సముద్రరూపమేయై, సముద్రనివాసులకు వేఱుగలభ్యముకానట్లు భ్రమశమించు యీ జద్రూపమున్న విద్యమైయున్నప్పటికిని జ్ఞానులకు లభింపకుండును.

భ్రానిశాంతా ప్రబుద్ధస్య వినిర్వాణస్య విశ్వతా
యథాస్థితేవ గలితా విద్యతే చ యథాస్థితమ్. 27

ప్రబుద్ధుఁడును, నిర్వాణమును బొందినవాఁడును నగు జ్ఞానికి, ఈ జగత్తు యథారీతి విద్యమానమైయున్నప్పటికిని, లేనిదేయగును.

నిర్దగ్ధతృణభస్మాలీ కావపి యాత యథానిలైః
సతాం స్వభావవిశ్రామైః కావపి యాతి తథా జగత్. 28

భస్మీభూతమైన తృణసమానము వాయువేగముచే నెచటికో యెగిరిపోవునట్లు, ఆత్మ స్వభావమున విశ్రాంతినిొందు సజ్జనుల కీజగత్తైచటికో పలాయనమై పోవుచున్నది.

జగద్రహ్మా పదార్థస్య సంనివేశః ససూత్రమః
బ్రహ్మశబ్దార్థరూపాత్మా న జగచ్ఛబ్దకార్యభాక్. 29

‘పరసశీలమైనది’ అను ‘బ్రహ్మ’శబ్దముయొక్క అర్థముగైకొని జగత్తును బ్రహ్మరూపముగను, నిరతిశయానంద మయముగను వచించినచో నది జగచ్ఛబ్దముయొక్క యుత్తమమైన యర్థముగను. అట్లుగాక షడ్విధ వికారములచే గమన (పరివర్తన) శీలమైనదని వచించినచో నది యుత్తమమైన అర్థము కానేరదు.

అవిజ్ఞాతస్య బాలస్య పదార్థా యాదృశా ఇమే
విదుషస్తాదృశా ఏవ తిష్ఠతః క్షీణవాసనమ్. 30

చింతలు మున్నగునవివిధయు లేనివాఁడును, విశేష జ్ఞానరహితుఁడునగు బాలకుని దృష్టి ముందీజగత్పదార్థములెట్లు వికల్పపుభవ రహితములైయుండునో, అట్లే వాసనలు క్షయించినట్టి ఆత్మజ్ఞానికిన్ని నిర్వికల్పముగ భాసిలును.

యా నిశా సర్వభూతానాం తస్యాం జాగర్తినంయమీ
యస్యాం జాగ్రతి భూతాని సా నిశా పశ్యంతో మునేః. 31

సమస్తజీవులకును ఏది (ఆత్మజ్ఞానము) రాత్రియైయున్నదో, (ఏ యాత్మజ్ఞానవిషయమున సమస్తజీవులును అసావధానలై నిదురించుచున్నారో) అచట ఆత్మజ్ఞానియగు సంయమి మేల్కొని (జాగ్రదావృతఁడై) యుండును. ఎచట (ఏ సంసార, విషయాదులందు) జీవులందఱును మేల్కొనుచున్నారో, అది ఆత్మజ్ఞానము మునికి రాత్రియేయగును. (అట్టి ప్రాపంచిక విషయాదులందు జ్ఞాని దృష్టియే లేకయుండునని భావము.)

సితమేవాఽవిరామీ యజ్ఞాగ్రదస్య సుషుప్తవత్
చిత్రావలోకిత ఇవ జాగ్రత్తోఽస్య రస్మైషణః. 32

ఏలయనిన, సర్వజీవులకును అజ్ఞానాంధకారముచే నావరింపఁబడి సుషుప్తివలెనున్నట్టి ఆత్మ ఎన్నపు జ్ఞానికి విరామశూన్యమై సదా జాగ్రద్రూపమై యున్నది. మఱియు, అజ్ఞానులకు జాగ్రద్రూపముచేఁ బ్రసిద్ధమైనట్టి శబ్దాది విషయములు జ్ఞానికి చిత్రలిఖిత పదార్థములవలె నెరుఁకునును లేనివేయగును.

జాత్యన్తరూపానుభవసమం భవనవేదనమ్
భ్రాన్తప్రాయమనద్రూపం జ్ఞస్య భాతిన భాతీ చ. 33

జ్ఞానికిజగత్తుయొక్క యనుభవము జన్మాంధుని రూపానుభవమువలె భ్రాంతప్రాయమై, అసద్రూపమై యొకపుడు (సుషుప్తివలె) భాసింపకయు నుండును.

విమూఢదుఃఖం త్రిజగద్విమూఢవిషయం న చిత్
స్వప్నీ స్వప్నతయా జ్ఞాతే రూపాలోకమసఃక్రియాః. 34

న స్వదనే యథా తద్విజ్ఞాగ్రత్స్వప్నీ స్ఫురన్తు మా
నిర్విభాగః సమాశ్చస్తోఽవిరోధం పరమాగతః. 35

ఆశీతలాన్తఃకరణో నిర్వాణో జ్ఞోఽవతిష్ఠతే

విమూఢులకు దుఃఖరూపముచేఁ బ్రసిద్ధములగు ఈ ముల్లోకములున్న విమూఢులకే విషయ మగునుగాని జ్ఞానికిగాదు. ఏలయనిన నివి సత్తుకావు. స్వప్నము స్వప్నరూపమున నెఱుంగఁబడ నందలి రూపసంకల్పానుభవాది బాహ్యవ్యంతర విషయములా జాగ్రత్స్ఫురణున కెట్లు రుచింపనో, అట్లే యీ జాగ్రత్తను స్వప్నముందలి భోగములున్న జ్ఞానికి స్ఫురింపకయుండుగాక! (దానిచేసేమి!) ఆతఁడు సదావిభాగరహితుఁడై, స్వస్థుఁడై, విరోధింపఁబడినట్టి పరమాత్ముని బొందినవాఁడై, నిర్వాణస్వరూపుఁడై, శీతలాంతఃకరణుఁడై (ఆతిశ్యపుఁడై) యే యుండును.

తజ్జన్యకృప్తముక్తుస్య సమం ధ్యానం వివా సిథిః. 36

భోగవాసనలచే నాకర్షింపఁబడని చిత్తముగల జ్ఞానియొక్క సిథి ధ్యానము (చిత్తనిరోధయ త్నము) లేకున్నను సమముగనే యుండును.

నిమ్నం వినైవ తోయస్య న సంభవతి కాచన
అర్థ ఏవ మనస్కారో మన ఏవార్థరజ్జనమ్. 37

తటాకాదులందలి జలమునకు (తూము మొదలుగాగల) నిమ్నమార్గములేనిచో ప్రవాహక్రియ యేమియు సంభవించనట్లు, పదార్థముల వాసన లేవియు లేనందుచే జ్ఞానియొక్క చిత్తమున్న నెచటికిఁ జనకయుండును. ఏలయనిన, పదార్థములే మనస్సు; మనస్సే పదార్థములను రంజింపఁజేయునదైయున్నది. (కావున, తత్పదార్థము లందలి వాసనలు బాధితములుకాఁగా మనోనిరోధమున్న సంభవించుచున్నది).

ఏష ఏవైవ ఆభాసః సబాహ్యభ్యన్తరాత్మకః
ఆనముద్రం నదీవాహశతసంఘమయాత్మకమ్. 38

యథైకశ్లేషశిష్టాత్మ వహత్యమ్ము తరణీగామ్
సబాహ్యభ్యన్తరాకారమర్థానర్థమయాత్మకమ్. 39

మన ఏవ స్ఫురత్స్వర్థనిర్భాసం వ్యాతతం తథా
నా స్త్వర్థమసార్ధ్యత్వం యథా జలతరణయోః.

40

ఈ మనస్సే బాహ్యభృతరము లందలి పదార్థముల ఆభాసమైయున్నది. నదల జలములు సముద్రమున కేగునంతవఱకు ప్రవాహాద్యనేక భిన్నరూపముల గోచరించుచున్నను, సముద్రమును జేరిన పిదప యేకమై, జలసామాన్యముగ నే భాసించుచున్నను, అర్థ, అనర్థమయరూపములగు ఈబాహ్యభృతర పదార్థసముదాయమెయ్యది భాసించుచున్నదో, అది యంతయు తద్రూపమున స్ఫురించు వ్యాప్త మగు మనస్సేయగును. మఱియు, జల, తరంగములందు భేదములేనట్లు, మనస్సు, జగత్పదార్థములందును భేదములేదు.

ఏకాభావేద్యయోః శాన్తిః పవనస్పందయోరివ
సూనమేకోవశాన్త్యైవ నిఃసారే పరమార్థతః.

41

నాయువు, అద్దాని సంపలనములవలె పదార్థములు - ఈ రెంటియందు నొకదానియొక్క ఆభాసముచే రెండును సుఖశమిదుచున్నవి. కావున, తత్త్వజ్ఞానముచే బదార్థములయొక్క నిస్సారత్వ మెఱుంగుటచే మనస్సును నిక్కముగ శమించుచున్నది.

ఏకత్వాదర్థమనసీ సమమేవాగు శామ్యతః
అర్థః సంకల్ప రూపాత్మా నేహితవ్యో విజానతా.

42

మనస్సు, పదార్థములు, రెండును నొకటేయగుటచే (జ్ఞానముచే) యేకకాలముననేవి శీఘ్రముగ శమించుచున్నవి. కావున విజ్ఞాడగువాడు సంకల్పరూపములగు పదార్థముల నెన్నఁటికిని వాంఛింపకయుండవలెను.

మనశ్చసమ్యక్జ్ఞానేన శాన్తిరేవం భవేత్తయోః
అనప్తే సశ్యత్యైవే జ్ఞస్వార్థమనసీ న్యతః.

43

ఈ ప్రకారముగ సమ్యక్-జ్ఞానముచే మనఃపదార్థములు రెండును శమించుచున్నవి. ఇవి భవన, స్వప్నమండలి వ్యాఘ్రముయొక్క నాశమువలె సశింపఁజేయఁబడక మున్నను జ్ఞానికామనః పదార్థములు రెండును స్వయముగనే సశించుచున్నవి.

మృన్మయే ద్విషతి జ్ఞానాద్విషద్యావభయే యథా
యథా సంస్థం స్థితే ఏవ జ్ఞస్వార్థమనసీ సదా.

44

మృత్తికాప్రతిమయందు భ్రాంతిఃత్వితమగు శత్రువను భావమున్ను, తేజనితమగు భయ మున్ను, దానిఁగూర్చిన యభావజ్ఞానముచే నెట్లు నశించుచున్నదో, ఆపివృట్ట ప్రతిమయొక్కప్పటికిని, అందు శత్రుత్వ, భయాదులెట్లు తేకపోవుచున్నదో, అట్లే, జానికి మనః పదార్థములు రెండును సదా బ్రహ్మస్వభావముగ స్థితి నొందియుండుటచే విద్యమానములైయున్నప్పటికిని వాని నామరూపములు, తేజనితములగు ఆస్త్యభయాదులు నశించియే పోవుచున్నవి.

కిమన్యపూర్వమేవాన్యస్సంపన్నే భావరూపిణి
సంహితార్థజగత్కాలోఽన్యజ్ఞో జ్ఞ విషయోఽన్యసత్.
పార్శ్వస్య పునరన్వప్ను ఇవ క్షి బాగ్రయక్షవత్

45

సంసారదశకంటె విలక్షణమైనట్టి పూర్ణానంద స్వరూపము సంప్రాప్తముకాగా, పరమార్థ స్వరూపము ఘటిల్ల, తత్త్వజ్ఞానము కార్యకారణ సహితమగు జగత్పదార్థ సంయుక్తమైన సంసారకాలము తత్కాలకృతములగు జన్మాది వికారములు, వానిభోక్తయగు అజ్ఞాని, ఆతని విషయములగు శబ్ద స్పృశ్యాదులు మున్నగునవి యన్నియు, ప్రక్కన నిదిరించుచున్న మనుజునియొక్క స్వప్నమువలెను, బాలునిచే గర్భితమగు యక్షునివలెను, అసత్తుగనే గోచరించును.

జ్ఞస్య సాజ్ఞం జగన్నాస్తి వీరస్యేవ పిశాచభీః.

46

పరునకు విశాచమునుగూర్చి బుద్ధిలేనట్లు, జ్ఞానికి, అజ్ఞానిసహితమగు ఈజగత్తున్న తల యున్నది.

జ్ఞమజ్ఞో భావయత్సజ్ఞం చిరం వన్ధ్యాపి వర్ధతే
విస్తే వ జ్ఞాతశ్చబ్ధార్థమర్థ భావమివాగతమ్.

47

స్థితం బోధమనాద్యస్తం స్వభావం సర్వగం విదుః
మనః శబ్దార్థరహితం విభాగాస్తవివర్ధితమ్.

48

అజ్ఞాని తనబుద్ధిచే జాగిని అజ్ఞానిగఁ దలంచును. అతనిదృష్టియందు వంధ్యయు చిరకాలము పుత్రప్రాప్తాదులతోటి వర్ధిల్లును. ఇక జ్ఞానియే, జ్ఞానమునకు విషయము కానిదియే, పదార్థాకార మగు మన్నదియు, అద్యంతరహితమైనదియు, సర్వవ్యాపకమైనదియు, మనశ్చబ్దార్థ వర్ధితమైనదియు, విభాగాది రహితమున్ను, జ్ఞానస్వరూపమునగు బ్రహ్మస్వభావమే ఈస్వప్తిరూపమున మున్నట్లు గాంచును.

బోధవారిమనోబుద్ధితరణ్ణమివ నిర్మలమ్
కస్య సంభవత ఏవాస్తః కే వార్థమనసీ కిల.

49

బోధము (చైతన్యము) జలమున మనోబుద్ధిలు నిర్మల తరంగమువలె నున్నవి. ఏలయనిన శుద్ధాత్మయందు మనఃపదార్థము లేచట సంభవించును!

నిరర్థికై వ విభ్రాన్తిః స్వభావమయమాన్యతామ్
శుద్ధబోధస్వభావస్థైరాకాశమివ శారదైః.

50

జాగ్రత్స్వప్న సుషుప్తాస్తైర్థనస్త్యం నానుభూయతే
విధూయానస్తనానాత్వమనద్యావమనామయే.

51

జేయం రజ్జురివాశేషం స్వభావే తిష్ఠ చిద్ధనే

ఓ రామచంద్రా! ఈమనస్సుయొక్కయు, జగత్తుయొక్కయు ప్రమనిరర్థకమైయున్నది. కావున బ్రహ్మస్వభావముననే స్థితిగల్గియుండుము. ఆకాశమందుఁ ప్రకాశమయమగు సూర్యాది

త్యోగిలవలె బ్రహ్మస్వభావమున నెలకొనియున్నట్టి మనుజులకు జాగ్రత్తస్థి మహాపులకు కల్పితము లైన అవధులందు మనస్సు అనుభూతము కానేరదు. ఆయనలన్నింటికుందును నాత్మీయభావముగ నున్న నిజాత్మయే వారికి సర్వత్రయను భూతముగను. ఇక్కారణమున అనంతరూపములుగా నున్న యీనమస్త జ్ఞేయ (దృశ్య) పదార్థములను మిథ్యగా నెఱుంగుటద్వారా బాధితమొనర్చి అస్యస్తమగు సర్వముయొక్క కాదచే రజ్జువునలె నిర్వికారమై, చిద్రూపమైనట్టి ఆత్మస్వభావమున నిలిచింది యందును.

జ్ఞప్తిరేవానరం బాహ్యం చాగ్రత్యమధితిష్ఠతి. 52

బీజం శాఖాఫలానీవ క్వాతోఽర్థమనసీ వద

జ్ఞేయానంభవతో జ్ఞప్తిరవ్యనాఖ్యం వదం గతా. 53

ఓ రామచంద్రా! బీజమే శాఖాఫలాదిరూపములను ధరించునట్లు, (బుద్ధివృత్తియే) బాహ్య భృంతర పదార్థరూపములను ధరించుచున్నది. అట్టిచో నిక మనస్సుగాని, పదార్థములుగాని యెవట నున్నవో చెప్పుము. ఇవిధముగ జ్ఞేయము (దృశ్యము) యొక్క అనంభవముచే జ్ఞప్తి (బుద్ధివృత్తి)యు అనిర్వచనీయమగు పదమును బొందుచున్నది.

శాస్తా శేషవిశేషాత్మా తేన శేషోఽస్తి సత్స్వభాః

అర్థ ఏవ మనస్కారః స చాభావాత్మకో భ్రమః. 54

మన ఏవార్థసంస్కారః స చాభావాత్మకో భ్రమః

సర్వాత్మత్వాదజస్యైతదప్యకారణకం మనః. 55

కాబట్టి సర్వవిశేష రహితముగు స్వకాశమైనట్టి సద్రూపమైన ఆత్మయే శేషించుచున్నది. మఱియు, పదార్థములే మనస్సు, మనస్సే పదార్థములు. రెండును, అభావరూపములును, భ్రమత్మకములు నైయున్నవి. అజుగు బ్రహ్మము సర్వ పస్తువులయొక్క ఆత్మయగుటచే మనోరూపముచే గూడ పదియే ఆకారణముగ భాసించుచున్నదగును.

భ్రమానుభవతోఽర్థశ్చ మిత్యైవానీవ భాసతే

అకారణకమేవార్థ నిర్భాసం భాసతే మనః. 56

అట్లు బ్రహ్మను ఆకారణముగ మనోరూపముగ భాసించునట్లు, మనస్సున్న అకారణముగ పదార్థరూపముగ భాసించుచున్నది. అట్టి పదార్థములు వాస్తవముగ మిథ్యయైయున్నప్పటికి భ్రమానుభవముచే సత్యములుగఁ జూచుచున్నవి.

విద్యుద్విలసితాకారమసిరం తరలాయతే

త్వం మనస్కారమాత్రాత్మా సంస్మృతో విభ్రమాయసే. 57

ఓ రామచంద్రా! మెఱుపుయొక్క విలాసమువలె, ఈ మనస్సున్న జగత్తున్న అక్షిరములై చంచలములైయున్నవి. (అజ్ఞానసీతీయందు) అట్టి మనోమాత్రరూపుడవగుటచే నీవున్న, ఈ సంసారమున భ్రమఁజెందెదవు.

స్వభావై కపరిజ్ఞానాన్నాసి నాసి భ్రమాయసే

మనస్సైవ హి సంసార ఆత్మబోధేన శామ్యతి. 58

ఓ రాఘవా! ఆత్మస్వభావము నెఱిగినచో నీవు అజ్ఞాఁడవు గానేరవు. మఱియు నీకు భ్రమ యున్న గలుగనేరదు. ఏలయునఁగా, ఆత్మజ్ఞానముచే మనస్సుద్వారా యే యీ సంసారము శమించి పోవుచున్నది.

శుక్తిరూప్యభ్రమాకారో జనో మిత్యైవ శామ్యతి

అభావభావస్తు పరం బోధరూపమసంస్మృతిః. 59

మత్తైపు చిప్పయింటి వెండిపగుర్చిన భ్రాంతియగుచునలె, ఈ జగన్ముఖముందు మిథ్య గనే జనులు దుఃఖితులగుచున్నారు. పరమాత్మయొక్క అభావజ్ఞానముచే ఈ సంసారముయొక్క అభావము నీదించుచున్నది.

నిర్వాణాదితరా సత్తా దుఃఖాయాహమితి భ్రమః

మృగత్వస్థామృతరూపోఽహమసచ్ఛాన్యస్వరూపకః 60

నిర్వాణము (శాంతిమగు ఆత్మ) కంటె వేరునట్టి 'అహం' (నేను) అను భ్రమరూపమైన సత్తదుఃఖమునే కల్గించుచున్నది. మృగత్వస్థాజలమువంటి రూపముగల ఈ అహంకారము శూన్యమైనదియు, అసద్రూపమున్ను నగును.

ఇత్యేవాత్మపరిజ్ఞానాం మిత్యేవ శామ్యతి

జాత్వా జ్ఞానమయో భూత్వా సబాహ్యభ్యంతరాకృతామ్. 61

గతం స్వమత్వజద్రూపం తరజ్జత్వం యథా పయః

ఈ ప్రకారముగ శుద్ధాత్మజ్ఞానముచే అహంకారము శమించుచున్నది. ఏలయునఁగా స్వప్రార్థియిందా బ్రహ్మము సర్వజ్ఞత్వముచే స్వాత్మభూతముగు సృజింపఁదగిన పదార్థము నెఱిగి స్వయముగ జ్ఞానమయఁడగు హిరణ్యగర్భుడయి జలము తరంగరూపమును బొందునట్లు, ఆతని సంకల్పసారము స్వయముగనే బాహ్యభ్యంతర పదార్థ రూపత్వమున, తన స్వరూపమును దృఢింపకనే పొందెను.

మూలశోభాగ్రపర్యంతా సత్తా విటపిసో యథా. 62

నిర్వికారమలం జ పేరేయా నైకై వ భాసతే

కావున, మూలమునుండి మొదలుకొని శాఖాగ్రభాగమువఱకు వృక్షమున కొనే నూ యున్నట్లు, జ్ఞాత్రిజ్ఞానజ్ఞేయ రూపముగ ఈ జగత్తునందు అత్యంత నిర్వికారమైనట్టి బ్రహ్మ యొకటియే భాసించుచున్నది.

యథా యోగినలక్షాభమేకమేవామలం నభః.

ఏకమేవ తథా జ్ఞానం జ్ఞేయానం భాత్యఖణితమ్

లక్షలకొలది యోజనముల పర్యంత మొక నిర్మలమైన యాకాశము వెలయుచున్నట్లు, దీద్రూపముగ బ్రహ్మ మొక్కటియే జాత్యజ్ఞానజ్ఞేయ రూపముగ ఈ జగత్తునందు అఖండరూపముతోటి భాసిల్లుచున్నది.

శూన్యత్వాదేకమమలం యథా సర్వగమేవ ఖమ్. 64

తథైకమమలం జ్ఞాత్వా జ్ఞానజ్ఞేయదశాస్వపి

శూన్యత్వారణముచే నిర్మలమైన యాకాశ మొకటియే సర్వత్ర వ్యాపించి యున్నట్లు, జ్ఞానజ్ఞేయాది దశలందంతటను, నిర్మలమైనట్టి యేకమగు ఆత్మయే వ్యాపించియున్నది.

ఘృతేనాత్మా ఘనీభూయ పాపాశీక్రియతే యథా. 65

చితా చేత్యతయాత్మైవ స్వచిత్తీక్రియతే తథా

దేశకాలం విన్న వాత్మా బోధాబోధేన చిత్తతామ్. 66

నెయి ఘనీభవించి తన్ను శిలారూపముగ గావించుకొనునట్లు, చైతన్యమున్న విషయ రూపమై తన్ను చిత్తరూపముగ గావించుకొనుచున్నది. దేశకాలాదులు లేకనే, ఈ ఆత్మ తన యథార్థ స్వరూపము నెఱుంగుచి చిత్తరూపత్వమును బొందుచున్నది.

అబుద్ధో నీయతే న్యాయైరేకమేవైష సుస్థితః

అత్ర యద్యవ్యబోధాదేః సంభవో నాస్తి కశ్చన

తథాపి కల్ప్యతే. త్రైవ బోధనాయ పరస్పరమ్. 67

ఏకమైనట్టి ఆత్మ తనస్వరూపముననే సదానీతినొందియున్నప్పటికి, అవిద్యచే అజ్ఞానదశను బొందుచున్నది. శుద్ధాత్మయందట్టి అజ్ఞానాదులేవీయు సంభవించునన్నను, ఈ అవిద్యాదశయందు పరస్పరబోధాఽక్త చిత్తాదులు కల్పించబడుచున్నవి.

మహానుభావా విగతాభిమానా విమూఢభావోపశమే గలన్తి

నిర్భ్రాన్తయోఽనంతయైవ శాన్తా నిత్యం సమాధానమయా భవన్తి. 68

ఇత్యాశ్రేణీవాసిష్ఠ మహారామాయణే వాల్మీకీయే దేవదూతో కే మోక్షోపాయేషు

నిర్వాణప్రకరణే ఉత్తరార్థే బ్రహ్మైకతానతోపదేశో నామ

త్రి చత్వారింశః సర్గః 48 ||

ఓ రామచంద్రా! కావున జ్ఞానముచే మూలాజ్ఞానము శమింప, అభిమానరహితులగు మహానుభావులు (ఘృతకాశస్వమవలె) తమ ఆత్మస్వరూపముననే లయమొందుచున్నారు. దానిచే వారనంత మైన యాత్మావందముచే బలపూర్ణులై, కాంతులై, విశ్లేషరహితులై, నిరంతరము సమాధి విక్రాంతి తత్పరులై మెలగుచున్నారు.

ఇది శ్రీవాసిష్ఠతాత్పర్య ప్రకాశికయందు నిర్వాణప్రకరణమున సుత్తరార్థమున

బ్రహ్మైకతానతోపదేశమును నలుబదిమూడవ సర్గము. || 48 ||

చతుశ్చత్వారింశః సర్గః

[వర్ణితే పరస్మిన్మాత్ర సమాధానసర్గద్రుపః

తలే తస్య చ విశ్రాన్త్యై కాన్తో దేహిమనోమృగః.

సమాధియను కల్పవృక్షముయొక్క పృథ్వి, అలసటజెందిన జీవుని మనస్సును మృగము దాని క్రింద విశ్రమించుట యను విషయములిట వర్ణింపబడుచున్నవి.]

శ్రీరామ ఉవాచః—

క్రమాత్సమాధానతరోరాజీవఫలశాలినీమ్

సలతాకుకుమాం బ్రూహి సత్రాం విశ్రాన్తిదాం మునే. 1

శ్రీ రాముడు.— ఓ మునీంద్రా! లతా, పుష్పాదిసహితమై, వివేకులకు సదాజీవవృక్షమగు నుత్తమ ఫలములను గలుగజేయునట్టి సమాధియను వృక్షముయొక్క విక్రాంతి నొసంగు నీతిని గూర్చి క్రమముగ వర్ణింపుడు!

శ్రీవసిష్ఠ ఉవాచః—

ఆజీవముద్యదుత్పేధం వివేకిజనకాననే

పత్రపుష్పఫలోపేతం సమాధానతరం శృణు. 2

శ్రీవసిష్ఠుడు.— ఓ రామచంద్రా! వివేకజనులను వనమున నున్నదియు, వివేకులకు సర్వభా జీవనములమైనదియు, విశాలమైనదియు, పత్రపుష్పఫలాది సహితము నగు సమాధియను వృక్షమును గూర్చి వినుము.

యథాకథంచిదుదితం దుఃఖేన స్వయమేవ చ

సంసారవననిర్వేదం బీజమస్య విదుర్బుధాః. 3

శత్రు స్వజనాదులచే, గావించబడు అవమానముచేగాని, సౌభాగ్యవశమున స్వయముగ గాని, లేక, మహాత్ముల యుపదేశముచేగాని, ఏదోయొక విధముగనుత్పన్నమగు-సంసారారణ్యము యెడలయైన పరమ వైరాగ్యమునే విజ్ఞు లీ సమాధివృక్షముయొక్క బీజముని వచించుచున్నారు.

శుభజాలహాలాకృష్టం రసాసి క్రమహర్మిశమ్

ప్రవహచ్ఛ్విసనాకుల్యం తేత్రమస్య విదుర్బుధాః. 4

శుభకర్మలను నాగళ్లచే దున్నబడినదియు, కాంత్యాని జలములచే ఆహర్మిశము తడువఁ బడినదియు, ప్రాణాయామము మున్నగు పిల్లకాలువలతోఁ గూడియున్నదియు నగు చిత్తమే యీ సమాధి వృక్షమునకు తేత్రమని తత్త్వజ్ఞులు బల్కుదురు.

సమాధిబీజం సంసారనిర్వేదః పతతి స్వయమ్

చిత్తభూమా వివిక్తాయాం వివేకిజనకాననే. 5

సంసారముయెడల పరమవైరాగ్యమును సమాధి బీజము వివేకముచే శుద్ధముగాఁ జేయఁబడిన చిత్తమును భూమియందు స్వయముగనే వచ్చిపడుచున్నది.

స్వచిత్తభూమా పతితం ధ్యానబీజం మహాధియా

నేత్రరమిభిర్యత్నేన సంసేక్తవ్యమభేదినా.

6

అట్లు స్వచిత్తమను భూమియందుబడిన శైరాగ్యమును సమాధి బీజమును వృద్ధివొందించుటకు గాను దృఢమైన బుద్ధితోగూడి, భేదరహితంబై, మనుజుఁడీ పదవింపబోవు ప్రయత్నరూప జలములచే నదానిని బాగుగఁ దడుపుచుండవలెను.

శుద్ధైః స్నిగ్ధైః పవిత్రైశ్చ మదురైరాత్మనోహితైః

సత్సంగమనవత్కైరై నైవై రమ్యతై రివ.

7

శుద్ధమై, పవిత్రమై, స్నిగ్ధమై, మధురమై, మనంబునకు హితదాయకమై, చంద్రుని అమృతమును బోలునట్టి సత్సంగత్యమును నూతనక్షీరముచే ఆ సమాధి బీజమును మొమ్మొదటఁ దడుపు పలయును.

అన్తఃకూన్యప్రదైః పూర్ణైః స్వచ్ఛైరమృశీతలైః

విస్మతై రమృతాకుల్యై శాస్త్రారవరవారిభిః.

8

పిమ్మట నేతిసేత్యాది వాక్యములద్వారా సర్వవైత్త నిష్కేధముచే నంతఃకరణమున సంసార శూన్యత్యమును బోధించునవియు, కనుక నే ఆత్మిత త్వపరిపూర్ణములును, నిర్మలములును, సర్వసంసార తాపోపశమనముచే అమృతమునలె మధురమై, శీతలమై, వెలుయునవియు, గురువుయొక్క హృదయమును బ్రహ్మసతోపరమునుండి వ్యాఖ్యద్వారా బయల్పడలినవియు, అమృతప్రవాహమయములగు కాలవలఁ బోలినవియునగు శ్రవణమననాది శాస్త్రార్థములను నుత్తమ జుములచే ఆ వైరాగ్యమును సమాధిబీజమును దడుపువలెను.

స్వచిత్తభూమా పతితం పరిజ్ఞాయ మహాధియా

బీజం సంసారనిర్వేదో రక్ష్యం ధ్యానస్య యత్నతః.

9

స్వచిత్తమను భూమియందుబడినట్టి సంసారవైరాగ్యమును సమాధి బీజమును తీక్షణబుద్ధితోటి కనుఁగొని ప్రయత్నముచే రక్షింపవలెను.

తపఃప్రకారదానేన పదార్థఘటనే శితైః

శీఠాయతన విశ్రాంతివృత్తివిస్తారకల్పనైః.

10

కాయక, వాచిక, మానసిక తపములను దోహదములచేతను, దానముచేతను, అమానిత్యాది సద్గుణములచే సమర్థింపఁబడినట్టి యుత్తమక్రియలచేతనుఁ జవిత్ర తీరములందలి నివాసమును వృత్తివిస్తార రూప కల్పనలచేతను ఈమున్నగు ప్రయత్నములచే ఆ సమాధిబీజమును రక్షింపవలయును.

కర్తవ్యోఽజుర్నితాన్యస్య రక్షితా శిక్షితాశయః

సంతోషనామా ప్రియయా నిత్యం ముదితయాన్వితః.

11

ఈ ప్రకారముగ అంకురదశను బొందింపఁజేయఁబడిన యీ బీజమునకు రక్షణోపాయము నందు నిపుణుఁడును, ముదితయను ఒత్తినిసహితుఁడై నిరంతర ముండువాఁడునగు సంతోషమును త్షేత్ర పాలకుని నియమింపవలెను.

పశ్చాత్థితాశావిహగాన్వర ప్రణయ పక్షిణః

అస్మాదాపతతః కామగర్వగృధ్రాన్నివారయేత్.

12

పిమ్మట, పూర్వవాసవలచే నావిర్భూతములును, ధన, పుత్రాదులందలి యనురాగరూపము లును, ధాన్యమును సంకురమునకు విఘాతమును గలుగఁజేయుటకై వచ్చిపడునవియునగు ఆశయను బత్తులను, కామకోధాది గృధ్రములను నివారించవలెను.

మృదుభిః సత్త్రియాకు నైర్వివేకార్కాత్సైరపి

అచిన్త్యాలోకదైరస్మాన్మార్జితవ్యం రజస్తమః.

13

తమపరి అహింసాప్రధానత్యముచే మృదువైనట్టి యను, నియమాది సమూర్ణముల (చీపురు కట్టల)చే ఆచిత్త-క్షేత్రమందలి రక్షోగుణమును ధూరిని యూడ్చివేయవలెను. మఱియు, అచింత్యమైనట్టి బ్రహ్మప్రకాశమును గలుగఁజేయు వివేకమును నూర్చుని ఆతపములచే ఆక్షేత్రమందలి అజ్ఞానమును అంధకారమును గూడఁ బోగొట్టవలయును.

సంపదః ప్రమదాశ్చైవ తరజ్ఞా భోగభగ్గురాః

పతస్త్రిశనయ స్తస్మిన్దష్టతాభసమీరితాః.

14

ధైర్యాదార్యదయామ నైర్జప్తస్సాతపపోదమైః

వినివారయితవ్యాస్తాః ప్రణవార్థితశూలినా.

15

ఆత్మజీ, దష్టత్యమును మేఘములచే బడద్రోయఁబడినవై, తరంగములవలె తుణుగురుగము లైనట్టి పనితా, సంపదాది భోగములను పిడుగు లాయంకురముపైఁబడును. గావున, ప్రణవార్థమును త్రిశూలమును ధరించి, ధైర్య, ధౌదార్య, దయాది మంత్రములచేతను, జప, తప, స్నాన, దయాదుల చేతను వానిని నివారించవలయును.

ఇతి సంరక్షితాదస్మా ధ్యానబీజాత్ప్రవర్తతే

అభిజాత్యోన్నతః శ్రీమాన్వివేకాభ్యో నవాఙ్మురః.

16

ఈరీతిగ రక్షింపఁబడిన యా ధ్యాన(సమాధి) బీజమునుండి, పుష్టి, సౌందర్యాధిక్యతచే నున్నతమై, శోభాయుక్తమైనట్టి వివేకమును నూతనాంకుర ముత్పన్నమగునున్నది.

తేన సా చిత్తభూర్భూతి సప్రకాశా వికాసిని

భవత్యాలోకరమ్యా చ ఖం యథాభినవేన్దనా.

17

ఆ వివేకాంకురముచే ఆచిత్తభూమి ప్రకాశయుక్తమై, వికాసవంతమై, అతిశోభాయుక్తమై నూతనచంద్రునిచే నాకాసమునలె రమణీయముగ భాసిల్లును.

తస్మాదజుర్తతః పతే డభా వికసతః స్వయమ్

ఏకం శాస్త్రాభిగమనం ద్వితీయం సాధుసంగమః

18

అపుడా యంకురమునుండి (వేదాంతాది) సచ్చాస్త్రవిచారము, సాధుసంసర్గము లేదా ఖలు స్వయముగనే యావిర్భవించి వికాసమొందును.

స్తమ్భమేష నిబధ్నాతి స్థైర్యం నామ సమున్నతిమ్

సంతోషత్వస్వలతం వైరాగ్యరసరజ్జితమ్.

19

ఆపిదన, ఆ యంతురము సంతోషమును చర్మముచే బరివేష్టితమై, వైరాగ్యమును రసముచే శోభితమై, గొప్ప ప్రకాండము(బోధ)చే నలరుచు, దృఢమూలత్వమును, ఉన్నతని బడయుచున్నది.

వైరాగ్యరసపుష్పాత్మా శాస్త్రార్థ ప్రాప్తపాన్వితః

స్వల్పేనైవ స్వకాలేన పరామేతి సమున్నతిమ్.

20

వైరాగ్యమును రసముచే బరిపుష్టమై, శాస్త్రార్థమును వర్ణముతో గూడినదై, ఆయంతురము అల్పకాలముననే మహోన్నతని బొందుచున్నది.

శాస్త్రార్థ సాధుసంపర్క వైరాగ్యరసపీఠః

రాగద్వేష కపిక్షోభైర్నమనాగపి కమ్పితే.

21

శాస్త్రవిచార, సాధుసంగము, వైరాగ్యములను రసముచే బుష్టమై యాధ్యాస పృథక్కు రాగద్వేషములను వానరములయొక్క ఊభలచే నొకింతైనను నపుడు చలించకయుండును.

అథ తస్మాత్ప్రజాయ నే విజ్ఞానాలంకృతాకృతేః

లతా రసవిలాసిన్య ఇమా వితతదేశగాః.

22

పిమ్మట, జ్ఞానముచే శోభితముగ ఆకృతిగల యా వివేకపృథక్కుమునుండి, వైరాగ్యాదిరసము లచే విలాసవంతములై, వికాలములై, అపరిచ్ఛిన్నమైన ఆత్మప్రదేశమునకుఁజనునవై నట్టి యీ చెన్నుఁ బోవు లతలు జనించుచున్నవి.

స్ఫుటతా సత్యతా సతా ధీరతా నిర్వికల్పతా.

సమతా శాంతతా మైత్రి కరుణా కీర్తిరార్యతా.

23

ఆత్మతత్త్వముయొక్క స్ఫుటత్వము, సత్యత్వము, ఆత్మస్థితి, ధీరత్వము, నిర్వికల్పత్వము, సమత్వము, శాంతి, మైత్రి, కరుణ, కీర్తి, ఆర్యత్వమును లతలు ఆధ్యాపకృత్వమునుండి యావిర్భవించుచున్నవి.

లతాభిరుణ ప్రతాభిః స ధ్యానతరురౌర్జితః

యశఃపుష్పాభిరేతాభిః పారిజాతాయతే యతేః.

24

శాంత్యాదిగుణములను పత్రములు గల్గిన లతలచేతను యశస్సును బుష్పములచేతను నమృద్ధి నొందిన యా ధ్యానపృథక్ మపుడు యోగికి గల్గుపృథక్కుమునగిది యగుచున్నది.

ఇత్యసౌ జ్ఞానవిటపీ లతాపల్లవపుష్పవాన్

భవిష్యజ్ఞాన ఫలదో దినానుదినముత్రమః.

25

ఈ ప్రకారముగ లతాపల్లవ, పుష్పములచే శోభితముగ యావివేకపృథక్కుము దినదినము ప్రవర్ధమానమై, క్రమముగ మూలాజ్ఞానమును నశింపఁజేయ సమర్థమైనదియు, సప్తమ భూమికాపర్యంతము విశ్రాంతి దాయకమునగు బ్రహ్మసాక్షాత్కారరూప జ్ఞానమును ఫలమును గలుగఁజేయునదగుచున్నది.

యశః కుసుమ గుచ్ఛాఢ్యో గుణపల్లవలాసవాన్

వైరాగ్యరసవిస్తారీ ప్రజ్ఞామజ్జరితాకృతీః.

26

మఱియు నది, యశస్సును పుష్పగుచ్ఛములచే బూర్ణమై, శాంతి, ఉదారత్వాది గుణములను పల్లవములచే భూషితమై, వైరాగ్యమును రసముచే విస్తృతమై, ప్రజ్ఞామును జగిరిన తేఁగొమ్మలతోఁ గూడినదై యొప్పుచున్నది.

సర్వాః శీతలయత్యాశాః పావప్రసవ సయోధరః

సర్గాతపం శమయతి సూర్యతాపమిహోదవః.

27

సర్వకాలమునందలి మేఘమువలె ఆ సమాధిపృథక్కుము దిక్కులన్నింటిని శీతల మొనర్చుచున్నది. మఱియు సూర్యతాపమును జంద్రుడు శమింపఁజేయునట్లు సుందరతాపము నయ్యదిశమింపఁజేయు చున్నది.

ప్రతనోతి శమచ్ఛాయం ఛాయామివ ఘనాగమః

నిరోధమాస్సారయతి శమోనిల ఇవామ్బుదమ్.

28

ఇంకను, మేఘమువలె నది శమమును ఛాయను విసరింపఁజేయుచున్నది. వాయువు మేఘమును వికాలమొనర్చునట్లు చిత్తశైల్యమునున్న పృథ్విపటచున్నది.

నిబధ్నాత్మాత్మనా పీఠం కులాచల ఇవ సితమ్

ఫలస్య రచయత్యుర్ధ్వం ఘటికామజ్జలాదితామ్.

29

కులపర్వతమువలె స్థిరముగ నున్నదై, అది ఆత్మజ్ఞానమును మూలబంధమును (పునాదిని) గట్టి పఱచుచున్నది. మఱియు కైవల్యమును ఫలమును గలుగఁజేయుట కొఱకై యూర్ధ్వభాగమున శాంత్యాది శుభగుణములను పుష్పగుచ్ఛముల శోభను రచించుచున్నది.

వివేకకల్పవృక్షే తు వర్ధమానే దినేదినే

ఛాయావితానవలితే ఘంసో హృదయకాననే

30

ప్రవర్తతే శీతలతాతలతాపాపహారిణీ

అభ్యుల్లసన్మృతిలతా తుమారోదరసుందరీ.

31

ఇట్లు మనఃజూపి హృదయమును వనమును ఛాయయును వితానముచే బరివేష్టితమైనట్టి యా వివేకమును కల్పవృక్షము దినదినము పృథ్విసొందుచుండ, శోభాయమానముగ బుద్ధియును లతతోఁ గూడినదై తుమార (హిమ) గర్భమువలె సుందరమై, మూలభూమియును హృదయముయొక్క ఆధ్యాత్మికాది త్రివిధతాపములను పాపములను హరించునట్లువంటిదైనట్టి శీతలత్వమునయిండు చున్నది.

యన్యామవాన్తరశ్రాన్తో విశ్రామ్యతి మనోమృగః

ఆజన్మ జీర్ణపథికః పథి కోలాహలాకులః.

32

అనేక జన్మలందలి దుఃఖములచే శైథిల్యము నొందినదియు, దైవయోగముచే సన్మార్గము లభించినను వివిధవాదులయొక్క కోలాహలముచే మార్గమందు చ్యాకులమైనదియు, వివిధ సౌంసారి

భూములందుఁ దిరిగి శ్రమశాందియవగు చక్షుకుడైన మనోమృగము ఈ వృక్షము క్రింద శేతించి విక్రాంతి నొందుచున్నది.

సత్తామాత్రాత్మశారీరచర్మార్థం ప్రేషితోఽరిభిః
నానాతాసార సాకార గోపయజ్జర్జరోన్ముఖః.

33

ఆ మనోమృగము సత్తామాత్రాత్మరూపుఁడైన పురుషుఁడనుచున్నప్పుడు సమహరించుటకై యత్ను శీలుడైఃట్టి కామక్రోధాదులను బోయవారిచేఁ దిరుమఁబడినదియు, అసారమై, అనేకత్వలక్షణముతో గూడినట్టి దేహరూప కంటకకుంజములందు దాగుకొనుటకు యత్నించుచు, తత్కంటకములచే శిథిల భూతమైనట్టి యూర్ధ్వముఖము గలదియునై యున్నది.

సంసారారణ్యవిసరద్వాసనాపవనేరితః

అహంతాతాపసరితా సర్వదా విప్రదాహదీ.

34

మఱియు, ఆ మనోమృగము సంసారమున నరణ్యమున, వానశలను వాయువుచే, ప్రేతతమై అహంభావమును మృగత్వస్థానదీ వైపునకుఁ బరుగిడుచు, విషపీడితమైనదివలె సంతకరణమున దాహ తృష్ణాదులచే వ్యాకులమైయున్నది.

దీర్ఘాపరీదూరచితసార సంసార జరరః

పుత్రపౌత్రపరామర్శప్రతాపాత్పతితోఽవతే.

35

అయ్యది దీర్ఘములగుభోగవిస్తారములందే మిగుల యాదరము గలదియు, కనుకనే దూర ప్రదేశములందలి విషయముల వైపునకుఁ బరువిడుటచే శిథిలమైనట్టి శరీరము గలదియు, పుత్రపౌత్రాదుల పాలనవలన త్రివిధతాపములను దావాగ్నియొక్క ప్రతాపముచే అనర్థమును గోతించుచుఁబడినదియునై యున్నది.

లక్ష్మీలతావిలుతనాత్సంకటైః కుశోతాఙ్గకః

తృష్ణాశ్రీసరితం గృహ్సన్మల్లోలైర్దూరమాహతః.

36

ఆ మనస్సను హరిణము, సంపదలను లతలందు పాదములు తగుల్కొనుటచేఁ క్రిందపడి పొర్లాడినదై తత్ప్రయుక్తములగు అనేక సంకటములచేఁ గుంతితమైన శరీరము గలదియు, తృష్ణయను నదియందుఁబడి క్షుత్తిపాన, శోకమాహాది తరంగములచేఁ దూరముగఁ గొట్టుకొనిపోఁబడినదియునై యున్నది.

వ్యాధిదుర్వ్యాధవై ధుర్వపలాయనపరాయణః

అశశ్చి-తవిధిర్వ్యాధపాతాదివ కృతాకృతిః.

37

మఱియు, ఆ మనోమృగము వ్యాధులను దుష్టులగు బోయవారిచే బాధించఁబడి కరుగత్తు నదియు దైవము (సౌభాగ్యములేక అదృష్టము) యొక్క సంభావనలేనిదియు కావుననే బోయవారి యొక్క యుగమునముచే సంకుచితమైన శరీరము గలదియునై యున్నది!

జేయాస్పదసమాయాత దుఃఖసాయకశశ్చి-తః

వైరి విద్రవణవ్యక్రో దృషదాహరణాశ్చి-తః.

38

అయ్యది, జ్ఞానేంద్రియములయొక్క శబ్దాది విషయములచే నుత్పన్నములైన దుఃఖములను వేటుగాండ్ర బాణములచే నీతిల్లనదియు, కామక్రోధాది శత్రువుల యుద్ధవడములచే వ్యాకులమైనదియు, శిలాప్రహారములచేత పూర్వకాలికదుఃఖానభవ సంసారములచే చిహ్నితమైనదియునై యొప్పు చున్నది.

ఉన్నతానతసంపాతనిపాతేనాతిఘ్నూరితః

వికారోనలస్థిరాతైః పారమ్పర్యేణ చూరితః.

39

ఆ మనోమృగము స్వర్గవరికాది ఉన్నత అనంత ప్రదేశములందలి పాతోత్పాతములచే చకితమైనదియు, కామక్రోధాది వికారములను శిలలయొక్క ప్రహరములచే నిరంతరము చూరితమైనదియునై యున్నది.

తృష్ణాచారులతాజాలప్రవేశవశవిక్షతః.

స్వప్రజ్ఞారచితాచారః పరమాయాస్వశిక్షితః.

40

మఱియు, ఆ మనోరూపహరిణము తృష్ణయను మనోహరమైన లతాశమూహమందుఁ బ్రవేశించుటచే గాయమొందిన శరీరముగలదియు, స్వబుద్ధిచేఁ గల్పితములగు అనేక ఆచారములతోఁ గూడియున్నదియు, పరమాత్మయొక్క మాయ నెఱుంగనిదియునై యున్నది.

ఇంద్రియగ్రామమాగత్య ప్రపలాయనతత్పరః

సుదుర్గోహగజేంద్రోగ విస్ఫూర్జనవిమర్దితః.

41

ఆ మనోమృగము, ఇంద్రియములను గ్రామమునకేతెంచి పరుగెత్త మొదలిడునదియు, గ్రహించుటకలి దుస్సాధ్యమైనట్టి భయంకరమైన కామమును గజముయొక్క ఘోరకారముచే మర్దించఁబడు నదియునై యున్నది.

విషయాజగరోదారవిషపూత్కారమూర్చ్ఛితః

కాముకః కామిసీభూమా రసాత్ప్రాయో విపోధితః.

42

మఱియునది విషయములను ఆజగరముయొక్క మహావిషయమగు పూత్కారముచే మూర్ఛి నొందినదియు, కామినులను భూమియందాన క్రిగలదియు, విషయములను రసముచే మర్దించఁబడునదియునై యొప్పుచున్నది.

కోపదావానలప్లుష్టప్లుష్టవిస్ఫోటదాహవాన్

సదా గతాగతానేకదీర్ఘదుఃఖప్రదాహవాన్.

43

మఱియు, ఆ మనస్సను హరిణము క్రోధమును దావాగ్ని చే దహించఁబడుటచేఁ ప్లుష్టభాగమున ననేక బొబ్బలుగలదియు, విషయములందు మరలమరల సదా సంభరించుచుండుటచే చింతాశోకాద్యనేక దీర్ఘదుఃఖములచే సంతకరణమున దహించఁబడునదియునై యున్నది.

స్వాత్మలగ్నాభిలాషాదంశదోషైరుపదుతః

భోగలోభలసన్యో దశృగాలచిరవిద్రుతః.

44

ఇంకను, ఆ మనోమృగము తనయందు సంలగ్నమైయున్నట్టి యనేక అభిలాషలను దోమల యొక్క కాటులవలన నుపద్రవముతోఁగూడియున్నదియు, భోగేచ్ఛయందలి మహాప్రీతియను శృగాల ము(నక్క)లచే చిరకాలము దుఃఖితమొనర్పఁబడినదియునై యున్నది.

స్వకర్మ కర్తృత్వోద్భావదారిద్ర్యద్వీప్యనుద్రుతః
వ్యామోహమిహికాస్థస్థ కూటావటలుతత్తనుః.

45

స్వకర్మచే నుత్పన్నమైన దారిద్ర్యమును వ్యాఘ్రముచేఁ బీడింపఁబడినదియు, పుత్ర, మిత్ర, కళత్రాదులందలి వ్యామోహమును మందుచేఁగఁగడిదిగా, జేయఁబడుటచే కరుణములు, నీచకృత్యములను గోతులలోఁబడి దొర్లుటవలన భగ్నమైన శరీరముగలదియునై యా మనోమృగ మొప్పుచున్నది,

మానసింహాసముల్లాసహృదయోత్కమృనాతురః
మరణేన రణే యేన వృకపుష్పమివేక్షితః.

46

మత్రియు, ఆ మనస్సును మృగము, మానవును సింహముయొక్క యల్లాసముచే హృదయ మున భీతిలునదియు, మృత్యువను బ్రసిద్ధిమగు వ్యాఘ్రముచే యుద్ధమున (సులభముగ విశిష్టము కాఁబడు నట్టి) పుష్పమువలె గాంచఁబడునదియునై యున్నది.

గర్వేణ గిరణాయాశు దూరతో జనసేవితః
కామైః సమస్తతోదస్త వితానితయవాఙ్మురః.

47

మత్రియు నది, గర్వమును అజగరముచే నిర్జనాఞ్జయమున శీఘ్రముగ మింగబడుటకై చిరకాలము నిరీక్షింపఁబడినదియు, అనేక కోర్కెలతోఁగూడియున్నదై, వాని నిమిత్తము దీనత్వ, యాచ నాదులచే తనదంతములను యవాంతురములను విస్తరింపఁజేసినదియునై యున్నది.

తారుణ్యనారీసుహృదా త్షణమాల్గిష్ట వర్జితః
దుఃసంచారేషూపవనైః కుపితైరివ వర్జితః.

48

ఇంకను ఆ మనోమృగము సుహృద్మాపిణియగు యువతిచే త్షణకాలము కాఁగలింపఁబడి మరల త్యజింపఁబడినదియు, కృద్ధములైన యుంఝామారుతములఁబోలిన యింద్రియములచే దుర్గమము లగు నరక, స్థావరాది ప్రదేశములందు విసరఁబడినదియునై యున్నది.

కదాచిన్నిర్వృతిం యాతి స శమం చ తరా క్వచిత్
మనోహరిణకో రాజన్నాజీవమివ భావ్యతి.

49

ఓ రామనంద్రా! రాత్రియందు అంధకార, శీతలత్వములచే పీడితుడగు మనుజుఁడు నూర్వోదయముకాఁగానే విశ్రాంతిఁజొందునట్లు, మైవచించినదీ యున్నట్టి మనస్సును మృగము అనేక జన్మాన్తరముగ పుణ్యముచే నోకానోకపుడు అధికారిదేహమునుబొంది, అచట శమదమాది సాధనముల తోఁగూడి పూర్వోక్తముగ సమాధివృక్షముక్రింద విశ్రాంతిని బొందుచున్నది.

తాలీ తమాలబకులాదికవృక్షగుల్ఫ
విశ్రాన్తిషు ప్రచురపుష్పవిలాసహస్తైః

నామాపి యస్య న విదన్తి సుఖస్య మూఢాః

ప్రాప్నోతి తచ్చమతరోః స్వమనోమృగో వః.

50

ఇత్యాదీ శ్రీ వాసిష్ఠ మహారామాయణే వాల్మీకీయే దేవనూతోకేమోక్షో
పాయేషు నిర్వాణప్రకరణే ఉత్తరార్థే మనోమృగవిపద్వర్ణనం నామ
చతుశ్చత్వారింశః సర్గః || 44 ||

ఓ సభ్యులారా! తాళి, తమాలాది వృక్షములములందలి విశ్రాంతినిబోలినట్టి భూలోకాది సత్యలోక వర్తంతముగల నివాసములందలి యనేక పుష్పవిలాసహాస తుల్యములగు అనిత్య భోగములచే ఆత్మజ్ఞానరహితులగు జనులు ఏనుఖముయొక్క పేరైనను నెఱుంగఁజాలరో, అట్టి నిరతిశయమైన ఆత్మసుఖమును మీమనస్సును మృగము పైనదెల్పిన గమాధివృక్షము క్రింది బడయఁగలదు.

ఇది శ్రీవాసిష్ఠతాత్పర్య ప్రకాశికయందు నిర్వాణప్రకరణమున నుత్తరార్థమున
మనోమృగవిపద్వర్ణనమును నలుబది నాలుగవ సర్గము || 44 ||

పఞ్చ చత్వారింశః సర్గః

[సర్గ్యతే మనసో ధ్యాన పాదపారోహాక్రమః

ఆరోహతః సుఖోత్కర్షణోఽప్యత్తరోత్తర భూమిషః.

మనస్సుయొక్క సమాధివృక్షముపై నెక్కువట్టి క్రమము, ఎక్కువపుడు ఉత్తరోత్తరభూమి కలందుఁగల్గు సుఖాధిక్యత యిచట వర్ణింపఁబడుచున్నవి.]

శ్రీవసిష్ఠ ఉవాచః—

ఇతి విశ్రాంతవానేష మనోహరిణకోఽరిహన్

తత్రైవ రతిమాయాతి న యాతి విటపా నరమ్.

1

శ్రీవసిష్ఠుఁడు.— శత్రునాశమఁడనగు నో రామచంద్రా! ఈ ప్రకారము ధ్యానవృక్షము క్రింద విశ్రాంతిఁ బడసిన యా మనస్సును హరిణము ఆధ్యానవృక్షముచే ప్రీతిగలదై, మఱియొక వృక్షము క్రిందకుఁ బోకయున్నది.

ఏతావతాథ కాలేన స వివేకద్రువః, ఫలమ్

అ నస్తం పరమార్థాత్మా శనైః ప్రకటయత్యలమ్.

2

ఇంతలో వివేకసహితముగు ఆ ధ్యానవృక్షము పంశోశములను తన పుష్పగుచ్ఛముల యొక్క చివరనున్న పారమార్థిక ఆత్మస్వరూపమును కైవల్యఫలమును మెల్లమెల్లగ భూమికాక్రమ మునఁ బూరియుగఁ బ్రకటమొనర్చుచున్నది

ధ్యానద్రుమఫలం పుణ్య తదసా స్వమనోమృగః

అధఃస్థితః ప్రాస్తగతం తస్య పశ్యతి స త్రోః.

8

ఆ యుక్తమును ధ్యానవృత్తియై నున్నట్టి యా మనోమృగము కొంతతడవున కాపుణ్య వంశమున ఆత్మసాక్షాత్కారరూప ఫలమును ఆవృత్తికాభాగ భాగమున విక్షింపించుచున్నది.

అరోహతి సరో వృత్తం తదాస్వాదయితుం ఫలమ్

అన్యవర్గపరిత్యాగో వితతాధ్యవసాయవాన్.

4

తదుపరి యా మనుజుఁ * డితరపదార్థములయొడ విరక్తిగల్గి, నిరంతరము ధ్యానాదులందుఁ బ్రయత్నశీలుఁడై, తద్వృత్తియొక్క ఫలము (ఆత్మసాక్షాత్కారము) నాస్వాదించుటకై దానిపై నెక్కుచున్నాఁడు,

వివేకవృత్తపాన్నామ వృత్తిస్యజతి భూగతాః

ఉన్నతం పదమాసాద్య భూయో నాథః సమీహతే.

5

అపుడా వివేక వృత్తియపై దృఢముగఁ బ్రతిష్ఠితుఁడై సంసారభూమిపైనున్నట్టి దేహాదులం దలి అహంకార, మమత్వాది వృత్తులఁ ద్యజించుచున్నాఁడు. మఱియునట్టి యున్నతపదమును బొంది మరల క్రిందనున్న సంసార పదార్థములకై చేష్టచల్పకయుండును.

తేనోత్తమఫలాధీన సంస్కారాన్ప్రాప్తనానసా

వివేక పాదపారాధన్యస్యజత్యహిరివ త్వచమ్.

6

అట్లు వివేకవృత్తియపై ఆరూఢుఁడై ఆత్మసాక్షాత్కారమును మత్తమఫలము లభించుటచే, సర్వము కుటుసమును ద్యజించునట్లు, ఆత్మతన పూర్వకాలిక సంస్కారములన్నింటిని ద్యజించి నైమిషున్నాఁడు.

మాసత్వచ్చైః పదారూఢమాత్మానమవలోకయన్

ఏతావన్తమహం కాలం కృపణఃకోఽభవం త్వితి.

7

అట్టి యున్నతపదంబున ఆరూఢుఁడై, ఆత్మనవలోకించుచు (ఆత్మానంద మనుభవించుచు) సాంసారిక జనులఁ గాంచి నవ్వుచుండును. మఱియు 'ఇంత కాలమువఱకు విషయనుభవేశమును బ్రార్థించుచు దీనుఁడనై నే నెట్లుంటిని? అని మనంబున చింతించుచుండును.

కరుణాదిషు తేవ్యస్య భ్రమజ్ఞాభాన్తరేషు సః

లోభవ్యాధిమధః కుర్వన్సమాధివ విరాజతే.

8

సమాధియొక్క వ్యుత్థానకాలమున ఆ వృత్తియొక్క మైత్రి, కరుణ మున్నగు కాఖలపై సంపదించుచు, లోభము మొదలగు సర్వములను గ్రిందకుఁ బడద్రోయుచు, పూర్ణకామాఁడై చక్రవర్తివలె నాతఁడు శోభించును.

హృదయేన్దోర్గలశ్రేణీ దుఃఖాబ్జతిమిరావలిః

కృష్ణాయశ్శృంఖలాత్మస్థా దినానుదినముజ తి.

9

* మృగము వృత్తియపై నెక్కుట యోగ్యముకాదుగనుక నిట మనుజుఁడని వ్యవహరింపఁబడినది.

సద్బుద్ధియను చంద్రుని తుయమునకు అమావాస్యయొక్క సమాహమువంటిదియు, దుఃఖమును చంద్రునియొక్క యశేకత్వ భ్రాంతికి శాశ్వతై నట్టి తిమిరమును నేత్రవ్యాధి సంకలిం బోలి నదియు, కృష్ణలోహముయనుగు శృంఖలవంటిదియు నగు కృష్ణను దినదినము త్యజించి నైమిషుండును.

ఉపేక్షతే న సంప్రాప్తం నాప్రాప్తమభివాఞ్ఞతి

సోమసామ్యా భవత్వనః శీతలః సర్వవృత్తిషు.

10

ప్రాప్తించిన పదార్థముల నుపేక్షింపకయు, ప్రాప్తించని వాని నుపేక్షింపకయున్నవాఁడై సర్వవృత్తులందును చంద్రునివలె సంతోషకరణమున సోమ్యుఁడై శీతలస్వభావయుతుడై యుండును.

శాస్త్రార్థఫలవేషేవ నిష్కలాత్మావత్తిష్ఠతే

ఉన్నతావనతాయాతా అధః పశ్యజ్జగద్గతిః.

11

మఱియు, అభ్యాత్మ శాస్త్రార్థములగు శమదమాదులను తత్సమాధివృత్తి ఫలవములగదే యాలఁ దాసివఁడైయుండును. సరకము మొదలు బ్రహ్మలోకమువఱకుగల సాంసారిక విష్ణున్నతగతులను గ్రింద (అజ్ఞానదశయందు జతులనుభవించు చుండుటను) జూచుచుండును.

భీమద్రుమలతోర్నిర్మలపుష్పప్రకరదన్తురాః

ప్రాక్తనీః స్వాః స్థలీః పశ్యన్తా సత్యన్తర్వరంతామ్.

12

భయంకరమైన విషవృక్షలతలచే వ్యాప్తములై నట్టి విషమయపుష్పసమాహములచే, ఉన్నత దంభములవలెఁ బ్రకటితములైన స్థలములతోలిన తనయొక్క పూర్వకాలికసత్య అజ్ఞానభూమికలను స్మరించుచు నట్టి దీనదశఁబొంది లోలోన నవ్వుకొనుచుండును.

తేషు తత్సన్ధిదేశేషు తథోద్ధీనవిధీనయా

హరిణ్యా విహరజ్ఞాత్యా రాజేవ పరిరాజతే.

13

(అభ్యాసదశయందు) ఆ సమాధివృత్తియొక్క కాఖలందు, అనఁగా, ఉత్తరోత్తర భూమి కలం దారోహించుచు, అవరోహించుచు, మనోహరముగు చిత్తవృత్తితో విహరించుచున్నవాఁడై యాతఁడు చక్రవర్తివలెఁ బ్రకాశించును.

పుత్రదారసమగ్రాణి మిత్రాణి చ ధనాని చ

జన్మాన్తరకృతానీవ స్వప్నజానీవ పశ్యతి.

14

అన్యధమున, జ్ఞానవంతుఁడైన యాత డపుడు పుత్ర, మిత్ర, స్త్రీ, ధనాది సమస్తపదార్థము లను మఱియొకజన్మనుందలివిగను, లేక, స్వప్నమందలివిగను గాంచును.

రాగ ద్వేషభయోన్మాదమాన మోహమహత్తయా

నటస్యేవాస్య దృశ్యస్తే శీతలామలచేతనః.

15

శీతలమైనట్టియను, నిర్మలమైనట్టియను చిత్తముగల జ్ఞానికి సరిసారవ్యవహారము లన్నియు, రాగ, ద్వేష, భయ, ఉన్మాద, అభిమాన, మోహదుల యాధిక్యతతో గూడియుండుటఁబట్టి నటనునకు వలె కృత్రిమముగ, గానపించును.

ఉన్నతచేష్టితాకారా హసత్యపి పురోగతాః

తరజ్జభజ్జురాధారాః సంసారసరితో గతీః.

16

ఎదుట నున్నప్పటికిని ఈ సంసారమును మృగత్వస్థానది యొక్క గతులజూచి జ్ఞాని వాని ఉన్నతని చేష్టలవంటివిగను, తరంగమువలె తీగభంగరములుగను, మిథ్యగను నెఱిగి నవ్వు చుండును.

న న చేతయతే కాశ్చిల్లోకదారధనైవణాః

అపూర్వవదవిశ్రాంతో జీవన్నేవ యథా శవః.

17

అపూర్వమును ఆత్మపదమున విశ్రాంతినిందినవాఁడును, జీవించియున్నను శవమువలె (ప్రపంచదృష్టి లేక) యుండువాఁడునునగు ఆజ్ఞాని లోకైవణ, దారైవణ, ధనైవణమున్నగు నవెవ్వియు లేకయుండును,

కేవలం కేవలే శుద్ధే బోధాత్మని మహాన్నతే

దత్తదృష్టిః శలే తస్మిన్నరం సమధిరోహతి.

18

అపుడాతఁడు కేవలము శుద్ధమై, కేవలమై, బోధమయమై, మహాన్నతమైనట్టి ఆత్మయను ఫలమున దత్తదృష్టిఁడై పంచభూమికాపి స్థానముల నాలోహించును.

స్మృత్యాస్మృత్యావదః పూర్వం సంతోషామృతపోషితః

అర్థానామవ్యసర్థానాం నాశేష పరితువ్యతి.

19

పూర్వపు ఆజ్ఞానవశయందలి యాపదలను మరల మరల స్మరించును, జ్ఞానియగు ఆతఁడు సంతోషామృతముచే బలిపుట్టఁడై, అనర్థరూపములగు ధనముల నాశమందును సంతోషాన్నికుండఁడై యుండును.

వ్యవహారేషు కార్యేషు భోగసంపాదకేష్వపి

పరముద్వేగమాయాతి సనిద్ర ఇవ బోధితః.

20

ఆత్మతీ యాతఁడుభోగదాయకములగు అవశ్య వ్యవహారకార్యములం దితరులచే సమాధినుండి మేలుకొలుపఁబడి, నిద్రనుండి మేలుకొలుపఁబడిన మునుజునివలె చాల ఆశ్రయనీయతను జెందును.

దీర్ఘార్థగ ఇవోదారామనారతమబాధితామ్

చిరం మార్థ్యశ్రమాక్రాంతో విశ్రాంతిమభివాఞ్చతి.

21

దీర్ఘమైన మార్గమున జనువానివలె చిరకాలము ఆజ్ఞానకారణమున జననమరణాదుల పరం పరచే మిగుల శ్రమనొందినవాఁడగుటచే నాతఁడతియుదారమై, అబాధితమైనట్టి ఆత్మవిశ్రాంతిచే నిరం తరము వాంఛించుచుండును.

నిశ్వాస బోధితోఽవ్యగ్నిరనిన్దన ఇవాత్మని

శ్వాసమాత్రసమోఽవ్యతరతిషన్నేవ శామ్యతి.

22

ప్రాణాధారమాత్రముచే నితర మనుజులవలె నున్నప్పటికిని ఆతఁడు లోన అహంకారాది లోపములను, కష్టములను అగ్నివలె ఆత్మయందు కాంతినిందును.

అపతన్తిం బలాదేవ పదార్థేష్వరతిం శనైః

న శక్నోతి నిరాకర్తుం దృష్టిమత్ర మ్యుతామివ.

23

బాహ్యపదార్థములందలి కరక్తి పూర్వాభ్యాసబలముచే నేతెంచి వచ్చి పడుచుండ, తత్పదార్థములందు పడినట్టి యథాప్రాప్త భోగదృష్టినివలె నద్వానికొకడ నిరాకరించుట కారఁడు నను ధుఁడుగాకయుండును.

తాం మహాపదవీం గచ్ఛన్పరమార్థఫలప్రదామ్

భూమికామప్యపాయాతి వచసామవ్యగోచరామ్.

24

ఈ ప్రకారముగ పరమార్థఫలమును గలుగఁజేయునట్టి యా గొప్పదగు ఆత్మపదముపైఁ జనుచు ఆ జ్ఞాని క్రవముగ వాక్కునకుకూడ అగోచరమైనట్టి యాఅపభూమికను బొందును.

కుతోఽవ్యచేష్టితేష్యేవ సంప్రాప్తేషు విధేర్వశాత్

భోగేష్వరతిమాయాతి పాన్థో మరుమహిషివ.

25

బాటసారి మరుభూములందు విరక్తి గల్గియుండునట్లు, ఆత్మతీ యాతఁడు, దైవయోగముచే గాని, స్వచ్ఛ యత్తురహితముగాని, పరప్రయత్నముచేగాని సంప్రాప్తిచు భోగములయెడలను విరక్తిగల్గియుండును.

ఘూర్ణః క్షీణ ఇవానన్ది సుప్తః సంసారవృత్తిషు

అస్తాపూర్ణమనా హానీ కామవీ ప్థితిఃపుచ్చతి.

26

సంసారవృత్తులందు నిద్రితుండై, ఆత్మానందముచే మహాస్మృత్తునివలె నున్నవాడై, ఆభ్యం తరమునఁ బరిపూర్ణ చేతస్కందై యుండు యమ్మునింద్రుఁడు అపుడొకానొక అనిర్వచనీయమైన సిద్ధిని బొందును.

స తాదృగ్రూపతామేత్య పరమార్థఫలస్య తతే

క్రమాన్నికటమాప్నోతి ఖగోఽగపదవీమివ.

27

అట్టి సిద్ధినింది, సిద్ధుఁడు మేరుపర్వత శిఖరమును బొందునట్లు (లేక, పక్షి పృథ్వీగ్ర మునుబొందునట్లు) యాతఁడు క్రమముగ మోక్షమును పరమార్థఫలముయొక్క సమాపమును జెందును.

తతస్తదఖిలాం బుద్ధిం విహాయ వియతా సమః

గృహ్యత్యథాస్వాదయతి భుక్తేఽథ పరిత్యజ్యతి.

28

సిమ్మట ఏడవభూమికను బొందినవాడై, ఆకాశముభంగి విశాలరూపుండై, సమస్తవానలను, బుద్ధివృత్తులను వ్యజించి, ఆనరణ, విక్షేపరహితుండై, నిరతికయానందమయముగ బ్రహ్మభావ మను ఫలమును గ్రహించి యాస్వాదించుచు నద్వానిచే బరిత్యజుడగును.

సంకల్పార్థ పరిత్యాగాద్దినాను దినమాతతా

శుద్ధస్వభావవిశ్రాంతిః పరమార్థాపిరుచ్యతే.

29

ఓ రామచంద్రా! సంకల్పిత పదార్థములయొక్క పరిత్యాగముచే దివ్యదీపము సంభవించునట్టి వికారమైన శుద్ధాత్మ స్వభావముందలి వికారతి యేదిగలదో, అదియే పరమార్థ ప్రాప్తియనబడును.

భేదబుద్ధిర్విలీనార్థాభేద ఏవావశిష్యతే

శుద్ధమేకమనాద్యంతం తద్రూపేతి విదుర్భుధాః.

80

త్రిపుటినిగూర్చిన భేదబుద్ధి విలీనముకాగా, అభేదమై, శుద్ధమై, ఏకమై, అనాదియై, అసంకమైనట్టి సాక్షి చైతన్యమాత్ర మెద్ది శేషించియుండునో, అదియే బ్రహ్మముని విజ్ఞాని పలుకుదురు.

లోకైషణావిరక్తేన త్యక్తదారైషణేన చ

ధనైషణావిముక్తేన తస్మిన్విశ్రామ్యతే పదే.

81

లోకైషణ, దారైషణ, ధనైషణమును, ఏషణాత్రయముయొక్క పరిత్యాగముచే మనుజుఁ డాబ్రహ్మ పదమున వికారతి నొందగలడు.

పరేణ పరిణామేన మిథశ్చిత్తరమార్థయోః

తాపేన హిమలేభేన భేదబుద్ధిర్విలీయతే.

82

దృశ్యతత్త్వ శోధనముచే శేషించు సన్మాత్రము యొక్కయు, ద్రవ్యతత్త్వ శోధనముచే శేషించు చిన్మాత్రము యొక్కయు, అఖండైక్యము వలన నిరతికయానందాత్మ రూపముగ పరిణామ మొందిన చిత్తముయొక్క రమ సాక్షాత్కార పృథివీ, మూల్యతాపముచే మంచువలె, భేదబుద్ధి విలీనమైపోవును.

తజస్యాత్మప్రముక్తస్య స్వభావేమావమాం వినా

స్థితిః ప్రగ్దామకస్యేవ న సంభవతి కాచన.

83

ఆత్మ సాక్షాత్కారము నొందిన విజ్ఞాని చిత్తము ఏవిధముగ త్రిప్రియుంచిన, అవిధముగనే యుండునట్టి కోమలమగు తృప్తమూలవలె నుండునుగాని, లాగివడలిన పిదప మరల యథావకారము పూర్వస్థితి నే పొందునట్టి కఠినమైన ధనుస్సువలె నుండదు. (జ్ఞాని తన పూర్వపు అజ్ఞానస్థితిని మరల యెన్నటికిని బొందదని భావము).

యథాప్రకటితాజ్ఞానః సంస్థితా శాలభజ్జికా

న సతీ నాసతీ స్రవ్యే తథా విశ్రస్థితిః పదే.

84

సంభవమందలి అప్రకటితమలైన అవయవములుగల విగ్రహము సత్తుగాని, అసత్తుగాని గాక యెట్లుండునో, అట్లే ప్రపంచస్థితియు పరమాత్మయందుగలదు.

ధ్యానంన శక్యతే కరుం న చైతదుపయుజ్యతే

అబోధేన విబుధస్థు స్వయమత్రైవ తిష్ఠతి.

85

అజ్ఞానదశయందు (ప్రపంచ సహిత స్థితియందు), నిప్రుపంచ బ్రహ్మమునుగూర్చిన అజ్ఞాన కారణమున, తత్ప్రేరేపించరహిత బ్రహ్మను ధ్యానముచేయుటకు శక్యముకాదు; మఱియు అట్లు చేయుట యుపయుక్తమున్ను గానేరదు. (ప్రబుద్ధుఁడో, స్వయముగనే తద్వైపర్యస్వభావమున స్థితిగల్గియుండును. (కావున నాతఁడున్న సద్దానిని ధ్యానించఁజాలడు.)

ఆత్మనిశీ విరసతా యస్య దృశ్యేషు దృశ్యతే

న బుద్ధో నాప్రబుధస్య దృశ్యత్యాగే హి శక్రతా.

86

దృశ్యపదార్థములందు సంపూర్ణ వైరాగ్య మెవనికీ గానుపించునో, అతఁడే జ్ఞానియగును. ఏలయన. అజ్ఞాని దృశ్యత్యాగమున సమర్థుఁడుకాదు.

దృశ్యస్య బోధతా బోధో యో బోధాదపరిక్షయః

న సమాధానశ బ్దేన ప్రోచ్యతే సుసమాహితేః.

87

దృశ్యముయొక్క సాక్షిస్వరూప బోధ యేదిగలదో, అదియే ఆదృశ్యమును తనయథార్థ స్వరూపమున స్థాపనచేయుటబట్టి సమాధానము, లేక, సమాధియనబడును. (సమ్యక్ ఆధానం — సమాధానం. ఇట్లు ప్రపంచమును తన వాస్తవస్థితియందుంచుటయే సమాధియని భావము.) అట్టి బోధ వలననే యా దృశ్యము నాశరహితమైనది (బ్రహ్మము) యగుచున్నది.

ద్రవ్యదృశ్యైకతాయాపః ప్రత్యయో మనసో యదా

న తదేశ సమాధానే తదా విశ్రామ్యతి స్వయమ్.

88

ఎపుడు ద్రవ్యయగు సాక్షియొక్కయు దృశ్యము యొక్కయు ఏక్యముచే మనోవృత్తి యేక మైన అఖండాత్మాకారమున స్థితిగలదగునో, అపుడే యదినమాధియందు స్వయముగ వికారతి నొందదు.

స్వభావో దృశ్యవైరస్యమేవ తత్త్వవిదో నిః

దృశ్యస్వస్థనమేనాహారత త గజత్వము తస్మాత్.

జడత్వ, దుఃఖాది దృశ్యస్వభావ విరుద్ధమగు చిదానంద స్వభావమే బ్రహ్మజ్ఞానియొక్క నిః స్వభావమైయున్నది. దృశ్యమువైపున కున్ముఖమగుటయే అజ్ఞానమని విజ్ఞాని పలుకుదురు.

అతజ్ఞాయేన విషయాః స్వదస్తే నత్ర తద్విదాః

నహి పీతామృతాయాస్తః స్వదస్తే కటుకాజ్ఞికమ్.

40

సాంసారిక విషయములు అజ్ఞానికే స్వాదిష్టములుగఁదోమనుగాని జ్ఞానికీ గాదు. అమృతము (తావునానికి చేదైన మద్యము రుచింపదుగదా!

విత్తప్రస్థాత్మనిష్ఠత్వాదేషణాత్రయము జ్వలః

జ్ఞస్థాస్థానిచ్ఛతో ధ్యానమర్థాయాతం ప్రవర్తతే.

41

తృప్తారహితుఁడును, ఆత్మనిష్ఠుఁడును, ఏషణాత్రయమును వర్జించినవాఁడునగు జ్ఞానికీ తా నిచ్ఛగింపకున్నను ధ్యానము (స్వస్వరూపాను సంధానము) స్వయముగఁ గలుగుచున్నది.

బోధః స్ఫురతి తృప్తయోః సైవ యస్య న విద్యతే

తస్య స్వరూపముత్సృజ్య త్వాసా తిష్ఠతి కః కథమ్.

42

తృప్త యుండినచో ఆత్మస్వరూపాను సంధానరూపమగు బోధ చలించిపోవును. ఎవ నికీ దృష్టయుండదో, అట్టి తత్వజ్ఞానము స్వస్వరూపముతప్ప అన్యవగు ద్రవ్య దర్శనదృష్టానముగ త్రిపుటి యెట్లెచట నుండగలదు?

జ్ఞస్యానారాధతో ధ్యేయబోధో నయతు యో భవేత్

అనన్తా సా విత్తవ్యస్య నిర్విభాగోదితఃస్వయమ్.

43

లేక, తృష్ణారహితుడగు జ్ఞానికి తృప్త యనంతమనియుఁ జెప్పవచ్చును. ఏలయనన, ఆతఁడు స్వయముగ విభాగరహితమైన అనంతాత్మ స్వరూపముగ నే యుడయించినవాఁడై యున్నాడు. కావున నాతనికి చింతసీయముగ బాహ్య పదార్థము యొక్క బోధ యెట్లున్నను, ఆతఁడద్దానిని సమాధియందు. లగ్నముచేసినను, లేక, వ్యవహారమునందు లగ్నము చేసినను, తత్పదార్థములయొక్క ధ్యాత యాతఁడెన్నటికిని గానేరడు (ఏలయనగా, ఆతనివృత్తియందు దంతయు ఆత్మరూపముగ నేయుండును.)

అనన్తమవత్తవ్యస్య స్వయమేవ ప్రవర్తతే

ధ్యానం గలితపక్షస్య సంస్థానమివ భూభృతః.

44

అట్లు లేని పర్యతమునకు స్వయముగ నే నిశ్చలస్థితి సంభవించునట్లు, తృష్ణారహితుడగు జ్ఞానికి అనంతాత్మయొక్క ధ్యానము స్వయముగ నే (అప్రయత్నముగనే) కలుగుచున్నది.

శుద్ధబోధాత్మని జ్ఞత్వాదసమాహితతోదితా

న జాతు సుసమిధేగ్నా ఘృతబిద్ధోరవస్థితిః.

45

శుద్ధబోధరూపముగ ఆత్మ పాక్షాత్తుగ ననుభూతముకాఁగా నిక జ్ఞానవిరోధ మెదియు లేనందుచే సమాధినిగూర్చిన ప్రయత్నము మహాత్ములకు లేకయుండును. ప్రజ్వలించు అగ్నియందు ఘృతలిందు వెన్నటికి నుండదుకదా!

పరం విషయ వైత్తవ్యం సమాధానముదాహృతమ్

అహృతం యేన తన్నానం తస్మైన్మబ్రహ్మణే నమః.

46

సంపూర్ణముగ విషయతృప్తినివాళమే సమాధియని శేర్చించబడును. అద్దాని నెఁడను నిక్కముగ సంపాదించియున్నాడో, అట్టి బ్రహ్మస్వరూపుడగు మనుజునకు నమస్కారము.

నూనం విషయ వైత్తవ్యే పరిప్రాధిముపాగతే

న శక్నువన్తి నిర్వర్తుం ధ్యానం సేన్ద్రాఃసురాసురాః.

47

నిశ్చయముగ మనుజునకు విషయతృప్తినివాళమే బాగుగ దృఢపడినమీదట నిక పట్టి వాని ఆత్మధ్యానమును దొలగించుటకు ఇంద్రసహితములగు సమస్త దేవతలున్ను, అనుయలున్ను గూడ సమర్థులు కాఁజాలరు.

పరం విషయ వైత్తవ్యం వజ్రధ్యానం ప్రసాధ్యతామ్

భేదే విగలితే జ్ఞానాదన్యధ్యానత్యజేన కిమ్.

48

ఓ రామచంద్రా! సంపూర్ణముగ విషయ తృప్తినివాళమున్ను, జ్ఞానముచే సమస్తభేదము నశించుటయు, వజ్రమువలె దృఢమైనట్టి యుత్తమధ్యానముగను, అట్టి ధ్యానమున సంపాదించవలయును. తృణసమానములగు ఇతరధ్యానములచే నేమి ప్రయోజనము?

మూర్ఖో విశ్వశబ్దారో నామూర్ఖ విషయ స్థూ

తజ్జాజ్ఞయోస్తయోస్తేవ విశ్వవిశ్వేషయోస్తథా

49

యత్రైకీభూయ కచనం తత్ర విశ్రామ్యతాం బుధాః

బోధభూమిషు సిద్ధానామర్థానాం వా వివేకినామ్.

50

సత్తాసత్తే ద్వయైక్యే చ నిర్ణీతే నేహ కేనచిత్

ప్రపంచముయొక్క శబ్దార్థములు అజ్ఞానికేగాని జ్ఞానికికావు. కావున, ఓ విజ్ఞలారా! ఏ నిరతిశయానందరూప బ్రహ్మమందు జ్ఞాని, అజ్ఞాని, ప్రపంచము, ప్రపంచాధీశుఁడు అన్నియు ఏక రూపమై, అభిన్నముగ భాసించునో, అట్టి బ్రహ్మమందే విశ్రాంతిని బొందుడు. ఏలయనగా, ఆరు రుక్మపులయొక్క మననాదిబోధభూమికలందుగాని, అరూఢులయొక్క సాక్షాత్కారాది బోధభూమికలందుగాని, ఆత్మకంటె వేరైనట్టి సత్తాసత్తులుగాని, ద్వైత్తైక్యములుగాని యెవనిచేతను నిర్ణయించఁబడలేదు.

ఉపాయ ఏకః శాస్త్రారో ద్వితీయో జ్ఞానమూగమః.

51

ధ్యానం తృతీయం నిర్వాణే శ్రేష్ఠస్తత్రో త్రో త్రః

అట్టిబ్రహ్మమందు విశ్రాంతినిొందుటకై, అనగా నిర్వాణప్రాప్తికై మొదటియుపాయము, అధ్యాత్మ శాస్త్రార్థములను నిరంతర మధ్యసించుట; రెండవది విజ్ఞానసహవాసము; మూడవది ధ్యానము, ఇందు, ఉత్తరోత్తరముగ నొకదానికంటె నొకటి శ్రేష్ఠమై యొప్పుచున్నది.

జీవాదర్శాన్నిధో రూపం గృహ్యత్యేహ మహద్వపుః.

52

అవశిష్టమై, నిత్యావరోక్షమైనట్టి బ్రహ్మచైతన్యమే జీవేందను స్వప్రతిబింబముయొక్క దర్పణమువంటి అంతఃకరణోపాధివశముచే పరస్పరము భిన్నమైనట్టి రూపమును గ్రహించుచున్నది.

జగత్కృదేతి సంఘట్టాదావిశేషం సమే సమే

అట్టి జగత్తునందు దీచైతన్యము రాగ ద్వేషముల సంఘట్టనచే బ్రహ్మద్వంద్వపర్యంతముగల సమస్త విశేషములను వ్యాపించియున్నదై, స్వకర్మవైచిత్ర్యముచే సమ, విషమ శరీర భేదములందంతట నుడయించుచున్నది.

జ్ఞానపూర్వాపరాశేషజగదప్తాపదస్థితేః.

53

ఏకసిద్ధా ద్వయోః సిద్ధిరోభధవైత్తవ్యదీపయాః

అట్లు సంసారచక్రమునఁ దిరుగుచున్న జీవులలో నొకానొకఁడు సౌభాగ్యవశమున అధికారయోగ్యముగఁ జన్మనొంది, శాస్త్రసజ్జన సంపర్కాద్యుపాయములచే సమస్త జననమరణ భ్రమణరూపముగ జగత్తున చదరంగపుటాటయొక్క పూర్వాపరస్థితిని బాగుగ నెఱిగినట్టి మహాత్మునకు, జ్ఞాన తృప్తినివాళములను దీపముల రెంటిలో నొకటి సిద్ధింప, రెండును సిద్ధించినవగుచున్నవి.

మలివాత్యాధుతో వ్యోమ్ని దగ్ధో జ్ఞానాగ్నినాఖిలః.

54

జగత్కూలః పరే శాన్తే న జానే క్వాశు గచ్ఛతి

జ్ఞానాగ్నిచే భస్మీభూతమైన సర్వజగంబను తూలము (దూది) శాంతముగ పరమాత్మయను నాకాశమున ఉత్తరభూమికాభ్యాసరూపమైన బుద్ధియను వాయువుచే నెగురగొట్టుబడి యెఱిగికో కొట్టుకొని పోవుచున్నది.

చిత్రాగ్ని నేవ బోధేన తేన జాడ్యం న శామ్యతి. 55

నిర్మూలాపి జగద్రాప్త నిర్వేనాశు న విలీయతే

చిత్రమందలి యగ్ని చే శీతలము నివారించబడనట్లు, ప్రైవైజ్ఞానముచే మూలాజ్ఞాన మెన్నటి కిని శమించ నేరదు. మఱియు నట్టి అపారజ్ఞానముచే జగద్రాప్తి శ్రేణుముగ నిర్మూలమైనట్లు తోచినను వాస్తవముగ నిర్మూలము కానిదేయగును.

యథాజన్య జగజ్జ పిరపజ్జానాత్ప్రదీప్యతే. 56

తథా జన్య పరిజ్ఞానాత్ప్రద జ్జ పిః ప్రదీప్యతే

అజ్ఞానికెట్లు తన ఆజ్ఞత్యకారణమున జగద్రాప్తి దినదిన మభివృద్ధినిొందుచుండునో, అట్లే జ్ఞానికిఁ దనవిజ్ఞానకారణమున జగద్రాప్తి దినదినము భస్మీభూతమగుచుండును.

తజ్జన్య జగజ్జ పి శబ్దారహితా సితా. 57

యథాస్థితేవ త్రిజగజ్జన్యత ఇవోదితా

కూన్యత్వేనైవ రచితా సుప్తేనైవ నిర్మితా. 58

అట్లు, అజ్ఞానము దహించబడ జ్ఞానికి అజ్ఞానియొక్క జగత్స్థితి జగచ్ఛబ్దారహితముగను చిత్రమందలి ముల్లోకములవలెను, కూన్యత్వముచే రచించబడినదిగను, నిద్రించినవానిచేఁ గల్గింపఁబడినదిగను దోచును.

భాసతే భామయీ వాఙ్మ జగజ్జ పిరచేతసి 59

నూనం బోధే విమూఢస్య నాహంతా న జగత్ప్రతిః.

జ్ఞానియొక్క చిత్తమున జగత్స్థితి, ఇచ్ఛమున్నగునవి యన్నియు చిదాకాశమయముగనే భాసించును. వీలయిన, బోధయదయించిన మీదట జ్ఞానికి అహంకారముగాని, జగత్స్థితిగాని యుండనేరదు.

భాసతే పరమాభాసరూపిణః క్వాప్యవస్థితిః 60

బోధాబోధాత్మకం చిత్రం భాతి శుష్కార్ద్ర కావ్యవత్.

అవిధమున జ్ఞానికి జగత్స్థితి పరమప్రకాశ (బ్రహ్మ)రూపమై చెన్నొందుచుండును. ఇతఁక అర్థప్రబుధుని చిత్రమునకో, ఈజగత్స్థితి శుష్కమై, అర్ద్రమై (తడిసినదై) రెండు విధములగు స్వభావములతోఁగూడి నట్టి కావ్యము భంగి భాసిల్లును. క్రమముగ బ్రహ్మ, జగత్స్వభావముల రెంటితోను గూడియున్నట్లు తోచును.)

బోధాదేకం జగద్రాప్తైర్జాడ్యాన్నాత్మత్వమాగతమ్ 61

మిథో బోధాద్వివదతి మైత్రీం భజతి బోధతః.

అట్టి అర్థప్రబుధుఁడు ఆత్మత్వమును బూర్ణముగ, బొందనివాఁడై, బోధాధిక్యతచే నొక పుడు జగత్తు నేకముగ గాంచును, మఱియొక పుడు అజ్ఞానాంశముచే నేక రూపములుగను గాంచును. అట్లే బోధచే నొక పుడు మైత్రి, కరుణ మున్నగు సుత్తమగుణముల నాశ్రయించును. అజ్ఞానముచే జగత్తునందుఁ బరస్పర వివాదాదులతోఁటియు వ్యవహరించును.

య ఏవాస్యాధికో భాగస్తన్మయత్వేన తిష్ఠతి 62

బుధః స తత్త్వం నావై తి జగతోఽభావభావయోః.

జాగ్రత్స్వప్నసుషుప్తానాం స్వభావమివ తుర్యగః

ఈ ప్రకారముగ ఆ అర్థప్రబుధుఁడు, జ్ఞానాజ్ఞానములం దేభాగము తనయందు ప్రబలముగా నుండునో దానితో తన్మయఁడైయుండును. కాని, పరిపక్వస్థితినిొందిన జ్ఞాని తురీయావస్థయందున్న వాఁడు జాగ్రత్స్వప్న సుషుప్తులయొక్క స్వభావమును గాంచనట్లు-జగత్తుయొక్క భావాభావముల యథార్థత్వమును గాంచకయుండును.

వాసనైవ మనః సేయం స్వవిచారేణ నశ్యతి. 63

అవస్తుత్వాదతో మోక్షో నాత్మనాశే ప్రవర్తతే.

మనస్సు వాసనారూప మేయైయున్నది. అట్టి వాసన ఆత్మవిచారముచే నశించుచున్నది. మఱియు మనస్సు అవస్తు (మాయ, లేక, అవిద్య) మయమగుటచే, అది విద్యమానమై యున్నంతవఱకు మోక్షము సంభవించదు. అది నశించునపుడే సంభవించును.

ధ్యానద్రుమాత్స్వయముపొధమనల్పపాకా 65

తా-లేన బోధముపయోజనతః క్రమేణ

భుక్త్వా రసాయనఫలం పరబోధమాద్య

మిచ్ఛన్మనోహరిణికో నిగడాద్విముక్తః.

ఇత్యాదీ శ్రీవాసిష్ఠ మహారామణే వాల్మీకీయే దేవదూతోక్తే మోక్షోపాయేషు నిర్వాణప్రకరణే ఉత్తరార్థే మనోహరిణికోపాఖ్యానం నామ పంచపత్వారింశః సర్గః || 45 ||

ఓరామచంద్రా! ఈ ప్రకారముగ ముముక్షువను మనోమృగము కాలక్రమమున పూర్ణకరి పక్వస్థితి నొంది స్వయముగ వృద్ధినిొందింపఁబడిన బోధయను ఫలమును బొందినదై, ఈ పూర్వోక్త మగు ధ్యానవృత్తిమునుండి, అద్యమై, పరమాత్మబోధవ్యరూపమై, పరమానందలక్షణయుతమైనట్టి అవృతఫలమును భుజించి, సంసార బంధనమునుండి విముక్తి నొందుచున్నది. (గావున, విశేష చైరాగ్యాది సాధనములద్వారా ధ్యానముచే మనస్సును ఆత్మయందు లయింపఁజేయుటయే మోక్షప్రాప్తియని భావము.)

ఇది శ్రీవాసిష్ఠ తాత్పర్య ప్రకాశికయందు నిర్వాణప్రకరణమున సుత్తరార్థమున మనోహరిణికోపాఖ్యానమును నలుబదియైదవ సర్గము ||45||

షట్చత్వారింశః సర్గః

[ధ్యానద్రుమఫలస్వాదే యాదృశీ మనసః స్థితిః
దృఢం విషయచైరన్యం యాదృశక్రదిహ వర్ణ్యతే॥

ధ్యానవృక్షము యొక్క ఫలాస్వాదనమున మనస్సు యొక్క స్థితి యెట్లుండునో, మఱియు
దృఢమైన విషయచైరాగ్ర్య మెట్టిదో యివట వర్ణించబడుచున్నది.]

శ్రీవసిష్ఠ ఉవాచః—

పరమార్థఫలే జ్ఞాతే ముక్తా పరిణతిం గతే
బోధోఽప్యసద్భవత్యాశు పరమార్థో మనోమృగః. 1

శ్రీ వసిష్ఠుడు :— ఓ రామచంద్రా! ధ్యానముచే పరమార్థఫలము సాక్షాత్తుగననుభూతము
కాగా, జీవుడు ముక్తిరూపమున బరిణామము నొందగా, నపుడు చరమ సాక్షాత్కార పృథివీరూప
బోధయున్న తన యాపాదానముగ అజ్ఞానము యొక్క నాశముచే అసత్యమగుచున్నది. మఱియు
నతటి మనోమృగము కేవలము పరమార్థముగ ఆత్మస్వరూపమే యగుచున్నది.

క్వాపి సా మృగతా యాతి ప్రక్షీణస్నేహదీపవల్
పరమార్థదత్తై వాస్తే తత్రానంతావ భాసిసి. 2

పూర్వకాశక విషయాన్వేషణమును మనస్సుయొక్క మృగత్వము తైలరహితదీపమువలె వెలు
టికో వెడలిపోవుచున్నది. కేవలము అనంతమైన ఆత్మప్రకాశరూపముగ పరమార్థదత్తయెడల కేషిండు
చున్నది.

ధ్యానద్రుమఫలప్రాప్తౌ బోధతామాగతం మనః
వజ్రసారాం స్థితిం ధత్తే ఛిన్నవక్ష ఇవాచలః. 3

ధ్యానవృక్షము యొక్క పరమార్థఫలము నప్రాప్తింక, బోధరూపత్వమును జెందినమనస్సు,
అక్కలు ఛేదించబడిన పర్వతమువలె వజ్రతూటగు గృధ్రనిశ్చలస్థితిని ధరించుచున్నది.

మనస్తా క్వాపి సంయాతి తిష్ఠత్వచ్ఛేవ బోధతా
నిర్బాధా నిర్విభాగా చ సర్వాభిర్వాత్మికాసతీ. 4

విషయములఁగూర్చి చింతించునట్టి మనస్సుయొక్క స్వభావము మెచటికో పారిపోవు
చున్నది. బాధా రహితమై, విభాగ రూపమై, సర్వాత్మికమై, సద్రూపమైనట్టి నిర్మల బోధత్వమే
(చిన్మాత్రత్వమే) కేషిండుచున్నది

సువిచిత్రయా చిత్రసత్తా బోధతయోదితా
అనాద్యన్తా భవత్యచ్ఛప్రకాశఫలదాయినీ. 5

పూర్వకాలము జడచేరదులంఘ్యమైన అవిచేకముచే జడముగ కేయున్నట్టి చిత్రసత్తయపుడు
చేరదుల నుచివేచనలో గూడియున్నదై, బోధరూపమున నుదయించినదై, అనాదియై, అనంతమై,
నిర్మలమైనట్టి ఆత్మప్రకాశమును ఫలమును గలుగఁజేయునదై యొప్పుచున్నది.

స్వయమేవ తతస్తత నిరస్తకలైషణమ్

అనాద్యస్తమనాయానం ధ్యానమేవావశిష్యతే. 6

అట్టి స్థితియందు, ననుస్థానాంభులున్న దృఢింపబడుటచే, అనాదియై, అనంతమైనట్టి ఆత్మను
గూర్చిన ధ్యానమే కేషింఁచియున్నందున నట్టిధ్యానము ప్రయాగములేక స్వయముగ నే సిద్ధించుచున్నది.

యావన్నాధిగతం బ్రహ్మ న విశ్రాంతం పరే పదే
తావత్తస్మననత్వేన స ధ్యానమవగమ్యతే. 7

ఎంతవఱకు బ్రహ్మమును బొందలేదో, విజేయ, పరమపదమునవిశ్రాంతి నొందలేదో, అంత
వఱకును విషయములఁగూర్చిన మననమువలన, ఆత్మధ్యానము పొందఁబడకలేదు.

పరమార్థైకతామేత్వేన జానే క్వ మనోగతమ్

క్వ వాసనా క్వ కర్మాణి క్వ హర్షామగ్నసంవిదః. 8

పరమార్థమును ఆత్మతోటి యేకత్వము నొంద, మనస్సెచటికో పారిపోవుచున్నది. అట్లే
వాసనయు, కర్మయు, హర్ష. క్రోధాది పృథులున్న వెచటికో వెడలిపోవుచున్నవి.

కేవలం దృశ్యతే యోగీ గతో ధ్యానే కనిష్ఠతామ్
స్థితో వజ్రసమాధానే విపక్ష ఇవ పర్వతః. 9

అట్టిస్థితియందు యోగి కేవలము ధ్యానేక నిష్ఠుడై కామపించును. మఱియు వజ్రమువలె
దృఢమైనట్టి సమాధియందు, అక్కలులేని పర్వతమువలె నిశ్చలముగ స్థితి నొందియుండును.

విరసాఖిలభోగస్య ప్రశాన్తేర్నియసంవిదః

నీరసాకేవదృశ్యస్య స్వాత్మారామస్య యోగినః. 10

క్రమేణ విగలద్వృత్తేర్పలాద్విశ్రాంతిమీయుషః

అథాయాతం సమాధానం కేన నామ విచార్యతే. 11

ననుస్థ భోగముల యెడల విరక్తిగలవాఁడును, ఇంద్రియ పృథులన్నియు పూర్ణముగ శమిం
చిన వాఁడును దృశ్యపదార్థములన్నింటి యెడల అరుచిగలవాఁడును, ఆత్మయందే రమించువాఁడును,
క్రమముగ నశించిన పృథ్విగలవాఁడును, బలత్కారముగ విశ్రాంతిని బొందింపఁజేయఁబడు వాఁడునగు
యోగికి సమాధిస్థితియునుగనే సిద్ధించుచున్నది. ఏలయునన, ఎపుడు ననుస్థము బ్రహ్మరూపమే యగు
చున్నదో, అపుడేకే దేనివెడల ధ్యానించును?

తావద్విషయవైరస్యం భావయన్త్యచితాశయాః

న పశ్యన్త్యేవ తాన్యావద్భోగాంశ్చిత్రసరో యథా. 12

ఎంతవఱకు భోగములను చిత్రీభిర మనుజులవలె గాంచువందురో, అంతవఱకు యోగులగు
మహాత్ములు విషయవైరాగ్యమును సంపాదించుచునే యుండును.

అపశ్యజ్ఞాగతానర్థాన్నిర్వాసతయాత్మవాన్

బలాద్వజ్రసమాధానే త్వన్యేనేవ నివేశ్యతే. 13

అశ్మవంతుడగు జ్ఞాని వాసనలయొక్క ఆభావమువలన జగత్పదార్థములను గాంచకయున్న వాడై వజ్రమువలె దృఢమైనట్టి సమాధియందు అన్యునిచే బలాత్కారముగ నియోజితుడైనవానివలె బ్రవేశించుచున్నాడు.

ప్రావృషీవ సదీపూరో యః సమాధిరుపసితః

బలాదేవ తమాయాతం భూయశ్చలతి నో మః.

14

వర్షాకాలమున నదీప్రవాహమువలె ఏ సమాధిజనితమగు ఆనందైకరసము మనుజునకు ప్రప్రథమమున నుదయించినదో, అద్దాని నా స్వాదించిన పిదప, 'గుడపిక్లికా న్యాయము' ననుసరించి వస్తు స్వభావ బలముచేతనే దానియందేకాగ్రతకలుగ, మనస్సుదానిని యాస్వాదించుచు మరలయటనుండి చలించకయుండును.

సర్వార్థశీతలత్వేన బలాధ్యానే యదా ౭.౭ గతమ్

జ్ఞానాద్విషయవైరస్యం స సమాధిర్హి నేతరః

15

సంపూర్ణ శీతలత్వ (శాంతి) కారణమున ధ్యానయుక్తమగు చిత్తమందు జ్ఞానముద్వారా యే విషయ విరక్తి బలాత్కారముగ నేతయమవునదో, అదియే సమాధిగాని తదితర మెద్దియు గాదు. (రాగాదులచే సంతప్తమగు చిత్తమందెత్తుడు నెవరికిని సమాధిజనింపదని భావము.)

దృఢం విషయవైరస్యమేవ ధ్యానముదాహృతమ్

తదేవ పరిపాకేన వజ్రసారం భవత్వలమ్.

16

దృఢమగు విషయవైరస్యమే ధ్యానముని చెప్పబడును. పరిపక్వతచేనట్టి ధ్యానమే వజ్రము వలె రాసుగద్యధ సడినదగుచున్నది. (అదియే సమాధి.)

తదేతద్భిగవై తృప్త్యం ధ్యానముజ్జురితం హి తత్

తదేవ వీతబద్ధేన బద్ధం భవతి ఒన్మరమ్.

17

ఈ ప్రకారముగ, భోగములయెడల వైరస్యమును వీజమే యంగరించి ధ్యానమగుచున్నది. అదియే ప్రరూఢమై, దృఢములము గల్గినది కాగా సమాధియగుచున్నది.

సమ్యగ్జ్ఞానం సమచూఛనం సద్వోజ్ఞితవాసనమ్

ధ్యానం భవతి నిర్వాణమానందపదమాగతమ్.

18

పాక్షాత్కారపుత్రిచే నావిర్భూతమగు బ్రహ్మమే, అజ్ఞాన నాశక మగుటచే జ్ఞానమున్న వాసనోచ్ఛేదకమగుటచే ధ్యానమున్ను, సర్వదుఃఖ వినాశక మగుటచే ఆనంద పదముగు నిర్వాణమున్ను నగుచున్నది.

అస్తి చేద్భిగవై తృప్త్యం కిమన్యధ్యానదుర్ధియా

నాస్తి చేద్భిగవై తృప్త్యం కిమన్యధ్యానదుర్ధియా.

19

భోగములయెడల విరక్తిగల్గియున్నచో నిక ధ్యానమును దుష్టబుద్ధిచే నేమి ప్రయోజనము? భోగములయెడల విరక్తిలేకయున్నచో నభుజున్ను నిక ధ్యానమును దుష్టబుద్ధిచే నేమి ప్రయోజనము! (అనగా, విషయవిరక్తి యున్నచో ధ్యానము స్వయముగనే కలుగుననియు, లేనిచో నెప్పటికిని గలుగ నేరదనియు భావము.)

దృశ్యస్వదనము క్తస్య సమ్యగ్జ్ఞానవతో మునేః

నిర్వికల్పం సమాధానమవిరామం ప్రపరతే.

20

దృశ్యముయొక్క యాస్వాదనము లేనివాడగును, ఉత్తమ జ్ఞానయుక్తుడగును మునికి నిర్వికల్ప సమాధి నిరంతరము స్వయముగనే కలుగుచుండును.

యస్మై స స్వదతే దృశ్యం స సంబుద్ధ ఇతి స్మృతః

స స్వదన్తే యదా భోగాః సమ్యగ్భిగ్ధస్తథోదితః.

21

ఎవనికి దృశ్యము రుచింపకుండునో, ఆతడే యుత్తమజ్ఞానియని చెప్పబడును. ఏలయనగా భోగములెప్పుడు రుచింపకుండునో అపుడే యుత్తమజ్ఞాన ముదయించును.

యస్య స్వభావవిశ్రాంతిః కథం తస్యాస్తి భోగితా

అస్వభావో హి భోగిత్యం తత్తయే తత్కథం కుతః.

22

ఎవనికి బ్రహ్మస్వభావమున విశ్రాంతి సంప్రాప్తించినదో, ఆతనికి భోగములందు రుచియెట్లు కలుగును? ఏలయనగా, బ్రహ్మస్వభావ విరహముగ అజ్ఞానమందే భోగములు రుచించును. జ్ఞానముచే నెప్పుడజ్ఞానము నశింపబడినదో, అపుడేక భోగములందు రుచి యెట్లెచట గలుగును?

శ్రుతపాఠజపా నేషు సమాధినిరతో భవేత్

సమాధినిరతః శ్రాంతః శ్రుతపాఠజపాశ్చయేత్.

23

సాధకుడగువాడు వేదాంతశ్రవణము, ఉపనిషదాదుల పఠనము, ప్రణవాదుల జపము మున్నగువి గావించినపిదప సమాధియందు తత్పరుడై యుండవలెను, సమాధినుండి లేచినపిదప మరల యథావిధముగ శ్రవణ, పఠన, జపాదుల, గావించవలయును.

నిర్వాణమాసీత నిరస్తభేదం

సమస్తశక్తాస్తమయా భిరామమ్

సుషుప్తసామ్యం సమశానచిత్తం

శరద్ధనాభోగ విశుద్ధమస్తః.

24

ఇత్యాదీ శ్రీవాసిష్ట మహారామాయణే వాల్మీకీయే దేవదూతో కే మోక్షోపాయేషు నిర్వాణప్రకరణే ఉత్తరార్ధే సామ్యావబోధనో నామ పట చర్చారింశః సర్గః || 46 ||

ఓ రామచంద్రా! భేదరహితమై, సర్వసంశయ పరితమై, అతిరమణీయమై, సుషుప్తలె సామ్యమై, సమమును, శాంతమునగు చిత్తముగలదై, శరత్కాలమేఘమువలె విశుద్ధమైనట్టి నిర్వాణ రూపము సమాధియందు సదా నెలకొని యుండవలెను.

ఇది శ్రీవాసిష్టతాత్పర్య ప్రకాశికయందు నిర్వాణప్రకరణమున నుత్తరార్ధమున సామ్యావబోధనమును నలుబదియాఅవ సర్గము || 46 ||

సప్త చత్వారింశః సర్గః

[భూయోఽపి విస్తరాన్ముక్తి సాధనక్రమవర్ణనే
ప్రస్తుతే ధృఢవైరాగ్యప్రాప్త్యైవ మిహ వర్ణితే.

మరల విస్తారముగ ముక్తిసాధన క్రమమును వర్ణించుచు ధృఢవైరాగ్యమునుగూర్చి యిటు
దెలుపుచున్నాడు.]

శ్రీవసిష్ఠ ఉవాచ:—

సంసారభారస్మత్త్రాన్తః సంకటేషు లుతత్తనుః

యోఽభివాఞ్ఘతి విశ్రాంతిం తస్య క్రమమిమం శృణు. 1

శ్రీవసిష్ఠుడు. — ఓ రామచంద్రా! సంసారభారముచే మిగుల శ్రమనొందియున్నవాడై,
మరణ మూర్ఛాది సంకటములందు తొరలిన దేహముగలవాడై యెవఁడాత్మయందు విశ్రాంతిని గోరునో
ఆతని ఈగుణక్రమమును గూర్చి వినుము.

పూర్వం వివేకకణికా యదా స్వహృది జాయతే

సంసారనిర్వేదమయీ కారణాద్వాప్యకారణాత్. 2

తదాశ్రయస్తి సచ్చాయాస్సాధుత్వసువిశాలినః

అధ్వశ్రమహారాంతాపతప్తా మార్గతరూనివ. 3

మూర్ఖతావశమచేదపించిన జనులు, ఉత్తమచ్ఛాయతోఁ గూడియున్నవియు, మార్గమందలి
శ్రమను హరించునవియునగు వృక్షముల నాశ్రయించునట్లు, పూర్వజన్మయందుగాని, ఈజన్మయందుగాని
గావించిన జప, తపాదుల కారణముచే స్వహృదయమున నెపుడు సంసారమునుగూర్చిన వైరాగ్యము
యమైనట్టి వివేక కణిక (అంకురము) యుత్పన్నమగునో, ఆపుడు మనుజుఁడు సాధుత్వముచే మహావిశా
లమైనట్టి హృదయముగల్గిన మహనీయుల నాశ్రయించును.

దూరే పరిహరత్యజ్ఞాన్యజ్ఞ యూపానివాధ్యగః

స్నానదానతపోయజ్ఞాన్గరోతి విబుధానుగః. 4

బాటసారి యజ్ఞ స్తంభములను విడిచి జనునట్లు, ఆతఁడజ్ఞానులను దూరమునుండియే త్యజిం
చివేయును. మఱియు, విద్యజ్ఞముల సమ్మతి ననుసరించి స్నాన, దాన, తపో, యజ్ఞాదులఁ గావించును.

పేళలం చానురూపం చ వ్యవహరమకృత్రిమమ్

లోక్యమాహ్లాదనం ధత్తే చంద్రబిమ్బమివామృతమ్. 5

చంద్రబింబము అమృతమును ధరించునట్లు, కోమలమై, తనకు యోగ్యమై, స్వాభావికమై,
జనులకు హితదాయకమై, అనందకరమైనట్టి వ్యవహారమునే యాతఁడాచరించును.

పరప్రజ్ఞానుగో భవ్యః పరార్థపరివూరకః

పవిత్రకర్మరసికః కోఽపి సౌమ్యః ప్రవర్తతే. 6

[ప్రజ్ఞావంతులగు యితరుల యభిప్రాయము ననుసరించువాఁడును, సర్వజనప్రియుఁడును, భక్త్య
శీలుఁడును, పరోపకార సాధకుఁడును, కాస్త్రసమ్మతములగు పవిత్రకర్మలను ప్రేమించువాఁడును.
నగునో అట్టియొకానొకఁడు మాత్రమే జనులలో సర్వజనోత్సృష్టుడై, సౌమ్యుడై వ్యవహరించును.

నవనీతనలీవాచ్ఛాస్నిగ్ధా మృద్వీ మనోహరా

జనం సుఖయతి స్వాద్వీ తదీయా నవ సంగతిః. 7

నవనీతనలమువలె నిర్మలమై, స్నిగ్ధమై, కోమలమై, మనోహరమై, స్వాదయుక్తమైనట్టి
యాతని మారతసాంగత్యము నను సజీవులకును సుఖమును గలుగజేయునదగును.

శీతలాని పవిత్రాణి చరితాని వివేకినః

ఇంద్రివాంశుజాలాని జనం శీతలయస్త్వలమ్. 8

అట్టివివేకవంతుని పవిత్రశీతల చరిత్రములు చంద్రకరణములవలెఁ బూర్ణముగ శీతలమైన
రుప్పనియై యున్నవి.

న తథోద్వానఖణ్డేషు పుష్పప్రకరహారిషు

విశ్రామ్యతే వీతథయం యథా సాధుసమాగమే. 9

సాధువులగు మహాత్ముల సాంగత్యమున భయరహితమగు విశ్రాంతి యొందింపవలెనో, అయ్యది
పుష్పసమాహములచే మనోహరమైనట్టి యుద్వానమండలములందును లభించవలెనది.

మన్దాకినీపయాంసీవ సంగతాని వివేకినామ్

ప్రతౌలయస్తి పాపాని ప్రయచ్ఛన్తి విశుద్ధతామ్. 10

వివేకుల సాంగత్యము గంగాజలమువలె పాపముల నశింపజేసి శుద్ధత్వము నొసంగుచున్నది.

వివేకిషు విరక్తేషు సంసారోత్తరణారిషు

జనః శీతలతామేలి హిమహారిగృహేష్వివ. 11

విరక్తులును, సంసారమును దాటిన వారునునగు వివేకుల సాంగత్యమందు, హిమ, పుష్ప
హార ప్రపూర్ణములగు గృహములందువలె జనులు శీతలత్వమును (శాంతిని) బొందెదరు.

నను నామరతో దారా యా వివేకిని విద్యతే

సురగగన్ధర్వకన్యాసు మానవీషు న విద్యతే. 12

వివేకశీలునియం జేయుదారమగుప్రీతిగలదో, అయ్యదిమనుజు, దేవ, గంధర్వకన్యలందును లేదు.

ప్రజ్ఞాప్రసాదమాయాతి క్రమాదుచితకర్మణః

అతః కరోతి శాస్త్రార్థమర్థం ముకుర భూరివ. 13

క్రమముగ ననుష్ఠింపఁబడిన నిష్కామకర్మచే బుద్ధి శుద్ధమగుచున్నది. అట్టి శుద్ధబుద్ధి నిర్మల
మైన దర్శనము ముఖము ప్రతిబింబమును ధరించునట్లు, గురుముఖతః శ్రవణముచేసిన శాస్త్రార్థమును దన
యందు ధరించుచున్నది.

సత్సృజ్జీన్నతిమాయాతి శాస్త్రార్థసశాలిని
వివేకిని విలాసేన కదలీన మహావనే.

14

మహావనమున కదలింపుము పృథ్వియందు విధమున, వివేకయుక్తముగు హృదయమున శాస్త్రార్థ
మను రసముచే శోభితముగు ఉత్తమబుద్ధి, మూలముయొక్క విస్తారముచే మున్నుతిని బొందుచున్నది.

అస్తరేవానుభవతి సర్వార్థాన్ప్రతిబిమ్బితాన్
ఆదర్శవదశేషేణ ప్రజ్ఞానైర్మల్యశాలిని.

15

అద్దము ప్రతిబింబిత పదార్థములను దనయందు ధరించునట్లు, నిర్మలత్వముచే శోభించు బుద్ధి
తనయందు సమస్తశాస్త్రార్థములను బూర్ణముగ ధరించుచున్నది.

సాధుసంగమశుద్ధాత్మా శాస్త్రార్థపరిమార్జితః
ప్రాజ్ఞో భాత్యుద్భృతం వహ్నిరగ్నిశౌచమివాంశుకమ్.

16

సాధుజనుల సాంగత్యములచే శుద్ధమైనట్టి చిత్తముగల వాడును, అధ్యాత్మ శాస్త్రార్థముచే
శోభితుడగునగు వివేకి, అగ్నియందు శౌచమైనర్పణచే వైకృతబడిన పస్త్రమువలెఁ బ్రకాశించును.

కచత్కాఞ్చనకానేన విమలాలోకకారిణా
భువనం భాస్కరేణేవ భాతి సాధుః స్వతేజసా.

17

మాద్యునిచేఁ బ్రపంచము ప్రకాశించువిధమున, ప్రదీప్తముగు సువర్ణమువలె మనోహరమైన
దియు, నిర్మలమైన ప్రకాశమును గలుగఁచేయునదియు నగు స్వతేజము (ఆత్మప్రకాశము)చే వివేకి
భాసిల్లును.

తథానుగచ్ఛతి ప్రాజ్ఞః శాస్త్రసాధుసమాగమా
యథాత్మనానుషక్తేః తావేవానుభవత్యసా.

18

స్వత్వముందును గూడ వాని సనుభవించునంతటి తీవ్రముగ వివేకియగువాడు శాస్త్రార్థాన,
సాధుసాంగత్యములను నిరంతర మనుసరించుచుండును.

క్రమాత్సజ్జనతామేత్య శాస్త్రార్థ భరభావితః
భాతి భోగానధఃకుర్వన్వృక్షరాదివ నిర్గతః.

19

శాస్త్రార్థముచేఁ బవిత్రుడైన మనుజుడు రాగద్వేషములను త్యజింపజేయుచు, మైత్ర్యాది
గుణములను సంపాదించుచు, అట్టి క్రమముచే సజ్జనత్వమును సమపాల్గించు, భోగముల నణగఁద్రొ
క్కుచు, వంజరము(బోను)నుండి బయల్పడలిన సింహమువలె గంభీరముగ శోభించును.

భోగాభిగమదౌర్భాగ్యం దినానుదినముజ్ఞ తా
తేన తత్కలమాభాతి తారాచక్రమివేంద్రనా.

20

చంద్రునిచే నక్షత్రమండలము శోభించునట్లు, భోగానుసరణమును దౌర్భాగ్యమును దినదినము
త్యజించినచున్న వివేకవంతునిచే నాతని వంశమున్ను, సమాజమున్ను శోభించును.

అభోగకృపణా క్వాపి న చైవాస్య ప్రవర్తతే
ముఖే కానిరపూర్వేవ చంద్రో గాహుమృతే యథా.

21

భోగములగూర్చిన దీనత్వములేని వివేకియొక్క ముఖముపై, రాహువుచే విడువబడిన
పూర్ణచంద్రునివలెను నొకానొక నూతనమైన కాంతి పరిల్లును.

తృణీకృతత్రిజగతాం మహతామభిధేయతామ్
స యాతి కల్పవిటపీం నభసీవ దివాకసామ్.

22

స్వర్గమందు దేవతల మధ్యమునఁ గల్గువృక్షము ప్రళంపింపబడునట్లు, ముల్లోకములను దృఢ
మువలె నెంచునట్టి మహాత్ములమధ్య వివేకియగువాడు కీర్తనీయుడగును.

భోగానాం ద్వేషణేనానరజమానో మనస్వపి
భోగానామవ్యసంపత్త్యా పరమం పరితువ్యతి.

23

వివేకి, ప్రాప్తించిన భోగములయొక్క త్యాగముచే సంతుష్టుడైనను, ద్వేషముల నన్నిటిని
ద్యజించిన తనకు భోగములయొడ ద్వేషముచే నేమి ప్రయోజనముని తలంచి లోలోన లజ్జితుడగును. అయి
నను, భోగములయొక్క అప్రాప్తిచే మనంబున నతి సంతుష్టుడగును.

స్వా ఏవోపహసత్యస్త సదృశే స్తరలక్రియాః
భేదస్మీరముఖో జాతిర్జాతిస్మర ఇవాధమః.

24

చందాలాది కలములఁ బుట్టినవాడు వైషయోగముచే తన జాతిని స్మరించిలోన నవ్వకొ
నునట్లు, వివేకి తన పూర్వకాలికములగు రాగానిప్రాధ, చపలక్రియలను స్మరించి లజ్జితుడై, కల వంతు
కొని లోన నవ్వకొనుచుండును.

అథ తం ద్రష్టుమాయాని సౌహార్దేనైవ సాధవః
భూమానివోదితం చన్ద్రం విస్మయోత్ఫుల్లలోచనా.

25

అటుపేదన, భూమిపై నుదయించిన చంద్రునివంటి యట్టి వివేకిని గాంచుటకొఱకై, ఆశ్చ
ర్యముచే వికవీరముడైన సేత్రములు గలవారై, మితత్వముతోఁగూడి సిద్ధు లాతనిచేంత కీతెంచెదను.

నిత్యానాదృతభోగోఽసౌ తతోఽపుష్పచిత్రయా ధయా
ప్రాప్తమపుష్పచితారమ్భం భోగం న బహుమన్యతే.

26

నిరంతరము భోగములను ఆనాదరముచేయు నట్టి యావివేకి యాసిద్ధులవలనఁ బొందఁబడిన
అసిద్ధ భోగములనుగూడ తనయుదారబుద్ధిచే గొప్పవిగాఁడలంపకుండును(వాని నాదరింపఁడనిభావము.)

పూర్వం సంస్మృతివైరస్యమస్తరేవోదితాత్మనః
జాయతే జీర్ణజాడ్యస్య పాకాదివ శరత్తరోః.

27

శరత్కాలమునాటి వృక్షములను పక్ష్యతలన రసహీనత్వము జనింపనట్లు, జడత్వరహితు
డును గంభీరహృదయుఁడగునగు వివేకియందు ప్రప్రథమముననే సంసారముయొడల విరసత్వము (వైరా
గ్యము) జనించును.

తతః సజ్జనసంపర్కముదర్కశ్రేయసే స్వయమ్
కరోతి స్వస్థతాగృహ్నిభివగాత్రయణం యథా.

28

అకోగ్యము నభిలషించువాడు చైతన్యని సేవించునట్లు, వివేకవంతుడు భావిశ్రేయము
కోఱకై సజ్జన సంపర్కమును స్వయముగ నాశ్రయించును.

తేనోదారమతిర్భూత్వా శాస్త్రారేఖ నిమజ్జతి
మహాస్యహాప్రసన్నేషు సరఃస్థివ మహాగజః.

29

ఆత్మతీ, సజ్జనుల సాంగత్యముచే నుదారబుద్ధియై, మహాగజము నిర్మల సహృదయములందు
నిమగ్నమగునట్లు, ఆతడు శాస్త్రార్థములందు నిమగ్నమగును.

సజ్జనో హి సముత్తార్య విపదోన్మోఢ నికటస్థితమ్
నియోజయతి సంవత్సు స్వాలోకేష్వివ భాస్కరః.

30

సూర్యుడు జనులసంధికారమునుండి తొలగించి ప్రకాశమందు నియోగించునట్లు, సజ్జనుడగు
మహాత్ముడు తన చెంతకున్న వానిని వివత్తులనుండి తొలగించి సంపదలందు నియోగించును.

పరస్వాదానవిరతిః పూర్వమేవ ప్రవర్తతే
వివేకకో నిజారేఖు సంతోషశోభజాయతే.

31

పరస్వాదానవిరతిః సంతోషామృతనిర్భరః
వివేకీ క్రమశః స్వార్థానప్యపేక్షీతుమిచ్ఛతి.

32

వివేకి నితరుల ధనాదులయెడల ప్రభువుననే అరుచిజనించును. అట్టితరుల ధనాదులయెడల
విరక్తిగలవాడును, సంతోషామృతముచేఁ దృప్తుడగును వివేకవంతుడు క్రమముగ తనయొక్క ధనాది
పదార్థములగుండఁ దృణంభవలంచును.

దదాతి కణపిణ్యాకళాకాద్యపి హి యాచతే
తే నైవాభ్యాసయోగేన స్వమాంసాని దదాత్యసా.

33

ఎవరైన యాచించినచో త్యాగశీలుడగు అట్టి వివేకితన వద్దనున్ననూక తెలికపిండి, కూరలు
మున్నగువానిని గూడ వితరుల కిచ్చివేయును. ఇంతే, దా, త్యాగముల యభ్యాసముచే నాతడు
యాచకునకుఁ దన మాంసముగూడ నొసఁగివేయును.

సూసం నిలయచిత్తానాం పివేకమనుధావతామ్
మార్భ్యం లఘుత్వమాయాతి ధావతామివ గోష్పదమ్.

34

చరుగెత్తువానికి గోష్పదస్థలము అల్పత్వముఁ జెందునట్లు, చిత్తము క్రమముగ లయించునట్టి
వారును వివేకముచై ప్రసక్తుం బరుగిడువారునగు జనులకు అభావము అల్పత్వముఁ జెందుచుండును.

పరార్థాదానవిరతిం పూర్వమభ్యస్య యత్నతః
ఆహర్తవ్యా వివేకేన తతః స్వార్థేష్వరక్తతా.

35

మొమ్మెదలు ప్రయత్నముచే నితరుల ధనాదులయెడల విరక్తిసభ్యపించి పిమ్మట వివేకముచే
దనయొక్క ధనాదులయెడఁగూడ విరక్తిని సంపాదించవలయును.

శతో భోగనిరాసేన సహ స్వార్థ నిరాకృతిః

పరమాయై సువిశ్రాన్త్యై క్రియతే కృతిభిః క్రమాత్.

36

తదుపరి వివేకియగువాఁడు, ఆత్మ యందలి పరమ విశ్రాంతి కోఱకై తనయొక్క ధనాదుల
విరక్తితోఁబాటు, భోగత్యాగమునుగూడ సంపాదించును.

న తాదృశం జగత్సృస్త్విన్దుఃఖం నరకకోటిషు

యాదృశం యావదాయుష్కమర్థోపార్జన శాసనమ్.

37

ఆ జీవితము ధనోపార్జనయను దండనమున నెట్టి దుఃఖముగలదో, అట్టిది యీ ప్రపంచమున
గాని, కోట్లకోలఁది నరకములందుగాని యెచటనులేదు.

ఆసనే శయనే యానే గమనే రమణే జనే

ఆధిచిన్తాపరా ఏవ నను మూఢా విదన్తు తామ్.

38

కూర్చొనినను, పరుండినను, వాహనముపైఁబోవుచున్నను, నడచుచున్నను, క్రీడించుచున్నను,
జనులమధ్యమందున్నను, మూఢులు మానసికచింతయందే మునిగియుండుదురు. కాని, అద్దానిని వారెఱుంగక
యన్నారు.

నన్వర్థా వితతానర్థా సంపదః సంతతాపదః

భోగా భవ మహారోగా విపరీతేన భావితాః.

39

వివేకముచే విచారించి చూచినచో, ధనము మహానర్థమున్ను, సంపదలు నిరంతరాపదలున్ను,
భోగములు సంసార మహారోగములున్ను నై యున్నవి.

తావన్నాయాతి వైరస్యం చిన్తావిషయబృన్మృణైః

యావదర్థమహానర్థో న కదర్థార్థమర్థతే.

40

తన దీనత్వముకోఱకై యెంతవఱకు జీవుడు ధనమును అనర్థము నభిలషించుచుండునో, అంత
వఱకాతడు విషయ చింతాసంతాపములచేఁ దపింపవలయును.

అనుత్తమసుఖం యస్మై చిరాయ పరిరోచతే

జగత్ప్రణశిఖాదృష్ట్యా సోఽర్థం పశ్యతు శామ్యతు.

41

ఎవనికి శాశ్వతముగ నర్థోత్తమముగ మోక్షముఖము రుచించుచున్నదో, అట్టివాడు ధన
మును జగత్తన శుష్కత్యాగముయొక్క శిఖరె తుచ్చముగ గాంచును. మఱియు ఆత్మయందే శాంతి
నొందును. (ధనస్పృహత్యాగమే ముఖ్యముగ మోక్షోపాయమనిభావము.)

భూరిభావవికారాణాం జరామరణకర్మణామ్

దైన్యచారాత్ప్రదాహానామర్థః సార్థ ఇతి స్మృతః.

42

అనేక శోక, మోహాది భావ వికారములయొక్కయు, జరామరణాది దుష్కర్మల యొక్కయు, దీనత్వ, దౌరాత్మ్యాది దహనరూపములైన దుష్టచేష్టలయొక్కయు, సమాశాము ధనమే యని చెప్పబడినది

అస్మిజ్జగతి జనూనాం జరామరణ శాలినామ్
అజరామరణం కర్తుం సంతోషోఽస్తి రసాయనమ్. 43

ఈ ప్రపంచమున జరామరణాది రోగములచే బూర్ణలై యున్న జీవుల నట్టి జరామరణాదులనుండి విముక్తినిొందించుటకై సంతోషమే పరమాషభమైయున్నది.

వననో నన్దనోద్యానమింద్రపురసః స్మృతాః
ఇత్యేకతః సముదితం సంతోషామృతమేకతః. 44

వనంకర్తృపు, నందనవనము, చంద్రుడూ, అప్సరసనమాహును - ఇవన్నియుఁజేరి యొక్క సంతోషము అమృతమునకు సమమైయున్నవి.

నరసః ప్రావృషేవానః సంతోషేణైవ పూర్ణతా
గమ్భీరాం శీతలాం హృద్యాం ప్రసన్నాం రస శాలినీమ్. 45

సాధురోజస్వితామేత్య సంతోషేణైవ రాజతే
నుపుష్పితవనాకారో వనస్తేనేవ పాదవః. 46

వర్షముచే సరిన్న పూర్ణత్వమునొందునట్లు, సంతోషముచేతనే మనుజుఁ డంతఃకరణమునఁ బూర్ణతఁ జెందుచున్నాడు. మతియు నసంతముతువుచేతనే వృక్షము నుపుష్పితవనాకారముగ భాసిల్లనట్లు, గంభీరమై, శీతలమై, మనోహరమై, ప్రసన్నమై, ఆత్మానందరూపముచే శోభితమైనట్టి తేజోరూపమును సాధువు సంతోషముచేతనే పొంది శోభించుచున్నాడు.

పాద పీఠపరామర్శ పిప్లకీటవదీహతే
దీనప్రకృతిరర్థారీ దుఃఖాద్దుఃఖాన్తరం ప్రజేత్. 47

పాదతలముచే మర్దించబడిన కీటమువలె దీనప్రకృతిగల ధనాభిలాషియగు మనుజుఁడు, ఒక దుఃఖమునుండి మఱియొక దుఃఖమును బొందుచుండును.

క్లౌలవికరాః క్షుబ్ధసముద్రపతితా ఇవ
నాపున ని స్థితిం స్వస్థాం వికృతాకృతయోఽర్థినః. 48

తరంగములచే వ్యాకులమై, సంతృప్తమైయున్నట్టి సముద్రమునఁబడిన జీవులచందమున వికృతాకారయుక్తులగు ధనవాంఛాపరులెన్నటికిని శాంతిని బడయుఁజాలరు.

సంపదః ప్రమదాశ్చైవ తరజ్జోత్తుజ్జభజురాః
కస్తాస్వహి ఫణచ్చత్రచ్ఛాయాసు రమతే బుధః. 49

పనితలు, సంపదలు, ఉన్నతతరంగమువలె క్షణభంగురములైనవి, సర్పముయొక్క పడగ యను గొడుగుక్రింద బుద్ధిమంతుడగువాడెవడు క్రిడించును?

అర్థోపార్జనరక్షాణాం జానన్నపి కదర్థనామ్
యః కరోతి స్పృహం మూఢో నృపశుం తం న సంస్పృశేత్. 50

ధనముయొక్క- అర్జన, రక్షణములందలి దుఃఖముల నెఱిగియు ఏమూఁడు డడ్డాని నిచ్చగించునో, అట్టి నరపశువును తాఁడఁగూడదు.

మనసో బాహ్యమారమ్భమాన్తరం చ లునాతి యః
సమం వై తృప్త్యదాత్రేణ తస్యతేత్రం ప్రకాశతే. 51

మనస్సుయొక్క- బాహ్యవిషయాను నుణమున, అభ్యంతర సంకల్పాదులను నెవఁడు తృప్తరాహిత్యమును కొడవలిచే నమముగఁ గోచినైచునో, అట్టివాని హృదయమును తేత్రము అత్మజ్ఞానముచే బ్రకాశించును.

జగత్త్వమజ్ఞసంబుధం జ్ఞో విదన్నసదేవ యత్
సతీవ తత్ర స్ఫురతి తదనభ్యాస జ్యుష్మితమ్. 52

అజ్ఞానుల బుద్ధియందుగల యీ జగత్త్వచిత్త్రమును (అపరిపక్వ)జ్ఞాని పాక్షిచైతన్యమున అసద్రూపముగ నెఱిగియున్నట్టికిని, వానికిది సద్రూపముగనే భాసించుట యేదిగలదో, అది అభ్యాస రాహిత్యము వలననే యగును.

సంసార నిర్వేదదశాముపేత్య
సత్సంగమం శాస్త్రముపేత్య తేన

శాస్త్రార్థభావేన నిరస్య భోగా
వైవేక్యజ్ఞానాధ్యాత్మరమార్గమేతి. 53

ఇత్యావే శ్రీ వాసిష్ఠ మహారామాయణే వాల్మీకీయే దేవదూతోక్తేమాత్నో
పాయేషు నిర్వాణప్రకరణే ఉత్తరార్ధే ముముక్షుప్రథమోపక్రమో

నామసప్తచత్వారింశః సర్గః || 47 ||

ప్రథమమున సంసారముయొడల చైరాగ్యమును బొంది, పిమ్మట వడ్డానిచే సత్సంగత్వ, శాస్త్రభ్యాసములఁ గావించి, తదుపరి యాఅభ్యాత్మ శాస్త్రార్థముయొక్క భావనచే భోగముల బరిత్యజించి, క్రమముగ తృప్తరాహిత్యముయొక్క దృఢత్వముచే జీవుఁడు పరమార్థమును అత్మతత్త్వము నెఱిగి మోక్షమును బొందుచున్నాడు.

ఇది శ్రీవాసిష్ఠతాత్పర్య ప్రకాశికయందు నిర్వాణప్రకరణమున నుత్తరార్థమున ముముక్షుప్రథమోపక్రమమును నలుబదియేడవ సర్గము || 47 ||

అష్టచత్వారింశః సర్గః

[నిరూఢే పరవైరాగ్యే పుంసో యోగక్షణైః స్థితిః
యోగ్యజ్ఞానపరిపూర్ణాయాం వర్ణ్యంతే తాని విస్తరాత్.

పరవైరాగ్యము దృఢపడ యే లక్షణములతో మనుజుడు కూడియుండునో, మఱియు ఏ
లక్షణములచే జ్ఞానమందు ప్రతిష్ఠ సంభవించునో, అట్టి లక్షణము లిచట విస్తారముగ వర్ణింపబడుచున్నవి.]

శ్రీవసిష్ఠ ఉవాచ:—

రూఢే సంసారనిర్వేదే స్థితే సాధుసమాగమే

శాస్త్రార్థే భావితే బుద్ధ్యా భోగవైత్తవ్య ఆగతే. 1

జాతే విషయవైరస్యే సజ్జనత్వే తథోదితే

ప్రకాశే సోమ్యభిభూతే హృదయే కలితోదయే. 2

ధనాని నాభివాఙ్మ్యస్తే తమాంసీవ వివేకినా

త్యజ్యస్తే విద్యమానాని సంశుష్కమేధ్యపర్ణవత్. 3

శ్రీవసిష్ఠుడు:— ఓ రామచంద్రా! సంసారముయొడల వైరాగ్యము దృఢపడ, సాధుసంప
ర్కము సిద్ధింప, నిర్మలబుద్ధిచే శాస్త్రార్థము భావించబడ, భోగములయొడల తృప్తిరాహిత్యము సంభ
వించ, విషయములందు విరసత్వము జనించ, సజ్జనత్వ ముదయించ, హృదయమున జ్ఞానోదయముగలుచే
అత్మప్రకాశము ఉన్ముఖముకాగా, వివేకియగువాఁడు, పాపములనువలె, ధనములను వాంఛించకుండును.
మఱియు గృహమునుండి అపవిత్రములైన ఉచ్చిష్టప్రతీకములు బారవేయబడునట్లు విద్యమానములగు
ధనాది పదార్థములఁగూడ నాతఁడు త్యజించివేయును.

భారాయ పానదృష్టేవ దృశ్యస్తే దారబద్ధవః

యథాశక్తి యథాకాలముపచర్చ్యతే ఏవ చ. 4

బాటసారి ఘటాది ఆవశ్యక పదార్థములఁగూడ భారభూత మగుటచేత త్యజించును;
బోవునట్లు, అత్తటి వివేకిస్త్రీ, బాంధవాదులనుగూడ భార రూపులుగ గాంచినవాడై, యథాశక్తి
యథాకాలము వారిఁద్యజించును బోవుచుండును.

ఇన్ద్రియేష్వపి సంలగ్నా ఇన్ద్రియార్థాః పునఃపునః

న భోగా అనుభూయంతే నూనం శాంతమనస్తయా. 5

ఇంద్రియార్థములగు విషయములు ఇంద్రియములందు పురల పురల సంలగ్నములైనను, నిక్క
ముగ శాంతచిత్తుఁ డగుటచేత యట్టివివేకి యా భోగముల సనుభవించుకయే యుండును. (భోగముల
యొడల అరుచిజనించునని భావము.)

ఏకాంతేషు దిగంతేషు సర్గసు వివినేషు చ

ఉద్యానే పుణ్యదేశేషు నిజేష్యేవ గృహేషు వా. 6

సుహృత్కేలివిలాసేషు శుభోద్ధానాశ నాదిషు

శాస్త్రతర్క విచారేషు న తథాఽఽస్థియతే చిరమ్. 7

మఱియు వివేకి ఏకాంత దిశలందును, సరోవరములందును, అరణ్యములందును, వనపాటిక
లందును, పవిత్రస్థానములందును, స్వగృహములందును, మిత్రులతో గావించు క్రిడాసహిత విలాసములం
దును, ఉత్తమ యుద్ధాత్మ వనములందలి, భోజనాది క్రియలందును, శాస్త్రతర్క విచారములందును, ఆ
స్థిరేమి, చిరకాలము వర్తించుకొనుండును. అత్యయంజే సదానలయమందును.

ఉపశాంతేన దాంతేన స్వాత్మా రామేణ మానినా

జ్ఞాతేవాన్విష్యతే జ్ఞేన విజ్ఞానై కా నవాదినా. 8

శాంతుఁడును, దాంతుఁడు (జితేంద్రియఁడు) ను, ఆత్మారాముఁడును, మునియు, విజ్ఞా
నైకనిరతుఁడునగు ఒకేకితన దేహేంద్రియాదులకు సాక్షియై నట్టి ప్రత్యగాత్మయొక్క అస్వేషణమందే
సదాతత్పరుడై యుండును.

ఏవమభ్యాసవశతః పరే విశ్రమ్యతే పదే

నిమ్నేవాన్ముసి శాంతేన స్వయమేవ వివేకినా. 9

తామనుచే నంతపుడగు మనుజుఁడు శీతలజలమున విశ్రాంతి నొందునట్లు, ఈ ప్రకారముగ
నిరంత రాత్మాస్వేషణరూపముగ అభ్యాసముయొక్క వశముచే శాంతుఁడును వివేకిస్వయముగనే పరమ
పదముగ అత్యయంజు విశ్రాంతి నొందును.

సబాహ్యభ్యస్తం శాంతా జ్ఞాతే వార్తతయోదితా

న సంభవతి భిన్నోఽర్థ ఇత్యేవ పరమం పదమ్. 10

స్వాత్మను గూర్చిన అజ్ఞానమే బాహ్యభ్యంతర దృశ్యపదార్థ రూపమున నుదయించినది.
కావున నట్టి అజ్ఞానము ఆ పదార్థములకంటె భిన్నముగ నెన్నుటకిని సంభవించదు. ఇవిధముగ నెఱిగి
య్యకల్యైకముద్వారా తత్సాక్షియందు స్థితిగల్గియుండుటచే నయ్యజ్ఞానము శమించుచున్నది. అత్తటి
శేషించు శాంతమగు ఆత్మస్థితియే పరమపదమైయున్నది.

నార్థోపలబ్ధిర్నో శూన్యమస్తి బోధాత్మతాం వినా

ఇత్యస్తరనుభూతిసమాహూస్తత్పరమం పదమ్. 11

ఎచట కేవలము బోధ (చిత్తు) తప్ప అన్యమగు యే పదార్థముగాని, శూన్యత్వముగాని
లభించుకొనునో, అట్టి యంతరంగమందలి నిజానుభవస్థితియే పరమపదమనబడును.

ఏకబోధాతి సంబంధపరిణామాన్న బోధతా

న శూన్యతా నార్థతేతి విద్ధి తత్పరమం పదమ్. 12

ఓ రామచంద్రా! నమస్తపదార్థములున్న ఏకమైనట్టి బోధరూపమునఁ బరిణాతములగుటచే
నెచట పదార్థజ్ఞానముగాని, శూన్యత్వముగాని, పదార్థత్వముగాని లేకయున్నవో, అట్టి స్థితి నే పరమ
పదమని యెఱుంగుము.

స్వసంవిన్నాత్ర విశ్రామవతామమనసాం సతామ్
న స్వదస్తే హి విషయాః పరూంసి దృషదామివ.

13

(మనశ్శాన్త్యములగు) కలలకు క్షీరము రుచింపనట్లు, కేవలము స్వాత్మ మాత్రమున విశ్రాంతి నొందువారును, మనోహితములగు మహాత్ములకు విషయములు రుచింపవండును.

నిరోధపదమావన్నో నిర్మనా మహానమనః
స్వభావే స్థిత ఏవాస్తే చిత్రే కృత ఇవాత్మవాన్.

14

కేవలము బహిర్ముఖత్వ నిరోధపదమును బొందినవాడును, మనోరహితుడును, మానియు, శరీరాదికార్యములందు శ్రద్ధలేనివాడును, ఆత్మజ్ఞుడునగు మహనీయుడు చిత్రలిఖితునివలె నిశ్చలముగ తన ఆత్మస్వభావమందే నెలకొనియుండును.

సర్వార్థమర్థహితం మహాదేవ పరాణువత్
అశూన్యమేవ శూన్యాత్మా హృదయం వేద్యవేదినః.

15

ఆత్మజ్ఞానియొక్క హృదయము సర్వపదార్థ యుక్తమై నపుటికిని పదార్థ రహితమై, వికాలమై యున్న పుటికిని పరమాణుసదృశమై, అశూన్యమైనపుటికిని శూన్యసమమై భాసిలుచున్నది.

అహంస్వం జగదీహాది దిక్కాలకలనాది చ
జ్ఞస్య జ్ఞానాది శూన్యాది స్థితమేవ న విద్యతే.

16

అహంభావము, జగత్తుయొక్క చేష్టాదులు, దేశకాలాదుల కల్పన, జ్ఞాత్వజ్ఞానాది త్రిపుటి, శూన్యాదులు, ఈ మున్నగునవి విద్యమానములై యున్నను జ్ఞానియొక్క దృష్టియందు మిథ్యయగుటచే లేనివేయగుచున్నవి.

జ్ఞేనామలపదనేన దీపేనేవ నిరస్యతే
తమో హర్షం తథా బాహ్యం రాగద్వేషభయాది చ.

17

దీపము అంధకారమును దొలగించునట్లు, నిర్మలముగు ఆత్మపదమున నున్నట్టి జ్ఞాని హృదయ హందలి ఆజ్ఞానమును, బాహ్యమందలి దృశ్యమును రాగద్వేషభయాదులను తొలగించివేయును.

రజోరహితసత్వాంశం సత్త్వాత్పరముపాగతమ్
అసంభవ త్రమోరూపం ప్రణమేత్తం నృభాస్కరమ్.

18

రజోగుణము సంపూర్ణముగ నశించినవాడును, కుద్రసత్త్వగుణముచే త్రమోగుణమును సమద్రమును బాటినవాడును, అజ్ఞానాంధకారము విలీనమైనవాడునగు మనుజురూపనూర్వ్యునకు సదా నమస్కరింపవలెను.

భేదప్రవిలయే జాతే చిత్రే చాదృశ్యతాం గతే
యా సీతిః ప్రాప్తబోధస్య న వాగ్గోచరమేతి సా.

19

భేదము సంపూర్ణముగ నశించి, చిత్రము అదృశ్యముకాగా, ఆత్మజ్ఞానియొక్క సీతియొద్ది గలదో, అది వాక్కునకు విషయముకానిదై యున్నది.

దదాత్యేతస్మహాబుద్ధే నిర్వాణం పరమేశ్వరః
అహంభీశం పరమయా చిరం భక్త్యా ప్రసాదితః.

20

రేయింబవలు చిరకాలమొనర్చు పరమభక్తి చే బ్రసన్నుడు గావించబడినవాడై పరమేశ్వరుడు మహాబుద్ధిమంతుడగు వివేకి నిర్వాణపదము నొసంగును.

శ్రీరామ ఉవాచ:-

ఈశ్వరః కో మునిశ్రేష్ఠ కథం భక్త్యా ప్రసాద్యతే
ఏతన్నే తత్త్వతో బ్రూహి సర్వతత్త్వవిదాం వర.

21

శ్రీరాముడు:- తత్త్వవేత్తలలో శ్రేష్ఠుడవగు నో మునిశ్రేష్ఠ! పరమేశ్వరుడెవడు? భక్తిచే నాతడెట్లు బ్రసన్నుడు గావించబడును? దయచేసి యివ్వవలయును నాకు యథార్థముగ నవినవడెద.

శ్రీవసిష్ఠ ఉవాచ:-

ఈశ్వరో న మహాబుద్ధే దూరే న చ సుదుర్లభః
మహాబోధమయైకాత్మా స్వాత్మైవ పరమేశ్వరః.

22

శ్రీవసిష్ఠుడు:- మహాబుద్ధిగను రామచంద్ర! పరమేశ్వరుడు దూరమునలేడు; ఆతడు దుర్లభుడును గాడు. మహాబోధమయైకాత్మా స్వాత్మయే పరమేశ్వరుడు.

తస్య సర్వం తతః సర్వం స సర్వం సర్వతత్త్వ సః
సోఽస్త్యః సర్వమయో నిత్యం తస్యే సర్వాత్మనే నమః.

23

సమ సమము ఆ పరమేశ్వరునికొఱకే అయియున్నది. ఆతనిమండియే సమస్తము సుత్పన్నమైనది. ఆతడే సర్వరూపుడై యంతట వ్యాపించియున్నాడు. సర్వశ్రేణుల హృదయమున నాతడే వెలుగుచున్నాడు. ఆతడే సర్వమయుడై, సర్వకర్త వంతుడై చెన్నించుచున్నాడు. అట్టి సర్వరూపుడగు పరమేశ్వరునకు నమస్కారము!

తస్మాదిమాః ప్రసూయ నే సర్గప్రలయవిక్రియాః
అకారణం కారణతో గతయః పవనాదివ.

24

ఆ పరమేశ్వరునిమండియే యీ సృష్టిప్రళయాది విక్రియలన్నియు జనించుచున్నవి. స్వము ముగ నాతడు కారణరహితుడైనను సమస్తకారణములందును వ్యాపించియున్నాడు. నీ యొక్క ప్రాణాదుల గతులున్న నాతనివలననే సంభవించుచున్నవి.

అనిశం పూజయన్త్యైతాః సర్వాః స్థావరజ్జహ్మాః
యథాభిమతదానేన సర్వే తే భూతజాతయః.

25

కోరిన పదార్థములను నొసంగుటవలన సమస్త స్థావరజంగమ ప్రాణికోట్లను ఆతనినే నిరంతరము పూజించుచున్నవి.

సుబహున్నేష జన్మాని యథాభిమతయేచ్ఛయా

యదా సంపూజితస్తేన ప్రసాదమధిగచ్ఛతి. 26

వారి వారి యథేష్టమగు రుచిననుసరించి పెళ్ళి-చెట్టుములందీ పరమేశ్వరుల దైవుడు జనులచే పూజితుడగునో, అపుడు వారియెడల ఆతడు ప్రసన్నుడగును.

ప్రసన్నః స మహాదేవః స్వయమాత్మా మహేశ్వరః

బోధాయ ప్రేరయత్వాశు దూతం వూతం శుభేహితైః. 27

శుభకర్మలచే ఈ మహాదేవుడైన ఆత్మయగు మహేశ్వరుడు స్వయముగ బ్రసన్నుడై బోధకొఱకై శిష్యుముగ తనవచిత్రుడగు దూతను ప్రేరేపణచేయుచున్నాడు.

శ్రీరామ ఉవాచ:-

ఆత్మనా పరమేశేన రోదూతః ప్రేర్యతే మునే

స దూతో బోధనం వాపి కరోతి వద మే కథమ్. 28

శ్రీరాముడు:- ఓ మునీంద్రా! ఆత్మయాపుడగు పరమేశ్వరుల దేహతను ప్రేరణ చేయుచున్నాడు! ఆ దూత యెవ్వధముగ బోధించుచున్నాడు? అను విషయమును తెలియజేయ ప్రార్థన?

శ్రీవసిష్ట ఉవాచ:-

ఆత్మసంప్రేరితో దూతో వివేకో నామ నామతః

హృద్గుహాయాం సదాసస్థస్త్విత్తీన్దరినాన్భుతే. 29

శ్రీ వసిష్ఠుడు:- ఓ ర మచంద్రా! ఆత్మయగు నరమేశ్వరునిచే, ప్రేరితుడై వివేకమును దూత హృదయ గుహాయందు బ్రవేశించి ఆకానమునఁ బండునిలె నట ఆనందరూపముతోటి స్థితి నొందుచున్నాడు.

స ఏష వాసనాత్మానం బంతుం బోధయతి క్రమాత్

సంసారసాగరాదస్మాత్తారయత్వపివేకినమ్. 30

ఆ వివేకమును దూత వాసనామయుడగు జీవుని, క్రమముగ సుదోషింపచున్నాడు. మతియు, అవివేకియగు సంసారసాగరమునుండి తరింపజేయు చున్నాడు.

బోధాత్మైపోఽన్తరాత్మైవ పరమః పరమేశ్వరః

అస్మైవ వాచకో నామ ప్రణవో వేదసమ్మతః. 31

బోధయాపుడగు ఈ యంతరరాత్మయే ఉత్తముడగు పరమేశ్వరుడై యున్నాడు. వేదసమ్మతముగ ప్రణవము నామమే యాలని వాచకమై యొప్పుచున్నది.

జపహోమ తపోదాన పాశయజ్ఞక్రియాక్రమైః

ఏష ప్రసాద్యతే నిత్యం సరనాగసురాసురైః. 32

దేవతలు, మనుషులు, నాగులు, అసురులు మున్నగు వారందఱున్న జప, హోమ, తపో, దాన, పూజాపాత, యజ్ఞాది క్రియా క్రమములచే ఈ పరమేశ్వరునే నిత్యము ప్రసన్న మొనర్చుచున్నారు.

చ్యాయార్థా పృథివీ పాదా తారకా రోమరాజయః

భూతాన్యస్థిని హృదయం వ్యోమాస్య పరమేశ్వరః. 33

సర్గ మీ పరమేశ్వరుని కిరస్సు, భూమి పాదములు; నక్షత్రములు రోమసమాహములు సమస్తప్రాణికోట్ల అన్నలు, ఆకాశము హృదయము.

సర్వత్త్రైష చిదాత్మత్వాద్యాతి జాగర్తి వశ్యతి

తేనైష సర్వతో లక్ష్మ్యకరకర్ణాక్షిపాదభృత్. 34

చిత్స్వరూపుడగుటచే నీతడు సర్వత్ర యేగుచున్నాడు, సర్వదా వేల్పుచున్నాడు, నర్వలను గాంచుచున్నాడు. ఇక్కారణమున సర్వత్ర లక్ష్మ్యములగు కూస్త, పాద, కర్ణ శేత్రాదిండ్రియములను ధరించుచున్నాడు.

వివేకదూతముద్వోధ్య హత్వా చిత్తపిశాచకమ్

ఆత్మనః పదవీం స్సారాం జీవః కామపి నీయతే. 35

ఈ పరమాత్మ వివేకమును దూత మద్వోధము గావించి చిత్తమును విశాచమును జంపి, జీవుని, అనిర్వచనీయమైనట్టి తనయొక్క మహత్తరమైన ఆత్మీయమును బొందింపజేయుచున్నాడు.

త్యక్త్వా సర్వవికల్పాన్విధూన్వికారానర్థ సంకరాన్

పారుషేణాత్మనైవాత్మా స్వయమేవ ప్రసాద్యతామ్. 36

ఓ రామచంద్రా! నమస్త వికల్ప సమాహములను, అనిరయంతములగు సమస్త వికారములను ద్వజించి పురుష ప్రభుత్వముచే స్వయముగ ఆత్మ చేతనే ఆత్మభూతుడగు పరమేశ్వరుని బ్రసన్న మొనర్చుము.

భ్రమన్మనఃపిశాచేఽస్మిన్కల్లోల జలదాకులే

సంసారరాత్రితిమిశే స్వాత్మైవాపూర్ణచంద్రిమాః. 37

చలమైనట్టి మనస్సును పిశాచముతోఁ గూడియున్నదై, శోకమోహాది పదార్థములను మేఘములచే వ్యాప్తమైనట్టి యీ సంసారమును రాత్రియొక్క యంధకారమున స్వాత్మయగు పరమేశ్వరుడే ఆనందమును గల్గజేయు ప్రకాశకుడైన పూర్ణచంద్రుడగును

అగాధమరణావర్త కల్లోలాకులకోటరే

తృప్తాతరగ్జలరలే స్వమనశ్చక్షణమారుతే. 38

మహా జడలవాధారే సంసారవిషమార్ద్రవే

ఇద్రియగ్రామగహనే వివేకః పోతకో మహాన్. 39

అగాధమై, మరణాద్యవర్తములతోఁ గూడినదై, కామక్రోధాదులను కల్లోలముచే వ్యాకులమైనట్టి, పైభాగముగలదై, తృప్తమును దరంగముల చేజింపలమై, మనస్సును బ్రచండవాయువుతోఁ గూడినదై, ఇంద్రియసమాహమును మహా రాదులచే భయంకరి మై, సమస్త స్థావరజంగమప్రాణికోట్లను జలకణముల కాధారభూతము నగు సంసారమిష మహానిముద్రమున వివేకమే గొప్ప నానందయొన్నది.

పూర్వం యథాభిమతపూజనసుప్రసన్నో
దత్వా వివేకమిహ పావనమాతమాత్మా
జీవం పదం నయతి నిర్మలమేకమాద్యం
సత్సజ్జశాస్త్రపరమార్థపరావబోధైః.

40

ఇత్యార్థే శ్రీవాసిష్టమహారాయణే వాల్మీకీయే దేవదూతోక్తే మోక్షోపాయేషు
నిర్వాణప్రకరణే ఉత్తరార్థే వివేకమాహాత్మ్యం నామ
అష్టచత్వారింశః సర్గః || 48 ||

ఓ రామచంద్రా! ప్రథమమున యథాభిమతములగు పూజనములచే మిగుల ప్రసన్నుడై పర
మేశ్వరుడు వివేకమును దన పవిత్రుడైన దూతనొసంగి, పిమ్మట సత్సాంగత్వ, శాస్త్రాభ్యాస, పరమార్థ
బోధనములద్వారా జీవుని నిర్మలమై, ఏకమై, అద్వితీయమై అర్హమైనట్టి ఆత్మ పదమును బొందింపఁ
జేయుచున్నాడు.

ఇది శ్రీవాసిష్టతాత్పర్య ప్రకాశికయందు నిర్వాణప్రకరణమున నుత్తరార్థమున
వివేకమాహాత్మ్యమును నలుబది యెనిమిదవ సర్గము || 48 ||

ఏకోనపచ్చాశః సర్గః

[సుప్రసూధ వివేకానాం మహతా యాదృశీ భవేత్
యాదృశ్య విశ్వం భవతి స్ఫుటం తదిహ వర్ణ్యతే]

దృఢమైన వివేకముగల మనుజుల మహత్వమెట్టిదో, దారిక బ్రహ్మచమెట్లు భాసించునో,
ఆ విషయములచట స్పష్టముగ వర్ణింపఁబడుచున్నవి.]

శ్రీవాసిష్ట ఉవాచః

పరిపుష్టవివేకానాం వాసనామలముజ్ఞ తామ్

మహతా మహతామనః కాప్యపూర్వైవ జాయతే. 1

శ్రీవాసిష్ఠుడు: ఓ రామచంద్రా! దృఢమైన వివేకముగల వారును, వాసనలను మలమును
బూర్లముగఁ దొలగించినవారైనను మహాత్ములందొకానొక లోకోత్తరమైన మహత్వము జనించుచున్నది.

ఓదాలోదారమర్యాదాం మతిం గామీభ్యర్చనుస్తరిమ్

మహతాం నావగాహస్తే భువనాని చతుర్దశ. 2

ఓదాత్వ, మహత్వముల కవధిపూతమున్న, గంభీరత్వముచే నతిసుందరమున్న నగు మహా
త్ముల బుద్ధిని భువనార్థ లోకములందలి ప్రాణిజోట్లుకూడ నెఱుంగజాలవు. మఱియు నవి తమ సంభ
ధలచే నాశనిని ప్రలోభన మొనర్చ సమర్థములున్నాఁగావు.

చిత్తభ్రాన్తిర్గదితి ప్రసూధే ప్రత్యయే సతామ్
బాహ్యశాస్త్రపురస్నక్రగ్రహో మోహశ్చ శామ్యతి. 3

ఈ జగత్తు చిత్తము యొక్క భ్రాంతి మాత్రమే యను విశ్వాసము నజ్ఞులకు దృఢపడ,
బాహ్యమున శబ్దాదివిషయములందును, ఆభ్యంతరమున సంకల్పదుల రూపమునను చరించు మనస్సహిత
మైన ఇంద్రియాది సమూహమును మకరతుల్యముగు గ్రహమున్ను, తన్మూలముగు అజ్ఞానమున్ను శమించి
పోవుచున్నవి.

ద్వీస్తువత్తాపజలవత్కేశోద్భ్రాంకివదమ్బరే
విస్ఫురన్త్యాం జగద్భ్రాన్తా వాసనాప్రత్యయః కుతః. 4

చంద్ర ద్వయమువలెను, వృక్షతృష్ణ జలమువలెను, ఆకాశమందలి కేశ నీలత్వములవలెను,
జగద్భ్రాంతి (మిథ్యగా) స్ఫురింప వివేకికా వాసనావృత్తి యెటునుండి కలుగును.

వాసనాప్రత్యయే శూన్యే శూన్యం వ్యోమైవ శివ్యతే
సాప్యవస్థా మనోఽసత్వే కుతస్యాజ్ఞా వివేకినా. 5

వాసనా వృత్తివశంప (దృశ్య) శూన్యముగు చిదాకాశమే శేషించుచున్నది. మఱియు నట్టి
వాసనాశూన్యావస్థ మనస్సుయొక్క అభావమందే (అమనస్కస్థితియందే) సిద్ధించుచున్నది. అట్టిచో
వివేకి యెట్టిస్థితి నేల తృణంపవలయును.

త్రయమేతత్తు యావత్తాత్రయేగానేన వర్జితా
పశ్యన్తీ వాప్యపశ్యన్తీ సావస్థా పరమోచ్యతే. 6

జాగ్రత్స్వప్న సుషుప్తులను ఈ మూడవస్థలే నర్వలకును, బ్రహ్మమైయున్నవి. ఈమూటిచే
వర్జింపఁబడినట్టి యే (వివేకియొక్క) 'కురు' అవస్థగలదో, అది దర్శనాదివ్యవహారమునకు మూలముగు
అజ్ఞానము యొక్క నాశముచే వాస్తవముగ జగత్తును జూడక యున్నను, జీవనమాత్ర హేతువగు
ప్రారబ్ధకేవలములనగ జూచుచున్నట్లు, అన్యథాదృష్టికిఁ దోచును. వివేకిదృష్టియందు మాత్రమది పరమా
వస్థయే యగును.

విచిత్రత్వరశోక్యః ఇవ నానాత్మకం జగత్
అభాసమాత్రం నత్వాత్మా న ఘనం న చ పారివమ్. 7

తృణానకాలమందును వివేకుల దృష్టియందీ వివిధరూపముగ జగత్తు, ఘనముగఁగాని, పృథి
వ్యాదుల వికారరూపముగఁగాని భాసించును. విచిత్ర రత్నప్రభాపుంజమువలె అభాసమాత్రముగనే
తోచును.

రూపాలోకసమాత్రం హి శూన్యమేవ జగత్ప్రతిమ్
భే విచిత్రమణిపూహకరజాలమివోత్థితమ్. 8

మఱియు నట్టి జ్ఞానుల దృష్టియందీ జగత్తు రూపముయొక్క దర్శనమాత్రమేయగును, ఆకా
శముందుఁ బ్రకటముగు విచిత్రమణిసమూహమువలె శూన్యమే యగుచున్నది.

నేహ సత్యాని భూతాని న జగత్తా న శూన్యతా

ఇదం బ్రహ్మఖ్యరత్నే శప్రభాజాలం విజృంభితమ్.

9

వాస్తవముగ నిటు ఈ భూతాలము సత్యముగాదు. అట్లే జగత్తుగాని, శూన్యత్వముగాని యథార్థముగ లేనివేయగును. ఇది యంతయు సర్వశక్తిమంతుడగు బ్రహ్మమును రత్నముయొక్క ప్రభాసమానముయొక్క విలసనమాత్రమే యగును.

సృష్టయోఽసృష్టయో బ్రాహ్మో నానాతా చ న నాశతాః

అమూర్తా ఏవ భాసంతే కల్పనార్కగణా ఘనాః.

10

అనేకత్వముయొక్క అభావముచే సృష్టియున్న లేదు. అట్లే నాశత్వముయొక్క అభావముచే ప్రళయమున్న లేదు. కల్పనయును సూర్యుని అమూర్తమలగు కిరణసమానములు మాత్రమే యిటు భాసించుచున్నవి.

ఏవం తావద్ధనీభూతః పిణ్డగ్రాహణో న విద్యతే

సంకల్పితే చ వ్యోమ్ని వ శూన్యతై వావగమ్యతే.

11

ఈ ప్రకారముగ కల్పనయే మూర్తివంతమై జగద్రూపముగ భాసించుచున్నది. అంతేగాని యథార్థముగ నిటు మూర్తిత్వ మేమియునులేదు. ఏలయునన, సంకల్ప సిద్ధమలగు మనోరాజ్యాదులందు ఆకాశమునందువలె శూన్యత్వమే విదితమగుచున్నది.

తస్మాదుపస్మ భూతాయాం కథం భావనిబద్ధనమ్

భవిష్యదాకాశతరా విశ్రాంతః కో విహంగమః.

12

ఇట్టి శూన్యత్వరూపముగ జగత్స్థితియందు వివేకులకు రాగ ద్వేషాది భావములెట్లు కలుగును? భవిష్యకాలపు ఆకాశపుటమున నే పక్షి విశ్రమించినది!

పిణ్డత్వం నాస్తి భూతానాం శూన్యతా చ న విద్యతే

చిత్తమప్యత ఏవాస్తం శేషం సత్యం చాస్థితి.

13

కావున, సమస్త జగత్తునకు, ప్రాణులకు వాస్తవముగ మూర్తిత్వము లేదు. శూన్యత్వమున్ను లేనిదేయైయున్నది. అందుచే చిత్తమున్ను అస్తమించినరూపము గలదే యగుచున్నది. ఇంక శేషించినది సన్మాత్రము అత్యయే; అయ్యది అభావరూపమెన్నటికిగానీరదు.

అనానా సమమేవాసే నానారూపో విబోధవాన్

అన్తరాలీననానారో యథా కనకపిణ్డకః.

14

కాబట్టి తత్త్వజేత కివివిధరూపముగ జగత్తు వివిధరూపరహితమై, ఏకమైన ఆత్మగనే భాసిల్లును. ఏకముగ సువర్ణ పిండమున సమస్త ఆభరణములు అంతర్గతములై యుండునట్లు, నానారూప పదార్థములన్నియు ఏకమగు ఆత్మయందే అంతర్గతములై యున్నవి.

యథాస్థితస్య సాహస్యం విశ్వం చిత్తం విలీయతే

జ్ఞస్యావాచ్యమచిత్త్యం సత్స్వరూపమవశిష్యతే.

15

యథాభూతమగు చిత్స్వభావమున స్థితిగల్గియున్న జ్ఞానియొక్క చృష్టియందు, అసంభావ సహితమగు జగత్తున్ను, చిత్తమున్ను లయించిపోవుచున్నవి. ఆపుడు శేషించునట్టి చిదేశ్వరసమునకు అచిత్స్వభావము వచించుట శక్యముకాదు. ఇవిధమున చిదేశ్వరమగు సన్మాత్రమే శేషించు చున్నదని సిద్ధించుచున్నది.

కి శ్యతే కేవలం బుద్ధిరు త్రరాధరదర్శనైః

స్తోకయాభ్యస్తయా యుక్త్యా సత్తోఽర్థో హ్యవగమ్యతే.

16

ఉన్నత, అవసర విషయములైన పునకు బరుగిడుటచే బుద్ధి కేవలము శోక ముంచుచున్నది. ఇక్కారణమున సద్రూపమగు ఆత్మ భాసించుటలేదు. కాబట్టి యొకింత యుక్తి సభ్యమిందుటచే సత్య పదార్థము విదితమగుచున్నది.

విరాడోజోపరహితం కార్యకారణతాదిభిః

భూతభవ్యభవిష్యస్య జగదజస్య సంభవమ్.

17

యేన బోధాత్మనా బుద్ధం స జ్ఞ ఇత్యభిధీయతే

అదైవతస్యోపశాన్తస్య తస్య విశ్వాం న విద్యతే.

18

ఏవడు భూత భవిష్యద్వర్తమాన సర్వపదార్థరూపమగు జగత్తుయొక్క జన్మతన కార్యకారణత్వాదులచే విమర్శించి ('వాచారంభణ, శుక్తుక్తన్యాయముచే') అట్టి జగత్తును స్థూల, సూక్ష్మ ప్రపంచరహితముగన, శేషించు సన్మాత్రమైన అఖండ బోధరూపముగను నెఱుంగునో, ఆతడే జ్ఞాని యనబడును. ఇవిధమున అదైవత బ్రహ్మమున కాంతినిండునట్టి గణజాలి దృష్టియం దిప్రపంచము లేనిదేయగును.

పూర్వోక్తాః సర్వ ఏవై తే ఉపదేశా విశేషణాః

జ్ఞస్యానుభవమాయాస్తి స్వతః సాధుకథా ఇవ

19

సజ్జ్ఞనకు ఉత్తమభిధా అనుభవమునకు వచ్చునట్లు, పై వచించిన యుపదేశము లన్నియు జ్ఞానికి అనుభవమునకు వచ్చును.

పిణ్డత్వం నాస్తి భూతానాం శూన్యత్వం చాప్యసంభవాలే

అతఏవ మనో నాస్తి శేషం సత్యతన స్థితిః.

20

ఓ రామచంద్రా! యథార్థముగ ప్రాణులయొక్క మూర్తిత్వమున్ను లేదు. అసంభవమగునట్టి శూన్యత్వమున్ను లేదు; కావున మనస్సున్ను లేదు; ఇంక శేషించిన సన్మాత్రమేదిగలదో, అదియే నీ యొక్క వాస్తవస్థితియైయున్నది.

చేతోన్మృఖ్యత్వమేవా న శ్చేతనస్యాస్య చేతనమ్

ఉదితం తదసర్థాయ శ్రేయ సేఽనుదితం భవేత్.

21

ఈ సాక్షిచైతన్యమగు ప్రత్యేకాత్మ యొక్క విషయోన్మృఖ మగుటయే సంసార జ్ఞానమై యున్నది. అట్టి సంసారజ్ఞాన ముదయించుట అనర్థముకొరకే యగును. ఉదయింపకుండుట శ్రేయము కొరకగుచున్నది.

ఉదితం బాహ్యతామేతి తత్ర గచ్ఛతి పిణ్డతామ్

స్వయం సంవేదనాదేవ బాహ్యదమ్నివ శైలతామ్. 22

అభ్యధమున నుదయించు సంసారజ్ఞానము, శీతలత్వముచే జలము ఘనీభవించి శిలారూపము జెందునట్లు, బాహ్యత్వముఁ జెంది యట మూర్తిత్వమును బడయుచున్నది.

స్వప్నాద్యర్థవదాదతే బోధోఽబోధేన పిణ్డతామ్

తద్భావాకతయా చిత్తం భూత్వా బధ్నాతి దేహకమ్. 23

చిద్రూపముగ అత్మయే తన స్వరూపమును గూర్చిన అజ్ఞానముచే స్వప్నమందలి పదార్థములవలె మూర్తిత్వమున్న గ్రహించుచున్నది. అట్లు గ్రహించుటద్వారా చిత్తమయి, క్రమముగ దేహమును ధరించుచున్నది.

ఏతావతీష్వవస్థాగు బోధస్యోదేతి నాన్యతా

శబ్దకల్పనయా భేదః కేవలం పరికల్పితః. 24

ఈ ప్రకారముగ సర్వావస్థలందును, చైతన్యము తన స్వరూపముకంటె అన్యమైన రూపము నొకింతైనను బొందుటలేదు. కేవలము శబ్దమాత్రముయొక్క కల్పనచే ఈ భేదము కల్పించఁబడినదగును.

బహిరంతర్ బోధస్య భూత్వాత్మైవార్థదృష్టిభిః

అనన్యేన బహిష్టేన నైవాన్య మనసో యథా. 25

స్వప్నదర్శనమున మనస్సే బాహ్యభ్యంతర విషయ రూపమున వికృతి నొందు విధమునను, అత్మయం దేవకారమున్న లేనట్లును (జాగ్రత్తనందును) బాహ్యభ్యంతర పదార్థరూపముచే భాసించుచున్నట్లునీ బోధరూపముగ అత్మయం దేవకారమున్న గలుగదు.

బోధస్యాకాశకల్పత్వాత్కాలాకాశాది తద్వపుః

పదార్థాశ్చైవ స్వాత్మాహః స్వప్నవన్నార్థరూపి ఖమ్. 26

చిదాత్మ ఆకాశమువంటి రూపముగలదగుటచే, కాల, ఆకాశములవలె నయ్యది సదా ఆవికృతరూపముగనే యుండుచున్నది. స్వప్న పదార్థములవలె నమస్తపదార్థములున్న, చిదాకాశరూపమే యైయున్నది. కాని, చిదాకాశము పదార్థరూపముగ బరిణామము నొందినదికాదు.

బాహ్యార్థతా నాన్తరత్వం తద్వదోద్భవశాద్వశేత్

నాసాదృశ్యం హి బోధత్వం గతుం శక్తం జడం క్వచిత్. 27

అట్లు చైతన్యము పదార్థము నొందకున్న పదార్థము చైతన్యరూపము నొందగూడదాయనిన అట్లుకానేరదు. బాహ్యజడపదార్థము తత్త్వబోధ పశముచేతనుగూడ అభ్యంతర చిదాకారరూపమును బొందనేరదు. ఏలయునిన అశ్యంత అనదృశ్యమగుటచే జడపదార్థ మెన్నటికిని బోధరూపత్వ మొంద శక్యముకాదు.

బోధో దృశ్యదశాం నైతి ప్రాప్తో వాపి చ తాం సితమ్

స యథాసితమేవాస్తే మనాగచ్ఛేతి నాన్యతామ్. 28

చిదాత్మ వివర్తభావముచే దృశ్యజడసేతిని బొందినట్లునీకని, పరమార్థమున జడభావమెన్నటికిని బొందనేరదు. అది సర్వావస్థలందును దశ స్వరూపముననే యెప్పటియట్లు స్థితికొంది యున్నదే గాని లేక మైనను అన్యరూపత్వమును బొందుటలేదు.

అత్యర్థం శుద్ధబోధైకపరిణామే కృతోదయే

బోధాబోధార్థకర్థానాం శ్రుతిరవ్యస్తమేవ్యతి. 29

సచ్ఛమ భూమికావికాంతి పర్యంతముగ పరిణామమునుబొందిన, అత్యంతశుద్ధ బోధైకరూపముగ అత్మ యుదయించ బోధ, ఆబోధ ఇత్యాది శబ్దములయొక్క శ్రుతి (వినికి) యున్న అస్తమించి పోవును.

అతివాహికదేహనాం చిత్తానామేవ జాయతే

అధిభౌతికతాబోధో దృఢభావనయా స్వయా. 30

తమ తమ చిత్తముల యొక్క దృఢభావన చేతనే నూత్న శరీరములకు స్థూలమైట్టి అధిభౌతికరూపము జనించుచున్నది.

ఆకాశవిశదై శ్చిత్రైర్భావితై సాతివాహికైః

అధిభౌతికతా మిథ్యానైర్మలిన పిశాచతా. 31

నలుఁడు పిశాచరూపమును ధరించునట్లు, ఆకాశమువలె నిర్మలమైట్టి నూత్న చిత్తమరీ మిథ్యయైనట్టి అధిభౌతికరూపమును ధరించుచున్నది.

భ్రాన్తిరద్రుమణాభ్యాసాత్ప్రజ్ఞాతేషోపశామ్యతి

నోన్మత్తోఽస్మీతి సంబోధాచ్ఛామ్యత్వస్మత్తతా కిల. 32

'నే నుశ్చుత్తుడను గానను' ఈ జానముచే ఉన్మత్తత శమించునట్లు, భ్రమఃపిశాచముగ నత్యవస్థవును గూర్చిన యభ్యాసముచే ఈదేహ, జగదాదిరూపముగ భ్రాంతియు శమించును.

భ్రాన్తేః స్వయం పరిజ్ఞానాద్వాసనా వినివర్తతే

స్వప్నే స్వప్నతయా బుద్ధే కస్య స్వాత్మీయభావనా. 33

భ్రాంతిని గూర్చిన జ్ఞానము స్వయముగ గలుగుటచే వాసన (జగత్తు సత్యము భావన) నివర్తించుచున్నది. ఏలయునిన, స్వప్నము స్వప్నరూపమున నెఱుంగఁబడ నిక సద్దానియందెవఁక సత్యత్వభావన యుండును?

వాసనాతానవేనైవ సంసార ఉపశామ్యతి

వాసనైవ మహాయతీజ్యేతచ్ఛేదపరా బుధాః. 34

వాసన శమించుటచేతనే యీ సంసారము శమించుచున్నది. వాసనే మహాపిశాచి. కావుననే విశేష లిద్ధానిని శేదించుటమందుఁజెప్పరలై యుండుదు.

అజ్ఞానోన్మత్తతా పుంసాం యథాభ్యాసేన భావితా

తత్తైవ బోధాత్స్వభ్యాసాత్సా కాలేనోపశామ్యతి. 35

అజ్ఞానముయొక్క అభ్యాసముచే మనుజులకట్టు తడజ్ఞానరూపమును ఉన్నతత జనించుచున్నదో, అట్లే జ్ఞానాభ్యాసముచే కాలక్రమమున ఆయుష్మతతయు శమించిపోవుచున్నది.

అతివాహికదేహోఽయమాధిభాతికతాం యథా

నీయతే భావనాం తజ్జెరోభిధనతాప్రసాదతః.

36

భావనచే నూత్నశరీరము స్థూలరూపమును బొందునట్లు, వివేకులుజ్ఞానాభ్యాస ప్రతాపముచే నూత్నశరీర భావనను బ్రహ్మ మాత్రత్యమును బొందింపజేయుచున్నారు.

అతివాహికదేహోఽపి నీత్వా జీవపదం తథా

దృఢేన బోధాభ్యాసేన నేతవ్యో బ్రహ్మతామసి.

37

ప్రథమమున నూత్నశరీరమును జీవపదమును బొందించి, సిమ్మట దృఢమైన జ్ఞానాభ్యాసముచే ఆ జీవపదమును బ్రహ్మత్యమును బొందింపజేయవలెను.

స్వపక్తువచ్చేదుత్పత్తిర్భుధ్యతే బోధరూపిణీ

తదాతివాహికీబుద్ధిః కథమిత్యపి బుధ్యతే.

38

తనయంతుత్పన్నమైన పన్నువు తనరూపమే యగునట్లు, సమస్తపదార్థములయొక్కయు, మత్పత్తి (ప్రథమ వికారము) కూటనబోధమాత్రముననే యగుటచే నవి తదోభిధరూపములే (బోధ వివర్తములే) యను భావమెపుడు గల్గునో, అపుడు 'ఇక నూత్నశరీరమేమి?' (విభ్య) యను నిశ్చయము కలుగును.

నోచేత్తత్ప్రతివాక్యార్థాతదగ్నిర్నిర్వినివర్తతే

భూతోత్సాదన సూత్రస్య ప్రతిపత్త్యపదం యథా.

39

అట్లుగానిచో (ఈప్రకారముగ, తత్త్వం పదార్థభోధనచే మహా వాక్యార్థభోధవారా ఆత్మ నెఱుంగనిచో) భూతములను దొలగించుటకుగాను సుచ్చరింపజేయు 'హం' 'ఇహ' మున్నగు అనర్థక పదములచే వలె, శరణ మాత్రజలముచే సంసార గ్రంథి నివర్తించుననుట కల్పనామాత్రమే యగును.

జగదోబ్ధైకతాం బుద్ధ్యా బోధవ్యా తావదప్రణమ్

అత్యంతపరిణామేన యావత్సాపి న బుధ్యతే.

40

ప్రథమమున, జగత్తుయొక్కయు, తత్కారణముగు ఈశ్వరుని (వాచారంభణ న్యాయముచే) దేవత్యము (తత్పదార్థభోధనము) నెఱిగి సిమ్మట 'త్వం' పదార్థభోధనము ద్వారా ప్రత్యగాత్మను 'అనంగ' అక్షయయాది రూపములతోటి నెఱుంగ వలెను. ఇవిధమున నెంతవఱకు అత్యంత పరిణామముచే గ్రహముగ ఆ తత్త్వంపదార్థముల వికారరూపముగు ఆఖండాకారవృత్తియు అత్యంతము లయించినదై, అచ్యుత్తత్వంపే సస్యముగ నెఱుంగబడకుండునో, అనగా నెంతవఱ కఖండబోధ జనించుదో, అంతవఱకును శ్రుత్యనుసారము తత్పదార్థద్వయ భోధనముద్వారా దృఢజ్ఞానమును సంపాదించుచుండవలెను.

సబాహ్యభ్యంతరే చిత్తే శాస్తే భాతి స్వభావతా

శీతలాం వ్యోమనిర్భాసాం తామేవాశ్రిత్య శామ్యతామ్.

41

బాహ్యభ్యంతరములందును చిత్తము పూర్ణముగ శమింప జీవునకు తన సాక్షిరూపముగు శిశ్నభావము ప్రకాశించును. అకాశమువలె నిర్మలమై, శీతలమైనట్టి యా తన చిత్స్వభావమునే యాశ్రయించి మనుజుడు శాంతముగ నుండవలయును.

జ్ఞానవాన్తానయజ్ఞస్థో ధ్యానరూపం విరోపయన్

జగద్విజిత్య జయతి సర్వత్యాగై కదక్షిణః.

42

జ్ఞానియగువాడు జ్ఞానము యజ్ఞమున నెలకొనియున్నవాడై, ధ్యానమును దృఢమై ఉన్నతమైనట్టి యజ్ఞ స్తంభమును నాటి, సర్వత్యాగమును ముఖ్యదక్షిణ నొసంగి విశ్వమును జయించి సర్వోత్కృష్టుడై వెలయును.

పతత్యజ్జారవర్షే చ నాతి వా ప్రలయానితే

భూతలే ప్రజతి వ్యోమ్ని సమమాస్తే జ్ఞ ఆత్మని.

43

అగ్నివృష్టి కురిసినను, ప్రళయవాయువు వీచినను, భూతలమెగిరి యాకాశమునకుఁ జనినను జ్ఞాని తన ఆత్మయందేక రూపముననే యుండును.

వైత్తవ్యశాస్తమనసో నిరోధమలమీయుమః

స్థితిర్వజ్రసమాధానం వినా నాన్యోపపద్యతే.

44

త్వస్థా రాహిత్యముచే శాంతిసౌందిన మనస్సుగలవాడును, పూర్ణముగు (ఇంద్రియ మనో) నిరోధవశమ బొందినవాడును నగు మనుజునకుఁదప్ప మఱియెవరికిని సమాధియందు ప్రవేశుల్యమగు దృగ్ స్థితి కలుగనేరదు.

యథా బాహ్యార్థ వైత్తవ్యే నోపశామ్యత్యలం మనః

న తథా శాస్త్రునందర్శ్యోర్నివదేశతపోదమైః.

45

బాహ్యపదార్థములందలి త్వస్థా రాహిత్యముచే మనస్సెట్లు పూర్ణముగ శమించునో, అట్లు శాస్త్రక్రమములచేగాని, ఉపదేశములచేగాని, తపములచేగాని, దమములచేగాని, శమించనేరదు.

మనస్తృణస్య సర్వార్థవైత్తవ్యగ్నిర్విబోధితః

సర్వత్యాగానితైః సంపదత్యాపదితి భావనాత్.

46

బహిరంత్య మోహశ్చ పిణ్డగ్రాహోఽర్థవేదనమ్

జ్ఞప్తిరేవేతి కచతి జ్ఞాత్వా మణిరివాత్మని.

47

సంభుత్తి మహా ఆపత్తి, అనుభావనచే మనస్సును తృణసమూహముధ్యమన సర్వత్యాగమును వాయువుచే, ప్రబోధితమైనట్టి సమస్తపదార్థములందలి త్వస్థా రాహిత్యమును అగ్ని నెఱిగి చరమ సాక్షాత్కార జ్వాలారూపముచేసెదాని ప్రదీప్తమొనగ్ని బాహ్యభ్యంతరములందలి అజ్ఞానాంధకారము తత్ప్రయోక్తముగు చోరిపికాచాది సదృశముగు బ్రహ్మాండముయొక్క మూర్త (సాకార) జ్ఞానము,

నేత్రాదీంద్రియములయొక్క రూపరసాది పదార్థముల యనుభవము ఈ సమస్తరూపమున, - మఱి తనయందుఁ బ్రతిబింబించిన పదార్థముతోఁగూడ ప్రకాశించునట్లు, - చిదాత్మయే తన అద్యయ, అభింధస్వభావముతోఁటి ప్రకాశించుచున్నట్లు విదితమగును.

నరనాగునురాగరగిరిగహ్వరదృష్టిభిః

చితిరేవేతి విస్మతా ధూమోఽముద్భవతయేవ ఖే.

48

అకాశమున ధూమము మేఘరూపత్వమును బొందునట్లుఁ మనస్వ, నాగ, అనురాదులు, వారిస్థానములు, పర్వత, గుహాదులు మున్నగువాని యన్నింటిరూపమున చైతన్యమే వివిధ చైచిత్రియమును బొందుచున్నది.

వేపస్తే చిద్దోవత్సేన బ్రహ్మాణజడభాణ్డగాః

స్వవివర్తతరజ్జ్యోజీవకక్త్యా పతద్రసాః.

49

చైతన్యమును ద్రవత్వముయొక్క కారణముచేతనే, బ్రహ్మాండమును జడమైన పాత్రయందు గుట్టివియు ప్రాణశక్తిచే నరసములును, ఆత్మయొక్క వివర్తరూపములునగు ప్రాణికోట్ల శరీరములను నదులు చలించుచున్నవి.

జీవకాజీర్ణశఫరీ వ్యోమవారివిహారిణీ

మోహజాలేన వలితా న స్మరత్యాత్మని స్థితిమ్.

50

చిదాకాశమును జలమందు విహరించునట్టి జీవుఁడను చైతన్యమునొందిన మత్స్యము మోహజాలమున బంధింపఁబడినచైతన్య ఆత్మస్థితిని స్మరింపకున్నది.

ఘనీభూతా ఘనత్వేన చిద్భనా గగనాజ్ఞతే

నానాపదార్థరూపేణ స్ఫురతి స్వాత్మనాత్మని.

51

ఈ చైతన్యమే నిజస్వరూపమున అకాశప్రాంగణమున మేఘమునలె ఘనీభూతమై తద్వత్వ కారణమున స్వర్గ భూమ్యాద్యనేక మూర్తిపంతములగు పదార్థముల రూపముతోఁటి స్ఫురించుచున్నది.

సర్వ ఏవ సమా జీవా వాసనామనరేణచ

శుష్కవర్ణవద్రుష్టినా జడాః శ్వసనవేణవః.

52

వాసనలయొక్క న్యూనాధిక్యతలందుఁదప్ప తక్కిన అన్నియంశములందును జీవులందఱును సమానలే. ఆ వాసనలవలననే వారు శుష్క-పత్రమువలె నెరిగి స్వర్గ, నరకాదులందుఁ బడుచున్నారు. మఱియు ప్రాణవాయువునహేయముచే జడములగు పెదకుళ్లవలె శబ్దమొనర్చుచున్నారు.

ఆహృత్య పారుషబలాన్యవజిత్య తస్మి

ముత్థాయ తర్జితసమరితవాసనాఘమ్

సంసారపాశఘనపజ్జరమజ్జసైవ

భజ్త్వాభ్యుదేయమభితోజ్ఞ సమేన భావ్యమ్.

53

ఇత్యాదే శ్రీవాసిష్టమహారామాయణే వాల్మీకీయే దేవసూతోక్తే మోక్షోపాయేషు నిర్వాణప్రకరణే ఉత్తరార్థే సర్వోపశాంతిర్నామైకోనపఞ్చాశః సర్గః । 49 ।

ఓ రామచంద్రా! మొమ్మెదట పురుష ప్రయత్నముచే సాధన చతుష్టయ సంపత్తిని నడుపార్జించి, తదుపరి ధ్యానవిఘ్న భూతముగు తంద్రతను ప్రాణాయామాదుల యభ్యాసముచే జయించి సంప్రజ్ఞాతనమాధిచే బహిర్దృష్టినుండి లేచి, నిర్వికల్పసమాధియందుఁ బ్రవేశించుటద్వారా పూర్వసంచిత వాసనాసముచామును బారద్రోలి, సంసారపాశమును ఘనమైన బంజరము (బంధనము) ను శీఘ్రముగ విరుగఁగొట్టి, అంతటను బూర్ణానందైకరసమగు బ్రహ్మ రూపముతో నీవు ఉదయించ వలయునేగాని, అజ్ఞానివలె నెన్నటికిని నుండఁదగదు.

ఇది శ్రీవాసిష్టతాత్పర్య ప్రకాశికయందు నిర్వాణప్రకరణమున నుత్తరార్థమున సర్వోపశాంతియను నలుఁది తొమ్మిదవ సర్గము । 49 ।

పఞ్చాశః సర్గః

[వాసనాదార్థ్యతైలిల్య భేదచైచిత్రి కల్పితమ్

ఇహ బోధాయ జీవానాం సామవిధ్యం ప్రపఞ్చ్యతే॥

వాసనలయొక్క దృఢత్వ, శిథిలత్వములఁగూర్చిన భేదచైచిత్రియముచే గల్పితములగు జీవుల సమవిధ భేదము లిచట బోధకొఱకై వచింపఁబడుచున్నది.]

శ్రీవాసిష్ట ఉవాచః—

ఇమే యే జీవసంఘాతా దృశ్యస్తే దశ దిగ్గతాః

నరనాగునురాగేస్త్రీగ స్థర్వాద్యభిధావకాః.

1

తే స్వప్న జాగరాః కేచిత్కేచిత్సంకల్పజాగరాః

కేచిత్కేచిత్సంకల్పజాగ్రస్థాశ్చిరాజ్ఞాగ్రస్థితాః పరే.

2

ఘనజాగ్రస్థితాశ్చాన్యే జాగ్రత్స్వప్నాస్తథేతరే

క్షీణజాగరకాః కేచిజ్జీవాః సప్తవిధాః స్మృతాః.

3

శ్రీ వసిష్ఠాదుః— ఓ రామచంద్రా! ఈ దశదిక్కులందును మనుష, నాగ, దేవ, గంధర్వాది నామములుగల యే జీవసంఘాతములు కాన్పించుచున్నవో, అందుఁ గొన్ని స్వప్నజాగ్రద వస్థయందును కొన్ని సంకల్ప జాగ్రతునందును మఱికొన్ని కేవల జాగ్రతు సంకుసు ఇతకొన్ని చిరజాగ్రతు నందును, కొన్ని ఘన జాగ్రతునందును, కొన్ని జాగ్రత్స్వప్నముందును, కొన్ని క్షీణ జాగ్రతునందును, వర్తించుచున్నవి. ఇవిధమున జీవు లేడు లేఁగలుగు వచింపఁబడియున్నారు.

శ్రీరామ ఉవాచః—

ఏతేషాం భగవన్మేదో బోధాయ మమ కథ్యతామ్

జీవానాం సప్తరూపాణాం జలనామర్ణవేషివ.

4

శ్రీరామఁడు :— మహాత్మా! సముద్రములఁ దనేకవిధములగు జలములవలెనున్నట్టి యీ సప్తవిధములగు జీవులయొక్క భేదమునుగూర్చి నాకు బోధకొఱకై వచింపవేడెద.

శ్రీ వసిష్ఠ ఉవాచ:—

కస్మింశ్చిత్ప్రాకతే కల్పే కస్మింశ్చిజ్జగతి క్వచిత్
కేచిత్సుప్తాః స్థితా దేహైర్జీవా జీవితధర్మిణః.

5

యే స్వప్నమభివశ్యన్తి తేషాం స్వప్నమిదం జగత్
విద్ధి తే హి ఖిలూచ్యన్తే జీవకాః స్వప్నజాగరాః.

6

శ్రీవసిష్ఠః— ఓ రామచంద్రా! ఒకానొక పూర్వ కల్పమున నొకానొక జగత్తునం దొకానొకచోట దేహమునుధరించి జీవించుచున్నవారై యే కొందఱు జీవులు నిద్రించుచున్నప్పుడు గాంచుచున్నారో, వారియొక్క స్వప్నరూపమే యీ జగత్తు అయియున్నది. మఱియు, ఆ జీవులు స్వప్నజాగరులు (స్వప్నజాగ్రత్తు నందున్నవారు) అని చెప్పుచుండుదురు.*

క్వచిదేవ ప్రస్తుతానాం యః స్వప్నః స్వయముత్థితః
విషయః సోఽయమస్మాకం తేషాం స్వప్ననరావయమ్.

7

తేషాం చిరతయా స్వప్నః స జాగ్రత్స్వయమపగతః
స్వప్నజాగరకాన్తే తు జీవాన్తే తద్గతాః స్థితాః.

8

ఒకానొక జగత్తునందు నిద్రించుచున్న జీవులకు స్వయముగ నావిర్భవించిన స్వప్న ప్రపంచము సమానకర్త, వాసనాదుల వశమున మనకు విషయమగుచో నపుడు మనమందఱమును వారిస్వప్న మందలి మనుజులగుదుము. చిరకాలత్వమువలన వారియొక్క స్వప్నము జాగ్రద్రూపమును జొందినది. కావున నట్టి అవస్థయందున్న జీవులు స్వప్నజాగరులని వచింపఁబడిరి. †

సర్వజ్ఞత్వాత్పర్యగస్య సర్వం సర్వత్ర విద్యతే
యేన స్వప్నవతాం తేషాం వయం స్వప్ననరాః స్థితాః.

9

ఈర్ష్యరుఁడు సర్వజ్ఞఁడును, సర్వశక్తిమంతుఁడును, సర్వవ్యాపియు, సర్వసత్త్వాద్రుఁడునగుటచే సర్వత్ర సర్వమున్న సంభవించుచున్నది. ఇక్కారణమున, ఆ స్వప్నయుతులగు జనులకు మన మందఱము స్వప్న మనుజులమై యున్నాము.

శ్రీరామ ఉవాచ:—

యేషు కల్పేషు తే జాతాః క్షీయన్తే కల్పకల్పనాః
యది తాన్తత్కథం తేషాం ప్రబుద్ధానామవసీతిః.

10

శ్రీరామః— ఓ మునీంద్రా! పూర్వపు యే కల్పములందా స్వప్నమునుగాంచు జీవులు జనించిరో, వారి యా కల్పములందలి సమస్త పదార్థములును, దేహములును నేటికి క్షయించిపోయి నవిగదా. అట్లునచో, ఆ స్వప్నమునుండి మేల్కొంచిన యాజీవులకు మరల, గడచిన యాకల్పముందు స్థితియెట్లు సంభవించును?

* జీవతోపాఖ్యానమున తెలుపఁబడిన న్యాయము ననుసరించి యిటు వచింపఁబడినది.

† ఇవిషయము లోలోపాఖ్యానమున ప్రతిపాదించఁబడినది.

శ్రీవసిష్ఠ ఉవాచ:—

ఇహ స్వప్నభ్రమాన్తే తే ముచ్యన్తే వా వినిద్రతామ్
ప్రాప్య సంకల్పతో దేహాన్తథైవాన్యాన్ప్రయన్త్యలమ్

11

శ్రీవసిష్ఠః— ఓ రామచంద్రా! ఆ జీవులు మనప్రపంచ రూపమగు వారి స్వప్నమున దైవయోగముచే, తత్త్వజ్ఞానమును బొందినచో, తద్గుణ రూపమగు సంసారమునుండి విముక్తులే యగుదురు. అట్లు పొందక, నిద్రనుండి లేచినచో మరల తమ సంకల్పమపారము అన్యదేహములను (దృష్టి సృష్టివాదముననుసరించి) ఆశ్రయించి వ్యవహరింపు నుండురు. (ఏలయునన, వారి కల్పమింకను బూర్తి కానిదేయగును.) *

తథైవాన్యం ప్రపశ్యన్తి జగత్కల్పం చ కల్పితమ్
కల్పనాభాననభసో నహి సంకటతా భవేత్.

12

మరల యట్లే పూర్వమువలె, అన్యమగు కల్పితమైన జగత్తుకు, కల్పమును వారు గాంచుచుండురు. ఏలయునన, కల్పన యొక్క ప్రకాశమానమగు ఆకాశమున, అవకాశములేకయుండుట లేనేలేదు.

సంకల్పనాత్మకజగజ్జీర్ణోదుమ్భురకీటకాః
స్వప్నజాగరకాః ప్రోక్తాః శృణు సంకల్పజాగరాన్.

13

ఓ రామచంద్రా! స్వప్నజాగరులు, సంకల్పాత్మకమైనట్టి జగంబును శిథిలమైన ఉదుంబర (మేడి) ఫలమందలి కీటములనియే చెప్పుఁబడినది. ఇంక సంకల్పజాగరులను గూర్చి వినుము.

కస్మింశ్చిత్ప్రాకతే కల్పే కస్మింశ్చిజ్జగతి క్వచిత్
అనిద్రాలప ఏవాన్తః సంకల్పైకపరాః స్థితాః.

14

ధ్యానాద్విలుతితా వాథ మనోరాజ్యవశానుగాః
సంకల్పదార్థ్యమాపన్నా గలితాగ్రానుభూతయః.

15

ఒకానొక పూర్వ కల్పమున నొకానొక జగత్తునం దొకానొకచోట (విందవులవలె) నిద్రను వీడినవారై, అంతరంగమున నదా సంకల్పమున నేతత్వములై యా సంకల్పజాగరులుండురు. లేక ధ్యానమునుండి చలించఁ బడినవారై, (జీవతోపాఖ్యానముందలి విశేషపువలె) మనోరాజ్యవశమున నున్నవారై, సంకల్పముయొక్క దృఢత్వముచే నమ పూర్వావస్థయొక్క యనుసంధానము లేనివారై యుండురు.

సంకల్ప ఏవ జాగ్రత్స్వం యేషాం చిరతయాంశతః
తత్రాస్తమితేషానాం తే హి సంకల్పజాగరాః.

16

ఏ జీవులయొక్క సంకల్పము చిరకాలము స్థిరముగ నుండుటచే ఘనీభూతమై జాగ్రద్రూప మగుచున్నదో. మఱియు, నెవరట్టి పాంకల్పిక పదార్థములందే లయించిన మనశ్చేదగలవారై పూర్వావస్థస్థితుల అనుసంధానము లేకయుండురో, అట్టివారు సంకల్ప జాగరు లనఁబడుదురు.

* (విందవోపాఖ్యాన న్యాయము ననుసరించి)

సంకల్పోపశమే భూయస్తస్యయం వా శ్రయన్తి తే
దేహే తేహం వయమిమే సంకల్పపురుషాః స్థితాః. 17

వారి యా సంకల్పము శమించినమీదట మరల దాని శేగాని, లేక మఱియొక సంకల్పమును గాని యాశ్రయింతురు. వారి సంకల్పముయదేహమున ఈమనమందఱమును సంకల్పపురుషులమై యున్నాము.

సంకల్పజాగరాః ప్రోక్తా ఏతే సంకల్పశాయినః
జీవా జీవితగా లోకాః శృణు కేవలజాగరాన్. 18

ఓ రామచంద్రా! వారి సంకల్పమందుండుటఁ బట్టి యీ జీవులున్ను, వారి సంకల్పజీవి తమనఁ బ్రవేశించుటఁబట్టి యీ మనలోకములున్ను వారి దృష్టియందు సంకల్పజాగరరూపములే యగును. ఇంక కేవలజాగరలను గూర్చి వినుము.

ప్రాథమ్యేనావతీర్తాస్తే బ్రహ్మణో బృంహితాత్మనః
ప్రోక్తాః కేవలజాగర్యాః ప్రాగుత్పత్త్యవికాసినః. 19

(దామ, వ్యాళ, కటులవలె) పూర్వమున ఉత్పత్తి, వికాసములు (అను స్వప్నము) లేని వారును, వర్తన కీలమగు బ్రహ్మమునుండి ప్రథమముననే శరీరమును ధరించువారును, కేవలజాగరలనుఁ బడుదురు.

భూయో జన్మానరగతాస్త ఏవ చిరజాగరాః
కథ్యన్తే ప్రాథిమాయాతాః కార్యకారణచారిణః. 20

వారే మరల ఉత్తరోత్తర జన్మ పరంపరలను బొందినవారై, కార్యములగు జాగ్రత్స్వప్నములందును, కారణమగు సుషుప్తియందును సంచరించుచుఁ బ్రాథత్యముఁ జెందుటచే చిరజాగరలని పచింపఁబడుచున్నాగు.

త ఏవ దుష్కృతావేశజ్జడస్థావరతాం గతాః
ఘనజాగ్రతయా ప్రోక్తా జాగ్రత్సు ఘనతాం గతాః. 21

మఱియు నట్టివారే దుష్కర్మవశముచే జడ, స్థావరతుల్యమగు అజ్ఞానదశనొంది ఘనీభూత మగు జాగ్రత్స్థితిని బడయుటచే ఘనజాగరు లనఁబడుచున్నారు. (—ఈవైవచించిన యైదువిధములగు వారును బడజీవులు)

యే తు శాస్త్రార్థసత్సజ్జబోధితా బోధమాగతాః
పశ్యన్తి స్వప్నవజ్జాగ్రజ్జాగ్రత్స్వప్నా భవన్తి తే. 22

శాస్త్రార్థాన, సత్సంగత్యములచే బోధితులగుటచే జ్ఞానప్రాప్తి నొందినవారై, జాగ్రత్తును స్వప్నమువలె గాంచునట్టి (చతుర్థ, పంచమషడ్భూమికలందుండు) మహాత్ములు జాగ్రత్స్వప్నములని పిలువఁబడుచున్నారు.

యే తు సంప్రాప్తసంబోధా నిశ్రాంతాః పరమే పదే
క్షీణజాగ్రత్ప్రభృతయన్తే తుర్యాం భూమికాం గతాః. 23

ఇంక, పరిపూర్ణజ్ఞానము నొందుటచే పరమపదమున (బ్రహ్మమున) విశ్రమించు వారును తురీయముగు సప్తమభూమికయందారూఢులునగు మహానీయులు క్షీణజాగరు లనఁబడుదురు. (శరీరు వును ముక్తజీవులు.)

ఇతి సప్తవిధో భేదో జీవానాం కథితస్తవ
సముద్రాణామివ మయా బుద్ధ్వా శ్రేయఃపరో భవ. 24

ఓ రామచంద్రా! ఇవిధమున, వివిధసముద్ర జలములవంటి యీ జీవుల సప్తవిధ భేదములను నేనుఁ నీవచెలియఁజేసితిని. నీని నెఱిగి ఉత్తరోత్తర శ్రేష్ఠభూమికలందుఁ దత్పరుఁడవు కమ్ము.

భ్రాన్తిం పరిత్యజ జగద్గణానాత్మికాం త్వం
బోధై కరూపఘనతామలమాగతోఽసి
శూన్యత్వవర్జితమశూన్యతయా చ ముక్తం
తేన ద్వయైక్యకవిముక్తవపు స్వమాద్యమ్. 25

ఇత్యాదీ శ్రీవాసిష్ఠ మహారామాయణే వాల్మీకీయే దేవదూతోక్తే మోక్షోపాయేషు
నిర్వాణప్రకరణే ఉత్తరార్ధే జీవసప్తకప్రకారవర్ణనం
నామ పంచాశః సర్గః 50 ||

ఓ రామచంద్రా! నీవింక జగత్తునుగూర్చిన ద్వైత బుద్ధియును భ్రాంతిని విడువవును. ఏలయు నిన, నీవిపుడు పూర్ణముగ బోధైకరూప ఘనత్వమును బొందియున్నావు. ఇక్కారణమున ద్వితీయాదుల అభావముచే, తద్వ్యావృత్తమగు ఏకత్వము యొక్కయు అసంభవమగుటచే ద్వైత, ఏకత్వ, శూన్యత్వ, అశూన్యత్వాది సగ్వధర్మ వర్జితుఁడవై, కల్పనలన్నింటికంటెను అదియైన అధిమైన సన్యాతుఁడవై నీవు శేషించియున్నావు.

ఇది శ్రీవాసిష్ఠతాత్పర్య ప్రకాశికయందు నిర్వాణప్రకరణమున నుత్తరార్ధమున
జీవసప్తక ప్రకారవర్ణనమను యేబడవ సర్గము 50||

ఏకపంచాశః సర్గః

[బ్రహ్మదృష్టావసుశ్చిన్నమాత్మదృష్టా మృషోద్భవమ్
బోధాదమూర్తం చ జగద్యథా తదిహ వర్ణ్యతే.

బ్రహ్మదృష్టిచే ఉత్పత్తిఁకొనెనుగను, ఆత్మదృష్టిచే మిథ్యగా నుత్పన్నమైనదిగను, జ్ఞానముచే నిరాకారముగను, ఈ జగత్తెల్లు భాసించుచున్నది యావిషయమిచట వర్ణింపఁబడు చున్నది.]

శ్రీరామ ఉవాచ: —

కథం కేవలజాగ్రత్త్వమకారణమనరకమ్
పరాద్వీకసతి బ్రహ్మస్థగనాదివ పాదపః.

శ్రీరాముడు:— మహాత్మా! ఆకాశమునుండి వృక్షమువలె, మొమ్మెట్లటినే పరబ్రహ్మము నుండి ఆకారణముగను, నిరర్థకముగను, కేవలజాగ్రత్ - శరీరధారులగు జీవులు యెట్లుత్పన్నులగుదురు?

శ్రీవసిష్ఠ ఉవాచ:—

అకారణం మహాబుద్ధే న కార్యముపలభ్యతే
తజ్జాగ్రతః కేవలస్య న కశ్చిదిహ సంభవః.

2

శ్రీవసిష్ఠుడు:— మహిబుద్ధిగను రామచంద్రా! నీవు సత్యముగనే వచించితివి. కారణము లేక కార్యమెపుడును సుత్పన్నము గానేరదు. కావున, ఆ కేవల జాగ్రత్తులు వాస్తవముగ సుత్పన్నులు గాకయెయ్యన్నారు.

తస్మాతో సంభవాదన్యే జీవభేదాః సజీవకాః
సర్వే న సంభవన్త్యేవ కారణాభావవిక్షతాః.

3

అట్లు వారు సంభవించుమి, తక్కిన జీవ భేదములున్ను, ఆ వివిధ జీవులున్ను కారణము యొక్క అభావమువలన సంభవించకయే యున్నారు.

నేహ ప్రజాయతే కించిన్నేహ కించన నశ్యతి
ఉపదేశ్యోవదేశార్థం శబ్దార్థకలనోదయః.

4

ఓరామచంద్రా! యథార్థముగ ఈబ్రహ్మమం దేదియు సుత్పన్నమగుటలేదు, నశించుటలేదు. కేవలము శిష్యునకుపదేశించుట కొఱవహిత్రమే యీశబ్దార్థముల కల్పన శ్రుత్యాదులందుఁ గావించబడినది.

శ్రీరామ ఉవాచ:—

కః కరోతి శరీరాణి మనోబుద్ధ్యాది చేతనైః
కోమోహయతి భూతాని స్నేహారాగాదిబంధనైః.

5

శ్రీరాముడు: ఓమనీంద్రా! మనోబుద్ధ్యాది చేతనములద్వారా భోగసాధనములగు ఈ శరీరముల నెవఁడు నిర్మింపుచున్నాఁడు? మఱియు స్నేహారాగాది బంధనములచే ప్రాణులను మోహ పెట్టునది యెవరు?

శ్రీవసిష్ఠఉవాచ:—

న కశ్చిదేవ కురుతే శరీరాణి కదాచన
న మోహయతి భూతాని కశ్చిదేవ కదాచన.

6

శ్రీవసిష్ఠుడు:— ఓ రామచంద్రా! ఈ శరీరముల నెవఁడును నెపుడును నిర్మించుటలేదు. ఈ ప్రాణుల నెవఁడును నెపుడును మోహపెట్టుటలేదు.

అనాద్యనావభాసాత్మా బోధ ఆత్మని సంసితః
నానాపదార్థరూపేణ కమూర్యాదితయా యథా.

7

జలము లేనందుఁ దరంగాదులరూపమున నుండునట్లు, అనాదియై, అనంతమై, బోధరూప మైనట్టి పరమాత్మయే, ఈ యనేక పదార్థరూపములతోటి తనస్వరూపమున నుండియున్నాఁడు.

బాహ్యం న విద్యతే కించిద్బోధః స్ఫురతి బాహ్యవత్
ఉదేతి బోధవృద్ధయాద్బిజాదివ వరద్రుమః.

8

వాస్తవముగ బాహ్యపదార్థ మెదియునులేదు. బీజమునుండి యుత్పన్నమవుతువలె, ఆభ్యంతర బోధరూపవృద్ధయమునుండి బోధయే (చైతన్యమే) బాహ్యపదార్థమువలె స్ఫురించుచున్నది.

బోధస్యా నరిదం విశ్వం సితమేవ రఘూద్వయా
స్తమ్భస్యా నర్యథా శాలభజ్జికా ప్రకటికృతా.

9

రఘుకులార్థముఁడగు రామచంద్రా! స్తంభమునందుఁ గ్రహమువలె, బోధయందీ ప్రపంచము సితినొందియున్నది.

సబాహ్యభ్య నరాత్మైకమనన్తం దేశ కాలతః
బోధామోదప్రసరణం జగదేవ ప్రబుధ్యతామ్.

10

ఓ రామచంద్రా! దేశకాలముచే అనంతముగ ఏకమైనట్టియే బోధగలబో, అట్టి బోధమును సుగంధముయొక్క విస్తారమే యీ బాహ్యభ్యంతర జగత్తని యెఱుఁగుము.

అయమేవ పరో లోకో భావ్యతాం వాసనాక్షయః
శామ్యతాం పరలోకస్థం కాః కిలాయాన్తి వాసనాః.

11

వాసనా సిద్ధిములగు అస్య బ్రహ్మనిలోకము లీ పరమాత్మయందే గలవు. కావున వాసనాక్షయమునుగూర్చి భావించవలయును. (అట్టి వాసనాక్షయముచే ఆ లోకములన్నియు ఆత్మరూపముచే నిచటనే యున్నవగును.) అందుచే కాంతులగు జ్ఞానల వృద్ధయమున, పరలోకరూపముతోటి యిచటనే యున్నట్టి ఆత్మయందు, తత్పరలోకముఁగూర్చిన దూరత్వాది వాసఁ లెన్నటికిని జూరబడనేరవు.

దేశ కాలాక్రియాలోకరూపచిత్రాత్మసత్త్వదమ్
దేశ కాలాదిశబ్దార్థరహితం న చ శూన్యకమ్.

12

ఆ సద్రూపమైన ఆత్మకుపము దేశ, కాల, క్రియా, ప్రకాశ, రూప, చిత్రాదినహితమై యున్నను, వాస్తవముగ దేశకాలాదుల శబ్దార్థములు లేనివే యగును. కాని శూన్యము మాత్రము కాదు.

పదే పదవిదామేవ తస్మిన్భోగతిర్భవేత్
ద్రష్టవ్యాణం శాంతదృశ్యానామేవాన్యేషాం న రాఘవ.

13

ఓ రాఘవా! ఎవరి దృష్టియందు దృశ్యము శమించియున్నచో, అట్టి తత్త్వ వేత్తలగు ద్రష్టలతో యీ ఆత్మపదమున బోధ సితి సంభవించునుగాని యన్యులకుఁగాదు.

యే వై తరలగమీగరమహంతార్త మాశ్రితాః
పశ్యన్తి తే తమాలోకం న కదాచన కేచన.

14

చంచలమై, గంభీరమైనట్టి అహంకారమును గోతముఁడెవరు పడుదురో, అట్టివారెవరునెపుడును, ఆ యాత్మ ప్రకాశమును గాంచజాలరు.

చతుర్దశవిధానస్తభూతజాతసుఖముంఘమా
జగద్వైరియం జ్ఞస్య శరీరావయవోపమా. 15

పదునాల్గు విధములగు అనంతమైన ప్రాణి సమాహమచే ఘుంఘము శబ్దసహితమైయున్న జగత్తు జ్ఞానికి, దన శరీరముయొక్క అవయవములలే నే తోచును.

కారణభావతః స్వప్తిరోదితా న చ శామ్యతి

యాదృశం కారణం వా స్యాత్తాదృగ్భవతి కార్యకమ్. 16

కారణముయొక్క ఆభావముచే జ్ఞానల దృష్టియందీస్వప్తి ముదయించుటలేదు. అస్తమించుట లేదు. లేక, కారణమెట్లు నో, చిత్, నిరాకారరూపమై యున్నదో, అట్లే కార్యమగు జగత్తున్న సైయున్నది.

యది స్యాత్కారణే కార్యం స్థితం కారణతాస్య కా

కార్యమేవోపలభ్యాత్తదనద్వయమవేదనాత్. 17

కారణముననే కార్యము (తాత్కారణ) రూపముతోటి ఉన్నచో నిక దాని 'కారణత్వ' మేమి గలదు? ఏలయనిన, వుండలమును కార్యమందు సువర్ణమాత్రముయొక్క ప్రాప్తి చేతను, సువర్ణముతప్పు వుండలమును వేటొకపస్త్రపు లేనందుచేతను, తాత్కార్యము అసత్తైయున్నది. కార్యమెపు డసత్తైయునో, అపుడు 'కారణత్వ' మును వ్యవహారమున్న లేనిదే నగును.

సామ్యస్యాస్తర్యథా మౌఢేరూర్ధ్వవర్తదయః స్థితాః

బ్రహ్మణ్యనంభవక్షోభే జగచ్చిత్తాదయస్తథా. 18

కాంతముగు సమద్రమునఁ తరంగ, ఆంధ్రములున్న విధమున క్షోభరహితమగు బ్రహ్మమున జగత్, చిత్తాదులు గలవు.

సర్వాత్మైవామలం బ్రహ్మ పిణ్డ ఏక ఇవ స్థితమ్

నానాభాణ్డాత్మ హేమైవ యథా స్థితరూపకమ్. 19

పలువిధ పాత్రల రూపమున ఏకమగు మృత్పిండమున్నట్లును, పలువిధ అభరణముల రూపమున ఏకమగు సువర్ణపిండ మున్నట్లును, వివిధ జగద్రూపమున సర్వాత్మయై, ఏకమై, నిర్మలమైనట్టి బ్రహ్మపిండము మాత్రమేగలదు.

స్వప్నకాలే స్వప్న ఇవ జాగ్రద్వ్యగ్రాపరిగ్రహాత్

జాగ్రత్కాలే జాగ్రదేవ స్వప్నఃసత్త్వావబోధతః. 20

మృత్పిండ స్థితియందు ఘటము మృత్పిండమే యనియు, ఘట స్థితియందు, మృత్పిండము ఘటమేయనియు నెఱుంగువారికి ఉభయస్థితులందును నొకేపస్త్రపుయొక్క దర్శనముగు విధమునజ్ఞానల కుమ్మరి నాననాయుక్తమగు సునస్సుయొక్క అపరిగ్రహముచేతను, సత్యమునుగూర్చిన జ్ఞానము చేతను ఈ ప్రపంచముయొక్కయు స్వప్నకాలమున జాగ్రత్స్వప్న మేయనియు, జాగ్రత్కాలమున స్వప్నము జాగ్రత్తేయనియు నెఱుంగుటచే ఉభయస్థితులందును నొకేపస్త్రపు భాసించుచున్నది.

చిత్తమాత్రతయా ఋద్ధం మృగత్వస్థామ్బువత్థితమ్
జాగ్రత్స్వప్న త్వమాయాతి విచారవికల్పితమ్. 21

మృగత్వస్థాజలమును బోలియున్నట్టి యీ జాగ్రత్తు తత్త్వవిచారముచే మర్దింపఁ బడినదై, చిత్తమాత్రముగ నెఱుంగఁబడినదికాఁగా స్వప్న సమానమగుచున్నది.

సవ్యజ్ఞానేన భూతాని జ్ఞస్య దేహతయా సహ

పీఠబద్ధం విముఞ్చన్తి గతకాల ఇవామ్బుదాః. 22

పరీక్షాకాలము గడచిపోవ, మేఘములు తమ కారణముగు హిమరూపమును గూడ దృశించు నట్లు, అత్మయొక్క సవ్యజ్ఞాన ముదయించ జ్ఞానికి దేహసహితముగ సమస్త భూతములు తమ కారణముగు చిత్తరూపమునుగూడ తృణించుచున్నవి.

యథా గలితుమారబ్ధో ఘనో గగనతామియాత్

తథా సత్త్వావబోధేన శామ్యేత్సామ్యగ్రహం జగత్. 23

లఘుంబ మొదలిడిన మేఘము ఆకాశ రూపమును బొందునట్లు, సత్యము యొక్క పరిజ్ఞాన ముచే అహంకారసహితముగ జగత్తున్న శమించుచున్నది.

శరద్రభవదాలూనా మృగత్వస్థామ్బువత్తథా

పునః సంస్పృశ్యమా నైవ బోధాద్గతి దృశ్యతా. 24

అత్మజ్ఞానముచే ఈదృశ్యత్వము మరల స్పృశ్యులచే ననుభవింపఁ బడునపుడు శరత్కాల మేఘమునలేను, మృగత్వస్థాజలమునలేను శమించిపోవుచున్నది.

యథా దీప్తానలే లీనం సువర్ణం ఘృతమిన్ధునమ్

ఏకతాం యాతి విజ్ఞానే తథా భువన చిత్తదృక్. 25

ప్రజ్వలించు అగ్నియందు లీనమైనట్టి సువర్ణము, ఘృతము, ఇంధనములు మున్నగునవి యేక రూపమగునట్లు, అత్మజ్ఞానముచే జగచ్చిత్తాదులున్న ఏకత్వ మొందును.

బోధేన తనూతామేతి పిణ్డబద్ధో జగత్తయే

పికాచబుద్ధిః సదనే బోధితస్య యథా శిశోః. 26

జ్ఞానయుక్తుడగు బాలకుని గృహమున పికాచబుద్ధి నశించునట్లు, జ్ఞానముచే మల్లోకము లందును మూర్తత్వము (సాకారత్వము) క్రమముగ నశించును.

బోధస్యానస్తరూపస్య స్వయమేవాత్మనాత్మని

జగచ్చిత్తాదితా భాతా పిణ్డబద్ధః కిలాత్ర కః. 27

అనంతరూపమైన బోధ (చైతన్యము) యొక్క నిజస్వరూపమున స్వయముగనే (అకారణముగనే) ఈ జగచ్చిత్తాదులు భాసించుచున్నవి. అట్టిచో నిక ఈ బోధయందు మూర్తత్వ మేదట.

బోధాబోధనమేవేదం జగచ్చిత్తమివోదితమ్

తదేవాస్తం గతం బోధాత్పిష్టబద్ధస్య కాస్తితా.

28

అత్మమ గూఢ్మన ఆజ్ఞానమే జగచ్చిత్తదుల రూపమున నుదయించినది, అత్మ జ్ఞానముచే నెపుడా యజ్ఞానము నశించునో, అపుడేక మూర్తత్వముయొక్క. అస్తిత్వమెచట?

జహాతి పిష్టకాతిన్యం జాగ్రత్స్వప్నావబోధతః

పరాం పేలవతామేతి హేమ ద్రుతమివాగ్నినాం.

29

అగ్నిచే నువర్ణము కఱగి అతి సూక్ష్మత్వ మొందునట్లు, అత్మజ్ఞానమున నెపుడీ జాగ్రత్త స్వప్న తుల్యమని యెఱుంగఁ బడుచున్నదో, అపుడీ ప్రపంచము తన మూర్తత్వమును వీడుచున్నది.

యథాస్థితం బోధ ఏవ ఘనతామివ గచ్ఛతి

వినైవ దేశకాలాభ్యాం తౌ వినిర్మాయ హేమవత్.

30

ద్రవీభూతమగు సువర్ణము క్రమముగ ఘనరూపమును బొందునట్లు, స్వస్వరూపమున నున్నట్టి బోధరూపమగు అత్మ దేశకాలములు లేకనే జాగ్రత్స్వప్నములను రచించి ఘనత్వమును జొందినదివలె నగుచున్నది.

జాగ్రత్వేవ విచారేణ స్వప్నాభే పేలవే స్థితే

క్షీయమాణే శరత్కాల ఇవై తి తనూతాం రసః.

31

ఈ ప్రకారము అత్మ విచారముచే జాగ్రత్త స్వప్నమువలె, తుచ్ఛత్వముఁ జెందియుండ, శరత్కాలము గడచినపిమ్మట మేఘాదులందలి జలమువలె భోగములందలి యనురాగమున్న మనుజు నకు నన్నగిలుచున్నది.

పరాం పేలవతాం యాతా దృశ్యలక్ష్మ్యః స్థితా అపి

స్వప్నా ఇవ పరిజ్ఞాతా న స్వదస్తే వివేకినః.

32

దృశ్యము విద్యమానమై యున్నపుటికిని, వివేకుల కయ్యది మిగుల తుచ్ఛముగఁ గన్పట్టును. మఱియు, తెలిసికొనబడిన స్వప్నమువలె ఆ దృశ్య పదార్థము లెవ్వియు వారికి రుచించకుండును.

క్వ కిల స్వాత్మవిక్రాంతిః కైవల్యద్విషయవేదనమ్

సుముప్తజాగ్రతోరైక్యం భ్రాంతాభ్రాంతాత్మనో భవేత్.

33

అత్మ సుఖమందలి విక్రాంతి యెచట! విషయ స్వాదన మెచట! తత్త్వజ్ఞానికిఁ గూడ విషయములందుఁ బ్రీతి గలుగునో నిక, జాగ్రత్సుఖపుల యొక్కయు, జ్ఞాని, అజ్ఞానులయొక్కయు, ఏకత్వమే సంభవించును! (అట్లెన్నటికిని గలుగదనుట.)

చిత్త మాత్రే భ్రాంతిమాత్రే స్వప్న మాత్రాత్మని స్థితే

జగతిహ పదార్థభ్యః సత్యబుద్ధిర్నివర్తతే.

34

జగత్తు చిత్త మాత్రమని నిర్దిష్ఠం, మఱియు, స్వప్నమువలె భ్రాంతి మాత్రమై యున్నదని యెఱుంగఁబడ నిక నిచట పదార్థములనుండి సత్యత్వబుద్ధి తొలగుచున్నది.

కస్య స్వదస్తేనత్యాని కథమేవ మహామతే

మృగత్పిష్టజలానీవ దృశ్యాన్యపి పురఃస్థితైః.

35

మహామతివగు నో రానుచంద్రా! మృగత్పిష్ట జలమువలె నెదుట నున్నపుటికిని, అసత్యము లగు దృశ్యపదార్థములే వివేకికెట్లు రుచించును?

సత్యబుద్ధౌ విలీనాయాం జగత్పశ్యతి శాస్త్రధీః

జాలద్వీపాంశజాలా భమపిష్టాత్మామృతాత్మకమ్.

36

దృశ్యపదార్థమందలి సత్యత్వబుద్ధి నశించినవాఁడును, శాంతచిత్తుఁడు నగు వివేకి యా జగత్తును కిటికిగుండా ప్రవేశించిన దీప కిరణములవలె ప్రకాశ రూపమైనను, నిరాకారముగను, అకాశ రూపముగను వీక్షించుచున్నాఁడు.

జాగ్రతో వస్తుతః శూన్యాత్పరిజ్ఞాతాన్నివర్తతే

చిత్తభ్రమాత్మనో భ్రాన్తిరూపాస్వాదన భావనా.

37

స్వప్న పదార్థములు శూన్యమని యెఱుంగుటచే మేల్కొనినవాని కా వస్తువులనుండి యాస్వాద భావన తొలగునట్లు, చిత్తభ్రమ మాత్రముచే సిద్ధించు ఈ జగత్పదార్థములనుండియు భ్రమ రూపముగ ఆస్వాద భావన జ్ఞానికి తొలగుచున్నది.

యదవ స్థితి విజ్ఞాతం తత్తోపాదేయతా కుతః

కేన స్వప్నం పరిజ్ఞాయ స్వప్న హేమాభిగమ్యతే.

38

ఏ వస్తువు విద్యమని తెలియఁబడుచున్నదో, దానియందిక గ్రాహ్యబుద్ధి యెట్లు గలుగును? స్వప్నమని యెఱిగిన పిదప యిక ఆ స్వప్నమందలి సువర్ణము నెఱుఁడు గైకొనఁ బోవును?

స్వప్నాదివ పరిజ్ఞాతాద్రసో దృశ్యాన్నివర్తతే

ద్రష్టుదృశ్యదశాదోషగ్రన్థిచ్ఛేదః ప్రవర్తతే.

39

తెలిసికొనఁబడిన స్వప్నమునుండివలె దృశ్యపదార్థములనుండి జ్ఞానికి రాగబుద్ధి నివర్తించుచున్నది. మఱియు ద్రష్టుదృశ్య స్థితియొక్క దోషములను గ్రంథులయొక్క ఛేదనము ప్రవర్తించుచున్నది.

నీరసః శాస్త్రమననో నిర్వాణాహంకృతిః కృతీ

వీతరాగో నిరాచూనః శాస్త్రసిద్ధిర్బుద్ధధీః.

40

జ్ఞాని బంధాదులందు రాగరహితుఁడై, దృశ్యపదార్థమననసర్జితుఁడై ఆహంకార శూన్యుడై విషయములందను రాగములేనివాడై, సాంసారిక ప్రయత్న రహితుఁడై, శాంతుడై వెలయును.

రసే నీరసతాం యాతే వాసనా ప్రవిలీయతే

శిఖాయాం ప్రవిలీనాయాం ప్రదీపస్యాంశవో యథా.

41

దీపశిఖనశంప, తద్దీపకిరణములున్న నశించునట్లు, భోగములు నీరసములుకాఁగా వాసనయు నివర్తించుచున్నది.

బోధాద్విపాంశుజాలాభమనునం వ్యోమ దృశ్యతే

భ్రాన్తిరూపం జగత్కృత్స్నం గన్ధర్వనగరం యథా. 42

గంధర్వ నగరమువలె భ్రాంతి రూపమైనట్టి యీ జగత్తంతయు తత్వబోధచే, దీపకిరణ సమానమువలె ప్రకాశమానమై, మాత్మమైనట్టి సచ్చిదాకాశమువలెఁ దోచును. (అధిష్ఠానదృష్టియందు)

నైవాత్మానం న చాకాశం న శూన్యం న చ వేదనమ్

అత్యంతపరిణామేన పశ్యన్పశ్యతి తత్పరమ్. 43

సప్తమ భూమికాస్థితి రూపముగ అత్యంత పరిణామముచే జ్ఞాని ఆత్మపదమునే గాంచుచు, తన్నుగాని, ఆకాశమునుగాని, శూన్యమునుగాని, పదార్థానుభవమునుగాని గాంచకుండును.

యత్ర నాత్మా న శూన్యం చ న జగత్కలనాపి చ

న చిత్తదృశ్యోదయధీః సర్వం చాస్తి యథాస్థితమ్. 44

ఆ పరమాత్మపదమున చిత్తుఁడుగాని, శూన్యముగాని, జగత్కల్పనగాని, చిత్తముగాని దృశ్యోదయమునుగూర్చిన బుద్ధిగాని లేవు. అంతయు యథాస్థితినుగ బ్రహ్మరూపమేయైయున్నది.

భూమ్యాదితా జ్ఞ సంబుద్ధా జ్ఞానాదస్తముసాగతా

జ్ఞస్య శూన్యైవ సంపన్నా సంస్థితాపి న విద్యతే. 45

అజ్ఞానులచే సాకారముగ నెఱుంగబడునట్టి భూమ్యాదులు జ్ఞానికి తత్త్వజ్ఞానముచేలయించి ఊహితున్నవి. విద్యమానములై యున్నను నయ్యవి యా జ్ఞానికి శూన్య రూపములై యగుచు లేనివే యై యున్నవి.

భవత్యేకసమాధానసామ్యాత్మా వ్యోమనిర్మలః

తిష్ఠత్యపగతాసజ్ఞః స్థిత ఏవాప్యసత్తమః. 46

జ్ఞాని ఆకాశమువలె నిర్మలుఁడై, సామ్యరూపుఁడై, శేటలము సమాధిరత్నరుఁడై, సంగ రహితుఁడై, ఉన్నను లేనివానివలె యొప్పుచు వెలయుచుండును.

అస్తంగతమనా మానీ నిరోధపదవీం గతః

తీర్ణః సంసారజలధేః కర్మణామస్తమాగతః. 47

అస్తమించిన మనస్సు గలవాఁడై, మానియై, ఇంద్రియ, మనంబుల నిరోధదశను బొందిన వాఁడై, సంసారసముద్రమును దాటినవాఁడై, సమస్తకర్మలయొక్క యంతమును బడసినవాఁడైజ్ఞాని చెన్నొందుచుండును.

తనుభవనగగనగిరిగణ కరణవరం పరమమజ్ఞానమ్

విగలతి గలితే తస్మిన్ సకలమిదం విద్యమానమపి. 48

చతుర్విధ శరీరములయొక్కయు, వాని యాధారముగు పదునాల్గు భవనముల యొక్కయు వానికిన్ని సాధారముగు ఆకాశముయొక్కయు విహారస్థానములగు పర్యంత సమానముల యొక్కయు

తత్సాగ్రవములగు కరణముల యొక్కయు నుపాదాన కారణము మూలాజ్ఞానమే యైయున్నది. అయ్య జ్ఞానము నెఱిప, ఇతర ఆశరీర, భవనాదులన్నియును విద్యమానములై యున్న పృటికిని (జ్ఞానికి) లేనివే యగుచున్నవి.

సంశాన్తా నః కరణో గలితవికల్పః స్వరూపసారమయః

పరమశేమామృతతృప్తివృత్తి విద్యాన్నిరావరణః. 49

ఇత్యాత్మే శ్రీ వాసిష్ఠ మహారామాయణే వాల్మీకీయే దేవదూతోక్తేమాంక్షో పాయేషు నిర్వాణప్రకరణే ఉత్తరాధ్యై విశ్రాంతియోగోపదేశో

నామైకపఞ్చాశః సర్గః 51 ||

ఈ ప్రకారముగ జ్ఞాని, శాంతమైన యంతఃకరణముగలవాఁడై, వికల్పరహితుఁడై, స్వరూప సారమయఁడై, పరమామృత రూపముగ ఆత్మానందముచే నదా పరితృప్తుఁడై, నిరావరణ భూమానంద స్వరూపుఁడై వర్తించుచుండును.

ఇది శ్రీవాసిష్ఠ తాత్పర్య ప్రకాశికయందు నిర్వాణప్రకరణమున సుత్రార్థమున విశ్రాంతియోగోపదేశమను యేబదియొకటవ సర్గము || 51 ||

ద్విపఞ్చాశః సర్గః

[ఇహ తార్కికతర్కోత్కల్పనావ్రజ్ఞానైః

అనిర్వాచ్యజగదృపః కూటస్థస్య సమర్థతే.

తార్కికుల తర్కములను శింఠించుచు, కూటస్థ పరమాత్మయొక్క అనిర్వచనీయ జగదృపమును సమర్థించుట యిట్లనాకుగానగును.]

శ్రీరామ ఉవాచ: --

బోధో జగదివాభాతి మునే యేన క్రమేణ హ

తం క్రమేణ క్రమం బ్రూహి భూయో భేదనివృత్తయే. 1

శ్రీరాముఁడు! ఓమునీంద్రా! బోధరూపముగు చిదాత్మ యేక్రమముచే జగత్తువలె భాసించుచున్నదో యా క్రమమును భేదనివారణకోఱకై పదల తెలియఁజేయపార్థన.

శ్రీవసిష్ఠ ఉవాచ: --

వృక్షస్యేవ విమూఢస్య యద్వృక్షే తత్స్వచేతసి

యన్నద్వృక్షే న తచ్చిత్తే భవత్యల్పతరస్మిన్తే. 2

శ్రీవసిష్ఠుఁడు! ఓ రామచంద్రా! వృక్షముయొక్క మూల, సక్ర, పుష్పఫలాది వివిధా కారములవలె అజ్ఞానికి వివిధాకారములను గల్గించుచున్న వాని దృష్టియందట్లున్నది గనుక నే

నాని చిత్తమందును నట్లు ప్రసిద్ధమైయున్నది. దృష్టియందు లేనిది చిత్తమందును నుండనేరదు. కావుననే అల్పమైనప్పటికిని గాంచినదే స్మరింపఁబడుచున్నదిగాని గాంచనిదికాదు.

భవ్యః పశ్యతి శాస్త్రార్థమేవ పూర్వాపరాన్వితమ్
న దృష్టివిషయం వస్తు యత్పశ్యతి కరోతి తత్. 3

వివేకియగువాఁడు పూర్వార్థకాస్త్రార్థము ననుసరించియే చూచును, చేయును. కాస్త్రము లచే నిషిద్ధముగు విషయము నేత్రమునకు సమీపముననే యున్నప్పటికిని, దానిని భోగ్యరూపముగ గాంచఁడు. మఱియు దానికొఱకై యేమియుఁ జేయఁడు.

భావానుష్ఠాననిష్ఠః సన్యాస్త్రైకమనా మునిః

భూతోవదేశం త్వమిమం శృణు శ్రవణభూషణమ్. 4

ఓ రామచంద్రా! కాఁబట్టి నీవున్న నీ చిత్తగుర్ధి కనుకూలముగు అనుష్ఠానమునఁ దత్పరుఁడవై శాస్త్రార్థసమృత్తమైన చిత్తముగలవాఁడవై, మనఃకలుఁడవై 'శ్రవణభూషణముగు ఈయుపదేశమును వినుము—

ఇయం దృశ్య భరత్రాన్విర్నన్యవిద్యేతి చోద్యతే
వస్తుతో విద్యతే నైష తావదన్యాయం యథా పయః. 5

ఈ దృశ్యసమాచూచును గూర్చిన భ్రాంతియే 'అవిద్య'యనఁబడును. వాస్తవముగ ఈ అవిద్య మృగత్వస్థానదీపలమునలె లేనిదేయగును.

ఉపదేశ్యోపదేశార్థమేనాం మదుపరోధతః
సత్యమివ ఊణం తావదాశ్రిత్య శ్రూయతామిదమ్. 6

కాని, ఉపదేశ్య ఉపదేశముల కొఱకై నాయను రోధముచే ఊణకాల మీఅవిద్యను సత్యముగ నమ్మి యీవాక్యముల వినుము—

కుత ఏషా కథం చేతి వికల్పాననుదాహరణ్
నేదమేషా న చాస్తీతి స్వయం జ్ఞాన్యసి బోధతః. 7

ఈ అవిద్యయెట్టిది, ఎటునుండి వచ్చినది—ఈ మున్నగు వికల్పములను జేయక, నేను జెప్పఁబోవు ఈ యుపదేశమును వినుము. తదుపరి, ఈ జగత్తుగాని, అవిద్యగాని లేవను నిర్విషయమును నీవు స్వయముగనే యెఱుంగఁగలవు.

యదిదం దృశ్యతే కించిజ్జగత్పావరజంగమమ్
సర్వం సర్వప్రకారాధ్యం కల్పానే తద్విసృజ్యతి. 8

సర్వప్రకారములచేఁ బూర్ణమైయుండు యీకాన్పించు స్థావరజంగమాత్మకముగు ప్రపంచ మంతయుఁ గల్పాంతముందు నశించుచున్నది.

అస్య భాగవిభాగాత్మా నాశోఽవశ్యమవారితః
బిన్దునా బిన్దునా బోధే ఉద్భృతస్యాస్తి హి ఊయః. 9

విమర్శచే ఈ జగత్తుయొక్క భూలోకాద్యవయవముల విభాగము (విశ్లేషము) గావించుట కలన దీని నాశము తప్పనిదగుచున్నది. ఏలయునన, ఒక్కొక్క బిందువును దొంగింపటచే ఖటమందరి జలమంతయు నశించుచున్నదిగాదా!

ఏవం స్థితే ద్రవ్యనాశే బ్రహ్మణస్తస్మయత్వతః
నానస్తత్త్వం న చాస్తీత్వం న చ వై సంభవత్యలమ్. 10

ఇట్లుండ బ్రహ్మమునకు జగత్తు ఆవయవమైనదో, కాళాద్యవయవనాశముచే వృక్షనాశమువలె, అవయవరూపముగు పదార్థముయొక్క నాశముచే అవయవియగు బ్రహ్మముయొక్క నాశమున్న సంభవించునుగాన, అత్రుడు శ్రుత్యుక్తముగు 'అనంతత్వ అస్తీత్వము'లా బ్రహ్మమునకు సిద్ధింపఁజాలవు. కావున, చిదేశ్వరనమై, నిరవయవమై నట్టి బ్రహ్మమునకు జగత్తు, ఆవయవమైనప్పటికిని గానేరదు.

మదత కిరివ జానమితి నాత్మాను సిద్ధ్యతి
దేహో విజానతోఽస్మాకం స్వప్నవన్నతు తత్త్వతః. 11

భూమ్యాది భూతములు జడమైనప్పటికిని, మద్యముయొక్క అవయవములందు వ్యాపించిన మగళక్తివలె, దేహాకార పరిణామమొందినపుడు వానియందు, చైతన్యధర్మముండునని (చార్యాకులు) అనినదో, అట్టిదానిని అప్తి కలముగు మాయందు సిద్ధింపఁజేయుటకు వారికి శక్యముకాదు. ఏలయునన, మా మతమందు దేహము విజానముయొక్క యధీనమైయున్నది. గావున స్వప్నదేహమువలె నయ్యది వాస్తవము కానిదై యున్నది.

సశ్యత్యేవ చ దృశ్యత్రీః సైవ నాన్యైవ నైవ చ
ఇతం భవేత్సముచితం కృతం శాస్త్రం చ నాన్యథా. 12

ఈ దృశ్యము అట్టిరూపముగలదికాదు, లేక మఱియొకరూపము గలదికాదు. అది అనిర్వచనీయమై, అవిద్యామాత్ర సిద్ధమై యున్నది. కావున, విద్యచే దప్పక నశించునదై యున్నది. ఇక్కారణమున జ్ఞానముచే అవిద్యా నాశము ద్వారా జగద్బాధ గావించి బంధనిపుత్రినొందుట యందే కాస్త్రము సఫలము కాఁగలదు.

సైవై తీత్యసముల్లేఖం కథం నష్టస్య సంభవః
తద్రూపాన్యేతి యుక్తం స్యాదనుభూతానుగా వయమ్. 13

పూర్వకల్పమున యేప్రపంచము నశించినదో మరల అదియే తిరిగి యత్పన్నమైనదా! లేక అన్యమూ యను విషయము సంభావించుటకు శక్యముకాదు. కావున నది అనిర్వచనీయమే యగును. మఱియు, అనుభవము ననుసరించునట్టి మేము (నశించినది యుత్పన్నమగుట)యను అనుభవ విరుద్ధముగు విషయము నొకింతైనను సమ్మతించఁజాలము. ఏలయునన, నశించినది యెట్లుత్పన్నమగును?

సైవ వ్యోమతయైవాసీదిత్యసత్త్వైవ నాశథమ్
తదైవ వ్యోమసంస్థా చేన్నాశం తస్మా న సా గతా. 14

ఆ సాకారముగ జగత్తే ప్రళయమున నిరాకారముగ ఆకాశరూపమున మున్నది. కావున, అసత్తేజును. విలయని, సాకారము నిరాకార మెట్లుగను! అట్లాకాశమందున్న దెనను అది తన పూర్వావస్థను బొందియున్నదనినచో, ప్రళయమందు దాని నాశము కాకయే యుండెడిది.

కార్య కారణయోగేకరూపతై వం యదా తదా

కార్యకారణతాభావాదైకమేవాన్మదాగమః.

15

ఇట్లు, సృష్టియందును ప్రళయమును స్వీకరింపట ద్వారా కార్యకారణముల యైక్యము నంగీకరించినచో, అపుడు ప్రళయమందలి అవ్యాకృతమగు కారణము, సృష్టియను కార్యము కెంతి యొక్కయు ఏకత్వము సిద్ధించినదగును. విలయనిన, కార్యము కారణభావమును బొందుటయే మా సిద్ధాంతమండేకత్వమగును.

శూన్యత్వముపలమృత్యుం యద్గతం నష్టమేవ తత్

అన్యస్త్వా భవేన్నాశః కీదృశః కిల కథ్యతామ్.

16

దృష్టి గోచరమైనను శూన్యరూపమైయుండుట యేదిగలదో అదియే నాశము. ఇంతకంటే వేఱుగ నాశమేదైన మఱియొకటి యుండినచో, అది యెట్టిదో, చెప్పడు!

నష్టం భూయస్తదుత్పన్నమితి యత్ప్రత్యయేతి కః

సశ్యత్యవశ్యం తేనదం పునరన్యత్ప్రవర్తతే.

17

'అది నశించి మరల యుత్పన్నమగుచున్నది' యనుదాని నెవడంగీకరించును! కావున, అది అవశ్యము నశించుచున్నది. మరల వేరైనది జనించుచున్నది' అని చెప్పుదురుగాక!

మధ్యేమధ్యే యదు తేనైకఫలాద్యవయవై కికా

ఆదేహం బీజసత్తాసి కార్యకారణతా మతః.

18

ఒకే పృథ్విమందు మధ్యమధ్య దోన్నత్య, ఫల, కాఖా పత్ర పుష్పదులందు భేదమున్నపు టికిని, ఆమాలాగ్రము పృథ్విదేహమునకు ఏకత్వమే గల్గియున్నట్లు సృష్టి ప్రళయాది వికార భేదము లున్నప్పటికిని జగత్తంతటికిని ఏకత్వమే గల్గియున్నదని వచించినచో, అది సరికాదు. విలయనిన దృష్టాంతమందు కాఖా ద్యవయవములందు అనుగతమై, పృథ్విదేహమంతట జ్వాలించియున్నదైన బీజ సత్తయే యటగలదు. ఆ సత్త అఖండమై, ఏకమై యుండుటచే కాఖాదులయొక్క పృథక్ - సత్త సిద్ధింపనేరదు. కావున కార్యకారణభావము నిర్మూలమైనదే యగును.

దేశకాలక్రియాత్మైకం యథాదృష్టమిహ స్థితమ్

బీజమేవైకకర్మాత్మో న ఘటః పటకార్యకృత్.

19

అట్లే, యీ జగత్తునందును ఏకమైన సన్మాత్రముగ బీజసత్త దేశకాలక్రియాది వివిధ సత్తా రూపములతో నుండనేరదు. మఱియు ఏకమగు అదీజసత్త క్రియా, ఫలాది వివిధ కార్యములఁ జేయ నమర్థమన్న గాదు. ఘటము పటము (వస్త్రము) యొక్క - కార్యమునకేమ జాలదుగదా! కాబట్టి ఏకమైనట్టి సన్మాత్రము తన నిజస్వభావమండే యుండియున్నదగును. మాయచేతనే యీ వివిధ దేశ కాలాదులన్నియునందు గల్పింపబడుచున్నవి.

సర్వదర్శనసిద్ధాంతే నాస్తి భేదో న వస్తుని

పరమార్థమయే తేన వివాదేన కిమత్ర నః.

20

ఇక్కడ భావమున సర్వకాస్త్ర సిద్ధాంతమందు, విశ్వమున కార్యభేద మెన్నటికినిలేదు. పర మార్థమయమగు వస్తువునందును భేదము (నానాత్వము) లేదు. కావున సర్వకాస్త్ర విరుద్ధుడగు వాది యోటి వివాదముగావించుటచే మా శేమి ప్రయోజనము?

ఇదం శాన్త మనాద్యన్తం తద్రూపత్వాద్విచారతః

న్యోమార్థం బోధతామాత్రమనుభూతి ప్రమాణతః.

21

ఈ సమస్తమున్న ఆస్మరూపమే యగుటబట్టి తత్త్వవిచారముచేతను, అనుభవప్రమాణము చేతను నిదియంతయు శాంతమై, అనాదియై, అనంతమై, ఆకాశమువలె నిర్మలమై, శేలము బోధ మాత్రమైనట్టి పరమార్థగనే శేషించుచున్నది.

యథైతన్నానుభూతం సద్యథై తదనుభూయతే

యథై తత్ప్రసిద్ధిమాప్నోతి తదిదం కథ్యతే క్రమాత్.

22

ఓ రామచంద్రా! ఈ సద్రూపమగు చిదాత్మ యెవ్వనిమున ననుభవించబడవో, ఎవ్వధమున ననుభవించబడనో, ఎవ్వధమున సిద్ధిబొందునో, ఆ విషయమంతయుఁ గ్రమముగ వచించు చున్నాను వినుము.

మహాకల్పాన్త ఉన్నప్తే సర్వస్మిన్ప్రత్యమణ్డలే

ఆమహాదేవపర్వన్తం సమనోబుద్ధికర్మణి.

23

న్యోమన్యసి శమం యాతే కాలేఽవ్యక్తలితస్థితౌ

వాయావపి త్వపగతే తేజస్యత్వన్మస్థితే.

24

తేజస్యపి గతే ధ్వంసం వార్యాదా సుచిరం తతే

అలమస్తమనుప్రాప్తి సర్వశబ్దార్థనశచయే.

25

శివ్యతే శాన్త బోధాత్మ సదచ్చం వాన్యవర్జితమ్

అనాదినిధనం సౌమ్యం కిమప్యమలమవ్యయమ్.

26

అవాచ్యమనభివ్యక్త మతీర్ద్దియమనామకమ్

సర్వభూతాత్మాకం శూన్యం సదనచ్చ పరం పదమ్.

27

మహాకల్పాంతరమున, మహాదేవుని పర్యంతముగల మనోబుద్ధి కర్మసహితముగ సమస్తదృశ్య మండలమునకింప, ఆకాశ, కాల, వాఙ్మగ్గులున్న సంపూర్ణముగ శమింప, అంధకారము ధ్వంసము కాఁగా జల, పృథివ్యాధులున్న త్తయింప, శబ్దార్థసమాధామంతయు నస్తమింప, శాంతమై, నిర్మలమై అభాషితమై, అనాదియై, అనంతమై, సౌమ్యమై, అవ్యయమై, అవాచ్యమై, అతీంద్రయమై నామరూపరహితమై, సర్వభూతాత్మకమై, సర్వవస్తు శూన్యమై, అన్యపదార్థ రహితమగుటచే అచ్యుతమై, సన్మాత్రమై, సర్వోత్తమపదమైనట్టి బోధరూపముగ ఆస్మయే శేషించుచున్నది.

తన్న వాయుర్న చాకాశం న బుద్ధ్యాది న శూన్యకమ్

న కించిదపి సర్వాత్మ కిమప్యన్యత్పరం నభః. 28

ఆ పరమాత్మ వాయువుకాదు, ఆకాశముకాదు, మనోబుద్ధ్యాదులుకాదు, శూన్యముకాదు, ఏ పదార్థమున్న గాదు, సర్వరూప మై, అనిర్వచనీయమైనట్టి చిదాకాశమే యగును.

తద్విదా తత్పదస్థేన తస్మక్తేనానుభూయతే

అన్యైః కేవలమామూలై రాగమైరేవ వర్ణ్యతే. 29

అట్టి ఆత్మపదము నెఱిగినవాడును, తదాత్మపదముననే యున్నవాడును, సర్వకల్పనా విముక్తుడునగు తత్త్వజ్ఞునియే ఆయాత్మననుభవించును. ఇతరులు కేవలము వేదశాస్త్రాదుల వలంబించి యద్దాని వర్ణనముమాత్రము చేయుచుందురు.

న కాలో న మనో నాత్మా న సన్నాసన్న దేశదిక్

న మధ్యమేతయోర్నాంతం న బోధో నాప్యబోధితమ్. 30

ఆయాత్మ కాలముకాదు, మనస్సుకాదు, జీవుడుకాదు, సత్తుకాదు, అసత్తుకాదు, సద సత్తుల మధ్యమున్న గాదు, దేశముకాదు. దిక్కుకాదు, అంతముకాదు, (తనస్వరూపముకంటె భిన్నముగ) బోధకాదు, అబోధకాదు.

కిమప్యేవ తదత్యచ్ఛం బుధ్యతే బోధపారగైః

శాస్త్రసంసారవిసరైః పరాం భూమిముపాగతైః. 31

బోధయందు పారంగతులను, సంసారవిస్తారము శమించినవారను, పంచమ, షష్ఠాది భూమికల బొందినవారనునగు మహాత్ములే యావిలక్షణమై, అతినిర్మలమైనట్టి ఆత్మ ననుభవించుదురు.

ప్రతిపిద్ధా మయైతే తు యేర్థాః సర్వత్ర తే సితాః

అస్మద్బుద్ధ్యా పరిచ్ఛేద్యాః సామ్యామృతేవోర్మయః. 32

మా బుద్ధియందు శాంతసముద్రముయొక్క తరంగములవలె పరిచ్ఛిన్నములును, శ్రుతులందం తటను నిశ్చేదరూపముననున్నవియు నగు పదార్థములనే నేనిమి నిశ్చేదింపి ఆత్మబోధకొఱకై నీకు వచించితిని.

యథాస్థితం సితాః సర్వే భావాస్తత్ర యథాతథా

అనుత్క్లిర్ణా మహాస్తవేషు వివిధాః శాలభజ్జికాః. 33

మహాస్తంభమున నింకను జెక్కబడని వివిధ ప్రతిమలవలె, నిజస్వరూపమున నున్నట్టి పర మాత్మయందీ వివిధపదార్థములున్ను నుండియున్నవి.

ఏవం తత్ర స్థితాః సర్వే భావా ఏవ చ న స్థితాః.

అసర్వాత్మైవ సర్వాత్మ తదేవ న తదేవ చ. 34

ఈ ప్రకారముగ ఆధిష్ఠానరూపముచే నమస్తపదార్థములున్ను ఆపరమాత్మయందున్నప్పటి కిని దృశ్యరూపముచే లేకయేయున్నవి. ఆ పరమాత్మ సర్వరూపమైయున్నను, సర్వరూపముగాకయే యున్నది. అట్లే పదార్థరూపమైయున్నను, పదార్థరూపముగాకయే యొప్పుచున్నది.

పదం యదైతత్సర్వాత్మ సర్వార్థ పరివర్జితమ్

యథా తత్ర చ పశ్యన్తి తత్రైకపరిణామినః. 35

శిలయందు విగ్రహమింకను జెక్కబడనపు డద్దానియందా విగ్రహము, కలదని లేదనికూడ వ్యవహరింపబడు విధమున, ఆత్మైక్యమును పొందిన మహానీయులు తమ యిచ్ఛననుసరించి యాపరమా త్మను సర్వపదార్థ యుక్తముగను, సర్వపదార్థ రహితముగనుగూడ గాంచుచుందురు.

సర్వం సర్వాత్మకం చైవ సర్వార్థ రహితం పదమ్

సర్వార్థపరిపూర్ణం చ తదాద్యం పరిదృశ్యతే. 36

సమస్తముగను ఆదియైనట్టి ఆత్మపదమును జ్ఞానులు సర్వరూపముగను, సర్వాత్మకముగను, సర్వపదార్థ రహితముగను, సర్వపదార్థ పరిపూర్ణముగనుగూడ వీక్షించుచుందురు.

తవైతావస్థహాబుద్ధే సర్వార్థోపశమాత్మకమ్

న సమ్యగ్గానముత్పన్నం సంశయోఽత్ర నిదర్శనమ్. 37

మహాబుద్ధిగను రామచంద్రా! ఈ ప్రకారమైన సర్వపదార్థముల యుపశమన రూపముగ (సమాధిసర్వంతముగ) సమ్యక్-జ్ఞానము నీకింకను నుత్పన్నముకాలేదు. సంశయములు గలుగుచుండు టయే యిందులకుఁ బ్రమాణమైయున్నది.

యః ప్రబుద్ధో నిరాభాసం పరమాభాసమాగతః

స్వచ్ఛాంతకరణ శాస్త్రం స్వభావం న పశ్యతి. 38

దృశ్యముయొక్క ఆభాససేమియు లేనివాడును దరమ సాక్షాత్కారము నొందినవాఁ డును, నిర్మలాంతః కరణుడును, శాంతుడును నగు జ్ఞానియే యట్టి ఆత్మస్వభావమును బరికించును.

అయం త్వమహమిత్యాదిత్రికాలగజగద్భ్రమః

తత్రాస్తి హేమపిష్టాన రివ రూపకజాలకమ్. 39

నువర్ణపిండమున ఆభరణ, ముద్రాదుల సమాహమున్నట్లు, 'వీడు, నీవు, నేను' ఇత్యాది రూపముగ త్రికాల జగద్భ్రమ ఆ పరమాత్మయందుగలదు.

హేమపిష్టాద్యథా భాణజాలం నానోపలభ్యతే

తథా న లభ్యతే భిన్నం పరమార్థఘనాజ్ఞగత్. 40

నువర్ణ పిండముకంటె నేఱుగ నద్దాని పాత్రసమూహము లభించనట్లు, పరమార్థఘనముగ పరమాత్మకంటె నేఱుగ ఈ జగత్తున్ను లభించదు.

సర్వదైవ హి భిన్నాత్మా స్వాజ్ఞభూతోపలమ్భదృక్

న జగద్వైతమేవేదం హేమేవాజ్ఞదరూపకమ్. 41

అంగదాది ఆభరణముల నామరూపములకంటె నువర్ణము వేరైనట్లు, నామరూపమయమై, ద్వైతాత్మకమై, మిథ్యయైనట్టి జగత్తుకంటె, నిజస్వరూపభూతుడగు పరమాత్మ నదా వేరయే యున్నాడు.

రిక్షందేశాదిశబ్దైర్దేశకాలక్రియాత్మకమ్

యథాస్థితమిదం తత్రసర్వమస్తి న వాస్తి చ.

42

ఆయాత్మ దేశకాలక్రియాదుల శబ్దార్థరహితమైయు, దేశకాల క్రియాస్వరూపమైయు గూడ నొప్పుచున్నది. మఱియు, యథాస్థితమగు ఈసమస్త జగత్తున్నది అధిష్ఠానరూపముచే నద్దాని యందుండియున్నది. నిజ (దృశ్య) రూపముచే రేకయునున్నది.

యథోర్వాది సమే తోయే చిత్రం చిత్రకృదీహతే

భాణ్వంతం మృదః పిణ్డే తథేదం బ్రహ్మణి స్థితమ్.

43

కాంత సముద్రమున తరంగాదులున్నవి, చిత్రకారుని చిత్రమందు చిత్రమున్నది, మృత్తికా పిండిమున పాత్రసముహమున్నది నున్నవిధమున బ్రహ్మమున ఈ జగత్తున్నది గలదు.

తథైతదత్ర నో భిన్నం నాభిన్నం నాస్తిచాస్తి చ

నిత్యం తస్మయమేవాచ్ఛం శాస్తే శాస్తమిదం తథా

44

ఈ ప్రకారముగ జగత్తు పరమాత్మయందు అభిన్నముగాను, భిన్నముగానుగూడ నున్నది. కావున నది పరమాత్మయందున్నది. లేకయున్నదికూడదు. తత్త్వానముచే ఈజగత్తు, నిత్యమై, నిర్మలమై, కాంతమైపట్టి పరమాత్మయందు తస్మయముగను, కాంతముగను వెలయుచున్నదే యగును.

అఖానితైవ భాతీయం త్రిజగచ్ఛాలభజ్జికా

స్వరసస్యైవ దృశ్యత్వమితా బ్రహ్మణి దారుణి.

45

మహాస్తంభమున నింకనుతెక్కబడిని విగ్రహమువలె ఈత్రైలోక్యమున బ్రతిమ, బ్రహ్మమున కొయ్యాయందు నిజసాక్షిచైతన్యమును శిల్పికిఁ గానుపించుచున్నది.

నిఖాతా దృశ్యతాం యాన్తి స్తమ్భస్థాః శాలభజ్జికాః

అస్మిన్నక్షోభ్య ఏవానస్తరజ్ఞాః సృష్టిదృష్టయః

46

స్తంభమంటలి విగ్రహములూ స్తంభము చెక్కబడినపిడిపయే కానుపించును. కాని బ్రహ్మ మందో, ఆ బ్రహ్మము వికారరహితమై యుండినప్పటికిని సృష్ట్యాత్మకములైన వివర్తరూప తరంగము లందు దృగ్గోచరముగుచున్నవి.

సరస్యతిరసే భాన్తి చిద్ధనామృతవృష్టయః

అవిభాగే విభాగస్థా అక్షోభే త్సుభితా ఇవ.

అవిభాత విభాస్తీవ చిద్ధనే సృష్టిదృష్టయః

47

నిరతిశయానందమును జలముచే బూల్చమైనట్టి చైతన్యమును సహావరమున, చిన్మయ మేఘామృత వృష్టితుల్యములగు యీ సృష్టయ భాసించుచున్నవి. అయ్యవి, విభాజకధర్మరహితమై, క్షోభవరితమైనట్టి చిద్ధన బ్రహ్మమందు విభాగయుక్తములుగను, క్షోభసహితములుగను, వాస్తవముగఁ బ్రకాశింపకయున్నప్పటికిని బ్రకాశించుచున్నవివలెను అవిద్యచే దోచుచున్నవి.

పరమాణౌ పరమాణావత్ర సంసారమణ్డలమ్

విభాతి భానురారమ్భం న విభాతి చ కించన.

48

ఈ చిద్ధన రూపమును బ్రహ్మమున పరమాణు పరమాణుమందును ప్రపంచమండలము ప్రకాశ మునుగు ఆరంభసహితమై భాసించుచున్నది. కాని వాస్తవముగ నేమియు భాసించుటలేదు.

ఆకాశకాలపవనాదిపదార్థజాత

మన్యాజ్జముజగహితస్య తదవ్యసజ్గమ్

సర్వాత్మకం సకలభావవికారశూన్య

మచ్ఛేతదాహురజరం పరమార్థతత్త్వమ్.

49

ఇత్యాదీ శ్రీవాసిష్ఠ మహారామణే వాల్మీకీయే దేవమాతోక్తే మోక్షోపాయేషు

నిర్వాణప్రకరణే ఉత్తరార్ధే బ్రహ్మస్వరూపవర్ణనం నామ

ద్విపాఞ్చశః సర్గః 52 ।

ఓ రామచంద్రా! అమమరహితమై, నిరాకారమైనట్టి యీపరమాత్మకు, ఆకాశ, వాయు కాలాది పదార్థసమూహము అపయవరూపముగ వర్ణింపఁబడుట యేది గలదో, అదియు మిథ్యయై యున్నది. కావున, అధిష్ఠానమాత్రముగ శేషించుటచే ఆపరమాత్మ నిరవయవమేయగును. ఇన్ద్రియమున ఈ జరామరణపరితమైనట్టి పరమార్థమయమగు ఆత్మతత్త్వము సర్వభావవికారరహితమై యున్నప్పటి కిన్ని, అధ్యారోపవృత్తిచే శ్రుతు లద్దానిని సర్వరూపమని వర్ణించినవి.

ఇది శ్రీవాసిష్ఠతాత్పర్య ప్రకాశకయందు నిర్వాణప్రకరణమున సుత్రార్థమున

బ్రహ్మస్వరూపవర్ణనమును యేబది రెండవ సర్గము 52 ।

త్రిపాఞ్చశః సర్గః

[అధ్యారోపితచేత్యానాం ప్రాతిస్థికభిదాజుషామ్ ।

భావస్త్యప్రత్యయాత్మ్యో బ్రహ్మో నేత్యుపవర్ణ్యతే ॥

[ప్రాతిభాసిక భేదయుక్తములగు అధ్యారోపిత విషయములందేసర్త గలదో, అది బ్రహ్మ రూపమే యని యిట్లు వర్ణింపబడుచున్నది.]

శ్రీరామ ఉవాచః—

యథాచేత్యే చేతనతా యథాకాలే చ కాలతా

యథాచ వ్యోమతా వ్యోమిన్ యథాచ జడతా జడే.

1

యథా వాయుతా చ వాయుత్వ మభూతాదావభూతతా

యథా స్పందాత్మని స్పందో యథా మూర్తే చ మూర్తతా.

2

యథా భిక్షే చ భిక్షుత్వం యథాననే హ్యనన్తతా
యథా దృశ్యే చ దృశ్యత్వం యథా సర్గేషు సర్గతా.

3

ఏతత్త్రమేణ హే బ్రహ్మన్వద మే వదతాం వర
ఆదితః ప్రతిపాద్యైవ బోధ్యనే హ్యల్పబోధినః.

4

శ్రీరాముడు:— వక్త లలో శ్రేష్ఠుడవగునో మహాత్మా! స్మృతివిషయమున స్మృతివిషయ
త్వమున్ను, కాలమందు, కాలత్వమున్ను, ఆకాశమందు దాకాశత్వమున్ను, జడమందు జడత్వమున్ను,
వాయుమందు వాయుత్వమున్ను, భూత భవిష్యద్వర్తమానములందు భూత భవిష్యద్వర్తమానత్వమున్ను
స్పందమున స్పందత్వమున్ను, మూర్తమందు మూర్తత్వమున్ను, భిన్నమందు భిన్నత్వమున్ను, అనంత
మున అనంతత్వమున్ను, దృశ్యమందు దృశ్యత్వమున్ను, స్పృహలందు స్పృహత్వమున్ను నెట్లుగలవో యా
విషయమును (సర్వవస్తువులయొక్క అసాధారణ రూపమును) గూర్చి క్రమముగ నాకు వచింపఁబ్రా
రగన. అల్పజ్ఞులగు శిష్యులకు గురు జనులు మున్నగువారు సమస్త విషయములను ప్రతిపాదించి బోధిం
తురుగదా!

శ్రీవసిష్ఠ ఉవాచ:—

తదన నం మహాకాశం మహాచిద్ధనముచ్యతే

అవేద్యచిద్రూపమయం శాన్తమేకం సమస్తీతి.

5

శ్రీ వసిష్ఠుడు:— ఓ రాముచంద్రా! ఆ సమస్త వస్తువులయొక్క సత్త కాధారమైనదేది
గలదో, అది అనంత మహాకాశమై, అవేద్యమై, చిద్రూపమయమై, శాంతమై, ఏకమై, సర్వత్ర సమమై
యొన్నట్టి మహాచిద్ధనమును బ్రహ్మమనియే వచింపబడెను.

బ్రహ్మవిష్ణ్వశ్వరాద్యనే మహాప్రలయనామని

శబ్దార్థే రూఢిమాపన్నే యచ్ఛుద్ధమవశిష్యతే.

6

సర్గస్య కారణం తత్ర న కించిదుపపద్యతే

మలమూకారబీజాది మాయామోహభ్రమాదికమ్.

7

మహాప్రళయమును సర్వనాశ సమయమున బ్రహ్మ విష్ణు మహేశ్వరులున్ను శమింప, నామ
రూపములన్నియు ఆంతర్ధానముకాఁగా, ఏ శుద్ధసన్మాత్రము కేషింపదున్నదో, అద్దానియందు జన్మకు
గారణమైనట్టి మాయా, మోహ, భ్రమ, పాపాది ఆకృతులుగల్గిన బీజాదులెవ్వియును లేవు.

కేవలం శాన్తమత్య చ్చమాద్య నపరివర్జితమ్

తద్విద్యతే యత్ర కిల ఖమపి స్థూలమశ్మవత్.

8

ఎద్దానియందు ఆకాశమున్ను శిలవలె స్థూలముగ, గన్నట్లుగో, అట్టి పరమనూత్నమై, కేవ
లము శాంతమై, అతి నిర్మలమై, ఆద్యంతరహితమైనట్టి సన్మాత్రమే యా బ్రహ్మము.

నచ నాస్తీతి తద్వక్తం యుజ్యతే చిద్వపుర్యదా

నచైవాస్తీతి తద్వక్తం యుక్తం శాన్తమలం తదా.

9

ఏపుడా చిన్మాత్ర? రీరము మాయా వశ రహితమై యొన్నదో అపుడిక నది లేదనిగాని
కలదనిగాని వాచ్యమృత్తిచే జెప్పవలెకానిదే యగుచున్నది.

నిమేషే యోజనశతే ప్రాప్తాయామాత్మసంవిది

మధ్యే తస్యాస్తు యద్రూపం రూపం తస్య పదస్య తత్.

10

వృక్షకాఖ ద్వారా చంద్రుని గాంచునపుడు నిమిషమాత్రములో సేతపుత్తిద్వారా ద్రిష్ట
యొక్క సంవిత్తు (జ్ఞానము) యీకాఖనుండి యశేక వేల యోజనములదూరమున నున్న చంద్రునిఁ
టాంద, ఆ కాఖా చంద్రుల మధ్యనున్న నిర్విషయముగు జ్ఞానస్వరూప మేదికలదో అదియే యా పర
మాత్మ పదముయొక్క రూపమైయున్నది.

సబాహ్యభ్యంతరే శాన్తే వాసనావిషయభ్రమే

సర్వచిన్తావిహీనస్య ప్రబుద్ధస్వార్థరాత్రతః.

11

శాన్తం నిఃసుఖదుఃఖస్య పురుషస్యైవ తివ్రతః

యదస్పది మనోరూపం రూపం తస్య పదస్య తత్.

12

బాహ్యభ్యంతర వాసనాజాలము, విషయముల భ్రమ శమింప, సర్వ చింతారహితుడై,
యొన్నవాడును, గాఢ నిద్రనుండి అర్థరాత్రి మేల్కొనినవాడును, విషయములగూర్చిన సుఖ
దుఃఖములు తొలగినవాడును, శాంతముగ నున్నవాడును, సమాధియందారూఢుడై వెలయుచున్న
వాడునగు యోగియొక్క నిశ్చల మనంబుయొక్క రూపమేది గలదో, అదియే ఆయాత్మ పదము
యొక్క రూపమైయున్నది.

తృణగుల్మజుర్రాదీనాం సత్తాసామాన్యమాతతమ్

యదుద్భావోద్భవం రూపం రూపం తస్య పదస్య తత్.

13

తృణ, గుల్మ, అంకుర, లతాది సమస్త పదార్థములందు వ్యాపించియున్నదై, వాని యొత్పత్తి
యందు సేతుభూతమైనట్టి సత్తాసామాన్య రూపమేది గలదో, అదియే యా ఆత్మ పదముయొక్క
స్వరూపమైయున్నది.

తస్మిన్పదే జగద్రూపం యదిదం దృశ్యతే స్ఫుటమ్

సకారణమివాకారకరాలమివ భేదవత్.

14

తత్సర్వం కారణ భావాన్న జాతం న చ విద్యతే

నాకారయుక్తం న జగన్న చ ద్వైతైక్యసంయుతమ్.

15

ఆ సత్తాసామాన్య రూపమును ఆత్మ పదమున, ఆకార యుక్తముగను, భేద సహితముగను,
సకారణముగను నున్నట్లు తోచుచునే యీ జగద్రూపము స్పష్టముగఁ గానుపించు చున్నదో, అది
యంతయు కారణముయొక్క అభావమువలన సుతృప్తముకానిదేయగుచు, లేనిదేయైయున్నది. కావున
నయ్యది వాస్తవముగ ఆకారయుక్తముగను లేదు. ద్వైత, ఏకత్వ సహితముగనులేదు.

యదకారణకం తస్య సత్తా నేహోపపద్యతే

స్వయం నిత్యానుభూతేథే కోఽత్రాపహ్నివశక్తిమాన్.

16

ఏది కారణరహితమైయున్నదో, అద్వానికే (జగత్తునకు) యిచట సత్తయుండఁ జాలదు. ఇక నేది స్వయముగ నిత్యానుభూత స్వరూపమైయున్నదో, అద్వాని నిటనుండి వొలగించుట కెవరు సమర్థులగుదురు?

నచ శూన్యమనాద్యంతం జగతః కారణం భవేత్

బ్రహ్మమూర్తం సమూర్తస్య దృశ్యస్యబ్రహ్మరూపిణః. 17

బ్రహ్మమున్న జగత్తునకు కారణము కాజాలదు. ఏలయునిన దృశ్య శూన్యమై అద్యంత రహితమై, చిద్రూపమై, నిరాకారమైనట్టి బ్రహ్మము సాకారమై, దృశ్యమై అబ్రహ్మ రూపమైనట్టి జగత్తునకు కారణమెట్లుగును?

తస్మాత్తత్ర జగద్రూపం యదాభాతం తదేవ తత్

స్వయమేవ తదాభాతి చిదాకాశమితి స్థితమ్. 18

కాఁబట్టి యీ ప్రకారమగు కారణరహిత బ్రహ్మమందు ఏ జగద్రూపము భాసించుచున్నదో, అది చిదాకాశమే స్వయముగ తద్రూపమున నున్నదగును.

జగచ్చిద్భ్రహ్మభావాచ్చ తథా భావో భ్రమాదివ

సర్వమేకమజం శాస్త్రమద్వైతై క్యమనామయమ్. 19

ఇట్లు జగత్తు చిద్రూపమగు బ్రహ్మమేయగుటచే, భటుపటాద్యాకారము లెవ్వి స్ఫురించుచున్నవో, అవి భ్రమసిద్ధములేయగును. కావున సర్వత్ర, ఏకమై, అజమై, శాంతమై, చైత్యత, ఏకత్వ రహితమై, సర్వరూపమై, నిర్వికారమైనట్టి బ్రహ్మమే యుండియున్నది.

పూర్ణాత్పూర్ణం విసరతి పూర్ణే పూర్ణం విరాజతే

పూర్ణమేవోదితం పూర్ణే పూర్ణమేవ వ్యవస్థితమ్. 20

భ్రమ శమింప, పూర్ణమగు బ్రహ్మమునుండి పూర్ణమగు జగత్తు ప్రసరించినదగును. అట్లే పూర్ణమగు బ్రహ్మమునఁ బూర్ణమగు జగత్తు ఉదయించినదై, విరాజిల్లుచున్నదగును.

శాస్త్రం సమం సముదయాస్తమయైర్విహీన

మాకారము క్తమజమమృతమచ్చమేకమ్

సర్వం సదా సదసదేకతయోదితాత్మ

నిర్వాణమాద్యమిదము త్తమబోధరూపమ్. 21

ఇత్యాదీ శ్రీవాసిష్టమహారామాయణే వాల్మీకియే దేవదూతో క్తే మోక్షోపాయేషు

నిర్వాణప్రకరణే ఉత్తరాధ్యై నిర్వాణవర్ణనం నామ

త్రివంశాశః సర్గః 58.

కావున ఈ జగత్తంతయు సదాసర్వాకారవర్జితమై, శాంతమై, సమమై, ఉదయాస్త రహితమై, అజమై, ఆకాశమువలె నిర్మలమై, ఏకమై, సదసద్రూపమున వ్యక్తమై, నిర్వాణ స్వరూపమై, జిద్యమై, ఉత్తమబోధరూపమైనట్టి బ్రహ్మమేయైయున్నది.

ఇది శ్రీవాసిష్టతాత్పర్య ప్రకాశికయందు నిర్వాణప్రకరణమున నుత్తరార్థమున నిర్వాణవర్ణనమును యేబదిమూఁడవ సర్గము || 58 ||

చతుఃపంచాశః సర్గః

[సర్వం వస్తు స్వభావసం స్వభావేన క్రియాభిదే
అవికారమతోఽదైన్యతం సన్మాత్రమితి వర్ణ్యతే]

ఈ జగత్తంతయు బ్రహ్మస్వభావమున స్థితికొంది యున్నది. వివర్తభావము చేతనే క్రియా భేదాదిచైత్ర్యము జనించినదిగాని వాస్తవముగ సర్వము నిర్వికారమై అదైన్యతమైనట్టి సన్మాత్రమే యని యిటు వర్ణించఁబడుచున్నది.]

శ్రీవసిష్ట ఉవాచ:-

జగన్నామ సభః స్వచ్ఛం సద్భ్రహ్మ సభసి స్థితమ్

సభో సభసి భాతీదం జగచ్ఛబ్దార్థ ఇత్యజమ్. 1

శ్రీ వసిష్ఠఁడు:- ఓ రామచంద్రా! ఈజగత్తును నిర్మలమైన యాకాశము సద్రూపమగు బ్రహ్మకాశమున స్థితికొందియున్నది. ఇట్లు జగద్రూపముతోటి చిదాకాశమే చిదాకాశమున నెలకొని యున్నదగును. కావున జగచ్ఛబ్దముయొక్కయు, ఘటపటాది శబ్దములయొక్కయు అర్థము, జన్మాది వికారశూన్యమగు బ్రహ్మమేయైయున్నది.

త్వమహం జగదిత్యాది శబ్దార్థో బ్రహ్మ బ్రహ్మణి

శాస్త్రం సమసమాభాసం స్థితమస్థితమేవ సత్. 2

'నేవు 'నేను' జగత్తు ఈమున్నగు శబ్దములయర్థము చిదాకాశముతోటి సమముగ భాసించుచున్నదై, అద్వానికంటె భిన్నముగ లేనిదై, శాంతమై, సద్రూపమైనట్టి బ్రహ్మమేయగుచు బ్రహ్మమందు వెలయుచున్నది.

సముద్రగిరిమేఘాద్వినిస్ఫుటమయవ్యజమ్

కాష్ఠమానవదేవేదం జగద్భ్రహ్మవతిష్ఠతే. 3

సముద్ర, పర్వత, మేఘ, పృథివ్యాది సమస్త పదార్థములును, జన్మాదిరహితమై కాష్ఠము వలె మానముగ నున్నట్టి బ్రహ్మముగ నే యుండియున్నవి.

ద్రష్టా ద్రష్టేవ దృశ్యస్య స్వభావాతాస్వత్మని స్థితః

కర్తా కర్తేవ కర్తవ్యాభావతః కారణాదృతే. 4

అట్లే దృశ్య స్వభావరహితుడై ద్రష్టయు, కర్తవ్యకారణ స్వభావరహితుడై కర్తయు, చిన్మాత్ర స్వభావమగు స్వాత్మయుండే స్థితికొందియున్నవారై యున్నారు.

న జ్ఞత్వం న చ కర్తృత్వం న జడత్వం న భోక్తృత్వం
న శూన్యతా న చార్థత్వమిహ నాపి న భోక్తృత్వం.

5

కావున, దృశ్యముయొక్క అభావముచే, శుద్ధ చిత్స్వరూపమున, జ్ఞత్వముగాని, కర్తృత్వముగాని, భోక్తృత్వముగాని, జడత్వముగాని, శూన్యత్వముగాని, పదార్థత్వముగాని, ఆకాశత్వముగాని, లేకయున్నవి.

శిలాజలవత్సత్వం ఘనమేకమజం తత్త్వమ్

సర్వం శాస్త్రమనాద్యస్తమేకం విధినిషేధయోః.

6

సమస్తము కేవలము శిలామధ్యభాగమువలె సచ్చిద్ధనమై, ఏకమై, అజమై, సర్వవ్యాపకమై, కాంతమై, అద్భుతతరహితమై, విధినిషేధములందు సమానరూపమైనట్టి పరబ్రహ్మమేయై యున్నది.

మరణం జీవితం సత్యమసత్యం చ శుభాశుభమ్

సర్వమేకమజం వ్యోమ వీచిజాలజలం యథా.

7

తరంగ సమాహుతము జలమాత్రమే యగునట్లు, జీవమరణములు, సత్యసత్యములు, శుభాశుభములు మున్నగు సమస్తమున్న ఏకమై, అజమైనట్టి చిదాకాశమేయై యున్నది.

విభాగ ఏవ దృశ్యత్వం ద్రష్టృత్వం చైవ గచ్ఛతి

ఏతచ్చ కల్పనం స్వప్నపురాదిష్యనుభూయతే.

8

భ్రమచే బ్రహ్మము జీవరూపమున విభాగమునొంద, ఆ చైతన్యమును బ్రహ్మమే విదంశ ప్రాధాన్యముచే ద్రష్టగను, సదంశ ప్రాధాన్యముచే దృశ్యముగను నగుచున్నది. ఇట్టికల్పన (చైతన్యము, ద్రష్టృదృశ్యాదులగుట) స్వప్నకల్పిత నగరాదులందనుభూతముగనుచున్నది.

ఏవమచ్ఛం పరాకాశే స్వప్నవత్సవజగత్

భాతి ప్రథమమేవేదం బ్రహ్మైవేతత్సతః స్థితమ్.

9

కావున, సృష్టికి బూర్వము ప్రథమమున ఏ నిష్ప్రపంచమును బ్రహ్మముండి యుండెనో, అదియే యిపుడును తన నిర్మల చిదాకాశమున స్వప్ననగరాదులవలె ఈ జగద్రూపమున స్థితినొంది యున్నది.

తదిదం తాదృశం విధి సర్వం సర్వాత్మకం చ యత్

దేశాద్దేశాస్తరప్రాప్తా విదో మధ్యమనశ్చీతమ్.

10

ఓ రామచంద్రా! కాబట్టి సర్వాత్మకముగు ఈ సమస్తజగత్తున్న నిష్ప్రపంచ బ్రహ్మరూపమునఁ బ్రథమమున నెట్లుండెనో, అట్లే, యిపుడును నుండియున్నదని యెఱుఁగము. చంద్రాదులను దర్శించునపు డొక ప్రదేశమునుండి మఱియొక ప్రదేశమునకు చేరినప్పు డిచ్చనగా ఆరెండు ప్రదేశముల మధ్యనుండు నిర్విషయమైన చైతన్యరూపమేది గలదో, అదియే యాశుద్ధ బ్రహ్మముయొక్క రూపమును.

చిదోన్యముః శాస్త్రశాస్త్రస్య మధ్యమే చైవమాస్థితమ్

జగత్తత్త్వం సలీలమేవోర్వాదితయా యథా.

11

తరంగాదులయొక్క పూర్వ, ఉత్తర, మధ్యమస్థితులందును సముద్రము జలరూపమే యగునట్లు, ఈ జగత్తున్న సృష్టియొక్క పూర్వ, ఉత్తర, మధ్యమ (వర్తమాన) స్థితులందును శాంతముగు చిదాకాశరూపమేయైయున్నది.

యదుదేత్తుదితం యచ్చ యచ్చ నోదేతి నోదితమ్

దేశాద్దేశాస్తరప్రాప్తా విదో మధ్యాన్న భేదితమ్.

12

ఎయ్యది ఆరోపితజగద్రూపముచే నుదయించినప్పటికిని సత్యముగు అభిప్రాయబ్రహ్మరూపముచే నుదయంపక నేయున్నదో అట్టి ఈ జగత్తు ఒక ప్రదేశమునుండి మఱియొక ప్రదేశమునకు చేరినప్పు డిచ్చనపుడు మధ్యమన్న నిర్విషయ చైతన్యము కంటె భిన్నముకానిదైయున్నది.

అతః కిలాస్య సర్వస్య కారణం శతశృంజితమ్

ప్రయత్నేనాపి చాన్విష్టం న కించిదుపలభ్యతే.

13

అట్లు చైతన్యముకంటె భిన్నముకానందుచే ఈ సృష్టియొక్క కారణము శతశృంజము (కుండటికొమ్మ)వలెఁ బ్రయత్నముచే నన్వేషించఁబడినను నేమియు లభింపకయున్నది.

యదకారణకం భాతి తదభాతం భ్రమాత్మకమ్

భ్రమస్యాసత్యరూపస్య సత్యతా కథముచ్యతే.

14

ఏది కారణములేకయే భాసింపుచున్నదో, అది భ్రమాత్మకమై, వాస్తవముగ భాసింపక యున్నదే యగును. కావున నిట్టి యసత్యమై, భ్రమరూపమైనట్టి జగత్తు సత్యమనియెట్లు చెప్పఁబడును.

కారణేన వినా కార్యం కిల కిం నామ విద్యతే

యదపుత్రస్య సత్పుత్రదర్శనం స భ్రమో న సత్.

15

కారణములేక యే కార్యముండునో, అద్దాని సత్త యెట్లుండగలదు! వంధ్యాపతియొక్క స్వప్నమందలి పుత్రదర్శనము భ్రమయేకాని సత్యముకాదుగదా!

యత్స్వకారణో భాతి స స్వభావో విజృంభ్యతే

సర్వరూపేణ సంకల్పగంధర్వనగరాదివత్.

16

ఏది కారణములేకయే భాసింపుచున్నదో, అది సంకల్ప, గంధర్వనగరాదులవలె ద్రష్టయొక్క చైతన్యమే, యట్లు స్వరూపముచే విజృంభించినదగును.

దేశాద్దేశాస్తరప్రాప్తా క్షణాన్మధ్యం విదోవపుః

స్వరూపమజహత్త్వేన రాజతేఽరవివర్తతే.

17

క్షణకాలములో నొక ప్రదేశమునుండి మరొక ప్రదేశమునకు నేత్రస్పృశిద్వారా సంవిత్తు జనునపుడాయాభయ ప్రదేశముల మధ్యనుండు నిర్విషయ చైతన్యరూపమేది గలదో, అదియే తన స్వరూపమును ద్యజించకయే రజ్జాసగ్గుమువలె వివర్తకారముగ (జగత్తుగ) భాసింపుచున్నది.

బోధ ఏవ కచత్కర్తృరూపేణ స చ భాదణః

దృష్టానోఽత్రానుభూతోఽనః స్వప్న సంకల్పపర్వతః.

18

అకాశముకంటె సూక్ష్మమైనట్టి బోధరూపముగలై తస్యమే పదార్థాకారముగఁ బ్రకాశించుచున్నది. అంతఃకరణమున ననుభూతముగ వ్యవస్థ, సంకల్పపర్యంతమే యిటు దృష్టాంతమైయున్నది.

శ్రీరామ ఉవాచ:—

విద్యతే వటబీజాస్తర్యథా భావిమహాద్రుమః
పరమాణౌ తథా సర్వో బ్రహ్మస్మాన్న విద్యతే. 19

శ్రీరామడు:- మహాత్మా! వటబీజములోన భావికాలపు మహావృక్షముండు విధమున సూక్ష్మముగ చైతన్యపరమాణువందు జడరూపముగ జగత్తున్న నుండునని యేల తలంపరాదు?

శ్రీవసిష్ఠ ఉవాచ:—

యత్రాస్మి బీజం తత్రస్యాచ్ఛాభా వితతరూపిణీ
జన్యతే కారణైః సా చ వితతా సహకారిభిః. 20

శ్రీ వసిష్ఠుడు:- ఓ రామచంద్రా! ఎచట సాకారముగ బీజము గలదో అచటనే వృత్తికా జలాది సహకారి కారణములచే అంకురాదిక్రమమున విస్తరించినదై వికాల కాళాయుక్తముగ పృథక్ మావిర్భవించుచున్నది.

నమస్త భూతప్రలయే బీజమాకారి కిం భవేత్.
సహకార్యథ కిం తస్య జాయతే యద్వ్యాజ్జగత్. 21

మహా ప్రళయమున నమస్త భూతములు నశించి నిక జేనినుండి జగత్తు ఉత్పన్నమౌకఁగలదో యట్టిసాకారముగ బీజమేటి దానికి సహకారికారణము లేచట!

యత్తు బ్రహ్మ పరం శాంతం కా తత్రాకారకల్పనా
పరమాణుత్వయోగేఽపి నాత్ర కేవాత్ర బీజతా. 22

మజ్జియు ఏది శాంతమై, శుద్ధమై, నిరాకారమైయున్నదో, అట్టి పరబ్రహ్మమందు ఆకార కల్పన యేచట! పరమాణువుయొక్క సంబంధమున్న లేదో, అచట బీజత్వ మెట్లుండగలదు?

కారణస్యేతి బీజస్య సత్యాసత్యైకకారిణః
అసంభవాజ్జగత్సత్తా కథం కేన కుతః క్వ కా. 23

ఈ ప్రకారముగ సదిసద్రూపముగ బీజరూపమైన కారణము అసంభవమగుటచే జగత్సత్త యేది యెట్లు జేనిచేసెచట నేరీతి యుండగలదు?

జగదాస్తే పరస్యాభోరస్తరిత్యపి నోచితమ్
సార్వపే కణికే మేరురాస్త ఇత్యజ్జగల్పనా. 24

పరమాత్మయను అణువునందు జగత్తుకలదని యనుటయు నుచితముకాదు. ఆవగింజ యొక్క లేకమందు మేరుపర్వతము గలదనుట అజ్ఞాని కల్పనయేగదా.

సతి బీజే ప్రవర నే కార్యకారణదృష్టయః
నిరాకారస్య కిం బీజం క్వ జన్యజనకక్రమః. 25

జగత్తు నిరాకారమని యనినచో, సాకారముగ బీజమున్నపుడే కార్యకారణ దృష్టులు ప్రవర్తించుచుగాని నిరాకారముగ దానికేక బీజమేమి? జన్య జనక క్రమమెచట?

అతో యత్పరమం తత్త్వం తదేవేదం జగత్ప్రతమ్
నేహ ప్రథయతే కించిన్న చ కించిద్విసశ్యతి. 26

కావున ఏ పరమతత్త్వముగ బ్రహ్మముగలదో, అదియే (మాయచే) యీ జగద్రూపముగ సిద్ధిపొందియున్నది. అందుచే వాస్తవముగ నెట్లనెదియు నుత్పన్నమగుటలేదు, నశించుటలేదు.

చిదాకాశశ్చిదాకాశే హృది చిత్తాజ్జగద్భ్రమమ్
అశుద్ధవదివాశుద్ధే శుద్ధం శుద్ధే ప్రవశ్యతి. 27

చిదాకాశమున చిదాకాశమే జగద్రూపముగ నెలకొనియున్నది. చిత్తమందలి చైతన్యము యొక్క స్ఫురణచే ఈ జగద్భ్రమ యుదయించుచున్నది. కావున అశుద్ధ చిత్తమందు అశుద్ధరూపము శుద్ధ చిత్తమందు శుద్ధ (బ్రహ్మ)రూపమును జీవుడు గాంచుచున్నాడు.

ఖమేనాభాసతే తస్య రూపం స్పంద ఇవానితే
సర్వశబ్దార్థకలనా నేహ కాశ్చన సన్తి నః. 28

అట్టి శుద్ధ చిత్తముగలవానికి, వాయునందు, చలనమునలే, చిదాకాశమే యీ జగద్రూపముగ భాసించును. మా సిద్ధాంతమందు సృష్టిశబ్దార్థకల్పన యొద్దియును లేదు.

యథా శూన్యత్వమాకాశే ద్రవత్వం చ యథా జలే
అన్యతాత్మమయీ శుద్ధా సర్వతేయం తథాత్మని. 29

ఆకాశమందు శూన్యత్వమున్ను, జలమందు ద్రవత్వమును నుత్పన్నమున, ఆత్మయందు అత్యవస్థ రూపమై శుద్ధమైనట్టి యీ సృష్టిరూపముగ అన్యత్వమున్నుగలదు.

భారూపమిదమాశాంతం జగద్భ్రమైవ సస్ తమ్
అనాదినిధనం సత్యం నోదేతి న చ శామ్యతి. 30

మా సిద్ధాంతమందీ జగత్తు సర్వథా శాంతమై, వ్యాపకమై, న్యేయమై, ఆద్యంతరహితమైనట్టి బ్రహ్మమేయును. కావున వాస్తవముగ నిది యుదయించుటలేదు. ఆ నైమిషమట లేదు.

దేశాదేశాన్తరప్రాప్తౌ త్కణాన్యధ్యే విదో వపుః
యత్ర జగదితీవేదం వ్యోమాత్మని వ్యవసితమ్. 31

తేజ కాలములో కాళాది ప్రదేశమునుండి చంద్రాదిప్రదేశమునకు చేతన వృత్తిచనునపుడు, ఆ రెండు ప్రదేశముల మధ్యయం దేనిర్విషయముగ శుద్ధచైతన్య స్వరూపముగలదో, అట్టి రూపము లోటియే యీ జగత్తు చిదాకాశమందు నెలకొనియున్నది.

యథా స్పన్దోఽనితే తోయే ద్రవత్వం వ్యోమి శూన్యతా
తథా జగదిదం భాతమనన్యాశ్లేషమాత్మని. 32

వాయువందు స్పందమున్ను, జలమందు ద్రవత్వమున్ను, ఆకాశమందు శూన్యత్వమున్ను, భాసిండుమిథుమున, ఆత్మయందీజగత్తున్ను, అనంగ, అద్యయరూపముతోటి భాషించుచున్నది.

సంవిన్నభో నను జగన్నభ ఇత్యనర్క-
మాతృస్యవస్థితమనన్తమయోదయం క్వ
తత్త్వజ్ఞభూతమఖిలం తదనన్యదేవ
దృశ్యం నిరస్తకలనోఽమృతమాత్రమాస్య.

83

ఇత్యాహ శ్రీవాసిష్ఠమహారామాయణే వాల్మీకీయే దేవదూతోక్తే మోక్షోపాయేషు
నిర్వాణప్రకరణే ఉత్తరార్ధే అద్వైతైక్యప్రదపాతినం నామ
చతుః పఞ్చాశః సర్గః 154 ||

ఓ రామచంద్రా! ఈజగత్తు శుద్ధ చిదాకాశరూపమేయై ఆత్మయందు స్థితిగల్గియున్నది. అట్లున్నది భూతాకాశ మెన్నటికి కాజాలదు. ఏలయనిన, సూర్యరహితమై, తత్సార్యుని ఉడ యాస్తమయ కర్ణితమైనట్టి ఆత్మయందు పరమార్థ స్వరూప మాత్రముననున్నది భూతకాళమని, యెచట ప్రసీద్ధమైయున్నది? లేక, సూర్యరహితమై సూర్యుని ఉడయాస్తమయములులేని భూతాకాశమేని యెచట ప్రసీద్ధమైయున్నది? గావున సమస్తమునకు సారభూతమైనట్టియే సచ్చిత్స్వభావముగ ఆత్మ గలదో, అద్వానిఅంగభూతమే యీసమస్తప్రపంచమున్ను అయి, దానికంటెనేఱుగాకయున్నది. కాబట్టి నీవు సకల దృశ్య (నామరూప) కల్పననువిడనాడి శుద్ధచిదాకాశ మాత్రుడవై స్థితినిొందియుండుము.

ఇది శ్రీవాసిష్ఠతాత్పర్య ప్రకాశికయందు నిర్వాణప్రకరణమున సుత్తరార్ధమున
అద్వైతైక్య ప్రతిపాదమును యేబదినాల్గవ సర్గము 154 ||

పఞ్చపఞ్చాశః సర్గః

[అన్యభావనయాన్యం స్వాం పశ్యన్తీ చిజ్జగత్స్థితా
స్వభావనాదనన్యేతి పరమార్థపుంసం జగత్.]

అన్యభావనచే అన్యరూపముగను నిజస్వరూప భావనచే బరమార్థపుంసముగను బ్రహ్మముగను చైతన్య మీ జగత్తును గాంచుచున్నదను విషయము మిచటవర్ణింపఁబడుచున్నది.]

శ్రీ వసిష్ఠ ఉవాచ:-

భావాభావగ్రహోత్పన్నసూలసూక్ష్మ చరాచరాః

అదావేవ హి నోత్పన్నాః సర్గాదౌ కారణం వినా.

1

శ్రీవసిష్ఠః- ఓ రామచంద్రా! భావాభావములు, గ్రహణ త్యాగములు, స్థూల సూక్ష్మములు, స్థావరజంగమములు మున్నగునవియున్నవి కారణములేమి సృష్ట్యాదియందే యుత్పన్నముగాక యున్నవి.

స త్వమూర్తో హి చిద్ధాతుః కారణం భవతుం క్వచిత్
స్వాత్మా శక్తః స మూర్తానాం బీజముర్విరూప మివ.

2

నిరాకారమై స్వాత్మరూపమైనట్టి చైతన్యమే సాకార పదార్థము యొక్కయు కారణము కాజాలదు. ఏలయనిన నృక్షముల బీజమువంటి సాకారపదార్థమే తదితర సాకారపదార్థములకు కారణము కాగలదు.

స్వభావమేవ సతతం భావయన్భావనాత్మకమ్

ఆత్మనేవ హి చిద్ధాతుః సర్వోఽనుభవవాన్స్థితః.

3

ఇక్కారణమున తత్త్వజ్ఞాని సమస్తజగత్తును, చిత్స్వభావముగనే భావించుచు సదా ఆత్మ యందే నెలకొనియుండును.

అస్వాదయతి యుభావం చిద్ధాతుర్గగనాత్మకః

బిభృః సర్గః ప్రలాపేన క్షీబః యుబ్ధతయా యథా.

4

వద్యపానాదులవలని తోభముచే తనవలన తానే ప్రలాపాదులతోఁ గూడిన ప్రమత్తను బొందునట్లు ఆకాశరూపముగ చైతన్యమున్ను తానెట్లు భావించుచున్నదో ఆ ప్రకారముగనే తన నిజ రూపమున ఈ సృష్టిని బొందుచున్నది.

యదా సర్వమనుత్పన్నం నా స్త్యేవాపి చ దృశ్యతే

తదా బ్రహ్మైవ విద్ధీదం సమం శాస్తమసత్సమమ్.

5

ఓ రామచంద్రా! ఎపుడీ సమస్తమున్ను కానుపించు చున్నప్పటికిని భావనామయమై వాస్తవముగ నుత్పన్నముగాకయే యున్నదో, అపుడిట్టి మిథ్యాభూతముగ జగత్తునంతయు (అధిష్ఠాన దృష్టిచే) కాంతమై, సమమైనట్టి బ్రహ్మముగనే నీవెఱుంగుము.

చిన్నభశ్చిన్నభస్యేవ పయసీవ పయోద్రవః

చిత్త్వాత్మచతి యతేన తదేవేదం జగత్కృతమ్.

6

జలమందు జలముయొక్క ద్రవత్వమువలె, చిదాకాశమందు (జగద్రూపమున) చిదాకాశమే వర్తించుచున్నది. మిఠియు నే కారణముచే ఆ చిదాత్మవలన అంబధ్యస్తమగు యీ జగత్తు భాసిండు చున్నదో ఆ కారణముచే శ్రుతులు 'చైతన్యముచే ఈ జగత్తురచించఁ బడినదని' చెప్పుచున్నది.

స్వప్నే తదేవ జగదిత్యుదేతి విమలా యథా

కాచకస్యేవ కచితి తథేతం సాది సర్గభే.

7

స్వప్నమందు నిర్మలముగ జగత్తెట్లుదయించుచున్నదో, కాచ * రోషయుక్తముగ నేత్రమునకు ఆకసమున కేళము తెల్లు కనుపించుచున్నదో, అట్లే భ్రమచే ఈ ఆరిగల్గినట్టి విచిత్రమైన జగత్తున్ను చిదాకాశమన స్ఫురించుచున్నది.

చిత్తాచకస్య కచనం యథా స్వప్నే జగద్భవేత్

తత్తైవ జాగదవిధం తత్తత్కాత్రమిదం స్థితమ్.

8

స్వప్నమున చైతన్యమును కాచము (నేత్రలోగము) యొక్క స్ఫురణయే జగద్రూపమునట్లు ఈ జాగత్ - జగత్తున్న విదాకాశమాత్రముగ నే స్థితి నొందియున్నది.

అదిసగ్గే హి చిత్స్వప్నో జాగదిత్యభిశబ్ద్యతే

అద్య రాత్రౌ చిత్తే స్వప్నః స్వప్న ఇత్యపి శబ్ద్యతే.

9

స్వప్నమిందు హిరణ్య గర్భుడను సుప్తి తీపురియందలి చైతన్యము యొక్క స్వప్నము జాగత్తనబడును. నేటి రాత్రియందు వ్యప్తితీపురియందలి చైతన్యము యొక్క స్వప్నము స్వప్నమని చెప్పబడును.

పూర్వప్రవృత్తా సరితాం రూఢాద్యాపి యథాస్థితా

తరజ్జలేఖా దృష్టినాం పదార్థరచనా తథా.

10

ఎట్లు పూర్వకాలము ప్రవర్తించినట్టి నదులయొక్క తరంగసమాహము నేటికిని జలం దృష్టుల కావిధముగ నే రూఢిపడియున్నదో, అట్లే పుష్ట్యాది కాలమునందు బదార్థములఁ గూర్చిన నియతి ఎయ్యది స్థాపించబడియుండెనో అది నేటికిని అట్లే దృఢపడియున్నది.

యథా వారితరజ్జశ్రీః సరితాం రచనామితా

తథా చిద్యోగ్ని చిద్భిజసత్తానః సృష్టితామితా.

11

నదులయందు జలముయొక్క తరంగముల సత్త రూజలసత్తకంటె భిన్నమునగాట్లు, విదా కాశమున విసర్జరూపము ఈ సృష్టియొక్క సత్తయు అవిదాకాశసత్తకంటె భిన్నముకాదు.

మృతస్యాత్మస్త నాశశ్చైత్తన్మిద్రాసుఖమేవ తత్

భూయశ్చైదేతి సంసార స్తత్సుఖం నవమేవ తత్.

12

మరణించినవానికి ఆత్మంతాభావము కలుగునని యనినచో, అత్రతీ వానికి సుఖ ప్రియందలి నిరతిశయానంద రూపముచేఁ బ్రసిద్ధముగ సుఖమే లభించినదగును. మరల దేహాదిరూపముతో సంసార ముదయించుచో, అది వానికి నూతన సంసారరూపమైవపుటికిని ఆనిరతిశయ సుఖరూపమే యగును. (జగత్సత్త ఆత్మసత్త కంటె వేఱుకానందున జననమరణభీతి ప్రసంగమే లేదని భావము.)

కుకర్మభ్యస్తు చేద్భీతిః సా సమేహ పరత్ర చ

తస్మాదేతే సమసుఖే సర్వేషాం మృతిజన్మనీ.

13

దుష్కర్మలచే నరకాదులఁగూర్చిన దుఃఖభయముండుననిన అట్టిదుఃఖమున్న సుఖసత్తయే గర్భియా న్నదగును. (ఏలయనిన, నరకాదుల జీతమునకును బ్రహ్మసుఖసత్తకంటె వేఱైనట్టి సత్త లేకుండుచే గుఃఖమునకును సుఖసత్తయే గర్భియాన్నదగును. కావున సుఖదుఃఖములందు విశేషమేమి యాను లేదు.) మఱియు నట్టి దుఃఖభయము ఈజీవితమందును, మరణాంతరమునను సమానముగ నే యుండును. కాఁబట్టి జనన, మరణములు చెందును సర్వలకును సమాన సుఖదాయకములైయున్నవి.

మరణం జీవితం హస్తు సమాజే వాసనే తయోః

ఇతి విశ్రాంత చిత్తో యః సోఽన్తః శీతల ఉచ్యతే.

14

జీవితమైనను సరి లేక, మరణమైనను సరి అను నీ ప్రకారముగ ఈరంటియొక్క సత్త రెవనికి స్వాభావిక బ్రహ్మసంఖ్యాపములై సమముగ నున్నవో, అట్టి విశ్రాంత చిత్తుడగు యోగి అంతఃశీలఁడనబడును.

సర్వసంవిత్తి విగమే సంవిదోహతి యాదృశీ

భూయతే తస్యయే నైవ తేనాసౌ ముక్త ఉచ్యతే.

15

మృతులన్నియు నశించినవాఁడను, దృశ్యస్ఫురణ లేనివాఁడును, సర్వబంధవినిర్ముక్తుఁడును, చిద్రూపముగ ఆత్మయందు తన్మయుఁడై యుండువాఁడును ముక్తుఁడని చెప్పబడును.

అత్యంతాభావసంవిత్త్యా సర్వదృశ్యస్య వేదనమ్

ఉదేత్యస్తాన సంవేద్యం సతి వాఽసతి సర్గకే.

16

అత్యజ్ఞానముచే దృశ్యసంకలయ సంపూర్ణముగ బాధితమగుటచే, అద్దాని ఆత్మంతాభావ కారణమున నితః సృష్టియుండినను, లేకుండినను, సరియే, జ్ఞానికి సర్వదృశ్యానుభవ రహితమగు కుద్ర నిర్విషయ చైతన్యముయొక్క అనుభవమే యుదయించును.

యన్న చేత్యం న చిద్రూపం యచ్చితేరప్యచేతితమ్

తద్భావైక్యం గతాస్తజ్ఞః శాన్తా వ్యవహృతౌ స్థితాః.

17

ఏది విషయరూపముకాదో, చేతవాప్యత్తిరూపమున్న గాదో, చేతవాప్యత్తిచే చేతిరమున్న గాదో, అట్టి కుద్రచైతన్యముతోటి యైక్యము నొందని మహనీయులు సంసారవ్యవహార రహితులై స్వాత్మయందే నున్నారై యుందురు.

చిత్తాచకాచకచ్యం యజ్జగన్నామ్నా తదుచ్యతే

అత్యచ్ఛే పరమాకాశే బంధమోక్షదృశః కుతః

18

అతినిర్మలమగు విదాకాశమున చైతన్యమును కాచము (గాఙ్) యొక్క నిరంతర స్ఫురణమే జగత్తును తేరుచేఁ జెప్పబడుచున్నది. అట్టిచో నితః బంధమోక్ష దృష్టులెవట!

చిన్నభాఃస్పన్ధమాత్రాత్మ సంకల్పాత్మతయా జగత్

సద్భూతమయమేవేదం న పృథ్వ్యాదిమయం క్వచిత్.

19

ఈ జగత్తు విదాకాశముయొక్క స్ఫురణమాత్రమున్న, సంకల్పరూపమున్ననై యున్నది. కావున నిది సచ్చిన్మయమే యగునుగాని పృథివ్యాది భూతమయ మెన్నటికిని గానేరదు.

నేహ దేశో న కాలోఽస్తి న ద్రవ్యం న క్రియా న ఖమ్

సదివాళిలముచ్చాసం వాప్యనుచ్చాసమవ్యసత్.

20

ఇటు వాస్తవముగ దేశముగాని, కాలముగాని, పదార్థముగాని, క్రియగాని, ఆకాశముగాని లేవు. ఈజగత్తు ప్రతిభాసమాత్రముచే వృద్ధిబొందినను, లేక, పొందకయుండినను సరియే, అట్టి స్వకీయ కల్పితరూపముచే నది అసత్యయగును. కాని, అధిష్ఠానరూపముచే నది సత్తుకంటె వేఱు కానిదై యున్నది.

భాతి కేవలమేవేత్థం పరమార్థస్థునం ఘనమ్
యన్న శూన్యం న వా శూన్యమత్యచ్ఛం గగనాదపి. 21

ఈ ప్రకారముగ ఈ జగద్రూపముచే కేవలము పరమార్థస్థునమును అత్యున్న ప్రకాశము మన్నది. ఆ యాత్మ ఆకాశముకంటెను అతి నిర్మలమై, శూన్యముగాని, అశూన్యము కానిదైయున్నది.

సాకారమప్యనాకారమనదేవాతి భాస్వరమ్
అతిశుద్ధైకచిన్మాత్రస్సారం స్వప్నపురం యథా. 22

మఱియు ఆయాత్మ సాకారముగ నున్నట్లుతోచినను వాస్తవముగ నిరాకారమైనదియు, అసత్తువలె గన్పట్టినను మిగుల ప్రకాశవంతమైయు, కేవల మతిశుద్ధమైనట్టి యేకమగు చిన్మాత్రము న్ను, స్వప్న సగరమువలె అతి నిశాలమైనదియు నగును.

నిర్వాణమేవమిదమూలతమిత్రమన
శ్చిద్యోము ఆవిలమనావిలరూపమేవ
నానేవ న క్వచిదపి ప్రసృతం న నానా
శూన్యత్వమమృత ఇవామృనిధౌ ద్రవత్వమ్. 23

ఇత్యాదే శ్రీవాసిష్ఠమహారామాయణే వాల్మీకీయే కేవలదూతోక్తే మోక్షో
పాయేషు నిర్వాణప్రకరణే ఈత్రార్థే పరమార్థమయత్వవర్ణనం నామ
పంచపాద్యైః సర్గః ॥ 55 ॥

ఓ రామచంద్రా! ఈ ప్రకారముగ, చిదాకాశముయొక్క కలుషిత జగద్రూపము వాస్తవముగ శుద్ధవ్యాపక నిర్వాణరూపమేయగును. ఇట్టి నిర్వాణరూపముచే వ్యాపింపబడని దెద్దియును లేదు. కావున, ఆకాశమందు శూన్యత్వమువలెను, జలమందు ద్రవత్వమువలెను, ఈజగత్తు పరమాత్మ రూపమేయగునుగాని నా నా విధ రూపములతో నూడియున్నదికాదు!

ఇది శ్రీవాసిష్ఠతాత్పర్య ప్రకాశికయందు నిర్వాణప్రకరణమున నుత్తరార్థమున
జగతః పరమార్థమయత్వ వర్ణనమును యేబదియైదవ సర్గము ॥ 55 ॥

షట్ పంచాశకః సర్గః

[చిదేవ సర్వం సర్వత్ర సర్వం చిదితి నిశ్చితే।

దృశీకారాయ పాపాణామకాంతోపవర్ణితే।

సర్వత్ర సర్వమున్ను చిద్రూపమే యను ఈ నిశ్చయమును దృఢపఱచుటకొరకై పాపాణామకాయైక యచట వర్ణింపబడుచున్నది.]

శ్రీవసిష్ఠ ఉవాచ:—

సర్వత్ర సర్వదా సర్వం సర్వదా వ్యోమ్ని చిన్మయే
సాధు సంభవతి స్వచ్ఛం శూన్యత్వం ఖ ఇవాఖలే. 1

శ్రీ వసిష్ఠుడు:— ఓ రామచంద్రా! ఆకాశమునందు శూన్యత్వమువలె, చిన్మయముగు బ్రహ్మ కాశమున సర్వత్ర సర్వమున్ను సర్వవిధముల సర్వదా నిస్సంకోచముగ సంభవించుచున్నది. అదియంత యును వాస్తవముగ శూన్యత్వమువలె స్వచ్ఛమైయున్నది.

యత్ర చిత్తత్ర సర్గశ్రీరవ్యోమ్ని వ్యోమ్ని వాస్తి చిత్
చిన్మయత్వాత్పదార్థానాం సర్వేషాం నాస్త్వచిత్త్వచిత్. 2

నమస్తపదార్థములును చిన్మయములగుటచే పృథివ్యాదులం దెవటను 'అచిత్' రూపము లేదు. మఱియు, ఏచట చైతన్యముగలదో, అచట సృష్టియొక్క శోభయున్న గలదు.

పదార్థజాతం శైలాది యథా స్వప్నే పురాది చ
చిదైవైకం పరం వ్యోమ తథా జాగ్రత్పదార్థభాః. 3

స్వప్నమందలి సగర, పర్వతాది పదార్థ సమూహముంతయు చిన్మాత్రమైనట్లు, జాగ్రత్తునం దలి సమస్త పదార్థములునుగూడ ఏకమగు చిదాకాశమాత్రమే యైయున్నవి.

పాపాణామృతమత్రేదం శృణురామ రసాయనమ్
పూర్వం మయైవ యద్దృష్టం చిత్తం ప్రకృతమేవ చ. 4

ఓ రామచంద్రా! ఈ సందర్భమున, పూర్వము నాచేతనే గాంచబడినదియు, మిగుల విచిత్రమైనదియు, భ్రమయును రోగమునకు అమృతరసాయనము వంటిదియు, ద్రవ్రుతము వచింపబడినదియు నగు పాపాణామృతమును గూర్చి వినుము.

అహం విదితవేద్యత్వాత్కదాచిత్పూర్వమాననః
త్వక్తుమిచ్ఛురిమం లోకవ్యహారం ఘనభ్రమమ్. 5

ధ్యానైకతానతామేత్య శ్చ నైర్విశ్రాంతయే చిరమ్
త్వక్తాజవం జవీభావ ఏకస్తాగ్ధీ శమం వ్రజన్. 6

ఇదం చిన్మితవానస్మి కస్మింశ్చిదమరాలయే
సంస్థితో వివిధాః పశ్యన్మజ్జురా జాగత్తీర్గతీః. 7

పూర్వ మెకానోకపుడు నేను వేద్యవస్తువు (ఆత్మ) నెఱుంగుటచే బూర్జచిత్తుడనై, మహాభ్రమసందయై క్షమగు ఈ లోకవ్యవహారమును దృఢింప నిచ్ఛగల్గి వంచలత్వమును వీడి, ఏకాంత మందలిలక్షణలవాడనై, చిరకాల నిశ్చింతికింక మెల్లమెల్లగ ధ్యానైక తత్పరతః శైలి కాంతిని బడయుచు, దేవలోకమున నొకానొక వీట స్థితినిొంది, క్షణభంగురములైనట్టి ప్రాపంచిక దశల నవలోకించుచు నిట్లు చింతన జేసితిని.

విరసా ఖల్వియం లోకస్థితిరాపాతగుస్తరీ
స జాతు సుఖదా మన్యే కస్యచిత్కేనచిత్కృచిత్. 8

విచారించని కారణముచే రమణీయముగ గవ్వట్టు యీ ప్రపంచముయొక్క స్థితి రహితమైనదే యగును. ఇట్లు యెవనికి శాకారణము చేతను నెచటను నెపుడును సుఖప్రదముకాదని దలంచెదను

ఉద్వేగం జనయత్యస్తస్తీవ్ర సంవేగభేదతః
ఇమా దృశ్యదృశో ద్రష్టరిష్టానిష్ఠఫలప్రదాః. 9

ఇష్టానిష్ఠఫలప్రదములగు ఈ దృశ్య విషయములు తద్దృష్ట్యయగు శీఘ్రము వానిగూర్చిన తీవ్రప్రయత్నముచే మిగుల దుఃఖమును, భయమునే గలుగఁ జేయుచున్నవి.

కిమిదం దృశ్యతే కిం వా ప్రేక్షతే కోఽహమేవ వా
సర్వం శాస్త్రముఖం వ్యోమ చిన్మాత్రాత్మని రిభకమ్. 10

‘ఈ కాన్పించుచున్న దేమి? దీనిని చూచునదే? నేనెవని? ఈ ప్రకారముగ వివేకముచే విచారించినచో నిది యంతయు శాంతమై, అజమై ఆకాశసదృశమై, చిన్మాత్రమైపై ఆత్మయందలి వివర్తముగనే భాసింనును. (ఆత్మమాత్రముగనే తోచునని భావము.)

తస్మాత్సమస్తసిద్ధ్యేదేవదై త్యాదిదుర్గమమ్
సుప్రదేశమితో గత్వా సంగోష్ఠ్యాత్మాసమాత్మనా. 11

అదృశః సర్వభూతానాం నిర్వికల్పసమాధిగః
సమే స్వచ్ఛే వదే శాస్త్రే ఆసే విగతవేదనమ్. 12

ఇక్కారణమున యీ విశ్లేషముయొక్క శమనము కొఱకై, సమస్తసిద్ధి, ఇంద్ర, దేవ, దైత్యాదులనుగూడ దుర్గమమైనట్టి యొకానొక యుత్తమస్థానమున కిటుసుండి చని, అచట దాగుకొని, ఏ జీవికిని గన్పించక, నిర్వికల్ప సమాధియందుదత్తరుండనై, సర్వపుత్రులఁ దృజించి, అతినిర్మలమై, శాంతమై, సమమైనట్టి ఆత్మపదమున సుస్థితుడై యుండెదను.

తస్మాత్కోను ప్రదేశః స్వాదత్త్యస్తం శూన్యతాం గతః
యత్రైతా నానుభూయన్తే పశ్య బాహ్యార్థవేదనాః. 13

కావున, శబ్దాది బాహ్యవిషయములైదున్నుగూడ ననుభవించుటనట్టి ఆత్మంతకాన్యమైన ప్రదేశ మేదియై యుండును?

శబ్దకాననపార్వబృహత్ ఘాభినమాకులః
క్షోభయన్త్ర సంత్యుభాసస్మాన్మే గిరయోఽరయః. 14

విశ్లేషమునకు హేతుభూతములును, శబ్దకారకములునగు వన, జల, మేఘాదులచే వ్యాప్తమై, సింహవ్యాఘ్రాద్యనేక ప్రాణి సమాహారములతోగూడి యున్నట్టి పర్వతములు నాకు శత్రువులవలె ప్రతికూలముగనే యున్నవి.

నానావిధా నగేంద్రాణామన్తరావలితా జనైః
దేశా విషమయా ఏవ నిః శేషా విషయాహిభిః. 15

ఇక పలువిధములగు పర్వతములయొక్క మధ్యప్రదేశములైననో కిరాతాది జనులచేఁ బరవేష్టితములై విషయములను సర్వములతో గూడియుండఁటబట్టి అవియన్నియును నాకువిషయములు గనే తోచుచున్నవి.

జనైర్జలచరై ర్వాప్తాః సాగరా నీరకుక్షయః
వివిధారమ్భసంక్షుబ్ధైర్నగరాణీవ నాగరైః. 16

సముద్రనీరములు, జలాంతర ప్రదేశములైనను వివిధకార్యారంభ సహితములగు నగర నివాసులచే నగరము పరిపూర్ణమై యుండునట్లు పలువిధకార్యములందు వ్యగ్రులగు జనులచేతను, జలచర శీవులచేతను వ్యాప్తములై యొప్పుచున్నవి.

తటాన్యద్ర్యమ్భరాశీనాం లోకపాలపురాణి చ
భూతాకులాని శృజ్గాణి పాతాలకుహరాణి చ. 17

సముద్రతీరములు, పర్వతతటములు, లోకపాలుర నగరములు, గిరిశిఖరములు, పాతాళ కందరములు, ఇవియన్నియును ప్రాణులచే బరిపూర్ణములై యున్నవి.

గాయన్త్యనిలభాంకారైర్నృత్యన్తి లలికాః కరైః
పుష్పైర్నన్త్యగేంద్రాణాం గుహా గహనకోటరాః. 18

సింహసర్పాదులచే భయంకరములైన మహాపర్వతగుహలు వాయుపుయొక్క భాంకారశబ్దములచే గానముచేయుచున్నవి, లతాసమూహములచే నాట్యమాడుచున్నవి; పుష్పసంకలిచే హాస్యము నర్చుచున్నవి.

మానిమీనమునిస్పర్శకమ్పినాలచలామ్బుజాః
సరస్వో విరసా ఏవ వార్ధావర్తవిరావితాః. 19

ఇక సరస్సులున్న మత్స్యముల యొక్కయు, స్నానార్థమేలెంచిన మానకిలురగు మునుల యొక్కయు స్పర్శచేతన, చంచల నాళములచేతను ప్రకంపితములగు కమలములుగలవై జలపర్వములచే శబ్దసహితములై యున్నందున నాకవియు నీరసములుగనే తోచుచున్నవి.

పవనస్పర్శసంక్షుబ్ధత్వణపాంసుపతాక్షి
రటత్వనిలభాంకారైర్నృత్యోర్వ్యవసంయతా. 20

ఇక నెలయేళ్లతోగూడిన పృథివీ ఫలమా, వాయుస్పర్శచే త్రోబఁజెందినదై, త్వణ, ఘాత రూప పతాకములచేఁ బూర్ణమై వాయుపుయొక్క భాంకారశబ్దములచే నలుచుచున్నందున నదియు విశ్లేషసహితమై యున్నది.

తస్మాదాకాశమాశూన్యం కస్మింశ్చిద్ద్రూఢోఽణి
అత్ర తిష్ఠామ్యవప్తభ్య యోగయుక్తిమనిద్దితామ్. 21

కాబట్టి సర్వభూతానామైవ యాకాశముయొక్క యొకానొకమూల సుహృదమున నుత్తమయోగయై నవలంబించి సమాధిక్త సిక్తుడనగుదును.

కస్మిన్పిదేశోజేత్ర కృత్వా కల్పనయా కుటీమ్
వజ్రోదరదృఢం తస్యామస్తస్మిన్మృవాసనమ్. 22

ఈ యాకాశముయొక్క యొకానొక మూల కల్పనచే నొకకుటీరమును నిర్మించి పత్రము వలె సుస్పృహమైన చిత్తముగల్గి, వాసనానికొత్తుడనై యట్లు సమాధిపరాయణుడనగుదును.

ఇతి సంచిన్త్య యాతోఽహమాకాశమసి నిర్మలమ్
యావత్తదపి పశ్యామి సకలం వితతాన్తరమ్. 23

ఇట్లు చింతించి, ఖడ్గధారవలె నిర్మలమైనట్టి యాకాశమంద్రబ్రహ్మేశంపగనే యచట సమాధి యొక్క యనేక విఘ్నములచే దాని యంతరాళమంతయు వ్యాపించియున్నట్లు నేను గాంచినది.

క్వచిద్భ్రమత్సిద్ధగణం క్వచిదుద్గర్జదమ్బుదమ్
క్వచిద్విద్యాధరాధారం యక్షోత్తి పక్షయం క్వచిత్. 24

క్వచిద్భ్రమత్పురవరం ప్రారబ్ధసమరం క్వచిత్
క్వచిద్ద్రవజలధరం క్వచిదుద్వృత్తయోగిని. 25

క్వచిద్దైత్యపురోడ్డిననగ స్థర్వపురం క్వచిత్
క్వచిద్భ్రమద్భ్రహ్మగణం తారకాకులితం క్వచిత్. 26

క్వచిత్తే ఖగనంఘృష్టం క్వచిత్క్రుద్ధమహానిలమ్
క్వచిదుత్పాతవలితం క్వచిన్మృణాలమణ్డితమ్. 27

క్వచిదపూర్వభూతేఘం నాగరావలితం క్వచిత్
క్వచిదిర్మరథాక్రాంతం క్వచిదస్యరథోద్ధరమ్. 28

క్వచిదాదిత్యదాహస్తం శశిశైత్యాన్వితం క్వచిత్
క్వచిత్క్రుద్రజనానశ్వాం క్వచిదగ్న్యస్థ్య దుర్గమమ్. 29

క్వచిదుత్పాలవేతాలం గరుడోడ్డామరం క్వచిత్
క్వచిత్ప్రలయామ్భాదం క్వచిత్ప్రలయానిలమ్. 30

ఎట్లనగా, ఆ యాకాశమర దాకానొకచోట సిద్ధులు సంచరించుచుండిరి. ఒకచోట మేఘములు గర్జించుచుండెను; వేటొకచోట విద్యాధరులు వసించుచుండిరి. ఇంకొకచోట యక్షులచే గావించబడిన వివాహముతోఁ గూడియుండెను. వేటొకచోట గంధర్వనగరములచేఁ బూర్ణమైయుండెను; ఒకచోట యుద్ధమారంభించ బడుచుండెను; ఒకచోట మేఘములు వర్షించుచుండెను. ఒకచోట ఉన్మాదగ్రాద వృత్తినిహితులగు యోగినులు వసించుచుండిరి. మఱియొకచోట సమీపముననున్న దైత్యుల పురములచే నెగురగొట్టుబడిన గంధర్వసహిత దేవతా నగరము లుండియుండెను; ఇంకొకచోట గ్రహములు సంచరించుచుండెను; ఒకచోట సత్కృతసమాహముచే న్యాకులమై యుండెను;

మఱియొకచోట పక్షులచేఁ బూర్ణమై యుండెను; ఒకచోట మహాప్రచండమగు వాయువు ఏయిచుండెను. ఒకచోట దుశ్శకునములచే బూర్ణమైయుండెను; వేటొకచోట మేఘముండలములచే శోభితి మైయుండెను. ఒకచోట విచిత్రాకారలగు విశాచాది ప్రాణిసమూహములతోఁ గూడియుండెను; ఇంకొకచోట నగరములచే నాచ్ఛాదితమైయుండెను; ఒకానొకచోట నూర్వరథముచే న్నామించబడియుండెను; వేటొకచోట చంద్రాదిగ్రహముల రథముచే బూర్ణమైయుండెను; ఒకచోట నూర్వతాపముచేఁ బ్రాణులు మృతినొందుచుండిరి; ఇంకొకచోట చంద్రుని శీతలత్వముచే పరిపూరితమైయుండెను; ఒకచోట భూతశ్రేణులచే భయంకరమై యుండెను; ఒకానొకచోట అగ్నియొక్క యుష్ణత్వముచే మిగుల దుర్గమమై యుష్ణమండెను; ఒకచోట నెత్తైన వేతాళములు వసించుచుండెను; ఒకచోట గరుత్మాంతులచే శోభితమై యుండెను; ఒకచోట ప్రళయకాల మేఘములచేతను, ఇంకొకచోట ప్రళయకాల ప్రచండవాయువు చేతను బరిపూర్ణమైయుండెను.

తతో భూతగణాం స్వక్వా దూరాద్దూరతరం గతః
ప్రాప్తవానహమేకాన్తం శూన్యమత్యంత విస్తృతమ్. 31

పిమ్మట నే నాప్రాణి సమూహములను వీడి యతిదూరమునకుఁ జని మిగులవిశాలమైనదియు శూన్యమైనదియునగు ఒకానొక యేకాంతప్రదేశమును బొందితిని.

అత్యంతమద్దవనం స్వప్నేఽప్యప్రాప్య భూతకమ్
మజ్జలోత్పాతరహితమగమ్యం విధి సంస్మతే. 32

ఓ రామచంద్రా! అచోట వాయువు చాల మెల్లగా వీచుచుండెను. స్వప్న మందైనను నచట శూన్య ప్రాణి కూడఁ బొందఁబడదు. ఆ స్థానమును శుభాశుభ శకునములు లేనిదిగను, ప్రపంచ జీవుల కప్రాప్యమైనదిగను నెఱుఁగుము.

కల్పితాథ మయా తత్ర కుటీ ప్రకటకోటరా
సీరస్థి కుడ్యనిబిడా పద్మకుడ్మలసుందరీ. 33

ఘణాక్షుణ్ణాజ్ఞపూర్ణేన్దు బిమ్బాదర మనోహరా
కహ్లాంకుస్థమందార పుష్పశ్రీకోశశోభితా. 34

అత్ర తి యాప్రదేశమున, కమలపుష్పమొగ్గవలె సుందరమైనదియు, రంధ్రములులేని కుడ్యాదులచే దట్టమైనదియు, ప్రకటమైన లోభాగములు గలదియు, కీటములచేఁ బిండికృతమగు పూర్ణచంద్రినిబ మధ్యభాగమువలె మనోహరమైనదియు, కమల, వంద, మందారాది పుష్పములచే శోభితమైనదియు నగు యొక కుటీరమును నేను నా (సత్య) సంకల్పముచే నిర్మించినది.

సమస్తభూతాగమ్యత్వం తత్ర సంకల్ప్య చేతసా
అగమ్యే సర్వభూతానామహమానం తదా తతః. 35

పిదప, ఏ ప్రాణియు నచటికి రాకుండునట్లు చిత్తముచే సంకల్పించి, సర్వ భూతముల కగమ్యమైనట్టి నిర్వికల్ప సమాధియందు సిక్తుడనై యుంటిని.

బద్ధపద్మాననః శాస్త్రమనాః పరమమానవాన్
సంవత్సరశతా నైవ నిర్ణయోత్థాన మాత్మనః.

86

నూలు సంవత్సరములైన పిదపయే సమాధినుండి లేచుటకై నిశ్చయించి, పద్మాననముపైఁ
గూర్చుని, కాంతచిత్తుడనై, మహాహనమును ధరించి సమాధిస్థుడనైతి.

నిర్వికల్ప సమాధిస్థో నిద్రాముద్రామివాగతః

సమః సౌమ్యసభఃస్వస్థః సముత్క్లిష్ట ఇవామ్బురార్.

87

సుషుప్తిని బొందినవానివలె నిశ్చలముగను, సమముగను, సౌమ్యముగను, ఆకాశమువలె
నిర్మలముగను, ఆకాశముందుఁ జీత్రింపఁబడిన వానివలెదమునను నున్నవాడనై నిర్వికల్ప సమాధిస్థుడ
నైతిని

చిరం యదనుసంధతే చేతః వశ్యతి తతః

చిరేణ చాశావపనవ్యక్తివద్విలతం యదా.

88

తదా వర్షశతేనాత్ర బోధబీజం వృతాంతరమ్

అసీన్యే హృదయక్షేత్రే కాలమేకం వికాసతః.

89

సంబుద్ధోఽభవన్యేఽథ జీవః సంబుద్ధవేదనః

శిశిరక్షీణగాత్రస్య మధావివ రసస్తోః.

40

చిరకాల మేపభార్గమును చిత్తమధ్యానించునో యదానిని తత్క్షణమే అయ్యదిగాంచగలదు.
కావున చిరకాలమునకు నూలు వత్సరములైనపిదప, నాయొక్క చిత్తము వాయు, దిశలవలె నెపుడు
వికాలమయ్యెనో, అపుడు భోధబీజమున్ను, పుష్కాననిమిత్తమున్నునగు కర్మ నా హృదయ క్షేత్రమున
నొకసమయమున వికసించు సత్తతి, శిశిరముతువునందు క్షీణించిన శరీరముగల వృక్షము యొక్క రసము
వసంత రువునందు వికాసమొందునట్లు, వృత్తిసహితముగ నాయొక్క జీవచైతన్యము ప్రబుద్ధమయ్యెను.

తచ్చుతం తత్ర వర్షాణాం నిమేషమివ మే గతమ్

బహోవ్యైఽపి కాలగతయో భవన్యేకధియో మనాకో.

41

ఆ నూలు వత్సరములున్ను నాకొక నిమిషమువలె గడచినట్లుండెను. ఏలయునన, ఏకాగ్ర
చిత్తునకు విస్తారము కాలమున్ను అత్యల్పముగనే తోచును.

వికాశమాగతో బాహ్యం గతో బుద్ధీన్ద్రియక్రమః

వానస్తః పుష్పరూపేణ మదస్యేవ రసో మమ.

42

తడుచి, వృక్షమునకుఁ బుష్టి పోతువగునను నసంతయుతువునందుఁ బుష్పరూపముగ విక
సించునట్లు, నాయొక్క బాహ్య జ్ఞానేంద్రియములు క్రమముగ వికాసమొందెను.

మాం ప్రాణపూరితమపాగతనందింశ్చ

పుష్కాగ్రతం త్వహమితి ప్రస్ఫుతః శిశాచః

ఇహాబ్జినా వివలితోఽథ కుతోఽసి సద్యః

ప్రాగ్నా మనస్స మనవాయూరివోగ్రవృక్షమ్.

43

ఇత్యాత్మే శ్రీ వాసిష్ఠ మహారామాయణే వాల్మీకీయే దేవనూతోక్తేమోక్షో

పాయేషు నిర్వాణప్రకరణే ఉత్తరార్ధే పామాణోపాఖ్యానే 'ఆకాశమందీరే

వసిష్ఠసమాధానవర్ణనం' నామ షట్పఞ్చాశః సర్గః 56 ||

పిమ్మట ఎత్తైవ వృక్షముయొక్క యావృతశాఖలందు ప్రచండ వాయువు ప్రసరించునట్లు,
ప్రాణములచేఁ బరిపూర్ణుడనై, ఇంద్రియపుత్తులతోఁగూడి, జీవచైతన్య సహితుడనై యున్న నాచెంత
కలుడు వెంటనే ఇచ్చయను పత్తితోఁగూడి అహంకారమును పితాచ మెఁచి నుండియో వచ్చి చేరెను.

ఇది శ్రీ వాసిష్ఠతాత్పర్య ప్రకాశికాయందు నిర్వాణప్రకరణమున నుత్తరార్ధమున

పామాణోపాఖ్యానమున 'ఆకాశమందీరే వసిష్ఠసమాధాన వర్ణనము'

యేబదియాఽవ సర్గము || 56 ||

సప్తపఞ్చాశః సర్గః

[జ్ఞా జ్ఞాహంకారయోరత్ర విశేషప్రతిపత్తయే

జ్ఞానబాధిత దృశ్యస్య చిన్మాత్రత్వం సమర్థ్యతే]

జ్ఞాని, అజ్ఞానుల యొక్క అహంకారమునుగూర్చిన విశేష జ్ఞానమునుకొంటే జ్ఞానముచే
బాధితమగు దృశ్యముయొక్క చిన్మాత్రత్వ మిచట వర్ణింపఁబడుచున్నది.]

శ్రీరామ ఉవాచః—

త్వామప్యదితనిర్వాణమహంకారపిశాచకః

బాధతే కిమపి బ్రూహి మునే సందేహశాస్త్రయే.

1

శ్రీరాముడు.—ఓ మునీంద్రా! నిర్వాణముదయించిన తమ్మునుగూడ అహంకారమును
విశాచము బాధించునా యేమి? ఈవిషయమును సందేహ నివృత్తికొంటే నాకు చెలియఁజేయవలెద.

శ్రీవసిష్ఠ ఉవాచః—

అహంభావంవినా దేహసితి సజ్జాయోరిహ

ఆధేయస్య నిరాధారా న సంసేహోపపద్యతే.

2

శ్రీ వసిష్ఠుడు.—ఓ రామచంద్రా! అహంకారము లేనిచో, జ్ఞాని, అజ్ఞాని యిరువురి
యొక్క శరీరసితియు సంభవించనేరదు. ఏలయునగా, ఆధారములేనిచో, ఆధేయ పదార్థముయొక్క
సితి యుండఁజాలదు.

అయం త్వత్త్ర విశేషస్తం శృణు విశ్రాంతచేతనః

శ్రుతేన యేనాహంభావపిశాచః శాన్తిమేతి తే.

3

కాని యిందలి శేషత్వమునుగూర్చి వినుము. అద్వానిని వినినచో, చిత్తము నిశ్రాంతి నొందుటచే నీయొక్క అహంకారమును పిశాచము శమించిపోవును.

అహంభావపిశాచోఽయమజ్ఞానశునామునా

అవిద్యమాన ఏవాంతః కల్పితస్తేన సంస్థితః.

4

వాస్తవముగ లేనిదైనప్పటికిని, ఈ అహంభావమును పిశాచమును అజ్ఞానమున బాలకుఁడు అంతఃకరణమున, గల్పించియున్నాడు కావుననే యిది పీఠిగలదియగుచున్నది.

అజ్ఞానముపి నాస్త్యేవ ప్రేక్షితం యన్న లభ్యతే

విచారిణా దీపవతా న్వరూపం తమసో యథా.

5

దీపముగలవానికి అంధకారము లభించనట్లు, విచారించి చూచినచో అజ్ఞానము జ్ఞానికి లభింపఁజాలదు. గాన నది వాస్తవముగ లేనిదే యగును.

యథాయథా విలోక్యతే తథాతథా విలీయతే

ఇహోజ్ఞ తాపిశాచికా తథా విచారితా నతీ.

6

ఏ యేరీతి విచారింపఁబడుచుండునో, ఆయేరీతి తద్విచార క్రమముననుసరించి యీ అజ్ఞానమును పిశాచియు త్తయించుచుండును

కిల సత్యామవిద్యాయామజ్ఞానోదేతి శాశ్వతీ

బుద్ధిమోహాత్మికా యక్షీ నిర్దేహైవ యథా నిశి.

7

బుద్ధియొక్క భ్రమచే రాత్రి దేహరహితమైన పిశాచి కానుపించునట్లు, మూలవిద్యయొందునంత వఱకును ఈకార్యరూపమును అజ్ఞానము నిరంతర ముదయించుచునే యుండును.

సతి సగ్రే త్వవిద్యాయాః సంభవో నాన్యతః క్వచిత్

సతి ద్వితీయే శశిని ద్వితీయో విద్యతే శశః.

8

రెండవ చంద్రుఁడున్నపుడే రెండవ కుండలున్న నగుపించునట్లు సృష్టియను కార్యావిద్య యున్నపుడే కారణరూపమును మూలవిద్య సంభవించునుగాని లేనిచో నెవటను సంభవించదు.

సర్గస్త్యయమజాతత్వాదజ్ఞానో న విద్యతే

న జాతః కారణాభావాత్సర్వమేవ ఖవృక్షవత్.

9

అజ్ఞానిచే గల్పితమును ఈసృష్టి యుత్పన్నము గానందుచే వాస్తవముగ లేనిదేయైయున్నది. ఏలయనిన, ఆకాశపుత్రమువలె, కారణాభావముచే నిది పూర్వమే యుత్పన్నము గాకయున్నది.

పరమాశాశతోఽనైరాదిసగ్రే నిరామయే

పృథ్వీదేరుపలమ్భస్య భవేత్కిమివ కారణమ్.

10

అదిసృష్టి నీర్వికారమై, చిదాకాశమయమైయుండ నిక పృథివ్యాదుల ప్రాప్తియందే కారణముగలదు!

మనఃషష్ఠేద్భియాతీతం మనఃషష్ఠేద్భియాత్మనః

సాకారస్య నిరాకారం కథం భవతి కారణమ్.

11

మనస్సుతోగూడిన పంచేంద్రియముల యొక్క విషయమైన సాకారమును జగత్తునకు మనస్సుతోగూడిన పంచేంద్రియముల కతీతమును నిరాకారమైన బ్రహ్మము కారణమెట్లు కాగలదు!

బీజాత్కారణతః కార్యమజ్ఞురః కిల జాయతే

న బీజమపి యత్రాస్తి తత్రస్యాదజ్ఞురః కుతః.

12

బీజమును కారణమునుండి అంకురమును కార్యముత్పన్నమగుచున్నది. ఎవట బీజమేలేదో, అచటనిక అంకుర మెట్లుండ గలదు?

కారణేన వినా కార్యం న చ నామోపపద్యతే

కదా క ఇవ ఖే కేన దృష్టో లబ్ధః స్ఫుటో ద్రుమః.

13

కారణము లేక కార్యమెన్నఁడును మండజాలదు, ఆకాశమండఁడు ఎపుడు ఏవృక్షమును బ్రత్యక్షముగా గాంచెను. మఱియు బొంబెను?

సంకల్పేనామ్మరే యద్యద్భృశ్యతే విటపాదికమ్

సంకల్పస్తథాభూతో న తత్రాస్తి పదార్థతా.

14

సంకల్పముచే నాకసమున పృష్ఠాదులు గనించునట్లు, ఈ జగత్తున్ను సంకల్పమయమేగాని యిట పదార్థత్వ మేమియునులేదు.

ఏవం యేయం చిదాకాశే సర్గాదావనుభూయతే

శూన్యరూప ఇవాకాశే సర్గసితిరసర్గలా.

15

సృష్ట్యాదియందే నిష్కలంబకమును బ్రహ్మాంధకరముయొక్క స్థితి యనుభూత మగుచున్నదో, అదియు ఆకాశపుత్రమువలె శూన్యరూపమే యగును.

సమ ఏవ చిదాకాశః కచత్యాత్మని తత్తథా

స్వభావ ఏవ సర్గాఖ్యశ్చిత్తావైత్తన్యమీశ్వరః.

16

సృష్టియొక్క విషవత్వము లేనివాఁడును, చిదాకాశస్వరూపుఁడును, చైతన్యమయమగును ఈశ్వరుఁడు స్వభావముగనే తనయందు సృష్టిరూపముగ భాసించుచున్నాఁడు.

స్వప్న సగ్రోఽత్ర దృష్టాంతః ప్రత్యహం యోఽనుభూయతే

స్వయం సంవేదనే స్వప్నే స్ఫురత్ప్రతిపురాకృతిః.

17

ప్రతిదినము స్వప్నమందనుభూతమును సృష్టియే యిటసృష్టాంతము. స్వప్నమందు చైతన్యమే స్వయముగ పర్వత, నగరాద్యాకారములచే స్ఫురించుచున్నది గదా!

చిత్స్వభావే యథా స్వప్న ఆస్తే సర్గ ఇవేహ యః

అసగ్రే సర్గపద్యాతి తథా పూర్వం మహామ్మరే.

18

స్వప్నమందు చైతన్యముయొక్క స్వభావమున సృష్టియన్నట్లు భాసించుచునున, సృష్ట్యాది
యందు చిదాకాశమున ఈస్పష్టి, వాస్తవముగ లేనప్పటికిని, ఉన్నట్లు భాసించుచున్నది.

అవేద్య వేదనం శుద్ధమేకం భాత్యజమవ్యయమ్
సర్గాదౌ యదనాద్యన్తా స్థితః సర్గః స ఏవ సః. 19

సృష్టికిఁబూర్వము విషయజ్ఞాన రహితమై, శుద్ధమై, అజమై, అవ్యయమై, అవాదియై,
అనంతమైదట్టి అకృతత్వమెట్లు భాసించుచుండెనో, అదియే యిప్పుడు మన యీ సృష్టిరూపమున
స్థితి నొందియున్నది.

నేహ సర్గోఽస్మి నైవాయం పృథ్వ్యాదిగణలోలకః
సర్వం శాస్త్రమనాలమ్భం బ్రహ్మైవ బ్రహ్మాణి స్థితమ్. 20

ఇటు వాస్తవముగ సృష్టిగాని, పృథివ్యాది గోళములుగానిలేవు. అంతయు శాంతమై నిరా
లంబమైదట్టి బ్రహ్మమే బ్రహ్మనుండు స్థితిగల్గియున్నదగును.

సర్వశక్త్యాత్మ తద్భ్రహ్మ యథా కచతి యాదృశమ్
రూపమత్యజదేవాచ్చం తథా భవతి తాదృశమ్. 21

సర్వశక్తి మంతమగు ఆ బ్రహ్మ మెట్లెట్లు స్ఫురించుచుండునో, అట్లట్లు తన శుద్ధరూపమును
దృశించకనే యది సృష్ట్యాదిరూపములుగ నగుచున్నది.

యథా స్వప్నపురం జన్తోశ్చిన్మాత్రప్రవిబృద్ధిభృతమ్
తథైవ సర్గః సర్గాదౌ శుద్ధ చిన్మాత్రబృద్ధిభృతమ్. 22

స్వప్నపురమెట్లు జీవునకు చిన్మాత్రముయొక్క విలాసముగనో, అట్లే సృష్ట్యాదియందీ
జగత్తున్న చిన్మాత్రముయొక్క విలాసమేయై యున్నది.

స్వప్నే చిత్పరమౌక్తాశే చిదాకాశో య అస్థితః
స్వభావ ఏవ సర్గోఽసావీతి తేనైవ భావితః. 23

నిర్మలముగ ఆకాశమున నీలవర్ణాది వైచిత్ర్యము భాసించునట్లు, శుద్ధచిదాకాశమున నద్దాని
స్వభావమే యాచైతన్యముయొక్క భావనచేతనే సృష్టిరూపమున స్ఫురించుచున్నది.

భావ్యభావకభావాదిభూమీనాం భావనం భృశమ్
సర్వం చిన్నభ ఏవాచ్చమాత్మనాత్మని సంస్థితమ్. 24

భావ్య భావక, భావాది త్రిపుటీరూపములయొక్క నిరంతర ఉత్పత్తి మొదలగు నదియం
తయు నిర్మలముగ చిదాకాశమే తనయందు దాను అవిభక్తమున స్థితిగల్గియున్నదగును.

ఏవం స్థితే కుతః సర్గః కుతో ఏద్యా క్వ చాజ్ఞతా
బ్రహ్మ శాస్త్రం ఘనం సర్వం క్వాహంకారాదయః స్థితాః. 25

ఇద్విభమున చిదాకాశమే చిదాకాశమున స్థితి గల్గియుండ నెఱ సృష్టి యెచట! అవిద్య
యెచట! అజ్ఞానమెచట! అహంకారాదులెచట! అంతయు శాంతమై, చిద్దమైదట్టి బ్రహ్మమే
యైయున్నది.

అహంభావస్య సంశాన్తి రేమాఽసౌ కథితా తవ
అహంభావః పరిజ్ఞాతః పిశాచ ఇవ శామ్యతి. 26

ఓ రామచంద్రా! ఈ ప్రకారముగ అహంకారముయొక్క పూర్ణశమనమునుగూర్చి నీకు
వచించితిని. ఎఱుంగబడినచో ఈ అహంభావము బాలునిచే గర్భితముగ వేశాశమువలె కమించి
పోవును.

మయా త్వేవమహంభావః పరిజ్ఞాతో యదాభిలః
తదా మే విద్యమానోఽపి నిష్ఫలః శరదభ్రవత్. 27

ఈ దీనిగ అహంభావము పిశాచమును నేనెపుడు పూర్ణముగ నెఱిగియుంటినో, అప్పుడది
యింక నాకున్నప్పటికిని శరత్కాల మేఘమువలె నిష్ఫలమేయగును.

చిత్రాగ్నిదాహో విజ్ఞాతో యథా దాహ్యేషు నిష్ఫలః
తథాహంభావసర్గాది జ్ఞాతం నిష్ఫలతామియాత్. 28

ఎఱుంగబడినపిదప చిత్రమందలి అగ్నియెట్లు దహనక్రియలందు నిష్ఫలముగనో, అట్లే
యెఱుంగబడినపిదప, అహంభావ, సృష్ట్యాదులున్న నిష్ఫలత్వమును బొందును.

ఇతి మేఽహంకృతేస్యాగే రాగే చ సమతా యదా
తదా వ్యోమ్న ఇవాన్యోమ్నః సర్గే సర్గే చ మే స్థితిః. 29

ఈ ప్రకారముగ అహంకారముయొక్క త్యాగమందును, (సమాధియందును) రాగమందును,
(వ్యవహారమందును) నా కెపుడు సమత్వముగ లగియున్నదో, అప్పుడింక, మేఘవాయావు, ఆరపాచు
లున్నపుడును, లేనపుడునుగూడ ఆకాశము నమముగనే యుండునట్లు సృష్టియున్నపుడును, లేనపు
డునుగూడ నాయొక్క స్థితి నమముగనే యున్నదాయెను.

అహంభావస్య స్తైవాహం సాహంభావో మమేతి చ
తేన విద్ధి చిదాకాశమేవేదమితి నిర్వనమ్. 30

ఓ రామచంద్రా! 'నేను' అహంభావమునకుఁ జెందియుండలేదు. అహంభావము నాకుఁ
జెందియుండలేదని నిశ్చయించి ఈ సమస్త ప్రపంచమును చిదాకాశమునకుగనే యెఱుంగుము.

యథా మమ తథాన్యేషామపి బోధవత్సాహ
అగ్నిత్యమివ చిత్రాగ్నేర్నాస్త్యయం బోధవిభ్రమః. 31

ఈ అహంభావాది ప్రథమ నాదృష్టియందెట్లులేదో, అట్లే ఇతర జ్ఞానుల దృష్టి మందును
తేదిజేయుచున్నది. చిత్రమందలి అగ్నియందగ్నిత్వము (దహనశక్తి) యే బుద్ధిమంతుని దృష్టియం
దుండఁగలదు!

నాహమస్మి నచాన్యోఽస్మి సర్వం నాస్తీతి నిశ్చయే
ప్రకృతవ్యవహారస్త్వం శిలూమానమయో భవ.

ఓ రామచంద్రా! వాస్తవముగ నేనుగాని, మఱియొకఁడుగాని, ఈ సమస్త బ్రహ్మాండముగాని లేవని నిశ్చయించి నీవున్న యథాప్రాప్తముగ వ్యవహరించుచుచు కలవర మానముగ నుండుము.

ఆకాశకోశవిశదాకృతిరేవ తిష్ఠ
నిర్దేశవచ్చిరమపహ్నుతసర్వభావః
అద్యాదితత్త్వ కిల చిన్మయమేవ సర్వం
నో దృశ్యమస్తి శివమేవమశేషమిత్థమ్.

22

ఇత్యాదీ శ్రీవాసిష్ఠమహారామాయణే వాల్మీకీయే దేవదూతాలోక్తే మోక్షోపాయేషు నిర్వాణప్రకరణే ఉత్తరాధ్యాయే పామాణోపాఖ్యానే విదితవేద్యాహంకారవిచారో నామ సప్తపంచాశః సర్గః || 57 ||

ఓ రామవా! చిరకాలము దృశ్యభావమంతటిని దొలగించి కిలామధ్యభాగమువలె చిహ్న రూపుడవై, ఆకాశమువలె నిర్మలమైన యాకృతిగల్గి స్వాత్మరూపమున స్థితిగల్గియుండుము. ఏల యనిన, ఈ సృష్టికాలమునను, సృష్టికిఁ బూర్వమునను సమస్తము చిన్మయమైన శివరూపముగ బ్రహ్మమే యైయున్నదిగాని దృశ్యవ్రసంఘ మెదియునులేదు.

ఇది శ్రీవాసిష్ఠతాత్పర్య ప్రకాశికయందు నిర్వాణప్రకరణమున నుత్తరార్థమున పామాణోపాఖ్యానమున విదితవేద్యాహంకార విచారమును దేబదియేడవ సర్గము || 57 ||

అష్టపంచాశః సర్గః

[సర్వత్ర సర్వసర్గః సదైవాస్తి న చేతి చ
దృష్టిభేదేన పామాణాఖ్యానికాథోఽత్ర వర్ణ్యతే.

దృష్టిభేదముచే సృష్టియొక్క కోణ సదా సర్వత్రయున్నది, లేకయున్నది — ఈ ప్రకారముగ పామాణాఖ్యాయొక్క తాత్పర్య విచట వర్ణింపఁబడుచున్నది.]

శ్రీరామ ఉవాచ:—

అహో ను వితతోదారా విమలా విపులాచలా
భవతా భగవన్నుతైస్త్వ భూయో దృష్టిరుదాహృతా.

1

శ్రీరాముడు:— అహో! మహాత్మా! మరల జ్ఞానైశ్వర్యము కొలకై తా మీ వికలమై, గంభీరమై, నిర్మలమై, విపులమై, నిశ్చలమైనట్టి ఆత్మదృష్టిని గూర్చి వచించితివి.

సర్వభా సర్వదా సర్వం సర్వం సర్వత్ర సర్వదా
నది క్షేప స్థితం సత్యం సమం సమనుభూతితః.

2

మునీంద్రా! సర్వత్ర సర్వదా సర్వవిధముల సమస్తము సద్రూపముగ బ్రహ్మమే యని తాము వెలచిచ్చిది విచార, అనుభవములచేతను సత్యమై అట్టి యేకరసముగ చిన్మాత్రముగనే యొప్పుచున్నది.

అయమస్తి మమ బ్రహ్మన్యంశయస్తం నివారయ
కిమిదం భగవన్నామ పామాణాఖ్యానముచ్యతే.

3

మహాత్మా! 'ఈపామాణాఖ్యానముయొక్క యభిప్రాయమేమి' అను నా యీ సందేహము నిపుడు తీర్చవేడదు.

శ్రీవసిష్ఠఉవాచ:—

సర్వత్ర సర్వదా సర్వమస్తీతి ప్రతిపాదనే
పామాణాఖ్యానదృష్టాన్తో మయా యం తవ కథ్యతే.

4

శ్రీ వసిష్ఠుడు:— ఓ రామచంద్రా! సర్వత్ర సర్వదా సర్వము సద్రూపముచే గలదను ఈ ప్రతిపాదనమందు, పామాణాఖ్యాన దృష్టాంతమును గూర్చి వచించుచున్నాను వినుము.

నిరన్యోకఘనాజస్య పామాణస్యాపి కోటరే
నన్తి సర్గసహస్రాణి కథయేతి ప్రదర్శ్యతే.

5

రంభము లేదనియు లేనిదై, ఘనమైనట్టి కిలామధ్య భాగమందును (కిలారూపముగ అధ్యాసముయొక్క అధిపాతముగ వరబ్రహ్మమందు) అనేక బ్రహ్మాండములు గలవని ఈ యాఖ్యాయొకనే నిరూపింపఁబడుచున్నది.

భూతాకాశే మహత్వస్మిన్ భూనాన్యత్వమనుజ్ఞతి
నన్తి సర్గసహస్రాణి కథయేతి ప్రదర్శ్యతే.

6

అట్లే గొప్పదై, కూన్యమైనట్టి భూతాకాశమందును — (తదధిపాతముగ బ్రహ్మమందు) అనేక సృష్టులు గలవని యీ కథచేఁ చెబువఁబడుచున్నది.

అన్తర్మల్యాబ్జురాదీనాం ప్రాణవాయుమ్ములేజసామ్
నన్తి సర్గసహస్రాణి కథయేతి ప్రదర్శ్యతే.

7

అవిద్యముననే ఆంకుర, లతా, గుల్మములందును, సమస్త ప్రాణులందును, వాయు, జలాగ్ను లందును గూడ ననేక సృష్టులు గలవని యీ యాఖ్యానముచేఁ జూపఁబడుచున్నది.

శ్రీరామ ఉవాచ:

కుడ్యాదా నన్తి సర్గాఘా ౩౦ చేత్కథ్యతే మునే
తత్థే విభాన్తి సర్గాఘా ఇతి కిం న ప్రదర్శ్యతే.

8

శ్రీరాముడు:— ఓ మునీంద్రా! కుడ్య, లతాదులందును అనేక సృష్టి సమూహములు గలవని తాము వచించునో సత్యమే చిదాకాశమందే సమస్త సృష్టి సమూహములు భాసించుచున్నవని యేల వచింపరాదు?

శ్రీవసిష్ఠ ఉవాచ:—

ఏతత్తే వర్ణితం రామ ముఖ్యమేవ మయాఖిలమ్

యోయమాలక్యతే సర్గః సఖ ఏవ ఖమాస్థితమ్.

9

శ్రీవసిష్ఠః— ఓ రామచంద్రా! నీవు వచించినది సత్యమే అదియే ముఖ్యమైనపక్షము. ఈ సృష్టి ఎయ్యది కానుపించుచున్నదో, అది యంతయు చిదాకాశమే చిదాకాశమున సెలకొని యున్నదగును.

అదావేవ హి నోత్పన్నమద్యాపి న చ విద్యతే

దృశ్యం యచ్చావభాతీదం తద్బ్రహ్మ బ్రహ్మణి స్థితమ్.

10

ఈ దృశ్యము అదియందును నుత్పన్నము కాలేదు. ఇప్పుడును నుండియుండలేదు. ఈ భాసించునదంతయు బ్రహ్మమే బ్రహ్మమందు స్థితిగల్గియున్నదగును.

నాస్తీ భూరాణుమాత్రాపి సర్వైర్వివరా న యా

న చ క్వచన విద్యతే సర్గా బ్రహ్మఖమేవ తే.

11

అశోషదృష్టిచే ఈ గాఢమగు పృథివియొక్క ప్రతి పరమాణువందును సృష్టిసమాచూచులు గలవు. కాని అపవాదదృష్టిచే ఈ పృథివి అణుమాత్రమైననులేదు. మఱియు ఈ పృథివియొక్క సృష్ట్య రవియనుగూడ లేవు. అవియన్నియు వాస్తవముగ చిదాకాశరూపముగ బ్రహ్మమే యగును.

న తేజోఽణురవ్యస్తి సర్వైర్వివరో న యః

న చ క్వచన సర్గాస్తే సన్తి బ్రహ్మఖమేవ తత్.

12

న వాయోరణురవ్యస్తి సర్వైర్వివరో న యః

న చ క్వచన విద్యతే సర్గా బ్రహ్మఖమేవ తత్.

13

ఖం నాణుమాత్రమవ్యస్తి సర్వైర్వివరం న యత్

న చ క్వచన సర్గాస్తే సన్తి బ్రహ్మఖమేవ తత్.

14

న సా మహాభూతతాస్తీ సర్వైర్వివరా న యా

న చ క్వచన విద్యతే సర్గా బ్రహ్మఖమేవ తత్.

15

తైలానాం నాణురవ్యస్తి స సర్వైర్వివరం న నిర్ఘనః

న చ క్వచన విద్యతే సర్గా బ్రహ్మఖమేవ తత్.

16

బ్రహ్మణో నాణురవ్యస్తి సర్వైర్వివరో న యః

న చ క్వచన సర్గాస్తే సన్తి బ్రహ్మఖమేవ తత్.

17

అట్లే గాఢములగు జల, అగ్ని, వాయు, ఆకాశములున్న, పంచ మహాభూత సముదాయ మున్న, పర్యతములున్న, బ్రహ్మ దేవుని (హిరణ్యగర్భుని) మాతృభూతోపాధియు అన్నియు ఆశోప దృష్టిచే ననేక బ్రహ్మాండములచే బూర్ణములై యున్నవి. కాని అపవాదదృష్టిచే నవి అణుమాత్రమైనను లేవు. వాని సృష్ట్యులున్న లేనివేయైయున్నవి. అవియన్నియు వాస్తవముగ చిదాకాశరూపముగ బ్రహ్మమే యగును.

సర్గేషు నాణురవ్యస్తి న బ్రహ్మతైత్తవ యః సదా

బ్రహ్మసర్గాస్తథేత్యేష వాచి భేదో న వస్తుని.

18

స్వయముగ బ్రహ్మ దేవునియందును, ఆతనిచే నిర్మితములగు బ్రహ్మాండములందును సదా బ్రహ్మము తప్ప అణుమాత్రమైనను వేరెనియును లేదు. బ్రహ్మమునందును సృష్టియందును ఏ భేదము గోచరించుచున్నదో, అది వాక్యమాత్రమే గాని వస్తుతఃకాదు.

సర్గా ఏవ పరంబ్రహ్మ పరంబ్రహ్మైవ సర్గతా

మనాగవ్యస్తి న ద్వైతమత్రాగ్నైర్మోక్ష్య యోరివ.

19

సృష్టియే పరబ్రహ్మము. పరబ్రహ్మమే సృష్టి, మోక్ష, అన్నియు యుగ్లత్వములందు పర సీరెంటియందును గొంచమైనను భేదము లేదు.

ఇమే సర్గా ఇదం బ్రహ్మ తేఽవ్యన్తావాచ్యదృష్టయః

విదార్య దారురవవద్భాన్తైర్నిర్భతాః

20

సృజన క్రియచే సృష్టియను పదమున్ను, వర్ధన క్రియచే బ్రహ్మమను పదమున్ను నేర్పడినవి. ఈ రెండు (సృజి, బృంహి) క్రియలందును పరస్పర భేదాభావముచేతను, ఆధారాధేయముల యొక్క భేదము అనిర్వచనీయమగుటచేతను, క్రియము స్వరూపముకంటె వేరుకానందుచే, గొడవ మొదలగు వానిచేఁ జల్చుటకు కొఱవయందలి ధ్వనివలె ఈ సృష్టి, బ్రహ్మశబ్దములున్న అర్థరహితములై, అత్యంత అనిర్వచనీయములై, అభేదరూపమున భాసించుచున్నవి.

ద్వైతమైక్యం చ యత్యాస్తి న మనాగపి తత్ర తే

సర్గబ్రహ్మదిశబ్ధార్థాః కథం కన్యేవ భాన్తు కే.

21

ద్వైత, ఏకత్వము రెచటగలవో, అట్టి వ్యవహారదశయు యథార్థముగ చిన్మాత్రము యొక్కయే వివర్తమగుటచే నచట గూడ సృష్టిబ్రహ్మ శబ్దార్థము లొకింతైనను భిన్నములు కానేరవు. ఏలయనిన, సృష్టి తేవలము బ్రహ్మమాత్రమే యొనపుడిక ఎవనికి ఎట్లు ఏవిభిన్నరూపములుగ భాసించును?

శాన్త మేకమనాద్యన్త విదమ చ్ఛమనామయమ్

వ్యవహారవతోఽవ్యజ్జిగ్గ్య మానం శిలాఘనమ్.

22

కావున, ఓ రామచంద్రా! వ్యవహారమందు బ్రవృత్తుడైనను జ్ఞానకీ సమస్త జగత్తున్న శిల వలె చిద్వనమైన, కాంతమై, ఏకమై అత్యంతరహితమై, నిర్మలమై, నిర్వికారమై, మానస్వరూప మైనట్టి బ్రహ్మ మాత్రముగనే ప్రకాశించును.

నిర్వాణమేవమఖిలం సభ ఏవ దృశ్యం
త్వం చాహమద్రినిచయాశ్చ సురాసురాశ్చ
తాదృగ్గత్యమవలోకయ యాదృగ్జ
స్వప్నేఽథ జన్తమనసి వ్యవహరజాలమ్.

28

ఇత్యాశ్రే శ్రీవాసిష్ఠ మహారామణే వాల్మీకీయే దేవదూతోక్తే మోక్షోపాయేషు
నిర్వాణప్రకరణే ఉత్తరార్ధే పామాణోపాఖ్యానే సర్గబ్రహ్మత్వప్రతిపాదనం నామ
అష్టవంశాశ్చ సర్గః ॥ 58 ॥

ఓ రామచంద్రా! నీవు 'నేను' భర్తృత సమాహములు, దేవతలు, అచురులు, ఈ మొదలగు
సమస్తదృశ్యమున్న కేవలము నిర్వాణరూపముగు చిదాకాశ మాత్రమేయై యున్నది. కాబట్టి
మేల్కొనినవీడన చీపునిమనంబున స్వప్నమందు గాంచబడిన వ్యవహరజాల మెవ్విధమున నుండునో,
అవిధమున నీవీ జగత్తును వీక్షింపుము.

ఇది శ్రీవాసిష్ఠతాత్పర్య ప్రకాశికయందు నిర్వాణప్రకరణమున నుత్తరార్ధమున
పామాణోపాఖ్యానమున సర్గ బ్రహ్మత్వప్రతిపాదనమును యేబదియొనిదవ
సర్గము ॥ 58 ॥

ఏకోనష్టష్టితమః సర్గః

[సమాధివిరమే నూత్నధ్వనిశ్రవణమిర్యతే
తస్మాల్లాస్యేషణ ధ్యానేనైవ ప్రకోటిజగత్ప్రథా.

సమాధియొక్క విరామకాలమందు నూత్నమైన ధ్వనినివినుట, అద్దానిమూలము నన్వేషించు
ఓలా అనంతకోటి జగంబుల ప్రతీతియగుట, ఇచట వర్ణించబడుచున్నవి.]

శ్రీరామ ఉవాచ:-

అనన్తరం సభఃకోశకుటికోటరతో మునే
తవ ధ్యానాత్ప్రబుద్ధస్య వృత్తం వర్షశ తేన కిమ్.

1

శ్రీరాముడు:- ఓ మునీంద్రా! అట్లు తామాకాశమునఁ గుటిరమును గల్పించుకొని యట
నూలువత్సరములు సమాధి కీర్తించినవీడన మేల్కొనినపుడు జరిగిన వృత్తాంతమేమియో తెలియఁజేయ
ప్రార్థన.

శ్రీవాసిష్ఠ ఉవాచ:-

తతో ధ్యానాత్ప్రబుద్ధోఽహం శ్రుతవాంస్తత్ర నిస్వనమ్
మృదుస్యక్తపదం హృద్యం నచ వాచ్యాసుగో యతః.

2

శ్రీవాసిష్ఠాడు:- ఓ రామచంద్రా! సమాధినుండి లేచిన నే యట అల్పముగ వ్యక్తమైనట్టి
పదములతోఁగూడినదియు, మనోహరమైనదియు, వాక్యార్థబోధననం దనమర్థమైనదియునగు నూత్న
మైన ధ్వని నొకదానిని వింటిని.

శ్రీస్వభావాదివ మృదు మధురం వా నినాది వా
స్వల్పాజ్ఞత్వాదనిర్వాది మయా తద్వాక్యమూహితమ్.

3

ఆ ధ్వని శ్రీకంఠమునుండి బయల్పడలిన దానివలె మృదుమధుర శబ్దకారకమై, సమాసము
నుండి యేతెంచినట్లున్నదని నేనూహించితిని.

ఇన్దిరిరుతాకారం తస్మి రణితరజ్జునమ్.

న రోదనం చ పతనం చినకోశసమన్వనమ్.

4

మఱియు ఆధ్వని భ్రమరశబ్దమును బోలినదియు, వీరారవమువలె ఆనందజనకమైనదియు,
రోదనమునంటి శబ్దముగాని, పతనమునంటి శబ్దముగాని, కానిదియు, కమలకోశమందలి భ్రమరశబ్దముతో
సమమైనదియునై యుండెను.

తదాకర్ణ్యాశు తత్రేదమహం చిన్తితవానథ
శాబ్దికాస్త్విక్షాత్పశ్యన్తికో దశ సవిస్మయః.

5

ఆ ధ్వనినివిని, అద్దాని నొనర్చినవానిని గాంచుటకై యాశ్చర్యముతో దశదిక్కులఁ బరి
శించుచు నట కీక్రముగ నేనట్లు చింతనచేసితిని.

వోమోక్షయం సిద్ధసంచారమార్గశూన్యాస్యనన్తరమ్
భాగో యోజనలక్షాణి సమతిక్రమ్య సంస్థితః.

6

తదిహేద్యగ్విధస్య స్వాత్మతః శబ్దస్య సంభవః
శాబ్దికం నచ పశ్యామి యత్సేనాపి విలోకయన్.

7

అనన్తమిదమాశూన్యం పురో మే నిర్మలం సభః
ఇహ భూతం ప్రయత్నేన ప్రేక్ష్యమాణం న దృశ్యతే.

8

సిద్ధిలక్షున్న సంచారయోగ్యములైనట్టి మార్గములులేని అటలకొలది యోజనముల ప్రదేశము
సతిక్రమించి యీ యాకాశభాగము స్థితినిందియున్నది. అట్టి యీ యేకాంతస్థానమున ఈ ప్రకార
ముగ శ్రీ శబ్దముబోలిన ధ్వనియెట్లు సంభవించును? ప్రయత్నముచే నవలొకించినను ఆ శబ్దమొనర్చిన
వానినెచటను గాంచకయున్నానే! ఈ నా యెదుట అనంతమై, మహాశూన్యమై, నిర్మలమైనట్టి యీ
కాశముతప్ప మఱేమియునులేదుగదా! మఱియు, యత్నముచే నన్వేషించినను నీట నొక్కసాటి
యైనను గన్పించుటలేదుగదా! అట్టిచో నీశబ్ద మెటునుండి వచ్చినది?

యదేతి చిన్తయిత్వాహం భూయోభూయో విలోకయన్

శబ్దేవ్వరం న పశ్యామి తదా చిన్తితవానిదమ్.

9

ఇట్లు విచారించి నేనచట నురల మరల చూచినప్పటికిని శబ్దమొనర్చినవాని నెచటను
గాంచకయుండ నపుడు మరల యిట్లు చింతనచేసితిని.

ఆకాశ ఏవ భూత్వాహమాకాశేనైకతాం గతః

ఆకాశగుణశబ్దార్థాన్కరోమ్యాకాశకోశకే. 10

మొదట, ఈయుపాధిని దృఢించి చిదాకాశమయై అందఃస్వస్థమగు అవ్యాకృతాకాశముతోటి యేకత్వమొంది, తత్కార్యమగు భూతాకాశముయొక్క గుణమైన శబ్దమును, తదర్థమును నయ్యాకాశకోశమున ననుభూతమొనర్చుకొనెదను.

దేహాకాశమిహ స్థాప్య ధ్యానేనేహ యథాస్థితమ్.

చిదాకాశవపురోవ్యక్తమా యామ్యైక్యం వారివామ్బునా. 11

ధ్యానముచే దేహాకాశమును నున్నదియున్నట్లుగ నిలుపనే స్థాపించియుంచి, చిదాకాశరూపుడనై, జలబిందువు జలముతోటియైక్యమొందునట్లు, అవ్యాకృతాకాశముతోనే నైక్యమొందెదను.

చిన్తయిత్వేత్వహం త్వత్తుం దేహం పద్మాననస్థితః

ఆనం సమాధిమాధాతుం పునరామిలితేక్షణః. 12

ఇట్లు విచారించి, దేహమును దృఢించుటకై పద్మాననమునఁ గూర్చుండి సమాధి కీలించుట కొఱకు మరల నేత్రములను మూసితిని.

త్వక్వా బాహ్యార్థసంస్పర్శానైన్ద్రియానాన్తరానపి

చిత్తాకాశోఽహమభవం సంవిత్స్వప్తమయాత్మకః. 13

పిదప, ఇంద్రియ సంబంధములగు స్పర్శాది బాహ్యవిషయములను, అభ్యంతర సంకల్పములను గూడఁ దృఢించి, చైతన్యస్ఫురణరూపమగు చిత్తాకాశరూపుడనై తిని.

క్రమాత్తదపి సంతప్య బుద్ధితత్త్వపదం గతః

సంపన్నోఽహం చిదాకాశే జగజ్జాలైకదర్శణః. 14

క్రమముగఁ దానినిగూడ పదిలి బుద్ధిరూపమును బొందితిని. ఆ పిమ్మట నద్దానినిగూడఁ దృఢించి చిదాకాశమునకేసలము జగత్సమాహమనకు దర్శణరూపుడనై తిని.

తత్తస్మై న స్వభావేన భూతవ్యోమైకతామహమ్

సంప్రయాతోఽచుప్తనైవామ్బు సౌరభం సౌరభేణ వా. 15

తదుపరి, జలసామాన్యముచే నముద్రాది జలమున్ను, సామాన్య సుగంధముచే ప్రత్యేక సుగంధమున్ను బొందఁబడునట్లు నే నా చిదాకాశస్వభావముచే భూతాకాశరూపమును బొంది నానితో ఏకత్వమొందిని.

సంపన్నోఽథ మహాకాశం వ్యాప్యనన్తోఽథ సర్వగః

అనకారోఽవ్యనాధారః సర్వార్థాధారతాం గతః. 16

పిమ్మట సమస్తమును వ్యాపించి నేననంతమై, సర్వవ్యాప్తమైనట్టి చిదాకాశమైతిని. మఱియు, అకారరహితుడను, ఆధారవర్జితుడను నై నన్నట్టికి సర్వపదార్థముల కాధారరూపుడనై తిని.

అహం త్రైలోక్యవృద్ధాని సంసారాణాం శతాని చ

తత్ర బ్రహ్మణ్డలతాణి పశ్యామ్యగణితాన్యపి. 17

అట్టి సిరియందాచిదాకాశమున నే ననేక త్రైలోక్యసమాహములను, వందలకొలది జగంబులను అగణిత లక్షలకొలది బ్రహ్మాండములను వీక్షించితిని.

పరస్పరమదృష్టాని మిథః ఖాన్యమలాని చ

నానాచారవిచారాణి శూన్యాన్యేవ పరస్పరమ్. 18

ఆ బ్రహ్మాండములన్నియు అన్యోన్యదృష్టియందు నిర్మలమైన వ్యాకృతాకాశమాత్ర రూప ములేయ్యున్నవి. కావుననే పరస్పరము గాంచఁబడకనున్నవి. మఱియు నవి వివిధములగు ఆచార విచారములచేఁ బూర్ణములైఁ పరస్పరము శూన్యమై (అదృష్టమై) యున్నవి.

స్వప్నరూపాణి నుపానాం తుల్యకాలం నృణామివ

మహారమ్భానుమృష్టాని శూన్యాని చ పరస్పరమ్. 19

ఏకకాలమున నిద్రించుచున్న మనుజులయొక్క స్వప్నరూపములవలె నయ్యవి యొకని దృష్టియందు మహాకార్యారంభయుక్తములుగను, మఱియొకనిదృష్టియందు శూన్యములుగను నున్నవి. కావున ఆ బ్రహ్మాండములు శూన్యములున్ను, అశూన్యములున్ను గూడ నై యున్నవి.

జాయమానాని నశ్యన్తి వర్ధమానాని భూరితః

వర్తమానాన్యతీతాని భవిష్యన్తి చ సర్వతః. 20

ఆ చిదాకాశమున, అనేక బ్రహ్మాండము లుత్పన్నమగుచున్నవి; అనేకములు నశించుచున్నవి; అనేకములు వృద్ధిజొందుచున్నవి; మఱియు సంతటను నెన్నియో జగంబులు గడచిపోయినవి, ఎన్నియో యుత్పన్నములుగానున్నవి. ఎన్నియోవిద్యమానములై యున్నవి.

అనేకచిత్రజాలాని మహాభిరీని ఖాని చ

మనసోగ్రరాజ్యాని కృతాని వివిధైర్జనైః. 21

వివిధజనులచే గావించఁబడిన వివిధ మనోరాజ్యములవంటివియు, చిత్రసమాహాయుక్తముగ మహాభిరీవంటివియునగు అనేక బ్రహ్మాండములను, శూన్యాకాశమునుగూడ నే నచట గాంచితిని.

నిరావరణరూపాణి తథై కావరణాని చ

పశ్చాన్తరణయుక్తాని షడేకావరణాని చ. 22

దశావరణచిత్రాణి షోడశావరణాని చ

చతుర్వింశత్యావృతీని షట్శత్రింశత్యావృతాని చ. 23

అవరణములేవియు, ఒక యావరణముగలవియు, విదావరణములతోఁ గూడియున్నవియు, ఏడావరణములు గలవియు, పంచీకృత, అపంచీకృత, పంచ భూతములను పది యావరణములతో, గూడియున్నవియు, ప్రకృతి, మహదహారికారాది పదునాలుగు ఆవరణములు గలవియు, సాంఖ్యమతాను సారము గల యిరువది నాలుగు తత్త్వములను, అవరణములతో గూడినవియు, శైవమతాను సారమైనట్టి ఖాపుదియాలు తత్త్వములను అవరణముగలవియునగు అనేక బ్రహ్మాండములను నేనచట గాంచితిని.

కూన్యాని భూతపూర్ణాని పశ్యభూతమయాన్యపి

ఏకపుష్పాద్విధి భూతాని చతుః పృథ్వాద్విధికాని చ.

24

ప్రతిపుష్పాద్విధిని చాన్యాని ద్విఃపుష్పాద్విధిన్యథాపి చ

మఱియు కూన్యములును, ప్రాణులచే బూర్ణములును, పంచభూతమయములును, పృథ్వి మొదలుగాగల యొక్కొక్కభూతముతో గూడినవియు, పృథ్వాద్విధి భూత చతుష్టయము గలవియు, అట్లే పృథ్వాద్విధి భూత త్రయము గలవియు, భూత ద్వియముతో గూడియున్నవియునగు వివిధ జగంబుల నట వీక్షించితిని.

తథా సప్తమహాభూతాన్యేకజాతిమయాని చ.

25

దిక్కులు, కాలము, పంచ మహాభూతములు — అను నీ సప్త మహాభూతములతో గూడినవియు, ఒకేజాతికిఁ జెందిన ప్రాణులు గలవియునగు లోకములనుగూడ జూచితిని.

త్వాదృశానుభవాభోగవిరుద్ధాతిదశాని తు

తథా నిత్యానకారాణి సూర్యాదిరహితాని చ.

26

తథా మిలితసర్గాణి ఏకనాథావృతాని చ

విలక్షణప్రజేశాంకేవిచిత్రాచారవన్తి చ.

27

తథా నిర్వేదశాస్త్రాణి నిఃశాస్త్రాణి తథైవ చ

కృమిక్రమసమారమ్భదేవాదిప్రాణిమన్తి చ.

28

నీ పంటి వానుజుల యనుభవమునకు విరుద్ధమైనట్టి దశలుగల సిద్ధ విద్యాధరాదులతోఁ గూడి నవియు, సూర్యచంద్రాది రహితములై నిత్యానకార యుక్తములైయున్నవియు, ప్రళయ, సమస్తలఁ బోలినవియు, స్పష్టాదియందు హిరణ్యగర్భాది యొక్కొక్క ప్రభువు మాత్రమే అధిపానముగాఁ గలవియు, వివిధ దేవాదిగణముల విచిత్రమైన యాచార విచారములతో గూడియున్నవియు, వైరాగ్య మును బోధించు వేదాంతాది శాస్త్రయుక్తములును, శాస్త్రరహితములును, మేడిపండునందలి క్రిమి సమాహములై ననేక కార్యారంభములతో గూడినట్టి దేవతలు మున్నగు ప్రాణులు గలవియు నగు పలువిధ బ్రహ్మాండముల నచట గాంచితిని.

జాత్యా తు పారమ్పర్యేణ సంకేతాచారవన్తి చ

తథా నిత్య ప్రకాశాని జ్వలితాగ్నిమయాని చ.

29

తథా జలైకపూర్ణాని పవనైకమయాని చ

స్తబ్ధాని పరమాకాశే వహన్తి చ తథానికమ్.

30

జాయమానాని పువ్యన్తి పరిపుష్టాని చాభితిః

తిర్యగ్గచ్ఛన్తి చాన్యాని పూర్ణసర్వమయాన్యపి.

31

దేవమాత్రైకసర్గాణి సరమాత్రమయాని చ

దైత్యవృష్టమయాన్యేవ కృమినిర్వివరాణి చ.

32

కొన్ని లోకములు బ్రాహ్మణాది జాతులచే వంశపారంపర్య మాత్రముచే నిర్దేశింపఁబడిన యాచారవిచారములు గలిగియుండును. మఱికొన్ని లోకములు ప్రజ్వలితమగు అగ్నిచే బూర్ణములై నిత్య ప్రకాశయుక్తములై యుండును. కొన్ని బ్రహ్మాండములు కేవలము జలముచేతను, మఱికొన్ని కేవలము వాయువుచేతను బూర్ణములైయుండును. కొన్ని చిదాకాశమున నిశ్చలముగనుండును. మఱి కొన్ని నికంతరము చలించుచుండును. కొన్ని బ్రహ్మాండము లుత్పన్నమగుచుండును; కొన్ని వృద్ధి నొందుచుండును; కొన్ని యంతటఁ బూర్ణముగ వృద్ధిశొందియుండును; కొన్ని సర్వభోగ్యమయములై అడ్డముగాఁ జనుచుండును. కొన్ని లోకములు కేవలము దేవతలచేతను, కొన్ని మనుష్యమాత్రుల చేతను మఱికొన్ని అనుజులచేతను, కొన్ని కృమివీట చతంగాదులచేతను బూర్ణములై యుప్పుచుండును.

అనర్తనస్తదస్త్రస్వకోశేఽవ్యణకంప్రతి

జాతాని జాయన్. నాని కదలీదలపీతవత్.

33

అరటి పట్టులవలె, ప్రతి పరమాణువులోపలను, మరల దానిలోపలను, మరల దానిలోపలను, ఎన్నియో బ్రహ్మాండము లుత్పన్నములై నవి, వర్ధించుచున్నవి, ఉత్పన్నములు కానున్నవి.

పరస్పరమదృష్టాని నానుభూతాని వై మిథః

సైనికస్వప్నజాలాని జాతానీవ మహాన్యపి.

34

అనేక మహాబ్రహ్మాండము లుత్పన్నములై, సైనికుల స్వప్నములవలె, పరస్పరము అదృష్టములై, అనుభూతములై వెలయుచుండును.

వివిధాన్యవ్యవస్థాని స్వచ్ఛాకాశాత్మకాన్యలమ్

అన్యోన్యమన్యవృత్తీని న మిథోన్యస్థితిని చ.

35

పరస్పరము వేక్ష్యణు క్రియులు. వేక్ష్యణు స్థితులు గలిగియున్నప్పటికిని అవివిధములగు అసంతకోటి బ్రహ్మాండములన్నియుఁ కేవలము చిదాకాశరూపములై యొప్పుచున్నవి.

మిథశ్చాన్యాన్యశాస్త్రాణి మిథోననాని యాని చ

అన్యోన్యనన్నివేశాని మిథోఽన్యోన్యాని యాని చ.

36

పరస్పరముశాస్త్రజ్ఞాన సంయుక్తములును, పరస్పర మనంతబ్రహ్మవ్యభావమున స్థితిగల్గి యున్నవియు ఒకదాని యాకృతి బోలి మఱియొకటియున్నవియు పరస్పరము సదృశమైన జ్ఞానము గలవియునగు అనేక బ్రహ్మాండములను కేవలము గాంచితిని.

అన్యోన్యం పరలోకాని మిథః సిద్ధపురాణి చ

అన్యాదృశమహాభూతాన్యాదృశిగీరిణి చ.

37

పరస్పరపరలోకరూపములును, పరస్పరము అంతర్ధానశక్తితోగూడిన సిద్ధసగరములుగలవియు భిన్న భిన్న మహాభూతములు, భిన్న భిన్న దిశలు, పర్యతములు గల్గియున్నవియునగు అనేక లోకము లను వీక్షించితిని.

త్వాదృశానుభవేహానామగమ్యాభ్యాగతాని చ

అసమజ్ఞానరూపాణి కథ్యమానాని మాదృశైః.

38

అణువత్యేవ్యమాణాని చిదాదిత్యాంశుమణ్డలే
 పరమార్థశ్రయో వ్యోమ్ని రశ్మిజాలాని కుణ్డలే.
 కానిచిత్తాని తాన్వేవ భూత్వాభూత్వా భవత్వలమ్
 కానిచిత్తాదృశాన్వేవ జాతాని వనవర్ణవత్.

39

40

కొన్నిలోకములు నీవంటివనుజాల అనుభవ, ప్రయత్నముల కగమ్యములును, అతిసమీపమున
 కేరెంచినవియు, మానంటివారితే వర్ణింపబడినను అనుభవ విపరీతముగఁ దోచువనియును యుండెను.
 కొన్ని, చైతన్యమును నూర్చునియుక్కి కిరణసమాహమందు పరమాణువులవలె నొప్పుచుండెను. వాటి
 కొన్ని బ్రహ్మాండములు మోక్షలక్ష్యముగఁ నువర్ణకుండలమువంటి అవ్యాకృతాకాశ మందును,
 భూతాకాశమందును విచిత్రరత్న కిరణములవలె చెన్నొందుచుండెను. వనమందలి యాకులవలె కొన్ని
 లోకములు మరల మరల యాదూపమువనే యుత్పన్నమగుచు నశించుచుండెను. వాటికొన్ని వానిఁ
 బోలిన రూపముతోటి జనించుచుండెను.

అన్యోన్యత్వాచ్చ సదృశాన్యన్యాని సదృశాన్యవి
 కందిత్కాలం సుసదృశాన్యన్యాన్వేవ చ కానిచిత్.

41

కొన్నిబ్రహ్మాండములు పరస్పరము సదృశములైయుండెను. కొన్ని భిన్నములుగనునొండెను.
 మాయయొక్క చైత్ర్యముచేఁ గొన్ని కొంతకాలమువఱకు సదృశములుగను మరల భిన్నరూపములుగ
 నుండెను.

ఫలాని తాన్యసన్తాని పరమార్థమహాతరోః
 అనన్యాన్వేవ చాన్యాని తన్మయాన్వేవ వై తశః.
 కానిచిత్స్వల్పకల్పాని దీర్ఘకల్పాని కానిచిత్
 అన్యాన్యనియతం భారి నియతం భారి కానిచిత్.
 అన్యాన్యజ్ఞాతకాలాని యదృచ్ఛావశతః స్వయమ్
 జాయమానాని పుష్టాని సుస్థిరాణి స్థితాని చ.

42

43

44

చిద్రూపమును మహావృక్షముయొక్క ఫలములవంటి యా యనేకబ్రహ్మాండములు కొన్ని
 పరస్పరము సమానరూపము గలిగియు, కొన్ని భిన్నరూపముగలిగియు నుండెను. అట్లే కొన్ని అల్ప
 కాలమువఱకుండునవియు, మఱికొన్ని దీర్ఘకాలము వఱకుండునవియు, కొన్ని దేశకాలవస్తుస్వభావ
 నియతి గల్గియు, కొన్ని యట్టినియతిలేకయు నొప్పుచుండెను. సూర్యులు లేనందుచే నెన్నియో
 లోకములు కాలజ్ఞానరహితములై యుండెను. కొన్నిలోకములు అప్రయత్నముగనే స్వయముగ
 జనించుచుండెను. కొన్ని పృథ్విఃబొందియు, కొన్నిస్థిగత్వముతోఁగూడియు వలయుచుండెను

తాని శూన్యత్వజాలాని పరమార్థకాశకోశకే
 అపరిజ్ఞాతకాలాని రూఢాన్యజ్ఞాతదోషకే.

45

అజ్ఞాన దోషముచే అనాది కాలమునుండి సాక్షిచైతన్యమున అధ్యస్తములై, రూఢపడి
 యున్నట్టి యీ సమస్త బ్రహ్మాండములొన్ని చిదాకాశకోశమున వాస్తవముగ శూన్యరూపములే
 యగును.

అభ్యర్థాకాశమేర్వాది శతై రావలితాన్యలమ్
 చిచ్ఛమత్కారభే స్వప్నజాలాన్యాభాన్తి చావిలమ్.

46

అనేక సముద్ర, పృథివీ, నూర్య, ఆకాశ, మేరుపర్వతాదులతోఁగూడిన అగణిత
 బ్రహ్మాండములన్నియు చిదాకాశమున, రజస్తమోగుణముల మాలిన్యముచే స్వప్న సమాహములు
 భాసించునట్లు భాసించుచున్నవి.

అనుభూతేర్భమాత్మత్వాత్కారణానామభావతః
 పృథ్వాధీనామ హేతునామత్వత్వం సన్త్యజన్తి చ.

47

కారణరహితములగు పృథ్వాదుల యనుభవము భ్రమాత్మకమగుటచే ఈజగంబులన్నియు
 అధిష్టానరూపముచే నిక్కముగ నున్నవియు, నిజ (దృశ్య) రూపముచే నిక్కముగ లేనివియునగును.

మృగత్వష్టామ్బురభవద్విచన్త్ర్యోవ్యోమవర్ణవత్
 సంపన్నాని స సత్త్వాని సత్త్వాన్యవ్యసభూతితః.

48

అనుభవముచే సత్యములుగఁదోచినను, ఈ బ్రహ్మాండములన్నియు మృగత్వష్టాజలమువలెను,
 చంద్రవ్యయమువలెను, ఆకాశవర్ణమువలెను అసత్యములేయొన్నవి.

చిత్సంకల్పసభ్యవ భానమానాని భూరిశః
 వాసనావాతనన్నాని విలుతన్త్యాత్మచేష్టితైః.

49

చైతన్యముయొక్క సంకల్పజనితమగు ఆకాశమున భాసించునట్టి యీ యనేక బ్రహ్మాండ
 ములన్నియు, వాసనయను వాయువుచేఁ బ్రేరేపములై స్వచేష్టలచే నిటునటు పరిభ్రమించుచున్నవి.

సురాసురాదిమృతకా బహుశోదుష్కృతద్రుమే
 ఫలాని రసపూర్ణాని ఘూర్ణమానాని మారుతైః.

50

బ్రహ్మమును ఉదుంబర (మేడి) వృక్షమున, భోగవైచిత్ర్యమును రసముచేఁ బూర్ణములై,
 సుర, అసుర, మనుష్యాది మృతకము (దోమ)లతోఁగూడినవై, అనేక బ్రహ్మాండములను ఫలములు
 వాసనయను వాయువుచే నిటునటు కదలుచున్నవి.

అభిజాతస్వభావస్య సర్గారమృకరస్య చ
 శుద్ధచిత్తత్వబాలస్య సంకల్పనగరాణి భే.

51

ఈ బ్రహ్మాండములన్నియు చిదాకాశమున, ఉత్తమ స్వభావయుక్తుఁడును, స్పష్టారంభము
 క్రిడ కావించువాఁడునునగు చైతన్యమును బాలకునియొక్క సంకల్పనగరములేయగును.

త్వమహం స ఇదం చేతి ధియా బలదృఢాన్యలమ్
 సంపన్నాన్యర్కదీప్తేవ పజుక్రీడనకాని చ.

52

‘ఆరని మట్టిబొమ్మలు సూర్యప్రకాశముచే బాగుగ గట్టినదనట్లు ఆ సంకల్పనగరములు నీవు,
 నేను, నాడు, ఇది’ - అనునట్టి అభిమానభార్యకమగు బుద్ధియొక్క బలముచే బాగుగ గట్టినదను
 చున్నవి.

వృత్తాని రసశాలిన్యా నియత్యా నిత్యత్వప్రయా
వనాన్యగ్రఫలానీవ వనస్తరసలేఖయా.

53

వనంతకాల రససమాహమ గొప్పఫలములుగలిగిన వనములను సిద్ధింపజేయునట్లు, నిత్య
త్వమును, రాగయుక్తమును, కర్మఫలము నవశ్యమొసంగునదియునగు నియతి బ్రహ్మాండములను
కాఖోపకాఖాయుక్తముగ సిద్ధింపజేయుచున్నది.

మహాకర్తృణ్యకర్తృవాణి న కృతాన్యేవ ఖాని వా
స్వయం సంపన్నరూపాణి చిద్వ్యోమ్నైవ కృతాని వా.

54

పరమాత్మ పృథివీ, స్వర్ణాదిలోకములను నిర్మించెనను నీ యర్థమును బ్రతిపాదించుటకుం
ననుసరించి సమస్త బ్రహ్మాండములయొక్క కర్త చిదాకాశరూపముగ పరబ్రహ్మమేయును. మఱియు
శుద్ధబ్రహ్మమందు కర్తృత్వములేదని వచించు శ్రుతుల ననుసరించి సమస్త బ్రహ్మాండములున్న కర్తృ
రహితములై, చిదాకాశమున స్వయంసిద్ధమైన రూపముగలవగును.

పరమార్థమయాన్యేవ తదన్యద్వోదితాన్యపి
అలభ్యాన్యేవ లభ్యాని సదాఽసన్త్యేవ సన్తి చ.

55

ఈ జగత్తులన్నియు పరమార్థ బ్రహ్మస్వరూపమయములై యున్నను, అట్టి బ్రహ్మస్వరూపము
కంటె వేరుగానున్నవివలె నుదయించినవై వాస్తవముగ అలభ్యములైనను, లభించినవిగను, సదాలేని
నైనను, ఉన్నవిగను నొప్పుచున్నవి.

చతుర్దశదశైకాదివిధభూతగణాని చ

పునస్తాన్యేవ తాన్యస్తరన్యాన్యన్యాన్యో బహిః

56

(నదునాల్లు లోకమునబట్టి) పదునాల్లువిధములుగను, (దేవయోనులనబట్టి) పదివిధములు
గను, (మనుష్యజాతినిబట్టి) ఒక విధముగను, ఇట్లు వివిధరీతులనున్న భూతకోట్లతోఁగూడి యనేక
జగంబులు మరల మరల నవియే యుత్పన్నమగుచున్నవి; ఇతరములుకూడ నుత్పన్నమగుచున్నవి.

సరకస్వర్గపాతాలబన్ధమిత్రమయాన్యపి

మహారమ్భమయాన్యేవ శూన్యాని పరమార్థతః.

57

సరక, స్వర్గ, పాతాలములతో గూడినవియు, బంధమిత్రాదిమయములును, మహారాగ్య
రంభయుక్తములనగు ఈ జగత్తులన్నియు పరమార్థముగ శూన్యరూపములే యైయున్నవి.

క్షీరామ్బుధేరలానీవ స్నేహసారాణి సర్వతః

తరల్లభజ్జురాణ్యస్తరప్రహేళాచ్చవృత్తి మ్నన్తి చ.

58

ఈ జగత్తులన్నియు క్షీరసముద్రముయొక్క జలమువలె సంతట స్నేహ (రాగ) మను సార
ముతోఁగూడినవియు, లోన తరంగమువలె క్షణభంగురములును, బయట అనేక పరివర్తనముతో
గూడియున్నవియునై వర్తించుచున్నవి.

అభాసమాత్రరూపాణి తేజస్యాత్మవివస్వతః

జాతానీవ స్వతస్థాని స్పృహనాని సభస్వతః.

59

ఈ బ్రహ్మాండములన్నియు ఆత్మయను నూర్పుని తేజముయొక్క ఆభాసమాత్ర రూప
ములేయగును. మఱియు, వాయువుయొక్క చలనములవలె నివి యన్నియు స్వయముగనే యుత్పన్న
మయెను.

వృక్షరూపాణి పత్రాణాం బుద్ధ్యహంకారచేతసామ్
అసతామవ్యసన్త్యేవ స్వప్నే స్వస్తన్మణామివ.

60

ఈ జగంబులన్నియు బుద్ధ్య, హంకార, చిత్తములను పత్రముల కాల్రయ భూతముగు వృక్ష
రూపములై పటంగుచున్నవి. మఱియు స్వప్నమందుఁ దనకంటె వేరుగు మనుజులవలె తేజలము
అసద్రూపములే యైయున్నవి.

పురాణవేద సిద్ధాంతకల్పనాతల్పపాలిమ్

ఘననిద్రాణి సుప్తాని భిభ్రన్తి శవతామివ.

61

పురాణ, వేదకాస్త్రాదులందుఁ బ్రసిద్ధములైన యజ్ఞ, దాన, జప, తపాదులకు అవశ్యము
ఫలము గలుగఁజేయునట్టి కల్పనారూపములైన స్వప్నములందు మహానిద్రాయుక్తములై యాయనేక
జగత్తులు ఆత్మస్వరూప జ్ఞానాభాసముచే శవత్వమును ధరించియున్నవనివలె నున్నవి.

పరమార్థమహారణ్యే చిద్ధన్ధవ్యకృతాని నై

సూర్యదీపకదీప్తాని గృహాణి గమానాత్మని.

62

బ్రహ్మమను దట్టముగు మహారణ్యమున మాయోపహిత చైతన్యమును గంభీర్యవిచే
బడినవై, సూర్యులను దీపములచేఁ బ్రదీప్తములై, అనేక బ్రహ్మాండములను గృహములు శోభించుచున్నవి.

ప్రజాయమానాని సభస్వసన్తే

విశీర్యమాణాని చ నిర్నిమిత్తమ్

తదా త్వహం వై తిమిరాక్షదృష్ట

కేశోజ్జ్ఞాకానీవ జగన్త్యపశ్యమ్.

63

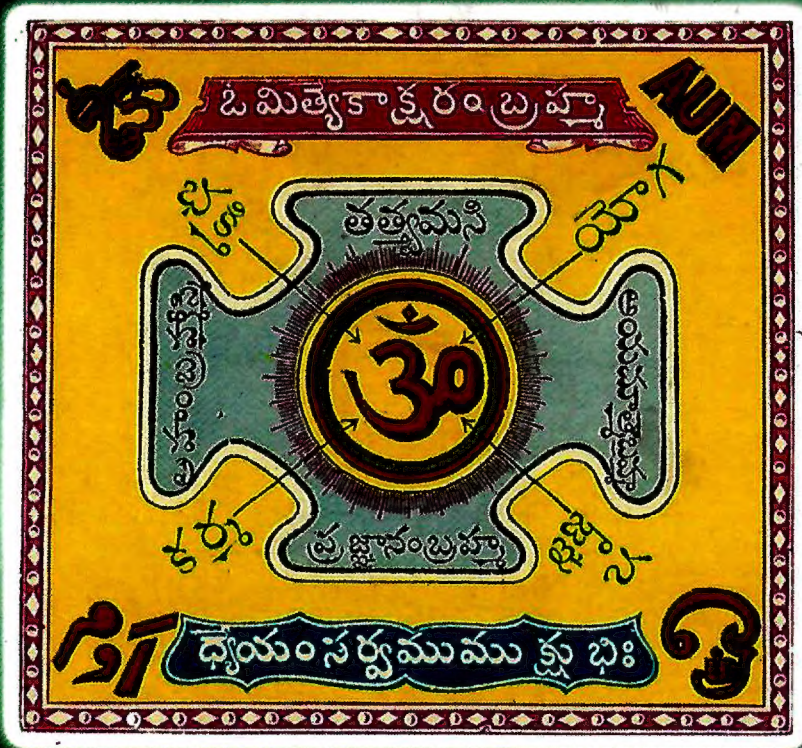
ఇత్యాదీ శ్రీవాసిష్ఠమహారామాయణే వాల్మీకీయే దేవదూతోక్తే మోక్షోపాయేషు
నిర్వాణప్రకరణే ఉత్తరాధి పామాణోపఖ్యానే జగజ్జాలవర్ణనం నామ
ఏకోనవ్యక్షితముః సర్గః 59.

ఓ రామచంద్రా! నేనా సమాధి కాలమున, అనంతముగు చిదాకాశమందు, కారణము
లేకయే జనించునవియు, కారణము లేకయే నశించునవియు, తిమిరదోషయుక్తముగు నేత్రముచే
గాంచఁబడు శేకాదులవలె భ్రాంతి మాత్ర సిద్ధములునును అనేక జగత్తులను వీక్షించితిని.

ఇది శ్రీవాసిష్ఠతాత్పర్య ప్రకాశికయందు నిర్వాణప్రకరణమున నుత్తరార్థమున
పామాణోపఖ్యానమున జగజ్జాల వర్ణనమును
యేబది తొమ్మిదవ సర్గము 59.

మహర్షి నద్దురు శ్రీమలయాళ స్వాములవారు

శ్రీ వ్యాసాశ్రమము

విర్వేడు, చిత్తూరు జిల్లా - 517 621.

ఫోన్: 08578-287528, ఫ్యాక్స్: 287647